OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR
MAGYAR
IRODALOMTÖRTÉNETE
5

OSZK

604.059

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

ÖTÖDIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

BUDAPEST, 1932.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG KIADÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

ÖTÖDIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

BUDAPEST, 1932.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

604.058
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 44377
LELTÁRI SZÁM 67.
R-cv

Stephaneum nyomda r. t. Budapest. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

A MAGYAR IRODALOM
A XIX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Történeti mozzanatok.
Műveltség, iskolák.
Nyomdászat, könyvkiadás.
Hírlapok, folyóiratok.
Színészet, színházak.
Irodalmi társaságok.
Irói törekvések.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

A XIX. SZÁZAD első évtizedében Napoleon hatalma megdönthetetlennek látszik. Legszívósabban a Habsburg-ház küzd a francia császár ellen, legtöbbet I. Ferenc országai szenvednek. Az 1815-ig tartó francia hadjáratokra tömérdek vért és vagyont áldoz a magyar nemzet, de a bécsi kongresszus után legalább teljesen helyreáll az ország területi épsége.

A szent szövetség megalakulása egyértelmű a nyilt abszolutizmussal, a politikai elnyomás az 1820-as évek derekáig változatlanul erős. A bécsi kormány törvénysértő intézkedései egymást érik, több vármegye mozgolódni kezd, Metternich Kelemen államkancellár hivatalnokai katonai karhatalommal kénytelenek kierőszakolni a rendeletek végrehajtását. Ilyen előzmények után hívja össze I. Ferenc király az 1825—1827. évi pozsonyi országgyűlést s ezzel eléri, hogy a nemesség megnyugszik. A diéta munkája kimerül a szónoklatokban; sokan érzik ugyan, hogy Magyarország újjászületését elő kellene készíteni, de most még nincs rendszeres program, nincs hivatott vezér.

Az 1832—1836. évi pozsonyi országgyűlés alsótábláján a reformokat kívánó nemesurak egész sora tanácskozik, de a felsőtábla mágnásai és főpapjai közül csak

kevesen sorakoznak az újító gondolatok mellé. Hogy a haladópártiaknak milyen nehézségekkel kellett megvívniok, legszembetűnőbben a magyar nyelv ügyében folytatott vita mutatja. Hasztalan szólal fel a felsőtáblán gróf Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós a latin nyelv kizárólagos használata ellen, a főrendek visszautasítják az alsótábla hazafias nemességének javaslatait s csak nagy zúgolódással egyeznek bele, hogy a törvényeket ezentúl necsak latinul szövegezzék, hanem magyar nyelven is. A jobbágyok helyzetén könnyítő előterjesztésekhez a felsőtábla is hozzájárul, most viszont a kormány gördít akadályokat a nem-nemesek terheinek enyhítése elé s csak néhány pontot fogad el a tervezett reformokból. A császári udvar a nemzeti eszméknek és az ország boldogulását célzó újításoknak olyan ellensége, hogy még a higgadtabb politikusok is elkeserednek. Azt sem engedi meg a kormány, hogy a nemzet a maga pénzén reáliskolát állíthasson az ország fővárosában.

Ausztria államférfiai kényük-kedvük szerint bánnak a Habsburg-birodalom népeivel, I. Ferenc király kormányrendszere nyerstermelő gyarmattá nyomorítja Szent István koronájának országait. A magyarságot elzárják a külföldtől, a nyiltabb gondolkodású nemesurakra aggodalmasan ügyelnek, vak engedelmességet kívánnak mindenkitől. Aki panaszkodni merészel, arra a jól szervezett bécsi rendőrség mindjárt ráteszi a kezét. Nem csoda, ha a nemesek maguk között elkeseredetten szidják a kormányt, gyűlölt ellenséget látnak az osztrákban, bizalmatlanul tekintenek a császári udvar felé.

«A jószágain lakó nemes — írja Horváth Mihály — gazdászati foglalkozásain túl alig talált másban élvet, mint a vadászatban, szomszédi látogatásokban; mely alkalommal aztán rendszerint kártyajáték, bőségesebb poharazás élénkité a társalgást. Az egypár, magyar és német nyelven kiadott hírlap a külföld elzáratása s a cenzúra szigora miatt oly száraz és érdektelen volt, hogy csak kevés olvasót vonhatott magához. A színészet élveit még a népesebb városok lakosainak is csak gyéren s vajmi soványan nyujtották Thalia vándor papjai. A nemességből s általában a műveltebb magyar közönségből ez időben még igen kevesen laktak Pesten, mely csakis annyiban érdemlé ki a főváros nevét, amennyiben a főtörvényszékek s az egyetem itt voltak, a hazai kereskedésnek pedig középpontjául szolgált. Műveltebb közönségének nagy többségét még a jobbára német iparosok s kereskedők képezték. Zenészeti estélyekben, hangversenyekben még Pest is nagyon ritkán részesült. A nemesebb élvezetek helyett annál gyakrabban riasztá fel a város nyugalmát az utcákon cigányzenészek kíséretében fel s alájáró, dorbézoló társaságok zaja, mely nem ritkán verekedéssé fajult. E kicsapongásoknak leghíresebb hősei voltak Pesten a jogászok s joggyakorlók, kik jurátus név alatt ismertetnek. A verekedések, melyekbe ezek az iparosokkal keveredtek, nem ritkán oly vérengzők valának, hogy emberélet is esett áldozatul s csak katonai karhatalommal lehetett a csöndet, nyugalmat helyreállítani. Ily verekedések, melyekre legtöbbször a rosszul vezetett tanulóifjúságnak az iparosokat lenéző és sértő gőgje adott

okot, néha más városokban is történtek és szomorúan tanuskodnak köznevelési rendszerünk fonákságáról.»

A nemesség életkedve különösen az országgyűlési követválasztások és a vármegyei tisztújítások alkalmával lobban lángra. Az arisztokrácia felhasználja a kisnemességet a maga céljaira, a bocskoros nemesek a választások idején itatással és etetéssel minden dologra kaphatók. Ha valakinek előkelő a rokonsága és jelentékeny a vagyona, könnyen hozzájuthat a vezérséghez, feltéve, hogy vallása azonos a vármegye többségének religiójával. Némelyik vármegyében semmi áron meg nem választanak tisztségre vagy hivatalra katolikus nemesurat, akármilyen erősjellemü és nagytudású is; más vidékeken szóba sem kerülhet a protestáns, bármekkora az érdeme és tisztessége.

Hogyan választ a vármegye, ha elmérgesedik a pártok harca? Heves megyében 1833 őszén haragra lobban a nemesség, mert Pyrker László egri érsek és főispán szembehelyezkedik Ragályi Tamás híveivel s más politikust akar követül a pozsonyi országgyűlésre. A bocskoros nemesek ezrei bevonulnak Egerbe, egész éjjel isznak a kocsmákban, reggel Ragályi Tamás éltetése közben felvonulnak az utcákon, beverik az érseki palota ablakait, így érkeznek a vármegyeház elé. Ott már vár rájuk az ellenpárt. A két nemesi tábor először egyezkedni próbál, meg is alkusznak, de megállapodásukat az érsek nem hagyja jóvá, megkezdődik az ütközet. Rendőrség ebben az időben nincs, a katonaságnak nem szabad beleavatkoznia a nemesség belső ügyeibe. Mind a két párt el

akarja foglalni a vármegyeház üléstermét, fokosokkal mennek egymásnak, sokan kardot rántanak, ötven ember súlyosan megsebesül, többen halálos csapásokkal borítva roskadnak össze, végre győz a Ragályi-párt, az érsek pártja visszavonul. A győztes nemesek kitűzik zászlóikat a vármegyeház ablakaiba s egyhangúan megválasztják Heves megye országgyűlési követének és első alispánjának Ragályi Tamást.

A választási harc és az előkelő urak ünneplése tölti be a nemesség közéleti érdeklődésének eléggé szűk körét. A tisztújítások nemcsak hónapokig tartó pártküzdelmekkel, hanem tomboló kortesmulatozásokkal és győzelmi lakomákkal is járnak. A főispáni beiktatások pompája az egész vármegyére rásugározza fényét; ilyenkor az arisztokrácia megmutatja a nemességnek, mit jelent a méltósággal járó előkelőség. A legtöbb németországi uralkodó még koronázásán sem rendez olyan ünnepséget, mint egy-egy magyar főispán, mikor tisztségébe iktatják. A vármegye székhelyére nemesi bandériumok vonulnak fel, ragyogó hintók hosszú sora robog a megyeház épülete felé, cigánybandák muzsikája szól az egész városban. Félezer emberre terítenek, minden vendég mögött külön inas áll, folyik a bor és a pezsgő napokon át; egy-egy ilyen ünnepség költségein — nem nagyítás — meg lehetne alapitani egy egész irodalmi társaságot néhány folyóirat kinyomatásának árával együtt. Színielőadás és bál szórakoztatja a meghívott közönséget, a nép számára ökröket sütnek, a csapra ütött hordókból a szegény emberek is mámorossá ihatják magukat. Az egész nemesség büszke

arra, hogy egyetlen nemzet sem tud úgy ünnepelni Európában, mint a magyar.

A nem-nemes származású diplomás ember ebben a feudális világban még akkor is súlyosan érzi jogtalan helyzetét, ha tanulása árán már kiverekedte magát a földművelők, iparosok, kereskedők mélyen lenézett társadalmi rétegéből. Az ilyen honorácior nem tudja lemosni magáról polgári származásának vagy jobbágy-eredetének kiáltó bélyegét; lehet országosnevű pap, tanár, ügyvéd, orvos vagy mérnök, szellemi minősítése nem teszi méltóvá arra, hogy akár a hétszilvafás paraszt-nemes is egyenlő értékűnek tartsa magát vele. A tehetősebb nemesúr honorárium mal fizeti meg szolgálatait, de nem szívesen látja családja közelében. A nemes csak nemessel lép rokoni összeköttetésbe; nagy ritkaság, ha valamelyik honorácior meg tudja nyerni egy végképen lecsúszott nemes-familia leányának kezét; gyermekei azonban még ekkor is «nemtelenek». A társadalmi széttagoltság hihetetlenül nagy ebben az időben, a származás és a rang mellett a vagyon nagyságát mindig gondosan mérlegelik, a vallás is döntő tényező. Nem szívesen lépnek vegyesházasságra, a katolikus és a protestáns gyanus szemmel figyeli egymást.

A földművelő nép sorsa nehéz. A paraszt minden évben ötvenkét napig ingyen szolgálja urát, tizenkét napig a vármegyét, hat napig papját; keserves robotján kívül földje terméséből kilencedet ad a nemesúrnak, tizedet a papnak; fizeti az állami adóterheket, rendben tartja az utakat, katonáskodik. Igaz, hogy az év egy részét munka nélkül tölti, mert ha betakarítja őszi termését, tétlenül

hever tavaszig; az is való, hogy éhező ember nincs az országban, mert mindenkinek megvan a maga kenyere, szalonnája, bora. Ha ura jól bánik a jobbággyal, elégedett a paraszt. Kis vagyonát gyarapíthatja, gyermekét iparosnak vagy papnak nevelheti.

Az alföldi, a dunántúli és a felvidéki városok között lehangolóan nagy a különbség. Az Alföld népes mezővárosai nagy falvak, lakosságuk nádfödelű házakban él, utcáikon porfelhő húzódik vagy sártenger terül el. A Dunántúl s különösen a Felvidéken már több csinos városka akad, itt van elég kő és fa az építkezésre, a földszintes házak nem egy helyen emeletes épületekkel váltakoznak. A kövezésre, világításra, tisztaságra itt sincs sok gondja a polgárságnak, de az utazó mégis csak kisvárost lát maga előtt, nem pedig elhanyagolt háztömeget.

Pest lakosságának lélekszáma az 1820-as években már ötvenezer, Budáé huszonötezer; de Pesten csak ezer magyar van, Budán néhány száz. A dunántúli városokban túlnyomóan németek laknak, a felvidékiekben németek és tótok. Az ország legnagyobb városai Pest és Buda mellett: Pozsony, Debrecen, Szeged, Szabadka.

A katonaság és a polgári lakosság között nagy a gyűlölködés. A királyi udvar a magyar katonákat Olaszországba, Csehországba és Galiciába küldi, ide olasz, cseh, lengyel és német ezredeket hoz, így tartja féken az összbirodalom népeit. A lakosság nyelvét nem értő katona ellenségesen tekint a népre, a nép elkeseredve szemléli az idegen legénység durva magatartását. A katonaság — állapítja meg Horváth Mihály — nemzetietlen magatartású,

szolgai szellemű zsoldos had volt: «szigorú neveltetése s elöljárói irányában feltétlen engedelmességre szoktatása által benne minden önállóság és szabadságérzet elfojtatott; a bot és vessző uralma alatt majdnem akarattalan kiskorúvá tétetett, kit még szolgálati körén kívül is a felsőbbek önkénye s gyámkodása tart vala függésben; szóval egy betanított, vak engedelmességű géppé alakíttatott, kinek sem hazája, sem polgártársa; kinek egyetlen törvénye: elöljáróinak akarata; egyetlen kötelessége: engedelmesség a vezényszóra. Míg azonban testülete körében politikailag és emberileg ekként megrövidíttetett: a polgári osztály ellenében kiváltságokkal ruháztatott fel, melyeknél fogva azt megvethette, több tekintetben büntetlenül sérthette, fölötte garázdálkodhatott, hogy e szabadság által elvesztett polgári s emberi jogaiért magának némi kárpótlást szerezhessen. A polgári rend lenézése, fitymálása, alkalmilag sértése, sajátságos testületi szellemévé lett e kivételes helyzetében a katonának. A hézag a két rend közt hovatovább mind mélyebbé, az ellentét mind élesebbé vált; a kölcsönös gyűlölet s ellenséges indulat gyakori véres verekedésekben nyilatkozott. A katonai kihágások, melyeknek nem egyszer emberélet is esett áldozatává, naponkint s annál inkább szaporodtak, minthogy a polgári rendű a katona ellenében, bármi igazságos volt is panasza, bármily súlyos a sérelme, csak némi elégtételt is ritkán, méltányos elégtételt sohasem kapott, bár többízben maguk a vármegyék is pártját fogták a panaszlónak s védelmére a középponti kormánynál is felszólaltak».

A napoleoni háborúk korában erőszakosan fogdos-

sák össze a parasztlegényeket. A külföldi csatamezőkön a magyar jobbágyság legderekabb fiai hullanak el, a többi toborzott és sorozott legénység tizenkét évig hányódik-vetődik a káplárpálca és a vesszőfutás könyörtelen csapásai alatt. Időnkint csoportosan szöknek a közkatonák, menekülnek az erdőkbe, elbújnak a mocsarakban, elrejtőznek a puszták mélyébe. A falvak lakói nem jelentik fel őket, mert szánják sorsukat; a szegénylegények nem ellenségeik, adományaikból tengetik életüket. Némelyik helyen bandákba verődnek össze, ilyenkor a környék nemessége veszedelmes helyzetbe jut, a katonaság hajtóvadászatot indít a zsivánnyá vedlett szökevények ellen. A katonák kiirtják ugyan az erdőségek félelmes lakóit, de ott maradnak a községek nyakán, megszállják a jobbágyok házait; időbe kerül, míg a vármegye hatósága sok szaladozással valahogyan rendet teremt a falvakban. A tisztek csak a császárnak engedelmeskednek, megvetik a polgári lakosságot, magyar ember kevés van soraikban; a budai helytartótanácsnak elég gondot okoz, hogy a vármegyék jogos panaszait valahogyan orvosolja.

A védtelen polgárt nemcsak a katonaság rettegteti, hanem a titkos feladók hada is. I. Ferenc király kormányférfiai a közrend fenntartására nélkülözhetetlennek találják a kémkedő és vádaskodó rendszert, a király maga is feszült érdeklődéssel olvassa a bizalmas besúgásokat, a bécsi rendőrminisztériumhoz az egész országból sűrűn érkeznek a rosszindulatú jelentések. A titkos szolgálatban állók között pap és világi, mágnás és nemes, tisztviselő és polgár egyaránt akad; nemcsak a közéleti dolgok után érdeklőd-

nek, hanem a magánügyeket is kifürkészik; belopódznak a gyanútlan emberek bizalmába, barátaik minden mozdulatáról értesítik a császári rendőrséget. Egy epés megjegyzés, egy keserű elszólás, egy indulatos kijelentés elég arra, hogy szépen haladó életpályák derékban törjenek. Nyugdíjazás, kegyvesztés, mellőzés, dorgálás jár a konfidensek vádaskodásai nyomán, az emberek nem tudják balsorsuk forrását, a kém személye örökre homályban marad.

Minden évtizednek megvan a maga nagy istencsapása. Valamennyi között legátkosabb a francia háborúkkal járó vérontás és a gazdasági élet összeroppanása. 1815-ig állandó a hadizaj, a monarchia talpig fegyverben áll, megmegújulnak a küzdelmek Napoleon ellen. Tízezrével fogdossák katonáknak a parasztokat, nagyrészük elvérzik a külföldi csatamezőkön vagy megrokkanva tér haza; a nemeseket újból és újból fegyverbe szólítják, de ők legalább itthon maradhatnak s csak 1809-ben kerülnek szembe Napoleon hadaival. A franciák közeledésének hírére országos felfordulás támad. Az emberek menekülnek, a közbiztonság megrendül, hajókon viszik az ország kincseit és az állami irattárakat a szerb határok felé. József nádor utasítására Miller Jakab Ferdinánd, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, ládákba csomagolja a múzeumi ritkaságokat, parasztszekereket fogad s néhány katona kíséretében Temesvár felé igyekszik, hogy a pótolhatatlan értékeket biztonságba helyezze. Aradon megállnak, mert hallják, hogy Temesvár tele van menekülökkel, nincs egyetlen üres helyiség sem a városban, a katonai parancsnokság már nem fogad be senkit. Nagyvárad felé fordulnak, ott a ható-

ságok elhelyezik őket. Október közepén megkötik a békét, Miller Jakab Ferdinánd vissza akar térni Pestre, de megindulnak az őszi esőzések, megszakad minden közlekedés. Senki sem vállalkozik a fuvarozásra, hatósági erőszakkal sem lehet kocsikat fogadni. Végre januárban beáll a fagy, az utak járhatókká lesznek, megindul a szállítás. Faluról-falura vergődnek előre, a parasztoknak nincs kedvére a jól megfizetett fáradság, éjjel ledobálják kocsijaikról a ládákat, hazaszöknek; vissza kell fordulni Nagyváradra hatósági segítségért, a vármegye erélyesen intézkedik s háromheti utazás után végre megérkezik az igazgató a Múzeum kincseivel Pestre. A vasút és a telefon korszakában elképzelhetetlen az akkori élet szörnyű nehézsége.

A háborús időkben a nemesség és a falu népe még csak megél valahogy, de a nagyobb városok lakossága éhezik és fázik. A középületeket a katonaság számára foglalják le, a hivatalokat nem fűtik, a fizetés elmarad, a tisztviselők és egyetemi tanárok lerongyolódnak, a papírpénznek alig van valami vásárlóértéke. Beköszönt a devalváció, a pénz értékének hivatalos leszállítása: az ország tehetősebb lakosai elvesztik vagyonuk jelentékeny részét. Ki érez kedvet ilyen ínséges állapotban az irodalom és a tudomány támogatására?

Erdély különálló tartomány, semmi köze a magyar anyaországhoz. Kormányzótestülete egyenesen Bécstől függ, ellenőrzésére a Habsburg-ház külön erdélyi kancelláriát szervez Bécsben, ennek segítségével dönt az erdélyi ügyekről. Az uralkodó akarata és az erdélyi lakosság szolgálatkészsége között a bécsi kancellária és a kolozsvári

kormányszék a közvetítő. Mind a két hivatalban lojális erdélyi arisztokraták ülnek, intézkedéseiket részint szóbeli üzenetek útján, részint írásban adják ki. Az előkelőbb erdélyi mágnások gyakran megfordulnak Bécsben, végigjárják a birodalom főhivatalait, megnézik a nagyvárosi látványosságokat. A nemesúr ritkán indul útnak Magyarország felé, szűkebb hazájában haláláig megél anélkül, hogy Budát és Pestet vagy a nagy magyar Alföldet valamikor is megnézte volna. Nem csodálható ez abban az időben, mikor az embereknek kevés a pénzük s a postakocsi Brassóból kéthetenkint csak egyszer indul az anyaország felé.

A zsidók ebben a korszakban még kívül állnak a társadalmon, a nemzet kulturális küzdelmeiben nem vesznek részt, birtokot nem vásárolhatnak, hivatalt nem viselhetnek. A legtöbb zsidó a nyugati és északi határvármegyékben él, a legkevesebb Erdélyben. Térfoglalásuk szembeötlő. 1720 körül tízezer a számuk az ország területén, 1820-ban már közel kétszázezer. Többnyire falun élnek, a városok minden módon gátolják beözönlésüket. Az ország kettős fővárosa, Buda és Pest, nagy ellensége a zsidóknak — mint minden olyan hely, ahol a német polgárság uralkodik — de azért Pesten huszonöt év alatt hirtelen megszaporodik a zsidóság: 1800-ban ezer a lélekszáma, 1825-ben nyolcezer, az egész pesti lakosságnak immár nyolc százaléka. Italméréssel, kereskedéssel, házalással foglalkoznak. Néhány százan magyarul is tudnak közülük.

Milyen Buda és Pest a napoleoni háborúk elején: 1800 körül? Vályi András egyetemi tanár különös figyelmet szentel földrajzi

lexikonában a két városnak, sok történeti adatot közöl róluk, nevezetesebb épületeiket gondosan felsorolja. Hasonlíthatatlan fekvésű palota a budai Várban a királyi kastély; ékes szentegyházak: a Boldogságos Szüz Mária temploma (Mátyás-templom), a királyi szentegyház (Zsigmond-kápolna) és a ferencrendi szerzetesek egykori temploma (helyőrségi templom). A Vár alján a Duna mentén terül el a Víziváros a Szent Anna-templommal, a kapucinus szerzetesek templomával és az erzsébetrendi apácák szentegyházával. A budai Rácváros vagy Tabán a Gellérthegy alatt fekszik, két templom és két fürdő van benne. A Vár túlsó oldalán épült a Krisztinaváros: «vidéke kies és egészséges s számos szép kertekkel és majorságokkal díszeskedik». Pest városa évről-évre gazdagabb. Szép szentegyházai: a Boldogságos Szüz Mária tiszteletére épült belvárosi plébániatemplom, az angliai apácák temploma, a piarista atyák kápolnája, a ferencrendi templom, a szervitarendi templom és a pálosrendi szerzetesek egykori szentegyháza (egyetemi templom). A világi épületek közül szembetünően ékesek: Károly császár kaszárnyája (a mostani központi városháza), Pest vármegye háza, több előkelő polgárház és mágnáspalota (gróf Károlyi, báró Orczy). «Nevezetes épület továbbá a városháza, mely a piac közepén magánosan áll négy szegletre építve, homloka faragott képekkel s jeles toronnyal ékesíttetve. Ebben a toronyban laknak azok a vigyázók, akiknek kötelességük, hogyha tüz támadna, azonnal jelt adjanak a lakosoknak; minden fertály és óraütést e szavak által: Gelobet sei Jesus Christus! szokták nagy felszóval kinyilatkoztatni.» Emlékezetet érdemel Kemnitzer úr háza. «Ebben vagyon az a híres kávéház, melynek mását sem Bécsben, sem pedig az egész császári birodalomban nem láthatod. Előtte vagyon a nyári sétálóhely, ahová esténkint mind a pesti, mind pedig sok budai uraságok is össze szoktak sokasodni és nyárban szép muzsika is tartatik a vendégeknek mulattatásuk végett. Egyébiránt is e kávéház előtt és mindjárt mellette gyülnek össze, a hídnak végénél, mindazok, akik munkáik után megfáradván, magukat ki akarják szellőztetni s képzeletjeiket a sokféle tárgyak szemlélése által megpihentetik. Ezeken kívül itten gyülnek össze azok is, akiknek semmi dolguk sem lévén, az időt emberszólással s henyéléssel töltik.» Forgalmasabb vendégfogadók: a Hét Választófejedelem, Arany Korona, Fehér Hajó, Fehér Farkas, Fekete

Sas, Angyal. A város kapuin kívül fekvő külső városok: Leopold városa (ez az Ujváros, szemben a belvárossal); a Terézia külváros (itt laknak a zsidók); a József külváros (számos nagy kerttel és nyaralóval); a Ferenc külváros (sok földszintes házzal és majorral). «Lakosai Pest városának leginkább németek, kevesebb magyarok és tótok, görögök, dalmátok, rácok, cincárok és zsidók; részszerint kereskedés, részszerint különféle mesterségeknek folytatása, kocsmatartás, szőlőművelés és gazdálkodásból is élnek. Határa, ha jól müveltetik és ahol nem homokos, többnyire jótermésü, legelője a lakosoknak szaporodásukhoz képest szük, fája nincs, legegészségesebb bora a kőbányai hegyeken terem, piaca az egész országban legnevezetesebb.» *(Magyarországnak leirása.* Három kötet. Buda, 1796–1799.)

Széchenyi István az 1830-as évek elején élénk színezéssel rajzolja, mit lát az utas, mikor a külföldről hazánkba és az ország fővárosába lép. Ausztria tagadhatatlanul szebb ország, a Balkánon nincsenek egészségtelen posványok, Galiciában jobbak az utak. Az utas észreveszi, hogy itt minden a természetre van bizva. «Közeledik most Buda és Pest felé. Ha nyugatról jö, egy szomorú, meg nem szünő hosszúságú s rosszkövezetü utcán ballag, míg a Dunának dísztelen s undorodást okozó partjaihoz nem jut, ahová minden szemetet leraknak. A vendégfogadók igen rosszak. Pestre igyekszik, de nincs híd. A legotrombább készitésü hajókra ül, ha a tolakodó néppel birkózva, elérheti azokat. Ha pedig északról, keletről vagy délről jö, sártengert kell átúsznia. Pesten lel néhány szép épületet. De kár, hogy sárban vagy porban állnak. A fogadók igen alávalók. Külön szállást bajosan kap. Keresi most az ország kincseinek tárházait s egyéb — még kisebb városokban is rendszerint található — látnivalókat. Keresi sokáig, de hogy mit talál, azt az olvasó ítéletére bizom. Megéhezvén, a legalábbvaló vendéglőkben, étvágyat visszaijesztő mocskos barlangokban, még csak jó bort s kellően sült zsemlét is alig kap. Színházba készül. De magyar nincs! Megy hát a németbe s a világ legcéliránytalanabb színházába lép. Keresi most az olvasó társaságokat, de hiába keresi. Az utcákat az esőn, napon, szélen kívül nem mossa senki s nem szárítja. Érkezik a tavasz: a természet csodáiba merülve tiszta levegőt szíhatna, de kívül-belül nincs fa, a nevető zöld szín számkivetve, minden hamuszínü. Népes, szoros és zsidólakta utcán keresztültörve —

ahol könnyen fel is szedhet valamit — vagy homokbuckákon, ronda sikátorokon túl, ahol meg a napnak majd minden órájában halotti szekérrel találkozik, végre keskeny fasorok s gyenge csemeték közt leli magát. Ez a főváros!» *(Világ,* 1831.)

«A mágnások — írja Széchenyi István — keveset aggódnak a hazáért.» Vagy külföldön költik pénzüket s élik napjaikat vagy ha idehaza tengenek is, semmi módon nem szolgálják hazájukat, se tisztviselés által, se mint magánemberek, habár volna is ahhoz való tudományuk és tehetségük. Minden hazai dologban járatlanok. Úgy töltik idejüket, mintha a magyar földnek legkisebb javaiban sem részesülnének s nekik nem is volna szabad némiképen az ország kormányzásába avatkozniok. Pedig a természet szent törvényeiből az folyik, hogy a hazától bő mértékben nyert áldásokért hasonló mértékben feloldhatatlan kötelességeik is vannak. Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen. Ritkán fogadják szívesen. S ha néha különös alkalmaknál, s úgyszólván kivétel gyanánt, megcsendül, a számos külföldi szón keresztül csak úgy lövel, mint villám a borult ég hasadékain. A szegény számkivetett magyar nyelv inkább csak előszobákban s istállókban cselédek közt tartózkodik. A ház ékessége, az asszony, nem érti s ha érti is, hátat fordít neki. — A jó szerencsén kívül egyedül a nemességnek köszönhetjük, hogy állami életünk fennmaradt. De egyszersmind azt is, hogy szinte valamennyi keresztény nemzet közt leghátrább vagyunk. A nemesség rendszerint, s itt is van számtalan eltérés és kivétel, csaknem minden tehetségét kirekesztőleg hazai tudományokra fordítja. A külföldet nem ismervén eléggé, hazáját értékén túl becsüli. Újabb találmányokról, melyeknek más országok oly sok áldást köszönnek, nincs tiszta fogalma s ezért számtalan javítás ellen vak hévvel kel ki. Sok a korlátlanságot tartja szabadságnak s abban véli elsőségét, hogy zabolátlanságáért csak későn sujthatja őt a törvény, melyet sokszor ki is játszhat. Ezért néhány valóságos kiváltságos rendbontó ugyancsak betyárkodik is köztünk. — A polgárság, mely úgyszólván egyedüli képviselője az ország műszaki és ipari értelmességének, nagyobb részt nem magyar s nem is vágyik azzá lenni. Pedig a magyar hon levegőjét szívja, ennek a honnak kenyerét eszi, borát issza s nincs is más hazája e tágas világ hátán a magyar földön kívül. De az is igaz, hogy a

felsőbb rendek nem igen édesgetik magukhoz s nem méltatják nagy pártolásra azt a rendet, amely praktikus értelmessége, kereskedelmi tudása és ügyessége által oly sok jót tehetne hazánknak. — A parasztság sok nemzetiségre van tagolva. A sváb értelmes munkássága, a tót írhatatlan termékenysége, az oláh szokásaihoz való makacs ragaszkodása, a rác kereskedői ügyessége mind szükebb határok közé szorítják a törzsökös magyart, aki tán, ha a független férfiúi magatartás az ízlésnek legigazibb mérője, minden kivétel nélkül az ország legszebb lakosa. A magyar parasztság — a magyarság utolsó gyámola — az összes többi részhez arányítva számra nézve nem sokkal nagyobb. Csekély számban nemz, mint az oroszlán, míg a tót, német s oláh úgy szaporodik, mint a gomba az erdőn. A magyar független önérzésében kerüli a munkát s napkeleti komolyságában büszke vadsággal félreteszi a lelki előmenetel és csínosodás legszükségesebb eszközeit. — A különféle hitfelekezetek e társadalmi megoszlást még egyes ágaikon is továbbdarabolják. Bizonnyal annyi, de tán még több s keserű versengés van pápista és református, mint francia és angol közt. Sok derék magyar helységnek lakosai — bár egyenesen s karcsún nőttek fel, mint egy fiatal fenyőliget s arcvonásban, állásban s mozgásban oly rokonok s egyenlők — aránylag kis körükben sem alkotnak egy szívet, egy testet. S a kereszt, a türelem s felebaráti szeretet dicső jele, sokszor egy, a mennyországból kirekesztő jelképpé alacsonyíttatik le. S a kakas, a lelki éberség példázója, ellenséges bizalmatlanság cégérévé disztelenítettek. Alig van társaság, egyesület, intézet, mely a felekezeti irígykedés ördögétől ment lenne s már kezdetekor ne rejtené keblében a halál okát. Legyen kihagyva csak egy felekezet, legyen valamely dolog nem születés és hitvallás, hanem tudomány s észbeli tehetség szerint szerkesztve: a siker, úgy ítélem, már lehetetlen! — A hazánkat látogató, köztünk továbbidőző külföldi, ha nyelvünket tekinti, nem tudja, nem gyanítja, hogy Magyarországban van. Sok helyt, ha a lakosokkal anyanyelvünkön szeretne szólni, csak három-négymérföldnyire menjen egyenesen, három-négy nyelv értésére lenne kárhoztatva. — Természettől s idők folyása által így huszonegy igen különböző részre van elboncolva a magyar nemzet vagy inkább nép. De ezenkívül még megint ötvenkét külön darabra azaz ötvenkét vármegyére van mesterségesen szétszaggatva. Függetlenségünk e védő-

bástyájának van egy igen rút oldala, mely a vérnek leglassúbb keringését okozván, mindenben halálos hátramaradást szül. Vas nem gondol Abaujjal; Kecskemétnek legkisebb gondja is nagyobb, mint az, ha Lőcse a föld közepéig le is süllyed. Mit bánja Csallóköz Mosont, habár a Dunába fulladna is! Tolna vizeit Pestre torlasztja. Győr a Hanságnak vet gátat s több efféle látható örökös országos sérelmeinkben. S így az úgy sem igen nagy királyság ötvenkét piciny királyságra oszlik fel.» *(Világ,* 1831.)

S mégis — varázsereje van a magyar földnek! Hányan érezték át — százezrek és milliók — Széchenyi István érzelmeinek és sóhajtásainak igazságát: «Svájc legszebb alpesi tájain és Itália legbujább völgyeiben és legkiesebb vidékein sohasem érzek olyan melegen, nem tudok olyan önfeledten lelkesedni, mint hazám pusztáin, rónáin... Az, amit egy nő iránt érzünk, sokkal csekélyebb, mint az, amit egy szent föld, egy szabad nép iránt érzünk. Csak azt tudom, hogy ott a levegő jobb, a fa és mező szebb s minden oly kedves, drága nekünk. Mindig csak odavágyunk, odatörekszünk. Ott élni, ott meghalni egyedüli óhajtásunk. Ha idegen földön ér utól végzetünk, könnyebben válunk meg az élettől, mihelyt egy jó barát megígéri, hogy csontjainkat a hazába egykor visszaviszi. Ha életemben nem csókolhatom meg többé porod s ha örökre adósodnak kell lennem, hazám, fogd fel mégis szívesen utolsó lehelletemet. Szeretlek minden hibáddal!» *(Széchenyi István naplói,* 1814-től.)

Irodalom. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. I. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — U. az: Magyarország történelme. VIII. köt. 2. kiad. Budapest, 1873. — Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története. VIII. köt. Budapest, 1898. — Grünwald Béla: A régi Magyarország. Budapest, 1888. — Mocsáry Lajos: A régi magyar nemes. Budapest, 1889. — Grünwald Béla: Az új Magyarország. Budapest, 1890. — Marczali Henrik, Angyal Dávid és Mika Sándor: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1901. — Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Budapest, 1901. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Szekfű Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest, 1922. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság

története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest, 1922. — Szinnyei Ferenc: Levelek a régi Pestről. Napkelet. 1923–1924. évf. — Bartoniek Emma: Magyar történeti forráskiadványok. Budapest, 1929. — Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1931.

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

MŰVELTSÉG, ISKOLÁK.

A MAI KOR el sem tudja képzelni, hogy a XIX. század első évtizedeiben milyen keveset törődtek a művelődéssel. A nemesúr csak akkor taníttatta gyermekét magasabb iskolákban, ha leendő örökösének jó esze volt; egyébiránt a fiú otthon maradt; nem szorult diplomára, katonának nem vihette el senki, gazdálkodott az ősi birtokon, családot alapított a maga idejében. A cselédekkel és jobbágyokkal való bajlódás parlagivá tette a nemesifjút, egyedül a papja csiszolt erkölcsein, a világ haladásáról legföljebb a nemesházi összejövetelek során vett tudomást, nem olvasott sem könyvet, sem ujságot. A nemesi kúriában tanulás nélkül fölserdült gazdálkodó és a városi gimnáziumokból kikerült földbirtokos műveltsége között nagy hézag tátongott.

A kor közoktatási célkitűzése még mindig a régi: latinul helyesen fogalmazó és beszélő, vallásos tanulóságot akart nevelni mind a gimnázium, mind a filozófiai és teológiai tanfolyam, mind az egyetem. Az iskolák irányítása az egyházak feladata volt, a nőnevelés a családok magánügye. Az állam szerepe nagyon szűkkörű, a kormányhatóságok csak azt figyelték, hogy a középiskolákban és főiskolákban némi tervszerűséggel haladjon a tanítás munkája.

A nevelés és tanítás rendszerét nem a nemzet akarata szabta meg az országgyűléseken, hanem a Habsburgház önkényes uralkodói hatalma. A katolikus iskolák fegyelmezetten engedelmeskedtek a felsőbb rendeleteknek. A protestáns és görögkeleti iskolák ügyeibe nem avatkozott bele az államhatalom, ezeknek önkormányzatuk volt, csak a nekik tetsző királyi reformokat vették figyelembe. Ez az előjog a magyar törvények rendelkezéseiből és az autonóm vallásfelekezetek szelleméből folyt, a nem-katolikus keresztyén egyházak a maguk legféltettebb belső ügyének tartották az iskolázást, ez volt híveik megőrzésének egyik legfőbb eszköze, egyben ellensúlyuk az állami közigazgatás katolikus szellemével szemben.

I. Ferenc király uralkodásának idején 1806-ban látott napvilágot a második Ratio Educationis. Ez az elsőnek ügyesen átdolgozott kiadása volt, intézkedései évtizedeken át érvényben maradtak. A tanítás nyelve a középiskolákban a latin maradt, de a magyarnak is juttattak néhány szerény nyelvgyakorló órát az iskolai tárgyak sorában. A teljes gimnázium hatosztályos: ebből négy év jutott a grammatika, két év a humaniórák fokozatára. Ügyetlenül összetákolt latin iskolakönyvek forogtak közkézen, hivatásukkal nem sokat törődő iskolamesterek ültek a katedrán. A tanárságra a hittudományok elvégzése volt a legmagasabb képesítés. Akit pappá szenteltek, a tanításra természetszerűen jogot nyert s ha hirtelenében nem jutott jó papi álláshoz, professzor lett.

A gimnáziumi nevelés és tanítás kemény büntetésekkel járt együtt, a botot és korbácsot sűrűn használták,

bár a felső osztályos tanulóság jelentékeny része bajuszos diákokból állott. Minden osztályban egy-egy tanár tanította az összes tárgyakat, mindegyik tanárnak elég baja volt szilaj erkölcsű tanítványaival. Ahol egy-egy osztályban a tanár kezén kétszáz diák szorongott, ahol a parasztanulók fékezhetetlen indulatokkal harcoltak a mesterlegények ellen, ahol az elkényeztetett nemesúrfiak lenézéssel tekintettek magára a tanárra is, nem csodálható, ha a vesszőzés és elzárás napirenden volt. Nemcsak a nappali verekedések és éjjeli csavargások tették rosszhírűvé a tanulókat, hanem még azzal is számolni kellett, hogy fellázadnak igazgatójuk és tanáraik ellen, ha erősebb kézzel intézik ügyeiket. A diákok nagyrésze inkább a kaszárnyákba illett, mint a tudományok csarnokaiba.

A reformátusok iskolázása a debreceni kollégium munkásságában virágzott ki legjellegzetesebben. A XIX. század elején Debrecenben két kurzus volt: az alsóbb iskolásgyermekeké és a főiskolai tanulóké; az előbbi az elemi iskolát és a gimnáziumot foglalta magában, az utóbbi a filozófiai, teológiai és jogi tagozatot. A hatéves korában beírt gyermek az elemiben és gimnáziumban tíz évig tanult, akkor szigorú vizsgálat után átlépett a filozófiára, ezt a tanfolyamot s a teológiai és jogi tárgyakat öt esztendő alatt végezte el. Az elemi osztályokban írásra, olvasásra, számolásra, hittanra, énekre és a latin nyelv alapjaira tanították az ifjúságot; a gimnáziumban a hittan, földrajz, számtan és ének mellett a latin volt a főtárgy: Cornelius Nepos, Phaedrus, Caesar, Terentius, Cato, Ovidius, Vergilius, Horatius, Cicero. A főiskolások tanulmá-

nyai az első és második évben: hittan, matematika, fizika, filozófia, görög; a harmadik évben: hittan, egyetemes történelem, latin és görög klasszikusok; a negyedik és ötödik évben a papnak készülők számára teológia és héber, a világiaknak hittan és jog. Az ötéves főiskolai tagozaton mindössze hat professzor működött: egy filozófus, egy matematikus-fizikus, egy történész-filológus, egy jogász és két teológus. Az elemi és gimnáziumi osztályokat a jelesebb főiskolai tanulók oktatták, minden osztályt egy-egy papi pályára készülő ifjú. 1823-ban már a természetrajznak is volt tanára, 1825-ben a pedagógia és a tanítóképzés jutott külön katedrához, 1831-ben felállították a magyar irodalom tanszékét. Az utóbbi tanszék megalapítása Rétsy János református esperes hazafias áldozatkészségének köszönhető: a lelkes férfiú élete egész keresményét felajánlotta a nemes célra, végrendeletében tizenhatezer pengőforintot hagyott a magyar katedrának. A magyar literatúra első tanárává s egyben a kollégium könyvtárnokává 1831-ben Kallós Mózest választották meg. Elég fiatalon került katedrájára, előzőleg Budai Ezsaiás református püspök mellett volt segédlelkész, tudományát külföldi egyetemeken is gyarapította. Irói működése néhány halotti beszéd közrebocsátására szorítkozott, a kollégium ifjúságát 1845-ig oktatta a magyar és német nyelvre és irodalomra.

A pesti egyetemen sem a filozófiai, sem a jogi, sem az orvosi oktatás nem állt a kor színvonalán. A professzorokból hiányzott a szabad kutató szellem, latin előadásuk évtizedeken keresztül ugyanazon könyv szövegé-

hez tapadt, a hallgatóság középiskolás módon felelt a hagyományos kérdésekre. Nem tudományos nevelés folyt az egyetlen magyar egyetemen, hanem előírt szövegek száraz magyarázata és rideg felmondatása. A tehetségesebb ifjúság ezért kereste fel szívesen a külföldi egyetemeket, ott legalább voltak iskolát teremtő mesterek azok számára, akik nemcsak bizonyítvány után törekedtek, hanem meg akartak ismerkedni a tudományos dolgozó módszer lényegével is.

A magyarság visszaszorítását célzó bécsi udvari törekvés egyik legkiáltóbb esete volt a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékének betöltése 1808-ban.

A mai budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen a magyar nyelv és irodalom tanításának alapját az 1792. évi VII. törvénycikk vetette meg. Az országgyűlésnek a szorongatott helyzetben levő dinasztiával szemben sikerült keresztülvinnie, hogy a latin tannyelvű pesti királyi magyar egyetemen katedrát állítsanak a magyar nyelv számára. Az első magyar nyelvész és stílustanító, Vályi András, tíz évig munkálkodott az új tanszéken (1791—1801); utóda, Révai Miklós, öt évig volt egyetemi tanár (1802—1807); halála után pályázat útján töltötték be a nevezetes állást. A katedrát általános meglepetésre Czinke Ferenc kapta meg, megkapta pedig azért — s ez nem föltevés, hanem hivatalos iratokból fölfedett igazság — mert valamennyi pályázó között a legtehetségtelenebb volt, de egyben a legveszélytelenebb is a magyar nemzeti törekvéseket gyűlölő osztrák császári ház és magyar királyi udvar szempontjából. Nevetséges

embert kellett elhelyezni a magyar érzés és nemzeti gondolat egyetemi tűzhelyén, hogy ez a tanári szék ne lehessen az ifjúság hazafias irányításának középpontja. Ezért nevezte ki 1808-ban I. Ferenc király az egykorúak egyértelmű elképedésére a jelentéktelen folyamodót: az udvari körök tisztában voltak tehetetlenségével. A kinevezés a magyarság két legelkeseredettebb ellenségének, a bizalmas kémjelentések nyomán dolgozó Baldacci Antal titkos tanácsosnak és Drevenyák Ferenc bányatanácsosnak, ajánlatára történt.

Czinke Ferenc (szül. 1761. szeptember 2. Fényeslitke, Szabolcs megye; megh. 1835. július 13. Buda) a magyar nyelv és irodalom harmadik tanára a pesti egyetemen. Nemesi családból származott, középiskolai tanulmányait Budán végezte, katolikus gimnáziumi tanár volt Pécsett, Szombathelyen, Sopronban, Budán. Révai Miklós halála után I. Ferenc király kinevezte tanárnak a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékére. Kinevezésétől nyugdíjazásáig (1808–1830) huszonkét éven át működött katedráján. A közvélemény fölötte lesujtóan vélekedett csekély tehetségéről és tanári munkájáról. Furcsa dolgokat művelt ellenségei nagy derültségére. Vitkovics Mihálynak egyik Kazinczy Ferenchez intézett levelében olvassuk, hogy hallgatóival 1809 márciusában próbatételt azaz ünnepélyesebb formájú vizsgálatot tartott, ezen az összejövetelen tanítványai előadták mesterük kezdetleges idylliumát, közben az egyik diák eltilinkózta a «Bujdosik a disznó kilenc malacával» kezdetű paraszténeket. «Egek! Az egri gimnáziumban is nagy gyermekség lett volna! Hát még a pesti universitásban?» Czinke Ferencet még tanítványai is kinevették; megtörtént az a nem mindennapi eset, hogy egy alkalommal a bölcsészethallgatók értelmesebb csoportja elment Horvát Istvánhoz s őt kérte meg magyar nyelvi és irodalmi előadások tartására. A nagyhírű történettudós annyira gyülölte Czinkét, hogy eleget tett a lázongó ifjak kérésének, helyiséget szerzett, megkezdte előadásait. Nem volt sok hallgatója, mert az egyetemi szellem megvetette a magyar nyelvet és irodalmat, de Czinkénél még keve-

sebb tanuló maradt, alig négy-öt. A balkezes professzor inkább költőnek érezte magát, semmint tudósnak, amint ez munkái sorozatából is kiderül. — A magyar nyelv dicsérete egy ódában. Pécs, 1789. — Öt magyar óda Szent István napjára. Szombathely, 1792. — Ode ad suam majestatem. Sopron, 1796. — Magyar idyllion, pásztori dal, folyó vitézi versekben. Irta egy alföldi juhász. Pest, 1797. — Örvendező Febus Somogy vármegyéhez, midőn gróf Széchenyi Ferenc főispáni méltóságába beiktatódott Kaposváron. Sopron, 1798. — Öt tábori mars lantos versekben a magyar nemes inszurrekcióra. Buda, 1800. — A köszönő múzsa önagyságához, Szerdahelyi György Alojzius úrhoz. Pest, 1801. — Hogy lehessen a kukoricaszár leveléből gyömölcse megszedése után szirupot és cukrot csinálni. A főméltóságú királyi helytartótanács parancsolatjára Neuhold János után fordította. Buda, 1812. — Az ifjú tudósok gyülése. Egy dramatizált beszélgetés vitézi versekben. Buda, 1813. — Siralom. Buda, 1828. (Gyászoló költemény Kultsár István halálára.)

A magyar nyelv tanításának ügye az 1825–1827. évi pozsonyi országgyülésen a tanácskozások egyik fontos tárgya volt. A vármegyék követei nemcsak az alsótábla ülésein védelmezték anyanyelvüket, hanem az előkészítő tanácskozásokon, az úgynevezett kerületi üléseken is. A Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról nevezetes 1825. évi november 3-iki kerületi ülés így folyt le. Kitűzték tárgyalásra a magyar nyelvet, mint a nemzeti nevelés egyik eszközét; a vármegyék és városok követei sorban hozzászóltak a kérdéshez. — Földváry Ferenc hevesi követ: Ne lehessen tanító és pap, aki nem tud magyarul. — Rohonczy János veszprémi követ: Még Veszprémben is van magyarul nem tudó magas állású pap, a magyar ezredekben német a tisztikar. — Takács Gáspár pozsonyi követ: A budai helytartótanács és a bécsi királyi kancellária magyarul levelezzen, a bíróságok és hatóságok magyarul tárgyaljanak, a városok cseréljék fel német hivatalos nyelvüket a magyarral, az iskolákban magyarul tanítsanak, alakuljon egy társaság a tudományok magyar nyelvre való fordítása céljából. — Felsőbüki Nagy Pál soproni követ: Nagyuraink birtokain németül folyik az ügykezelés, a herceg Esterházy-uradalmakban négyezernél több német tiszt és alkalmazott szolgál; az osztrák minisztérium azon dolgozik, hogy a német nyelvet mindenfelé megszilárdítsa, a felvidéki nemesurak tót

jobbágyaik nyelvéhez és a latin nyelvhez ragaszkodnak; különösen hálátlan a magyarországi városi lakosság: elődeiket barátsággal fogadtuk s utódaik ma sem akarnak magyarul beszélni. — Ghyczy Ferenc komáromi követ: Tudós társaságot kell alapítanunk az egységes magyar nyelv művelésére. — Dessewffy József szabolcsi követ: Már 1792-ben törvényt hoztak arról, hogy a hivatalokban magyarul tudó tisztviselők legyenek, de azért sokan még ma sem tudnak magyarul; a magyar nyelv hivatalos alkalmazására záros határidőt kellene kitűzni, az összes elemi iskolákban tanítani kellene a magyar nyelvet. — Laczkó József eperjesi városi követ intézkedést kér arra, hogy vármegyéjében kezdjék meg a magyar nyelv tanítását. — Kricske József lőcsei városi követ: Az igazi nemzeti szellem egy nyelvet kíván, már 1826-ban magyar legyen a tanítás nyelve. — Wagner Ferenc soproni városi követ: Annak is magyar lehet a szíve, aki nem beszél magyarul, az erőszak nem vezet célhoz, Ausztria határszélein németül is kell tudni. — Felsőbüki Nagy Pál soproni követ: Ha a városok német lakói a magyar földön nem akarnak magyarok lenni, menjenek oda, ahol németek lehetnek; lehangoló látvány az ország szívében Pest a maga német nyelvével és szellemével. — Petrovics Basilius krassói követ: Lugoson magyar katedrát állítottak fel az iskolában, de a magyar királyi helytartótanács megakadályozta a terv megvalósítását. — Balog János barsi követ: A magyar nyelv még ezen az országgyűlésen nemzeti nyelvnek nyilváníttassék és minden hivatalba bevezettessék. — Felsőbüki Nagy Pál soproni követ: Kimutatást kérünk arról, hány tisztviselő nem tud magyarul hazánkban; a nemzeti nyelvet fel kell virágoztatnunk, de ehhez pénz kell; nagyjaink semmit sem tesznek nyelvünk érdekében. — Gróf Széchenyi István: Szemrehányásokat hallok itt nagyjainkra; én nem számítom magamat ezek számába, csak a vagyonosabbak közé; hogy hazám iránti ragaszkodásomat bebizonyítsam, felajánlom itt nyilvánosan egész vagyonom egyévi jövedelmét a nemzeti szellem felvirágoztatására. — Vitéz János abauji követ: Ez a nemes hazafiság vétessék fel a királynak szóló felterjesztésbe. — Ragályi Tamás borsodi követ: A Széchenyi-család már a második nemes áldozatot hozza a hazának, a Magyar Nemzeti Múzeum is a Széchenyieknek köszönheti létét. — Vay Ábrahám borsodi követ: A mondott célra nyolcezer forintot írok alá. — Gróf Andrássy György tornai követ: Tizenkétezer forintot! — Gróf Károlyi György felsőtáblai

tag: A Magyar Tudományos Akadémia felállítására egyévi jövedelmem felét és évi ezer forintot. — Felsőbüki Nagy Pál: Ezek a nemes példák utánzásra fognak találni, az országgyülésen indítsuk meg a további aláírásokat. — Igy tanácskoztak a magyar nemesurak, így harcoltak a nemzeti nyelv érdekében, de küzdelmük éveken keresztül hiábavaló volt: a császári kormány tudni sem akart az iskolák és hivatalok magyarságáról. Az aulikus és ókonzervativ irány a nemzet akaratával szemben mereven állt a latin szó mellett, csak időről-időre tett némi engedményt az elkeseredett közvélemény csillapítására.

Kevesen lángoltak hevesebben a magyar nyelvért Széchenyi Istvánnál. Mikor a nyelv ügyének felkarolásáról van szó, valóságos tűzhányó; nemzeti rajongása és parázsló fajszeretete az oka a latin nyelv ellen érzett haragjának is. «A boldogtalan latin nyelv dúlta már bölcsőjétől fogva a magyar művelődés szellemét. Ez az embertelen bilincs tartotta vissza a magyart az Istentől nyert nemzeti eredetiségének s anyanyelvének kifejezésétől. Ez az utálatos béko szigetelte őt el a többi élő nemzettől s tartotta a holt műveltség járma alatt, míg más nemzetek, sorsuknak szerencsésebben megfelelvén, a maguk sajátságában bilincs nélkül emelkedtek szebb civilizáció felé. E szivtelen zsarnok vágta ketté a nemzet közérdekét s letaszította a szántovetőt az ártatlanul becsmérlett magyarság köreibe, midőn a nemest az annyira bitorlott becsü latin elsőségeibe emelte fel. S midőn így az együttérzésnek legédesebb érzelmeit gyilkolta, amelyek már rég egybeolvasztották volna a nemesség és parasztság közös érdekeit, az egymástól való visszavonás átkait csepegtette századok folytában a nemzet legbelsőbb ereibe. Ó Isten! Ázsiának számüzött népét, mely csak szive vérével tudott új hazát szerezni, mily átok forrasztotta össze oly erősen a holtak nyelvével, hogy rég túllépvén már gyermekkorán, még most sem szabadíthatja ki magát a rég elhunytnak halálos öleléseiből? Mily kárhozat súlya nyomja századok óta ezt a nemzetet? Tengünk becstelenül, ahelyett, hogy dicsően élnénk! Sem igazi magyarok, sem derék latinok nem vagyunk, hanem korcs keverék, minden hatalomnak, minden erőnek biztos martaléka. Süllyedő létünk legnagyobb átka az, hogy ez a holt nyelv, mely méreg gyanánt kínoz bennünket, annyi mákonyt közöl vérünkkel s velőnkkel, hogy szinte a nagyobb rész buta kábultságban bajait nem is érzi, nem is sejdíti s csak kevéseknek engedett a kegyetlen

természet tisztább látást abba a feneketlen sötétségbe, mely a magyar alatt tátong s melyből az oda egyszer lesüllyedt nemzetiség, szabadság, becsület többé fel nem kerül. Nem, nem! Örülni, vigadozni valódi okunk mindaddig nem lesz, míg a holtaknak fagyasztó öleléseiből végkép ki nem bontakozunk; mindaddig, míg a latin nyelvet kellő helyére, mint más nemzetek, félre nem tesszük s hazai közdolgainkból tökéletesen nem száműzzük. Valóban kár tíz, tizenkét esztendőt mindama hiábavalóságok és sophismák megtanulására fecsérelnünk, melyeknek jó s emberséges hasznát az életben alig vehetni s melyeknek súlya és zavaréka még azt a kevés jót és hasznost is elnyomja, mit iskoláinkban felszínesen s tán nagy kínnal tudtunk felszedegetni. Valóban nagy kár, sőt égbekiáltó bün, honunk reménységeinek, ifjainknak, éltük tavaszában — mikor kebelnek és léleknek tágulni kellene — holt nyelvek s mesterkélt, rég elaggott teóriák penészeit nyujtani természetes eledel helyett.» (*Hunnia,* 1834-ből.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Barcsa János: A debreceni kollégium és partikulái. Debrecen, 1905. — Zsilinszky Mihály, Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Balogh Ferenc: A debreceni református kollégium története. Debrecen, 1915. — Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története. Pozsony, 1917. — Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848. Budapest, 1926. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora. A Nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 6. köt. Nagykőrös, 1931.

NYOMDÁSZAT, KÖNYVKIADÁS.

A XIX. SZÁZAD elején Magyarország és Erdély területén negyvenhat nyomda dolgozott körülbelül háromszáz főnyi személyzettel. Budán és Pesten öt nyomda volt, Pozsonyban négy, Kolozsvárt és Nagyszebenben három-három, Kassán kettő, a többi városban egy-egy. (Balázsfalva, Beszterce, Besztercebánya, Brassó, Csíksomlyó, Debrecen, Eger, Eperjes, Győr, Gyulafehérvár, Kalocsa, Komárom, Lőcse, Marosvásárhely, Meggyes, Nagyenyed, Nagykároly, Nagyszombat, Nagyvárad, Pécs, Selmecbánya, Sopron, Szakolca, Szeged, Szombathely, Temesvár, Ujvidék, Vác, Veszprém.)

A budai egyetemi nyomda ebben a korszakban is ott állt a magyarországi műhelyek élén, Sághy Ferenc igazgatása alatt szembetűnően fejlődött, Bikfalvi Falka Sámuel betűmetsző és öntőmester leleményessége sok tetszetős újítással szolgálta virágzását. 1822-ben már másfélszáz ember dolgozott a nyomda helyiségeiben, ezek között három szövegjavító, tizenkilenc betűöntő, harmincnégy betűszedő, negyvenkét nyomtatómunkás. A hivatalos kiadványokon és iskolakönyveken kívül a magánrendelők is erősen foglalkoztatták a vállalatot, olykor a nyomda maga ajánlkozott egy-egy kapósabbnak ígérkező könyv kiadására. Kazinczy Ferenc, Virág Benedek, Kisfaludy

Sándor, Révai Miklós, Verseghy Ferenc munkáinak egy részét itt nyomtatták, a tudományos világ nem kis bizalommal fordult a nyomdához.

Pesten Trattner Mátyás nyomdája virágzott legjobban. 1816 körül huszonhárom betűszedő és húsz nyomtatómunkás dolgozott benne. Itt jelent meg Kultsár István hírlapja, itt nyomtatták a Tudományos Gyüjteményt. A nyomda tulajdonosának fia és üzlettársa, Trattner János Tamás, művelt férfiú volt, szerette az írókat, készséggel vállalkozott magyar könyvek kiadására. Korai elhúnyta után sógora, Károlyi István királyi táblai ügyvéd, vette át a virágzó vállalatot, nagy becsvággyal fejlesztette minden irányban. Voltaképen csak egyetlen számbavehető versenytársa volt: Landerer Lajos. A tevékeny fiatal nyomdász az 1820-as évek derekától kezdve ismét a kor színvonalára emelte elődeitől örökölt vállalatát, a nyomtatás munkáján kívül kiadói üzletekkel is foglalkozott. Műhelye különösen akkor vált jelentőssé, mikor 1840-ben egyesült Heckenast Gusztáv könyvkereskedővállalatával.

A francia forradalom viharai óta a magánügyekbe való beavatkozás is rendszerré vált, annál inkább a kéziratok, nyomtatványok, színielőadások hatósági ellenőrzése. Az állam biztonságát és az egyház tekintélyét aggodalmasan védték. Katona József Bánk Bánja nem kerülhetett színpadra, mert a cenzor a királyi méltóságot látta benne kisebbítve; Kisfaludy Károly nem nyomathatta ki két szomorújátékát, mivel a két darab, a cenzor szerint, fájdalmas érzelmeket keltett volna a hazafiakban. A történelmi és társadalmi színműveket, a verset és prózát

egyaránt összeszabdalták. Tilalom alá estek még az olyan hasonlatok is, amelyekben valakinek az öregségét Matuzsáléméhez vagy bölcsességét Salamonéhoz hasonlították: az ilyeneket Nestor vénségével és Solon bölcsességével kellett helyettesíteni. A könyveket a legnagyobb önkénynyel bírálták, egyes helyeken azonban enyhe és rövidlátó volt a cenzúra. Némelyik cenzor minden törlés nélkül sajtó alá engedte azt a kéziratot, amelyre a másik város cenzora nem adta meg az imprimaturt. Mivel a kormány utasításai jobbára csak általánosságokban mozogtak, a félénkebb természetű cenzorok sokat törültek a kéziratokból. A nyomdászoknak tilos volt bármit kinyomtatniok a királyi könyvvizsgálók előzetes engedelme nélkül, mert különben üzletüket becsukták, őket magukat bebörtönözték. A kormány a vámhivatalokba érkező külföldi könyvküldeményeket is alaposan átvizsgáltatta, egyúttal kötelességévé tette a cenzoroknak, hogy évenkint előzetes bejelentés nélkül kutassák át a könyvkereskedők raktárait. A cenzorság többnyire egyes irodalmi érdeklődésű katolikus papok állami mellékfoglalkozása volt.

A könyvkiadás kezdetleges állapotban tengődött. Országos nevű férfiaknak is hosszú ideig kellett házalniok a könyvkiadóknál, ha egy-egy kéziratukat ki akarták nyomatni. Berzsenyi Dániel még tekintélyes író-barátai támogatásával sem kapott kiadót: az egész országban nem akadt vállalkozó, aki a maga költségére és a maga hasznára, minden tiszteletdíj fizetése nélkül, kinyomatta volna a halhatatlan ódákat; végre a szerény erszényű katolikus kispapoknak kellett egymás között gyüjtőívet

körözniök, hogy a várva-várt költemények a hazafias lelkesedésből összeadott pénzen napvilágot láthassanak.

Általános volt a panasz, hogy a magyaroknak íróik már volnának, de a magyar könyveknek kiadójuk és vevőjük nincs. Ha az író a maga költségén nyomatta ki művét, a könyvárusok és könyvkötők kelletlenül vállalkoztak árusítására. Ilyen esetben rendesen huszonöt vagy harminc százalékot követeltek a bizományba adott könyvek eladási árából. Volt azonban a könyvkiadásnak egy általánosan kedvelt módja: mikor a szegényebb sorsú író elkészült könyvével, keresett egy bőerszényű urat s felajánlotta neki könyvét; a gazdag úr kifizette a nyomdai számlát vagy legalább megajándékozta néhány arannyal a hálálkodó szerzőt. Ezt a viszonyt senki sem tartotta megalázónak. Hazafias érdemül tudták be, ha egy-egy főrangú ember pénzzel támogatta a kevéspénzű írót.

Ha valamelyik író nagynehezen rá tudta beszélni ismerős könyvárusát kéziratának átvételére, az óvatos kereskedő többnyire előfizetési felhívások kibocsátásával szerzett tájékozást a közönség hangulatáról s rendesen csak akkor vállalkozott a kiadásra, ha legalább kétszáz aláíró jelentkezett. A kiadás annyiból állt, hogy a könyvárus a maga pénzén kinyomatta a kéziratot, néhány példánnyal megajándékozta a boldog szerzőt, ezzel utaik elváltak. A könyvkereskedő eladta a kiadványt tetszése szerint megszabott áron, a könyvíró pedig szétosztogatta a rendelkezésére bocsátott tiszteletpéldányokat azok között a barátai között, akik szerettek könyvet olvasni, de a könyvért pénzt adni nem szerettek.

Az íróknak sok bosszúságot kellett elszenvedniök a könyvárusok részéről. Kazinczy Ferenc 1810 márciusában, amikor már régen országos hírű férfiú és a legnagyobb tekintélyű magyar író volt, átadta Dayka Gábor verseit kiadás végett Kis István pesti könyvárusnak. Nagy volt az öröme, mert a versek már kiállották a cenzurát, a kézirat megnyerte az imprimaturt. Igaz, hogy a cenzor engedélyére esztendőnél tovább kellett várakoznia: hagyján, megvolt a megnyugvása, hogy a korán elhúnyt poéta szétszórt költeményei végre kikerülhetnek a sajtó alól. Mivel nem mozdulhatott ki Széphalomról, leveleiben folytonosan sürgette és barátaival erélyesen siettette a kiadást. Kis István eleinte kifogásokat tett, utóbb gyors munkát ígért, azután hónapról-hónapra jelezte, hány árkust nyomott ki. Decemberben már hat kinyomott ívről beszélt, nem sokkal utóbb kiderült, hogy elejétől végig füllentett, mert a kéziratból háromnegyed esztendőn keresztül egyetlen betűt sem szedtek ki. Még szerencse, hogy Vitkovics Mihály a nyomdának átadott kéziratos példányt nagy perpatvar árán, csellel-erőszakkal visszaszerezte. Most ő akarta kiadni a kötetet, de hiába alkudozott az egyetemi nyomda igazgatójával, a papiros annyira megdrágult, hogy a kiadásra gondolni sem lehetett. Csak amikor a Trattner-cég vette át a kéziratot, akkor jelent meg a verseskönyv nyomtatásban.

A pesti könyvkereskedelem német könyvárusok kezében volt, még üzleti alkalmazottaik sem tudtak magyarul. Német és francia könyveiket idegenből hozatták, magyar könyvet ritkán tartottak raktáron. Az 1774-ben alapított

Weingand-féle könyvkereskedést 1801-ben Eggenberger József vette át s az üzletet a német könyvkiadás javára jelentékenyen továbbfejlesztette. (Ez Budapest legrégibb könyvkereskedése; a jól megalapozott vállalatot 1863-ban a család vérrokona, Hoffmann Alfréd, vette meg.) A másik jónevű pesti könyvesboltban a Kilián-testvérek dolgoztak. (A cég 1853-ban szűnt meg, de ekkor már a család egyik tagjának, Kilián Györgynek, huszonegy év óta fennálló külön könyvkereskedése és könyvkiadóvállalata volt.) Hartleben Konrád Adolf 1803-ban alapította meg könyvkereskedését és könyvkiadóvállalatát Pesten. Mint német könyvárus-társai, olykor ő is kinyomatott egy-egy magyar könyvet. (Az üzlet az 1860-as években Bécsbe ment át.) Mosóczy Institoris Gábor a könyvkötők céhébe tartozott, csakúgy, mint Kis István, de könyvek árusításával és kiadásával is foglalkoztak; tevékenységük már nem a német kultúra szolgálatában állott, hanem a magyar könyvek terjesztésének ügyét szolgálta; nem sok köszönet volt benne. Institoris Gábor tanult ember volt, de megfelelő tőke és vállalkozószellem híján; Kis István közönséges lélek, kapzsi és megbízhatatlan. Az Eggenberger-céget és a Kilián-testvéreket becsületességükért megbecsülték íróink, Hartlebenről, Institorisról és Kis Istvánról fölötte rosszul vélekedtek. Institoris üzlete nehezen vergődött, 1815-ben megindították ellene a csődeljárást; Kis István üzlete 1817-ben ment tönkre, bukását nem sajnálta senki.

A magyar írók és tudósok szerencséjére a budai egyetemi nyomda és a pesti Trattner-nyomda sokat segített a kéziratok sorsán. Trattner Mátyás fia, Trattner János

Tamás (1789—1824), méltán kapta I. Ferenc királytól a magyar nemességet. «Ezen jeles fiatal férfiúban — írta róla korai halála után Kultsár István — a hazai nyelvnek s a magyar literatúrának hathatós terjesztőjét és az írók gyámolítóját vesztettük el, aki sokszor önnön nagy áldozatával is kész volt a magyar munkákkal a hazát gazdagítani, úgyhogy őhozzá minden munkákkal a tudósok egész bizodalommal folyamodának.»

Wigand Ottó kassai könyvárus 1827-ben telepedett le Pesten. A könyvkiadás terén nagy tervei voltak, de balvégzetére nem az Auróra-kör tettrekész ifjú nemzedékével kereste a kapcsolatot, hanem Döbrentei Gábort és Thaisz Andrást választotta tanácsadójának. Enciklopédikus folyóirata, a Sas, éppen úgy megbukott, mint amilyen indulatosan támadták a kiadásában megjelenő első nagy magyarnyelvű lexikont: a Közhasznú Esmeretek Tárát. 1832-ben átadta üzletét sógorának, Heckenast Gusztávnak, Pestről Lipcsébe ment, ott folytatta könyvárusi és kiadói működését. Nem anyagi helyzete miatt kellett menekülnie a magyar fővárosból, hanem azért, mert politikai szabadelvűsége és külföldi összeköttetései miatt a bécsi rendőrség le akarta tartóztatni. Távozásának a magyar írók nem örülhettek, annál szabadabban lélekzett fel a többi pesti könyvárus és könyvkiadó, elsősorban Eggenberger, Kilián, Hartleben és Trattner utóda, Károlyi.

Az első nagyszabású könyvkiadói vállalkozás Magyarországon Wigand Ottó lexikona volt. (Tizenkét kötet, 1831—1834.) A Brockhaus-féle német ismerettár alapján készült enciklopédia első kötete a következő címlappal jelent meg Landerer Lajos nyomdájában: Közhasznú

Esmeretek Tára a Conversations-Lexikon szerént Magyarországra alkalmaztatva. Első kötet: A-Baco. Pesten, könyvárus Wigand Ottó sajátja. 1831. — A kiadó előszava világosan tájékoztatta az olvasókat a külföldi lexikon-irodalomról, egyben rámutatott vállalkozásának kockázatosságára. Nem riadt vissza, úgymond, semmi áldozattól, csakhogy a magyar nemzetet szolgálhassa. «Óhajtásom teljesítése legalább 100.000 váltóforintnyi tőkepénzt kívána. Hogy bátorságban legyek nagy veszteség ellen, az előfizetés útjára indulni kényszerittetém. Szándékom kedvezést, pártfogókat nyere. Sok fáradozásim után minden kedvetlent elhárítani szerencsés valék s egyesíteni számos magyar tudósokat — neveik e kötet elején láthatók — kik szorosan összeszövetkezének, egymásért dolgoznak, munkálódnak s engem gyámolítanak mind végiglen. A papiros tartós, erős és sokkal szebb, mint amelyen a Brockhaus első 6 kiadása megjelent. A betük aprók ugyan, de újak és tiszták; s mivel ezen munka kiváltkép ez vagy ama cikkely kikeresésére szolgál, reménylem, a választott betükkel megelégszik a TT. Közönség, Árát oly olcsónak szabám, amint ezen vállalkozásra fordított tőkepénzem bátorsága csak engedé.» — Az első kötetbe a következő munkatársak dolgoztak: Angyalffy Mátyás, a keszthelyi gazdasági iskola egykori tanára (földmüvelési és állattenyésztési cikkek), Aszalay József helytartósági titkár (földrajz), Ballai Valér bencés szerzetes (hittudomány), Balogh Pál orvos (orvostudomány, kémia, természetrajz), Balogh Sámuel református lelkész (filozófia), Bitnicz Lajos katolikus pap, liceumi tanár (klasszika-filológia), Csató Pál akadémiai írnok (vegyes cikkek), Cserneczky József, a Sas cimü folyóirat munkatársa (vegyes cikkek), Dessewffy József gróf, földbirtokos (nyelvészet, történelem, mezőgazdaság), Döbrentei Gábor akadémiai titkár (világtörténelem, magyar történelem, világirodalom, magyar irodalom, nyelvtan, poétika, verstan), Fábri Pál evangélikus gimnáziumi igazgató (magyar történelem), Ferenczy István szobrászmüvész (képzőmüvészetek), Guzmics Izidor bencés szerzetes (hittudomány), Győry Sándor mérnök (matematika, müszaki tudományok), Jakab István helytartósági fogalmazó (zene), Kis János evangélikus szuperintendens (hittudomány), Kiss Károly császári királyi kapitány (hadtudomány), Lassú István pénzügyi hivatalnok (földrajz), Mailáth János gróf, földbirtokos (osztrák történelem), Mednyánszky Alajos báró, királyi helytartótanácsos (történelem,

művészetek), Nyiry István református tanár (fizika), Ponori Thewrewk József ügyvéd (vegyes cikkek), Pólya József orvos (orvostudomány), Sárkány Miklós bencés szerzetes (hittudomány), Schedius Lajos egyetemi tanár (esztétika, földrajz), Szalay Imre katolikus pap, egyetemi tanár (hittudomány), Teleki József gróf, akadémiai elnök (magyar történelem), Thaisz András ügyvéd, a Tudományos Gyüjtemény volt szerkesztője (jogtudomány), Tittel Pál egyetemi tanár (matematika, csillagászat), Vásárhelyi Pál mérnök (műszaki tudományok), Wesselényi Miklós báró, földbirtokos (lótenyésztés), Zsivora György ügyvéd (jogtudomány). — Az idősebb és ifjabb író- és tudósnemzedékek jelesei közül a legtöbb távolmaradt a vállalattól, nem ugyan a kiadó miatt, hanem azért, mert Döbrentei Gábor szerkesztő nem engedte be őket a lexikon munkatársai közé. Az előfizetők így is nagy számban jelentkeztek az ország területéről: az első kötetet ezernél többen rendelték meg a «nagyméltóságú, méltóságos, nagyságos, főtisztelendő, tisztelendő, tiszteletes, tudós, tekintetes, nemzetes és vitézlő» olvasók közül.

Irodalom. — Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877. Budapest, 1878. — Jakab Elek: A cenzúra története Erdélyben. Figyelő. 1881. évf. — Koncz József: A marosvásárhelyi ref. kollégium könyvnyomdájának 100 éves története. Marosvásárhely, 1887. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. — Wertheimer Ede: A magyarországi cenzúra történetéhez. Századok. 1898. évf. — Kováts László: Könyvnyomdáink a jelen század harmadik tizedében. Magyar Könyvszemle. 1899. évf. — Sennovitz Adolf: A Kiliánok könyváruscsaládja. Magyar Könyvészet. 1899. évf. — Szabó Adorján: A Conversations-Lexikoni pör története. Kassai premontrei gimnázium értesítője. 1899. — Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Temesvár, 1900. — Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászat a XIX. században. Magyar Könyvszemle. 1902. évf. — Pusztai Ferenc: Nyomdászati enciklopédia. Budapest, 1902. — Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen, 1911. — Baranyay József: A komáromi nyomdászat története. Budapest, 1914. — Kremmer Dezső: Enciklopédia- és lexikon-irodalmunkról. Könyvtári Szemle. 1914. évf. — Haraszti Károly: A magyar könyvkiadás és

könyvkereskedelem a mult század első felében. U. o. 1914. évf. — U. az: A pesti nyomdák a 19. század első felében. U. o. 1915. évf. — Pitroff Pál: A győri sajtó története. Győr, 1915. — Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle. 1923–1924. évf. — Iványi Béla, Gárdonyi Albert és Czakó Elemér: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577–1927. Budapest, 1927. — Alapy Gyula: Kultsár István és könyvtára. Komárom, 1928. — Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Magyar Könyvszemle. 1928. évf. — Novák László: A nyomdászat története. V. köt. Budapest, 1928. — Szemző Piroska: Német írók és pesti kiadóik a XIX. században. Budapest, 1931.

OSZK

HÍRLAPOK, FOLYÓIRATOK.

A magyarnyelvű hírlapirodalom a XIX. század első éveiben nehezen tengődött. A bécsi *Magyar Hírmondó* (1792—1803) megszűnése után a bécsi *Magyar Kurir* (1786—1834) egymagában maradt s Ausztriából szállította Magyarországba a hazai híreket. Ezen a furcsa állapoton Kultsár István segített azzal, hogy 1806-ban új hírlapot alapított Pesten. A Magyar Kurir szerkesztői, Decsy Sámuel és Pánczél Dániel, mindent elkövettek ugyan, hogy az új vállalat hatósági engedélyezését meggátolják, de folyamodásuk nem vezetett sikerre. Kultsár István leküzdötte a nehézségeket, kérvényét a budai helytartótanács pártolóan terjesztette fel a bécsi kancelláriához, ez viszont megadta az engedélyt és kijelölte a cenzort. Igy indult meg, 1806 nyarán, Kultsár István pesti lapja *Hazai Tudósítások* címmel. Hetenkint kétszer jelent meg. Előfizetői szép számban jelentkeztek, levelezői az ország minden részéből ellátták tudósításokkal. A lap címe 1808-ban átváltozott *Hazai S Külföldi Tudósítások*ká. Ekkor már külföldi híreket is szabad volt közölnie, de óvakodnia kellett minden olyan újdonság elmondásától, amely nyugtalanságot kelthetett volna az állampolgárokban. A szerkesztő a személyi hírek közlésére és az újonnan megjelent magyar könyvek megdícsérésére nagy gondot fordított. Hírlapját

sokan olvasták; s bár utóbb az évi előfizetés tizenkét forintos árát magasabbra szabta, olvasói nem fogytak meg: volt olyan esztendeje, amikor ezer előfizetője is akadt. Halála után neje örökölte vállalatát. (1828.) Szerkesztői változtak, közönsége lassankint elpártolt. Címét 1840-ben *Nemzeti Ujság*ra változtatta, erősen katolikus irányú lap lett belőle, 1848-ban szűnt meg.

Széchenyi István eszméit Helmeczy Mihály lapja a *Jelenkor* (1832—1848) népszerűsítette. Megindulása idején a bécsi Magyar Kurir pályafutásának már negyvenhatodik évét taposta, a Hazai Tudósítások huszonhat esztendős multra tekintett vissza, a Jelenkornak tehát könnyű lett volna felfrissítenie a magyar ujságírás hangját. Ez a hivatás Kossuth Lajos Pesti Hírlapjára várakozott.

Erdélyben a XIX. század magyar hírlapirodalma Pethe Ferenc földbirtokos *Hazai Híradó*jával kezdődik. Az 1827-ben megindított kolozsvári ujság *Erdélyi Híradó* (1827—1848) címmel folytatta pályafutását s jelentékenyen hatott a királyhágóntúli reformtörekvések kialakulására.

A XIX. század első évtizedében nem volt egyetlen folyóiratunk sem. Végül Kazinczy Ferenc buzdítására Döbrentei Gábor indított meg Kolozsvárt egy szépirodalmi és tudományos folyóiratot: az *Erdélyi Múzeum*ot. Tíz füzet jelent meg belőle. (1814—1818.) Versenytárs nélkül állott, mégsem tudott meggyökeresedni; elég jó volt a szerkesztése, mégis kevesen olvasták. Hiába buzgólkodtak országszerte a hazafias gyüjtők, hiába iparkodott a szerkesztő.

Szilárdabb pénzügyi alapon nyugodott: a *Tudományos*

Gyüjtemény. (1817—1841.) Kiadása Trattner János Tamás pesti nyomdatulajdonos áldozatkészségének köszönhető, a fővárosi írók kérésére ő vállalta el az enciklopédikus tartalmú tudományos közlöny fenntartásának anyagi terheit. Még tiszteletdíjat is adott munkatársainak: ívenkint négy ezüstforintot; úttörő kezdeményezés abban az időben, mikor az írók egyetlen szerkesztőtől és kiadótól sem kaptak jutalmat fáradságukért, sőt többen sértésnek vették azt a gondolatot, hogy szellemi munkáért pénzt óhajtanának. Havonkint egy-egy vaskos füzet jelent meg a folyóiratból, helyet kapott benne a tudomány valamennyi ága. A Magyar Tudományos Akadémia megalapításáig ide futottak össze a hazai tudományos vizsgálódások szálai, a tudósok és írók innen vettek tudomást a könyvpiac újdonságairól. Trattner János Tamás a főváros egész tudósvilágát belevonta a folyóirat megindításának és szellemi táplálásának munkájába, külön értekezleteken vitatták meg programjuk pontjait, a beérkező kéziratokat felolvasták egymásnak, értékükről véleményt mondtak. Később a szerkesztők önállósága nagyobb lett, a kiadó is kevésbé szólt bele a szerkesztés munkájába. A folyóiratot először Fejér György, azután Thaisz András, majd Vörösmarty Mihály, utóbb Horvát István szerkesztette, végül szerkesztő nélkül jelent meg. Negyedszázad alatt háromszáz füzete került ki a sajtó alól.

A szerkesztés és kiadás ebben az időben különösen nehéz munka volt. A szerkesztő és kiadó jóban akart lenni mindenkivel; nemcsak a cenzúra szigorától féltek, hanem az írók és olvasók érzékenységétől is. Kénytelenek voltak

közölni a gyöngébb kéziratokat is; különösen az előkelőbb rangú, jobbállású és idősebb írók dolgozatai részesültek kedvező elbírálásban. Vigyázniok kellett, hogy a nyelvújítás feltűnőbb pártolásával el ne riasszák az ortológusokat, de azt is szem előtt tartották, hogy a neológusokat sem szabad elkedvetleníteni. A vallásfelekezeti ellenségeskedés szintén óvatosságra sarkalta mind a szerkesztőt, mind a kiadót. A Tudományos Gyüjtemény színvonala szintén megsínylette a viszonyok kicsinyességét. Vitkovics Mihálynak Kazinczy Ferenchez írt egyik 1819. évi levele élesen rávilágít a szerkesztés szempontjaira: «Csak azt hallhattad volna összegyűltünkor: Ennek a munkáját is be kell venni, mert pap, mert báró, mert pápista, mert protestáns, mert professor, mert ifjú, mert tehetős, mert annyi prenumeránst szerzett». Első szerkesztőül katolikus papot választottak, de ellenőrzőül ott volt mellette a református Pethe Ferenc és az evangélikus Schedius Lajos. A kiadó minduntalan szembetalálta magát a szerkesztővel, a szerkesztő összekülönbözött munkatársaival, ezek viszont az olvasók bosszúságát vonták magukra közleményeik miatt. A személyes érintkezések gyakorisága az egyenetlenséget hintő mendemondák sokaságát kavarta fel a vállalat kárára. Ha a Tudományos Gyüjtemény mögött nem állt volna Trattner János Tamás eléggé nem dicsérhető kitartása és erős tőkéje, az egyetlen magyar tudományos folyóirat hamarosan megszűnt volna.

A hazai német sajtó még az 1830-as évek elején is erősebb volt a magyarnál, hatása elől nem zárkózhattak el a magyar szerkesztők. A divatképeket közlő német szép-

irodalmi folyóiratok mintájára indította meg 1833-ban Mátray Gábor az első magyar divatlapot. A *Regélő*ben (1833—1841) s az új típust követő későbbi szépirodalmi lapokban a magyar költők teret nyertek munkáik elhelyezésére, a honleányok pedig megkapták a maguk eléggé nélkülözött divatképeit.

Megkezdődött a szépirodalmi zsebkönyvek divata is. A német almanachok mintájára egyre több magyar évkönyv jelent meg, de Kisfaludy Károly *Aurórá*jának (1822—1837) hatásával egyik sem versenyezhetett.

Hírlapok, folyóiratok, évkönyvek:

Magyar Kurir. Bécs, 1786–1834. — A hetenkint kétszer megjelenő hírlapot Szacsvai Sándor indította meg. A XIX. század első harmadában Decsy Sámuel, Pánczél Dániel, Igaz Sámuel és Márton József voltak a szerkesztői. Melléklapjai a Kedveskedő (1824–1827) és a Sokféle. (1828–1834.) Bár Kulcsár István pesti ujságja 1806-tól kezdve kellemetlen versenyt jelentett számára, tekintélyében csak kevéssé fogyatkozott. A vidéki közönség a bécsi ujságot frissebb hírforrásnak tartotta, mint a pestit, a papok és a nemesek szívesen járatták. — A hírlap XVIII. századi életéről: a IV. kötetben.

Magyar Hírmondó. Bécs, 1792–1803. — A hetenkint kétszer megjelenő hírlapot Görög Demeter és Kerekes Sámuel indították meg. A XIX. század első éveiben Sándorffy József, Márton József és Császár József voltak a szerkesztői. Előfizetőit a Magyar Kurír hódította el. — A hírlap XVIII. századi életéről: a IV. kötetben.

Segítő. Buda, 1806. — A kezdetleges szépirodalmi folyóiratot két nemesifjú, Palóczy László és Ragályi Tamás, indította meg, de vállalatuk mindjárt elakadt. A két ifjúból utóbb országoshírű politikus és ünnepelt szónok lett.

Hazai Tudósítások. Pest, 1806–1807. Folytatása: *Hazai S Külföldi Tudósítások.* Pest, 1808–1839. Ennek folytatása: *Nemzeti Ujság.* Pest, 1840–1848. — A hetenkint kétszer megjelenő vegyestartalmú hírlapot Kultsár István indította meg 1806 július 2-ikán s 1828 már-

cius 30-án történt haláláig szerkesztette. Programmja: «Mind dicsősége, mind boldogsága nemzetünknek szorosan megkívánja, hogy necsak neveztessünk magyaroknak, hanem legyünk valósággal magyarok, azaz szóljunk, beszéljünk és írjunk magyarul, hogy minden magyar nemes tudja és értse a közdolgoknak és tulajdon ügyének folyamatját». A hírlap jól ment; jellemző azonban a viszonyokra, hogy az egyik pesti német hírközlönynek még az 1820-as évek derekán is háromszor annyi előfizetője volt, mint az egyetlen fővárosi magyar ujságnak. A szerkesztő halála után özvegye, Perger Anna, adta ki a lapot; szerkesztői eléggé névtelen ügyvédek voltak. A hosszú életű ujság szépirodalmi és ismeretterjesztő melléklapja: a Hasznos Mulatságok. (1817–1842.) Hetenkint kétszer jelent meg. A törzslapnak ez az enciklopédikus tartalmú toldaléka verseket, elbeszéléseket, életrajzokat, földrajzi cikkeket, természettudományi tudósításokat, gyakorlati hasznú följegyzéseket, találós kérdéseket vegyesen hozott. Névtelen munkatársai fölötte gyönge szárnypróbálgatásokkal kedveskedtek a csekély igényű olvasóközönségnek.

Magyar Dámák Kalendáriomja. Pozsony, 1812–1815. — Horvát István évkönyve. Voltaképen ez a kis könyvecske az első magyar szépirodalmi almanach. (Decsy Sámuel ugyan már 1794-ben kiadott egy Magyar Almanachot, de ez névtár, statisztika és történelem volt; Kis János 1798-as Zsebbevaló Könyve viszont fordítások gyüjteménye.) Horvát István hölgy-naptárában a kalendáriumi részek mellett versek és mesék is voltak. Az 1814. évi kötetben jelent meg az első magyar ballada: Kölcsey Ferenc Rózája.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár és Pest, 1814–1818. — Döbrentei Gábor tudományos folyóirata. Megindulásának évében még mindig siralmas helyzetben volt a magyarnyelvü időszakos sajtó; Magyarországon, Erdélyben és Ausztriában az Erdélyi Múzeumon kívül mindössze három lap tengődött: a bécsi Magyar Kurir, a pesti Hazai Tudósítások és a Nemzeti Gazda cimü mezőgazdasági hetilap; az utóbbit Pethe Ferenc szerkesztette és adta ki Bécsben és Pesten 1814-től 1818-ig. Azonkívül volt még az országban három német, egy tót és egy latin ujság. (Pressburger Zeitung, 1764-től, Pozsony; Der Siebenbürger Bote, 1792-től, Nagyszeben; Vereinigte Ofner Pester Zeitung, 1800-tól, Buda és Pest; Tydennjk, 1812-től, Pozsony; Ephemerides Posonienses

1804-től, Pozsony.) Az Erdélyi Múzeum szerkesztését nagyon megnehezítette, hogy szerkesztője Kolozsvárt, Marosvásárhelyen és félreeső falusi birtokokon élt, a folyóiratot pedig Pesten nyomták. Utolsó füzetei adakozókedvű erdélyi nemesurak költségén jelentek meg, mert a Tudományos Gyüjtemény elhódította csaknem valamennyi előfizetőjét.

Tudományos Gyüjtemény. Pest, 1817–1841. — A havonta megjelenő tudományos folyóiratot Trattner János Tamás könyvkiadó költségén Fejér György indította meg, de 1818-ban már Thaisz András vette át szerkesztését. A folyóiratot Thaisz András 1818-tól 1827-ig, Vörösmarty Mihály 1828-tól 1832-ig, Horvát István 1833-tól 1836-ig szerkesztette, azután inkább csak szerkesztődött a Trattner-Károlyi-üzletben. Nem volt belőle haszna a kiadónak, hazafias áldozatkészségből nyomtatta füzeteit. Évi hatszáz ezüstforint tiszteletdijat adott a szerkesztőnek, ugyanennyi összeget osztott szét évenkint a munkatársak között; azok számára, akik nem akartak cikkeikért pénzt elfogadni, könyveket küldött ajándékba. A szépirodalom ügyét a Tudományos Gyüjtemény melléklapjai szolgálták: a Szépliteraturai Ajándék (1821–1827) és a Koszorú. (1828–1841.) A törzsfolyóiratnak Thaisz András idejében, szépirodalmi melléklapjának Vörösmarty Mihály szerkesztése alatt volt a virágkora. A kritika jogosultságát és a nyelvújítás szükségességét már az első évfolyamok nyilvánvalóvá tették; Kazinczy Ferenc heves vitákat folytatott bennük ortológus-birálóival; a nyelvújító harc itt dőlt el a neológusok javára. A Vörösmarty-korszak az Auróra-kör fiatal íróinak bőséges teret adott az érvényesülésre, de visszatértek a munkatársak közé azok a régi írók is, akiket addig valami sértődés tartott vissza a folyóiratban való szerepléstől.

Helikoni Kedvtöltés. Pest, 1819–1820. — Szépirodalmi folyóirat a Trattner-cég költségén Kis János szerkesztésében. Ötvenhat előfizetője volt a két magyar hazából: Magyarországból és Erdélyből. Prózai és verses közleményeinek legnagyobb részét maga a szerkesztő irta és forditotta.

Egyházi Értekezések És Tudósitások. Veszprém, 1820–1824. — Horváth János veszprémi kanonok indította meg a katolikus egyházirodalmi munkásság felvirágoztatására. Még ezt az évnegyedes folyóiratot sem lehetett fenntartani, olyan kevés volt az előfizetője, pedig a katolikus egyházi férfiak nem szükölködtek pénzben s közülök került ki az ország olvasóközönségének tekintélyes része.

Hebe. Bécs, 1822–1826. — Szépirodalmi évkönyv Igaz Sámuel szerkesztésében és kiadásában. 1822-re szóló első kötete Zsebkönyv címmel jelent meg 1821 nyarán, így tehát megelőzte Kisfaludy Károly Auróráját, hatása azonban nem mérhető össze a pesti almanachéval. Voltak neves munkatársai is — Aranyosrákosi Székely Sándor, Bajza József, Döbrentei Gábor, Dukai Takách Judit, Fáy András, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Szentmiklóssy Alajos, Toldy Ferenc, Vitkovics Mihály — de közleményei jobbára mégis csak az Aurórából gyöngeségük miatt kiszorult kéziratok közül kerültek ki. A vállalat jól indult, első kötetéből ezer példány fogyott el, további köteteit már kevesen vásárolták, a szerkesztő-kiadó megtakarított pénze elfogyott, adósságai szaporodtak. Mikor meghalt, Kazinczy Ferenc szerette volna átvenni az évkönyv szerkesztését, tervezgetése azonban nem vált valóra. Még az Auróra is nehezen élt meg, más zsebkönyv fenntartását a siker kevés reményével lehetett elgondolni. A széphalmi mester az almanach megalapításától kezdve gondos tanácsadóként állt Igaz Sámuel mellett, leveleiben iparkodott hírt verni az évkönyv érdekében, még a korrektúra-íveket is átnézte, mielőtt megkapták volna a végső imprimaturt. Nem egyedül Igaz Sámuel hálálkodása és magasztalásai miatt vállalkozott erre a patrónusi szerepre, hanem azért is, hogy az Auróra hatását kisebbítse.

Auróra. Hazai almanach. Kiadá Kisfaludy Károly. Pest, 1822. Trattner János Tamásnál. — Ezzel a kötettel indult meg 1821 őszén a nevezetes szépirodalmi évkönyv. Tizenhatodrétű zsebbevaló kötet volt, tetszetős kiállításban, rézmetszetű képekkel. Hazafias írókból álló társaság indította meg, szerkesztésére Kisfaludy Károlyt kérték fel. A kiváló szerkesztő néhány évvel később a maga kiadásába vette át az almanachot, bár fenntartása adósságainak szaporodásával járt. A szépirodalmi zsebkönyvet nem a könyvkereskedők terjesztették, hanem az írók és barátaik. Felsőbüki Nagy Pál a pozsonyi országgyűlés tagjai között százhúsz példányt adott el, Kultsár István száz eladott példány után küldte be az Auróra-pénzt a szerkesztőnek. Mások nem voltak ilyen szerencsések, Bajza József egy példányra sem tudott vevőt szerezni. Évről-évre kevesebben vásárolták az almanachot, a szerkesztő azonban szerencsésen megfelelt küldetésének. Évkönyvét sikerült az akkori legjobb magyar írók találkozó helyévé tennie; az új nemzedék tehetséges tagjai boldogok voltak, ha mesterük közreadta dolgozataikat.

Megalapításától 1831-ig Kisfaludy Károly szerkesztette, ettől kezdve 1837-ig Bajza József. Munkatársai közül a két szerkesztőn kívül a legkiválóbbak: Berzsenyi Dániel, Czuczor Gergely, Fáy András, Kazinczy Ferenc, Kis János, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Pázmándi Horvát Endre, Toldy Ferenc, Vitkovics Mihály, Vörösmarty Mihály. Tiszteletdíjat nem kaptak a munkatársak, jutalmuk egy ingyenpéldány volt. 1834-ben és 1835-ben egy másik Auróra is jelent meg, ezt Szemere Pál szerkesztette Bajza József háttérbe szorítására. Megbízója a Trattner-Károlyi-könyvkiadóvállalat volt, innen ugyanis Bajza József a Kilián-céghez vitte át a maga Auróráját, ezért a régi kiadó Szemere Pállal lépett szerződésre a maga vállalatának folytatása érdekében. A surlódásból élénk irodalmi pör támadt. Az új Auróra két év mulva pártolás hiánya miatt megszűnt, további két év leteltével a régi Auróra is kénytelen volt irodalomtörténeti fontosságú pályáját befejezni.

Aspasia. Pest, 1824. — Kovacsóczy Mihály szépirodalmi folyóirata. Az Auróra versenytársa óhajtott lenni, de csak első kötete jelent meg. Kevés előfizetője akadt, beküldött pénzüket a szerkesztő-kiadó elpazarolta, a vállalat csúfosan megbukott. Munkatársai egyrészt az Aurórából visszautasított névtelenek közül kerültek ki, másrészt azon ismertnevű írók sorából, akik szívesen dolgoztak bárhova, mert szerették a nyilvánosságot s kéziratait nem tudták írói termékenységük arányában elhelyezni. Kovacsóczy Mihályt emberi gyöngeségei miatt nagyon lenézték, de a nyomtatott betű iránt érzett vágyódás olyan nagy volt, hogy még Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály is félretették ellenérzésüket, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc és Szemere Pál meg különösen buzgólkodtak, hogy az új folyóirat megerősödjék s így az Auróra el ne bízza magát.

Felsőmagyarországi Minerva. Kassa, 1825–1836. — A negyedévenkint megjelenő szépirodalmi és tudományos folyóiratot gróf Dessewffy József alapította, Dulházy Mihály szerkesztette. A szerkesztő a nagyműveltségű főúr elgondolása szerint állította össze a folyóiratot. Kitartásukat tizenkét évi fáradozásuk bizonyítja, de Ellinger István kassai nyomdász-kiadó alaposan ráfizetett erre a vállalatára.

Élet És Literatura. Pest, 1826–1827. — Ezt a szépirodalmi és esztétikai folyóiratot Szemere Pál szerkesztette Kölcsey Ferenc társaságában. Előfizetőjük kevés volt, abba kellett hagyni munkájukat. Nem

sikerült Szemere Pál kísérlete a Muzárionnal sem. Ez az előbbi folyóirat újjáélesztése volt.

Erdélyi Híradó. Kolozsvár, 1827–1848. — A hetenkint egyszer, utóbb kétszer megjelenő politikai hírlapot Hazai Híradó címmel Pethe Ferenc indította meg, de címét már félév mulva Erdélyi Híradóra változtatta. Szépirodalmi és ismeretterjesztő melléklapja 1830-tól kezdve: a Nemzeti Társalkodó. A korszerű haladás eszméit támogató ujság szerkesztését és kiadását 1831-ben Méhes Sámuel kolozsvári református kollégiumi tanár vette át. Munkatársai az 1840-es években elkeseredett elvi és személyi harcokat vívtak Szilágyi Ferenc lapjával: a konzervativ érdekek védelmére 1841-ben alapított Mult És Jelennel.

Uránia. Esztergom, 1828–1833. — Szépirodalmi zsebkönyv Szeder Fábián szerkesztésében. Hat kötete jelent meg. Tekintélyes írók is szívesen dolgoztak bele, igy Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Szemere Pál, Pázmándi Horvát Endre, Czuczor Gergely, Guzmics Izidor.

Muzárion. Pest, 1829. és 1833. — Az Élet És Literatura folytatása Szemere Pál szerkesztésében. Két évfolyama mindössze három kötetből állott. Kézirata sok volt, előfizetője alig akadt.

Kritikai Lapok. Pest, 1831–1836. — Hét füzet Bajza József szerkesztésében. Nem volt folyóiratjellegű, inkább csak könyvalakú gyüjteményes munka, időhöz nem kötött füzetekben jelent meg. Bírálatai sok ellenmondást váltottak ki s nem kevés gyülölséget keltettek. Ebben a támadó szellemü vállalatban jelent meg 1831-ben Toldy Ferenc merész bírálata Kazinczy Ferenc Pyrker-fordításáról. Az évkönyvszerű kötetek közleményeinek legnagyobb részét maga a szerkesztő irta, hevesen harcolt a tehetségtelen szárnypróbálgatások ellen, érdemesebb írókkal csak mellékesen foglalkozott.

Sas. Pest, 1831–1833. — Thaisz András enciklopédikus tartalmú folyóirata. A szerkesztő azzal birta rá Wigand Ottó pesti könyvárust a kiadói terhek elvállalására, hogy a Trattner-féle Tudományos Gyüjteményt alaposan háttérbe fogják szorítani. Tervük nem sikerült, de legalább közel három évig működési teret adtak azoknak a magyar íróknak, akik a hely hiánya miatt nem tudták közreadni cikkeiket. A vegyestartalmú folyóiratnak tizenöt vaskos füzete jelent meg.

Jelenkor. Pest, 1832–1848. — Hetenkint kétszer megjelenő politikai hírlap. Megindítására Kisfaludy Károly kapta meg a hatósági

engedélyt, halála előtt a kiadás jogát Helmeczy Mihályra ruházta át, az ő szerkesztésében jelent meg a lap a szabadságharcig. A mérsékelt liberális eszmék szószólója volt, az okos haladástól nem zárkózott el, a nyelvújítás ügyéért fenntartás nélkül lelkesedett. Az 1830-as években a Hazai Tudósításokat erősen háttérbe szorította, az 1840-es években a Pesti Hírlap mellett nem tudott kellő súllyal érvényesülni.

Regélő. Pest, 1833–1841. — Mátray Gábor hetenkint kétszer megjelenő szépirodalmi folyóirata. Úgynevezett divatlap volt azaz költői és ismeretterjesztő tartalmán kívül divatképeket is hozott a hölgyvilág mulattatására. Hétszáz megrendelője közül közel kétszáz volt a nő-előfizető. Később pártolóinak száma erősen csökkent; a szerkesztő nyolcévi küzdelem után kénytelen volt megszüntetni folyóiratát. Melléklapjában, a Honművészben, közhasznú cikkek, könyvismertetések, színibírálatok jelentek meg. A folyóirat közvetlen folytatása volt 1842 elejétől 1844 nyaráig a Regélő Pesti Divatlap: Erdélyi János és Garay János szépirodalmi közlönye. Két és félévi buzgó szerkesztői és kiadói munka után ez a vállalat is megbukott.

A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. Első kötet. Pest, 1833. — Az akadémiai titkárok szerkesztésében jelent meg, a hivatalos közléseken kívül tudományos értekezések, felolvasások, emlékbeszédek voltak köteteiben. Tizenhetedik kötete: Budapest, 1883–1889.

Szerkesztők:

Bajza József (1804–1858), a Kritikai Lapok és az Auróra szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a IV. kötetben.

Decsy Sámuel (1742–1816), a Magyar Kurir szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a IV. kötetben.

Döbrentei Gábor (1785–1851), az Erdélyi Múzeum szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Dulházy Mihály (szül. 1786. február 2. Kassa; megh. 1856. november 10. Kassa), a Felsőmagyarországi Minerva szerkesztője. Gróf Dessewffy József titkára volt, később kassai városi tisztviselő. Folyóiratában több történeti értekezést írt.

Fejér György (1766–1851), a Tudományos Gyüjtemény szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a latin irodalmat tárgyaló fejezetben.

Helmeczy Mihály (1792–1852), a Jelenkor szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Horvát István (1784–1846), a Tudományos Gyüjtemény szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a történetírók között.

Horváth János (1769–1835), az Egyházi Értekezések szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok között.

Igaz Sámuel (szül. 1786. október 13. Erdőbénye, Zemplén megye; megh. 1826. január 7. Bécs), a Magyar Kurír szerkesztője. A miskolci és debreceni református iskolák növendéke volt, 1810-ben a Tisza-család alkalmazta nevelőnek, később megismerkedett Pánczél Dániellel és Márton Józseffel, ezek rábeszélésére lett bécsi szerkesztő. Nagy áldozatkészséggel szolgálta a magyar irodalom ügyét, bár adósságai egyre jobban nőttek. A Hebe kiadásával igaz érdemeket szerzett.

Kis János (1770–1846), a Helikoni Kedvtöltés szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben.

Kisfaludy Károly (1788–1830), az Auróra szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

Kovacsóczy Mihály (1801–1846), az Aspasia szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Kultsár István (szül. 1760. szeptember 16. Komárom; megh. 1828. március 28. Pest), a Hazai Tudósítások szerkesztője. Iparos-családból született, ifjabb éveiben bencés papnövendék volt, szorgalmasan tanult Pannonhalmán és Pozsonyban. Mikor II. József császár feloszlatta a magyarországi Szent Benedek-rendet, a tanári pályára ment. Eleinte Komáromban (1788–1789), utóbb Szombathelyen (1789–1796) tanított. Szombathelyi tanársága idején kiadta Mikes Kelemennek addig teljesen ismeretlen Törökországi Leveleit. Később mint esztergomi katolikus gimnáziumi tanár együtt szolgált Révai Miklóssal. Olyan személyi harcba bonyolódtak, hogy még a budai királyi helytartótanácsnak és a bécsi udvari kancelláriának is bele kellett avatkozni ügyeikbe. Kultsár István lemondott tanári állásáról s gróf Festetich György fiát nevelte hat évig. 1806-ban Pesten telepedett le, grófi pártfogójának támogatásával megalapította lapját s haláláig fáradhatatlanul dolgozott a nemzeti művelődés elősegítése ügyében. A magyar színészet nagyon sokat köszönhet buzgalmának. Lapjában a nemzeti játékszín fontosságát nem szünt meg hangoztatni, kitartóan harcolt a pesti állandó színház fölépítésének eszméjéért, lelkesen érvelt amellett, hogy a magyar színészet támogatása egyúttal a magyar nyelv felkarolása is.

Mikor a Pesten játszó magyar színtársulat züllésnek indult, maga vette kezébe igazgatását. Szívesen fáradozott a magyar tudós társaság szervezése érdekében, felhívta a figyelmet a nyilvános könyvtárak fontosságára, pályadíjakat tűzött ki az írók serkentése végett, a jelesebb munkákra előfizetőket toborzott, a szegényebb írók kéziratait a maga költségén nyomatta ki. Pesti háza olyan hazafias találkozóhelye volt az akkori magyar íróknak, mint Vitkovics Mihályé vagy Trattner János Tamás könyvkiadóé. A nyelvújítás hívei csakúgy megfordultak házában, mint a nyelvújítás ellenségei. Kultsár István az utóbbiak közé tartozott, de ortológus elveit már csak azért sem hangoztatta kirívóan, hogy el ne rettentse neológus előfizetőit. Hatvannyolc éves korában húnyt el. Halála előtt szülővárosának ajándékozta négyezer kötetből álló könyvtárát. Özvegye, Perger Anna, a pesti belvárosi templomban temettette el s Ferenczy Istvánnal készíttetett sírboltjához művészi emléket. Egyetlen fia korán meghalt. Hazafias érdemeinek emlékét őrzi egyebek közt a Kulcsár-kódex megtisztelő neve. — Önállóan megjelent munkái közül említhetők: Laudonnak nándorfejérvári győzedelme. Szombathely. 1790. (Elbeszélő költemény a II. József korában folyó török háborúk egyik nevezetes eseményéről.) — Törökországi Levelek. Szombathely, 1794. (Az első Mikes-kiadás.) — Buzdítás a nemzeti theátrom felépítésére. Pest, 1815. (Lelkesítő szózat a pesti magyar színház megteremtése ügyében.)

Márton József (szül. 1771. március 2. Iszkaszentgyörgy, Fejér megye; megh. 1840. Bécs) tanár, a Magyar Hírmondó és a Magyar Kurír szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Református papi családból származott, iskoláit Debrecenben végezte, egy ideig falusi tanító volt, utóbb tanári állást kapott a lőcsei evangélikus liceumban. 1801-ben Görög Demeter Bécsbe hívta, mert néhány előkelő főrangú családnak magyar nyelvmesterre volt szüksége s a tisztességesen díjazott órák adására jobbnevű tanárt kerestek. Az osztrák fővárosban maradt haláláig. 1806-tól a bécsi egyetemen a magyar nyelv és irodalom előadója volt, fizetést azonban nem kapott, csak tanítványai leckepénzéből jutott némi tiszteletdíjhoz. Élete utolsó éveiben a kormány háromezer forint évdíjat rendelt számára. — Német grammatika. Kassa, 1799. (Olvasókönyvvel ellátott népszerű nyelvtan. Tizenkilencedik kiadása 1856-ban jelent meg.) — Uj német-magyar és magyar-német lexikon vagyis szókönyv. I. köt. Kassa, 1799. II. köt. Pozsony, 1800. (Ez a gondosan egybe-

állított szótár is több kiadást ért.) — Görög Demeter életleirása. Bécs, 1834. (A Görög-Kerekes-féle Magyar Atlást ő fejezte be 1811-ben s a nagy térképgyüjteményhez ő készített névmutatót 1812-ben.)

Mátray Gábor (szül. 1797. november 23. Nagykáta, Pest megye; megh. 1875. július 17. Budapest), a Regélő szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Tanulmányait Pesten végezte, ügyvédi oklevelet nyert, mint nevelő hosszabb időt töltött Bécsben. Családi nevét 1837-ben változtatta Rothkrepfből Mátrayra. Az 1840-es évek elején a Pestbudai Hangászegyesület énekiskoláját igazgatta, 1846-ban kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őrévé. Nemcsak zenei müveltsége volt nagy, hanem alapos jártassága volt a többi művészetben is, a múzeumi könyvtárt újonnan rendezte, a kézirattár és képtár kincseinek ismertetésében nagy érdemeket szerzett. A Mátray-kódexet munkásságának emlékére róla nevezték el. — Emlékbeszéd Horvát István fölött a Magyar Nemzeti Múzeumban. Pest, 1847. (Megemlékezés nagynevü könyvtárőrelődének érdemeiről.) — Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból. Pest, 1850. (A históriás énekek és a Tinódi-versek dallamainak megfejtése. Mátray Gábor rendezett először Magyarországon történeti hangversenyeket a régi dallamkincs megismertetése céljából.) — Magyar népdalok egyetemes gyüjteménye. Két kötet. Pest, 1852–1858. (A legszebb népénekek szövegei és dallamai.)

Méhes Sámuel (szül. 1785. január 30. Kolozsvár; megh. 1852. március 29. Kolozsvár), az Erdélyi Híradó szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. A kolozsvári református főiskolában a matematika és fizika tanára volt, 1829-től királyi cenzor, 1834-től Kolozsvár követe az erdélyi országgyülésen. Református hitfelei javára és irodalmi célokra nem kis összegeket áldozott. Nagyok az érdemei az erdélyi hírlapirodalom fejlesztése körül is. A Pethe Ferenc által 1827-ben megalapított egyetlen erdélyi magyar ujságnak, a kolozsvári Erdélyi Híradónak, 1831 nyarán még kétszáz előfizetője sem volt, mikor azonban Méhes Sámuel átvette a hírlap vezetését a szerkesztő-tulajdonostól, rövid időn belül megerősödött az ujság. Az 1840-es évektől kezdve színvonala is emelkedett, mert iparkodott követni Kossuth Lajos Pesti Hírlapját s az óvatos hírközlésen kívül helyet adott Kemény Zsigmond és több más erdélyi író publicisztikai dolgozatainak is. Az ellenzéki szellemü ujságot a bécsi kormány utasításaihoz igazodó erdélyi főkormányszék nem nézte

jó szemmel, de szerkesztői és munkatársai valahogyan mégis csak megküzdöttek a cenzorok és hatóságok szigorával. Virágzása idején a lap ezer példányban jelent meg.

Palóczy László (1783–1861), a Segítő szerkesztője. — Pályájáról: a szónokok között.

Pánczél Dániel (1759–1827), a Magyar Kurír szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a IV. kötetben.

Pethe Ferenc (1762–1832), a Nemzeti Gazda, a Hazai Híradó és az Erdélyi Híradó szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a IV. kötetben.

Ragályi Tamás (1785–1849), a Segítő szerkesztője. — Pályájáról: a szónokok között.

Sándor József (szül. 1787. április 20. Hegyközújlak, Bihar megye; megh. 1824. november 30. Nagyvárad), a bécsi Magyar Hírmondó szerkesztője. Református papi családból származott, tanulmányait Nagyváradon és Debrecenben végezte, a bécsi egyetemen megszerezte az orvosi oklevelet, több éven keresztül orvosi gyakorlatot folytatott Bécsben, így került Görög Demeter visszavonulása után a Magyar Hírmondó élére. Mikor Bihar vármegye főorvosává választották, Bécsből Nagyváradra költözött. Híres orvos volt, Csokonai Vitéz Mihályt is gyógyította. Vagyonának nagy részét a nemzeti színészet támogatása nyelte el, az 1810-es években különösen sokat költött a biharmegyei és hajdúsági színészekre, ezért a hazafias áldozatkészségéért müveltebb kortársai nagyon becsülték. A bécsi magyar lapokban számos elmélkedő verse jelent meg, az alkalmi költészetet haláláig termékenyen müvelte.

Szeder Fábián (szül. 1784. június 23. Csáb, Hont megye; megh. 1859. december 13. Füss, Komárom megye) bencés szerzetes. Tanár, majd igazgató volt Esztergomban, Győrött, Sopronban, Nagyszombatban, Pannonhalmán. 1830-ban pályázott a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékre, első helyen jelölték, a tanszéket azonban Horvát István kapta meg. A M. T. Akadémia 1831-ben levelező taggá választotta, rendes tagságát azonban halogatták, ezért levelezőtagságáról 1837-ben lemondott. 1841-től haláláig a Szent Benedek-rend csallóközi birtokainak jószágkormányzója volt. Verseket, elbeszéléseket, vígjátékot irt s évtizedekig gyüjtögette az anyagot egy nagy magyar szótárhoz.

Szemere Pál (1785–1861), az Élet és Literatura szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Thaisz András (szül. 1789. november 15. Jolsva, Gömör megye; megh. 1840. július 9. Pest) ügyvéd, a M. T. Akadémia tagja. A késmárki evangélikus líceum növendéke volt, 1811-ben esküdött fel ügyvéddé. A Tudományos Gyüjteményt közel tíz esztendeig, a Sast három évig szerkesztette. Folyóirataiba több értekezést írt. — Walter Scott-fordítása: Ivanhoe. Regény. Pest, 1829–1831.

Vörösmarty Mihály (1800–1855), a Tudományos Gyüjtemény szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

Irodalom. — Szinnyei József: Hírlapirodalmunk a XIX. században. Vasárnapi Ujság. 1863–1866. évf. — Bartalus István: Emlékbeszéd Mátray Gábor felett. Budapest, 1877. — Jakab Elek: A cenzúra története Erdélyben. Figyelő. 1881. évf. — U. az: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Budapest, 1882. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. — Szalády Antal: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780–1880-ig. Budapest, 1884. — Petrik Géza: Magyarország bibliografiája. 1712–1860. Négy kötet. Budapest, 1888–1897. — Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Szeremley Barna: Igaz Sámuel. Vasárnapi Ujság. 1893. évf. — Vass Bertalan: Horvát István életrajza. Budapest, 1895. — Ruik László: Bajza József Kritikai Lapokja. Kisszebeni kegyesrendi gimnázium értesítője. 1897. — Négyesy László: Helmeczy Mihályról. A Kisfaludy-Társaság évlapjai. Uj folyam. 39. köt. Budapest, 1905. — Szinnyei József: Hírlapirodalmunk fejlödése. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Bodor Aladár: Döbrentei Gábor erdélyi szereplése. Losonc, 1906. — Alapy Gyula: Kultsár István. Komárom, 1911. — Rexa Dezső: Laura. Egy komárommegyei folyóirat 1824-böl. Közlemények Dunántúl Történetéhez. 1911. évf. — Madarász Flóris: Időszaki sajtónk történetéhez. Békefi-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Szücsi József: Bajza József. Budapest, 1914. — Kristóf György: Az első Erdélyi Múzeum történetéhez. Erdélyi Múzeum. 1915. évf. — Szász Ferenc: Az első Erdélyi Múzeum történetéhez. U. o. 1915. évf. — Zuber Marianne: A hazai németnyelvü folyóiratok története 1810-ig. Budapest, 1915. — Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése.

1705—1867. Budapest, 1916. — Sörös Pongrác szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VI. köt. 2. fele. Budapest, 1916. — Tamedly Mihály: Igaz Sámuel és a Hébe. Sopron, 1917. — Klemm Antal: Szeder Fábián Urániája. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Alapy Gyula: Kultsár István és könyvtára. Komárom, 1928. — Kozmutza Livia: Az első magyar ujságírók. Pécs, 1928. — Kristóf György: Az első vidéki székely-magyar hírlap s irodalmi melléklapja. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Budapest, 1930. — Pongrácz Alajos: Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Klemm Antal: Szeder Fábián nyelvtudományi és nyelvművelő működése. Pannonhalmi Szemle. 1931. évf. — Krompecher Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Budapest, 1931. — Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története. Erdélyi Múzeum. 1932. évf.

SZÍNÉSZET, SZÍNHÁZAK.

A XIX. SZÁZAD elején Kolozsvár nyujtott menedéket a magyar színészetnek. A hazafias erdélyi mágnások és nemesurak jelentékeny összegeket költöttek a nemzeti színpadra. Kiderült, hogy az állandó játékszínt országos támogatás vagy mecénási nagylelkűség nélkül fenntartani nem lehet, ezért az erdélyi országgyűlés több ízben foglalkozott a segítés módozatainak megbeszélésével. Színházi bizottság alakult báró Wesselényi Miklós elnöklete alatt.

A báró nagy összegeket költött színészeire, de végre kimerült s pártfogoltjainak egy részét 1806-ban hosszabb magyarországi körútra küldte. A színészek Ernyi Mihály vezetése alatt indultak el Kolozsvárról; otthon maradt társaikra Wesselényi Miklósnak három év mulva bekövetkező halála után szomorú idők következtek; küzdeniök kellett a kolozsvári német színészettel, sanyarú sorsukon vidéki kiszállásokkal könnyítettek. Végre bekövetkezett a szerencsés fordulat: az erdélyi rendek anyagi áldozatai lehetővé tették az első magyar állandó színház felépítését. A nevezetes kolozsvári épület 1821 március 11-én nyilt meg. Körner német költő *Zrínyi Miklós*a került színre Petrichevich Horváth Dániel fordításában; az ünnepi darabot mágnások, nemesifjak és nemesleányok

adták elő; a tulajdonképeni színtársulat a következő napon kezdte meg szereplését Szentjóbi Szabó László *Mátyás király*ának eljátszásával. Ettől az időtől kezdve Kolozsvár a színészek kedves otthona volt. Néha elfogyott közönségük, ilyenkor hosszabb vándorútra kényszerültek és üresen hagyták a színházat, de azért mindig akadt olyan társulat, amely megpróbálkozott a publikum visszahódításával. A kolozsvári talajból kiváló színész-nemzedék nőtt ki. Ezek a színészek naturalisták voltak, minden színi előtanulmányt nélkülöző tehetségek, csak egymástól és német pályatársaiktól tanultak. Nem irányította, nem bírálta őket senki.

A Kolozsvárról 1806-ban távozó színészek Debrecenben kezdték magyarországi vendégszereplésüket, innen Szegedre mentek, 1807 tavaszán bevonultak Pestre. A főváros közönsége az első magyar színjátszó társulat bukása óta nem hallott magyar előadásokat, volt tehát némi reménység, hogy Wesselényi Miklós küldöttei nem vallanak kudarcot. Kultsár István hírlapja figyelmessé tette a közönséget, Pest vármegye pártfogását ígérte, az éppen összeülő budai országgyűlés tagjai fölötte szaporították a látogatók számát. Az első hónap nyolc előadásának jövedelme harmadfélezer forint volt. Hetenkint kétszer játszottak a pesti német színházban, a rondellában, a jövedelem negyedrészét a német igazgató kapta bér fejében. Előadásaik helyét többször változtatták, hogy a helyiségek bérlése kevesebb pénzbe kerüljön. A vármegyék erkölcsi és anyagi támogatása lehetővé tette, hogy a budai és pesti második magyar színjátszó társaság nyolc éven kereszt-

tül fenntartsa magát az ország fővárosában. Nagylelkű magánosok adományai sem hiányoztak. Vida László pestmegyei földbirtokos egész vagyont költött színészeire, mikor elvállalta a társulat felügyeletét. A mecénási támogatásra, sajnos, szükség volt, mert a pesti főrangúak, tisztviselők és vagyonosabb polgárok a német színházba jártak; a magyar színpadot a vidékről felránduló középrendű nemesség, továbbá az értelmiség és az iparososztály egy része látogatta. Hogy a színtársulat tagjai minden igyekezetük mellett sem tudtak boldogulni Pesten, ennek oka a fővárosi magyarság csekély számában és az állandó színiépület hiányában kereshető. Mikor a pesti tanács még a Duna mellett fekvő rondellából is kitelepítette őket, Vida László a Váci-országúton levő Hacker-házban — a Károly király-út 7. szám alatt ma is meglevő bérház első emeletén — bérelt számukra termet 1809-ben. Az ideiglenes hajlék nyomorúsága nem versenyezhetett az állandó német színház pompájával; elérkezett az idő, mikor a nyomorgó magyar komédiásoknak újra fel kellett venniök a vándorbotot; Buda és Pest színpártoló közönsége elégtelennek bizonyult a magyar színészet állandósítására. A színészek 1815-ben Pest vármegye ajánlólevelével Borsod vármegyébe mentek, hogy a vidéken folytassák a magyar nyelv és az irodalmi művelődés terjesztését.

Itt is, ott is összeverődött egy-egy színtársulat. Városról-városra kocsiztak, hosszabb-rövidebb ideig tanyáztak egy-egy helyen. A szegény vándorokat a régi jó táblabirák szeretettel fogadták. Mikor egy-egy diátrista csapat bevetődött a vármegye székhelyére, a színibizottság mind-

járt összeült, helyet keresett, közönséget toborzott, pénzt adott a nemzeti eszme kóbor apostolainak. Nem láttak ugyan bennük egyebet pályát tévesztett, jött-ment vándoroknál, a társadalom nyomorgó száműzöttjeinél, de pártolásukat hazafias kötelességüknek ismerték. Etették, itatták őket, játékukat megtapsolták s ha jó idő mulva beleúntak a színi gyönyörűségekbe, szép ajánlólevéllel adták őket tovább a másik vármegyének. Nem csoda, ha ettől az időtől kezdve elszaporodtak a színészkaravánok s a tisztességes igyekezetű társaságok nyomában feltűnt a ripacsok hada.

A magyar színészeknek ebben az időben jobban ment a dolguk vidéken, mint két hajótörésük székhelyén: Buda és Pest városában. Különösen Debrecen, Kassa, Kecskemét, Komárom, Miskolc, Nagyvárad, Szeged és Székesfehérvár látták szívesen a társaságokat. Borsod vármegye nemessége Miskolcon még színházat is építtetett számukra. Ezt az épületet 1823-ban nyitották meg. Itt tehát az eleinte használt szellős kocsiszín helyett tisztességesen felszerelt otthon várta az érkezőket.

Székesfehérvárott Fejér vármegye nemességének segítségével Balog István színtársulata játszott éveken keresztül. Ez a társulat 1819 májusában a fővárosban is megjelent, vendégjátékára a mai Vörösmarty-téren épített új pesti német színházban kapott helyet, itt adta elő Kisfaludy Károlynak *A tatárok Magyarországon* című érzékeny játékát. Ettől kezdve a vidéki színtársulatok többször megpróbálkoztak a főváros meghódításával, a Belleznay-kert és az Arany Hattyú-fogadó termeiben nem egy

sikeres estéjük volt, de állandóan nem tudták magukhoz vonni a közönséget. Nem volt sem megfelelő helyiségük, sem kitartó publikumuk.

Irodalom. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. — Váli Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1887. — U. az: Az aradi színészet története. Budapest, 1889. — Koltai Virgil: Győr színészete. Két kötet. Győr, 1889–1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Országh Sándor: Budai színházak és játékszín 1783–1895. Budapest, 1895. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. — Géresi Kálmán: A debreceni színészet története. Debrecen, 1898. — Naményi Lajos: A váradi színészet története. Nagyvárad, 1898. — Keresztesy Sándor: Miskolc színészetének története. Miskolc, 1903. — Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. — Kugler Alajos: A soproni színészet története. Sopron, 1909. — Fekete Mihály: A temesvári színészet története. Temesvár, 1911. — Kádár Jolán: A budai és pesti színészet története. 1812-ig. Budapest, 1914. — Kremmer Dezső: A fővárosi színművészet multja. Budapest, 1914. — Czobor Alfréd: A kassai színészet története. Kassa, 1915. — Pataki József: A magyar színészet története 1790–1890. Budapest, 1922. — Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812–1847. Budapest, 1923. — Szathmáry Zoltán: A debreceni színház története. Debrecen, 1924. — Benyovszky Károly: A pozsonyi magyar színészet története. Pozsony, 1928. — Lugosi Döme: A szegedi színészet története. Szeged, 1929. — Schöpflin Aladár szerkesztésében: Magyar színművészeti lexikon. Négy kötet. Budapest, 1929–1931. — Németh Antal szerkesztésében: Színészeti lexikon. Két kötet. Budapest, 1930. — Magyar Bálint: A Nemzeti Színház előtti magyar színészet történetének vázlata. Budapest, 1931.

IRODALMI TÁRSASÁGOK.

A MAI KOR gyermeke előtt valószínűtlen, hogy a XIX. század elején milyen kevés magyar író lakott Budán és Pesten. Virág Benedek, Dugonics András, Révai Miklós, Verseghy Ferenc, Kultsár István voltak az idősebb nemzedék tagjai; csak lassan sorakozott melléjük néhány ifjabb író: Horvát István, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, Fáy András, Helmeczy Mihály, Kisfaludy Károly; az 1820-as évektől kezdve: Bajza József, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Döbrentei Gábor.

Nagynevű írók — Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc — eldugott falvakban és kisebb vidéki városokban élték le életüket, csak néha rándultak fel a legnagyobb vidéki városba: Pestre. Az országban kevés kultúrhely volt, inkább csak a papság kisebb-nagyobb csoportjai alkották az irodalom és tudományok iránt érdeklődő olvasók körét. A katolikus és protestáns egyházi és iskolai középpontokban mindig akadt egy-két lelkes pap és tanár, könyveiket kölcsönösen kicserélték, egymás hírlapjait figyelemmel olvasták. Az érseki székhelyek, a püspöki udvarok, a káptalanok, a szerzetesházak, a filozófiai és teológiai tanfolyamok a katolikus tudományos érdeklődés csendes tűzhelyei voltak; Debrecen, Sárospatak, Pápa,

Nagyenyed, Marosvásárhely a reformátusok művelődését táplálta; Pozsony, Sopron, Eperjes, Selmecbánya az evangélikus kultúra szolgálatában állott.

Erdélyben Döbrentei Gábor főrangú pártfogói megpróbálkoztak az 1790-es évek Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságának feltámasztásával, de sikertelenül. A magyar nemzeti törekvéseket gyűlölő bécsi császári kormányzat nem nyugodhatott bele abba, hogy a magyarok a maguk országában művelődésük előbbrevitelén munkálkodjanak. Hiába terjesztette fel gróf Bánffy György erdélyi kormányzó I. Ferenc királynak a tervezett tudományos társaság alapszabályait, a legfelsőbb megerősítés nem érkezett le. 1819 májusában mégis összeültek az erdélyi mágnások, megválasztották elnökké gróf Teleki Pált, titkárrá Döbrentei Gábort, megindították a társaság működését, de Metternich Kelemen összbirodalmi kancellár gondoskodott arról, hogy az irodalmi és tudományos munka félbeszakadjon. Az erdélyi főkormányszék a bécsi kancelláriától már szeptemberben megkapta a társaság üléseinek megtiltására vonatkozó végzést; ettől kezdve hiábavaló volt az erdélyi arisztokraták minden erőfeszítése és áldozatkészsége: a császári udvar nem engedett semmiféle szellemi megmozdulást.

Gróf Festetich György irodalompártolásának emlékét őrzi a Keszthelyi Helikon megalapítása. A dúsgazdag mágnás elhatározta, hogy fel fogja lendíteni a magyar költészetet, ezért keszthelyi birtokán, 1817 februárjában, megtartotta az első helikoni összejövetelt. A fényes ünnepségen a magyar írók közül Berzsenyi Dániel, Horváth

Ádám, Kisfaludy Sándor és Takách Judit jelentek meg a keszthelyi gazdasági iskola tanárai és tanulói magyar, német és latin szónoklatokkal mutatták be hódolatukat a grófnak; Horváth Ádám és Takách Judit verseket szavaltak. A négy költő Gyöngyösi István emlékezetére fát ültetett, mind a négy a maga nevére is egyet-egyet. Az első ünnepség után még négy összejövetel volt: szavaltak, szónokoltak, felolvasásokat tartottak. 1818 februárjában Csokonai Vitéz Mihály és Kazinczy Ferenc is kapott egy-egy emlékfát; rá egy évre, az ötödik és utolsó találkozáson, Zrínyi Miklós és Kis János érdemeit tisztelték meg fák ültetésével. Másfél hónap mulva meghalt gróf Festetich György s ezzel végeszakadt a balatonparti «magyar Weimar» ünnepségeinek.

A pesti és budai írók Trattner János Tamás, Kultsár István és Vitkovics Mihály házaiban találtak barátságos fogadtatásra. Írói estéiken a költőket és a tudósokat egyaránt szívesen látták, a fővárosba látogató vidéki írókat szeretettel ünnepelték. A Trattner-nyomda tulajdonosa sok áldozatot hozott az irodalomért, Kazinczy Ferenc pesti hívei különösen hatottak rá, irodalmi tanácsaikat még anyagi kárával is elfogadta. A nyelvújításnak lelkes híve volt. Kultsár István már nem a legjobb szemmel tekintett a neológus törekvésekre, de óvatosságból nem tört lándzsát az ortológusok mellett, nem akarta elriasztani előfizetőit lapja mellől. Vendégszerető otthonában sok magyar író megfordult, a fővárosban játszó magyar vándorszínészeket nagy igyekezettel támogatta. Legbensőségesebbek Vitkovics Mihály fogadónapjai voltak, megjelent

ezeken Virág Benedektől kezdve Kisfaludy Károlyig csaknem valamennyi fővárosi író. Egyedül Verseghy Ferenc maradt meg budai elszigeteltségében, nem akart barátkozni senkivel, vele is alig érintkezett valaki. A társasélet sokat tett a személyes és elvi ellentétek kiegyenlítésére. A Révai-tanítások hívei lassankint meggyőzték a Verseghy-grammatika pártolóit a maguk igazságáról, a nyelvújítók a neológia pártjára édesgették az ortológusokat. A vidék íróiról minden ünnepélyesebb alkalommal megemlékeztek, az idősebb fővárosi írókat szeretettel ünnepelték. Vitkovics Mihály 1821 márciusában Virág Benedek nevenapjának örömére különösen sikerült estélyt adott s bár a szerény költő nem ment el a lakomára, a meghívottak — Döbrentei Gábor, Helmeczy Mihály, Horvát István, Jankovich Miklós, Kisfaludy Károly, Kultsár István, Mailáth János, Szemere Pál, Thaisz András, Töltényi Szaniszló és sokan mások — egész irodalmi ünnepséget rendeztek a Vitkovics-házban. Horvát István magasztaló beszédet mondott Virág Benedek arcképe előtt, Vitkovics Mihály felolvasott Ányos Pál verseiből, Szemere Pál bemutatta Dessewffy Józsefnek Kazinczy Ferenchez írt költeményét, Mailáth János Virág verseit szavalta, Döbrentei Gábor ünnepi ódával állt a társaság elé, Thaisz András a magyar nyelv eredetéről beszélt, felolvasták Kisfaludy Sándor legújabb regéjét is.

A Telekiek főrangú háza megbecsülte az irodalom és tudomány művelőit, ezért a figyelemért az írók és tudósok igaz hálát éreztek. A vagyonukat külföldön tékozló arisztokraták németes és franciás szellemével

szemben a Teleki-nemzetség és a Széchenyi-család a magyar lélek megőrzője volt. Gróf Teleki László és fia, gróf Teleki József, szerették az írók társaságát, maguk is örömüket találták a tudomány művelésében; az atya a magyar nyelv előmozdításáról szóló Buzgó Esdekléseivel (1806) vívta ki kortársai elismerését, fia a Marczibányi-intézet jutalomkérdéseinek első eldöntésekor tűnt fel két koszorúzott nyelvművelő pályamunkájával (1819). Gróf Teleki László harmincezer kötetes könyvgyüjteménye vetette meg a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának alapját, gróf Teleki József lett az Akadémia első elnöke. A Telekiek nemzedékeken keresztül nemcsak született nagyurak, hanem igazi tudósok is voltak, tekintélyük és áldozatkészségük éppen annyit használt a magyar irodalom és tudományosság ügyének, mint vezérségre hivatott egyéniségük és szellemük ereje.

Az Auróra-kör Kisfaludy Károly vendégszerető lakásán tartotta összejöveteleit. Az új nemzedék írói — Bajza József, Helmeczy Mihály, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály és mások — az 1820-as évek második felében szorosan csatlakoztak mesterükhöz s ha régebben voltak is köztük villongások, az Auróra szerkesztőjének vonzó modora kiegyenlítette vitáikat és sértődéseiket. Az összejöveteleket később Bártfay László lakásán folytatták, a kör irodalmi súlya egyre nagyobb lett, a fiatal írók akarva-akaratlan összeütközésbe kerültek az idősebbekkel. Nemcsak Kazinczy Ferenc figyelte Széphalomról aggódó hidegséggel merész kritikájukat, hanem a fővárosban is egyre több ellenségük támadt. Az ellenszenv fölkeltésében Bajza

Józsefnek és Toldy Ferencnek volt a legtöbb része, viszont kortársaik szellemi megmozgatásában is nagy volt az érdemük.

A pesti királyi magyar tudományegyetem ebben az időben már vallásfelekezeti különbség nélkül fogadta magába Magyarország tehetséges ifjúságát s ha igazi tudományos nevelést nem adott is hallgatóságának, egyes tanárain keresztül mégis csak felébresztette a törekvőbb ifjak szakszerű érdeklődését. Az egyetemi katedrákon nem annyira alkotó tudósok ültek, mint inkább tantárgyaikat évről-évre kötelességszerűen előadó pedagógusok.

Gróf Széchenyi Ferenc nagylelkű alapítása, a Magyar Nemzeti Múzeum, az egész ország figyelmét magára vonta. Az új intézmény magva, az Országos Széchenyi-könyvtár (1802), először a feloszlatott pálosrend pesti kolostorában talált hajlékot s többszörös költözködés után csak 1846-ban helyezkedett el véglegesen mai palotájában. A múzeumi könyvtár tisztviselői elsősorban a hazai irodalom termékeit gyüjtötték, az egyetemi könyvtár inkább a külföldi munkákat szerezte be. Az irodalomnak és a tudománynak egy-egy védőbástyája volt mind a két intézmény, olvasószobáik jól szolgálták a kultúrális érdeklődés ügyét, helyiségeikben sok értékes eszmecsere folyt. Gróf Széchenyi Ferenc a tőle kiszemelt első igazgató személyében értékes munkaerőt állított a Múzeum élére, Miller Jakab Ferdinánd lelkiismeretesen gondozta a gondjaira bízott nemzeti értékeket; lelkes hazafiak sok könyvvel, kézirattal, képpel, régiséggel és természeti tárggyal

gazdagították az országos jellegű intézményt. Az 1830-as években Jankovich Miklós könyvtárának, kéziratgyüjteményének és régiségeinek megvásárlásával rendkívül föllendült a Magyar Nemzeti Múzeum; a kódexek, ősnyomtatványok, könyvritkaságok gazdag anyaga került a könyvtár falai közé.

Pest és Buda tudós férfiai 1816-ban közös értekezletet tartottak s megalapították a Tudományos Gyüjtemény intézetét. Szövetkezésük nem egyesület volt, hanem szabad társulás; az egyesületi életet nem tűrte a kormány. Néhány egyetemi tanár, múzeumi tisztviselő és szabad pályájú érdeklődő — Czinke Ferenc, Fejér György, Forgó György, Haliczky András, Horvát István, Jankovich Miklós, Kultsár István, Pethe Ferenc, Schedius Lajos, Szemere Pál, gróf Teleki József, grót Teleki László, Thaisz András, Virág Benedek, Vitkovics Mihály — alkalmasnak tartotta az időpontot, hogy enciklopédikus jellegű tudományos folyóiratot indítson s Trattner János Tamás könyvkiadó hazafias áldozatkészséggel vállalkozott tervük támogatására. A kis tudóstársaság Jankovich Miklóst választotta meg tanácskozásai elnökévé, közvetlen tanácsadókul Pethe Ferencet és Schedius Lajost rendelték melléje, szerkesztőnek Fejér Györgyöt tették meg. Folyóiratuk, a Trattnerház költségén 1817-ben meginduló Tudományos Gyüjtemény, éveken keresztül összetartotta őket; hónaprólhónapra összegyűltek, vitatkoztak a tudományos teendőkön, megbírálták a beérkezett kéziratokat. Üléseikről jegyzőkönyv készült, a vitás irodalmi kérdésekről szavazattal döntöttek.

Az irodalmi alapítványok életében nagy esemény volt a Marczibányi-intézet működésének megindulása. Marczibányi István előkelő hivatalokat viselt, királyi kitüntetésekben részesült, földbirtokainak jövedelméből hazafias és emberbaráti célokra sokat áldozott. A tudósokat bőkezűen segítette. Alapítványai között a felállítandó magyar tudós társaságról is megemlékezett; ötvenezerforintos hagyatékának, az úgynevezett Marczibányi-intézetnek, védnökségét József nádor vállalta el; ebből az alapítványból mindaddig, míg az Akadémia meg nem alakult, tudományos pályatételeket tűztek ki és irodalmi jutalmakat osztogattak. (1817—1830.) A százforintos pályatételek kitűzését a Magyar Nemzeti Múzeum irányította, a négyszázforintos évi jutalmak odaítélésének munkájában két múzeumi tisztviselőn kívül Pest vármegye kiküldöttei is résztvettek. A gróf Teleki László elnöklete alatt álló 1817. évi bizottság tagjai a Múzeum részéről Horvát István és Miller Jakab Ferdinánd, Pest vármegye részéről néhány földbirtokoson kívül Georch Illés jogtudós, Jankovich Miklós történetbúvár, Kovachich Márton György jogtörténetíró, Schedius Lajos egyetemi tanár voltak. A jutalmakat előkelő közönség előtt adták ki évről-évre, az ünnepségeken a kormányhivatalok főtisztviselői is megjelentek, a kitűntetettek többnyire személyesen vették át pályadíjaikat. Az intézmény jelentékenyen emelte az írók és tudósok tekintélyét, boldoggá tette a megjutalmazottakat, könyveikről széles körben beszéltek. A Marczibányi-díjjal koszorúzott munkák sora 1817-től kezdve az évek rendjében: Pethe Ferenc *Természet-*

históriája, Virág Benedek *Magyar századai,* Fejér György *Geographiai lexicona,* Kisfaludy Sándor *Regéi,* Mokry Benjamin *Biographiai lexikona,* Horvát István *Gyökeres régi nemzetségei,* Vályi Nagy Ferenc *Iliász-fordítása,* Kövy Sándor *Polgári törvénye,* Szlemenics Pál *Magyar törvénye,* Fáy András *Újabb meséi,* Vörösmarty Mihály *Zalán futása,* Kisfaludy Károly *Aurórája,* Bitnicz Lajos *Nyelvbeli előadástudománya,* Czuczor Gergely *Aradi gyülése,* Balásházy János *Gazdasági tanácsolatai,* Széchenyi István *Hitele.* A jutalmak kiadása az 1830-as évektől kezdve huzamos ideig szünetelt, később az Akadémia átvette az alapítványt s az akadémiai nagyjutalom mellett évről-évre kiosztotta az ötvenaranyas Marcibányi-mellékjutalmat.

A pozsonyi országgyűlés alsótáblájának kerületi ülése 1825 november 3-án egy magyar tudós társaság megalapításáról tanácskozott. Egymást érték a lelkes felszólalások, de a kérdés csomója — a szükséges pénzösszeg megszerzésének módja — megoldatlan maradt. Végre felállt Felsőbüki Nagy Pál, az ünnepelt ellenzéki szónok, s hivatkozva a Francia Akadémia nyelvművelő hatására, egy magyar nyelvművelőintézet felállítását sürgette; pénzkérdés dolgában a gazdag főrangúak hazafias áldozatkészségére apellált. Ekkor lépett elő gróf Széchenyi István, a felsőtábla tagja, a magyar nyelvet akkor még hibásan beszélő férfiú. Huszárkapitányi egyenruhában hallgatta a tanácskozásokat s most elmondta első beszédét: «Nekem (a főrendnek) itt (a nemesek kerületi ülésében) szavam ugyan nincs, de birtokos vagyok; és ha felállíttatik egy olyan intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, jószágaim-

nak egyesztendei jövedelmét feláldozom reá». Határtalan lelkesedés fogadta e szavakat, a példa mindjárt követőkre talált: Vay Ábrahám 8000, gróf Andrássy György 10,000, gróf Károlyi György 40,000 forintot ajánlott fel a hazafias célra. A négy alapító 118,000 ezüstforinttal megvetette a Magyar Tudós Társaság alapját; példájukat utóbb mások is követték; az Akadémia felállítására két év alatt 250,000 ezüstforint gyűlt össze.

Az 1827. évi XI. törvénycikk törvénybe iktatta az új alkotást, az alapszabályokat készítő bizottság 1828. márciusában elkészült a társaság szervezetének megvitatásával, a királyi megerősítés 1830 júliusában érkezett le, az első rendes tagokat 1830 november 17-én jelölték ki Pozsonyban. Ilyen előzmények után kezdte meg tanácskozásait Pesten, 1831 február 14-én, a Magyar Tudós Társaság azaz a Magyar Tudományos Akadémia s munkásságával új korszakot nyitott a magyar tudományosság történetében.

Az akadémiai szabályzat szerint a Magyar Tudós Társaság a tudomány és irodalom terén a nemzeti nyelv kimüvelésére törekszik, a hazai nyelvet csinosabbá és gazdagabbá akarja tenni. Egyelőre nem a tudományágak fejlesztése a cél, hanem magyar nyelven való meghonosításuk, azonkívül nyelvünk beható búvárlata. A tudósokat és szépírókat a nyelvtudományi, filozófiai, történettudományi, matematikai, törvénytudományi és természettudományi osztályok között osztották el, az üléseket mind a hat osztály közösen tartotta, közösen tanácskoztak, közösen hozták határozataikat. Szakszerű működés eleinte

nem volt, a magyar nyelv tudományos fejlesztésének ügye érdekelt mindenkit. Számbavették az újonnan megjelent könyveket, megbírálták a beküldött kéziratokat, gyüjtötték a tudományok műszavait. Gondjuk volt a külföld irodalmára is. Kijelölték magyarra való fordítás céljából a legérdemesebb idegen munkákat, a tudományos könyvek mellett a színdarabok átültetésére különös gondot fordítottak. Az országos kolerajárvány miatt 1831-ben ötödfél hónapon keresztül szünetelt a társasági munka. Az első ünnepélyes közülést 1832 szeptember 8-án tartották József főherceg-nádor elnöklete alatt Pest vármegye nagytermében. Gróf Teleki József akadémiai elnök megnyitó beszéde után értékes felolvasások következtek, Kölcsey Ferenc emlékbeszédet mondott Kazinczy Ferencről, Helmeczy Mihály bemutatta Kisfaludy Sándor Kemend című regéjét, Döbrentei Gábor jelentést tett az akadémiai ügyekről s arról, hogy az első akadémiai nagyjutalmat Pázmándi Horvát Endre nyerte el Árpád című hőskölteményével. E nagygyűlés után, 1833-ban, megjelent a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek első kötete az Akadémia történetére vonatkozó adatok egybeállításával, tudományos értekezésekkel, emlékbeszédekkel.

A Magyar Tudományos Akadémia megalapítására gróf Széchenyi István hatvanezer ezüstforintos adománya adta meg a döntő lökést; a császári udvar a magyar arisztokraták fellépésével és a nemzet akaratával szemben nem tartotta tanácsosnak a további ellenállást. Az 1825–1827. évi országgyülés berekesztése után József főherceg, Magyarország nádora, kinevezte az akadémiai munkásságot előkészítő bizottságot. Tagjai gróf Teleki József elnöklete alatt a következő tudományos tekintélyü főrangúak, nemesek és papok voltak: gróf Andrássy György

zemplénmegyei földbirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapítója; Bartal György komárommegyei földbirtokos, királyi ítélőmester; Bene Ferenc pesti egyetemi orvostanár; Bitnicz Lajos katolikus miséspap, szombathelyi tanár; Budai Ezsaiás debreceni református lelkipásztor, a tiszántúli helvét hitvallású egyházkerület szuperintendense; gróf Dessewffy József zemplénmegyei földbirtokos; Döbrentei Gábor budai tartományi albiztos; Ercsei Dániel debreceni református főiskolai tanár; Fejér György katolikus miséspap, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója; Guzmics Izidor bencés szerzetes, a pannonhalmi főiskola tanára; Horvát István pesti egyetemi tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre; Horváth János címzetes püspök, a pesti egyetem hittudományi karának igazgatója; Jankovich Miklós fehérmegyei földbirtokos, régiségbúvár; Kazinczy Ferenc zemplénmegyei földbirtokos; gróf Károlyi György szatmármegyei földbirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapítója; Kis János soproni evangélikus lelkipásztor, a dunántúli ágostai hitvallású egyházkerület szuperintendense; Kisfaludy Sándor zalamegyei földbirtokos; Kövy Sándor sárospataki református főiskolai tanár; Kultsár István pesti lapszerkesztő, több vármegye táblabírája; Pázmándi Horvát Endre győrmegyei plébános; báró Mednyánszky Alajos nyitramegyei földbirtokos; Schedius Lajos pesti egyetemi tanár; Szemere Pál pestmegyei földbirtokos; gróf Széchenyi István sopronmegyei földbirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítója; Vay Ábrahám borsodmegyei földbirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapítója; Vitkovics Mihály pesti ügyvéd, a budai görögkeleti szentszék ügyésze. Az előkészítő bizottság 1828 március 15-én jött össze Pesten s huszonegy ülésben vitatta meg az alapszabályokat, ügyrendet és munkaprogramot.

Az előkészítő bizottság feloszlása után az akadémiai ügyek élére József főherceg-nádor intézkedése alapján huszonöt tagú igazgató-tanács került, ez ügyelt a Magyar Tudós Társaság tőkepénzére és jövedelmeire, ez választotta évenkint az elnököt és másodelnököt. Az 1828. évi előkészítő bizottság tagjainak sorából gróf Andrássy György, Bartal György, gróf Dessewffy József, gróf Károlyi György, báró Mednyánszky Alajos, gróf Széchenyi István, gróf Teleki József és Vay Ábrahám foglalt helyet az igazgató-tanácsban, a többi tag az ország hercegi, grófi, bárói

családjaiból és az országgyűlés legtekintélyesebb követei közül került ki. Egy helyet Magyarország nem-nemes lakosságának is juttattak Wagner Ferenc soproni polgármester és országgyűlési követ személyében: ő képviselte a hazai polgárságot. Az igazgató-tanácsosok az Akadémia elnökévé 1830 november 17-én gróf Teleki Józsefet, másodelnökévé gróf Széchenyi Istvánt, titkárává Döbrentei Gábort, pénztárnokává Helmeczy Mihályt választották meg. Akadémiai rendes tagságot az igazgató-tanács elhatározásából a következők nyertek: 1. a nyelvtudományi osztályba: Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Pázmándi Horvát Endre, Guzmics Izidor; 2. a bölcseleti osztályba: Döbrentei Gábor, Imre János, Berzsenyi Dániel, Szilasy János; 3. a történeti osztályba: Horvát István, Petrovics Frigyes, Kazinczy Ferenc, Kis János; 4. a matematikai osztályba: Tittel Pál, Bitnicz Lajos; 5. a törvénytudományi osztályba: Szlemenics Pál, Köteles Sámuel; 6. a természettudományi osztályba: Gebhardt Ferenc, Bugát Pál, Horváth József, Balásházy János. Az igazgató-tanácstól kinevezett rendes tagok közül Bitnicz Lajos, Döbrentei Gábor, Guzmics Izidor, Horvát István, Kazinczy Ferenc, Kis János, Kisfaludy Sándor és Pázmándi Horvát Endre már az 1828. évi előkészítő bizottságban is benne volt; Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály országosan ismert szépírók; hasonló tekintélyek a tudósok közül: Balásházy János zemplénmegyei földbirtokos, gazdasági író; Bugát Pál pesti egyetemi tanár, orvostudós; Gebhardt Ferenc pesti egyetemi tanár, orvostudós; Horváth József hontmegyei főorvos; Imre János pesti egyetemi tanár, filozófus; Köteles Sámuel nagyenyedi református kollégiumi tanár, filozófus; Petrovics Frigyes pesti ügyvéd, történetbúvár; Szilasy János szombathelyi katolikus pap, pedagógus; Szlemenics Pál pozsonyi királyi katolikus akadémiai tanár, jogtudós; Tittel Pál pesti egyetemi tanár, csillagász.

Az 1831 február 14-ikén tartott első akadémiai nagygyűlésen történt a tiszteleti, levelező és külső tagok megválasztása, továbbá a rendes tagok kiegészítése. — Tiszteleti tagokká lettek az 1828. évi előkészítő bizottság tagjai közül: Bene Ferenc, Budai Ezsaiás, gróf Dessewffy József, Jankovich Miklós, báró Mednyánszky Alajos, Schedius Lajos; továbbá Döme Károly pozsonyi kanonok, költő és műfordító; Fáy András pestmegyei földbirtokos, novellista és meseíró; Görög

Demeter bécsi császári és királyi udvari tanácsos, földrajztudós; Kolosváry Sándor veszprémi kanonok, egyházi szónok; Kopácsy József veszprémi püspök, egyházi szónok; Kresznerics Ferenc vasmegyei plébános, nyelvtudós; Ragályi Tamás borsodmegyei földbirtokos, politikai szónok; báró Szepesy Ignác pécsi püspök, hittudós; gróf Teleki Ferenc kolozsmegyei földbirtokos, költő; báró Wesselényi Miklós szilágymegyei földbirtokos, politikai szónok és publicista. — Újabb rendes tagok: Schedel Ferenc pesti orvos, irodalomtörténetíró; Schuster János pesti egyetemi tanár, botanikus és kémikus; Szemere Pál pestmegyei földbirtokos, költő és esztétikus. — Levelező tagok: Almási Balogh Pál pesti orvos, filozófus; Bajza József hevesmegyei földbirtokos, költő és kritikus; Beszédes József folyamszabályozó mérnök, műszaki tanulmányok írója; Czuczor Gergely bencés szerzetes, komáromi tanár, költő és nyelvtudós; Deáki Filep Sámuel kolozsvári kormányszéki hivatalnok, színdarabok és elbeszélő munkák fordítója; Dohovics Vazul munkácsi görög katolikus pap és iskolaigazgató, filozófus; Ercsei Dániel debreceni református főiskolai tanár, filozófus; Forgó György pesti orvos, a homeopata gyógyítás egyik úttörője; Gévay Antal bécsi udvari könyvtári tisztviselő, történettudós; Helmeczy Mihály pesti ügyvéd, költő és műfordító; gróf Kemény József alsófehérmegyei földbirtokos, történettudós; Kiss Károly pesti császári és királyi főhadnagy, hadtudományi író; Márton József a bécsi Magyar Kurír szerkesztője, szótáríró; Nyiry István sárospataki református főiskolai tanár, polihisztor; Perger János pesti ügyvéd, történetíró és jogtudós; Stettner György pesti ügyvéd, esztétikus és jogtudós; Szalay Imre katolikus miséspap, pesti egyetemi tanár, hittudós; Szeder Fábián bencés szerzetes, pannonhalmi tanár, szépíró és nyelvtudós; Szenvey József maglódi nevelő, színdarabok és elbeszélő munkák fordítója; Thaisz András pesti ügyvéd, a Sas szerkesztője. Külföldi tagok: Fessler Ignác Aurél oroszországi evangélikus szuperintendens, történettudós, filozófus és regényíró; Hammer-Purgstall József ausztriai császári udvari tanácsos, történettudós, orientalista és műfordító.

Az itt közölt névsorok megbízható képet nyujtanak arról, kiket tartottak az 1830-as évek elején Magyarország legkiválóbb szépíróinak és tudósainak. A szervezés munkáját végző 1828. évi előkészítő bizottság tagjai közül öten maradtak ki az akadémikusok sorából: Kövy

Sándor, Kultsár István és Vitkovics Mihály már nem érték meg az első választásokat; Horváth Jánost csak 1832-ben választották meg a tiszteleti tagok közé, mert az a mendemonda járta róla, hogy ellensége az Akadémiának; Fejér György érdes modora miatt nem került a Magyar Tudós Társaság tagjai sorába. Horvát István nem fogadta el akadémiai taggá való megválasztását, de lemondó levelében nem nyilatkozott visszavonulása igazi okáról. Általánosságba burkolt mondatai mögött a személyes sértődés keserűsége lappangott. A nagytudású történetíró azért hárította el magától az akadémiai kitüntetést, mert észrevette, hogy magyar ábrándjait nem veszik komolyan, másrészt Döbrentei Gábornak akadémiai titkárrá való megválasztása miatt méltatlanul mellőzöttnek érezte magát. Gróf Teleki József elnök melegen pártolta titkárságát, de gróf Széchenyi István másodelnök hallani sem akart a tervről, inkább Döbrentei Gábor mellé állt. A titkári hivatalt mások is szívesen vállalták volna — így Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Toldy Ferenc — de Döbrentei Gábor annyira megnyerte a mágnások jóindulatát, hogy versenytársai kénytelenek voltak meghátrálni előle.

A budai és pesti írókkal és tudósokkal szemben a vidéken lakó írók és tudósok fölényes többsége szembetünő, de azért a vidékiek mégis zúgolódtak a fővárosiak előretörése miatt. A reformátusok nagy száma szintén szemet szúrt. (Ekkortájt keletkezett s a legújabb időkig fennmaradt szállóige: «Az Akadémia kálvinista kollégium, amelyben a katolikusokat kegyelemből, a luteránusokat irgalomból tűrik meg».) Nem-nemes származású író és tudós kevés jutott az Akadémia tagjai közé, de ebben nem volt semmi szándékosság: a földmüvesek, iparosok és kereskedők gyermekeinek s általában a polgári eredetű és jobbágyszármazású magyaroknak szellemi súlya az arisztokráciával és a nemességgel szemben fölötte csekély volt.

Az első években csak néhány akadémiai kiadvány jelent meg, nem volt elég pénz a nyomtatás költségeire. 1831-ben megjelentek: A M. T. Társaság Rendszabályai; 1832-ben: a Magyar Helyesírás, az Akadémiai Névkönyv első füzete, a Külföldi Játékszín két száma; 1833-ban: az Akadémiai Évkönyv első kötete, az Akadémiai Névkönyv második füzete, Császár Ferenc olaszul írt magyar grammatikája, a Külföldi Játékszín három száma, Horatius levelei Kis János fordításában.

(A külföldi színművek magyar fordítói: Goethe: Iphigenia, ford. Kis János dunántúli evangélikus püspök; Molière: Nők iskolája, ford. Árvay Gergely szombathelyi premontrei tanár; Nota: A nőtlen filozófus, ford. Császár Ferenc fiumei tanár; Iffland: A játékos, ford. Thaller István; Voltaire: Alzir, ford. Jakab István helytartótanácsi tisztviselő.)

Az évenkint megtartott ünnepélyes közülésen 1832-től kezdve kétszáz aranyat adtak a megelőző évben megjelent magyar könyvek legkitűnőbbjének. 1831-re Pázmándi Horvát Endre (Árpád), 1832-re Kresznerics Ferenc (Magyar szótár), 1833-ra Kisfaludy Sándor (Munkái) és Vörösmarty Mihály (Munkái), 1834-re Bölöni Farkas Sándor (Utazás Észak-Amerikában) nyerték az akadémiai nagyjutalmat. Az első pályadíjat jeligés kézirattal Vörösmarty Mihály (Vérnász) nyerte 1833-ban. Ettől kezdve a nagyjutalommal kitüntetett és pályadíjjal koszorúzott szerzők és művek tekintélyes sora következett.

Baj volt, hogy az Akadémia különféle helyeken volt kénytelen megtartani üléseit. Az igazgató-tanács 1830 november 17-én Pozsonyban a főrendek termébe gyült össze az első akadémiai ülésre (a József nádor által kinevezett 25 igazgatótanácsi tag ekkor töltött be 22 rendes tagsági helyet); a második akadémiai ülést szintén Pozsonyban tartották 1830 december 12-én (ekkor állapitották meg az alapszabályok és az ügyrend végső alakját); a következő tanácskozás színhelye 1831 február 2-án már Pest (igazgatósági ülés); ugyanitt folyt le, gróf Teleki József elnök lakásán, az első akadémiai nagygyülés 1831 február 14-től 24-ig. (Ekkor választottak 16 tiszteleti tagot, 3 rendes tagot, 20 levelező tagot és 2 külföldi tagot.) Az első ünnepélyes közülést a pesti vármegyeház nagytermében tartották meg 1832 szeptember 8-án. A következő években a dunaparti Derra-ház, majd a belvárosi Trattner-Károlyi-ház bérelt helyiségeiben ülésezett az Akadémia. (Az utóbbi helyen, a mai Petőfi Sándor utca 3. számú házban, már egész sor szobája volt az első emeleten.)

Az akadémiai könyvtár alapját a gróf Teleki-család nagylelkű adománya vetette meg 1826-ban. Ez év tavaszán gróf Teleki József, az Akadémia későbbi elnöke, felajánlotta a Magyar Tudós Társaság számára nemzetsége harmincezer kötetes könyvgyüjteményét, azonkívül ötezer pengőforintot adományozott arra a célra, hogy ennek kamatait a könyvtárnok fizetésére fordítsák. A nemes alapítvány emlékét az

országgyülés 1827-ben törvénybe iktatta. Gróf Teleki József később is állandóan gondot fordított az akadémiai könyvtár gyarapítására; nem nősült meg soha, az Akadémiát tekintette családjának. A könyvtár jó ideig az ő pesti palotájában talált otthont, innen szállították át 1844-ben a Magyar Tudós Társaság helyiségeibe, a Trattner-Károlyi-házba. Toldy Ferenc könyvtárnok ekkor már hatvanezer kötetes könyvtárat őrzött, mert időközben gróf Batthyány József is az Akadémiának adományozta harmincezer kötetes könyvgyüjteményét.

Irodalompártolók:

Festetich György gróf (szül. 1755. Ság, Sopron megye; megh. 1819. Keszthely, Zala megye) a Keszthelyi Helikon alapítója. Növérét gróf Széchenyi Ferenc vette nőül s így nagybátyja volt gróf Széchenyi Istvánnak. Harminchat éves koráig az egyik huszárezredben szolgált, mint alezredes lépett ki a hadseregből, az 1790-es évektől kezdve keszthelyi kastélyában birtokai gondozásának élt. Százhatvanezer hold földje volt, fejedelmi jószága élére Nagyváthy János gazdasági szaktudóst állította, okszerű gazdálkodásával az egész nemzet birtokosságának példát adott. Kiváló gyakorlati érzékű jószágkormányzója tanácsára 1797-ben felállította a keszthelyi iskolát, a Georgikont; ebben az iskolában eleinte a Festetich-uradalmak gazdasági gyakornokait oktatták, de 1801-től kezdve a máshonnan jelentkező ifjakat is befogadták a gazdatiszti pályára készülő hallgatóság közé. 1801-ben maga József nádor avatta fel az intézetet azzal, hogy az eke mellé állt és végigszántott egy barázdát, fényes ünneplő közönség előtt, a keszthelyi grófi birtokon. Az 1809. évi francia háború kitörésekor Festetich György ötszáz huszárt állított a maga költségén a hadseregbe s a zalamegyei fölkelő nemességet százezer forinttal segítette. Több ízben megnyilvánuló áldozatkészségéért I. Ferenc király valóságos belső titkos tanácsossággal tüntette ki; ez annál nagyobb dolog volt, mert a bécsi udvar gyanakodva szemlélte erősen nemzeti magatartását; katonai pályájáról is azért kellett távoznia, mivel 1790-ben csatlakozni merészelt azokhoz a tiszttársaihoz, akik a magyar huszárezredek részére magyar szolgálati nyelvet kértek. Kevés magyar arisztokrata becsülte meg annyira a nemzet íróit, mint a fenkölt gondolkodású gróf. Keszthelyi Helikonjával (1817–1819) is az írói érdemek megtisztelését célozta s ezzel sokat emelt az irodalom tekintélyén az ország közvéleményében. A helikoni össze-

jövetelek rendezéséért az írók lelkes elismeréssel dicsőítették a grófot. (1921 nyarán Festetics Tasziló herceg újította meg a keszthelyi ünnepségeket a Kisfaludy-Társaság közreműködésével.)

Jankovich Miklós (szül. 1773. Pest; megh. 1846. Pest) fehérmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Egyetemi tanulmányai idején kedvet kapott a régészethez, szenvedélye lett a gyüjtés, megvásárolt minden értékes régi dolgot: könyvet, kéziratot, oklevelet, képet, érmet, fegyvert. Az 1836. évi országgyülés százhuszonötezer ezüstforint kedvezményes árért vette meg gyüjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Harmincezer értékes könyv és kódex jutott ekkor a Múzeum tulajdonába, ősnyomtatványok, unikumok, Korvin-kódexek. Másik értékes gyüjteményét halála után vásárolta meg a Múzeum és az Akadémia. A hírneves könyvgyüjtő és régiségbúvár a Tudományos Gyüjteménybe számos történeti és régészeti értekezést írt, önállóan is megjelent több kisebb tanulmánya.

Marczibányi István (szül. 1752. Makó; megh. 1810. Buda) a Marczibányi-intézet megalapitója. Uradalmainak gazdag jövedelméből az írókat és a szegényeket jó szívvel segítette, emberbaráti áldozatkészségéért az egész országban magasztalták. Kórházi és szegényházi alapítványokat tett, megvásárolta és az irgalmasrendi szerzeteseknek adta a budai Császárfürdőt, iskolákat és templomokat épített. Ritka áldozatkészségéért I. Ferenc király 1806-ban valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki. Számos írót bőkezüen segített kéziratainak kinyomatásában, nagyértékü régiségeit a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyta, ötvenezerforintos Marczibányi-hagyatékával az irodalom és tudomány föllendítésére törekedett. A Marczibányi-intézetnek nevezett múzeumi és pestvármegyei egyesített szervezet magyar nyelvészeti pályakérdések kitüzésével és nyomtatásban megjelent értékes magyar könyvek jutalmazásával szolgálta a hazai szépirodalmi és tudományos törekvések ügyét mindaddig, míg a Magyar Tudományos Akadémia 1845-ben át nem vette az alapítvány kezelését s meg nem alapította a két Marczibányi-jutalmat. Ezek egyikét, az ötvenaranyas kitüntetést, minden évben az akadémiai nagyjutalommal koszorúzott műhöz értékben legközelebb álló könyv nyerte.

Széchenyi Ferenc gróf (szül. 1754. Fertőszéplak, Sopron megye; megh. 1820. Bécs) a Magyar Nemzeti Múzeum alapítója. Már 1785-ben

valóságos belső titkos tanácsos, II. József uralkodása alatt több dunántúli és szlavóniai megye kormányzója, 1798-ban somogymegyei főispán, 1799-ben a legfelsőbb magyar bíróság elnöke, 1808-ban az aranygyapjas rend lovagja. A legmagasabb császári és királyi méltóságok és kitüntetések birtokában sem feledkezett meg nemzetéről, az 1807. évi országgyülés méltán örökítette meg emlékét azzal, hogy érdemeit a magyar törvények közé iktatta. Szenvedélyes könyvgyüjtésével korán magára vonta a figyelmet, az írók mindenfelől ostromolták kérelmeikkel, leginkább állásért és pénzért esedeztek. Ha Révai Miklós nem tudta kifizetni nyomdászát, mindjárt panaszkodó levéllel fordult hozzá, keseregve említette hitelezőinek szidalmait, feltárta inséges helyzetét: «Kegyelmes gróf! Esedezem alázatosan, méltóztassék ezen inséges állapotomat kegyesen érző szivére venni. Elveszek egészen, hacsak az olyan Nagyságok nem segítenek rajtam, kiket a hazaszeretés a közjóért buzgó jámbor fiakon való könyörületességre szokott indítani. Ezeknek számukban főképen a Kegyelmes Úrban vetem bizodalmamat. Méltóztassék kegyes jószántából valami segedelmet nyujtani, hogy csak vagy egy részében is könnyebbüljön oly igen megszorult és elkeseríttetett állapotom». Aki már túlságosan igénybe vette bőkezüségét, az kölcsönért folyamodott, a gróf úgysem követelte az irodalmi adósságok törlesztését. A bécsi magyar lapok szerkesztőinek és kiadóinak, Vályi András pesti egyetemi tanárnak, Hajnóczy Józsefnek, Bacsányi Jánosnak, Csokonai Vitéz Mihálynak s igen sok más írónak és tudósnak jelentékeny összegeket adott, hogy nyomasztó adósságaikon könnyítsen vagy könyveiket kinyomathassák. Jócselekedeteiért nem kívánta a magasztalást, legföljebb azt engedte meg, hogy a költségén megjelenő könyvet neki ajánlhassa a szerző; ezt is inkább csak azért, hogy — Kovachich Márton Györgyhöz intézett sorai szerint — «példámat követve mások is hasznos szolgálatot tegyenek a hazának». Mikor Kovachich Márton György előzetesen felajánlott dedikációjáért köszönetet mondott, a következőkre hívta fel figyelmét: «Kikötöm, hogy az előszóban ne dicsőítsen, mert nem szenvedhetem az olyan dicséreteket, amelyek a gazdagságnak szólnak, ha mindjárt jó célra fordíttatik is az. Semmi érdemem sincs abban, hogy őseimtől vagyont örököltem és hogy ezt kötelességem szerint gyermekeim számára megőrzöm». Jogosan írta Kazinczy Ferenc 1789-ben Aranka Györgynek:

«Széchenyi egy szent hazafi. Igen tanult, igen nyájas, igen jó ember. Aki őtet látja, hazafiságát hallja, azonnal hozzáfog az íráshoz». Könyveire egész vagyont költött, a külföldi antikváriusok és a hazai írók versenyezve vásárolták számára a nyomtatványokat és kéziratokat. 1802-ben a magyar nemzetnek adományozta tizenötezer kötetből és kétezer írott könyvből álló gyüjteményét, alapítványt tett az országos könyvtár céljaira, helyiséget keresett gyüjteményének Pesten, sopronmegyei cenki kastélyából szekereken szállította adományát a fővárosba. Azontúl sem feledkezett meg a Múzeum gyarapításáról, nagy összegeket adott az újabb beszerzésekre. A könyvtár katalógusait 1799-től kezdve kinyomatta s a külföldre is számos példányban megküldötte, hogy a magyar nemzet tudománypártolásának hirdetői legyenek. (A gazdag tartalmú címjegyzék köteteihez neves tudósok irtak előszót: Denis Mihály, a bécsi császári könyvtár igazgatója; Engel János Keresztély, a történetíró; Szerdahelyi György, az esztétikus.)

Széchenyi István gróf (1791–1860) életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben.

Teleki József gróf (1790–1855) életéről és munkáiról: a történetirók között. — A Magyar Tudományos Akadémia első elnöke ötvenezer pengőforinttal gyarapította az Akadémia vagyonát, áldozatkészsége az akadémiai könyvtár irányában emlékezetesen megnyilvánult, a nevét viselő százaranyas drámai jutalom, a Teleki-díj, az ő alapítása.

Teleki László gróf (1764–1821) életéről és munkáiról: a IV. kötetben. — Költő, drámaíró és nyelvtudós volt. Nagyértékű könyvtárát özvegye, báró Mészáros Johanna, és fiai, gróf Teleki József és gróf Teleki László, a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozták s a könyvtár gyarapítására és egy könyvtárnok fizetésére alapítványt tettek.

Irodalom. — Horvát István: A dicső Marczibányi-familia tudományos jutalomtétele s annak első fényes kiosztatása. Pest, 1817. — Helikon. Keszthely, 1818. — Döbrentei Gábor: A Magyar Tudós Társaság történetei. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. köt. Pest, 1833. — Kis János: Emlékbeszéd gróf Széchenyi Ferenc és gróf Festetich György felett. U. o. I. köt. Pest, 1833. — Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez. Budapest, 1877. — Szász Károly: Gróf

Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Budapest, 1880. — Vázlatok a M. T. Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881. Budapest, 1881. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza. Két kötet. Budapest, 1896–1897. — Viszota Gyula: Egykorú tudósítások az Akadémia megalapításáról. Akadémiai Értesítő. 1901. évf. — A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Irták: Áldássy Antal, Esztegár László, Fejérpataky László, Kollányi Ferenc, Schönherr Gyula, Sebestyén Gyula, id. Szinnyei József, Varju Elemér, Budapest, 1902. — Fraknói Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc. Budapest, 1902. — Viszota Gyula: A M. T. Akadémia címere. Akadémiai Értesítő. 1904. évf. — Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára. Budapest, 1905. — Váczy János: Keszthelyi Helikon. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Viszota Gyula: Tagajánlások az Akadémiában. Akadémiai Értesítő. 1906. évf. — U. az: Gróf Teleki József mellszobra az Akadémiában. U. o. 1907. évf. — U. az: Az Akadémia emlékserlegei. U. o. 1909. évf. — U. az: Kazinczy Ferenc működése az Akadémiában. U. o. 1909. évf. — U. az: Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Kollányi Ferenc: Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum. Budapest, 1910. — Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor és a Magyar Tudós Társaság. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — Hajnóczi József: A M. T. Akadémia törvénytárunkban. Akadémiai Értesítő. 1913. évf. — Friedreich István: Gróf Széchenyi István élete. Két kötet. Budapest, 1915. — Divald Kornél: A M. T. Akadémia palotája és gyüjteményei. Budapest, 1917. — Balogh Jenő: A M. T. Akadémia megalapítása. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Viszota Gyula: Mi indította Széchenyit az Akadémia megalapítására? A Szent István Akadémia Értesítője. 1925. évf. — Ferenczi Zoltán: A M. T. Akadémia könyvtárának megalapítása. Akadémiai Értesítő. 1926. évf. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Budapest, 1927. — Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. Budapest, 1928. — Berzeviczy Albert: A százéves Akadémia. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. Budapest, 1930. — Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története a

XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Budapest, 1930. — Takáts Sándor: Gróf Széchenyi István reuniója és az Akadémia alapítása. Budapesti Szemle. 1930. — Krompecher Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Budapest, 1931.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ÍRÓI TÖREKVÉSEK.

Európában a klasszicizmus és romanticizmus áramlatai eleven erővel ütköztek egymásba, a hagyományok barátai és az újítások hívei könyvet könyvre írtak. Goethe, Schiller, Byron, Moore, Walter Scott, Chateaubriand, Leopardi, Puskin világa ez a kor; a külföldi vezérszellemek működését a hazai írók figyelemmel kísérték, az idegen klasszikusok munkáiból ösztönző erőt merítettek.

A háborús világ és a szent szövetség reakciója az egész korszakra rányomta bélyegét. A XIX. század első évtizedei Magyarországon is részint a Napoleon hatalma ellen való küzdelemben, részint a szent szövetség reakciós politikájának jegyében folytak le.

A kis magyar világot különösen három dolog választotta el ebben az időben a nyugati országoktól: magárahagyatottsága, alkotmánya és latinsága.

A bécsi udvar uralma nem hozott sok jót az országra, hiányzott minden gazdasági kezdeményezés, a pénz elvesztette vásárlóerejét. Az anyagi nyomorúsággal együttjárt a kultúra fejlődésének megakadása. A tudomány haladása iránt nem érdeklődtek, az iskolák színvonala megakadt. Szellemi téren erősen elszigetelődött az ország a külföldtől, a cenzúra gátat emelt a nyugati gondolatok beáramlása

elé, új eszmék nem termékenyítették meg a társadalmi és kulturális életet. Ezért volt nagy jelentősége Széchenyi István fellépésének; azzal, hogy az 1830-as évek elején a nemzet elé tárta elmaradottsága tükörképét s rámutatott a haladás útjára, a magyar élet új alapjait vetette meg.

A nemesi kiváltságok rendszere ólomsúllyal nehezedett mindazokra, akik nem voltak nemesek: elsősorban a városi lakosságra és a jómódú parasztságra. Igaz, hogy a társadalmi emelkedésnek volt egy útja, az iskola, de más útja egyáltalában nem volt s ez az egyetlen út sem vitte megnyugtató cél felé a rajta haladó polgári származású gyermekeket és gazdafiúkat. A nem-nemes tanult embernek — a honoráciornak — örökké éreznie kellett, hogy ő csak megtűrt egyén, nem való a hétszilvafás nemesek társaságába sem. Még az 1830-as évek végén is az a helyzet, hogy mikor néhány nagylelkűbb megye szavazati joggal akarja felruházni az orvost, tanítót, gazdatisztet, a konzervatív politikusok tiltakoznak a honoráciorok szavazati joga ellen. Az akadémiai tag, ha nem nemesúr, ki van tiltva a közéletből és nem szavazhat, de az írni és olvasni nem tudó bocskoros nemes teljesjogú állampolgár s megvan a szavazójoga. A nép gyanakodva tekintett a soraiból kikerült tanult emberre, a nemesség nem óhajtott vele barátkozni, családi összeköttetésekről és vármegyei alkalmazásról szó sem lehetett. Nyugat-Európát tekintve, ez az állapot szörnyű anachronizmus, de még nagyobb korszerűtlenség volt a latin nyelv uralma.

A királyi udvar és a kormányhatóságok, az arisztokrácia és a papság, a nemesség konzervatív része és az iskolák tanári személyzete nem akart tágítani a tanítás és a közélet latin nyelvétől. Európában már rég letűnt a latin nyelv uralma, mikor Magyarországon még mindig elképzelhetetlennek tartották, hogy a holt nyelvet a nemzet élő nyelvével helyettesítsék. Az országgyűlés hazafiasan gondolkodó nemességében megvolt a szándék a latin nyelv visszaszorítására, de a mágnások, főpapok és királyi tisztviselők ellenezték a reformot; részint azért, mert csak egy részük tudott magyarul, részint a magyar nyelv lenézése miatt, részint mert féltek, hogy a nemzeti nyelv győzelme megnyitja az utat a szabadelvű eszmék és a nyugati reformok számára. A magyar nyelvet és irodalmat nem tanították az iskolában, bárki diplomát szerezhetett anélkül, hogy magyarul tudott volna. Mit csináljon ilyen nyomorúságos szellemi helyzetben, ilyen pirító korlátoltság és durva politikai önzés közepette a magyar író?

Azt, amit a Kazinczyak és Csokonaiak, Berzsenyiek és Kölcseyek, Kisfaludyak és Vörösmartyak nemzedéke csinált: küzdöttek a nemzetért a nemzet ellenében! A király és környezete nem tudott magyarul, a mágnás németül és franciául beszélt, a városok polgársága német és tót volt, az ország kétharmadrészében másnyelvű lakosság élt, az iskolák és hivatalok a latinság védővárai voltak: ennek ellenére is lázasan dolgozott a magyar toll. S az írók fáradozása nem volt hiábavaló. Munkásságuk nyomán érdeklődés támadt, példájuk vonzott és ébresztett. Felrázták a nemzetet, nemes leckét adtak a politiku-

soknak, bizalommal töltötték meg a kételkedők és csüggedők szivét.

A kor irodalmi vezérszelleme Kazinczy Ferenc volt. Falusi házából folytatott levelezése nagy hatást tett írótársaira, elismerő szava munkára buzdította a lankadókat, a nyelvújítás diadalra juttatásáért vívott harca a magyar nyelv megújhodását vonta maga után. A' nyelvújítás a kor szellemiségének középponti problémájává lett. Az írásművészet eszközét, a nyelvet, használhatóbbá, fürgébbé, finomabbá kellett tenni, hogy necsak erőben és méltóságban, hanem hajlékonyságban és színező készségben is versenyezhessen a műveltebb nemzetek nyelvével. Az új elemekkel gazdagodott nyelvet az ifjabb nemzedék rohamosan fejlesztette, az 1830-as évek felé Vörösmarty Mihállyal megérkezett a reformkor új stílusteremtő géniusza is.

Kazinczy Ferenc mellett és Vörösmarty Mihály előtt számos értékes szellem bontakozott ki a költészet terén. Csokonai Vitéz Mihály korán elköltözött írótársai sorából, de a többi klasszikus és romantikus az 1830-as évek elejéig szinte hiánytalanul együtt küzdött s velük együtt élvezte a virágbaborulás dicsőségét a következő emberöltő poétai életfája, Vörösmarty Mihály is. Közte és Kisfaludy Károly között csak néhány esztendő a nyilvános fellépés kezdőpontjának különbsége, a tanítvány már mestere életében közrebocsátotta legértékesebb munkáit, az 1830-as évek írói a maguk javára fordíthatták mindkettőjük életművét. Velük együtt gróf Széchenyi István is megírta leghatásosabb könyveit, szellemén keresztül új

távlat nyilt a homályosan látók számára. Sejthették-e Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc az 1810-es években, hogy 1830 táján milyen gazdag szellemi aratásnak örvendhet a nemzet? Nemcsak megérték ifjabb kortársaik diadalát, hanem örvendhettek a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának is: a szépirodalmi és a tudományos élet ingadozás nélkül indult az új ígéretek korszaka felé.

A német irodalom most is erősen hatott a magyarra, a fordításoknak még mindig nagy fontosságot tulajdonítottak, az irodalom összessége azonban kibontakozott régebbi utánzó hajlamából és utánérző modorából. Újabb műfajok gazdagították a régiek tárházát, újabb versformák színezték a költészetet, újabb stílusváltozatok vittek életet a prózába. A hősi eposz, a komikus hőskölteméný, a kisebb verses elbeszélés, a ballada, a bölcselő költemény, az epigramma, az óda, az elégia, a műdal, a népdalutánzat, a tragédia, a vígjáték, az emlékirat, az útleírás, a levélirodalom példaadó művekkel gazdagodott. S egyáltalában megindult az irodalmi élet, Pest a szellemi élet középpontjává fejlődött, a sajtó és a színészet egyre jobban meghódította a közönséget. A szabadságharc korának pezsgő szellemi életéhez mérten még szerény ez az irodalmi élet, de a XVIII. század utolsó harmadához viszonyítva termékeny és friss. A lelki vezetés a nemesség és a papság kezében van, néhány arisztokrata már nem tartja magához méltatlannak a nemzeti ügyhöz való csatlakozást, a királyi udvar és a kormányhatóságok gyanakodva figyelnek minden megmozdulásra.

Az irodalom világában megindul a küzdelem az antik mitológia ellen, de a klasszikus kifejező eszközök használata még mindig erős. A görög-római versformák és mitológiai képek nem egyszer romantikus tartalmat rejtenek magukba; a forma még a régi, a tartalom többékevésbé új: preromantikus.

A romantika fogalma nem eléggé tisztult. Az igazi «románt os» írótól különös dolgokat, egyéni elragadtatást, fantasztikus természeti és történeti festéseket várnak; a klasszicizmus védőserege ezért tekint gyanakodva az új irányra. A romantikus költészetben moderneskedő németes utánzatot lát a konzervatív ízlés mindaddig, míg az 1830-as években egyre jobban teret nem hódít a németnél is nagyobb lendületű francia romanticizmus. Az idegen áramlat műfajai nemzeti tartalommal telnek meg, az új fejlődés csakhamar megtalálja a népies nemzeti irány felé vezető utat.

A görög klasszicizmus szelleme, a preromantika áramlata és a bécsi biedermeier ízlés ebben a korban egymás mellett halad. Az olvasó az antik világban mozgó írót, a nemzeti mult felé tekintő preromantikust és a szelíd polgári irodalmat művelő literátort a maga hajlama és neveltsége szerint egyformán megbecsüli. Van, aki erkölcsi okulást kíván olvasmányaitól, sokan a nemzeti lelkesítés igéit óhajtják hallani, mások megelégszenek a lágyhangú szórakoztatással. A vadromantikát széles körökben kedvelik. Ha az olvasó elbeszélő munkát vesz kezébe vagy színházba megy, gyönyörködik a rémes jelenetekben.

A XIX. század első harmadát Toldy Ferenc a nyelvújítás és a klasszicizmus korának nevezte el. Ebben az időszakban, úgymond, kitünő szellemek klasszicitásra emelkedő müveivel a nyelv és költészet szebb fényben emelkedett föl, mint bármikor régebben. Érvényesült a szép eszméje, győzött Kazinczy Ferenc. «Nincs ez egész időszakban egy jelentékeny iró sem, kinek kultúrájára, ízlésére, irói életére ő, többnyire döntőleg, ne hatott volna, ki nem véve azokat sem, kik vele ellenkeztek.» A költészetben ugyan már 1820 óta nagy fordulat áll be Kisfaludy Károllyal és a hozzá csatlakozó Vörösmarty Mihállyal, a klasszicizmus mellett önálló nemzeti irány lép előtérbe, az addig uralkodó líra helyet enged az elbeszélő és drámai költészetnek, de ez az új irány is Kazinczyból indul ki és vele a legszorosabb összeköttetésben marad. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt a XIX. század első két évtizedét a Bessenyei György fellépésétől számított klasszikus szellemü megújhodás korához csatolja s Kisfaludy Károly fellépésével kezd új időszakot: ez «a nemzeties költészet kora, mely Kisfaludy Károlytól, 1820-tól, mostanig tart». Ez időszak első fejezete az Auróra és Athenaeum kora. Az Auróra és Athenaeum korának — a nemzetiesebb irányú költészetnek, az új magyar romantikának — Kisfaludy Károly a megkezdője, Vörösmarty Mihály a legfőbb dísze. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Horváth János szerint nálunk a klasszicizmus egyik válfaját sem képviselte kimagasló költői tehetség; az elvet hirdették, de a szellem nem talált korszakos költői kifejezésre. A klasszicizmus a Bessenyei-Kazinczy-kor legtöbb öntudattal hangoztatott elve és illúziója volt, de korszakosan meggyökeresedni nem tudott; világirodalmi nagy reakciója, a romanticizmus, nálunk hangos ostrom nélkül megvette a várat, mert már az ellenségeskedés kezdete előtt beköltözött oda s ott járt a várbeliek között azok tógájában. A klasszicisták sorában Berzsenyi Dániel hatalmas költői egyénisége is már egy új világé, melynek ihlete nem fér meg a régi formák szabályai között, hanem a hellenikától elhajlik a romantika felé. A költői elmélet a klasszicizmus szabályait hangoztatja, a költői gyakorlat a romantikus kifejezőmódot ülteti a klasszikus ízlés helyébe már a XIX. század első évtizedétől kezdve. (Egy fejezet a magyar

irodalmi ízlés történetéből. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924.) — Farkas Gyula szerint még a XIX. század első évtizedeiben is két írói csoport küzd nálunk egymással: a dunántúli katolikusok és a tiszántúli kálvinisták tábora. A két táj és két vallásfelekezet két különálló kultúra hordozója, a dunántúli katolikusok a hagyományokat védik és fejlesztik, a tiszántúli kálvinisták a nyugateurópai kultúra segítségével törekednek a haladásra. Az irodalmi elvek köré való csoportosulást és az írók barátságát a túlzott lokálpatriotizmus és az erős felekezetiség szabályozzák; az egyoldalú regionális és religionális pártosság és az egymással szembenálló két kultúra nem engedi fölemelkedni íróinkat a nemzeti egység magaslatáig mindaddig, míg be nem köszönt az öregedő Kölcsey, az ifjú Kisfaludy Károly és a még ifjabb Vörösmarty Mihály korszaka. Mikor már elsimulnak a lakóhely, vallás és kultúra ellentétei s egyedül a tehetség lesz a mértékadó az írók között, akkor alakul ki az egységes irodalmi élet, akkor szól az irodalom az egész nemzethez. A dunántúliság és tiszántúliság, a katolicizmus és kálvinizmus, a hagyománytisztelet és nyugatosság a XIX. század második évtizedétől kezdve hatalmas nemzeti szintézisben egyesül, az ellentétek elsimulnak, a régi kettősség helyett megszületik az egyetemes nemzeti irodalom. (A magyar romantika. Budapest, 1930.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. Pest, 1864. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. Budapest, 1877. — Bánóczi József: A magyar romanticizmus. Budapest, 1882. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. — Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt. Két kötet. Budapest, 1895. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. Budapest, 1924. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Koszó János: Die ungarische Romantik. Gragger-Gedenkbuch. Berlin, 1926. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Ványi Ferenc szerkesztésében: Magyar iro-

dalmi lexikon. Budapest, 1926. — Benedek Marcell szerkesztésében: Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Szerb Antal: Magyar preromantika. Minerva. 1929. évf. — Ujvári Péter szerkesztésében: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Dörfler Sándor: Quintilián és a magyar nyelvújítás. Budapest, 1931. — Bangha Béla szerkesztésében: Katolikus lexikon. Budapest, 1931-től. — Dézsi Lajos szerkesztésében: Világirodalmi lexikon. Budapest, 1931-től.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A KÖZÉRDEKŰ IRODALOM.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Széchenyi István.
A szónoklat és publicisztika.
Az irodalomtörténet és kritika.
Történeti és nyelvészeti irányok.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

SZÉCHENYI ISTVÁN.

A MAGYAR reformmozgalmak irányításában, a közélet átalakításában, a politikai és nemzetgazdasági irodalom újjáteremtésében gróf SZÉCHENYI ISTVÁNnak vannak legnagyobb érdemei. A «legnagyobb magyar» a lángelme éleslátásával ismerte fel nemzete haladásának legfőbb akadályait s a honszeretet szenvedélyével küzdött eszméi érdekében. Ki akarta emelni Magyarországot elmaradottságából, haladásra serkentette honfitársait, megindította a nemzeti erők kifejtésének folyamatát.

1830-ban megjelent könyve, a *Hitel,* megmozgatta az egész országot. Merészhangú munka volt ez, kíméletlen támadást intézett benne a régi Magyarország védői ellen, rámutatott az új Magyarország jövendő útjaira. Kimutatta, milyen siralmas állapotban van az ország: bebizonyította, mennyire elérkezett az új társadalmi berendezkedés ideje. A megújhodáshoz vonzódók elé ragyogó célt tűzött, a reménytelenül csüggedőket a magyarság őserejével vigasztalta, az ősi alkotmány szűkkeblű támaszai ellenében éles okfejtéssel és maró gúnnyal szólalt fel. Szemére vetette a nemességnek, hogy minden hibát a kormányra hárít, maga pedig mozdulatlanul tesped; megtámadta a földesúri kiváltságokat, az elavult birtokrendszert, a megyei közigazgatás tehetetlenségét. Hiába van a nemességnek

földje, ha hitele nincs; tőke és hitel hiányában nem lehet a javakat gyümölcsözőbbekké tenni. A szegény nemesúr, bármennyi birtokot örökölt és bármennyire büszke is szabadságára, nem független ember. A reformok életbeléptetésének itt az utolsó órája.

A *Hitel* rendkívüli hatást tett a nemzetre. Az ősi magyar alkotmány hívei — s ebben az időben a főrangúak, nemesek és papok csaknem kivétel nélkül mind ide tartoztak — alig tudtak felocsudni megdöbbenésükből. A főúri kastélyokban, nemesi kúriákban, megyegyűléseken megbotránkozva vették tudomásul a nemzet méltósága ellen intézett merényletet. Parasztlázításról és birtokrablásról beszéltek; nem tudták megérteni, hogyan feledkezhetik meg magáról ennyire egy magyar arisztokrata. Néhol el is égették a könyvet, mert a nemzet becsületének megrontóját látták benne. De a fiatalabb nemzedék lelkesedve sorakozott Széchenyi István zászlaja alá. Könyvében az új magyar élet evangéliumát üdvözölte, eszméit szerette volna valóra váltani.

Széchenyi István szerint: «A magyar nemes oly irígylésreméltó helyzetben él a világon, hogy szerencsésebb sorsú szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket s ujságokat házától eltilt s izmos kapusa van, aki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringathatja magát, hogy ő egy külön s boldogabb planéta lakosa, melyben minden csak öröm s víg időtöltés; gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar; szóval őt az Alkotó fel-

séges jókedvében olyanná teremté, aki a világ legszebb örömeire s az élet legédesebb érzéseire született». A maga sorsával elégedett nemesség nevében gróf Dessewffy József utasította vissza a félelmes könyv állításait. Bírálatára Széchenyi István a *Világ*gal (1831) válaszolt. Ez az alaposan kidolgozott mű még erősebben hatott a közönségre, a válasz semmivé tette az ókonzervatív tábor érveit. A reformok hívei megerősödtek újító terveikben, az ingadozók a lánglelkű vezér zászlója alá sereglettek.

Még rendszeresebben foglalta össze eszméit harmadik nagy művében, a *Stádium*ban. (1833.) Ez valóságos törvénytervezet volt az országgyűlés számára, a korszerű reformok egész sorát vitte honfitársai elé. Közjogi újítások indítványozásától óvakodott, mert nem akarta magára vonni a kormány neheztelését, kárhoztatta is a meg-megújuló alkotmányos harcokat; annál nagyobb erővel mutatott rá magánjogi javaslatainak erkölcsi és anyagi előnyeire.

A három könyv hatását az egész magyar közélet megérezte, a lángeszű mágnás az új nemzedék apostolaként tűnt fel. Csak mikor Kossuth Lajossal került szembe, akkor kezdett népszerűsége megfogyatkozni. Széchenyi István a Pesti Hirlap szerkesztőjében álprófétát látott, attól félt, hogy demokratikus túlzásaival forradalomba ragadja nemzetét. Mikor Kossuth Lajos egyre nagyobb hatással hirdette eszméit, nem habozott vele szembeszállni. *A kelet népe* (1841) című könyvében azzal vádolta ellenfelét, hogy nem a hidegen fontoló ész vezeti, hanem fölhevült képzelete után indul, a szélsőségeket kedveli, a sokaság tap-

sait hajhássza. Nem lehet a tömegek rivalgását közvéleménynek nevezni, nem szabad az ellenvéleményt a csőcselék zajával elnémítani, nem tanácsos a nemzet izgatásával a kormány jóindulatát kockára tenni, Bár számos elvét helyesli, kettőjük hadviselő módja között olyan a különbség, mint a békés reform és az elvakult forradalom közt. A heves vádirat nagy zajt keltett, de éppen ellenkező hatást váltott ki, mint szerzője gondolta. Kossuth Lajos könyvet írt támadója ellen s a szabadelvű nemesség tapsai közt verte vissza ellenfele támadásait. A hevesebb ellenzékiek irígységgel vádolták Széchenyi Istvánt; a mérsékeltebbek is hajlandók voltak gáncsolni személyét a villongás fölidézéséért. A szabadelvű ellenzék úgy látta, hogy a halhatatlan érdemű férfiú — a híres liberális szónok iránt érzett féltékenységében — az ókonzervatív tábor felé halad, ellenzi a demokratikus átalakulást, pártolja a nagybirtokos-mágnásokat. Most ő vádolja Kossuth Lajost parasztlázítással és birtokrablással, amint annakidején őt vádolták; veszélyesnek mond olyan cikkeket is, melyeken még a cenzúra sem talált kivetni valót. Igy vesztette el Széchenyi István népszerűségét, így emelkedett vezéri székébe Kossuth Lajos.

Politikai programmtöredékek (1847) című könyvében még egyszer megkísérelte Kossuth Lajos hatásának ellensúlyozását, de sikertelenül. Ekkor már szorosan a kormány mellett állott, hivatal vállalt, résztvett a konzervatív párt gyűlésein. Programmtöredékeit epébe mártott tollal írta. Kossuth Lajosnak itt már nemcsak politikáját, hanem személyes tulajdonságait is kíméletlenül boncolta, fantázia-

túltengést és vétkes önhittséget vetett szemére, működését országos veszedelemnek nyilvánította. Elvitatott Kossuth Lajostól minden államférfiúi bölcsességet; a haza nevében kérlelte, mondjon le a politikai vezérségről. Megjósolta a forradalmat; kérdést intézett ellenfeléhez, mit fog érezni akkor, ha majdan elébe tűnnek a feldúlt ország romjai. A szenvedély megkapó erejével írt könyv számos hírlapi cáfolatot vont maga után s még erősebbé tette a liberális ellenzék tömörülését.

A szabadságharc idején, 1848 szeptemberében, Széchenyi Istvánt elborult elmével szállították a Bécs közelében fekvő döblingi tébolydába. Tizenkét évet töltött itt. Lelki egyensúlyának visszanyerése után hazafias tüzétől lángolva közreadta *Ein Blick* (1859) című német röpiratát. Ez a műve névtelenül jelent meg. A külföld előtt kíméletlenül nekitámadt a Bach-korszak kormányrendszerének, gyilkos iróniával hívta fel Európa figyelmét az osztrák abszolutizmus silányságára. Ettől kezdve a bécsi kormánykörök erősen zaklatták, házkutatást tartottak lakásán, elszedték irományait s tudtára adták, hogy szobáját ezentúl nem fogják a politikai fondorlatok menedékének tekinteni. Lelki zavarai újból megrohanták, a további vizsgálat elől a halálba menekült.

Széchenyi István nevéhez nemcsak úttörő gondolatok fűződnek, hanem nagyszabású alkotások is. A reformkor számos értékes tervét valóra váltotta, a munkaprogramm legjelentősebb pontjait ő gondolta ki. Hitet és reményt öntött elhagyott nemzete lelkébe. Ösztönző ereje rendkívüli, munkássága bámulatosan sokoldalú volt.

Mint író hatalmas egyéniség. Eszméi szeszélyes hullámokban áradnak, szenvedélyes hazaszeretet hevíti sorait, pátosz és irónia vegyül fejtegetéseibe. Majd áradozó és hosszadalmas, majd rövid és szaggatott. Hol érzelmesen ír, hol metsző gúnyolódással. Könyveiben panaszos kifakadások és szenvedélyes vallomások váltogatják egymást. Sohasem marad szorosan tárgyánál, kitér minden hasznos dologra, gondolatainak bősége szinte túlterheli mondatait. Hírlapi cikkeit is az eszmék gazdagsága, a nyelv ereje és a stílus sajátságos egyenetlensége jellemzi. Gyakran hallatja az önérzet és fájdalom hangjait; vezérelve az anyagi jólét megteremtése és a haza boldogítása. Beszédei sem simulnak a retorika szabályaihoz. Patetikus hév, eleven humor, fanyar gúny, mélázó fájdalom, kitörő indulat váltakoznak bennük. Kéziratos naplói tele vannak meglepő fordulatokkal, metsző öngúnyolással, a túlcsigázott képzelet képeivel. Minden gyakorlati érzéke mellett is heves fantáziájának volt a rabja. A Széchenyi-családot jellemző túlérzékenység benne tragikusan fejlődött. Boldog családi élete csakúgy nem tudta megnyugtatni, mint sikereinek ragyogó sorozata. Ez az öröklött lelki lehangoltság és fantáziájának fékezhetetlen csapongása adta kezébe az életét kioltó fegyvert.

Széchenyi István megfigyelései, gondolatai, vallomásai a lángelme lelkivilágának bámulatosan eredeti, nem egyszer megdöbbentően merész megnyilatkozásai. A hazájáért szenvedélyesen rajongó férfiú a magyar nemzet igazi nevelője volt: kíméletet nem ismerő bíráló, rajongó szív, acélos elme. Hol mondanivalóinak magvasságával bilincselte le a bánkódó lelkeket, hol bölcselkedésének sajátságos fényű villanásaival hatott kortársaira. A jövő titkait ő sem lebbenthette föl,

nem egyszer súlyosan tévedett, de azért mégis ő volt a kor legmélyebben gondolkodó társadalomfilozófusa. Úgy szórta tüzes eszméinek sugarait, mint a nyári nap a magyar égbolton. — Néhány jellemző idézet nyilatkozataiból:

Vallás, haza. — «A vallás az emberi társadalomnak kétségtelenül legbiztosabb és legerősebb alapja s boldogok azok a népek, amelyeknek olyan férfiak a vezetői, akik minden tettükben elsősorban ebből az isteni alapból indulnak ki. Hitem szilárd, becsületes katolikus vagyok, teljes lelkemből követem a szeretet vallását. Vallásom minden szokását lelkiismeretesen megtartom azért, mert katolikus vagyok, mégpedig nem véletlenségből, hanem minden bizonnyal Isten kegyelméből és erre a kegyre méltó akarok lenni. Amit nem tudok megérteni, azon sohasem tépelődöm. Hódolattal fogadom mindazt, amit tanítanak és nagy tisztelője vagyok azoknak, akik lelkünkről gondoskodnak és üdvösségünkön közremunkálkodnak.» (Döblingi Hagyaték.) — «Én szigorúan megtartottam a katolikus vallás összes szokásait, mégpedig nem azért, hogy a parasztoknak jó példát mutassak; ó nem; mert az ilyesmi valamiképpen képmutatás-számba megy. Aki így cselekszik, az voltaképpen nem egyéb, mint holmi templomi csalogató madár. Én azért jártam misére, azért gyóntam, mert katolikus vagyok. És ha török lennék, török módra a mecsetben, ha zsidó, zsidó szokás szerint a zsinagógában áhítatoskodtam volna. Az erény minden ember számára ugyanegy, csak a külső árnyalatok eltérők s ezekre az okos ember szigorúan ügyel, mint ahogy a művelt ember sem vét a bevett társasági szokások ellen.» (Intelmei Fiához.) — «Szánakozva bámulok az Istenhez soha nem térő emberen, ha végig következetes marad. Bámulom erejét, de sajnálom a legfőbb Jóval való rokontalansága miatt.» (Döblingi Hagyaték.) — «A jobblelkű ember, ha már az ifjúság heveiből kihűlt, legszebb örömeit hazája haladásának előmozdításában találja. Lelke sohasem lehet nyugodt, míg magamagának csak azt mondhatja: Neked hazád mindent adott s te hazádnak soha semmit.» (Hitel.) — «A honszeretet valami megmagyarázhatatlan érzelem. Hány koldust látunk, ki forrón imádja hazáját, amely iránta mindig mostoha. S ezzel ellentétben hány dús ember fertőzteti a földet, aki bő mértékben szopja hazájának legjobb nedveit és bírja legértékesebb kincseit és mégis honát nemcsak nem szereti, hanem róla szólva, gyalázatos gúnymosolyra

fakad, holott a lelkes szegénylegény a legutolsó csepp vérét is kész kiontani mostohaanyja kedvéért.» (Döblingi Hagyaték.) — «Tudom: én is csak ember, mégpedig igen gyarló ember vagyok. De hogy anyaföldem állapotát könnyelmüen és szelesen soha nem fontoltam és csekély lelki tehetségeimet életem egész folytában, mióta eszemet bírom, csak arra az egyetlenegy gondolatra összpontosítottam és feszítettem: mikép lehetne alacsonyállású hazánkat magasabbra emelni — arra tiszta lelkiismerettel esküdhetem.» (Világ.) — «Istenért, mi, kik magyarok vagyunk, egymást e pillanatban ne üldözzük; számunk kevés, hibája mindenkinek van, de a legnagyobb az, hogy egyik a másiknak csak hibáját látja; fogjunk kezet, különben lehetetlen, hogy bárkánk kikötőbe jöjjön.» (Beszédei.)

Magyar nemzet, magyar nyelv. — «Azt a nemzetet, amelyben erős lélek van, idegen hatalom soha és semmi körülmények közt nemcsak hogy el nem nyomhatja, de óriási elömenetelében sem hátráltathatja. Minden veszély, mely érheti, kirekesztöleg csak tulajdon keblében veheti valódi eredetét s nincs oly bölcs kormány, nincs olyan próféta, ki egy lelketlen korcs népet valóságos dicsőségre fel tudna heviteni s igazi halhatatlanságra tudna feltüzelni. Magyar nemzetiségünk erős lelke segithet csak. Itt a feltámadás mindenre.» (Stádium.) — «Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen mivoltában kifejteni, erőit, erényeit nemesiteni s igy egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőitéséhez, vezetni: kérdem, lehet-e ennél minden keserüségtől ment tisztább érzés?» (Kelet Népe.) — «A magyarnak semmi időben nem volt nagyobb vagy legalább károsabb ellensége, mint önmaga. S ezen boldogtalan öngyilkolási szellem, mely évrajzaink minden lapjait disztelenîti, sehol egyebütt, mint nemzetünk tenger hiúságában s korlátot nem ismerő kevélységében vette eredetét. Mindenki mindenben első s vezető vágyott lenni, igaz szó sérté, hizelgés könnyen lebilincselé; miből mindazon határtalan rossz háramlott szegény hazánkra szünetlen, mit a megbántott hiúság, bosszút szomjazó agyarkodás s rokon vér utáni esengésnek poklai az emberi nem lealacsonyitására, megsemmisitésére csak forralhatnak.» (Levelei.) — «A magyar nemzet a legnemesebb lelkü nép a világon. A magyar vendégszeretetét, bőkezüségét, nemeslelküségét nem lehet eléggé dicsérni,

kivált olyanokkal szemben, akik szeretetreméltók tudnak lenni.» (Döblingi Hagyaték.) — «A magyarnak, hogy valami legyen Európában, egyedül magyarnak kell lennie: ez dicső és nemes öröksége.» (Világ.) — «Sokan azt gondolják: Magyarország — volt; én azt szeretem hinni: lesz!» (A Hitel zárómondata.)

Nemzetiségi kérdés, zsidóügy. — «Bármily csekély mértékben éreztessük is más nemzetbeliek iránt való figyelmetlenségünket s nyelvüknek és szokásaiknak becsmérlését, megvetését, már oly fullánkot, oly kést döfünk kebelükbe, amely a hidegvérünek, nem érdekeltnek tán fájdalmatlan, de viszont égetően fáj és türhetetlenül kínos annak, aki nemzetéhez és nyelvéhez hü. S ha mi nem ismerünk indulatos felhevültünkben józan célt és mértéket, midőn magyarságunkat megkedveltetni, terjeszteni akarjuk, mikép kívánhatunk tótban, horvátban, oláhban, rácban, németben hidegvért, mérsékletet s igazságot viszont az ő sajátjuk védelmében? Nekik is mosolygott a nemzetiség angyala. Ők is meg vannak hiva tökéletesülhetésük által arra, hogy az emberiségnek tán egy-egy láncszemét alkossák.» (Hunnia.) — «Ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, következik-e ebből, hogy neki ezért már magyarra is kellett volna átalakulnia? Mert ha így van, ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül nyelvmesterekre, sőt legyünk rögtön magunk is azokká, hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ s meg lesz mentve s feldicsőítve fajtánk. Nyelvet, nemzeti sajátságot ily felette könnyűszerrel azonban még csak biztositni sem lehet s annál kevésbé szilárdabb s tágabb alapokra állítni, minthogy — és itt különös figyelemért esedezem — a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek s ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még.» (Beszédei.) — «Most az egész emberiséget, az embereket a zsidókkal együtt szívünkhöz szorítjuk. Most a legnagyobb liberalisták vagyunk. Ámde a mi helyzetünk e részben nem oly kedvező, mint például az angoloké. Az angol nemzet egyenjogusíthatta a zsidó fajt. Mert ha például én egy palack tintát töltök egy nagy tóba, azért annak a vize nem romlik el és mindenki ártalom nélkül megihatja. A nagy angol elemben a zsidó elvegyülhet. Ugyanez áll Franciaországra nézve is. De ha a magyar levesbe az ember egy palack tintát önt, megromlik a leves és azt nem eheti meg az ember.» (Beszédei.) — «Ha az ember

azt tekinti, hogy Magyarországban ez a szerencsétlen népfaj — a zsidóság — egy idő óta mennyi iparkodást fejt ki, lehetetlen, hogy valami szimpatiát ne érezzen iránta és fel tudom fogni, hogy érette felszólalások történnek és egyesek minden joggal felruházni kívánják. De ha a nemzet dolgát igazán akarjuk pártolni, akkor nem tudom felfogni az e tekintetben való nagy engedékenységet. Minden előtt áll előttem: hűség a fajtámhoz. Ha a magyar új bizonyságát adja tágkeblűségének, éppen olyan helyzetbe kerül, mint az, aki maga alatt vágja az ágat. Anélkül, hogy észrevenné, vízbe esik s később megbánja a dolgát.» (Beszédei.) — «Nincs arról szó, hogy az Istennek akármi teremtését jogokból kirekesszünk. Mert felfogásom és vallásos érzelmem szerint azt szeretném, hogy a hazában minden ember, ki az Isten képére van alkotva, egyenlő jogokkal bírjon és egyenlő terheket viseljen. Bár mondhatná mindenki valláskülönbség nélkül: nekem is van itt hazám! Ez a végső célom; ez a kikötőm, mely felé vitorlázok. De mint hű tagja a magyar fajnak, megvallom, hogy túlságos liberálizmus által, túlzó indulat által vezettetve, másokért soha nem fogom megtenni, hogy a magam gyerekét dobjam ki a bárkából.» (Beszédei.)

Politika, sajtó. — «A politika fő feladata: a lehető legnagyobb és legkiterjedtebb szabadságot teremteni anarchia nélkül; s viszont mindenbe a lehető legszigorúbb rendet hozni anélkül, hogy abból zsarnokság váljék.» (Hírlapi cikkei.) — «Agyvelő és tudomány szükséges. Az első, ha mindjárt a legerősebb is, nem ütheti helyre a másik hiját. Parasztgazdának elég a természetes ész, de annak, aki részt vesz az ország dolgaiban, az egész világegyetem rúgóiról, láncairól és kapcsairól világos értelemmel kell bírnia. Nincs olyan genie, aki természetes eszével pótolhatná a ma már nélkülözhetetlen teóriák és jól megemésztett tudományok hiját.» (Hitel.) — «Hol ember emberen önkénynyel uralkodik, ott virág helyett halotti ravatal födi a mezőt s az egész természet gyászol.» (Stádium.) — «Az a felfogásom, hogy országos ügyekben egyedül a hideg észt illeti a kormányzás s a szív nem játszhat más szerepet, mint a javaslóét, a felbuzdítóét. Ez a felfogás olyan régi, mint a világ; elég szerénytelenül mégis szisztémámnak nevezem.» (Kelet Népe.) — Egyenesen megmondom, miben hibáz a Pesti Hírlap szerkesztője. Egyedül abban, hogy a képzelet és a gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal. Vagyis a szívhez szól,

ahelyett, hogy az észhez szólna.» (Kelet Népe.) — «Legyen szabad kinyomatni mindent, de bünhödjék az anarchiát javasló, veszedelmes magot hintő, rágalmazó: vagyonával, személyével, vérével.» (Világ.) — «Éljünk csak a sajtóval minden cél és határ nélkül és engedjük csak, hogy ezzel mindenki kénye-kedve szerint élhessen: s valamint a korhely, ki célt és mértéket nem ismer, az Isten legszebb adományait magára és másokra nézve méreggé változtatja, úgy lesz köztünk elég, akinek a kezében a sajtójog, ez a legszebb emberi jog, a gyilkosnak gyilkánál, a gyujtogatónak kanócánál nagyobb átokká fog válni.» (Kelet Népe.) — «Ha szabad is a franciának, az angolnak mindent sajtó alá bocsátani, könnyen nyakon ragadják ott a hazugot, a rágalmazót, a hamis hírekkel túlcsapongót és erszényét kiürítve, vajmi szépen, vajmi hűs helyre fektetik, mégpedig jó időre; nálunk ellenben csak írja oda valaki a nevét, bár gázoljuk egymás hírét s becsületét, sőt bár agyongázoljuk egymást, sőt bár piszkoljuk a megyét, a várost, azok tisztviselőit és tanácsát, — mi bajunk lesz? Semmi. Ha ellenben mi vagyunk a megtámadottak, a sárral dobálók kijelöltjei, akkor valóban az a legjobb, ha keresztényi türelemmel, amint írva van, jobbpofánk helyébe, ha ez már kikapta a magáét, balpofánkat nyujtjuk.» (Garat.) — «Nagy különbség van könyv, hírlap és indítvány közt, mert hatása egészen különböző. Különböző pedig azért, mert a könyv, bármily varázzsal járjon is, csak hosszabb időközökben működik s ezért a közönségnek időt hágy magát kipihenni, úgyszólván kifújni s megint magához és eszéhez térni. A hírlap azonban egyhuzamban és lankadásra nem térőleg tartja fogva kivált a felszínesebb olvasót és ekkép, ha meg nem szünő bökdösésre és fölingerlésre használják, könnyen, sőt okvetlen gyulladást okoz. Az indítvány pedig egyenesen torkon ragadja az eléggé el nem készültet, a magában még tusakodót és ekkép természet szerint éppen oly ellenhatást szül, mint például a legszegényebb koldus is védelmezné magát, ha, bármily jószívüségből is, egyszerre húsz mázsa aranyajándékkal akarnák megterhelni a hátát.» (Garat.)

Háború, forradalom. — «Bárcsak vége lenne már ennek az ördögi háborúnak s az ostoba lövöldözésnek és vinné el a manó a sok átkozott gazembert, akik ezt a sok bajt előidézték... Be kell vallanom, hogy a háborútól undorodom, abban szivem hajlama ellenére veszek részt és nagy áldozat árán is szivesen szabadulnék tőle.» (Levelei, 1815.)

— «Gyülölöm a felforgatást, annak szomorú következményeit ismerem, de barátja vagyok a hasznos találmányoknak és javitásoknak; gyülölöm a forradalmi fáklyavivők tendenciáját, kik az egyenlőség és szabadság szavaival visszaélnek, mindent lerontanak, mindent lángba boritanak; félek tőlük, felfegyverkezem ellenük; de jól esik szivemnek elgondolni, hogy az embereknek minden osztálya egyenlő lehetne a törvény előtt és hogy talán elérhető lenne, hogy a leggazdagabb és leghatalmasabb se görbithesse meg a legszegényebbnek hajaszálát.» (Metternich herceghez intézett emlékirata 1825-ből.) — «Háborúk és forradalmak az emberek közt időről-időre mindig lesznek, mert az emberi nem — minden lehető fölemelkedése és kifejtése ellenére is — egészen soha nem lökheti ki magából az állatiságnak rövidlátását, elfogultságát és dühét.» (Döblingi Hagyaték.) — «Vajjon üthet-e ember saját maga nagyobb csorbát, iszonyatosabb sebet magán, mint a háború vagy forradalom által? Teljességgel lehetetlen. Helyesen tartja ezért a kínai példabeszéd, hogy még a kutya is szerencsésebb békében, mint az ember a forradalmak és háborúk boldogtalanságai közt.» (Döblingi Hagyaték.) — «Nem Kossuth és társai rontanak el mindent, amit én kezdeményeztem, hanem magasabb hatalmak: a nemezis!» (Döblingi Hagyaték.)

Vallomások, sóhajok. — «A legnagyobb szerencse, amit ember ezen a földön elérhet, a boldog házasság. Ezáltal éri el a férfi legnagyobb értékét. Hazáját és az egész emberiséget szolgálva él egészséges gyermekeivel és egy bájos asszonnyal, aki csak férje becsületében és erényében él. Mily lelkesítő kép ez s mennyire megegyezik vallásommal és nézeteimmel! E tökéletesség eléréséhez haza kell! Erőteljes férfiak és fegyelmezett asszonyok!» (Naplói.) — «Mennyekbe ragadó költészet nélkül igenis agyagos, poros és sáros volna az emberi nem. Mi magyarok büszke örömérzéssel mondhatjuk, hogy fenkölt lelkületű, isteni szikrától túláradó hazafiaknak és lantosoknak hijával soha nem voltunk és most sem vagyunk.» (Döblingi Hagyaték.) — «Sokszor a legélénkebben éljenzett szónoklat és deklamáció meg a legnagyobb divatú könyv sem ér valójában annyit, mint a szántóvetőnek minden tanu és tapsnélküli csak egyórai szántása is.» (Kelet Népe.) — «Hivatalnokainktól nem kívánhatjuk, hogy teljes lélekkel szolgálják az ügyet és dolgozzanak, ha anyagi gondok nyomják és erejüket zsibbasztják. Azért gondoskodjunk tisztességes ellátásuknak

megfelelő fizetésekről. Elv: Semmi jutalom munka nélkül, de egyszersmind semmi munka jutalom nélkül.» (Följegyzései.) — «Ezerszer inkább választom a halált, semmint rabszolga legyek. Ám vegyenek el tőlem minden vagyont, életet s ami még ezeknél is becsesebb volna előttem, de sohasem mondhatok le a szabadságról és elveimről.» (Naplói.) — «Hálás szívvel áldom az Istent, hogy többet adott, mint sokaknak, mert így bővebb mértékben kóstolhattam azt a mennyei örömet, amelyet akkor érzünk, amidőn hazánknak szolgálunk.» (Naplói.) — «Ha éhezőnek kenyeret adok, a tett szép, de én sokkal szebbnek tartom, ha valakit oly helyzetbe állítok, hogy maga-magának nemcsak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen.» (Hitel.) — «Ó csak ezer emberre tudnék mutatni, akikkel jót tettem. Az ilyen tudattal járó érzést nem mulhat felül semmi földi öröm.» (Naplói.)

Mint a legtöbb nagy ember magánéletében, Széchenyi Istvánéban is számos kényes pont van, csakhogy az ő botlásait mások ballépéseinél jobban ismerjük, mert naplójában úgyszólván napról-napra meggyónt. Nem hallgatta el semmi hibáját, nem iparkodott felejteni vétségeit, ifjúkori könnyelműségeinek kárhoztatására öreg korában is vissza-visszatért. Szerelmi életében túlságosan rendetlen volt. Kalandjai miatt később bűnbánóan vergődött, sokszor még nagyobbította is ballépéseit. Lelkiismeretfurdalást érzett közéleti szerepléséért is. Hibája csak az volt, hogy féktelen becsvágya nem egyszer igazságtalan kijelentésekre ragadta, első akart lenni kortársai között, lázas lélekkel vágyódott a vezérség után, nem tűrt maga mellett versenytársat. «Mi minden akarna lenni — írja magáról pályája elején metsző önelemzéssel — ez a gróf Széchenyi István? Szeretne híres katona lenni, kinek melle mindenféle rendjellel van fölékesítve, neve pedig minden ujságban kihíresztelve. Szeretne örökké utazni és kivándorolni. Megházasodni s minden gondtól menten magát csak a társadalmi életnek szentelni. Vagy nőtlen maradni és minden társaságtól visszavonulva lovat nevelni. Minden dologtól menten Svájcban, Francia-, Angol- és Olaszországban élvezetek közt tölteni az életet. Élére állni egy pártnak s a jog és alkotmányosság ügyének élni. Belletristává lenni, verseket s tragédiákat írni.» Csakugyan írt költeményeket, megpróbálkozott a regényírással, de kísérletezéseit hamar abbahagyta. A képzelet, gondolat, érzelem egyformán hatalmában volt, a költői

forma azonban hiányzott tehetségéből; magyar nyelve nem volt olyan hajlékony, hogy szépíró lehetett volna belőle. Még német stílusa sem ütötte meg a szépirodalmi mértéket, pedig ifjúkorában jobban beszélt németül, mint magyarul. Naplóit is javarészt német nyelven írta: ezekben a gazdag tartalmú kéziratos kötetekben ott él lelkének egész lírája és epikája. Csapongó fantáziája hol eszményi magasságokba ragadta, hol az önvád és életuntság parazsát hintette el útjain. Szarkasztikus megjegyzésekkel sértegette önmagát, kiábrándult lélekkel tekintett életére. Már ifjúkorában öngyilkossági tervek foglalkoztatták. Idegrendszere szélsőségesen terhelt volt, a negyvennyolcas idők végzetesen hatottak beteg kedélyére, testi-lelki diszpoziciója így fejlett ki robbanásszerű elmezavarrá. Kényszergondolatai gyógyulása után sem hagyták el; önkínzó mániája enyhült ugyan, de azért megmaradt emberkerülőnek; újból kitisztult látása ellenére is megvoltak a maga rögeszméi. A döblingi tébolydához makacs vezeklő fogadalommal ragaszkodott, holott az 1850-es években — ha elhagyja önkéntes száműzetésének helyét — újból a nemzet vezére lehetett volna, annyira feléje fordult az ország szeretete. Tudták róla, hogy ő írta a névtelen Blicket, a külföld előtt ő bélyegezte meg I. Ferenc József gyülölt önkényuralmát; várták, hogy egyszer csak hazaérkezik s Deák Ferenccel együtt a magyarság élére áll. A döblingi remete nem akart többé a világba lépni, megmaradt «őrült gróf»-nak; így érte 1860 tavaszán a váratlan házkutatás és az a főbenjáró gyanúsítás, hogy szobáiban egy felforgató párt összeesküvésének iratait őrzi. «Elvesztem! Nem tudom megmenteni magamat:» ezek voltak utolsó szavai naplójában.

Széchenyi István gróf 1791. szeptember 21-én született Bécsben. Atyja gróf Széchenyi Ferenc, anyja gróf Festetich Júlia. Katolikus szellemben nevelték, otthon tanult, nyilvános iskolákban vizsgázott. Tanulmányait nem fejezte be, mert az 1809. évi nemesi felkelés idején hadba vonult, a győri csata után átlépett a rendes hadseregbe, a napoleoni hadjáratokban mindenütt kitünt vitézségével. Harmincöt éves koráig huszárkapitányi rangban szolgált, de többet volt szabadságon, mint szolgálatban; bejárta Európa országait, különösen az angol életet figyelte nagy tanulsággal. A hadseregből való kilépése előtt egy évvel, 1825-ben, ajánlotta fel egyévi jövedelmét a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására; ettől kezdve minden idejét nemzetmentő

munkájának szentelte, fáradhatatlanul küzdött hazája jövőjéért. A gazdag országot tekintette boldog és szabad országnak, ezért elsősorban anyagi jólétet akart teremteni. A Gazdasági Egyesület, Nemzeti Kaszinó, Dunagőzhajózási Társulat, Nemzeti Színház, Lánchíd, Tisza-szabályozás és Vaskapu-szabályozás létrehozása elválaszthatatlan kapcsolatban áll kezdeményező akaratával. Könyvei, felszólalásai, levelei az 1820-as évek végétől kezdve az eszméknek olyan rohamos fejlődését indították meg, hogy az 1840-es években már ő maga is félni kezdett a demokratikus előretörés politikájától. Elkeseredett küzdelmet vívott Kossuth Lajossal, forradalmi hajlamokkal vádolta ellenfelét, országos népszerűsége ezekben a vitákban veszett el. 1848 márciusában elvállalta a közlekedésügyi miniszteri tárcát, de néhány hónap mulva elborult elmével szállították a döblingi tébolydába. Az elmegyógyintézetben gyötrelmes esztendőket töltött, itt lőtte magát agyon 1860. április 8-án, hatvankilenc éves korában. Halála mély gyászba borította nemzetét.

Adatok Széchenyi István életéhez:

1629. — Széchenyi Lőrinc nógrádmegyei származású magyar ember II. Ferdinánd királytól nemességet nyer. (Testvére, Széchenyi György katolikus miséspap, szerzi meg számára a nemességet s ugyanő később mint esztergomi érsek megalapítja a Széchenyiek vagyoni jólétét. A nagynevű főpap nemcsak testvérével és annak gyermekeivel szemben bőkezű. Jótékonyságát az egész katolikus közélet dicséri. 1632-ben esztergomi kanonok, 1643-tól kezdve csanádi, majd pécsi, veszprémi és győri püspök, 1668-ban kalocsai érsek, 1685-től 1695-ig esztergomi érsek. Kilencvenhét éves korában hal meg Nagyszombatban.)

1696. — Széchenyi Lőrinc fia, Széchenyi György hadvezér és várkapitány, grófi rangra emelkedik; másik fia, Széchenyi Pál veszprémi püspök, ugyanebben az évben nyeri el a kalocsai érseki széket. (A kalocsai érsek — csakúgy, mint nagybátyja, az esztergomi érsek — Pázmány Péter egyházpolitikai hagyományait követi: a Habsburg-ház rendületlen híve, de büszke magyarságára is. II. Rákóczi Ferenc fölkelése idején Széchenyi Pál a közvetítő a császári ház és a fejedelmi udvar között. Fivérének leszármazottjai nem térnek el a család hagyományaitól, ragaszkodnak Bécshez, keresik a rokoni összeköttetéseket az aulikus mágnáscsaládokkal. Dúsgazdag földbirtokosok, a Habsburg-ház kegyeltjei.)

1791. — Széchenyi István születésének éve. Szeptember 21-én születik Bécsben. (Szüleinek, gróf Széchenyi Ferencnek és gróf Festetich Júliának, legifjabb gyermeke. Egyik nővére Zichy grófné, a másik Batthyány grófné; két fivérének és leszármazottjaiknak később elökelő szerep jut a magyar közéletben; nagybátyja, gróf Festetich György, a Keszthelyi Georgikon megalapítója.)

1802. — Gimnáziumi tanulmányainak első éve. Szüleinek bécsi házában és sopronmegyei nagycenki kastélyában magánuton tanul; a pesti piarista és a soproni bencés gimnáziumokban vizsgázik. (Nehéz felfogású gyermek, észbeli tehetségéhez nem sok reményt fűznek, nevelői kevés eredménnyel tanítják. Mint elökelő nemzetség gyermeke, mindig kitünő eredménnyel vizsgázik. Későbbi naplójegyzeteiben iróniikusan említi az egész mágnásnevelést és magánvizsgáztatást. «Nagyon nehezen tanultam, nem értettem meg semmit; tulajdonkép igen rossz diák voltam; föképpen azért adtak már tizenhét éves koromban katonáékhoz, mert akkoriban úgy gondolták: egy tökfilkóból, ha csak egy kevés testi ereje van, könnyen lesz második Achilles.» Első vizsgái előtt remeg, mert nem tud semmit, de a tanárok ügyesen kérdezik s a legjobb osztályzatokkal bocsátják el. Ez megnyitja szemét. Későbbi examenjei előtt már előre nevet a biztos sikeren.)

1809. — A nemesi fölkelés fegyverbeszólításakor félbeszakítja tanulását, két bátyjával együtt katona lesz, Sopron vármegye megválasztja főhadnagynak. Résztvesz a győri csatában. Egy éjjel a Duna közepén csónakon hatol át a franciák ellenséges vonalán, hogy jelentést vigyen a főhadiszállásra. A Napoleonnal kötött béke után főhadnagy lesz az egyik lovasezredben. (Állomáshelyei: Komárom, Pápa, Székesfehérvár, Arad megye, Csehország.)

1813. — Résztvesz a Napoleon ellen szövetkező európai hatalmak hadjárataiban. Mint az osztrák fővezér mellé beosztott futártiszt kitünően teljesíti a hadvezetőség parancsait. Egyik megbizatásának sikeres végrehajtásával elősegíti a lipcsei csata szerencsés kimenetelét. Előléptetik kapitánnyá. Külföldi érdemrendeket kap. (Élete minduntalan kockán forog, előörsi szolgálatai különösen veszedelmesek, megismeri a háború minden borzalmát.)

1814. — A Napoleont legyőző szövetséges csapatokkal együtt bevonul Párizsba. Megkapja a porosz katonai érdemrendet. A bécsi

kongresszus idején ott van az osztrák fővárosban, résztvesz az egész Európából egybesereglett előkelőségek mulatságain. Az arisztokrata társadalmi formákban teljesen otthonos, de észreveszi, hogy a külsőségeken túl műveletlen és tudatlan. Mások előtt is feltűnik tanulatlansága. Ráeszmél arra, hogy pótolnia kell korai katonáskodásával járó lelki hiányait. Hozzá kezd naplója írásához s negyvenhat éven át haláláig jegyzi gondolatait és cselekedeteit. Az év vége felé Olaszországba utazik, a nápolyi királyi udvarban vidám napokat tölt, olvassa az olasz költőket. (Ebben az évben atyja önálló földbirtokossá teszi, átadja számára uradalmainak egy részét.)

1815. — Napoleon visszatérésének hírére bevonul ezredéhez, mint huszárkapitány vitézül harcol a franciák és olaszok ellen. Napoleon veresége után Párizsba, innen Angliába utazik. Megtanul angolul, otthonos lesz a londoni arisztokraták körében, olvassa az angol írókat. Műszaki, ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági érdeklődése egyre erősebb. A gyárakat, a gépeket, a gázvilágítást és a lótenyésztést szenvedélyes buzgalommal tanulmányozza. Az angol politikai és társadalmi rendről elragadtatással nyilatkozik. (Az angolt a franciánál is különb nemzetnek tartja: «A német sokat ír, a francia sokat beszél, az angol azonban tesz».)

1816. — Mint szabadságolt katonatiszt kedvére tölti napjait, jószágigazgatója alig tud elég pénzt teremteni szórakozásaira, hitelezői mindenfelől zaklatják. Örömmel időzik szülei és testvérei kastélyaiban, de a pénzüket szóró magyar és osztrák mágnások társaságát még jobban szereti. Bécs mellett és Nyitra megyében lóversenyeket rendez, két hónapot Angliában tölt. (Csak a következő évben vonul be újra a katonasághoz, ezúttal Milánóba, itt állomásozik ezrede.)

1818. — Újból szabadságon. Július havában Bécsből Olaszországon át a Balkán-félszigetre és Kis-Ázsiába utazik. Kísérete: egy görög nyelvmester, egy festőművész, továbbá komornyikja és szakácsa. Erre a közel egy esztendeig tartó keleti útjára egész vagyont költ. (Megfigyelései igen érdekesek, főkép az idegen népek jellemvonásait veszi élesen szemügyre. Olaszország isteni föld, népe visszataszító; az angol hazájától távol is okos és reális; a konstantinápolyi kereszténység szemétnép; a török egyénenkint nem kellemetlen, de tömegben nem lehet kiállni. «Ha már a pénzt általában az emberi

dolgok leghatalmasabb rúgójának ismerjük el, azt kell mondanunk, hogy Törökországban az még hatalmasabb, mint akárhol.»)

1820. — Bevonul Debrecenben állomásozó ezredéhez. Századában csupa magyar legény szolgál, a derék huszárokat nagyon megszereti, többször megvendégeli őket a debreceni erdőben. Fajszeretete nagy erővel lángol: «Úgy el tudok lágyulni — írja naplójában — ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy cimbalom, sőt még egy duda is szinte könnyekre fakaszt». Mikor Bihardiószegre kerül századával, figyelemmel kíséri a környékbeli magyar nemesurak életét, sűrün érintkezik velük, de nem sokra becsüli őket: «Ezek az emberrek nem gondolkoznak vagy ha gondolkoznak, akkor csakis magukról. A parasztról egészen megfeledkeznek; ez az ő szemükben semmi». Mint katonának az a legnagyobb sérelme, hogy még mindig csak kapitány, holott nála érdemtelenebbek is elérték már az őrnagyi rangot. Minden követ megmozgat előléptetésére. (Ebben az évben hal meg édesatyja: nemzete jövőjén kétségbeesve száll sírjába, reménytelennek látja az ország sorsát.)

1821. — Szabadságot kap ezredesétől, hogy Erdélybe mehessen. Útiránya: Nagyvárad, Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár, Zsibó. Itt benső barátságot köt báró Wesselényi Miklóssal: «Mindketten pirultunk hazánk hátramaradt, vérünk olyannyira elaljasodott léte fölött s mindketten érzénk magunkban kimondhatatlan vágyat, habár csak egy mákszemmel is járulhatni honunk, vérünk ápolásához». (Elhatározzák, hogy együtt utaznak Angliába, bár tudják, hogy az útlevél megszerzése sok bajba kerül. A szent szövetség eszméjét szolgáló kormányok nem szívesen engedik alattvalóikat más országokba; I. Ferenc király és Metternich herceg megkövetelik, hogy mindenkiről tegyenek jelentést, aki a monarchiát el akarja hagyni. Még az ilyen előkelő urak is hónapokig szaladoznak a császári engedélyért, ha világot akarnak látni.)

1822. — Angliai útja Wesselényi Miklóssal. Párizson keresztül mennek Londonba. Franciaország demokratikus szelleme, Angolország jogrendje és Magyarország középkori világa: az ég és föld különbsége. (Nem csoda, ha a jobbágykérdés egyre jobban égeti lelkét. Naplója szerint: «Ki tartja fenn a hadseregeket? Ki fizeti az adót? A nemesség bizony nem. A jobbágy tartja fenn. A jobbágy fizet, az

hódít. A nemesség otthon fecseg, uzsoráskodik a gabonájával a hadviselő tábor rovására, alattvalói legjavát elhurcoltatja katonának, még ajtaját is zárva tartja a fáradt hadfi előtt. Miért nem teljesíti legalább eredeti hivatását, hogy háború esetén hadiszolgálatra kiálljon?»)

1824. — Meghal édesanyja. (Ebben az évben lobban szerelemre gróf Zichy Károlyné Seilern Crescentia iránt. Szerelme megnemesíti lelkét, nagy célokat tűz ki maga elé, méltó akar lenni fennkölt szellemű eszményképéhez. Elhatározza, hogy munkaerejét hazájának szenteli.)

1825. — Harmincnégy éves. Májusban Párizsba megy s mint herceg Esterházy Pál osztrák nagykövet kíséretének tagja részt vesz X. Károly francia király koronázásán. Megismerkedik az ottani előkelőségekkel, beutazza Dél-Franciaországot, Felső-Olaszországon át tér vissza hazájába. Megkapja a királyi meghívólevelet az országgyűlésre. Ez a megtisztelés a magyar alkotmány szerint nem személyének, hanem rangjának szól: grófi család nagykorú tagja, helye van a főrendiházban. Érdeklődéssel figyeli a vármegyei nemesség követeit az alsótáblán: sok a jó szónok, de gyakorlati érzékű ember egy sincsen köztük. Október 12-én ő is felszólal a főrendi táblán, mégpedig nem latinul, hanem magyarul. Ez meglepetést kelt, utánzókra talál, a latinul gyöngén tudó ifjabb főrendek követik példáját, az idősebb nemzedék megbotránkozik merészségükön. (Az ifjú arisztokraták gyöngén tudnak magyarul, rövid szónoklataikba bele-belezavarodnak, de latin nyelvkészségük még a magyarnál is gyöngébb, németül és franciául nem beszélhetnek. Széchenyi István a maga úttörő felszólalásáról ezt írja naplójába: «Én magyarul beszéltem. Annyira izgatott voltam, hogy szívesebben mentem volna a bitófára. Vajjon tudok-e valaha is hidegvérrel beszélni?») November 3-án megjelenik az alsótáblai nemesség ülésén s egyévi jövedelmének felajánlásával megteremti a Magyar Tudományos Akadémiát. (Nagylelkű elhatározásának indítóokai: a latin nyelv uralkodásán és a magyar nyelv alárendeltségén érzett keserűsége; Felsőbüki Nagy Pál sopronmegyei nemesúr panaszos szónoklata a magyar nyelv érdekében; a pillanatnyi hatásokon kívül izzó hazaszeretete, nagy becsvágya, hatalmas tettereje; végül nem kis mértékben Seilern Crescentia iránt érzett szerelme. Ez a szerelem erősen sarkalja, hogy hírneves emberré legyen s áldozatkészségével is meg-

mutassa, milyen lélek lakik benne. Fellépése Bécsben nyugtalanságot kelt. Metternich Kelemen herceg, az osztrák birodalom államkancellárja, ismételten magához hivatja, meg akarja nyerni terveinek, fényes pályafutással kecsegteti. A gróf nem fogadja el ajánlatait, a kancellár meginti: «Önnek azt tanácsolom, változtassa meg álláspontját vagy vonuljon vissza. Ön minden párttal el fogja rontani a dolgát. A császár ön ellen nagyon ingerelt, de én mentegettem önt előtte».)

1826. — Haladó szellemű felszólalásai a pozsonyi országgyülés főrendi tábláján. Az elnöklő József nádor keményen rendreutasítja s figyelmezteti, hogy válogassa meg szavait, a főrendek nem szorulnak az ő leckéztetéseire. («A nádor erősen megszidott s azt mondá: csak atyám iránti tekintetből nem akar még szigorúbban bánni velem. Én nyugodt voltam, legkevésbé sem zavarodtam meg s nem is feleltem. Jól tettem-e: nem tudom. De láttam ezen alkalommal és tapasztaltam, hány nyúlfark esik egy bátor emberre. Mind cserben hagytak! Ezek a magyar nemesek nem érdemlik meg a szabadságot és alkotmányt.» A főurak «úgy táncolnak, ahogyan a palatinus fütyül s egy órával az ülés előtt még egyikük sem tudja, mit fog beszélni; csak én tudom néhányad magammal». A szolgalelkűség általános: «A nádor azt teszi velünk, amit akar; az a nagy bizalom, mellyel iránta viseltetünk, még odáig visz bennünket, hogy az egész Corpus Jurisunkat tüzbe vetjük».) Az országgyülés elzárkózik minden reform elől, a főurak és a nemesek mereven ragaszkodnak előjogaikhoz, a tettvágytól lángoló gróf társadalmi úton óhajtja előbbrevinni terveit. Néhány gazdagabb barátjával tűzkár ellen biztosító társaságot alapít s lóversenyt rendez Pozsonyban. Elfordul a léhán mulatozó mágnásoktól és nemesektől. («Nemrég még magam is ezen ingyenélők közé tartoztam s milyen nevetségesnek és megvetésre méltóknak tünnek most fel előttem!») A császári kormány és az osztrák hadvezetőség gyanakodva figyeli tevékenységét. Lemond tiszti rangjáról. (Éveken keresztül minden erejét megfeszítette, hogy előléptessék kapitányi rangjából, hiábavaló volt minden kérelme. A császár, a főhercegek, a monarchia magasrangú államférfiai és katonái többször fogadták kihallgatáson, de csak biztatták, mégsem nevezték ki őrnaggyá. Elkeseredve látta, hogy kortársai már törzstisztek, a cseheknek minden sikerül, csak a magyar mágnást szorítják vissza. Mellőzésének két oka lehetett: katonai elöljárói bosszankodtak amiatt, hogy idejének leg-

nagyobb részét szabadságon tölti; az udvari körök viszont éreztetni akarták vele, hogy mindaddig nem fog boldogulni pályáján, amíg aulikus magatartást nem tanusít. Olyan születéssel és vagyonnal, olyan előkelő rokonsággal és társadalmi összeköttetésekkel, olyan eszességgel és katonai multtal, mint aminőt neki juttatott a sors kedvezése, más arisztokrata már régen ezredparancsnok lett volna; őt rászorították egy huszárszázad vezetésére.)

1827. — Rendezi az első pesti lóversenyeket, megalapítja a pesti Nemzeti Kaszinót; az új intézményekkel vissza akarja édesgetni Magyarországba a külföldön élő arisztokratákat, magyaros szellemet akar vinni a társasági életbe. (A Hazai Tudósítások szerkesztője örömmel ismerteti Gróf Széchenyi István úttörő társaskörét, «melynek tagjai esztendőnként száz ezüstforinttal léptek be és az intézet oly módon rendeltetett el, hogy számos és úri készületü szobái vannak, mindenféle külső- és belsőországbeli ujságok és folyóírások olvasásra találódnak és a tagoknak s másoknak könnyebbségére minden étel- és italnemekkel szolgálnak».)

1828. — Bécsből erősen figyelik. A rendőri besúgók jelentései egyenesen I. Ferenc császár és király elé kerülnek, az uralkodó a bécsi magyar királyi kancelláriától kér tájékoztatást. A megbízható helyekről beérkező kémjelentések nem adnak okot nagyobb nyugtalanságra. (A pesti kémek között köztiszteletben álló királyi tisztviselők is vannak, ezek közül az egyik a Nemzeti Kaszinó tagja; így módjában van, hogy egybeállítsa a grófra vonatkozó általános véleményt. A gróf edzett testü, kiváló elméjü, dicsőségre törekvő; eszméi mellett kitart, nem fél az akadályoktól, minden erejével müvelni akarja hazáját. A császári felség szentséges személyét nagyon tiszteli, az ősi alkotmányhoz ragaszkodik, a demagóg liberalizmusnak nem barátja; nagyon vallásos, szorgalmasan jár a templomba, otthon is buzgón imádkozik. Mivel csekély latin tudása miatt állami főtisztségekre nem alkalmazható s nevét mégis híressé akarja tenni, társadalmi ügyekben jár-kel. A fiatal mágnások közül egyesek esküsznek szavára, így gróf Andrássy György, gróf Esterházy Mihály, gróf Károlyi György, gróf Sándor Móric, báró Wesselényi Miklós. De vannak nyilt ellenségei is; ezek azzal vádolják, hogy mindent alávet anglomániájának, a magyarokat át akarja alakitani angolokká. A gróf halálosan, de eredménytelenül szerelmes a királyi kamarai elnök nejébe,

gróf Seilern Crescentiába; ezért időzik olyan szívesen Pesten. Az általa alapított Kaszinó eddig nem tett rossz hatást, a lóverseny sem járt káros következményekkel.) A grófnak ebben az évben kellemetlen ügye támad az egyik bécsi bankházzal, ez az eset kelti fel benne a Hitel megírásának gondolatát. (Tízezer pengő kölcsönre van szüksége, a bank megtagadja az összeget. A gróf felháborodik, de a bankhoz írt levelében elismeri, hogy a cégnek igaza volt: az üzletnek biztosíték kell, ő pedig az ország elavult jogviszonyai miatt nem nyujthat semmi reális zálogot; nem adhat mást, mint a becsületét s erre egy vállalat nem építhet. A bank bocsánatot kér, megadja a kölcsönt, de a grófot a hazai viszonyokkal szemben tanusitott külföldi bizalmatlanság gondolkodóba ejti és tettre serkenti.)

1830. — Hitel című könyve nagy mozgalmat támaszt. Két éven belül négy magyar kiadása jelenik meg: hallatlan nagy siker a régi magyar világban. (Munkája megírásához 1828 decemberében kezd, rá egy évre már az utolsó ívek is kikerülnek a nyomdából. A könyv készüléséről kevesen tudnak: családjának néhány tagja, több gróf-barátja, Bajza József, Döbrentei Gábor, Helmeczy Mihály, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály s még egy-két bizalmas embere. Drescher Frigyes királyi cenzor előzékenyen viselkedik, bár az imprimatur megadása miatt jogosan féltheti állását. Metternich Kelemen államkancellár a következőket mondja, mikor a szerző tiszteleg előtte könyvével: «Ismét meg kell önt leckéztetnem. Ön, tudom, csak jót és nemeset akar. A kormány nem fél a világosságtól, de a tűztől fél». A gróf nyugodtan hallgatja a herceg intelmeit, majd hirtelen fordulattal arra kéri az államkancellárt: lépjen be tagnak a pesti Nemzeti Kaszinóba. Metternich meglepődik s elfogadja a tagságot. A gróf számos üdvözlő levelet kap tiszteletpéldányaiért igen előkelő uraktól, de sok helyen erősen szidják. A sárosmegyei nemesurak véleménye szerint: «A grófok írhatnak ugyan elég jól a lovakról, mert ehhez csakugyan értenek, de politikába ne avatkozzanak, ez a táblabírák dolga, kik ebben praktikusabbak, mint egy pesti mágnás». Egyesek kételkednek abban, hogy egy magyar arisztokratának tudományos írói tehetsége is lehet: «Nem hihetem — mondja az egyik nagyenyedi református főiskolai tanár — hogy egy gróf tollából ilyen alapos munka kikerülhetne; szegény legény dolgozta ezt helyette». Nemcsak gróf Dessewffy József támadja meg a Hitelt a maga Taglalatában, hanem

mások is felkészülnek az új eszmék visszaverésére. Különösen két pozsonyi ügyvéd, Orosz József és Ponori Thewrewk József, indít harcot a reformtörekvések vezére ellen; az előbbi komolyabb hangon írja fejtegetéseit, utóbbi a pamfletíró szertelenségével.) A Hitel megjelenése után Széchenyi István megkezdi a Dunaszabályozás és a dunai gőzhajózás előkészítését. (Első dunai útja valóságos fölfedező út. Pesten összetákoltat egy hajót, maga mellé vesz egy mérnököt s négy szolgával és négy hajóslegénnyel, továbbá barátjával, gróf Waldstein Jánossal, nekivág a Dunának. Két hétig tart, míg Oláhországba érnek, ott más hajóra szállnak át s a tengeren keresztül Konstantinápolyba mennek. Visszafelé lóháton teszik meg az ut jelentékeny részét. Följegyzéseiben megemlíti az oroszok balkáni térfoglalását s azt a feltűnő alázatosságot «melyet az oláh hatósági emberek az oroszok iránt tanusítottak. Levett kalappal állnak előttük, míg ők alig billentik fejüket vagy nem is. Szörnyű dolog a kancsuka». Szerbiában tetszik neki a szerb udvar természetes józansága, dicséri Obrenovics Milos fejedelmet: «Irni, olvasni nem tud, de egy magaslaton áll bármely nálunk szolgáló hivatalnokkal. Mindent tud, mindenre emlékezik». Baj itt is akad, valamelyik szerb udvari alkalmazott ellopja a gróf egyik útitársának óráját, ez nagy szaladozást támaszt a fejedelmi kastélyban.) Délvidéki útja után megjelenik a pozsonyi országgyülésen. A főrendi táblán többször felszólal, mindig magyarul beszél. Példájára a főrendek közül egyre többen használják a nemzeti nyelvet. («Bíbor színben látom a jövendőt:» írja boldogan Wesselényi Miklósnak szóló levelében.)

1831. — Negyven éves. Február havában Pesten megkezdődik a Magyar Tudós Társaság első nagygyülése s ezzel megindul az akadémiai munka. Az Akadémia minden ügye iránt melegen érdeklődik. Pest kezd mozgalmas lenni, farsang idején számos mágnás-család jelenik meg a fővárosban, a Nemzeti Kaszinó élete élénk. Ezek a jelenségek elégedetté teszik; látja, hogy nem dolgozik hiába. József nádor kezdi megszeretni, mindenki dicsérettel nyilatkozik terveiről. Áldozatkészségéből és ismerőseinek bőkezűségéből az első dunai gőzhajó — az I. Ferenc — megkezdi próbajáratait Pest és Visegrád között. (Évtizedekkel később visszaemlékezett arra, hogyan toborzott vállalataihoz részvényeseket és adakozókat az arisztokraták körein kívül is. «Tudja ön — mondotta erről a höskoráról Falk Miksának — mit tettem, hogy ezt vagy azt a gazdag nyárspolgárt, ki pénzes zsákján ült, a hazafias vállalatok részére jelenté-

keny áldozatokra rávegyem? Órákig kószáltam a Váci-utcában, hová ezek az urak déltájban sétálni jártak s amint egyiküket megpillantottam, hozzája siettem, megráztam a kezét s hogy minden ember lássa, karonfogtam s kértem, hogy egynegyedóráig sétálhassak vele. Erre az én emberem úgy elérzékenyült, hogy a negyedóra végén nemcsak egy vagy több ezer forintot nyertem tőle vállalatom számára, hanem egy lelkes terjesztőt is.») Az év nyarán jelenik meg Világ című könyve. (A nagy kolera-riadalom és a felvidéki parasztlázadás miatt eleinte kevesen olvassák, később annál inkább megteszi hatását. Drescher Frigyes királyi cenzor ismét derekas munkát végez az imprimatur kockázatos megadásával.) A grófot ez év őszén József nádor kinevezi Pest vármegye táblabirájává, a pesti polgárság pedig azzal mutatja meg háláját, hogy a száz tagból álló fővárosi közgyülés tagjává választja. Mind a két helyen leteszi az esküt s még nagyobb lelkesedéssel dolgozik mind a polgárság, mind a nemesség tanácskozásain. (Különösen a Nemzeti Színház és a dunai híd felépítésének kérdése foglalkoztatja.)

1832. — Megalakítja a Hídegyesületet, megindítja a Jelenkor című hírlapot. Németországban, Franciaországban és Angliában a közlekedést, folyamszabályozást és hídépítést tanulmányozza. Megismerkedik Clark Ádám angol mérnökkel, elkészítteti vele a pesti állandó híd tervrajzát. (A budai magyar királyi helytartótanács ebben az évben tiltja el, legnagyobb elkeseredésére, a Stádium kinyomatását. Drescher Frigyes királyi cenzor és könyvvizsgáló társa ellen vizsgálatot indítanak, a két tisztviselő igazoló jelentéssel védekezik a félelmes ügyben. A szerző folyamodást nyujt be József nádorhoz, kéri a tilalom feloldását, de a főherceg ragaszkodik a helytartótanács végzéséhez. Mivel a hatóság a könyv kinyomatott íveit megsemmisítette, a gróf igényt támaszt költségei megtérítésére, mert a cenzori engedélyre támaszkodva rendezte sajtó alá munkáját. A kormány visszafizeti nyomdaköltségeit, de a kifizetett összeget levonja a cenzor fizetéséből. «Beteljesedtek előérzéseim — írja a kárvallott Drescher Frigyes cenzor a szerzőnek —: mentegetődztem, kárpótlást kértem, haszontalan. Megtörtént, mitől féltem: urak táncolnak, szegény fizeti.» A gróf megtéríti a cenzor kárát.)

1833. — A pozsonyi országgyülésen többízben felszólal a jobbágyság ügyében és a magyar nyelv érdekében. Elődeink, úgymond, anyanyelvünkkel szemben anyagyilkosok voltak; nincs a világon még egy

nemzet, mely úgy tapodta volna lábbal legszentebb nemzeti kincsét, mint a magyar. A háromnyelvűség valóságos botrány. («Az országos tárgyakat otthon németül vitatjuk, itt magyarul szólunk, fel deákul küldjük, ott németre fordítják, németül készítik a választ, nekünk deákra fordítva küldik le, mi ismét magyarul vitatjuk, magyarul csinálunk deák törvényt, ezt házi körünkben ismét németül forgatjuk.») Wesselényi Miklóssal együtt szívósan harcol a nem-nemesek terheinek könnyítéséért, de a vármegyei nemesurak szükkeblűségét nem tudja meglágyítani. (Haragszik az érvekkel meg nem győzhető, nyersmodorú, önző nemesekre, a főrendi táblán alaposan megmondja róluk a maga véleményét, naplójába bosszúsan írja be: «Goromba voltam. Egyetlen élvezetem most az, ha elmondhatom, mit érzek e disznó nép iránt. Gyülölöm őket.») Kinevezik az aldunai munkálatok királyi biztosává. Vásárhelyi Pál mérnök társaságában nagyszabású folyamszabályozó tervet készít. (A Dunavölgy és a Tiszavölgy javarésze termőföld helyett mocsárterület, a kiöntések sokszor hónapokra elzárják egymástól a szomszédos községeket, a gazda hiába dolgozik ősszel, a tavaszi árvíz elhordja vetését. Messze vidékek elnéptelenednek, az emberek hínárban gázolnak, a mérgezett levegő járványokat támaszt mindenfelé. Az Alduna sziklái és szorosai meggátolják a hajózást, még út sincs a partok mentén. Ezen a szomorú helyzeten akar segíteni a gróf és lángeszű mérnöktársa.) September 3-ikán kiköt Szegeden az első gőzhajóval, megindítja az aldunai sziklarepesztéseket, a dunai hajójáratokat Konstantinápolyig terjeszti ki. A szomszédos országokkal diplomáciai tárgyalásokat folytat; ez annál nehezebb, mert egyszerre kétfelé kell tárgyalnia: Szerbiában a szerbekkel és a török hűbérúrral, Havasalföldön az oláhokkal és az orosz hatóságokkal. Meg kell győznie őket, hogy a folyamszabályozás terve nem irányul ellenük. A szerb fejedelem jóindulatát úgy nyeri meg, hogy disznókat vásárol tőle József nádor számára; egyébiránt a szerbekkel lehet beszélni: gyakorlati érzékű, eszes emberek. Annál több baja van az orsovai pasával. A törökök nem akarják megengedni, hogy a magyarok munkához lássanak, mert a Vaskaput birodalmuk kulcsának tekintik, érdekük a Duna hajózhatatlansága. Az ajándékok némiképpen itt is használnak: «Lövetni nem fogok, ha dolgozni kezdenek — mondja a pasa — de engedélyt semmiképpen sem adhatok rá». Igy indul meg a munka. A gróf az év vége felé Vásárhelyi Pállal Angliába megy, utazása közben

kiváló személyiségekkel tárgyal, hírneve megelőzi látogatásait. A bajor király a legderekabb magyarnak nevezi, vendégül látja, részvényeket vesz tőle. Párizsban és Londonban diplomatákkal tárgyal, gépeket szerez be, vízépítést tanul. (Itthon ugyanekkor a Lipcsében közrebocsátott Stádium kelt országos feltűnést. A pozsonyi országgyűlés tagjai és a vármegyék tanultabb nemesurai elkapkodják példányait s pártállásuk szerint dícsérik vagy szidalmazzák a szerzőt. A mű a politikai és közgazdasági reformok kézikönyve; merészhangú, de hazafias erőtől lángoló felszólalás a nemesi kiváltságok ellen. «Most a nem-nemes sokszor minden törvény ellenére a nemesség önkénye alatt izzad és szenved s testéből a kintól majd-majd kiszakadó szavát, hacsak Isten s minden szentjei nem, más ugyan nem igen hallja.» A budai helytartótanács lefoglaltatja a külföldről becsempészett könyv példányait, mert a szerző «egész tárgyalása odairányul, hogy becstelen allegóriákkal a haza alkotmányát és ősrégi szokásait kisebbítse». A Stádium a szabadságharcig tiltott könyv marad, az Akadémia nem tüntetheti ki nagyjutalmával, csak megemlíti a legkiválóbb munkák között. Az irodalmi támadások nem maradnak el. Orosz József türhető modorban foglalkozik a szerzővel, Ponori Thewrewk József a kíméletlen gúnyolódás hangján ir.)

1834. — Folytonos utazásai a Duna szabályozása érdekében. Pesten kikötőt és hajógyárat tervez, az ország határszélén a török pasákkal tárgyal, Bukarestben az oláh fejedelemség uraival lép érintkezésbe. (Megfordul számos magyar városban is. Temesvárt a vármegyeház karzatáról akarja végighallgatni a nemesség közgyülését; észreveszik, leviszik az ülésterembe, diadalmasan körülhordozzák s rögtönösen beiktatják a vármegye táblabíráinak sorába.)

1835. — A pozsonyi országgyülésen József nádor meleg hangon szól érdemeiről, az országbíró köszönetet mond közéleti tevékenységéért. Az ország mezőgazgasági érdekeinek védelmére megalakítja az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet. (Népszerüsége évről-évre emelkedik, tekintélye egyre nagyobb. Erdély aranytollat küld számára, a vármegyék megválasztják táblabíráik sorába, a megyeházak nagytermeit arcképével díszítik.)

1836. — Nőül veszi gróf Zichy Károly özvegyét, gróf Seilern Crescentiát. (Esküvője a budai krisztinavárosi templomban. Életének

negyvenötödik évében jár, neje harminchét éves. A következő évben születik legidősebb gyermekük: Széchenyi Béla.)

1840. — A pozsonyi országgyülés főrendi táblájáu számos beszédet mond, középhelyet foglal el a jobboldal és a baloldal között, egyengeti a konzervatívok és liberálisok nézeteltéréseit. Pesti látogatása alkalmából az ifjúság fáklyás-zenével ünnepli. Névnapján, augusztus 20-án, hetven politikai kiválóság keresi fel sopronmegyei cenki kastélyában, a köszöntő beszédet Deák Ferenc mondja. (November 18-án, Pest vármegye közgyülésén, nevezi el Kossuth Lajos a «legnagyobb magyar»-nak; ekkor odalép dicsőítőjéhez s meghatottan így szól: «Miért emel oly magasra, ahol nem tarthatom fel magamat?» Bár gazdasági vállalkozásai egyre jobban lekötik, izgatottan figyeli ellenfele szónoki diadalait és rohamosan növekedő népszerüségét. Kossuth Lajos minden alkalmat megragad, hogy érdemeire rámutasson, de nem tudja bizalomra ébreszteni személye iránt.)

1841. — Aggodalmai a Pesti Hírlap megindulása miatt. Barátai óvják, hogy ne támadja meg Kossuth Lajost, ennek ellenére is kiadja a Kelet Népét. Szerinte a Pesti Hírlap szerkesztője nem a jobb jövő egyengetője, hanem a nemzet sírásója. Tiltakozik az ellen, hogy Kossuth Lajost az ő reformtevékenysége folytatójának tüntessék fel: haladó szellemü volt az ő programmja is, de távol állt attól, hogy országos zavarokat idézzen elő. «Ellenfele a Pesti Hírlapban szerencsés hangnemben válaszol. Nagy tisztelettel szól Széchenyi István érdemeiről, feleletével lelkesedést ébreszt híveiben, a főváros lakossága fáklyás-zenével tiszteli meg. A vitába a sajtó révén sokan beleszólnak, így Dessewffy Aurél, Eötvös József, Fáy András, Kuthy Lajos, Vörösmarty Mihály. A régi Széchenyi-tisztelet kihülőben van. (A gróf a közgazdaság terén ebben az évben ismét nagy dolgot művel: megindítja az első magyar gőzmalmot. A Pesti Hengermalom őrlési munkája feltünést kelt az egész országban.)

1842. — A pesti lánchid alapkövének letétele augusztus havában. Ezúttal utoljára fordul feléje a közvélemény elismerése. Állhatatosabb tisztelőit is elriasztja magától novemberi akadémiai beszédével. Ebben állást foglalt a magyar nyelv erőszakos terjesztésével szemben s arra inti a nemzetet, hogy ne hatalmaskodással, hanem szellemi felsőbbségével hódítsa meg a nemzetiségeket. A magyar nyelvtan megkövetelése és a tüntetően viselt piros-fehér-zöld zsinór gyülöletet ébreszt;

ne tegyünk olyasmit, amit mi sem fogadnánk szívesen az idegenajkúaktól. (A beszéd országos felháborodást kelt. Az akadémiai ülésen izgalomtól sápadtan fogadják fejtegetését, a politikusok és írók minden csoportja tiltakozik a nemzet megbélyegzése ellen. Az elkeseredett nemesség mindenfelé hangoztatja, hogy vádjaival félelmes fegyvert adott a pánszláv izgatók kezébe; a tót, szerb és horvát írók magasztalják igazságosságáért. A Pesti Hírlap tagadja állításainak helyességét, cáfolja érveit, rámutat arra, hogy a magyarság még a latin nyelvet sem tudja kiszorítani az országból. Mások azért hibáztatták, mert politikát vitt az Akadémia elnöki székébe. Wesselényi Miklós a külföldről tiltakozó nyilatkozatot küld Kossuth Lajosnak, ünnepélyes óvását a Pesti Hírlap közzéteszi, Széchenyi István a Jelenkorban válaszol. «Ezerszer jobb szeretnők — feleli nyilt levelére Kossuth Lajos — a nemes grófot pártfogóink, ha szabad mondani barátaink sorában vagyis inkább magunkat táborában látni, mint öt ellenünknek. Azonban keblünk hitét, lelkünk meggyőződését semmi tekintélynek, semmi pártfogásnak föl nem áldozzuk s amint a harcot a nemes gróffal nem óhajtanánk, úgy, ha kihívatunk, azt nem rettegjük.»)

1843. — Támadó cikkei a Jelenkorban, Kossuth Lajos válaszai a Pesti Hírlapban. Egyre indulatosabban személyeskedik. (Deák Ferenc nyilatkozata szerint: «Keblében iszonyú indulatoknak kell háborogni, mert higgadt érzelmekkel nem tehetné azt, amit tesz. Ö széttörte a barátságos egyetértés kapcsait csaknem minden emberrel; és pedig széttörte alkalmat és ürügyet keresve majdnem erőszakosan. Méltatlanul bánt vélem is, ki neki soha nem vétettem. Az Isten bocsássa meg néki azt, amit cselekszik, de nékem fáj, hogy ily magas, ily fényes egyéniség ily nyomorult csekélységekben veszti el magát».) Júniusban, mint a főrendi tábla tagja, a pozsonyi országgyűlésre megy. A konzervatívok fegyvertársa, de azért lelkesen küzd a nem-nemesek érdekében. (A főrendiházi többség a konzervatívoké, a liberálisok még az alsótáblán is kisebbségben vannak, ötvenkét vármegye közül csak tizenkilenc foglal állást a haladó eszmék mellett.)

1845. — V. Ferdinánd király és Metternich herceg megengedik, hogy a budai magyar helytartótanács kebelében a közlekedési ügyek számára új ügyosztályt állítsanak fel. A király az ügyosztály élére Széchenyi Istvánt nevezi ki titkos tanácsosi ranggal. A helytartótanács

a fontos eseményről körlevélben értesíti a megyéket, de csak a konzervatív nemesség fogadja örömmel a hírt, a liberális ellenzék nem helyesli a gróf vállalkozását. Azt híresztelik róla, hogy a kormány megvásárolta; sokan a sértett hiúság ballépésének mondják hivatalvállalását. (Bár hallatlan hasznot hajt munkásságával az országnak, népszerűségét ekkor már annyira elveszti, hogy Pest vármegye közgyűlési termében kipisszegik, Pesten macskazenével várják, kocsiját sárral dobálják, holott neje is mellette ül.) Hozzáfog a Tiszavölgy rendezéséhez. (Az Alföld népe lelkesedéssel fogadja. Útjának fénypontja debreceni látogatása. A város díszpolgárrá választja, tisztelgő köldöttségek vonulnak fel előtte, fáklyás-zenével tisztelik meg. A református főiskola emlékkönyvébe ezeket a sorokat írja: «Magyarország rosszul volt, meglehetősen van, jobban lesz».)

1846. — Megnyitja a pest–váci vasúti vonalat, újból végighajózza a Tisza vidékét, vízrebocsátja az első balatoni gőzhajót. (A politikai élettől kissé visszahúzódik, helyzete nehéz, immár a kormány embere. A konzervatívok a saját párthívüknek vallják, bár ő egyben a haladás barátja is. «Én nem nevezhetem magamat konzervativnak; sokszor mondtam és írtam: én a progresszió embere vagyok.»)

1847. — Megnyitja a pest–szolnoki vasúti vonalat. Moson megye megválasztja országgyűlési követté, november havában az utolsó rendi országgyűlésre Pozsonyba megy. (Nem a főrendiházban foglal helyet, hanem az alsótáblán, a nemesség között, hogy Kossuth Lajos hatását csökkentse. V. Ferdinánd király néhány magyar mondat felolvasásával nyitja meg az országgyűlést, ez a nagylelkűsége mámorossá teszi a lelkeket; az arisztokraták, nemesek és papok mindezideig megvalósulhatatlan álomnak tartották, hogy a magyar király magyarul beszéljen.)

1848. — A bécsi forradalmi mozgalmak, a pesti márciusi napok és a pozsonyi országgyűlési tárgyalások hatása alatt V. Ferdinánd király kinevezi az első magyar felelős minisztériumot, ebben Széchenyi István a közlekedési tárcát kapja. A július 5-én megnyíló első népképviseleti országgyűlésre két képviselői mandátumot nyer: a sopronit megtartja, a kolozsvárit leköszön. Az országos zavarok egyre jobban megbontják lelki egyensúlyát, önvád marcangolja, rémlátások gyötrik.

Szeptember 2-án a pesti országgyűlésen még beszédet mond miniszteri költségvetése védelmére, azután távozási engedélyt kér minisztertársaitól, szeptember 5-én orvosa kíséretében elhagyja Pestet. Útközben megtébolyodik. Meg akar szökni, Esztergomban a Dunába ugrik, orvosa megkötözve szállítja a döblingi elmegyógyintézetbe. Rohamai között állandóan azzal vádolja magát, hogy ő ásta meg a magyar nemzet sírját azzal, hogy honfitársait a reformok útjára igazította. (Naplói, levelei, nyilatkozatai megdöbbentő részleteket tárnak fel lelki vívódásaiból: «Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és őrülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, amit építénk. Ah, az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve: flagellum Dei!»)

1849. — Lelki eltompulással váltakozó őrjöngési rohamai a döblingi tébolydában. Világosabb pillanataiban kegyetlen sorokat ír magáról naplójában. («Én, Széchenyi István, a legszerencsétlenebb ember vagyok, helyesebben a legnyomorultabb teremtmény, mely valaha lélekzett, mert érzem, illetőleg tudom, hogy ameddig a tudat el nem hagy, öntudatom a pokol minden gyötrelmével kínoz, egyenesen a pokolba lök, az öntudat pedig elpusztíthatatlan, örök! Reszketek és remegek most is, míg e sorokat írom. Isten és angyalai nem hagytak el engem, én hagytam el őket.»)

1850. — Egy alkalommal meglátogatja nejét és gyermekeit Bécsben, azután újra visszaesik siralmas állapotába, többé nem mozdul ki az elmegyógyintézetből. Szobáiban szaladozva, majd magába roskadva marcangolja lelkét ifjúkori ballépései és politikai pályája miatt. («Magyarország a legboldogabb volt a világon, az én irataim, agitációim, démoni befolyásom mindent örökre semmivé tettek. Én vagyok az Antikrisztus!... A magyar törzset, földgömbünk legelőkelőbb törzsét, én öltem meg; én egyedül vagyok az oka a tenger nyomorúságnak, ami a magyarokra szakadt. A pokol sekély, az öröklét rövid, a pokoli kínok enyhék ahhoz, hogy engem, nyomorultat, akinek sem égen, sem földön semmi sem volt szent, megbüntessenek. Ó, átkozott, átkozott!»)

1851. — Állapota ettől az évtől kezdve fokozatosan javul.

(Levelezni kezd régi ismerőseivel, később egyesek meg is látogatják. Gondos ápolásban van része, kényelemben él, szobáit azonban nem hagyja el. Titkár, komornyik, szolga áll rendelkezésére; velük és látogatóival beszélget, sakkozik; rengeteget olvas és ír; könyveket hozat, lapokat járat. Irtózik attól a gondolattól, hogy újból az emberek közé menjen vagy visszavonuljon birtokaira. «Én ezt az intézetet — mondja több alkalommal orvosainak — csak halva fogom elhagyni, erre szavamat adom. Mit is keresnék én öreg, roskadt ember a világban?»)

1857. — Szellemi frissesége visszatér. Fiához, Széchenyi Bélához, megkapó Intelmeket intéz. Megírja Önismeretét és Nagy Magyar Szatiráját. (Önismeretében derüs életbölcselő; Nagy Magyar Szatirájában hazafias ingerültségét csillapítja. E terjedelmes kézirat lapjain I. Ferenc József császárt és Bach Sándor minisztert beszélteti egymással, gúnyosan bírálja az osztrák kormányrendszert, csapongó gondolatait minden közelebbi terv nélkül veti papírra. Egyszerre biztos célt kap munkájához, mikor megjelenik Meyer Bernát bécsi állami főtisztviselőnek Bach Sándor osztrák miniszter magyarországi kormányzását magasztaló könyve: Rückblick auf die Entwickelungsperiode Ungarns. Elhatározza, hogy napfényre hozza I. Ferenc József önkényuralmának ballépéseit, a külföld előtt pellengére állítja a Bach-rendszert.)

1858. — Londonban névtelenül kinyomatja és Ausztria-Magyarországba becsempészteti a Rückblickre válaszoló Blicket. A gyilkos szatirával írt Bach-bírálat elképeszti az osztrák kormányhatóságokat, a külföld sajtója megvető hangon foglalkozik az osztrák állapotokkal. (A röpirat nemcsak publicisztikai meglepetés, hanem nagysúlyú politikai tett is. A döblingi szanatórium lakója sürü levelezést folytat magyar barátaival és külföldi ismerőseivel, leveleinek másolatait sokfelé olvassák, hatása erős. A Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsához intézett levele miatt Magyarország kormányzója, Albrecht főherceg, vizsgálatot kér ellene Bécsben. Az osztrák rendőrminiszter meghagyja a gyógyintézet igazgatójának, hogy ezentúl szigorúbban ügyeljen a grófra.)

1859. — Álnév alatt folytatja londoni sajtótevékenységét, az osztrák kormánynak sok kellemetlenséget okoz politikai leleplezéseivel. (A császári udvar tagjai, a katonai körök, az aulikus arisztokraták és

az osztrák tisztviselők tudni sem akarnak a magyarok igazságáról, de a helyzet egyre jobban érik az ország javára.)

1860. — Disharmonie und Blindheit címmel megírja utolsó művét, ebben a kéziratában maró gúnnyal szól az osztrák kormányról, Albrecht főhercegről és I. Ferenc József császárról. A bécsi udvar gyanakodva figyeli minden mozdulatát, titkos rendőrök figyelik, házkutatást tartanak családjánál, rokonságánál, barátainál. Március utolsó hetétől kezdve kétségbeesett napokat él át, április 8-án reggel átlőtt koponyával találják. Halála után a császári rendőrség átkutatja hagyatékát, lefoglalja iratait s arra kényszeríti a családot, hogy sürgősen temesse el az elhúnytat a sopronmegyei nagycenki családi sírboltba. A vidék népe összesereglik, de a távolabbi országrészek küldöttei nem érkezhetnek meg a temetésre. Az indulásra kész pesti egyetemi hallgatókat elzárják a megrendelt különvonattól s mikor a Dunagőzhajózási Társaság hajót bocsát a gyászoló ifjúság rendelkezésére, a rendőrök és katonák elkergetik a partról a felvonulókat. (A nemzet részvéte bensőséges. Az özvegyhez és két fiához a gyászoló iratok egész tömege özönlik mindenfelől, országszerte gyászistentiszteleteket tartanak, emlékünnepélyekre sereglenek egybe, prózában és versben siratják, emléktárgyakat készítenek tiszteletére. A gyász egyben nemzeti tiltakozás I. Ferenc József császári abszolutizmusa ellen. A hirtelen föllángoló Széchenyi-kultusz egyik történeti emlékű megnyilvánulása: a Magyar Tudományos Akadémia 1860. október 13-án tartott gyászülése. Erre az alkalomra írja Arany János a Széchenyi Emlékezetét. Egyébiránt az országban azt suttogják, hogy a legnagyobb magyar nem önkezével vetett véget életének, hanem a császári hatalom tette el láb alól. A gyanút fokozza az elhúnyt környezetének megdöbbentő tragédiája: titkára, akivel utolsó estéjén sakkozott, ura halálának hírére megőrült; komornyikja, aki harminc éven át szolgálta, a haláleset után néhány hétre megtébolyodott; öreg szolgáját a temetés után halva találták; az intézet tulajdonosa meghalt; kezelőorvosa agyonlőtte magát; kilenc hó leforgása alatt az öngyilkosság minden tanuja elköltözött az élők sorából. Szerencsétlen véletlen játszott itt közbe, a politikai gyilkosság föltételezésére nincsen komoly támasztópont.)

1864. — A magyar arisztokraták pesti társasköre, a Nemzeti Kaszinó, alapítójának emlékére megtartja az első Széchenyi-emlék-

lakomát. (A hazafias összejövetelt azóta évről-évre megtartják a kaszinó tagjai, az emléklakomán a tagok sorából választott szónok felújítja a legnagyobb magyar eszméit, tetteit és a belőlük vonható tanulságokat.)

1875. — Széchenyi Istvánné Seilern Crescentia halála. (A döblingi évek alatt reá nehezedett a család minden gondja, férje halála után még tizenöt évig élt, hetvenhat éves korában hűnyt el. A legnagyobb magyar így ír róla végrendeletében: «Helyezzék hű élettársamat, jobb felemet, tiszteletreméltó feleségem tetemeit hamvaim mellé. Mert ő volt az, aki nagyobbszerű eszméimet — szolgálni a hont — már akkor is felfogta, amikor alig volt egy hő kedély, mely megértett és méltatott volna. Ő volt az, akinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem. Ő lesz az, ki, habár az egész világ is elhágy, hün és bennem bízva, bennem nem kételkedve, mellettem fog állni».)

1880. — Széchenyi István szobrának felállítása a Magyar Tudományos Akadémia palotája előtt. (A szobor Engel József müve. Mintáját már 1865-ben megküldte Rómából, a Széchenyi-szoborbizottság neki ítélte az első díjat, de a munka annyira elhúzódott, hogy a szobrot a legnagyobb magyar halála után csak húsz esztendővel leplezték le.)

1891. — A Magyar Tudományos Akadémia palotáján elhelyezik a Széchenyi-emléktáblát. (Azt a jelenetet örökíti meg, amikor Széchenyi István 1825 november 3-án az országgyülés tagjai előtt felajánlja egyévi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság megalapítására. Az emléktábla Holló Barnabás müve.)

1905. — A Széchenyi-múzeum felavatása a Magyar Tudományos Akadémia palotájában. (A legnagyobb magyar kéziratait, könyveit, ereklyetárgyait és a reá vonatkozó emlékeket Szily Kálmán akadémiai főtitkár buzgalmából állították össze, a rendezés munkájában különösen Viszota Gyula szerzett érdemeket.)

1918. — Budapesten nyolcvanegy éves korában meghal Széchenyi István idősebb fia: Széchenyi Béla valóságos belső titkos tanácsos, koronaőr. (Szenvedélyes világjáró volt. 1877-től kezdve Lóczy Lajossal együtt nagysikerű fölfedező utazást tett Kínában; az expedíciójáról szóló tudományos eredményeket magyar, német és angol nyelven tette közzé. Érdemeiért a M. T. Akadémia tiszteleti tagság-

gal és nagyjutalmával tüntette ki, a budapesti tudományegyetem tiszteletbeli doktorrá avatta.)

1921. — A Magyar Történelmi Társulat a magyar állam segítségével megindítja Széchenyi István összes munkáinak kritikai kiadását. (A hatalmas sorozatban helyet talál minden kézirata és nyomtatott könyve, a hiteles szövegeket a sajtó alá rendező tudósok nagyértékű bevezetései és jegyzetei kísérik.)

1922. — Konstantinápolyban nyolcvanhárom éves korában meghal Széchenyi István ifjabb fia: Széchenyi Ödön török pasa. (1874-ben költözött Konstantinápolyba, megszervezte a török tűzoltóezredet, haláláig Törökországban maradt.)

Kiadások. — Lovakrul. Pest, 1828. (Tárgya a lóversenyek és lótenyésztés ügye. Németre és dánra is lefordították.) — Hitel. Pest, 1830. (Még ebben az évben két német fordítása jelent meg. A korszakos hatású könyvet «Honunk szebblelkű asszonyainak» ajánlotta a szerző. Hogy az egykorúak milyen jelentőséget tulajdonítottak munkájának, mutatja Toldy Ferenc nyilatkozata: «A Hitel nemcsak lángelmű könyv, hanem országos tett, a század egyik legnagyobb eseménye volt». A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. Horváth Mihály szerint: «Oly szellemi mozgalmat, oly élénk eszmeharcot, mint ez, soha könyv még nem támasztott a magyar világban. Hatását alig lehet jobban máshoz hasonlítani, mint Junius leveleihez az angol történelemben». Huszonöt év Magyarország történelméből. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1886.) — Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására. Pest, 1831. (Válasz gróf Desseffy József következő vitairatára: A Hitel című munka taglalatja. Kassa. 1831. A szerző igen élesen, szinte bántó személyeskedéssel támad ellenfelére: «Mi szerencsétlen hiúsági szesz hajthat téged vén napjaidban arra, hogy másokba gáncsoskodjál, midőn inkább köszönnöd kellene, hogy számos bohóságidat és botlásaidat csak hallgatva vagy nevetve tűri az igazságos közönség». Izgalmát az okozta, hogy a tájékozatlanok a Taglalat nyomán a haza ellenségének tarthatták, ezért bőszült fel a túlzó konzervatívok felfogása ellen. A Világra gróf Dessewffy József három fia — Aurél, Marcell és Emil — higgadt hangon válaszolt: Néhány szó a Hitel, Taglalat és Világ ügyében. Kassa, 1832. Mind ez a mű, mind a Taglalat, mind

a Világ német fordításban is megjelent.) — Magyar játékszínrül. Pest, 1832. (A fővárosi állandó magyar színház felállításának ügyét szolgáló röpirat. Terveivel szemben a pesti helyi érdekek győztek, de a lelkek megmozgatásában nagyok az érdemei.) — Stádium. Lipcse, 1833. (Ellenfelei azzal vádolták, hogy csak kritizál és rombol; ebben a munkájában rendszerbe foglalta alkotó eszméit. Tizenkét törvényjavaslatot ajánlott az országgyűlés figyelmébe. A külföldön nyomtatott könyvet József nádor elkoboztatta, de az országgyűlési ellenzék vezérei buzgón tanulmányozták. A szerző az ősi alkotmányhoz ragaszkodó nemesek közül egyre több makacs főt győzött meg arról, hogy a reformokat a kiváltságos osztályok jól felfogott érdeke követeli. A feudális uralom álláspontjára jellemző az 1832–1836. évi országgyűlés egyik konzervatív szónokának kijelentése: «Inkább kívánok az éhező krokodilusokkal a Nilus vizében megfürödni, mintsem a nemesi jussokból még csak egy hajszálnyit is feladni».) — Néhány szó a lóverseny körül. Pest, 1838. (A lóversenyek védelme.) — A kelet népe. Pest, 1841. (Kossuth Lajos érzelmi politikájának elítélése. Ezzel a művével fordulat kezdődik közéleti pályáján, az Ausztriát gyűlölő nemzeti közvélemény elfordul békés politikájától, aggodalmas szavait kezdik félreérteni. Ki akarja egyenlíteni az ellentéteket, jutalma népszerűségének elvesztése. Ebben az időben már minden ellenzéki nemes idegenkedik a lassú haladástól, a tüzes hazafiaknak Kossuth a bálványuk. A régi vezér helyett az új vezér szavára hallgat az ország.) — A Magyar Academia körül. Pest, 1842. (Másodelnöki megnyitó beszéde az 1842. évi akadémiai nagygyűlésen.) — Üdvlelde. Pest, 1843. (Nemzeti temető azaz Panteon létesítésére buzdítja nemzetét, hogy a legkiválóbb hazafiak legalább halóporukban nyerhessék el jutalmukat s megbecsülésük lelkesítően hasson az ifjúságra.) — Politikai programmtöredékek. Pest, 1847. (Újabb támadás a liberális ellenzéki politika ellen. Még ebben az évben német fordítása is megjelent. A szerző álomvilágban élő népvezért lát Kossuth Lajosban, gúnyolódva szól addigi munkásságáról, alkalmatlannak véli mások irányítására. A fanatikus agitátor izgatása a parasztság lázadásával végződhetik, a nép keresztülgázol mindenkin, míg a hatalom vérbe nem fojtja zendülését.) — Hunnia. Pozsony, 1858. (A Stádium kéziratban maradt folytatása, a magyar nyelv jogait védelmezi benne. Török János publi-

cistával adatta ki, hogy gyöngítse a Bach-korszak németesítő törekvéseit. Az osztrák kormány lefoglalta és elkoboztatta a könyv összes példányait.) — Ein Blick auf den anonymen Rückblick. Von einem Ungarn. London, 1859. (Magyarra Keresztesi Papp Miklós fordította le: Széchenyi István gróf Blickje. Kolozsvár, 1870.) — Széchenyi István gróf munkái. Összegyüjti és kiadja a M. T. Akadémia. Kilenc kötet. Budapest, 1884–1896. (A legnagyobb magyar irásainak válogatott gyüjteménye. Naplóját, útirajzait, följegyzéseit, beszédeit, hírlapi cikkeit Zichy Antal, leveleit Majláth Béla látta el jegyzetekkel.) — Széchenyi István gróf munkáiból. Sajtó alá rendezte Berzeviczy Albert. Két kötet. Budapest, 1904–1907. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Széchenyi István gróf válogatott munkái. Sajtó alá rendezte Beöthy Zsolt. Két kötet. Budapest, 1903. (Válogatott gyüjtemény a Remekírók Képes Könyvtárában.) — Széchenyi István gróf munkái. A M. T. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezte Szily Kálmán. Két kötet. Budapest, 1904–1905. (Gyulai Pál, Kautz Gyula, Viszota Gyula tanulmányaival az eredeti szöveghez híven adja a Hitel, Világ, Stádium, A Kelet Népe, Politikai Programmtöredékek szövegét.) — Gróf Széchenyi István: Garat. Sajtó alá rendezte Viszota Gyula. Budapest, 1912. (A Kelet Népének kéziratban maradt folytatása 1842-ből. Lapjain szembeszáll Kossuth Lajos pártjának a kormánnyal szemben tanusított «ujjhúzási módszerével». Azért «Garat», hogy elválassza a tápláló lisztet a haszontalan korpától.) — Széchenyi igéi. Sajtó alá rendezte Szekfü Gyula. Budapest, 1921. (Idézet-gyüjtemény.) — Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Szerkesztette Károlyi Árpád. I–II. kötet, Budapest, 1921–1922. (Ezzel a két kötettel indult meg a Magyar Történelmi Társulat bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátott, nagyszabású Széchenyi-sorozata: Gróf Széchenyi István Összes Munkáinak teljes kritikai kiadása. A két kötet tartalma: naplók, levelek, kisebb iratok, Nagy Magyar Szatira.) — Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. III. kötet. Szerkesztette Tolnai Vilmos. Budapest, 1925. (A döblingi hagyaték befejező kötete. Tartalma: Blick, kisebb iratok.) — Gróf Széchenyi István: A kelet népe. Szerkesztette Ferenczi Zoltán. Budapest, 1925. (Mint a döblingi hagyaték három kötete, ez is a Magyar Történelmi Társulat Széchenyi-sorozatában jelent meg. Ugyanitt adták ki Viszota

Gyula itt következő Széchenyi-köteteit.) — Gróf Széchenyi István naplói. Szerkesztette Viszota Gyula. Két kötet. Budapest. 1925–1926. (Az 1814–1825. évkör naplójegyzeteinek kiadása.) — Széchenyi vallomásai és tanításai. Összeállították Fekete József és Váradi József. Budapest, 1926. (Széchenyi eszmevilága idézetekben. A szerzők hasonló tartalmú másik könyve: Széchenyi tanításai. Budapest, 1926.) — Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerkesztette Viszota Gyula. Két kötet. Budapest, 1927–1930. (Az 1841–1848. évkör irodalmi harcaival kapcsolatos szövegek.) — Gróf Széchenyi István: Hitel. Szerkesztette Iványi-Grünwald Béla. Budapest, 1930. (A Magyar Történelmi Társulat Széchenyi-sorozatában. Közli a Hitellel foglalkozó egykorú munkák gyüjteményét, ezek között gróf Dessewffy József Taglalatát is.) — Gróf Széchenyi István müveiből. Herczeg Ferenc bevezetésével. Budapest, 1932. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Orosz József: Gróf Széchenyi István mint író. Pozsony, 1832. — Kemény Zsigmond: Forradalom után. Pest, 1850. — U. az: Még egy szó a forradalom után. Pest, 1851. — Eötvös József: Emlékbeszéd gróf Széchenyi István felett. Pest, 1860. — Ballagi Mór: Gróf Széchenyi István. Pest, 1860. — Teleki Domokos: Emlékbeszéd gróf Széchenyi István felett. Kolozsvár, 1860. — Török Pál: Gróf Széchenyi István érdemei a magyarhoni protestantizmusra nézve. Pest, 1860. — Fáy András: Gróf Széchenyi István pestmegyei müködése. Budapesti Szemle. 1862. évf. — Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála. Pest, 1866. — Falk Miksa: Széchenyi István és kora. Pest, 1867. — Eötvös József emlékbeszédei. Pest, 1868. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1868. — Schwarcz Gyula: A közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon. Pest, 1868. — Kemény Zsigmond tanulmányai. Pest, 1870. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. Pest, 1872. — Asbóth János: Három nemzedék. Budapest, 1873. — Lónyay Menyhért: Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai. Budapest, 1875. — Pulszky Ferenc: Életem és korom. Négy kötet. Budapest, 1880—1882. — Szász Károly: Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Budapest, 1880. — Kerékgyártó Árpád: Gróf Széchenyi István élete. Pozsony,

1884. — Széchenyi Béla: Széchenyi-gyász. Budapest, 1885. — Angyal Dávid: Széchenyi István naplói. Budapesti Szemle. 1886. évf. — Pulszky Ferenc: Ábránd és valóság. Három kötet. Budapest, 1888. — Grünwald Béla: Az új Magyarország. Budapest, 1890. — Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. Budapest, 1890. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. 6. kiad. Budapest, 1891. — Gyulai Pál: Gróf Széchenyi István, mint író. Budapest, 1892. — Békefi Remig: Széchenyi István gróf, a magyar nemzet regenerátora. Pécs, 1892. — Sebestyén Jenő: Gróf Széchenyi István működése nemzetgazdasági szempontból. Budapesti kereskedelmi akadémia jelentése. 1892. — Beöthy Zsolt: Széchenyi és a magyar költészet. Budapest, 1893. — Vécsey Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog. Budapest, 1894. — Zsilinszky Mihály: Széchenyi és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1894. — Lipthay Sándor: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. Budapest, 1896. — Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza. Két kötet. Budapest, 1896–1897. — Ballagi Géza monografiája a Szilágyi Sándortól szerkesztett Millenniumi Történelem IX. kötetében. Budapest, 1897. — Kiss Albin: Gróf Széchenyi István kora. Budapest, 1898. — Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Három kötet. Budapest, 1900. — Ferenczi Zoltán: Széchenyi és Kossuth írói harca. Új Magyar Szemle. 1900. évf. — Balogh Jenő: Gróf Széchenyi István nézetei bünvádi perjogunk átalakításáról. Budapest, 1902. — Fraknói Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc. Budapest, 1902. — Milhoffer Sándor: Gróf Széchenyi István lelki világa. Budapest, 1902. — Gaal Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. Két kötet. Budapest, 1902–1903. — Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye. Budapesti Szemle. 1902. évf. — U. az: A Kelet Népe történetéhez. U. o. 1903. évf. — Angyal Dávid: A M. T. Akadémia és az önkényuralom. U. o. 1903. évf. — Kropf Lajos: Gróf Széchenyi István angol ismerősei. U. o. 1903. évf. — Koltai Virgil: Gróf Széchenyi István közgazdasági eszméi. Budapest, 1903. — Péterfy Jenő: Összegyüjtött munkái. III. köt. Budapest, 1903. — Balogh Pál: A legnagyobb magyarról. Budapest, 1904. — Friedreich István: Széchenyi művei. Budapest, 1904. — Imre Sándor: Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. Budapest, 1904. — Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása. Magyar Gazdaságtörténelmi

Szemle. 1904. évf. — U. az: Széchenyi politikája 1842–45-ben. Budapesti Szemle. 1904. évf. — U. az: A Stádium megjelenésének és eltiltásának története. U. o. 1905. évf. — Kautz Gyula: Széchenyi és Kossuth. U. o. 1905. évf. — Szily Kálmán és Viszota Gyula: A M. T. Akadémia Széchenyi-múzeumának tárgyjegyzéke. Budapest, 1905. — Ferenczi Zoltán: Wesselényi levelezése Széchenyi Istvánnal. Akadémiai Értesítő. 1906. évf. — Marczali Henrik: Széchenyi első műve. Budapesti Szemle. 1906. évf. — Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István első nyomtatott könyve. Vasárnapi Ujság. 1906. évf. — U. az: Gróf Széchenyi István a gimnáziumban. Századok. 1907. évf. — U. az: A Stádium megírásának története. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. — U. az: Széchenyi első műve. Budapesti Szemle. 1907. évf. — Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. U. o. 1907. évf. — Réz Mihály: Széchenyi-problémák. Budapest, 1907. — Berzeviczy Albert: Gróf Széchenyi István. Budapest, 1908. — Gaal Jenő: Széchenyi mint iparfejlesztő. Akadémiai Értesítő. 1909. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909. — Viszota Gyula: Széchenyi István tanitóiról. Magyar Középiskola. 1909. évf. — U. az: Széchenyi és Kazinczy. Akadémiai Értesítő. 1909. évf. — U. az: A Hitel második kiadása. Budapesti Szemle. 1909. évf. — U. az: Széchenyi, Kossuth és a gyáralapitótársaság. U. o. 1909. évf. — U. az: Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei. U. o. 1909. évf. — Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István emlékezete. U. o. 1910. évf. — Halász Imre: Széchenyi nyomdokain. Nyugat. 1910. évf. — Imre Sándor: Széchenyi és a nemzetnevelés. Budapest, 1910. — Márki Sándor: Széchenyi emlékezete. Acta Universit. Claudiop. II. Kolozsvár, 1909–1910. — Viszota Gyula: Széchenyi és a Pesti Hengermalom. Századok. 1910. évf. — U. az: Széchenyi és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. Budapest, 1910. — Bártfai Szabó László: A gróf Széchenyi-család története. Három kötet. Budapest, 1911—1926. — Komlóssy Ferenc: Széchenyi István gróf élete. Budapest, 1911. — Viszota Gyula: Széchenyi és Czuczor Gergely. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — Széchenyi eszmevilága. I. köt. Budapest, 1912. (Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, Vay Gáborné és Andrássy Gyula tanulmányaival.) — Marczali Henrik: Gróf Széchenyi István és Anglia. Magyar Figyelő. 1913. évf. — Bagyó János: Gróf Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége. Budapest,

1913. — Széchenyi eszmevilága. II. köt. Budapest, 1914. (Apáthy István, Imre Sándor, Pauler Ákos, Zsilinszky Mihály, Márki Sándor és Gaal Jenő tanulmányaival.) — Friedreich István: Gróf Széchenyi István élete. Két kötet. Budapest. 1914–1915. — Thurzó Kálmán: Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában. Hadtörténelmi Közlemények. 1914. évf. — Viszota Gyula: Széchenyi első négy művének nyelvéről. Magyar Nyelv. 1916. évf. — U. az: Széchenyi Politikai Programmtöredékeinek keletkezése és hatása. Történeti Szemle. 1916. évf. — U. az: Széchenyi Hitel című művének keletkezése. Budapesti Szemle. 1916. évf. — Gyöngyösi Nándor: Széchenyi István szentenciái. Budapest, 1916. — Gaal Jenő: Széchenyi István nemzetgazdasági alapeszméi. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Viszota Gyula: Hogyan dolgozott Széchenyi? Szily-emlékkönyv. Budapest, 1918. — U. az: Báró Eötvös József levelei Széchenyi közlekedési javaslatáról. Budapesti Szemle. 1919. évf. — Ferdinandy Géza: Gróf Széchenyi István mint közjogász. U. o. 1919. évf. — Tolnai Vilmos: Széchenyi István és a magyar nyelv. U. o. 1919. évf. — Károlyi Árpád: Széchenyi István elkobzott iratai. Századok. 1920. évf. — Szekfü Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István döblingi évei. Századok. 1922. évf. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. I. köt. Budapest, 1923. — Schaffer Károly: Gróf Széchenyi István idegrendszere szakorvosi megvilágításban. Budapest, 1923. — Túri Béla: Széchenyi István Nagy Magyar Szatirája. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Viszota Gyula: Széchenyi nyelvkészsége és helyesírása. Magyar Nyelv. 1924. évf. — Széchenyi eszmevilága. III. köt. Budapest, 1925. (Berzeviczy Albert, Tolnai Vilmos, Gaal Jenő, György Endre, Ferdinandy Géza és Ravasz László tanulmányaival.) — Balog Artur: Széchenyi emlékezete. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1925. évf. — Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István és Metternich. A Szent István Akadémia Értesítője. 1925. évf. — Bitay Árpád: Széchenyi és a románok. Pásztortűz. 1925. évf. — Kaán Károly: Gróf Széchenyi István és a nagy magyar Alföld. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Kornis Gyula: A fiatal Széchenyi. Napkelet. 1925. évf. — Kumlik Emil: Melyik pozsonyi házban alapította Széchenyi az Akadémiát? Századok. 1925. évf. — Rexa Dezső: Petőfi és Széchenyi. Uránia. 1925. évf. — Viszota Gyula: Mi indította Széchenyit az Akadémia megalapítására? A Szent István Akadémia Értesítője. 1925. évf. — U. az: Mozzanatok

Széchenyi lelki fejlődéséből 1820–1825 között. Magyar Középiskolai. 1925. évf. — U. az: Politikai eljárás Széchenyi ellen 1835-ben. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedésügy. U. o. 1925. évf. — Balogh Jenő: Gróf Széchenyi István összes munkái. U. o. 1926. évf. — Bartók György: Széchenyi és Fichte. U. o. 1926. évf. — Horváth Jenő: Széchenyi első angol útja. U. o. 1926. évf. — Bártfai Szabó László: Széchenyi és Wesselényi barátságának első évei. Katolikus Szemle. 1927. évf. — Dingha Sándor: A filozófia Széchenyi Hitelében. Szekszárd, 1927. — Iványi Béla: A gróf Széchenyi-család leszármazása. Turul. 1927. évf. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Viszota Gyula: Karikatúrák Széchenyiről. Irodalomtörténet. 1927. évf. — U. az: Széchenyi jellemzése. 1828-ban. Szinnyei-emlékkönyv. Budapest, 1927. — Angyal Dávid: Szakaszok Magyarország újabb történetéből. Budapest, 1928. — U. az: Gróf Széchenyi István. Budapest, 1928. — Bariska Mihály: Gróf Széchenyi István és a francia irodalom. Budapest, 1928. — Bártfai Szabó László: Széchenyi István emlékiratai. Akadémiai Értesítő. 1928. évf. — U. az: A Széchenyi-család származásának kérdéséhez. Turul. 1928. évf. — Bitay Árpád: Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ből. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1928. évf. — Darkó Jenő: Széchenyi István görög tanulmányai. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Bártfai László: Gróf Széchenyi István katonai pályája. Hadtörténelmi Közlemények. 1929. évf. — Goldberger Izidor: A legnagyobb magyar fiának zsidó tanítója. Magyar Zsidó Szemle. 1929. évf. — Hlatky Endre: Széchenyi sajtópolitikai eszméi a Világban. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Szinnyei József: Széchenyi vagy Széchényi? Magyar Nyelv. 1929. évf. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Bártfai Szabó László: Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki Kör 1848-ban. Budapest, 1930. — Czike Gábor: Széchenyi Hitelének centenáriuma. Magyar Kultura. 1930. évf. — Gaal Jenő: A Hitel korszakos jelentősége. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Takáts Sándor: Gróf Széchenyi István reuniója és az Akadémia alapítása. U. o. 1930. évf. — Viszota Gyula: Széchenyi elmebaja. U. o. 1930. évf. — U. az: A százéves Hitel. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István temetése. Napkelet. 1931. évf. — U. az: Gróf Széchenyi István és Budapest. História. 1931. évf. — Herczeg Ferenc: Gróf Széchenyi István és

a Világ. Akadémiai Értesítő. 1931. évf. — Pintér Pál: A százéves Hitel. A Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei. VI. köt. Nagykörös, 1931. — Varga László: Görög reminiszcenciák Széchenyi István műveiben. Debrecen, 1931. — Skala István: Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Budapest, 1932.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A SZÓNOKLAT ÉS PUBLICISZTIKA.

Az irodalomtörténet nem végezheti el az egyháztörténetírás munkáját, a vallásos irodalom és a templomi igehirdetés fejlődésének nyomozása elsősorban a hittudósok dolga. Az egyházi élet belső világából mégis átnyúlik néhány mozzanat azoknak a világi tudósoknak érdeklődési körébe is, akik a szépirodalom kialakulásának szellemi eseményeit kutatják. A szónoki képzelet ormain szárnyaló prédikáció nemcsak a vallás kincse, hanem irodalmi érték is; igaz, hogy ezekre az értékekre csak módjával lehet rávilágitani, mert amint a hittudomány is csak nagyon távolról veheti számba a szépirodalom kapcsolatát az egyházi szónoklattal, az irodalomtudomány sem mélyedhet bele az igehirdetés fejlődésének részleteibe. Az igehirdetőt vallásos küldetésének átérzése heviti, nem az irodalmi becsvágy, az egyházi férfiú a szószéken elsősorban lelkipásztor s csak másodsorban csillogó szónok.

Az igehirdetés hatásosságában a protestánsok általában erősebbeknek bizonyultak a katolikusoknál: ez papi nevelésüknek, gyülekezeteik szellemének és hitük lényegének volt a következménye. A protestáns papság az egyházi szónoklatot tartotta legértékesebb lelkipásztori munkájának, templomi istentiszteletük igehirdető részét

az egész egyházközség figyelemmel és kritikával kísérte. Az újítást nem szerették sem a papok, sem hallgatóik. A formai és tartalmi reformátornak igen erős egyéniségnek kellett lennie, hogy a szónoki tradíciók védőivel szemben szilárdan megállhasson és hasonló stílusú tanítványokat neveljen. A református, evangélikus és unitárius prédikálás általában a maga hagyományos útjain járt, a hívők ehhez szoktak, a prédikátorok ezt a stílust követték.

A XVIII. század végétől kezdve az ortodox irány mellett újabb igehirdető irányok keletkeztek. Az ortodox kálvinisták a régebbi századok helvét hitvallásának szigorú dogmatizmusát követték, híveiknek példát akartak mutatni szigorú igazhitűségükkel, szívósan ragaszkodtak a debreceni kollégium tanárai által hirdetett pozitív kereszténységhez. Prédikáló módjuk hasonlított a középkori skolasztikusokéhoz: tudományos elmélyedéssel magyarázták a Szentírás szövegét, aprólékosan fejtegették hitük tanításait, nem akarták magukkal ragadni híveiket. A biblikus irány a hitigazságok boncolása mellett az evangéliumok szellemével is meg akarta tölteni a gyülekezetek lelkét, az erkölcsi élet jelenségeit a krisztusi léleképítés iránytűjével elemezte, pietista erkölcsnevelést óhajtott adni a hívőknek. A racionalista irány felvilágosodott szellemben fogta fel a kereszténységet, a dogmát összhangba szerette volna hozni a tudással, az ortodoxiából és a biblicizmusból elsősorban az erkölcsi motívumokat vette át. A racionalizmust a későbbi hittudományi felfogás vallási dekadenciának fogta fel, mert nem nyugodhatott bele abba a tévedésbe, hogy az egyházi szónok

a templomi igehirdetéshez szorosabban nem tartozó tárgyak fejtegetésével foglalja le hívei figyelmét; nem helyeselhette, hogy egyes prédikálók figyelmen kívül hagyják a vallásfelekezeti öntudatot s bibliás szellemű tanítások helyett reális népműveléssel foglalkoztassák hallgatóságukat. A liberális irány még messzebb ment a keresztény tanítások észszerű felfogásában. A vallásból itt már alig maradt meg egyéb, mint a természetes erkölcs hirdetése, Isten létének elfogadása, az emberi halhatatlanság hite. A liberális egyházi szónokok az észt a hittitkok bírálójává tették s ha alapfelfogásukat nem fejtegették is nyilvánosan, beszédeikből eltűntették a pozitív kereszténység szellemét.

A református egyházi szónoklat stílusában az 1820-as évektől kezdve Szoboszlai Pap István debreceni lelkipásztor követett új irányt. «Egyszerre szakít — írja róla Ravasz László — a régi terjengős, avas és leppengő stílussal, mely még a debreceni grammatika előtti korszakban alakult ki és a szószékre viszi azt a szónoki nyelvet, amelyet a kor ragyogó politikai orátorai olyan különös gonddal csiszoltak és cicomáztak fel. Megjelenik a katedrán a pátosz, hogy aztán le ne kerüljön onnét még akkor sem, amikor már természetellenessé vált.» Pap István prédikáló stílusa rohamosan terjedt, a politikai szónoklattal egyidejűen a kálvinista egyházi beszéd is virágosan patetikus lett, a fellengző szónoki előadást átvették az evangélikus és unitárius lelkipásztorok is. A meggyőződés hevétől áthatott rétori szárnyalás benne volt a kor levegőjében.

Szoboszlai Pap István a racionalista irányú egyházi szónokok sorába tartozott; racionalista volt a kor két másik nagyhírű református igehirdetője is: Kolmár József kecskeméti lelkész és Szeremlei Császár Ábrahám gömörmegyei prédikátor. Beszédeiknek ma már nincs meg a régi varázsa, szónoki stilizálásukat zengzetes hangjuk vitte sikerre, a kettő együtt kapta meg a hallgatóság lelkét, de szövegeik egy részében most is ott csillog, ha kissé megkopva is, a régi rétori fény.

A katolikusok között két vallásos író és egyházi szónok tűnik ki: Horváth János székesfehérvári püspök és Guzmics Izidor bakonybéli apát.

Horváth János a magyarnyelvű katolikus hittudományi irodalom kialakulásának egyik nagyhatású útegyengetője, szemben azokkal a pályatársaival, akik a latint a teológia szent nyelvének hirdették. Az ortodox szellemű jezsuita irodalom mellett a janzenista irodalom termékeit és a francia felvilágosodás íróit is figyelemmel kísérte. Megindította az első magyar katolikus hittudományi folyóiratot, ennek a teológiai közlönynek, az Egyházi Értekezéseknek, hasábjain az 1820-as években protestáns teológusoktól is közölt cikkeket, a külföldi egyházi irodalom haladására magvas tanulmányokban hívta fel paptársai figyelmét. Erős egyéniség volt, kitűnő szónok, a korabeli szellemi élet sokat köszön áldozatos munkásságának.

Guzmics Izidor a magyarországi bencések legnagyobb hittudósa. A pannonhalmi főiskolán a dogmatikát tanította s rendkívül termékenyen foglalkozott a legkülön-

bözőbb hittudományi kérdésekkel. Ideális gondolkodására vall, hogy egyesíteni akarta a magyar katolikusokat a magyar protestánsokkal. Az 1820-as években négy munkát adott közre az únió érdekében. Protestáns ellenfelei többnyire heves hangon vitáztak, ő higgadtan és lelkesen védte azt az eszméjét: milyen nagy dolog volna hazafias szempontból, ha az ország különböző nyelvű lakosait közös vallásban lehetne egyesíteni. Hittudományi munkái kora tudományos színvonalán álló teológusnak mutatják, magyar zsoltárfordítása a gondos stílusú egyházi író munkája. Mikor bakonybéli apát lett, 1832-ben megindította Egyházi Tár című folyóiratát, ebben számos értekezést tett közzé, haláláig a maga költségén adta ki füzeteit a magyarnyelvű katolikus hittudományi irodalom megerősítése érdekében.

Az egyházi szónoklat a XIX. század harmincas éveitől kezdve egyre jobban izmosodó versenytársat kapott a politikai szónoklatban.

A vármegyei nemesség tanácskozásai a politikai szónoklat legjobb iskolái voltak, az ékesszólásukkal kitűnő nemesurakat megválasztották országgyűlési követeknek, a pozsonyi diétán valóságos verseny keletkezett az egyes országrészek nevesebb szónokai között. A beszéd méltóságos formáját, széles megalapozását, történeti vonatkozásokkal és jogi érvekkel való átszövését erősen megkívánták, a politikai tekintélyt a bőséges és folyékony szabad előadás alapította meg, a szónokok gondosan stilizálták és előre megtanulták felszólalásaikat. Mintájuk Cicero volt, gondolataikat hatalmas körmondatokban fejez-

ték ki. A jogtudomány és törvénykezés nyelvének szürkesége a legtöbb szónok stílusára rányomta bélyegét, a papok némi prédikációs modorossággal vegyítették fejtegetéseiket. A tárgyalások menetében nyoma sem volt a kiegyezés korát követő emberöltők közéleti durvaságainak. Zajongás nélkül ekkor sem ment át minden ügy, de a követek megbecsülték egymás felfogását, nem feledkeztek meg emberi méltóságukról. A nyers közbekiáltások, elvadult személyeskedések, fenyegető zajongások — a modern parlamenti életnek és törvényhatósági tárgyalásoknak ezek az elmaradhatatlan tömegjelenségei — ismeretlenek voltak a régi országgyűlések világának komoly tanácskozó termeiben.

Különösen nagynevű politikai szónokok az 1820-as és 1830-as években: Beöthy Ödön, Felsőbüki Nagy Pál, Kölcsey Ferenc, Lonovics József, Palóczy László, Ragályi Tamás, Zsedényi Ede.

A publicisztikában gróf Széchenyi István mellett minden más kísérletező eltörpült. Egyedül gróf Dessewffy József vonta magára a figyelmet és nyerte meg a nemesség konzervatív többségének rokonszenvét gróf Széchenyi István ellen folytatott polémiájával.

A legnagyobb magyar *Hitelhez* hasonló hatást keltett Bölöni Farkas Sándor könyve: *Utazás Észak-Amerikában.* (1834.) Nem a tájak szépségeinek festése ragadta meg ebben az útleírásban az egykorúak érdeklődését, hanem az Egyesült Államok demokratikus alkotmányának és szabad társadalmának ismertetése. «Egy tündéres egének az ifjúság képzelődésével való olvasásához ha son-

lit mindaz, ami az első napokban meglepi az utazót Amerikában»: írta az emelkedett szellemű szerző. 1830 őszén keltek útra Erdélyből gróf Béldi Ferenccel, beutazták Nyugat-Európát, Londonban hajóra szálltak New-York felé, tengeri útjuk 1831 nyarán hat hétig tartott. Amerika partjain új világ várt reájuk; legjobban az tűnt fel nekik, hogy az Unió rendőri hatóságai nem kutatták, kik az érkezők, becsületükre bízták még portékáik bevallását is. «Kik legalább hallomásból ismerik — jegyzi fel az erdélyi utas — az európai országok nagyobb részének harmincad-policiai és passzusbeli rendszerét, gondolni fogják, miért lettek oly figyelmesek reám nézve ezen tárgyak.» A könyvet Magyarországon és Erdélyben kézről-kézre adták, íróját a Magyar Tudományos Akadémia az 1834. évre szóló nagyjutalommal tűntette ki, a névtelen kishivatalnokból egyszerre ünnepelt férfiú lett. A hatás titka az amerikai társadalmi élmények felvilágosult szellemű feldolgozásában rejlett. Egybehasonlíthatták a máról holnapra kifejlődött Egyesült Államok belső életét a megkövesedett magyar állapotokkal. «A két magyar haza népessége majd egyforma az Egyesült Státusokéval s a két magyar honban mindössze ujság és folyóirat 10 azaz csak tíz teng-leng; és az Egyesült Státusban 1015 adatik ki.»

Szónokok és publicisták:

Beöthy Ödön (szül. 1796. december 2. Nagyvárad; megh. 1854. december 7. Hamburg) biharmegyei földbirtokos. Mint császári katonatiszt résztvett a franciák ellen viselt háborúkban, azután otthon gazdálkodott, az országos ügyeket éberen figyelte. Fényes szónoki tehetségével csakhamar magára vonta bihari nemestársai figyelmét, a

vármegye ki akart tünni az országgyülésen, ezért őt küldte egyik követéül az 1825–1827. évi pozsonyi diétára. Ettől az időtől kezdve az országos politikában nagy neve volt, az ellenzék lelkesedéssel hallgatott szavára, vármegyéjének liberális nemesei az ő tanácsaihoz igazodtak. A szabadságharcban Kossuth Lajos politikája mellett küzdött, mint főispán és kormánybiztos Biharban és Erdélyben nagy szolgálatokat tett a nemzet ügyének, érdemeiért 1849 elején a hétszemélyes tábla élére állították. A világosi fegyverletétel után menekülnie kellett, Londonban élt, majd Jersey-szigetén vonta meg magát, itt Hugó Viktor mindennapos vendége volt. — Az emigrációban elhúnyt politikus Horváth Mihály szerint egyike volt a kor legnagyobb rögtönző szónokainak. «Előadásának rendkívüli tüze, rögtönző ereje, szónoki képeinek meglepő változatossága, a megragadó, lélekemelő gondolatok mellett humorának csipőssége, gúnyjainak s élceinek az ellent megsemmisítő élessége által az 1832–1836. évi országgyülésen kétségkívül valamennyi társa közt legtöbb tapsot aratott, valamint legtöbbször terjesztett rettegést is a kormánypárt és a papi párt táborában, melynek ő, bár maga is katolikus, legélesebb ostorozója volt.» (Huszonöt év Magyarország történelméből. I. köt. 2. kiad. 1868.) — Politikai szónoklatainak szövegei az országgyülési naplókban, kivonatosan az egykorú hírlapokban. Egyik nevezetes beszéde Toldy István gyüjteményében: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866. (A magyar nyelv ügyében.)

Bölöni Farkas Sándor (szül. 1795. december 14. Bölön, Háromszék megye; megh. 1842. február 3. Kolozsvár) erdélyi főkormányszéki tisztviselő, a M. T. Akadémia tagja. Unitárius székely nemesi családból származott, iskoláit Kolozsvárt végezte, Marosvásárhelyen gyakorlatot szerzett a törvénykezésben, évekig szolgált a kolozsvári főkormányszéken. 1821-ben kormányzósági irnokká nevezték ki negyven ezüstkrajcár napidíjjal. Előmenetelének gyorsabbá tételére Bécsben megtanulta az osztrák törvényeket. Pesten vizsgát tett a magyarországi perrendtartásból, csak így sikerült magát felküzdenie, 1825-ben, az évi kétszázötven forintos fizetésü irnokok közé. Irnok volt még akkor is, mikor 1830 novemberétől kezdve gróf Béldi Ferenc társaságában bejárta Németországot, Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, Angolországot. Az Egyesült Államok területén negyedévet

töltött. 1832-ben érkezett vissza Kolozsvárra. Ezután is még hat esztendőnél tovább kellett várakoznia, hogy kinevezzék fogalmazónak, akadémiai tagsága sem segítette pályafutásában, útleírása egyenesen gyanússá tette személyét. — Utazás Észak-Amerikában. Bölöni Farkas Sándor által. Kolozsvár, 1834. (A következő évben megnyerte a kétszáz aranyas akadémiai nagyjutalmat. Második kiadása 1835-ben. Toldy Ferenc szerint ez útleírás «a természet és társadalom nagy jeleneteit egyszerű vonásokban meleg színezettel festi, visszasugározva egy lelkesedett kebel tükréről, melynek az emberi és polgári szabadság és haladás kedélyügyévé lett. Kerek szép mű, áthatva egy uralkodó eszmétől, mely az eszményi felfogás dacára, sőt általa, hóditólag érvényesíti magát». Jakab Elek erdélyi történettudós szerint: «Bebizonyítva van, hogy kivált a kis Erdélyországban gróf Széchenyi István művei után senkinek írói munkássága nem tett akkora hatást, a közszellemre oly nemesítő befolyást nem gyakorolt, mint Farkas Sándor Észak-Amerikai utazása».) — Bölöni Farkas Sándor emlékiratai. Kolozsvár, 1870. (K. Papp Miklós kiadása. Naplójegyzetei, levelei ezenkívül is jelentékeny számban maradtak. Az érdemes férfiú Kazinczy Ferenccel és Wesselényi Miklóssal benső barátságot tartott.)

Dessewffy József gróf (1771–1843) felsőtiszavidéki földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: a költők között. — Mikor gróf Széchenyi István közrebocsátotta Hitelét s ezzel megbotránkozást keltett a konzervatív nemesek között, a régi Magyarország nevében Dessewffy József szólalt fel a «parasztlázító» ellen: A Hitel című munka taglalatja. Kassa, 1831. (Német fordítása nemes Ludvigh Sámuel vasmegyei származású ügyvédtől és hazai német írótól: Zergliederung des Werkes über den Credit von Grafen Joseph Dessewffy. Kassa, 1831.) — Dessewffy Aurél, Emil és Marcell: Néhány szó a Hitel, Taglalat és Világ ügyében. Kassa, 1832. (A Dessewffy-ifjak higgadt felszólalása atyjuk vitájában.)

Felsőbüki Nagy Pál (szül. 1777. szeptember 28. Fertőszentmiklós, Sopron megye; megh. 1857. március 26. Bécs) sopronmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Előkelő nemesi családból származott, a jogot a pesti egyetemen hallgatta, jurátus évei után ügyvédi oklevelet nyert. A franciák ellen hirdetett nemesi fölkelésekben (1797, 1805, 1809) kapitányi, később őrnagyi rangban

vezérelte a parancsnoksága alá osztott sopronmegyei nemeseket. A vármegyei gyűléseken hamar feltűnt ékesszólásával, Sopron rendjei már harmincéves korában országgyűlési követté választották. Az 1807. évi országgyűlésen annyira magára vonta a figyelmet tüzes felszólalásaival, hogy idézést kapott Bécsbe «ad audiendum verbum regium» azaz I. Ferenc király személyesen megintette politikai szerepléséért. Nagy Pál többnyire rögtönözve beszélt, keményen bírálta a monarchia belső állapotát, kikelt a hivatalnoki rendszer visszaélései ellen, szót emelt a parasztság védelmére, követelte a magyar nyelv megbecsülését. Sopron vármegye főispánja, az egyik Esterházy herceg, megakadályozta követi kiküldetését az 1808. és 1812. évi országgyülésre, de a nemesség közakarata 1825-ben áttörte a felsőbb helyről leadott tilalmat s a magyar alkotmány félelmes védőjét ismét kiküldte követül a pozsonyi diétára. November 23-án tartott elragadó beszéde indította gróf Széchenyi Istvánt a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására. A későbbi országgyűléseken már csökkent a hatása, a tüzes ellenzéki férfiú nem tette magáévá a liberális új nemzedék eszméit, megmaradt konzervatív nemesnek. A nemzeti gondolat haláláig vezércsillaga maradt, de a közállapotok javítását csak a nemesi rendszer fenntartásával tudta elképzelni, a demokratikus fejlődés áramlatától elfordult. Az 1840-es években egészen elvesztette népszerűségét, még azzal is meggyanúsították, hogy Bécs szolgálatába állt; a kormány lekenyerezte. A szabadságharc idején már senki sem törődött egykor országosfényű személyével, meg kellett érnie az önkényuralmat s ezzel együtt nemcsak nemzete bukását, hanem a nemesi uralom összeomlását is. Pályája elején teljes érintetlenségében virágzott a magyar rendi világ, pályája végén a polgár és a jobbágy felszabadult súlyos elnyomottságából. Utolsó éveit Bécsben és Bécs környékén élte le, nyolcvan éves korában halt meg, sopronmegyei büki birtokán temették el. Fia, Nagy István földbirtokos, Tisza Kálmán korában öt cikluson át volt országgyűlési képviselő 1896-ig; atyja emlékét erélyesen védte; ugyanis Frankenburg Adolf téves jellemrajzi adatokat közölt emlékirataiban az elhúnyt politikai vezérről. (Bécsi élményeim. Sopron, 1880.) — Felsőbüki Nagy Pál a XIX. század első harmadában a hazafiak eszményképe volt, Berzsenyi Dániel ódában ünnepelte, számos költő hódolóhangú

magyar és latin költeményt írt tiszteletére. Politikai és szónoki pályáját biztos vonásokkal jellemezte Horváth Mihály. Az 1807. évi budai országgyülés tárgyalásában így ir róla: «Elragadó ékesszólása, könnyü, élénk, világos fejtegetései s ezekben tanusított államférfiúi tapintata, hazafias lelkesedése, erős alkotmányos és nemzeties érzelmektől áthatott s hallgatóit hasonló érzelmekre ragadó ömledezései nemkülönben, mint bátorsága, sőt merészsége, mellyel a kormány balfogásait megrová s hibáinak, ha azokat mihamarább jóvá nem teszi, veszélyes következményeit egész nyiltsággal fejtegeté, már e gyülésen nagy kedvességet s ifjúkora dacára is számos kérdésben eldöntő tekintélyt vivtak ki. A népszerüséget azonban, mellyel azontúl számos éveken át dicsekedheték, e szónoki és statusférfiúi tulajdonoknál talán még inkább az a szilárd hazafiúi jellem szerzé meg neki, melyen a csábítások s vesztegetések minden kisérletei hajótörést szenvedtek». (Magyarország történelme. VIII. köt. 2. kiad. Budapest, 1873.) — Ugyanő az 1832–1836. évi pozsonyi országgyülés politikai vezérférfiainak jellemzésében ezeket mondja: «Régi befolyását ezen országgyülés alsóházi tagjai közt nem tarthatta fenn többé. Ő ugyan még nem hanyatlott, még semmit sem vesztett lángszelleme hajdani erejéből; most is elragadá még hallgatóit, midőn akár a nemzetiségről, akár az alsóbb néposztály állapotáról s ennek javítása szükségéről szólott; de hatalma mindemellett sem volt már a régi, követtársai között. Ő ezen utolsó évek alatt nem haladt párhuzamban a radikalizmus felé hajló reform-mozgalmakkal; minek következtében a szabadelvüség fénykörét s avval együtt a többség bizodalmát is mindinkább elvesztette. Ő a javítások legtöbbjeit nemcsak nem ellenzé ugyan, sőt egyike volt azok legbuzgóbb pártolóinak, egyike a nemesi kiváltságokból származott visszaélések legszigorúbb ostorozóinak, de az ő eszménye csak az ősi, arisztokráciai; bár fattyúkinövéseitől megtisztított, alkotmány maradt; ennek határain túl egy lépést sem volt hajlandó tenni s a divatosakká válni kezdett demokratikus irányú, radikális reformeszmék benne határozott ellenzőre találtak». (Huszonöt év Magyarország történelméből. I. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — A hírneves szónok három beszéde Toldy István kiadásában: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866. (A lengyelek ügyében, 1833; Az örökváltság dolgában, 1835; A szólásszabadság tárgyában, 1839.)

Guzmics Izidor (szül. 1786. április 7. Jánosfa, Sopron megye; megh. 1839. szeptember 1. Bakonybél, Veszprém megye) bencés szerzetes, a M. T. Akadémia tagja. A kőszegi, szombathelyi és soproni katolikus gimnáziumokban tanult, belépett Szent Benedek rendjébe, néhány évig Pannonhalmán végezte tanulmányait, 1812-ben a pesti központi papnevelőintézetbe küldték, az egyetemen négy évig hallgatta a hittudományokat, huszonkilenc éves korában teológiai doktor lett. Szerzetesrendje a pannonhalmi főiskolába rendelte hittudományi tanárnak. Kevesen tudják, hogy a Pannonhalma elnevezést a régi Pannonhegy helyett ő használta először. Az új nevet Széphalom mintájára Kazinczy Ferenc iránt érzett nagyrabecsülésének megvallására alkotta. A széphalmi vezér 1831 áprilisában négy napot töltött Pannonhalmán, Guzmics Izidor és szerzetestársai mély tisztelettel fogadták, benső szeretetük nagyon jól esett a széphalmi vezérnek. A kitűnő érdemű teológiai tanárt 1832-ben iktatták be bakonybéli apátságába. Jobbágyainak jó atyja, a környékbeli nemesuraknak bölcs tanácsadója volt. A magyar írók közül sokan megfordultak bakonybéli magányában, így Döbrentei Gábor, Kisfaludy Sándor, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály. A Magyar Tudományos Akadémiának vidéki elszigeltségében is buzgó tagja volt, részt vett a fontosabb tanácskozásokon, szótári adatokat gyüjtött, kéziratokat bírált. Mint korának egyik legtanultabb hellénistája, a görög irodalommal kapcsolatban több értékes tanulmányt írt, magyarra fordította Sophokles Oidipos királyát, Euripides Aulisi Iphigeniáját és Theokritos idilljeit. Eredeti szépirodalmi munkái inkább csak lelkes próbálkozások: költemények, elbeszélések, drámák az Auróra, Felsőmagyarországi Minerva, Hasznos Mulatságok, Regélő, Szépliteraturai Ajándék, Uránia évfolyamaiban. Teológiai, filozófiai, esztétikai, történettudományi és nyelvészeti értekezései leginkább a Tudományos Gyüjtemény s a szerkesztésében és kiadásában megjelenő Egyházi Tár (1832–1837) köteteiben jelentek meg. — A kereszténveknek vallásbeli egyesülésükről. Pest, 1822. — A vallási egyesülés ideájának és a római katolikus és protestáns keresztények között fennálló únionak vizsgáltatása. Győr, 1824. — A boldog atya. Erkölcsi dráma három felvonásban. Az ifjúság számára kevés változással az Urániából kiadta Szeder Fábián. Esztergom, 1829. — A teremtés. Egyházi karének három részben.

Muzsikára téve Haydn József által. Győr, 1831. — Ödipusz, a király. Szofoklesz színműve. Ifigenia Auliszban. Euripidesz színműve. Hellénből. Pest, 1840. (A Magyar Tudományos Akadémiától kiadott Hellén Classicusok I. kötete.) — Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc közti levelezés 1822-től 1831-ig. Esztergom, 1860. (Gulyás Elek esztergomi bencés tanár kiadása.)

Horváth János (szül. 1769. november 4. Csicsó, Zala megye; megh. 1835. január 16. Pozsony) székesfehérvári püspök, a M. T. Akadémia tagja. Szegény falusi pap volt, szónoki tehetségének híre ment, gróf Festetich György megajándékozta a kegyurasága alá tartozó keszthelyi plébániával. 1808-ban veszprémi kanonok és a papnevelőintézet igazgatója, 1825-ben a veszprémi káptalan követe a pozsonyi országgyülésen, 1826-ban a pesti egyetem teológiai karának igazgatója, utóbb helytartósági tanácsos és kancelláriai előadó, 1830-ban székesfehérvári megyéspüspök, 1832-ben valóságos belső titkos tanácsos. Történeti vonatkozású dolgozatai leginkább a Felsőmagyarországi Minerva és a Tudományos Gyüjtemény köteteiben jelentek meg; vallástudományi cikkei a szerkesztésében és kiadásában közreadott Egyházi Értekezések És Tudósítások (1820–1824) lapjain. Egyházi beszédeinek egy részét kisebb füzetekben adta közre. — Tisztelet oszlopa, melyet néhai nagyméltóságú tolnai gróf Festetics György úr őexcellenciájának, a cs. kir. apostoli felség kamarásának, valóságos belső titkos tanácsosának, emelt Horváth János rudinai apátúr s veszprémi kanonok. Veszprém, 1819. (A helikoni ünnepségek megteremtője 1819-ben halt meg, fia Horváth Jánost kérte fel a gyászbeszéd megtartására.) — Szent István első apostoli király, a magyar nemzetnek tökéletes emberségre vezető bölcs kalauza. Bécs, 1825. (Az osztrák főváros katolikus magyarjai előtt 1825-ben, a bécsi kapucinusok templomában, Horváth János újította fel István király emlékét hatásos szentbeszéddel.) — Pásztori beszéd, melyet méltóságos és főtisztelendő Horváth János úr, az Istennek és az apostoli szentszéknek kegyelméből székesfejérvári püspök, ő császári királyi apostoli felségének udvari tanácsosa, püspöki székébe lett beiktatásakor a néphez mondott. Székesfehérvár, 1832. (Beszéd a fényes ünneplő gyülekezethez és az egyszerűbb hivőkhöz.)

Kolmár József (szül. 1769. augusztus 29. Kiskunhalas, Pest

megye; megh. 1835. november 24. Komárom) református pap. Kecskeméten, Debrecenben, Jénában, Göttingában tanult; Dunapatajon, Kecskeméten, Komáromban lelkészkedett. Templomi igehirdetésére még a katolikusok közül is sokan eljártak; nagy szó volt ez abban az időben, mikor a vallásfelekezetek gyanakodva és idegenkedve pillantottak egymásra. Az országoshírű szónok ellensége volt a deizmusnak és a szkepticizmusnak, ettől eltekintve, meglehetősen erős racionalista felfogást vitt templomi igehirdetésébe. Kant filozófiáját nagyrabecsülte. Becsületes embereket akart nevelni híveiből, erkölcsi célok elérését tartotta szem előtt, rétori lendülettel tanított és nem dogmatizált. — Keresztyén katedrai tanítások. Két kötet. Pest, 1830–1831. (A prédikációgyüjtemény előszavában előadja az egyházszónoklat tudományának rövid elméletét is. Homilétikai elvei ortodoxabbak voltak igehirdetői gyakorlatánál.) — Újabb keresztyén katedrai tanítások. Két kötet. Szarvas, 1854–1855. (A prédikációs gyüjteményt a szerző halála után Vári-Szabó Sámuel tiszaföldvári református lelkész rendezte sajtó alá.)

Kölcsey Ferenc (1790–1838) szatmármegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Mint Szatmár vármegye követe 1832 decemberében kezdte meg munkásságát a pozsonyi országgyülésen, számos feliratot és üzenetet fogalmazott magyar és latin nyelven, megkapó beszédei csakhamar országoshírű politikussá tették. Felsőbüki Nagy Pál naturalista volt, ő klasszikus példákon csiszolt szónok; kortársai benne látták a parlamenti ékesszólás irodalmi színvonalú megteremtőjét; az ifjabb nemzedék az ő nyomait iparkodott követni. 1835 februárjáig szerepelt a diétán, ekkor véget ért országgyülési pályája, vármegyéjében a konzervatív nemesség kerekedett felül, a liberális követ nem maradhatott helyén. — Szónoki tehetségéről Horváth Mihály így emlékezik meg: «Midőn e szerény, magas, gyönge testalkatú, tiszta alak, kinek fejét a munka már negyven éves korában letarolta, szelíd arcát pedig a himlő félszemétől megfosztotta, szólni kezdett: mindannyiszor ünnepies csend, feszült figyelem álla be a különben gyakran zajgó teremben; mindenki előre tudta, hogy a szónoklat remekét fogja hallani, melyben művészi szépség és tisztaság, erő és melegség, a gondolatok magasztossága és

az érzelem bensősége versenyeznek egymással». (Huszonöt év Magyarország történelméből. I. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Ugyanő nemcsak az ékesszólás és jellemtisztaság megtestesülését, hanem a magyar nyelv védőjét is ünnepli a nagytekintélyű ellenzéki pártvezérben: «Egyike volt ő azon szent buzgalomtól lelkesített, hazafiságtól s honszeretettől lángoló férfiaknak, kik a közéletből kizárt, a nemzet elsőszülötteitől bűnösen megvetett, elhanyagolt nemzeti nyelvet, a század második tizedében, hű ápolásuk alá fogadták s éveken át elismerés nélkül, de mindig ernyedetlenül küzdve, szintúgy a közönyösség s részvétlenség, mint a pedáns ó-ivadék epéskedései s üldözései ellen, azt megújították s reformálták; emellett egy új irodalmat s olvasó közönséget teremtve, a lesüllyedt, álomba merült, veszedelemnek indult nemzetiséget élénk, vidor életre ébresztették». (Ugyanott.) — Politikai beszédeinek és országgyűlési naplójának számos kiadása van. Legteljesebb gyüjtemény: Kölcsei Kölcsey Ferenc minden munkái. Tíz kötet. 3. kiad. Budapest, 1886–1887.

Lonovics József (szül. 1793. január 31. Miskolc; megh. 1867. március 13. Pest) kalocsai érsek, a M. T. Akadémia tagja. Az egyik borsodmegyei falu plébánosa volt, szónoki tehetségével magára vonta a figyelmet, egri kanonokká tették, mint a káptalan követe vett részt az 1830. és 1832–1836. évi országgyülésen. 1834-ben csanádi püspök, 1840-ben valóságos belső titkos tanácsos, 1848-ban egri érsek. Bár a szabadságharc alatt az uralkodóházzal való kibékülés híve volt, a nemzeti ügy bukása után a császári kormány elfogatta. Arra kényszerítették, hogy mondjon le főpapi méltóságáról s néhány esztendőre vonuljon egy ausztriai bencés kolostorba. Meghurcolásáért csak 1866-ban kapott elégtételt: a király kinevezte kalocsai érsekké. — Horváth Mihály szerint «az egész magyar klérusnak kétségbevonhatlanul ő volt a legjelesebb egyénisége. A lángésznek minden sajátságaival gazdagon fel volt ruházva: sebes, mély felfogás, érett, helyes ítélet, játszi elmésség, nagy emlékezőtehetség ékesítették szellemét. Ehhez járult széles olvasottsága, otthonossága az egyházi s világi tudományok legtöbb ágaiban, európai müveltsége, publicistai készültsége, amivel ő társai közt egyedül dicsekedhetett. És mindezek mellett a fényes szónoki tehetség, hatalmas rögtönző erő, mely mindig kész volt a beszédre és soha zavarba nem esett, őt ragyogó parlamenti szónokká avatták. Több-

nyire az értelemhez szólott, ritkábban a kedélyhez; fényes, hatásra számított nagy szavak nem igen fordultak elő beszédeiben; annál többször képek, hasonlatok, analógiák a történelemből». (Huszonöt év Magyarország történelméből. I. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Egyházi és politikai beszédei szétszórtan jelentek meg, jórészt az alsóházi és felsőházi országgyülési naplókban rejtőznek. Egyik beszédét Toldy István közölte: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866. (A vallás tárgyában, 1840.)

Orosz József (szül. 1790. augusztus 15. Kőszeg, Vas megye; megh. 1851. január 13. Versailles, Franciaország) pozsonyi ügyvéd. Olyan szélső konzervatív gondolkodású publicista volt, hogy még Széchenyi Istvánt is többször megtámadta könyveiben és hírlapi cikkeiben. Pozsonyban megjelenő lapja, a Hírnök, az arisztokratikus kormányforma védelmét tüzte ki céljául 1837-től kezdve. A szabadságharc idején a magyar kormány szolgálatába lépett, az osztrák hatóságok bosszúja elől külföldre menekült, nagy nyomorúságában francia földön öngyilkos lett. — Gróf Széchenyi István mint író. Kiadta Balásfalvi Orosz József, Zala vármegyének táblabírája. Pozsony, 1832. (Negyedfélszáz oldalas könyv a Világ ellen. Egyidejüleg németül is megjelent. Hasonlít Dessewffy József Hitel-cáfolatához. A szerző kicsinyességig menő szőrszálhasogatással iparkodik kimutatni Széchenyi István munkáinak gyöngeségeit.) — Terra incognita. Notizen über Ungarn. Lipcse, 1835. (Támadás a Stádium ellen: Széchenyi István reformtörekvéseinek kritizálása az ókonzervatív politikusok álláspontjáról. A gróf a Társalkodó hasábjain visszautasította bírálója gáncsoskodásait: «Orosz úr többször írt ellenem. Én sohasem válaszoltam, mert írásaiban jobbadán ügyesen elburkolt személyességek fordultak elő és legnagyobb elővigyázattal is igen gyakran epeharc szokott végre a tollharcból támadni; de leginkább azért nem, mert valóban jobb s fontosabb dolgom volt, mint ilyféle háborúkat írni. Bár magasztaljon, bár ócsároljon Orosz úr, az legkisebb gondom. Csak ne használja szép talentumát azon tárgyak mellékes megtámadására s fortélyos lealacsonyítására, melyek honunk és közönségünk hasznát, becsületét és dicsőségét célozzák».)

Palóczy László (szül. 1783. október 14. Miskolc; megh. 1861. április 27. Pest) borsodmegyei alispán. Egyike volt a reformország-

gyülések legjobban szónokló ellenzéki politikusainak. Különösen kálvinista hitfelei ügyét védte nagy hatással. Mint Borsod vármegye követe az 1832–1836. évi pozsonyi diétán s az utána következő országgyüléseken a magyar nyelv jogai mellett lelkesen küzdött, a jegyzőkönyveket nem latinul, hanem magyarul vezette, az országgyülésen hozott törvényeket magyarul szerkesztette, ezért a munkásságáért aranytollal tisztelték meg. Rendkívüli emlékezőtehetségéről, olvasottságáról, idézeteiről, történeti egybevetéseiről, hatásos mondásairól különösen híres volt. Mikor az országgyülés 1843. augusztus 29-én elfogadta azt a törvényjavaslatot, hogy a parasztember is vehet nemesi földbirtokot, felállt s zajos hatást keltett ezzel a kijelentésével: «Ma van a mohácsi csata napja, mely az országot veszedelembe döntötte; azóta az ország rendei nem határoztak üdvösebb dolgot a haza felvirágoztatására, mint a mai napon». Az 1848-as országgyülésen Miskolc városát képviselte, az 1861-es képviselőházba szintén őt küldte követül szülővárosa, ennek az országgyülésnek ő volt a korelnöke. Fiatal éveiben számos költeményt írt, Ragályi Tamással együtt szerkesztette a Segítő című szépirodalmi folyóiratot, beszédeit az egykorú hírlapok és az országgyülési naplók őrizték meg. — Néhány beszéde Toldy István kiadásában: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866. (A szólásszabadságról, 1839; A szerzetesrendekről, 1840; A sérelmekről, 1841.)

Ragályi Tamás (szül. 1785. december 19. Balajt, Borsod megye; megh. 1849. január 14.) borsodmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Húsz éves korában Budán megindította a Segítő című szépirodalmi folyóiratot, de a fölötte szerény vállalat hamar elakadt. Borsod vármegye közgyülésein a kormánypárti politika ostorozója volt, 1825-től kezdve a pozsonyi alsótáblán ellenzéki szellemben tartotta zajos sikerű beszédeit, utóbb megváltozott felfogása, az ellenzéki vezér népszerüségét a kormánypártiság nyugalmával cserélte fel. Mint Felsőbüki Nagy Pál, ő sem zárkózott el az udvari körök figyelmessége elől, alnádor lett, 1841-ben kinevezték a hétszemélyes tábla bírájává. — Néhány beszédét Vaszary Kolos közölte: A magyar nyelv ügye az 1825. évi országgyülésen. Figyelő. 1877. évf.

Szeremlei Császár Ábrahám (szül. 1801. Radistyán, Borsod megye; megh. az 1830-as évek végén Pesten) református pap. Iskoláit Miskolcon és Sárospatakon végezte, a gömörmegyei Jánosi falu lelkésze volt, 1831-ben

lemondott papságáról, Pestre költözött, itt élt nagy nyomorúságban haláláig. Egy hozzá méltatlan nő sodorta balsorsába. Ha pályája nem törik derékba, a legnagyobb magyar szónokok sorába emelkedhetett volna, annyi formai érték és stiláris tehetség mutatkozott beszédeiben. — Szeremlei remekei harminckét papi beszédekben. Rozsnyó, 1840. (A prédikációs gyüjteményt a szerző halála után Somodi János gömörmegyei református lelkész rendezte sajtó alá.)

Szoboszlai Pap István (szül. 1786. november 11. Újfehértó, Szabolcs megye; megh. 1855. augusztus 11. Debrecen) református pap, a tiszántúli helvét hitvallású egyházkerület püspöke. Tanulmányait Debrecenben, Késmárkon, Göttingában végezte, debreceni lelkész volt, 1825-ben a pozsonyi országgyülésre küldték követnek. Püspöki székét 1841-ben foglalta el. Kálvinista létére aulikus hajlamú férfiú volt, ezért a Bach-kormány többrendbeli figyelemben részesítette. Egyháza javát tartotta szem előtt, kénytelen volt simulékony magatartást tanusitani. Mint egyházi szónok az érzelmes és patetikus ékesszólók közé tartozott. — Diétai prédikációk, melyeket az 1825–1827. országgyülés alatt az ott jelenvolt helvét vallástételt követő rendek gyülekezetében mondott. Debrecen, 1828. — Gyászoló elmélkedés, melyet dicsőült királyunk Első Ferenc ő császári királyi felsége elhúnytának szomorú alkalmával, midőn nemes szabad királyi Debrecen városa a felejthetetlen fejedelem emlékezetének gyászünnepet szentelne, elmondott. Debrecen, 1835. — Március tizenötödik évfordulati országos ünnepély alkalmával a debreceni helvét hitvallású egyház nagytemplomában elmondott könyörgés. Debrecen, 1849. — Egyházi beszéd, melyet I. Ferenc József ő császári királyi apostoli felségének születésnapja ünnepén elmondott. Debrecen, 1854. — Ünnepi, alkalmi és közönséges egyházi beszédek. Három kötet. Debrecen, 1857. — Halotti beszédek. Három kötet. Debrecen, 1858. (A gyüjteményt a szerző halála után Révész Bálint debreceni református lelkész rendezte sajtó alá. Harmadik kiadása: Debrecen, 1871.) — Ünnepi, alkalmi és halotti imádságok. Debrecen, 1868. (Révész Bálint kiadása.)

Zsedényi Ede (szül. 1804. március 21. Lőcse; megh. 1879. február 20. Budapest), családi nevén Pfannschmidt Eduárd, szepesmegyei földbirtokos. Már huszonkilenc éves korában országgyülési követté választották, 1833-tól kezdve a pozsonyi alsótábla konzervatív neme-

seinek és papjainak egyik vezető szelleme volt, a bécsi udvar pártjával tartott minden politikai kérdésben. Lojális magatartásáért később hálátlan elbánásban részesült: mikor az önkényuralom idején erélyesen szót emelt protestáns hittestvérei érdekében, a császári kormány többhónapi elzárásra ítélte. A kiegyezés után a Deák-párt tagja volt. Vagyonát evangélikus egyházi és iskolai célokra hagyta. — A nagytekintélyű szepesi követről Horváth Mihály a következőket írja: «Bár a kormánypárti szónokok ritkán dicsekedhettek az ellenzéki többség s a hallgató közönség nagyrészét alkotó országgyűlési ifjúság figyelmével s jóakaratával, Zsedényi Eduárd mindjárt fellépte óta kivívta magának úgy társai, mint a közönség becsülését. Beszédei, melyek nem mellékes érdekből, hanem meggyőződésből látszának eredni, gazdag, mély elmét, a felfogásban szintúgy mint a helyes, találó válasz megtalálásában nagy sebességet, genialis szellemet, a közügyekben, fiatalsága dacára is, meglepő jártasságot és szép államférfiúi képzettséget tüntettek elő; mikhez még művelt modort s lovagias jellemet kapcsolván, nemsokára oly tekintélyt vívott ki magának a törvényhozó karban, minővel még aligha dicsekedhetett kormánypárti követ. E kitünő tulajdonságok őt már ezen országgyülésen az alsótábla konzervativ töredékének vezérévé emelték». (Huszonöt év Magyarország történelméből. I. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Politikai beszédei az országgyülési naplókban. Önállóan: Szepesmegye országgyülési követének beszéde. Lőcse, 1844.

Irodalom. — Szalay Imre: Magyar egyházi beszédek gyüjteménye. Tíz kötet. Pest, 1832–1845. — Csengery Antal és Kemény Zsigmond: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. — Toldy István: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866. — Tóth Mihály: Egyházszónoklattan. Debrecen, 1866. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1868. — Ipolyi Arnold: Lonovics József emlékezete. Pest, 1868. — Csengery Antal összegyüjtött munkái. Három kötet. Pest, 1870–1874. — Jakab Elek: Bölöni Farkas Sándor és kora. Keresztény Magvető. 1870. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. 3. kiad. Pest, 1872. — Horváth Mihály: Magyarország történelme. Nyolc kötet. 2. kiad. Budapest, 1873. — Tóth Lőrinc: Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. Budapest, 1874. — Mitrovics

Gyula: Egyházi szónoklattan. Budapest, 1879. — Jakab Elek: Kazinczy Ferenc hatása Bölöni Farkas Sándorra. Figyelő. 1879–1880. évf. — Kuun Géza: Bölöni Farkas Sándor leveleiből. Keresztény Magvető. 1884–1885. évf. — Zoltvány Irén: Guzmics Izidor életrajza. Budapest, 1884. — Ballagi Géza: A politikai irodalom története Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — S. Szabó József: Egyházi dolgozatok. Miskolc, 1894. — Zoványi Jenő: Teológiai ismeretek tára. Három kötet. Mezőtur, 1894–1901. — Ferenczy József: Gróf Dessewffy József életrajza. Budapest, 1897. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900–1901. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Sörös Pongrác, Strommer Viktorin és Zoltvány Irén tanulmányai: A pannonhalmi szent Benedek-rend története. VI. és IX. kötet. Budapest, 1904–1916. — Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Pápa, 1915. — Zolnai Béla: Magyar janzenisták. Minerva. 1924–1926. évf. — Badics Ferenc: Horváth János püspök. Veszprém, 1927. — Harsányi István: A magyar biblia. Budapest, 1927. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Tóth László: Horváth János. Széphalom, 1928. évf. — Rácz Béla: Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből. 1711–1914. Gyula, 1931.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA.

A magyar irodalomtörténetírás termése a XIX. század első harmadában csekély volt. A kortársak Révai Miklóstól várták a magyar irodalomtörténet vázlatának kidolgozását, de ő meghalt, mielőtt munkáját befejezhette volna. Kéziratában, *A magyar deáki történet*ben, a középkori magyar nyelvemlékek addig ismert emlékeit csoportosította. Ezen a vázlaton az irodalmi anyag hézagossága és az előmunkálatok hiánya fölötte megérzik.

Az első magyarnyelvű magyar irodalomtörténet megírásának dicsősége Pápay Sámuel pápai ügyvédé. Munkájában, *A magyar literatura esméreté*ben (1808), a legrégibb időktől kezdve a maga koráig tájékoztatta olvasóit a magyar nyelv fejlődéséről és a legnevezetesebb magyar írókról. Három korszaka a honfoglalástól a reformációig, a reformációtól II. József uralkodásáig, II. József uralkodásától 1808-ig terjed. Ismertette a Halotti Beszédet, a Margit-legendát és a középkori kódexirodalom egyikmásik maradványát; megemlékezett Sylvester János, Pesti Gábor, Benczédi Székely István, Heltai Gáspár, Károlyi Gáspár, Telegdi Miklós, Tinódi Sebestyén, Balassa Bálint, Pázmány Péter, Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Haller János, Faludi Ferenc, Orczy Lőrinc, Bessenyei György, Barcsai Ábrahám,

Kónyi János, Rát Mátyás, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Verseghy Ferenc, Bacsányi János, Kármán József, Kazinczy Ferenc és számos más író munkáiról; nemcsak adatokat állított egybe, hanem az irodalom fejlődéséről is igyekezett némi képet rajzolni. Csak a magyarnyelvű írókkal foglalkozott, a latin irodalmat mellőzte, a magyarnyelvű könyvtermés keretein belül a tudományos irodalmat és a szépirodalmat egyaránt bevonta tárgyalásába. (Balassa Bálint életének és költészetének három sort szentelt, Zrínyi Miklós költészetéről öt sorban szólt, Gyöngyösi István életét és munkáit tizenkét sorban ismertette.)

Kazinczy Ferenc is átpillantotta röviden a magyar irodalom multját. Tanulmányában, *A magyar literatura történetei*ben (1814), filozófiai alapot adott fejtegetéseinek. Megemlítette a régi magyar énekmondókat, kiemelte a magyar nyelvnek a középkori papi iskolákban való elhanyagolását, felhívta a figyelmet a hitújítók és könyvnyomtatók nyelvfejlesztő és irodalmi érdemeire. Dícsérte Pázmány Pétert, Káldi Györgyöt, Gyöngyösi Istvánt; magasztalással írt Zrínyi Miklósról; meleg hangon méltatta Bessenyei György, Báróczi Sándor, Barcsai Ábrahám jelentőségét. Tanulmányából helyenkint már a mai irodalomtörténeti felfogás hangja csendül ki. Adata kevés volt, de a fejlődés menetét elég jól megérezte.

A magyar kritika atyja Kazinczy Ferenc. Már előtte is találkozunk kritikai próbálkozásokkal, a magyarnyelvű hírlapok és folyóiratok az 1780-as évektől kezdve közreadták az új könyvek címeit és magasztalták szerzőiket,

de a bírálattól tartózkodtak, csak olykor tettek némi szelíd észrevételt a nagyon silány munkákra. Kazinczy Ferenc bírálatai szintén a dícsérgetés jegyében készültek, de ezekben már fénylett az elmeél, ítélőerő, stílusművészet. Kritikai megjegyzéseinek és esztétikai tanácsainak javát leveleiben szórta szét.

Nyomtatásban megjelent bírálatai közül feltűnést keltett Himfy-recenziója; ezt az Erdélyi Múzeum 1814. évi első füzetében adta közre. Nem lehetett egészen őszinte Kisfaludy Sándorral szemben, mert kortársai a nemzeti ügy sérelmét látták abban, ha valaki erősebb kifogásokat tett valamelyik magyar könyv vagy magyar színielőadás ellen; ezért észrevételeit bókok közé burkolta, az igazságot óvatosan érintette, megjegyzéseinek élét erősen tompította.

A magyar költők közül Dayka Gábort, Kis Jánost, Virág Benedeket, Berzsenyi Dánielt, Kisfaludy Sándort és Kölcsey Ferencet tartotta a legkiválóbbaknak, költeményeikre számos találó észrevételt tett, de értékítéleteit nem egyszer alaposan elhibázta. Főként a stílus, nyelv és versforma sajátságaival szeretett foglalkozni, a fantázia és kompozíció munkája nem kötötte le figyelmét. A magyar kritika megteremtésében így is indító érdeme volt, nyomtatásban megjelent recenzióival és levelezésével új bírálói nemzedéket nevelt maga körül, az olvasók figyelmét fölkeltette az esztétikai problémák iránt. Minden író tőle várta az elismerés boldogító igéit s ő tudott is tenni barátaiért, dolgozni híveiért. Berzsenyi Dánieltől senki sem olvasott semmit, mert ódái kéziratban hevertek,

nevét mégis magasztalták: a széphalmi mester alapította meg hírét leveleiben.

Kazinczy Ferenc után Kölcsey Ferenc vonta magára a figyelmet kritikai munkásságával.

Felbátorodva mesterének Himfy-recenzióján, a Tudományos Gyüjtemény 1817. évfolyamában olyan bírálatokat adott közre a korabeli magyar írókról, hogy kortársainak jelentékeny része előtt elvesztette népszerűségét. Kis Jánost nagyon enyhén, Csokonai Vitéz Mihályt és Berzsenyi Dánielt túlzó szigorral bírálta. Itéletei nem voltak méltányosak, de fellépése mégis nevezetes. Példát adott a magasabb színvonalú bírálatra, sikeresen egyengette az utat Bajza József és Toldy Ferenc előtt.

Kölcsey Ferenc a szépirodalmi kritikában részint Kazinczy Ferencet választotta mesteréül, részint Schiller bírálataiból és a nevesebb német esztétikusok széptudományi fejtegetéseiből tanult. Igen erős esztétikai készültségéhez az akkori korban meglehetősen ritka irodalmi bátorság járult, nyiltan szembeszállt a közvéleménnyel, vállalta a népszerűtlenség gyűlölködő nyilait. Találó megfigyelésekben gazdag tanulmányai azt mutatják, hogy nemcsak erkölcsi bátorsága volt nagy, hanem igen erős hivatottsága is volt a kritikusi pályára. De fogyatkozásai is súlyosak. Hamar észrevette a megbírált költők gyöngeségeit, nehezebben látta meg értékes jellemvonásaikat; a hibáztatásban különös kedve telt, az elismeréssel meglehetősen fukarkodott. Kifogásainak jelentékeny része szinte az akadékoskodás hatását kelti, ítéletei nem egyszer messze esnek az igazságtól. A nehezen hevülő kri-

tikusok közé tartozott, bár nem mindenkivel szemben. Ahol a személyes mozzanatok nem gátolták, ott meleg és elnéző is tudott lenni *(Kis János verseiről)*; vagy megfordítva: ahol szubjektivitása nem volt érdekelve, ott igazán elfogulatlan tárgyilagossággal végezte esztétikai mérlegelését. *(Körner Zrínyijéről.)* Becsvággyal indult kritikusi útjára, lehangoltan végezte pályáját: «Kritika nekünk nem való. Kés gyermek kezében, mellyel vagy maga vágja meg magát vagy másokon ejt gondatlanul sebet. Azután a gyermek sokszor gonosz is; s mérgében szándékosan is árt, nem lévén elég esze a következést előre látni». (Muzárion. 1833. évf.)

A kritika számára folyóirat vagy hírlap kell, de a folyóiratoknak és hírlapoknak még a XIX. század első évtizedei alatt is nagy szűkében volt az ország. Az Erdélyi Múzeum Kazinczy Ferenc 1814. évi Himfy-recenziója után visszariadt a szigorúbb hangú bírálatok közlésétől, inkább csak a széptudományi elmélet terén mozgott. Döbrentei Gábor szerkesztő hivatott esztétikusnak tartotta magát, szívesen foglalkozott poétikai kérdésekkel. A szépirodalmi kritikának az 1830-as évek derekáig csak a Tudományos Gyüjtemény és Szemere Pál két folyóirata (Élet És Literatura, Muzárion) adott nagyobb teret és szabadságot. A Tudományos Gyüjteményben különösen Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Horvát István, gróf Teleki József és Toldy Ferenc szépirodalmi bírálatai keltettek figyelmet; Szemere Pál két folyóiratában, a szerkesztő cikkein kívül, Kölcsey Ferenc esztétikai tanulmányait méltányolta a közvélemény. A Felsőmagyarországi Minerva szintén közölt néhány bírálatot, a Magyar Kurír és a Hazai Tudósítások ujságlevelein hízelgő hangú, rövid ismertetések húzódtak meg; gróf Dessewffy Józsefnek Kazinczy Ferenchez írt levele szerint: «Semmi sincs a világon, amit a Magyar Kurír vagy Kultsár úr teli szájjal ne dícsérnének». (1810.)

A magyar költészet történetének első kritikai feldolgozása német nyelven jelent meg. Míg Wallaszky Pál és Pápay Sámuel rendszerező

kísérleteiben nagyobbára csak névhalmazt és adattömeget kapunk, Mailáth János megkísérelte a magyar költői törekvések összefüggőbb kritikai vázolását. A régibb költők közül Sylvester Jánost, Ilosvai Selymes Pétert, Zrínyi Miklóst és Gyöngyösi Istvánt emelte ki; az újabbak közül Ráday Gedeont, Virág Benedeket, Kazinczy Ferencet, Csokonai Vitéz Mihályt, Kisfaludy Sándort, Berzsenyi Dánielt, Kisfaludy Károlyt. Téves föltevése és elfogadhatatlan megállapítása böven akadt, de ezek a hibák és felületességek a rendelkezésére álló elömunkálatok kezdetlegességéből könnyen megmagyarázhatók. Érdeme, hogy a maga fejével gondolkodott s a magyar költészet fejlődésének kiválóbb egyéniségeit elég jól jellemezte. (Übersicht der Geschichte der Magyarischen Poesie, 1825.)

Németül jelent meg Toldy Ferenc első költészettörténeti kísérlete is: Geschichte der ungrischen Poesie. (Bevezetés Handbuch der ungrischen Poesie című kétkötetes antológiájához. Pest és Bécs, 1828.) A huszonhárom éves szigorló orvos gróf Mailáth József értékes vázlatát vette alapul kis munkája kidolgozásában, elolvasta Wallaszky Pál és Pápay Sámuel könyveit s a maga megfigyeléseiből is számos észrevételt fűzött a nevesebb magyar költők munkásságának ismertetéséhez. Ettől kezdve számos kritikát írt, akadémiai emlékbeszédeket mondott, régibb és újabb írókat adott ki, de rendszeres irodalomtörténeti munkái csak az 1850-es évek elejétől kezdve jelentek meg. Eddig az időpontig még a tudományosabb érdeklődőknek is eléggé bizonytalan és hézagos ismereteik voltak a magyar irodalom fejlődéséről. Irodalmunk multja szerves feldolgozásban az 1850-es évektől kezdve tárult fel a tudományos világ előtt; szigorúbban véve csak 1864-ben, mikor Toldy Ferenc közrebocsátotta rövid előadású magyar irodalomtörténetének első kiadását.

Irodalomtörténetírók és kritikusok:

Almási Balogh Sámuel (szül. 1796. június 6. Nagybarca, Borsod megye; megh. 1867. október 15. Serke, Gömör megye) gömörmegyei református pap, a M. T. Akadémia tagja, Almási Balogh Pál pesti orvos és filozófus testvéröccse. — A románokról. Tudományos Gyüjtemény. 1824. évf. (A regény elmélete, tekintettel a magyar irodalmi viszonyokra. Védi a regényt üldözői ellen, rámutat műfaji értékére, vizsgálja a regényíró feladatát.) — A poézis ideája. U. o. 1837. évf. (A költészet lényegéről Schelling filozófiájának felfogása szerint.)

Bajza József (1804–1858) hevesmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: a VI. kötetben. — Bemutatkozó esztétikai tanulmánya egyúttal a magyar epigramma-költészet bírálata volt. (Az epigramma teóriája. Tudományos Gyüjtemény. 1828. évf. Szentmiklóssy Alajos éleshangú helyreigazitására lesujtó választ adott: Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire. U. o. 1829. évf.) — Az első nagyarányú magyarnyelvü enciklopédia ügyében közzétett felszólalása: Figyelmeztetés pesti könyvárus Wigand Ottó tudományos és mesterségi közönséges tárára. Felsőmagyarországi Minerva. 1830. évf. (Az új irói nemzedék álláspontja a lexikoni kérdésben.) — Támadásának folytatása: Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations-Lexikon ügyében. Székesfehérvár, 1830. (A lexikon védőjének megleckéztetése.) — Újabb felszólalása: Észrevételek a Conversations-Lexikoni pörhöz gróf Dessewffy József ellen. Székesfehérvár, 1830. (Döbrentei Gábor pártfogójának rendreutasitása.) — Irodalmi vállalata a magyar kritika megteremtésére: Kritikai Lapok. Pest, 1830–1836. (Nem folyóirat, hanem kisebb-nagyobb időközökben megjelenő cikkek sorozata hét füzetben.)

Bárány Boldizsár dunántúli ügyvéd, drámairó. — Beható bírálatot irt a Bánk Bán első kidolgozásáról; észrevételeit Katona József a tragédia második kidolgozásában figyelembe vette. A bírálat bizalmas baráti alapon készült: a bíráló a kéziratos drámáról kéziratban közölte megfigyeléseit. Alaposan belemélyedt a tragédia meséjébe, megemlékezett a személyek jellemzéséről, néhány megjegyzést fűzött a szerző költői előadásához. Dicséreteit és kifogásait egyformán megokolta. (Helytelennek látta többek között Simon és Mikhál jeleneteinek hosszadalmasságát, költőietlennek tartotta Petur véres testének a színpadra való vitelét.) — Kéziratban maradt bírálatát Lipóczy György tette közzé a Kisfaludy-Társaság Évlapjai új folyamának 3. kötetében. Pest, 1869. (A bírálat címe: Bánk bán rostája.)

Berzsenyi Dániel (1776–1836) somogymegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Kölcsey Ferenc 1817. évi bírálata keltette fel benne azt az elhatározást, hogy esztétikai és kritikai tanulmányokat folytat. Szép-tudományi dolgozataival egyrészt a saját költői eljárását óhajtotta igazolni, másrészt meg akarta cáfolni Kölcsey Ferenc állitásait. (Észre-

vételek Kölcsey recensiójára. Tudományos Gyüjtemény. 1825. évf. A versformákról. U. o. 1826. évf. Poetai harmonisztika. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. köt. Pest, 1833. Kritikai levelek. Döbrentei Gábor Berzsenyi-kiadásában. Buda, 1842. A kritikáról. U. o. 1842.) A Magyar Tudományos Akadémia számára több bírálatot írt, a korabeli szépirodalmi zsebkönyvek közleményeit bírálta bennük. Kritikai fejtegetéseiben alapos elemzőnek bizonyult, az olvasót meg tudja győzni igazságáról.

Bitnicz Lajos (szül. 1790. július 17. Ják, Vas megye; megh. 1871. június 28. Nagykanizsa) szombathelyi liceumi tanár, később kanonok és címzetes püspök, a M. T. Akadémia tagja. Jeles matematikus és nyelvtudós volt, szívesen foglalkozott esztétikai kérdések vizsgálatával. — Toldy Ferenc szerint: «Mélység nélkül, de világosan s a korhoz mérve jó nyelven tárgyalta a szépnek s a szép előadásnak elméletét, amiért csak az ő munkájával kezdtek némi összefüggő széptani ismeretek tágabb körben terjedni». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Munkája: A magyar nyelvbeli előadás tudománya. Pest, 1827. (A Marczibányi-intézet négyszázforintos jutalmával kitüntetve.)

Buczy Emil (szül. 1782. május 16. Kolozsvár; megh. 1839. október 28. Kolozsvár) gyulafehérvári kanonok, a M. T. Akadémia tagja. Pályája elején kegyesrendi tanár volt a kolozsvári gimnáziumban, 1805-ben világi pappá lett, utóbb grófi házakban vállalt nevelőséget, 1821 után hittudományi tanszéket nyert a gyulafehérvári római katolikus papnevelőintézetben. Dalai, ódái, episztolái és epigrammái nagy várakozást ébresztettek poétai fejlődése iránt, de a remények nem valósultak meg. Nem lett belőle Virág Benedek utóda, mint Kazinczy Ferenc jósolta. Nem is költészete, hanem esztétikai munkássága érdemel figyelmet. Az Erdélyi Múzeum és a Felsőmagyarországi Minerva füzeteiben megjelent dolgozatai alapos tanultságról és bölcselő szellemről tanuskodtak. A líra és dráma világirodalmi fejlődésének búvárlatában önálló ítéleteket mondott a külföldi írókról. Különösen magasztalta Shakespearet. Kár, hogy ez az érdemes esztétikai úttörő nem tudta tetszetős formába önteni gondolatait. Nehézkesen, homályosan, sok helyen szinte érthetetlenül értekezett. Fejtegetéseit nehezen érthették meg kortársai.

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) debreceni költő. — Pályájáról: az életét és munkáit tárgyaló részben. — Himfy-méltatása és Dayka-bírálata hivatott kritikusnak mutatják. (Az előbbi Dorottyájának előszavában, az utóbbi Kazinczy Ferenc Levelezésének III. kötetében jelent meg.) — Verses munkáihoz fűzött előszavaiban és jegyzeteiben irodalomtörténeti tájékozottságának és esztétikai képzettségének kiváló jeleit adta. (Harsányi István és Gulyás József kiadása: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Három kötet. Budapest, 1922.)

Dessewffy József gróf (1771–1843) felsőtiszavidéki földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: a költők között. — Három nevezetes vitája volt: az elsőben megtámadta Széchenyi István Hitelét, a másodikban Bajza Józseffel szemben Döbrentei Gábor védelmére kelt, a harmadikban Toldy Ferenccel került összeütközésbe akkor, amikor arról volt szó, hogy kinek ítéljék oda az 1833-ra szóló nagyjutalmat: Kisfaludy Sándornak-e vagy Vörösmarty Mihálynak? Dessewffy József az idősebb költő mellett emelt szót, Toldy Ferenc az ifjabb költő elsőbbségét vitatta, az Akadémia végül is úgy döntött, hogy a két versenytárs között megosztotta a jutalmat. Ezt az eljárást Kisfaludy Sándor hívei méltánytalannak, Vörösmarty Mihály barátai igazságtalannak tartották; az utóbbiak annál jobban zúgolódtak, mert Toldy Ferenc szerencsés párhuzamot vont a két költő pályája között, ellenben Dessewffy József nem valami sikerülten mondott bírálatot a régi nemzedék és az új nemzedék két ünnepelt poétájáról.

Döbrentei Gábor (1786–1851) királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: a költők között. — Esztétikai vonatkozású cikkeinek közreadását az Erdélyi Múzeumban kezdte meg (A hexameterrel élés kezdete a régi s új nemzetek között, Észrevételek az életírás teóriájáról, A kritikákról) s a Tudományos Gyüjteményben és a Felsőmagyarországi Minervában folytatta. Irodalomtörténeti nevezetességü a kolozsvári drámai pályázatról közzétett beszámolója. (Erdélyi Múzeum, 1818.) Katona József erre a pályázatra küldte be Bánk Bánjának első kidolgozását, kéziratáról Döbrentei Gábor bírálati jelentésében semmi megjegyzés sincs, a befejezetlenül maradt beszámoló csak Bolyai Farkas három tragédiájával, Tokody János szomorújátékával (A pártosság tüze) és egy névtelen drámairó pályaművével (Kun László) foglalkozott. Döbrentei Gábornak általában helyes dramaturgiai

elvei voltak, de gyakorlati kritikusnak nem vált be; elméleti tudása nem tette megbízható ítéletű és jóízlésű műbírálóvá.

Horvát István (1784–1846) magyar nemzeti múzeumi őr, pesti egyetemi tanár. — Pályájáról: a történetírók között. — Szépirodalmi kritikái közül az egyiknek súlyát Toldy Ferenc nagyon megérezte. A magyar irodalomtörténetírás atyja ifjabb éveiben a költészet és műfordítás terén is kísérletezett, de Schiller Haramiáinak átültetésében olyan szerencsétlenül lépett az olvasók elé, hogy Horvát István nyilvánosan kipellengérezte nyelvújító túlzásait és bántó idegenszerűségeit. (Tudományos Gyüjtemény. 1824. évf.) A fordító nem védekezhetett bírálója ellen, mert Horvát István az idézetek egész sokaságával érvelt. A támadás érzékeny sebet ejtett Toldy Ferenc lelkén, elment a kedve a szépirodalom művelésétől, de azért később mégis szeretettel emlékezett meg egykori egyetemi mesteréről: «Szívesen vallom, hogy nem ismerek senkit, aki több hálával érezheti magát iránta lekötelezettnek, mint épen magam. Nem fogom feledni soha, hogy Horvát gyenge korom óta nekem jóakaró barát, tanácsadó, oktató, buzdító volt, hogy én szakomban tőle tömérdek segedelmet vettem. Hogy ő nekem drága idejéből órákat, napokat, sőt éjeket is ajándékozott kétségek eloszlatására s a tudomány homályos vidékein útbaigazításomra, egyként a história felderítése, különösen régiségeink ismerete s irodalmunk története körül: ezeket nem feledem soha». (Horvát megtiszteltetése. Akadémiai beszéd. Összes munkáiban.) — Horvát István nevét a magyar irodalomtörténet hálával jegyezheti fel azért a ritka ügybuzgalmáért, mellyel a Tudományos Gyüjteményben és egyetemi előadásaiban a régi magyar nyelvemlékeket ismertette s az ifjabb nemzedéknek a további kutatásra ösztönzést adott. 1830-tól kezdve ő volt a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára, grammatikai és stilisztikai óráin kívül irodalomtörténeti órákat is hirdetett, ezeken áttekintette irodalmunk fejlődésének legfőbb mozzanatait a legrégibb időktől kezdve a maga koráig. Kezdő hallgatóságára való tekintettel csak a nevezetesebb írókat említette meg s nem ment tovább Pápay Sámuel anyagkészleténél, viszont a művelődéstörténeti és nyelvtörténeti mozzanatokra különös gondot fordított. (Előadásainak megmaradt egy gondos lejegyzése: Magyar litteratura. Tekintetes Horvát István úr előadásai szerint írta Pauler Tódor 2-ik esztendőbeli bölcselkedő. Pesten, 1832. A kompen-

dium, a későbbi miniszter kézírásában, száz negyedíves lap. Ismertetése Pap Károlytól: Horvát István, az irodalomtörténetíró. Csengery-emlékkönyv. Szeged, 1926.)

Katona József (1791–1830) kecskeméti városi ügyész. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Figyelmet érdemlő bírálatot írt Kisfaludy Károly egyik drámájáról, az Ilkáról, aprólékos gonddal elemezte a színjáték jeleneteit, rámutatott a szerző hibáira és érdemeire. Az 1820 táján készült kézirat befejezetlenül maradt, szövege csak emberöltőkkel később jelent meg nyomtatásban: Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Miletz János kiadása. Budapest, 1886. — A magyar színműirodalom és színészet nehéz helyzetét tárgyaló dramaturgiai tanulmánya: Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni? Tudományos Gyüjtemény. 1821. évf. (Új kiadása: Napkelet. 1930. évf. A szerző szerint a magyar színműírás felvirágzásának akadályai: 1. állandó színházunk nincs, vándorszínészeinket megvetjük; 2. a közönség nem a művészet kultuszát, hanem a nemzet dicsőítését várja az íróktól és színészektől; 3. a színdarabokat csak előfizetés vagy mecénás útján lehet kinyomtatni, könyvkiadó nem akad a szerző fáradozásának segítésére; 4. a cenzúra elfojt minden írói lendületet; 5. nincsen becsületes kritikánk, nagy az irigység, a recenzensek gúnyolódnak, az írók személyét gonoszkodva csipkedik, az érzékenyebb lelkek elkedvetlenednek.)

Kazinczy Ferenc (1759–1831) zemplénmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — A magyar irodalom fejlődéséről szóló tanulmányát Pápay Sámuel könyvével körülbelül egyidőben írta, de csak később adta ki, akkor sem teljesen. (A magyar literatura történetei. Erdélyi Múzeum. 1814. évf. 1–10. l.) A tanulmányhoz csatolt szerkesztői jegyzetben Döbrentei Gábor megemlítette, hogy a töredék Kazinczy Ferencnek abból a pályaírásából van kivéve, melyet a tübingai pályatételre dolgozott ki feleletül. Huszonegy pályaírás érkezett be Tübingába, de ítélet alá mindeddig egy sem került. «Felvesszük ide ezt az interesszáns cikket, mivel az egész munka talán még sokáig nyomattatlan fog maradni.» — A hosszú ideig lappangó pályamunkát és eredeti magyar szövegét Heinrich Gusztáv adta közre: Kazinczy Ferenc

tübingai pályaműve a magyar nyelvről. Budapest, 1916. (A tanulmányban van néhány súlyos tévedés, a szerző fölötte magasztalja kisebb tehetségű költő-barátait, ízlésének különlegessége elfogadhatatlan ítéletekre ragadja. Virág Benedek egy kis verse «a legszebb könyörgés, mi valaha emberajkról ömlede»; Kis Jánosnak Kazinczy házasságát ünneplő ódája «minden kétségen kívül érdemes arra, hogy a magyar ének diadalmának nevezzük».) — A széphalmi vezér kritikáiban mindig megvolt az előadás egyéni művészete, de az ítélet tárgyilagosságára nem jó példát mutatott. A kezdő írókat jelentéktelenségük ellenére is dicsérte, az igazán jeles költőkről és versenytársairól csípősen nyilatkozott. Csokonai Vitéz Mihály életművében, mikor munkásságáról közreadta eléggé kegyetlen bírálatát, mindössze hat szép verset talált, ezek is, úgymond, «mások után dolgozottak»; Csokonai versein, szerinte, nyeríteni lehetett; s ez a költő gondolt hősi eposz írására: «Árpádiászt akara adni, de szerencséjére egy neki magánál inkább kedvező halál kikapá gyalázatja elől». (Muzárion, 1829. évf.) Megvetően nyilatkozott Vörösmarty Mihályról és a Zalán Futásáról is: «Nem pirulok megvallani, hogy a párducos Árpád tömjénezőitől borzadok s szégyenlek tekintetni társuknak. Én nem tudom, hogy az a becsületes ember mit vétheté oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig fekhetvén sírjában, most onnan minden által felrángattatik, aki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni s valami olyanformát, mint az eposz, összefirkálni ő is tud». (Pannonhalmi út, 1831.) Ezek a nyilatkozatok, csakúgy mint később Kölcsey Ferenc ítéletei, világosan mutatják, milyen a kortársak értékelésének megbízhatósága, ha mindjárt a szellemi élet legelőkelőbbjei mondanak is véleményt írókról és irodalmi jelenségekről. A személyes mozzanatok olyan erősen beleszűrődnek minden korszak kritikájába, a rokonérzés és az ellenszenv annyira elfogulttá teszi még a tárgyilagosságra törő bírálót is, hogy időnkint el-elhomályosul látása.

Kisfaludy Sándor (1772–1844) zalamegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: utóbb. — Füredi Vida álnév alatt feltűnést keltő tanulmányban elmélkedett a kritikáról. (A recensensek. Tudományos Gyüjtemény. 1818. évf.) Felfogása szerint a kritikusok nagyobb kárt okoznak, mint hasznot, a jólelkű olvasókat bosszantják, a gyöngéket tévútra

vezetik. A Kazinczy Ferenc bírálói működése ellen irányuló fejtegetések a dunántúli írók nézeteinek adtak kifejezést, de bizonyára helyeslést váltottak ki az ország egyéb tájain is. A kritikában ezidőtájt nagyon sokan nem láttak egyebet álnok paszkvillusnál. Az egyik oldalon a hazafias írók, a másikon az írói sikerek miatt irígykedő recenzensek: így osztályozta a közönség az irodalom munkásait. Kisfaludy Sándor kritika-elméleti vitairata a közvélemény nevében hatásosan cáfolta a kritika javító erejéhez fűzött reményeket.

Kölcsey Ferenc (1790–1838) szatmármegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: utóbb. — Első bírálatát Döbrentei Gábor felszólítására 1815-ben írta, de kolozsvári barátja nem merte kinyomatni kéziratát az Erdélyi Múzeumban, jóllehet a kritika az ő kérésére készült. Kazinczy Ferenc 1814-ben megjelent Himfy-recenziója jóval enyhébb volt, mégis megütközést keltett, a szerkesztő félt az újabb kellemetlenségtől. Így került a Csokonai-bírálat 1817-ben a Tudományos Gyüjtemény szerkesztőségébe. Fejér György elég bátor tudós volt ahhoz, hogy a kritikát a Kis Jánosról és Berzsenyi Dánielről szóló bírálatokkal együtt közrebocsássa, azonban a szerzőnek elment a kedve a további bírálgatástól, annyira szidalmazták recenzióiért. Mikor Szemere Pál 1826-ban megindította Élet És Literatura című kritikai szellemű folyóiratát, írt még néhány bírálatot, de szívesebben foglalkozott esztétikai kérdésekkel. (Körner Zrínyijéről, A komikumról.)

Mailáth János gróf (1796–1855) pestmegyei földbirtokos. — Életéről és munkáiról: a német irodalmat tárgyaló fejezetben. — Németnyelvű magyar költészettörténeti vázlata Magyarische Gedichte című antológiájában 1825-ben jelent meg. (Ebben a kötetében 24 magyar költő 150 költeményét fordította le németre. A külfölddel ez a versgyüjtemény ismertette meg a magyar költészetet.)

Pápay Sámuel (szül. 1770. március 8. Felsőörs, Zala megye; megh. 1827. május 31. Pápa) egri tanár, utóbb pápai ügyvéd. Dunántúli református nemesi családból származott, ifjúkorában áttért a katolikus vallásra s az egri püspök támogatásával végezte jogi tanulmányait. Huszonhat éves korában az egri érseki liceum magyar nyelvi és irodalmi tanszékének tanára lett. Négyévi tanítás után lemondott állásáról, mint gyakorló ügyvéd Pápára költözött. Tekintélyes ember volt

Veszprém vármegyében. Hazafias lelkesedését mutatja, hogy a M. T. Akadémia javára felajánlotta háromévi tiszta jövedelmét: ezer ezüstforintot. Irótársaival, így Kazinczy Ferenccel, buzgón levelezett. — Irodalomtörténeti munkájának anyagát egri tanár korában gyüjtötte össze s Pápán dolgozta fel: A magyar literatura esmérete. Irta Pápay Sámuel vármegyei táblabíró s uradalmi fiskális. Első kötet. I–II. rész. Veszprém, 1808. — Az 506 lapos könyv a Péteri Takáts Józseftől kiadott Magyar Minerva című vállalat IV. köteteként jelent meg. Első része magyar nyelvtan és stilisztika, második része a magyar irodalom története. Előszavában megemlíti a szerző, hogy Révai Miklóstól várta a magyar irodalom történetének megírását, de a nagy tudós halála megfosztotta reményétől. Mivel barátja, Takáts József, elkérte kéziratát Magyar Minervája számára, a magyar ifjúságnak módjában lesz megismerni könyvéből a magyar nyelvet és irodalmat. «Benyujtom ezért munkámat a Magyar Minerva oltárára azzal a belső szent érzelemmel, hogy áldozattételemben hazafiúi kötelességemet oly híven teljesítettem, amint gyenge tehetségemtül kitelhetett.» (Mivel Pápay Sámuel Verseghy Ferenc híve volt, munkáját Révai Miklós pártfelei gyanakodva fogadták. Boldogréti Vig László azaz Horvát István elítélő bírálatot tett róla közzé a Hazai És Külföldi Tudósítások 1808. évf. 38–40. számaiban. A sok tekintetben igazságtalan bírálat felháborította a dunántúli írókat, nem nyerte meg Kazinczy Ferenc tetszését sem. Ő is írt a kötetről bírálatot az Erdélyi Múzeum 1817. évf. 9. füzetébe: sokkal méltányosabban ítélt az úttörő munkáról, mint Horvát István.)

Révai Miklós (1749–1807) kegyesrendi szerzetes, utóbb világi pap, 1802-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. — Életéről és munkáiról: a nyelvtudomány fejlődését tárgyaló fejezetben, továbbá a IV. kötetben a deákos költők között. — Befejezetlen irodalomtörténeti vázlata kéziratban maradt. A kéziratnak a Tudományos Gyüjtemény 1833. évfolyamában megjelent szövege nem egészen megbízható. A hiteles szöveget az eredeti kéziratból Rubinyi Mózes adta ki: Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve: A magyar deáki történet. Budapest, 1912. (Régi Magyar Könyvtár.)

Szemere Pál (1785–1861) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: a költők között. — Ítéleteivel jelentékeny hatást tett kortársaira, kritikus elmének ismer-

ték, különösen az élő szó erejével és leveleivel hatott. A baráti társalgásban és tudományos vitatkozásokban övé volt a vezérszó. A Mondolatra Kölcsey Ferenccel együtt készített Felelete (1815) félelmessé tette nevét, két folyóiratában teret adott a legellentétesebb széptudományi felfogások megnyilatkozásának. Esztétikai és kritikai nézeteiben erősen ingadozott, okos megjegyzései szélsőséges állításokkal és különc vonásokkal párosultak. Az új irodalmi irányok iránt haláláig fogékony maradt, bár a népies szellemnek jó ideig erős ellenfele volt. Ritkán lépett a közönség elé, annál többet írt íróasztala számára. — Különös esztétizáló munkája: Dithyramb-Árgyérus és a talány-ábrándok, melyeket elverselt egy tudós zarándok phantast comicai didacticus módon. (Terjedelmes tanköltemény tarka szépészeti és itészeti szóáradattal.) — Dalverseny és magyarázat. (Magyar költők kiválóbb verseinek fejtegetése prózában. Mint előbbi munkája, ez is elvont esztétizálás, nem egyszer érthetetlen gondolatcsapongás, kuriózum benyomását keltő kifejezéshalmaz.) — Szvorényi József kiadásában: Szemerei Szemere Pál munkái. Három kötet. Budapest, 1890. (Összes verses munkáin kívül prózai írásainak javarésze.)

Teleki József gróf (1790–1855) Erdély kormányzója, a M. T. Akadémia első elnöke. — Pályájáról: a történetírók között. — Szépirodalmi kritikáit a Tudományos Gyüjtemény 1817–1822. évfolyamaiban tette közzé. Megbírálta Gombos Imre (Az esküvés), Pálóczi Horváth Ádám (A tétényi leány) és Kisfaludy Károly (Kemény Simon, Barátság és nagylelkűség) drámáit. Tárgyilagos ismertetéseihez alapos esztétikai tanultságra valló észrevételeket csatolt; kár, hogy történelmi búvárlatai korán elvonták a szépirodalomtól.

Toldy Ferenc (1805–1875) orvosdoktor, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Irodalomtörténeti pályájának méltatása: a VI. kötetben. — 1826-tól kezdve a Tudományos Gyüjtemény évfolyamaiban adta közre bírálatait. (Cikksorozat Vörösmarty Mihály nagyobb elbeszélő költeményeiről, az Auróra köteteinek ismertetései.) — 1830-tól kezdve Bajza József Kritikai Lapjainak munkatársa volt. (Bírálata Kazinczy Ferenc Pyrker-fordításáról.) — Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Pest, 1827. (Előzőleg a Tudományos Gyüjteményben.) — Handbuch der ungrischen Poesie. In Verbindung mit Julius Fenyéry herausgegeben von Franz Toldy. Két kötet. Pest

és Bécs, 1828. (Az antológia elején: Geschichte der ungrischen Poesie.) — Blumenlese aus ungrischen Dichtern. Pest és Bécs, 1828. (Az előbbi gyüjtemény kivonata.) — Magyar költői régiségek. Die Kaisertochter. A császárlány. Pest, 1828. (A Szendrei Névtelen széphistóriájának kiadása.) — Kisfaludy Károly minden munkái. Tiz kötet. Buda, 1831. (A gyüjteményből külön kiadásban: Kisfaludy Károly élete. Buda, 1832.)

Vörösmarty Mihály (1800–1855) a Tudományos Gyüjtemény szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Kritikai munkássága a Tudományos Gyüjtemény 1826. évfolyamában indult meg. Röviden, de velősen ismertette az érdekesebbeknek tetsző magyar és külföldi könyveket, szépirodalmi és tudományos munkákat. (Magyar szerzők: Bugát Pál, Czuczor Gergely, Döbrentei Gábor, Gaal György, Kis János, Kresznerics Ferenc, Széchenyi István, Vajda Péter, Wesselényi Miklós és számos drámairó.)

Zádor György (szül. 1799. július 3. Duka, Vas megye; megh. 1866. augusztus 17. Buda) pesti ügyvéd, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Családi nevét 1848-ban magyarosította Stettnerből Zádorra. Irói neve: Fenyéry Gyula; irodalmi dolgozatai ezzel a névvel jelentek meg az 1820-as évek évkönyveiben és folyóirataiban. Kazinczy Ferenccel buzgón levelezett, Kisfaludy Károlynak és Vörösmarty Mihálynak benső barátja volt. Jogi pályája az 1830-as évektől kezdve lassankint elsodorta a szépirodalom és kritika művelésétől. 1832-ben a pápai református főiskola fenntartói megválasztották a jogtudomány rendes tanárává, itt működött a szabadságharcig. 1851-ben soproni törvényszéki bíró, 1855-ben a bécsi legfőbb törvényszék bírája, 1861-ben pesti kúriai bíró. — Handbuch der ungrischen Poesie. Két kötet. Pest és Bécs, 1828. (Az antológia közrebocsátásában Toldy Ferenc volt a segítőtársa.) — Egy szó Döbrenteiről. Fenyéry Gyulától. Pest, 1830. (A Conversations-Lexikon pörének egyik mozzanata.) — Számos jogi munkáján kívül: Zádor György levelezése Kazinczy Ferenccel. Budapest, 1886. (Kiadta fia, Zádor Gyula nagyváradi királyi ítélőtáblai elnök.)

Irodalom. — A Kazinczy Ferencre és Kölcsey Ferencre vonatkozó irodalom: pályájuk tárgyalásában. — Tóth Lőrinc: Zádor György

emlékezete. Pest, 1869. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. 3. kiad. Pest, 1872. — Ifj. Szinnyei József: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Budapest, 1878. — Lázár Béla: Buczy Emil. Figyelő. 1888. évf. — Radnai Rezső: Esztétikai törekvések Magyarországon 1772–1817. Budapest, 1889. — Kelemen Béla: Szemere Pál. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1891. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Máté Lajos: Szemere Pál mint kritikus. Budapest, 1894. — Murajda Nándor: A magyar kritika fejlődése különös tekintettel Bajza József működésére. Eger, 1895. — Badics Ferenc: Az első magyar irodalomtörténetíró. Irodalomtörténeti Közlemények. 1897. évf. — Váczy János: A magyar irodalmi kritika kezdetei. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Pécsi Ottmár: Szemere Pál mint esztétikus és kritikus. Egri áll. reáliskola értesítője. 1910. — Várady Zoltán: Gróf Mailáth János szerepe a magyar irodalomban. Máramarossziget, 1911. — Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarossziget, 1912. — Fest Sándor: Angol irodalmi hatások Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. Budapest, 1923. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926. — Pap Károly: Horvát István, az irodalomtörténetíró. Csengery-emlékkönyv. Szeged, 1926. — Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848. Budapest, 1926. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Baros Gyula: Lappangó irodalomtörténetek. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Jánky István: Szemere Pál esztétikai és poétikai nézetei. Pécs, 1928. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Budapest és Debrecen, 1928. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929.

TÖRTÉNETI ÉS NYELVÉSZETI IRÁNYOK.

A NEMZETI nyelv a tudományos irodalomban a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáig nehezen tudott teret foglalni. A tudósok latinul adták közre kutatásaik eredményeit, a magyarnyelvű munkák inkább csak a népszerűsítés céljait szolgálták.

BUDAI EZSAIÁS debreceni református főiskolai tanár megírta *Magyarország históriáját*. (1805—1812.) A koráig közreadott történeti forrásokba alaposan elmélyedt s igen használható kézikönyvet adott a protestáns olvasóközönségnek. Mint stiliszta meglehetősen régies volt.

Határozottabb emelkedést mutatott a magyar történetírói stílus VIRÁG BENEDEK munkájában: a *Magyar századok*ban. (1808—1816.) A magyar nemzet történetének ezt a sikerült összefoglalását az előadás antik egyszerűsége, a történeti igazság bátor kimondása és a nemzeti önérzet ereje kiemeli a kor többi történetirodalmi terméke közül. Természetesen ma már ez a história sem lehet mintája a tudományos módszerű munkáknak, de Virág Benedek nem is a tudós emberek számára írt, hanem a nemzet műveltebb fiait tanította. Részrehajlatlansága miatt nem egy támadást kellett elszenvednie a katolikusok részéről. Szemére vetették, hogy még a protestánsok is kíméletesebben írnak a középkori állapotokról, mint ő,

az egyházi rend tagja. A kritikai szellemű szerző bátran ostorozta a papok és nemesek visszaéléseit, nem húnyt szemet a pápák és királyok megtévedései előtt sem.

A hazafias lelkesedéstől áthatott történetírói törekvések élére az 1810-es években Horvát István múzeumi könyvtárőr és egyetemi tanár jutott. Mint nyelvtudós kezdte irodalmi pályáját, tüzesen védte Révai Miklós és Kazinczy Ferenc tanításait, de még ifjú éveiben áthajolt a történetíráshoz. Őstörténeti kutatásait leghíresebb munkájában, a *Rajzolatok*ban (1825) foglalta össze. Büszkén említette, milyen rendkívüli tanulmányokat végzett feladatának sikeres megoldása végett: búvárkodott éjjel-nappal, elolvasott mintegy háromszázötven történeti kútfőt és háromszázezer oklevelet, így állapította meg a magyar nemzet ősi históriáját a bibliai Ábrahámtól kezdve a honfoglaló Árpádig. A magyarok a szittyák leszármazottai, a szittyák pedig már a legrégibb időkben sok helyen szerepelnek, csakhogy más és más név alatt. «Pözsög a Szentírás mindenféle régi magyar nevektől és régi magyar írásmódtól. Ti éjjel-nappal Szentírást olvasó rokonaim, hogyan nem vettétek ezeket észre a sok század alatt!» Az egyiptomi múmiákon a szittyák azaz a magyarok betűi vannak; a görögök jász azaz magyar nótára táncoltak; az Iliász tárgya voltaképen egy híres magyar háború; az argonauták története is magyar hadakozásról ad számot; Nagy Sándor soha meg nem ütközött a magyarok és jászok segítsége nélkül; a latinok a magyaroktól kölcsönözték törvényeiket és szokásaikat; Lissabont magyarok alapították; Attila magyar volt. Ezt a könyvet

tudományos végrendeletének szánta Horvát István, azután még jobban letért a helyes történetnyomozás útjáról. Ki akarta mutatni, hogy a magyar nemzet a világ legnagyobb multú nemzete, délibábos szónyomozásai a magyarság ősi létének igazolását célozták. Ilium szerinte Ilusvárat jelent, a parthus nép pártos népet, a jász ijászt, a magyar mageresztőt vagyis szántóvetőt; Mózes a Szentírás elején a magyar nemzet teremtését írta le, Ádám csak olyan magyar ember volt, mint Árpád, a honfoglaló; a magyar nemzet kritikai története már az Ábrahám előtti századokat is felöleli. Magyarokat fedezett föl Európa, Ázsia, Afrika számos helyén; magyaroknak nyilvánította Ádámot, Heraklest, Dareiost. Hitte, hogy állításai megdönthetetlen igazságok, hogy nevét áhítattal fogja emlegetni minden magyar, hogy új utat tört nemcsak a magyar históriában, hanem a világtörténelemben is. Történetírói munkássága sorozatos tévedés. Botlása csak rajongásig fokozódó hazafias lelkesedésével magyarázható.

Ebben a korszakban kezdte meg mélyreható történelmi búvárlatait gróf Teleki József akadémiai elnök is, de nagy művét, a *Hunyadiak kor*áról szóló kilenckötetes monografiát, csak a szabadságharc után adta közre.

A magyar történelemnek Horváth Mihály fellépéséig legformásabb kidolgozása német nyelven jelent meg. Amit a latinul író régebbi történettudósok szárazon és egyenetlenül halmoztak össze köteteikben, Fessler Ignác Auréll mindazt kitűnő formaérzékkel és élvezetes stílusban adta olvasói elé. A korabeli hazai történeti munkák annyira elmaradtak mögötte, hogy a magyar költők szívesebben

fordultak hozzá históriai anyagért, mint a színtelenebb hangú magyar történetírókhoz. *(Die Geschichte der Ungern,* 1812—1825.)

Az irodalom és tudomány világában általános figyelmet keltett Révai Miklós és Verseghy Ferenc nyelvészeti harca. Révai Miklós vezérgondolata az volt, hogy a magyar grammatika zavarosságát és a vitás nyelvi kérdéseket elsősorban a régi magyar nyelvemlékek segítségül hívásával lehet tisztázni. A XVIII. század írói egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak a régi magyar könyvekhez, az ősi magyarság dicsérete mind sűrűbben hangzott, a szerzetestanárok közül többen iparkodtak nyomozni a magyar nyelv történeti fejlődését: ez a históriai irány hatott Révai Miklósra. Megismerkedett a középkori magyar nyelvemlékekkel s a régiséget tette nyelvtani fejtegetései alapjává. Latinnyelvű magyar nyelvtana és szövegmagyarázatai kétségbevonhatatlanul igazolják, hogy az akkori európai nyelvtudomány legkiválóbb munkásainak egyike volt. Verseghy Ferenccel folytatott vitái a magyar nyelvtudományt első virágzásának teljességében mutatják.

Révai Miklós és Verseghy Ferenc elkeseredett küzdelmeinek összes kérdései egy főpont körül csoportosultak: mi a nyelvhelyesség próbaköve? Ennek eldöntése magában foglalta a többi kérdés megoldását is. Révai Miklós szerint a helyes magyarság értékmérője a régiség azaz a nyelvtörténet, Verseghy Ferenc szerint a közszokás azaz az élő nyelv. Révai Miklós úgy látta, hogy a nyelv idővel inkább romlott, semmint fejlődött; minél

régibb nyelvtörténeti emléket veszünk elő, annál hibátlanabbnak találjuk a nyelvet. Verseghy Ferenc akként vélekedett, hogy a nyelv folyton tökéletesedő szervezet, a közbeszéd minden korszakban változott; a régi nyelv a mainál semmivel sem megbízhatóbb, sőt annyiban még rosszabb, hogy a legrégibb magyar egyházi írók nem tudtak jól magyarul s ezért latinos és tótos fordulatokkal árasztották el nyelvünket; vitás nyelvi kérdésekben nem a régi magyar beszéd a döntő, hanem a most élő magyarság nyelve.

A két felfogást egymás mellé kellett volna fűzni, nem pedig egymással szembehelyezni, a kor szelleme azonban harcot kívánt, nem békés megoldást. A kortársak előtt a vitás nyelvi kérdések közül az ikes ragozás és a *j*-hangú ragok kérdése tűnt fel legfontosabbnak. Révai Miklós a régi nyelv alapján erélyesen sürgette az ikes igék szabályos használatát, Verseghy Ferenc az élő nyelvre hivatkozva állást foglalt az ikes igék külön ragozása ellen. Révai Miklós kimutatta, hogy az ikes ragozás a Halotti Beszédtől kezdve megvan a magyar irodalomban s az iktelen forma csak a XVIII. század közepe óta kezdett terjedni; Verseghy Ferenc amellett érvelt, hogy a magyar nép nagy része ma már csak a jelen idő egyes számú harmadik személyében alkalmazza az ikes ragozást s ha a régi irodalomból kimutatható is az ikes igék szabályos használata, már igen régi írások közölnek iktelen ragozásokat is. Verseghy Ferenc külön helyesírási szabályokat állított fel a *j* használatára s azt az elvet védelmezte, hogy a helyesírás pontos másolata legyen a beszédnek,

az etimologikus irás elvetendő, a *mennyen-* és *baráttya*-féle írás a helyes. Elvének megfelelő módon az igehajlításban és a birtokos személyragozásban nem írta ki az *l, t, d, n* hangra következő *j*-t, hanem *lj, tj, dj, nj* helyett a kiejtés szerint *ly*-et, *tty*-ét, *dgy*-ét, *nny*-et írt. Ez volt a jotta és ypszilon háborúja.

A révaiánusok és verseghyánusok vitája goromba személyeskedéssel folyt, a két vezértudós és híveik nem kímélték egymást. A vitában Révai Miklós és követői — az ikesen ragozók és jottisták — győztek, a nyelvújítók Verseghy Ferenc iskolájának vesztére döntötték el a harcot. Mivel Verseghy Ferenc lándzsát tört amellett, hogy a nyelv mesterséges úton nem gyarapítható, nyelvünk természetes fejlődésébe nem szabad beleavatkozni, helytelen új gyökérszókat és képzőket készíteni: buknia kellett. Kazinczy Ferenc és nyelvújító társai tönkretették tekintélyét, a Verseghy-kicsinylés divatossá lett, még az újabb nemzedékek is hosszú időn keresztül lenézően nyilatkoztak munkásságáról.

A magyar szókincs gazdagításának kérdése mindennél jobban izgatta a magyar írókat. Valamennyien érezték az irodalmi nyelv szegénységét; látták, hogy a nehéz helyzeten javítani kell. Ha idegen szöveg feküdt a fordító előtt, még a legügyesebb stiliszta is gyakran megakadt, mert a megfelelő szót vagy kifejezést nem tudta megtalálni. A szókincs elmaradt a kortól, az írók úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. Abban az időben, mikor a *dal, elv, irodalom, jellem, költő, művészet, regény, szerkesztő, színész, zene* és más nélkülözhetetlen szavak százával hiá-

nyoztak, nem lehet csodálkozni, hogy az írók végre is mesterséges eszközökhöz folyamodtak a szókincs felfrissítése végett. Nyelvújító törekvésük nem állt példa nélkül. Egyidejűleg Németországban is mutatkoztak nyelvújító tervek, ezeknek híre hamar eljutott Magyarországba; csakhogy a német mozgalom heves harc után elég gyorsan elcsendesedett, a magyar nyelvújítók ellenben rendkívüli szívóssággal küzdöttek s végső eredményben fényes győzelmet arattak.

A nyelvújító törekvések diadalra juttatásának halhatatlan érdeme Kazinczy Ferenc nevéhez fűződik. Bár a magyar szókincs gazdagításának ügyét már a XVIII. század írói is szívükön viselték, a nyelvújításra irányuló mozgalomnak mindaddig nem volt igazi sikere, míg Kazinczy Ferenc nem állott a nyelvújítók élére. A kiváló stiliszta a nyelvreform eszméjét eleinte tartózkodással fogadta s fogsága előtt kiadott fordításaiban mérsékelten alkalmazta az új szókat; de hetedfélévi fogsága idején belátta, hogy a nyelvújítás további halasztása bűn volna az irodalmi nyelv kiművelése ellen. Fogságából való kiszabadulása után egy évtized alatt előkészítette a talajt az ortológia és neológia küzdelmének megvívására, 1811-ben kibocsátott epigrammáival megindította a nyelvújító harcot. Az ortológusok tábora megmozdult, nagy elkeseredéssel folyt a vita éveken keresztül.

A hosszú irodalmi mérkőzésnek csaknem valamennyi mozzanata szorosan egybeforrott Kazinczy Ferenc pályájával. A küzdelem az ő javára dőlt el: a széphalmi vezér és hívei diadalmaskodtak. Az 1820-as évek elkövetkezé-

sével megszűnt az izgalom, elült a harci zaj. Néha-néha még elhangzott egy-egy bosszús felszólalás, azután mindenki belenyugodott a változhatatlanba. A jelesebb magyar írók úgyszólván kivétel nélkül a nyelvújításhoz csatlakoztak s résztvettek a szóalkotás és szóterjesztés munkájában. Tájszókat szedtek össze, régi szókat elevenítettek föl, a hosszú szók végét lemetszették, új képzőkkel készítettek új szókat, régi képzőket alkalmaztak ritkább szógyökerekhez, önállósították a szók törzsét. A hazafias tűz gyors munkára serkentette őket; nem értek rá, hogy hosszasan kutassanak egy-egy tájszó után vagy aggodalmasan mérlegeljék a nyelvtudomány tanításait. Inkább a maguk természetes nyelvérzékére és szóalkotó találékonyságára támaszkodtak, akként okoskodva, hogy a nyelv úgyis kiveti magából a bele nem illő elemeket.

A heves újító láz mindenesetre sokat változtatott a magyar szókincsen, itt-ott rontotta is a nyelvet, de azért a szóalkotás haszna hasonlíthatatlanul felülhaladta a nyelvreformmal járó kárt. Színesebb, hajlékonyabb, gazdagabb lett a magyar beszéd. Irodalmunk kibékült a megújhodott nyelvvel s az új elemekben bővelkedő közbeszéd apránkint kilökte magából a rosszhangzású szavakat és a nyelvérzéket sértő kifejezéseket.

A nyelvújítás korszakot alkotott a magyar nyelv történetében, a nyelvújítók örök hálára kötelezték a magyar irodalom minden munkását.

A Magyar Tudományos Akadémia működése 1831 február 17-én indult meg, az Akadémia tagjai elfogadták Révai Miklós nyelvtani rendszerét és Kazinczy Ferenc

nyelvújítását. A tudós testület világosan látta, hogy legfontosabb teendői a magyar nyelv körül vannak. Az idáig teljesen szétszórt magyar tudományosság most már szilárd elvi középpontot nyert s az akadémikusok a közkívánságnak tettek eleget, mikor a magyar helyesírás egységesítését, a tüzetes magyar nyelvtan megírását és a magyar nyelv teljes szótárának egybeállítását tűzték ki legelső célul. Nem a különféle tudományágak fejlesztésére törekedtek, hanem a nyelv búvárlatára. Lelkes vidéki kutatók segítségével rendszeresen gyüjtötték a nyelvemlékeket, az élő nyelvkincset, a tájszavakat, a mesterségek kifejezéseit; átnézték a már megjelent műszótárakat; szakbizottságokat szerveztek új szavak készítésére, a rossz szavak kiszorítására, a legjobbak állandósítására. A neologizmus teljesen győzedelmeskedett.

A Magyar Tudós Társaság alaprajzai és rendszabályai (1831) után a legkorábbi akadémiai kiadványok egyike volt: a *Magyar helyesírás és szóragasztás.* (1832.) Ez a számos kiadásban megjelent füzet tette egységessé a magyar ortografiát, ez békítette ki egymással a helyesírás kérdéseiről szenvedélyesen vitatkozó írókat. A magyar irodalmi nyelv ezentúl azonos ortografiai szabályok alapján jelent meg a könyvek, folyóiratok, hírlapok hasábjain.

Hogy a nyelvművelés ügyéért mennyire lelkesedtek íróink, mutatja Kultsár István pályatétele a Magyar Kurir 1804-iki évfolyamában: Mennyire ment már a magyar nyelvnek kimíveltetése; micsoda eszközlések s módok által kellene azt nagyobbra vinni; mikép lehetne ezen eszközöket foganatosakká tenni? A kérdés megoldására egyévi határidőt adtak; 1805 február 1-ig lehetett beküldeni a pályamunká-

kat. Kultsár István a legjobb dolgozat jutalmazására tizenkét aranyat, másodjutalmul hat aranyat tűzött ki. Adományát báró Prónay László csanádi főispán megnövesztette azzal, hogy a nyertesnek száz forintot, az utána következő legjobb mű szerzőjének ötven forintot ígért. A jeligés levélkével ellátott dolgozatokat a pesti Széchenyi-könyvtár igazgatója, Miller Jakab Ferdinánd, gyüjtötte össze, ugyanő őrizte az idejében letett összegeket. A bíráló bizottság tagjai: Kultsár István, Révai Miklós, Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Schedius Lajos, Prónay Sándor királyi kamarás és Báthory Gábor pesti református lelkész voltak. A jutalomtétel eredménye meglepetést keltett: huszonegy darab «concurráló írás» érkezett be. A bírálók hosszasan tanakodtak. Három pap került ki győztesnek a pályázók közül: az első díjat Kis János evangélikus lelkipásztor nyerte, a másodikat Pánczél Pál református prédikátor, a harmadikat Pucz Antal katolikus plébános. A nyertesek sok üdvös eszmét vetettek fel, de a nyelvújítás dolgában nem nyilatkoztak úgy, amint azt a neológia barátai elvárták volna.

Az elméleti fejtegetések után az egész ország érdeklődésébe belevitte a nyelvújítás dolgát a neológusok és ortológusok harca. (1811–1819.) Kazinczy Ferenc egyik vallomása szerint: «Az én érdemem az, hogy az a titkolt gyülölködés, mellyel ortológusaink és nyelvrontóink egymást közel negyven év óta nézték, világos ellenkezéssé, harccá lobbant. Illő volt, hogy a sötétség valahára elválasztassék a világosságtól s íróink és olvasóink közönsége az egyik vagy másik zászló alá térjen». A küzdelmek középpontjában a széphalmi vezér állt, nyelvújító harcának legfőbb mozzanatai a következők: Poétai episztola Vitkovics Mihályhoz (1811), Tövisek és virágok (1811), Mondolat (1813), Kazinczy Ferenc Munkáinak megindulása (1814), Felelet a Mondolatra (1815), Kazinczy Ferenc válasza támadóinak a Tudományos Gyüjteményben. (1819.) A győzelmes nyelvújítás az 1820-as évek után is továbbfolyt, a Magyar Tudományos Akadémia az 1830-as évektől kezdve szintén kivette részét a tervszerű szóalkotás munkájából, még a szabadságharc után is akadtak lelkes neológusok. A magyar nyelvújítás — mondja Tolnai Vilmos — páratlan jelenség a nyelvek történetében: a nemzeti élet átalakítására hatalmas erővel hatott, a tudomány és irodalom nyelvét módosította, a köznyelvre szintén megtette átalakító hatását. «Szótári tekintetben nyel-

vünk megbővült, gazdagodott, gyarapodott; a XIX. század új fogalmai, új eszméi új szavakat találtak; a régi szavak sokszorosan új jelentést kaptak. Az ortológia és a neológia harcai föltárták nyelvkincsünk sok ismeretlen bányáját s magában a nyelvben s a nyelvből a továbbfejlesztés sok új lehetőségét. Stílus tekintetében nyelvünk megtisztult, levetette az idegen nyelvek igáját, sokkal inkább, mint bármely más nyelv. Egyben meg is szépült, hangzatossá, simulékonnyá vált. Kifejezéseiben, szó- és mondatfűzésben változatos, sokszínű, árnyalatokban gazdag, kész bármely tartalomhoz illeszkedni, bármely műfajhoz alkalmazkodni. Alkalmas a legelvontabb tudomány fejtegetéseire; az érzés, gondolat és képzelet leggyengédebb és legcsapongóbb művészi előadására. Nincs sem a külső, sem a belső világnak olyan mozzanata, melynek, amennyire emberi beszéddel lehetséges, mai nyelvünk hű tolmácsa ne lehetne. Nincs a világ művelt nyelveinek olyan termése, melyet a magunk nyelvére híven le ne fordíthatnánk. S mind ez az óriás átalakulás és fejlődés anélkül történt, hogy más nyelvvel elegyedett s eredeti jellegéből kivetkőzött volna. Nem vált be az ortológusok aggodalma, kik attól féltették nyelvünket, hogy az újítás kiforgatja valójából, idegenné, érthetetlenné, zűrzavarossá teszi; nem a neológusoké sem, hogy az ortológia visszaveti az egyhangú laposság, a pórias bárdolatlanság állapotába. Az egyéneknek sokszor egymással ellentétesnek látszó munkáját a nemzeti lélek egysége kiegyenlítette és egybeforrasztotta.» (A nyelvújítás. Budapest, 1929.)

A nyelvújítást az 1870-es évektől kezdve Szarvas Gábor és nyelvésztársai lelkes magyarsággal és ortológus türelmetlenséggel támadták, álláspontjuk helyes is volt sok részletkérdésben, nyelvtisztító munkásságuk üdvös hatását mai napig érzi a magyar közbeszéd és irodalmi stílus, csak abban nem volt igazuk, hogy annyira kárhoztatták a XVIII. és XIX. századi neológusok mozgalmát. Mellőzve a prózai és költői előadás remek átalakulását, szókincsünk nem ragyogna mai bőségében, ha Kazinczy Ferenc és társai tétlenül maradtak volna. A nyelvújítás nélkül nem volnának meg többek között a következő szavaink: adat, adoma, alak, alap, alkotmány, anyag, arc, ábránd, áldz, állam, állít, állomás, általános, bankjegy, belügy, betűrend, bérlet, bírál, bizalom, bizottság, bohózat, cikk, család, csapat, csavar, dal, dallam, diadal, díszlet, divat, egyesület, egyén, egyhangú, elem, elmé-

let, elnök, előny, elv, emberiség, emelet, eredmény, erény, eszme, ezred, élelem, év, érv, étvágy, fegyelem, felvonás, festmény, fény, fénykép, fogalom, fok, folyóirat, forgalom, forradalom, földmüvelés, független, függöny, füzet, gáz, gép, gömb, gúny, gyár, gyász, győzelem, hadjárat, hajlam, halmoz, hangsúly, hangulat, helyesírás, helyettes, henger, hiány, hírlap, hitel, hivatal, honvéd, hőmérő, hős, hullám, ideg, ihlet, inger, ipar, irodalom, izom, javaslat, jelenet, jellem, jelszó, jog, kaland, kamat, karzat, kereskedelem, keret, képviselő, képzelet, készlet, kinevez, kirakat, kisebbség, kormány, kortárs, kórház, költemény, költő, költségvetés, könyvtár, kör, körülmény, kötet, köztársaság, közvélemény, külügy, lakoma, lap, lángelme, láz, lomb, lovasság, mérleg, mérnök, minta, modor, monda, mondat, művész, napló, naptár, nézet, növény, nyomda, okirat, önző, őrség, őszinte, összeg, ötlet, parancs, páholy, pályadíj, párbaj, perc, példány, pénztár, rajz, regény, rendelet, rendjel, rendszer, rezgés, részvény, részvét, rím, rom, rovat, rögeszme, sejt, siker, sorsjegy, szellem, személyzet, szemle, szenvedély, szerkesztő, szélsőség, színészet, színház, színpad, szirom, szobor, szónok, szöveg, talaj, tanulmány, taps, tábornok, tájszó, tárca, tárgy, társadalom, tekintély, terv, testőr, testület, tér, térkép, tétel, titkár, tisztikar, többség, tőke, tömeg, udvarias, ujság, uralom, ügyvéd, üzlet, vagyon, vasút, vágy, vázlat, verseny, vezércikk, vezérkar, vélemény, vihar, viszony, vita, vonal, zene, zsarnok. Nem volna meg száz és száz ezekhez hasonló fontosságú szó a közbeszédben, szépirodalomban, művészetben, tudományban.

A magyar irodalom minden tehetséges művelője résztvett a szóterjesztés munkájában és a kifejezéskincs bővítésében. A tisztábban látó ortológusok is belátták a nyelvújítás szükségét, az elfogulatlanabbak kibékültek Kazinczy Ferenccel, a kiengesztelődés az irodalom hasznára vált. — Kisfaludy Sándor, a dunántúli nyelvőrzők vezére, bosszúsággal szemlélte a német-francia szólásfordításokat, de az okos szóújításnak nem volt ellensége, maga is szívesen képezett új szókat. (Balvélemény, bünpör, csatadal, életkedv, hadtest, hasonmás, jellemzés, káprázat, kérvény, közvélemény, önvédelem.) — Berzsenyi Dánielt merész költői kifejezései a nyelvújítás természetes hívei közé avatták, a széphalmi mester iránt érzett hálája külön is odacsatolta a neológusok ügyéhez. — Kisfaludy Károly sokat tanult Kazinczy Ferenc munkáiból, Aurórájának ifjabb

dolgozótársai a nyelvújítás új stílusában írták szépirodalmi dolgozataikat, szavaik és kifejezéseik mások voltak, mint az idősebb nemzedéké. A zsebkönyv szerkesztője eredeti új árnyalással színezte stílusát és számos új szót alkotott. (Díszlet, felületes, fogékony, hatáskör, honvéd, méltányol, rejtélyes, szentesít, szeszélyes, szélcsend.) — Széchenyi István sokat gondolkozott nyelvi kérdéseken; nem helyeselte az ortológus zárkózottságot: «Ha van a nemzeteknél egy bizonyos aggság vagy halál jele, az semmi egyéb, mintha nyelvük holt vagy többé nem haladhat». Nyelvi kérdésekben több tanácsadója volt, így Döbrentei Gábor és Helmeczy Mihály; ezektől függetlenül a maga természetes tehetségével is jelentékenyen gazdagította a magyar nyelvkincset; számos értékes szó és kifejezés az ő munkáiból sugárzott szét az országban és nyert polgárjogot a művelt emberek ajkain. Nem a szépirodalom stílusát gazdagította, hanem elsősorban a közélet, hírlapírás, szónoklat, közgazdaság és társadalom nyelvét. (Alapítvány, bizottság, egyensúly, érdekes, felesleg, felszínes, gőzerő, gyanútlan, hangulat, hatóság, idomít, intézkedik, javaslat, korlátlan, lovagias, menet, ön, rendelkezik, részrehajlatlan, részvény, sajátság, szájhős, szerződés, találékony, termel, vonat.) — Vörösmarty Mihály nem képzett sok új szót, de a meglevők tömegéből kitűnő érzékkel válogatta ki a legkifejezőbbeket és legtetszetősebbeket. A szavak jelentésárnyalatainak módosításában a született nyelvművész ösztönével járt el. A nyelvújítás lelkes barátja volt, az akadémiai szótárak összeállításában szívesen dolgozott, ítéletében megbízhattak. Költői munkássága a stílusreform tündöklése. «Amire Kazinczy buzdított egész pályáján s amit idegen kecsek átültetésével kísérlett megközelíteni, azt Vörösmarty a nyelv saját anyagával tette meg: a mindennapi nála ünnepélyessé, a régi újjá, a szokott szokatlanná válik. Az ő nyelvében egyesül a régibb irányoknak valamennyi külön úton járó törekvése: a deákosok tömörsége, a franciások kecsessége, a németesek lágysága s a magyarosok zamatossága. Kazinczy eszménye — az új magyar költői nyelv — Vörösmartyban valósul meg.» (Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1919.)

Történetírók, nyelvészek:

Bacsányi János (1763–1845), a linzi száműzött, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: a IV. kötetben. — Mint Verseghy Ferencet, őt is a Kazinczy Ferenc személye ellen érzett harag hajtotta a nyelvújítás ellenségeinek táborába. Ausztriai elszigeteltségéből gúnyosan ostorozta

a neológusokat: A magyar tudósokhoz. Pest, 1821. (Támadását Szentmiklóssy Alajos utasította vissza a Tudományos Gyüjtemény 1822. évfolyamában. Bacsányi János a maga 1824. évi Faludi-kiadásában továbbfolytatta leckéztetéseit, ezért az új nemzedék, élén Toldy Ferenccel, ingerülten támadta s kicsinylően nyilatkozott írói munkásságáról.)

Beregszászi Nagy Pál (1750–1828) sárospataki református kollégiumi tanár. — Latin és német nyelvtudományi munkáiról: a IV. kötetben. — A nyelvújítást támadó ortológus könyve: Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica. Pest, 1815. (Erősen ostromolja a nyelvújítás önkényesen koholt szavait és németes kifejezéseit. A magyar nyelv törvényeit tiszteletben kell tartanunk, a tudatlanság és kérkedés újításait utasítsuk vissza, örködjünk ősi beszédünk tisztaságán.) — A nagytekintélyű tudós fejtegetéseire s egyúttal Sipos József 1816. évi tanulmányára Kazinczy Ferenc a Tudományos Gyüjtemény 1817. évfolyamában válaszolt. Ez alkalommal szövegezte meg híressé vált kijelentését: «A szépíró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segélheti, az neki mind szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem. Az író parancsolja, hogy úgy legyen s úgy lesz». Az írónak mindössze az a kötelessége, hogy csak azt merje, ami a nyelvnek nyereségére lesz; az olvasó viszont fogadja el, amit nyereségnek érez. A grammatikát és a nyelvszokást a nyelvújító sem veti meg, de kívülük tiszteli az ízlést is, mert a nyelv nem egyedül a tapasztalás dolga, hanem az etimológiát és a szokást hol tisztelő, hol nem tisztelő bírálaté is. Még Horatius Ars Poeticája is megengedi a szavak kurtítását, változtatását, szépítését. Szükséges és szabad új szót csinálni, új szerkezetet alkotni, idegen kifejezéseket honosítani. «A szépet érző, a szépet kereső írónak merni kell; lássa az idő: reá üti-e pecsétjét?» — Ennek a bírálatnak közrebocsátásával a Tudományos Gyüjtemény jól szolgálta a nyelvújítás ügyét; a szerkesztőség még azt is megtette, hogy Beregszászi Nagy Pál ellenbírálatának nem adott helyet; ezért jelent meg Nagy Pál újabb támadása önálló füzetben: Pennaháború. Sárospatak, 1820.

Budai Ezsaiás (szül. 1766. május 7. Pér, Szilágy megye; megh. 1841. július 14. Debrecen) református pap, a M. T. Akadémia tagja. 1794-től kezdve a debreceni főiskolában a történelem, a latin és görög

nyelv tanára volt, 1821-ben debreceni első lelkésszé választották, a következő évben a tiszántúli helvét hitvallású egyházkerület szuperintendensi székébe került. Mint nagyhírű tudós és a magyarországi kálvinisták egyik vezérembere, a debreceni tudós világ és a református vallásfelekezet képviseletében 1828 tavaszán résztvett a Magyar Tudós Társaságot szervező bizottság tanácskozásain. — Iskolai kézikönyvei, egyházi szónoklatai és történeti munkái közül kimagaslik háromkötetes magyar történelme: Magyarország históriája. Debrecen, 1805–1812. (Harmadik javított kiadása: Pest, 1833.)

Budai Ferenc (szül. 1760. november 8. Pér, Szilágy megye; megh. 1802. október 18. Szovát, Hajdú megye) református pap, Budai Ezsaiás testvérbátyja. — Háromkötetes magyar történelmi lexikona csak halála után jelent meg öccse kiadásában: Magyarország polgári históriájára való lexikon a XV. század végéig. Nagyvárad, 1804–1805. (Második kiadása: Pest, 1866. A szerző alaposan felhasználta Polgári Lexikonában Sinai Miklós debreceni tanár terjedelmes kéziratait, ezek segítségével gyüjtötte egybe históriai anyagát. Munkája a magyar elbeszélők és drámairók sokat forgatott forrásműve volt.)

Czinke Ferenc (1761–1835) a pesti egyetemen 1808-tól 1830-ig a magyar nyelv és irodalom tanára. — Életéről és munkáiról: az iskolázást ismertető fejezetben. — Az új nemzedék nyelvújító volt, ő ósdi szellemben tanította az egyetemi hallgatókat; csak nagyon kevesen jelentkeztek óráira, később ezek is ellenségeskedve támadták. Nem Révai Miklós rendszerét követte, hanem a Debreceni Grammatika tanításaihoz igazodott, köznapi magyarsággal írt, a neológusokat a nemzeti nyelv megrontóinak kiáltotta ki. — Új holmi. Pest, 1810. (Támadó irat az újítások ellen. A furcsa prózai és verses csipkelődéseket Szemere Pál utasította vissza Képlaki Vilhelm álnéven.) — Mikor a tizenhét éves Toldy Ferenc kiadta első művét, Isokrates Parainesisének magyar fordítását, s ebben rajongó nyelvújítónak mutatkozott (1822), Czinke Ferenc nem késett őt rendreutasítani: Tréfás levélke egy ifjú módi magyarhoz, nem neológushoz, hanem neologoszhoz. (Tanítványa nyelvújító lázának kigúnyolása hexameterekben.) — Kazinczy Ferenc és köre elkeseredve szemlélte Czinke Ferenc egyetemi tanári működését, bár káruk nem származott belőle. Révai Miklós utóda nem tudta magához füzni az ifjúságot; ellenkezőleg: olyan meddő

szerencséjű tanárnak bizonyult, hogy még az ortológus hajlamú egyetemi hallgatók is neológusokká lettek keze alatt.

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) debreceni író. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Míg a Debreceni Grammatika tudósai állást foglaltak a nyelvújítás ellen s ezzel a magyar írók jó részét az új szók és kifejezések ellenségévé tették, Debrecen hírneves költője a neológusokhoz csatlakozott. Helyeselte a szókincs bővítésének különféle módjait: a régi szók felélesztését, a tájszavak általánosítását, a magyarrá lett külföldi szók honosítását, a nyelv beszédkincséből új szók ágaztatását. «Kettőt szoktam én a magyar nyelv dolgában fejcsóválva nevetni. Egyiket azt, mikor valaki azt mondja, hogy: ez új szó! Mintha bizony nékünk meg kellene s meg lehetne azzal az egynéhány scytha szóval érni, amit kacagányos apáink lóháton hoztak ki Európába. A másik, amire mindég nevetnem kell, az, mikor néhány ember azt mondja, hogy: ezt a szót nem hallottam! Amit ők nem ismernek, az mind rossz szó.» (Kleist Tavaszának Előbeszédében.) Tudatos nyelvművész volt, anyanyelvére az ihletett költő nyelvteremtő büszkeségével tekintett: «Egy félfaragású nyelvben törnünk, rontanunk, építenünk, újítanunk kell: újítani csak a poéta és a poétai bátorsághoz szoktatott lélek mer». (Levele gróf Széchenyi Ferenchez 1802-ben.) Tanultsága, leleménye, ízlése egyformán megvolt az újításhoz. Pompás kifejezéseinek tömegén kívül számos új szóval gazdagította a magyar nyelvkincset. (Arc, ámulat, cölöp, éden, felocsudik, gyám, halmaz, harsány, hullám, kagyló, kaján, lépked, lomb, majmol, pitymallik, robaj, sírbolt, szamóca, versnem, világpolgár, zengzet.)

Diószegi Sámuel (szül. 1761. január 5. Debrecen; megh. 1813. augusztus 2. Debrecen) református pap. Tanulmányait szülővárosában és a göttingai egyetemen végezte; a hajdúnánási, majd a hajdúböszörményi helvét hitvallású gyülekezet prédikátora volt, 1803-tól kezdve debreceni lelkész. Szónoknak és tudósnak egyaránt kiváló férfiú. — Magyar füvészkönyv, mely a két magyar hazában található növényeknek megismertethetésére vezet a Linné alkotmánya szerint. Két rész. Debrecen, 1807. (Az értékes növénytan Fazekas Mihály közreműködésével készült; a két szerző sógorságban állott egymással; Diószegi Sámuel neje Fazekas Mihály nőtestvére volt. Amint Dugonics András Tudákossága új határkő a magyarnyelvű matematikai tudományban,

hasonló módon nyit új korszakot a magyarnyelvű botanika terén a Debreceni Füvészkönyv. A hatalmas műnek nemcsak szaktudományi, hanem nyelvészeti jelentősége is van. Diószegi Sámuelnek meg kellett teremtenie a növénytan műszótárát, új szavakat kellett alkotnia sok névtelen hazai növény megnevezésére. Feladatát merészen végezte, lelemények szócsinálónak bizonyult, a népnyelv segítségével sikerült megoldania feladatát. Jó elnevezései megmaradtak, erőszakolt szóalkotásai feledésbe merültek.) — Orvosi füvészkönyv, mely a magyar füvészkönyv praktika része. Debrecen, 1813. (Nyelvbővítés szempontjából ez is értékes mű. Az ortológia csak a szépirodalomban üldözte az újításokat, a tudományos irodalomban az észszerű szócsinálás pártján volt, helyeselte a műszók alkotását a hivatalos nyelvben is. Ezért indul meg ezidőtájt több tudományágban, továbbá a közigazgatási és törvénykezési nyelvben, a szakszótárak készítése. Mikor például Márton József, az ortológus szógyüjtő, 1799-től megkezdte népszerű magyar-német és német-magyar szótárainak kibocsátását, a szerencsésebben alkotott új szavakat sorra fölvette szókönyveibe, annyira benne élt a neológia a kor szellemében.)

Döbrentei Gábor (1786–1851) királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: a költők között. — Eleinte lelkes nyelvújító volt, de 1824 táján szembefordult a neológusokkal. Ekkor már annyira gyülölte ifjúsága bálványát, Kazinczy Ferencet, hogy az ortológia védőjeként lépett fel. A széphalmi mester 1824-ben ismét kifejtette fordítói alapelveit (Kazinczy előbeszéde az általa fordított Sallustiushoz. Kassa, 1824.), ez a külön közrebocsátott elöszó jó alkalom volt arra, hogy Döbrentei Gábor megírja cikkét: A magyar írásmód mostani állapotjáról. (Tudományos Gyüjtemény. 1824. évf.) Cikkében régen elhúnyt írók beszélgetnek: Báróczi Sándor, Barcsai Ábrahám, Révai Miklós, Verseghy Ferenc; eszmecseréjük éle az idegen-utánzás ellen irányul, e gondolat jegyében még Révai is kibékül Verseghyvel. A cikkíró nyelvtöröknek nevezte az idegenszerűségeken kapkodó nyelvújítókat, váratlan támadásával kellemetlen meglepetést keltett. («Mi lelé azt az embert, hogy most az is a nyelvrontókat korbácsolgatja:» sóhajott fel egyik levelében Kazinczy Ferenc.) A támadás nem keltett nagyobb zajt, Bacsányi János is hiába ostorozta a nyelvújítást 1824. évi Faludi-kiadásában, minden nagyobb visszahatás nélkül jelentek meg

itt is, ott is kisebb jelentőségű gáncsolódások a neológia szabadossága ellen. (A legnagyobb bajt Helmeczy Mihály, Kovacsóczy Mihály és Toldy Ferenc kihívóan merész újításai okozták; ezekre a széphalmi mester is kénytelen volt megjegyezni egyik levelében: «Valóságos örjöngés, amit csinálnak».) A Magyar Tudományos Akadémia munkásságának megindulása után Döbrentei Gábor újból az újítás ügye mellé állott s nemcsak azt vitte keresztül, hogy Buda részint névtelen, részint sváb elnevezésű hegyei és völgyei szép magyar nevet kaptak, hanem jól hangzó új szavakat is készített. (Dallam, élc, érzeleg, jelige, művelődés, nyelvkincs, szaval, szavazat, történelem, tanfolyam.) Mint nyelvtudós nagy érdemeket szerzett a középkori magyar szövegek közrebocsátásával. (Régi magyar nyelvemlékek. Négy kötet. Buda, 1838–1846. A M. T. Akadémia kiadása.)

Fessler Ignác Aurél (1756–1839) magyarországi kapucinus szerzetes, lembergi egyetemi tanár, oroszországi evangélikus szuperintendens. — Életéről és munkáiról: a hazai német irodalmat tárgyaló fejezetben. — Nevezetes munkája: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Tíz kötet. Lipcse, 1812–1825. (Figyelme a politikai és művelődéstörténeti mozzanatokra egyaránt kiterjedt, a régi kútfőket és az újabb feldolgozásokat egyformán felhasználta, históriai adatait és kritikai észrevételeit ügyesen csoportosította.)

Folnesics Lajos (megh. 1823. január 29. Bécs) hírhedt nyelvújító. Nőnevelőintézete volt Budán, később Keszthelyen tanított, élete utolsó éveiben a bécsi mérnökkari akadémiában kapott tanári alkalmazást. — Schelling Gusztáv német regénye után készített cifra magyarosítása: Alvina. Pest, 1807. (A könyv minden lapja hemzsegett az elképesztő nyelvrontástól. Idétlen új szavain és értelmetlen kifejezésein kívül külön újítása volt a «nősténye sítés». A szerző fogyatkozásnak tartotta, hogy a magyar nyelv nem tünteti fel a főneveken a férfi és a nő személyének nemi különbségét, ezért «nősténye iteni» kezdte a szavakat ilyenformán: angyalné, személyné, kedvesné, másikné, öné. Szerencsétlen kifejezéseiből a Mondolat és a Felelet szerzői bőséggel meritettek. Az Alvina német eredetije, amint György Lajos kimutatta: Der Beichtvater. Drezda, 1803. A fordító a Schelling-regényt hol szóról-szóra fordította, hol átgyúrta; helyenkint még kisebb-nagyobb nyelvészeti értekezéseket is illesztett a szerelmi história kuszált

szövegébe. A mese német színhelyét és mozzanatait teljesen magyarrá festette át. «Klopstocks Büste — írja Schelling — lächelte vom Mahagoni Schranck auf sie herab, Gellert warf von der Wand her einen warnenden Blick auf den Gast.» Felnesics átdolgozása szerint: «Dugonics mellképe mosolygott a mahagóni almáriomról le, Virág Benedek egy feddő tekintetet vetett a vendégre a falról le».)

Helmeczy Mihály (1788–1852) pesti ügyvéd, a Jelenkor szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: a költők között. — Berzsenyi Dániel verseinek 1816. évi második kiadásához előszót csatolt, ebben összefoglalta a nyelvújítás elveit: Értekezés az úgynevezett újításokról a nyelvben. Értekezését azért helyezte a verskötet élére, mert a Mondolat Berzsenyi Dánielről is gúnyosan nyilatkozott. Fejtegetéseiben ügyes érveléssel és találó példákkal védte a nyelvújítás jogosultságát, rámutatott a külföldi irodalmak hasonló mozgalmaira, bebizonyította, hogy az irók mindig újítottak. «Minekünk annyi jussunk van a nyelvhez, mint akármely elhúnyt századnak vagy generációnak.» Mint Kazinczy Ferenc rajongó híve, később egyre merészebben szőtte munkáiba új szavait. Széchenyi Istvánnak bizalmas nyelvi tanácsadója volt, a Jelenkor hasábjait a neológia szolgálatába állította. Szócsonkításait és hangösszevonásait elrettentő példákul idézték, maradt azonban nagyszámú szerencsésen alkotott új szava is. (Bankjegy, bitorol, bűvész, célszerű, esküdtszék, érv, főnök, gyár, hallgatag, hangverseny, helyiség, hírlap, igény, illatszer, izom, készlet, korszak, körmenet, léghajó, lényeg, műkedvelő, műterem, népszerű, nyugdíj, óvatos, parancsnok, párbeszéd, röpke, rugalmas, semleges, sorsjegy, szabadalom, szabatos, szenvedély, szeszély, taglejtés, tárca, testület, törleszt, vázlat, végrendelet, végzet, vérpad, zene.)

Horvát István (szül. 1784. május 3. Székesfehérvár; megh. 1846. június 13. Pest) magyar nemzeti múzeumi őr, pesti egyetemi tanár. Nemesi származású iparos-szülők gyermeke volt. Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után Székesfehérvárról Pestre került, elvégezte a filozófiai tanfolyamot, beiratkozott a jogra. Mint joghallgató Ürményi József országbíró házába jutott, éveken keresztül nevelte az országbíró két fiát. Ez igen szerencsés mozzanat volt pályáján. Megismerkedett az előkelő körök életével, összeköttetéseket szerzett a mágnások és papok között, belepillantott az ország ügyeinek intézé-

sébe, bizalmasa és pártfogoltja lett tanítványai családjának. Hűségéért, okosságáért, szorgalmáért nemcsak az Ürményiek becsülték, hanem egyetemi tanárai is, különösen Révai Miklós. A nagy nyelvtudós őt szemelte ki életírójának, vele társalgott legszívesebben, vele együtt harcolt Verseghy Ferenc ellen. Öt vallotta legkedvesebb tanítványának, őt az egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékén legméltóbb utódjának. Annyira becsülte és szerette, hogy halálos ágyán folyamodványt írt Ürményi Józsefhez; arra kérte az országbírót: neveztesse ki tanítványát helyettesévé, majdan utódává. De Horvát István még fiatal volt ahhoz, hogy Révai Miklós halála után egyetemi tanszékhez jusson. Egy huszonhárom éves ifjút, aki csak nemrégiben végezte be jogi tanulmányait, nem nevezhettek ki egyetemi tanárnak. Harmadik helyen terjesztették fel; az első helyre Kultsár István lapszerkesztőt, a második helyre Czinke Ferenc tanárt jelölték. A kancellária az utóbbit, a legkevésbé méltót neveztette ki s a helytartótanács mihamar intézkedett, hogy Czinke Ferenc elfoglalja Révai Miklós örökségét. Horvát István továbbra is az Ürményi-házban maradt; mikor befejezte az Ürményi úrfiak nevelését, az országbíró kinevezte titkárának és az egyetem elnöki jegyzőjének; emellett bőven jutott ideje tanulmányai folytatására, a tudósokkal és költőkkel való érintkezésre, oklevelek másolására, értekezések írására s arra, hogy elvállalja a Széchenyi-könyvtár őri állását. 1823-ban végre egyetemi tanszékhez jutott. Amilyen lelkiismerettel végezte a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári anyagának rendezését, éppen olyan lelkesedéssel tartotta meg az egyetemen diplomatikai előadásait. 1830-ban a magyar nyelv és irodalom tanárává nevezték ki, ezzel lelkének leghőbb vágya teljesült, az ifjúság hazafias nevelését kedve szerint irányíthatta. Egyike volt a régi Pest legmozgékonyabb tudósainak. Kazinczy Ferenccel baráti viszonyba lépett s Vitkovics Mihály és Szemere Pál társaságában lelkesen védte a széphalmi mester újító elveit. Horvát, Vitkovics és Szemere alkották Kazinczy pesti triászát, ez a kis írói kör az ország fővárosában a széphalmi mester irányának legfőbb támasza volt. Az akkori nemzedék hízelgő nyilatkozatokkal növelte az országoshírű tudós önérzetét, de már az 1830-as évek ifjabb írói megtépdesték tudományos babérait. Különösen Bajza József támadta és gúnyolta a Kritikai Lapokban. A tudományára büszke férfiú heves polémiákba bocsátkozott kicsinyelt ellenfeleivel, azután

félrevonult s bosszankodva szemlélte a diadalmas új nemzedéket. Annyira meghasonlott az írói körökkel, hogy ismételt megválasztása ellenére sem fogadta el az akadémiai tagságot. Egyébiránt országszerte nagyra becsülték: a nemesség az 1836. évi országgyülésen Deák Ferenc indítványára kétezer forint évi díjjal tüntette ki, hogy a nemzet javára gondtalanul folytathassa kutatásait. Horvát István elsősorban adatgyüjtő volt, adatait pedig azért gyüjtötte, hogy rámutathasson a magyar faj nagyságára. Az elfogulatlan ítélőerő hiányzott tehetségéből, maradandó alkotás nem fűződik nevéhez; de ha történetírói működésére a modern történetkritika rá is nyomta az ábrándozás bélyegét, pályája mégsem csekély jelentőségű. Mint egyetemi tanár nagy szolgálatokat tett a magyarságnak. Nem akadt még egy tudós, akitől annyian tanulták volna a hazát szeretni s ez nem kis érdem abban az időben, mikor a nemzetnek hazaszeretettől lángoló férfiakra volt szüksége. — Ifjú korában számos költeményt írt, 1806-tól kezdve több cikke jelent meg Kultsár István hírlapjában, a Tudományos Gyüjteménynek 1817-től kezdve szorgalmas munkatársa volt, a folyóiratot négy éven keresztül szerkesztette. (1833–1836.) — Kéziratainak nagy tömegén kívül sokat emlegetett könyvei voltak a következők: Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében. Pest, 1815. (Schwartner Márton pesti egyetemi tanár azt vitatta, hogy a magyar nyelvvel a középkorban nem törődött senki, ezzel szemben Horvát István bebizonyította, hogy a latin nyelvnek a középkorban nem volt meg az a jelentősége, melyet neki Schwartner Márton tulajdonított. Ez a könyv voltaképpen a nemzeti becsületet védte az idegen szellemű kritizálgatás ellen. A vármegyék több száz példányt rendeltek belőle szétosztás céljából.) — Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről. Pest, 1820. (Munkájában erős történeti és jogi érvekkel védte az ősiségen alapuló örökösödési rendszert.) — Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest, 1825. (Ez a magyar őstörténet Kultsár István hírlapja mellett ívenkint jelent meg. Eredményeire büszke volt szerzője. Hitte, hogy az addigi zürzavar után a magyar nemzet dicsőségére világosságot hozott s a magyarok iránt elfogult külföldi történetírókkal szemben bebizonyította, hogy Isten az első emberben magyart teremtett.) — A deutschok Mózestől Tacitusig. Tudományos Gyüjte-

mény. 1831. évf. (A németek őstörténete mindenféle önkényes szóértelmezés alapján. Ehhez hasonló értekezéseket később is írt a Tudományos Gyüjteményben.) — Horvát István Mindennapija. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912–1914. évf. (Kéziratban maradt naplójának közlése.)

Kazinczy Ferenc (1759–1831) zemplénmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. — Nyelvújító harcáról: a pályáját méltató részben. Szóalkotásaival és stílusújításaival minden elődét és kortársát felülmulta. Új szavait szókurtítással, szóképzéssel, szóösszetétellel, meglevő szavak átalakításával, tájszók általánosításával, régi szavak felújításával alkotta. (Aggastyán, alak, badar, dereng, egyesület, egyetem, elem, emlékkönyv, engedékeny, enyhe, édeskés, évkönyv, évszak, felvonás, féltékeny, gyengéd, hálás, hölgy, istennő, kacér, komoly, korszellem, könnyelmű, lakoma, lég, magány, máglya, mesterkélt, pongyola, példány, rege, repkény, részvét, sírkő, szellem, szerény, szobrász, szolgalelkűség, szorgalom, szükkeblűség, tesped, törzs, vándor, verseny.) Stílusújításai még fontosabbak. Tolnai Vilmos helyesen mutatott rá arra, hogy az egyházi és moralista színezetű magyar irodalmi nyelv elsősorban Kazinczy Ferenc munkája árán válik szépirodalmivá. «A nehézkes, merev, egyhangú és egyszínű stílust fölváltja az erő és szépség, a sokszínűség és árnyalati gazdagság, a rövidség és változatosság, az előadás sokoldalúsága, tárgyszerűsége és időszerűsége; az író sugallója ezután már nemcsak az érthetőségre való törekvés, hanem csín és íz, ami Kazinczy szótárában műveltséget és fejlett ízlést jelent. Valahány szép kifejezést, fordulatot olvas az idegenben, azt szóról-szóra lefordítja, hogy gazdagítsa vele a magyar stílus kincsesházát. Innen a sok latinos, németes, franciás idegenszerűség szövegeiben. Ez nem szolgai, rabi fordítás, aminek sokszor mondották régebben és újabban is, ez szándékos stílusbővítés idegen, tehát új kapcsolatokkal, fordulatokkal és kifejezésekkel. Példája fölbátorította az írókat, hogy a nyelv természetének korlátain belül merjenek olyan új stilisztikai kapcsolatokat, melyeket az ortológus grammatika mindig tiltott volna. A romantikusok, főleg Vörösmarty színmagyar, de végtelenül merész kifejezései Kazinczy nélkül nem születtek volna meg.» (A nyelvújítás. Budapest, 1929.)

Kis János (1770–1846) dunántúli evangélikus szuperintendens

a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — A Kultsár István nyelvművelő jutalomtételére hirdetett versenyen az ő pályaműve nyerte el az első díjat: A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimüveltethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet. Pest, 1806. (Ebben az időben, a nyelvújító harc megindulása előtt, a neológusok még elég mérsékelten gondolkodtak; csak néhány év mulva indult meg Kazinczy Ferenc irányítása mellett szélsőséges szócsináló és kifejezésalkotó hadjáratuk. Kis János valamennyi pályázótársa között legtovább ment a nyelvújítás pártolásában, de azért megmaradt a mérsékelt neológia hívének, csak a nyelv természetének korlátain belül pártolta az írók neológusszabadságát. A maga gondolatain és magyar kortársai hasonló fejtegetésein kívül német munkákból is bőven merített. A többi pályamű szerzője jóval tartózkodóbban szemlélte a nyelvújító törekvéseket, nem egy közülük teljesen a Debreceni Grammatika álláspontjához csatlakozott: az újítás csak a tudományos műnyelvben jogosult, de a szépirodalom nyelvében és a közbeszédben nem engedhető meg.)

Kölcsey Ferenc (1790–1838) szatmármegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Szemere Pállal közösen írt műve: a Mondolatra válaszoló Felelet. (1815.) Munkáiban kerülte a rosszulhangzó új szavakat, szívesen merített a szerencsés neologizmusokból, diétai követ korában állandóan buzdította az országgyülés tagjait szónoklataik nyelvtisztaságára. Az volt a felfogása, hogy a szóalkotás szabadságát nem lehet megtagadni a jó íróktól, különben a nyelv örökké meddő és szegény lesz. Meggyőződéssel küzdött Kazinczy Ferenc elvei mellett, józan érveket hangoztatott az ortológusok ellen, a túlzó újításokat nem helyeselte. Új szavak alkotásában nála kisebb tehetségek is leleményesebbek voltak.

Kresznerics Ferenc (szül. 1766. február 25. Iváncz, Vas megye; megh. 1832 január 18. Ság, Vas megye) katolikus miséspap, szombathelyi tanár, utóbb sági plébános, a M. T. Akadémia tagja. Kitünő nyelvtehetség volt, nagy szorgalommal gyüjtötte a magyar szavakat és szólásokat. — Főmunkája: Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal. Két rész. Kiadták a magyar nyelv és a szerző néhány barátjai. Buda, 1831–1832. (A nagyterjedelmű magyar-latin szókönyv 1833-ban

megnyerte a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmát. Az akadémiai nagyszótár megjelenéséig ez volt a legbővebb magyar szókincsgyüjtemény.)

Pánczél Pál erdélyi református pap, 1786-tól kezdve a szolnok-dobokamegyei Kendilóna falu kálvinista lelkipásztora. — Jutalmazott munkája Kultsár István 1804-ben kihirdetett nyelvmüvelő pályázatán: A magyar nyelvnek állapotjáról, kimüveltethetése módjairól. Megjutalmaztatott felelet. Pest, 1806. (Ortológus szellemü munka.)

Pápay Sámuel (1770–1827) egri tanár, utóbb pápai ügyvéd. — Életéről és munkáiról: az irodalomtörténetirók között. — Engedékeny ortológus és józan neológus volt. A veszprémmegyei nemesség felkérésére tetszéssel fogadott felolvasást tartott a nyelvi kérdésekről, ezt az értekezését nyomtatásban is közrebocsátotta: Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyüjteményével, melyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye. Veszprém, 1807. (Pest vármegye kezdeményezésére a Tiszti Szótáraknak egész sora készült, ezeknek egyikét Pápay Sámuel szerkesztette és adta ki vármegyéje megbizásából. Szóujító elveit újból kifejtette egy évvel később megjelent irodalomtörténetében.) — A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808. (A szókat és szólásokat egyformán szaporitsuk, de mind a szócsinálás, mind a kifejezésalkotás munkájában a magyar nyelv és a magyar gondolkodás tiszteletbentartásával járjunk el. Keltsük életre az elavult szavakat, használjuk fel a nyelvjárások szókincsét, a rokonjelentésü szavakat más-más jelentéssel különitsük el egymástól, új szók alkotásában gondunk legyen a jó tövekre és helyes képzőkre, a kényszerből megtartott idegen szókat azzal tegyük magyarabbakká, hogy származékaikat magyar képzőkkel használjuk.)

Pázmándi Horvát Endre (1778–1839) győrmegyei plébános, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Hatásos értekezésben birálta Kazinczy Ferenc fordításainak kilenc kötetét. (Tudományos Gyüjtemény. 1818. évf.) Ellentmondott annak a felfogásnak, hogy a nyelvujitás mindent tehet a magyar stilus szépitése céljából, súlyos érveket hozott fel a nyelvszokástól szentesitett szólásmódok védelmére, megbirálta és visszautasitotta Kazinczy Ferenc izlésreformjának túlzásait.

Pucz Antal (1767–1831) dunántúli katolikus pap. — Kultsár

István nyelvművelő pályázatán a harmadik díjat nyerte, de pályaműve későn került nyomda alá: Értekezés a nemzeti nyelv tökéletesítése és terjesztése módjáról. Esztergom, 1724. (A Magyar Kurir és a Hazai Tudósítások hírt adtak az értekezés megjelenéséről, de a szerző fejtegetései nem keltettek nagyobb figyelmet.)

Révai Miklós (1749–1807) kegyesrendi szerzetes, utóbb világi pap. — Pályájának méltatása a deákos költők között: a IV. kötetben. — Mint hírlapszerkesztő az 1780-as években a nyelvújítás lelkes híve volt: «Én a magyarságot újabb szókkal nem rontani, hanem építeni akarom». Más nyilatkozata: «Új dolgoknak új neveket adhatunk, hogy ne tarkázzuk tele deák szavakkal szép tiszta nyelvünket. Ha szokatlan is először, utóbb csak hozzá tanulunk». Még később is védte a purizmust, de élete utolsó éveiben már ortológussá lett, tanácsadója a régi nyelv volt. A túlzó neológusokról bosszúsan jegyezte meg: «Értetlenül rontják a nyelvet némely új szókoholók, magukat hányó-vető tudatlan bódult fejek. Oktalan képzelésük után azelőtt soha nem hallatott éktelen csodákkal terhelik a nyelvet». — Révai Miklós latinul írta fő munkáit, de Verseghy Ferenc ellen irányuló vitairatai magyarnyelvűek: Verseghy Ferencnek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága. Pest, 1805. (Világosvári Miklósfi János álnév alatt.) — Verseghy Ferencnek megcsalatkozott illetlen mocskolódásai a tiszta magyarságban. Pest, 1806. (Fényfalvi Kardos Adorján álnév alatt.) — Ezzel a két indulatos röpirattal függ össze Horvát István vitairata: Verseghy Ferencnek megfogyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban. Pest, 1806. (Boldogréti Vig László álnév alatt. A nyelvészeti harc eredményeinek összegezése, Verseghy Ferenc kicsinylése, Révai Miklós magasztalása.) — Révai Miklós és Verseghy Ferenc harcában Kazinczy Ferenc nyiltan Révai Miklós pártjára állott s nem habozott kijelenteni, hogy Verseghy Ferencet a nemzet legszerencsétlenebb írói közé számítja. (Kazinczy Ferenc levelezésének kötetei.) — Magasztaló hangon emelte ki Révai Miklós érdemeit Toldy Ferenc. Tanítása szerint Révai Miklós nemcsak nálunk megalapítója a történeti nyelvtudománynak, hanem megelőzője a külföldnek is, mely nem ismerve a magyar tudomány nagy lépését, csak egy évtizeddel a lángeszű magyar fölfedező halála után érkezett el a nyelvtörténet tudományának megalkotásához. (A magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Ezek után átment a köztudatba,

hogy Révai Miklós fényes sikerü nyelvtörténeti módszerével megelőzte Grimm Jakabot, a német nyelv történetíróját. — Bánóczi József fejtegetései mindenben igazat adtak Toldy Ferenc felfogásának. Ő is úgy látta, hogy Révai Miklós Európa tudósai előtt új eszméket hirdetett és új utakat jelölt ki: egyetlen európai nemzet sem dicsekedhetett ebben az időben két olyan igazán kiváló nyelvésszel, mint amilyen Révai Miklós és Verseghy Ferenc. (Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879.) — Révai Miklós és Verseghy Ferenc nyelvtudományi munkásságának egymáshoz való viszonyáról kimerítően írt Császár Elemér. A nagy vitára vonatkozó régibb irodalmat figyelembe vette, a régebbi téves állításokat kiigazította. (Verseghy Ferenc élete és művei. Budapest, 1903.) — Hogy Révai Miklós külföldről hozott nyelvtudományi eszméket tett nálunk termékennyé s a nyelvtörténeti módszer alkalmazásával nem előzte meg Grimm Jakabot, nincs is tehát elsőbbsége: ezt a tételt Rubinyi Mózes világította meg. (Grimm és Révai. Magyar Nyelvőr, 1903. évf.) — Fejtegetéseinek egy részét Velledits Lajos cáfolta. (Révai és Adelung. Nyelvtudományi Közlemények. 1908. évf.) — Hogy Révai Miklós nyelvészeti tanításaiban mi az eredetiség és mi az idegen hatás, ezt Melich János vizsgálta behatóan. Szerinte Révai Miklós nem a külföld eszméiből táplálkozott. Ő azok sorában áll, akik először alkalmazták mély alapossággal a nyelvi tényekre a történelmi módszert s ebben megelőzte a nagy német nyelvészeket, Grimm Jakabot és Bopp Ferencet. (Révai Miklós nyelvtudománya. Budapest, 1908.) — Tolnai Vilmos rámutatott arra, hogy a nagy nyelvtudós, pályája végén, lelkes neológusból csakúgy ortológussá változott, mint Verseghy Ferenc. A klasszikus verselésben Molnár János, a prózai előadásban Faludi Ferenc, a hírlapi nyelvben Rát Mátyás tanítványa volt; ortológussá Barczafalvi Szabó Dávid szertelenségei s főként nyelvtörténeti tanulmányai tették. A XIX. század elején írt munkáiban többször felszólal a nyelv megrontói ellen, az ellenük való harcot igazságosnak ítéli. A tudós felsőbbségével tekintett a szócsinálók nyelvi tájékozatlanságára. (A nyelvújítás. Budapest, 1929.)

Sipos József (szül. 1775. Kecskemét; megh. 1840. április 8. Békés) hódmezővásárhelyi, kecskeméti és szentesi tanár, 1818-tól békési református pap. — A nyelvújítást támadó ortológus tanulmánya: Ó és új magyar vagy rövid értekezés, miképen kelljen az ó magyarsággal

az újat egyesiteni azaz miképen kelljen a régi magyar nyelvet új szavak, szólások és formák által gazdagitani úgy, hogy azt természeti állásából ki ne vegyük, mint némelyek. Előadta egy a régieket és helyes újításokat egyformán kedvelő, de a nyelvet elrontani iszonyodó magyar. Pest, 1816. (Munkája név nélkül jelent meg, jó nyelvérzékkel bírálja benne a nyelvújítók elveit és idegenszerű szólásait, józan tanácsokat ad az új szavak alkotói számára. Nyelvünk elég bő ahhoz, hogy ne nagyon kapdossunk az újítások után s ne tegyünk a nyelven erőszakot homályos szavak formálásával. Fejtegetéseire Kazinczy Ferenc a Tudományos Gyüjtemény 1817. évfolyamában válaszolt; ez alkalommal Beregszászi Pál 1815. évi támadását is visszaverte.)

Szemere Pál (1785–1861) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: a költők között. — Kölcsey Ferenc társaságában ő irta a Mondolatra válaszoló Feleletet. (1815.) Kazinczy Ferencnek szerencsés szóalkotásaival is tanítványa volt. Valóságos ihlet vezette szócsinálásaiban. (Néhány híresebb szava: ábránd, botrány, derű, ellenőr, erély, eszmény, ipar, irodalom, jellem, kalandor, lóverseny, modor, rajongó, regény, szilárd, színész, titkár, ünnepély, zsarnok.)

Teleki József gróf (szül. 1790. október 24. Pest; megh. 1855. február 15. Pest) Erdély kormányzója, a M. T. Akadémia első elnöke. Atyja gróf Teleki László költő és nyelvtudós, a hétszemélyes tábla bírája; nagyatyja gróf Teleki József költő és szónok, a magyar szent korona őre és az 1790. évi országgyülés egyik legtekintélyesebb kálvinista vezérpolitikusa. Tanulmányait Kolozsvárt, Pesten és Göttingában végezte, 1815-től kezdve a budai magyar királyi helytartótanács szolgálatában állott, 1824-ben a királyi tábla bírája, ugyanekkor a tiszamelléki református egyházkerület és a sárospataki helvét hitvallású főiskola főgondnoka, 1827-ben csanádi főispán, 1830-ban szabolcsi főispán, még ebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Ennél a választásnál semmi sem mutatja jobban személyi súlyát és tudományos megbecsülését: negyven éves korában állitották a Magyar Tudós Társaság élére olyan katolikus tekintélyekkel szemben, akiknek neve és rangja szintén fényt jelentett volna az ország első tudós testülete számára. 1832-ben a bécsi magyar királyi udvari kancellária előadó tanácsosa, 1840-ben koronaőr, 1842-

ben Erdély kormányzója. A Magyar Tudományos Akadémia hálás kegyelettel emlékezhetik vissza elnöki munkásságára. Az Akadémia bölcs szellemi vezére és nagylelkű jótevője volt, földbirtokainak jövedelmeiből tetemes összegeket csatolt a Tudós Társaság vagyonához, atyja nagyértékű könyvgyüjteményének felajánlásával megvetette az akadémiai könyvtár alapját. A könyvtár gazdagítása mindvégig szívén feküdt, a könyvtárnoki tisztség szervezése az ő áldozatkészségének köszönhető, a maga könyvtárát szintén az Akadémiának ajándékozta. Végrendeletében gazdag adományt juttatott tudományos és irodalmi célokra. Az önkényuralom idején ezt a nagy lelket is gyászba borította a nemzeti összeomlás, de magyar szíve bízott a feltámadásban, megfeszített erővel dolgozott hazája tudományáért. Mint tudós, eleinte nyelvművelő kérdésekkel foglalkozott, később a XV. század történetét kutatta, históriai búvárlatainak gazdag eredményei élete alkonyán jelentek meg. — Első tudományos munkáit a következő kiadvány vitte a nyilvánosság elé: Jutalomfeleletek a magyar nyelvről. A Magyar Nemzeti Múzeum 1815., 1816., 1817. esztendei kérdéseire. Kiadta Horvát István. Két kötet. Pest, 1821. (Egyik koszorúzott tanulmánya, A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által, a Marczibányi-bizottság 1817. évi pályakérdésére készült a 1818-ban nyerte meg a jutalmat. Éles ítélettel összegezi benne a nyelvújító harcok tanulságait s igazat ad a nyelvújítóknak: «Az írónak szabad, sőt kötelessége a nyelvszokást igazgatni, javítani». Másik tanulmánya szótári javaslat: Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja.) — Tizenkét kötetre tervezett történeti munkájából kilenc kötet jelent meg: A Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1825–1863. (A tudományos elmélyedéssel írt hatalmas monografiát Csánki Dezső egészítette ki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Három kötet. Budapest, 1890–1891. Ez az önmagában is teljes monografia a tizenkétkötetes mű VI—VIII. kötete.)

Teleki László gróf (1764–1821) a hétszemélyes tábla bírája, református egyházkerületi főgondnok. — Pályájáról: a IV. kötetben. — Alapos tanultságra és éles ítélőerőre valló tanulmánya: A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései gróf Teleki Lászlónak. Pest, 1806. (Ortológus szellemű elmélkedő, de a mérsékelt

neológia ellen nem tiltakozik. A magyar nyelv szóbőségét nem lehet kicsinyelni, ha mindjárt nem értük is még el a nyugati művelt nemzetek nyelvkincsének gazdagságát. Bővítsük nyelvünket megfontolva, ne pedig elvakultan.)

Ungvárnémeti Tóth László (1788–1820) a pesti Hazai Tudósítások segédszerkesztője, utóbb bécsi szigorló orvos. — Pályájáról: a deákos költők között. — Sokat emlegetett epigrammája: Révai és Kazinczy. («Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révai könyvét; Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.») — A grammatika és nyelvújítás ügyében több vitája volt. 1816-ban kiadott versgyüjteményét neológus szellemű glosszákkal látta el, egyik megjegyzése halálos ellenségévé és engesztelhetetlen irodalmi támadójává tette Terhes Sámuel református papot. — Összeütközésbe került Czinke Ferenc pesti egyetemi tanárral is: Két poétai levél. Pest, 1816. (Az egyik episztolát Czinke Ferenc írta, a másikat Tóth László.) — A Tudományos Gyüjtemény 1817. évfolyamában megbírálta Ercsei Dániel debreceni református főiskolai tanár Philosophiáját, ezért a debreceniek nagyon megsértődtek s a filozófus-szerző a folyóirat következő évfolyamában epésen válaszolt. (A reformátusok rossz néven vették, hogy egy kálvinista bíráló a magyar nyelv dolgában különbnek tartja a katolikus Révait, mint a Debreceni Grammatika református tudósait. Tóth László többek között azt írta a nagyhírű ortológus nyelvtanról, hogy az «a Révaié mellett, mint a csillag a nap előtt, egészen eltünt, porába omlott». Ercsei Dániel nyelvéről megjegyezte: «De a nyelv, a nyelv, mint minden debreceni tudósoké». A debreceniek nyelvét később a Magyar Tudományos Akadémia szervező bizottsága is megszólta. Éppen a nagytudományú Ercsei Dániel volt az, aki Kazinczy Ferenc legnagyobb bosszúságára az akadémiai tanácskozásokon még 1830-ban is így beszélt: «Itt, mint veszem észre, az akaródik értődni».)

Vándza Mihály hírhedt neológus. Életéről keveset tudunk. A XIX. század első harmadában élt, festészettel foglalkozott, színészkedett, tragédiákat és vígjátékokat írt. — Új stílusra törekvő könyve: A búsongó Ámor. Egy hajnali édes andalmány teremtménye. A szépnem kedvéért. Pest, 1806. (A vadstílusú Osszián-utánzatot régebben a nyelvújítás túlzásait ostromló gúnyiratnak tartották, olyan féke-

vesztett neológus-munka. Nyakatekert szövegét a Mondolat és a Felelet szerzői forrásul használták.)

Verseghy Ferenc (1757–1822) pálosrendi szerzetes, utóbb világi pap. — Pályájának méltatása: a IV. kötetben. — Fiatal éveiben sok új szót alkotott, később a purizmus ellensége lett, féltette a nyelv érthetőségét az újításoktól. Egyet azonban megengedett: a szendergő szógyökerek feltámasztását. A költőknek, úgymond, szükségük van a rövid szavakra; nem vétenek a nyelv szelleme ellen, ha a hosszabb szavak gyökerét önállósítják. A szóelvonásra számos példát adott, az irodalmi nyelv elfogadta új szavait. (Kaland, kóbor, magány, nyomor, sáv, vágy, viszony.) — Nyelvtudományi munkái nagyobbára latinnyelvűek, de Révai Miklósnak szóló válaszát magyarul írta: A tiszta magyarság avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Pest, 1805. (A vitás nyelvi kérdésekben az élő beszéd a legigazságosabb bíró, nem a régi nyelv. Nevetséges volna magyarul úgy beszélni és írni, amint a régiek beszéltek és írtak. Nem helyes különbséget tenni az ikes és iktelen igék között, amint nem tesz különbséget a magyar nép sem.) — A filozófiának a talpigazságaira épített felelet a Nemzeti Múzeum nevében a magyar nyelv iránt tett s az 1818. esztendőben a Hazai Tudósításokba iktatott kérdésekre, mely értekezés gyanánt is szolgál egyszersmind a nyelvmüvelésnek mivoltáról és akadályairól. Buda, 1818. (A Marczibányi-pályázat kapcsán írt vitairat, egyben nyelvfilozófiai mű. Támadja a nyelvújítást, a magyar nyelv megrontásával vádolja a neológusokat. Még az elavult szók újjáélesztését és a tájszók általánosítását is ellenzi.) — Nyelvtudományi búvárlatainak összefoglalása: Magyar grammatika avagy nyelvtudomány. Buda, 1821. (A nyelvemlékeket nem sokra becsüli, a nyelvtörténet tényeit figyelmen kívül hagyja, ettől eltekintve éleselméjü nyelvtudós. Nyelvi tanításait a királyi hatóságok kötelezővé tették az iskolákban, de a Magyar Tudományos Akadémia munkásságának megindulásával az 1830-as években Révai Miklós rendszere kerekedett felül.) — Lexicon terminorum technicorum azaz tudományos mesterszókönyv. Buda, 1826. (A vaskos kötet «a Kir. Magyar Universitas betüivel és költségével» jelent meg azaz a budai egyetemi nyomda adta ki. A Magyar Tudományos Akadémia szak-szógyüjteményeinek megjelenése előtt ez a legjobb

magyar műszótár. Nemcsak a régebben kiadott közigazgatási és egyéb műszótárak anyagát öleli fel, hanem a katolikus irodalom java termékeit is felhasználja a teológiai, filozófiai, jogi és más magyar terminus technikusok szaporítása érdekében.)

Vidovics Ágoston dunántúli katolikus plébános könyve: A magyar neológia rostálgattatása. Veszprém, 1826. (A könyv kiadására Zsoldos János veszprémmegyei főorvossal szövetkezett s mint az ortológusok pápai társasága bocsátották közre Kazinczy Ferenc nyelvújítását bíráló könyvüket. Mind a ketten tanult nyelvművelők voltak, világosan elemezték a puristák hibáit, történeti érzékkel pillantották át a neológia fejlődését. Kazinczy Ferencről az a véleményük, hogy nemes cél szolgálatában állott, de eszközeit rosszul választotta meg, diktátor akart lenni, újítás helyett rombolt. Ezért hagyták el régi barátjai: «úgy álla a literátori világban, mint egy zarándok, mint egy jövevény, kit nem ismer senki»; ezért toborzott maga köré fiatal embereket, akik vakon követték, holott a neológia ügye reménytelen. «Csodálatos — írja Tolnai Vilmos — hogy ez az okos pápai társaság nem látta a hatalmas új irodalomban, ha másban nem, csak Kisfaludy Károly műveiben és Vörösmarty Zalánjában is, hogy mennyire nincsen igaza. Vagy talán nem olvastak?» (A nyelvújítás. Budapest, 1929.)

Virág Benedek (1754–1830) pálosrendi szerzetes, utóbb világi pap. — Pályájának ismertetése: a IV. kötetben. — Történeti munkája: Magyar századok. Két kötet. Buda, 1808–1816. (A legrégibb időktől Zsigmond királyig.) — Teljesebb kiadása Toldy Ferenctől: Virág Benedek Magyar Századai. Öt kötet. Pest, 1862–1863. (A legrégibb időktől János királyig.)

Vörösmarty Mihály (1800–1855) a Tudományos Gyüjtemény szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: utóbb. — Nem akadémiai tagsága vitte a nyelvészeti problémák közelébe, ifjúkorában is élénken érdeklődött a nyelvi harcok elméleti és gyakorlati kérdései iránt. Kéziratban maradt egyfelvonásos vígjátéka, az Ypsilon-háború, az 1820-as évek első felének termése; a szatirikus játékban Révai Miklós és Verseghy Ferenc harcát jelenítette meg; az ipszilonisták nevében az Y, a jottisták érdekében a J lép a küzdőtérre, a többi betű előtt megvívják nyelvészeti párbajukat, a Jotta legyőzi az Ypsilont. (A nyelvújítás kérdése ezidőtájt annyira felkeltette

a figyelmet, hogy a nyelvészkedő gúnyolódás hangja a színműirodalomba is beszűrődött. Maróthy Mátyás szegedi mérnök és Nátly József szegedi postafelügyelő háromfelvonásos szindarabban gúnyolták ki Kazinczy Ferencet és társait: Új szellem vagyis új magyarok útja Helikonra. Szeged, 1824. Megyeri Károly vándorszínész egyfelvonásos vígjátékban tréfálkozott az érthetetlen nyelvű újítókkal: Nyelvprity vagy az új magyar író mint kérő. Kassa, 1833.)

Irodalom. — A Kazinczy Ferenc nyelvújítására vonatkozó irodalom: a nyelvújítás vezérének pályáját méltató részben. — Szilasy János: Kresznerics Ferenc élete. Pest, 1832. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. Nyolc kötet. Pest, 1868–1874. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. 3. kiad. Pest, 1872. — Flegler Sándor: A magyar történetirás története. Ford. ifj. Szinnyei József. Budapest, 1877. — Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv története. 4. kiad. Debrecen, 1878. — Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879. — Riedl Frigyes: Verseghy mint nyelvtudós. Magyar Nyelvőr. 1880. évf. — Zsilinszky Mihály: Virág Benedek mint történetiró. Századok. 1880. évf. — Szinnyei József: Révai magyar-ugor nyelvhasonlítása. Nyelvtudományi Közlemények. 1881. évf. — Munkácsi Bernát: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Magyar Nyelvőr. 1882. évf. — Zsilinszky Mihály: Horvát István. Budapest, 1884. — Szalay Gyula: Virág Benedek élete és művei. Figyelő, 1888. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. 6. kiad. Budapest, 1890. — Takáts Sándor: Részletek a nyelvújítási harc történetéből. Katolikus Szemle. 1890–1892. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest. 1891–1914. — Révész Kálmán: Budai Ferenc és a Polgári Lexikon. Irodalomtörténeti Közlemények. 1895. évf. — Vass Bertalan: Horvát István. Budapest, 1895. — Bárdos Remig: A magyar nyelvtisztitó törekvések története. Esztergom, 1896. — Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1897. — Balassa József: Vigjátékok a nyelvújításról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Marczali Henrik, Angyal Dávid és Mika Sándor: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1901. — Simai Ödön: Márton József, mint szótáriró. Budapest, 1902. — Szily Kálmán:

A magyar nyelvújítás szótára. Két kötet. Budapest, 1902–1908. — Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei. Budapest, 1903. — Rubinyi Mózes: Grimm és Révai. Magyar Nyelvőr. 1903. évf. — Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. — Négyesy László: Helmeczy mint nyelvújító. Magyar Nyelv. 1905. évf. — Váczy János: Horvát Endre és a nyelvújítás. U. o. 1905. évf. — Rubinyi Mózes: Csokonai és a magyar nyelvtudomány. Magyar Nyelvőr. 1905. évf. — Viszota Gyula: Révai, Verseghy és a tiszti szótárak. Nyelvtudományi Közlemények. 1905. évf. — Bajza József: Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás. Magyar Nyelvőr. 1906. évf. — Buzás Győző: A németes összetételek története. U. o. 1906. évf. — Simai Ödön: Márton István nyelvészete. Magyar Nyelv. 1906. évf. — Kardos Albert: A Debreceni Füvészkönyv nyelve. U. o. 1907. évf. — Simai Ödön: Kisfaludy Károly nyelvújítása. U. o. 1907. évf. — Váczy János: A nyelvújítási harc a fordulóponton. U. o. 1907. évf. — Révész Károly: Verseghy mint nyelvőr. Magyar Nyelvőr. 1907. évf. — Csűrös Ferenc: A Debreceni Füvészkönyv és írói. Debrecen, 1907. — Bányai Elemér: Horvát István művészeti jegyzetei. Művészet. 1908. évf. — Bitzó Sarolta: Nyelvprity. Magyar Nyelvőr. 1908. évf. — Melich János: Révai Miklós nyelvtudománya. Budapest, 1908. — Kardos Albert: A Debreceni Füvészkönyv új szavai. Magyar Nyelvőr. 1908. évf. — Velledits Lajos: Révai és Adelung. Nyelvtudományi Közlemények. 1908. évf. — Widder Salamon: Csokonai mint nyelvújító. Magyar Nyelvőr. 1908. évf. — Csüry Bálint: Teleki József gróf mint nyelvész. U. o. 1909. évf. — Rubinyi Mózes: Egy százesztendős új könyvről. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Váczy János: A nyelvújítás győzelme. Budapest, 1909. — Gesztesi Gyula: Csokonai és a nyelvújítás. Budapest, 1910. — Muresanu Szabin: Berzsenyi mint nyelvújító. Magyar Nyelvőr. 1910. évf. — Bleyer Jakab: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. Budapest, 1910. — Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — Simai Ödön: Folnesics Alvinája. Magyar Nyelv. 1912. évf. — Velledits Lajos: Adalékok Pápay Sámuel nyelvészetéhez. U. o. 1912. évf. — Simai Ödön: Verseghy nyelvújítása. U. o. 1913. évf. — Simonfi János: Az irodalom szó története. Magyar Nyelvőr. 1913. évf. — Putnoky Imre: Nátly József. Magyar Nyelv.

1915. évf. — Szücsi József: Szentmiklóssy és a nyelvújítás. U. o. 1915. évf. — Goriupp Alisz: Döbrentei Gábor nyelvújítása. Budapest, 1916. — Viszota Gyula: Széchenyi nyelvéről. Magyar Nyelv. 1916. évf. — Tolnai Vilmos: Széchenyi és a magyar nyelv. Budapesti Szemle. 1919. évf. — Pukánszky Béla: Herder intelme a magyarsághoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1921. évf. — Sági István: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Magyar Könyvszemle. 1922. évf. — Ferenczi Zoltán: A M. T. Akadémia könyvtárának megalapítása. Akadémiai Értesítő. 1926. évf. — Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848. Budapest, 1926. — Trócsányi Zoltán: A magyar nyelv Biedermeier korszaka. Magyar Nyelv. 1927. évf. — Molecz Béla: A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvései. Szentesi áll. reálgimnázium értesítője. 1928. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — György Lajos: Folnesics Alvinájának eredetije. Magyar Nyelv. 1930. évf. — Dörfler Sándor: Quintilián és a magyar nyelvújítás. Budapest, 1931.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KAZINCZY FERENC.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Kazinczy Ferenc élete.
Kazinczy Ferenc írói fejlődése.
Kazinczy Ferenc fordításai.
Kazinczy Ferenc nyelvújító harca.
Kazinczy Ferenc prózai munkái.
Kazinczy Ferenc verses munkái.
A Kazinczy-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KAZINCZY FERENC ÉLETE.

Az irodalmi élet föllendítése és a művészi próza fejlesztése terén a XIX. század első harmadában Kazinczy Ferencnek vannak halhatatlan érdemei. Néhány évtizeden keresztül az ő szavának volt legnagyobb súlya az egész magyar irodalomban. Mint irodalmi agitátor, mint stílusművész és mint levélíró egyaránt ritka jelességekkel dicsekedhetett. A nyelvújítást ő juttatta diadalra.

Kazinczy Ferenc 1759. október 27-én született Érsemlyénben, Bihar vármegyében. Nyolc éves koráig anyai nagyatyja, Bossányi Ferenc földbirtokos, nevelte. Az érsemlyéni ősi portán jókedvű nemeseket és jámbor jobbágyokat látott, megismerte a falu népét, bizalmasan forgolódott a nótárius, az iskolamester és a prédikátor személye körül. Nagyatyja, Bihar vármegye egykori főjegyzője és országgyűlési követe, patriarkális méltósággal élt vályogból rakott nádas házában. Atyjának, Kazinczy Józsefnek és anyjának, Bossányi Zsuzsánnának jószágai hét vármegyében terültek el: Abaúj, Zemplén, Bihar, Szabolcs és Heves határaiban különösen szép birtokrészeik voltak.

Kazinczy József 1767 őszén visszakérte fiát az öreg Bossányitól; az elemi ismeretekre otthon taníttatta, az abaújmegyei Regmecen. Egy késmárki evangélikus tót diákot fogadott mellé, de az ügyetlen nevelő nem tudta

magát tanítványával megszerettetni. A kis Kazinczy inkább atyján csüngött, a Szentírás forgatásában gyönyörködött s érdeklődéssel hallgatta rokonai tréfás elbeszéléseit. Kilenc éves korában Késmárkra küldték német szóra, innen ment 1769-ben a sárospataki református kollégiumba.

Sárospatakon ebben az időben elég rosszul állt az oktatás ügye. A latinnyelvi és hittani órák mellett még a felsőbb tanfolyamon is csak elvétve akadt némi bölcseleti, történeti, természettudományi és matematikai lecke. A becsvágyó ifjú tíz esztendeig járt a híres főiskolába, szorgalmáért és tehetségéért nyilvánosan megdícsérték, de azért, ha magánúton nem pótolja a nevelés hiányait, a latin nyelven és hittanon kívül alig tudott volna egyebet. Ő azonban elolvasta a főiskolai könyvtár értékesebb darabjait, forgatta a római klasszikusokat, beleízlelt néhány görög remekíróba, rajzolt és festegetett. Mikor 1779 nyarán befejezte tanulmányait, már sokoldalúan képzett fiatalember volt.

Húsz esztendős korában hagyta el Sárospatakot. Kassára ment, hogy egy tapasztaltabb ügyvéd irányítása szerint megismerkedjék a magyar perrendtartással. Jogi tudását principálisa aktáiból és Huszti István háromkötetes latinnyelvű jogi könyvéből merítette, mert ez időtájt még sem Sárospatakon, sem Debrecenben nem tanítottak törvénytudományt. Principálisa oldalán másfél évet töltött. 1781-ben átköltözött Eperjesre, hogy egy odavaló jónevű prókátor irányításával folytassa törvénygyakorlatát. 1782-ben a pesti királyi táblán gyarapította jogi ismereteit. Ekkor ismerkedett meg Ráday Gedeonnal, Orczy Lő-

rinccel, a Teleki grófokkal, Cornides Dániel, Katona István, Schwartner Márton történettudósokkal. Vágyott a külföldre, de családja megyei szolgálatra kényszerítette.

Eleinte Zemplénben működött, utóbb Abaújban. A vármegye nagy hasznát vette, mert a II. József császártól elrendelt német fölterjesztéseket egyedül ő tudta megfogalmazni. De hiába kecsegtették, főjegyzőséggel, megúnta a megyei tisztviselőséget; 1786-ban állami szolgálatba lépett; II. József kinevezte a kassai tankerület elemi iskoláinak felügyelőjévé. Négy és fél évet töltött a tanügyi pályán. Iskolai inspektori állása előkelő volt, négy tanfelügyelő szolgált alatta, mindegyik főszolgabírói ranggal. A jozefinizmus bukása őt is magával sodorta. II. Lipót király 1791-ben fölmentette hivatalától.

Ettől az időtől kezdve egész erejével az irodalomnak élt. Segített ugyan özvegy édesanyjának a gazdálkodásban, résztvett a vármegyei gyűléseken, de azért elsősorban írói terveit iparkodott megvalósítani. Szerencsétlenségére részese lett a Martinovics-féle összeesküvésnek. Édesanyja regmeci házában, 1794 december 14-én, fogták el, öt nap mulva már Budán volt. Egyik összeesküvő-társa rávallott; kénytelen volt beismerni, hogy ő is olvasta a forradalmi kátét. 1795 május 8-án elkészült a királyi tábla ítélete. Eszerint, mivel az összeesküvésbe beleegyezett s a kátét mással is közölte, felségsértővé és lázadóvá lett, ezért az ország törvényei értelmében fejvesztésre és vagyona elkobzására ítéltetett. A végzést a hétszemélyes tábla már nyolc nap mulva helybenhagyta. Atyafisága kétségbeesve sietett fel Bécsbe, hogy I. Ferenc királynál kegyelemért

esedezzék, szerencsére nem sikertelenül. A király irgalmasabb volt, mint a magyar bíróság. Június első napjaiban leérkezett Budára a királyi levél: az elítélt mind életére, mind jószágaira nézve kegyelmet nyert, de főbenjáró bűne miatt meg nem határozott ideig tartó börtönbüntetéssel sujtatott. Budáról még ez év őszén továbbszállították, ezzel megkezdődtek rabságának hosszú hónapjai. 2387 napig tartották elzárva. Brünn, Kufstein és Munkács várának üregeiben szenvedett 1801 június 28-ig. A bölcs lelki nyugalmával számlálta napjait. Titokban dolgozgatott, régi munkáit átjavította, új fordításokat készített. Gessner, Goethe, Lessing, Metastasio, Molière, Sallustius és Weber enyhítették nyomorúságát. Végre ütött szabadulásának boldog órája. Lázas gyönyörűséggel vetette papírra: «Repülök az anyám karjai közé s meglátom megint a kies dombot, hol életem hab, szél s veszély után boldog homályban fog elmúlni».

Hetedfél esztendei szenvedés után, 1801 júliusában, tért haza börtönéből Regmecre. Kiszabadulásának híre futott az egész országban. Az aulikus érzelmű mágnások kerülték a vele való érintkezést, de a bécsi udvartól nem rettegő nemesurak tisztelettel tekintettek rá. Ha gróf Széchenyi Ferenc többé tudni sem akart róla, ha gróf Festetich György kitért is közeledése elől: annál lelkesebben fogadták látogatásait barátai, az abaúji, bihari, zempléni, sárosi és szepesi földbirtokosok; annál őszintébb örömmel üdvözölték írótársai, különösen Csokonai Vitéz Mihály, Kis János, Virág Benedek. Ez a szeretet annál is inkább jól esett lelkének, mert családja rosszul bánt vele.

Anyja és testvérei ábrándozót láttak benne; azt tartották róla, hogy henyélve éli világát, irogatásra pazarolja idejét, könyvekre költi pénzét, szegény írókkal társalog, nem akar hivatalt vállalni. Haragudtak reá azért is, mert fogsága sok költségbe került. Mikor 1804 november 11-én oltárhoz vezette gróf Török Zsófiát, éppen elkeseredtek ellene. Vagyonosabb nőt óhajtottak számára feleségül. Házassága meglepte környezetét. Fogsága előtt éveken át hevesen udvarolt az előkelő Radvánszky-nővéreknek, de nősülésre nem gondolt, most hirtelen elhatározással nőül vette a nála húsz évvel fiatalabb grófkisasszonyt.

Új életre való berendezkedése sok bajjal járt; végre sikerült kicsikarnia anyjától és testvéreitől a Sárospatak és Sátoraljaújhely közelében fekvő kisbányácskai birtokot; néhány száz hold földjén gazdálkodni kezdett. Háza Abaúj és Zemplén vármegyék határán szép dombon állott: ezt a jelentéktelen pontot tette huszonöt esztendőre a magyar irodalom középpontjává. A környékbeli parasztoktól Bányácskának nevezett helységet Széphalom névre keresztelte s 1806 nyarán új otthonába költözött. Szűk anyagi helyzetéért családi boldogsága és irodalmi összeköttetései kárpótolták. Iró volt minden ízében s csak író. Még amikor a Habsburg-ház legveszedelmesebb csatáit vívta Napoleon császárral s a francia seregek Magyarország határai felé közeledtek, akkor is jobban érdekelték írótársainak dolgozatai, mint a világraszóló politikai és hadi események. Régi munkáit ismételten átdolgozta, leveleit nagy számban küldözte szerteszét, nyelvújító törekvéseit egyre nyomatékosabban érvényesítette. Mindenfelé

figyelmet iparkodott kelteni az írói nyelv és irodalmi ízlés fejlesztésének kérdései iránt. Tekintélye évről-évre nőtt, hatása egyre nagyobb lett.

Utolsó éveit boldoggá tette az ifjabb írók lelkes ünneplése, mikor 1828 elején Széphalomról Pestre utazott, hogy hosszan húzódó pörös ügyeit elintézze s részt vegyen a Magyar Tudós Társaság szervezetét kidolgozó bizottság munkálataiban. Életének utolsó évei éppen olyan szerény viszonyok között teltek el, mint a régebbiek. Mióta kiszabadult fogságából és családot alapított, nem jutott rendezett anyagi körülmények közé; hasztalan küszködött teljes erejéből, adósságai egyre szaporodtak. Neje örökségéért sógorával folytatott pörösködése nem járt haszonnal, irodalmi vállalkozásai balul ütöttek ki, a rossz termések tönkretették. Más ember ilyen körülmények között kétségbeesve dobta volna el az írótollat, ő utolsó órájáig dolgozott. 1831 tavaszán még résztvett a Magyar Tudományos Akadémia ülésein, meglátogatta Pannonhalmán jó barátját, Guzmics Izidort, papírra vetette úti benyomásait s a legjobb egészségben érkezett otthonába. Itt érte a felvidéki kolerajárvány, ennek esett áldozatául 1831 augusztus 23-án, hetvenkét éves korában. Özvegye hét gyermekkel maradt árván.

Egy emberöltővel utóbb, 1859 október havában, a magyar nemzet nagy fénnyel ünnepelte meg születésének száz éves fordulóját. A Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére mindenfelé irodalmi összejöveteleket tartottak, közadakozás útján megteremtették a százezerkoronás Kazinczy-alapot, megvásárolták a széphalmi birto-

kot, sírja közelében mauzoleumot emeltek, gondoskodtak a szegénysorsú Kazinczy-utódok megsegítéséről, emlékérmeket verettek, alkalmi kiadványokat tettek közzé s az Akadémia palotájában, a Múzeum kertjében és Széphalom sírházában Kazinczy-szobrokat állítottak fel.

Kazinczy Ferenc a magyar parlagon éteri ábrándvilágban élt. «Otthona — írja róla Horváth János — nem az egykorú magyar föld és élet, nem az adott valóság, nem a jelen világ, hanem a jövőből előlegezett, képzeletbeli fényhajlék, kifinomult lelkek eszményi szalonjaligetje, ahol máskép viselkednek, éreznek és gondolkodnak, más szabályú és zöngelmű nyelven társalognak, mint az alant nyüzsgő tömeg. Nem Bányácska, a maga sebző gondjaival, adósságaival, exekuciójával, megdermesztő aggodalmaival, hanem: «Széphalom»; Széphalom, tele mindazzal a nevető, boldog, idilli előkelőséggel, nyugati urbanitással, mit e névbe, mikor megteremtette, rajongó lélekkel tartalomul lehelt. Széphalom a «mindenek boldogsága», Széphalom a «nemzeti becsület tüze», Széphalom a «szent és hív érzések», Széphalom a rokokó idill, a «poétai berek», az új Arcadia, Széphalom a jövő, Széphalom a kimüvelt magyar nyelv, Széphalom az ízlés tündérpalotája! Felírta e nevet deszkatáblára, birtoka határán. Felírta verseibe. Felírta, örökre felírta levelei ezreinek dátumába, küldve, röpítve a szép nevezet szárnyán az óhajtott ideált: a régi nyomába, a régi mellé új religiót, az ízlés religióját. Azt hiszem, e megható fikció, e szellemi fata morgana sugártörésébe fölemelve érthető meg s méltányolható leghelyesebben Kazinczy történeti alakja, gyöngéivel, különcségeivel, «kisdedségeivel», szeretetreméltó hiúságával, elbájoló urbanitásával, gyermeteg kedélyével, de egyszersmind bámulatba ejtő szívós, kevély, dacos energiájával, mi csak a legnagyobb és legnemesebb fantaszták sajátja.» (Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf.)

«Jellemző jegye lelki alkatának — olvassuk Négyesy László könyvében — a rendkívüli fogékonyság, a sokoldalú érdeklődés. Ami társaságban és természetben, magán- és közéletben, művészetben, tudományban jellemzetes, értékes mozzanat eléje került, az mind megragadja figyelmét. Párosult ezzel igen eleven hangolékonysága, érzés-

világának állandó hullámzása. Örvénylő szenvedélyei nincsenek, de vannak állandó nagy érzései, gazdag kedélyvilágának felszíne könnyen fodrozódik. Szellemi és érzelmi sokoldalú érdeklődésében uralkodó az esztétikai mozzanat; minden jelenséggel szemben elsősorban a tetszés, nemtetszés szempontjából foglal állást; vonzza, ami szép, kiváló, jellegzetes, érdekes, újszerű, tiszta. Izlése igen kényes, csínérzéke nagyon erős. Művészlélek, költői, írói szellem, neki írni kell s még inkább irodalmi életet teremtenie; alkot is személyesen, de még inkább működtet, szervez, irányít, kormányoz. Inkább író, mint költő s abban, amit ír, több a szellem, mint a költészet; viszont költői érzése és ízlése nagyobb, mint alkotó ereje; de legnagyobb izgató, terjesztő, munkáltató képessége. Az ősök kormányzó erélye az ő személyében irodalmi agitátori tehetséggé alakult át, mert tevékenységének eszköze és tárgya a nyelv, tere az irodalom volt. Ez a vezéri adománya valósággal a géniusz mértékében és erejével jelentkezik. Lelki iránya különösen jóindulatú. Igen jó szíve van. Mindig másokkal, másokban és másokért él. Mindig kellenek neki szívek, hogy osztozzon velük terveiben, reményeiben, örömében, bánatában, csalódásaiban és lelkesedésében. Hozzátartozóiért, barátaiért, a nélkülözőkért mindig kész az áldozatra. Szeretetreméltó, finom és önfeláldozó. Altruista és univerzalista, közösségi érzése, társas szelleme kiválóan erős. A legnemesebb humanizmus lelkesíti; ezzel éppen beleillik a kor törekvéseibe, mely az emberiség szabad kifejlődését és az emberi méltóságot írta zászlajára; fajának, nemzetének szeretete legfőbb rúgója cselekedeteinek. Jóra hangolt természetének alapvonása volt a kimeríthetetlen optimizmus is. Hitt az eszményekben és eszményeinek megvalósíthatásában. Nem riadni vissza az akadályoktól, a feladat nagyságától, az eszközök csekélységétől; nem venni szívére az időleges sikertelenséget, leverő csapások után ismét felkelni és csüggedetlen hittel, fokozott eréllyel, minden áldozattal folytatni a küzdelmet: ehhez senki úgy nem értett, mint ő.» (Kazinczy pályája. Budapest, 1931.)

Adatok Kazinczy Ferenc életéhez:

1703–1711. — A halhatatlan író szépatyja, Kazinczy András felsőtiszai kálvinista földbirtokos, résztvesz II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. (A vitéz katona ősi magyar család leszármazottja, régebben ungmegyei alispán, a nemzeti fölkelés idején a táborba szálló ungi és

zempléni nemesség főkapitánya, a szécsényi és ónodi országgyűléseken vármegyei követ. Az előkelő nemesúr magyar költő is. Fia: Kazinczy Ferenc nagyatyja. A család törzsfészke Kazinc: borsodmegyei falu.)

1759. — Kazinczy Ferenc születésének éve. Október 27-én születik a biharmegyei Érsemlyén faluban. (Legidősebb fia Kazinczy Józsefnek és Bossányi Zsuzsánnának. Atyja gazdag református nemesúr, anyja az érsemlyéni Bossányi-ház gyermeke. Szüleinek még nyolc gyermekük van. Irni, olvasni nagyatyja házában és az érsemlyéni iskolában tanul meg, azután a falu helvét hitvallású lelkipásztora oktatja. Nyolc éves koráig nem hall egyebet magyar szónál.)

1767. — Nagyatyja érsemlyéni házából hazaviszik édesatyja abaújmegyei regmeci kúriájába. («Atyám a legreligiosusabb ember vala, akit képzelhetni. Reggel velünk, este minden cselédjeivel együtt végzé el imádságát, este zsoltárt is énekelve hozzá:» olvassuk a Pályám Emlékezetében.)

1768. — Késmárkra küldik, megtanul németül. («A városhoz közelre emelkedő óriás Tátra csúcsai, nyárban is ellepve bércein hóval, s új meg új színben mindig, új meg új világításban... órákig andalogtam a varázs látványon.»)

1769. — Szeptembertől kezdve Sárospatakon tanul. («Soha még addig Patakon németül tudó gyermek nem volt.» Bár előkelő és gazdag nemesifjú, a veréstől ő sem szabadul; osztálytanára és házitanítója keményen ütlegelik. A bot mindig veszedelmesen suhog a kegyetlen mesterek kezében. Ha valaki elvéti a latin szót: «vesszőket szenved». Az iskolakönyvön kívül nem szabad más könyvhöz hozzányúlnia: «Ó be sokszor öltöztetett engemet — büntetésből — az inasom köpönyegébe oktalan tanítóm, hogy iskolai penzumom helyett lopva Horatiust s Theokritust tanultam».)

1774. — Tizenöt éves sárospataki diák. Meghal édesatyja. («Egy nap március első hetében atyám és anyám látni jövének. Patak háromórányira fekvén Regmechez, ebéd után elmenének tőlünk». Néhány nap mulva rossz híreket kap hazulról, átsiet Regmecre, még életben találja édesatyját. «Március 19-én nevenapja volt. Megköszöntém. Melegen adta rám áldását. Másnap, 20-án, elhala élete 42. évében s özvegyen hagyá anyámat hét élő gyermekkel; a nyolcadik, Miklós,

augusztus 15-én született. Anyánk egyik ájultából a másikba mene által. Ránk jöve az este s én és jelen volt testvéreim vetkezetlen, sírva, jajgatva alvánk el. Most megérkezék Biharból nagyatyám is és nagyanyám. Sebeink új meg új felszakadásokat szenvedtek. A temetés után, március 27-én, visszaviteténk Patakra. Házunk rokonai s barátjai közül nem találtaték, kinek gondja volt az árván és vezér nélkül maradtakra. Ki-ki szána bennünket, ki-ki érzé, mily atyát vesztettünk, de még professzoraink sem vigyázának fel tanulásunkra.»)

1775. — Édesanyja költségén kinyomatja kis geografiáját. (Tanárainak nem tetszik, hogy a tizenhat éves ifjú írói babérokat óhajt, de édesanyja kívánságára a következő évben ismét közread egy nyomtatott könyvecskét: Bessenyei-fordítását. Azután tizenkét esztendeig visszavonul az irodalmi nyilvánosságtól.)

1777. — Tizennyolc éves. Március havában két nagybátyja fölviszi egy hétre Bécsbe. Különösen a képtárak ragadják meg érdeklődését. (Az udvari kápolnában látja Mária Terézia királynőt. Látogatást tesz Bessenyei György lakásán, de a testőrírót nem találja otthon. «Keresém, de nem találám. Cseléde megnyitá szobáját s dolgozóasztalán írtam meg neki levelemet, pasztellben festett képe előtt, mely asztala felett függe. Báróczi előttem még soha nem hallott név vala.») Visszamegy Sárospatakra, a főiskola könyvtárának ő a legszorgalmasabb olvasója, a véletlen jóvoltából most ismeri meg Báróczi Marmontelét. («Nem sok idő mulva azután, hogy Patakra visszatértem, a bibliothecarius tudatá velem, hogy kezéhez eladás végett valamely magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, az elébe írt vers gonosz, de tele van igen szép rézmetszetekkel: Bárócznak erkölcsi meséi Marmontelből. Én azt szeretém meg, amit eddig a bibliothecarius gyalázott s attól borzadtam vissza, amit magasztalt. Még ma is bírom a könyvet, még rajta van ifjú esztendeim örömének kedves emléke; még ismerem a helyeket, ahol édes szólása csodálgatásiban fel-felsikoltozám. Visszavágytam Bécsbe, hogy őt láthassam, hogy lelke átszállhasson rám fél mértékben. Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, ami lesz.») Baróti Szabó Dávid első verseskönyvével is most ismerkedik meg. («Alig csendesedék el örömem Báróczin, midőn ugyanaz a bibliothecarius jelenté, hogy ismét vala-

mely nyomtatványok küldetének kezéhez, hexameterek s koccanók nélkül; korántsem oly szépek, mint a tordai nagy poétáé; de jó lesz mégis megtekintenem, hogy nevessek rajta s lássam, mit művel a hírszomj, midőn erő nélkül van: Baróti Szabó Dávid versei. Elragadtatások közt faldostam azt, nem mintha sok teremtő erőt találtam volna Barótiban vagy mintha a magyar hexameter egészen ujság volt volna előttem, hanem mivel egész kötet verseket láthaték és hála érte az egeknek, koccanók nélkül. Megjövendölém, hogy a példa követőket fog találni, hogy poesisunk új ragyogásban fog csillogni. Irtam Barótinak s distichonokban; úgy hittem hazafiúsága érdemli, hogy mindenfelől vegye köszönetinket. S ki vala boldogabb mint én, midőn megérkezék válasza s az is distichonokban!» Baróti Szabó Dávid mintha előre megérezte volna a sárospataki diák jövendő írói kiválóságát: «Ily fiatalkorban ily dolgokat űzni? Tetőled Majd ezután mit nem várhat az édes Haza? Tartson az ég nyelvünknek elévitelére sokáig És, melyet kíván e teher, adjon erőt!»)

1779. — Húsz éves. Július közepén bevégzi főiskolai tanulmányait a sárospataki kollégiumban. A nem papi pályára készülő tanulók között — a tógát nem viselő nemesifjak sorában — ő a legjobb tanuló. A szárnyukra bocsátott növendékeket ünnepélyesen búcsúztatják: elvárják tőlük, hogy földesúri függetlenségükben és vármegyei pályájukon a sárospataki főiskola támaszai és a református vallás védői lesznek. A világi diákoknak olyan erős a hittudományi készültségük, hogy némi papi gyakorlat után akár lelkipásztorokká is szentelhetnék őket. («Az én koromban Patakon és Debrecenben még nem tanítának hazai törvényt, nem még hazai történeteket. Az ifjú nem tuda egyebet, midőn iskoláit elhagyta, mint dogmatica és polemica theologiát. Mily törvényeinken állapodik vailásunk s mi az a bécsi, nikolsburgi, linzi, szatmári béke, azt én Patakon nem tanultam meg.» S mégis: «Patak minden fogyatkozások mellett mily fiakat nevele már akkor is! Mert a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól.») Szeptemberben Milecz Sámuel kassai ügyvéd oldalán megkezdi jogi gyakorlatát. (Az ügyvédek mind nemesurak, a hozzájuk kerülő nemesifjakkal keményen bánnak: szidják a fiatal embereket, megtisztittatják velük csizmáikat, rájuk bízzák pipáik tömését. Ilyesmiben senki sem lát megalázó dolgot, az ifjúságot így szoktatják

a kor és rang tiszteletére. Kazinczy Ferenc principálisa szelíd ember, de azért egyelőre ő sem engedi magához közelebb patvaristáját, csak attól menti fel, hogy csizmáját levonja és kifényesítse. Az ifjú jól tudja állása kötelességeit, a maga jószántából teríti meg naponkint gazdája asztalát, esténkint megágyaz neki; mindezt nem azért, mintha inas és szolgáló nem volna a házban, hanem a patriarkális hagyományok megőrzéseként. Principálisa később megelégedéssel látja, hogy gyakornoka érdemes a szóra, ezért engedélyt ad neki, hogy jelenlétében ő is társaloghasson, természetesen csak akkor, ha van okos mondanivalója vagy ha nagyon unatkoznak hivatalos kocsizásaikon.)

1781. — Jogi gyakorlata Eperjesen. («Eperjest nevezetessé teszi az is, hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei és a papság s a tanítók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul is, a polgárság németül, és tótul mindenki; és minthogy a szóló mind a négy nyelvhez hozzá szokott, az idegen elcsodálkozva hallja, hogy azon egy periodusnak tagjai mint vannak összeszőve tarkán mind a négyből. Nem lévén a városban senki, kivel magamat a francia nyelvben gyakorolhatám, a deáknyelvű társaságokat kerestem.» Eperjesen beleszeret egy katonaorvos özvegyének leányába, Steinmetz Ninonba. Másfél esztendeje boldogan telik el. Szerelmesével együtt olvasgatja a német írókat, jól megtanul németül, német verset ír. «Ifjúsága védőangyala» utóbb férjhez megy egy sárosmegyei nemesúrhoz.)

1782. — Eperjesről augusztus havában Pestre megy. Fölesküszik jurátusnak a királyi táblához. (Pest értelmisége II. József uralkodása alatt olyan kicsiny, hogy a művelt nemesifjú hamarosan megismerkedik minden számot tevő magyar úrral és egyetemi tanárral. Legkedvesebb óráit a nála negyvenhat évvel idősebb Ráday Gedeon társaságában tölti. Nappal az irodalomról beszélnek, este a német színházat látogatják. Atyai pártfogója tanulságos megjegyzéseket fűz a színdarabokhoz. «Legördülvén a kárpit, hozzám fordult s megmagyarázá, hol játszott jól a szín embere, hol rosszul s miért jól vagy rosszul.»)

1783. — Pestről hazamegy Regmecre édesanyja mellé. A fiai jövőjéért aggódó özvegy azt kívánja, hogy hivatalt vállaljon, mert a családi birtok nem elég nagy nyolc testvér gondtalan ellátására. (Az engedelmes fiú elkocsizik Heves megyébe, jelentkezik báró Orczy Lőrinc abaúji főispán tarnaörsi otthonában, vármegyei tisztséget kér tőle. A báró

egyelőre nem tudja teljesíteni kérését, de szívesen látja, még éjfélkor is olvassa előtte kéziratos verseit.)

1784. — Ez év elején Orpheus névvel felveszik a miskolci szabadkőműves páholyba. (A páholyok a társadalmi jogegyenlőség és a vallási türelem szolgálatában működnek. «Gyönyörű vala azt látni II. József korszakában — írja később — hogy a jobb lelkek hogyan szövődének össze, mihelyt őket a jobb szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, hazafi és idegen, tisztviselő és magános, polgár és katona egy vala, ha egymásban érdemet találtak.» A páholyok működését I. Ferenc király 1795-ben eltiltja, addig katolikus papok és katonatisztek is voltak a szabadkőművesek között.) Október havában báró Orczy Lőrinc kinevezi Abaúj vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé. Nem sokkal utóbb valóságos vicenótáriussá lép elő. Kassán lakik. (Állására alaposan ráfizet. Évi fizetése 150 forint, de egyedül szállása 500 forintba kerül évenkint, azonkívül a saját pénzén két patvaristát kénytelen tartani teljes ellátással. Személyét megbecsülik: még ez évben két vármegye táblabírája.)

1786. — Huszonhét éves. Előkelő állásba kerül: II. József császár kinevezi gróf Török Lajos kassai tankerületi főigazgató mellé az elemi iskolák felügyelőjévé. (Örvend, hogy a népnevelést irányíthatja: «Minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni s oly kiterjedésű megyében, mint amely reám várt s Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Heves vármegyékből állott s Jász és Kiskun kerületekből: ez a kinézés oly kedves, oly csalogató vala, hogy ennél én kedvezőbbet álmodni nem tudtam». Jászberénytől Lőcséig, Egertől Ungvárig állandóan járja a városokat és falvakat, iparkodik rendet teremteni a népoktatásban, alkudozik a papsággal. A németesítő törekvésektől távol áll. Nem pénzért szolgál, hanem hivatásból: nemzete művelődését akarja előbbre vinni. Intézkedik az állam nevében, új népiskolákat szervez, egy fedél alatt egyesíti a katolikus és protestáns iskolákat.) Kassán boldog életet él, olvasgat, versel, fordít. Magyar színészet még nincs az országban, a német színtársulat előadásait látogatja. Sokat forog művelt társaságokban. A nők közül különösen két előkelő testvérpár tesz nagy hatást lelkére: Kácsándy Teréz és Zsuzsánna s Radvánszky Teréz és Polixéna. (Hitvestársát négyük közül szeretné kiválasztani, de vallomásával éveken keresztül késedelmeskedik, végül mind a négy hölgy férjhez megy.)

1788. — Megjelenik első értékesebb munkája: Gessner-fordítása. Tanfelügyelőségének székhelyén, Kassán, Bacsányi János és Baróti Szabó Dávid társaságában megindítja az első magyar folyóiratot: a Magyar Museumot. (Övé az eszme, az ő neve jelenti a folyóirat tekintélyét, még sincsen öröme a vállalatban. Fáj neki, hogy Bacsányi — a jobbágy, a katolikus, a dunántúli jövevény, a kassai kistisztviselő — nyers modorával kiszorítja a szerkesztés együttes munkájából.)

1789. — Megjelenik Bácsmegyeyje. (Az ország csekélyszámú magyar szépírója örvend a könyvnek, de a komoly emberek és a tudósok nem helyeslik a regényírást, az ilyen mesterség nem való előkelőbb állású nemesúrhoz. Szirmay Antal földbirtokos és történetíró méltatlankodva írja a szerzőhöz intézett levelében: «Kérem Uram Öcsémet, hogy ne románokat, hanem valóságokat írjon».) Júniusban Kassán forrólázba esik, élet s halál között lebeg. A magyar írók megdöbbenve értesülnek betegségéről, egyesek halálhírét költik, Pálóczi Horváth Ádám versben siratja korai elhúnytát, Baróti Szabó Dávid miséjében könyörög felgyógyulásáért, a kassai református gyülekezet közös imádsággal esedezik Istenhez. (A lelkipásztor fohászkodása: «Vagyon, Uram, ezen mi gyülekezetünkben egy úri renden lévő betegünk. Ez, Uram, egészséges korában a haszontalan gondolatok szélvészétől hányattatván, Tégedet megismerni nem akart. Adjad, hogy most ismerjen meg». Kazinczy Ferenc racionalista gondolkodó volt, a pozitív vallások szkeptikus bírálója. Nem tagadta Isten létét, de a keresztény egyházak dogmáitól idegenkedett. Voltaire és Rousseau bűvölő hatása a francia felvilágosodás eszmekörébe vonta gondolkodását. Hogy ifjabb éveiben szabadgondolkodása ellenére is erős kálvinista volt, ez a katolikusok és a protestánsok torzsalkodásainak tulajdonítható. A keresztény vallásfelekezetek az életben és az irodalomban egyaránt gyanakodva és kicsinylően tekintettek egymásra; maga Kazinczy Ferenc 1789-ben a következőket írja Aranka Györgynek Erdélybe: «Nem vagyok vallásbeli fanatizmussal profanálva, engem fiának nevez a bölcsesség, de kénytelen vagyok mégis megvallani, hogy magát tartom a kálvinistát a magyar litteratura elővitelére választott népnek. Igyekszik a pápista, de haszontalanul; a luteránus pedig arra van kárhoztatva, hogy magyarul meg ne tanulhasson. Én ennek forrását az iskolákban találom. A kál-

vinista univerzális nyelve a magyar, a pápistáé a kuliná ris deákság, a luteránusé a tót és német».)

1790. — Meginditja új folyóiratát: az Orpheust. Mint az abaújvármegyei nemeshad tagja, Kassáról Budára megy a magyar szent korona őrzésére. Résztvesz az első magyar szintársulat szervező munkájában (Megjelenik Hamlet-fordítása.) Állami tisztviselősége veszedelemben forog, mert a katolikus iskolákat nem akarják protestánsok felügyelete alatt hagyni, hacsak át nem térnek a katolikus vallásra. («Én ugyan sokért nem lennék pápista — irja egyik barátjának — ellenben, ha pápista szülöktől származtam volna, ha szinte azt találnám is hinni, amit a kálvinisták hisznek, kálvinistává nem lennék. A becsületes ember minden religió nevezete alatt megfér; s száz konvertita között nincs egy, aki vagy magát vagy azokat, akikhez állott, vagy mindkettőjüket meg ne csalná. Legkevesebbet veszt az a felekezet, amelyet a proselyta elhágy.»)

1791. — Harminckét éves. Elveszti állását. (A nemzeti mozgalom és a királyi akarat megsemmisíti II. József császár intézkedéseit, a közoktatásügy terén visszaáll a vallásfelekezeti elkülönülés, protestáns ember nem lehet katolikus iskolák felügyelője, katolikus nemesurat nem engednek a protestáns önkormányzat közelébe.) Kassáról hazamegy Regmecre. Irogat és gazdálkodik. (Hivatalvesztése fájdalommal tölti el, de balsorsát férfias nyugalommal viseli. «A helytartótanács engemet azért, hogy a római pápa helyett Kálvin János prófétát tartom a Jézus Krisztus leghívebb, legkedvesebb igemagyarázójának, benigne elmozdit a hivatalomtól. Régen láttam, hogy ez lesz belőle és igy az újság oly kevés szenzációt csinált bennem, hogy apatiámat minden csodálhatná.»)

1792. — I. Ferenc király megkoronázása után kihallgatásra jelentkezik a felségnél, állást kér, de az uralkodónak nincs megfelelő hivatala számára. (Édesanyja sokat sír otthon, hogy könnyelműen veszi állástalanságát s jobban szeret olvasmányaival foglalkozni, de a bajon nem segithet: állami hivatal nagyon kevés van, a vármegyékben a II. József tisztviselőit gyűlölő nemesség foglal el minden helyet. Kétségbeesésre egyébként nincsen ok, mert a földbirtok is meghozza a maga jövedelmét, csak éppen kívülről nem gyarapodik a családi vagyon.)

1793. — Abaúj vármegye nemesurai és papjai közgyülést tartanak, ezen az összejövetelen felszólal a sajtó szabadsága és a vallási türelem

érdekében. Bihar vármegye közgyülésén is szembeszáll a konzervativ politika támogatóival. (Ezen a szeptemberi gyülésen találkozik Bessenyei Györggyel.)

1794. — Harmincöt éves. Májusban Abaúj vármegye kassai közgyülésén erélyes hangon követeli, hogy a hivatalos életben ne tekintsenek az emberek vallására, mert az államban nincsenek pápisták és kálvinisták, hanem csak emberek és polgárok. Ingerült megjegyzést tesz a jezsuitákra. (Egyesek bizalmasan figyelmeztetik, hogy bajba fog kerülni.) Júniusban Martinovics Ignác egyik híve, Szulyovszky Menyhért zemplénmegyei földbirtokos, fölveszi a reformátorok titkos társaságába. (Céljuk: korszerü politikai és társadalmi újitások, a papi hatalom visszaszorítása, a gondolat és sajtó szabadsága.) Hat hét mulva rémülve hallja Martinovics Ignác elfogatásának hirét, de reményli, hogy a reformátori káté puszta lemásolásából még akkor sem lehet baja, ha valamiképpen kiderülne, mit beszélt Szulyovszky Menyhérttel. (Megsemmisiti minden szabadelvü irását.) December 14-én este korán lefeküsznek regmeci házukban, egyszerre csak lárma támad kivül, a cselédség összefut, katonák fogják körül a nemesi kúriát, egy ulánusfőhadnagy hozza az elfogató parancsot. («Midőn én öltözni kezdék, az anyám a pitvarból a szomszéd szobába lép, úgy ordítván, mint az oroszlánanya, kinek kölykeit elszedték. Fiam, Ferenc, az Istenért! . . . Tizenkét dzsidás ulánus által kisérve, kocsimon, négy szép lovaimon Ujhelybe beértem. Éjfél vala, midőn Ujhelyben a kispiac fogadójának felső szobáiba beszállittatám. A hold oly tisztán világita, mint ködös időben a nap.») Katonai fedezet alatt december 19-én érnek a fővárosba, a ferencrendi szerzetesek budai kolostorába zárják, tiz nap mulva vezetik elő első kihallgatásra. (Az ügyész, Németh János nemesúr, gonoszlelkü ember; az ártatlanabbakat is belekergeti a felségsértés vádjába; a gazdagabb vádlottaktól ajándékokat csikar ki. Hazudik és rémitget; gyönyörködik, mikor egy-egy összetörtlelkü családapa vergődését látja; az elfogottak hozzátartozóinak szipolyozásával nagy vagyont harácsol össze.)

1795. — Hétről-hétre folyik kihallgatása, Szulyovszky Menyhért rávall, kénytelen beismerni a reformátori káté átvételét. Ömaga egyetlen társát sem keveri bajba. Május 8-án a királyi tábla halálra itéli. (Ha igaz úton járt volna, úgymond az itélet, föl kellett volna jelentenie az összeesküvést, ezt azonban nem tette: «ekkép a királyi méltóság s az ország

közjava ellen gonoszul kelt összeesküvésbe beleegyezett s a kátét mással is közölte, felségsértés vagyis lázadás bünébe esett, az ország törvényeinek rendeletéhez képest feje s minden vagyona elvesztésére ítéltetik s a végrehajtás elrendeltetik».) Fellebbez a hétszemélyes táblához. Ennek bírái május 16-án hirdetik ki halálos ítéletét. Élete a királyi kegyelemtől függ. (Borzalommal hallja, hogy Martinovics Ignácot és társait május 20-án kivégzik. Június 1-én borús hajnalra ébred: ezen a napon dől el, kioltják-e életét vagy nem? Orrvérzése kegyetlenül gyötri. «Két-három mosdómat töltöttem tele véremmel s végre elszunnyadtam. Akkor ébredék fel, midön reggel három órakor egy öreg katona eloltá gyertyámat, mely a kemence párkányán ége. ‚Magyar kend?' Kérdém. „Az vagyok, uram." Felele a legény, nem úgy rettegve, mint társai. ‚Hát mi ujság?' „Nem jó, úgymond, mert ennek a kövér papnak (Verseghynek) és egy fiatal úrnak (Kazinczynak) holnapután elütik a fejét; a hóhér és két koporsó már amoda által van." Természeti halállal veszni, az is igen nehéz; hát hóhérkarddal s mint gonosztevő! De felélesztém lelkemet. A rettegés nem segít a bajon s gyáván veszni rút, nyugalomban szép, mondám magamban. Tizenkét órakor felhozák ebédemet. Egy-két pillanat mulva ismét nyílik szobám s a főhadnagy elfordított képpel megszólal: „Herr von Kazinczy, kleiden sie sich an; die Herren Hofräthe sind da, um Ihnen die königliche Antwort zu verkündigen". Az az elfordított bús ábrázat, az a königliche Antwort elijeszte. Öltözetlen valék... Minthogy orrom vére még mindég csurga s a csizma nem vala bő, sokat küszködtem felvonásával. A főhadnagy jött: „Mein Gott! Sie sind noch nicht fertig?" Mondá nehezteléssel. ‚Uram, mondám, nincs csizmavonóm s az orrom vére foly.' Bevárt. „Menjünk tehát", úgymond. Kilépvén a szobából, megnyitá Verseghy ajtaját s vitte. Végigmenvén a folyosón, megláttam a két felcsert a refectorium ajtaja előtt, kezükben vala az érvágó és a veres posztó, hogyha valamelyikünk elájulna, eret nyithassanak. Midön XVI. Lajost a guillotinhez vitték, ő, ki mindeddig úgy hitte, hogy csak ijesztik, de ott neki, a Királynak, megkegyelmeznek, felkiálta: Je suis perdu! Megpillantám én is a két felcsert, felkiálték: Je suis perdu! Bizonyosnak nézém vesztemet s nem reménylék többé semmit. A Tábla mellett csak ketten ültek: Somogyi protonótárius, a nemeslelkü; és a mi vérszomjas Caraffánk: Németh. Somogyi bús képpel, szemeit papirosára süllyesztve, Németh a maga dicsőségében hideg

kegyetlenséggel legeltetvén szemeit Szentjóbi Szabó Lászlónak és Verseghynek látásukon s lesvén, hogy azok mit gondolhatnak. Szabó László ki vala aszva egészen, szarvasbörnadrágja bugyogott lábszárain. Nem lévén ereje, hogy állhasson, vállát a falnak vetette. Verseghy csak térdig érő reverendájára kaputot ölte fel. Kezén-lábán vas. Egész testében reszkete, mint a nyárlevél. Én nyugalomban lépék be s meghajtám magamat minden szó nélkül, szüntelen orrom előtt tartván fejér kendőmet, mert vérem itt is mindég folyt.» Kihirdetik a királyi leiratot, a bilincsekbe vert foglyok föllélekzenek. Németh János vérszomjasan kiált az íróra: «kinyujtván fenyegető jobbját reám: Caveat sibi! Caveat sibi! Prope fuit ad mortem! Vigyázzon magára! Vigyázzon magára! Közel volt a halálhoz!» A Kazinczy-család tagjai megrendülve értesülnek a történtekről, szégyenkeznek a halálos ítélet miatt, az özvegy családanya ágynak dől fájdalmában. Csak az író testvéröccse, Kazinczy László kapitány, nézi ridegen halálraitélt bátyja sorsát. «Semmi kegyelem a lázadónak!» írja anyjához szivtelenül. Az író megbocsát neki szivtelen magatartásáért: «Lehetetlen — írja börtönéből Regmecre — hogy mérges szívvel mondotta volna. Én rá bizony nem haragszom s kérem Asszonyom Anyámat, méltóztassék azt neki elfelejteni. Nem tudja, mit cselekszik s jót akart mondani». A keményszivű osztrák katonatisztet csak hat év mulva lehet rávenni, hogy bátyja érdekében folyamodványt adjon be a legfelsőbb hadúrhoz.) Szeptember 27-én Budáról útbaindítják a Brünn mellett fekvő spielbergi börtönbe. (A katonai különítmény parancsnoka olyan emberséges, hogy foglyairól leveteti a bilincset s Pozsonyban felügyelet nélkül sétára engedi őket.) Spielbergben úgy bánnak vele, mint a közönséges gonosztevőkkel; penészes földalatti helyiségbe zárják, nem kap levegőt és világosságot, egész teste dagadni kezd, erőtlenségében fel sem tud kelni szalmazsákjáról. Csak akkor kap rendesebb cellát, amikor megérkezik József nádor átirata, hogy a fegyházba zárt nemesurak államfoglyok s a maguk költségén étkezhetnek. (A foglyokat a következő év elején a Brünn mellett fekvő obrovici fegyházba szállítják át. Elég jól bánnak velük. Az író titokban még családjával is levelezik.)

1799. — Ez év nyarán több társával együtt Brünnből Kufsteinba szállítják. (A szállítmány parancsnoka, egy durvalelkű főhadnagy, ráordít németül: «Az egész úton egy szót sem fog magyarul szólni s ha

parancsomat áthágja, lehúzatom és huszonöt botot veretek magára!» A foglyok útközben borral traktálják a részeges tisztet, ilyenkor ez nem törődik a magyar beszéddel; a bilincsbe vert nemesurak összekoccantják poharaikat s szent áhítattal tekintenek hazájuk határai felé.)

1800. — Kufsteini börtönéből nem tud érintkezni családjával. Tisztességesen bánnak vele, de a szabályokat megtartják. (Május 22-én a főbörtönőr levelet és csomagot nyujt be cellája ablakán. Térdre rogyva olvassa édesanyja sorait: «Kedves fiam, édes Ferencem! Én és a te testvéreid mindnyájan élünk. Küldök huszonegy butella bort és két butella ecetet. Az Isten legyen veled, kedves gyermekem, szánjon meg mindnyájunkat és írj. Alsóregmec, 27. február 1800. Kesergő és szerető édesanyád, Árva Bossányi Zsuzsánna. Utóirat: Hat zsebbevalót is visznek. A költséget magadtól, amennyiben megengedik, ne kíméld, édesem, egészséged megtarthatása végett».) Francia seregek közelednek Kufstein felé, őreik a várból továbbszállítják a foglyokat. Június 30-tól augusztus 25-ig kerülő utakkal vonulnak Munkács várába. (Hajón, szekereken teszik meg az utat, mindenki remeg a franciáktól, a foglyok kihasználják a laza fegyelmet. Amint magyar földre lépnek, mindjárt észreveszik, hogy a közhangulat mellettük van: nem hazaárulóknak, hanem a hatalom áldozatainak tekintik őket. Jólelkű emberek tudatják özvegy Kazinczynéval, hogy fiát most szállítják keresztül az országon, a nagyasszony a debreceni vásárban hallja meg a hírt, azonnal befogat s találkozik hat év óta nem látott gyermekével. Hét napig kíséri az írót, süt-főz a foglyoknak és a katonáknak. Vásárosnaményban betérnek Lónyay László beregmegyei alispán házába, senki sincs otthon a családból; a nagyasszony tudja a magyar szokást, rendelkezik a cselédséggel, három napig vendégli a menetet az alispánék éléstárából; mikor Lónyay Lászlónak hírül viszik a dolgot, kifejezi sajnálkozását, hogy nem volt kúriájában s nem fogadhatta kedve szerint vendégeit, ezért sebtében kenyeret, sonkát, tokaji bort, süteményeket küld a foglyoknak. A magyarokkal együtt vonuló francia hadifogoly-ezredes álmélkodva jegyzi meg: «De mily nemzet ez a tiétek? Hiszen az ember barbarusoknak néz benneteket, míg csak hírből ismer; s megszeret, ha lát. Ebben a te nemzetedben sok nagyság van. Belőletek nem volna nehéz valami igen jót csinálni. Szegény nemzet, de gyönyörű nemzet!»)

1801. — Negyvenkét éves. Június 28-án kiszabadul Munkács várából. (A katonák és börtönőrök tisztességesen bánnak vele itt is, a várparancsnok a királyi leirat megérkezése után meghívja ebédre. A bécsi udvar egyik alkalmazottja bizalmasan figyelmezteti, hogy vigyázzon minden lépésére, mert magatartását szemmel tartják. Testvérei hintón viszik Munkácsról Regmecre édesanyjukhoz. A hatósági felügyelet alá helyezett nemesúr egyelőre nem szerepelhet a közéletben, annál nagyobb érdeklődéssel fordul az irodalom felé. Hat és félévi fogsága alatt sok minden megváltozott, neves írótársai közül többen elhúnytak, de éppen kiszabadulása idején tűnik fel Kesergő Szerelmével Kisfaludy Sándor. A klasszikus triász még megvan; Bessenyei György, Báróczi Sándor, Verseghy Ferenc még él; Virág Benedek, Dugonics András, Pálóczi Horváth Ádám, Verseghy Ferenc, Bacsányi János, Kis János töretlen erővel munkálkodnak; Csokonai Vitéz Mihály tehetsége is kibontakozott már; de Berzsenyi Dániel neve ismeretlen; Kölcsey Ferenc, Katona József, Kisfaludy Károly, Fáy András, Szemere Pál és sok más író még csak gyermekifjú.)

1802. — Szeretné megindítani munkái kiadását, de nincsen pénze. Súlyosbítja helyzetét, hogy a királyi kincstár ezer forintnál nagyobb összeget követel tőle börtöni tartásdíjának hátralékául. (December havában Regmecről levelet ír gróf Festetich Györgynek, felajánlja számára Gessner-fordításának ajánlását s ötszáz forintot kér a mecénástól: «Nagyságodat jövök megkoldulni. Könyveket mutatok be s oly kevélyen szabom meg árukat, mint a Sybilla Tarquiniusnak. Bízom Nagyságodhoz, hogy esetemet megszánja s vélem nem alkuszik, mint Tarquin. Ötszáz forintot kérek érte». A gróf nem válaszol soraira, helyette titkára felel rideghangú latin levélben: kérését nem teljesíthetik. Festetich György elzárkózásának az író politikai megbélyegzettsége volt az oka, a gróf félt a gyanús összeesküvőtől, féltek tőle mások is. Sokan még nevét sem merték említeni, annyira megfélemlítette a kormányzat az ország arisztokratáit és nemesurait.)

1803. — Bécsbe utazik. (Bécsi útjai: 1777, 1786, 1788, 1789, 1791, 1792, 1803, 1808, 1812, 1815.) Szeretne kihallgatást nyerni I. Ferenc királytól, de óhajtása nem sikerül. A múzeumok, képtárak, színházak látogatásával vigasztalja magát. (Megfordul Báróczi Sándor társaságában, fölkeresi Bacsányi Jánost, ez azonban megkéri, ne foly-

tassák barátkozásukat, mert őt figyelik, nem érintkezik-e kompromittált emberekkel.) Bécsből hazajövet egyideig Pesten időzik. Meglátogatja a pesti írókat, tudósokat, könyvárusokat. Horvát István és Vitkovics Mihály nagy örömmel fogadják. (Szenvedélyes ismerkedő. Még Bessenyei Györgyöt is felkeresi berettyókovácsi magányában.) Családjával sok baja van, édesanyja és testvérei neheztelnek rá; munkátlan életűnek tartják s attól félnek, hogy irodalmi barátkozásaival ismét belebonyolódik valamilyen kalandba. (Ha már nem juthat hivatalba, elvárnák tőle, hogy egész erejét a családi birtokok gondozására fordítsa. Egyik öccse vad szitkokkal támad ellene, szemére veti a család erkölcsi és anyagi megrontását; nem védi édesanyja sem, ő is attól tart, hogy irodalmi kedvteléseivel újra meg fogja károsítani hozzátartozóit. Özvegy Kazinczyné többek között azért is haragszik fiára, hogy olyan «kósza, haszontalan» emberekkel áll összeköttetésben, mint Csokonai Vitéz Mihály. Az ilyen barátkozást nemcsak ő tartja gyalázatnak, hanem az egész büszke nemesi család is.)

1804. — Negyvenöt éves. November 11-én nőül veszi egykori hivatalfőnökének, gróf Török Lajos abaújmegyei földbirtokosnak, leányát, Zsófiát. (Hitvestársa ideális gondolkodású nő, házasságuk boldog, de a Kazinczy-család bosszankodik a frigykötés miatt: nagyzást látnak abban, hogy egy nemesúr grófkisasszonyt vesz feleségül; másrészt azt hánytorgatják egymás között, hogy Ferenc gazdagabb leányt is kaphatott volna. Egyéb bajok: a grófkisasszony katolikus vallású és húsz évvel fiatalabb Ferencnél. Nejével a biharmegyei Érsemlyénbe költözik. Szeretné megkapni jogos osztályrészét, de testvérei ellene ingerlik édesanyjukat, a nagyasszony megköti magát, nem akarja kiadni örökségét.)

1805. — Január 29-én jelen van Csokonai Vitéz Mihály temetésén. (Érsemlyénben lakik, ötven kilométerre Debrecentől; a gyászhír hallatára mindjárt kocsira ül, csikorgó téli hidegben megy át szülőfalujából Debrecenbe; január 30-án már beküldi nekrológját a Magyar Kurir szerkesztőségébe, a bécsi hírlap február 19-iki számában közli a kegyeletes hangú megemlékezést.)

1806. — Ez évig Érsemlyénben lakik, most átmegy Szephalomra. (Itt születik hét gyermeke: Eugénia, a legidősebb, 1807-ben; Lajos, a legifjabb, 1820-ban. Neje katolikus asszony, leánygyermekei

is katolikusok; ömaga annyira türelmes vallási felfogásában, hogy legidősebb leányát szívesen vezeti bérmálásra. Gróf Török Zsófia egész lénye sugárzik a jóságtól, igazi angyala családjának és környezetének: 1812-ben maga táplálja egy szegény jobbágy beteg feleségének gyermekét. Jobbágyaik boldog emberek, nagylelkű bánásmódban van részük; ha megszorulnak, az író elengedi földesúri terheik beszolgáltatását.) Széphalom igazi neve Kisbányácska, új nevét az író adta. (Kis Jánoshoz írt 1806. évi levele szerint: «Széphalom Sárospatakhoz három, Sátoraljaújhelyhez egyórányira fekszik. Abaújban ugyan, de csak ötszáz ölnyire sincs házam Zemplénnek széléhez. A birtok kicsiny, de szép».) A családi súrlódások megenyhülnek, édesanyja jóvoltából most már önálló földbirtokos. (Hegyaljai szőlejének boráből és állattenyésztéséből van a főjövedelme, de szántóföldje, rétje, erdeje, kertészete is hajt némi hasznot. Szereti néhány százholdas gazdaságát, örvend függetlenségének. «E világ minden zugolyái közt kis Széphalom nékem te nevetsz leginkább:» írja egyik költeményében.)

1807. — Kis Jánoshoz írt levelében óvást emel a keresztény vallásfelekezeteknek egymás iránt tanusított féltékenykedése és elfogultsága ellen. («Kacagást s hahotát érdemlő dolog azt tekintgetni, hogy melyik vallásbeli test szolgálta inkább literaturánkat. De szó lévén egyszer róla, csak kimondom, hogy én azokkal tartok, akik itt a pápistáknak adják az elsőséget. Felekezeted — a luteránus — rajtad kívül alig nevezhet meg egyet-kettőt. Vessük tehát össze a kálvinistát a pápistával. Kit nevezünk mi akkor, mikor ők Virágot és Daykát s Rájnist és Révait mutathatnak? Kit nevezhetünk akármely nemében a literaturának? Bessenyei pápistává lett ember. Péczeli tiszteletet érdemlő ember volt, de hiszen az volt az ő originálja a németek között Gottsched is, der fadeste, wässrigste, geschmackloseste aller Dichter. Horváth Ádámot? Csodálom, irigylem diarrheáját, de régen megjöttem én azon tévedésemből, hogy versnek és poemának tartsam, ami csak rímbe szedett csínatlan próza. Én Bároczin kívül kálvinistát alig tudok nevezni. Mert Csokonai sem arra való, hogy az ő nevét ott említsük, ahol a te és a te társaid nevei említtetnek. Azon tehát, kedves barátom, ha a pápisták felfújják magukat, ne akadjunk fel, ha megbotránkozunk is. Valljuk meg, hogy igazuk van.»)

1808. — Pályázik a tübingai jutalomtételre. (A Tübingában kiadott Allgemeine Zeitung mellékletén a Cotta-féle könyvkereskedés száz arany pályadíjat tüz ki annak a kérdésnek megoldására, vajjon lehet-e a magyar nyelvet alkalmazni a hivatalokban, iskolákban, tanácskozásokon, ki van-e már eléggé művelve ez a nyelv, milyen haszon vagy kár származnék használatából? A könyvkereskedőcég ezúttal az osztrák kormánytól fölbérelt csalogotó szerepét vállalta; a bécsi császári udvar államférfiai azt a tanulságot szerették volna levonni a feleletekből, hogy a magyarság barbár nyelve alkalmatlan teher az állami életben. A széphalmi mester németnyelvü kéziratos pályaműve reális érvekkel igazolja a magyar nyelv súlyát: az országgyüléseken és megyegyüléseken mindig voltak magyar felszólalások, ellenben németül, tótul és horvátul senki sem beszélt; a német nyelvet II. József császár kényszerítésére csak 1786-tól 1790-ig alkalmazták, akkor is rendszertelenül; a latin nyelv használata a hivatalos életben, az iskolában, a tudományban egyformán nagy akadály, célszerübb helyette valamelyik élő nyelv elfogadása, ez pedig hazánkban nem lehet más, mint a magyar; ha a bécsi kormány olasz tartományaiba olasz rendeleteket küld, akkor nálunk is megteheti, hogy a nemzet nyelvén érintkezik a nemzet fiaival; országunk valamennyi nemzetisége közül kétségtelenül a magyar a legnagyobbszámú, a legkiválóbb, az államalkotó és fenntartó; aki köztünk él, az maga is hazafivá és magyarrá válik, részesül a közjóban, jogok és kötelességek hárulnak rá; a nemzetiségek nyelvét senki sem akarja elvenni, de az államnyelv mégis csak a magyar, erről a nyelvről csak a tájékozatlanok mondhatnak rosszat; a magyarnak máris szép a szókincse még az elvont fogalmak kifejezésére is, költői gazdagsága éppen szembetünő, irodalmának eddigi fejlődése tekintélyes.) A pályamunkák sorsáról csak 1815-ben döntenek, de a nyilvánosságot akkor sem tájékoztatják az eredményről, hanem az egyik bécsi irattárba rejtik a kéziratokat. (A huszonegy pályamü közül nyolc a latin, öt a magyar, három a német nyelv mellett foglalt állást, öt a vegyes magyar, német és latin nyelvhasználat mellett érvelt. Metternich herceg bizalmas rendelete értelmében az osztrák bíráló bizottság csak olyan pályamünek adhatta ki a jutalmat, mely a német nyelvet ajánlotta államnyelvül; igy lett a versenyzők közül az első Philipp Walter bonyhádi örnagy. A bizalmas bíráló jelentést

Kopitar Bertalan, a nagyhírű szláv nyelvtudós, készítette magyargyűlölő szellemben, erősen kiélezve a nemzetiségek többségét a «jövevény» magyarokkal szemben.) Ebben az évben kezd levelezni Kisfaludy Sándorral, Berzsenyi Dániellel, Kölcsey Ferenccel. (Mind a három költő pályája nagy kitüntetésének veszi, hogy a hírneves férfiú felajánlja barátságát.) Irói tekintélye a legnagyobb valamennyi kortársa között. (Az első magyarnyelvű irodalomtörténet, Pápay Sámuel 1808-ban kiadott könyve, úgy ír róla, mint «akinek főképpen köszönheti a magyar literatura, hogy igazabb ízléssel kezdette venni gyarapodását».)

1809. — Az utolsó nemesi felkelés. Napoleon hadai bevonulnak a Dunántúlra. (Zemplén közgyűlése megválasztja az írót a nemesség hadbavonulására ügyelő vármegyei bizottság tagjának.)

1811. — Közrebocsátja epigrammás kötetét. (A nyelvújítás ellenségei bosszankodva beszélnek róla.)

1813. — Nevetségessé akarják tenni a Mondolattal. (A gúnyiratot különösen a Dunántúl olvassák kárörömmel.)

1814. — Megindul Munkáinak kilenckötetes gyüjteménye. (Első köteteit még megveszik néhány százan, később rohamosan fogynak vásárlói. Legtöbb előfizetője Pesten jelentkezik, legkevesebb a nyelvújítástól idegenkedő vidékeken.)

1815. — Kölcsey Ferenc és Szemere Pál kiadják Feleletüket a Mondolatra. (A széphalmi mesternek nincs része a gúnyos szöveg megírásában és közrebocsátásában.)

1816. — Utazása Erdélyben. («Szebb három hónapot, ha ide nem számlálom, mit a szerelem ada, soha nem éltem.» Megfordul többek között Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagyszebenben, Karánsebesen, Vajdahunyadon, Gyulafehérváron, Nagyenyeden, Zsibón. Boldogan látja, hogy a magyar paraszt itt is mennyivel különb, mint a másfajta jobbágy. Bátor és szabad lélek a magyar, van benne délcegség és humor, szilaj ugyan, de tele van szeretetreméltósággal is. Hintójáról megszólít három falusi szászt, kérdezi tőlük az útat, mogorván tekintenek rá a szükkeblű pórok, egyik sem válaszol neki. Bezzeg, ha a magyarhoz úgy szólna egy szász, mint ő szólt a szászhoz, a jólelkű magyar még meg is «édes német uramozná» a szászt; bezzeg a magyar legények olyan kedélyes feleleteket adnának a kér-

dezösködésre, hogy a tudakozódó azt sem tudná, káromkodjon-e vagy nevessen, de végre is szivből kacagna az évődő tréfálkozáson. «És aztán az a szives beszédesség, az a meleg ömledezés, az a jámbor pajzánság; az a szeretetreméltó vadság a legényeknél, mint az öregek tiszteletes komolysága!» Kedvesebbek a szász falvak köházainál a tiszavidéki földből vert nádasházak; jobb a magába zárkózó, gazdag népnél a magával nem gondoló, szegény és mégis büszke, bátor, jószivü, nyájas parasztság. Az erdélyi magyarságra később is mindig szeretettel gondol vissza. «A mi hideg embereink — irja elérzékenyülve — Erdélybe csak azért is eljöhetnének, hogy tanuljanak felmelegedni.»)

1817. — Az első helikoni ünnep Keszthelyen. A gróf Festetich György köré gyülekező irók közül Kisfaludy Sándor hevesen támadja, Berzsenyi Dániel, Dukai Takách Judit és Pálóczi Horváth Ádám lelkesen védi a nyelvújitás vezérét. (Kazinczy Ferenc nem feledi a grófnak, hogy tizenöt év előtt nem mert vele érintkezni; irónikus megjegyzéseket tesz leveleiben személyére és a keszthelyi irodalmi összejövetelre; de mikor 1818-ban emlékfa ültetésével tisztelik meg érdemeit, kiengesztelődik; ettől kezdve magasztaló hangon szól a grófról s költeményt ir tiszteletére.)

1820. — Adósságai szaporodnak, hitelezői egyre jobban szorongatják, sógorával folytatott pörösködése kimeriti anyagi erejét. Megbizzák Zemplén vármegye levéltárának rendezésével. Levéltárnoki tisztségét haláláig példás buzgósággal viseli. (A sátoraljaújhelyi vármegyeházban ma is megvan az iróasztala, ma is az ő gyönyörü irásával sorakoznak egymás mellé a régi iratkötegek. Mindennap korán reggel begyalogol Széphalomról Sátoraljaújhelybe, a levéltárban dolgozik estig. Magával viszi ebédjét is: neje, gróf Török Zsófia, szerény déli eleséget készit számára; ezt a levéltárban fölmelegiti s az előszobában megebédel. Ha zimankós idő van, nem megy haza éjjelre, hanem ott alszik a levéltári előszoba kanapéján. Levéltárnoki munkájáért napi tiz garast kap. Ez év tavaszán mutatkozik be előtte Pestről küldött tisztelgő levelében Kisfaludy Károly. Meleg sorokat váltanak egymással, bár az ifjú tanitvány a maga szükebb baráti körében nem olyan kegyeletes érzelmü a mester iránt, mint amilyen hódolat sugárzik ki leveleiből. Nyolc év mulva történő személyes találkozásuk

közelebb hozza egymáshoz szíveiket. Addig néhány tapintatlan közös ismerősük sikerrel szítja kölcsönös írói féltékenységüket.)

1826. — Az Élet És Literatura és a Felsőmagyarországi Minerva hasábjain lezajló iliászi pör megzavarja baráti viszonyát Kölcsey Ferenccel. (Az ellentét később elsimul a mester és a tanítvány között. A széphalmi vezérnek fáj, hogy Kölcsey Ferenc a maga műfordítói elsősége védelmében föltette róla, hogy tudatosan segédkezett egy plágiumnak látszó dolog egyengetésében.)

1828. — Vörösmarty Mihály a Tudományos Gyüjteményben megkezdi a Pályám Emlékezete közlését. József nádor kinevezi a Magyar Tudós Társaság alapszabályait készítő bizottság tagjává. Néhány hónapot a fővárosban tölt. Megismerkedik Kisfaludy Károllyal, Vörösmarty Mihállyal, Bajza Józseffel, Toldy Ferenccel. Pesti tisztelői melegen ünneplik. (Kellemetlensége is akad: Döbrentei Gábor dölyfösen bánik vele. Valamikor olyan jóbarátok voltak, hogy Kazinczy őt kérte fel hatodik gyermeke keresztapjának, de 1824-től kezdve közös ismerőseik kárörvendő hírhordása megmérgezte barátságukat. Egymás munkásságára tett észrevételeiket álnokul kiszínezve adták tovább, így pattantak szét a húszesztendős jó viszony kötelékei. Mikor a széphalmi mester 1828. szeptemberében Pesten időzött, egykori pártfogoltja leckéztető hangon intette a magyar nyelv kímélésére. Kazinczy kérlelte, ne folytassák ezt az eszmecserét, úgysem tudják egymást meggyőzni soha. «Nem használt s azt mondá, hogy az ő egyenessége kívánja, hogy szóljon. Másodszori kérésem sem használván, belé ugraték szavába s tűzzel, de szelíden és megszorítván jobbját: Barátom, hagyd el, mert én bizonyossá teszlek, hogy te nem borzadsz inkább az én írásomtól, mint én a tiedtöl. Az én egyenességem annyira fájt neki, hogy egy hangot sem ejte többé.»)

1830. — A Magyar Tudós Társaság igazgató-tanácsa november 17-én Pozsonyban kinevezi az Akadémia legelső rendes tagjai közé. (A történelmi osztályban kap helyet. Szeretné elnyerni az akadémiai titkári széket, mert ebben az esetben Pesten maradhatna, de ezt a csendes óhajtását a Döbrentei Gábor hatása alatt álló főrangúak nem teljesítik. A személyi ellentéteken kívül három oka volt mellőzésének: 1. éltes kora; 2. túlzó nyelvújítása; 3. politikai multja. Az utóbbi különös súllyal esett a mérlegbe, a Martinovics-féle összeesküvésbe való bele-

sodródását egyesek még mindig nem tudták feledni, az arisztokraták és papok egyaránt féltek a bécsi császári kormányzat felháborodásától, ha a Magyar Tudós Társaság titkári székébe ültetik az egykor halálraítélt forradalmárt.)

1831. — Pyrker-fordítása miatt Toldy Ferenc megtámadja a Kritikai Lapokban. (Hibáztatja, hogy németül író magyar ember könyvét tisztelte meg munkájával s hogy verses szöveget prózában fordított. A leckéztetés indulatba hozza a széphalmi mestert: őt akarja hazafiságra tanítani a fiatalság, neki merészkednek oktatást adni a fordítás művészetéből!) Tavasszal Pestre jön, résztvesz az Akadémia munkájának megindításában, írótársaival és gróf Széchenyi Istvánnal barátságosan érintkezik. Áprilisban látogatást tesz Pannonhalmán, a bencés atyák hazafias szívvel ünneplik. Útját mindjárt meg is írja Szemere Pál péceli házában, kis útirajza még április végén megjelenik nyomtatásban. (Ebben keményen visszautasítja a Toldy-Bajza-Vörösmarty-kör irodalmi előretörését.) A borzalmas kolerajárvány miatt csak nehezen tud hazajutni, éppen hogy elér Széphalomra, másnap már elzárják a vármegye határát. A Felvidéken kitör a parasztlázadás. Augusztus 20-án levelet ír Kis Jánosnak: «Én és az enyéimek élünk, de mely időket!»; augusztus 21-én benn jár a sátoraljaújhelyi vármegyei levéltárban, augusztus 23-án a kolera elragadja, még aznap eltemetik. (A gyors temetés oka a Kossuth Lajos elnöklésével működő vészbizottság parancsa: az ázsiai ragályban elhúnytak tetemeit a járvány további terjedésének meggátlása céljából azonnal el kell hantolni. Nélkülözésekkel küzdő özvegye megható szavakkal esedezik Zemplén vármegyéhez, hogy napi tíz ezüstgarassal számítva fizessék ki számára elhúnyt férje napidíjait augusztus 21-ig.)

1832. — Kölcsey Ferenc a Magyar Tudományos Akadémiában emlékbeszédet tart a halhatatlan elköltözöttről. (A szeptemberben tartott ünnepi ülésen jelen van József főherceg-nádor is. «Tanuja valék — mondotta a szónok az élete végén családjáért bánkódó széphalmi vezérről — a fájdalmas eljajdulásnak, midőn barátja vidám asztala mellett gyermekeire visszaemlékezett. Megrezzent akkor minden ideg kebelemben; s véráldozatnak képzelém a szent öreget, mely a nép bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik.»)

1836. — A Magyar Tudományos Akadémia megkezdi eredeti

munkáinak gyüjteményes kiadását. A köteteket Bajza József és Toldy Ferenc rendezik sajtó alá. (Tiszteletdíjul ivenként négy aranyat szavaznak meg, hogy az özvegy és gyermekei nehéz helyzetén könnyítsenek; az első kötet 1837-ben akadémiai nagyjutalmat nyer. Az özvegy inséges állapotára világot vet, hogy gyermekeit egy-egy jólelkü pártfogó neveltéti fel, igy Kazinczy Lajost gróf Teleki József, az Akadémia elnöke. A széphalmi mester után ötvenezer pengőforint adósság maradt: ennyit költött a magyar irodalom felvirágoztatására. Hallatlan összeg abban az időben! Ha nem törődik az irodalommal, adósság helyett ugyanannyi értékü készpénzt hagyhatott volna családjára. Az anyagi javakért élő gondolkodás megütközhetik az ilyen életen, de a nemzet sohasem fogja elfelejteni, hogy a magyarságot ezek a szent idealisták tartották meg a jövő számára. Méltán énekelte róla 1847-ben Petőfi Sándor halhatatlan fájdalommal: «Te a nemzet-hálátlanság Égbekiáltó némasága, A nemzetszégyen Kain-bélyege, Ó Széphalom! Azért kellett-e csak Hozzád zarándokolnom, Hogy egyhajtásra oly hosszút igyam A keserüség poharából, Amilyet eddig még talán nem ittam. Ez volt tehát A múzsák egykori tanyája, Hol most haszonbérlő zsidó lakik? Azon szobában, Melyben Kazinczy Ferenc Élt s kilehelte tiszta lelkét, Most piszkos, nyávogó porontyok Hentergenek; S a szentek szentéből, nejének Szobájából im kamra lett, Mely ronda lommal van tele. Ki innen e falak közül! Félek, hogy a ház rám szakad, Mert nagy teher nehezedik rá: Az Isten átka... S miért tett volna oszlopot Sírjához a haza? Hiszen mit tett ő a hazáért? Miatta hét esztendeig szivá csak A börtönök dögvészes levegőjét, És csak félszázadig Tartá vállán, mint Atlasz az eget, A nemzetiségnek ügyét. Magyar nemzet, most nem volnál magyar! Ő akkor volt az, midőn senki sem volt, Midőn magyarnak lenni Szégyen vala. És te, hazám, te igy fizetted őt!»)

1849. — Az aradi tizenhárom vértanu kivégzése után I. Ferenc József császár haditörvényszéke október 25-én megöleti Aradon a tizennegyedik vértanut is: Kazinczy Lajos honvédtábornokot, a halhatatlan iró fiát. (Huszonkilenc éves, augusztus 24-ig küzd az ellenség ellen, az osztrákok kötél általi halálra itélik, Haynau kegyelemből agyonlöveti.)

1859. — Országos irodalmi ünnepségek Kazinczy Ferenc születésének százados évfordulóján. (Az ünnepségek szervezése élén a Magyar

Tudományos Akadémia áll, az önkényuralom ezúttal nem vet gátat a nemzeti lelkesedés megnyilvánulása elé, megmozdul az egész ország, még a külföldi magyarság is rendez Kazinczy-ünnepeket. A széphalmi decemberi összejövetelen Erdélyi János sárospataki főiskolai tanár mondja az ünnepi beszédet, az író háza körül négyezer ember sereglik össze, Sátoraljaújhelyből háromszáznál több fogat vonul fel a széphalmi sírhoz. Jelen van az ünnepségen a szent öreg két fia és három leánya is.)

1861. — Szobra báró Vay Miklóstól a Magyar Nemzeti Múzeum parkjában. (Egyidejűleg Széphalmon is felépítik mauzoleumát egykor dolgozószobája helyén.)

1890. — A Magyar Tudományos Akadémia megindítja Kazinczy Ferenc levelezésének teljes kiadását. (Váczy János halhatatlan érdemű munkája.)

1898. — Megalakul a kassai Kazinczy-Társaság. (Irodalmi kör a Kazinczy-kultusz és a felvidéki szellemi törekvések ápolására. 1922-ben a csehszlovák kormány is jóváhagyja működését, ettől az időtől kezdve felolvasásaival és kiadványaival értékes szolgálatokat tesz a magyarság ügyének.)

1902. — Megalakul a sátoraljaújhelyi Kazinczy-kör. (Célja a zemplénmegyei közönség irodalmi érdeklődésének ébrentartása.)

1903. — Ebben az évben hal meg Budapesten Kazinczy Ferenc utolsó élő gyermeke, a kilencvenhat éves világtalan Krajnik Imréné Kazinczy Eugénia. Atyját hetvenkét évvel élte túl. (A szent öregnek nőágon számos leszármazottja él ma is, férfiágon sem veszett ki családja. Unokája, Kazinczy Gábor nyugalmazott kúriai bíró, részt vett a nagyatyja emlékére tartott 1931. évi ünnepségeken; másik unokájának fia, Kazinczy Gábor fővárosi műszaki tanácsos, szintén ott volt a százados évforduló megülésén.)

1907. — Szobrának felállítása Érsemlyénben. (A szobrot az érsemlyéni születésű Fráter Loránd honvédhuszárszázados, a neves nótaszerző, készíttette el Horvay János szobrászművésszel.)

1931. — Halálának százéves fordulója. Budapesten, Széphalmon és Érsemlyénben országos ünnepséggel ülik meg a centenáriumot. (Budapesten megkoszorúzzák a Magyar Nemzeti Múzeumban álló szobrát, a Magyar Tudományos Akadémia közrebocsátja Négyesy

László Kazinczy-monografiáját, Horváth János emlékbeszédet mond róla az Akadémiában. Széphalmon megjelennek az irodalmi és tudományos társaságok képviselői, Abaúj és Zemplén küldöttségei, a sárospatakiak és sátoraljaújhelyiek. A Romániához csatolt Érsemlyénben az egész Érmellék földbirtokos-közönsége résztvesz az ünnepségen: a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság, a nagyváradi Szigligeti-Társaság, a temesvári Arany János-Társaság, az aradi Kölcsey-Egyesület, a nagykárolyi Kölcsey-Egyesület és az Erdélyi Katolikus Akadémia kiküldöttei beszédek kíséretében helyezik el koszorúikat az érsemlyéni szoborra.)

Irodalom. — Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. köt. Pest, 1833. — Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Pest, 1859. — Kazinczy-album. Szerk. Szabó Richárd. Pest, 1860. — Csengery Antal: Történelmi tanulmányok. II. köt. Pest, 1870. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Gerecze Péter: Kazinczy Ferenc vallási és bölcseleti nézetei. Pécs, 1881. — Andrássy Jenő: Kazinczy Ferenc életrajza. Pozsony, 1883. — Nagy István: Kazinczy és Debrecen. Karcagi ref. gimnázium értesítője. 1888. — Széchy Károly: Kazinczy otthon. Erdélyi Múzeumegylet Kiadványai. Kolozsvár, 1888. — U. az: Kazinczy és Döbrentei. Kolozsvár, 1889. — Beöthy Zsolt: Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. — Imre Sándor: Kazinczy iskolai inspektorsága. Budapesti Szemle. 1895. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Váczy János: Kazinczy Ferene. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Vértesy Jenő: Kazinczy jelentősége. Irodalomtörténeti Közlemények. 1906. évf. — Baros Gyula: Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 42. köt. Budapest, 1908. — Heinrich Gusztáv: Kazinczy Ferenc és az Akadémia. Akadémiai Értesítő. 1909. évf. — Viszota Gyula: Kazinczy Ferenc működése az Akadémiában. U. o. 1909. évf. — U. az: Széchenyi és Kazinczy. U. o. 1909. évf. — Váczy János: Kazinczy Ferenc. Budapest, 1909. — Horváth Balázs: Kazinczy Ferenc kassai szereplése. Kassai premontrei gimnázium értesítője. 1910. — Váczy János: Kazinczy Ferenc ősei. Turul. 1912.

évf. — U. az: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915. — Borz Gyula: Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig. Esztergom, 1916. — Kristóf György: Kazinczy Erdélyben. Pásztortüz. 1927. évf. — Perényi József: Aranka György és Kazinczy Ferenc. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1927. évf. — Hegyaljai Kiss Géza: Ismeretlen érdekességek Kazinczyról. Irodalomtörténet. 1928. évf. — U. az: Kazinczy Ferenc mint levéltáros. U. o. 1928. évf. — Hencze Béla: Kazinczy és a francia felvilágosodás. Budapest, 1928. — Harsányi István: Elégették-e Kazinczy Ferenc iratait 1790-ben? Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Meszlényi Antal: Kazinczy Ferenc fogsága. Magyar Kultúra. 1928. évf. — Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. Budapest, 1928. — Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930. — Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Hegedüs Zoltán: Kazinczy-ünnepély 1859-ben és a Kazinczy-alap története 1870-ig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Czeizel János: Kazinczy és Kölcsey. Szegedi áll. Baross Gábor reáliskola értesítője. 1931. — Dornyay Béla: Kazinczy Ferenc és Tata-Tóváros. Tata, 1931. — Kardos Albert: Ott volt-e Kazinczy a Csokonai temetésén? Debreceni Szemle. 1931. évf. — Halász Gábor: Kazinczy emlékezete. Napkelet. 1931. évf. — Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Négyesy László: Kazinczy pályája. Budapest, 1931. — Biczó Ferenc: Kazinczy Ferencnének, gróf Török Zsófiának, férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei. Kaposvári egyesületi leánygimnázium értesítője. 1932. — Gálos Rezső: Kazinczy és a györi csata emléke. Györi Szemle. 1932. évf. — Jenei Ferenc: Kazinczy útja Pannonhalmára. U. o. 1932. évf. — Gulyás József: Kazinczy mint gyüjtő. Debreceni Szemle. 1932. évf. — Kristóf György: Kazinczy és Erdély. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1931. évi vándorgyülésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1932. — Tolnai Vilmos: Egy Kazinczy-ereklye. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf.

KAZINCZY FERENC IRÓI FEJLŐDÉSE.

Kazinczy Ferenc írói hajlama korán megnyilatkozott. Mint sárospataki tanuló eleinte Gellert valamelyik munkájának átültetésére gondolt, utóbb Pray Györgyből szeretett volna valamit fordítani. A tervkovácsolás eredménye kis iskoláskönyv lett: *Magyarország geografiája.* (1775.) Hirtelen összekapkodott kivonat volt ez, a tizenhat éves szerző Magyarország földrajzát vázolta benne. Özvegy édesanyja megörült első próbájának, a könyvecskét kinyomatta s az 1775. évi záróvizsgálatok alkalmával szétosztotta a hallgatóság között. Csakhogy a sárospataki papok és tanárok kicsinylően tekintettek a gyermekes nyomtatványra; Kazinczyné bosszankodott és új munkára únszolta fiát. Egy év mulva készen állott: *Az amerikai Podocz és Kazimir megtérése.* (1776.) Ebben a füzetben Bessenyei György németnyelvű novelláját fordította magyarra. Büszkén tekintett fordítására, a Bécsben élő szerzőnek is beszámolt próbálkozásáról, levelére Bessenyei György szíves szavakkal válaszolt, megemlékezését melegen köszönte, igyekezetét megdícsérte.

A lelkes nemesifjú előtt a legszebb fényben tűnt fel az írói pálya. Buzgalma tanulmányainak befejezése után sem csökkent; mind patvarista-korában, mind megyei szolgálata idején kitartóan foglalatoskodott irodalmi ter-

veivel. Mivel Báróczi Sándor stílusát mindennél többre becsülte, őt iparkodott követni a szépprózа terén. A bécsi testőríró Marmontel-fordításából sokat tanult. «Még ma is bírom a könyvet — írja évtizedekkel utóbb — még rajta van ifjú esztendeim örömének kedves emléke; még ismerem a helyeket, ahol édes szólása csodálgatásaiban fel-felsikoltozám. Ő vala örök olvasásom ezentúl s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, ami lesz.» Baróti Szabó Dávid 1777-ben kiadott verses kötetével hatott buzdító módon a pályakezdőre. Bizalmas viszonyuk gyorsan szövődött, amint ez már szokás volt ennek a kornak írói között. A tekintélyes katolikus paptanár eleinte «drága nagy úrfi»-nak és «kedves öcsémuram»-nak szólította a református tanulóifjút, de három hónap mulva már «kedves Ferencem» és «te» a megszólítás.

Mint író Gessner Salamon pásztortörténeteinek fordításával tűnt fel kortársai között. A svájci német mester érzelmes idilljeit és édesbús pásztorjátékait a külföldön utólérhetetlen remekműveknek tartották. Theokritos fénye elhalványult Gessner ragyogása mellett. Kazinczy Ferenc sem tudott betelni a gyönyörűséggel, neki is barátjává, kísérőjévé, éveken át mindennapos társává lett Gessner. Lassankint megérlelődött az az elhatározása, hogy Gessner átültetésével lép a szépírói pályára. Évekig javítgatta kéziratát. Másolatai közül egyet Báróczi Sándornak küldött, egy másikat Ráday Gedeonnak; Báróczi Sándor barátságosan üdvözölte, a többi bécsi gárdista nevében Czirjék Mihály írt hozzá lelkesítő sorokat; Ráday Gedeon azzal a dícsé-

retével lelkesítette, hogy kevés olyan fordítást ismer, melyet a magyar Gessnerhez hasonlíthatna. A gondos fordító nem sietett kézirata kinyomatásával, egyre csiszolgatott szövegén s csak 1788-ban adta közre *Gessner idylliumit*. Báróczi Sándor Marmontel-fordítása óta nem jelent meg hasonló prózájú könyv. Kazinczy Ferenc elérte célját megalapította írói nevét, könyve a mesterműű hatását keltette. Nem hiába iparkodott az álmok világába ringatni olvasóit, a prózában írt német munkának még ritmikus lebegését is sikerült utánoznia. A nehezebb árnyalatokat erőltetés nélkül, választékosan adta vissza.

Még nagyobb sikert aratott egy névtelen szerzőjű német regény magyarosításával: *Bácsmegyey leveleivel*. (1789.) Eredetileg Goethe Wertherének fordítását tervezte, de mivel falun élt, nem esett más munka a keze ügyébe, mint ez a jelentéktelen Werther-utánzat. A regény levelekben írt napló: Bácsmegyeynek, az érzékenylelkű ifjúnak, búsongó vallomása. A szerelmes ifjú egyre-másra küldözgeti a féltékenység lázától áthatott leveleket; eleinte Manciját keresi fel soraival, utóbb, mikor kedvese másnak menyasszonya lesz, Marosi nevű barátjához irogat; többször találkozik Mancival, résztvesz a hűtlen leány esküvőjén is; vad elszántsággal marcangolja magát, végre súlyos betegségbe esik és meghal. A magyar fordító alaposan átdolgozta eredetijét. Bácsmegyey, a sorsüldözött magyar, nála is annyit siránkozik ugyan, mint Adolf, a német könnyhullajtó, de a gyötrelmes napok magyar földön történnek, a színhely Sopron, Buda, Torna, Miskolc, Dorog, Pozsony, Ipolyság. Ez az átkeresztelés erősen emelte a mű

hatásosságát. A könyvet kedvesen fogadták, sok helyen valóságos elragadtatással üdvözölték. A megható szerelmi történet, a gördülékeny stílus, a válogatott poétai szólások egyaránt tetszettek.

A szerencsés stiliszta minden téren hűségesen iparkodott követni német mestereit. Hogy a magyar irodalom felvirágozhassék, olyan folyóiratot tervezett, amely középpontja legyen a tehetségesebb íróknak s alkalmat adjon néhány tanulságos tollharcra. Bacsányi János és Baróti Szabó Dávid társaságában 1788 nyarán megindította a kassai Magyar Museumot, a maga szerkesztésében 1790 elején kiadta a kassai Orpheust, de a pártolás hiánya miatt mind a két folyóirat megbukott. Mindjárt az első kötettel elakadt költői almanachja, az 1791-ben közrebocsátott Helikoni Virágok című versgyüjtemény is.

Az első magyar szépirodalmi és esztétikai folyóiratnak, a kassai Magyar Museumnak, első füzete 1788. julius 1-én jelent meg. Kazinczy Ferenc eleinte buzgó munkatársa volt, részleteket mutatott be Gessner, Klopstock és Young nyomán készült fordításaiból, bírálatot írt Gelei József Robinzonáról és Barczafalvi Szabó Dávid Szigvártjáról. Utóbb visszavonult a folyóirattól, mert nem tudott együtt dolgozni Bacsányi Jánossal. Ez korlátlan hatalommal intézkedett s a maga nézetei mellett nem türt ellenvéleményt. — Ilyen előzmények után indította meg 1790-ben új folyóiratát: az Orpheust. Míg a Magyar Museumot Pesten nyomták, ez Kassán készült. Barátai nem rosszalták, hogy új vállalatot kezdett, mert számítottak a nemes versenyre, mindkét folyóirat színvonalának emelkedésére, az olvasók számának szaporodására. A versengés vége az lett, hogy mind a két szerkesztő megbukott. Füzeteik késlekedve láttak napvilágot, kéziratuk megfogytak, előfizetőik eltűntek. — A Helikoni Virágokból is csak egy kötet jelenhetett meg. Ennek az almanachvállalatnak megvan az az érdeme, hogy tájékoztatja az utókort arról, milyen színvonalon állt az akkori költészet. Az 1791-ben

megjelent antológiának és az 1792-re elökészített kéziratnak darabjai Ányos Pál, Bacsányi János, Baróti Szabó Dávid, Dayka Gábor, Földi János, Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Péczeli József, Ráday Gedeon, Rájnis József, Révai Miklós, Szentjóbi Szabó László, Verseghy Ferenc, Virág Benedek verses munkáiból kerültek ki, de szerepelt még kívülük néhány kevéssé ismert költö is, így Aranka György, Dessewffy József, Döme Károly, Kreskay Imre.

Kiadások. — Kazinczy Ferenc első munkája: Magyarország geographica azaz földi állapotának lerajzolása, melyet egynéhány fő geographusok munkájából kiszedegetett és azoknak, akik hazájokhoz illendő szívességgel viseltetnek, szemeik eleibe terjesztett Kazinczy Ferenc. Kassa, 1775. (Özvegy Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsánna költségén.) — Ezt követte: Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Németből magyarra fordíttatott Kazinczi Kazinczy Ferenc által. Kassa, 1776. (Ajánlva édesanyjának: «Tekéntetes, nemes és nemzetes Nagyugróci Bossányi Zsuzsánna asszonynak, néhai tekéntetes, nemzetes és vitézlő Kazinczi Kazinczy József úr elmaradott kegyes özvegyének, nekem érdemem felett való drága nagy jó asszonyom anyámnak ezen fordításomat alázatos fiúi tisztelettel ajánlom, áldozom, szentelem». A fordítás eredetije, Bessenyei György német novellája, Der Amerikaner, hosszú ideig lappangott, végre Weber Artur a budapesti református teológiai akadémia Ráday-könyvtárában őrzött példány után közreadta Kazinczy Ferenc fordításával együtt: Kazinczy Ferenc: Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Budapest, 1914.) — Első nevezetesebb könyve: Gessner idylliumi. Kassa, 1788. (A fordítás megjelenése alkalmából az ismertebb magyar írók közül magasztaló sorokat írtak hozzá: Bacsányi János, Baróti Szabó Dávid, Földi János, Pálóczi Horváth Ádám, Rájnis József, Révai Miklós, Szentjóbi Szabó László. Mügondja már azoknak szembetünt, akik kéziratban olvasták fordítását. «Mint heves írásodból látom, írta neki Bécsből 1785-ben Báróczi Sándor, isteni tüz melegíti ereidet. Különös adománya az egeknek! Fordítsad magadnak, barátaidnak, hazádnak hasznára vett ajándékodat. Légy ébresztő példája az elzsibbadt magyar ifjúságnak. Légy második Prometheus: lelkesítsd meg az elevenség nélkül heverő testeket. Engedjed úgy égni hozzám való indulatodat, mint tégedet szeret igazi atyádfia Bárótzi.»

Ráday Gedeon mindössze két helyet talált a kéziratban, ahol tanácsosnak ítélte a változtatást. A fordító lelkes hangon mondott köszönetet fáradozásáért: «Az a munkám, írta Ráday Gedonnak Kassáról 1786-ban, amelybe nekem a Gessner Idylliuminak magyarrá tétele került és amely hat esztendők alatt sok éjjeli óráimat hagyta álmatlanul, reménységemen felül van megjutalmazva! Ime, annak a keze teszi homlokomra a repkény koszorúját, akitől azt egyedül óhajtottam elnyerni s már most félénkség nélkül, sőt erős bizodalommal jelenek meg hazám előtt, mert Nagyságodnak javallásával bírok: ez pedig igaz érdem».) — Másik jeles fordítása: Bácsmegyeynek összeszedett levelei. Kassa, 1789. (A fordítást még Pálóczi Horváth Ádám, a dunántúli szittya magyar is, elérzékenyülve olvasta; alig talált megfelelő szókat, hogy dicsőíthesse a magyar átdolgozót; világfájdalmas hangulatában még dalt is szerzett, mert könnyítenie kellett lelkén. Nemcsak ő, hanem mások is gyönyörűséggel mélyedtek a szívbéli ömledezésekben bővelkedő regénybe. A fordítás eredetije egy lipcsei könyvkiadónál jelent meg: Adolfs gesammelte Briefe. 1778.) — Shakespeare-fordítása: Hamlet. Kassa, 1790. (A szomorújátékot Schröder után német szövegből fordította. Sokat buzgólkodott az első magyar színtársulat megteremtése érdekében s szerette volna, ha az úttörő magyar színészek az ő Hamlet-fordításával kezdik meg műsorukat, csakhogy a kezdő játszók nem mertek vállalkozni ilyen nehéz feladatra.) — Lemierre után németből: Lanassza. (Megjelent Endrődy János Magyar Játékszínének IV. kötetében. Pest, 1793.) — Herder-fordítása: Herdernek paramythionjai. Bécs, 1793. (Hozzácsatolva Aszalay János fordítása: Lessing meséi.) — Wieland-fordítása: Sokrates Mainomenos azaz a Sinopei Diogenes dialogusai. Pest, 1793. (A cenzúra később a tiltott könyvek sorába iktatta.) — Goethe-fordítása: Sztella. Pest, 1794. (Hozzácsatolva Veit Weber regéje: A vak lantos.) — Többi fordítása egyelőre kéziratban maradt. Sehogyan sem tudott olyan könyvárust keríteni, aki kinyomatta volna kéziratait. Jellemző a szomorú irodalmi viszonyokra, hogy mikor a buzgó fordító Klopstock Messiásának fordítására előfizetést hirdetett, barátainak széleskörű agitációja után sem jelentkezett tizenhárom aláírónál több az egész országban. Ilyenkor, ha könyvei nem keltek, előfizetési fölhívásaira senki sem ügyelt, adósságai pedig szorongatták, még ő is, az

örökös optimista, nagyon elkeseredett. «Átkozom azt az órát, jajdult fel egyik 1791. évi levelében, amelyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtassak, költsek, magamat jövedelmemnek egy részétől megfosszam, ha a közdologért felvállalt igyekezeteknek ez a jutalma.» — Gessnerének és Bácsmegyeyjének teljesen átdolgozott kiadása: Kazinczy Ferenc munkái. Kilenc kötet. Pest, 1814–1816. (Fogsága előtt készült fordításait kezdetleges kísérleteknek tartotta.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Bácsmegyeynek gyötrelmei. Budapest, 1878. (Az 1814. évi kiadás lenyomata az Olcsó Könyvtárban.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. Pest, 1872. — Heinrich Gusztáv: id. Bácsmegyey-kiadás. Budapest, 1878. — Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. köt. Budapest, 1887. — Erdélyi Pál: Adolf levelei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1889. évf. — Weszely Ödön: Kazinczy Gessner-fordítása. U. o. 1891. évf. — Fürst Aladár: Gessner Salamon hazánkban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Gárdonyi Zseni: A magyar szentimentális regény főbb képviselői. Budapest, 1907. — Dohány József: Werther-hatások a magyar irodalomban. Nagyvárad, 1909. — Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915. — Borz Gyula: Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig. Esztergom, 1916. — Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930. — Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Négyesy László: Kazinczy pályája. Budapest, 1931.

KAZINCZY FERENC FORDÍTÁSAI.

Kazinczy Ferenc a magyar nyelv gazdagításának és az ízlés fejlesztésének kitűnő eszközét látta az idegen remekek átültetésében. Nem akarta erejét középszerű eredeti munkák írására pazarolni akkor, amikor klaszszikus értékű külföldi könyvek tolmácsolásával nagyobb szolgálatokat tehetett a magyar irodalomnak. Tolla alatt a magyar stílus nemcsak meglepő fejlődést mutatott, hanem szokatlan változatosságot is. Az idegen remekírókból a művészi stílus legkülönfélébb szépségeit ültette át. Könnyedebbé, hajlékonyabbá, színesebbé tette a magyar prózát, bővítette a magyar szókincset, szaporította a szólásformákat.

Az első magyar színtársulat számára az 1790-es években egész sor külföldi színdarabot dolgozott át magyarra németből és franciából. Goethe, Lemierre, Lessing, Metastasio, Molière, Schiller és Shakespeare drámái mellett gördülékeny nyelven fordította Herder, Weber és Wieland néhány szépprózai művét. Aggodalmasan ügyelt minden mondatára. Mikor kiszabadult börtönéből, még nagyobb gonddal dolgozott fordításain. Meg volt győződve a fordítások rendkívüli stílusfejlesztő hatásáról; nyugtalanul törekedett arra, hogy az eredeti munkák legkisebb szépségeit is visszaadja. Gessner-fordítását tizenötször javította

át, Sallustius fordítását pedig annyiszor helyesbítette, hogy végre nem is tudta számontartani átdolgozásait. Vallomása szerint, mikor börtönéből hazatért s megtekintette régi munkáit, alig tudott belőlük valamit pirulás nélkül olvasni, annyi ízetlenséget és szabálytalanságot talált bennük. *Marmontelnek szívképző regéi* (1808) és *Herceg Rochefoucauldnak maximái* (1810) után annak bemutatására, hogy milyeneknek kell lenni a mintaszerű fordításoknak, közreadta *Munkái* kilenc kötetét. (1814—1816.) E fordításgyüjtemény világ elé lépése igazi irodalmi esemény volt. Megjelentek ebben a sorozatban Goethe müvei közül a Testvérek, Clavigo, Esztelle, Egmont, Római Carneval; Herderből a Repülő Szekér és a Paramythionok; Wielandból a Szalamandrin és a Képszobor; Lessing meséi; Gessner munkái; Bácsmegyeynek Gyötrelmei; Weber után a Vak Lantos; Ossziánnak minden énekei; Marmontel szívképző regéi; Sterne Lőrinc művei közül a Yorick Levelei Elizához és az Érzékeny utazások Francia- és Olaszországban; Brydon után az Etna.

Mivel a széphalmi vezér szigorúan ügyelt arra, hogy fordításai az eredeti szöveg minden szépségét visszaadják, szükségét látta sok új szó alkalmazásának és addig soha nem hallott kifejezések alkotásának. Nem bánta, ha újításai ellenkeznek a magyar nyelv természetével. «A szépíró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetet segélheti, az neki minden szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem. Az író parancsolja, hogy úgy legyen és úgy lesz!» Nem törődött semmiféle riadalommal. «Élő nyelvnek változni kell asze-

rint, ahogy ismeretei gazdagodnak, érzései nemesednek, ahogy a nekilelkesedett szépíró parancsolja; s mindaddig kell változnia, míg nagy írók által meg nem állapíttatik. A szépíró szabad hatalmú ura s törvényszabója a nyelvnek; a grammatikus, hacsak grammatikus, csak őre, rabja.» Bizonyos, hogy nyelvújító túlzásaival sok foltot ejtett a magyar nyelv tisztaságán, fordításaival számos idegenszerűséget honosított meg és tömérdek germanizmust tett közkeletűvé; csakhogy mik ezek a túlzások az eredményekhez mérten! Túlzásait néhány évtized alatt elvetette a magyar beszéd, szerencsés újításai megmaradtak.

Fordításai közül a teljes magyar Osszián közrebocsátásával keltett legnagyobb hatást. (1815.) Az ossziánizmus ezzel a fordítással indul meg irodalmunkban, elbeszélőink egyik csoportja az ossziáni szöveghez igazította stílusát és hangulatát, a homály és fellengzés irodalmi divattá lett. Később Kisfaludy Károly két paródiában és egy epigrammában gúnyolta ki ezt a modorosságot, bár ő maga is nagy érdeklődéssel mélyedt a széphalmi mester fordításába. Vörösmarty Mihály költészetén szintén nyomot hagyott az Osszián-kultusz. Az európai hírű hősdalok magyarországi népszerűségére jellemző, hogy 1833-ban megjelent a második teljes Osszián-fordítás is: Fábián Gábor átültetése «az eredeti gael mértékben».

Kiadások. — Fogságából való kiszabadulása után Marmontel szívképző regéivel vonta a figyelmet fordítói munkásságára. Ez egy öt kötetre tervezett vállalat első kötete volt: Kazinczynak fordított egyveleg írásai. Széphalom, 1808. (A rézmetszetekkel ékesített kiadvány Bécsben jelent meg s a francia próza elegáns stílusával iparkodott megismertetni a magyar közönséget. A vállalat megfelelő számú

vevők hiányában mindjárt az első kötettel elakadt.) — Kis János előbeszédével adta közre La Rochefoucauld-fordítását: Herceg Rochefoucauldnak maximái és morális reflexiói. Bécs és Trieszt, 1810. (Kevesen vásárolták ezt a kötetét is.) — Régibb és újabb fordításainak teljesen átdolgozott gyüjteménye: Kazinczy Ferenc munkái. Kilenc kötet. Pest, 1814–1816. (A kiadást több arckép díszítette. A X–XII. kötetben Klopstock Messiása foglalt volna helyet, de ennek kinyomatása az előfizetők részvétlensége miatt elmaradt.) — Pyrker-fordítása: A szent hajdan gyöngyei. Felsőőri Pyrker László után. Buda, 1830. (Utolsó irodalmi pöre ehhez a fordításhoz füződött. A Kritikai Lapok bírálata után elpanaszolta barátainak, milyen garázdálkodást visznek végbe a magyar irodalomban Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály. «Ezek a fiatal emberek, írta Kis Jánosnak 1831 tavaszán, elhitték magukat erejükben s tanultságukban s clubba állottak s össze akarának tiporni mindent, ami az ő értelmükre nem tér. Oly vitéz embereken szedvén diadali zsákmányt, minő Döbrentei és Thaisz, azt hivék, hogy mindent összegázolhatnak. S titáni vakmerőségük annyira ment, hogy a Szent Hajdan Gyöngyeinek, a Tunisiásnak, a Rudolphiásnak halhatatlan íróját is, felejtvén, hogy az patriarcha, hogy az érsek, hogy az főispán, hogy az csillagot hord mellén, aszerént támadák meg, mintha az egy nyavalyás zarándokocska volna.») — Lessing-fordítása: Galotti Emilia. Pest, 1830. (Bajza József Külföldi Játékszínének I. kötete.) — Halála után a M. T. Akadémia még közreadta néhány fordítását. (Lessing, Molière, Sallustius, Cicero.) — A szép Anikó. Marmontel után. Bevezetéssel Weszely Ödöntől. Budapest, 1893. (Olcsó Könyvtár.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. 3. kiad. Pest, 1872. — Riedl Frigyes: Kazinczy Ferenc és a német irodalom. Budapesti Szemle. 1878. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Halász Ignác: Kazinczy mint fordító. Magyar Nyelvőr. 1883. évf. — Radó Antal: A magyar műfordítás története. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf. — Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. köt. Budapest, 1887. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. I. köt. Budapest, 1887. — Imre Lajos: A Botcsinálta Doktor Molièrenél és Kazinczynál. Erdélyi Múzeum. 1888. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar

nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — U. az: Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. — Weszely Ödön: Marmontel és négy magyar író. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1890. évf. — U. az: Kazinczy Gessner-fordítása. U. o. 1891. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Czeizel János: Klopstock hatása Kazinczyra. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — U. az: Kazinczy Ferenc és a nemzeti színészet. U. o. 1906. évf. — Borzsák József: Az ókori klasszikusok és Kazinczy. Budapest, 1906. — Beke Ödön: Kazinczy egy Molière-fordítása. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Gragger Róbert: Kazinczy két ismeretlen Molière-fordítása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1909. évf. — Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. — Simai Ödön: Kazinczy Ferenc nyelvújítása. Magyar Nyelv. 1909–1918. évf. — Fógel Sándor: Adatok az idegenszerűségek történetéhez. Miskolc, 1911. — Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Budapest, 1912. — Czeizel János: Goethe és Kazinczy. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Harsányi István: Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen fordításai. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913. — Váczy János: Kazinczy Ferenc fordításai. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. — U. az: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915. — Bayer Alice: Marmontel hatása Magyarországon. Budapest, 1916. — Antalffy Gizella: Lessing a magyar színpadon. Budapest, 1916. — Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Váczy János: Kazinczy Marmontel-fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — U. az: Kazinczy Ossian-fordítása. Magyar Nyelv. 1918. évf. — Ember Nándor: A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1918. évf. — Czeke Marianne: Kazinczy Ferenc Macbeth-fordítása Bürger után. Magyar Shakespeare-Tár. 10–11. köt. 1918–1919. évf. — Baranyai Zoltán: Francia eredetű széppróza-fordításaink a XVIII. században. Magyar Nyelv. 1927. évf. — Rácz Lajos: Rousseau és Magyarország. Debreceni Szemle. 1927. évf. —

Pukánszky Béla: Lessing und Franz Kazinczy. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 1929. évf. — Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930. — Darkó Jenő: Antik eredetű hatások a magyar szépprózai stílus kialakulására. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Négyesy László: Kazinczy pályája. Budapest, 1931. — Jenei Ferenc: Kazinczy Sallustius-fordítása és Streibig győri nyomdász. Győri Szemle. 1931. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KAZINCZY FERENC NYELVÚJÍTÓ HARCA.

Kazinczy Ferenc a nyelvújítás és stílusfejlesztés céljait szolgálta fordításaival is, eredeti munkáival is. Meggyőződése szerint az idegen szó vagy körülírás használata szegénységi bizonyítványa a nyelvnek s ahol a fogalmak külön-külön szókkal nincsenek szorosan megkülönböztetve, ott a tudomány sem virágozhat. Hivatkozott az új szók védelmezőjére, Horatiusra; hivatkozott a külföldi írók példájára; hivatkozott a józan észre. Harcot kívánt, hogy az igazság kiderüljön; bizakodott abban, hogy az utókor neki ad majd igazat. Élethivatásává tette a nyelvújítás diadalra juttatását.

Az 1800-as évek elejétől kezdve úgyszólván minden lépése a neológia ügyét szolgálta. Sokan lelkesedéssel üdvözölték, mások elégedetlenkedtek leveleiben tett nyilatkozatai miatt. Hogy az ellenkező véleményűeket felriassza s a két pártot tanulságos tollcsatába bonyolítsa, nyiltan síkra szállt a nyelvőrzők ellen. Kiadta Vitkovics Mihályhoz intézett *Poétai episztoláját*, pellengérre állította benne a nyugati ízlés és a nyelvújítás ellenségeit. (1811.) Még jobban felizgatta a lelkeket a *Tövisek és virágok* közrebocsátásával. (1811.) A nyelvújítási harc kezdetét ennek a kis epigrammás kötetnek megjelenésétől szokás számítani. Metsző kicsinyléssel támadt epigrammáiban azokra

az írókra, akik tudás és ízlés nélkül nyúlnak a tollhoz s hétköznapi nyelven gyártják munkáikat. A konzervatív írókkal szemben merészen védte az új szók és az idegen szólások használatának jogosultságát. Felhívta kortársait, hogy a közös haladás érdekében őt is epigrammázzák, csak azután legyen a szurkálás tanulságos, elmés, pajzán. Az ortológus-ellenpárt írói nem tudták viszonozni ötletes csipkedéseit, csupán töviseinek szúrását érezték, virágainak illatát nem. A neológusok elragadtatással szóltak epigrammáiról, a nyelvőrzők goromba visszavágáson gondolkodtak.

Az ortológia első hatásosabb védelme, a *Mondolat,* 1813-ban jelent meg. Ez a gúnyolódó irat voltaképpen az ortológia egyik középpontjában, Debrecenben, készült. Kéziratát Szentgyörgyi József debreceni orvos rótta egybe abból a célból, hogy a Barczafalvi Szabó Dávid iskolájához tartozó neológusokat kicsúfolja; a mérsékelt nyelvújítókra, különösen Kazinczy Ferencre, nem is gondolt; egyszerűen utánozta Schulzot, az egykorú német humorista regényírót, aki a Campe-féle németországi neológusmozgalmat egy bohókás szövegű kiadványában hatásosan gúnyolta. Szentgyörgyi József kéziratát többen lemásolták, sokfelé olvasták, buzgón terjesztették; az egyik másolat néhány év alatt Debrecenből a dunántúli ortológusok tűzhelyére, Veszprémbe, került; itt tette rá kezét Somogyi Gedeon ügyvéd. Ő a gúnyiratot kibővítette, ellátta jegyzetekkel, ajánlással, vezérszóval, függelékkel, többeknek költségén Veszprémben kinyomatta, végül nagy igyekezettel terjesztette az ország minden részében. Mindenek-

előtt a széphalmi vezért iparkodott nevetségessé tenni. A címkép Kazinczy Ferencet szamáron ülő lantosnak ábrázolta; fején koszorú és lepke, szájában tülök, oldalán lant, mögötte gitár, balkezében a szabadkőművesek háromszögű jelvénye, szemben vele egy ugráló szatír; előtte egy meredek hegy, a Parnassus, ennek tetején a Pegazus toporzékolt. A kötetet Zaíyr Czenczihez azaz Kazinczy Ferenchez intézett ajánlás vezette be; következett a Vezérszó, a magyar nyelv kimüveléséről szóló Mondolat, a Híresztelés, a Szótár, a Függelék, közben-közben jeligék Kazinczy Ferenc munkáiból. A szövegeket csak a csatolt műszótár segítségével lehetett megérteni. Nem a tartalmon volt a fősúly, hanem az érthetetlen szókon. A Mondolat koszorúba fűzte a neológusok új szavait és erőltetett kifejezéseit; ezzel akarta bebizonyítani, mennyire ostoba dolog a nyelvújítás. A nevetségessé tétel éle Kazinczy Ferenc ellen irányult, de a bemutatott szószörnyetegek és stílusvirágok két hírhedt nyelvújítónak, Barczafalvi Szabó Dávidnak és Vándza Mihálynak, munkáiból valók. A kötet 1814 januárjában jutott el Kazinczy Ferenchez. Egyik dunántúli tisztelője, Radó Sándor somogymegyei földbirtokos, küldte meg neki, leleplezve a névtelenség köpönyegébe burkolódzó Somogyi Gedeont. A széphalmi mester maga vitte a kíméletlen gúnyirat hírét Debrecenbe, itt Szentgyörgyi József meglepődve ismert rá a saját munkájára.

Mivel a neológusok észrevették, hogy a veszprémi gúnyirat árt a nyelvújítás népszerűségének, Szemere Pál és Kölcsey Ferenc kiadták a Mondolatra írt *Feleletet*. A kötet

név nélkül jelent meg 1815-ben. Sikere nagy volt. Az ósdiak, különösen a dunántúli és a debreceni írók, nagyon bosszankodtak, mert az Antimondolat szerzői minden gorombaságuk mellett is ügyesen vágtak vissza a Mondolat élceire. Szembeállították a fínomabb ízlést a parasztos maradisággal, az addigi eredményeket a régi tehetetlenséggel, az új irány szellemét az ortológus tábor szellemtelenségével. A könyvecske elején Kölcsey Ferenc Bohógyi-életrajzát olvassuk; ezt követik Zafyr Gergely és Zafyr Czenczi gúnyolódó és feddő levelei Bohógyi Gedeonhoz; majd egy párbeszéd Bohógyi és a szamár között; a Búsongó Ámor; a Debreceni Grammatika egyik szerzőjének levele; Hőgyész Máté hexameteres levele; egy újabb prózai levél; végül néhány vers és jegyzet. A nyelvújítók örömmel olvasták a sikerült gúnyiratot, Kazinczy Ferenc is jót mulatott a visszavágáson, csak az esett neki rosszul, hogy sokan őt gyanúsították a szerzőséggel. Az alaptalan ráfogást Szemere Pál és Kölcsey Ferenc levelekben iparkodtak megcáfolni.

A vita híre Németországba is eljutott, itthon az ortológusok szóvivői, különösen a református papi körök, erősen készültek a küzdelem folytatására. Hosszas vajúdás után napvilágot látott Somogyi Gedeon *Értekezése*. (1819.) A veszprémmegyei ügyvéd komoly hangon beszélt támadóihoz, de feltűnően gyönge érveléssel védte a Mondolat igazát. Úgy látszik, maga is érezte válasza erőtlenségét, mert fejtegetései végén már érzelmes húrokat pengetett, szinte bocsánatkérő szavakkal fordult olvasóihoz. Érzékenyhangú, hazafias nyilatkozatával befejeződött a

Mondolat-pör, a nyelvújítás mozgalmainak legkeserűbb harca.

A kibékülés csak lassan következett be. Súlyosbította a helyzetet Kazinczy Ferenc *Munkái*nak (1814—1816) kilenckötetes gyüjteménye a maga tömeges idegenszerűségeivel. A túlságosan merész újításokkal szemben heves tiltakozások hangzottak el. Beregszászi Nagy Pál, Gyarmathy Sámuel, Kisfaludy Sándor, Kultsár István, Pápay Sámuel, Pázmándi Horvát Endre, Ruszek József, Sipos József, Szentgyörgyi József, Teleki László, Verseghy Ferenc leveleikben és értekezéseikben egyaránt küzdöttek a széphalmi mester ellen. Szemére vetették, hogy a nyelvszokást lábbal tiporja, a romlatlan nyelvet újításokkal mételyezi meg, szigorú bírálataival kárt okoz az irodalomnak, az írók közé a pártoskodás konkolyát hinti. Legjobban a dunántúli írók zúgolódtak. Kazinczy Ferenc azt hirdette, hogy az író stílusérzéke mellett a nyelvszokásnak és a grammatikának háttérbe kell szorulnia, Pázmándi Horvát Endre és társai vakmerőnek mondották azt az írót, aki a nyelv urává teszi magát s azt meri állítani, hogy a szépíró legfőbb törvénye írásának hangzatossága. Ezek a támadások csak késleltették, de nem tartóztathatták fel a nyelvújítás diadalát. A széphalmi vezér *Az ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* (1819) című értekezésében még egyszer összegezte nézeteit s újból bebizonyította, hogy a nemzetnek elkerülhetetlenül szüksége volt a nyelvújításra. Fejtegetéseinek igazságát sokan belátták. Az eredményeket józan ésszel nem lehetett eltagadni, az ortológus írók egyre kisebbedő csoportja haj-

landónak mutatkozott a megbékülésre. Kazinczy Ferencnek sikerült kiengesztelnie régi ellenfeleit, mégpedig anélkül, hogy elveit cserben kellett volna hagynia. 1822-ben megelégedetten írhatta barátainak: «Ime most ott vagyok, ahol lenni vágytam. Kisfaludy Sándor s Horvát Endre meg vannak engesztelve s látják, amit nem hivének. Egyedül Verseghy és Bacsányi az, akik a koszorúba befonva nincsenek s az ő megengeszteltetésüket keresni soha nem fogom».

Kiadások. — Magyar régiségek és ritkaságok. Pest, 1808. (Sylvester János grammatikájának, Dévai Bíró Mátyás ábécés könyvének és Varjas János egyik versének kiadása az olvasókhoz intézett előszóval. Kazinczy Ferenc ebben a könyvében szólal meg először a nyilvánosság előtt az újításoktól idegenkedő nyelvészeti álláspont ellen s kárhoztatja a Debreceni Grammatika ortológiáját.) — Poétai epistola Vitkovics Mihály barátomhoz. Széphalom, 1811. (A költői levél éle az idegen műveltséget megvető, parlagi észjárás ellen irányul.) — Tövisek és virágok. Széphalom, 1811. (A grammatikai és esztétikai epigrammák közül kilenc kapcsolódik szorosabban a nyelv ügyéhez.) — Ujhelyi Dayka Gábor versei. Összeszedte és kiadta barátja, Kazinczy Ferenc. Pest, 1813. (Dayka Gábor életrajzában ismét támadja a Debreceni Grammatika követőit s világirodalmi tekintélyekre hivatkozva védi az idegenszerűségek átültetésének jogosultságát. Nem szabad rettegni az idegentől, szokatlantól, újtól, legyen azonban ízlés az íróban és ismerje a nyelv törvényeit.) — Báróczi minden munkái. Nyolc kötet. Pest, 1813–1814. (Báróczi Sándor életrajzában, a nyolcadik kötet végén, kifejti nyelvújító elveit. Az újítás minden hivatott író joga és kötelessége. Gyarapítsuk nyelvünket idegen szépségek átültetésével, nemesítsük szólásunkat kellemes kifejezésekkel, vagdaljuk le a hosszú szavak végét, keressünk új szavakat a magyar szókkal még ki nem fejezhető fogalmak számára. Az új szót mindenki elfogadja, «ha az múlhatatlanul szükséges és széphangzású».) — Mondolat. Sok bővítményekkel és egy kiegészített új szótárral együtt. Angyalbőrbe kötve egy tünet-forint.

Dicshalom, 1813. (A nevezetes paszkvillus első kéziratos szövegének szerzője, Szentgyörgyi József orvos, Kazinczy Ferenc jó barátja volt; orvosi tudományáért Debrecenben megbecsülték; írt néhány református vallásos éneket, továbbá egy kis állattant. Somogyi Gedeon, az első szöveg átdolgozója és kiadója, református papnak készült, azután ügyvéd lett, Veszprém vármegye szolgálatába lépett, esküdti tisztet viselt, később levéltárossá választották.) — Felelet a Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak. Pest, 1815. (Az ellenpaszkvillus tervét Szemere Pál készítette, ugyanő írta Zafyr Gergely levelét, a Búsongó Ámort s talán a versek egy részét; Bohógyi Gedeon életrajza Kölcsey Ferenc munkája. Az 1814. év nyarát mindketten Pécelen töltötték s buzgón olvasták az ósdiak íróit, hogy munkáikból anyagot gyüjtsenek Antimondolatukhoz. Ortológus példatáruk legjobban mutatja, mi bántotta különösen Kazinczy követőit. Gúnyolták Dugonics András stílusát s általában azokat a tollforgatókat, akik a nyelv gazdagítását a népies kifejezések minél sürűbb halmozásával iparkodtak elérni, ha mindjárt a jó ízlés rovására is. A zsirosbeszédű, cifrán magyarkodó próza mellett sikerült mutatványt készítettek a deákos könyvirók avult stílusára; pellengérre állították a rímes hexameterek szerzőit és a mesterkedő poétákat. Mindent összevéve pompásan kiélezték, mik a hibái a régi iskola híveinek. A heves tollharcról a külföld is tudomást vett. A két gúnyiratot Rumy Károly ismertette a hallei és lipcsei Allgemeine Literatur-Zeitung 1816. évfolyamában.) — Somogyi Gedeon: Értekezés a magyar verselés módjáról és fordításokról. Veszprém, 1819. (Ennek bevezetésében olvasható a Mondolat bírálóihoz és az Antimondolat szerzőihez intézett válasza.) — Kazinczy Ferenc munkái. Kilenc kötet. Pest, 1814–1816. (A kilenc kötetet Pázmándi Horvát Endre a Tudományos Gyüjtemény 1818. évfolyamában szigorúan bírálta; nem tagadta Kazinczy Ferenc érdemeit, de nyelvbotlásairól és szócsigázásairól kesernyésen nyilatkozott; a nyelvújítóknak figyelmébe ajánlotta a józan mértéktartást. A kritikára Kazinczy Ferenc a folyóirat 1819. évfolyamában alapos ellenbírálatot írt; kifejtette, hogy ő és társai nem akarják a magyar nyelvet kiforgatni ősi jellegéből, hanem a magyar nyelv régi szépségeit még idegen szépségekkel is iparkodnak gyarapítani. Hevesebb hangon támadt a széphalmi mesterre egy álnevű cikkíró: Füredi Vida. Még személyét is kritika tárgyává tette. Szemére lobbantotta, hogy ártalmára volt a

magyar írók egyetértésének, meghonosította az éleshangú kritizálást, ellenfeleit kicsinyelte, magát és kedvenceit tömjénezte és magasztalta. Ez a támadás rosszul esett a nyelvújítás vezérének, izgatottan kutatott az írás szerzője után, de nyomozásában eltévedt. A szerzőséggel Péteri Takács Józsefet, a segítéssel Pázmándi Horvát Endrét és Verseghy Ferencet gyanúsította. Csak újabban derült ki, hogy az álnevű támadó Kisfaludy Sándor volt; éles fogalmazását hasonló gondolkodású barátai sikeresen bővítették. A küzdelem során végül mégis Kazinczy Ferenc maradt felül a Tudományos Gyüjtemény 1819. évfolyamában közreadott cikkével: Az ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél.) — Balassa József kiadása: Mondolat. Budapest, 1898. (Régi Magyar Könyvtár. Ebben a kiadásban megvan annak a nemtelenhangú kéziratos paszkvillusnak szövege is, melyet Sárospatakról küldöttek szerteszét Kazinczy Ferenc ellen. Az otromba kézirat megfogalmazásával Láczai Szabó József református papot, a sárospataki főiskola tanárát, gyanúsították, de ez a föltevés nem nyert igazolást.) — Balassa József kiadása: Felelet a Mondolatra. Budapest, 1898. (Régi Magyar Könyvtár. Hogy az Antimondolat két szerzője közül melyik dolgozott többet, bajos eldönteni.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. 3. kiad. Pest, 1872. — Imre Sándor: Kazinczy nyelvújítása. Szépirodalmi Figyelő. 1861–1862. évf. — U. az: A magyar nyelvújítás és tévedései. Budapesti Szemle. 1873. évf. — U. az: A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Budapest, 1874. — Fábián Gábor: Adatok Somogyi Gedeon életéről. Figyelő. 1876. évf. — Békesi Emil: Ki írta a Mondolatot? U. o. 1878. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Komáromy Lajos: Ortológia és neológia. Budapest, 1881. — Simonyi Zsigmond: A nyelvújítás és az idegenszerűségek. Budapest, 1890. — Takáts Sándor: Részletek a nyelvújítási harc történetéből. Katolikus Szemle. 1890–1892. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — U. az: Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Váczy János: A Mondolat keletkezéséről. Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf. — Demek Győző: Adalék a Mondolatpör

keletkezésének történetéhez. U. o. 1894. évf. — Bárdos Remig: A magyar nyelvtisztító törekvések története. Esztergom, 1896. — Balassa József: Mondolat. Budapest, 1898. — U. az: Felelet a Mondolatra. Budapest, 1898. — Szily Kálmán: Szentgyörgyi Mondolata. Irodalomtörténeti Közlemények. 1899. évf. — Rubinyi Mózes: A Mondolatról. Magyar Nyelvőr. 1903. évf. — Barabás Ábel: Kazinczy és hatása nyelvünk és irodalmunk fejlődésére. Temesvár, 1907. — Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor a recensiókról. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. — Váczy János: A nyelvújító harc a fordulóponton. Magyar Nyelv. 1907. évf. — U. az: A nyelvújítás győzelme. Budapest, 1909. — Simai Ödön: Kazinczy Ferenc nyelvújítása. Magyar Nyelv. 1909–1918. évf. — Fógel Sándor: Adatok az idegenszerűségek történetéhez. Miskolci kir. kat. gimnázium értesítője. 1911. — Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915. — Harsányi István: A Kazinczy ellen írt gúnyirat szerzője. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Pukánszky Béla: Herder intelme a magyarsághoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1921. évf. — Pogány Albert: Kazinczy nyelvújítása levelezése alapján. Pécs, 1928. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Czeizel János: Kazinczy tudományos tollharcai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — U. az: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930. — Dörfler Sándor: Quintilián és a magyar nyelvújítás. Budapest, 1931. — Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Kardos Albert: Miben volt az újító Kazinczy maradi? Nagyar Nyelvőr. 1931. évf. — Négyesy László: Kazinczy pályája. Budapest, 1931.

KAZINCZY FERENC PRÓZAI MUNKÁI.

Kazinczy Ferenc a maga korának legjobb stilisztája volt. Prózaírói pályájára gondosan készült. Irásaiban a magyar próza ősi erejét a nyugati stílus hajlékonysága váltotta fel.

Kritikusi pályája az 1780-as évek végén kezdődött a kassai Magyar Museumba írt két bírálatával: Barczafalvi Szabó Dávid Miller-fordításának és Gelei József Campe-fordításának ismertetésével. (1788.) Fogságából való kiszabadulása után magyar folyóirat híján az egyik bécsi irodalmi szemlébe írta kritikai cikkeit (Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaisertume); itt jelent meg többek között Kisfaludy Sándor Himfyjéről szóló recenziója is. (1809.) Bírálata a költőről és művéről egyaránt találó képet fest, jól elemzi Himfy mind a két részének jellemvonásait, megfigyelései nagyon értékesek Magasztalja a költőt, de tapintatos módon megemlíti hibáit is: nyelve nem klasszikus tisztaságú, közönséges kifejezéseket használ, ismétlései egyhangúságot keltenek. A két rész közül a Boldog Szerelmet találja jobbnak. Himfy-kritikája öt esztendő mulva magyarul is megjelent, Döbrentei Gábor adta ki az Erdélyi Múzeum első füzetében (1814), megjelenése miatt negyven előfizető mindjárt vissza is küldte a folyóiratot, annyira fölháborodtak a

nemzet ünnepelt költőjének megbírálása miatt. Ha a közönség így fogta fel a kritikai észrevételeket, képzelhetni a megbírált szerzők lelkiállapotát; a bírálatban Kisfaludy Sándor éppen olyan orvtámadást látott, mint Berzsenyi Dániel három évvel később Kölcsey Ferenc recenzióiban. Súlyosbította a helyzetet, hogy a széphalmi vezér a bécsi Annalen hasábjain lenéző sajnálkozással ítélkezett Kisfaludy Sándor regéiről (1810) s ezzel még jobban magára haragította kortársainak egy részét. Nem mindenkivel szemben volt ilyen szigorú. Kedvelt híveit nemcsak leveleiben dícsérte, hanem nyomtatásban is, Kovacsóczy Mihályt azonos rangba helyezte Kisfaludy Károllyal, gróf Mailáth Józsefben elsőrangú német költőt látott.

Életrajzi vázlatai jelentékeny számban maradtak. Elhúnyt kortársai emlékezetét az egykorú hírlapok, folyóiratok, évkönyvek és alkalmi kiadványok lapjain sorra felújította. Régibb írókról közreadott jellemrajzai élénk színezésükkel és érdekes tartalmukkal fölkeltették az érdeklődést az irodalom munkásai és a történelem kiválóságai iránt. Megemlékezett többek között Barcsai Ábrahámról, Báróczi Sándorról, Csokonai Vitéz Mihályról, Dayka Gáborról, Orczy Lőrincről, Ráday Gedeonról, Szirmay Antalról, Vályi Nagy Ferencről; megírta a szigetvári Zrínyi Miklós, Illésházy István, Martinuzzi György, Mária Terézia, Ürményi József, Wesselényi Ferenc és a Rádayak rövid életrajzait.

Pályám emlékezete: tanulságos és gyönyörködtető önéletrajz. Visszatekintett benne élete első felére: a fogsága előtt lefolyt időszakra. Nemcsak a maga egyéniségé-

nek fejlődését mutatta be változatos képsorozatban, hanem a kor irodalmi viszonyainak jellemző mozzanatait is. Emlékezéseinek elmondásában az 1804. évig jutott; fogságáról, kiszabadulásáról és az utána következő néhány esztendőről csak töredékesen emlékezett meg. A magyar emlékiratirodalomnak ezt a klasszikus alkotását teleszőtte eleven képekkel, mélyenjáró megjegyzésekkel, pompás alakrajzokkal. Kitűnően értett ahhoz, hogyan kell élővé és el nem feledhetővé tenni egy-egy, akár teljesen ismeretlen személyt vagy csekély jelentőségű jelenetet. Iróművészete az elbeszélésben, jellemzésben és leírásban sok értékkel csillog. Mikor az ausztriai várbörtönben ül, néhány mondatban beszámol arról, hova pillanthatott cellája ablakából: «Ablakom az országút felé nyílott és a Császárhegy felé, melynek rettenetes magasságú szirtes bércein búsan civódnak a fellegek. Kinézésem a város kapuja felé s a Császárhegyre, a külváros házaira, a kálváriára, egy sötét sűrű fenyvesre s a remete-házra a hegy egyik vápájában. A város harangjai muzsikazengésűek. A patak szélén egy juhar nőtt ki, nagy mint a kőris vagy topoly s szőlőmetszésű hosszúnyelű leveleit játékosan ingatta a szél. Jónásnak nem ada több örömet a tök levele, mint nekem ez a szép juhar. Még bírom leveleit. Ablakomra nappal a sólyom üle fel s visítgatva hívá nőstényét; éjjel egy szirti ürge jött megemészteni alamizsnámat».

Életének legszomorúbb esztendeit *Fogságom naplója* című kéziratában örökítette meg. 1794 december 14-ikén, vasárnap este, lepték meg házukat az ulánusok, ettől a naptól kezdődtek a társadalmi életből való kiragadtatá-

sának keserves évei. Ahogy egy-egy jelenetet megrajzol, ahogy egy-egy személyt jellemez: íróművészetének halhatatlan emlékét vetíti az utókor elé. A Martinovics-pör gonosz szelleme, Németh János királyi jogügyi igazgató: «Kisded, hasas emberke volt, orcáját gyönyörűen pirosra festette a bor és a szerelem a maga rozsda vagy szederjes színével. Minden szava, tekintete, mozdulása festette a semmiből érdem nélkül felment bitangot». A kivégzés utolsó pillanatainak leírása: «A megöregedett hóhér háromszor vága Zsigrayba s ezt látván Martinovics, ájulva dőlt el. A többi egy ütésre veszett. A Laczkovics igen nagy teste, leüttetvén a feje, feldönté a székét. Hajnóczinak elébe mentek a hóhérlegények s le akarák vonni ruháját. Nem engedte, hogy hozzányúljanak. Maga vetette le kabátját. Leült a székre csodált nyugalomban. Csak akkor borzada meg, midőn a hóhér kettérepeszté ingét, hogy két vállán lehullhasson s midőn ollójával nyakán az apróbb hajakat elmetszé. Martinovicsot bajjal vonták a székhez. Ott beköték szemeit s a hóhérlegény tartotta a kendő végét. A kopasz koponyáról lesiklott a kendő s Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Gráciát reményle. De szemeit ismét beköték s feje repült. Homokkal hintették be a vér helyét s az öt testet kivitték a Buda megett emelkedő tetőkre. Senki sem tudja, hol fekszenek. Másnap reggel a vérhelyen rózsa virított. Valaki rózsákat ása le ott csuprokba». Hiába a rabláncok csörgése, a sziklabörtön gyilkos párája, a lélekölő éjjelek és nappalok, az író ajkát nem hagyja el egyetlen jajveszékelő szó sem. Csodálatos magyar büszkeséggel tekint a németekre, cse-

hekre, franciákra. «Az én nemzetemnek úgy van gyenge oldala, mint minden más nemzetnek, de oly fényes oldalai is vannak, mint kevés más nemzetnek.» Mikor Ausztriából rabtársaival együtt megindítják Munkács felé, Pozsonynál kiköt a hajójuk. «Kilépvén a hajóból, térdre estem, megcsókolám ujjam hegyét s a magyar földre nyomám a csókot. Ölellek áldott föld! Te bird hamvaimat egykor. Hála Istennek, hogy német földön nem haltam el, mint Szentjóbi Kufsteinban.» Idegenben legföljebb ha sajnálták őket, a magyar földön senki sem ment el mellettük közömbösen. Micsoda nép ez a magyar! Kiált fel az egyik francia fogolytiszt. «Gyűltek az emberek s megtudván kik vagyunk, tolakodék mindenki hozzánk s hozá ajándékát: kosár körtét, szilvát, diót, főtt vagy sült kukoricát.» Beregszászon: «Vacsoránál ülénk, midőn a vármegye comissariusa belép. Méltóságos consiliarius viceispán úr tiszteli az urakat; sajnálja, hogy szerencséje nem lehete házánál látni, íme kedveskedik ezekkel: tokaji bor, kenyér, sódar, füstölt nyelv, piskóta és édességek, gyümölcs és a katonáknak két eleven ürü». Egy szegénysorsú nemes hozzálép: «Uram, én szegény ember vagyok s neked nincs szükséged az én pénzemre; de ki tudja, mily bajba jöhetsz; kérlek, vedd e két forintot». Kezébe veszi a pénzt, megcsókolja az ismeretlen embert: «Uram, mondám, ezt a pénzt soha el nem költöm. Örömmel, sőt kevélykedve fogadom el az úr alamizsnáját. Engedje Isten, hogyha kiszabadulok, megérdemelhessem».

Útleírásai közül az *Erdélyi levelek* válnak ki. Házassága előtt sokfelé megfordult; de attól az időtől kezdve,

hogy Széphalmon berendezkedett, csak ritkán szánta el magát nagyobb útra. Rossz vagyoni viszonyai falujához kötötték. Vágyott a külföldre, szerette volna magával vinni feleségét és gyermekeit, be akarta barangolni az olvasmányaiból annyira megszeretett tájakat, de Ausztriánál sohasem jutott tovább. Erdélyi utazása 1816 nyarára esett. Négyes fogaton indult Erdély felé, ismerősei mindenütt vendégszeretettel fogadták, feledhetetlen három hónapot töltött körükben. Hazajövet elhatározta, hogy élményeit megörökíti. Útinaplójában el akarta érni a legjelesebb külföldi példányok színvonalát; az angol Sterne és a német Matthisson munkáiból különösen sokat tanult. Fél esztendő leforgása alatt elkészítette első fogalmazását, az utána következő két évben nekilátott az átdolgozás munkájának. 1819 végéig nyolcszor írta újra kéziratát, mégpedig úgy, hogy minden alkalommal alaposan végigjavította az egész szöveget. Útleírásának lapjairól ritka megfigyelő tehetségű, minden ízében elevenlelkű társalgó szól; hangjának változatosságával éppen úgy le tudja bilincselni olvasóit, mint észrevételeinek fínomságával. Ez az első útleírás magyar nyelven, mely a magasabb művészi követelményeknek is megfelel.

Irói munkásságának legértékesebb részét levelezése alkotja. Ez a levelezés írói törekvéseinek hű tükre. Vonzó egyénisége, határtalan lelkesedése, törhetetlen akaratereje itt domborodik ki legjobban. Leveleivel szoros kapcsolatot teremtett a XIX. század első harmadában élő írók között, szellemi szervező munkája gyümölcsözővé vált irodalmunk fejlődésére; évről-évre jobban segítette az írók

érvényesülését, a közízlés nemesedését, a nyelvújítás diadalrajutását. Levelei behízelgő hangú, választékos nyelvű, érdekes tartalmú, elejétől végig nagy gonddal és finom ízléssel kidolgozott írásművek. A levélírás ebben a korban bámulatos kitartással művelt műfajjá lett. Az írók a tudományos egyesületek és a folyóiratok hiánya miatt az egymáshoz írt bőséges tudósításokban nyitottak teret eszmecseréiknek; egy-egy fontosabb irodalmi levél a bizalmas barátok egész csoportjához szólott. Kazinczy Ferenc később át akarta dolgozni barátaihoz küldött leveleit, hogy egy részüket még életében kinyomathassa, de szándéka puszta terv maradt. Bajos is lett volna fogalmazványai között válogatni, mert levelei sorában százával találhatók olyan darabok, amelyek minden átdolgozás nélkül is mindenkor gyöngyei maradnak a magyar levélirodalomnak.

Irodalmi vonatkozású leveleinek sorát a Gessner-fordítása ügyében Ráday Gedeonhoz intézett levele nyitja meg. (1785.) Ettől kezdve egyre sűrűbben következnek levelei s a hozzáírt válaszok. A magyar írók közül fogságba hurcolásáig levélbeli összeköttetésben állottak vele: Ráday Gedeon, Horváth Ádám, Földi János, Aranka György, Bessenyei György, Báróczi Sándor, Orczy Lőrinc, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József, Szaicz Leó, Rát Mátyás, Péczeli József, Édes Gergely, Dayka Gábor, Szentjóbi Szabó László, Csokonai Vitéz Mihály, Virág Benedek, Kis János és mások. Már e levelezés kapcsán is belepillanthatunk a XVIII. század utolsó negyedének írói törekvéseibe, pedig ebből az időszakból nagyon sok levele veszett el.

De levelezésének országos irodalmi hatása akkor kezdődött, midőn 1801 nyarán kiszabadult fogságából. Régi barátai csoportjához új levelezők sorakoztak: Fazekas Mihály, Döbrentei Gábor, Buczy Emil, Dessewffy József, Kultsár István, Vályi Nagy Ferenc, Pápay Sámuel; majd Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Szemere Pál, Vitkovics Mihály, Horvát István, Helmeczy Mihály, Szentmiklóssy Alajos, Ungvárnémeti Tóth László, Pázmándi Horvát Endre, Fáy András, Guzmics Izidor, Kisfaludy Károly, Toldy Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály s mellettük a kevésbé ismert kortársak egész serege.

A Kazinczy-levelek alapján fény derül arra, hogy a széphalmi mester a XIX. század első évtizedeiben milyen bámulatos kitartással vezette a magyar irodalmi mozgalmakat. Általános hatását tekintve nincs hozzá mérhető alakja irodalmunknak. Célja az volt, hogy a magyar nyelvet továbbfejlessze, a magyar irodalmat felvirágoztassa, a magyar írók ízlését fínomítsa, a magyar olvasóközönség szellemi színvonalát emelje. Irodalmi életet akart teremteni Magyarországon. A nagy cél érdekében különböző rangú, eltérő képzettségű s tehetség dolgában egymástól nagyon távol álló írókat és műkedvelőket gyüjtött maga köré: mágnásokat, papokat, katonákat, földbirtokosokat, tisztviselőket, orvosokat, ügyvédeket, tanárokat, tanulókat. Sok író lépett fel ebben a korban, aki avatását nem a múzsától kapta, hanem pusztán hazafias lelkesedéséből merítette, de ez a költői irányú nemzeti lángolás végső eredményében nem vált irodalmunk kárára. Éppen Kazinczy

Ferenc nyesegette nagy kedvvel a kinövéseket. Szívesen toborzott munkásokat az irodalom ugarára, de ahol tehetetlenséget észlelt, ott fölemelte szavát. Téves az a nézet, hogy minden írásművet örömmel fogadott s minden írót kedveskedésekkel iparkodott táborába hódítani. Voltak írók, akiket üldözőbe vett; nagy számmal akadtak munkák, melyekről lenézéssel nyilatkozott. Egy-egy faragatlan kidolgozású költemény, egy-egy kezdetleges stílusú elbeszélés felháborította, ilyenkor tartózkodás nélkül ítélkezett. Kikelt a szapora írás ellen, ostorozta a pongyola firkálást, kigúnyolta a parasztosságot. Mindenkor szívesen vállalta a tanítómester szerepét, de ahol fejtegetései nem hatottak, onnan bosszúsan fordult el s nem késlekedett a rosszalás hangjait hallatni.

A magyar irodalmi ízlés fejlesztésében nevezetes szerepe volt: íróinkkal az ő következetes érvelései értették meg a műbírálat fontosságát. Akkortájt legtöbben még egyes észrevételek megtételét sem tartották megengedhetőnek, testi-lelki jóbarátok lettek ádáz ellenségekké egy-egy kedvezőtlen nyilatkozat következtében, a szigorúbb bírálatokat hozó folyóiratokat nem járatták az olvasók. Képzelhetni, milyen visszatetszést keltett ilyen viszonyok közt a széphalmi mester sokszor megismételt kijelentése: «Én részemről semmit szükségesebbnek nem tartanék, mint azt, hogy írásaink recenseáltassanak. Míg kritikus írásunk nem lesz, addig mindig rosszul írunk».

Sokak előtt visszatetszett nyelvújító tevékenysége is. Nem tudták neki megbocsátani, hogy új elemekkel frissítette fel a magyar beszédet s nem elégedett meg az

ősöktől örökölt szókinccsel és kifejezéskészlettel. Egyeseket vallási türelmessége és a katolikusok iránt tanusított rokonszenve háborított fel; ellenségeinek számát nem kis mértékben szaporította az a hír, hogy ő, az ősi kálvinista család sarja, nem átallja dícsérni a katolikusokat. Egyike volt azon keveseknek, akik minden előítélet nélkül iparkodtak véleményt mondani kortársaik irodalmi munkásságáról. Hogy ítélete nem egyszer téves útakra siklott, ez a baráti érintkezések kikerülhetetlen következménye volt. Azokról, akik dícsérgették, többnyire ő is kedvezően nyilatkozott. Nagyon vágyott a hírre és elismerésre: «Nekem a halhatatlanság az egy bálványom. Csak ez legyen enyém, örömest lemondok az életnek minden örömeiről, örömmel eltűröm az életnek minden viszszás eseteit». (1802.) Mindig módját tudta ejteni, hogy egy-egy készülőfélben levő könyvéről széltében beszéljenek. Mivel csaknem mindegyik író barátja volt, könnyen magára irányozta a figyelmet s mert a törekvőktől sohasem irígyelte a jó szót, barátai sem sajnálták tőle a magasztalásokat. De ha volt is benne hiúság és pártos ízlés, bizonyos, hogy szeretetreméltóbb egyéniség és derekabb lelkesítő alig található régibb íróink között. Az érintkezésben végtelenül előzékeny volt, a buzdításban fáradhatatlan.

Az elhúnyt költők nevét is iparkodott megőrizni a feledéstől. Műveiket kiadta, érdemeiket kiemelte, ügybuzgósága ebben a tekintetben nem ismert határt. Az ifjabb írókat tekintve: soha mester még nem fáradt lelkiismeretesebben az új nemzedék fölnevelésén. Nem csoda, hogy

tanítójának vallotta őt a megifjodó Magyarország; érthető, hogy ellenfeleinek tábora egyre jobban megfogyatkozott. Érezte mindenki, milyen halhatatlan érdemei vannak a magyar művelődés előbbrevitelében. Megindította az ízlés reformját, diadalra juttatta a nyelvújítást, lelket öntött íróinkba, évtizedeken keresztül fáradhatatlan kitartással tördelte a magyar szellem békóit.

Élete vége felé ő sem kerülhette el az idősebb nemzedék sorsát, az új nemzedék fölébe kerekedett, a nagytekintélyű férfiúnak villongása támadt néhány ifjabb íróval. Az Auróra-kör tagjai a tanítványok kegyeletes hangján írták hozzá leveleiket s iparkodtak megtartani szeretetét, de olykor nem térhettek ki némi kritikai pörlekedés elől. Néha a széphalmi mester szólt róluk bosszúsan, máskor ők nyilatkoztak keserűen mesterükről. — A Tudományos Gyüjtemény, a Felsőmagyarországi Minerva meg az Élet És Literatura évfolyamaiban folyt le az iliászi pör. Kazinczy Ferenc 1821-ben kiadta Vályi Nagy Ferenc Iliász-fordítását s Kölcsey Ferenc felháborodva vette észre, hogy a fordítás egyes helyei az ő Iliász-fordításából valók. Kazinczy védte, Kölcsey plágiummal vádolta az elhúnyt fordítót. (1826–1827.) — Nagyobb baja volt Kazinczynak Döbrentei Gáborral. Ez valamiért megneheztelt a széphalmi vezérre, a maroknyi ortológus töredék élére állott s amennyire csak tehette, iparkodott megtépdesni egykor annyira dicsőített barátjának dicsőségét. A falusi birtokán elszigetelten élő Kazinczy nem védekezhetett kellően a cselszövények ellen, de Bajza József és társai a lexikoni pörben nemsokára elégtételt szereztek neki a meg nem érdemelt támadásokért. (1830.) — Toldy Ferenc idézte fel a Szent Hajdan Gyöngyeinek pörét. Mikor Kazinczy magyarra fordította Pyrker László egri érsek Perlen Der Heiligen Vorzeit című művét, Toldy Ferenc a Kritikai Lapok hasábjain megütközésének adott kifejezést, hogy az agg mester egy német íróvá fejlődött magyar ember munkáját fordításra méltatta s az eredeti mű hexametereit prózában tolmácsolta. (Kritikai Lapok. 1831–1833.)

Kiadások. — Kazinczy Ferenc 1786-tól kezdve számos kritikai cikket adott közre az ujságokban és folyóiratokban. (Magyar Hírmondó,

Magyar Múzeum, Magyar Kurír, Hazai Tudósítások, Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyüjtemény, Felsőmagyarországi Minerva és a bécsi Annalen Der Literatur.) — Tübingai pályaműve arra a jutalomkérdésre készült, melyet a Cotta-féle könyvkereskedés hirdetett a tübingai Allgemeine Zeitung 1808. évfolyamában: Mennyiben lehetséges, tanácsos és hasznos Magyarországban a magyar nyelvet a hivatalokban és iskolákban alkalmazni? A hirdetés a legjobb pályamunkának száz arany jutalmat igért egy magyar hazafi áldozatkészségéből. Német-, francia- és latinnyelvü kéziratokkal lehetett pályázni. A határidőig, 1808 nyaráig, huszonegy pályamű érkezett be. Kazinczy Ferenc pályaművének címe: Über die Erhebung der ungarischen Sprache zur Sprache des öffentlichen Geschäftes und der Schulen in Ungarn. Eine Preisschrift. Aus dem Ungarischen durch den Verfasser selbst übersetzt. Kétszáz negyedrétű lap. Mottója Schillernek Don Carlosából: «Stolz will ich den Spanier». (A pályamunka irodalomtörténeti része utóbb megjelent magyar szöveggel: A magyar literatura történetei. Erdélyi Múzeum. 1814. évf.) — A Pályám Emlékezetének első kidolgozása 1814-ből való, az utolsó 1829-ből. Szövegét nemcsak stílus tekintetében módosította, hanem egyes részleteket kihagyott, más részleteket a régi szöveg közé toldott. Megvan mind a hat kézirata. (Az egyik szövegváltozat közlése a Tudományos Gyüjtemény 1828. évf.-ban.) — Az Erdélyi Levelek sorsa tanulságos adatokat nyujt arra nézve, hogy Magyarországon a XIX. század első harmadában milyen erőszakos volt a cenzúra s milyen gyönge lábon állt a kiadás ügye. Kazinczy Ferenc nem érte meg munkája önálló megjelenését, bár nagyon sokat fáradt kinyomatása dolgában. Útleírásából csak egyes részletek láttak napvilágot. (Tudományos Gyüjtemény. 1817–1818. évf.) — Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. Pest, 1831. (Élete utolsó esztendejében irt munkája.) — Kazinczy Ferenc utazásai. Pest, 1839. (Kazinczy Ferenc eredeti munkáinak II. kötete a M. T. Akadémia költségén. Az I. kötetben versei jelentek meg 1836-ban.) — Kazinczy Ferenc levelei. Három kötet. Pest, 1841–1845. (Kazinczy Ferenc eredeti munkái. III–V. köt. A M. T. Akadémia kiadásában megjelenő sorozat a költségek hiánya miatt szakadt félbe.) — Kazinczy levelezése Kisfaludy Károllyal s ennek körével. Pest, 1860. (Kazinczy Gábor kiadása.) — Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel.

Pest, 1860. (Kazinczy Gábor kiadása.) — Gróf Dessewffy József bizalmas levelezése Kazinczy Ferenccel. Három kötet. Pest, 1860–1864. (Kazinczy Gábor kiadása.) — Guzmics Izidor levelezése Kazinczy Ferenccel. Esztergom, 1861. (Gulyás Elek kiadása.) — Zádor György levelezése Kazinczy Ferenccel. Budapest, 1886. (Zádor Gyula kiadása.) — Minden előbbi levélközlést fölöslegessé tett a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában Váczy János nagyértékű sorozata: Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonegy kötet. Budapest, 1890–1911. (Kazinczy Ferenc levelei és a hozzáírt levelek időrendi sorban. Teljes kiadás bevezetésekkel és jegyzetekkel.) — A pótkötet Harsányi Istvántól: Kazinczy Ferenc levelezése. XXII. kötet. Budapest, 1927. — Az eredeti prózai munkák gyüjteményes és magyarázatos szövegközlései között van több értékes kiadás, igy Abafi Lajosé: Kazinczy Ferenc összes munkái. Öt kötet. Budapest, 1879–1884. — Kazinczy Ferenc naplóinak és házi jegyzeteinek közlése az Irodalomtörténeti Közlemények 1902–1905. évfolyamaiban. (Dékáni Kálmántól.) — Váczy János kiadása: Kazinczy Ferenc müveiből. Budapest, 1903. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Kazinczy Ferenc tübingai pályamüve a magyar nyelvről. Budapest, 1916. (Régi Magyar Könyvtár.) — Rexa Dezső kiadása: Árnyékrajzolatok. Rajzolta Kazinczy Ferenc a maga kezével. 1784–1814. Budapest, 1928. (Kazinczy Ferenc számos sziluett-képet rajzolt, hozzátartozóiról és barátairól, ezeket az arcél-ábrázatokat bocsátotta közre a kiadó.) — Rexa Dezső kiadása: Kazinczy Ferenc: Pestre. Budapest, 1929. (Kazinczy Ferenc élete végén tett feljegyzései pesti tapasztalatairól.) — Alszeghy Zsolt kiadása: Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Budapest, 1931. (Az iró 1828-ban régi feljegyzéseinek segítségével emlékezetből állította egybe naplóját, szövege Toldy Ferenc kéziratos másolatában maradt fenn. A M. T. Akadémiától őrzött másolatból a szabadságharc óta többen közöltek kisebb-nagyobb részleteket, az iró halálának százados évfordulójára megjelent az első önálló kiadás is. A sajtó alá rendezés munkája a budapesti tanárképzőintézeti gyakorlóközépiskola ifjúságának közreműködésével készült.) — Füzetes vállalatokban több kisebb kiadás. (Olcsó Könyvtár, Magyar Könyvtár.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. 3. kiad. Pest, 1872. — Gyulai

Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Abafi Lajos: Kazinczy Ferenc Magyar Pantheonja. Figyelő. 1884. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Széchy Károly: Kazinczy Ferenc levelezése. Erdélyi Múzeum. 1891. évf. — Váczy János: Észrevételek a Kazinczy Ferenc levelezése c. cikkre és Széchy Károly: Válasz a feleletre. U. o. 1892. évf. — Bleyer Jakab: Kazinczy Ferenc polémiája az Auróra-körrel 1830-ban. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1896. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Kaufmann Lajos: A görög és római klasszikusok Kazinczy Ferenc levelezésében. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Szabó Adorján: A Conversations-Lexikoni pör története. Kassai premontrei gimnázium értesítője. 1899. — Balassa József: Kazinczy Ferenc levelezése. Magyar Nyelvőr. 1904. évf. — Borzsák József: Az ókori klasszikusok és Kazinczy. Budapest, 1906. — Váczy János: Kazinczy Erdélyi Levelei. Budapesti Szemle. 1906. évf. — Vértesy Jenő: Kazinczy jelentősége. Irodalomtörténeti Közlemények. 1906. évf. — Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor a recensiókról. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. — Váczy János: A magyar irodalmi kritika kezdetei. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Schweighoffer Tamás: Kazinczy Ferenc esztétikája. Nagykanizsa, 1909. — Váczy János: Kazinczy történetírói működése. Budapesti Szemle. 1910. évf. — U. az: Kazinczy eredeti műveinek jegyzéke. Akadémiai Értesítő. 1913. évf. — Czeizel János: Kazinczy Ferenc levelezése. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Zánkay Kornélia: Kazinczy Ferenc művelődéstörténeti jelentősége. Pécs, 1913. — Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915. — Simai Ödön: Kazinczy Ferenc tübingiai pályaírása. Magyar Nyelv. 1917. évf. — Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. Budapest, 1923. — Császár Elemér: A magyar kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Harsányi István: Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Hencze Béla: Kazinczy és a francia felvilágosodás. Budapest, 1928. — U. az: Kazinczy ismeretlen értekezése. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Rácz Lajos:

Kazinczy egy ismeretlen értekezése. U. o. 1929. évf. — Czeizel János: Kazinczy tudományos tollharcai. U. o. 1929. évf. — Mitrovics Gyula: Kazinczy Ferenc esztétikai törekvései. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Kardos Albert: Kazinczy fogsága naplója forradalmi szolgálatban. Debreceni Szemle. 1930. évf. — Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930. — U. az: Kazinczy és Kölcsey. Szegedi áll. Baross Gábor reáliskola értesítője. 1931. — Halász Gábor: Kazinczy emlékezete. Napkelet. 1931. évf. — Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Négyesy László: Kazinczy pályája. Budapest, 1931. — Kristóf György: Kazinczy és Erdély. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1931. évi vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1932.

OSZK

KAZINCZY FERENC VERSES MUNKÁI.

Az 1790-es évektől kezdve a németes irány egyre jobban erősödött. Az újonnan fellépő költők nemcsak mértékes-rímes verstechnikájukban követték a német lírikusokat, hanem költeményeik hangját is szívesen szabták a széltében magasztalt német mintákhoz. Kazinczy Ferenc is a német írókban gyönyörködött legjobban.

Verses fordításai közül már a legelsők is tökéletesebbek voltak minden előtte élő magyar költő műfordítói próbálkozásánál. Anakreon, Pindaros, Catullus, Horatius, Tibullus, Bürger, Denis, Goethe, Herder, Kleist, Klopstock, Lessing, Salis s még néhány más görög, latin és német költő verseit szerencsésen fordította. Terjedelmesebb költemény kevés akad közöttük, bizonyos azonban, hogy ennek a kornak kifejezéskészletével és verstechnikájával könnyebb volt megírni egy Horváth Adám-féle nagy eposzt, mint hozzáfogni Goethe valamelyik lírai költeményének magyarosításához. Kazinczy Ferenc verses fordításai minták voltak a korabeli írók előtt.

Eredeti költeményei számot tesznek a magyar líra fejlődésében. A nyelv csiszoltságára és a kifejezések előkelőségére sokat adott, a verses forma nehézségei elől nem riadt vissza. Irtózott attól, hogy neve alatt holmi elsietett kísérlet lásson napvilágot; egy-egy költe-

ményét éveken keresztül javította. A könnyen folyó magyar tizenkettősöktől is leginkább azért idegenkedett, mert prózai bőbeszédűséget érzett ki az időmértékes lábakra nem szedett sorok mögül. Dalai és ódái szellemesek, csínnal kidolgozottak, klasszikus színükkel és formai változatosságukkal egyaránt példaadók. Aránylag nem sok költeményt írt, de fínom ízlésének jegyét rányomta legtöbb lírai alkotására. Lírája érzelmes, szelíd, kimért; inkább komolyságra, semmint elevenségre hajló. Minden inkább, csak nem népies. Egész lényével az eszményiség szolgálatába állott, az általános emberi érzelmek énekese volt. Dalolt szerelméről, családi boldogságáról, élete szenvedéseiről; írt bordalt, katonadalt, tréfás verset; kifejezést adott vallásos felfogásának és hazafias érzelmeinek. Költészetén német mesterei közül különösen Gessner, Goethe, Klopstock és Matthisson tanulmányozása hagyott nyomot. Munkáik hatása alatt fejlődött ki költészetének az a sajátos eszményi jellege, melyet német-görög klaszszicizmusnak neveztek. Kölcsey Ferenc érzelmes borongásának és Bajza József álmatag mélabújának hangjai már az ő költeményeiben is felcsendülnek.

Lemondó hangon szólítja meg *Minnyi*jét: «Égtem érted s te szerettél, Még én égek, nem te már: Ah, te már meghidegedtél, Szád, szemed tagadja bár». Milyen vesztesség, milyen keserűség! Magamba omolva sóhajtozom utánad. «Elenyésztek életemnek Tündér istenálmai, De ne rettegj, mély sebemnek Nem terhelnek vádjai.» Légy boldog, Minnyim! Ha szomorú is a sorsom, elég büszkeség az nekem, hogy valamikor szerettél.

Bor mellett búsong a költő: «Fogy az élet s nemsokára Szép korom majd elröpül». Nincs messze az idő s elérkezik életem vége, de a bor jó segítőtársam, bort, hamar bort! Most még bátran ürítgetem kelyhemet, most még csókolhatom Lollimat, irígyeim még nem törnek ellenem. Jer, leánykám, jer; mártsd rózsádat kelyhembe, fonjad pántlikádat fürtjeim közé, oltogasd szám szomjúságát; vigadj velem, míg tart az élet.

Ezekben a formás kis szerelmi költeményekben valamikor a magyar műdal örökszép példáit látták. Első szonettje esztendőkig készült, de mikor megjelent, közkézre jutása irodalmi esemény volt. (1809.) Milliók között sincs egy — énekelte ebben a szonettjében: *Az én boldogítóm*ban — akit a bosszú istennője, Áte, annyira üldözőbe vett volna, mint engem; sem ég, sem föld nem véd meg ellene, viaskodom s lankadva dőlök el. «Megszánta Ámor szívem kínjait S mond: én enyhítem, akit Áte sujta S bérül ölembe tette le Szofit.» És ím, mióta nőm itt van mellettem, mióta Ámor nékem áldást gyujtott, nem érzem Áte bősz csapásait. A széphalmi vezér nyolc szonettje a «hangzatkák» egész áradatát indította meg költészetünkben, bár a nyugateurópai időmértékes versformákkal kísérletező lírikusoknak a jól csengő rímek egybekeresése nagy probléma volt. Kazinczy Ferenc szonettjeiből is az érezhető ki, hogy a mester erősen küszködött a fölötte nehéz idegen versformával s nem kevés fáradságába került, míg ki tudta gyalulni egy-egy strófáját.

Korának kétségtelenül ő a legkitűnőbb epigrammaírója. Nagy kedvvel írta epigrammáit; mind a lírai, mind

a szatírikus, mind a tanító fajban számos becses példát alkotott. Másfélszáz epigrammájának színvonalát csak Vörösmarty Mihály érte el, hatás tekintetében egy magyar költő sem versenyezhetett vele. *Tövisek és virágok* (1811) című epigrammás kötete — a nyelvújítás ellenségeinek ostorozása — valóságos zendülést keltett a magyar irodalom berkeiben. Iróniája kegyetlen volt, elméssége utólérhetetlennek tetsző, a kifejezésein felcsillámló klasszikus színt nem győzték csodálni. Többen azt hirdették, hogy ő nemcsak a magyar epigrammaköltészet megteremtője, hanem valamennyi újabbkori költő közül is egyedül méltó versenytársa Lessingnek és Goethének. Ezek a magasztalások és összehasonlítgatások túlzottak, amint többnyire túlzók és hibásak mindazok a megállapítások, amelyek külföldi nevekkel és világirodalmi hasonlítgatásokkal iparkodnak hatást kelteni. Annyi bizonyos, hogy a magyar epigrammaköltők között Kazinczy Ferenc az első helyek egyikét foglalja el. *(A nyelvrontók, Epigrammai morál, Irói érdem, A nagy titok, Lukai, Szokott és szokatlan.)* Lírai mélysége, gúnyos megjegyzései, ötletes fordulatai a hivatás fényes jeleit mutatják. Csak arisztokrata írói elve okozott némi bajt. Ő a választottak kis csoportjának — az igen művelt emberek szűk körének — írt s nem ügyelt a nagy közönségre: a «seregre». Nem gondolt arra, hogy aki költeményeket olvas, az szereti elkerülni a magyarázó jegyzetek forgatását; már pedig a széphalmi mester epigrammáinak jelentékeny része felvilágosító jegyzetek nélkül nem érthető tökéletesen.

Az epigrammaírás mellett különös kedvvel művelte

az episztolaköltést. Barátai nevének szívesen szentelt egy-egy verses levelet; mivel azonban esküdt ellensége volt a fecsegő alkalmi költeményeknek, gondja volt arra, hogy episztolái a személyi vonatkozásokat lehetőleg kerüljék. Csak címül használta barátai nevét, a cím alatt a maga eszméit mondta el. Költői leveleiben kevés a személyi vonatkozás, annál több a szatírikus elmefuttatás és a komoly tanító elem. Elsősorban Horatiust követte, Goethe mellett talán legkedvesebb poétáját; de szem előtt tartotta a német és francia mintákat is, különösen Klopstock és Voltaire híresebb episztoláit.

Költői levelei közül kiemelkedik *Berzsenyihez* (1810) intézett episztolája, ennek nyilatkozatai nagyon jellemzők irodalomtörténeti és verselméleti felfogására. Egyes hírnevesebb magyar költők nevéhez fűzi a magyar irodalomra és magyar verselésre vonatkozó megjegyzéseit. Verselésünk legrégibb neme az volt, melyen Tinódi dúdolt: rest és siket vers, de mégis olyan, hogy tapsolást remélhet, ha ihletéssel éneklik. Zrínyi csillagként ragyog a magyar égen, bár nehezebben élvezhető, mint Gyöngyösi, ennél azonban jóval tanultabb s föntebb szárnyaló. Bessenyei könnyített a négyesrímek igáján; vele együtt művelték az időmérték nélkül való régi magyar rímelést Orczy, Barcsai, Ányos. Megérkezett Baróti Szabó, Rájnis, Révai és Virág, hogy szózatosabb folyást nyerjen a magyar dal. Megjött Ráday is, hogy a rímet időmértékkel bővítse; az ő nyomába hágó költők új bájt adtak a magyar éneknek. A verselésnek ez a rímes-időmértékes formája fogja egyengetni költészetünk művészi fejlődését, a megújított nyelv

fogja előbbrevinni beszédünk ékességét, a külföldi remekírók tanulmányozása fűz majd koszorút poétáink homlokára.

Irodalmi nyilatkozatainak mintegy folytatását és kiegészítését olvassuk a *Vitkovicshoz* (1811) intézett harcias hangú episztolában. Maró gúnyolódással ostorozza benne ellenfeleit, az újító eszméivel békétlen verselőket és a népies-parasztos írókat. Egy félszeg falusi versfaragót vezet az olvasó elé; ez a félbolond kijelenti, hogy ő csak azt ismeri el magyarnak, aki új szót nem farag és a magyar nyelvet megtartja régiségében; szóval, csak az a magyar, aki «köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt meg».

Többi episztolájának eszméköre már elüt a Berzsenyihez és Vitkovicshoz írt verses levelek tartalmától. A két utóbbiban az esztétikus és a nyelvész szólal meg, a többiben a derült világnézetű bölcs, a derék családapa, az önzetlen jóbarát. Ezek a verses levelek mélyen bevilágítanak gondolkodásába. Egyik sem puszta alkalmi vers. Nem egy közülük ma is kielégíti az irodalomtörténeti műveltségű olvasót szerkezetének kerekdedségével, kifejezéseinek választékosságával, gondolatmenetének elevenségével. Csak a túlságosan sok elizió s némely távoli, a mi időnkben már nehezen érthető, vonatkozás rontja a zavartalan olvasást. Verses levélgyüjteménye a maga egészében igen értékes termése a magyar episztolairodalomnak. Nagy elmélyedést kíván, de bőven fizet. Ha ezt a költői levélsorozatot összehasonlítjuk a nyelvújítást megelőző évtizedek verses leveleivel, egyszerre érthetővé

válik az a nagy lelkesedés, mellyel a kortársak egy-egy újabb Kazinczy-episztolát üdvözöltek.

A maga korában nagyrabecsült lírikusnak csak egy elbeszélő költeménye maradt: a *Gibárt és Irma* című epikus kisérlet. Ezt a versét 1829-ben abból az alkalomból írta, hogy Szemere Pál, a Muzárion szerkesztője, költői versenyt rendezett a magyar költők között s Pfeffel német író egyik kis regéjének verses feldolgozását tűzte ki témául. A rege tartalma: Uzge vitéz várába viszi Zecchit, a pásztorleánykát, de féltékenységével a halálba üzi; csak utóbb derül ki, hogy a leányka ártatlan s nem szolgált rá a gyanakodó vitéz kegyetlenségére.

Kiadások. — Kazinczy Ferenc nem érte meg összegyüjtött költeményeinek sajtó alá rendezését, jóllehet a folyóiratokban, hírlapokban, leveleiben és kéziratai között szétszórt darabokat nagyon szerette volna együtt látni. — Berzsenyihez intézett episztoláját az Erdélyi Múzeum 5. füzete hozta. (A verses levelet már 1810 elején megküldte barátjának Niklára, a megtisztelő episztoláért Berzsenyi lelkes sorokban mondott köszönetet.) — A Vitkovicshoz írt episztola önálló füzetben került a közönség elé: Poétai episztola Vitkovics Mihály barátomhoz, a budai görög püspökség consistoriumi fiscálisához. Széphalom, 1811. (A Pesten nyomtatott költői levélben egy esetlen versfaragót léptetett fel: a szatmármegyei mátészalkai Hőgyész Mátét. Ennek alakjában gúnyolta a maradiakat. «Mocskolódásai» miatt Szatmár vármegye nemesei annyira felháborodtak, hogy panaszra mentek a főispánhoz s elégtételt követeltek. Kazinczy Ferencnek levélben kellett mentegetődznie, hogy az ő szatmári Hőgyész Mátéja nem élő személy, hanem csak a képzelet alkotása, egy egész versfaragó-kaszt reprezentánsa s bohót minden föld teremhet, még Szatmár is. Mindazonáltal a szatmármegyeiek nevében még 1811-ben megjelent: Mátészalkai Hőgyész Máté válasza a Poétai Episztolára. Szerzője valószínüleg Mándy Imre szatmármegyei földbirtokos volt. Komolyhangú hexameteres válaszából megtudhatjuk, hogy Szatmár vármegye is adott néhány írót a hazának és Szatmár sem helyesli a nyelvújítást: «Néhogy az álszókkal nyelvünkből maskara váljon».) — Tövisek és virágok. Széphalom, 1811. (A Sárospatakon nyomtatott kötetben 43 vers van, többnyire esztétikai elveket fejtegető epigrammák. A szerző

az ógörög költőktől kapott kedvet epigrammák írására; Klopstock és Schiller epigrammáit csak akkor olvasta, mikor már elkészült a maga nyílaival. Jeligéjét Goethéből vette: «Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da».) — Horvát István kiadásában jelent meg: Hat sonett Kazinczytól és Szemerétől. Pest, 1812. (A tízoldalas füzetben három szonett Kazinczy Ferencé, három Szemere Pálé.) — Bajza József és Toldy Ferenc kiadásában: Kazinczy Ferenc eredeti munkái. I. köt. Buda, 1836. (A kötet 1837-ben az Akadémia kétszázaranyas nagyjutalmát nyerte.) — Kazinczy Gábor kiadása: Kazinczy Ferenc költeményei. Pest, 1858. (Újabb kiadása 1863-ban.) — Abafi Lajos kiadása: Kazinczy Ferenc összes munkái. I–II. köt. Budapest, 1879. (Megvannak benne Kazinczy Ferenc verses fordításai is.) — Balassa József kiadása: Tövisek és virágok. Budapest, 1902. (Régi Magyar Könyvtár.) — Balassa József kiadása: Kazinczy Ferenc válogatott munkái. Budapest, 1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Váczy János kiadása: Kazinczy Ferenc műveiből. Budapest, 1903. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Füzetes vállalatokban több kisebb kiadás. (Olcsó Könyvtár.)

Irodalom. — Imre Sándor: Kazinczy költészete. Koszorú. 1863. évf. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid elöadásban. Két kötet. 3. kiad. Pest, 1872. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Jakab Ödön: Kazinczy klasszicizmusáról. Figyelő. 1879. évf. — Barthos Andor: Kazinczy kiadatlan versei. U. o. 1882. évf. — Csernátoni Gyula: A magyar ódaköltés története. U. o. 1882. évf. — Vass Bertalan: A szonett története. Székesfehérvári ciszterci gimnázium értesítője. 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — U. az: Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Budapest, 1891. — Ponori Thewrewk Emil: Görög antológiabeli epigrammák. Budapest, 1891. — Zlinszky Aladár: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1893. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Czeizel János: Kazinczy Ferenc Keresztes Bálint c. költeménye. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1905. évf. — Borzsák József: Az ókori klasszikusok és Kazinczy. Budapest, 1906. — Váczy

János: Kazinczy Ferenc. Budapest, 1909. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Czeizel János: Az első szonett a magyar irodalomban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — U. az: Kazinczy Ferenc epigrammái. Szegedi áll. Baross Gábor reáliskola értesítője. 1930. — U. az: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930. — Darkó Jenő: Antik eredetű hatások a magyar szépprózai stílus kialakulására. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Harsányi István: Rokokóízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930. — Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Négyesy László: Kazinczy pályája. Budapest, 1931.

A KAZINCZY-IRODALOM.

Kazinczy Ferenc pályájának irodalomtörténeti jelentőségét már az egykorúak tisztán látták. A XIX. század elejétől kezdve három évtizedig a széphalmi mester tanítványának vallotta magát számos jeles író. Toldy Ferenc különös melegséggel áldozott emlékének, mert tudományos kutatásai arról győzték meg, hogy a nyelvújítás írói törekvéseit Kazinczy Ferenc vezette diadalra, neki köszönhető az új irodalom legtöbb sikere. A későbbi irodalomtörténetírók közül főkép Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Váczy János, Czeizel János, Négyesy László és Horváth János szereztek jeles érdemeket pályájának ismertetésében és méltatásában. Különösen Váczy Jánost illeti meg hálás emlékezet. A széphalmi mester életével és munkáival mindezideig ő foglalkozott legtermékenyebben.

Munkáinak gyüjteményes sorozatai közül legjobb Abafi Lajos ötkötetes Kazinczy-kiadása és Váczy János huszonkétkötetes Kazinczy-levelezése.

Toldy Ferenc szerint a nyelvújítás korában nincs jelentékenyebb író, kinek írói életére és kultúrájára Kazinczy Ferenc döntő módon ne hatott volna, még azokat sem véve ki, akik vele ellenkeztek. A széphalmi vezér a magyar nyelvet átalakította, a magyar prózát művészetté emelte. Munkái elavulhatatlan tartalmi és formai szépségükkel élni fognak, míg a magyar nemzetből a szép iránt való fogékonyság ki nem hal. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban.

II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Gyulai Pál szerint Kazinczyhoz hasonló izgatót és úttörő vezért alig mutat fel a világirodalom. Szelleme egy percig sem nyugodott, csakhogy fölkelthesse az irodalom szunnyadó erőit. Mindaz, ami kora legkitűnőbb embereit jellemezte, mintegy központosult karakterében. Zászlója alatt az ifjú Magyarország küzdött erőtől duzzadozva, hittel és reménnyel tele, büszke önbizalommal törve előre az álmodott nagy jövő felé. (Emlékbeszédek. Budapest, 1879.) — Beöthy Zsolt szerint Kazinczy nemcsak a nyelvújítás vezére volt, hanem egész irodalmunknak hosszú időn keresztül középpontja és mozgató lelke, ízlésre oktatója és mestere az írás művészetében. Azt hirdette, aminek íróink és közönségünk legnagyobb hijával voltak: az ízlést. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Bodnár Zsigmond panaszkodik, hogy a realista korszellem kevéssé érti meg az idealista újító nagyságát, az ortológia lenézéssel szól nyelvműveléséről, irányát németesnek, idegennek rajzolják; az irodalmi fejlődés történetírója azonban magasztalással jegyzi fel, hogy Kazinczy a maga idejében a magyar stílus legnagyobb mestere volt. (A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893.) — Váczy János behatóan fejtegette, milyen nagyok Kazinczy érdemei a magyar irodalmi élet új irányba való terelésében. A nyugati irodalmakat példákul állította kortársai elé, az írókat a nemzeti fejlődés szilárd támaszaivá avatta, a stílus fejlesztése és az ízlés finomítása körül szerzett érdemei halhatatlanok. (Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915.) — Czeizel János nagyterjedelmű munkát szentelt a széphalmi mester életének, ebben nyomról-nyomra követte a hírneves férfiú pályáját, értékesen gyarapította Váczy János nemes örökségét. (Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930.) — Négyesy László így emlékezik meg a mesterről: «Pályájának és a vezetése alatt dolgozó írói nemzedék munkájának legfőbb eredményei ma is oly rendíthetetlenül állanak, mint halála idején. Mit tett Kazinczy e nemzedék élén? Nyelvünket reformálta; költői, prózai, tudományos, iskolai, közéleti, társasági használatra alkalmassá tette. Reformálta és hosszú időn át működésben tartotta irodalmunkat. Az irodalmi ízlést megnemesítette, a legfelsőbb klasszikus és európai eszményt tűzte elé; írókat nevelt. A költői technika megújítását végrehajtotta, különösen a nyugateurópai formát és stílust uralomra emelte. A stílust általában megújította. A prózát

kiemelte laposságából, a költői nyelvet elválasztotta a prózaitól. A stílus nemeit elkülönítette, az előadást sokszínűvé tette. A kritikát bevezette a magyar irodalomba. Egyáltalán a modern magyar irodalmat megalapította. Alkotott olyan munkákat is, melyek büszkeségei maradnak irodalmunknak: emlékiratait és leveleit. Mindenekfelett azonban a nemzeti szellemet egy hosszú, válságos korban ébrentartotta, megerősítette és nemzetiségünket megmentette. Emléke olyan tiszteletet érdemel a haza és az emberiség előtt, mint az egyházban a szenteké». (Kazinczy pályája. Budapest, 1931.) — Horváth János szerint fordításai a nyelvtudás, stílusművészet, sokszínűség, műgond, ízlés, elegancia páratlan iskolái mind a mai napig. A balvélemény kicsinyelni hajlandó eredeti műveit, ez ellen azonban óvást kell emelnünk. Rendkívüli egyéniség jelenik meg azokban előttünk, éles ész világol bennük, művészi öntudat hatja át alkotásait. Bármit mondjon a más modorhoz szokott utókor, becsesek munkái «a költői tehetség miatt is, mely meleg fogékonysággal tudja megragadni a jellemzetest; tud érdekelve festeni tájt, arcot, jelenetet, egyént, s oly eleven intelligenciával, szellemmel és stilisztikai genialitással párosul, mint csak nagyon keveseké. Útirajzai, Pályája Emlékezete nemcsak látókör, szellem és műveltség tekintetében, hanem mint műalkotások is messze megelőzik korukat. Epigrammjai, verses episztolái irodalmi eszméknek Arany Jánosig páratlan tárházai; biografiáival, irodalmi arcképeivel, értekezéseivel, szétszórt fejtegetéseivel ő a modern magyar irodalomtudomány valódi megalapítója, atyja. Egyik értekezése — Ortológus És Neológus — az egész magyar tanulmányirodalom egyik legmegérleltebb remeke. Levelezésével mint irodalmi kinccsel, mint olvasmánnyal is alig vetekedhet nyelvünkön valami. Az ízlés fordul s fordultával Kazinczy megbecsültetése csak nyerhet olyan téren is, melyen elszoktunk őt előítéletek nélkül, illő melegséggel, híven méltányolni». (Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf.)

Kiadások. — Kazinczy Ferenc kéziratainak jó része kiadatlanul maradt, bár 1775-től kezdve 1831-ig sok munkája jelent meg nyomtatásban. Önálló kötetein s a folyóiratokban és hírlapokban megjelent kisebb dolgozatain kívül nevezetes mozzanat volt írói pályáján fordításainak gyüjtemenye: Kazinczy Ferenc munkái. Kilenc kötet. Pest, 1814–1816. — Halála után özvegye felajánlotta a Magyar Tudományos

Akadémiának az elhúnyt valamennyi kéziratát kiadás végett, a beküldött címjegyzéket Bajza József és Toldy Ferenc vizsgálták át, jelentésük alapján néhány év mulva megindult a kiadás, de pénz hiányában csak öt kötet jelent meg: Kazinczy Ferenc eredeti munkái. A Magyar Tudós Társaság megbízásából összeszedék Bajza és Schedel. Öt kötet. Pest, 1836–1845. (Kazinczy Ferenc költeményei, útleirásai és levelei. A költeményeket magába foglaló I. kötet 1837-ben megnyerte a kétszázaranyas akadémiai nagyjutalmat.) — Kiadták néhány fordítását is. (A M. T. Akadémia Külföldi Játékszínében öt kötet Lessing és Molière színdarabjaiból, a M. T. Akadémia Római Classicusaiban egy-egy kötet Sallustiusból és Ciceróból.) — Mikor a születésének századik évfordulója alkalmából tartott 1859. évi országos ünneplés országszerte fölkeltette a hála és kegyelet érzelmeit, újra megindult az írói hagyatékának kiadását célzó mozgalom. (Kazinczy Gábor közrebocsátotta költeményeit és levelezésének egy részét 1858–1864: hat kötet.) — Abafi Lajos kiadta eredeti munkáinak gyüjteményét: Kazinczy Ferenc összes munkái. Öt kötet. Budapest, 1879–1884. (Kazinczy Ferenc költeményei, útleirásai, önéletrajza, tanulmányai.) — Emellett több kisebb kiadás, részint önállóan, részint az Olcsó Könyvtár, Magyar Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár füzetei között. — Lassankint megérlelődött egy teljes kritikai gyüjtemény megindításának gondolata. A M. T. Akadémia megbízásából Váczy János 1890-től kezdve évről-évre vaskos kötetekben tette közzé leveleinek és a hozzáirt leveleknek időrendi gyüjteményét, ezt az igazi irodalmi kincsesbányát: Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonegy kötet. Budapest, 1890–1911. (A pótkötetet Harsányi István tette közzé: Kazinczy Ferenc levelezése. XXII. kötet. Budapest, 1927.) — Kazinczy Ferenc válogatott munkái. Bevezetéssel ellátta Balassa József. Budapest, 1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Kazinczy Ferenc müveiből. Bevezetéssel ellátta Váczy János. Budapest, 1903. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Kazinczy Ferenc munkái. Dézsi Lajos bevezetésével. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.) — Kazinczy világa. Közrebocsátotta Vajthó László. Budapest, 1931. (Válogatott gyüjtemény a Magyar Irodalmi Ritkaságok füzetei között.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy

Ferenc felett. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. köt. Pest, 1833. — Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Pest, 1859. — U. az: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. 2. kiad. Pest, 1868. — Báró Eötvös József emlékbeszédei. Pest, 1868. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — U. az: Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Váczy János: Kazinczy Ferenc. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — U. az: Kazinczy Ferenc. Budapest, 1909. — U. az: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915. — Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Budapest, 1930. — Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Négyesy László: Kazinczy pályája. Budapest, 1931.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Csokonai Vitéz Mihály élete.
Csokonai Vitéz Mihály költeményei.
Csokonai Vitéz Mihály Dorottyája.
Csokonai Vitéz Mihály színművei.
A Csokonai-irodalom.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÉLETE.

Az 1790-es és 1800-as években új tehetség vonta magára a figyelmet: Csokonai Vitéz Mihály, a debreceniek híres poétája. Munkássága a magyar költészet hatalmas továbbfejlődése. A kiváló költőben a külföldi műveltség befogadására való hajlam tősgyökeres magyar szellemmel párosult; mint lírikus és mint epikus egyaránt kimagaslott kortársai közül.

Csokonai Vitéz Mihály 1773 november 17-én született Debrecenben. Atyja, nemes Csokonai Vitéz József, mint borbélylegény került dunántúli szülőhelyéről Debrecenbe, itt feleségül vette Diószegi Sárát, egy jómódú szabómester leányát. Ebből a házasságból született a költő. Atyját korán elvesztette, nevelése egészen anyjára nehezedett; anyja költői kedélyű, szorgalmas asszony volt. Mint jóeszű református gyermeket a debreceni kollégiumba adták. A gimnáziumi osztályokban jól tanult, sokat olvasott, szépen szavalt, ügyesen verselt; de mikor átjutott a filozófiai tanfolyamra s fölvette a debreceni deákok egyenruháját, a fekete tógát és a háromszögű kalapot, egyre sűrűbb összeütközésbe került az iskola törvényeivel. A hittani leckéket és a vasárnapi istentiszteletet el-elmulasztotta; annál nagyobb odaadással mélyedt az olasz, francia és német irodalom olvasásába. Szövetkezett

néhány tehetségesebb barátjával, a soproni önképzőkör mintájára társaságot szerveztek, külföldről könyveket rendeltek, járattak egy német ujságot, összejöveteleiken kölcsönösen számot adtak egymásnak tanulmányaikról.

Iskolai pályáját rosszúl végezte. 1794-ben megbízták a poétikai osztály tanításával, de a gondjaira bízott fiúkat hanyagul vezette. Az órákon készülés nélkül jelent meg, együtt mulatott tanítványaival, leckeadás és templombamenés helyett a mezőre vitte őket fűvészkedni. Kihágásaiért az iskolai törvényszék elé idézték, szigorúan megrótták. A fegyelmi eljárás után sem javult, egyik tanárával szemben sértő magaviseletet tanusított, ezért megint megbüntették és megfosztották tanítóságától. Könnyelműsége újabb bajokba sodorta. Mikor 1795 húsvétján Halasra küldték legátusnak, az adományok egy részét elköltötte, otthon nem igazolta magát, hanem folytatta rendetlen életét. Az iskolai esküdtszék 1795 nyarán lesujtó módon ítélkezett személyéről: botrányos dolgaiért ünnepélyesen kizárták a debreceni kollégiumból. Pap most már nem lehetett, a kollégium épületébe nem volt szabad belépnie, a tanulókat eltiltották a vele való érintkezéstől, még bizonyítványt sem kapott. A huszonkét éves ifjú megalázva hagyta el özvegy édesanyja házát. Elment Sárospatakra jogot tanulni.

Sárospatakon Kövy Sándor volt a magyar törvény előadója, híres református jogtanár, tanítványai nagy érdeklődéssel hallgatták. De Csokonai Vitéz Mihályt nem tudta lekötni a jogtudomány. 1796 nyarán távozott Sárospatakról s Debrecenen és Pesten át Pozsonyba ment, hogy

kiadót keressen munkáinak. Pozsonyban éppen akkor ülésezett az országgyűlés, a nagyszámban összegyűlt mágnások és nemesek között pártfogókat szeretett volna találni. Nem akadt sem kiadója, sem mecenása. Költői hetilapot indított most, a Diétai Magyar Musát, ebben közölte dolgozatait. Tizenegy számot nyomatott ki a maga költségén, előfizetője kevés akadt, a nyomdásszal is csak nehezen tudott kiegyezni. Ez az egy íven megjelenő szépirodalmi lap adott először képet addigi költői munkásságáról. Versben buzdította a franciák ellen vitézkedő magyarokat, alkalmi ódát intézett a rendekhez, dicsőítette a Habsburgokat, német és olasz költeményeket fordított. Mint hazafias alkalmi költő megismerkedett több előkelő úrral; ettől az időtől kezdve az előkelő emberek támogatásának keresése végighúzódik egész életén. Diétai Magyar Musájának egyik példányát a királyhoz is felterjesztette. Földbirtokot kért I. Ferenc királytól, hogy őfelsége halhatatlan érdemeit megénekelje. Folyamodványát nem vették figyelembe.

Az országgyűlési karok és rendek sem méltányolták törekvéseit, 1796 végén vándorútra kelt. Egyideig régi tanulótársánál, a bicskei református rektornál, húzódott meg, azután Komáromban tűnt fel. Itt ismerkedett meg Édes Gergellyel, Fábián Juliánnával, Vályi Klárával; itt gyulladt szerelemre Vajda Juliánna iránt. Komáromi ideálját, egy vagyonos gabonakereskedő gyermekét, nagyon szerette, de a leány szülei tudni sem akartak a házasságról. A bizonytalan életű vándorköltőhöz, aki ismerőseinek szívességéből tengődött, nem adhatták feleségül gyerme-

küket. Juliánna egy tehetős kereskedőhöz ment nőül, a költő pedig elkeseredve barangolt a dunántúli tájakon.

Fölkereste a református papok házait, elszavalta újabb költeményeit, időnkint egy-egy levelet vagy verset írt az adakozóbb főurakhoz és mágnásasszonyokhoz, hogy pénzt kérhessen tőlük munkái kiadására. A somogymegyei földesurak lakomáit gyakran felderítette tréfás verseivel. Egyik nemesházból és papi hajlékból a másikba ment. Ilyen nyomorúságos vándoréletet élt 1799 nyaráig; ekkor ismerősei, a somogymegyei nemesurak, rábízták a csurgói református gimnázium tanulóinak tanítását. A rendes tanár kiment a jénai egyetemre, helyébe a költőt szemelték ki ideiglenes tanárnak. Itt tanított elődének visszaérkezéséig: 1800 tavaszáig; azután elbúcsúzott tanítványaitól s beleúnva a hat esztendeig tartó hányódásba, megindult hazafelé. Szigetváron, Pécsen, Baján, Halason, Kecskeméten, Nagykőrösön és Szolnokon át nagyobbára gyalog tette meg a nagy útat.

Otthon, özvegy édesanyja debreceni házában, egész szenvedéllyel mélyedt irodalmi tanulmányaiba. Ki akarta adni munkáit s hozzáfogott élete utolsó nagy tervének, Árpád vezérről szóló hősi eposzának, megírásához. Előfizetési felhívásokat bocsátott ki, vidéki körútjain aláírásokat gyüjtött. Nagyon bízott gróf Festetich Györgyben és gróf Széchenyi Ferencben, ezek adtak is anyagi támogatást munkái kiadásához, de folyton megújuló kérelmei elől végre is elzárkóztak. A költőnek nem volt szerencséje. Hiába szerette volna elnyerni a bécsi Magyar Hírmondó segédszerkesztői állását, hiába folyamodott irnok-

ságért a pesti Széchenyi országos könyvtárhoz, hiába járt-kelt mindenfelé. Kérvényeket és leveleket írt, magasztalta a vagyonos embereket, rimánkodott a cenzoroknak, alkudott a pesti és bécsi nyomdászokkal; hasztalan. Meg kellett érnie Himfy Szerelmeinek csodás sikerét, míg az ő műveinek nagyobb része csak halála után jelenhetett meg nyomtatásban. Hiába szomjúhozott a dicsőségre. Tüdőbetegségével járó szenvedései egyre levertebbé tették, nyomorúságos anyagi viszonyai Debrecenhez láncolták, a halál végre megváltotta szenvedéseitől. 1805 január 28-án, harminckét éves korában, húnyt el.

Adatok Csokonai Vitéz Mihály életéhez:

XVI. század. — Miksa király ármálist azaz címeres nemesítő levelet ad a somogymegyei csokonai származású Demeter jobbágynak. (Királyi adománylevelet és földbirtokot nem kap, tehát nem teljes jogú nemes, hátrányban van a jószágos nemessel szemben. Az ármálista nemes személyére és leszármazottjaira nézve kiváltságos ember ugyan, de szerzett birtoka után köteles viselni a nem-nemesi terheket.)

1747. — A költő atyja, Csokonai Vitéz József, ez évben születik Győrött. (Korán árvaságra jut, a református lelkipásztor gyermekéből borbély lesz, megtanulja a sebkezelést. Mint borbélylegény kerül Debrecenbe, az egyik borbélymester boltjában dolgozik, huszonnégy éves korában nőül veszi Diószegi Mihály szabómester leányát, Erzsébetet. Még ebben az évben, 1771-ben, borbélyüzletet nyit, a hajnyírás és borotválás mellett fogat húz és eret vág. A város orvosai szívesen viszik magukkal kisebb sebészi műtétek elvégzésére és sebek kezelésére. Borbélymester-társai azzal becsülik meg, hogy céhmesterré választják.)

1773. — Csokonai Vitéz Mihály születésének éve. November 17-én születik Debrecenben. (Hitbuzgó református szülei papnak szánják. Nyolc éves korában, 1781-ben, kerül a debreceni református kollégium első osztályába, eredményesen halad följebb évről-évre:

deklinista, konjugista, grammatista, szintaxista, poéta, elsőéves rétor, másodéves rétor.)

1786. — Meghal édesatyja. A család fenntartásának gondjai minden támasz nélkül álló édesanyjának vállaira nehezednek. (Az özvegy megpróbálkozik a borbélyüzlet fenntartásával, legényt fogad a boltba, de nem boldogul. Abbahagyja a mesterséget, kis házat vásárol a kollégium közelében, kézimunkát vállal, kapál a szőlőjében, kosztosdiákokat fogad. Két fia számára helyet kap a kollégiumban, azok ott növekednek. Ügyessége, szorgalma, takarékossága meghozza gyümölcsét, némi vagyont gyüjt; ez teszi lehetővé, hogy költőfiának később, mikor állástalanul él Debrecenben, nyugodt otthont adhat. A höslelkü anya haláláig gyászt visel korán elhúnyt férjéért, önfeláldozó szeretettel gyámolítja gyermekeit, ott áll két fia mellett halálukig.)

1788. — Ez év márciusában, a hét esztendős gimnáziumi tanfolyam elvégzése után, Csokonai Vitéz Mihály beiratkozik a hat esztendős főiskolai tanfolyam első évére. Tizenöt éves. (Az első éves filozófusok osztályában 122 társával tanul együtt; ezt az osztályt is, a filozófia második évét is szép sikerrel végzi. Társai csodálják poétai tehetségét, tanárai jóakarattal bánnak vele.)

1790. — Első éves teológus. Jól tanul, sokat olvas, de magaviselete évről-évre rosszabb. (Érzi tehetségét, túlzottan nagy az önérzete, különbnek tartja magát tanárainál. Büszkeségét növeli, hogy mikor 1792-ben Kazinczy Ferencnek megküldi néhány költeményét, a nagynevü iró megdicséri: «Az úr versei igen kedvesen folynak s az ideák nemesek és nem földszint csúszók. Kérem, közöljön többeket is az úr és engedje meg, hogy a világ elébe vezessem az urat. Helikoni Virágimban szándékozom azt tenni». Levelezni kezd 1792-ben Pálóczi Horváth Ádámmal is. A következő évben a pesti magyar színjátszó társasághoz fordul, felajánlja számukra komédiáit, de leveleire nem kap választ.)

1794. — Március 24-ikétől kezdve a gimnázium ötödik osztályának tanára. (A kollégium gondnoksága csalódik müködésében. Késön kel, rendetlenül jelenik meg a tanulók előtt, pajtáskodik tanítványaival. A poétikai osztály tanulói között sok az öreg diák; egyikmásik idősebb a huszonegy éves teológusnál; ezeket maga mellé veszi,

pipázik és iszik velük éjjelenkint, olykor még táncolnak is az osztályteremben. A kollégium elöljárósága december havában kénytelen iskolai törvényszék elé állítani és megdorgálni.)

1795. — Húsvéti legációja. (A legátusnak hivatalos könyvet adnak az adományok bejegyzésére, üdvözlő levéllel látják el, így megy a tanulóifjú a főünnepek idején prédikálni a református egyházközségekbe. Halason tisztességes összeget kap a kollégium szegény tanulói számára, Kecskeméten is fölvesz hetvenkét ezüstforintot, innen Pestre megy, itt mulat egyideig. Ekkor ismerkedik meg Dugonics Andrással és Schedius Lajossal, megnézi Martinovics Ignác és társai kivégzését. Közben elfogy a becsületére bízott pénz, beteget jelent Debrecenben, a gyüjtött összeg egy részét később is csak nehezen tudják rajta behajtani.) Június havában újra az iskola törvényszéke elé kerül. (Ezt megelőzően az esteli istentiszteleten váratlanul megjelenik a tanulók között, szószékre áll s tanárait sértő beszéddel búcsúzik el diáktársaitól. «Ez a beszéd — írja róla az iskola egyik jegyzőkönyve — példátlan volt, felolvasva szokatlan helyről, szokatlan hangon, taglejtésekkel, melyek inkább illettek volna egy aljas színészhez, mint búcsúzó tanulóhoz.») Bár bejelenti kimaradását a kollégiumból, a Budai Ezsaiás elnöklete alatt álló iskolaszék megbélyegző módon ítélkezik róla: június 20-án kiveti a tisztességes tanulók gyülekezetéből. («Nem jelent meg a bünös — mondja a jegyzőkönyv — ki mint azelőtt gyakran ravaszsággal, úgy most futással játszotta ki az iskola törvényeit.») A kicsapott ifjú ez év szeptemberében a sárospataki főiskola hallgatója lesz, jogot tanul, de Kövy Sándor előadásai sem tudják rendszeres munkára bírni. Testestől-lelkestől költő, elfordul az élet prózájától; az az igaz öröme, ha könyvekbe mélyedhet vagy diáktársai előtt felolvashat verseiből. A következő év nyarán kimarad a főiskolából. (Kövy Sándor szép bizonyítványt ad számára: «Alulirott a jelenlevők előtt hitelesen bizonyitom, hogy az igen jeles és igen kiváló Csokonai Vitéz Mihály úr nálunk a magyar jogot megkezdte ugyan tanulni, de a német nyelv tanulása és teljes elsajátítása céljából Lőcsére oly elhatározással távozott, hogy onnan félbehagyott tanulmányai folytatására hozzánk rövidesen vissza fog jönni. Egyébiránt azalatt az idő alatt, míg nálunk időzött, magát úgy viselte, hogy méltóvá lett arra, hogy a legjelesebbek közé számítsuk és min-

denkinek ajánljuk. Kelt Sárospatakon, 1796. július 12. Kövy Sándor, a magyar jog rendes professora».)

1796. — Októberben megjelenik a pozsonyi országgyülésen. Abban reménykedik, hogy a nemzet vezérférfiai örvendeni fognak, ha támogathatják a költészetet. Néhány hónapi anyagi vergődés után adósságokkal távozik Pozsonyból. (A politikusok szemében nem egyéb ő szegény vándordiáknál, kellemetlen kéregetőnél, lenézett versfaragónál. Olykor a költő maga is látja helyzete súlyát, átérzi reménytelen célkitűzését, ezért énekli keserű lélekkel: «Mit ér örökös hírt nyerni Iliással S falunkint élődni tudós koldulással?»)

1797. — A hadba szólított nemesek között Komáromban időzik. Röplapokra nyomtatott alkalmi verseit árusítgatja itt is. Jószívű nemesurak ebédet és vacsorát fizetnek neki, komáromi ismerősei szívesen látják házuknál. Ha észreveszi, hogy únják, elgyalogol Fehér megyébe, ott is van asztala régi iskolatársánál, a bicskei református tanítónál. Komáromi életének Vajda Juliánna iránt érzett szerelme ad fényt és boldogságot. (Az egyszerű nevelésű leánnyal Bédi János csizmadia házában ismerkedik meg, a mester felesége Fábián Juliánna költőnő, ez egyengeti a két szív közeledését. A Vajda-leány ebben az évben huszonegy éves, a debreceni költő huszonnegyedik évében jár.)

1798. — Állás után néz, Pesttől Keszthelyig sok helyen megfordul, szerelmes leveleket vált komáromi eszményképével. A leány megúnja a reménytelen várakozást, március végén férjhez megy. (A komárommegyei Dunaalmás faluba költözik urával, itt él évtizedekig kis birtokukon. Hamar elhervad, de azért első férjének halála után, hatvannyolc éves korában, másodszor is házasságra lép. Egy református lelkipásztor veszi feleségül, a vidám életű pap hamar nyakára hág a hozománynak, az öreg asszony ekkor visszaköltözik dunaalmási házába, itt él szűkös viszonyok között haláláig, 1855-ig.)

1799. — A költő a balatonvidéki tájakon úgy vándorol helyről-helyre, mint egykor Tinódi Sebestyén. Ha ráúnnak valamelyik vendéglátó házban, keres egy másik portát. A nemesurak nem sajnálják tőle az enni- és innivalót, mert úgy sem tudják eladni termésüket, szállása is akad egy-egy fölösleges szobában vagy lakatlan kamrában. Május végén a csurgói református gimnázium tanára lesz. (Sem igazgatója, sem tanártársa, sem szolgája; ő vezeti az egész gimnáziumot azaz

egy szobában kilenc diákot tanít hittanra, latin nyelvre, poetikára, retorikára, számtanra, történelemre, földrajzra. Annyi pénze sincs, hogy tisztességes ruhát csináltasson magának, de azért megmarad a régi vidám mesternek. Ki-kijár tanítványaival a szabadba, nem ütlegeli őket. A diákok előadják két színdarabját: a Karnyónét és a Culturát. Somogy megye ebben az időben, a szellemi dolgokat tekintve, az ország egyik legelhanyagoltabb területe, egyedüli művelődési telepe az akkor alapított csurgói kis latin iskola. A költő egyik versében panaszosan fordul Somogyhoz: hát ilyen számkivetett itt a tudomány? «Hát csak sertést nevelt-é Itt a makk s haraszt? Hát csak kanásznak termett A somogysági paraszt?» Hány jó ész lett Somogyban vaddá, zsivánnyá! «Ó szomorú sorsa Egy szép megyének! Hol a magyar lelkek Megvetve heverének. Ó nem fáj-é a szíve Minden magyarnak, Hogy a magyar fiakkal Gondolni nem akarnak?»)

1800. — Tanári megbizatásának ideje február végén lejár, Csurgóról elindul hazafelé. (Verset ír annak a híres szállóigének igazolására, hogy akit az istenek gyülölnek, azt tanítóvá teszik.) Május közepén ér haza Debrecenbe. Keresete nincs, özvegy édesanyja tartja. (Utazó szenvedélye ezután is megmarad, időnkint fölkerekedik debreceni házukból, bejárja a tiszavidéki nemesi kúriákat és a református papi házakat. Munkái érdekében állandó levelezést folytat az ország könyvkedvelő előkelőségeivel, leveleket ír a nevesebb könyvnyomtatókhoz.)

1801. — Július havában meglátogatja Kazinczy Ferencet az abaújmegyei Regmec faluban. (Anyjához Debrecenbe írt levelében ezt mondja mesteréről: «Ő ezelőtt két héttel szabadult ki több szenvedő társaival Munkácsról. Semmit sem változott; teste, elméje s kedve azon friss, azon ép, mely volt fogsága előtt. Szívesen látott. Minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta. Elbeszélte rabságában történt dolgait rövideden; megsiratta doktor Földit; tudta és magamtól is kérdezte dolgaimat s vetette befejezésül utána: Kár, hogy Debrecenben a zseniket elnyomni gyönyörködnek. Én pedig eljöttemkor a következendő verset nyomtam neki kezébe: Hogy Orpheus, kit a halál fiának S az ör-ebtől felfaltnak gondolának».) Ezen az útján megtekinti az aggteleki cseppkőbarlangot. Augusztus havában Himfy Szerelmeinek megjelenése nagyon felizgatja: az ő költeményei kéziratban hevernek, a

poétai diadalt mások aratják le előtte. Munkái kinyomtatása végett szeptemberben Pestre siet, ismerősei pénzadományait ide gyüjti össze, egyik jóakarója ingyen ad számára szobát és ellátást. Szabad idejében az egyetemi könyvtár falai között dolgozik. Szeretné elvégezni a két éves mérnöki tanfolyamot, majd arra gondol, hogy magyarnyelvű hírlapot alapít Pesten. (Egyik barátjához intézett levelében írja: «Ujságot akarnék Pestről lejáratni. Ha most is járhat Budáról és Pozsonyból német, Budáról rác, Pestről görög, miért nem magyar is? Aki azokat cenzúrázhatja, cenzúrázhatja a magyart is. Pesten és Budán az urak, a privátusok, a kávéházak eleget hordatnának és mivel e két városban nem lévén szükség postán járatni, olcsóbban kapnák az enyémet, mint a bécsit, inkább amazt hordatnák és több számmal».) Decemberben minden siker nélkül kénytelen visszatérni Debrecenbe. (Nem a legjobb emlékekkel távozik a magyar fővárosból; egyik versében kijelenti, hogy inkább lakna az oláhok közt, mint Pesten. Pénzbe kerül itt minden, sovány az ebéd, gőgös urak járnak-kelnek a hivatalokban. «Büdös kőfalak közt poloskákkal élni, Audiat-veniat sorra felugrálni:» nem okosság. Elegy-belegy népek Szodomája a főváros, erkölcstelen a népe, az utcákon dámák kószálnak, a kávéházakban napszámra üldögélnek a pipázó és tekéző emberek. Menjünk csak haza, jobb otthon!)

1802. — Gróf Széchenyi Ferenc és neje elvállalják néhány munkájának kinyomatását a maguk költségén. A boldog költő egekig magasztalja jótevőit; végre megindulhat a haza javára a dicsőség útján. (Gróf Széchenyi Ferencné gróf Festetich Juliánna «asszonyságnak öexcellentiájának» írja: «Mély főhajtással és alázatos kézcsókolással könyörgöm Excellentiádnak, méltóztassék ezt a poétikai ajándékot azzal a kegyességével elfogadni, amellyel az emberek, a nemzet és a széptudományok iránt szokott viseltetni. Széchenyi! Festetits! Ez a két méltóságos név Excellentiád iránt tiszteletet öntött belém és bizodalmat: ezzel az udvarlással tartoztam én Excellentiádnak, a méltóságos grófnak Öexcellentiájának kegyes pártfogásáért és a méltóságos gróf Festetits György Őnagyságának sokrendbéli jótéteményéért».) Júniusban nagy csapás éri: a debreceni nagy tűzvészben az ő házuk is leég, virágos kertje kipusztul. («Az én házam is — jelenti gróf Széchenyi Ferencnek — e szörnyű esetnek áldozatja lett. Úgy van,

kegyelmes uram, most az üszök és hamu között fekszik az az együgyű, de nékem tág és gazdag hajlék, amelybe kívántam a világ lármája elöl magamat nemzetem és múzsáim szolgálatjára elvonni; pusztává lett az a kis ország, melyben én király voltam magam előtt és amelyben sokszor édes érzések közt gondoltam: Ennyi részem van a föld kerekségén! Éppen a rózsák nyiltak, mikor a kertecskémen a lobogó lángok keresztülrohantak; szivfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tuszkulánumom, hol legérzékenyebb gondolataim teremtődtek, a láng között ropogott; mikor ama rózsalugas tövig leégett s az a kis fülemüle, mely e kis zöld hajléknak minden éjjel koncertet adott, őrjöngve röpült el a bátorságosabb erdei vidékekre.») Segélyért könyörgő leveleket ir ismerőseinek, egyesek pénzt küldenek számára, mások fát és nádat szállitanak az épitéshez. Szeretne Pestre költözni, de gróf Széchenyi Ferenc már fia nevelőjének ígérte a Magyar Nemzeti Múzeum országos könyvtárának irnoki állását. (Ebben az ügyben bánatos szivvel eseng gróf Széchenyi Ferencnéhez is: «Én ugyan mai nap irtam egy alázatos könyörgő levelet Őexcellentiájának, de tudván azt, hogy az Excellentiád kegyelmes közbenjárása minden másokénál hathatósabb lészen, bátorkodom, kegyelmes asszonyom, Excellentiádat is kézcsókolással az iránt meginstálni. Bizonyommal mondom, hogy soha Excellentiátoknak effélével nem kívántam volna alkalmatlankodni, ha a szomorú szükség nem kényszeritene. Teljes megelégedéssel laktam én együgyű örökségemben, semmi vágyásom egyéb nem volt, hanem hogy poétai munkáimat minél hamarább világra adhassam, hogy távol a lármától, távol a világtól szabadon dolgozhassam. Jóllehet én a természetnek fia, barátja és tisztelője vagyok, jóllehet egy fakadó forrást, egy árnyékos fát, egy homályos kertet vagy erdőt most is nemcsak a versemben, hanem a szivemben is az emberek felett becsülök: mégis a falusi vagy mezővárosi életet kerülnöm kell, szükségessé tévén a nagyvárosi lakást énnékem a bibliotheca, a tudósokkal való társalkodás... Ösztön lesz az nékem mind arra, hogy nemzetemnek nagyobb buzgósággal szolgáljak, mind különösen arra, hogy Excellentiátoknak hazaszerte tisztelt nagy nevüket én is együgyű múzsámmal tömjéneztetni meg ne szünjek. Addig is magamat múzsámmal és egész sorsomat Excellentiádnak természeti kegyességébe fiúi bizodalommal s tisztelettel ajánlván, alázatos kézcsókolással maradok

Nagyméltóságú Grófné Excellentiádnak Debrecenben szept. 18. napján 1802. legkisebb hív szolgája Csokonai Mihály».)

1803. — Irodalmi tárgyú leveleket vált Kazinczy Ferenccel. Mestere felszólítja, mondjon véleményt Dayka Gábor összegyüjtött költeményeinek kéziratáról. Megbízatásának terjedelmes bírálatban tesz eleget. (Értékes recenziós levelét a következő vallomással kezdi: «Tekintetes Úr! Kevés rubrikából álló boldogságimnak egy édes részét teszi az, hogy a Tekintetes Úrnak, akit a világ előtt mint gyengéded és csekély ízlésemnek legfőbb Mesterét tisztelni becsületemnek tartom, szivességét újonnan érezhetem. Ösztön az nékem annak megérdemelhetésére; ösztön arra a kevélységre, mellyel a kevélyeket fogadni bátorkodom. Dayka verseit a Tekintetes Úr velem is közölni méltóztatott: vajha bizodalmának megfelelhetnék! Ami engemet illet, mindent megtészek, ami tőlem kitelhetik s örömömnek tartom, ha Dayka árnyékának s az ő nemes tisztelőjének és barátjának legkisebben is kedves dolgot csinálhatok».)

1804. — Megjelenik Dorottyája. (Egyik jegyzetében örömének ad kifejezést, hogy a magyar nemzetnek még vannak mecénásai. Neki például «Nagyméltóságú gróf Széchenyi Ferenc őexcellentiája egy prezentben is 100 rajnai forintot, a grófné őexc. egy ódámért külön 50 rf., méltóságos gróf Festetics György önagysága a hadi oskoláról írott ódámért 100 rf., más ízben 25 rf., ismét 30 rf., ismét 40 rf., méltóságos gróf Erdődi Zsigmondné önagysága öt vagy hat sor versemért 12 aranyat, tekintetes nemes Fráter István úr 50 rajnai forintot adtak, hogy most másokat ne említsek».) Április 15-én Nagyváradon Rhédey Lajosné temetésén felolvassa az elhúnyt nemesasszony tiszteletére írt nagyszabású búcsúztató költeményét. (A hideg szélben halálosan átfázik. Láztól elgyötörve hever egy jószívű katolikus pap lakásán, nem törődik vele senki, egyedül Sándorffy József orvos látogatja és gyógyítja. Debrecenbe is ő küldi vissza kocsiján. Ettől kezdve idejének nagy részét ágyban tölti. A köhögés szörnyű módon kínozza, nem eszik, nem iszik.)

1805. — Halála Debrecenben január 28-án. (Öntudata utolsó percéig megmarad, ágyában fekve csendesen tűri szenvedéseit, humora sem hagyja el. Egy matematikai könyvet olvasgat, így húnyja le szemeit örökre. Elmúlását nagy részvét kíséri, temetésén résztvesz Kazinczy

Ferenc is, a diákok sorában ott szorong a kis Kölcsey. A költő öccse még ebben az évben, édesanyja öt esztendő mulva hal meg.)

1806. — Az arkádiai pör: Kazinczy Ferenc és a debreceniek villongása a költő sírfelirata miatt. (Csokonai Vitéz Mihály szerette Kazinczy Ferencet, éveken keresztül buzgón levelezett vele, sok jó tanácsot kapott tőle, büszkén vallotta őt mesterének. Halála után Kazinczy Ferenc szerette volna közzétenni költeményeit, emiatt ellenkezése támadt Fazekas Mihállyal és ennek barátjaival. A debreceni írók szemére vetették, hogy feltolja magát Csokonai Vitéz Mihály kiadójának, holott ott vannak ők. Kazinczy Ferencnek az volt az álláspontja, hogy az elhúnyt poéta nem Debrecené, hanem a nemzeté; írói hagyatékának kiadásához annak van a legtöbb jussa, aki a munkára legalkalmasabb: s ki az Debrecenben? Ő a maga lelkét a Csokonai Vitéz Mihály lelkével rokonnak vallotta, jogot formált a «magyar Rousseau» dicsőítőjének szerepére, egyben tiltakozott a debreceniek érzékenykedése és azon vádja ellen, mintha ő azzal, hogy poétájukat embergyülölőnek és cinikusnak nevezte, kisebbíteni akarta volna a költőt. Csokonai Vitéz Mihály síriratára nézve az volt a véleménye, hogy a sírkőre a költő nevén, továbbá születésének és halálának évén kívül csak ezt az egy mondást kell vésni: «Arkádiában éltem én is». Megokolása szerint: «Jaj azoknak a cifra sírköveknek, melyek hosszasan magyarázzák a megholt érdemeit. Ki volt legyen Csokonai, mindég fogja tudni a maradék». A debreceni írók fölháborodtak ezen a sírfeliraton: ők ugyanis azt olvasták Calepinusból és Barthelémy Anacharsisából, hogy Arkádia földje igen derék marhalegelő, kivált szamaraknak. Tehát Kazinczy Ferenc — így okoskodtak a debreceniek — ütést akar mérni nemes Debrecen városára, sőt talán Csokonai Vitéz Mihályra is. Hiába magyarázgatta Kazinczy Ferenc, hogy az «Et in Arcadia ego» annyit tesz, mint: «Művész valék s boldogul éltem a művészi szép élet szférájában» — érveinek nem akartak hitelt adni. A magánlevelekben és Kultsár István hetilapjában folytatott civódás egyre szenvedélyesebbé vált, a pörösködő felek nem tudták egymást meggyőzni. Annyi hasznuk volt a polémiáknak, hogy a költő sírkövére néhány forinttal több gyült be. A pör okmánytára: a Hazai Tudósítások évfolyamaiban és Kazinczy Ferenc levelezésének köteteiben.)

1813. — A költő összegyüjtött munkáinak első kiadása. (A sajtó alá rendezés érdeme Márton József bécsi tanáré, a költő egykori iskolatársáé és barátjáé.)

1817. — Kölcsey Ferenc kicsinylő hangon bírálja munkáit a Tudományos Gyüjteményben. (A bírálatért a költő barátjai megharagudnak; Nagy János goromba röpiratot ad ki az «ócsárló» recenzens ellen; Pálóczi Horváth Ádám gúnyoshangú verses levélben tárgyalja a kritikát a Tudományos Gyüjtemény hasábjain.)

1823. — Felállítják szobrát a debreceni református kollégium könyvtártermében. (A szobor Ferenczy István műve.)

1836. — A debreceniek kegyelete emléket állít sírja fölé. (Kőalapon vasból öntött hatalmas piramis.)

1844. — Toldy Ferenc teljes Csokonai-kiadása. (Ebből merít mindenki nyolcvan esztendőn át.)

1860. — A költő szülőházára emléktáblát helyeznek. (A házacska 1880-ig régi alakjában áll.)

1871. — Szobrának leleplezése Debrecenben. (A szobor Izsó Miklós műve. Az ünnepélyen Szász Károly elszavalja pályanyertes ódáját, Imre Sándor emlékbeszédet mond.)

1890. — Megalakul a debreceni Csokonai-Kör. (Célja a költő emlékének ápolása és az irodalom népszerüsítése. Első elnöke Vértesi Arnold.)

1905. — Halálának száz éves fordulója alkalmából Debrecen városa Csokonai-kiállítást rendez s a városi múzeum számára megvásárolja a költő szülőházát. (Ide kerülnak a Csokonai-Kör emléktárgyai.)

1922. — Harsányi István és Gulyás József Csokonai-kiadása. (A Toldy Ferenc kiadása óta felbukkant új szövegeket mind magában foglalja.)

Irodalom. — Csokonai Vitéz Mihály életével először Márton József bécsi tanár életrajzi vázlata foglalkozott: Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poétai munkái. Bécs, 1816. — A következő évben jelent meg a költő jóbarátjának, Domby Márton ügyvédnek, Csokonai-életrajza: Csokonai Vitéz Mihály élete s némely még eddig ki nem adott munkái. Pest, 1817. — Az első alaposabb Csokonai-életrajzot Toldy Ferenc irta: Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta

Schedel Ferenc. Pest, 1844. — Sárváry Pál: Csokonai Vitéz Mihály életrajzának töredékvonalai. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. VI. köt. Pest, 1846. — Csokonai-album. Szerk. Kulini Nagy Benő. Debrecen, 1861. — Toldy Ferenc: Összegyüjtött munkái. II. köt. Pest, 1868. — Szana Tamás: Csokonai életrajza. Debrecen, 1869. — Csokonai-emlény. Szerk. Hamar László. Debrecen, 1871. — Szana Tamás: Vázlatok. Budapest, 1875. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. II. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. — Badics Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály. Pozsony, 1883. — Jakab Elek: Csokonai életéből. Figyelő. 1884. évf. — U. az: Csokonai élete és jelleméhez. Élet És Irodalom. 1884. évf. — Kondor József: Csokonai Somogyban. Csurgói ref. gimnázium értesítője. 1888. — Szinnyei József: Csokonai és Lillája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. évf. — U. az: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Váczy János: Az arkádiai pör. Irodalomtörténeti Közlemények. 1896. évf. — Bodnár Zsigmond: A Csokonai-vita. Budapest, 1904. — Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára. Budapest, 1905. — Ferenczi Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907. — Barcsa János: A Csokonaira vonatkozó irodalom és kéziratok. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospataki Hírlap. 1922. évf. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Gulyás József: Dolgozatok. Sárospatak, 1926. — Kardos Albert: Csokonai atyja. Magyar Helikon. 1928. évf. — Waldapfel József: Csokonai mint könyvárus-jelölt. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Kardos Albert: Hol is készült Csokonai síremléke? Debreceni Szemle. 1932. évf.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY KÖLTEMÉNYEI.

Csokonai Vitéz Mihály tősgyökeres magyar környezetben nőtt fel. Tanárai közül Budai Ezsaiás, Sinai Miklós és Háló Kovács József, az Aeneis fordítója, hatottak fejlődésére. Legszívesebben a római remekírókat s Gyöngyösi István és Gyöngyössi János költeményeit olvasgatta. A németek közül Blumauer munkáival foglalkozott behatóbban.

Békaegérharc című tréfás elbeszélő költeményét is Blumauer «módja szerént» szedte versbe tizennyolc éves korában. Sikamlós vonatkozásokkal megtűzdelt átdolgozása tanulótársai mulattatására készült. Négy «pipadohányban» azaz négy énekben mondta el a Homerosnak tulajdonított Iliász-paródia meséjét: a békák és egerek szörnyű háborúját. Forrása nem az eredeti görög Batrachomyomachia volt, hanem Balde Jakab jézustársasági tanár 1637. évi hexameteres latin átdolgozása. Szövegéhez elég híven ragaszkodott, de azért nem mulasztotta el az alkalmat, hogy irónikus célzásokat ne tegyen a korabeli magyar viszonyokra. Bőbeszédű, elmés, trágár. Diákos vidámsággal csipkedte a II. József halála után összeülő országgyűlést, az osztrák hadsereget, a magyar földbirtokos-nemesurak vitázó szenvedélyét.

Blumauer szoros utánzására vall másik ifjúkori pró-

bálkozása is: *Az istenek osztozása.* Ebben Jupiter, Neptun és Pluto trónvillongásának történetét foglalta versekbe. Diákos ízlésű tréfálkozás, de politikai célzásai miatt figyelemreméltó.

Bürger és Kleist költeményei ihlető erővel hatottak az ifjú költőre, az olasz pásztorkölteményeket és pásztordrámákat lelkesedéssel olvasta. Metastasio, Tasso, Guarini és Marini munkáiból az 1790-es évek első felében egyformán sokat tanult: témakiválasztást, feldolgozó módot, díszítő ügyességet, hangulatábrázolást, zenei formát. Idegen olvasmányai nem nyomták el magyar eredetiségét, legjobb költeményei a nemzeti szellem jegyében fogantak.

Ez a minden ízében lírikus természet mint elbeszélő költő csak ritkán szólalt meg, pedig az epikában is tehetség volt.

Szegény Zsuzsi a táborozáskor: fejlett ízlésű költő alkotása. A naivhangú, népies románcban egy bánkódó leány mondja el panaszát: szerették egymást hűséges katonájával, de a legénynek hirtelen el kellett vonulnia állomáshelyéről. «Este jött a parancsolat Violaszín pecsét alatt, Egy szép tavaszi éjszakán Zörgettek Jancsim ablakán». A huszár éppen róla álmodott, őt ölelte álmában; ekkor szólította lóra a bús trombitaszó. Sírva búcsúzott tőle, árva gerlice módjára búsult, könnyel öntözte csákóját, száz csókot hintett képére. «Isten hozzád! Többet nem szólt. Nyakamba borult s megcsókolt.»

Van néhány eleven vonással megrajzolt jellemképe. *(A magyar gavallér, Dorottya kínjai, A kevély.)* Bemutatja

a fukar pénzhalmozót: «Esmérek én egy vént. Ki az? Neve nincsen. Régen eladta már aztat is a kincsen; Sőt míg bírt is véle, magában tartotta, Mert mondani ingyen másnak sajnállotta». Nádfedelű kunyhóban kucorog a fösvény, pedig két palotája van, de mind a kettőt a rácoknak adta árendába; őmaga sovány ábrázattal ül pénzes ládáján. Most azért dúl-fúl, hogy nem adhatja bérbe a levegőt. Számítgatja bevételeit és kiadásait, nyögve indul fel inséges állapotán: ma csak harminc arany vándorolt kasszájába s kilencven krajcárt kellett kiadnia. «Gyász idők! Igy kiált, vádolván az eget, Lám csak egy rövid nap mennyit elveszteget!» Fejére kulcsolja kezét, jajgat, rablást emleget, mert a szél berepesztette az ablakát. «Igy tűnődik s talán azt is sajnálja ő, Hogy a versbe ingyen s potomra jött elő.» *(Zsugori uram.)*

Egyik-másik leíró költeményével szinte megközelíti Petőfi Sándor tájfestő művészetét. *(A nyár, Az ősz, A tel.)* Költői ábrázolásai tele vannak a természet megfigyelésének találó képeivel. A leíró részeket a józan életbölcsesség aforizmáival szövi át, az elmélkedő betoldásokat a humor sugaraival élénkíti. Feltámasztó és elképzeltető ereje még ott sem ernyed el, ahol pusztán képzeletéből és olvasmányaiból dolgozik. *(A tengeri háború, A földindulás.)*

Alkalmi költészete nagyon bőséges, a lírának ezt a műkedvelői válfaját fel tudja emelni köznapiságából a komoly poézis határai közé. Egy-egy fordulatos kifejezése fel-felfénylik az alkalmi fejtegetések rímes prózájában. Figyelemmel kíséri a külföldi eseményeket, együttérez a magyar nemességgel, haragosan támad a franciák ellen.

Hol vagy Igazság, hogyan engedheted, hogy a bűn és forradalom népe meggyalázza nevedet? Zsiványok lettek Franciaország fiaiból, vörös sipkát tettek a fejükre, vérbeborították Európát. Mi lenne a földből, ha össze nem fognának a császárok és a királyok s meg nem tanítanák emberségre a korbácsot érdemlő gonosztevőket. Győzhetetlen császár, hazám fejedelme, ragyogó fény atyáid székében: kelj föl s helyezd vissza a Bourbon-ház tagjait királyi székükbe. Népeid lángolva szeretnek, magyarjaid melletted vannak, állj bosszút a franciákon! Te is, Pál, oroszok rettenetes cárja, indítsd meg hadaidat, rettentsd meg Galliát: «Hadd lássa az Obi partjának lakossa, Hogy sasod a pártost miként letapossa, Hadd légyen távol is híre az osztyáknál, Hogy nincs átkozottabb nép a franciáknál». Támadj kelet felől a franciákra Szelim szultán: «Hogy triumfust nyerjél egy oly nemzetségen, Ki nagyobb ellenség, mint te valál régen». Győzhetetlen György, angolok királya, vallások védője, te is tanítsd meg a franciákat az angol erőre, rád bízzuk a tengert, rád bízzuk az igazságot. «Ó vajha Behemót, vajha Leviátán, Hanggal dördülhetnék végig a föld hátán, Szózatom villámi erővel bírhatna, Hogy az egyik sarktól a másikig hatna!» *(Az igazság diadalma: Mántua visszavételének örömnapjára, 1799.)*

A vérontás vágyától mámoros, acélosan pattogó alkalmi költeménynek milyen ellentéte a *Sárközy kisasszony halálára* (1801) írt fátyolos finomságú siratóének. Itt fekszik ő, a hajdanában kedvesen mosolygó leányka; a halál sárga rózsává tette a bíbor orcájú virágot. «Sárgán se mult el tetszisége, Sárgán is ékes rózsa volt,

De élte lángja fogytig ége És elnyelé e néma bolt.» Tépett szárnnyal ülnek mellette a Remény gyermekei, sír Himen, a leforgatott szövétnekek füstölve lobbannak ki. «Ti ifjak, akik szép szemére Hevülve olvadoztatok, Könnyes szemekkel sírkövére Hervadt virágot szórjatok. S mondjátok ezt: Ah, így futál el Tőlünk, te rózsás Grácia! Ilyen valál, így hervadál el, Ó Sárközy Terézia!»

Családi érzelmeinek nem adott hangot, édesanyját nem énekelte meg, testvéri szeretete sem ihlette lantját. Ez a kor bajosan vette volna jó néven az ilyen merész őszinteséget. A vérségi kötelék bensőségeit ízléstelennek tartották volna a világ elé tárni, a költőnek nem volt megfelelő irodalmi mintája az új témakör megszólaltatásához. A családi élet dalai és hangulatképei csak évtizedekkel később, Petőfi Sándor lantján, jelentek meg a magyar irodalomban.

Irótársai — Dugonics András, Fazekas Mihály, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Pálóczi Horváth Ádám — gyakorta szerepelnek költészetében. Jótevőinek megéneklésében fáradhatatlan. Mikor *Virág Benedek*et dicsőíti, megemlékezik a lantosok örök dicsőségéről; mikor *Festetich György*öt magasztalja, a vitézség és tudomány egyesülését ünnepli a keszthelyi grófban; mikor *Széchenyi Ferenc* könyvtáráról szól, a háborúk hősei helyett az irodalom és művelődés támogatóinak csodálatára hívja fel a nemzetet. *Földi János* emlékét őrző strófái a korán elhúnyt költőt, a kiváló természettudóst és a boldogtalan sorsú embert a rokonlélek búsongásával siratják: «Megkönnyezetlen kell hamuhodni hát Ákácod alján, Földi,

tenéked is? Ó néked is, kit dült hazádért Sustorogó tüzed onta egybe!» Természet édes gyermeke, hát akkor ragad el tőlünk a Természet, mikor törvényeit írod? Az élet leggyönyörűbb idején hagysz el bennünket? Hát már Apollo, ki kettős borostyánt vont fejed körül, hidegen dalolgat a halál bűne között? Nem, nem dalolgat! Lantjai, fűvei Pindus vidékén dísztelen állanak: bús a poéta- s orvos-isten! Keseregve ülök zöldelő sírod mellett, milyen mélytudományú, egyeneslelkű férfiú voltál, milyen roppant lélek hömpölygött tested ereiben, nemes barátom! «Mégis becsetlen puszta bogács fedi Hadház homokján szent tetemid helyét, Még sincs, ki lantján a Dunához Igy keseregne: Kimúla Földi!» Nyugodj dicső test ákácod tövében, énvélem is csak így bánik hazám, bár drága vérem «Érte foly, érte fogy, érte hűl meg. Lesz még az a kor, melybe felettem is Egy hív magyarnak lantja zokogni fog S ezt mondja népünk: Ó miért nem Éltek ez emberi századunkban».

Szerelmi dalainak egy részét első ideáljához, a debreceni Rozáliához, másik részét komáromi eszményképéhez, Vajda Juliánnához, írta. Búsongó versei az édesajkú költő vallomásai, nem lobogott fel bennük félelmes szenvedélyesség. Csöndes, szelíd, gyermekded szerelme sok bájos dal írására ihlette. Sokszor volt csintalan és pajkos is, nem egyszer az érzékiség kíváncsiságával pillantgatott ideálja felé, de ez csak múló hangulat szerelmének ábrándos, sőt kissé szentimentális alapvonása mellett. Öröme, bánata, epedése, reménye, csalódásai, kötődései költői álmokba ringatták kortársait. *(A bátor-*

talan szerelmes, A fekete pecsét, A pillangóhoz, A pillantó szemek, A szeplő, Az eleven rózsához, Az esküvés, Az estéhez, Az utolsó szerencsétlenség, Alku, Egy tulipántboz, Édes keserüség, Köszöntő, Még egyszer Lillához, Siralom, Tartózkodó kérelem.)

Édes olvadozással, könnyeket hullatva fordult *A reményhez:* «Földiekkel játszó Égi tünemény, Istenségnek látszó Csalfa vak remény, Kit teremt magának A boldogtalan S mint védangyalának Bókol untalan: Sima szájjal mit kecsegtetsz, Mért nevetsz felém? Kétes kedvet mért csepegtetsz Még most is belém? Csak maradj magadnak: Biztatóm valál; Hittem szép szavadnak: Mégis megcsalál». *A rózsabimbóhoz:* «Nyílj ki, nyájasan mosolygó Rózsabimbó, nyílj ki már, Nyílj ki, a bokorba bolygó Gyenge szellők csókja vár». *Phyllishez:* «A semmiség örök tavába Ifjúkorod javát hiába Szép húgom, ó ne hányd; Ugy éld virágit a tavasznak, Hogy majd ha melleden megasznak, Elvesztüket ne várd». A strófák lágyan omlanak.

A költő nem egyszer bölcselő ódává magasztosítja a szerelmi dalt. Im itt az új esztendő: «Ó idő, futós idő, Esztendeink sas-szárnyadon repülnek!» Idő, rejtelmes valami, ésszel felfoghatatlan erő, mindenünket összerontó valóság, országok és nemzetek forgó enyészete. Ahol hegy volt és liget, ott ma feneketlen sós tengerek fakadnak; ahol víz hullámzott, most zergenyáj ugrándoz a hegyekben. Trója helyén ökrök szántanak, London a hajdani szántóföldek helyén emelkedik. Te tetted ezt, idő: «Ó ha a nagy nemzetek Során hatalmad igy előmutattad: Hát mi, gyarló szerzetek, Mit várhatunk, mit várhatunk miat-

tad?» Tőlem is elrepült sok kedves esztendőm, eléldegéltem huszonnégy esztendőt, talán már közeledik életem végső határa: «Kész vagyok meghalni, kész, Csak ezt tegyétek síromnak kövére: «Útas! Itt fekszik Vitéz. Egy nap huszonnégy óra: ennyit ére». Ha nagy cselekedetek nem tették magasztalásra érdemessé életemet, semmi az; csak te légy az enyém, Lillám s mindig hálás leszek, hogy születtem. A napok elsöprik a legédesebb időket, elfut a nyájas tavasz, gyászos köd árad a bársonyos hajnalra: így tűnik el, Lillám, a szerelem csillaga is kacsingató szemedről. Akkor rózsáid nem nevetnek ajkadon, szíved már nem tud örvendezni, hideg vérrel barátkozom akkor én is kihült Lillámmal. Szeressük hát egymást, drágám; örvendjünk egymásnak, míg az élet lángja ég. «És ha semmi érdemem Nem fog fejemre zöld babért tetetni, Semmi sem, mind semmi sem! Csakhogy te, Lilla, meg ne szűnj szeretni. Híremet s nagyvoltomat Ne trombitálják messzi tartományok, Más ne tudja síromat: Te hints virágot arra s a leányok.» *(Újesztendei gondolatok.)*

Mindenütt előtör szerelme, száz és száz változatban eseng Lillájához, kedveskedik neki, dévajul évődik vele. Miként szerelmét, olyan közvetlenül énekli meg a bor örömeit, az italozás mámorát. Anakreoni dalai ennek az egykor annyira divatos lírai műfajnak legtalpraesettebb darabjai régebbi költészetünkben, Ha szíhatok borocskát — énekli — elröppen minden gondom; ki boldogabb nálam? Hej, vízivók, be sűrű pocsolyába folyik a világtok! «Kancsót, fiú, veszendő Ez élet és előlünk Mint egy palack bor elfogy. Hát kurta napjainkból Hányat lelopnak

a búk! Mért bokrosítsam a bajt, Miért fogyasszam éltem. Míg a gohér virágzik?» *(A búkergető.)* Lilla alakja anakreoni dalaiban is meg-megjelenik, ilyenkor a költő mosolya továbbszáll: «Szép vagy te Lilla s édes, Vidít kegyes szerelmed, De mennyi, ah, de mennyi Kín is gyötör miattad!» *(Keser-édes.)*

Nem anakreoni versei tették híressé bordal-költészetét, hanem magyaros zamatú rímes énekei. «Igyunk, barátim! A komor Bú lángja nem csatázik, Ha mádi borral a gyomor, A kis pokol megázik. Igyál! Ne e szőlőgerezd Levével öblödet fereszd. Vigadj, öcsém! Ma-holnap Zsákjába dughat a pap.» *(Miért ne innánk.)* A költő megénekli csikóbőrös kulacsát: «Drága kincsem, galambocskám, Csikóbőrös kulacsocskám! Érted halok, érted élek, Száz leányért nem cseréllek. Megvidító orcácskádat, Csókra termett kerek szádat, Ha a számhoz szoríthatom, Zsuzsiét nem csókolgatom». Ó, hogyan kotyog a kebeled, ó, milyen édes az ajakad! «Édes a te danolásod, Jérce-forma kotyogásod, Kittykottyod ünnepi ének Bús szívemnek, szegénykének.» Ha bánkódom, felvidítasz; ha hideg van, melegítesz; ha nyár lankaszt, hűsít kortyod. Te vagy útitársam; téged ölellek, ha fekszem; be sokat is háltál vélem, bár soha meg nem esküdtünk. «Ó, ha szívünk szerelmének Kis zálogi születnének S ott ülnének hosszú sorral A kuckóban tele borral! Bár csak a feleségemmel Téged cserélhetnélek fel, Hogy fiakat, leányokat Szülnél apró kulacsokat.» De jaj, engem maholnap elvisz a Szent Mihály lova, özvegységre jutsz, kulacsom; adjatok bort; jobb, ha a magunk torkába megy, mintha más kutyába menne. Akad-

tam még egy bankóra, itt az utolsó forintom, odaadom érted ezt is, kulacsom, kincsem, violám, rubintom, csakhogy szádhoz érhessen a szám. Utolsó lehelletemig csókollak, ölellek. Ha meghalok, tegyék a testedet testemhez; fejfámra ezt írják: «Utas, köszönj rám egy pint bort, Itt látsz nyugodni egy jámbort, Kedves élete-párjával, Csikóbőrös kulacsával». *(Szerelemdal a csikóbőrös kulacsboz.)*

A vidám poéta, a borús szerelmes egyben erős bölcselő szellem is. Elégiaköltésének gyöngyei a gondolat és érzelem bensőségétől izzanak. «Áldott magánosság, jövel, ragadj el Álmodba most is engemet; Ha mások elhagyának is, ne hagyj el, Ringasd öledbe lelkemet!» Itt andalgok a magánosság lakóhelyén, ezen a poétának való helyen, frissítő árnyékot adó völgyben, tiszta forrás mellett. «Két hegy között a tónak és pataknak Nimfái kákasátorokba laknak S csak akkor úsznak ők elő, Ha erre bölcs s poéta jő.» Szelíd magánosság, itt vagy te otthon, ilyen helyekben gyönyörködöl te; kerülöd a királyok udvarát, kerülöd a kastélyokat; menekülsz a zsibongó városok falától, honod az érző szív, a falu, a mező. Mentsvára vagy a szomorkodónak, ápolod a világ eltiportjait, védőszárnyaid alatt lesz naggyá a bölcs, teremtő lélekké a költő. Ó kedves istenasszony, hányszor sóhajtozom utánad! A világban forgolódó büszke lelkek zavart lármák között forognak; mi, csendes magányba-vonulók, kimúlunk édesen. Síromba is egyedül te kísérsz el, kedves istenasszony, te vezetsz tovább a nemtudás kietlenén, sírhalmom völgyén te leszel őrző angyalom. Utolsó könnyemet a te öledbe ejtem, szenvedéseimet te feledteted el; jövel

áldott magánosság, légy barátom a sírig és azon túl. *(A magánossághoz.)*

A balatoni tájakon, a halavány hold fénye mellett siratja árvaságát, zord erdőknek, durva bérceknek kiáltja jajjait. «Ó Tihanynak riadó leánya, Szállj ki szent hegyed közül! Im, kit a sors eddig annyit hánya, Partod ellenében ül. Itt a halvány holdnak fényén Jajgat és sír elpusztult reményén Egy magános árva szív.» Embertársaim kivetettek keblükből, boldogtalan nevemet csúfra emlegetik, barátaim fölkeltek ellenem, úgy rohan rám mindenki, mint az ellenségre. Még Lilla is, reményeim egyetlen élesztője, még Lilla is elfordult tőlem. Van-e még barlang, hogy nyugtot adjon lelkemnek; találok-e helyet, ahol nem jár sem ember, sem madár? Talán itt, e sziget rejtekében, megvonhatom magam s bevárhatom végső napjaimat. «Itt halok meg. E sötét erdőben A szomszéd pór eltemet. Majd talán a boldogabb időben fellelik sírhelyemet: S amely fának sátorában Áll együgyű sírhalmom magában, Szent lesz tisztelt hamvamért.» *(A tihanyi echóhoz.)*

A halál közeledik s ez már nem nyomasztó képzelődés, hanem borzasztó valóság. Egyedül kínlódik fekvőhelyén a költő, szobájába besüt a hold, lázálmok gyötrik, talán nem is ágyban fekszik, hanem csónakban lebeg az élet és halál sötét hullámain. Tikkasztó forróság sorvasztja tüdejét, kripták fagyos szelétől borzongnak tagjai: «Szívem mögött egy láthatatlan Kéznek nyila bélőve áll S mellem csontboltján irgalmatlan Sarkával rugdos két halál». Hullámok ragadják magukkal, most ciprusos partokba ütődik, rémület ül a tájon, de íme a tulsó partról

a platánok berkében zene hallik; itt a barlangok fojtó párája, ott a balzsamok kerti szellője: «Fúlok, lehelek, fázom, gyúlok, Vagy egy kivégez már vagy más, Ájulok, érzek és ocsúlok: Hajh, mily szörnyű hányattatás!» Ki vagy te, ki hószín leplekbe burkolva mosolyogva közelítesz felém? Te vagy arany gyógyulás, te segítesz fel áldott jobboddal, te illesztetted rózsás ujjaidat mellemnek rokkant boltjaira! Lelkem újra éled, lantom ismét zengedez; de te repülsz, eltűnik minden; minő pillanat ez, nagy ég; orvosom és barátom itt ül a lábamnál, neki köszönhetem, hogy élek: «Zendülj, ekhózz esti csendesség! A hála engem dalra ránt. Telj be kettős szent kötelesség Az orvos és barát iránt». *(Tüdőgyuladásomról.)*

Van-e élet a síron túl vagy testünkkel együtt örökre megszűnik multunk, jelenünk, jövőnk. Igaz-e a vallás ígérete vagy halálunk után megsemmisül akaratunk, öntudatunk, létünk? A költő *A lélek halhatatlanságá*ról (1804) szóló bölcselő költeményében felel ezekre a kérdésekre.

A hétének verses búcsúztatót egy előkelő tiszántúli nemesúr feleségének temetésére írta, poétai tűzzel dolgozott rajta, maga olvasta fel a ravatalnál. Fényes gyülekezet jelent meg a végtisztességen, úgy kellett megszólalnia, hogy a «minden hiten lévő fő és alpapok, méltóságok, nemesek, közép és alsóbb renden lévők, pallérozott és természeti asszonyságok, gazdagok, szegények, tudósok, tudatlanok, vallásosak, buzgók, babonások és szabad gondolkozásúak, erősítést, vigasztalást, megnyugtatást, gyönyörködést vagy csupa időtöltést kívánók, poézist szeretők vagy ehhez nem értők» egyaránt megértsék és

méltányolják. Elhatároztam — írja tovább elöljáró beszédében — hogy a lélek halhatatlanságáról fogok beszélni. «Lehetetlen, így biztatám magamat, lehetetlen, hogy minden gondolkozású és érzésű személyt vagy egy vagy más oldalról ez a dolog ne érdekeljen: a hitnek és a vallásnak ez a sarkalatja, amelyen annak egész alkotmánya megfordul; az erkölcsiségnek ez a fő principiuma vagy legalább serkentő rúgója, a filozófiának legrégibb és legfőbb tárgya, a nyomorult emberiségnek közönséges és minden tartományokban feltalálható vigasztalója és egy poétának is szép, bő, érzékeny, indulattal teljes, képzelődést izgató, melegítő és kifeszítő, nagy, nemes és forró matériája.»

«Lenni vagy nem lenni? Kérdések kérdése! Melynek nehéz, kétes, szép a megfejtése. Nagy kérdés, amelyet, ha mélyen vizsgálok, Még több mélységeknek mélyére találok.» Az emberi öntudat nem szűnhetik meg a halállal, mert ha el kell múlnia, mi szükség volt az életre? Százszor boldog, aki nem született; de annak, aki egyszer már megkezdte életét, rettenetes a megsemmisülés gondolata. «Létel! Te mennyország ezer inségbe is. Nem-létel! Te pokol még nem érezve is.» Ki tagadhatná a lélek létét, meghalhat-e a legnemesebb valóság? Vétek azt állítani a bölcs Istenről, hogy ő a maga képére teremtett nemes valóságnak csak azért adott létet, hogy azt a semmiségre vesse s önnön lehelletét mintegy visszaszívja. Arra való-e az Isten, hogy örök halált mennydörögjön? Hogy aki lenni kezd, már előre rettegjen a sírtól, megvesse életét, átkozza Teremtőjét? Hol maradna az isteni igazságszolgáltatás? Ne legyen a virtusnak semmi becse, szabadon

garázdálkodjanak a gonoszok, egyforma sorsra jusson bűnös és ártatlan? Még az emberiség legalja is érzi, hogy joga van a jövendő boldog életre; hiszi, hogy lelkével nem lép a halálba. A tatár, a lapp, a néger, az indus mind hisz a lélek halhatatlanságában, pedig gondolkodásuk együgyű, érzésük az állaté. «Lám, mily boldogító a vallás érzése S bár oly együgyű is, lelket ád ihlése!» Csak Atheus tagadta az Istent és a lelket s kétségbeesve szállt a halál révébe. Mennyivel különb e rettegő szívű bús haldoklónál Kína jótevője, Konfucius: jó rendre vezette a világ legrégibb nemzetét s ha nem tudott is még a lélek halhatatlanságáról, Istent nem szűnt meg dícsérni. És Sokrates, a pogányok legnemesebbje? Az igaz bölcs nyugalmával szállt sírba, mert hitte, hogy Isten keblébe száll és még találkozik barátaival. A jámbor keresztény is abban a tudatban szenderül jobblétre, hogy életével diadalt aratott a halálon s lelke a föld sarából a magas égbe emelkedik.

A magasan szárnyaló tanítóköltemény a filozófiai eszméket feltűnő könnyedséggel fejezi ki, olvasása ma is gyönyörködtető. Egyes részei — így Sokrates búcsúja tanítványaitól — az elégia búsongását az óda fenségével egyesítik. Rousseau, Pope, Young erre a költeményre is hatott; Tiedge német költő Uránia című verses munkájának hatása szintén kimutatható, de a helyenkint fel-felbukkanó tartalmi egyezések egészen új fényt kapnak a magyar költő gondolati és érzelmi megvilágításában.

Csokonai Vitéz Mihály lelkében érzékenység és szilajság, lángolás és közöny, lehangoltság és kitörő jókedv

váltakoztak. Mint lírikus különb volt minden elődénél. Költészetét különböző irodalmi áramlatok termékenyítették meg; az óklasszikus törekvés, a rokokó szellem és a preromantikus hajlam egyaránt megnyilatkozott benne. Jól érezte magát a hellén-latin verselés világában, szerette az olaszos rokokót, egyben már ott haladt a német romanticizmus kezdő ösvényén.

Bár poétai stílusában több ízlésirány keveredik, mintha a játszi, színező, zenei rokokó lett volna legjobban kedvére. Ez a kissé dekadens és erősen dekoratív ízlésfaj sok helyen kivirágzik költészetében. Érdeklődését Metastasio és a német Anakreon-utánzók ragadják magukkal, kecses akar lenni stílusában ő is. Szerelmi érzelmeinek kifejezésében igazi rokokó lírikus: édesen enyelgő, pajkosan kacér, derűsen negédes, pillangószerűen szálldosó, illúziókban élő, harmóniát kereső, allegórikusan mitologizáló, szeszélyes ornamentikájú, könnyedén bókoló, gáláns hangulatú, csiszolt sorokat zendítő, piperés kifejezéseket alkotó. Kedvese szépségének magasztalásában kifogyhatatlan, még hibáit is kellemesen, finoman, elmésen dicsőíti. A realitás és stilizálás ritka egyetértésben foglal helyet lantján.

Színek, hangok, mozgások gomolyognak költészetében; képzelete sok mindent fölékesít, kellembe burkol, kedveskedve kicsinyít. Lírájának egyik tartománya rokokó kert, másik vidékén Arkádia klasszikus földje éled újjá, van olyan tája, ahol a magyar puszták napja süt.

Költeményeiben feltűnik szabad szelleme, kortársainál merészebb világfelfogása, a természetimádásnak és

egyéni függetlenségnek Rousseaut eszményítő kultusza. Érzékeny, nyugtalan poéta, érdeklődik a modern haladás minden lépése iránt, bevonja költészetébe széleskörű tudományos ismereteit. Egyrészt népies hajlamú naturalista, másfelől poeta doctus: tudós költő. Lantján a hétköznapi téma szeretetreméltó formát nyer, a tudomány világához kapcsolódó megnyilatkozás nem laposodik száraz elmélkedő verssé. A teológia, filozófia, történelem, földrajz, természettudomány új arculattal jelenik meg költészetében; a fizikai és csillagászati képek akként szövődnek stílusába, hogy az olvasó ritkán érzi tehernek ezt a költői merészséget. A tudomány és a civilizáció énekese ő, lantja megzendül az első léghajó magasbaszállásának örömére, költői képpel érzékelteti a Föld mozgását és a gravitáció törvényét. A világboldogság, emberszeretet, műveltségszomjúság eszméi időjártával egyre jobban kihangzottak költészetéből. Ifjúkori versei tele vannak ugyan fegyvercsörgetéssel és franciagyűlölettel, de későbbi költeményeiben a harci rajongást a békés hazaszeretet és a magasabb célok felé törekvő erkölcsfilozófia tanításai váltják fel. Igazi eleme a békesség, a haladás, a kultúra. «Boldog ország az, hol az árva s özvegy Nem bocsát sírván az egekre átkot, Szántogat minden s ki-ki szőlejében Kényire munkál.» Ilyen országban gazdag a kalmár, tanít a bölcs, dalol a poéta, él az igazság; nem úgy, mint a felperzselt legelők, összedűlt várak, vérben tajtékzó patakok világában. Átkozott az, aki hadakozással vadássza örök hírnevét; durva héroszok, nem cserélnék veletek, ha száz babértok lenne is a bérem. «Csakhogy a kedves haza békességben

Álljon és légyen pecsenyém, kenyérkém S jó magyar nektárt igyam arra: eb lesz Néktek irígytek.» Csak közel hozzám ne dörögjön ágyú, csak kicsi lantom zengedezzék, nem kell trombita-dobszó. Igyunk a békéért, igyunk szeretteinkért; hozz poharat, gyermek! *(A békekötésre.)*

Költői nyelve nagy érték, a magyar népnyelv lelkét ő vitte bele a költés művészetébe. Nemcsak tájszók alkalmazásával, népies szólásokkal, új fogalmakat teremtő összetett szavakkal gazdagította irodalmi nyelvünket, hanem a kifejezésekben megnyilvánuló «geniális szökdelésekkel» is. Miként Bürger, ő is népköltőnek vallotta magát; ugyanúgy törekedett az egyszerűségre, természetességre, elevenségre, könnyedségre, világosságra. Nem elégedett meg a korabeli irodalmi nyelv szókincsével és kifejezéskészletével; felkutatta és művészi magasságba emelte a magyar népköltészet nyelvi elemeit. Utat tört Petőfi Sándor és Arany János előtt, gondolatainak és érzelmeinek csengő magyar hangon adott kifejezést, líránk vértelen nyelvét a népnyelv erejével tette színessé, ifjúvá, üdévé Költői nyelvének felötlő jellemvonása az érzéki hűség, a realizmus; a valóságra való törekvésből magyarázható részletező hajlama. Erős megfigyelő tehetség. A színárnyalatok fínomságait éppen olyan festői ügyességgel szövi költeményeibe, mint amilyen biztos a gyakorlata a hangfestés művészi alkalmazásában. Kár, hogy költeményeinek jelentékeny részét teleszórta görög-római mitológiai nevekkel: a Múzsák, Tritonok, Nimfák, Gráciák, Kalliope, Klio, Ámor, Venus, Mars, Bacchus emlegetésével. Ez az ókori névkultusz iskolai tanulmányainak és az akkori

írói divatnak eredménye. Görög-latin vonatkozásaival itt-ott elhomályosította világos költői stílusát. Hasonló idegenszerűséggel hat a korabeli társalgó nyelvben használatos német és francia szók sűrű alkalmazása. Ha valami, ez a ma már nehezen érthető görög, latin, német, francia szódiszítés teszi a modern olvasó előtt kevésbé élvezhetővé költészetét.

Meg kell állapítanunk, hogy a költő eszmékben és kifejezésekben nem mindenütt eredeti: a német, francia, olasz, angol, görög és latin költöktől egyaránt sokat tanult. A Lilla-daloknak körülbelül egyharmad részén Bürger kisebb-nagyobb hatása észlelhető, egyes helyeken Kleist gondolatai és képei bukkannak fel. Ha a Lilla-dalokon kívül többi versét is számbavesszük, Bürger és Kleist mellett a németek közül Blumauer, Denis, Eschenburg, Gessner, Gleim, Herder, Hölty, Kotzebue, Matthisson, Salis, Schikaneder, Sulzer, Wieland, Zachariae; a franciák közül Baillet, Bayle, Berquin, Boileau, Chapelain, Colardeau, Delille, Dorat, Gail, Gresset, La Harpe, Marmontel, Ménage, Molière, Parny, Pezay, Piron, Rousseau, Voltaire; az olaszok közül Ariosto, Baldi, Chiebrera, Goldoni, Guarini, Lemene, Loredano, Maffei, Marini, Menzini, Metastasio, Petrarca, Roberti, Rolli, Tasso, Tassoni, Zappi, Zuccolo; az angolok közül Hervey, Milton, Young; a dánok közül Holberg; a görögök és rómaiak közül Anakreon és Horatius hatottak rá. A hatás különböző mélységü. Ahol a költő rokonszellemet fedezett föl, ott mohón szívta magába az idegen mester sorait. Fényes tehetségére vall, hogy minden külföldi kölcsönzése és idegen visszaemlékezése mellett is ki tudta alakítani eredeti magyar költői karakterét.

Bölcselő költészetének koronája: *A lélek halhatatlansága.* — Beöthy Zsolt szerint a költő a filozófiai eszméket a költői szabatosságnak annyi erejével és elevenségével fejezte ki, mint utána senki költészetünkben. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Bodnár Zsigmond erőre, fenségre, magasztos tartalomra nézve a legszebb magyar tankölteménynek mondotta ezt a munkát. (A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893.)

— Haraszti Gyula csodálattal említette «a hivő lélek hányattatásainak e megrázó ékesszólással való nyilatkozását, mely helyenkint a kinyilatkoztatástól mintegy apokaliptikusan ihletődik s ittasult ditirambokban tör ki. Érezni a felizgultságból, hogy a költő mintegy saját lelki szemei számára kívánta tisztázni azt az örök utat, melyre nemsokára rálépendő volt». (Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.) — Horváth János rámutatott arra, hogy a költő ebben a nagy költeményében a magyar búcsúztatóvers régi, csaknem ponyvai rangú műfaját magas irodalmi színvonalra emelte. Ha van egész ridegségében műköltői műfaj, a tankölteméný az, s ha van lehetőség naiv gyökerekből sarjasztani ki azt, Csokonai megcselekedte. Figyelmet érdemel költeményének versalakja is: Dorottyájával együtt nagy mértékben hozzájárult a párosrímű tizenkettős olyan mértékű népszerűsítéséhez, hogy a későbbi népies epika, így a János Vitéz és a Toldi, már saját kijelölt formájaként élhetett vele. (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.)

Kiadások. — Csokonai Vitéz Mihály költeményei az 1790-es évek elejétől kezdve jóideig inkább csak kéziratban forogtak az olvasók kezén. Mutatványokat a bécsi Magyar Hírmondó, a kassai Magyar Museum és a pesti Uránia közölt belőlük. — Diétai Magyar Musa Pozsony, 1796. (Szépirodalmi folyóirat. Tizenegy száma jelent meg Weber Simon Péter pozsonyi nyomdász betűivel. Minden közleményét a költő írta, ő fizette a nyomdát is. Verses darabjai közül említhetők: Az este, Zsugori uram, A szerencse, A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz, Az ősz, Magyar gavallér, Magyar, hajnal hasad, A nyár, A tengeri háború, A tél, Az 1741-iki diéta, A Dugonics oszlopa.) — Serkentés a nemes magyarokhoz. Pozsony, 1796. (Weber Simon Péter pozsonyi nyomdász német dalművének magyar verses fordítása. «Muzsikára vette Toszt Ferenc. Elénekelték a pozsonyi redutszálában az 1796-iki országgyűlés alkalmatosságával.» A «kántáta» szövege hadba szólítja a magyarokat a franciák ellen, gyalázza a forradalom népét, magasztalja a magyarság vitézi erényeit.) — A nemes magyarságnak felülésére. Komárom, 1797. (A franciák ellen fegyverbe szólított nemesség buzdítása és dicsőítése párosrímű tizenkettősökben.) — A haza templomának örömnapja. Pécs, 1798. (Párosrímű tizen-

kettősökben írt üdvözlő költemény abból az alkalomból, hogy gróf Széchenyi Ferencet beiktatták Somogy vármegye főispáni székébe.) — A tavasz. Irta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Hozzájárulnak Kleistnak némely apróbb darabjai. Komárom, 1802. (A kötetet a gróf Széchenyi Ferencné gróf Festetich Juliánnához intézett verses ajánlólevél nyitja meg. Eltűnik minden világi nagyság, énekli a költő, csak az él örökké, akinek nevét az irodalom megörökíti. A múzsák még a sírokba is életet lehelnek. Nagyságod kegyelmes férjével együtt oltárokat épített hazánk múzsáinak: méltán helyet foglalhat hát az Olympos tornácaiban. A verses ajánlólevelet prózában írt előbeszéd követi, ebben a költő elmondja, hogy milyen elvek vezették verses fordításában.) — Halotti versek. Nagyvárad, 1804. (Tartalma: A lélek halhatatlansága. Néhai Kácsándi Terézia férjének, Rhédey Lajos földbirtokosnak, költségén jelent meg. A kéziratért a nejét gyászoló nemesúr száz forint tiszteletdíjat juttatott a költőhöz. A terjedelmes versesmunka két részből áll: a bölcselő költeményből és a hozzácsatolt halotti búcsúztató versekből. Az utóbbiakban a költő magasztalással szól a megboldogult nemesasszony jelleméről, azután az elhunyt ajakára adja férjéhez és rokonaihoz intézett vigasztaló strófáit, befejezésül az egész temetési gyülekezet nevében elbúcsúzik tőle.) — Alkalmatosságra írt versek. Nagyvárad, 1805. (A gyüjteményben a Diétai Magyar Musa válogatott darabjain kívül számos alkalmi költemény van, ezek között: A lélek halhatatlansága. Előbeszédében megemlíti a költő, hogy az esztétikusok már egészen nevetségeseknek vagy legalább is gyanúsaknak tartják az alkalmi költeményeket s nem alap nélkül. «Ugyanis, mihelyt az országban vagy valamely városban fejedelem, nagy ember, tisztviselő, tudós születik, házasodik, elutaz, hazajön vagy meghal; vagy valahol földindulás vagy névnapi vendégség történik: mindjárt minden szegeletben megzendülnek a fogadatlan bárdusok, a Glückwünschende Gesellschaftnak kintornáló tagjai, a Helikon bodzás tövében kézimunkát üző versgyártók.» Ezek az emberek soha poétai tüzet nem éreznek magukban, de ilyenkor bezzeg van dolga a szegény múzsáknak. «Úton-útfélen, falun-városon, korcsmákon, mindenütt kiabálják őket: szállj le Múzsám, serkenj fel Múzsám, ülj le Múzsám, danolj Múzsám, segíts Múzsám, ne hagyj Múzsám. Nem kilenc Múzsa, de kilencszáz sem győzne eleget tenni, annyian

vannak ezek az urak.» Ha vége a vendégeskedésnek, lefeküsznek a Parnassus bodzái közé s a halhatatlanság boldog reményében alusznak mindaddig, míg valami újabb ünnepség ismét dalra nem zendíti őket. Hogyan várhassunk ilyen poétáktól remekeket, mikor még az igazi poéták is igen ritkán szerencsések az alkalmi szerzeményekben. «Én magam is azt vallom, hogy ennek a gyüjteményemnek nagy részét nem azért adom ki, mintha azokat a Múzsákhoz méltóknak tartanám.» A gyüjtemény egy része valóságos poétai darab ugyan, de más része csak helyenkint poétai, némely poémát a személy vagy tárgy iránt érzett tiszteletből ad nyomtatás alá. «Nincs nagyobb rosta az időnél; addig-addig lebeg az, míg minden szemetet, minden fonynyadt vagy éretlen magot és minden gizgazt ki nem hullat, hogy azokkal hízzék a feledékenység. Elég van ebben az én könyvemben olyan, amit magam is csak az ő számára tartok.») — Ódák. Két könyvben. Nagyvárad, 1805. (A versgyüjtemény a költő halála után jelent meg. Nemcsak ódákat foglal magában, hanem más műfajú lírai költeményeket is. Benne van többek között a Miért ne innánk, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Szegény Zsuzsi a táborozáskor.) — Lilla. Érzékeny dalok három könyvben. Nagyvárad, 1805. (A költő ehhez a halála után közrebocsátott gyüjteményéhez értékes előbeszédet irt, ebben utalt arra, hogy Kisfaludy Sándor a Kesergő Szerelem kinyomtatásával megelőzte a Lilla-ciklus kiadását. «Vakmerőségnek látszik ugyan a Himfy Szerelmei után Erato lantját valakinek megzendíteni merni mostanában, nem azért, mintha egy egész nemzetben csak egy nyájas költőnek kellene lenni, hanem azért, mert mikor már egy nemzetnek nyelvén egy tökéletes zseni méltóvá tette magát honfitársai kedvelésére, akkor az önálánál kisebb léleknek szerzeményi még bölcsőikben megfúladnak. Himfy Múzsájának képzelődési nagyok, mint a teremtés; érzései hol melegek, mint a nyári nap, hol égetők és erőszakosak, mint a felháborodott Aetna; találmányi egyenlők, tarkák, kifogyhatatlanok: egy szóval az egész munkája olyan, mint valamely igéző vidéke a Cyprus boldog szigetének; virágokon tapod az ember mindenütt és még ott is, ahol irtózni kellene, a köszirteken, a meredek tengerpartokon Gráciákat talál az ember s hízelkedő Ámorokat a kataraktákon. Mit várhat az én Lillám, mikor már Himfy megvan, mit várhat egyebet fel sem vevésnél, vagy ami még szomo-

rúbb, szánakozásnál? Nem türhetőbb volna-é sorsa, ha még ezelőtt néhány esztendővel, amikor lételét vette, világ eleibe kerülhetett volna? Úgy ujsága által kedvességet nyerhetett volna magának és azután szerencséjének tartotta volna magát egy Himfy Szerelmei által elfelejtetni.») — Anakreoni dalok. Bécs, 1806. (A dalokon és a költő esztétikai fejtegetésein kivül a kötet érdekessége Márton József elöljáróbeszéde. «Ezt a kisded munkát néhai boldog emlékü szerzője még 1802-ben nyomtattatta. A kinyomtatása felöl én gondoskodtam s igyekeztem rajta, hogy belső becséhez képest külső csinossága is meglégyen.» A kiszedett ívek a kedvezőtlen körülmények miatt olvasatlanul hevertek a bécsi nyomdában, míg Rhédey Lajos császári és királyi kamarás nem intézkedett kiváltása iránt. Ezért a nagylelkűségéért minden igaz hazafi hálát érez iránta. Ha az elhúnytaknak illő volna tudniok a világi dolgokat: «tudom, az én boldogult barátom mennyei örömet érezne... Irtam Bécsben szept. 24-én 1806. Márton József, a bécsi cs. k. Universitásban a magyar nyelvnek és literaturának első professora».) — Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái. Négy kötet. Bécs, 1813. (Márton József érdemes kiadása.) — Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poétai munkái. Két kötet. Bécs, 1816. (Ezt a válogatott gyüjteményt is Márton József rendezte sajtó alá.) — Anthologia Csokonai Vitéz Mihály munkáiból. Két kötet. Kassa, 1836. (A kassai Zsebkönyvtár cimü vállalatban.) — Csokonai Mihály minden munkái. A szerző saját kéziratihoz s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világositva s életrajzzal bevezetve kiadta Dr. Schedel Ferenc. Pest, 1844. (Toldy Ferenc körültekintő munkája. A későbbi kiadások szövegei Harsányi István és Gulyás József három kötetéig ezen a gyüjteményen alapulnak.) — Csokonai Vitéz Mihály munkái. Három kötet. Lipcse, 1843–1845. («Közli Kelemföldy.») — Csokonai válogatott versei. Pest, 1859. (Toldy Ferenc kiadása.) — Csokonai válogatott munkái. Három kötet. Pest, 1864. (Toldy Ferenc kiadása.) — Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Két kötet. Budapest, 1900. (Horváth Cyrill népies kiadása.) — Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkái. Budapest, 1900. (Tóth Rezső jegyzetekkel ellátott szemelvényei.) — Csokonai Vitéz Mihály munkáiból. Budapest, 1905. (Bánóczi József szemelvényei a Franklin-Társulat Magyar Remek-

íróiban.) — Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Három kötet. Budapest, 1922. (Harsányi István és Gulyás József teljes kiadása: valamennyi gyüjtemény között a legjobb.) — Számos kisebb kiadás különféle irodalmi vállalatokban. (Olcsó Könyvtár, Kis Nemzeti Múzeum, Remekírók Képes Könyvtára, Kner-Klasszikusok, Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai, Remekírók Pantheonja.)

Irodalom. — Kölcsey Ferenc: Csokonai munkáinak kritikai megítéltetések. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. II. köt. Pest, 1854. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. — Csernátoni Gyula: A magyar ódaköltés története. Figyelő. 1882. évf. — U. az: Didaktikánk a mult század végén. U. o. 1883. évf. — Radó Antal: A magyar műfordítás története. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf. — Haraszti Gyula: Csokonaimhoz. Figyelő. 1885. évf. — Baróti Lajos: Német költők hatása Csokonaira. Figyelő. 1886. évf. — Székely György: Bürger költészete és hatása Csokonaira. Budapest, 1888. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Budapest, 1891. — Sebestyén Gyula: Csokonai kiadatlan versei a M. N. Múzeum kézirattárában. Magyar Könyvszemle. 1891. évf. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Szőcs Géza: Csokonai és az olasz költők. Szentes, 1893. — Kraut Győző: Csokonai mint ódaköltő. Jászberényi kat. gimnázium értesítője. 1893. — Teveli Mihály: Csokonai és Tiedge. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — U. az: Csokonai A lélek halhatatlanságáról írt tanítóköltemény. Körmöcbányai áll. reáliskola értesítője. 1900. — Dóczy Lajos: Csokonai. Budapest, 1902. (Magyar Könyvtár.) — Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904. — Pólay Vilmos: Blumauer travesztált Aeneise és hatása a magyar irodalomra. Budapest, 1904. — Haraszti Gyula: Csokonai százados ünnepén. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1905. évf. — Bánóczi József: Csokonai Vitéz Mihály munkáiból Budapest, 1905. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Móricz

Zsigmond: Csokonai Vitéz Mihály. Uránia. 1905. évf. — Siegescu József: Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcának latin és oláh fordításai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1905. évf. — Versényi György: Életképi elemek Csokonai költészetében. Erdélyi Múzeum. 1905. évf. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Pásztory Endre: Csokonai és Catullus. Szabadka, 1906. — Ferenczi Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907. — Barcsa János: A Csokonaira vonatkozó irodalom. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Horváth János: Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai. Budapesti II. ker. áll. reáliskola értesítője. 1908. — Császár Elemér: Csokonai. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Kardos Albert: Emlékkönyv a Csokonai-Kör három irodalmi ünnepéről. Debrecen, 1909. — Madai Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Budapest, 1910. — Gedő Szeréna: Filozófiai költészetünk áttekintése a XIX. század közepéig. Budapest, 1911. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikai iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Trostler József: Csokonai forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913. — Harmos Sándor: Csokonai lírája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. — Fest Sándor: Pope és a magyar költők. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. évf. — U. az: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Alszeghy Zsolt: Epigon lírikusaink a XIX. századig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Harsányi István és Gulyás József: Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból. U. o. 1917. évf. — Oláh Gábor: Csokonai és a rokokó. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Ember Nándor: A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1918. évf. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Kastner Jenő: Csokonai lírája és az olasz költők. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. évf. — Kéky Lajos: Csokonai. Budapesti Szemle. 1922. évf. — Gulyás József: Csokonai Georgikon-fordítása. U. o. 1925. — Kerényi György: Egy Csokonai-vers két dallama. U. o. 1926. évf. — Gulyás József: Csokonai néhány versének latin forrásáról. U. o. 1926. évf. — U. az: Csokonai kálvinista búcsúztatói. Teológiai Szemle. 1926. évf. — U. az:

Csokonai újabban előkerült fordításaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1927. évf. — U. az: Csokonai a lélek halhatatlanságáról. Debreceni Szemle. 1927. évf. — Harsányi István: Csokonai a Reményhez című versének dallama. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — U. az: Egy Csokonai-vers sárospataki dallamának szerzője. U. o. 1927. évf. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Rácz Lajos: Rousseau és Magyarország. Debreceni Szemle. 1927. évf. — Oláh Gábor: Csokonai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Kozocsa Sándor: A Borbély-család zenei kéziratai. Muzsika. 1929. évf. — Molnár Antal: Csokonai és a műdal. Debrecen, 1929. — Zsoldos Jenő: Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. Magyar Zsidó Szemle. 1929. évf. — Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930. — Dörfler Sándor: Quintilián és a magyar nyelvújítás. Budapest, 1931. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY DOROTTYÁJA.

Négyénekes komikus eposzát, a *Dorottyát* (1799), dunántúli barangolásai idején írta. Előbeszédében elmondja a «furcsa vitézi versezet» eredetét. Somogy vármegyében sok jó napot töltött; elég alkalma volt megfigyelni, mennyire lelkesednek a nők a farsangolásért. Mint mindenütt az országban, itt is sok modellt talált Dorottya alakjának megteremtéséhez. Mikor elkészült a tipikus aggszűz költői elképzelésével, mulatságos történetet eszelt ki, képzelt alakokat sorakoztatott hőse köré, felszerelte költeményét eposzi machinákkal. Amit versbe foglalt, az nem igaz történet, még kevésbé paszkvillus, sőt nem is szatira, bár az utóbbinak tulajdonságaiból némi lelket kölcsönzött magának. Senkit sem akart sérteni versével, legkevésbé a somogyiakat, akik maguk is jót nevettek, mikor kéziratát felolvasta. «Mindenütt jó kedvvel fogadták, benne senki meg nem ütközött. Legnagyobb jutalmam egy-két kacaj volt; legnagyobb büntetésem pedig egy-két legyező-legyintés.» Munkája az első magyar komikus hősköltemény. «Míg komoly eposz — úgymond — több is akad anyanyelvünkön, komikus eposzunk eddig egy sem volt, eredeti próbát nem tettünk e nemben. Ez az a Dorottya, mellyel én poétai literatúránknak ezt a hézagját betölteni igyekeztem. Akárhogy ítéljen ezen első

igyekezetem felől kedves nemzetem: én azzal nyugtatom meg magamat, hogy jobban szeretek középszerű originál lenni, mint elsőrangú fordító. Adják az egek, hogy egész nyaláb remekek homályosítsák meg minél előbb ezt az én csekély próbatételemet.»

A költő az eposzírók ősi hagyománya szerint nevezi meg tárgyát: «Éneklem a farsang napjait s Dorottyát, Ki látván a dámák bajos állapotját, Karnevál s az itjak ellen feltámada S diadalmat is ült pártára unt hada, Oly lármát, zendülést, viadalt beszélek, Amilyet nem láttam, mióta csak élek». Karnevál, a farsang istene, kiindul Budáról, keresztülmegy a dunántúli tájakon, bevonul Kaposvárra, itt már készen várja a nagy táncmulatság Esterházy herceg kastélyában. Megérkezik a bálra Somogy vármegye nemesitjúsága, megjelennek a szebbnél-szebb somogyi dámák, megindul a társalgás. A férfiak közül: «Egyik azt vitatja, melyik szebb paripa; Más, hogy az övénél nincs jobb tajtékpipa; Némelyik dicsekszik futós agarával; Vagy ennyi lépésre járó puskájával». A dámák beszédtárgya: «Az a jeles köntös ugyan hol készüle? Az a fülönfüggő mennyibe kerüle? Mért van ennek s ennek most oly ritkasága? A kávé, a cukor mért oly méregdrága?» A vendégek figyelmét két förtelmes külsejű aggnő vonja magára: az egyik Dorottya kisasszony, aki életének hatvanötödik évét tapossa; a másik Orsolya asszony, ez már öt férjét temette el, de még mindig szaladozik a férfiak után. Karnevál felköszönti az egybegyűlteket s kihirdeti azok neveit, akik ezen a farsangon férjhez fognak menni. Számuk nagyon kevés. A leánysereg elkeseredik, de egyelőre nincs baj.

«Megpendül egyszerre Izsák száraz fája, Zengő szerszámokkal kíséri bandája.» A zsidó muzsikusok hamar kedvre hangolják az ifjúságot, megkezdődik a tánc, a párok szaporán lejtik a német, francia, angol, lengyel figurákat. Egyszer csak felkiált vitéz Bordács: Uraim, az urak magyarnak tartják magukat? Nem vagyunk mi magyarok, mert akkor nem vesztenők el hazánkat az idegen tánccal, ruhával, nyelvvel, szokásokkal. «Nemzeti táncunknak légyen első jussa: Magyart! Ilyen adta vén Jebuzéussa! Rá-rándítja Izsák pengő muzsikáját S a palatinusnak elkezdi nótáját.» Láng gyúl a szívekben, magyar táncra sorakoznak a mulatók, nemzeti rátartisággal táncolnak vacsoráig. Ekkor száll be a kastélyba Eris, a viszálykodás istennője. Ahol átsuhan, még a természet is megzavarodik; borongós fellegek küszködnek a holddal, egymáshoz verődnek a zúzmarás fák gallyai, berzenkednek a madarak, morognak az ebek, horkan a paripa, felfordul az istálló és a konyha rendje: «Üstökbe ment Jancsi csatlós a kocsissal, Pörölt a kis Náni az öreg Marissal. Mihelyt a konyhába a fejét bedugta, Főbe verte egymást fazékkal a kukta». A méregkeverő istennő a vendégasztalon fánk alakjában lenyeleti magát Dorottyával, a dühösség indulata átjárja az öreg kisasszony minden tagját, a boldogtalan aggszűz berohan egy oldalszobába, könnyek közt panaszkodik végzetéről: «Egek! Mért juttattok hatvan esztendőre? Ha szert nem tehetek egy rossz főkötőre? Vártam, sokat vártam, azt nem mondhatjátok; Várásom bérét hát mért meg nem adjátok?» Ott voltam minden farsangon, mégis itt gyötrődöm vigasztalan leányságomban. «Sem pénzét, sem

eszét én nem néztem volna, Sem nemét, sem képét, csak férfi lett volna.» Vénlánynak mond mindenki, meg kell halnom szégyenemben, de bosszút állok sérelmeimért: betörök a táncterembe, legázolom nyelvemmel csúffátevőimet, kikarmolom Karnevál szemét, minden hajadont felbújtok a férfiak ellen.

A haragos aggszűz Eris segítségével megindul a bosszúállás útján, a hajadonok hallgatnak szavára, meg akarják torolni reménytelen leányságukat Karneválon. Azt követelik a férfiaktól, adják ki nekik a farsang istenét, égessék el az anyakönyvet, kérjenek bocsánatot viselkedésükért. Mikor a férfiak kinevetik feltételeiket, hadirendbe sorakoznak. Dorottya nagy ügyességgel rendezi amazongárdáját s a győzelem biztos reményével indul harcba a nőtlenségükhöz ragaszkodó nemesifjak ellen. Elkeseredett harc indul meg a két tábor között, de végre mégis csak a férfiak győznek, mert vezérük, Opor, házassági ajánlattal lép elő. A nők csatarendje mindjárt összeomlik. «Édes kotlós anyjuk egy kotyogására, Hogy fut a sok csirke egy szem gabonára: Minden kisasszonyok akként tódulának Legelső csókjára Opor orcájának. Senki sem ügyelt már zászlóra vagy sorra: Isten hozzád jó rend, hajde, mind Oporra!» A férjhezmenés után vágyakodó lányok földrehajítják a vezéri díványt, a boldogtalan Dorottya összezúzza magát: «A díványt emelő szűzek elfutának S keze-lába kitört marsal Dorottyának».

A női had haldokló vezére tollba mondja végrendeletét, közben Rebeka csapatai újból harcba szállnak a férfiakkal, elfogják Karnevált s már hozzák is a zsákmányul

ejtett anyakönyvet. Dorottya örömében meggyógyul. Megkötözik a farsang istenét, elégetik az anyakönyvet; ettől kezdve nincs több vén leány, mert senki sem tudja esztendeik számát: «S ha egyszer a képét jól kimázolhatja, Magát gyenge szűznek szabadon mondhatja». Karnevál azonban kiszabadul rabságából, a dámák új harci kedvre lobbannak, Dorottya elkészíti a közeli csata tervét, de a hajnal már feltűnik a csillagok között, erőt vesz az éjszakán, beveti sugarait a bálterembe. «A gyertyák nyomorult fénye halványodott; Tükör, fal és edény összerózsásodott; A gyönyörű Phosphor ezüstvilágával Játszott a bíborba borult ég aljával; S a hófehér égen elszórá azokat A ragyogó kisded hajnalcsillagokat.» Aranyos diadalszekerén, fényes kísérettel megjelenik Vénusz, engesztelő beszédet intéz a hadban álló felekhez, a leányoknak férjeket igér, mindnyájukat széppé varázsolja: «Szemetek tűz légyen, rózsa ajakotok, Hulló hó kebletek, muskotály csókotok; Vén, komor, formátlan ne légyen köztetek, Egy szóval mihozzánk hasonlók légyetek». Megszépül Dorottya, ajakán friss rózsák nyílnak, szemeiből lángok lobbannak, haja tündöklő bársonnyá barnul: Ámor nyilat küld szívébe, rálövi nyilát Oporra is; a két szerelemért sóvárgó lélek egymásra talál: «Dorottya Oporral mindjárt kezet csapott; Levágatta tulkát s hivatta a papot».

A költőt Pope Sándor komikus eposza, az Elrablott Hajfürt, vezette Dorottyája megírásának gondolatára. Az angol eposz hőse, a gyönyörű Belinda, a civakodás gonosz szellemétől, Umbrieltől, felizgatva, csatára vezeti a királyi

udvar hölgyeit a gavallérok ellen, mert hajfürtjét a királyi udvar egyik lordja levágta; nagy küzdelem után legyőzi az ellenséges tábort, de hajfürtjét nem kapja vissza, elrablott kincsét a sylphek a holdban helyezik el. A magyar eposzíró Pope hőskölteményét francia prózai fordításban olvasta s mint Vergilius Homerostól és mint Pope Boileautól, akként tanult ő az angol költőtől. Nem vált Pope önállótlan utánzójává, csak indítékokat kölcsönzött tőle. Hőséül ő is olyan nőt választott, akit hiúságában mélyen megsértenek s aki ezért a felsőbb hatalmak közbejátszásával indítja harcba társnőit a férfiak ellen; de Belinda ragyogó szépségű, bálványozott ifjú leány, Dorottya visszataszító külsejű aggszűz; Belindát hiúsága ingerli csatára, Dorottyát a férj után való vágyakozás. Pope hőskölteményében a harc elbeszélése nem nagyterjedelmű, Csokonai Vitéz Mihály a csata leírására fordít legtöbb gondot; jól érezte, hogy a komikum ezzel hág tetőpontjára; ott az ütközet egyszerű részlet, itt gerince mind a négy éneknek. Pope hőskölteménye zsúfolva van olyan részletekkel, melyek a mese fejlődésére semmi befolyással sincsenek, a magyar eposzban alig találhatók henye díszítmények. Igaz, hogy Csokonai Vitéz Mihály nem olyan fínom és választékos, mint Pope, de a magyar költő a korabeli vidéki társadalmat rajzolta s a dunántúli vármegyék nemesházai nem versenyezhettek az angol királyi udvar előkelőségével.

Elbeszélő költeménye méltán vehető a régi magyar társadalom eposzának. A változatos jelenetek, eleven alakok már az első énekben megragadják a figyelmet, kere-

setlen jó kedv pezseg minden énekében, ötletes valamennyi szakasza. Megvan benne mind az egyéni nevetségesség, mind a társadalommal való meghasonlásból eredő komikum; a fő cél az egész női nem vidám kipellengérezése. A nők azzal, hogy hivatásuknak meg nem felelő dolgot cselekszenek, hogy a férfiak ellen fellázadnak, hogy kicsinyes gondolkodásukkal nagy dolgokat akarnak véghezvinni, nevetségesekké válnak. A költő nem rajzolja haraggal, gyűlölettel, fanyaron a nőket, csak kacagtató alakokká teszi őket. Megfigyeléseit meglepő realizmussal adja elő; párbeszédei, magánbeszédei drámai elevenségűek; báli jelenetei, harci leírásai szemléletesek; mesemondása mulatságos. Dévaj és kedves a költő, az elhitetés művészetének egészen birtokában van. Hősköltői előadása pompás ellentétben áll a burleszk tartalommal. Bizonyos, hogy sokat tanult Boileau, Tassoni, Zachariae s különösen Pope eposzaiból, de az is való, hogy az idegen mesterektől kölcsönzött kereteket eredeti tartalommal és magyar szellemmel töltötte meg.

Verssorai könnyedén ömlők, dallamos lejtésűek, pompásan tagoltak. A tizenkettős verssort Gyöngyösi István és Gvadányi József után ő fejleszti tovább. Arany János tőle nyeri az első leckéket a magyar alexandrinus művészetéből.

A mai finomultabb ízlés sok kivetni való mondást talál az eposzban, a házasság nélkül megöregedő nők kegyetlen kigúnyolását durvának tarthatja, vegyük azonban tekintetbe, hogy a költőnek a komikus hősköltemény álláspontjához kellett alkalmazkodnia, ezért merítette ki a csip-

kedő tréfálkozás egész kellékes tárát. Nem törődött azzal, hogy sebeket ejt a nők szívén; a pártában maradt leányok balsorsát a végletekig kiélezte, az asszonyi nem kicsinyességeiről irónikus nevetéssel énekelt. Nem mindennapi vállalkozás lett volna, ha ingerkedő verses történetének ellendarabját is megírja: a férfiak csúfságát. Ezzel talán némiképpen kiengesztelhette volna női olvasóit.

A Dorottyától még Kölcsey Ferenc sem vitatta el a «komikumnak való szellemét». Geniális szökdelések vannak, úgymond, benne. Egyebekben nem szólt róla dícsérettel, rosszalta komikus alacsonyságait, kifogásolta régimódi tizenkettős-verselését, szerzőjének poétai nyelvét is alálhelyezte Dayka Gábor, Virág Benedek és Berzsenyi Dániel nyelvének. (Csokonai munkáinak kritikai megítéltetések. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. Újból Kölcsey Ferenc összes munkáinak gyüjteményeiben.) — Salamon Ferenc a Dorottyát, mint komikus művet, csaknem páratlannak látta irodalmunkban. A költő vidám cinizmusa, ízléstelen helyei, trágár kifejezései régente senkit sem botránkoztattak meg, hangja tökéletesen megfelelt az akkori férfitársaságok társalgó módjának. (Csokonai Dorottyája. Szépirodalmi Figyelő. 1861. évf. Újból Salamon Ferenc irodalmi tanulmányainak gyüjteményében.) — Toldy Ferenc szerint a Dorottya nemcsak kompozícióra, hanem a komikumnak s még inkább a gúnynak kimerithetetlen erejére nézve messze kimagaslik kortársai: Gvadányi, Verseghy és Fazekas fölött. Igaz, hogy jó társaságban obscén helyei miatt föl nem olvasható, de ezt Csokonai kollégiumi nevelésének, falusi férfi-társaságának és az akkori szokásoknak kell tulajdonítani. «Nem lehet tehát méltatlanabb párhuzam a Kölcseyénél, ki Csokonai Dorottyájának Popeot, Boileaut, Wielandot állítja ellenébe. Hát Csokonai volt-e oka, hogy Debrecen nem Párizs, Patak nem Weimar, Csurgó nem Windsor? Ha mi igazságosabbak tudnánk lenni minden embereink iránt, el kellene ismernünk, hogy Boileau és Pope bizonyosan nem emelkedtek volna Debrecenben csak oda is, hová a Dorottya szerzője: de hogy ez, egy XIV. Lajos udvarában, nem kevesebb ízléssel és finomsággal s hihetőleg több lángelmével alkotta volna meg Lutrin-

jét, mint Boileau». (A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 2. kiad. Pest, 1872.) — Beöthy Zsolt szerint a Dorottyának a komikus felfogás erejére, a képek vidám elevenségére és az előadás zamatos frisseségére nézve a külföldi irodalmakban sem igen van versenytársa, nálunk is csak egy: a Nagyidai Cigányok. Egypár szükségtelen epizódon, illetlen képen, halvány jellemen kivül alig van kivetni való ebben a munkában. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. A magyar irodalom kis tükre. Budapest, 1886.) — Haraszti Gyula szerint a magyar eposziró tehetségének egész költőiségét kifejtve versenyez mestereivel: Popeval, Boileauval, Tassonival. (Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.) — Nagy elismeréssel szólt a Dorottyáról, meséjének alapjáról, szerkezetének kigondolásáról, műfajáról, komikumáról és forrásairól Négyesy László. Csak a csomó megoldását kifogásolta. «Dorottya megfiatalitása olynemü csoda, mely elüt azoktól a természeti föltételektől, melyek közt az alakok addig mozogtak s igy magának a költeménynek perspektivájában is kissé valószinütlennek látszik. Ez a legnagyobb szerkezeti gyöngéje a költeménynek. De mennyi ügyességgel tudja leplezni s aránylag hihetővé tenni ezt is a költő.» (Dorottya. Budapest, 1899. Magyar Könyvtár.) — Ferenczi Zoltán szerint a jó kigondolt mese, egyöntetü szerkezet, jellemzetes előadás, pompás jellemrajz, szemléltető képek sorozata, a költőinek és groteszknek helyes elegyítése s a komikumnak helyes felfogása teszik a Dorottya belső érdemeit. A Pope művével való hasonlóság egy pár mondás és helyzet egyezésére szoritkozik mindössze. Fölösleges néhány száraz oktató rész, egy pár vértelen személyesités, egy pár túlzás, néhány pajzán részlet. (Csokonai. Budapest, 1907.) — Oláh Gábor rámutatott arra, hogy Arany János nyelvében Csokonai-szólamok lappanganak, verselésére szintén hatott a debreceni költő. «A magyar tizenkettős sorok fölépitése, a mondatrészek elhelyezése e sorok medrében, egy költői gondolat vagy hasonlat kialakitása körmondatként a nyolcsoros versszakban úgy, hogy a négy első sor a körmondat első fele s mintegy sarkon fordulva dobban rá a következő négy sor a második, fontosabb részével: Csokonai-lelemény, de átszáll

Arany Jánosra.» Arany Jánosnak a Dorottya sok vaskos tréfája adott bátorságot arra, hogy a Nagyidai Cigányok vaskos jeleneteit hasonló színekkel fesse meg. (Csokonai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf.)

Csokonai Vitéz Mihály a hősi eposzban is meg akarta mutatni erejét. Élete vége felé nagy nemzeti hőskölteményt tervezett Árpádról, a honalapítóról. Vergilius Aeneisét és Voltaire Henriását választotta mintáinak; az volt a terve, hogy holtig dolgozik munkáján, mint Vergilius. Beható történeti és poétikai tanulmányokat tett, elkészítette az Árpádiász vázlatát, de csak a legelejét dolgozta ki. A tizenkét énekre tervezett hexameteres eposzból ötvenegy sor maradt ránk. Kezdete: «Rettentő hadakat, vért és egy nemzeti szörnyű Bajnokot éneklek s a bús Hadak-Istene bátor Hét fő hadnagyait».

Kiadások. — Dorottya vagyis a dámák diadalma a fársángon. Furcsa vitézi versezet négy könyvben. Nagyvárad és Vác, 1804. (A kötetet a költő szellemes elmélkedése nyitja meg: Elöljáró beszédje az előbeszédnek. «Közönséges dolog az authoroknál előbeszédet írni, de még közönségesebb az olvasóknál azt soha el nem olvasni.» Meg van az oka mind a kettőnek. A könyvíró többnyire két okból csinál előbeszédet: 1. vagy sokat akar magáról elhitetni az olvasóval; 2. vagy nagyon alázza munkáját. «Ami engemet illet, nem is hánytatom magamat, mert az hiúság; de nem is alázom ám, mert az meg alacsonyság!» Az olvasó azért fordítja el az előbeszédet, mert: 1. vagy megúnta az említett két hibában szenvedő szózatokat; 2. vagy szükségtelennek tartja az udvaron való bemenetelt, mikor az ember a kert alatt is elkerülhet, az ablakon is beszólhat. «Még aki ráveti is fejét az előbeszéd olvasására, beléunatkozik; minthogy az többnyire mind tanítói, atyai vagy audienciás tónuson vagyon írva s többnyire mind egy a foglalatja. Ezen az okon én minden előbeszédemben kettőt csináltam: 1. valamely interesszáló materiáról való értekezést iktattam belé; 2. nevetséges, csípős és eleven beszédbe öltöztettem; hogy amaz az értelmet, ez pedig az érző elmét mulattassa s az olvasó ne állhassa meg, hogy előbeszédemen végig ne menjen.» Ezúttal az előbeszéd tárgya a következő: A költemény keletkezésének rövid története, Somogy dicsérete, az elbeszélés költött voltának hangsúlyozása, a komikus eposz lényegének megvilágítása, néhány megjegyzés

a szerző művészi céljairól és eszközeiről. «Ami utoljára a versemet illeti: ha vitézi epopoeát írtam volna, a hexameterre esett volna a választásom; egy ilyen populáris és csupán mulattató eposzhoz jobbnak tartottam a szokott kettős strófákat.») — A komikus eposz második kiadása 1808-ban jelent meg Nagyváradon, azontúl sokszor közreadták. (Márton József gyüjteményes kiadása: Bécs, 1813. Toldy Ferenc gyüjteményes kiadása: Pest, 1844. Horváth Cyrill gyüjteményes kiadása: Budapest, év nélkül. Bánóczi József szemelvényes kiadása: Budapest, 1905. Önállóan az Olcsó Könyvtárban, Magyar Könyvtárban, Toldy-Könyvtárban.) — Legjobb szövege Harsányi István és Gulyás József teljes kiadásában: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Három kötet. Budapest, 1922.

Irodalom. — Kölcsey Ferenc: Csokonai munkáinak kritikai megítéltetések. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. II. köt. Pest, 1854. — Salamon Ferenc: Csokonai Dorottyája. Szépirodalmi Figyelő. 1861. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Imre Sándor: A néphumor a magyar irodalomban. Budapest, 1890. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükre. Budapest, 1896. — Versényi György: Csokonai Dorottyája s Pope Fürtrablása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Négyesy László Dorottya-kiadása. Budapest, 1899. (Magyar Könyvtár.) — Dóczy Lajos: Csokonai. Budapest, 1902. (Magyar Könyvtár.) — Bánóczi József: Csokonai Vitéz Mihály munkáiból. Budapest, 1905. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Móricz Zsigmond: Csokonai Vitéz Mihály. Uránia. 1905. évf. — Versényi György: Életképi elemek Csokonai költészetében. Erdélyi Múzeum. 1905. évf. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Ferenczi

Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907. — Barcsa János: A Csokonaira vonatkozó irodalom. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Császár Elemér: Csokonai. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Madai Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Budapest, 1910. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Fest Sándor: Pope és a magyar költők. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. évf. — U. az: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. II. köt. Budapest, 1923. — Kéky Lajos: Csokonai. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Gulyás József: Népi és folklorisztikus elemek Csokonai müveiben. Népélet. 1924. évf. — Binder Jenő: Csokonai Dorottyájának tárgya. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1925. évf. — Oláh Gábor: Csokonai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Zsoldos Jenő: Zsidó népéleti vonatkozások Csokonai költészetében. Magyar-Zsidó Szemle. 1928. évf. — Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930. — Csengery János: Vergilius a magyar költészetben. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY SZÍNMŰVEI.

Mikor Csokonai Vitéz Mihály tudomást vett az első magyar világi színtársulat előadásairól, felébredt benne a vágy, hogy színdarabokat írjon. Mint debreceni diák 1793-ban felajánlotta szolgálatait a pesti színészeknek, de ezek nem törődtek ügybuzgóságával.

Első eredeti darabját, a *Tempefőit*, húsz éves korában írta. (1793.) Vígjátékának hőse a költészetből akar megélni, de csakhamar be kell látnia, hogy Magyarországon nem törődnek a költőkkel; csak gróf Fegyverneki leánya, Rozália, lelkesedik az irodalomért, bele is szeret a kóbor poétába. A színműíró a vígjáték hősét magáról mintázta, a többi szereplő rajzában sok vonást vett az életből. Az akkori magyar társadalom tipikus alakjait elég ügyesen állította olvasói elé; felvonultatta a régi nemesházak három közismert gavallérját: Tökkolopit, a kártyahőst, Koppóházyt, az ebbarát földesurat, báró Sertepertit, a magyarokat megvető főrangú uracsot; mindegyik nagy összegeket költ haszontalan mulatságokra, de a magyar irodalomról egyik sem akar tudni. Mikor a szívtelen német nyomdász az adósok börtönébe akarja vettetni Tempefőit, a poétát, nincs aki segítse; Sertepertinek az a véleménye, hogy a verskoholás alávalóság; Tökkolopi kártyajátékával dicsekszik; Koppóházy privilegizált henyé-

lőknek mondja a költőket, akik könyvekkel csalják ki a pénzt a becsületes emberek zsebéből. Gróf Fegyverneki is oktalanságnak véli a könyvekkel való vesződést, ingyenélő hazudozóknak tartja a poétákat. A rongyos öltözetű vándorlantosból még az inasok is csúfot űznek, csak a grófkisasszony szerelmes belé. A befejezetlen vígjáték tele van hazafias szólamokkal, irodalmi kesergésekkel. Az alakok rajza naiv módon túlzó.

Nem sokkal jobb második vígjátéka sem: a *Gerson.* (1795.) A mese érdektelensége, a párbeszédek nyerssége és a komikum alantjáró volta itt is szembeszökő. Ezekben a kollégiumi diákpróbákban különösen a drámai elhitetés sikertelensége bántó. Gerson, az embergyűlölő ifjú, ismét maga a költő. A titokzatos jövevényt azzal gyanúsítják, hogy ő az a kísértet, aki Támadi Miklós méltóságos úr portáján ijesztgeti az embereket; pedig a kísértet Ábrahám zsidó, ő akar pénzt keresni azzal, hogy majd kétszáz aranyért leleplezi a rejtélyt; a cselszövő ember Gersonra fogja a kísértetjárást, de hazugságát leleplezik s Támadi Miklós megtudja, hogy Gerson az ő rég elveszett fia. Ebben a darabban megjelennek a későbbi magyar vígjátékok kedvelt alakjai: a rontott magyarsággal beszélő falusi zsidó, a furfangos cigány, a deákos iskolamester és a nyugalmazott katonatiszt. Beszédük utánzása jó megfigyelő tehetségre vall. Különös kedvteléssel, de nem valami rokonszenvesen rajzolja a zsidót: Ábrahám haszonleső, gyáva, szemtelen. Vígjátékának erkölcsi tanulságát vele vonatja le: «Mind így jár, aki csalárd utakon keresi boldogulását. Énrólam tanuljon a világ».

Haladást jelöl a költő drámairói pályáján: *Karnyóné.* (1799.) Ez a háromfelvonásos darab az első magyar tündérbohózat. Hőse, egy gazdag kanizsai kereskedő felesége, azt hiszi, hogy özvegységre jutott, mert uráról már két év óta nincs hír; a szerelmes öregasszony kezéért és pénzéért ketten versengenek: Tipptopp és Lipitlotty, a két szeleburdi; a két udvarló különféle furfanggal dolgozik egymás ellen, végre Lipitlotty megöli Tipptoppot s agyonlövi magát, Karnyóné öngyilkos lesz bánatában; ekkor érkezik haza Karnyó, ezt mindezideig Mantuában tartották fogságban; az öreg kereskedő elájul, mikor megtudja, milyen katasztrófa történt; szerencsére leszáll a földre Tündér és Tündérfi s új életre támasztják a halottakat. Csokonai Vitéz Mihály ismerte Haffner Fülöp bécsi író tündérbohózatait s az osztrák-német énekesjátékok mintájára ültette át drámairodalmunkba a tündéries elemet. Operettszerű énekes bohózatán Haffner hanswurstiádjainak és Kotzebue Die Verwandtschaften című vígjátékának hatása erősen meglátszik. Samu, a szerelmes özvegy ostoba fia, nem egyéb magyarnak öltöztetett német Hans Wurstnál; a többi játszó személy közül említhető Lázár, a tótos beszédű boltoslegény, Kuruzs, a rigmusgyártó ezermester, továbbá Boris, a magyar nótát éneklő szobalány. A darab minden kezdetlegessége ellenére is jóval sikerültebb, mint a Tempefői vagy a Gerson. Csokonai Vitéz Mihály itt már határozott bohózatíró tehetségnek igérkezett. Izlése diákos volt ugyan, társalgó prózája érdes, a színpad követelményeit sem ismerte, de teremtett néhány humoros alakot, ügyes epizódot, sikerült helyzetet.

Drámairói tehetségéről Kölcsey Ferenc elítélően nyilatkozott, vígjátékait a bécsi Hanswurst-darabok társaságába sorozta. «Akarva kereste össze komédiáiban a legalacsonyabb elméskedést s kifejezéseket» : írta színdarabjairól Csokonai-bírálatában. (Csokonai munkáinak kritikai megítéltetések. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. Újból összes munkái között.) — Toldy Ferenc szerint Csokonai Vitéz Mihály vígjátékai a jellemrajzban, dialógusokban, furcsa motívumokban nagy erőt mutatnak. Hogy komikuma aljas körben mozog, hogy elmésége nem finom, hogy ízlése tisztulatlan, ezt nem a költő sajátos hajlamainak, hanem nevelésének, környezetének és a jó társaság hiányának kell betudni. Vele született nemes lelkülete egész életén át küzdött a durva hatások ellen, de azokat leküzdeni nem bírta. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Haraszti Gyula szerint a költő tulajdonképpen csak iskolai színdarabokat írt, minden kiválóbb esztétikai érték és színi érzék híján, de azért színdarabjai mégis figyelemreméltó jelenségei a magyar színköltészet fejlődésének. Terentius, Molière, Goldini, Kotzebue és Metastasio erősen hatottak rá. (Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.) — Bayer József elsőrendű bohózatírói tehetségnek tartotta a költőt. Fogyatkozása az volt, hogy a dráma törvényeit nem ismerte, ízlése alsórendű volt. Benne a magyar dráma egyik leghivatottabb munkását vesztette el. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Ferenczi Zoltán a Tempefőit kiváló szatírának, de gyenge darabnak; a Gersont zavaros cselekvényű munkának, de egy pár alak tekintetében érdekes vígjátéknak; a Karnyónét az előbbieknél kisebb értékű bohózatnak ítélte. (Csokonai. Budapest, 1907.)

Kiadások. — Első eredeti drámai munkája ötfelvonásos szatírai játék volt, de ezt a vígjátékát nem fejezte be: A méla Tempefői vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon. (1793.) — Második vígjatékát debreceni diáksága utolsó évében előadatta tanítványaival, a poétai osztály tanulóival: Gerson du Malheureux vagy az ördögi mesterségekkel találtatott ifjú. (1795.) — Harmadik vígjátékát Csurgón írta s szintén eljátszatta tanítványaival, a csurgói diákokkal: Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak. (1799.) —

Csurgói tanítványai előadták még egy másik vígjátékát is: Cultura. (1800.) A jelentéktelen kísérletben két ifjú versenyez a földesúr leányának kezéért s a magyarabb lelkű ifjú lesz a győztes. — A drámairó a prózai elbeszélésben is próbát tett: A csókok. Történet az aranyidőből négy könyvben. (Idillszerű elbeszélése, Melites és Rozália érzékeny története, fellengző stílusú ógörög történet. A szerző irodalmi mintái s részben forrásai: Gessner, Tasso, Guarini, Marini.) — Tudományos értekezései a poétika körébe vágnak: Az ázsiai poézisról, Az anakreoni dalokról, Előbeszéd a Kleist-fordításhoz, Az epopoeáról, A magyar verscsinálásról. — Mindezen munkáinak teljes szövege Harsányi István és Gulyás József kiadásában: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Három kötet. Budapest, 1922.

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. II. köt. Pest, 1854. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Ifj. Szinnyei József: Csokonai vígjátékai. Figyelő. 1875. évf. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. — U. az: Kotzebue és Csokonai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1888. évf. — Radnai Rezső: Esztétikai törekvések Magyarországon 1772–1817. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Tolnai Vilmos: Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei. Budapesti evangélikus gimnázium értesítője. 1899. — Rubinyi Mózes: Csokonai és a magyar nyelvtudomány. Magyar Nyelvőr. 1905. évf. — Versényi György: Életképi elemek Csokonai költészetében. Erdélyi Múzeum. 1905. évf. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Ferenczi Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907. — Widder Salamon: Csokonai mint nyelvújító. Magyar Nyelvőr. 1908. évf. — Császár Elemér: Csokonai. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Gesztesi Gyula: Csokonai és a nyelvújítás. Budapest, 1910. — Nicolini Eugénia: Az érzelmes tündérjáték. Raimund hatása a magyar drámairodalomra. Budapest, 1912. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Gönczy István: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmárnémeti, 1913. — U. az: Csokonai Özvegy Karnyónéja. Irodalom-

történet. 1913. évf. — Gesztesi Gyula: Csokonainak egy állítólagos vígjátéktöredéke. U. o. 1913. évf. — Kardos Albert: Csokonai és a színpad. Uránia. 1914. évf. — Gulyás József: Népi és folklorisztikus elemek Csokonai műveiben. Népélet. 1924. évf. — U. az: Csokonai színdarabjainak előadása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Zsoldos Jenő: Zsidó népéleti vonatkozások Csokonai költészetében. Magyar-Zsidó Szemle. 1928. évf. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930.

OSZK

A CSOKONAI-IRODALOM.

Csokonai Vitéz Mihály költészetének értékére nézve jó ideig megoszlottak a vélemények. Kortársai elfogultan ítélkeztek: vagy egekig magasztalták vagy mód nélkül kicsinyelték. A debreceniek csodálattal szóltak tehetségéről, a németes ízlésű írók alig találtak költeményei között néhány szép verset. Kazinczy Ferenc véleménye meglehetősen ingadozott: érezte a korán elhúnyt költő nagy költői tehetségét, de alantasabb kifejezéseit nem tudta megbocsátani. Kölcsey Ferenc 1817. évi bírálata különösen sokat ártott a költő igazi megismerésének. Toldy Ferenc helyreigazította Kölcsey Ferenc tévedéseit; rámutatott arra, hogy a németes irány szemszögéből helytelenül ítélték meg a nagytehetségű lírikust és epikust. Az utána következő irodalomtörténetírók közül különösen Salamon Ferenc, Beöthy Zsolt, Haraszti Gyula, Ferenczi Zoltán, Horváth János és Oláh Gábor tettek sokat arra nézve, hogy a költő helyes irodalomtörténeti értékelésben részesüljön.

Munkáinak gyüjteményes sorozatai közül legjobb Harsányi István és Gulyás József háromkötetes Csokonai-kiadása.

A bécsi Magyar Hirmondó már 1794-ben azt jósolta Csokonai Vitéz Mihályról, hogy: «Ebből olyan poétája lesz a hazának, hogy

szép és kényes gusztusú tudósainknak sem kell a szépségekért idegen nyelvek között keresgélni. Őneki felséges esze van, amely egyszersmind szép, kies és magához vonzó». (1794. évi április havi Toldalék.) — Domby Márton ügyvéd egész könyvet szentelt elhúnyt barátja emlékének, magasztalta benne a halhatatlan költőt. (Csokonai Vitéz Mihály élete s némely még eddig ki nem adott munkái. Pest, 1817.) — A népies-magyaros ízlésű olvasók gyönyörűséggel olvasták a Csokonai-hagyatékot, a németes irányú írók sok gáncsolni valót találtak benne. Kazinczy Ferenc nagyra tartotta tehetségét, bár a vele hadilábon álló debreceni írók azt híresztelték róla, hogy kicsinyléssel tekint a korán elhúnyt költőre. «Én bizonyos vagyok benne — válaszolt a vádra a széphalmi mester — hogyha megdicsőült barátom az árnyékok országából hozzánk feltekinthetne, kedvesebben fogadná azt az áldozatot, melyet sirján neki én nyujtottam, mint azokat a nyavalyás magasztalásokat, melyek által némely barátja nem őtet tisztelte, hanem magát tette nevetségessé.» Kazinczy Ferenc úgy nyilatkozott, hogy Csokonai Vitéz Mihály egyik-másik munkáját a magyar irodalom fejlettségének bármekkora fokán is csodálattal olvassa az utókor; de azt sem habozott kimondani, hogy némelyik Csokonai-költeményben sok a darabosság és mázolás. Még öregkorában is méltatlankodva utasította vissza azt a vádat, hogy Csokonai Vitéz Mihály babérait meg akarta tépdesni. Egyik epigrammájával kissé megvesszőzte, de erre nézve felhozta Boileaut, ki még Corneille ellen is írt epigrammát. (Nyilatkozatai Kazinczy Ferenc levelezésének akadémiai kiadásában.) — Kölcsey Ferenc nem volt igazságos a költővel szemben. Szerinte Csokonai Vitéz Mihály fejletlen ízlésű író, zabolátlan és cinikus poéta, keresi az alacsony elmeskedést és közönséges kifejezéseket. Komikus eposzában s néhány népies versében vannak «geniális szökdelések», de Bürger szertelen utánzása és a popularitás mániája sohasem engedte őt azon útra lépni, melyen a nála jóval különb Dayka Gábor koszorút szedett. (Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megitéltetések. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf.) — Toldy Ferenc több izben szót emelt a félreismert és rosszul értékelt költő védelmére. «Csokonai kitünő rangot foglal el a magyar költők között, akár alkotó és szerkesztő erejét tekintsük, akár ragyogó képzelmét, gondolatgazdagságát, szelleme terjedtségét, mely a fenségestől az érzékenyig, a humortól az alsó furcsáig a szépészeti

fogalomlajtorja minden fokát megjárta, mi csak a lángelmék tulajdona; akár továbbá sokoldalúságát méltatjuk, levén neki didaktikai, lírai, eposzi és drámai dolgozatai, melyek mindegyikében a hangot mesterileg eltalálta; míg a nyelvnek és technikának, ezek minden formáiban, ura volt. Amit a tudomány becsest, a művészet szépet és mívelőt, az erkölcsi világ nagyot és nemest mutat, mindazt ő heves szeretettel fogta fel, gondosan tanulmányozta s viszhangoztatta.» Hogy tréfálkozása gyakran nem volt finom s ízlése nem volt mocsoktalan, ez környezetének és a jó társaság hiányának tulajdonítható. Közönséges képzetei és durva kifejezései leszállítják munkáinak művelő erejét az ifjúság irányában: «A férfi azonban, ki a salakot a gyöngyöktől el tudja választani, nem fogja őt élénk gyönyörűség nélkül olvashatni a tisztult ízlés korában sem». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Imre Sándor azon az állásponton volt, hogy Csokonai Vitéz Mihály költői értékre nézve minden elődét meghaladta, dalai a magyar lírában időszakot alkottak. (A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874.) — Salamon Ferenc nagy elismeréssel méltatta epikai érdemeit. (Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1889.) — Beöthy Zsolt szerint Vörösmarty Mihály föllépéseig Csokonai Vitéz Mihály a legnagyobb és legeredetibb tehetségű magyar költő. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Haraszti Gyula szerint, ha Csokonai Vitéz Mihály lírájának jelentőségét érdeme szerint akarjuk megítélni, akkor ne érzelmeinek mélységét vagy gondolatainak ujságát tekintsük, mert a tartalom az ő költészetében is nagyrészt nem egyéb, mint a század egyetemes közhelyeinek visszhangja: fődolog nála a forma: a nyelv, stílus és verselés; ennek ő igazi művésze. (Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.) — Ferenczi Zoltán szerint Csokonai Vitéz Mihály egy affektált költői világban úgy jelenik meg, mint egy naiv és ösztönszerű impresszionista. Minden érzésnek és benyomásnak tudva és öntudatlanul új alakot és új nyelvet keres s ezzel kezdeményező lesz olyan irányokban, melyek csak később jutnak irodalmi jelentőségre. (Csokonai. Budapest, 1907.) — Horváth János szerint Csokonai formában, szellemben oly sokszerű, gazdag költői egyéniség, hogy mindegyik irodalmi csoport találhatott benne magának

valót anélkül, hogy bármelyik is kizárólag magáénak foglalhatta volna le. A költőt éppen az egynemű stílus hiánya jellemzi, a stíluskeverék egyik kedves sajátsága neki, éppen emiatt nem válhatott a tiszta népies előadás következetes művelőjévé. Oly rátermettséggel tudott volna népies lenni, mint Petőfi Sándorig senki sem, de bár az élő népnyelvet felhasználta, korántsem szegődött kizárólagosan sem a népies, sem a más irány mellé, hanem visszhangot adott mindegyikre. Fellépése idején még nem érkezett el az igazi népies költői gyakorlat ideje. (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.) — Oláh Gábor szerint a költő művészi könnyedséggel lebeg a legkisebb és legnagyobb mélységek fölött, sohasem érezzük a formával vagy anyaggal való birkózását. Csak úgy ontja «a legédesebb szavakat, a legszínesebb jelzőket, a legfrissebb szóösszetételeket, legzengőbb rímeket és legszellemesebb csattanókat. Ez a könnyedség a formán való teljes uralkodással magyarázható, a formán való uralkodás gazdag képzeletvilágot sejtet, a képzelet gazdagsága és frissesége pedig minden nagy költőnél a nyelv, a stílus újszerűségét és művészi voltát teremti meg». (Csokonai. Irodalomtörténeti Közlemények 1928. évf.)

Kiadások. — Csokonai Vitéz Mihály legfőbb vágya az volt, hogy összegyűjtött költeményeit kiadhassa, de a nyomdai költségekre nem tudott elég pénzt teremteni. Előfizetője kevés akadt, kiadót nem talált, főrangú mecénást hasztalan keresett. Alkalmi versein, Kleist-fordításain és Dorottyáján kívül nem jelent meg más munkája nyomtatásban. — Az első teljesebb gyüjtemény Márton József bécsi tanár buzgalmát dícséri: Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái. Négy kötet. Bécs, 1813. — Toldy Ferenc méltán dícsért kiadása: Csokonai Mihály minden munkái. Pest, 1844. — Harsányi István és Gulyás József teljes kiadása: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Három kötet. Budapest, 1922. (A legjobb kiadás. A költő számos verses és prózai szövege itt jelent meg először nyomtatásban, szövegei pontosabbak a régebbi közléseknél.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Kölcsey Ferenc: Csokonai munkáinak kritikai megítéltetések. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: Magyar államférfiak és írók. II. köt. Pest, 1868. — U. az: A magyar

nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874. — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest. 1893. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Versényi György: Csokonai Dorottyája s Pope Fürtrablása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Dóczy Lajos: Csokonai. Budapest, 1902. (Magyar Könyvtár.) — Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Ferenczi Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907. — Négyesy László Dorottya-kiadása. Budapest, év nélkül. — Barcsa János: A Csokonaira vonatkozó irodalom. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Császár Elemér: Csokonai. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Oláh Gábor: Csokonai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KISFALUDY SÁNDOR.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Kisfaludy Sándor élete.
Kisfaludy Sándor Himfyje.
Kisfaludy Sándor, az elbeszélő.
Kisfaludy Sándor, a drámaíró.
A Kisfaludy-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KISFALUDY SÁNDOR ÉLETE.

Az 1801. év nemcsak azért nevezetes, mert Kazinczy Ferenc kiszabadult börtönéből és hetedfélévi kényszerű hallgatás után újult erővel fogott a magyar irodalom életrekeltéséhez, hanem azért is, mert ekkor tűnt fel Kisfaludy Sándor. Fellépése idején csendes volt az irodalmi élet. Berzsenyi Dánielről, Kölcsey Ferencről, Kisfaludy Károlyról még senki sem tudott, Csokonai Vitéz Mihály utolsó éveit élte, Kazinczy Ferenc sem állott az érdeklődés középpontjában. Az új literátor a legkedvezőbb időpontban jelent meg s első verses kötetének kiadása után mindjárt ünnepelt költője lett a magyar nemesvilágnak.

Kisfaludy Sándor 1772 szeptember 27-én született Sümegen, Zala vármegyében. Családja a dunántúli katolikus középnemességhez tartozott, nemzetsége a honfoglaló magyarokig vitte fel eredetét. Atyja vagyongyüjtő, büszke földesúr volt, gyermekeinek és jobbágyainak zsarnoka. A költő Győrben végezte gimnáziumi tanulmányait, innen ment át, 1788 őszén, Pozsonyba, itt három évet töltött: kettőt a filozófiai tanfolyamon, egyet a jogon. Pozsony erősen hatott fejlődésére. Olvasgatta a német költőket, látogatta a német színtársulatok előadásait, a magyar irodalomról is nyert némi tájékozást. Megismerkedett a

pozsonyi katolikus papnövendékekkel, ezek felhívták figyelmét Pázmány, Zrínyi, Gyöngyösi, Bessenyei, Ányos, Dugonics, Virág és Kazinczy munkáira. Olvasmányainak hatása alatt maga is írogatni kezdett, jogi tanulmányait elhanyagolta. Győrben még a legjobb tanulók közé tartozott, Pozsonyban egyre rosszabbul tanult. A II. József halála után következő hazafias mozgalmak még jobban elvonták az iskolától. Bosszús atyja hazarendelte győrmegyei téti udvarházába, kezébe adta Verbőczi és Huszti jogi munkáit s megparancsolta neki, hogy otthon készüljön a prókátorságra. Nappal a magyar jogot és perrendtartást tanulta, esténkint költői munkákat olvasott. Hogy a tanulástól megszabaduljon, 1792 tavaszán atyja engedelmével beállt katonának.

Kadét lett egy Erdélyben állomásozó huszárezredben, nyolc hónap mulva ugyanott hadnagyi rangot nyert. I. Ferenc király 1793-ban Zala vármegye ajánlatára kinevezte testőrnek a magyar királyi testőrségbe. Bécsbe került, ezzel új korszak kezdődött életében. Mint gárdista-elődeit, Bessenyei Györgyöt és társait, őt is magával ragadta a nagyvárosi élet, sorra látogatta a művészi gyüjteményeket, megtanult franciául, olasz eredetiből fordította Tassót. 1796 tavaszán váratlan kudarc érte. Mivel elégedetlenséget szított és panaszra ment a testőrség parancsnoka ellen, büntetésből több társával együtt fölmentették a testőri szolgálattól s áthelyezték egy olaszországi ezredbe; ez akkor történt, amikor leginkább szeretett volna közel lenni szülőföldjéhez. Néhány hónappal áthelyezése előtt a badacsonyi szüreten megismerkedett Szegedy Rózával, egy

gazdag dunántúli nemescsalád gyermekével s az a gondolat foglalkoztatta, hogy feleségül veszi az előkelő leányt. Igaz, hogy Bécsben hosszú ideig tartó viszonyt folytatott egy Medina Mária nevű híres spanyol táncosnővel, de az alkalomszerűen kínálkozó előnyös házasságot nem akarta elmulasztani. Mikor a testőrségtől elhelyezték, megkérte Szegedy Róza kezét; ekkor újabb csapás érte: a büszke leány nem ment hozzá feleségül.

Kisfaludy Sándor szomorúan utazott el új állomáshelyére, Milánóba; francia hadifogságba esett; mint hadifoglyot 1796 nyarán Provenceba vitték. Egy délfranciaországi városkában, Draguignanban, születtek meg Kesergő Szerelmének első dalai, itt merült bele Petrarca olvasásába. A legszebb emlékekkel távozott innen, a hadifoglyok elbocsátása után, új állomáshelyére, Klagenfurtba. Itt is szerelmeskedett; egy szenvedélyes német asszonnyal, Pepi grófnéval, lépett benső viszonyba. Pepi grófnéhoz írta Kesergő Szerelmének legszebb dalait. 1798-ban főhadnaggyá léptették elő. Résztvett a rajnamenti véres ütközetekben, vitézül küzdött a franciák ellen, de végre elunta a fárasztó hadi szolgálatot, lemondott rangjáról, kilépett a hadseregből, hazatért s újból megkérte Szegedy Róza kezét. Ezúttal szerencsésebb volt. 1800 elején oltárhoz vezette szerelmesét.

Öt éven keresztül Vas megye egyik kis községében, Kámban, lakott; innen ment át szülőhelyére, Sümegre; itt élt haláláig. Földesúri függetlenségét minden kitüntetésnél többre becsülte, egyideig még vármegyéje közéletében sem kívánt szerepelni. Kimért modora különben sem

kedvezett közéleti érvényesülésének, legjobb barátai is inkább a költőt és hazafit becsülték benne, mint a nyájas embert. De Kisfaludy Sándor nem törődött azokkal, akik haragudtak rá büszke magatartásáért, jószágai növekedésében és irodalmi sikereiben bő kárpótlást talált. Falusi nyugalmából az 1809. évi nemesi fölkelés zavarta ki. Napoleon hadai győzelmesen közeledtek Magyarország felé, itthon lázas sietséggel szervezték a harcba induló nemességet, országszerte nagy szükség volt katonaviselt, bátor emberekre. Zala vármegye az ottani fölkelt nemesség őrnagyává választotta a költőt, József nádor pedig maga mellé vette hadsegédnek s a háború lezajlása után megbízta az insurrectio történetének megírásával. Ez nagy esemény volt a magyar nemesség hadi erényeit dicsérő költő életében. Egyrészt szorgalmasan írta történeti munkáját, másrészt Kazinczy Ferenccel is megmérkőzött. A széphalmi mester szigorúan bírálta a tehetségére büszke férfiút; ettől az időtől kezdve Kisfaludy Sándor engesztelhetetlen haraggal gondolt Kazinczy Ferencre s a dunántúli írók egy részével egyesülve mindent megtett, hogy gyűlölt bírálója hatását csökkentse. Nemcsak a kritika jogát vonta kétségbe, nem egyedül a nyelvújítás túlzásai ellen küzdött, hanem a széphalmi vezér jellemét is visszataszító színben iparkodott feltüntetni. Néhányan mellette foglaltak állást s gróf Festetich György 1817. évi helikoni ünnepségein lelkesen ünnepelték.

Költői tekintélyének és népszerűségének tetőpontján, 1820-ban, megnyerte a négyszáz forintos Marczibányi-jutalmat, az egyetlen pályadíjat, melyre akkor magyar költő

számot tarthatott. A pályadíjat öccsének, Kisfaludy Károlynak, adta kölcsönképpen, ebből az összegből indult meg a várva-várt szépirodalmi évkönyv: az Auróra. Mikor az Akadémia megalakult, az akadémiai igazgatóság a nyelvtudományi osztályba őt nevezte ki első vidéki rendes taggá háromszáz forint évi fizetéssel. Az 1833. évi akadémiai nagyjutalmat közte és Vörösmarty Mihály között osztották meg; kitüntetésének nem örült, mert a jutalom megosztásában értékének kicsinylését látta; ettől kezdve mindjobban visszavonult. Családi gondjai is keserítették. Nejével boldogan élt ugyan, de nem volt gyermeke, akire vagyonát és dicsőségét hagyhatta volna. Hitvestársának 1832-ben bekövetkezett halála után újból megnősült; egyik leányrokonát, Vajda Amáliát, vette feleségül; hétévi házasság után második nejét is eltemette. Kortársai több kitüntetést már nem adhattak neki, mint amennyiben részesítették. Az Akadémiának tiszteleti tagja volt, a Kisfaludy-Társaság szintén megválasztotta tagjává; az ifjabb írói nemzedék 1843 tavaszán, születésének hetvenegyedik évfordulóján, fényes irodalmi ünnepséggel ülte meg nevenapját a pesti vármegyeházban. A következő év október 28-án halt meg Sümegen. Komoran tért meg őseihez; végső éveit nem csupán családi elhagyottsága és aggkori betegségei keserítették, hanem a szabadelvű politika győzelmei is. A konzervatív költő elkeseredve szemlélte a demokrata eszmék rohamos terjedését; úgy látta, hogy Magyarország megsemmisül, ha nem tartja fenn rendi társadalmát. Még utolsó dolgozata, Kossuth Lajoshoz intézett 1843. évi nyilt levele is, a nemesség védelmére készült.

Irodalomtörténeti szempontból igen érdekes Kazinczy Ferenchez való viszonya. Eleinte barátságos leveleket váltottak egymással. Később elmérgesedett viszonyuk. Kisfaludy Sándor meggyőződéssel hitte, hogy a magyar költészetben korszakot alkotott, mivel pedig Kazinczy Ferenc nem akarta költői elsőségét elismerni, leveleiben elkeseredetten támadta a széphalmi vezért. Dunántúli írótársai között nyiltan hirdette, hogy a széphalmi mester korlátlan uralomra vágyik; dícséret és hírnév után kapkod; tisztelőket, udvarlókat, imádókat hajhász; affektáló, gőgös, zsémbes, irígy, csapodár, pletykás, szóval igazi asszonyos természetű, megbízhatatlan ember. Egykori barátja — panaszolta 1816 körül — eleinte a legédesebb magyarsággal írt, de később megrontotta a magyar nyelvet. Hiába akart Kazinczy Ferenc kibékülni a dunántúli írók ortológus-csoportjával, Kisfaludy Sándor makacsul izgatott ellene, pedig voltaképen maga is nyelvújító volt. Csak évek multán engesztelődött ki közös barátjuknak, Pápay Sámuelnek, közbenjárására. Kazinczy Ferenchez írt levelében még egyszer felhozta vádjait: hogy Kazinczy Ferenc éppen a legjobb magyar írókat szólta le recenzióiban; hogy csak olyanokat dícsért, akik vak követői voltak; hogy megsértette öt is elméjének éles töviseivel. «Hogy te lángelmédre, tehetős lelkedre nézve a magyar literatura egének egyik üstökös csillaga vagy, azt én örömmel vallom; de engedd megvallanom azt is, hogy éppen azért, mivel az vagy, azért tenyészthetsz vagy enyészthetsz temérdeket egy jóltevő vagy emésztő üstökös csillagként.» Ellenfele, írta levelében, előbb a magyar nyelv aranyait hintegette, a magyar nyelv kultúráját félszázaddal előbbre vitte s halhatatlan példával járt elől; utóbb megváltozott iránya, a magyar nyelvet francia, olasz, német salakokkal keverte, rontotta, emésztette. Minden jobb író lel és kohol új szavakat, de ezeket nem szabad válogatás nélkül elfogadni s használatukra másokat is rákényszeríteni. Mind az új szavakra, mind a recenziókra nézve az volna a legfőbb óhajtása, hogy ezekről a magyar írók között szó sem essék. «Türjük egymást minden esetre; szeressük és becsüljük egymást, amennyire egymást érdemesnek tartjuk. Legyünk békével.» (1821.) Az áldatlan villongást ez a levél fejezte be.

Adatok Kisfaludy Sándor életéhez:

896. — A honfoglalás idején Árpád fejedelem, a honalapító, a hét magyar hős egyikének, Előd vezérnek, és fiának, Szabolcs vezér-

nek, adományozza a dunántúli Vértes-hegység vidékét. Elöd vezér unokája, Csák, a Vértes aljában felépíti Csákvárt. A családi hagyomány szerint ebből a családból származik a Kisfaludy-nemzetség. (Kisfaludy Sándor szerint: «Egyenesen Árpád vezértársától, Szabolcstól származunk, mint hazánk egyik első szerzőjétől. Szabolcsnak fia volt Csák. És minden régi oklevelünkben benne van: de genere Csák. Családunk predikátuma: de eadem azaz de Kisfalud». Csákvár ma is virágzó fehérmegyei község, Kisfalud sopronmegyei falu. A költő büszkén jegyzi fel, hogy a Kisfaludy-családban kilenc évszázad leforgása alatt sohasem találkozott áruló, aki piacra dobta volna a hazát, az alkotmányt, a nyelvet «német nőkért, csillagokért, szolga-címek fejében».)

1146. — Ezidőtájt él Ugrin dunántúli nemesúr, a Kisfaludy-nemzetség első, oklevélileg igazolható őse. (A család megmarad a dunántúli vidékeken, az ország többi részébe nem bocsát ágakat, a török időkben vitézül harcol az ozmán hódítókkal, II. Rákóczi Ferenc korában a labancok ellen száll táborba.)

1772. — Kisfaludy Sándor születésének éve. Szeptember 27-én születik a zalamegyei Sümegen. Legidősebb fia Kisfaludi Kisfaludy Mihálynak és Sándorffy Annának. Atyja tekintélyes katolikus földesúr, a jezsuiták tanítványa, latin műveltségű, de németül is jól beszélő férfiú; anyja zalamegyei nemesleány. Szüleinek még hét gyermekük van, köztük a legkisebb: Kisfaludy Károly. Egyideig Sümegen laknak, innen a sokoróaljai Tét faluba költöznek át, az apa jóideig főszolgabírói hivatalt visel Győr vármegyében. A családfő túlzottan szigorú ember. Kisfaludy Sándor szerint: «Atyámnak kemény és szoros fenyíték alatt való nevelésében sem szívem, sem elmém ki nem nyílhatott. Korhely, gazember, semmirekellő voltak a szokott nevezetek, melyekkel illete többnyire. Szegény jó anyám halála után atyám még csudálatosabb, keményebb kezde irántam lenni s valóban jólelkű s bölcs atyámat soha meghittemnek, barátomnak nem kívánhattam».)

1783–1788. — Kisfaludy Sándor a győri királyi katolikus gimnáziumban. (Kitűnő tanuló, tanárai «csuda talentumnak» tartják. Öcscseivel együtt egy bognármesternél van szálláson. Vakációit szüleinek téti udvarházában tölti.)

1788–1791. — Három évet tölt a pozsonyi királyi katolikus

akadémián: két évig filozófus, egy évig jogász. (A pozsonyi német színház látogatása sokban hozzájárul szorgalma és elömenetele hanyatlásához. Megpróbálkozik néhány idegen színdarab fordításával. Atyja elégedetlenül látja, hogy a fiú nem jár jó úton: «Hallod-e, gyermek, nagyon megcsalatkoztam benned; mit nem vártam belőled, ismervén talentumodat; de látom, elástad te azt vagy legalább rosszra fordítottad, mint ama rossz szolga. Semmi se lesz belőled!»)

1791–1792. — Ősztől tavaszig otthon tanulja a jogot. Azon gondolkodik, hogyan szabaduljon a szülői ház felügyelete és a jogtanulás kényszere alól. Egyik ezredes-rokonuk rábeszéli atyját, adja a fiút katonának, így kevesebb pénzbe kerül neveltetése és még sokra viheti a hadi pályán. A húsz éves ifjú egyik erdélyi huszárezrednél nyer kadéti helyet. (Bécsben megvásárolja katonai fölszerelését, Téten elbúcsúzik atyjától s a győri gyorskocsival Pesten keresztül Kolozsvárra megy. Az erdélyi hegyek közt elszorult szívvel hallja, mennyi az oláh szó mindenfelé: «Ezen szívemet szaggató órában — írja Erdélyből egyik barátjához — itt Kolozsvárott, hol még rokon magyar szíveket leltem, eltökélettem magamban, hogy én, szegény magyar nemesifjú, de azon régi magyarok ivadéka, kik a magyarnak itt hazát szereztek és egy nagy, dicső nemzetet alapítottak, homályomba rejtezve, akár mint katona, akár mint egyszerű polgár, hazafiúi érzelmimből, mint selyembogár gyomrából, egy fonalat fonok, melynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írás által, hacsak kevés idővel tovább is életben tartsam». A szülőföldjétől való távollét egyre gyötri, gyakran még könnyeit is rejtegetnie kell környezete elől. Mikor beszállásolják az egyik udvarhelyszéki faluba, Etédre, meglepődve veszi észre az ottani székely nép romlatlan magyar beszédét. Eljár a fonóba, jegyzi a tájszavakat. Magános óráiban érzelmes dalokat ír.)

1793. — I. Ferenc király hadnagyi ranggal kinevezi a magyar királyi testőrséghez. Január havában kocsira ül, Pesten át Tétre megy, innen Bécsbe utazik. (A gárdisták közé Zala vármegye ajánlatára veszik fel; anyai nagyanyja, özvegy Sándorffyné, viszi sikerre ügyét. A Sümegen lakó öreg nemesasszony folyamodást nyujt be a vármegyéhez, hivatkozik családja érdemeire, bizalommal «rekomendálja» unokáját a nemes magyar gárdához. A vármegye magáévá teszi a

kérelmet, a budai helytartótanácshoz fordul támogatásért, de a kedvező elintézés csak nehezen születik meg. Bécsben jól érzi magát a daliás katona. Szolgálata kényelmes, szívesen látják minden társaságban, szórakozhat és tanulhat. Barátkozik a bécsi magyar írókkal: Görög Demeterrel, Kerekes Sámuellel, Sándor Istvánnal, Péteri Takáts Józseffel. Szerencséjére el tudja kerülni Martinovics Ignác gyanús ismeretségét, nem megy el estélyeire. A felvilágosodás eszméi idegenül érintik.)

1795. — Ez év őszén Bécsből Tétre, innen a Balaton mellé megy. Atyja szeretné, ha gazdagon nősülne, ezért végig kell járnia a győrmegyei és zalamegyei úri házakat. A badacsonyi szüreten megismerkedik a zalai alispán leányával, Szegedy Rózával. (A leány elökelő, szép, művelt, gazdag nő, de tudja a maga értékét, hideg és büszke, nem lehet könnyedén meghódítani. A daliás testőr sem siet a házassággal, szeretkező természete Bécshez köti.)

1796. — Háromévi szolgálat után kiteszik a testőrségből. (A gárdából való eltávolításának előzménye a testőrök nyilt zendülése volt. A fegyelmezetlen nemesifjak parancsnoka, báró Splényi Mihály altábornagy, rendet akart teremteni a testőrségben, megkövetelte a szolgálati szabályzat szigorú megtartását, nem türte, hogy egyesek magánfogatokat tartsanak, adósságokba verjék magukat, kimaradási engedély nélkül hajnalig mulassanak. Magánéletük ellenőrzése felizgatta a gárdistákat, bár szükség volt erélyes fegyelmezésükre, mert megtörtént az a szörnyü eset is, hogy két nemestestőr egy harmadikat szobájában legyilkolt és kirabolt. Ezért a gonosztettért mind a két tisztet felakasztották. A király felháborodva értesült a különböző botrányokról s kötelességévé tette a parancsnoknak, hogy gondoskodjék a magyar gárda régi jó hírnevének helyreállításáról. A testőrök a szigorító intézkedésekre azzal feleltek, hogy egyik éjjel megrongálták tantermüket és felgyujtották a tanári katedrát. A tetteseket nem tudták kinyomozni, a nyolc legzabolátlanabb nemest azonban a tisztikar egyhangú véleménye alapján eltávolitották a gárdából s szolgálattételre nem a tábori ezredekhez, hanem a lenézett helyőrségi csapatokhoz osztották be. Kisfaludy Sándort igy minősitették: «Római katolikus, 23 éves. A testőrségbe való belépése előtt a Lipót főherceg-ezrednél szolgált, mint kadét. Igen tehetséges ember, de alattomos, szeret másokat elé-

gedetlenségre izgatni. Erkölcsi magaviselete jó ugyan, de szabadság iránti vágya igen nagy. Beszél magyarul, németül, latinul és olaszul. Jó táncos, közepes lovas, lóismeretei nincsenek. Magaviselete szolgálaton kívül jó, de függetlenségre törekszik és testőrtársait ilyen irányban befolyásolja. A fegyelmet nehezen tűri. Előléptetésre ezidőszerint nem alkalmas». A katonai szempontból eléggé megbélyegzett testőrökről leparancsolták fényes egyenruhájukat, bevonultatták őket a bécsi kaszárnyákba s parancsot adtak útbaindításukra. Kisfaludy Sándor néhány napra még hazament; arra gondolt, hogy megkéri Szegedy Róza kezét; de most már nem volt kívánatos férj a tehetősebb lányos családok szemében; szerelmi kalandjairól sokat suttogtak, a testőrségből való kicsapása gyanússá tette személyét. Leánykérése nem sikerült, Szegedy Róza hidegen fordult el tőle, kikosarazása megfosztotta attól a reményétől, hogy búcsút mondhat katonai pályájának.) Bécsből mint hadnagy Stájerországon és Tirolon keresztül Milánóba vonul, június végén a franciák hadifogságába esik, Lombardiából Draguignan délfrancia városkába küldik. (Megismerkedik egy fiatal párizsi leánnyal, D'Esclapon Karolinával, ismeretsége kedvező hatású francia nyelvtudására, némi szerelem is szövődik közte és a művelt francia leány között, de szeptemberben már elengedik hadifogságából. Hajóra száll, Nizza táján nagy vihar éri, Draguignanban írt versei a tengerbe vesznek. Genovában partot ér.) Az őszt és a telet Klagenfurtban tölti, a katonai kórház és ruhatár őrzésére küldik ki. (Mint Bécsben Medina Mária táncosnővel, olyan mámortól ittas szerelmi együttesben él Pepi grófnéval. A könnyelmű erkölcsű asszony ismeretlen nevű férje nem törődik velük. Csak akkor válnak el egymástól, mikor a költőnek, mint gyalogoshadnagynak, 1797-ben be kell vonulnia egy morva ezredhez. A következő évben kinevezik főhadnaggyá.)

1799. — A franciák ellen folytatott véres harcokra fegyverszünet következik. Bátran megállta helyét mindenütt, szégyen nélkül léphet ki a katonaságból. Annál szívesebben indul hazafelé, mert barátja, Péteri Takáts József, elrendezte nősülésének ügyét: Szegedy Rózát immár jegyesének tekintheti, a két család között elsimultak az ellentétek. (Régi magyar szokás szerint minden öregebb családtag beleszólt a házasságba, kölcsönösen elégedetlenkedtek egymással, a vagyoni kérdésekről hosszadalmasan tárgyaltak. Szegedy Róza okossága és eré-

lyessége győzött a nehézségeken: nagykorú volt, szülei nem éltek, prépost-nagybátyja akadékoskodásait elhárította.)

1800. — A zalamegyei Gógánfa községben megesküszik Szegedy Rózával. A somogymegyei Ötvös faluban telepednek meg, az itteni Szegedy-kúriában laknak; néhány hónap mulva a vasmegyei Kám községet választják ki lakóhelyüknek; innen gondozzák birtokaikat. (A januári esküvőről csakhamar kiderül, hogy érvénytelen, ezért májusban új esküvőt tartanak. A régi egyházjog nem türte még a távolabbi unokatestvérek között kötött házasságot sem, hacsak az egyházi hatóság meg nem adta a fölmentést; a formai akadályt tehát el kellett hárítaniok, hogy házasságkötésüket érvényessé tegyék. A gazdálkodás eleinte nagy gondot okoz a költőnek; nem ért sem a földműveléshez, sem az állattenyésztéshez; jó néhány évébe kerül, míg biztoskezű gazda lesz. Ha szünetel a gazdasági élet, végigjárják a dunántúli rokonságot; télen házimunkával, olvasással, vendégeskedéssel töltik idejüket. Nagy esemény életükben, hogy 1801 nyarán megjelenik a Himfy Szerelmeinek első része s a névtelen költő dicsőségéről egyre többen beszélnek.)

1805. — Kámból Sümegre költözik. Szülőházában laknak. Itt él haláláig. (Igazi független nemesúr. A kisváros kúriáiban jókedvű, vagyonos földbirtokosok élnek, a környéken szántóföldek, szőlők, legelők, erdők. A költőt is, nejét is büszkének tartják, de azért jó viszonyban vannak nemcsak a sümegiekkel, hanem az egész zalamegyei nemességgel. Kiadásuk nagyon kevés, birtokaikon minden megterem, bőven költhetnek könyvekre. A férj nemcsak poéta, hanem jó gazda is; felesége messze földön híres gazdasszony. Csak a gyermekzaj hiányzik boldogságukból.)

1808. — Levelezni kezd Kazinczy Ferenccel. (A széphalmi mester első levelére lelkes hangon válaszol: «Vettem leveledet. Örülök, hogy csekély elmejátékaim tetszeni tudnak annak, akinek gyönyörködtető írásai legelőször és leginkább éreztették velem a magyar nyelvnek kellemét és édességét; és örömmel vallom, hogy az, ami írásaimban tetszhető, többnyire általad és tőled szerzett érdemem. Sőt megvallom azt is, hogy a minden embert poétává varázsló szerelmen kívül a te finomabb érzést lehelő írásaid buzditottanak légyen engem is az írásra, midőn Pozsonyban a filozófiát tanulván, Gesznernek általad oly szé-

pen magyarrá vált idilliomi engem nyelvemnek és nemzetemnek azon dicsőségébe ragadának, melyben képzelem azt, ha az ég nékünk is egy XIV. Lajost és több Kazinczyakat adott volna!... Vajha egyszer a szerencse összehozna bennünket, hogy azt, akit írásai után régen tisztelek és szeretek, személyesen is ismerhetném. Élj boldogul dicső fia, szerencsés litterátora hazánknak! Szíves üdvözlés néktek, mind a kettőtöknek, tőlem és feleségemtől is, aki munkáidnak becsét velem egy mértékben éli és szíveli».) Jól induló barátságukat Kazinczy Ferenc rontja meg azzal, hogy a következő évben bírálatot ír a Himfy Szerelmeiről a bécsi Annalenben, azonkívül egyik epigrammájában is megsérti: ebben a tövises kis költeményben Dayka Gábor az Olymposon magához fogadja Himfyt, de előbb tűzbe dobatja vele dalainak legnagyobb részét. (Kisfaludy Sándor mindvégig megbecsüli ellenfelében a korszakos érdemű írót, de egyéniségéről eléggé lesujtó a véleménye, nyelvújító túlzásait szintén kárhoztatja. Bár eleinte ő maga is a nyelvreform híve, a széphalmi mester személye miatt meggyűlöli a neológiát. Vele együtt Pápay Sámuel, Pázmándi Horvát Endre, Péteri Takáts József és Ruszek József is bosszankodva tekintenek Széphalom felé; az elvi kérdéseken túl azt sem bocsátják meg Kazinczynak, hogy Baróti Szabó Dávidot, Bacsányi Jánost és Verseghy Ferencet kérlelhetetlenül üldözi, mert ez a három író nem eléggé tömjénezte személyét. Himfy-bírálatában az irígység megnyilvánulását látják: kétszínüen és igazságtalanul merészelte pellengérre állítani — beszélik egymás közt — azt a versenytárs nélkül álló dunántúli költőt, akitől egyedül féltette irodalmi elsőségét.)

1809. — I. Ferenc király Napoleon ellen hadba szólítja a magyar nemességet. A költő Zalaegerszegre vonul be, hogy Zala vármegye nemeseinek katonai kiképzését vezesse, de néhány heti őrnagyi szolgálata után József nádor maga mellé rendeli szárnysegédnek. Ezzel a megbecsüléssel költői munkásságát akarják jutalmazni. A főhercegnádor megbízásából ő szövegezi meg a magyar nemesség feltüzelését célzó Hazafiúi Szózatot, röpiratát az állam költségén nagy példányszámban terjesztik az egész országban. (Mikor egyik példányát gróf Festetich György elolvassa, köszönő levelet ír a költőnek s egy paripát küld számára ajándékul azzal a megjegyzéssel, hogy a pompás ló «magyar Petrarkánkat, vitéz lantosunkat mindenütt szerencsésen hor-

dozza, a veszedelemből kimentse».) Az örnagy-költő fogalmazza a nádor magyar leveleit, proklamációit, hadi parancsait; ő vezeti a nemesi fölkelés históriáját; vizsgálja az idegenek és kémek ügyeit, a kenyérsütők és mészárosok dolgát. Szolgálata nehéz, éjfélig dolgozik, amellett a nádorral állandóan járja a harctereket. A győri csatában csaknem a franciák fogságába kerül. (Mikor a császári és királyi család Budára menekül, az uralkodóház tagjainak közvetlen közelébe jut. Nejéhez írt levelei közvetlen bepillantást engednek életének ebbe a változatos korszakába. «Édes Rózim — írja egy alkalommal Budáról — mi leve belőlem, falusi emberből! Mindennap a legnagyobb kalánnal kell ebédelnem a monarchiában valamennyi császári hercegekkel és néha a császárnéval magával is.» József nádor jószívvel van irányában: «A főherceg szenvedhet és becsül. Egyébiránt jó dolgom vagyon. Asztalom mindennap a főherceggel, még cselédjeim is az ő cseléd-jeivel esznek. Költségem igen csekély. Fizetésem hónaponként valamivel többre megy kétszáz forintnál; úgy, hogyha csak vagy magamra vagy lovaimra nézve valamely szerencsétlenség nem ér, nemhogy hazulról kellene költségemet pótolnom, hanem még gyüjthetek is valamit.» De azért nagyon vágyódik haza: «Mikor szüretelünk ismét Badacsonyon? Mikor vadászok ismét a sümegi harasztban? Mikor sétálunk a sümegi szőlőkben? Csak igaz az: az ember házi állat. Ha mindazonáltal hazánknak veszni kell, édes-kedvesem, akkor haljunk meg mi is! Az Amade Ferencnek bősi kertjében már néhányszor siratam hazámat!»)

1810. — József nádor megbízásából sümegi otthonában buzgón dolgozik a nemesi fölkelés történetének megírásán. Munkáját németül írja, hogy az uralkodóház tagjai és főtisztviselői is megérthessék s az osztrák államférfiak és katonák is tanulhassanak belőle. Sikeréhez nagy reményeket fűz, de álmai nem válnak valóra. (A főherceg-nádor maga nézi át kéziratát, kihúzza belőle a bécsi udvar elé nem való részeket, így megy fel a szöveg I. Ferenc király elé. Az izgatottan várt legfelsőbb elismerés, kitüntetés és birtokadományozás helyett tiltó üzenet a válasz. «Beadatván munkám, azon intés adatott nekem, miszerint, miután említett munkám a titkos kabinet archivumába tétetett, becsületemre legyek provokálva, hogy ezt még most senkivel ne közöljem. Ez engem meglepett és vérig bosszantott.» Haláláig azt forgatja

fejében, hogy kéziratát valami módon mégis csak kinyomatja, de a mű csak százhúsz évvel elkészülése után, 1931-ben, látott nyomtatásban napvilágot.)

1817. — A Keszthelyi Helikon első ünnepén gróf Festetich György kitüntető módon fogadja. (Vele együtt meleg ünneplésben van része Berzsenyi Dánielnek, Dukai Takách Juditnak és Pálóczi Horváth Ádámnak is.)

1818. — A Tudományos Gyüjteményben közzéteszi a recenziókról szóló értekezését. Erélyesen tiltakozik benne a kritika igazságtalanságai ellen. A magyar kritikusok, szerinte, nem a müvek jóságát nézik, hanem az irók személyét: ha az iró jóbarátjuk, agybafőbe dicsérik; ha ellenségük, hibáikra vadásznak. (A Füredi Vida álnév alatt közölt értekezés szerzőségével Péteri Takáts Józsefet gyanúsítják. Kazinczy Ferencet felizgatja a személye és bíráló módja ellen irányuló támadás.)

1820. — A Marczibányi-intézet az 1818. évre szóló négyszáz forintos Marczibányi-jutalmat regéinek ítéli oda. (A József nádor elnöklete alatt működő bírálóbizottság a pesti egyetem nagytermében osztja ki a jutalmat, ezen az ünneplésén azonban nem jelenhetik meg, bár a kitüntetésnek nagyon örül.)

1821. — A nyelvújítási harc hullámai elsimulnak, Kazinczy Ferenc engesztelő sorokat ir neki, a levél vétele után kibékül a széphalmi vezérrel. («Én — irja Széphalomra küldött levelében — egy oldalról igen érzékeny, más oldalról igen makrancos természetü vagyok: azoknak, kik engem szivből, szántszándékkal megbántanak, nehezen vagy soha nem tudok megbocsátani. Terád nézve meg tudtam magamat győzni. Tulajdonitsd ezt a közönségesnél nagyobb hazafiúi érdemeidnek.» A levél terjedelmes, de nem meleghangú. Annál megindultabban ir kilenc évvel később, mikor Kazinczy Ferenc kifejezi öccse halálán érzett részvétét.)

1828. — Balatonvidéki nemestársai között fölveti azt az eszmét, hogy Balatonfüreden állandó otthont kell teremteni a magyar színészetnek. Tervei később valóra válnak. (Balatonfüred ebben az időben öt-hat vármegye nemességének találkozóhelye, de a színészek pajtaszerü faépületben kénytelenek játszani. A költő csinos színházi épületet tervez a fürdőhelyre, barátai közt pénzt gyüjt, később Zala vármegyét

rábírja, hogy támogassa a hazafias gondolat valóra váltását. A megyegyülés őt választja meg a színház gondozójának. Folytatja gyüjtését, közel tizenháromezer forintra szaporítja az önkéntes adományokat, a bencés főapáttól telket szerez, földbirtokos-ismerősei követ és fát ajándékoznak az épület céljaira. 1831 júliusában megnyílik a füredi színház, a dunántúli birtokosság melegen ünnepli a költőt és hazafit, magasztaló hangon beszélnek érdemeiről a fővárosi írók is. Éveken keresztül fáradhatatlanul intézi a színházzal kapcsolatos anyagi ügyeket, levelezést folytat a vármegyékkel, szerződik a színigazgatókkal, beleszól a műsor egybeállításába, bírálja az előadásokat. Később elmegy a kedve a munkától, mert vármegyéje jelentést és elszámolást óhajt s ez sérti táblabírói önérzetét. A számadásokat beterjeszti ugyan, de tovább nem zaklatja magát a színigazgatás aprólékos dolgaival.)

1830. — A Magyar Tudományos Akadémia működését előkészítő igazgatótanács november havában a nyelvtudományi osztályba első vidéki rendes taggá választja. Az akkori szabályok szerint háromszáz forint évdíjat kap. (Ez évben hal meg öccse, Kisfaludy Károly. Kazinczy Ferenc gyászoló sorokkal siet vigasztalására, részvétéért meghatottan mond köszönetet: «Károly öcsémnek, nemzetiségünk és literatúránk egyik jeles hősének, halála felett érzett búmat s bánatomat azon örömérzés derítheti csak fel valamennyire, hogy mostani literatúránknak egyik főszerzője és alapítója benned még él. Éltessen is az ég, szívemből kívánom, tovább mint amennyire közönséges embereknél a közönséges élethatár terjedni szokott! Adja neked azt, amit öcsémtől elvett! Részvéted annyival inkább érdekel, minthogy te — hasonló egy éltes, virító tölgyhöz, mely az időt maga körül repülni, fergeteget támadni és oszlani, maga körül a fiatal fákat tenyészni látja — szinte félszázadig láttad a magyar literatúrát haladni, annak hőseit körülötted nőni, szaporodni, munkálkodni, jobb-rosszabb gyümölcsöket teremni és kisebb-nagyobb dicsőséggel kidölni... A magyarok istene adjon néked oly hosszú életet, amilyen halhatatlan és örök marad érdemed és emléked mindaddig, míg csak egy magyar él és szól a földön». Öccséről ugyanekkor a következőket írja: «A magyar literatúra Károlyban igen sokat vesztett. Nem részrehajlásból mondom ezt, mivel testvérem, hanem azért, mivel tagadhatatlan szomorú igazság, melyet minden becsületérző ellenségének is meg kell vallani. Ő lelkének-testének minden

erejét, ő sorsbéli minden tehetségét a literatúrának áldozta fel. Semmi erő vagy hatalom benne azon erős, egyetlenegy indulatot el nem nyomhatta, mellyel a magyar literatúrához ragaszkodott, azt állítván, amit én is, mások is, hogy a magyar nemzetnek ennél fontosabb szolgálatot nem tehet. Ő a legnagyobb szükségekkel küszködött, ő minden örökségét előre elköltötte, csakhogy egyetlenegy indulatját követhesse». S most kellett neki kidőlnie, mikor pályája immár jobbra fordult s a magyar nyelvet is kezdik megbecsülni. «Fáj nekem, hogy Károly ezen örömnapját s aranykorát nyelvünknek el nem érhette.»)

1831. — Sümegről felutazik a Magyar Tudományos Akadémia első nagygyülésére; ettől kezdve több éven át lelkesedéssel vesz részt a Tudós Társaság munkájában. (Hozzászól a nyelvi kérdésekhez, javaslatokat terjeszt elő, bírál, tagokat ajánl, felolvassa egy-egy új regéjét. A fővárosi életet még rövid fenntartózkodásai alkalmával sem tudja elviselni, annyira szereti a kisvárost, a szőlőhegyet, a szántóföldet. Az Akadémia fiatalabb tagjaival nincs jó viszonyban. Azokhoz csatlakozik, akikkel a Bajza-Toldy-Vörösmarty-csoport állandóan villong: Döbrentei Gáborhoz és Horvát Istvánhoz.)

1832. — Május 18-án meghal Szegedy Róza. (Harminckét évig élt nejével békés házasságban, csak az keserítette, hogy Róza állandóan betegeskedett s nem voltak gyermekei. Még orvosi könyveket is forgatott, hogy nyomára jöhessen az elmaradt gyermekáldás titkának. Özvegysége komorrá teszi, lelki levertsége mellett házi gondjai is kínozzák; nincs aki kedvére főzzön, betegségében nem ápolja senki, cselédjei csalják-lopják. Testvérhúga, Nanica, Sümegen lakik, egyedül nála érzi magát nyugodtabban, ott nevelkedik kis leányrokona, Vajda Amália is.)

1834. — Az 1833. évre szóló akadémiai nagyjutalmat megosztják közte és Vörösmarty Mihály közt. (Ezt a felében való jutalmazást nem kitüntetésnek, hanem bántalomnak fogja fel, több kortársával együtt súlyos igazságtalanságot lát abban, hogy ifjú pályatársát vele egyenlő értékű költőnek ítélik. Bántja a fiatalok előretörése, vidéki elszigeteltségében nem kísérheti figyelemmel az Auróra-csoport hadállásait, két év mulva lemond akadémiai rendes tagságáról. Azzal nyugtatják meg, hogy még 1835-ben tiszteleti taggá választják. Ezt a kitüntetést elfogadja, de az Akadémiától, ahol «a goromba Bajza

öklelő szarvai» uralkodnak, haláláig távol marad.) Kétévi özvegység után, hatvankét éves korában, nőül veszi unokahúgát, az alig húsz esztendős Vajda Amáliát. (Boldogan él, de második nejét is elveszti, a fiatalasszony 1841. január 7-én meghal. A költő magába zárkózva búsong gyermektelenségén, nincs szíve szerint való örököse, vagyonán rokonai fognak osztozni.)

1842. — A Kisfaludy-Társaság felkérésére elfogadja taggá való megválasztását. (A következő évben, március 18-án, az ifjabb írói nemzedék fényes irodalmi ünneppel üli meg nevenapját Pest vármegye nagytermében. A hetvenegy esztendős költő ebben az időben már teljesen visszavonulva él szülővárosában. Elmegy a kedve még a vármegyei élettől is. Nemestársai szabadelvű jelszavakkal játszanak, egyesek meg akarják nyitni az ősi alkotmány sáncait a nem-nemes magyaroknak is, a polgárok és a jobbágyok közeli felszabadulásukról álmodoznak.)

1843. — Kossuth Lajos a Pesti Hirlapban «évkönyveink koromfekete lapjának» nevezi «a győri szégyennapot». Az utolsó nemesi fölkelésnek ez a megbélyegzése indulatba hozza a költőt, nyilt levelet intéz Kossuth Lajoshoz, helyreigazítást követel téves állításaiért, hevesen védi a magyar nemesség harci erényeit. Ellenfele lovagiasan helyet akar adni nyilt levelének, de a cenzúra megtiltja közrebocsátását. A költő felháborodva eszmél rá, milyen önkényesen kezeli a kormány a sajtóügyeket, még ha a történeti igazság felderítéséről van is szó. (A Kossuth Lajoshoz írt nyilt levél tele van erővel és lendülettel. Befejezése felhívja a figyelmet az orosz veszedelemre és a hazai panszláv törekvések terjedésére. Örömest hiszi, úgymond, hogy Kossuth Lajos, bár helytelenül írt cikkében, jó szándékkal figyelmeztette a nemzetet honvédelmi teendőire. «Mert ki lehetne közülünk oly vak, oly gyáva, hogy már elkövetkezettnek ne látná az időt, melyben a magyar nemzetnek legszükségesebb feladata, mikép siessen védelmi rendszerről intézkedni, miáltal magát, alkotmányát, szabadságát, hazáját s királyi székét biztosítsa az éjszaki sas ellen, ki ravasz, fortélyos körmeit már Csehországtól kezdve folytonos továbbterjedéssel egész Stájer széléig belevágta királyunk birodalmaiba, melyeknek belsejébe is ugyanezen sasnak fiai már rég fészkelnek és félelmes szaporasággal költenek. Ezt hallgatással tovább nem mellőzheti az, ki hazáját, nemzetét, királyát szereti. A magyar ember hazát, nemzetet, királyt és alkotmányt

senki mással e földön nem cserél. Aki máskép érez és gondolkodik: ki vele! a nagy szolgacsoportba, rabláncra, az önkénynek ostora alá: ki vele!»)

1844. — Sümegről május 20-án levelet ir Kossuth Lajosnak s érzékeny hangon kéri, hogy halála után ő vegye védelmébe az utolsó nemesi fölkelést. («Különösen tisztelt, kedves uramöccsém! Érzem, tudom, mely nagy indiszkréció tőlem egy, a haza s nemzet szent ügyével foglalkodó, tömérdek fontos munkával váltig terhelt hazafinak vállait még többel is terhelni; és véteknek tartanám ezt cselekedni, ha az ügy nem inkább a nemzetet érdekelné, mint magamat:» így kezdi levelét. Kifejezi bámulatát Kossuth Lajos tehetségével szemben, panaszkodik betegeskedéséről, adatokat közöl a harmincöt év előtt lezajlott utolsó nemesi harcbaszállás dolgaihoz. «A német kormánytisztség kiállhatatlanul viselte magát a magyaroknak irányában.» Ömaga életpályájának immár végén áll, mindeddig nem engedték meg neki nemzete védelmét, most már Kossuth Lajos vegye át tőle a nemzet helyes tájékoztatásának kötelességét az igazságtalanul gyalázott nemesség ügyében. «Isten tartsa uramöcsémet és engedje, hogy mindazon polgári eszmék, melyek elméjében, mindazon hazafiúi érzelmek, melyek keblében a haza és nemzet javára eddig termettek és még teremni fognak, hatalmas lelki ereje és csüggedhetlen buzgósága által szerencsésen virágzásra és gyümölcsözésre jussanak.») Október 28-án, hetvenkét éves korában, meghal Sümegen. (Végtisztességét megismétlik, mert temetésén, az óriási hóvihar miatt, barátai és tisztelői nem jelenhettek meg.)

1859. — Felállítják szobrát Balatonfüreden. (A szobrot később a báró Vay Miklóstól mintázott szoborral cserélik fel.)

1870. — Felállítják szobrát Sümegen. (A szobor Gerenday Antal müve. Megjelölik emlékkel szülőházát és sírhelyét is.)

1897. — Könyvtárát, levéltárát és kéziratait Darnay Kálmán sümegi polgár a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozza. (2154 nyomtatvány, 1017 oklevél, 118 kötet kézirat.)

1908. — A győri írók a két Kisfaludy emlékének ápolására és az irodalmi érdeklődés fejlesztésére megalakítják a Kisfaludy-Kört. (Felolvasások, ünnepélyek, szépirodalmi és tudományos munkák kiadásai.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Már előzőleg is többször kiadott életrajz.) — Szana Tamás: A két Kisfaludy. Budapest, 1876. — Badics Ferenc: Kisfaludy Sándor. Pozsony, 1883. (Magyar Helikon.) — Nagy Imre: A Kisfaludy-család címeres levele. Turul. 1884. évf. — Angyal Dávid: Kisfaludy Sándor minden munkái. VIII. köt. Budapest, 1893. (Az előbbieknél bővebb életrajz.) — Nagy Imre: A Kisfaludy-család leszármazása. Turul. 1896. évf. — Petrovay György: A Kisfaludyak leszármazása. U. o. 1896. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. (Terjedelmes repertóriummal.) — — Zilahi Kiss Béla: Himfy-album. A Pesti Napló ajándéka. Budapest, 1900. (Életrajz a művelt közönség számára.) — Császár Elemér: Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910. (Az addigiaknál részletesebb életrajz.) — Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio. Akadémiai Értesítő. 1909. évf. — U. az: Kisfaludy Sándor és a Tudós Társaság. U. o. 1911. évf. — U. az: Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc irodalmi vitája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Gálos Rezső: A Kisfaludy-család. U. o. 1922. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Gárdonyi Albert: Kisfaludy Sándor és az insurrectio. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — Darnay Kálmán: Emlékezés Kisfaludy Sándorra. Debreceni Szemle. 1927. évf. — Lám Frigyes: Híres német utazó Kisfaludy Sándornál. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Darnay Kálmán: Kaszinózó táblabirák. Budapest, 1929. — Markó Árpád: Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből. Századok. 1929. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Gálos Rezső: Kisfaludy Sándor ifjúsága. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — U. az: Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.

KISFALUDY SÁNDOR HIMFYJE.

Kisfaludy Sándor már gyermekkorában verselgetett. Mikor Győrből Pozsonyba került s az ottani német színészek előadásában alkalma nyílt látni Shakespeare, Lessing, Goethe, Schiller, Kotzebue, Iffland és más külföldi drámairók darabjait, kedvet kapott a drámairásra. Pozsonyból hazatérve, otthon is dolgozgatott színdarabjain, de erdélyi katonáskodása és bécsi testőrsége idején felhagyott a drámairással. Szerelmi viszonyai felébresztették benne a lírikust.

Az olasz csatatéren és délfranciaországi fogságában vezetett naplója már tele van lírai helyekkel, érzelmes vallomásokkal, festői leírásokkal. (1796.) Elsősorban a tájak szépségei, az asszonyi bájak és a katonai ügyek érdekelték, de helyet juttatott régi emlékei megelevenítésének is; még mindig rajongott a feledhetetlen Medináért; ha egy-egy szép nőt látott, újra és újra föllobbant; utóbb egyre sűrűbben emlegette Szegedy Rózát. Mivel naplójának egy részét levelek alakjában küldözte haza legjobb barátjának, Skublics Imrének, a Szegedy Rózára vonatkozó helyek tulajdonképpen gyöngéd üzengetések voltak. Barátját azzal bízta meg, hódítsa meg számára szerelmesét, ezt a szolgálatot leveleibe zárt sóhajaival iparkodott támogatni. Unta a katonai életet, szeretett volna szülő-

földjére menekülni, de félt szigorú atyjától: a rettegett családfő megtagadott volna tőle minden támogatást, ha nem nősül gazdagon. A zalamegyei úri élet kívánása és Szegedy Róza bírásának gondolata egyre jobban nyugtalanította.

Egyelőre a költészetben talált vigasztalást. Mikor a franciák foglyul ejtették, provencei házigazdájának egyik nőrokona erősen fölkeltette érdeklődését a francia és olasz költők iránt. Rousseau híres műve, a Nouvelle Héloise, gyönyörűséggel töltötte el, Petrarca halhatatlan szerelmi költeményei elragadták. A francia környezet, a délvidéki tájék, hontalanságának sok keserűsége, régi szerelmeinek emlékei s új szerelmekre való vágyakodása erős hullámzásba hozták lelkét. Ekkor születtek meg *A kesergő szerelem* első dalai. (1796.) Néhány hónappal később, klagenfurti szerelmi viszonyának hatása alatt, még nagyobb lelkesedéssel öntötte formába szenvedélyes strófáit. Huszonhat éves korában készen állott első verses könyve. (1798.)

Ez a könyv — *Himfy szerelmei: A kesergő szerelem* — 1801 nyarán jelent meg. A költő nevét csakhamar emlegetni kezdték országszerte; senki sem tudta ki a könyv igazi szerzője, mert a költő névtelenül adta közre kötetét. Hatása rendkívüli volt. Az ismeretlen lírikus a női közönség bálványa lett; elolvasták költeményeit olyan földesurak is, akik azelőtt sohasem ereszkedtek le magyar könyvek forgatásához. A mindenfelé magasztalt versgyüjtemény huszonegy énekcsoportot és kétszáz dalstrófát foglalt magában olyaténképpen, hogy minden énekcsoport után

tíz dalstrófa következett, csak az utolsó énekcsoport mögül maradt el a tízes dalkoszorú. Az énekcsoportok és dalstrófák szerkezete és hangulata szembeszökően egyforma, de a leírások, képek, hasonlatok feltűnő bőséggel váltakoznak bennük. A zelső énekcsoportban elmondja a költő, milyen boldog volt, mikor még nem ismerte a szerelmet s milyen boldogtalan most, hogy kedvese nem akarja meghallgatni; az ezután következő tíz dalstrófában ismét visszatekint gyönyörű gyermekkorára s elpanaszolja szerelmi bánatát. A második énekcsoportból megtudjuk, hogy még a tavasz és kikelet szépségei sem tudják megvigasztalni; a tíz dalstrófa arról értesít, hogy a háború zajában sem feledheti szívtelen eszményképét. A harmadik énekcsoportban a háború szörnyűségeit festi; a tíz dalstrófában boldogtalan szerelméről dalol. A negyedik énekcsoportban átkozza a pillanatot, melyben kedvesét megpillantotta; a tíz dalstrófában szerelmi szenvedéseit panaszolja. És így tovább.

Versgyüjteménye lírai regénynek volna mondható, ha több elbeszélő elem volna benne; pusztán csak dalgyüjteménynek nevezhetnők, ha a mese gyér szálai némiképp egységbe nem fűznék a huszonegy éneket. A mese rövid és minden bonyolítás nélkül való: Himfy beleszeret Lizába, a leány azonban hidegen fordul el tőle; Himfy a francia háborúk zajába veti magát, de hiába küzd messze idegenben; mikor hazatér, újra meg kell győződnie Liza szívtelenségéről. Ez az egyszerű történet egészen elvész a lírai strófák bő áradatában. A költő kimeríthetetlenül ontja a szenvedélyes hangú vallomásokat. Szerelmi epe-

kedése, kedvese szépségének rajzai, természeti képei gazdag sorozatban halmozódnak egymásra. Kétségbeesett lelkiállapotát tetszetősen festi, lángoló vallomásait viharos erővel szedi versbe. Előadása izgatott, strófái sebesen gördülők. A folytonosan ismétlődő kesergések kifárasztják a mai olvasót, de a régiek gyönyörűségüket találták bennük. Dícsérték a költő andalító érzéseit, csapongó képzeletét, hajlékony kifejezéseit, zamatos magyar nyelvét.

Az iskolákban emberöltőkön keresztül tanított híres dalstrófája: «Ott, ahol én nevelkedtem, Egy dombról egy patak folyt, Hányszor ott nem estvéledtem, Éltem akkor boldog volt. Vígan, amint öbölében Ama patak csordogált, Az ártatlanság ölében Életem úgy folydogált. Ez idők az örökségbe, Mint a vizek a mélységbe Lefolytanak: halandó! A jó hamar mulandó». Bölcselő tanítása: «Az életnek tengerében Két örvény van: szív és ész; A kettőnek egyikében A jobb ember könnyen vész. Az ész ezer bajt okozó, Ezt el lehet kerülni; A szív, minthogy ragadozó, Könnyű benn elmerülni. Engem a sors forgó szele Ez örvénybe csapott bele S elragadt ez engemet, A szív szerzi vesztemet». Bánatának rajza: «Napok jönnek, napok mennek, De búm csak nem távozik, És az órák elröppennek, De sorsom nem változik. A vulkánok kifáradnak, De nem az én tüzeim, Folyók, tavak kiapadnak, De nem az én könnyeim; Erdők, mezők felvídulnak, Csillagzatok megfordulnak, A szerencse forgandó, Csak inségem állandó». Visszaemlékezése eszményképére: «Itt ült, ott járt, ott nevetett, Itten színe változott; Itt rám kegyes szemet vetett, Büszke s gőgös volt amott; Ott játszott, itt gon-

dolkodott, Amott örült és táncolt; Ott énekelt s fohászkodott, Itt szomorú s ott víg volt: Ezek azon gondolatok, Amelyekkel én mulatok; Ámor adja ezeket, Hogy kiszíjjam mérgüket». Ideáljának magasztalása: «Hallottam én szép szavának Ezüsthangját zengeni; Filoméla panaszának Hangja nem oly isteni. A természet figyelmes volt, Olvadozni látszatott; A patak is lassabban folyt, A fatető hallgatott; Megszűnt minden madár dala, Minden Zefir fülel vala, Megszűnt minden fuvalom S mosolygott a fájdalom». Udvarló szavai: «Téged látlak az egeknek Magas tiszta kékjében; Téged látlak a vizeknek Folydogáló tükrében; Nappal a nap aranyának Ragyogó lángfényében; Éjjel a hold világának Reszkető ezüstjében. Minden időpercenetben, Mindennemű szegeletben, Üldözőm vagy szünetlen: Hagyj békét, ó kegyetlen!»

Való, hogy hasonló szerelmi dalsorozat Balassa Bálint óta nem volt a magyar lírában, de az is bizonyos, hogy az újonan feltűnt lírikus nem egyedül a maga érzelmeinek és képzeletének köszönhette Kesergő Szerelmét. Mint költő Petrarca tanítványa volt. A nagy olasz lírikus mély hatást tett rá, Petrarcát iparkodott utánozni, erényeit és hibáit egyaránt másolta. Koncepció, kompozíció, tárgy és hangulat tekintetében sokat köszönhetett mesterének. Még a versformát is tőle vette, példájára alkotta meg Himfy-strófáját: a szonetszerű szerkezettel bíró magyaros versalakot. Nemcsak stílust és formát kölcsönzött Petrarcától, hanem gondolatokat, képeket, hasonlatokat és kifejezéseket is. Annyira belemélyedt mestere olvasásába, hogy észre sem vette, mikor

Himfy-dalaiban olykor Petrarca strófái csúsztak tolla alá. Még ideálja is másolata Petrarca eszményképének: Lizát is olyan női vonások jellemzik, mint Laurát.

Házassága után hozzáfogott a Himfy Szerelmei második részének megírásához. 1807-ben kiadott versgyüjteményével — *A boldog szerelem*mel — újabb babérokat aratott. Most már nem titkolta nevét. Terjedelmes előszót is függesztett kötete elé, beszámolt benne a Himfy Szerelmei keletkezésének történetéről. Mint hadifogoly azokon a helyeken írta Himfy első részét, ahol hajdanában Petrarca énekei szerelemmel töltötték el a szíveket, ahol a táj még most is szerelmet lehel a tüzes franciák között. Mikor hazakerült, barátai rávették versei kibocsátására. Voltak, akik megütközve látták, hogy szerelmes dalokat ír, de ő a gáncsolódásra nem ad semmit; az olyan emberrel, aki ezt a nagyszerű érzelmet kebelében soha nem érezte, szóba sem kíván állni. Mert a szerelem «az emberi természetnek legerősebb, legnemesebb, legszebb, legboldogítóbb indulatja, minden jónak, szépnek, felségesnek kútfeje, minden szeretetreméltó dolgoknak szerzője». Himfyje nem a száraz tudományos világ számára készült; katonának és mezei gazdának műve az, nem szabad az iskola regulái szerint megítélni; nem az iskola tanácsait követte, hanem szabad géniuszát. Ha Petrarca és mások előtte nem énekeltek volna, Himfyt mégis megírhatta volna, sőt talán még nagyobb eredetiséggel; de ha Zrínyi, Gyöngyösi, Faludi, Orczy, Ányos, Bacsányi, Virág, Kazinczy, Verseghy és főképpen Szabó Dávid előtte magyarul nem írnak vala, ha három Petrarca lakott volna is keblében, Himfyje még

sem születhetett volna meg. Nem tudós ő, nem literátor, csak a tiszta szerelem leírója s a haláért, nemzetért, nyelvért minden áldozatra kész hazafi. «Most van ideje és foganatja a jó hazafiságnak. Kiki áldozzon, amivel tud! A jó hazafiság első kötelesség, első érdem. Szívvel, ésszel, értékkel teljesíthetjük ezen édes kötelességünket. Háromszor boldog, aki mind a hárommal áldozhat! Háromszor átkozott, ki mind a hárommal bír és egyikkel sem cselekszi! Amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája és csak a szerencsés időknek tulajdoníthatja, hogy az ilyen nem nemzetet, hanem csoportot, más nagy nemzet el nem nyeli. Nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.»

Ezek után az emberre és költőre egyaránt jellemző vallomások után megzendíti strófáit. Liza a költőé! Vétkezett ellene, mikor azt állította, hogy az isteni leány nem szereti; szerette őt Liza mindig, csak a rossz emberek gátolták egyesülésüket. Áldott legyen a szerelem! «Más a világ ábrázatja, Másként látnak szemeim; Más a dolgok folyamatja, Máshangúak verseim; Mások éltem érezeti, Más alakja testemnek; Mások lelkem repületi, Más iránya létemnek; Más most egész természetem, Mert szeretek s szerettetem, Másként jár most az idő, Amióta enyém ő.» Attól a perctől fogva, hogy a pap megáldotta frigyüket, mámorító boldogságban folynak perceik; a költő nem cserélne senkivel e földön, még a mennyország örömeit sem áhítja. «A jövendő reményein Csügg a kényes ifjúság, A jelenlét örömein Száguldva csak általvág. Szívét a vén

a mult idő Emlékével táplálva, A jelenkor kedveit ő, A balgatag fitymálja. Mind ez, mind az csalatkozik, Mert mindegyik álmodozik; A bölcs mindent összevesz, Ami volt, van s ami lesz.»

A Boldog Szerelmet huszonöt dal vezeti be, azután hét énekcsoport következik, mindegyik énekcsoport végén újabb dalok. Az énekcsoportok száma kevesebb, mint a Kesergő Szerelemben, de a dalok száma ugyanannyi: kétszáz dal. Ismét csodálnunk kell a költőt, hogy ugyanazt az érzelmet és alaphangot milyen gazdag képzelettel és kifogyhatatlannak tetsző kifejezésbőséggel tudja illusztrálni. Örömtől ittasan kiáltja a világnak, hogy szenvedései véget értek s míg annakelőtte messze idegenben is hiába keresett enyhülést, most a föld legboldogabb embere: mindössze ennyi Boldog Szerelmének meséje, de ezt az egyetlen eseményt minden énekében újból és újból elárasztja a szerelmi vallomások, természeti leírások, optimista bölcselkedések özönével. Azonos hangnemben és azonos gondolatkörből zengi egyetlen érzelmét. Ha boldogsága nem ihlette is olyan hatalmasan, mint epedése; ha ismétlései feltűnőbbek is, mint előbbi kötetében; ha Kesergő Szerelmének mély szenvedélyét, megragadó hevét, érzelmi leleményben és költői képekben való gazdagságát nem tudta is elérni: érdeme, hogy ebben a költeményciklusában már kevésbé szorult idegen költők segítségére. Horatius költeményeiből ugyan feltűnően sok képet és gondolatot vett át, de olasz, francia és német olvasmányainak hatása csak itt-ott észlelhető. Dícsérhetjük bátorságáért is, hogy a családi boldogság megének-

lésére és a házastársi szerelem dicsőítésére vállalkozott. Kazinczy Ferenc mellett ő a feleség első megéneklője XIX. századi költészetünkben.

Mikor a Kesergő Szerelem megjelent (1801), Kisfaludy Sándor egyszeriben híres ember lett, de jellemző az akkori irodalmi élet lassú mozgására, hogy Kazinczy Ferenc csak 1808-ban olvasta először a két Szerelmet, bár Kisfaludy Sándor iránt már évekkel azelőtt melegen érdeklődött. «Vettem Szerelmeidet — írja Kazinczy Ferenc a költőnek 1808 májusában — s csudáltalak. Dicsekedhetsz vele, hogy dalaid nem másoknak hasonlatosságokra vannak énekelve, hanem önszívedből buzogtak fel. Lebegett légyen bár előtted a Laura éneklője,... ki az, aki tégedet néki félénk követőjének ismerjen? Én részemről látom, miben hasonlítasz és nem hasonlítasz hozzá és ámbár fülem érzi, mennyivel bájolóbb az Ausóniai Sonettek zengése, mint ez a könnyebb verselésű dallás: örömmel vallom érdemeidet s köszönöm, hogy honunkra fényt hoztál.» Később Kazinczy Ferenc szigorú megjegyzéseket tett a Himfy Szerelmeire; leveleiben és egyik epigrammájában annak a véleményének adott kifejezést, hogy a Himfy-dalok nagy része tűzbe való. A Himfy-dalokról az Erdélyi Múzeum 1814. évfolyamában közzétett bírálata is megsértette Kisfaludy Sándort. (Az idevonatkozó okmánygyüjtemény: Kazinczy Ferenc levelezésének köteteiben és Kisfaludy Sándor minden munkáinak kiadásában.) — Amint a Kölcsey-Csokonai-vitában, itt is Toldy Ferenc állapította meg az igazságot. Szerinte Kisfaludy Sándor szerencsésen egyesítette a megújhodás korának új nyelvét, lírai erejét és finomultabb ízlését a maga gazdag teremtő képzeletével és erős nemzeties színével. Lírájában megvan az érzés lobogó lángja, a képzelet élénksége, a képek és hasonlatok rendkívüli gazdagsága, a festések ragyogó színvegyülete, a nyelv költőisége. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Imre Sándor kevesebb lelkesedéssel nyilatkozott, de a mély érzést, emelkedett gondolatokat, bő képzeletet ő is dicsérte a Himfy Szerelmeiben. (A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874.) — Beöthy Zsolt kiemelte a költő kiapadhatatlan szenvedélyét, megragadó hevét, érzületének ritka nemességét, lírai képzeletének rendkívüli gazdagságát.

(A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Angyal Dávid is méltánylással nyilatkozott tehetségéről, de azt is megemlítette róla, hogy a fantázia erejében és a nyelv művészetében nem érte el Petrarcát, azonkívül néhány francia lírikus is, mint Deshouliéres, Parny, Bertin, erősen hatott rá. (Kisfaludy Sándor minden munkái. VIII. köt. Budapest, 1893.) — Heinrich Gusztáv szerint a Himfy Szerelmeit a magyar líra történetében előkelő hely illeti meg, dalainak egy része nem avul el soha. Kisfaludy Sándorra nézve is áll a nagy német költő szava, hogy aki kora legjobbjainak eleget tett, az örökké él. (Kisfaludy Sándor munkái. I. köt. Budapest, 1903.) — Császár Elemér szerint a Kesergő Szerelem a magyar szerelmi lírának Balassa Bálint óta legjelentősebb hajtása. Petrarca hatása, az énekek terjengőssége, a változatosság hiánya szembetűnő ugyan, de a költő stílusa hajlékony, nyelve kifejező, leírásai megkapók. A Boldog Szerelemben a hibák szembetűnőbben jelentkeznek. (Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910.) — Kéky Lajos szerint Kisfaludy Sándor költészete a falusi magányában élő dunántúli nemesúr költészete, ennek érzésvilágával és szemléletkörével. A természetérzésnek Kisfaludy Sándor az első kiváló képviselője költészetünkben, ő érezteti először bensőségesebbnek a kapcsolatot az ember belső világa és a természet között. Képzelete a Kesergő Szerelemben Rousseau hatása alatt komor természeti képekből alkot romantikus keretet érzelmeihez, az egész mindenséget szívélete körébe vonja, lírai hevét sötétre stilizált eszményi tájkép keretébe helyezi. A Boldog Szerelem már a Dunántúl mosolygó vidékeire visz bennünket, a költő itt Kleist modorában dolgozik, aprólékos részletezéssel festi tájképeit. Nyájas jelenségeket lát maga körül, az egyszínű epekedés és örökös sóhajtozás helyett testi-lelki gyönyörűségeit énekli, magyar levegője érzésben is magyarosabbá teszi dalait. (A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Keszthely, 1925.) — Gálos Rezső szerint a Kesergő Szerelem megjelenése forradalom volt a magyar költészet történetében. A költő belső élményeinek tömegét zuhatagként ontotta. A legegyetemesebb érzések szólaltak meg lantján, a szerelem és a fájdalom indulata izzó erővel jelentkezett jól pergő soraiban. Páratlan sikerét magyaros ritmusú versformája is segítette. Verskötete az Etelka és a Falusi Nótárius óta az első sokat olvasott magyar könyv lett.

(Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.)

Irodalomtörténetíróink régebben sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel: ki volt a Himfy-dalok női eszményképe? Kisfaludy Sándor, mint házas ember, azt állította, hogy Szegedy Róza iránt érzett reménytelen vágyódása iratta vele a Kesergő Szerelmet; de mikor Toldy Ferenc 1874-ben áttanulmányozta a költő kiadatlan kéziratait s ezek alapján tudomást szerzett a klagenfurti grófné szerepéről, nem habozott fölfedni az igazságot. Toldy Ferenc szerint Kisfaludy Sándor szemében Szegedy Róza csak «hasznos parthie» volt, igazában Pepi grófnét szerette s ebből a féktelen szerelemből vette a lángot Kesergő Szerelmének megírásához. Toldy Ferenc igazságszeretetére jellemző, hogy bár évtizedeken keresztül hirdette Szegedy Róza ihlető hatását, mikor élete utolsó éveiben más meggyőződésre jutott, nem habozott régebbi tanítását visszavonni. (Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 10. köt. Budapest, 1875.) — Az új felfogás ellen többen is állást foglaltak. A régi nézethez ragaszkodók főkép azt bizonyítgatták, hogy Kisfaludy Sándor szerette Szegedy Rózát, különben is sokkal egyenesebb lelkű ember volt, semhogy fel lehetne róla tenni az alakoskodást. — Császár Elemér szintén Szegedy Róza személyéhez kapcsolta a versgyüjtemény keletkezését. (Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910.) — Szegedy Rózát látta a Kesergő Szerelem ihlető múzsájának Gálos Rezső is. (Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.) — A valóság bizonyára az, hogy a Kesergő Szerelem dalai különböző szerelmi viszonyokban gyökereznek, de a költő, mint boldog férj és óvatos családfő, utólagosan felesége alakjához kapcsolta valamennyi dalát. Így jutott Pepi grófné helyébe Szegedy Róza: a szerelmes külföldi asszony helyébe a «lelkes magyar leány».

Kiadások. — Himfy szerelmei. A kesergő szerelem. Buda, 1801. (Nemcsak a szerző hallgatta el nevét, hanem a kiadó is. A névtelen kiadó előszót írt a könyv elejére, a szerelmi költészet fontosságát fejtegette benne s felhívta a figyelmet a most föllépő költő nagy tehetségére: «A magyar nyelvben is valának már több éneklői a szerelemnek: de vagy csak egyes kevés énekekben s az elegyes munkák között mintegy elhintve; vagy némelyek szinte eltévesztették az

utat, midőn az ártatlan szerelemnek sem elég méltó tárgyára, sem annak festésében igaz, tiszta, eleven színekre nem találtak. Himfy Szerelmei, melyek most látnak először közvilágosságot, minden tekintetben megérdemlik a fő dicséretet. Ugyanis húsz énekben és kétszáz dalokban oly szerencsés ecsettel, oly élő s érdeklő képekben rajzolja ő le a kesergő szerelmet, hogy mindegyikéből azonnal kitündöklik a szűz szemérem, a fiatal természet, az állhatatos hívség, a rövid vers nemében a legszebb gondolatok változó bősége, a ritka könnyüség s az igaz magyar ajaknak kényes tulajdona. Vádolja bár ezentúl valaki nyelvünket, hogy csak a véres hadaknak rettentő ábrázolására alkalmatos: Himfy Szerelmei már előre megcáfolták. Mik legyenek tehát Himfy Szerelmei: ítélje el, akinek szíve van. Ki légyen Himfy tulajdonképpen: a dologhoz nem tartozik». A lelkes kiadó Péteri Takáts József ügyvéd volt, Kisfaludy Sándor barátja. Sok jó szolgálatot tett a költőnek: segítette házasuló szándékában, elvállalta verses kötetének kiadói gondját, kijárta a cenzúra engedélyét, viselte a nyomdai költségeket. Mikor a bécsi magyar cenzor megadta az imprimaturt, a bécsi magyarok fényes lakomát rendeztek Kisfaludy Sándor tiszteletére. Ezen az ünnepségen — az első magyar irodalmi banketten — a Bécsben tartózkodó írók közül többen megjelentek, így Bacsányi János, Báróczi Sándor, Decsy Sámuel, Horányi Elek, Kerekes Sámuel, Pánczél Dániel, Révai Miklós, Sándor István.) — A verses kötet második kiadásában már a Boldog Szerelem is benne van: Himfy Szerelmei. A kesergő szerelem. A boldog szerelem. Buda, 1807. — A különféle kiadások s a német, angol, olasz, francia és latin fordítások egybeállítása Angyal Dávid Kisfaludy-kiadásában: Kisfaludy Sándor minden munkái. I. köt. Budapest, 1892. — Azóta is több kiadása jelent meg. (Olcsó Könyvtár, Remekírók Képes Könyvtára, Franklin-Társulat Magyar Remekírói, Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874. — U. az: Az olasz költészet hatása a magyarra. Budapesti Szemle. 1878. évf. — Rényi Rezső: Petrarca és Kisfaludy Sándor. Budapest, 1880. — Széchen Antal: Kisfaludy Sándor. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam.

16. köt. Budapest, 1881. — Dengi János: A Kesergő Szerelem. Temesvár, 1882. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Angyal Dávid: Kisfaludy és Petrarca. Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf. — U. az: Kisfaludy Sándor minden munkái. I. köt. Budapest, 1892. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. köt. Budapest, 1897. — Csapó Antonin: Kisfaludy Sándor és Horatius. Esztergomi bencés gimnázium értesítője. 1899. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Erdélyi Pál: Himfy. Uránia. 1902. évf. — Katona Lajos: Petrarca, Kisfaludy Sándor és Kazinczy. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1905. évf. — Angyal Dávid: Kisfaludy Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Császár Elemér: Kisfaludy Sándor és a francia irodalom. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Mező Ferenc: Tibullus a magyar irodalomban. Budapest, 1908. — Császár Elemér: Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910. — Gálos Rezső: A Himfy Szerelmei forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Alszeghy Zsolt: Epigon lirikusaink a XIX. századig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Békei Jolán: A francia hatás Kisfaludy Sándor lírai költészetében. U. o. 1925. évf. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Rácz Lajos: Rousseau és Magyarország. Debreceni Szemle. 1927. évf. — Málly Ferenc: Petrarca hatása Kisfaludy Sándorra. Szegedi áll. reálgimnázium értesítője. 1928. — Szabó Mihály: Kisfaludy Sándor és Petrarca. Budapest, 1928. — Waldapfel József: A Boldog Szerelem és az első Regék történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Major Ervin: Kisfaludy Sándor a magyar zenetörténetben. Muzsika. 1929. évf. — Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Gálos Rezső: Adatok a Himfy Szerelmeihez. Győri Szemle. 1930. évf. — U. az: Illusztrációk a Himfy Szerelmeihez. U. o. 1930. évf. — U. az: Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.

KISFALUDY SÁNDOR, AZ ELBESZÉLŐ.

A Boldog Szerelem kiadásának évében, 1807-ben, jelent meg Kisfaludy Sándor első elbeszélő kötete: *Regék a magyar elöidöből.* A költő jól ismerte Veit Weber német lovaghistóriáit, külföldi katonáskodása idején érdeklődéssel szemlélte az alpesi és rajnamelléki várromokat, feltámadt lelkében a vágy, hogy a magyar várakról mondaszerű verses elbeszéléseket írjon.

«Ülj mellém a kandallóhoz, Fel van szítva melege; Csobánc-várról, édes-kedves, Im, halljad, egy agg rege:» e szavakkal zendíti meg első regéjét, a *Csobánc*ot. (1807.) Gyulafy Rózsa, a csobánci várkisasszony, epedve várja jegyesét, Szentgyörgyi Lászlót, ez Budára ment Mátyás király udvarába. Lászlónak nem volt párja sem Vas megyében, sem Zala megyében, de még az egész magyar birodalomban sem. Ékes termetű volt, gazdag, előkelő, jószívű, tűzértelmű, nemes, bátor, igaz. Lángoló szerelemmel szerette Rózsát, az öreg Gyulafynak dicsőséges leányát, akihez hasonló hajadon nem akadt egész Magyarországban. De mit ért Rózsa irígyelt boldogsága, mikor jegyeséről nem hallott semmi hírt. Végre megjelent a hírnök egy jövevény katona képében s meghozta Szentgyörgyi László utolsó üzenetét. A haldokló vitéz Mátyás király udvarából a törökök ellen indult, a harctéren halálosan megsebesült, utolsó kíván-

ságaként azt üzente szerelmesének, menjen férjhez az ő legkedvesebb barátjához, Varjas Andráshoz. Ez a hír merő hazugság volt. Lászlónak semmi baja sem esett, csak messze harcolt és nem írhatott levelet mátkájának. A hírt a cselszövő Orbán deák segítségével maga Varjas András koholta, mert szeretett volna Csobánc birtokába jutni. Álnok terve nem sikerült. A hűséges Rózsa tudni sem akart senkiről, szinte őrjöngve bolyongott fájdalmában. Közben László megérkezett Budára, innen Csobánc felé vágtatott. Már későn! Mire Csobánc falai alá érkezett, a lélekharang kongása fogadta: Rózsa, a hű leány, belehalt szerelmi bánatába.

Hasonló bús regét mondott a költő *Tátika* omladékáról. Szántó Manci, Tátikavár elhúnyt urának leánya, szerelmes volt Rezy Sándorba, a szomszéd nemesúr fiába, Sándor is szerette Mancit, de mikor Borbála, Zsigmond király buja felesége, hálójába kerítette, hűtlen lett kedveséhez. A meggondolatlan ifjú súlyosan bűnhődött, sem éjjele, sem nappala nem volt, a lelkiismeretfurdalás iszonyúan gyötörte. Miközben Sándor a Bakonyban bujdosott, Mancit mostohaanyja el akarta tenni láb alól. A gonosz özvegy szövetkezett szeretőjével, Hermán deákkal, felbérelte szolgáját, Pongrác hajdút, s ha az utolsó órában váratlanul meg nem jelenik Sándor, megölik az ártatlan leányt. A két főbűnös életével lakolt, Pongrác remete lett, Manci a veszprémi apácák közé vonult, Sándor a törökök ellen vívott harcokban esett el.

A *Somló* Bakacs Elek szerelméről szól. Bakacs Elek, Somlóvár ura, beleszeret Lórába, a szép sümegi leányba

s feleségül veszi szíve szerelmét. De Luca, Devecser asszonya, szerelmi bosszút forral Lóra ellen. Mikor Szolimán szultán hadai elözönlik az országot, Elek is kardot köt, elbúcsúzik hitvesétől; lelkére köti a kesergő asszonynak, hogy őrizze gondosan kedves sólymát és agarát. Luca ellopatja a sólymot és agarat, álruhába öltözik, felkeresi Eleket s egy lantos képében elhiteti vele, hogy felesége megcsalja. Bizonyságul odaadja neki a sólymot és agarat. A lovag bőszült haraggal vágtat Somló felé, felesége a várkapuban ül, egy deli úrfi szerelmesen öleli a szép asszonyt. Bakacs Elek átszúrja Lórát, most hirtelen megjelenik Devecseri Luca. A mellőzött szerelmes asszony kijelenti, hogy Lóra ártatlan: az úrfi, akivel ölelkezett, édestestvére volt. Bakacs Elek megőrül fájdalmában s világgá megy.

Kisfaludy Sándor termékeny epikus volt, évtizedeken keresztül kitartóan művelte a regeköltészetet. Első regéit lelkesedéssel fogadták *(Csobánc, Tátika, Somló)*, az országos siker buzgó munkára ösztönözte. Regeköltői művészete nem fejlődött. Az 1820-as években közzétett regéi már költői erejének hanyatlását mutatják *(Dobozy Mihály és hitvese, A szentmihálybegyi remete, A megbosszult hitszegő, Antiochus, Gyula szerelme)*; még gyöngébb volt regetermése az 1830-as években. *(Kemend, Döbrente, Szigliget, A somlai vérszüret, Eseghvár, Micbán, Frangepán Erzsébet, Balassa Bálint, Viola és pipacs vagy a hamis barát.)*

Regéinek szálait rendszerint egy-egy dunántúli várhoz fűzte; egyébiránt mind az, amit elbeszélt, a maga kitalálása vagy külföldi olvasmányainak módosítása.

A dunántúli nép mondáiból semmit sem merített, a magyar történelemből igen keveset vett, annál erősebben hatottak rá Veit Weber prózai elbeszélései. Mint Himfy Szerelmeiben Petrarcának, csaknem annyit köszönhetett Veit Webernek regéi megírásában. A történeti korfestéssel nem törődött. Sokat beszélt ugyan a magyar hazáról, a nemzeti erényekről, a nemesi becsületről, de ezek a lírai áradozások annál is inkább kiesnek elbeszélései keretéből, mert mesélgetései tele vannak bántó anachronizmusokkal. Amit ő ábrázolt, az nem a középkori magyar élet, hanem a XIX. század első negyedének dunántúli földesúri világa, elegyítve hátborzongató német lovagdrámák motívumaival. A történeti műveltségű olvasó nem találja örömét ezekben a középkori históriákban, az esztétikus megütközik a meseszövés kezdetlegességein.

A regeköltő semmihez sem értett kevésbé, mint a költői elhitetés művészetéhez. Hihetetlen történeteket eszelt ki, váratlan mozzanatok belevonásával vitte előbbre meséit, a bonyolítás naivságát a motiválás gyöngeségével tette még szembeszökőbbé. Hősei kétfélék: vagy testilelki nagysággal-szépséggel megáldott, csodálatraméltó, nemes egyének; vagy olyan gonosz teremtmények, hogy a költő nem is tudja őket elég sötét színezéssel ábrázolni. Egymás képére teremtett bábalakok vonulnak fel minden regéjében: a büszke apa, a hervadó leány, a szenvedő dalia s a szerelmes pár boldogságát feldúló cselszövők. Ezek mellett megjelennek a kevély nemesek, a hű szolgák, az álöltözetű bérencek, a titokzatos multú remeték, a szerelmet hajhászó asszonyok s a német romantika egyéb is-

mert alakjai. A valószínűtlen helyzeteknek, a megokolatlan mesefejlődésnek és az elbeszélés krónikás menetének megfelel a befejezés is: a váratlan és borzalmas katasztrófa. Az ármány diadalmaskodik, a gonoszság tönkreteszi a derék emberek boldogságát.

Kisfaludy Sándor regéinek megvan az irodalomtörténeti jelentőségük. Föllépése idején éppen az ilyen rövidebb elbeszélő költeményeknek volt híjával irodalmunk, a költőt ezen a téren az úttörés érdeme illeti meg, a regéi kibocsátásával meghonosított epikus műfaj új jelenség volt költészetünkben. Aránylag nem hosszú elbeszélő költeményei, köztetszéssel találkozó romantikus felfogása és sebesen gördülő versszakai újságként hatottak; deli hőseiért, szelíd hölgyeiért lelkesedett a nemesközönség; a régi magyar világ dicsőítése, a nemesség nemzetfenntartó szerepének kiemelése és a földesúri élet eleven rajza megfeleltek a kor hangulatának. Az olvasóközönség a papságból és a földbirtokos-nemességből került ki; ez a konzervatív úri osztály mindaddig, amíg Vörösmarty Mihály fel nem lépett, Kisfaludy Sándorban látta a nemzet igazi epikusát. Bizonyos, hogy a regékben sűrűn felbukkanó lírai helyek költőre vallanak; csakhogy nem epikai, hanem lírai költőre; ez a költő szónoki pátoszával, hazafias vallomásaival, magyaros kifejezéseivel hat elsősorban.

Mint prózai elbeszélőnek nem volt hatása a magyar regény és novella fejlődésére. Levélregénye, a *Két szerető szívnek története,* befejezetlenül maradt. A levélalakban írt regény hőse, Bodorfy Imre, maga a költő; Bodorfy a csatatéren harcol s érzékeny sorokat vált szerelmesével, Meződy

Linával; feltárják egymásnak lelki világukat, vigasztalják egymást; az első levél forró szerelmi vallomása után kölcsönös megértés következik, de az ifjúnak még katonáskodnia kell Németországban és Svájcban s nem röpülhet haza imádottja karjaiba. A regény tulajdonképpen egyik részlete Kisfaludy Sándor életének, áthidaló fejezet a Kesergő Szerelem és a Boldog Szerelem között. Szegedy Rózával folytatott levelezését vette alapul regénye kidolgozásához, de a leveleket alaposan átdolgozta, legtöbbjét idegen írókból kiszedegetett gondolatokkal szőtte át. Kézirata annak a szentimentális szellemi áramlatnak terméke, mely Rousseau és Goethe hatása alatt a XVIII. század végén európaszerte elterjedt. Főkép Rousseau híres regénye, a Nouvelle Héloïse, hatott rá, de német írókból — Bouterweck, Cramer, Soden, Weber műveiből is — eleget merített. Az átvételek a formára, hangulatra, gondolatokra, képekre és kifejezésekre egyaránt kiterjednek. Tulajdonképpen csak stílusa érdemel figyelmet.

Toldy Ferenc kiemelte Kisfaludy Sándor verses regéinek nemzeti szellemét és erős alanyiságát mind a szerelmi, mind a hazafias érzelmek festésében: «Éppen ennek köszönik a regék azon általános és mély hatást, melyet a nemzetre tettek, valamint azon hatályos, eleven s bájosan pongyola előadásnak, melyért nem annyira költeményt olvasni, mint egy kellemes elbeszélőt bizalmas családi körben, a kandalló mellett, hallani látszatunk». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Imre Sándor szerint a regék gyönyörű regényes képek a régi magyar életből, vonzó érzelmességgel, jó nyelven elbeszélve. «Ha bennük a nyelv néha közönséges, erőtelen, prózai s gondolathoz és tárgyhoz nem méltó, annak oka az, hogy Kisfaludy Sándor a nyelvújításhoz nem csatlakozott, a klasszikai újabb iskola művészeti csínját, szó- és előadásbeli nemesebb módját eltanulni

nem akarta, követvén ebben a régiekhez, egyszerűhöz vonzódó kortársak óhajtását és hajlamait.» (A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874.) — Beöthy Zsolt is rámutatott arra, hogy a regékben a nemzeti színezet, hazafias hang, könnyű verselés hatottak, bár a költő «mindig ugyanazokat az érzéseket zengi, versei áradozva folynak szét, jellemezni nem tud s leírásai is elmosódottak». (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Heinrich Gusztáv szerint a költő nem annyira az esemény elmondásában találja kedvét, mint inkább az eseményekhez fűződő lelkiállapotok festésében: az epika rovására szembetűnő a lírai színezet. (Kisfaludy Sándor regéi. Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf.) — Angyal Dávid felhívta a figyelmet Weber hatására. «Nem is tisztán epikai költeményeknek kell tekintenünk a regéket, hanem lírai hangulatokban áradozó beszélyféléknek.» (Kisfaludy Sándor minden munkái. VIII. köt. 4. kiad. Budapest, 1893.) — Császár Elemér szerint a regék legtöbbször újfajta változatai a Himfy Szerelmeinek, az első regék még tárgyiasabbak, a későbbiekben mind jobban erőre kap a liraiság. Az érzelmi elem különösen a Gyula Szerelmében teng túl, a cselekvény itt minduntalan háttérbe szorul. (Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910.) — Regéi, mondja Kéky Lajos, a Dunántúl vidékeire visznek bennünket, a váromladékokat benépesítette fantáziájával, képzelt hőseiről érzelmes történeteket mesélt hallgatóinak. Nem dunántúliak ezek a regék, hanem a költő leleményei. «E regékben a szenvedő, sóvárgó szerelmesek várablakaikon kinéznek a messze tájra s elmereng tekintetük a Balaton tükrén vagy a Bakony erdős hegykoszorúján.» (A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Keszthely, 1925.) — Gálos Rezső szerint a költő meséi naivak, de szépen tudja őket elmondani s jól érzékelteti az álomszerű hangulatot. Pátoszig emelkedő izzó hazaszeretetébe a környezeti elemek sűrűn beszövődnek; a korabeli túladunai nemesi társaséletet helyezi vissza egy képzelt regényes multba. Epikus tehetsége első három regéjében a legerősebb. (A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927.)

Prózában írt levélregényének jelentőségéről többen nyilatkoztak dicsérettel. — Toldy Ferenc szerint ez a mű regényirodalmunk dísze. (Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 10. köt. Budapest, 1875.) — Rényi Rezső felhívta a figyelmet

arra, hogy a regényíró milyen bőven merített német forrásaiból. (Petrarca és Kisfaludy Sándor. Budapest, 1880.) — Werner Adolf forrásnyomozásai még biztosabb eredménnyel jártak. (Kisfaludy Sándor levélregénye. Egyetemes Philologiai Közlöny. II. pótkötet. Budapest, 1890.) — Angyal Dávid szerint a regény, ha Kisfaludy Sándor befejezi és kiadja, nevezetes adaléka lett volna a magyar érzékenység történetének; szép magyaros stílusa miatt dícsérhető is; csak azt nem állíthatni, hogy a költő művészettel rajzolta a lelki állapotokat. (Kisfaludy-kiadás. VIII. köt. Budapest, 1893.) — Császár Elemér a történeti fejlődés szempontjából igazat adott Toldy Ferencnek, de megemlítette a mese soványságát, a jellemzés egyhangúságát, az érzelemfestések bágyadtságát. (Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910. A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Gálos Rezső szerint a regény régi szépprózánk egyik legszebb alkotása s már csak azért is méltán verseng Kármán József novellájával, mert kevésbé érzelmes, férfiasabb, magyarosabb ízű, stílusa erővel teljesebb. (Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.)

A költő prózai munkái közül sokáig kiadatlanul hevert: Napló és francia fogságom című kézirata. (1796.) Elmondja benne, hogyan búcsúzott el bécsi testőrtársaitól, mint vonult át ezredével az osztrák falvakon; leírja az olasz városokat, Milánóba való megérkezését, a franciák várostromát; feljegyzi hadifogságának érdekesebb mozzanatait és kiszabadulásának történetét. Nem művésze a stílusnak, de őszinte és eleven útleíró. — Angyal Dávid szerint ez a Napló a legértékesebb prózai műve. (Id. Kisfaludy-kiadás. VIII. köt. Budapest, 1893. Kisfaludy Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.) — Császár Elemér szerint a Napló nemcsak a legjobb prózai műve, hanem Mikes Levelei és Kármán Fannija mellett az egész XVIII. századnak legvonzóbb prózája. (Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910.) — Ugyanez Gálos Rezső véleménye is. (Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.)

Kiadások. — Regék a magyar előidőből. Buda, 1807. (A költő első regés kötetében három költemény foglal helyet: Csobánc, Tátika, Somló. «Az bizonyos — olvassuk a kötet előszavában — hogy a régiség még a legdurvább embert is érdekleni szokta s minden embert hazájának régisége inkább, mintsem a külföldiek. Lelkemnek ily meg-

ihletése szülte, a földi bajok elől megszökhetett némely óráimban, e jelenlévő Regéimet a Magyar Elöidőből; minekutána a sok háborúk által összezavarodott világnak csatázó, zajos piacáról ősi fészkembe, a természet csendes kebelébe, a mezei élet jóltévő nyugalmába visszavonulván, itt, lakásom romántos körében, milyent sok jeles és szép tájairól híres országokban jártomban-keltemben is keveset találtam; minekutána itt szinte naponként látom a váromladékokat, melyek minden erre utazónak szemeit, figyelmét és képzelő erejét magokra vonják és érzeményeit természet szerint a hajdani időbe merítik.» A költő lelkesen ír előszavában a magyar nyelv szépségeiről s állást foglal azok ellen, akik netalán kifogásolják ritmusait: nem a versforma teszi naggyá a poétát, hanem a gondolat, érzelem, képzelet, színezés, előadás. Hogy regéi milyen érdemüek, nem tudja megítélni, de ha velük másokat is munkára serkent, fáradsága nem hiábavaló.) — Újabb regéit az Auróra évfolyamai hozták, leghosszabb regéje önálló kötetben is megjelent: Gyula szerelme. Tíz énekben. Buda, 1825. — Első gyüjteményük: Kisfaludy Sándor munkái. Nyolc kötet. Pest, 1833–1838. — Kritikai kiadásuk: Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadta Angyal Dávid. Hat kötet. Budapest, 1892–1893. — Kéziratban maradt prózai munkáit először Toldy Ferenc adta ki: Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Pest, 1870–1871. — Másodszor Angyal Dávid: id. Kisfaludy-kiadás. VI. köt. Budapest, 1892. — Gálos Rezső kiadása: Kisfaludy Sándor kiadatlan kéziratai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1924. évf. — U. az: Kisfaludy Sándor levelei Heckenasthoz. U. o. 1930. évf. — U. az: Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. 3. kiad. Debrecen, 1874. — Toldy Ferenc: Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 10. köt. Budapest, 1875. — Rényi Rezső: Petrarca és Kisfaludy Sándor. Budapest, 1880. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Werner Adolf: Kisfaludy Sándor levélregénye. Egyetemes Philologiai Közlöny. II. pótkötet. Budapest, 1890. — Heinrich Gusztáv: Kisfaludy Sándor regéi. Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf. — Angyal Dávid: id. Kisfaludy-kiadás. VIII. köt. Budapest, 1893. — Viszota Gyula:

Dobozy Mihály és hitvese történetének költői feldolgozása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1903. évf. — Angyal Dávid: Kisfaludy Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor a recensiókról. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. — Császár Elemér: Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910. — Baranyai Zoltán: Első Montesquieu-fordításaink. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1920. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Tóth Béla: A Kisfaludy-regék utánzatai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Elek Oszkár: Kont István a magyar irodalomban. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Waldapfel József: A Boldog Szerelem és az első Regék történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Gálos Rezső: Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.

KISFALUDY SÁNDOR, A DRÁMAÍRÓ.

KISFALUDY Sándor már ünnepelt lírikusa és epikusa volt a nemzetnek, mikor megpróbálkozott színdarabok írásával. Hosszas előkészület után 1816-ban nyomatta ki *Hunyady János* című históriai szomorújátékát. Főforrása Fessler németnyelvű magyar története volt, egész részleteket írt át belőle párbeszédekben. Terjedelmes szomorújátéka Hunyady János utolsó tetteivel, a Hunyady-ház ellenségeinek ármánykodásaival, Nádorfehérvár felmentésével és Hunyady János halálával foglalkozik. Tömérdek szereplő vonul fel benne, magunk előtt látjuk az 1455—1456. év összes történeti eseményeit. A költő nem mert változtatni az események történeti egymásutánján; úgy dolgozta fel a históriát, ahogyan forrásaiban olvasta. Helyenkint költői lendülettel írt, de egészben véve egyhangú elbeszélésekből és hosszadalmas szónoklatokból fűzte össze felvonásait. Ki kell emelnünk, hogy irodalmunkban ez az első jambusos dráma.

Kún László című históriai drámáját is jambusokba foglalta. A szomorú emlékű magyar király utolsó életéveit, szerelmi históriáját és szörnyű halálát némi képzeleti elemmel vegyítve dolgozta fel szomorújátékában.

*Bánk*jának (1821) meséje egyező vonásokat mutat Katona József tragédiájának cselekvényével, bár nem is-

merte a rövid idővel előbb, 1820 őszén, megjelent Bánk Bánt. A prózában írt érzékenyjáték Bonfinius, Palma, Fessler és Virág történeti munkáinak buzgó forgatásáról tanuskodik, de egyben arról is, hogy a szerző még a legjobb drámai témákkal sem tudott boldogulni. Shakespearetől és Schillertől csak külsőségeket tanult el, a maga ereje kevés volt arra, hogy a jellemrajz, szerkezet, korfestés, drámai dikció és színpadi technika nehézségeivel megbirkozzék. Hőse, a sértett férj, komoly erkölcsi tanítás kíséretében szúrja le a királynét s a király előtt hosszasan fejtegeti, mi volt gyilkosságának oka. A király megbékül vele, baráti kézfogásra hívja fel, végül hazafias beszédet mond az egybegyült urakhoz.

Az emberszívnek örvényei című történeti szomorújátékában is sok a kezdetlegesség. Alapeszméje az, hogy a magyar nemesembernek magyar nemesleányt kell feleségül vennie, különben megbűnhödik. Maróthy Kálmán dunántúli magyar nemes beleszeret Ilkába, a szép magyar nemesleányba, de nem veheti nőül ideálját, mert már van felesége: Milla, egy hűséges nápolyi asszony; tizennégy évi házaséletük után szörnyű katasztrófa következik: egy álruhás olasz zarándok, Milla egykori udvarlója, leszúrja Maróthyt; Ilka szíve megreped, a zarándokot agyonütik. A színdarab meséjét Nagy Lajos király korába helyezte a szerző, de helyezhette volna akármelyik századba, annyira híjával van minden korfestő mozzanatnak. Mintha egyedül azt a célt szolgálná, hogy égre-földre magasztalja a magyar nemességet. Van benne néhány szép részlet, nyelve költői, jambusai elég jól gördülnek, a cselekvény bonyolítása is

meglehetősen gyors, de a jellemrajz naivsága, a magánbeszédek hosszadalmassága, a jelenetezés gyöngesége szembeötlő hibák. Az egyik szereplő kilép a színpadra, távozása után fellép a másik, előadja mondókáját, elvonul, ismét jön az előbbi, hogy hosszas magánbeszéd után helyet engedjen két másik személynek, ezek között megismétlődik az egyedülmaradás helyzete.

Három vígjátékot is írt. A *Dárday házban* az öreg Dárday Miklós «királyi tanácsos és volt vice-ispány, tehetős földesúr, jólelkű heves ember, büszke nemes, nagy hazafi» hallani sem akar arról, hogy rokonságba kerüljön a Lamarine-családdal, mivel ez a familia nem magyar eredetű és nem nemes; pedig az öreg Lamarine «jó ember, nagy vitéz, nyugodalomra bocsátott huszárgenerális érdemkereszttel». Neki is, Dárdaynak is van egy-egy derék fia és egy-egy szép leánya, úri család mind a kettő, a fiatalok szeretik egymást, az öregek jó barátok, de az öreg Dárday sokkal hazafiasabb, semhogy megbocsáthatná, hogy a Lamarineok ereiben francia vér kering. Szerencsére a darab végén kiderül, hogy a Lamarineok nem franciák és nem polgár-eredetűek, hanem régi magyar nemescsalád ivadékai, a szerelmesek most már egybekelhetnek. *A lelkes magyar leányban* Bodonyi Liza elfordul vőlegényétől, mert ez nem akar résztvenni az 1809. évi nemesi fölkelésben, s feleségül megy új imádójához, egy szegény nemesemberhez, aki szívesen köt kardot hazája védelmére. *Az elmés özvegy* hőse, Nina, a lelkes honleány, ahhoz a kérőjéhez megy nőül, akiben legerősebb a hazafias érzés. Mindezek a «magyar nemesházi rajzolatok» azzal a tanulsággal szolgálnak, hogy

Magyarországon a magyar nemesen kívül senki más nem jöhet számításba. Ezek a színművek a magyar nemesség dicsőítésére készültek s kirívó célzatosságukat tekintve egyedülállók a maguk nemében. Valóságos konzervatív iránydrámák. Tele vannak gőggel és előítélettel. A költő ott, ahol hatni akar, egy-egy büszke frázist ad hősei ajkára; ott, ahol művészi óhajt lenni, egy-egy hosszú szónoklattal buzdít a hazafias érzésre. Érdeme, hogy a magyar nemesség gondolkodását, érzésvilágát, társalgó módját korszerűen tünteti fel; egyébiránt meséi érdektelenek, jelenetei fárasztók, párbeszédei egyhangúak. Vígjátékaival nem volt szerencséje a színpadon. Amilyen nagy diadalokat aratott öccse, Kisfaludy Károly, éppen olyan kevés sikere volt az ő színműveinek. Könyvdrámát nem lehetett életre kelteni.

Kisfaludy Sándor büszke volt drámairói tehetségére, kortársai olvasták is drámáit, de dicsérőjük kevés akadt, a fővárosi és vidéki szintársulatok hasztalan próbálkoztak meg színrehozásukkal. Az ifjabb írói nemzedék idegenkedett színműveitől, nevetségesnek találta nemesi elfogultságát, visszataszítónak földesúri dölyfét. Még öccse is bosszankodott kasztgőgje miatt: «Sándor drámáit nem tudom szeretni — írta egyik 1826. évi levelében — balul értett hazafiság van elöntve rajta, kivált az Emberszívnek Örvényeiben a képzelet, cselekedetek, az ízlés, a nemesebb lelki morál sértve vagyon. A buta magyarnak, ki olvas és nem gondol, tetszhetik; a józan ész lehetetlen, hogy megnyugvást találjon oly érzéseken». (Kisfaludy Károly minden munkái. Bánóczi József kiadása. VI. köt. Budapest, 1893.) — Toldy Ferenc helyesen jegyezte meg, hogy Kisfaludy Sándor inkább dialogizált eposzt adott bőbeszédű Hunyady Jánosában, semmint igazi drámai cselekvényt; Kun Lászlója elejétől végig mozdulatlanul áll, míg hősét meg nem ölik; szerencsésebb volt nemesházi rajzolataiban, bár itt is inkább a hazafias hatásra célzott, mint a költőire; a jellemrajz a Dárday-Házban

is, a Lelkes Magyar Leányban is dicséretes. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Bayer József szerint a költő a történeti dráma terén csak türhetőt alkotott, de a társadalmi drámában az úttörők közé tartozik: nemesházi rajzolatai az akkori földesúri életet mutatják be hazafias intelmek kíséretében. Drámairói érzéke gyönge, irányzatossága folytonos ismétlésekre indítja. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Császár Elemér szerint legköltőibb drámája Az Emberszívnek Örvényei; nemesházi rajzolatai közül a Dárday-ház érdemel figyelmet. Szindarabjai a legrosszabb időben jelentek meg, mikor már lejárt annak az ideje, hogy pusztán hazafias szólamokkal vagy a magyar környezet rajzával lehessen hatni. (Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910.)

Kiadások. — Hunyady János. Históriai dráma öt felvonásban. Buda, 1816. (Az író «azon édes hazafiúi hiedelemmel» bocsátotta közre drámáját, hogy az kedves lesz minden magyar előtt. Tervezte munkája folytatását is, de nem készült el vele.) — Eredeti magyar játékszín. Két kötet. Buda, 1825–1826. (Tartalma: Kun László, Az emberszívnek örvényei, A Dárday-ház, A lelkes magyar leány.) — Többi drámája kéziratban maradt s csak összes munkáinak kiadása során jelent meg nyomtatásban. Már mint pozsonyi tanuló lefordította párosrímű tizenkettősökben Kleist Ewald német költő színművét: Seneca tragédiáját. Másik ifjúkori kísérlete, az Ulisszes és Penelope című vitézi tragédia, Friz András jezsuita tanár egyik latinnyelvű iskolai drámájának prózai fordítása. Ezek az ifjúkori emlékek nyelv dolgában is elég gyönge próbálkozások. (1790.) — Drámai munkáinak gyüjteménye Angyal Dávid kiadásában: Kisfaludy Sándor minden munkái. IV–VI. köt. Budapest, 1892. (A Bánk és Az elmés özvegy hiteles szövege itt jelent meg először nyomtatásban.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. I. köt. Budapest, 1887. — Lehr Vilmos: Kleist Senecája Kisfaludy Sándornál. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1890. évf. — Angyal Dávid: id. Kisfaludy-kiadás. Hat kötet. Budapest, 1892. — Mráz Elek: Negyedik László drámairodalmunkban. Budapest, 1893. — Angyal Dávid: Kisfaludy Sándor Bánkjáról. Egye-

temes Philologiai Közlöny. 1894. évf. — Kováts Antal: Párhuzam Katona és Kisfaludy Sándor Bánk Bánja között. A kecskeméti Katona József Kör évkönyve. 1896. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Császár Elemér: Kisfaludy Sándor mint vígjátékíró. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Péterffy Béla: A Hunyadiak a magyar drámairodalomban. Temesvári áll. gimnázium értesítője. 1903. — Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor Ulisszes és Penelope című tragédiája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1907. évf. — Bitzó Sarolta: Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. U. o. 1908. évf. — Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. Budapest, 1909. — U. az: Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910. — Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911. — Gönczy István: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmárnémeti, 1913. — Weber Artur: Shakespeare és Kisfaludy Sándor. Magyar Shakespeare-Tár. VI. köt. Budapest, 1913. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Elek Oszkár: Shakespeare a magyar irodalmi köztudatban. Magyar Shakespeare-Tár. XI. köt. Budapest, 1919. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929.

A KISFALUDY-IRODALOM.

A XIX. SZÁZAD első harmadában Kisfaludy Sándor volt a legnépszerűbb magyar költő, hírnév dolgában még Csokonai Vitéz Mihályt és Berzsenyi Dánielt is meghaladta. Az írói körökben nem volt olyan tekintélye, mint Kazinczy Ferencnek, de a költészet iránt érdeklődő nemesség őt tartotta a legkülönb poétának. Toldy Ferenc is úgy vélekedett, hogy az 1772—1807. évkörnek, tehát a Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc nyelvújításáig terjedő időszaknak, Kisfaludy Sándor költészete a legfényesebb irodalmi eredménye. A későbbi irodalomtörténetírók jóval tartózkodóbb hangon nyilatkoztak költészetének értékéről, de azért még mindig lelkesebben, mint amennyi Kisfaludy Sándor művészi jelentőségének valóban megfelel.

Munkáinak gyüjteményes sorozatai közül legjobb Angyal Dávid nyolckötetes Kisfaludy-kiadása.

Toldy Ferenc szerint Kisfaludy Sándor gazdag teremtő képzelete a XIX. század első évtizedében egészen új nemzeti költészetet indított meg. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt a költői sikert tekintve Csokonai Vitéz Mihály mellé helyezi, bár látókörét szükebbnek, tehetségét nem oly sokoldalúnak mondja. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Császár Elemér szerint a Himfy még most is értékes, a regéket csak koruk méltányolta, drámáit

már kortársai is kedvezőtlenül fogadták: a költő fokozatosan hanyatlott, ifjúkorának népszerűsége az 1830-as évektől kezdve a müértők szemében egészen eltünt. (Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910.) — Kéky Lajos rámutatott arra, hogy Kazinczy Ferenc iskolájának egyoldalú német hatást mutató költészetével szemben Kisfaludy Sándor eléggé müveltnek érezte a magyart kultúrájának önmagából való kifejlesztésére. A két Kisfaludy költészetében az általános emberi eszményt az egyéni és nemzeti vonások váltják fel, a lenyügözött képzelet felszabadul, az érzéseknek szükre szorított köre meggazdagodik, a kifejezések valószerübbekké lesznek, a versforma mesterkéletlenebbé válik. A tömérdek mitológiai sallang és klasszicizáló kép náluk kikopik a költészetből; nagy újítás ez akkor, amikor még Csokonai Vitéz Mihálynál is nimfák laknak a kákasátrakban s Flóra gyenge szüzei szunyókálnak a földben. (A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Keszthely, 1925.) — Gálos Rezső szerint Kisfaludy Sándor a Dunántúl egész költöiségét belevitte a magyar irodalomba. Ereje a történelmi hagyományokban volt, ezeket védte poézisével. A dunántúli íróknak Kazinczy Ferenc nyelvújító túlzásai ellen vívott harcában ő a vezér, a konzervatív világnézetnek még az új Magyarország korában is ő a legbátrabb szószólója. Élményei, érzései, reflexiói bőven buzognak majd minden müvében. (A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927.)

Kiadások. — Nevezetesebbek a következők: Himfy szerelmei. A kesergő szerelem. Buda, 1801. — Ezt követték: Himfy szerelmei. A kesergő szerelem. A boldog szerelem. Buda, 1807. — Regék a magyar előidőkből. Buda, 1807. — Hunyady János. Históriai dráma. Buda, 1816. — Gyula szerelme. Rege. Buda, 1825. — Eredeti magyar játékszín. Két kötet. Buda, 1825–1826. — Költeményeinek első gyüjteménye: Kisfaludy Sándor munkái. Nyolc kötet. Pest, 1833–1838. (Toldy Ferenc szerint a költő ekkor vette először észre, hogy a közönségnek már nem ő a kedvence, hanem Vörösmarty Mihály. A Magyar Tudományos Akadémia is kénytelen volt megosztani az 1833. évi nagyjutalmat közte és ifjabb költőtársa között.) — Toldy Ferenc kiadása: Kisfaludy Sándor minden munkái. Hat kötet. Pest, 1847. — A pótlást is Toldy Ferenc adta közre hozzá: Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Négy kötet. Pest, 1870–1871. — Legjobb Angyal Dávid

kritikai kiadása: Kisfaludy Sándor minden munkái. Negyedik kiadás. Nyolc kötet. Budapest, 1892–1893. — Zilahi K. Béla kiadása: Kisfaludy Sándor összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1901. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Kisfaludy Sándor munkái. Két kötet. Budapest, 1905–1907. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Tordai Ányos kiadása: Kisfaludy Sándor munkái. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.) — Gálos Rezső kiadása: Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben már felsorolt munkák közül különösen a következők. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Angyal Dávid: id. Kisfaludy-kiadás. VIII. köt. Budapest, 1893. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. köt. Budapest, 1897. — Angyal Dávid: Kisfaludy Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Császár Elemér: Kisfaludy Sándor. Budapest, 1910. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927.

BERZSENYI DÁNIEL.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Berzsenyi Dániel élete.
Berzsenyi Dániel költeményei.
Berzsenyi Dániel prózai munkái.
A Berzsenyi-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BERZSENYI DÁNIEL.

Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József és Virág Benedek kedveltté tették a deákos költői irányt, Berzsenyi Dániel megkapó költői szárnyalást vitt a görög-római versformákba. Az óklasszikus irányú ódaköltésnek ő a legjelesebb mestere.

Berzsenyi Dániel 1776 május 7-én született Vas megye egyik kis falujában, Egyházashetyén. Szülei, Berzsenyi Lajos és Thulmon Rozália, egyszerű életű falusi nemesek voltak. Atyja sokat tartott régi nemességére, büszkén emlegette ősi jogait, hűségesen ragaszkodott elődeinek evangélikus vallásához. Egyetlen fia betegesnek látszott, meglehetősen későn fogta a tanulásra. Berzsenyi Dániel körülbelül tizennégy éves volt, mikor hetyei birtokukról a soproni evangélikus liceumba került. Diákcsínyjeivel felülmúlta valamennyi társát, a tanuláshoz nem érzett kedvet, atyja 1795-ben kivette az iskolából. A tizenkilenc éves ifjú nem sok tudományt vitt haza útravalóul, de kedves költőivel, Horatiussal, Matthissonnal, Gessnerrel szívesen foglalkozott. Nappal atyja gazdaságát gondozta, éjjel olvasmányaiba merült.

Huszonhárom éves korában nőül vette Dukai Takách Zsuzsánnát, elköltözött atyjától; egy vasmegyei faluba, Sömjénbe, vonult; kilenc esztendeig gazdálkodott itt anyai

örökségén és neje részjószágán. Szabad idejét olvasgatással és versek írásával töltötte. Mivel nem bízott magában s bizalmas barátja sem akadt, nem gondolt arra, hogy költeményeit kinyomassa; rejtve is maradtak azok mindaddig, míg Kis János 1803-ban föl nem fedezte költői tehetségét. Kis János ebben az időben a szomszédos Nemesdömölk evangélikus lelkipásztora volt, az ifjú földesurat több ízben meglátogatta, barátságot kötött vele, megtudta féltve őrzött titkát, három költeményét sietett megküldeni Kazinczy Ferencnek; a széphalmi vezér elragadtatással nyilatkozott az új költőről. Kazinczy Ferenc levelei mindenfelé elvitték a sömjéni földesúr hírét, a szerény költő nem zárkózhatott el a nyilvános fellépéstől.

Semmi sem jellemzőbb az akkori kezdetleges irodalmi viszonyokra, mint az, hogy a magasztalt ódaköltő versei csak 1813-ban jelentek meg nyomtatásban, tehát tíz évvel azután, hogy Kis János és Kazinczy Ferenc elolvasták kéziratát. Berzsenyi Dániel ekkor már a somogymegyei Niklán lakott, ide 1808-ban költözött át. Itt is folytatta régi életmódját: a gazdasági munkaidőben szorgosan ügyelt jobbágyaira és béreseire; szabad óráiban olvasott, verselt, barátaival levelezett, gyermekeivel foglalatoskodott.

1817 tavaszán gróf Festetich György helikoni vendéglátásán nagy ünneplésben volt része, de nem sokkal utóbb megjelent Kölcsey Ferenc kritikája is. Ez mód nélkül felháborította. Irígy támadást látott a bírálatban, meggyalázottnak hitte egész költői munkásságát; s mikor Kazinczy Ferenc annak a nézetének adott kifejezést, hogy Kölcsey

hangja és felfogása nem tanuskodik tiszteletlenségről, elfordult a széphalmi vezértől, őt is részesnek hitte a szigorú recenzió kibocsátásában. Egyrészt esztétikai tanulmányokba mélyedt, hogy megfelelhessen «ocsmány karakterű» bírálójának, másrészt felcserélte egykor bálványozott mestere barátságát Döbrentei Gáboréval; ez viszont minden alkalmat felhasznált arra, hogy a dúltlelkű költőt Széphalom és az ifjabb írók ellen izgassa. Az áldatlan huzavona nem ártott írói tekintélyének. 1830 végén ő lett az Akadémia filozófiai osztályának első rendes tagja; ez a kitüntetés örömmel töltötte el. Csendes falusi élet után 1836 február 24-én halt meg. Halála helyén, Niklán, temették el. Három fia és egy leánya maradt.

Berzsenyi Dániel érdesmodorú, de őszinte, komoly, jellemes férfiú volt; a magyar nemesi előjogok rendületlen védője, a régi rendi alkotmány odaadó híve. Mint Kisfaludy Sándor, ő sem tudott belenyugodni abba a gondolatba, hogy nemes és nem-nemes egy nagy nemzeti közösségbe olvadjon.

Adatok Berzsenyi Dániel életéhez:

1559. — A dunántúli egyházas-nagyberzsenyi Berzsenyi-nemescsalád tagjai néhány, őseiktől öröklött, birtokaikra nézve királyi megerősítést kapnak a Habsburg-háztól. (A Berzsenyiek közül többen vitézül harcolnak a törökök ellen, résztvesznek a nemesi hadbaszállásokban, rokonságba kerülnek a Dunántúl legtörzsökösebb ágostai hitvallású földbirtokos-familiáival. A család ősi fészke a veszprémmegyei Berzseny falu.)

1776. — Berzsenyi Dániel születésének éve. Május 7-én születik Vas megye celldömölki járásának egyik kis falujában, Hetyén. (Egyetlen gyermeke Berzsenyi Lajos nemesúrnak és Thulmon Rozália nemesasszonynak. Születési évét Toldy Ferenc 1780-ra tette, de 1876-

ban a Hetye mellett fekvő Nemesdömölk evangélikus kereszteltjeinek anyakönyvéből kiderült a helyes dátum.)

1790. — Atyja beiratja a soproni evangélikus liceum grammatikai osztályába. (Mivel első osztályos társainál nagyobb és idősebb, gyorsabb a felfogása, de egyúttal zabolátlanabb a magaviselete. A polgárok és jobbágyok engedelmességhez szoktatott gyermekei félnek erejétől. A német városban hamar megtanul németül, jól halad a latin nyelvben is, a testgyakorlást és verekedést azonban jobban szereti a tanulásnál. «Én egykorúim között — írja később — legelső magyar táncos voltam; lovat, embert, asztalt általugrani nékem játék volt. Sopronban magam tizenkét németeket megvertem és azokat a város tavába hánytam; és az én szeretőm az én karjaim között elalélt.»)

1795. — Ez év nyarán atyja Sopronból hazaviszi Hetyére s megkezdi földbirtokossá való nevelését. (A tizenkilenc éves ifjú már kinőtt a retorikai osztályból, rakoncátlanságával sok bajt okozott, tanulmányaiban egyre hanyagabb lett, ezért szakították félbe iskolázását. A fiúnak otthon többször meggyűlik a baja atyjával. Anyja már nem él, bizalmasa nincs, atyját távol érzi magától.)

1799. — Nőül veszi Dukai Takách Zsuzsánnát. Felesége kilenc évvel ifjabb nála: tizennégy éves. Az esküvő után a vasmegyei Kemenessömjén faluba költözik feleségével, itteni birtokukon gazdálkodnak. (A fiatalasszony mindenben alkalmazkodik férjéhez, megelégszik két kis meszelt szobával, nem kíván tehetős helyzetükhöz mérten úribb módon élni. «Ami feleségemet illeti — írja róla később a költő Kazinczy Ferencnek — középszerű mindenben; tizennégy éves korában vettem el, együgyűségben találtam és abból fel sem szabadítottam.» A takarékos házaspár szépen gyarapodik, a sógorság irígy szemmel tekint rájuk, nincs békesség a költő édesatyjával sem.)

1802. — Kis János a Sömjéntől félóra járásnyira fekvő Nemesdömölk papja lesz, meglátogatja a sömjéni evangélikus fiókegyházat, megismerkedik Berzsenyi Dániellel, ez szintén gyakran átmegy a nemesdömölki templomba, hogy meghallgassa a neves író és nagyhírű prédikátor egyházi beszédeit. (Kis János nem tudja, hogy sömjéni híve titokban költő is; barátságuk azonban egyre jobban erősödik; a tekintélyes földesúr legidősebb fiának a nemesdömölki lelkipásztor lesz a keresztatyja, a lelkipásztor leányát a földesúr tartja keresztvíz alá.)

1803. — Kis János olyan bizalmat ébreszt Berzsenyi Dánielben, hogy a zárkózott poéta hosszas lelki vívódás után megmutatja neki néhány versét. («Már csak nyiltan megvallom komám uramnak, hogy én egy időtől fogva versírással bibelődöm, nézze által ezeket s mondja meg, ha mehetek-e valamire?») A lelkes prédikátor sietve tudatja fölfedezéséről Kazinczy Ferencet. («Közlöm veled — írja a széphalmi vezérhez — egy ifjú földesúrnak s hallgatómnak, Berzsenyi Dánielnek, egypár versét, még pedig minden változtatás nélkül. Ez a szépreménységű költő nagy tisztelőd. Mindeddig senki sem tudta, hogy ő verseket írt, jóllehet már szép számmal készített. Itéletedet kéri általam s nagy jót téssz vele s reménylem a literatúrával is, ha hibáit kíméléssel s szépségeit dicsérettel fogod felfedezni.» A mutatványul küldött három költemény: A magyarokhoz, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, A reggel. Kazinczy Ferenc öröme határtalan; beteg ugyan, de feledi baját, mindjárt válaszol: «Ime, midőn azon kesergek, hogy az a szent tűz, mely már csak kevesek szívében tápláltatik, közelít elalvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan borulok a szent anyának, a természetnek, lábaihoz s tisztelettel imádom bölcsességét, hogy a történetek fonalán oly szorosan fűzte a segítséget a veszély mellé. Tégedet pedig, becsülhetetlen barát, örvendő köszönettel szorítlak mellemre... Én csendes gyönyörűséggel nézem messzinnen azt a gyönyörű hajnallatot, melyet egünkön az a szép Phosphorus terjeszt s kérem az élet fonalát nyujtó lányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását». A sömjéni poéta boldog, a széphalmi mester elismerése további munkára tüzeli.)

1808. — Berzsenyi Dániel elköltözik Sömjénről, átmegy Somogy megyébe, új otthona Nikla. (Ezerkétszáz hold szántóföldje és rétje van itt, negyven hold szőlőbirtoka, értékes ménese. Elvonulva él a falu végén egy rozzant házban nejével és gyermekeivel. Jószágai gyarapításában találja örömét, fiaiból derék gazdákat akar nevelni. Ha fölballag a niklai dombokra, ellát a Balatonig.) Ez év nyarán elküldi verseinek kéziratát a már akkor Sopronban lakó Kis Jánoshoz: tegyen a versekkel, amit akar. Nem sokkal utóbb Kazinczy Ferenc meglátogatja Kis Jánost, elkéri tőle a versgyüjteményt, gondjaiba veszi a kiadás ügyét. (Széphalomról buzdító levelet ír Niklára: «Tovább, édes barátom, a szerencsésen futni kezdett úton! Virág, Kis és Dayka, kiket

elsőnek tart nemzetünkben minden, akinek ízlése van, örömmel fogadnak el szent koszorújukban». A költő hálás szívvel mond köszönetet a kitüntető sorokért: «Egy igen szent ünnepet jegyzett az úrnak levele az én életemnek aranykönyvében s nem szégyenlem megvallani, hogy egypár forró férfiúi cseppet nyomott ki szemeimből... Egy oly férfiúnak serkentése, kinek ítéletét úgy nézem, mint egy egész nemzetnek szavát, lekötelez engem, hogy lelkemnek minden erejét összeszedjem és felvonjam, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlamaimnak titkosabb csiráit, melyeket magamban sejthetek, felkeressem, kifejtsem, elrendezzem, megnemesítsem és magasítsam». Kazinczy Ferenc megküldi a Berzsenyi-verseket pesti triászának; Horvát István, Szemere Pál, Vitkovics Mihály úgy látják, hogy az újonnan feltűnt költő nagyszerű tehetség; Pest és Buda írói és tudósai örömmel beszélnek a széphalmi mester fölfedezéséről.)

1810. — Tavasszal Nikláról Pestre utazik. A pesti triász ujjongva fogadja, de kissé megütközik az ünnepelt vendég mogorva magatartásán. (A költő maga is érzi, hogy barátságtalan volt Vitkovics Mihállyal és barátaival szemben. Niklára hazaérve azzal mentegetődzik Kazinczy Ferenchez írt levelében, hogy utazása elbágyasztotta s így a pestiek «társalkodásának gyönyörűségét» nem élvezhette eléggé. «Oly lankadt lettem, hogy még Virágot sem kívántam látni.» Verseinek kiadására nézve Pesten egyezséget kötött Kis István pesti könyvárussal, átvette kéziratát Szemere Páltól, megtekintette benne Kazinczy Ferenc tanácsadásait, ezeknek egy részét el is fogadta. A kézirat most újabb vándorútra indul. Előbb a széphalmi mester vizsgálja át, tőle a pesti triászhoz kerül, olvasgatják és javítgatják szövegét.)

1811. — Nehézségek kéziratának kiadása körül. A cenzor hozzájárul a költemények kinyomatásához, de mikor a költő fel akarja vinni a kiadás árát Pestre, beüt a devalváció: a császári rendelet a pénz értékét ötödére szállítja le. (Ezzel együtt füstbe megy az a terve is, hogy visszaköltözzék szülőföldjére. Somogyot számkivetése helyének tartja, lelke Vas felé repdes. A jégverés ebben az évben mindenét elpusztítja, háza félig összedűl, egyik rokona lóvásáráson megcsalja.)

1812. — Március havában ünneplésben van része a somogymegyei rendek részéről. Ez a megtiszteltetés kibékíti Somoggyal, a figyelem büszke örömmel tölti el. (A viszonyokra jellemző, hogyan ébred

a vármegye annak tudatára, hogy egyik nemesura milyen országos érték. Teleki László gróf Pesten több ízben hallja az íróktól a niklai poéta dicséretét s mikor 1811 őszén megkapja a somogyi főispánságot, mindjárt kinevezi a nemestársai előtt ismeretlen földesurat a vármegye táblabírájává. Teleki László márciusi beiktatásán, az ünnepi ebéden, az egyik művelt nemesúr felköszönti és megcsókolja a költőt; este a főispán sógora üdvözli a magyar Parnasszus díszeként. A nemesek örvendeznek a fölfedezésnek: immár nemcsak Zala dicsekedhetik Kisfaludy Sándor személyében országoshírű poétával, hanem Somogy is.)

1813. — Megjelenik költeményeinek első kiadása. Harminchét éves. A kötetet az egész országban vásárolják. (A budai magyar királyi helytartótanács cenzora, Madarassy Ferenc katolikus miséspap, később címzetes püspök és belső titkos tanácsos, egy sort sem törült a kéziratból. Ha a pesti triász és Helmeczy Mihály nem elég ügybuzgó, a versgyüjtemény még mindig nem lát napvilágot, annyira habozó volt a költő a maga dolgában. Most az érintette kellemetlenül, hogy szegénysorsú katolikus papnövendékek költségén jelentek meg ódái, holott ő, mint tehetős nemesember, nem szorult erre a támogatásra. «A pesti növendékek tétele nékem becsület és dicsőség — írja Kazinczy Ferencnek — de ezen dicsőséget nehezen tudom Szemerének, Horvátnak és Vitkovicsnak megbocsátani.» Csakhamar megbékül, levelében együtt örvend a lelkes kispapokkal, ezek boldogoknak vallják magukat, hogy a költő szeretettel gondol rájuk. A kötetek szétmennek a vidéki városokba, Kis János örömmel írja Sopron és Győr vidékéről a szephalmi mesternek: «Berzsenyi itt is mindenütt nagy kedvességet talál. Helmeczy egynéhány exemplárokat küldött, már nemsokára mind egyig el fognak kelni. Mily öröm, mikor ilyen költő az ifjaknak is tetszik». Az ágostai hitvallású evangélikusok öröme különösen nagy, mert ők csak most kezdenek bevonulni a magyar szépirodalomba; eddig a luteránus csaknem egyet jelentett a némettel és tóttal. A költői dicsőséggel koszorúzott niklai falusi nemes ebben az évben ismét megjelenik Pesten, Vitkovicsék most még nagyobb szeretettel fogadják, de ismét elégedetlenek vele, mert nem tudják jó hangulatba hozni. Nagynehezen rábeszélik, tegyen néhány látogatást, elviszik Virág Benedekhez; a komor vendég máris kifárad, haza akar menni a fogadóba, kedvetlen és szótlan. Elviszik Kultsár Istvánhoz, a tekintélyes szerkesztő nagy udvarias-

sággal üdvözli, de ő csak a fejét billenti meg, kérdéseire éppen hogy válaszol valamit. Elkísérik a színházba, megnézik vele együtt Shakespeare Coriolanusát, előadás után búcsúzni akar; nem engedik, mert estére már sok vendég gyült össze Vitkovics házába, látni akarják a nemzet ódaköltőjét. «Hazafi tisztelettel és örömmel» fogadják, de ő nem törődik a társasággal, mindjárt kocsit kér, hogy szállására induljon. Mikor pipával kínálják, némikép megnyugszik, a vacsorát azonban alig érinti. Nem lehet belevonni semmiféle beszélgetésbe, siet a fogadóba, visszautasítja Helmeczy Mihály kalauzolását. Barátai elképedésére minden búcsúszó nélkül utazik el Pestről, hiába készítenek további programmot számára. «Ez az oly érdemes barátunk — írja Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencnek — igen elszokott az emberektől és minden gyönyörűsége, amint a szavából, viseletéből kitetszik, a magánosság. Az ő szép munkái és külsője között ég-föld a különbség.»)

1814. — Ismeretsége gróf Festetich Györggyel. (Egy alkalommal bekocsizik Keszthelyre, hogy elintézzen néhány gazdasági természetű ügyet a grófi jószágkormányzóságban. «Bosszúságomra — írja Kazinczy Ferencnek — véletlen a gróffal összevetődtem, bosszúságomra mondom, mert én mindenkor bosszúskodom, amikor igen nagy urat látok; vagy ha nem bosszúskodom is, legalább nem örülök, mert én csak magammal vagy magamhoz hasonlóval szeretek társalkodni. Azonban ez a jó gróf minden emberséget mutatott hozzám. Kertjének legritkább oltványaival megajándékozott s megparancsolta a kertésznek, hogy valamit kívánok, mindent adjon. Igen szívesen invitált magához és különösen a georgikoni examenre megkért, hogy elmenjek. De minthogy azt is veté hozzá, hogy akkor nekem valami jó svájcer tehenekkel fog kedveskedni, én nehezen fogok udvarolni. Kevély nem vagyok ugyan, de a szemtelenségtől irtózom. Már most pedig vagy gorombának kell lennem vagy szemtelennek.» A svájci tehenek mégis megérkeznek, a niklai költő nem utasíthatja vissza keszthelyi mecénásának figyelmét, a nemesúr nem sértheti meg grófi gazdatársát. A niklai Berzsenyi-ház végén ma is ott díszlik még tizenhárom nemesfajú jegenyefa, ezek csemetéit Festetich György küldte poétájának.)

1816. — Kedélybetegsége egyre gyötrelmesebbé teszi életét. (Már régebben panaszkodik leveleiben mélabúja miatt, fájlalja azt is, hogy költői ere kiapadt. Nyarankint még csak megvan valahogy, elgondol-

kodva jár-kel földjein, leheveredik lombos fái alá, csendesen szívja öblös tajtékpipáját. Tél idején örökösen tépelődik, céltalannak érzi életét, nem tud dolgozni. «Meggyőzhetetlen hidegség s munkátlanság fog el napról-napra — írja ez év februárjában Kazinczy Ferencnek — s mindazon ösztönök, melyek valaha lelkemet izgatták, lassankint kialusznak. Érzem, hogy mind magamnak, mind az emberiségnek meghaltam.» Költeményei régebben is lassan születtek, nehezen formálódtak. «Aki egy ódán — írja egy alkalommal — hétszámra dolgozni nem tud, az poéta sohasem lesz. Amely vers hamar készül, rövid életű az, mint a Varga Péter bocskora. Nonum prematur in annum, azt mondja Horác, ha jó akar lenni a vers; mert aki stante pede in uno önti a verseket, az nevetségessé teszi magát az okos előtt.» Meggyőződése, hogy «jó verset írni nagy munkát, nagy erőlködést kíván».)

1817. — Meghívót kap az első keszthelyi helikoni ünnepre. A díszes összejövetelt I. Ferenc király születése napján, február 12-én, tartják. Vele együtt Kisfaludy Sándor, Pálóczi Horváth Ádám és Dukai Takách Judit is megérkeznek Keszthelyre. (Gróf Festetich György hajadonfővel siet elébe az utcára: ez a megtiszteltetés megdöbbenti a származást, rangot és vagyont tiszteletben tartó földesurat. «Midőn egy oly ember — olvassuk Kazinczy Ferenchez intézett levelében — akinek jövedelme a három millió körül van, egy ily ünnepre harmincezret költ, semmi; de nem semmi az, midőn az ősz Festetich a szegény Berzsenyinek az utcára kalap nélkül elébe szalad. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke. Egy oly népnél, ahol a nagyok az anyanyelvet cigány-nyelvnek nevezik s a magyar írónak nem is köszönnek s a legjobb poétát is legfeljebb joculatornak nézik, Festetich nagy ember vagy ami még több, jó ember.» A barátságos környezet kissé közvetlenebbé teszi a költőt, a lakomázó asztal mellett ő is beszédes lesz, bátran védi Kazinczy Ferenc jellemét és törekvéseit Kisfaludy Sándorral szemben. Ezen a kérdésen össze is különbözik poétatársával. A «magyar Weimar» későbbi ünnepélyeire már nem megy el.) Ez év nyarán súlyos lelki csapás éri: megjelenik verses kötetéről Kölcsey Ferenc bírálata. (Toldy Ferenc szerint: «A sokkal ifjabb társ méltányló tisztelettel, de nem kevesebb szigorral hallatta Berzsenyiről mind helyeslését, mind gáncsait. Az eddig csak magasztalt s méltán magasztalt költő

nyugalmát s tiszta látását e szokatlanul nyilt nyelv teljesen feldúlta s elhomályosította; büszkesége magát meggyalázottnak, sőt magában az irodalom ügyét is veszélyeztetve látta; s ekép felelni készülvén, Kazinczytól kívánt elébb holmit megtudni. Ez, tartva Berzsenyi önkockáztatásától, ha ez költeményei, sőt önmaga költői jelleme védelmére kelne, Kölcsey tiszta szándéka mentésével meg kívánta nyugtatni, de ezzel magától is elidegenítette őt s Berzsenyi Kazinczyt is részesnek tartván méltatlan megtámadtatásában, minek ő a dolgot tekintette, beteges izgatottságban megírta antirecenzióját, melyet azonban a Tudományos Gyüjtemény szerkesztősége magának Berzsenyinek érdekében jónak látott ki nem adni».)

1820. — Ez év végét és a következő év elejét Sopronban tölti. Fiai az evangélikus liceumban tanulnak, szállásukon lakik ő is. (Kis János másoktól tudja meg, hogy költőtársa és komája Sopronban időzik, mindjárt fölkeresi, iparkodik kedvében járni. A költő panaszkodik testi-lelki bajairól; elmondja, hogy terhére van minden társaság; egyedül olvasmányaival foglalkozik. «Ő különös ember — írja róla Kis János a széphalmi mesternek — igen jóféle s becsületes karakterű s nemcsak tiszteletre, hanem szeretetre is nagy mértékben méltó; azt is tudom, hogy engem becsül és szeret, valamint ő is tudja, hogy én őtet becsülöm és szeretem, még sem nyerhettem meg tőle, hogy itt tartózkodása alatt kétszernél többször meglátogatott volna.» A niklai remete élete ettől az időtől kezdve már nem egészen a régi. Időnkint távozik hazulról, gazdasága vezetését nejére bízza, ellátogat fiaihoz Sopronba, gyógyíttatja magát a budai fürdőkben, megfordul Balatonfüreden. Már nem irtózik annyira az emberektől, vadóc természetét le akarja küzdeni, némi életkedv húzódik lelkébe. A költészettel Kölcsey Ferenc bírálatának megjelenése óta vajmi keveset foglalkozik, filozófiai és esztétikai tanulmányai kötik le érdeklődését. «Nincs magyar költő — mondja életírója, Váczy János — akinek élte alkonya oly hosszú időre terjedt volna, mint Berzsenyié. Több mint tizenöt évet számíthatunk nála ez alkonyra. Munkássága ezalatt egészen új irányt vett. Lecsillapodván ingerlékenysége, régi mesteréhez fordult, hogy fölfedezze szenvedő állapotának okait, amelyek a széphalmi vezértől elpártolásra bírták. Kazinczy tárt karokkal fogadta sokáig hallgató barátját, vigasztalni törekedett őt, de akaratlanul is oly nyilatkozatokat tett megint, amelyek éppen nem voltak alkal-

masak arra, hogy Berzsenyit végkép kiengeszteljék.» Ezt az elidegenedést később Döbrentei Gábor igen erősen kiaknázza arra, hogy a búsongó költőt a maga baráti csoportjához csatolja s elevenen táplálja lelkében mind a régi, mind az új költői iskola iránt érzett személyi és elvi ellenérzését.)

1828. — Családi öröme: fiát, Berzsenyi Farkast, a somogymegyei nemesek szolgabíróvá választják. (Három fia van a költőnek, mindegyiküket jó gazdának neveli; leánya is a régi nemesházak józan hagyományainak neveltje. Gyermekei szintén megpróbálkoznak a versírással, de később közös akarattal elhatározzák, hogy nem lépnek a nyilvánosság elé. Berzsenyi Farkas földbirtokos 1849-ben Somogy megye alispánja, a Bach-korszak elején egy ideig vizsgálati fogságot szenved; Berzsenyi Antal katona, utóbb gazdálkodó; Berzsenyi László, az atyai ház örököse, földbirtokos; Berzsenyi Lidia egy dunántúli nemesúr felesége.)

1830. — A Magyar Tudományos Akadémia első tagválasztó ülésén az igazgatótanács kinevezi a Magyar Tudós Társaság filozófiai osztályának rendes tagjává évi háromszáz pengőforint díjjal. (A kitüntetés annyira föllelkesíti, hogy még a fővárosba való felköltözésre is hajlandó, de erre az akadémiai alapszabályok szerint nincsen semmi szükség. «El valék már készülve — írja Döbrentei Gábornak — hogy házamat végképpen elhagyjam s nemzetem díszei között új életet, egy hozzám illőbb életet kezdjek.»)

1831. — Nagy aggodalmai az ázsiai kolera pusztításai és a felvidéki jobbágyság lázadása miatt. Attól tart, hogy a parasztzendülés a dunántúli vidékekre is átterjed. Nikláról a veszprémmegyei Halimbára megy családjával. (A niklai jobbágyok szeretik «Dani uraságot», mert emberségesen bánik mindenkivel, de azért a földesurak óvatosak, olyan helyekre menekülnek, ahol sok a nemesség és nincs messze a katonaság. A dunántúli pórnép nyugodtan marad, bár a járvány az ő soraikat is tizedeli. Másfél hónapi távollét után, szeptember elején, a költő és családja visszatér Niklára. Ekkor értesül Kazinczy Ferenc haláláról. Sajnálja egykori mesterét, de sok keserű megjegyzést is tesz személyére Döbrentei Gáborhoz írt levelében.)

1832. — Résztvesz az akadémiai nagygyűlésen, figyelemmel kíséri a tanácskozásokat, meglátogatja Szemere Pált, Horvát Istvánt, Fáy Andrást, találkozik gróf Széchenyi Istvánnal és báró Wesselényi Mik-

lóssal. Mágnás-tisztelői elviszik a Nemzeti Kaszinóba, az arisztokraták és nemesurak nagy szívességgel fogadják. (Megjelenik az 1834. és 1835. évi akadémiai nagygyülésen is, jól érzi magát a tudomány emberei között, bizalmas barátja Döbrentei Gábor.)

1833. — Széchenyi István eszméinek hatása alatt összeállítja nemzetgazdasági megfigyeléseit. (A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól szóló tanulmányában a jobbágysággal való helyes bánásmódon kívül felhívja a figyelmet a zsidóság vészes üzelmeire. Tapasztalatai szerint a falusi zsidók olyan romlottlelkü csalók és orgazdák, hogy kész veszedelem megszenvedni őket az együgyü nép között.)

1836. — Február 24-én, hatvan éves korában, meghal Niklán. (Kölcsey Ferenc még ebben az évben megírja emlékbeszédét, a remekmüvet Helmeczy Mihály olvassa fel a Magyar Tudományos Akadémia tagjai előtt, az emlékbeszéd búcsúzó szavai mély hatást tesznek az egybegyültekre: «Az élet útjai keresztüljárnak egymáson s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől; de a sírdomb békesség laka s küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a földi leplet s vele a halandó gyarlóságait levetkezéd. Elköltözött az ember; a költő miénk, e nemzeté marad végiglen, e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt bírja».)

1842. — Megjelenik összes munkáinak gyüjteménye. (Munkáit Döbrentei Gábor gyüjtötte össze s adta ki számos jegyzettel, a költő arcképével és életrajzával. Felhasználta a kedvező alkalmat, hogy a gyüjteményben lappangó támadást intézzen Kazinczy Ferenc ellen. Toldy Ferenc szerint: «A költő életrajza s verseihez bő jegyzések terhelik ez izetlen kiadást, mely számtalan helyen elváltoztatva adja Berzsenyi szövegét».)

1860. — Somogy vármegye rendei emlékoszlopot emelnek sírja fölé a niklai temetőben. (Ugyanebből az évből való báró Vay Miklós Berzsenyi-szobra a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében. Születésének százéves fordulója alkalmából, 1876-ban, a vasmegyeiek emléktáblával jelölik meg a költő hetyei szülőházát.)

1880. — Niklán meghal a költő legidősebb fia, Berzsenyi Farkas földbirtokos. (Négy évvel később, ugyancsak Niklán, meghal legifjabb

fia, Berzsenyi László földbirtokos is. A család fiúágon Berzsenyi Farkas gyermekeiben virágzik tovább.)

1896. — A vasmegyeiek Szombathelyen felállítják a költő szobrát. (A szobor Kis György műve.)

1904. — A somogymegyeiek Kaposváron megalakítják a Berzsenyi Dániel nevét viselő irodalmi társaságot. (Újjáalakulása 1925-ben.)

Irodalom. — Döbrentei Gábor: Berzsenyi Dániel összes művei. Buda, 1842. (A költő első részletesebb életrajzával.) — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Az itt közölt életrajz már előzőleg több ízben is megjelent.) — Balogh Gyula szerkesztésében: Emlékkönyv Berzsenyi Dániel születésének százados évfordulóján. Szombathely, 1876. — Angyal Dávid: Berzsenyi Dániel. Budapest, 1879. — Körösy László: Berzsenyi Dániel. Pozsony, 1884. — Noszlopy Tivadar: Emlékeim Somogyból. Kaposvár, 1887. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Négyesy László: Berzsenyi iskolázásáról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1893. évf. — Váczy János: Berzsenyi Dániel életrajza. Akadémiai díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, 1895. — Noszlopy Tivadar cikkei és adalékai a költő és családja életéhez. Vasárnapi Ujság. 1898. évf. — Gálos Rezső: Berzsenyi és Kis János komasága. Irodalomtörténeti Közlemények. 1921. évf.

BERZSENYI DÁNIEL KÖLTEMÉNYEI.

Berzsenyi Dániel az érzelmes német költők hatása alatt kezdett verselni. Eleinte Matthisson modorában, a német költő gondolatainak és képeinek felhasználásával, adott számot ifjúkori érzelmeiről. Megénekelte élete kemény végzetét, a magányt, a mulandóságot; emlegette az est méla csöndjét, a hold reszkető sugarait, a patak kedves csörgését; írt néhány verset szerelméről és mélabújáról. Nemcsak alaphangja azonos Matthissonéval, egész versszakokat fordított tőle rímes sorokban időmérték nélkül. Ezek a bánatos rímelések éppen úgy nem mutatják a későbbi nagy költőt, mint bölcselkedő irányú Schiller-utánzatai.

A németes érzelgésből Horatius olvasása vezette át a római világfelfogáshoz. Sem Kazinczy Ferenc, sem Kis János, sem Virág Benedek nem hatott annyira lelkére, mint a magyar óklasszikus iskola példaképe: Horatius. Matthisson szentimentálizmusát a római poéta életbölcseletével cserélte fel. A korszellem kedvezett átalakulásának. Az ősi dicsőség elenyészni látszott, a magyarság legjobbjai keserű hangon korholták tétlen honfitársaikat. Mint a többi magyar költő, Berzsenyi Dániel is a romlatlan erkölcsök dicsőítőjét s a nemzeti elaljasodás kérlelhetetlen ostorozóját látta Horatiusban; a halhatatlan római

lantos példájára ő is megkísérelte nemzete buzdítását. Így zendült meg ajkán a megrázó erejű hazafias ódák egész sora.

«Romlásnak indult hajdan erős magyar, Nem látod, Árpád vére miként fajul, Nem látod a bosszús egeknek Ostorait nyomorult hazádon?» Halhatatlan szózat, a rajongó hazaszeretet feljajdulása. Nyolc századoknak vérzivatarjai közt állnak Budának megrongált tornyai s az erkölcstelen fajzat most dúlja fel a várat, mely mosolyogva nézett annyi ádáz ostromot. Nem ronthatott el tégedet, ó magyar, a vad tatár kán xerxesi tábora, sem a világot ostromló töröknek napkeletet leverő hatalma; nem fojthattak meg az öldöklő századok, a titkos gyilkosok, a visszavonás tüzei: «Mert régi erkölcs, spártai férfikar Küzdött s vezérlett fergetegid között. Birkózva győztél s Herkulesként Ércbuzogány rezegett kezedben». Most lassú méreg, lassú halál emészt; a kevély tölgyet nem az északi szélvész dönti le, a benne termő férgek őrlik meg gyökereit; így jár az ország, ha támaszát, talpkövét, a tiszta erkölcsöt, porba tiporja. Letépte fényes nemzeti bélyegét, megúnta elődei bajnoki köntösét, idegenre cserélte nyelvét a magyar. Ó, más magyar kar mennyköve villogott Attila véres harcai között; más néppel ontott vért Árpád a Duna partjain; ó, más magyarral verte vissza nagy Hunyadink Mahomed hatalmát! Így jár minden az ég alatt: «Tündérszerencsénk kénye hány-vet, Játszva emel s mosolyogva ver le». Felforgat mindent az idő. Ledőlt a nemes Ilion, leomlott Kartágó hatalma, megsemmisült Róma, Babilon. *(A magyarokhoz.)*

Új jelenés káprázatja a költőt, imént az ország jelenét és jövőjét siratta, most látnia kell a vigasztaló képeket is. Napoleon ellen táborba száll a fölkelő nemesség, a költő szíve büszke önbizalommal telik meg. «Él még nemzetem Istene! Buzgó könnyeimen szent öröm ömledezz! Állsz még, állsz, szeretett hazám! Nem hullt még alacsony porba nemes fejed!» Régi magyar módra nyeregben ül dicső seregünk, nem szállt soha Trója alá ily szép spártai had, Mátyás királyunk kevély zászlait nem emelte rettentőbb hadi nép Bécs összetört falán. «Csak sast nemzenek a sasok S nem szül gyáva nyulat Núbia párduca.» Nézd a nemest: felköti fegyverét, csákójára lobogó kócsagot tűz, fölesküszik kardjára, mindent ront s megemészt, mint Afrika búsult tigrise. «E nép nem gyülevész csoport, Nem rabbérbe emelt bús buzogányt keze, Önként áldoz ez életet.» *(A felkölt nemességhez.)*

Háborúban és békében egyformán nagy a magyar. Itt állsz nemességünk dísze, Felsőbüki Nagy Pál, itt állsz őrködő Kátóként, fedded a világot, mennyköveket szórsz. A közember neve elvész, a heverő úr híre enyészik, de «A derék nem fél az idők mohától, A koporsóból kitör és eget kér S érdemét a jók, nemesek s jövendő Századok áldják». Láttalak a fölkelő nemesség soraiban, ott Hektor és Kinizsi voltál; látlak most az országgyűlésen, itt Cicerónk vagy. Pálmaágakkal koszorús fejedre égi sugárt von messze tündöklő elméd; érdempolc illet téged: ősz atyáink között az ifjú vezért. *(Felsőbüki Nagy Pálhoz.)*

A magam osztályrésze a béke, a kiállott viharok után a nyugalom, a tündérképek hajszolása után a falusi csen-

desség. Mezeim határa nem oly gazdag, mint Tarentum vagy Larissa; szentelt ligetek homályában nincsen tiburi forrásom, de szívemben boldog megelégedés honol. «Van kies szőlőm, van aranykalásszal Biztató földem; szeretet, szabadság Lakja hajlékom; kegyes istenimtől Kérjek-e többet?» Vessen a végzet akárhova, mindenütt békességgel nézek az égre, csak te légy velem, költészet muzsája: szelíd Camoena. «Essem a Grönland örökös havára, Essem a forró szerecsen-homokra, Ott meleg kebled fedez, ó Camoena, Itt hüvös ernyőd.» *(Az én osztályrészem.)*

«Hervad már ligetünk s díszei hullanak, Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.» Közelít a tél, nem lengedez a langyos nyugati szellő, elhallgatott a madarak hangversenye, a csermely violás völgye nem illatoz, tükrét durva csalit fedi. Néma homály borong a szőlőhegyen, itt nemrég az öröm víg dala harsogott, most minden szomorú s kihalt. «Ó a szárnyas idő hirtelen elröpül S minden míve tünő szárnya körül lebeg! Minden csak jelenés, minden az ég alatt, Mint a kis nefelejts enyész.» Elvirít koszorúm bimbója, itt hágy szép tavaszom, alig ízlelte nektárját ajakam, alig illettem zsenge virágait. «Itt hágy s vissza se tér majd gyönyörű korom, Nem hozhatja fel azt több kikelet soha! Sem béhunyt szememet föl nem igézheti Lollim barna szemöldöke.» *(A közelítő tél.)*

Mindenek ura, emberi bizodalom kútfeje, hozzád száll a költő fohásza, reménye. «Isten! Kit a bölcs lángesze föl nem ér, Csak titkon érző lelke óhajtva sejt: Léted világít, mint az égő Nap, de szemünk bele nem tekinthet.» Körötted bolyonganak a világür bolygói, te terem-

tetted a láthatatlan férgeket, te hoztad elő a semmiségből a nagy Mindent, szemöldököd ronthat s teremthet száz világot. «Téged dicsőít a Zenit és Nadir, A szélvészek bús harca, az égi láng Villáma, harmatcsepp, virágszál Hirdeti nagy kezed alkotásit.» Buzgón leomlom színed előtt, Dicső! Ha lelkem majdan kikél a test zárából s közelebb járulhat Hozzád, akkor elérem azt, ami után epedek; addig letörlöm könnyeimet s megyek rendeltetésem földi pályáján, a jobb s nemesebb lelkek útjain. «Bizton tekintem mély sirom éjjelét! Zordon, de ó, nem, nem lehet az gonosz, Mert a te munkád: ott is elszórt Csontjaimat kezeid takarják.» *(Fohászkodás.)*

Berzsenyi Dániel mély honszeretettel, lángoló hévvel, elragadó pátosszal fordult nemzetéhez. Felindultan ostorozta a régi magyar erényekről való megfeledkezést, büszkén zendítette meg lantját hazája kiváló férfiainak tiszteletére. Ódáiban ragyogó képek és megkapó gondolatok váltogatják egymást, elragadó tűz és ritka nyelvi erő jellemzi őket. Az antik lírai versformákban egyetlen magyar költő sem tudta felülmúlni. Hazafias ódái különösen meglepnek magas szárnyalásukkal és fényes dikciójukkal, bölcselő ódái között is több remek található. A vallásosság, erkölcsiség, megelégedés, mulandóság eszméi sokszor ihlették merészröptű költemények írására. A falusi élet boldogságát, a költői hivatás gyönyörűségét, a baráti érzelmek örömeit az erő és gyöngédség harmóniájával énekelte meg. Csak a szerelem lángolása maradt távol lelkétől. Néhány szerelmi költeménye nem egyéb elmosódó olvasmányi visszhangnál. Lírájának a

fenség a fő jellemvonása. Mindig komoly és eszményi: a férfias erkölcsöknek és a nemzeti erényeknek hirdetője. Igaz, hogy költészete éppen a fenséges tárgyak csekély száma miatt szűk körben mozog, egy-egy kedvenc eszméjét — például a mulandóságot vagy a megelégedést — több ízben is lantjára veszi, hangulata sem változatos, de a fenséges eszmekörben és érzelemvilágban rendkívüli erőt mutat.

Líráját túlságosan átszőtte ókori vonatkozásokkal. Egyik-másik ódájában annyi a latin és görög név, hogy megértésük alapos filológiai képzettséget kíván. Gondolatai, képei, hasonlatai igen sok esetben Horatiusból indulnak ki: amint Horatius a görög lírikusokat, akként követte ő a nagy római lantost. Horatiushoz való viszonya a preromantikus szellem kifejezője. A magyar ódaköltő — hasonlóan a német írók preromantikus csoportjához — Horatiusban szellemi ősét ismerte fel, de a bálványozott latin poétából csak a saját lelki világának tetsző dolgokat vette át, ezekhez csatolta a maga eszméit és életérzését.

Ódáin és elégiáin kívül episztolákat is írt. *(Kazinczy Ferenchez, Döbrentei Gáborhoz, Dukai Takách Judithoz, Vitkovics Mihályhoz, Helmeczy Mihályhoz.)* Rímtelen jambusokban verselt, mint Kazinczy Ferenc, a horatiusi episztolák tanulmányozásának jó hasznát látta. Elmélkedett a tudomány boldogító erejéről, megemlékezett az emberek erkölcstelen babonáiról, rátámadt a külföldieskedő főurakra, magasztalta a nők hivatását, felszólalt az irígy írók és civakodó tudósok ellen; megénekelte a városi élet

kellemeit, a művelt társalgás örömét, a parasztnép durvaságát, a falusi élet sivárságát. Episztolái a versbe szedett elmélkedő és tanító próza hatását keltik. Kompozicióban és elmésségben meg sem közelítik Kazinczy Ferenc verses leveleit.

A görög-latin versformákban biztosan mozgott, az antik időmérték nélkül többnyire megakadt kifejező készsége. Magyaros versformáiban nem tudta zavartalan költőiséggel egybehangolni mondanivalóit és rímelését. Eleme volt a hellén-római strófa, csak elégiái között tűnt fel egykét igazán szép, magyaros formájú rímes költeménye.

Búcsúzik Kemenesaljától. «Messze sötétedik már a Ság teteje, Ezentúl elrejti a Bakony erdeje, Szülőföldem, képedet; Megállok még egyszer s reád visszanézek, Ti kékellő halmok, gyönyörű vidékek, Vegyétek bús könnyemet.» Ti láttátok bölcsőm ringását, ti láttátok gyermekkorom játékait, szívem örökre veletek marad, hímezze bár utamat viruló görög berek, koszorúzza bár fejemet dicső ragyogás a szerencse karjain. Nem ad vissza nekem már titeket senki! Homályba vont szemmel botorkálunk életünk pályáján, nem halljuk hűséges szívünk csendes intéseit, letapodjuk az előttünk nyíló rózsákat, álmaink tarka képeit kergetjük, életünk sok szépsége örökre elvész s későn hullnak könnyeink. *(Búcsúzás Kemenesaljától.)*

Levelet ír barátnőjéhez: «Ne kérdezd, barátném, mint töltöm időmet S távolléted alatt kedvem miben lelem? Tudod, elvesztettem édes enyelgőmet, Tudod, magam vagyok, mert te nem vagy velem». Tüzet gerjesztek agg

diófám alatt, leplembe burkolva könyökömre dűlök, nézem a pislogó lángokat, belemerülök a képzelet álmaiba, a lelkesedés szent óráit élem. Az őszi bogár hangjai fölkeltik érzelmeimet, az emlékezet szárnyai visszahozzák életem eltűnt örömét. Két mulatótárs van ébren mellettem: «A szelíd szerelem hamvadó szikrája S bús melankóliám szomorú nótája». *(Levéltöredék barátnémhoz.)*

Elmondja életbölcseletét. Örömre születtem én is, de szép korom elmúlt, pályám végéhez közeleg, vár a gigászi Örök, mint egy csöppet az óceán, mint egy sóhajtást az orkán. Légyen álom, légyen bíró, bátran megyek elébe: «Mert ha bíró: nem furdal vád; Mert ha álom: nyugalmat ád». Ember voltam, gyarló voltam. Sírjak-e, hogy életemet nem tudtam jól használni s álmodozva bolyongtam a kies ösvényeken? Ha újra kezdhetném életemet, ismét a multat követném. Láttam a mosolygó tavaszt, láttam a perzselő nyarat, láttam minden időt és teret; ha örök ideig élnék, akkor sem látnék ezeknél többet. Nem siratom tűnő életem rövidségét, nem borzadok a jövendő kétes képétől: «Minden kornak van istene, Nem zúgolódom ellene». *(Életfilozófia).*

Egyetlen elbeszélő költeménye: *A remete.* Feldolgozása Kisfaludy Sándor hatását mutatja, tárgya egy szerelmes pár szomorú története, formája az asklepiadesi vers. (Már Kölcsey Ferenc kifejezte csodálkozását 1817. évi Berzsenyi-bírálatában, hogy a nagynevű ódaköltő lírai mértékben verselt meg egy regét s nem gondolta meg, milyen furcsán hat a maga tartalmi és formai ellentétével az ilyen antik lírai versmértékű elbeszélő költemény.)

Kiadások. — A kor irodalmi viszonyaira jellemző, hogy Berzsenyi Dániel költeményeinek kinyomatására az 1810-es években egyetlen

magyar könyvárus sem vállalkozott. Nem a tiszteletdíj miatt, mert erről szó sem volt, hanem attól féltek, hogy még a nyomdaköltség sem térül meg. Néhány írón, tanáron, papon, tisztviselőn és földbirtokoson kívül ebben az időben alig vásárolt valaki verseskönyvet Magyarországon. Évekig tartó huzavona után Helmeczy Mihály föllelkesítette a pesti és székesfehérvári katolikus kispapokat, ezek nyomatták ki a kéziratban országszerte olvasott és magasztalt ódákat: Berzsenyi Dániel versei. Pest, 1813. (Szép vonás annak a kornak erősen egyházias felfogásában, hogy a hazafiság hevülete legyőzte a vallásos féltékenységet: a luteránus költő versei katolikus papnövendékek költségén jelentek meg.) — Helmeczy Mihály rendezte sajtó alá a versgyüjtemény második kiadását is: Berzsenyi Dániel versei. Pest, 1816. (Javított és bővített kiadás. Bevezetésében a nyelvújítás lelkes védelme: Helmeczy Mihály feltünést keltő dolgozata.) — A költő halála után Döbrentei Gábor fáradozásával jelentek meg: Berzsenyi Dániel összes müvei. Buda, 1842. (Verses és prózai munkáinak gyüjteménye. A nagyobb alakú kiadás egykötetes, a kisebb alakú háromkötetes. Megbizhatatlan szövegü munka.) — Berzsenyi Dániel versei. A megrongált szöveget az eredeti kéziratokhoz és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1860. (Megbizható szövegü kiadás.) — Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel 1808–1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860. (A teljes levelezés később újból megjelent Váczy János akadémiai kiadásának köteteiben.) — Berzsenyi Dániel munkái. Újra átnézett kiadás a költő örökösei megbízásából Toldy Ferenc által. Két kötet. Pest, 1864. (Teljes gyüjtemény, jobb minden régebbi kiadásnál.) — Berzsenyi Dániel versei. Budapest, 1879. (Olcsó Könyvtár.) — Berzsenyi ódái. Magyarázta Versényi György. Budapest, 1885. (Jeles Irók Iskolai Tára.) — Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Zlinszky Aladár magyarázataival. Budapest, 1893. (Jeles Irók Iskolai Tára.) — Berzsenyi Dániel munkái. Sajtó alá rendezte Bánóczi József. Bevezetéssel ellátta Váczy János. Budapest, 1902. (Remekirók Képes Könyvtára.) — Kármán József és Berzsenyi Dániel. Kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest, 1906. (Franklin-Társulat Magyar Remekirói.) — Berzsenyi Dániel munkái. Kapi Béla bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Kölcsey Ferenc: Berzsenyi Dániel versei. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. — Erdélyi János: Berzsenyi Dániel. Szépirodalmi Szemle. 1847. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Angyal Dávid: Berzsenyi Dániel. Budapest, 1879. — Csengery János: Berzsenyi és Horatius. Középiskolai Szemle. 1882. évf. — Csernátoni Gyula: A magyar ódaköltés története. Figyelő. 1882. évf. — Kis Sándor: A magyar Horácról. Budapesti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1882. — Erdélyi Károly: Berzsenyi és Matthisson. Figyelő. 1883. évf. — Körösy László: Berzsenyi Dániel. Pozsony. 1884. — Schuber Mátyás: Matthisson hatása Berzsenyire. Rozsnyói ev. gimnázium értesítője. 1886. — Négyesy László: A magyar verselmélet kritikai története. Budapest, 1888. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1891. évf. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Boross Gábor: Berzsenyi mint drámaíró. Nagyszebeni áll. gimnázium értesítője. 1895. — Hörl Gyula: Párhuzam Berzsenyi és Horác között. Kalocsai kat. gimnázium értesítője. 1895. — Váczy János: Berzsenyi Dániel életrajza. Budapest, 1895. — Zlinszky Aladár: Berzsenyi és Schiller viszonyához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Négyesy László: Berzsenyi Dániel. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Heinrich Gusztáv: Kármán József és Berzsenyi Dániel. Budapest, 1906. (A Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Pickel Ferenc: A magyar ódai költészet fejlődése. Nagykanizsa, 1908. — Muresanu Szabin: Berzsenyi mint nyelvújító. Magyar Nyelvőr. 1910. évf. — Szabó Dezső: Berzsenyi Dániel. Nyugat. 1912. évf. — Bellaagh Aladár: Hogyan vált lehetővé azelőtt száz évvel Berzsenyi költeményeinek első kiadása? Magyar Könyvszemle. 1913. évf. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklaszszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Alszeghy Zsolt: Epigon lírikusaink a XIX. századig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Cselőtei Lajos: Berzsenyi és Horatius metaforáiról. Budapest, 1920. — Horváth János: Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924. — Lakatos Vince: A Balaton költői. Balatoni Kalauz. Szerk. Wlassics Tibor. Budapest, 1925. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely. 1925. — Gálos Rezső: Berzsenyi A Magyarokhoz című ódájának kialakulása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Gulyás József: Berzsenyi és Horatius. U. o. 1926. évf. — Halász Gábor: Berzsenyi lelkivilága. Symposion. 1926. évf. — Fábián István: A konzervatív Berzsenyi. Napkelet. 1926. évf. — Szerb Antal: Az ihletett költő. Széphalom. 1929. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BERZSENYI DÁNIEL PRÓZAI MUNKÁI.

Berzsenyi Dániel lírai termékenysége elég korán kimerült, költői indítékai fogytán új tárgyak és új műfajok után kutatott. Ódai tüzén erőt vett a tanító elem, lírai lendületét esztétikai vizsgálódásokkal váltotta fel.

A prózához való áthajlását erősen egyengette Kölcsey Ferencnek az a híres bírálata, melyet a Tudományos Gyüjtemény 1817. évfolyamában tett közzé ódáiról. A költőt felbőszítette a rideg ítélkezés, a kritikát személyes meggyalázásának fogta fel. Hogy bírálóját megcáfolhassa, esztétikai tanulmányokba mélyedt.

Észrevételek Kölcsey recensiójára (1825) című válaszában a hazai és külföldi költők és esztétikusok munkáiból vett tekintélyi érvekkel iparkodott kimutatni Kölcsey Ferenc állításainak tarthatatlanságát. Költői nyelvének kritizálgatására megjegyezte, hogy minél érzékibb és képekben dúslakodóbb a nyelv, annál elevenebb és tökéletesebb a poézis. Új szavakkal és szokatlan szólásokkal kell szebbé formálni a nyelvet. A dikciónak simulnia kell az érzés természetéhez s ezért az ódában, melynek egész valója nem egyéb, mint exaltatio, nem maradhat el a magasra csapongás. A fölhevült fantázia természetszerűleg nagyítja vagy kicsinyíti a tárgyakat, a szenvedély tüze új nyelvet alkot.

A versformáról (1826) írt tanulmányában annak a nézetének adott kifejezést, hogy a rímes időmértékes verselés nem egyezik a józan okossággal; jambusi, trocheusi, spondeusi vagy daktilusi lábakat rímekkel ellátni nevetséges. A nyugateurópai rímes időmértékes versformák céljukat tévesztők, mert a szépnek különféle tényezőit mesterkélten s egymással össze nem hangzó módon halmozzák, a görög mérték táncát a rímek énekével vegyítik, tehát táncolnak és énekelnek egyszerre. A rímes időmértékes formák hasonlatosak a festett szobrokhoz. Ha a hellének festették volna szobraikat azaz a képfaragást a képírással keverték volna, megrontották volna művészetüket. A fület sértő rímes időmértékes vers még rútabb, mint a szemet nem gyönyörködtető festett szobor.

Berzsenyi Dániel prózai dolgozatai csekély hatást tettek a magyar esztétikai gondolkodás fejlődésére. Az írók Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Szemere Pál és az Auróra-kör tagjainak hatása alatt állottak s nem vették figyelembe az ő megjegyzéseit. Ezek az észrevételek különben is inkább csak mint irodalomtörténeti érdekességű állítások vehetők számba. Tanításainak egy része már a maga korában meghaladott álláspontú volt. Amit a rímes időmértékes verselésről írt, a legnagyobb tévedések egyike; viszont el kell ismerni, hogy a poéták nyelvtermelő művészetéről szóló fejtegetéseiben világosan látott. Esztétikai nézetei részint önálló szemlélődések eredményei, részint Batteux, Bouterweck, Home, Jean Paul, Sulzer, Volney, Winckelmann széptudományi munkáiban gyökereznek.

Kiadások. — Észrevételek Kölcsey recensiójára. Tudományos Gyüjtemény. 1825. évf. (Ennek az antirecenziónak első fogalmazását nem adta ki a Tudományos Gyüjtemény szerkesztősége, mert tele volt heves személyeskedéssel. Második kidolgozásában szelídebb hangon beszélt; ezt már közölték 1825-ben. Kölcsey Ferenc válasza az Élet És Literatúra 1826. évf.-ban jelent meg.) — A versformákról. U. o. 1826. évf. (Ebben a verselméleti fejtegetésében különösen a szonetteket támadta mesterkéltségük miatt. Régebben, a Kazinczy-Kölcsey-körrel való összezördülése előtt, más volt a véleménye a szonettről: Helikon ezüstszavának nevezte s magasztaló költeményt írt róla.) — Poétai harmonisztika. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. köt. Pest, 1833. (Elmélkedések a költői szép elméletéről és az ókori klasszicizmus szelleméről.) — Csak halála után jelentek meg: Kritikai levelei. Először Döbrentei Gábor Berzsenyi-kiadásában. (Támadás a mértékes rímes verselés és a nyelvújítás ellen. Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc egyéniségének és tanításainak fanyar bírálata.) — A kritikáról. Ugyanott. (Ebből az értekezéséből is ki lehet érezni, hogy a Kölcsey Ferenctől kapott seb gyógyíthatatlanul gyötörte. Lelkéből írt, mikor fölemelte intő szavát: «Szükség, hogy a kritika a költőkkel vigyázva bánjon, nehogy a merészt félénkké s a melegszívűt hideggé tegye s az által szárnyaikat szegje».) — Döbrentei Gábor kiadása: Berzsenyi Dániel összes művei. Buda, 1842. — Toldy Ferenc kiadása: Berzsenyi Dániel munkái. Két kötet. Pest, 1864.

Irodalom. — Erdélyi János: Berzsenyi Dániel. Szépirodalmi Szemle. 1847. évf. (Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Váczy János: Berzsenyi Dániel életrajza. Budapest, 1895. — Boross Gábor: Berzsenyi esztétikai és kritikai munkássága. Erdélyi Múzeum. 1895. évf. — Négyesy László: Berzsenyi Dániel. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Morvay Győző: Berzsenyi és Sulzer. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története. Budapest, 1925. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928.

A BERZSENYI-IRODALOM.

Berzsenyi Dániel fölfedezésében Kazinczy Ferencnek volt a legnagyobb része. A széphalmi mester 1803-tól kezdve örömmel hirdette dunántúli írótársa kitűnőségét. Mikor 1813-ban Berzsenyi Dániel verses kötete megjelent, a várva-várt gyüjteményt már lelkes és megértő közönség fogadta. Kölcsey Ferenc 1817. évi és Erdélyi János 1847. évi szigorú bírálatai nem csökkentették a költő népszerűségét. A közvélemény Toldy Ferenc véleményét fogadta el: Berzsenyi Dánielt az érzés heve, a fenség, a nagy gondolatok, a lírai csapongás és a gazdag dikció Horatius fölé emelik, sőt a világköltészet legnagyobb ódaköltői, a zsoltárdalnokok és próféták, mellé iktatják. Később a Kölcsey-Erdélyi-féle kesernyés kritizálás és Toldy Ferenc lelkes magasztalása között megtörtént a kiegyenlítés. Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Váczy János, Négyesy László, Horváth János és az újabb irodalomtörténetírók fejtegetései nyomán átment a köztudatba, hogy Berzsenyi Dániel tanítványa ugyan Horatiusnak, de azért egyénisége és szelleme különbözik a római poétáétól. Nemcsak az óklasszikus ódának legnagyobb magyar mestere ő, hanem gondolataiban és stílusában is legmerészebbröptű költőink egyike.

Munkáinak gyüjteményes sorozatai közül legjobb Toldy Ferenc kétkötetes kiadása.

Kazinczy Ferenc sokszor dicsérte a költőt, bár verseinek egy részét, a kevésbé sikerült darabokat, elhamvasztva szerette volna látni. «De ó, mily szép a legnagyobb része! Újabb poétáink közt egy sincs, aki Berzsenyit utolérje.» (Levele Kis Jánoshoz: Széphalom, 1808.) — Kölcsey Ferenc szerint az országoshírű ódaköltő sok gyönge verset adott ki jó versei között. Elismerte bírálatában, hogy költeményein fenség, erő, kellem és báj ömlik el s ódáiért örökkön élni fog nemzete emlékezetében, de azt is kiemelte, hogy fensége dagályba téved, gondolatai ismétlődnek, érzései szük körben mozognak. (Berzsenyi Dániel versei. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf.) — Ezt a bírálatot Berzsenyi Dániel sohasem tudta megbocsátani. Úgy érezte, hogy mérgezett nyíllal sebezték meg, engesztelhetetlenül harcolt Kölcsey Ferenc ellen. Bírálója gyönyörü akadémiai emlékbeszéddel adott elégtételt a költő emlékének. (Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett. 1836.) — Kölcsey Ferencnél is szigorúbban ítélkezett Erdélyi János. Szerinte Berzsenyi Dánielt a maga igazi valóságában nem lehet megismerni, annyira másolója Horatiusnak. Egész gondolatvilága egyezik a római költőével, csak páratlan nyelve mutatja költői erejét. Hatásának egyik titka, hogy a deákos nemzet benne jobban értette meg azt, amit Horatiusban kevésbé értett. A magyar költő gondolataiban idegen volt, csak nyelvben a miénk, bár ezen is szembetünően meglátszik Horatius befolyása. (Berzsenyi Dániel. Szépirodalmi Szemle. 1847. évf. Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Toldy Ferenc szerint Berzsenyi Dániel tanult ugyan Horatiustól, de mesterét felülhaladta. Nyelve olyan, hogy Vörösmarty Mihályig nem versenyezhet vele magyar költő, az új költői nyelvnek ő egymaga is bizonyára kivívta volna a győzelmét. Óklasszikus külsőségei a korabeli deákos műveltségben lelik magyarázatukat, de szelleme ennek ellenére is a keresztény újkoré s a hazafias magyarságé. Nemzeti ódaköltése esemény volt a hazában. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Beöthy Zsolt szerint egyetlen magyar lírikusnál sem jutott a fenséges ily erős és eszményi kifejezésre, a külföldiek közül is csak kevésnél. Ereje megrendítő, fölemelő, áthevítő. Csodálatosan egyesül benne a finom elmélkedés, tüzes érzés, erős szemléletesség. Kitünő tanítványa Horatiusnak. Mestere hatását költeményeinek egyes részleteiig lehet nyomoznunk. (A magyar nemzeti irodalom történeti

ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Részletesen elemezte Berzsenyi Dániel írói munkásságának minden mozzanatát Váczy János. Fejtegetései világosságot derítenek az idevonatkozó összes kérdésekre. Szerinte Berzsenyi Dániel ódái a magyar óklasszikus irányú költészet igazi remekei. Pátosza oly magas szárnyalású, hogy ebben a tekintetben senki sem múlta felül. Korának eseményeit Horatius szemével vizsgálta, érzelmeibe saját lelkét öntötte. Ösztönt, irányt, eszméket Horatiusból merített, de az antik versalakokat nemzeti szellemmel telítette meg. (Berzsenyi Dániel életrajza. Budapest, 1895.) — Négyesy László szerint Berzsenyi és Horatius költészete bizonyos tárgykörökre nézve összevág, a két költő egyénisége és szelleme azonban nagyon különbözik egymástól. Berzsenyi Dániel költészetében az antik járulék és a nemzeti elem egybeolvadva, mint sajátos magyar klasszicizmus jelentkezik. Az óklasszikus irányú ódaköltést utána már senki sem tudta továbbfejleszteni, ezen a téren még Vörösmarty Mihály is csak nyomába lépett, de meg nem haladta. (Berzsenyi Dániel. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.) — Horváth János Berzsenyi Dánielben azt a költőt látja, aki a Kazinczy-kor klasszikus törekvéseit átvezeti Kölcsey és Vörösmarty romanticizmusa felé. Berzsenyi még nem kész romantikus, csak a kezdők egyike: formája antik, lelke modern melankóliájú, nyelve romantikus. Énekei mind az ódai, mind az elégiai nemben önkénytelenül eltávolodnak a klasszikus ideáltól, költői kifejezőmódja a magyar romantikus költői nyelv első megállapodását jelenti, ez a nyelv az antik versformák dajkálásával nőtt romantikus pátoszúvá. Lírájában szuggesztív hatalom, hangulatos festőiség, gomolygó nagyarányúság, harsogni és elmélázni egyaránt tudó zene van; ódaköltészete tiszta erkölcsi forrású líraiság. Életbölcselete Horatiusé, de hangulata a saját egyéni tulajdona. Ő az első nagy hangulatköltőnk. Költészetében az antik versidom és a mitológiai képtár mögött a modern ember sebzett mélasága sajog, pogány bölcsessége alatt keresztény önmegtagadás borong. (Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924.)

Kiadások. — Nevezetesebbek a következők. — Helmeczy Mihály kiadása: Berzsenyi Dániel versei. Pest, 1813. — Döbrentei Gábor

kiadása: Berzsenyi Dániel összes művei. Buda, 1842. — Toldy Ferenc kiadása: Berzsenyi Dániel munkái. Két kötet. Pest, 1864. — Versényi György magyarázatos kiadása: Berzsenyi ódái. Budapest, 1885. (Jeles Irók Iskolai Tára.) — Bánóczi József kiadása Váczy János bevezetésével: Berzsenyi Dániel munkái. Budapest, 1902. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Kármán József és Berzsenyi Dániel. Budapest, 1906. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Kölcsey Ferenc: Berzsenyi Dániel versei. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. — Erdélyi János: Berzsenyi Dániel. Szépirodalmi Szemle. 1847. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Angyal Dávid: Berzsenyi Dániel. Budapest, 1879. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Váczy János: Berzsenyi Dániel életrajza. Budapest, 1895. — Négyesy László: Berzsenyi Dániel. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Heinrich Gusztáv: id. Berzsenyi-kiadás. Budapest, 1906. — Horváth János: Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924. — Szerb Antal: Az ihletett költő. Széphalom. 1929. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KÖLCSEY FERENC.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Kölcsey Ferenc élete.
Kölcsey Ferenc költeményei.
Kölcsey Ferenc prózai munkái.
A Kölcsey-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KÖLCSEY FERENC ÉLETE.

Kazinczy Ferenc tanítványai közül Kölcsey Ferenc a legkiválóbb tehetség. Mint költő előkelő helyet foglal el líránk történetében, prózai írásművei nyomán a magyar stílus szerencsésen fejlődött, bíráló szelleme az irodalmi érzék fínomítására jelentékenyen hatott, gondolatai új eszméket ébresztettek.

Kölcsey Ferenc 1790 augusztus 8-án született Sződemeter faluban, Középszolnok megyében. Régi református nemesi családból származott. Atyja, Kölcsey Péter, biharmegyei és szatmármegyei földbirtokos volt, korán elhúnyt; hat gyermekkel hagyta hátra özvegyét, Bölöni Ágnest. A költő hat éves korától kezdve a debreceni református kollégiumban tanult. Nádfödeles házban lakott testvéreivel és egy öreg nőcseléddel, aki anyjukat helyettesítette. A kollégiumot sohasem tudta megszeretni; a tanárok komorsága, a tanulók szilajsága, az iskolai élet sivársága elkedvetlenítették; úgyszólván társtalanul nőtt fel a debreceni iskolában. Félénk viselkedése, mélabús természete, egyre jobban fokozódó olvasókedve elkülönítették diáktársaitól. A szomorúságra elég oka volt: még mint kisgyermek himlőbe esett s balszemére megvakult; atyját alig ismerte, anyja korán elhalt. A rokonok, cselédek, diákok társasága nem pótolhatta a szülői szeretet melegét.

Egyre több gyönyörűséget talált a könyvekben. Képzelete a görög és római hősök tettei körül kalandozott; az ókori klasszikusokat, különösen Cornelius Nepost, lelkesedéssel olvasta: később belemélyedt a modern írókba is. Tanulmányozta a népszerű francia szerzőket: Baylet, Montesquieut, Regnardt, Rousseaut, Voltairet; a németek költőit: Bürgert, Gessnert, Goethét, Hagedornt, Herdert, Kleistot, Klopstockot, Lessinget, Matthissont, Schillert; a magyarok közül: Csokonait, Kazinczyt, Kisfaludyt, Virágot.

Húsz éves korában Pestre ment törvénygyakorlatra. Baráti viszonyba lépett Horvát Istvánnal, Szemere Pállal, Vitkovics Mihállyal; megismerte Fáy Andrást, Helmeczy Mihályt, Virág Benedeket; szorosan csatlakozott a széphalmi mester nyelvújító irányához. Törvénygyakorlatának befejezése után nyilvánosan is fellépett költeményeivel s Szemere Pál társaságában ő írta a Mondolatra a Feleletet. Ez a gúnyirat s még inkább a Tudományos Gyüjteményben közzétett bírálatai az olvasó közönség jelentékeny része előtt népszerűtlenné tették.

1812-től kezdve biharmegyei jószágán, Álmosd faluban, gazdálkodott. A megélhetés gondjai nemesi birtokrészének gondozására szorították, az irodalmi élet után vágyódó íróból falusi gazda lett. Baráti összeköttetéseit a félreeső faluban csakúgy megtartotta, mint új gazdaságában, a világtól szintén elzárt szatmármegyei Cseke községben. Itt 1815-ben telepedett le, ekkor osztozott meg testvéreivel családi örökségén. Sivár életébe levelezése és péceli kirándulásai hoztak némi derűt. Pécelen lakott leg-

jobb barátja, Szemere Pál; kastélyában sok kedves órát töltött.

Csekei magányából az országszerte meginduló közéleti mozgalmak ragadták ki. 1829-től kezdve ereje nagyobb részét a szatmármegyei közigazgatás és az országos politika kérdései kötötték le. A szabadelvű mozgalmak buzgó harcosra találtak benne, a nagykárolyi vármegyeházán csakhamar feltűnt nagy tudásra valló felszólalásaival. 1832-ben Szatmár vármegye főjegyzőjévé és országgyűlési követévé választották, a pozsonyi országgyűlésen a legtekintélyesebb politikusok közé emelkedett. 1834 végén lemondott követi megbízásáról. Szatmár megyében a konzervatív nemesek kerekedtek felül, ő a liberalizmus eszméit képviselte, nem maradhatott helyén. Megindító beszédben búcsúzott el a pozsonyi rendektől. Utolsó szónoklatával annyira meghatotta követtársait, hogy azon a napon nem folytatták tovább az ülést. Az ifjúság gyászfátyolt kötött kalapjára, Kossuth Lajos gyászkeretben küldötte szét országgyűlési tudósításait.

Főjegyzői tisztét továbbra is viselte vármegyéjében; hivatalos ügyei mellett az irodalomnak és gazdaságának élt. Családot nem alapított, szeretettel gondozta elhúnyt fivére családját, tanítgatta patvaristáit; ezek később is hálásan emlékeztek vissza a Csekén és Nagykárolyban eltöltött évekre. Résztvett a Magyar Tudományos Akadémia munkájában is, de ahhoz, hogy régi vágyát követve állandóan Pesten tartózkodjék, nem volt elég vagyona. Az akadémiai titkárságot sem tudta elnyerni, bár erre Döbrentei Gábor lemondása után szintén vágyódott. Iró-

társainak, különösen Szemere Pálnak és az Auróra-kör tagjainak, kérésére gyakran küldött fel egy-egy verset vagy prózai darabot a folyóiratokba és évkönyvekbe. Élete végén minden idejét lekötötte a báró Wesselényi Miklós ellen indított pör. A szabadelvű ellenzéki főurat hűtlenségi pörbe fogták, védelmét ő vállalta el, de védőiratát nem fejezhette be. 1838 augusztus 24-én, élete negyvennyolcadik évében, hirtelen elhúnyt. Halála helyén, Csekén, temették el.

Adatok Kölcsey Ferenc életéhez:

896. — A honfoglalás idején a hét magyar vezér egyike, Und, megtelepedik a Felsőtisza vidékén. A hagyomány szerint az ő törzséből származik a Kölcsey-nemzetség. (Hitelesen a XIII. századig lehet kinyomozni a fölmenő ágat. Kölcsey Ferencnek Szemere Pálhoz intézett 1833. évi önéletrajzi levele szerint: «A Kölcsey-nemzetség már emberemlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartatott. A nemzetség levéltárában vannak levelek fel a 13-ik századig. A nemzetség s a megyeiek elejétől fogva úgy hitték, hogy eredetünket Ázsiából vesszük s javainkat ex prima occupatione et divisione regni bírjuk». Egyik 1831. évi hexameteres töredékében is büszkén hivatkozik családja ősi magyarságára: «Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, Nyugoti ég forró kebelem nem tette hideggé... Kölcsey-nemzetség, Ete hű maradéka, kit egykor Don hullámi körül a hét magyar egyike, hős Ond, Lángölelés zálogja gyanánt neje karjairól vőn. Vigan laktanak ők rohanó Tisza partjai mellett». A család ősi fészke a szatmármegyei Kölcse falu.)

1790. — Kölcsey Ferenc születésének éve. Augusztus 8-án születik Erdélyben, a középszolnokmegyei Sződemeteren. (A magyar-román lakosságú falut később az 1876-ban szervezett Szilágy megyébe olvasztják. A költő anyja, nemes Bölöni Ágnes, erre a vidékre való, tehát erdélyi származású; ezen az alapon a költő is félig erdélyinek vallja magát: «Én fél erdélyi vagyok s valahányszor e földről gondolkozom, poétai hév ömlik el keblemen. Ó, ha ti csak egy szikrát, csak egyet-

lenegyet kapnátok a lángból, mely keblemben ég! Akkor mienk lenne Erdély, a szép haza; változatlan örök kapcsolattal a miénk. Mit nem adnék érette, csak egyszer vethetném le magamat a földre, hol születtem s rebeghetném: visszanyertelek!» : írja később Országgyűlési Naplójában. Atyja, Kölcsey Péter, tiszántúli kálvinista nemesúr. Halálakor a költő hat éves, anyja elhúnyta idején tizenkét esztendős. Öt testvére van.)

1796. — Beiratják a debreceni református kollégiumba. (Itt tanul tizenhárom évig. Vakációit özvegy édesanyja álmosdi házában és anyai nagyanyja szödemeteri kúriáján tölti. Jóviseletű, szorgalmas tanuló. Latin olvasmányainak hatása alatt a görög államférfiakról ábrándozik; kedves játéka, hogy Akropolist épít homokból és szónoklattal dicsőíti csodált hőseit. A vallásoktatás nem sok nyomot hagy lelkén, bár a kollégium egyik fő célja, hogy rendíthetetlenül hívő kálvinistákká nevelje növendékeit.)

1805. — Csokonai Vitéz Mihály halála Debrecenben. (Kölcsey Ferenc tizenöt éves diák, elmegy a temetésre, ott látja meg Kazinczy Ferencet, de nem mer hozzá közeledni. Ekkor már javában verselget. Egyik tanára részleteket olvas az osztályban Kisfaludy Sándorból, Csokonaiból és más költőkből: «Attól fogva — írja önéletrajzi levelében — néhány tanulótársammal együtt kezdénk olvasgatni magyar és latin írókat. Kazinczy régibb munkáit kincs gyanánt tartogattuk. Akkor én jobban tudtam latinul, mint magyarul».)

1808. — Kazinczy Ferenc a Hazai Tudósításokban arról vitázik Kresznerics Ferenccel, hogy melyik Magyarország legrégibb földabrosza. Kölcsey Ferenc levelet ír Széphalomra s döntő adattal szolgál a vitás ügyben. (A széphalmi vezér örül közeledésének, a debreceni diák újabb levélben fejezi ki hódolatát, egyúttal verset is mellékel soraihoz. Kazinczy Ferenc minden gyöngédsége mellett is eléggé megbírálja a sikertelen szárnypróbálgatást: a Pávatollról szóló éneket. A tizennyolc éves ifjúnak rosszul esik a szigorú kritika, de szeretete nem csökken «Széphalom szent énekese» iránt. Öt választja pályája vezércsillagául. Mestere különösen azt köti lelkére, bogy mélyedjen bele a hellén szellemi világba. «Kedves öcsémuram még esztendeig lesz Debrecenben. Az Istenért, tanuljon meg azalatt görögül, de ne félig!» Az ifjú válasza: «Örömmel fogok a Tekintetes úr azon intésének engedelmeskedni, mely engem a görögül való tanulásra tüzel». Megtanulja

a nyelvet, kiváló jártasságot szerez a hellén irodalomban. Görög tanulmányainak egyik emléke későbbi Iliász-fordítása: körülbelül 1300 hexameteres sorra terjedő töredék az első három énekből.)

1809. — Ez év őszén Debrecenben befejezi jogtanulói pályáját. (Bár később fanyar kedéllyel gondol vissza debreceni diákéveire, sok szellemi kinccsel megrakodva hagyja el az ősi kollégium padjait. Ellenmondások kétségtelenül vannak lelkében. Olvasmányai kozmopolitizmussal kísértik hazafiasságát, a hittan tanulása nem tudja meggyőzni a dogmák igazságáról. Különösen Bayle Péter történeti és kritikai lexikona tesz rá nagy hatást, az ateista francia filozófus cinikus fejtegetései erősen táplálják szkepticizmusát, egy ideig a pogány sztoicizmusban és a pesszimista racionalizmusban talál vigaszt az emberi sors fájdalmai ellen.)

1810. — Jogi tanulmányainak gyakorlati kiegészítésére Pestre megy. Irodalmi érdeklődése fokozódik. (Latinul, görögül, németül, franciául könnyedén olvas. «Magyarul még jól azaz grammatice nem tudtam:» a magyar nyelv és irodalom tudatos tanulmányozására a pesti írók hívják fel figyelmét. Ez időtájt minden fővárosi író és tudós ismeri egymást, oly kicsi Buda és Pest; mégis szellemi paradicsom a vidéki élet sivárságából felvetődő műveltebb itjak számára. A száraz törvénygyakorlat nem tetszik Debrecen neveltjének, de végzi ezt is hecsülettel. Szabad ideje az irodalomé.)

1812. — A biharmegyei álmosdi Kölcsey-birtokon gazdálkodik. (Állás után kellene néznie — biztatják rokonai — mert nem lesz elég a jövedelme. «Hozzáteszem lelkem függetlenségét és így elég lesz»: válaszol atyjafiainak. Elszigeteltsége, szerelmi bánata, olvasmányok után való vágyódása gyötrelmessé teszi életét. Nem szeret bajlódni a béresekkel és jobbágyokkal; kevés örömet talál a vetésben, aratásban, szüretelésben.)

1813. — Érzékenysége fokozódik, magánya egyre búsabbá teszi. («Nekem a sors — írja Kazinczy Ferencnek — csapongó fantáziával vérző keblet adott együtt. Szenvedek én, mint senki itt körülem nem szenved; egy szó, egy tekintet, egy távol sejdítés lever engem s nemsokára elemésztődöm én.» Utóbb: «Az én belsőm tűzzel teljes, de külsőm, ezen nyomorult alkotmányú test, mindenre alkalmatlan. Szerfelett puha vagyok s ezen rövidlátású szem, ezen többnyire zúgó fej

azt teszik, hogy félve lépjek minden társaságba, hol nagyon ismeretes emberekre nem találhatok». Sóhaja egyik versében: «Ó, sírni, sírni, sírni, mint nem sírt senki még Az elsüllyedt boldogság után... Ah, fájdalom Lángoló, mint az enyém, csapongó s mély, Nincsen több, nincs sehol!»)

1814. — A nyarat Pécelen tölti Szemere Pál kastélyában. Itt állítják össze a Mondolatra írt Feleletet. (A debreceni ortodox reformátusok szemében Kazinczy Ferenc gyülölt ember: hite szerint kálvinista, szivében pápista, lelkében istentelen szabadkőmüves. A dunántúli katolikusok a túlzó nyelvújitót és a csipkedő kritikust gáncsolják személyében. Ez ellen a kettős áramlat ellen küzd a két jó barát: a széphalmi vezér két leghüségesebb tanitványa.)

1815. — Huszonöt éves. Gazdálkodni kezd szatmárcsekei birtokán. (Közösen gondozzák tiszamenti jószágaikat öccsével, Kölcsey Ádámmal. Élete unalmas. Mástermészetü ember, mint nemestársai; nem szeret mozogni, lovagolni, vadászni; kerüli a társaságot, bort, pipát. Olvasással és levelezéssel enyhiti a nappalok és éjjelek unalmát.)

1817. — Bírálatai a Tudományos Gyüjteményben. (Ebben az évben huzamosabb időt tölt Pesten s továbbra is a fővárosban maradna, ha adósságcsinálás nélkül pénzt tudna keríteni. Így visszavonul a csekei Kölcsey-kúriába. Szigorú bírálatai miatt elveszti népszerüségét az irói körökben. Csak néhány régi barátja — Kazinczy Ferenc, Szemere Pál — nem szidalmazza a háta mögött. Csokonai Vitéz Mihály tisztelői különösen haragusznak reá. Pálóczi Horváth Ádám a Tudományos Gyüjtemény 1818. évfolyamában gúnyoshangú verses levelet tesz közzé azzal a tanulsággal, hogy Kölcsey bírálata nem hallatszik a mennyországba.)

1823. — Harminchárom éves. Csekei magányában megírja Himnuszát. (A halhatatlan költeménynek a szabadságharc korától kezdve számos verses fordítása jelenik meg idegen nyelveken, örményre és héberre is lefordítják szövegét. Erkel Ferenc 1844-ben megzenésíti, a fenséges dallamot ez év nyarán mutatják be először a pesti Nemzeti Színházban.)

1826. — Az iliászi pör aktáinak megjelenése az Élet És Literatúra hasábjain. Ez az irodalmi civódás megzavarja baráti viszonyát Kazinczy Ferenccel. (A csekei költő annak idején belekezdett az Iliász

hexameteres fordításába, kéziratát Kazinczy Ferenc megküldte Vályi Nagy Ferencnek s a sárospataki tanár átvett belőle egyes részeket a maga Iliász-átültetésébe. Kölcsey a «lopás» ügyében levelezést folytatott Kazinczyval; a széphalmi vezér bevallotta, hogy ő biztatta az azóta már elhúnyt Nagy Ferencet a szóbanforgó részek felhasználására. A tanítvány kíméletlen volt mesterével szemben, de a vitatkozáshoz csatolt végszó során békülésre szólította fel Kazinczyt: «Fellobbanásé a hiba, elcsendesülésé a helyrehozás. Megbántott ő engem? Im elégtételt vettem. Megbántottam én őtet? Bizonyosan elégtételt vett ő is. Kezemet nyujtom az engesztelésre s literátori pályánk első bajnokáért kevesebbet tennem nem lehet». A plágium-pör huzavonáját Kazinczy megbocsátotta, de haláláig nem feledte.)

1827. — Meghal testvéröccse, özvegyét és árváját magához veszi, csekei birtokát egyedül gondozza. (Unokaöccse, Kölcsey Kálmán, szépreményü gyermek, nevelésére nagy gondot fordít; kevéssel halála előtt, szellemi örökségül, neki írja a Parainesist.)

1829. — A szatmármegyei tisztújítás alkalmával tiszteletbeli aljegyző lesz. (Vármegyei pályája elég későn, harminckilenc éves korában, indul meg. Addig nem forgolódott eleget nemestársai közt, szabadelvübb gondolkodásáért gyanús volt sokak szemében. A békésebb embernek nem való a vármegyei élet. Villongások a konzervativok és a liberálisok között, a gróf Károlyi-család ujjhúzása a nemesség egy részével, hatalmas verekedések a nagykárolyi kormánypárti és ellenzéki összeseregléseken: mindezeknek elviseléséhez erős politikai elszántság kell. Benn az üléstermekben higgadtabb az élet, de olykor itt is kitör az elvek és érdekek harca.)

1830. — Negyven éves. A Magyar Tudós Társaság igazgatótanácsa november 17-én Pozsonyban kinevezi az első akadémiai rendes tagokat. Ezek között van ő is. (A nyelvtudományi osztály hat rendes tagja: Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály a fővárosi, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Pázmándi Horvát Endre és Guzmics Izidor a vidéki írók közül. Más osztályokba jutnak: Berzsenyi Dániel, Döbrentei Gábor, Kazinczy Ferenc, Kis János.) Ebben az évben a szatmármegyei nemesség előtt, a nagykárolyi vármegyeházán, nagyhatású beszédet mond a jobbágyság nyomorúságos helyzetéről és a zsidó veszedelemről. (A vármegye területén 5000 nemesfamilia, 25.000 városi

lakos és 130.000 paraszt él, az ország közterheinek legnagyobb részét a paraszt fizeti terményeinek eladásából és napszámos munkájából. Ezt a gyámoltalan földmüvelő népet a pálinkafőző zsidók befonják és tönkreteszik. «Az adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást szaporodása. Senki sincs a Tekintetes Vármegye itt ülő tagjai közül, akinek, a zsidók ezen szaporodására, a szomszéd Galiciának sorsa eszébe ne jusson.»)

1832. — Akadémiai emlékbeszéde Kazinczy Ferencről. (Szeptember havában a pesti vármegyeházban tartja a Magyar Tudós Társaság József főherceg nádor védnöksége és gróf Teleki József elnöklete alatt első ünnepélyes közgyülését. Itt hangzik el — a magyar díszruháktól ragyogó teremben — a halhatatlan tanítvány megemlékezése a halhatatlan mesterről.) A szatmármegyei novemberi tisztújításon a vármegye főjegyzője lesz, az ugyanakkor tartott követválasztáson egyik nemestársával együtt követté választják. Megkapja utasításait a vármegyétől, decemberben Pozsonyban van. (Az országgyülést I. Ferenc király nyitja meg, a politikai törekvéseknek Metternich Kelemen államkancellár az ellenőrzője, a tárgyalásokat József főherceg-nádor és Mérey Sándor királyi személynök irányitja. A legjobban ünnepelt politikusok és szónokok: gróf Széchenyi István, báró Wesselényi Miklós, Felsőbüki Nagy Pál, Beöthy Ödön, Pálóczy László, Ragályi Tamás. E kiválóságok mellett Kölcsey szavát hallgatják legéberebb figyelemmel.)

1833. — Szónoki sikerei a pozsonyi országgyülésen. (Küzd a korszerü reformokért, a jobbágyság terheinek könnyitéséért, a magyar nyelv jogaiért, Magyarország és Erdély egyesitéséért. Liberális politikus, csak a zsidósággal szemben foglal el visszautasító álláspontot. Felszólalásai a művészi lendületü politikai szónoklat mintái. Előadó módjáról és hallgatóságára tett hatásáról Kossuth Lajos igy emlékezik meg: «A tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietás ihletéseként rezgett végig a csontvelőkön. Egy erős lélek töredékeny test láncai között. Tar agyát őszbe vegyült kevés haj lengte körül; szintelen arcán ezernyi átvirrasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet mult s jelen bánata tükrözött. Szava tompa, mély és érctelen, mint egy siri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá és lőn még tompább, még érctelenebb, még siriasabb, mikor

aztán ökölbe szorított jobbját emelve, a reá meresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény, kinek szellemszavát, nem úgy, mint másét, az érzékek segedelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És e síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, melyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe». Pesti Hirlap. 1842.)

1834. — Ez év őszén a szabadelvű politikai irány megbukik Szatmárban, a konzervatív nemesség új utasításokat küld két országgyűlési követének, Kölcsey Ferenc Pozsonyból Nagykárolyba kocsizik, meg akarja változtatni a vármegye hangulatát, Wesselényi Miklós is segítségére siet Erdélyből. A decemberi közgyülésen egetverő lárma támad, a köznemesek nem engedik szóhoz Kölcseyt és Wesselényit, a költő lemond követi megbízásáról. (Nem kellene lemondania, mert jogában áll elfogadni a nemességnek a jobbágyság ellen irányuló új határozatát s akkor megmaradhat követnek, de ő nem áldozza fel politikai elvhűségét az országgyűlési szereplés ragyogásáért. Visszautazik Pozsonyba, hogy elbúcsúzzék követtársaitól.)

1835. — Február havában távozik Pozsonyból. Követtársai búcsúlakomát rendeznek tiszteletére, ő a népre üríti poharát. Ünneplésén ott van Széchenyi István is. (A költőnek rosszul esik, hogy meg kell válnia az országos politikától, szeretne visszatérni Pozsonyba, de nem sikerül magát megválasztatnia megyéjén kivül sem. Biharban megbukik. Főjegyzői tisztségében nem háborgatják.)

1836. — Megalakul a Kisfaludy-Társaság, őt is megválasztják az első tagok közé. (Ebben az évben hangzik el Berzsenyi Dánielről szóló emlékbeszéde a Magyar Tudományos Akadémiában.)

1837. — Szeretne alispán lenni vármegyéjében, de a főispán nem veszi fel nevét a jelöltek és választhatók közé, hiába tiltakozik és zajong a nemesség egy része. A főjegyzőségről való lemondását nem fogadják el. Ez évben egy másik súlyos sérelem is éri. A csekei parasztság föllázad ellene s tönkreteszi birtoka termését. (A jobbágyok zendülését vérrokona, Kölcsey Mihály földbirtokos és szolgabíró, irányítja több nemesúr támogatásával. Irígykednek a költőre, mert a hivatalos birtokrendező eljárás előnyösen zárult le számára; gonosz híresztelésekkel felizgatják a parasztokat; ezek ráhajtják marháikat a vármegyei főjegyző legszebb vetéseire és kaszálóira, összetipratják

búzáját és szénáját. A sors gúnyja, hogy éppen őellene, a jobbágyság nagylelkű védelmezője ellen, irányul a nép haragja. Statáriumot hirdetnek, felvonul a katonaság, a lázadókat megbotozzák és bebörtönzik, a bujtogatásban részes nemesurak ellen vizsgálatot indítanak.)

1838. — Teljes munkaerővel dolgozik Wesselényi Miklóst védő nagyszabású törvényszéki előterjesztésén. A bárót néhány napig vendégül látja csekei házában. Patvaristái azaz joggyakorló ifjai vele együtt buzgón dolgoznak, ezek között az ügyvédjelöltek között van két szépíró is: Obernyik Károly és Pap Endre. (Obernyik Károly 1837 elején költözik Csekére, itt a költő unokaöccsét, Kölcsey Kálmánt, neveli.) Augusztus 24-én váratlan csapás rázza meg Csekét, Szatmár megyét és az országot: a költő halála. (Egyik hivatalos útján átfázik, otthon lázba esik, néhány napi szenvedés után meghal. Utolsó éjszakáján özvegy sógorasszonya, egyik szolgája és Obernyik Károly virrasztanak mellette. A fővárosba öt nap mulva ér fel a gyászos hír, Szemere Pál is ekkor tudja meg, hogy legjobb barátja már nincs az élők között. Másnap Bártfay László elmegy a Vadászkürt szállóba Wesselényi Miklóshoz, tudatja vele a csapást, a báró kezébe temeti arcát: «Nem közénk való volt!»)

1840. — Halála után két évvel megindul munkáinak első gyüjteményes kiadása. (Sajtó alá rendezői: Eötvös József, Szalay László, Szemere Pál. A második bővített kiadást Toldy Ferenc indítja meg 1859-ben.)

1856. — Tisztelői emlékoszlopot állítanak sírja fölé a csekei temetőben. (Ma is ott áll a síremlék, csakhogy nem Csonka-Magyarországon, hanem Románia területén.)

1864. — Szatmárnémetiben felállítják szobrát. (Ferenczy István műve. A leleplezés ünnepén Greguss Ágost mond emlékbeszédet, felavató szónoklata nyomtatásban is megjelenik: Kölcsey Ferenc emlékezete. Pest, 1864.)

1881. — Aradon megalakul a Kölcsey-Egyesület. (A vidék legtevékenyebb közművelődési társulásainak egyike. Évkönyvei Márki Sándor szerkesztésében indulnak meg: 1881–1884.)

1897. — Nagykároly szobrot emel emlékének. (A szobor Kallós Ede műve. A következő évben megalakul a nagykárolyi Kölcsey-Egyesület.)

1914–1918. — A világháborúban a Kölcsey-család több tagja harcol és nyer kitüntetést. (A Kölcseyek ma is földbirtokosok Szatmár megyében, egyesek közülük tisztviselők, bírák, politikusok.)

Irodalom. — Eötvös József: Emlékbeszéd Kölcsey Ferenc felett. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. V. köt. Pest, 1838–1840. — Kállay Ferenc: Kölcsey Ferenc gyermek- és ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele. Pest, 1839. — Szemere Bertalan megemlékezése a Budapesti Árvízkönyvben. IV. köt. Pest, 1840. — Obernyik Károly: Kölcsey Ferenc házi körében. Országgyülési Emlény. 1848. — Pap Endre cikke Csengery Antal könyvében: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. II. köt. Pest, 1857. — Zilahy Károly: Magyar koszorúsok albuma. Pest, 1863. — Toldy Ferenc: Összegyüjtött munkái. IV. köt. Pest, 1871. — Greguss Ágost: Tanulmányok. I. köt. Pest, 1872. — Vajda Viktor: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1875. — Ormós Zsigmond: Visszaemlékezés Kölcsey Ferencre. Történeti És Régészeti Értesítő. Temesvár, 1876. — Flegler Sándor: Kölcsey Ferenc. Ford. ifj. Szinnyei József. Budapest, 1878. — Endrődi Sándor: Kölcsey Ferenc. Pozsony, 1883. — Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc élete és müvei. Budapest, 1885. — Széchy Károly: Kisebb tanulmányok. Budapest, 1897. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VII. köt. Budapest, 1890. — Petri Mór: Szilágy vármegye monografiája. I. köt. Budapest, 1901. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapesti Szemle. 1903. — Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1906. — Vajda Viktor: Utóhangok Kölcsey életéhez. Kecskemét, 1908. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1927. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Kölcsey Dezső: A Kölcsey, máskép Szente-Mágócs-nemzetség. Budapest, 1930. — Czeizel János: Kazinczy és Kölcsey. Szegedi áll. Baross Gábor reáliskola értesitője. 1931. — Kende György: Adatok Kölcsey Ferenc szatmármegyei eredeti portréihoz. Kölcsey-évkönyv. 1931. — Kincs Elek: Kölcsey a közéletben. Szombathely, 1931.

KÖLCSEY FERENC KÖLTEMÉNYEI.

Kölcsey Ferenc nemcsak legtehetségesebb tanítványa volt Kazinczy Ferenc iskolájának, hanem legtöbbre is vitte a széphalmi mester valamennyi követője között. Irói jelleme összhangban állt emberi egyéniségével. Érzelmes ember volt, bús lélek. Szentimentalizmusa és idealizmusa: uralkodó alapvonásai. Kortársaiban nyers férfiasság volt, benne a hangulat lágysága; körülötte zajongtak, ő magába vonult. Szinte idegennek érezte magát a magyar földön.

Költői hajlamai a németes iskola felé vonták; a németes írók kedvelt műfaját, a lírát, állhatatos szeretettel művelte. Búsongó hangulatú, szelíden álmodozó költő. Szerelmi dalai, hazafias költeményei, bölcselő versei forma és tartalom tekintetében klasszikus alkotások.

Hányszor idézték kortársai és a későbbi emberöltők az ő gyönyörű strófáit! Megszólalt ezekben az ész és szív, formát nyert bennük a hangulat és álom. Az életbölcselet tanítása: «Éltünk rögös határain Két géniusz vezet S felleg borulván útain, Nyujt mindenik kezet, De bár tekint bíztatva rád, Vigasztalást egyik sem ád: Remény s Emlékezet». *(Remény s Emlékezet.)* A honszerelem sóhajtása: «Rákóczi, hajh; Bercsényi, hajh; Magyartok gyászban ül! Még leng a szellem tőletek S már lelke sem hevül». *(Hazafiúság.)* A mámor éneke: «Igyunk derűre, Igyunk borúra,

Úgyis hol kedvre, úgyis hol búra Fordul az élet. Kedved a jó bor Jobban éleszti, Búdat a jó bor Messze széleszti S elmulat véled». *(Bordal.)* A boldogság ábrándja: «Ültem csolnakomban Habzó vizen, Hallék zúgni darvat Röptébe fenn. Röpülsz, égi vándor, Föld s víz felett, Vajha szállni tudnék Én is veled!» *(Csolnakon.)* A boldogtalanság panasza: «Kertemre szelíden az este leszáll, Lágy szél nyög epedve virágainál S míg szél nyög epedve virágainál, Harmatja szememnek Azokra leszáll». *(Esti dal.)* A szív sóvárgása: «Volnék csak kis madár! Repülnék szárnyakon, El szép hazám felé, Hű szívem merre von, Túl erdőn, túl hegyen, Merről a nap felkél, Viruló part felett, Lánykám, hol búban él». *(Vágy.)* A szerelem búsongása: «Hervadsz, hervadsz, Szerelem rózsája; Isten hozzád, Keblem hű lánykája! Omlik a hab, Omlik könnyhullásom, Kél a szellő S költi sóhajtásom». *(Hervadsz.)*

Szerelmi költészetében a szenvedély tüzét sóvárgó olvadozással pótolta: panaszos kitörések helyett halk sóhajok, reális vallomások helyett a Charisok, Sylphidák, Olymp, Philomela, Phantasia emlegetése; testnélküli eszmeiség, fátyolozott érzelmek, meg-megújuló siralmak. A német költők tanulmányozása erősen megérzik költészetén; Bürger, Goethe, Matthisson, Salis, Schiller költeményei termékenyítően hatottak fantáziájára. De hatott néhány dalára a magyar népköltészet is. Megpróbálkozott a művészi stílus és a népies forma egybeolvasztásával, a népies kifejezések nemesítésével, a magasabb színvonalú népdal megteremtésével. Ha kifejezései nem voltak is egyszerűek és természetesen naiv megnyilatkozások, elringató

dallamossága és szerencsés kompozíciói, tompított heve és gyöngéd érzelmei ezen a téren is érdemes poétává teszik. *(Bú kél velem, Csolnakon, Hervadsz.)*

Bölcselő költeményei a pesszimista gondolkodó vallomásai. Olyan elbúsító hangon szólalt meg, hogy ahhoz hasonlót költészetünkben addig nagyon keveset lehetett hallani. Ki-kitört az emberi lét törpesége ellen, keserű humorral panaszkodott a földi küzdelmek hiábavalóságáról. «Itt az írás, forgassátok Érett ésszel, józanon S benne feltalálhatjátok, Mit tanít bölcs Salamon: Mikép széles e világon Minden épül hitványságon, Nyár és harmat, tél és hó, Mind csak hiábavaló!» Minden mulandó, minden céltalan. Hiába vagy világhírű ember, hiába vagy szellemóriás, jön a halál, megsemmisülsz; hasztalan dicsőítik hírnevedet, bohóság volt, amit tettél; hódítás, tudomány, önfeláldozás: mind semmiségek. Földünk egy kis hangyafészek, egy perc-hozta tünemény. Nagy Sándor, Etele, Mátyás, Zrínyi, Napoleon, Cato, Sokrates, Plato, Aristoteles, Demosthenes, Xenophon, Pindaros, Phidias: párák s buborékok. Gyertyaláng egész világunk, egy fuvallat a halál. Ne gondolj semmivel, légy bölcs, vess meg mindent; ne törődj az erénnyel, nagysággal, tudománnyal, hírrel, élettel; szép és rút előtt egyformán húnyj szemet. «Mert mozogjon avagy álljon E parányi föld veled, Lengjen fényben vagy homályon Hold és nap fejünk felett, Bárminő színben jelentse Jöttét a vándor Szerencse: Sem nem rossz az, sem nem jó, Mind csak hiábavaló.» *(Vanitatum vanitas.)*

Szinte megdöbbentő, hogyan vélekedik embertársairól, a világ gonoszságáról, a jámborság és igazság küz-

delméről. «Vak vagy-e te, szent Igazság? Néked látni kellene: Látni, mint hevül a gazság Jámborságnak ellene.» Minden a gazoké és gazdagoké! Évszázadok óta él a szent Igazság, látja a vérszopó Gazság könyörtelenségeit, de hiába, a hatalmasok fátyolt vontak szeme elé, tagjait megbénították, a rablott kincsekkel kényük-kedvük szerint éltek. Befátyolozott szemmel, elnémult ajakkal, márványtagokkal, bús orcával, holt vonásokkal, hamis mérleggel áll az Igazság, a lélek messzeköltözött belőle, a gonoszok háborítlanul garázdálkodnak. *(Igazság.)*

A bús világnézetű költőben kevés van a keresztényvallásos felfogásból. Istenhitéhez ragaszkodik ugyan, de a túlvilági boldogabb élet elkövetkezését, a lélek halhatatlanságának megnyugtató érzését sohasem hangoztatja. Sztoikus filozófiával szemléli a földi küzdelmet, nyugalmat és erényt kíván a férfilelkekbe. Keserű óráiban elháritja magától a vallás balzsamát: «Itt bennünk a vigasztalás: Nincs élet a felhők körében». *(Élet.)*

Hazafias költeményei adják lírájának legjava termését. Itt is pesszimista, de telve a hazafiúi szenvedély mélységével. Reménytelennek látja a nemzet jelenét, elkorcsosultnak tartja a magyar fajt. Honfiúi fájdalma szinte megrendítő. Talán a jövő! «Isten, áldd meg a magyart, Jó kedvvel, bőséggel, Nyujts feléje védő kart, Ha küzd ellenséggel; Balsors, akit régen tép, Hozz rá vig esztendőt, Megbűnhödte már e nép a multat s jövendőt!» Az Úr védelméért és áldásáért esd, hogy jobb idő derüljön a magyarra; az ősök boldog országot nyertek, de bűneik miatt kegyetlenül sujtotta őket az ég; csatavesztések,

árulások, öldöklések, pártütések alázták porig a nemzetet. «Hányszor zengett ajkain Ozmán vad népének, Vert hadunk csonthalmain Győzedelmi ének! Hányszor támadt tenfiad, Szép hazám, kebledre S lettél magzatod miatt Magzatod hamvvedre.» Istenhez intézett mélyzengésű fohásza, a *Himnusz* (1823), a magyarság nemzeti imádsága lett: halhatatlan alkotás, áhítatáért nemzedékek lelkesedtek, a magyar szív beláthatatlan időkig őrzi benne önvallomását.

A költőt egyre jobban elhagyta reménye. Itt van a hon — mondja panaszos énekében — de ez nem a győzelmek hona; itt van a bérctető az ősi erényekre emlékeztető váromladékkal, de lenn a völgyben gyávák az utódok; itt van a nép, de már nem a régi, nem az, melynek hervadatlan volt szép ifjúsága. Berzsenyi Dániel is kesergett a romlásnak induló magyaron, de Kölcsey Ferenc előtt a haza pusztulásának ijesztőbb képei vonultak fel s a nemzeti kétségbeesésnek eddig példátlanul komor hangjait hallatta a magyar lírában. «Vándor, állj meg! Korcs volt anyja vére, Más faj állott a kihúnyt helyére, Gyönge fővel, romlott, szívtelen; A dicső nép, mely tanult izzadni S izzadás közt hősi bért aratni, Névben él csak, többé nincs jelen.» *(Zrínyi dala.)*

Élete végén még szörnyűbb jóslatot mond a magyarság jövőjéről. «Te lásd meg, ó Sors, szenvedő hazámat, Vérkönnyel ázva nyög feléd, Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad És marja, rágja kebelét. A méreg ég és ömlik mély sebére S ő védtelen küzd egyedül: Hatalmas! Ó légy gyámja, légy vezére, Vagy itt az óra s végveszélybe dűl!»

S a Sors felel: Megáldottam hazádat, rátok vesztegettem lelkemet s ti — gyáva faj — nem küzdöttetek magatokért. A költő esengve szól: Könyörülj hazámon, taposd el gonosz gyermekeit, teremnek még jó honfiak is e földön. De a Sors kimondja ítéletét: Törvényem él, hazád megsemmisül. «És más hon áll a négy folyam partjára, Más szózat és máskeblü nép; S szebb arcot ölt e föld kies határa, Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.» *(Zrínyi második éneke.)*

A magyar balladaköltők sorát Kölcsey Ferenc nyitja meg *Róza* című balladájával. (1814.) Az első magyar műballadán meglátszik a kezdet minden nehézsége. A költő erősen küzd a rímes időmértékes verseléssel, nehezen tudja rövid sorokba tördelni tömör kifejezéseit. Tárgya Bürger Lenorejára és Schiller Ritter von Toggenburgjára emlékeztet. Forgács, a bajnok, Róza szerelmét kéri, de sikertelenül, mert Róza hű marad elhúnyt kedveséhez; a szerelmes bajnok elmegy a Szentföldre, András király zászlai alatt meghal a csatában; testét szűk sír fogadja be, de lelkét nem tarthatja földi zár; lelke visszarepül Rózához, szemrehányásokat tesz a reszkető szép leánynak s ez nemsokára maga is a sír lakója lesz.

A *Szép Lenká*ban (1820) van néhány kedves versszak. «Szép Lenka vár a part felett, Csolnakján a halász Dalolván csendes éneket, A part felé vigyáz: Csak vissza, vissza, szép leány, Szél támad és hullámot hány.» Lenka csolnakba száll, hogy a viharos hullámokon keresztül átjusson kedveséhez; a halász hiába inti, vágyakodása leküzdhetetlen; vihar tör ki, szél és hab ellene esküszik, csolnakja

elmerül; szerelmese, a hű legény, öngyilkos lesz. A mese nagyon régi: Hero és Leander története. A magyar balladaíró a minden nép költészetében jól ismert mesét, a két hű szerető történetét, figyelemreméltó balladai erővel dolgozta ki.

*Dobozi*jában (1821) elbeszéli, miképpen menekül Dobozi Mihály a tatárok elől s hogyan kéri tőle neje, a tatár erőszaktól irtózó hű magyar asszony, a halálos csapást; a kétségbeesett dalia megöli feleségét, hogy néhány perc mulva maga is hősi halált haljon a pogány ellenség fegyvere alatt. A költő érdeme a lélektani festés megkísérlése, kidolgozása azonban kevésbé dícsérhető. A ballada menetét hosszadalmas párbeszédek teszik egyenetlenné, az elbeszélés elnyujtott.

Kölcsey Ferenc balladái és románcai hangulatra és feldolgozásra a német romantika erős hatását éreztetik. A történet rejtelmes vagy vérfagyasztó; a hősök hol légiesek, hol bőszek. Titokzatos alakok jelennek meg és sötét események játszódnak le szemünk előtt; epedő vágyakról és édesbús sejtelmekről olvasunk. A tájék, ahol egy-egy leverő történet lezajlik, majd holdsugaras, majd ködbe burkolt, majd viharos. Ezek a balladaszerű és románcos költemények inkább helyzetképek. Mese kevés van bennük, csak sóhaj, halál, temetés, sírhalom; egy-egy szenvedő férfinak vagy nőnek szomorú sorsa tárul az olvasó elé; a hősök ott, ahol cselekedniök kellene, érzelmes eszmecserét folytatnak. Az elbeszélő részek között sok a lírai betoldás, helyenkint fölösleges leíró részek ernyesztik a mese vékony szövetét, a szónoki pátosz erős. A mérték

és rím nyüge sok helyen nehézkessé teszi a kifejezést, homályossá a gondolatot. A német minták követése szembeszökő. Az úttörő műballadák nem a magyar népballadák talajából nőttek ki, hanem Bürger, Goethe és Schiller költészetéből.

Kölcsey Ferenc lírája jóval értékesebb, mint elbeszélő költészete. Lírájában a *Himnusz* a legnagyobb kincs. Bartay Endre, a pesti Nemzeti Színház igazgatója, 1844-ben húsz arany pályadíjat tüzött ki «a legjobb népmelódiáért Kölcsey Ferenc koszorús költönk Himnuszára ének- és zenekarra téve»; a tizenhárom pályamü közül Erkel Ferenc dallama nyerte el a jutalmat; a versenyző zeneszerzők sorában ott volt Egressy Béni is, ő az előző évben vívta ki az elsőséget társai között Vörösmarty Mihály Szózatának megzenésítésével. Erkel Ferenc pályanyertes dallamát 1844 nyarán mutatták be a közönségnek, a művészi alkotás nagy hatást tett s meglepő gyorsasággal foglalta el helyét a magyar közéletben. «A remélni többé nem tudó, megfáradt nagy ember, Kölcsey Ferenc, hatodik éve pihent már a csekei temetőben, mikor Himnusza az ének szárnyain szerte a hazában közajakra szállt. Nem adatott meg neki hallania, mint zendült fel éneke százezrek ajakán, ugyanazon töredelemmel, meghatott multszemlélettel és Istenbe vetett bizodalommal, aminővel egy ihletett napon megírta volt.» (Horváth János: A Himnusz. Napkelet. 1923. évf.)

Kiadások. — Kölcsey Ferenc 1814-ben lépett fel az irodalomban Róza cimü balladájának közreadásával. (Horváth István almanachjában, a Magyar Dámák Kalendáriumában, jelent meg.) — Ettől kezdve a korabeli évkönyvek és folyóiratok elég sürün hozták verses és prózai munkáit. (Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyüjtemény, Auróra, Élet És Literatúra, Muzárion, Kritikai Lapok, Athenaeum, A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.) — Költeményeinek első gyüjteményét Szemere Pál bocsátotta közre: Kölcsey Ferenc munkái. I. köt. Versek. Pest, 1832. — Teljesebb a második kiadás, ezt Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál rendezték sajtó alá: Kölcsey Ferenc minden munkái. I. köt. Versek. Pest, 1840. — Még jobb Toldy Ferenc kiadása: Kölcsey Ferenc minden munkái. I. köt. Versek. Pest, 1859. — Ennek alapján

készült Angyal Dávid sajtó alá rendezésében a Franklin-Társulat kiadása: Kölcsey Ferenc minden munkái. I. köt. Budapest, 1886. — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt kiadása: Magyar balladák. 3. kiad. Budapest, 1891. (Szép Lenka magyarázatos szövege.) — Zlinszky Aladár kiadása: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1893. (Kölcsey-versek magyarázatokkal.) — Négyesy László kiadása: Kölcsey Ferenc válogatott versei. Budapest, 1895. (Szemelvények a Magyar Könyvtárban.) — Angyal Dávid kiadása: Kölcsey Ferenc munkái. Budapest, 1903. (Szemelvények a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Verseinek kisebb-nagyobb sorozatai különféle irodalmi vállalatokban többször megjelentek. (Magyar Remekírók Gyémántkiadása, Kis Nemzeti Múzeum, Egyetemes Könyvtár, Olcsó Könyvtár, Remekírók Képes Könyvtára, Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Vajda Viktor: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1875. — Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc élete és művei. Budapest, 1885. — Greguss Ágost: A balladáról. 2. kiad. Budapest, 1886. — Gyulai Pál: Emlékbeszéd Kölcsey Ferenc születésének százados évfordulóján. Akadémiai Értesítő. 1890. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Budapest, 1891. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapesti Szemle. 1903. évf. — Zlinszky Aladár: Arany balladaforrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapesti Szemle. 1903. évf. — Kelemen Béla: Kölcsey Ferenc. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1906. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Horváth János: A Himnusz. Napkelet. 1923. évf. — Szerb Antal: Kölcsey. Minerva. 1926. évf. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Berey József: Kölcsey és a Himnusz. Kölcsey-évkönyv. 1931.

KÖLCSEY FERENC PRÓZAI MUNKÁI.

A szépirodalmi kritika művelését Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc kezdték meg irodalmunkban. Szigorú bírálatok írásához ebben az időben nagy erkölcsi bátorság kellett, az olvasók a magasztalásokat szerették, az írók idegenkedtek attól, hogy komoly bíráló szót halljanak.

Kölcsey Ferencet alapos elméleti készültsége és bátor szókimondása alkalmassá tette arra, hogy új korszakot nyisson meg a magyar kritika történetében. A komoly kritika szükségét ebben az időben már egyre többen érezték. Döbrentei Gábor helyet igért a recenzióknak az Erdélyi Múzeumban, de félnie kellett előfizetői elvesztésétől, ezért a szigorúbb bírálatokat nem közölte. A Tudományos Gyüjtemény megindulásával javult a helyzet. Kölcsey Ferenc ennek a nagyhatású folyóiratnak mindjárt legelső évfolyamában fellépett bírálataival: egyrészt továbbfejlesztette Kazinczy Ferenc kritikai kezdését, másrészt meghonosította a Lessing- és Schiller-korabeli német bíráló módszert. A külföldről kölcsönzött esztétikai tételeket és analizáló elveket bölcselő elmével alkalmazta a magyar irodalom jelenségeire.

Első bírálatában *Kis János verse*ivel foglalkozott. (1817.) Szerinte Kis János a magyar nemzet filozófus

poétája. A «köztiszteletű poéta» az elsőrendű magyar költők közé tartozik, versei mintaként állhatnak az ifjabb nemzedék előtt. Klasszikus stúdiummal, nemes nyugalommal, kisimult stílussal írja verseit. Tehetsége főként az elégiában tündöklik, de ódái, episztolái és szatirája között is akad sok szép darab. Nyelve világos és egyszerű, bár némely prózai kifejezése ellen kifogást lehetne emelni; hibáztatható, hogy a sorok szótagszáma és a sorvégek rímelése kedvéért akárhányszor semmitmondó szóval vagy kifejezéssel tölti ki a sort; megesik, hogy elfeledi megjelölni verses fordításainak idegen eredetijét. «Recenzens óhajtja, hogy a mi megbecsülhetetlen Kisünk még egyszer adassa ki a maga verseit s az ily kicsinységeket eltörölvén, igyekezzék még tökéletesb mustrát adni fiatalainknak, mint most adott s talán nem fogja a koszorúkkal ékes férfiút megbántani, ha ez óhajtás mellé még ama másikat is fűzi, hogy azon újabb kiadásból némely most felvétetett középszerű darabok is kihagyassanak.» Ez a bírálat gyöngéd és magasztaló, a megbírált költő érdemeit mérték nélkül túlozza, hasonlóan mintájához: Schiller Matthisson-bírálatához. Kis Jánost a magyar irodalmi közvélemény nagyra becsülte, a közfelfogásnak Kölcsey Ferenc sem mondott ellent, másokkal együtt szívesen elismerte, hogy a nemes egyéniségű poéta a maga írói pályáját halhatatlan dicsőséggel futotta meg s versei a magyar költészet halhatatlan virágai maradnak.

Annál nagyobb megütközést keltett Csokonai-bírálata: *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetései.* (1817.) Kevés dicséret, erős gáncs hangzott ki soraiból.

Úgy látta, hogy Csokonai Vitéz Mihály nem eredeti szellem, hanem utánzó, még pedig Bürger utánzója. A debreceni költőt, úgymond, Dayka Gábor, Kisfaludy Sándor és Virág Benedek messze fölülhaladja; egyedül komikai ereje és népies strófái mutatnak hivatottságra; néhány szerencsétlen költeményétől valósággal iszonyodnia kell a kezdő költőnek. Ez a bírálat igazságtalan, Schiller Bürger-recenziójának hatása vonul rajta végig. Innen vette a magyar kritikus többek között azt a gondolatot, hogy a költő megítélésében az illetőnek életét és egyéniségét is meg kell vizsgálni. Bürger és Csokonai között csak a hasonlóságot kutatta, a különbségekkel nem törődött. Nem csodálható, hogy ez a kíméletlen recenzió felzúdulást keltett a korán elhúnyt költő tisztelőinek seregében.

Még nagyobb méltatlankodást keltett *Berzsenyi Dániel verseiről* szóló bírálata. (1817.) Recenzióját irodalomtörténeti visszapillantással kezdte. «Mindazon író és nem író nemzetek közt, kik Európában a Névától fogva a Tájóig lakoznak, nincsen talán egy is, melynél a költésnek való szelleme oly későn gerjedt volna fel, mint a magyaroknál s melynél az, fölgerjedése után is, annyira nem otthoninak, annyira idegennek látszanék.» Régi irodalmunkban Balassa, Gyöngyösi és Zrínyi közül esztétikai tekintetben csak az utóbbi érdemel figyelmet, de még ez az egyetlenegy poéta is az itáliai poézis tüzénél gyujtotta meg lámpását, Szigeti Veszedelmének minden sorában föllelhetők a Megszabadult Jeruzsálem nyomai. Ha Zrínyitől eltekintünk, a magyar költészet csak az imént kezdődött Daykával, Himfyvel és Berzsenyivel. Berzsenyi Dániel költése csupa érzés,

csupa fantázia, itjúi lángolással írja műveit: Matthisson és Horatius tanulmányozásának szerencsés eredményeit. Némelyik ódájában a kellem és fenség, a báj és erő valóban elragadja az olvasót; görög mértékű versei a legszebb hangzásúak, rímes versei közt is akadnak teljes hangzattal és numerozitással ékesek. Csakhogy a könnyűség hamar szül gondatlanságot, a nagy erő durvaságot, a fenség dagályt. Berzsenyi Dániel gyakran dagályos, értelmetlen, szószaporító; stílusa virágos, kifejezései exaltáltak, nyelvét provincializmusok éktelenítik. Az olyan mondásokat, mint a «dythyrambok lángköre, a ragyogó dagályt tarka pórázon nyögni, tündérambróziát hinteni, hamvvedrek mohait biborral festeni, pólya örömébe mártani, gőztorlatok alpesi, gigászi örök vár chaosa, ének nektáros érzése, alak sonett» s más számtalanokat olyan kinövésekhez hasonlíthatni, amelyeket a nedv bősége okoz az élőfán; ezeket a gondos kertész kímélet nélkül ki szokta írtani. Kár volt a közönség elé gyomokat vinni, kár volt ki nem hagyni az itjúkori gyönge szárnypróbálgatásokat. Berzsenyi Dániel némely darabjai ragyogó kifejezésekkel teljesek, de csak látszólag jelentenek valamit, valójában üresek, nincs bennük sem érzés, sem értelem. A költő minden kifejezésbeli bősége mellett is feltűnően szegény érzésben és gondolatokban, sűrűn ismétli magát, voltaképpen már most kimerültnek látszik. — A szigorú kritikus a gyöngeségek kiélezésében sokkal buzgóbb volt, mint a jelességek fölmutatásában, a halhatatlan ódaíró történeti jelentőségét és költői nyelvét nem tudta eléggé méltányolni. Szinte meglepő, hogy ezt a bírálatot a Tudományos Gyüjtemény közreadta, any-

nyira érezték már az egykorúak is az ítélkezés túlságos szigorát.

Kölcsey Ferenc recenziói minden elhibázottságuk ellenére is nevezetes emlékűek a magyar kritika történetében, de a kritikái nyomán támadt ingerültség jó időre elvette kedvét a további bírálgatástól. Csak kilencévi hallgatás után szólalt meg újra, ezúttal idegen munkáról írt: *Körner Zrínyijéről.* (1826.) A német drámaíró szomorújátékát Szemere Pál jambusokban fordította magyarra, a darabot Pesten előadták, ezt az előadást megnézte Kölcsey Ferenc is. «Körner Zrínyijét láttam magyarul előadatni s a dicsőséggel teljes történet emlékezete, az asszonyi egyesület játszó tagjainak művészi ügyessége s a néző közönség hevesen kifakadozó öröme szokatlan melegséggel hatottak meg.» Annál kevésbé gyönyörködött «a körneri bombasztokban, a német szentimentalizmus üres csevegéseiben s a magyar posztóba húzott szigeti világban». A közvéleménnyel szemben nem habozott kimondani, hogy Körner drámája csekély értékű munka. A közönség a török vérontástól, magyar nevektől, görbe kardoktól és vitézi mentéktől félrevezetve magyarnak tartja azt a Zrínyit, aki minden inkább, csak nem magyar s akinek minden mozdulata ellentmond a XVI. század szellemének. A nemzeti és korfestő vonások teljes hiányán kívül más hibák is szembetűnnek. Körner epikai tárgyat dolgozott fel drámai alakban; nem ügyelt az epikai és drámai feldolgozás között szükségképpen fennforgó nagy különbségre; nem alkotott sem drámai cselekvényt, sem drámai jellemeket. A darabban nincs emelkedés és bonyodalom: Sziget hősei

már az első felvonásban meg akarnak halni, ugyanezt akarják a második, harmadik és negyedik felvonásban, végül az ötödik felvonásban elérik céljukat. A családi és szerelmi jeleneteket sem tudja a költő drámai módon értékesíteni. Hősei esküdöznek, búcsúznak, szavalnak, érzelgő vallomásokat tesznek; maga Zrínyi annyira érzékenykedik, hogy szinte nevetségessé lesz; tulajdonképpen nem is Zrínyi a főhős, hanem Szolimán, a büszke világhódító; ő akarja eltiporni Bécset, de mivel Sziget falai alatt nem tud megküzdeni a vár védőivel, fájdalmában összeroskad. Még a darab nyelve sem felel meg a tragédia követelményeinek, a marcona hősök ajkáról nagyon félszegen hangzik Körner virágos beszéde. Így ítélt Kölcsey Ferenc abban az időben, mikor a magyar drámai bírálat még csecsemőkorát élte s a színi kritika alig állt másból, mint üres dícséretekből vagy apró hibák javítgatásából. Körner-bírálatával, hosszú ideig a legjobb magyar dramaturgiai tanulmánnyal, megvetette a hazai drámabírálat alapját. Elméleti ismereteit sikeresen alkalmazta olyan munkára, amely a hazafias közvélemény előtt drámai műremek gyanánt szerepelt. Ebben a kritikájában is elég bátor volt hangsúlyozni, hogy más a hazafiság szempontja, más a művészi szempont. Rámutatott arra is, mennyire káros a német irodalom vak utánzása. Érdekesen elmélkedett az írók és kritikusok egymáshoz való viszonyáról. «Annyi bizonyos, hogy az a kritikus, aki tartózkodás és mellékes tekintetek nélkül akar ítélni, csalhatatlanul számos ellenségeket fog magának találni. Nem szükség, hogy élő emberekről mondj igazságokat; mindegy, ha a mult év-

ezred klasszikusairól ítélsz is; elég, hogy ítélni mertél: a nyugalomnak egyedülvaló útja a hallgatás. Öregeink a házi jó békesség kedvéért kritikálatlan viszik a sírba magukkal együtt hibáikat s ifjaink a tőlük beszívott hibákat újakkal párosítgatják s a teremtő genie rendülhetetlen bizakodásával kerengenek parányi köreikben. Ha reméled, hogy az író a kritikus által megtéríttessék, hogy a kritikus a maga csalhatatlanságát szerény kétség alá vegye s hogy az olvasó a kettőről részrehajlás és előítélet nélkül hozzon ítéletet: úgy lehetetlenséget reméltél. És mégis ezen három rendbeli embernek kell az összérzés pontjainál fogva előbb-utóbb egymást kölcsönösen előbbre vinni.»

Mint esztétikusra Aristoteles, Horatius, Bayle, Voltaire, Schiller, Engel, Tieck, Schlegel, Herder s különösen Lessing hatott. Elsősorban a németektől megállapított dramaturgiai tételeket világította meg újabb példákkal. *A komikumról* (1827) írt tanulmányában különösen feltűnnek a német esztétikusokból merített szempontok. Legjobb részlete az a szakasz, melyben Schiller, Jean Paul és Bouterweck gondolatait olvasztotta össze a humorról. Ez a dramaturgiai kísérlete jóval gyengébb, mint Körner Zrínyijéről írt tanulmánya.

Gondolkodó természet volt, behatóan foglalkozott filozófiai tanulmányokkal, szerette az elvont elméleteket. A filozófia, kritika, pátosz, érzelmesség sajátos módon egyesült írói egyéniségében. Mások lelkesedtek, ő keserű nyésen bírált. A magyar költészet fejlődése sem tűnt fel előtte görögtüzes megvilágításban, mikor megírta a *Nemzeti hagyományok*ról (1826) szóló irodalomtörténeti tanul-

mányát. Véleménye szerint költészetünk nem a nemzet kebeléből kelt szárnyra, a régi magyarok nem színezték ki tetteiket érdekes mondákkal, később sok szerencsétlenség érte a nemzetet: a középkori latinság járma és a török hódítás pusztításait különösen nehéz volt kiheverni. Gyöngyösi a rómaiaktól tanult s nem adott nemzetének olyan művet, hogy megérdemelje a poéta nevet. Zrínyi római és olasz klasszikusokból vette erejét; ő az egyedüli s talán még Balassa, akit poétának lehet nevezni régi verselőink közül. Gyöngyösinél még Faludi is szebb hangon s több lélekkel zengte verseit. Miként Faludi, az utána következő költők is idegen szikrákkal gyujtották meg a költészet lángját lelkükben. Bessenyeiék a franciákat követték, Baróti Szabóék görög verslábak szerint mértékelték nyelvüket. «De úgy látszik, hogy Zrínyi alkalmatosb vala az idegen szikrát saját keblében nemzeti lánggá gerjeszteni, mint az újabbak. Való, hogy Bessenyei is magyarokat tűntet föl, de ki fogja azokat az ő munkáiban magyaroknak ismerni? Nem francia mindennapi emberkék-e ezek, kiket ő Attiláknak, Budáknak, Hunyadiaknak s az ég tudja még, kiknek nevez?» Még Ányos olvadozik leginkább saját tüzében, de ő nem fejlődhetett ki, jóllehet a vele rokon lélek volna legalkalmasabb arra, hogy a poézis akármelyik nemében útat találjon a nemzet szívéhez. Az irodalom megkedveltetésére és az igazi nemzeti költészet megteremtésére legalkalmasabb volna a színdarabírás: «De mikor fog ilyen költő származhatni s mikor fognának az ily költő előtt az igazságos nemzet karjai s egy célirányos nemzeti játékszín megnyílni?» — A tanulmányból kibontakozó kép hiányos és

sötéten megfestett, de ebben a korban irodalmi emlékeink nagy része még homályban lappangott, művelődésünk fejlődésének legtöbb adata ismeretlen volt, nem lehet tehát a szerző éleslátásának felróni, hogy pesszimisztikusan ítélt. Amit a nemzetek ifjúságáról, a görögök és rómaiak mondáiról és a középkor szelleméről írt, ez a kissé hosszadalmas és aránytalan fejtegetése is azt mutatja, hogy jobban ismerte a görög és latin irodalom fejlődését, mint a magyar irodalom történetének mozzanatait. Schiller, Jean Paul s különösen Herder hatása ezen az értekezésen is meglátszik. Az irányító gondolatokat a német gondolkodóktól vette.

A szónoklatnak, mint irodalmi műfajnak, ifjúkora óta lelkes barátja volt. Mintákat kívánt adni az ékesszólásra. Elismerte, hogy a katolikus és protestáns egyházi szónoklat terén kitűnő szerzőink vannak, de egyebütt hasztalanul keresett színvonalon álló orátori műveket. Mit kívánt a politikai és a törvényszéki szónoktól? Mindenekelőtt nemes popularitást, melynek célja nem annyira a sokasághoz leereszkedni, mint inkább azt észrevétlenül magához emelni s a gondolatok tisztaságával felvilágosítani. Óhajtotta, hogy a szónok éppen úgy kerülje a stílus dagályát és a fölösleges piperét, mint az alacsony köznépiséget és elhidegítő szárazságot. A közönséghez nem lehet fantázia nélkül szólani, éppen ennek segítségével kell elragadó hevet árasztani az előadásba.

Szónoklatai közül a régibbek költött esetekre készített beszédek, voltaképpen tehát szónoki stílusgyakorlatok. Ezekkel a retorikai próbákkal iskolázni akarta magát

a nyilvános szónoki gyakorlat éveire. Efajta szónoklati előtanulmányainak sorát a *Védelem P. J. számára* nyitja meg; ez a beszéde törvényszéki beszéd, éppen úgy, mint a *Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében* készített dolgozata; az előbbiben egy férjgyilkos feleséget védelmez, az utóbbiban egy gyermekgyilkos anyát. Mindkettő a stílusművészet nemes példája, arányosan kikerekített körmondatai Cicero hatását mutatják. Még megkapóbb *Mohács* című emlékbeszéde (1826), az önfeláldozó hazaszeretet magasztalása. A végzetes csata háromszáz éves fordulója alkalom volt számára, hogy a hazafiúi összetartás szentségét s a feledhetetlen nemzeti multat dicsőíthesse. A *Magyar játékszín*ről szóló beszéde a nemzeti színészet fontosságának bizonyítása s ezzel kapcsolatban a magyar nyelv védelme. Pörbe száll azokkal, akik szívesen dobálják pénzüket lármás mulatságokra, de vonakodnak bármi csekély összeget is áldozni a pesti magyar játékszín támogatására. Súlyos érvekkel bizonyítja, milyen nemzeti közügy a színészet. *Vilmá*ban Szemere Pál nejének, a korán elhúnyt Szemere Krisztinának, emlékét újította meg. Egy vonzó női lélek gyöngéd és megható rajza ez, át és átszőve a halál filozófiájának búsongó poézisével. *Celesztina* is eszményi női alaknak, a költő első szerelmének, dicsőítése. Ebben a megemlékezésében megkapó vallomásokat olvasunk az emberi élet tavaszáról, az ifjúkor vágyairól, reményeiről, csalódásairól.

Az ifjúkor évei eltűntek, Kölcsey Ferenc elhagyta csekei magányát, megyéjének híres politikai szónoka lett. Megyei beszédei közül kettő emelkedik ki: *A szatmári*

adózó nép állapotáról és *A sorsvonás tárgyában.* (1830.) Humánus felfogás hatja át mindkettőt. Az előbbiben az adózó jobbágynép terheinek könnyítéséről s a galiciai zsidóság beözönlésének fenyegető veszedelméről szólt; az utóbbiban a katonaélet és katonafogdosás embertelenségeire hívta fel a figyelmet.

Országgyűlési szónoklatai közül a tárgy fontossága s a fejtegetések mélysége tekintetében kitűnnek *A magyar nyelv, A vallás, A papi tized, Az örökváltság* és *A lengyelek* ügyében tartott beszédei. (1833.) Különösen ott van elemében, mikor a jobbágyság nyomorult helyzetét ecseteli. *Országgyűlési naplój*a hű képét adja a reformkorbeli magyar országgyűlések belső életének. (1832—1833.) Ugyanaz az ábrándos, búsongó, eszményi célokért rajongó lélek életének negyvenkettedik évében is, mint húsz évvel azelőtt. A tapasztalatok nem tették rideggé, csak humora lett mélyebb, iróniája keserűbb. Hazafias lángolással írta naplója minden részletét.

Szónoki pályáján mint akadémiai szónok emelkedett legmagasabbra. *Kazinczy Ferenc felett* 1832 őszén tartotta emlékbeszédét a Magyar Tudományos Akadémiában. A sötéten színezett írói arckép az embert és az írót egyforma rokonérzéssel s a nyelvi ragyogás és tartalmi mélység ritka hangulategységével állítja az utókor elé. «Rokonom és barátom, tanítóm és társam vala s most, midőn szavam az elnyugodott felett fog hangzani: kebelembe zárjam-e fájdalmamat? Féljek-e, ha kínos érzelmeket rezzentek fel s a visszaemlékezés szelíd óhajtásai helyett könnycseppeket fakasztok? És bár fakaszthatnék szívből forró vér-

könnyeket! Bár szózatom villámerővel hatná keresztül a hazát s e nemzetet, mely saját jeleseit századok óta könnyezetlen látá sírba szállani s nem tudá, hogy neki áldozának fel minden szerencsét; maradékaikra nem hagyhatván egyebet a meg nem ismert, meg nem jutalmazott, sokszor éppen eltaposott érdem keserű dicsőségénél.» Kazinczy Ferenc fellépésének időpontja a szellemi tespedés kora volt. Ki törődött veszélyben forgó nyelvünkkel? Ki gondolt arra, hogy az álomba süllyedt nemzetet tettekre ébressze? A széphalmi vezér páratlan kitartása lerakta az új magyar próza talpköveit, a magyar nyelv iránt érzett szerelme megújította nyelvünket, új útakat mutatott ízlésünknek, gondolkodásunknak, műveltségünknek. Irodalmunkban új időszakot alapított; barátai és ellenségei, tisztelői és irígyei egyaránt figyeltek szavára; az irodalmi érdeklődés parányi körét kiszélesítette, a kezdő írókba önbizalmat öntött.

Gyászos komorság jellemzi *Berzsenyi Dániel felett* 1836 őszén tartott akadémiai emlékbeszédét is. Kazinczy és Berzsenyi, úgymond, két géniusz valának, kik az elhagyatás szomorú napjaiban varázserővel jelentek meg a magyar nyelv mellett, a nyelvet nemcsak életben tartották, hanem csinnal, kellemmel s a fiatal bőség tündöklésével vonták be. S mégis, az olyan művek, mint Kazinczyéi és Berzsenyiéi, évekig nem találtak nyomdászt. Berzsenyi, az ifjú énekes, megzendíté szavát, de hangja nem hatott ki a magányból, végül mégis megjelent s «íme egyszerre, pillanatban felgyúló meteorként állott a líra elragadó magasságáig felküzdött férfiú előttem. Mi Horácban s

Mathisson énekeiben oly megkapólag hatott reám, itt összeolvasztva leiém fel; új világ nyilt verseiben saját fénnyel, hévvel és nyelvvel ékesülve». Kritikát mondani ilyen elsőrangú költőről, a nemzet nagy énekesének megítélésére merészkedni: ifjúkori tett «s most őszült hajszálaimmal, hideg valóságtól kihűtött kebellel állok itt s a multra visszatekintvén, kérdezem magamtól: ősz gyermek, számláld el a hasznot, mi ifjúkori tetteidből származik». Berzsenyi elhült, magába vonult, elnémult; sohasem bocsátott meg annak, aki sasként való felröppenését korlátozni akarta. Sírja felett zeng a kései engesztelő szózat: «Emberek valánk; miért szégyenelnők azt? Az élet útai keresztüljárnak egymáson s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől: de a sírdomb békesség laka s küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a földi leplet s vele a halandó gyarlóságait levetkezéd. Elköltözött az ember; a költő miénk, e nemzeté marad végiglen; e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt bírja».

Kölcsey Ferenc a magyar akadémiai szónoklatban iskolát alapított. Emlékbeszédei a későbbi emlékbeszédíróknak mintául szolgáltak, de klasszikus példákul fogták fel politikai és törvényszéki szónoklatait is. Tőle tanult a magyar országgyűlés ifjabb nemzedéke, nyelvművészetét és bölcseleti mélységét iparkodtak utánozni idősebb kortársai. Valami csodálatos zengzetesség csendült ki soraiból: numerozitás a mondatokban, hangzatosság a nyelvben, művészet a formában. Mély gondolatok és megragadó költői képek ötvösmunkája volt minden

beszéde, a bölcselő és stílusművész szólt valamennyi sorából.

Legutolsó munkái egyikében, a kevéssel halála előtt írt *Parainesis*ben (1837), a hazaszeretetet dicsőítő helyek a leglendületesebbek. Ezen az erkölcsi tanításán Cicero mellett feltűnő módon meglátszik Isokrates görög író Parainesisének hatása. A magyar mester a maga intelmeiben a polgári kötelességek és hazafiúi erények kistükrét akarta megírni: «Minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. Mindent, amit élted folyta alatt arcod izzadásában gyüjtöttél; mindent, amit lángoló szerelemmel fűztél magadhoz, javaidat, kincseidet, házadnépét és saját éltedet naponként és pillanatonként érette fel kell szentelned. Mert tudd meg, e szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajtás tárgyainak egész összessége. Oltár, atyáid által Istennek építve; a ház, hol az élet első örömeit ízleléd; a föld, melynek gyümölcse föltáplált; szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátid, rokonaid s polgártársaid: egytől-egyig csak egészítő részei annak». Ebben a vallomásban megnyilatkozik Kölcsey Ferenc egész lelke. Hitvallása az írót, politikust és szónokot a legnemesebb világításban mutatja.

Élete utolsó éveiben novellákat is írt. — *A kárpáti kincstár* (1833) egy szegény ifjú szerelmi tragédiájának története. Erdőhegyi Pál szerelmes a késmárki főbíró leányába, Áringer Nellibe, de a gazdag polgárcsalád visszautasítja közeledését; Pál betege lesz szerelmi vágyakodásának s hogy feleségül vehesse Nellit, izgatottan kutat a Kárpátok rejtett kincse után; mikor végső reménye is elvész, belehal csalódásába; Nelli, aki sohasem szerette őt igazán, feleségül megy egy gazdag német ifjúhoz. Feltűnő, hogy a párbeszédek mennyire nem

természetesek s a meseszövés milyen mesterkélt ebben a terjedelmes elbeszélésben. A szerző erősen stilizálja hősei beszédét s nem fejleszti elevenen a történetet. Annál inkább dícsérhető lélekelemző gondossága. A szerelem ébredését, a szenvedély lázától gyötört lélek vergődését mély költőiséggel festi. Bölcselő hajlama lépten-nyomon megnyilatkozik. Egész sor szentenciát tüzdel elbeszélő részei közé; gyakran még ott is elmélkedik, ahol az olvasó szívesen siettetné a mese folytatását. A novella egyébként az akkori divatos írók szentimentálisan romantikus modorát tükrözi. — *A vadászlak* (1837) a vármegyei élet talajába kapcsolódik. Hőse, Andaházi, az ifjú földesúr, egyik kirándulása alkalmával találkozik Terézzel, az elhagyott vadászlak rejtélyes lakójával s beleszeret a szép nőbe; Teréz börtönbe kerül, gyermeke meggyilkolásával vádolják, a tettet maga is vállalja, bár nyilvánvaló, hogy nem ő a gyilkos, hanem titokzatos kedvese; Teréz meghal a vármegye rettenetes tömlöcében, Andaházi pedig lesujtott lélekkel vonul el birtokára. A történet nem valószerű. Gyöngén motivált história, csak ott van benne élet, ahol a régi vármegyei igazságszolgáltatás és börtönrendszer bontakozik ki az olvasó előtt. Az igazságot osztó nemesurak jogi gondolkodásának bemutatása találó tükörkép, de már a börtönrajz mindenáron könnyeket akar facsarni. Kölcsey Ferencnek ez az iránynovellája egyik előfutára Eötvös József Falu Jegyzőjének. — Harmadik elbeszélése, *A ferrói szent fa,* befejezetlenül maradt. Tárgya: a Kanári-szigetek meghódítása és az őslakók kiirtása.

Kiadások. — Felelet a Mondolatra. Pest, 1815. (Szemere Pál társaságában.) — Kis János versei. Tudományos Gyüjtemény. 1817. évf. 2. köt. (A folyóirat ebben az évben indult meg.) — Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések. U. o. 1817. évf. 3. köt. (Ezt a bírálatot az Erdélyi Múzeumba szánta s Álmosdról már 1815-ben megküldte Döbrentei Gábornak, de az óvatos szerkesztő nem merte kinyomatni, mert félt, hogy elveszti előnzetőit; előzőleg már úgyis megkárosodott Kazinczy Ferencnek Kisfaludy Sándor költeményeiről írt bírálata miatt; ez a bírálat az Erdélyi Múzeum 1814. évfolyamában jelent meg s utána mindjárt elmaradt negyven előfizető.) — Berzsenyi Dániel versei. U. o. 1817. évf. 7. köt. (Berzsenyi Dánielt beteggé tette a bírálat, irígy személyeskedésként fogta fel a recenziót, Kazinczy Ferenchez írt leveleiben szitkokat szórt bírálójára. Utóbb

kiadta antikritikáját: Észrevételek Kölcsey recenziójára. Tudományos Gyüjtemény. 1825. évf. 9. köt. Válasza tele volt személyeskedéssel, verseit életre-halálra védte, bírálójának költői tehetségét becsmérelte. Kölcsey viszonválaszt adott rá, bár meg volt győződve, hogy «olyan költő ellen, ki a maga verseinek szépsége mellett esküdözik, nincs fegyvere»: Kritika és antikritika. Élet És Literatúra. 1826. évf. Berzsenyi most sem hallgatott el s főkép a Kölcseytől magasztalt mértékes rímes verselés lehetetlen voltát iparkodott kimutatni: A versformáról. Mind ez, mind Kölcsey újólagos válasza az Élet És Literatúra 1826. évf.-ban.) — Körner Zrínyijéről. Élet És Literatúra. 1826. évf. — Nemzeti hagyományok. U. o. 1826. évf. — A komikumról. U. o. 1827. évf. — Szónoki munkái részint a Muzárion és Athenaeum évfolyamaiban jelentek meg, részint összegyüjtött munkáinak köteteiben. — Prózai hagyatékának első gyüjteménye: Kölcsey Ferenc minden munkái. Hat kötet. Pest, 1840–1848. (Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál kiadása.) — Teljes gyüjtemény: Kölcsey Ferenc minden munkái. Tíz kötet. Budapest, 1886–1887. (Angyal Dávid sajtó alá rendezése, a Franklin-Társulat kiadása.) — Prózai munkáinak kisebb-nagyobb sorozatai különféle irodalmi vállalatokban többször megjelentek. (Családi Könyvtár, Egyetemes Könyvtár, Olcsó Könyvtár, Magyar Könyvtár, Remekírók Képes Könyvtára, Kazinczy Ferenc levelezésének akadémiai kiadása, Badics Ferenc és Jancsó Benedek görögpótló iskolai könyvei.) — Endrei Ákos magyarázatos szemelvényei: Kölcsey Ferenc válogatott szónoklatai. Budapest, 1902. (Jeles Irók Iskolai Tára.) — Angyal Dávid válogatott gyüjteménye: Kölcsey Ferenc munkái. Budapest, 1903. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Császár Ernő magyarázatos szemelvényei: Kölcsey Ferenc kritikái. Budapest, 1922. (Magyar Könyvtár.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Vajda Viktor: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1875. — Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc élete és művei. Budapest, 1885. — Radnai Rezső: Esztétikai törekvések Magyarországon 1772–1817. Budapest, 1889. — Gyulai Pál: Emlékbeszéd Kölcsey Ferenc születésének százados évfordulóján. Akadémiai Értesítő. 1890. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Wolf

Béla: Kölcsey ítélete Csokonairól. Székesfehérvári áll. reáliskola értesítője. 1891. — Heinrich Gusztáv: Körner Zrínyi-drámája. Budapesti Szemle. 1892. évf. — Murajda Nándor: A magyar kritika fejlődése különös tekintettel Bajza József működésére. Eger, 1895. — Dombi Márk: Kölcsey mint kritikus. Székesfehérvár, 1896. — Toncs Gusztáv: Kölcsey Ferenc pedagógiai nézetei. Magyar Pedagógia. 1896. évf. — Vajda Viktor: Kölcsey mint moralista. Kecskemét, 1896. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Kelemen Béla: Kölcsey a komikumról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. évf. — U. az: Az első magyar dramaturg. Székesfehérvári áll. reáliskola értesítője. 1897. — Szegedy Rezső: Kölcsey esztétikai dolgozatai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. évf. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapesti Szemle. 1903. évf. — Waldapfel János: Kölcsey Parainesisének antik mintája. U. o. 1904. évf. — Schill Fülöp: Párhuzam Kölcseynek Csokonairól és Schillernek Bürgerről írt bírálatai között. Temesvári áll. reáliskola értesítője. 1905. — Kelemen Béla: Kölcsey Ferenc. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1906. — Pap Károly: Kölcsey Nemzeti Hagyományok című dolgozatáról. Debreceni ref. főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve. 1908. — Nagy József: Kölcsey mint kritikus. Irodalomtörténeti Közlemények. 1909. évf. — Bartók György: Kölcsey kritikája és a kritikai művészet. Erdélyi Múzeum. 1911. évf. — Pap Károly: Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben. Debrecen, 1911. — Szinnyei Ferenc: Novellairodalmunk Jósikáig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Révhegyi Rózsi: Kölcsey mint esztétikus. Athenaeum. 1912. évf. — Kristóf György: Kölcsey Shakespeareről. Magyar Shakespeare-Tár. VI. köt. Budapest, 1913. — Pesthy Pál: Kölcsey a magyar műkritika és esztétika történetében. Zalaegerszeg, 1913. — Viszota Gyula: Kölcsey Ferenc ismeretlen akadémiai dolgozatai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Weber Artur: Kölcsey Kárpáti Kincstár című novellájának lokális elemei. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Császár Elemér: A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazványa. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — U. az: Kölcsey, a kritikus.

Budapesti Szemle. 1918. évf. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. Budapest, 1923. — Császár Elemér: A magyar kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. Budapest, 1925. — Szerb Antal: Kölcsey. Minerva. 1926. évf. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Pitroff Pál: Kölcsey Ferenc olvas, Szemere Pál fogalmaz. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Czeizel János: Kölcsey Ferenc szerepe az Antimondolatban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Kerényi Károly: Kölcsey Tacitus-olvasmányának egy nyoma. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1928. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Haraszthy Gyula: Irodalomelméleti kérdések a mult század második negyedében. Budapesti Szemle. 1932. évf. — Nagy Miklós: Kölcsey Ferenc rejtett arca. Magyar Kultura. 1932. évf.

A KŐLCSEY-IRODALOM.

Kölcsey Ferenc írói munkásságát Toldy Ferenc óta sokan elemezték meleg méltánylással: Greguss Ágost, Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Kelemen Béla, Angyal Dávid, Sík Sándor, Császár Elemér, Horváth János, Mitrovics Gyula és mások. Könyveik és tanulmányaik fényt vetettek a költő és prózaíró munkásságának minden részletére. Életírói közül Jancsó Benedek és Vértesy Jenő foglalkoztak legbővebben pályájával.

Munkáinak gyüjteményes sorozatai közül legjobb Angyal Dávid tízkötetes Kölcsey-kiadása.

Már Toldy Ferenc kiemelte Kölcsey Ferencnek minden ízében költői természetét s azt, hogy mennyire sóvárog egy eszményi világ után. «Bolyongó fantáziája andalgásaiban bekalandozza a mitoszi, a históriai, a természetvilágot, melyeknek minden izecskéje nála misztikus élettel bír; alakjai a nap aranysugaraitól vagy a hold halvány világától fénylő ködön keresztül éles körrajzok nélkül rezgenek át. Ezekhez képest ritkán állít szabatos, világos koncepciót elé. Zenészeti költészet vagy inkább zene az ő költészete, melynek ideái nem tiszták, határozottak s ezért meg nem foghatók, de mely hangulatába bennünket ellenállhatatlanul elmerít.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt a sejtelmes borongást és mélázó vágyat jelölte meg a költő főjellemeként. «Versalakok tekintetében a Kazinczy által meghonosított vagy előszeretettel művelt formákban dolgozott, de az ő sóvár, bús, nyugtalan szelleme nagyon elüt a klasszicizmus nyugodt derűjétől. Inkább a német érzékeny líra hatása alatt áll. Mintha nem érezné magát a földön itthon, valami szebb, jobb,

tisztább világba vágyik. Amit költészete kifejez, az csöndes, álmodozó szenvedés szenvedélyek nélkül. Nála nem is a gondolat ereje vagy az érzés melege, hanem csak a méla hangulat hat meg, mely azonban nem ritkán idegenszerűleg érint.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Sík Sándor szerint Kölcsey kettősarcú poéta. Elvei, formái, irodalmi rokonszenvei a Kazinczy-féle klasszikus irányhoz sorolják, de háborgó és érzelmes lelke s egész lírai mondanivalója a születő romanticizmus első nagy lírikusának tüntetik fel. A Kazinczy-féle németes ízlés irányát, annak formai sikerei után, ő tölti meg először mély és igaz költői tartalommal, a német szentimentális líra nála lesz Magyarországon legegyénibbé; a romantikus élménynek ő ad először művészi hangot. (Kölcsey-breviárium. Budapest, 1924.) — Angyal Dávid szerint a költő mélyebb, gazdagabb, egyénibb, mint a németes szentimentalizmus és a klasszikus formák hívei. Himnusza abban a gondolatban, hogy az ezredévi szenvedés sorsfordulatot kíván, egyezik Vörösmarty Mihály Szózatával, de lényegesen különbözik tőle más tekintetben. Vörösmarty dacol a sorssal, követeli tőle a szebb jövőt vagy a nagyszerű halált; Kölcsey inkább kér, mint remél s bármily önérzettel hiyatkozik a multra, csak az isteni irgalomtól várja a jobb időket. Második Zrínyi-énekét méltán mondották a magyar irodalom legpesszimisztikusabb költeményének. Féktelen szenvedélye és szertelen haragja megdöbbent, de nem riaszt vissza, mert az erőltetett hidegség alatt érezzük a szeretet melegét. (Kölcsey Ferenc. Budapest, 1927.) — Horváth János behatóan fejtegette, mi a jelentősége a költő elméleti álláspontjának és verselő gyakorlatának a magyar művészi népdal fejlődésében. Kölcsey nem fordult el lenézéssel a népdaltól, meglátta benne a szépségeket, a népszellem hatásának bizonyos határig a maga költészetében is teret engedett, de az ő néhány dalában felbukkanó népiesség egészen más, mint a szoros népdal-utánzóké. Kisfaludy Károly a népies eredet illúzióját akarta felkelteni mű-népdalaival, Kölcsey csak műfaji ihletet, lelket és formát kölcsönzött a népi daltól. Kölcsey kísérlete a maga műköltői elemeivel korainak bizonyult, a népdalköltők hamar elszaporodott serege Kisfaludy Károly népies dalműfaját fogadta el mintának. (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.)

Kiadások.— Kölcsey Ferenc verses és prózai dolgozatait 1814-től kezdve közölték a korabeli folyóiratok és évkönyvek. Szemere Pállal

közösen írt könyve: Felelet a Mondolatra. Pest, 1815. (Újabb kiadása Balassa Józseftől: Budapest, 1898. Régi Magyar Könyvtár.) — Költeményeinek első gyüjteménye: Kölcsey Ferenc munkái. Kiadta Szemere Pál. I. köt. Versek. Pest, 1832. (Folytatólag prózai írásainak közrebocsátását is tervezte Szemere Pál segítségével, de az olvasók még verses kötetét sem vásárolták.) — Szétszórt munkáinak első gyüjteményét báró Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál rendezték sajtó alá: Kölcsey Ferenc minden munkái. Hat kötet. Pest, 1840–1848. — A második kiadást Toldy Ferenc adta közre: Kölcsey Ferenc minden munkái. Nyolc kötet. Pest, 1859–1861. — Ennek alapján készült Angyal Dávid sajtó alá rendezésében a Franklin-Társulat harmadik kiadása: Kölcsey Ferenc minden munkái. Tíz kötet. Budapest, 1886–1887. (Nem kritikai kiadás, de ezidőszerint mégis a legteljesebb és legmegbízhatóbb.) — Angyal Dávid válogatott gyüjteménye: Kölcsey Ferenc munkái. Budapest, 1903. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Jancsó Benedek kiadása: Kölcsey Ferenc válogatott munkái. Budapest, 1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Sík Sándor magyarázatos szemelvényei: Kölcsey-breviárium. Budapest, 1924. (Kölcsey Ferenc az ember, a gondolkodó, az író.) — Kölcsey Ferenc munkái. Radó Antal bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Greguss Ágost tanulmányai. I. köt. Pest, 1872. — Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc élete és művei. Budapest, 1885. — Gyulai Pál: Emlékbeszéd Kölcsey Ferenc születésének százados évfordulóján. Akadémiai Értesítő. 1890. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1906. — Kelemen Béla: Kölcsey Ferenc. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Sík Sándor: Kölcsey-breviárium. Budapest, 1924. — Császár Elemér: A magyar kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Budapest, 1927. — Szerb Antal: Kölcsey. Minerva. 1926. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928.

KISFALUDY KÁROLY.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Kisfaludy Károly élete.
Kisfaludy Károly szomorújátékai.
Kisfaludy Károly vígjátékai.
Kisfaludy Károly novellái.
Kisfaludy Károly költeményei.
A Kisfaludy-irodalom.

KISFALUDY KÁROLY ÉLETE.

Az 1820-as évek elején izmos színműírói tehetség bontakozott ki a magyar közönség előtt: Kisfaludy Károly. Lelkes fogadásra talált; méltán, mert munkássága új fejezetet nyitott a magyar drámairodalom történetében és a magyar prózai elbeszélés fejlődésében. Szomorújátékai, vígjátékai, novellái egyaránt hatottak. A nagytehetségű drámaíró előbb halt meg, mint Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc, de rövid ideig tartó lelkes munkássága áldásos volt az ifjabb nemzedék irányítására.

Kisfaludy Károly, a Himfy-dalok szerzőjének testvéröccse, 1788 február 5-én született Tét községben, Győr megyében. Gyermeksége szomorú volt, élete csupa viszontagság. Születése anyjának, Sándorffy Annának, életébe került; ezt a csapást atyja, Kisfaludy Mihály, sohasem tudta elfelejteni; idegenkedve nézett legkisebb fiára. A fiú nem iparkodott atyja kedvében járni. Mikor 1798-ban beadták a győri katolikus gimnáziumba, tanulás helyett társaival kóborolt, leckéit nem végezte el, az iskolai fegyelmet nehezen tűrte. Viselete és szorgalma lassankint annyira aláhanyatlott, hogy atyja kivette a győri gimnáziumból s 1804 őszén besoroztatta egy gyalogezredbe. A tizenhat éves ifjú Olaszországba került ezredével, majd a Szerém-

ségbe vonult határőrzésre, később Bajorországba jutott. A napoleoni háborúkban vitézül harcolt, hadi erényei jutalmául 1809-ben főhadnaggyá léptették elő. A következő évben Pestre ment; itt érlelődött meg benne az a szándék, hogy elhagyja a katonaságot. Írói és festőművészi törekvései, Kazinczy Ferenc pesti triászával való barátkozása, bátyjának költői sikerei, egy pesti polgárleány iránt érzett szerelme, a katonai fegyelem szigorúsága és egyre növekedő adósságai a polgári élet felé hajtották. Atyja úgyszólván minden anyagi segítséget megvont tőle, az ellen pedig, hogy odahagyja a katonaságot vagy hogy nem nemes származású leányt vegyen nőül, hevesen tiltakozott.

Kisfaludy Károly 1811-ben kilépett a katonaságból. Nővéréhez ment, majd Bécsbe utazott. Festő akart lenni, de mivel örökösen anyagi bajok szorongatták, csak rendetlenül látogatta a művészi akadémiát. Ha pénzhez jutott, nagyobb részét elmulatta; ha nem volt pénze, nyomorgott. Arcképeket festett, műkereskedőknek dolgozott, esténkint a színházakat látogatta. Helyzete tarthatatlanná vált, 1815-ben Olaszországba utazott. Itt is ecsetével kereste kenyerét, de egyévi barangolás után visszatért. Mivel sem Bécsben, sem Pozsonyban nem tudott megélni, elhatározta, hogy Pesten telepedik meg.

1817 elején érkezett Pestre. Egy becsületes vargánál vett szállást, két évig nyomorgott különféle kölcsönökből és a festményeiért kapott csekély pénzből. Végre egy váratlan esemény fordulatot adott életének. A székesfehérvári magyar színtársulat 1819 május 3-án a pesti

német színházban eljátszotta egyik színdarabját, *A tatárok Magyarországon* című vitézi játékot, ez a színdarab bámulatos lelkesedést keltett a nézők soraiban. Vitézi játéka s az utána következő komoly és víg darabok egyszeriben országos hírű drámaíróvá tették az ismeretlen festőt.

Első színpadi diadalai után Kisfaludy Károly egészen az irodalomnak élt. Színműveit sikerrel játszották, néhány darabja német nyelven is megjelent. A hatásosnak ígérkező drámákat Gaal György fordította németre s a német kritika éppen olyan kedvezően nyilatkozott róluk, mint a magyar. Gaal György hasznos dramaturgiai tanácsokkal szolgált barátjának s a buzgó költő szorgalmasan pótolta ismeretei hiányát. Eddig inkább a német írókból merített, most rendszeresen tanulmányozta a magyar irodalmat is; Kazinczy Ferenc köteteinek fél esztendőt szentelt; bemutatta hódolatát a széphalmi mesternek, ez lelkes sorokkal üdvözölte. Most már híres ember volt; tekintélye annyira megnőtt, hogy néhány ifjú pesti író vezéreként kezdte tisztelni. 1822-ben megindította az Auórát, szépirodalmi évkönyve jelentékenyen hatott az olvasó közönségre, vállalata köré csoportosította a legjobb magyar írókat, almanachját évről-évre ízléses alakban nyomatta ki. Az öregebb és ifjabb írók egyaránt kitüntetésnek tartották, ha kéziratait bejuthattak a szerencsésen szerkesztett évkönyvbe.

A szerkesztés terhei nem vonták el Kisfaludy Károlyt sem tanulmányaitól, sem költői munkásságától. Számos költeményt, elbeszélést, színdarabot írt, történeti és esztétikai tanulmányokba mélyedt, a köréje gyülekező ifjú

tehetségeket jóakarattal irányította. Elsősorban Bajza Józsefre, Toldy Ferencre és Vörösmarty Mihályra hatott. Ezek s még néhány más fővárosi író és működvelő alkották az Auróra-kört: Kisfaludy Károly baráti társaságát. A baráti szövetkezés lassankint ura lett a magyar irodalmi közvélemény irányításának; Széphalom hatását így szorította ki, Széchenyi István föllépése idején, Buda és Pest tekintélye. A társadalmi reformok eszméi megkapták az új irodalmi vezért, a legnagyobb magyarral együtt politikai lapot tervezett, ennek ő lett volna a szerkesztője, amellett egy független kritikai lapot is akart kiadni, hogy megtisztítsa az irodalmat a felburjánzó gyomoktól. De tüdősorvadása egyre jobban súlyosbodott. 1830 november 21-én, negyvenkét éves korában, éppen akkor húnyt el, mikor barátai hírül vették, hogy a Magyar Tudományos Akadémia szervezői a pesti írók közül őt nevezték ki első rendes taggá a nyelvtudományi osztályba.

Temetése nagy részvéttel ment végbe. Magyar író temetésén addig még nem láttak annyi gyászolót. Kivonult Buda és Pest városának egész magyar közönsége, az ujságok szokatlan részvéttel emlékeztek meg a váratlan csapásról, a színtársulatok előadásokat tartottak az elhúnyt tiszteletére. Az Auróra-kör sem feledte el. Barátai emlékkövet állítottak sírjára, kiadták összes munkáit, 1836-ban megalapították a Kisfaludy-Társaságot.

Kisfaludy Károly minden könnyelműsége és ingatagsága ellenére is a legszeretetreméltóbb férfiak egyike volt. Viharos ifjúságában sok meggondolatlanságot követett el, később lehiggadt, heves természetét leküzdötte. «Zord végzet üzött ki a világba — írja Gaal Györgynek — keserűség és könnyelműség habról-habra vetett, minden családi köte-

lékből kitépve hat éven át bolyongtam szerte-széjjel, beleestem a tüzes vér és zabolátlan fiatalság minden balgaságába. De megtértem, megmentett jobb érzésem. Előbbeni életemet úgy nézem, mint vihart, mely ugyan sok virágomat letépte, de a gyökeret épen hagyta.» Nővérének tett vallomása szerint: «Hibáztam eleget, sokat végbevittem magam kárával, de alacsony sohase voltam». Akik közelebbről ismerték, mind vonzódtak hozzá, a fiatalabbak rajongó szeretettel vették körül. Ritka jószívűsége éppen annyi jóbarátot szerzett számára, mint kedves modora. Szép szál ember volt, mélabús szemü; göndör haja, sürü oldalszakálla, vastag bajusza kissé morddá tette arcát; kihajtott inggallérja romantikus külsőt adott megjelenésének. «Vörös ember, de igaz-szivü Kisfaludy:» így jellemezte magát egyik versében. «Szép, karcsú fiatal ember, ragaszkodó kék szeme merő jóságot, szivességet ejteget:» irta róla Kazinczy Ferencnek gróf Dessewffy József. «Milyen szép magas ember ez a Kisfaludy — sóhajtott fel Virág Benedek — egész hérosz s mégis oly lágy szerelmes verseket ir.» Gavalléros költekezése haláláig uralkodó jellemvonása maradt, bár ez a pénzzel való könnyelmü bánás élete utolsó éveiben hazafias áldozatkészségével forrott össze: egyik Aurórájára ezerkétszáz forintot fizetett rá, mégsem lépett vissza kiadásától a következő nehéz években sem. «Ő lelkének, testének minden erejét, a sorstól vett minden tehetségeit — irja Kazinczy Ferenchez Kisfaludy Sándor — literatúránknak áldozta fel; semmi erő vagy hatalom őbenne azon erős, egyetlen indulatot el nem nyomhatta, mellyel a magyar literatúrához ragaszkodott.» Mint iró rendkivül gyorsan dolgozott, egyik drámáját négy nap alatt irta meg, másik drámáját tizennégy nap alatt fejezte be, egyik évben nyolc szindarabja készült el, élete utolsó évében két hét alatt nyolc balladát irt. Nem csüggött elfogult önimádással munkáin, szövegüket állandóan javitgatta, a baráti tanácsokat megszivlelte, kevésbé sikerült munkáinak elégetésétől nem vonakodott. Irósága mellett festőnek is megmaradt haláláig; itt is sokra vihette volna, ha idejében jó mester mellé kerül. Barátai sajnálták az ecsetjére fordított időt, de élete végéig sem tudták elvonni festőművészi kedvtelésétől. Képeinek egy része megmaradt, nagyobb része elkallódott, néhány festményét inasa lopta el, a halála után megmaradt képekért nem sok pénzt adtak az árverésen.

Találó vonásokkal jellemezte emberi sorsát és írói pályáját Négyesy László. Alig volt magyar költő — írja róla — Petőfi Sándort és Balassa Bálintot kivéve, akinek pályája érdekesebb lett volna az övénél. Nemcsak élete, hanem már születése is drámai érdekű. Neki volt a legkeményebb apja minden apa közt, akiket a magyar irodalomtörténet ismer. Anyja is kivételes a magyar irodalomtörténetben: két költőt szült a hazának. Költőnknek volt a legjóságosabb, legkedvesebb testvérnénje mindazon nőtestvérek sorában, akiket irodalmunk története számon tart. Költői adományát közösen örökölte Sándor bátyjával, de benne gyöngédebb volt a szív, többoldalú a szellemi fogékonyság, nagyobb az érzelmesség és komikai tehetség. Szerelmei nem boldogították; a testileg-lelkileg gazdagon megáldott ifjú nem talált arra a nőre, aki dicsőségének osztályosa lehetett volna. Fejlődése elütött a többi íróétól. Ő nem az iskolából érkezett, mint legtöbb írónk, hanem az életből és sok szenvedés árán maga képezte magát. Mint katonatiszt hét évig csörtette a kardot, harcolt, uraskodott, unatkozott; egyévi szünet után hét évig piktorkodott, babér helyett kenyérért küzdött; hiába jelentkezett írói hajlama, nyomorúságos viszonyai nem kedveztek írói fejlődésének. Tizenöt évet vesztegetett el más pályákon, mire igazi hivatását megtalálta; rövid életéből csak tizenegy év jutott a nyilvános írói pályára. Volt egy becses tulajdonsága: állandó törekvése a szebbre, a jobbra, a belső értékre, az önkritikára. Hamar észrevette, hogy nem kész író, bámulatosan rövid idő alatt segített előképzettsége hézagain. Életszerűségben minden írónkat túlszárnyalta, eleven érzék fejlődött ki benne az olvasók szükségletei iránt; megérezte, hogy az éledő magyar szellem nemzetibb tartalmú irodalmat követel; látta, hogy a női közönség megnyerése döntő az irodalom fejlődésére nézve. Auróráját kezébe ragadta az irodalom modern szellemű irányítását, az ifjú írók csoportosításával Pestet tette a költői törekvések középpontjává. Az Auróra körül új irodalom alakult s ezzel Pest irodalmilag is az ország szíve lett. Fellépése idején a haladás már kivívta győzelmét a maradiság fölött, de erőforrásai apadóban voltak, a régi írógárda öregedett, ihletköre szűkült, a prózai elbeszélést nem művelték, a dráma mintegy vadon tenyészett, a klasszicizmus ízlésiránya már európaszerte talaját vesztette, új ízlésre volt nálunk is szükség. A vezérnek termett férfiú a maga írói gárdája élén a roman-

tikus fejlődés hatalmas mozgatója lett, a régi írói gárdát új erőkkel váltotta fel, a régi költészet tárgyait, műfajait, formáit és ihletkörét felfrissítette. Sikerei nem kapatták el, nem vált felforgatóvá, magáévá tette Kazinczyék stíluskultúráját, továbbfejlesztette az értékes örökséget. Összekötötte a két irodalomalkotó erőt: a hagyományt és a haladást, a magyarságot és az európaiságot. Izlése nyugati volt, de szelleme, erkölcse, látása magyar. (Kisfaludy Károly. Budapest, 1927.)

Adatok Kisfaludy Károly életéhez:

1788. — Kisfaludy Károly születésének éve. Február 5-én születik a győrmegyei Tét faluban. (Atyja, Kisfaludy Mihály földbirtokos, 45 éves; anyja, Sándorffy Anna 37 éves; testvérbátyja, Kisfaludy Sándor, 16 éves. Szüleinek ő a nyolcadik és utolsó gyermeke. Születése napján meghal édesanyja. A gyermeket az atyai házban tíz évvel idősebb nővére, Teréz, neveli. Ez a jóságos lélek mindvégig mellette áll, többi testvére eléggé ridegen bánik vele haláláig.)

1798. — Tíz éves korában Tétről Győrbe kerül. A királyi katolikus gimnáziumban tanul. (Atyja egy győri bognármesterhez adja kosztba, itt volt szálláson régebben három bátyja is. Kisfaludy Sándor följegyzése szerint: «Károly oly jószívű gyermek volt, hogy ruháját is elajándékozta szegény tanulótársainak, kiket szeretett; ellenben oly úrvágy volt benne, hogy a megajándékozottaktól szolgálatot kívánt. Őbenne már akkor kifejlett a mértéktelen adakozásnak, hogy ne mondjam, tékozlásnak hajlandósága, melynek azonban leginkább a jószívűség és minden jót másokkal megosztani vágyás volt valóságos kútfeje». A fiú kóborló természetű, vásott, makacs gyermek; atyja embert akar belőle faragni, keményen bánik vele: ha behajtat Győrbe és fölkeresi szállásán, majdnem minden alkalommal kegyetlenül megveri. A gimnáziumot I. Ferenc király rendeletére 1802-ben a bencésrendi szerzetesek veszik át; az ifjúságot a kor szokása szerint a szerzetestanárok is szigorúan fenyítik; mikor Kisfaludy Károlyt tizenöt éves korában osztálytanára arcul veri, a hirtelen indulatú ifjú feléje vágja tintatartóját; az iskolai év végén, 1803 nyarán, megbukik az ötödik osztályban. Atyja nem iskoláztatja tovább; azt tartja, hogy még gazdának sem való; menjen a fiú katonának, ott talán boldogul.

1804. — Tizenhat éves. Egyik testvérbátyja Pestre kíséri, besorozzák katonának a 32. gyalogezredbe. Mint kadét atyja költségén

szolgál, a kaszárnyában lakik. (A következő évben már mint zászlós harcol Verona mellett a Napoleon hadai ellen küzdő osztrák seregben. Ekkor írja első versét, a bátyja Himfy-strófáit utánzó, kezdetleges Hadi Éneket.)

1805. — Ezredét Olaszországból Szlavóniába rendelik. Csendőri szolgálatot teljesítenek, védik a lakosságot a szerb rablók ellen. (Testvérnénjéhez írt leveleiben keservesen panaszkodik, milyen szörnyű a szolgálata s atyja mégsem küld számára pénzt, levelet.)

1809. — Kinevezik hadnaggyá. A szerémségi erdőségekből Münchenbe vonul ezredével. A franciákkal vívott csatákban Leoben mellett hadifogságba esik, de megszökik, vitézül harcol, előléptetik főhadnaggyá. A békekötés után ezredét visszahelyezik Pestre. (Ebben az évben már javában írja verseit és drámáit. Vágyódik a polgári szabadság után. Idegenkedik a tiszti élettől, röstelli azt is, hogy az annyiszor megvert osztrák hadseregben szolgál. «Édes Teréz — írja testvérnénjének ez év decemberében — hidd el, nem szeretek többé katona lenni. Ha egyenruhában járok, ujjal mutatnak reám: íme ez osztrák katona!»)

1810. — Barátságot köt több pesti íróval: Horvát Istvánnal, Szemere Pállal, Vitkovics Mihállyal. Színházba jár. Beleszeret egy pesti német özvegyasszony leányába, a polgári származású Heppler Katalinba. Szeretné a leányt feleségül venni, de annyi pénze sincs, hogy tiszti rangjához méltóan élhessen. Atyját egyre ostromolja pénzért, az öreg nemesúr nem is felel leveleire, léha korhelynek tartja fiát. (Olykor, ha tiszti becsületéről van szó, mégis csak kap némi pénzt hazulról. Kéréseinek közvetítésében nagy segítségére van rajongva szeretett testvérnénje. «Csak az az óhajtásom — írja Teréznek — ne kelljen kolduskénti megjelennem. Adósságokat kellett csinálnom, hogy magamnak kaputot vehessek. Az ezredesem, ki igen jó emberem, erőnek erejével adott kétszáz forintot, hogy tisztességesen járhassak. A Nagy Sándorné meg háromszáz forintot kölcsönzött, ezen ingeket vettem. Légy, kedves Trézsim, most is szószólóm; szeretetem meg fogja azt neked egykoron hálálni. Légy rajta, hogy atyánk ez összegeket kifizesse, melyeket, esküszöm, nem költöttem hiába. Édes néném, írd meg, nincs-e mód, hogy a katonaságtól szabadulhatnék, adj tanácsot; iparkodni fogok, hogy szerinte cselekedjem. Itt töltsem örökké panaszos éltemet?»)

1811. — Huszonhárom éves korában lemond tiszti rangjáról. Augusztus havában Pestről hazamegy Tétre, de felbőszült atyja kiutasítja házából. Vas megye egyik falujába, Vönöckre, megy; itt húzza meg magát testvérnénje, Farkas Gáborné Kisfaludy Teréz házában. (Kisfaludy Sándor szerint: «Miért hagyta ő el a katonaságot, miért nem, minekelőtte magát más életmód vagy hivatal iránt bizonyossá tette volna, mikor atyja még élt, kitől osztályt még nem remélhetett, mai napig sem tudom». Kilépésének oka nyilvánvaló: nem tudta tovább elviselni a katonai szolgálat vasfegyelmét, unta a cifra nyomorúságot. Atyja keményszívűségére jellemző, hogy mikor megjelent szülőházában, cselédeivel hajtotta ki boldogtalan fiát. Vönöckön barátságosan bántak vele. Sógora nyugalmazott kapitány, tehetős földbirtokos, együtt vadászgatnak. Hogy némiképpen hasznossá tegye magát, képeket rajzol Teréz nénjének s kifesti a nemesi kúria szobáit.)

1812. — Nagykorú lesz. Atyja kénytelen részére átengedni Zala megyében fekvő anyai részjószágát, ezt egyik bátyjának zálogba adja, február havában távozik Vönöckről, pénzével Bécsbe siet, itt színészek és festők társaságában dorbézol. («Csupán hat aranyat menthettem meg a förgetegből, mely egyik korcsmából a másikba s tivornyából újabb tivornyába vetett.» Festőművész akar lenni: ezt az elhatározását atyja a család újabb meggyalázásának fogja fel. Otthon Teréz hiába esdekel a tékozló fiúért, az öreg Kisfaludy csak akkor hajlandó némi segedelmet adni, ha Károly úgy elmegy valahova, hogy soha többé hírét sem hallják. A család «szégyene» egyelőre Bécsben tanulja a képírást, azután Oroszországba készül. «Emlékezel — írja az elkeseredett atya Kisfaludy Sándorhoz — Károly öcsédnek szép talentumáról, de veszi-e ennek valami hasznát? Ő tollával s tudományával már soha semmire sem mehet. Az egy katonaságban tehetett volna előmenetelt, de erről is ifjú idejében lemondott és minden remélhető szerencséjéből kivetközött, egyedül a hivalkodó életre vágyódván. Atyjának híre nélkül elhagyta státusát s elhagyta becsületes kenyerét a tekergő kenyérért. Hírem nélkül kvietált, nálam nélkül éljen.»)

1813–1816. — Bécsben képek festésével keresi kenyerét, olykor falun vállal munkát, arcképeket fest, porcellánra apró jeleneteket «pingál». Arcképei nem igen sikerülnek, ezért újból és újból tanul egyes műtermekben. Mindig akad néhány magyar és osztrák ismerőse, legszíve-

sebben festők és színészek társaságában időzik, ha valamelyikük pénzhez jut, mindjárt elmulatják. Testvérnénjéhez sűrün küldözi pénzért esdeklő leveleit, atyja és bátyjai nem segítik, mert javíthatatlan tékozlónak tartják. («Uram atyám — tudósítja egy alkalommal Terézt — írt egy csúnya levelet, melyre, ha felelek, tudom, örökre elválunk. Azért szid, hogy én itt gavalléroskodom és traktálok, leányokat tartok és több efféléket. Elhallgatom és csak azt vélem: bár igaz volna!» Időnkint olyan lerongyolt állapotba jut, hogy elkerüli magyarországi ismerőseit, ha véletlenül meglátja őket az utcán. Tartozik fünek-fának, hitele végkép kimerül. Vándorútra megy Olaszországba, szerencsét próbál Pozsonyban. Itt egyik jómódú ismerőse ingyenes lakást ad neki kerti házikójában, később négyszáz forintot kölcsönöz számára, hogy Pestre mehessen: ez a hely talán alkalmasabb képek eladására.)

1817. — Ez év elején Pozsonyból Pestre költözik. Nehéz napjai vannak. Pénze nincs, a Magyar-utcában húzódik meg egy jószívű csizmadia kamrájában. (Lakása a mai Magyar-utca 19. számú helyén volt, innen ment át 1818-ban a mai Bástya-utca 12. szám alatt álló házba, 1822-ben a mai Semmelweis-utcába költözött, ezt a hónapos szobáját még ebben az évben kétszobás albérleti lakással cserélte fel a mai Erzsébet-tér 8. számú házban a Löffler-családnál: itt lakott 1829-ig.) Egyelőre éhezik és rongyoskodik. Ismerősei néha megszánják, képet vásárolnak tőle vagy kölcsönt ajánlanak fel számára, bár tudják, hogy pénzüket nem kapják vissza. Budán lakó testvérbátyja, Kisfaludy János kapitány, József nádor hadsegédje, csak kényszerűségből érintkezik vele s iparkodik elhárítani közeledését. A lenézett festő öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik. (Pestről március havában arról tudósítja Terézt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója művészeti őrré akarta kineveztetni, de József főherceg nem fogadta el a javaslatot: «Nem nevezhetem ki — mondta németül a nádor — ismerem őt; szép talentuma van, de állhatatlan; mikor legjobban rászorulnánk, akkor hagyna itt bennünket». Elkeseredve írja testvérnénjének: «Im, látod, édes lelkem, hogy a szerencsének nem vagyok választottja. Már most nem tudok mást csinálni, hanem a vásár után Erdélybe menni vagy egy bátor lépéssel egyszerre mindennek véget vetni».)

1818. — Harminc esztendős. Ebben az évben tagadja ki atyja. Minden gyermekéről megemlékezik végrendeletében, őt méltatlannak

tartja a Kisfaludy-névre. (Nemcsak az atyja haragszik engesztelhetetlenül fiára, hanem a fiú is el van keseredve atyja ellen: «Így rontja szegény öregúr — írja Teréznek — minden földi üdvösségét. Nem talál szívre, mert magának nincsen és ha maholnap elköltözik, egy igaz könny se gördül sírjába és azok is átkozzák, akiknek még jót tett». Más alkalommal a következő vallomást teszi: «Az atyámat említed? Ez a szó megrázza lelkemet, de tehetek-e róla? Miért tiprá le még bimbójában egy szolgai nevelés a fiúi szeretet virágát?» Később csillapodik indulata, szeretné kibékíteni atyját, elutazik hozzá Győrbe, de Kisfaludy Mihály nem bocsátja maga elé. Levélben esedezik bocsánatáért: «Érdemem felett való édes Uram Atyám! Már hét esztendeje, hogy kizáratva az atyai kegyelemből idegen földeket kerestem, de szerencsés nem lehettem, mert mindig hibázott az atyai áldás: a jobb ember legszebb nyeresége. Most az a buzgó tisztelet, mely Uram Atyám iránt mellemben soha el nem aludt, megint e tájra vezetett, hogy elnyerhessem Uram Atyám oly rég sínlett kegyelmét. És ámbár sajnálom, hogy megfosztattam Uram Atyám kézcsókolásától, mégis avval a szép reménynyel hagyom el Győrt, hogy utóbb éltem mégis arra mehet, hogy Úr Atyám befogad atyai szívébe, melyet fenntartani legszebb örömem és legfőbb gondom lészen. Én Pestre megyek és a mult éltemre örök fátyolt vetek, felejtse el édes Uram Atyám is, ami eddig történt; én az elvesztettet helyre hozom, érzek annyi tehetséget magamban».)

1819. — Éder György színigazgató társulata április 18-án Székesfehérvárt előadja a Tatárokat. A játékot május 3-án megismétlik Pesten. A vitézi színdarab hatásos voltát mindenki csodálja. (A Hazai Tudósítások szerint: «E vitézi játéknak szerzője Kisfaludy Károly úr, a dicsőségesen ismeretes Kisfaludy Sándor úrnak legifjabb testvére, aki valamint a képirásban, úgy a költőmesterségben is megmutatta, hogy tőle hazánk szép munkát várhat. A magyarság és a stílus olyan, hogy mindenkor kedvet fog találni. De a játszó személyek is jeles gyakorlatosságot mutattak, melynek nemzetünk méltán örvendhet és már nem ok nélkül remélheti, hogy valahára a Magyar Nemzeti Theatrom is lábra kaphat». A fehérmegyei nemesség költségén fenntartott színtársulatot abban az időben a legjobbnak tartották valamennyi vándorló komédiáscsapat között: 13 színésze, 6 színésznője és 16 főből álló zenekara volt. A társulat hálás a váratlanul fölfedezett szerző iránt,

Kisfaludy-darabbal búcsúzik el a pesti közönségtől s midőn néhány hónap mulva ismét megkezdi játékait a fővárosban, újra Kisfaludytól kér színművet. Ez évben négy Kisfaludy-darab kerül színre Pesten: a Tatárok, Ilka, Stibor, a Kérők. Az utóbbi talán még a Tatároknál is nagyobb hatást tesz. A páholyokból és a karzatról egyaránt felhangzik a szünni nem akaró lelkes éljenzés: Vivat Kisfaludy!)

1820. — Kisfaludy Károly irodalmi tanulmányokba mélyed, ki akar emelkedni a naturalistaságból, szívós kitartással iparkodik eltüntetni tudása hézagait. Különösen Kazinczy Ferenc munkáit forgatja eredményesen. (Háládatos szívére vall, hogy május 15-én levelet ír a széphalmi mesternek, bemutatkozik előtte s tanácsait kéri drámairói pályáján: «Tekintetes Táblabíró Úr! Azon tisztelettől ösztönözve, melyet a Tekintetes Úr megismert érdemei s lelkes munkái bennem gerjesztettek, bátorkodom ismeretlen csekély dramatikai szerzeményeimmel kedveskedni. Nagy örömömre és vigasztalásomra szolgálna, ha a Tekintetes Úr, mint honi nyelvünk és literatúránk előmozditója, azokat kedvesen veszi. Érzem ugyan, hogy nagyobb elme várakozásinak meg nem felelnek s némely hiányosságuk azokat homályba vonják, de mégis kecsegtet a remény, hogy a buzgó tanulónak első zsengéit a felszentelt mester méltányolni tudja s öntehetségét mértékül nem veszi». Nincs hazájában — folytatja — még egy férfiú, akit nyugodtabb szívvel merne maga felett bírónak meghivni; fiúi bizodalom vezeti tollát most is, a jövőben is; egyik könyvének élére mestere nevét óhajtja illeszteni ajánló sorokkal. «Nagyfényű férfi — válaszol Kazinczy Ferenc a szerény tanitványnak — tisztelt társam, barátom! Hajlandóságodnak szép zálogai, leveled és a három nyomtatvány, engem váratlan örömmel leptek meg. Annak, aki a hazát a mi pályánkon szolgálja, nincs szebb jutalom, mint szeretve látni magát azon társaitól, akiket becsül. Barátságodban, mellyel önként jövél ellenembe és amelyet én hálás szivvel fogadok, tarts meg. A szerencse koronázza igyekezeteidet. Te ifjú vagy, az út terhes, de egy kedvező isten segélyével megfuthatod. Menj teljes elszánással neki s a nehézség el ne lankasszon, a haszontalan taps el ne szédítsen.») Kortársai elismerő nyilatkozatain kivül még más kitüntetés is éri az írót. Szeptember 28-án I. Ferenc osztrák császár és magyar király megjelenik a pesti német városi színházban, hogy megnézze a székesfehérvári nemzeti színjátszó társaság előadását. Nem tud

ugyan magyarul, de érdeklődésével meg akarja jutalmazni hű magyarjait. Ez az első királylátogatás magyar színielőadáson. Kisfaludy-darab kerül színre: a Tatárok. (A színház, a fényes Städtisches Theater, a mai Vörösmarty-téren állt, ott, ahol most a Fővárosi Vigadó emelkedik. Valahányszor Kisfaludy-darabot adnak Pesten, a magyar közönség mindig lelkesen tapsol. «Tőlem egynéhány darabokat játszottak a magyar theatromban — írja Teréznek — és a publikum igen nagy megelégedéssel vette, az ifjúság oly tűzbe jött, hogy engem a vállán akart haza vinni.» Igaz, hogy egyesek dühösködtek vígjátékainak egyikmásik nevetséges alakjáért, mert magukat érezték benne kicsúfolva. «Bizonyos rendet szúrni — írja Szemere Pálnak — igen veszedelmes. Engem a Pártütőkben az ostoba assessorért kétszer akartak megverni.»)

1821. — Ez év novemberében jelenik meg almanachjának első kötete: az 1822. évre szóló Auróra. (Szerkesztését már 1820-ban megkezdte, de nem tudott pénzt szerezni kiadására. 1821 farsangján Trattner János Tamás pesti könyvkiadó vacsorát adott ismerőseinek, itt szóba került az almanach ügye, Horvát István felkiáltott: «Pénz kell mindenekelőtt. Ezt tegyük össze s félig készen leszen az almanach». A vendégek egyike, Forgó György orvos, elővette pénztárcáját: «Horvát bátyámnak igaza vagyon. Nekünk mindenekelőtt pénz kell s azután tanács. Én tehát itt íme általadok az almanachra 150 forintot». Utána Horvát István is leolvasott ugyanolyan összeget. Elhatározták, hogy az egész városban gyüjtést indítanak a szépirodalmi évkönyv céljaira; néhány hónap mulva már háromezer váltóforint volt az almanach pénztárában. A szerkesztő leutazott bátyjához Sümegre, Kisfaludy Sándor helyeselte terveit s a kiadás céljaira egyévi kölcsönül átengedte 400 váltóforintot kitevő Marczibányi-jutalmát. A cenzúra engedélye után a császárné őfelsége is elfogadta az évkönyv ajánlását s megadta az engedélyt, hogy az első kötetet nevével ékesítsék.) A boldog szerkesztő tudósítja atyját sikereiről, de engesztelése hiábavaló, atyja tudni sem akar róla. («Minden tiszteletreméltó kedves Uram Atyám — írja levelében — megfosztva már régen atyai kegyelmétől, mégis bátorkodom e következő nevenapjára Uram Atyámnak e néhány sorokkal alkalmatlankodni. Az Úristen tartsa meg Uram Atyámat teljes egészséggel s áldja meg minden testi és lelki javakkal, hogy hálaadó

gyermekei ezen ünnepet még több számos esztendeig szívbéli örömmel ülhessék. Én 1822-dik esztendőre egy magyar Almanakot adok ki; őfelsége a császárné különös kegyességgel elfogadá a dedicatiót és képét is kiengedi rézben metszetnem. Ezekből láthatja Uram Atyám, hogy időmet nem hasztalan foglalatosságokban töltöm s legalább azon vádakat, melyek talán ellenem tétettek, hathatósan megcáfolják s hogy mindenképpen azon törekszem, hogy mocskot ne hozzak nevemre, sem nemzetségemre.»)

1822. — Az Auróra első kötetének sikere és hatása. (A tervszerűen szerkesztett, ízléses kiállítású kis kötet munkatársai: Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Dukai Takách Judit, Fáy András, Helmeczy Mihály, Horvát István, Katona József, Kazinczy Ferenc, Kis János, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Kultsár István, Mailáth János, Pázmándi Horvát Endre, Schedius Lajos, Szemere Pál, Szentmiklóssy Alajos, Teleki Ferenc, Teleki József, Töltényi Szaniszló, Vay Ábrahám.) A szerkesztő körül egész kis kör alakul a fiatalabb pesti írókból. Naponkint eljárnak Kisfaludy Károly lakására, a szíves házigazda pipával és borral kínálja meg őket, nyelvi és irodalmi dolgokról vitatkoznak. Legfőbb gondjuk az Auróra. (E meghitt baráti szövetség tagjai a nagyhatású évkönyv megjelenésének évében még igen fiatalok; Kisfaludy Károly ugyan már 34 éves, de Helmeczy Mihály ifjabb nála, Zádor György 23, Vörösmarty Mihály 22, Bajza József 18, Toldy Ferenc 17 éves. Jól megértik egymást, annál több baja van a szerkesztőnek egyik-másik külső dolgozótársával; a tekintélyesebb írók közül többen neheztelnek rá, mert nem közli unalmasabb kéziratait; a kiadás gondjai is nagyobbodnak évről-évre. Eleinte jól megy az évkönyv, később egyre kevesebben vásárolják. Néhány év mulva már fölmerül az a gondolat, hogy meg kell szüntetni a vállalatot, de a szerkesztő szívósan ragaszkodik almanachjához, kölcsönöket szerez, kinyomtatja kéziratait. «Magunknak kell áldoznunk — sóhajt fel — midőn elfogult gazdagjaink szunnyadnak.» Olykor keserűség fogja el; lehangoltan látja, milyen nehéz küzdelmet kell folytatnia a műveletlenséggel és közömbösséggel. «Minden hazafiságom mellett is — írja Gaal Györgynek — sokszor e sóhajtás tör ki keblemből: Csak ne itt születtem volna a világra! Olyan ritkán találni itt embereket, kik a nyers magyarságból magukat felküzdötték

volna, és balvégzetem éppen ezek közé vetett. Sokszor elgondolom, mily dicső dolog költészetet üzni a felvilágosodott és rokonérző emberek között, művelt barátok társaságában.» Mindez azonban csak futó hangulat, az akarat leküzdi az elernyedést, a szív lángolóan magyar.)

1826. — Az Auróra szerkesztéséért ebben az évben Kisfaludy Károlynak ítélik a Marczibányi-jutalmat. Villongások az Auróra-kör tagjai és Kazinczy Ferenc között. Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály szorosan csatlakoznak Kisfaludy Károlyhoz, a széphalmi mester ellenük fordul, Igaz Sámuel bécsi almanachját támogatja, a Felsőmagyarországi Minervában Kovacsóczy Mihályt dicsérgeti. («Kazinczyval — írja Kisfaludy Bajzának — látom, össze kell kapnom, a Minervában ismét Kovacsóczyval hasonlítgat; munkáimra nézve nem bánom, akármit mond, de oly hitvány emberrel egy kategóriába ne tegyen.» Kisfaludy nem szíveli a gyönge jellemü írókat; Pozsonyba is azért nem megy az országgyülés nemesurai közé, mert ott néhány silány ember alacsony koldulással gyalázza meg az írói nevet. Az olyan országban — írja ugyancsak Bajzához — ahol az írót úgyis úgy tekintik, mint valami ingyenélő haszontalan embert és a nyelvet a kocsisok és béresek köréből nem akarják kiemelni, vigyázni kell az egyéni tisztességre.) Ez év márciusában meghal édesatyja: halála előtt visszahelyezi kitagadott fiát gyermeki jogaiba s neki is részt hagy az örökségből. (Végrendeletének befejezésében megindult szavakkal fordul gyermekeihez: egész életében nemzetsége előmenetelét tartotta szem előtt, ez irányította minden cselekedetét, lelkiismeretére mondja, hogy mindig csak jót akart s megtette, ami egy igaz atyának kötelessége volt. A testvérek mind egybesereglenek Téten, a temetés után első dolguk az osztozás, nagyon elégedetlenek a végrendelettel, egyesek pörrel fenyegetőznek s haragos szívvel válnak el egymástól.) Kisfaludy Károly pesti otthonában változás készül. A harmincnyolc éves író, mint albérlő, Löffler Jakab jólelkü zsidó orvosnál lakik, beleszeret az orvos leányába, Ninába, feleségül akarja venni a leányt. Egybekelésük híre nagy meglepetést kelt, az emberek nem akarnak hinni fülüknek; a házasság mégis valóra válnék, ha Nina áttérne a katolikus vallásra, de erre nem hajlandó; a törvények szerint keresztény és zsidó nem köthet házasságot. Az író szomorúan

veszi tudomásul ideálja elhatározását, egy ideig még Löfflereknél lakik, később elköltözik a családtól. (Löffler Nina az 1880-as években még élt, Szentpétervárra ment nőül, egyik bátyja is Oroszországba költözött, többi testvére Pesten maradt.)

1828. — Kazinczy Ferenc Pestre érkezik, Kisfaludy Károly meglátogatja, találkozásuk boldoggá teszi híveiket. (Kazinczy Szemere Páléknál ebédel, ide viszi Toldy Ferenc Kisfaludyt, ott van a találkozáson Bajza és Vörösmarty is. «Ez az:» mutat rá Kisfaludyra Toldy, a két férfi kezet fog s összeölelkezik. Estére Bártfay Lászlóékhoz megy a társaság, Kisfaludy poharat emel Kazinczy távollevő hitvestársának egészségére, vidám poharazás közben éjfélig beszélgetnek. Mikor kilépnek a ház kapuján s Kazinczy nincs már közöttük, Kisfaludy megilletődve mondja: «Fiúk, ki vagyok engesztelve iránta, sohase tudnék többé reá haragudni». Toldy még azon éjszaka bejegyzi naplójába: «Károly szíve a legjobb szív a világon, midőn a maga szemeivel nézhet. Ezt festé ismét az a tűz és ellágyulás, melylyel elválván a roskadt testű szent öregtől, annak felhős homlokára nyomta búcsúcsókját».)

1829. — Politikai lapot akar alapítani, Széchenyi István pártolja terveit, az író ez év decemberében a helytartótanácshoz fordul az engedély megadásáért. Jelenkor címmel indítaná meg lapját, Társalgó címmel a melléklapot; az előbbiben hazai és külföldi híreket, az utóbbiban közérdekű cikkeket közölne. A helytartótanács véleményt kér Pest városától és Pest vármegyétől, ezek kedvező jelentést terjesztenek József nádor elé. (A pesti tanács jelentése szerint a folyamodó tizenegyévi ittlakása alatt kivívta magának az előkelő férfiak becsülését, az Auróra szerkesztésével dicsőséget szerzett a hazai irodalom javára, mint írót méltán sorozzák a legkiválóbbak közé. A vármegyei végzés feddhetetlen férfiúnak mondja, kiemeli lángelméjét, magasztalással emlékezik meg hazafias érdemeiről, lapjának megindítását szükséges dolognak ítéli.)

1830. — Az év egy részét betegen tölti váci-utcai lakásán. Két orvos is gyógyítja, de tüdőbaja szemlátomást rosszabbodik. Nyár közepén Győrbe megy testvérnénjéhez, de betegebben tér vissza, mint ahogyan elment. Nappal körülötte vannak barátai, de éjjel inasa gondatlanul ápolja; lázálmában egyszer lerohan a kúthoz, ott összeesik, a ház lakói

viszik fel szobájába s őrzik mindaddig, míg szolgája elő nem kerül a kocsmából. Toldy Ferenc ebben az időben érkezik haza külföldi útjáról, megdöbbenve látja szörnyű összeomlását: «A magas, szertelen erejű, virító egészségű férfi össze volt roskadva, erőtlen vázzá összeaszva; szava hangtalan, tompa; fájdalmas mosolygása, mellyel üdvözlött, elhervasztá legott a rég óhajtott viszontlátás örömvirágit». Már a halállal vívódik, mikor Győrből megérkezik Teréz halálának híre. Megtörve siratja kedves testvérét. «Ezen időtől kezdve — jegyezte fel naplójában Toldy — szokatlan szomorúság hatalmazott el lelkén, ágyát többé el nem hagyta; velem gyakran beszéle a halálról, melyet sejteni kezde, melytől talán félt is, mert szófogadó lett, mint egy gyermek, az orvosságokat a legpontosabban vevé s az orvos rendeléseit a legszigorúbban követte. De későn.» Már azt sem vehette hírül, hogy a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsa november 17-én, Pozsonyban, őt választotta meg első fővárosi rendes taggá a nyelvtudományi osztályba. November 21-én, vasárnap, kiszenvedett. «Árvaságra jutottunk — írta Kazinczynak Toldy — pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, vezérünk s a legjobb, leghívebb barát! És a literatúra!» (November 23-án temetik. «A veszteséget — olvassuk Toldy visszaemlékezésében — érezni látszott egész Pest! Ily népes temetést, ily gyászt városunk még nem látott.» A temetési szertartást Fejér György prépost, a nagynevű történettudós, végezte. Gyászjelentését testvérbátyja nevében bocsátották ki: «Kisfaludi Kisfaludy Sándor, több nemes vármegyék táblabírája, a maga és testvérei nevében mély fájdalommal jelenti forrón szeretett öccsüknek, tekintetes Kisfaludi Kisfaludy Károly úrnak, a Magyar Nemzeti Akadémia rendes tagjának, nemes Bars és Bereg vármegyék táblabírájának, hosszas betegeskedés után a folyó hónap 21-én, életének 43. évében és így a férfiúi kor legvirítóbb szakaszában, tüdősorvadásból történt szomorú halálát. A dicsőültnek hideg tetemei e hónap 23-ikán délutáni 3 órakor Pest városa temetőjében fognak végnyugalomra letétetni, az engesztelő szentmiseáldozatok pedig Sümegen, Zala vármegyében tartatni».)

1831. — Kisfaludy Károly barátai szövetkeznek mesterük munkáinak kiadására, Ferenczy Istvánt megbízzák szobra elkészítésével, később adósságait is kifizetik. (Kéziratait Kisfaludy Sándor szerette volna magához venni, de Toldy Ferenc lebeszélte szándékáról: «Ne nyúljon semmi-

hez a tekintetes úr, mert magára zúdítja Károly hitelezőit!» A Kisfaludyak visszahúzódtak, a költő ingóságait elárverezték. Az elhúnytnak mintegy tizenötezer váltóforint adóssága maradt, ennek hatodrészét sem lehetett kifizetni az eladott holmiból. Pest vármegye Fáy Andrást rendelte ki vagyongondnokká, ő adta el az Aurórákat, festményeket, értéktárgyakat, a hitelezőkkel leleményesen alkudozott s megvédte az elhúnyt nevét a kegyeletlen támadásoktól. Ez a munkája évekig tartott, jutalma egy emléktárgy volt: az író cseréptintatartója.) Az 1831. évre szóló Auróra egybeállítását már nem fejezhette be a halálos ágyán is buzgón dolgozó szerkesztő, ezért barátai Bajza Józsefet bízták meg a befejező munkálatokkal és az almanach sajtó alá rendezésével. (Toldy Ferencnek az almanach végére függesztett utószava szerint: «A jelen kötettel tizedik évfolyamatját veszi az olvasóközönség az Aurórának, de ezt már csak félig alkotója és alapítója kezéből. Ő nincs többé. Hideg föld takarja azon férfiút, kinek keble csak az imént még égi gerjedelmekben lángola. Barátjai meg nem nevezhető fájdalommal jelentik itt általam a dicsőültnek korai elhúnytát s benne a magyar literatúra nagy veszteségét.»)

1836. — A Kisfaludy-Társaság megalakulása. (A munkáit kiadó baráti kör hat tagja — Bajza József, Bártfay László, Helmeczy Mihály, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Zádor György — kiegészíti magát kilenc új taggal; ezek: Czuczor Gergely, Dessewfy Aurél, Fáy András, Jósika Miklós, Kovács Pál, Kölcsey Ferenc, Péczely József, Szenvey József, Szontagh Gusztáv. A baráti kör széptudományi intézetté alakul azzal a céllal, hogy a magyar irodalmat emelje s a művészi ízlést nemesítse. Igazgatóul Fáy Andrást választják meg.)

1875. — A Magyar Nemzeti Múzeum kertjében felállítják szobrát. (A szobor első mintáját Ferenczy István készítette.)

1882. — Szobrának felállítása a Magyar Tudományos Akadémiában. (A szobor Kis György műve.)

1888. — Születésének száz éves fordulója. (Különösen Budapesten és Győrött ünneplik kegyelettel.)

1892. — Szobrának felállítása Győr egyik terén. (A szobor Mátray Lajos műve.)

1908. — Győrben megalakul a Kisfaludy-Kör. (Célja: az irodalom művelése és a két Kisfaludy emlékének ápolása.)

1930. — Halálának századik évfordulója. Az irodalmi társaságok

ünnepi üléseket tartanak, a Kisfaludy-Társaság és a Nemzeti Színház kegyelettel újítja meg emlékét. (A családnak még számos fiúági leszármazottja él az országban, többek között a költő egyik fivérének, Kisfaludy Mihály földbirtokosnak unokája, Kisfaludy László nyugalmazott fogházgondnok. Megvan még teljes épségében az a kétemeletes ház és az a kis lakás is, ahol a költő száz évvel azelőtt meghalt: IV. ker., Váci utca 19. A házon egy alig észrevehető emléktábla: «Itt húnyt el 1830 november 21-én a mester, Kisfaludy Károly; 1855 november 10-én pedig a mesternél is nagyobb tanítvány, Vörösmarty Mihály. Hálás kegyelettel állította a Kisfaludy-Társaság Vörösmarty születése napjának századik fordulóján».)

Irodalom. — Toldy Ferenc többizben megírta Kisfaludy Károly élettörténetének vázlatát. Utolsó szövegezése: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Szana Tamás: A két Kisfaludy. Budapest, 1876. — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. 2. kiad. Budapest, 1879. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. — Andrássy Jenő: Kisfaludy Károly életrajza. Pozsony, 1883. — Nagy Imre: A Kisfaludy-család címeres levele. Turul. 1884. évf. — U. az: A Kisfaludy-család leszármazása. U. o. 1896. évf. — Petrovay György: A Kisfaludyak leszármazása. U. o. 1896. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly szerelme. Vasárnapi Ujság. 1900. évf. — Esztegár László: Kisfaludy Károly mint Pyrker fordítója. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — Viszota Gyula: Kisfaludy Károly hagyatéka. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 38. köt. Budapest, 1904. — U. az: Kisfaludy Károly mint hírlapíró. U. o. 39. köt. Budapest, 1905. — Lábán Antal: Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról. Századok. 1922. évf. — Magyary-Kossa Gyula: Kisfaludy Károly betegsége. Magyar orvosi emlékek. Két kötet. Budapest, 1929. — Rexa Dezső: Az első királylátogatás magyar színielőadáson. Napkelet. 1929. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930.

KISFALUDY KÁROLY SZOMORÚJÁTÉKAI.

KISFALUDY Károly nem nagy műveltséggel lépett az írói pályára. Az iskolából korán kimaradt, a katonaságnál kevés ideje maradt az önművelésre, bolyongásai alatt ritkán volt alkalma arra, hogy tanuljon. Mikor tizenhat éves korában katonának ment, csak egy könyvet vitt a kaszárnyába, a Himfy Szerelmeit. A híres verseskönyv három évvel azelőtt jelent meg. Bátyja dicsősége erősen hatott becsvágyára; talán nem is lett volna író — így gondolta később — ha bátyjának példája nem vonzotta volna. Legelső költeménye, a *Hadi ének Olaszországban* című harci induló (1805), nyelvben és formában egyaránt Himfy-utánzat. Később megszabadult bátyja hatásától, de költői készsége lassan fejlődött. Ifjúkori lírai rímeléseiből alig lehetett volna biztató jövőt jósolni fejlődésének.

Első szomorújátékát, *A gyilkos*t (1808), húsz éves korában írta; ennek a kísérletének csak töredékei maradtak fenn. Rá egy évre készült *A tatárok Magyarországon* (1809) című vitézi játéka; ezt a színdarabját később újból átdolgozta. Mindkét drámáján, főként az utóbbin, Kotzebue erős hatása látszik.

Drámaírói munkásságának gyökerei eszerint katonaságának végső éveire nyúlnak vissza. Mikor elhagyta a hadsereget s Bécsbe jutott, a német színdarabok újabb

munkára serkentették. Itt írta harmadik szomorújátékát, *Zách Klárát* (1812) s itt próbálkozott meg Voltaire *Brutus*ának jambusos fordításával. (1812.) Fordítását német átdolgozás nyomán készítette, de kevés szerencsével, mert ebben az időben még semmi gyakorlata sem volt a mértékes verselésben. Az osztrák főváros nemcsak ízlését fejlesztette, hanem tudását is. Bécsben hallott először esztétikáról, dramaturgiáról, klasszicizmusról, romanticizmusról; Bécsben pillantott először mélyebben a színi hatás titkaiba.

Mikor hosszas bolyongásai után Pestre költözött, rövid időn belül egész sor újabb színdarabbal szaporította régebbi kéziratait. Ebből az időből valók *A kérők* (1817), *Széchy Mária* (1817), *Stibor vajda.* (1818.) Pesten megismerkedett az itt élő magyar írókkal, megfordult Vitkovics Mihály vendégszerető házában, résztvett Kultsár István irodalmi estéin, barátságot kötött Helmeczy Mihállyal, Gombos Imrével, Fáy Andrással. De drámairói tehetségének fölfedezése nem a pesti íróknak, hanem a székesfehérvári vándorszínészeknek köszönhető. A jóhírű színtársulat igazgatója örömmel fogadta *A tatárok Magyarországon* kéziratát s a darabot 1819 tavaszán nemcsak Székesfehérvárott hozta színre, hanem pesti vendégszereplése alkalmával is. Pesten 1815 óta nem volt nemzeti színészet; csak ideig-óráig s csak nagy időközökben jelent meg egy-egy vidéki színjátszó társaság, hogy némi próbálkozás után újra visszahúzódjék a főváros német világából a hazafiasabb vidék oltalmába. A székesfehérvári színészek Kisfaludy Károly prologusával és vitézi játékával nyitották meg

pesti ciklusukat s a főváros csekélyszámú magyar közönsége elragadtatással üdvözölte az új drámaírót. Eddig gyenge fordítások és silány német-utánzatok uralkodtak a magyar színpadon, most mintha hirtelen előlépett volna a nemzeti szellem régen várt drámai úttörője. Ettől az időtől kezdve a magyarországi színtársulatok jóideig Kisfaludy Károly szomorújátékaival és vígjátékaival aratták legnagyobb sikereiket.

Első színre került darabjában, *A tatárok Magyarországon* «hazai költeményben», még sok volt a lovagdrámák hangjából és motívumaiból. Hősei XIII. századi magyarok és tatárok. Miközben Szádvár ura, Bebek Zsigmond, elszántan védi várát a félelmes tatárhad ellen, a tatárok fővezérének, Kajuknak, leánya, Zelmíra, szerelmes lesz Himfi Elekbe, egy tatár fogságban levő magyar ifjúba, Bebek Zsigmond nevelt fiába. Elek megvallja Zelmírának, hogy szíve már Emelkáé, Bebek Zsigmond leányáé. A nagylelkű tatár leány kész elősegíteni boldogságukat. Mikor a tatárok eltoglalják Bebek Zsigmond várát, Kajuk vezér, Zelmíra kérésére, szabadon bocsátja a boldog párt s ünnepi temetést rendel Bebek Zsigmondnak. Egy Kobut nevű kun cselszövőn kívül, aki Emelka szerelmét akarja kierőszakolni, csupa jóindulatú, nemeslelkű, eszményi gondolkodású férfi és nő szerepel ebben a színdarabban. A középkor nyers erkölcseiből semmit sem látunk, a tatárok és magyarok egyaránt lovagiasak. Becsületes ellenségeskedés, önfeláldozó szerelem, égő hazafiság: ebben a gondolatkörben él minden személy. A hazáról, becsületről, erkölcsről, szerelemről, lemondásról prózában is lendületesen szavalnak.

Kisfaludy Károly ezekkel a rokonszenves hősökkel s a magyar vitézek ajkán lépten-nyomon felhangzó hazafias kijelentésekkel nyerte meg főképpen a nézőközönség szeretetét. Mindenkinek tetszett a darab alapeszméje, hogy a magyar előtt még a vad ellenség is tisztelettel hajlik meg; mindenütt lelkes tapsokat váltott ki az ősi dicsőség emlegetése. A korfestés bámulatos naivságára, a jellemrajz kezdetlegességére, a költői elhitető művészet hiányosságaira senki sem eszmélt; csak azt látták, hogy a váratlanul fellépő drámaíró ért a hazafias tűz fölszításához s a közönség érdeklődésének ébrentartásához. A vitézi játék egyik részében sem unalmas. Hivatott drámairói tehetség kísérlete, olyan színpadi szerzőé, aki jártas az előadás technikájában s eleven párbeszédeket ír.

A székesfehérvári színjátszó társaság Kisfaludy Károly darabjával köszöntött be, Kisfaludy Károly darabjával búcsúzott. A gyorstollú költő ekkor írta, négy nap alatt, *Ilka vagy Nándorfehérvár bevétele* című drámáját. Egy árpádkori történeti eseményt dramatizált benne. Mint beköszöntő darabja, ez is híjával van a korfestésnek, jellemrajzolásnak, megokolásnak, de ebben is vannak hatásos helyzetek, ügyes dialógusok, lelkesítő hazafias kijelentések. Alakjai nemesek, bátrak, önfeláldozók; csak Nándorfehérvár görög parancsnokában, Niketasban, van némi kegyetlenség. Niketas Ilkát, a lelkes magyar leányt, börtönben őrizteti és szerelmével ostromolja, de hasztalan; Ilka kimenekül börtönéből, felgyujtja a várost, utat nyit Salamon magyar király ostromló hadainak s egyesül szerelmesével, Gyulával. Ez a történeti színmű a jambusos formán kívül alig

mutat valami haladást a Tatárokhoz képest. Különösen feitűnő az író verselésének bukdácsolása. De ha rímtelen jambusai bántó módon döcögnek is, költői lendületéért s a színpadi technikában való ügyességéért elismerés illeti meg. Jól ismeri a színi hatás titkait, tisztában van a drámai jelenetezés fogásaival.

Magasabb költői törekvés mutatkozik *Stibor vajdá*jában. A székesfehérvári színészek 1819 őszén ezzel a darabbal nyitották meg pesti vendégszereplésük újabb ciklusát. A jambusos tragédiának egy Zsigmond király korabeli magyar-lengyel főúr, Stibor vajda, a főhőse. A kegyetlen ember minden ok nélkül kiirt egy szegény jobbágycsaládot, bár egyetlen fia, Rajnáld, szerelmes Gundába, a szép jobbágyleányba. Stibor rettentően bűnhödik. Fia megőrül, egy lakoma alkalmával átkokat szór rá; magát Stibort a bokrok sűrűjében egy kígyó támadja meg s kimarja mind a két szemét; a gonosz várúr őrjöngeni kezd, végül egy magas szirtről a mélységbe veti magát. Míg a Tatárokban a divatos lovagdrámák és Kotzebue irányítása észlelhető; míg az Ilkában Schiller Haramiáira és Corneille Cidjére emlékeztető helyek vannak: itt Shakespeare-reminiszcenciákkal találkozunk. Lear Király hatása mellett feltűnik Schiller ihlető ereje is; egyes helyei az Ármány És Szerelem, a Haramiák és Tell Vilmos jeleneteire emlékeztetnek. Kisfaludy Károly a külföldi nagy íróktól most még nem tudta eltanulni a tragédiaírás igazi művészetét. Inkább csak egyes részletekben mutatkozott jelentékeny drámai erőre való tehetsége. Esztétikai érzékének hiánya különösen szembeszökő a darab végén, Stibor bűnhödésé-

nek bemutatásában. Mereven ragaszkodik a forrásául szolgáló felvidéki mondához, a dühöngő várúr katasztrófáját nem az előzményekből fejti ki, hanem a véletlennel idézteti elő: egy kígyóval űzeti halálba Stibort. Szinte érthetetlen, miért tapadt ennyire a mondához, mikor az atya és fiú összeütközéséből a legmegrázóbb tragikai csomóoldások egyikét adhatta volna. Egyébiránt jellemrajzoló biztossága ebben a tragédiában nem erőtlen. Az embertelen vajda, durvalelkű neje, nemesgondolkodású fiuk, az ártatlan jobbágyleány, az elkeseredett jobbágyfiú s a gúnyolódó udvari bolond már nem halavány jellemek. Korfestése is jobb, mint előbbi darabjaiban. Verselése simábban gördülő, költői dikciója szenvedélyesebb. Nemes hévvel védelmezi az elnyomott jobbágyosztályt; kortársai közül többen meg is nehezteltek irányzatosságáért; szemére vetették, milyen igazságtalanul hirdeti a világnak a magyar paraszt elnyomását.

Kisfaludy Károly ifjúsága abba az időbe esett, mikor a német Sturm és Drang-mozgalom eszméi erősen hódítottak a költészetben és a színpadokon. A francia klaszszikus dráma visszaszorult a stürmerek darabjaival szemben. A hármas egységet, az erkölcsi alapeszmét, a lassan mozgó cselekvényt és a hosszadalmas párbeszédeket a szabadabb szerkezet, gyorsabb párbeszédek, hatalmas tettek és nemzeti érzelmek váltották fel. A Sturm és Drang írói lelkesedéssel fordultak a lovagkor elszánt hősei felé, de a nép fiait is szívesen szerepeltették drámáikban. Mindenütt kiélezték a féktelen szenvedélyeket. A magyar szerzőnek elég alkalma volt megismerkedni Bécsben a Sturm és

Drang lovagdrámáival, ezeknek hatása meg is látszik régebbi szomorújátékain. Csupa érzelem és szív, az ember természetes jogainak védője, a gonoszság üldözője. *A tatárok Magyarországon, Ilka, Stibor vajda* jeleneteiből ki-kicsendülnek a Schiller-korabeli divatos német drámaírók eszméi és vallomásai. *Zách Klárá*ban is erős az idegen hatás, de mind ebben, mind *Szécsi Máriá*ban annyi a magyaros díszlet, hogy éppen nem csodálható, ha a korabeli nézőközönség a németes szellemnek legkisebb nyomát sem vette észre a két darabban. Mindkettő közismert magyar történeti esemény feldolgozása. A történeti érzék és a motiváló erő csekély bennük, de a színpadi technika ügyes, prózában írott dialogusaik elevenek. A frisstollú drámaíró a rendelkezésére álló történeti anyagot ügyesen dramatizálta. Főforrása Fessler volt, ennek németnyelvű magyar története nyomán írta meg *Szilágyi Mihály szabadulásá*t és *Kemény Simon*t is. A királyhűség, hazaszeretet, önfeláldozás érzékeny jeleneteit hatásosan mutatta be mindkét darabjában. Az előbbiben Mátyás király és Szilágyi Mihály kibékülését, az utóbbiban Kemény Simonnak Hunyadi Jánosért való hősi önfeláldozását dolgozta fel. A *Barátság és nagylelkűség* meséjét szintén a Hunyadiak korából vette. A jambusokban írt hangulatos kis színműben az álruhába öltözött Mátyás király és egy remete szerepel: a remete Janus Pannonius sírját őrzi, az elégikus jelenet végén Mátyás király fájdalommal borul az üldözött nagy költő hamvaira.

A külföldi drámaírók közül a bécsi színészet színpadi szerzőitől, továbbá Shakespeare, Goldoni, Goethe,

Schiller és különösen Kotzebue munkáiból tanult legtöbbet. Idegen iskolába kellett járnia, mint annak idején Bessenyei Györgynek, itthon nem voltak a drámaírásnak megfelelő hagyományai. Nem mindennapi tehetsége éppen abból látszik, hogy motívumkölcsönzései ellenére is eredeti tudott maradni. Itt-ott bölcselő hajlama is megnyilatkozott. Gondolatait szorgalmasan jegyezgette, reflexióit beleszőtte színdarabjainak alkalmas helyeire. Az elmélkedő elem nem vált unalmas teherré színjátékaiban.

Legjobb szomorújátéka: *Iréne.* (1820.) Világtörténeti hátterű tragédia. Az Iréne-történetnek a nyugateurópai irodalmakban meglehetősen régi feldolgozásai vannak, a magyar írók közül elsőnek Mikes Kelemen beszélte el a boldogtalan leány történetét. (Törökországi leveleskönyvének 63. levelében.) «Ezen tárgyat — úgymond Kisfaludy — valamint Kemény Simont már előttem egy lelkes hazafi kidolgozta. Én nem vetélkedésből, hanem egyedül előadás végett, a nemzeti színjáték javára újra ezen formába önteni hasznosnak ítéltem.» Az említett kidolgozás Bolyai Farkasé, ő 1817-ben nyomatta ki a maga Iréne-tragédiáját. Kisfaludy Károly a Bolyaiban talált és Fessler nyomán kibővített történeti anyagot biztos kézzel alakította drámai mesévé. Szerencsés költői ihletéssel sikerült olyan tragédiát alkotnia, mely nemcsak Bolyai Farkas darabját szárnyalta túl, hanem fölötte állt minden addig írt drámájának, sőt, a Bánk bán kivételével, valamennyi régibb magyar szomorújátéknak. A történet színhelye Konstantinápoly, időpontja az 1453. év. II. Mohammed török szultán elfoglalja Konstantinápolyt,

uralma alá hajtja a görögöket, de új haditerveinek készítése közben beleszeret egy foglyul esett görög leányba. Iréne, hogy leigázott hazája sorsán könnyítsen, összeköti sorsát a szultánéval; forrón szereti ugyan régi jegyesét, a görög Leót, de nemzete érdekében kész minden áldozatra. Mohammed szívében igaz szerelem lángol, Iréne befolyása alatt kezd átalakulni, a török harci párt elkeseredve szemléli megszelídülését. Mohammed nem törődik a nép zúgolódásával, Irénét hitvesévé teszi, csak akkor eszmél fel, mikor tudatára jő, hogy Iréne még most is Leót szereti s csak hazájáért áldozta fel magát. A hatalmas ember erőt vesz szerelmén. Mély keserűséggel gondol a görög leányra, trónusát is kockára tette miatta s a leány mégse viszonozta lángolását igaz szerelemmel. Kivezeti Irénét zúgolódó serege elé, föllebbenti fátyolát s megparancsolja a harci párt vezérének, Zagán basának, hogy szúrja át a gyönyörű nőt; de Iréne szépsége elbűvöli a vad katonákat; még Zagán sem tud reá kardot emelni. Maga a szultán öli meg serege előtt, hogy megmutassa annak az áldozatnak nagyságát, melyet a halhatatlanságért és nemzete dicsőségéért hozott.

A jambusokban írt ötfelvonásos színdarab egyike a a legszebb magyar tragédiáknak. Mesefejlesztésben és lélekrajzban, költői dikcióban és tragikus eszmében egyaránt értékes. Hőse, a fenköltlelkű görög leány, erejét meghaladó cél felé tör, de célját nem éri el; hiába színleli hazája megmentése érdekében a szerelmet, csalódik és elbukik; szívét összetörte, becsületét elvesztette, hazájának nem használhatott. Míg Bolyai Farkas darabjában Iréne és

Mohammed kölcsönösen szeretik egymást s Mohammed a zúgolódó sereg előtt azért szúrja le kedvesét, hogy megmutassa, mennyire tud uralkodni szerelmi szenvedélyén, Kisfaludy Károly sokkal tisztább drámai gondolatból indul ki s több összeütköző érdek harcából készíti elő a kifejlést. Igazi tragikus hősnőt alkotott a görög leányból. Iréne azzal, hogy régi szerelmét megtagadta s hazája leigázójának és vallása eltiprójának lett a hitvese, erkölcsi vétséget követ el s bár színlelt szerelmével egy másik erkölcsi célt akar szolgálni, azzal, hogy multjáról megfeledkezik, megingatja erkölcsi létének alapját. A nagy becsvággyal írt tragédia, akár a kitűnő alapgondolatot, akár a mese biztos szövését, akár a jelenetek költői szépségeit tekintjük, azt mutatja, hogy Kisfaludy Károly drámairói tehetsége még mindig fejlődőben volt. Sajnálni lehet, hogy az 1820-as évek elején, mikor az Auróra megalapításának terve fölmerült, búcsút mondott a tragédiaírásnak.

Toldy Ferenc helyesen emelte ki, hogy Kisfaludy Károly drámái közül legelőször a Stibor Vajdában mutatkozott magasabb írói törekvés. A darabban meglepő az erősen ecsetelt korrajz és erőteljes jellemzés, a nagy ellentétek és hatalmas szenvedélyek működése. Itt tűnik fel egyszersmind először egy szociális alapeszme, amennyiben a dráma az elnyomott osztályok ünnepélyes tiltakozása a kiváltságos kényuralom ellen, ami azon időben a közönség egy részét kedvetlenül érintette ugyan, de eszméltető hatását el nem hibázta. Az Iréne Toldy Ferenc szerint elsőrangú költői munka. A Stibor Vajda és az Iréne mellett, úgymond, a Csák Máté lett volna Kisfaludy Károly harmadik nagy tragédiája, ha elkészülését a szerző időelőtti halála meg nem gátolja. A másfél felvonásra terjedő mű még töredékében is nagyszerű. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest,

1872.) — Beöthy Zsolt rámutatott arra, hogy Kisfaludy Károly komoly színműveinek értéke igen különböző: a legelsők igazi drámai élet és jellemek nélkül való kísérletek, a Hunyadiak korából vett drámái gyércselekvényű történeti képek, magasabb törekvést látunk a Stiborban. Az Iréne a kitűnő tragikus alapeszmén kívül az érdekfeszítő és költői helyzetek egész sorával gyönyörködtet, számos összeütköző érdek lankadatlan és feszítő harca készíti elő a kifejlést, de sarkhibája a munkának, hogy Iréne átengedése Mohammed iránt és így tragikus vétke nem lesz teljessé s a szultán bosszúja sem indokolttá. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bánóczi József szerint az író komoly drámai munkái közül egyedül az Iréne érdemel még ma is figyelmet. (Kisfaludy Károly minden munkái. I. köt. Budapest, 1893.) — Bayer József szerint az Iréne az első valódi tragédia irodalmunkban: nemcsak nyelvéből, hanem helyzeteiből is igazi költészet árad, meséjét ritka színpadi ismerettel vitte színre a szerző, érdekessége és pátosza sehol sem hanyatlik. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Szinnyei Ferenc szerint Iréne hősnőnek passzív, Mohammed nem igazi török, nem a történelem Mohammedje, sok benne az érzelgés, szavalás, itt-ott hamis pátosz, de ne feledjük, hogy az író száz évvel azelőtt írta tragédiáját, ez a darab akkor szép volt és kitűnő, a Bánk Bán mellett annak a kornak legjelesebb drámája. Nyelvét már nem nagy távolság választja el Vörösmarty Mihály drámáinak nyelvétől. (Kisfaludy Károly. Budapest, 1927.) — Voinovich Géza szerint az író tragédiáinak alakjai elmosódók, ködszerűek, pedig a drámai munkáknak az életteljes jellemek adnak életet. Kisfaludy Károly a jelenetek rendezése, mozgalmassága és fokozása dolgában ügyes volt, a párbeszédekben emelkedettségre törekedett, szövegeibe szívesen hintett gondolatokat. Legjobban a kis történeti színművek sikerültek neki. (Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1931. évf.)

Kiadások. — A tatárok Magyarországon. Egy eredeti hazai költemény öt felvonásban. Pest, 1819. (Először játszották Székesfehérvárt 1819. április 18., Pesten 1819. május 3. Néhány évvel később Gaal György német fordításában az egyik bécsi színház színészei is eljátszották: ez volt az első, külföldön előadott magyar színdarab.) — Ilka vagy Nándorfehérvár bevétele. Eredeti hazai dráma négy felvonás-

ban. Buda, 1819. (Először játszották Pesten 1819. június 16.) — Stibor vajda. Eredeti hazai dráma négy felvonásban. Pest, 1820. (Először játszották Pesten 1819 szeptember 7. A tragédia szánalommal mutat a szegény parasztnépre, de azért nem demokrata iránydráma; a jobbágyok sötét sorsában inkább csak a zsarnok nagyurak lelketlenségét szemlélteti s nem általánosít a középrendű nemesség kárára.) — Zách Klára. Eredeti hazai dráma öt felvonásban. (Kinyomatása csakúgy elmaradt, mint előadása.) — Szécsi Mária vagy Murányvár ostromlása. Eredeti hazai dráma négy felvonásban. Pest, 1820. (Először játszották Pesten 1820. május 2. A szerző nem Gyöngyösi István Murányi Vénuszából merítette meseanyagát, hanem Mednyánszky Alajos mesegyüjteményéből. Ezúttal eléggé szárazon dramatizálta forrását, bár itt is vannak ügyes jelenetei.) — Kemény Simon. Eredeti hazai dráma két felvonásban. Pest, 1820. (Első előadása Pesten 1820. május 3. Bolyai Farkas is írt egy szomorújátékot Kemény Simonról, de Kisfaludy Károly meghatóbban dolgozta fel a hazafias tárgyat. Ezt a drámáját nagyon szerette, a színészek is szívesen játszották, a közönség sokat sírt szívbemarkoló jelenetein.) — Barátság és nagylelkűség. Eredeti dráma. Pest, 1820. (Egy német zsebkönyvből, Hormayr és Mednyánszky Taschenbuchjának I. évfolyamából, merítette meséjét. Hangulatos egyfelvonásosa nem a színpadi szerző, hanem a magasabb költői célok szolgálatában álló drámaíró munkája.) — Iréne. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1820. (Először játszották Székesfehérvárt 1821 június 25. Bolyai Farkas tragédiáján kívül Voltaire Zayreja is hatott a szerzőre, a feldolgozás néhány motivumát az utóbbiból vette.) — Szilágyi Mihály szabadulása. Hazai dráma egy felvonásban. Auróra. 1823. évf. (Ebben az évben játszották először Székesfehérvárt.) — Van még Kisfaludy Károlynak egy rövid keleti drámája (Nelzor és Amida) és maradt több töredéke. (Zách nemzetség, Első Ulászló, Álom és valóság, Konstantinápoly veszedelme.) Még halálos ágyán is dolgozott utolsó szomorújátékán: a Csák Mátén. Ehhez a töredékhez sok reményt fűztek kortársai. — Drámai munkáinak teljes gyüjteménye Bánóczi József Kisfaludy-kiadásában: Kisfaludy Károly minden munkái. Hat kötet. Budapest, 1893. — Vozáry Gyula magyarázatos kiadása: Kisfaludy Károly: Iréne. Budapest, 1897. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Horváth Cyrill kiadása: Kisfaludy Károly összes művei. Két kötet. Budapest, 1899.

(Népszerű kiadás.) — Bánóczi József kiadása: Kisfaludy Károly válogatott munkái. Két kötet. Budapest, 1902–1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Budapest, 1905–1907. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Galamb Sándor bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Prém József: Kisfaludy Károly és Irénéje. Budapest, 1880. — Szilasi Móric: Mikes, Bolyai és Kisfaludy Károly. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1880. évf. — Heinrich Gusztáv: Kisfaludy Károly Irénéjének tárgyáról. Budapesti Szemle. 1881. évf. — Molnár Sándor: Kisfaludy Sándor mint drámaíró. Figyelő. 1881. évf. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. — Vándory Rezső: Zách esete a magyar drámairodalomban. Figyelő. 1884. évf. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Bánóczi József: id. Kisfaludy-kiadás. Hat kötet. Budapest, 1893. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Vozáry Gyula: id. Iréne-kiadás. Budapest, 1897. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Viszota Gyula: Kisfaludy Károly Murányvár Ostromának forrása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Heinrich Gusztáv bevezetése Bolyai Farkas II. Mohamedének új kiadásához. Budapest, 1899. (Régi Magyar Könyvtár.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Viszota Gyula: Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Kardos Albert: Kisfaludy Károly. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Pécsi Jenő: A német Sturm és Drang dramaturgiai hatása Kisfaludy Károlyra. Kolozsvár, 1907. — Simai Ödön: Kisfaludy Károly nyelvújítása. Magyar Nyelv. 1907. évf. — Kanyaró Ferenc: Iréne első magyar feldolgozása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Stefanie József: Kisfaludy Károly és Bolyai Farkas. Budapest, 1908. — Király György: A Törökországi Levelek forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1909. évf. — Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911. — Dobóczki

Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Ujvárossy Szabó Gyula: Trencséni Csák Máté a magyar drámai irodalomban és epikus költészetben. Debreceni ref. gimnázium értesítője. 1914. — Vértesy Jenő: Kisfaludy Károly drámaköltészete. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Lábán Antal: A Tatárok Magyarországon és a bécsi Polizei-Hofstelle. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Szász Károly: A százesztendős Tatárok. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 52. köt. Budapest, 1920. — Zolnai Béla: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története. Budapest, 1923. — Koszó János: Fessler Aurél Ignác. Budapest, 1923. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Baros Gyula: Iréne tárgytörténetéhez. U. o. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Budapest, 1927. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Berényi László: Kisfaludy Károly, a drámaíró. Élet. 1929. évf. — Négyesy László: Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Speneder Andor: Kisfaludy Károly. Budapest, 1930. — Szép Ernő: Magyar drámák a bécsi színpadokon. Budapest, 1930. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar irodalomban. Budapest, 1931. — Szentgyörgyi László: Kisfaludy Károly emléke. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Voinovich Géza: Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1931. évf.

KISFALUDY KÁROLY VÍGJÁTÉKAI.

Első víg darabjában, *A kérők*ben (1819), kész vígjátékíró gyanánt lépett fel. Két kérőt mutatott be: Szélházyt, a haszonleső bárót és Perföldyt, a komoly fiskálist. A kérők Baltafy kapitány leányának, Málinak, kezéért versenyeznek, de Máli atyjának fogadott fiát, Károlyt, szereti. Mikor a szigorú kapitány kiadja a parancsot, hogy Málinak választania kell a két kérő között, a szerelmesek ügye elveszettnek látszik. A boldogtalan páron Károly testvére, Lidi, segít. Lidi kiadja magát a kapitány leányának, erre a kérők neki udvarolnak, az ő kezét kérik meg a kapitánytól s így nemcsak haszonlesésük derül ki, hanem Károly és Máli szerelme is. A kapitány megbékül, a szerelmesek egybekelnek, Szélházy elpárolog, Perföldy azonban komolyan beleszeret Lidibe s feleségül veszi a kis cselszövőt. A derűs hangulatú darab komikus jelenetei Máli és Lili személycseréje köré fűződnek. A személycseréből következő bonyodalom nagyon mulattató, de még felderítőbbek a színen megjelenő jellegzetes magyar alakok: Perföldy, a jogi kifejezésekkel dobálódzó, latinos beszédű prókátor; Szélházy, a külföldieskedő, hazafiatlan mágnás; Baltafy, a hirtelen haragú, jószívű katona; Lidi, a tűzről pattant, bátorszavú magyar leány; Margit, a szapora beszédű, kíváncsi nagynéni; végül a három inas, mindegyik gazdája

képére teremtve. Az eleven környezetben egyedül Károly és Máli látszanak kissé mereveknek, nagyon is komolykodóknak. A kedves színdarab lelkesedéssel töltötte el az akkori színházi közönséget. Mindenki érezte, hogy itt nem kis dolog történt: az írónak sikerült megteremteni a magyar társadalmi vígjátékot, sikerült színpadra vinnie az akkori magyar középosztály beszédmódját, sikerült ellesnie és hatásosan ábrázolnia a magyar nemesség családi életében mutatkozó derűs vonásokat.

*A pártütők*ben (1819) kevesebb realizmussal vitte színre a magyar úri osztály mindennapos életét, viszont itt már jelentékeny népies elemet szőtt vígjátékába. Együgyű falusi embereket léptetett fel darabjában. A falusiak elfogják a Hajnalfi-család egyik levelét s a levélből pártütésre való készülődést olvasnak ki. A levél tulajdonképpen egy műkedvelői színielőadásról szól, az alkalmi darabbal Hajnalfi Lászlót, a nyugalomba vonult gazdag kereskedőt, akarják meglepni hozzátartozói és ismerősei. A fontoskodó községi tanácsbéliek a lázadás elfojtása végett messzeható intézkedéseket tesznek s a végén hatalmasan felsülnek. A magyar szerző Clauren német író egyik novellájából vette meséjét. Vígjátékában már megvannak a későbbi magyar népszínmű elemei, csakhogy a nép itt még nevetség tárgya. A táblabíró, öregbíró, törvénybíró, kisbíró, nótárius, kántor és a helység kovácsa bohózatba illő komikus alakok. A falusi életnek ez a vidám ábrázolása nagyon tetszett az 1820-as évek színházlátogatóinak.

A *Mátyás deák* (1825) és a *Hűség próbája* (1827), mint a magyar történeti vígjáték egy-egy derék úttörője érdemel

méltánylást. Az előbbiben Mátyás király mint íródeák tér be Turu Márton öregbíró házába s eljegyzi az öregbíró leányát régi kedvesével; az utóbbiban az álruhás Mátyás király kipróbálja alkalmazottai hűségét, a becsületest megjutalmazza, a hűtlent megbünteti, a szerelmeseket összeadja. Mátyás király mindkét darabban hagyományos jellemvonásával, igazságosságával, lép a nézők elé. Mellette néhány kitűnően megrajzolt egyén köti le a figyelmet: az önérzetes öregbíró, a tudákos falusi kántor és a tréfás udvari bolond. Derűs vígjáték mind a kettő. Szerkezetük, jelenetezésük, lélekrajzuk egyaránt sikerült.

Tetszést aratott Kisfaludy Károly többi víg darabja is: *A vígjáték, Mikor pattant nem hittem volna, A betegek, Kénytelen jószívűség, Szeget szeggel, Áltudósok, A fösvény, Három egyszerre.* A bonyolítás ügyes bennük, a párbeszédek elevenek, de nem látjuk eléggé a magyar élet jellemzőbb rajzát. Nincs igazi magyar levegő *A leányőrző*ben (1827) sem. Az olvasó előtt egy öreg ember mulatságos védekezése bontakozik ki; az öreg elzárva tartja egyik rokona leányát, két leleményes ifjú minden módon a leány közelébe akar férkőzni; az elkeseredett harc a fiatalok győzelmével végződik: Lángai Sándor, az egyik ifjú, feleségül veszi Légházi Nellit, az öreg úr rokonát. A bohózatos darab egyike az író legélénkebb vígjátékainak, de cselekvénye keveset fejlődik, bonyodalma nem egészen természetes.

Valamennyi vígjátéka közt a *Csalódások* (1828) kompozíciója és jellemrajza a legsikerültebb. A darab hőse, Lombai uradalmi inspektor, házasítani akarja egész környezetét. Fiának, Elek hadnagynak, gazdag feleséget keres;

fogadott leányának, Lidinek, tehetős férjet szán; de Elek tudni sem akar Lucáról, a gazdag vénkisasszonyról s Lidi sem vonzódik Mokányhoz, a becsületes, de nyersszavú földbirtokoshoz. Lombai nagyralátó tervei csakhamar megváltoznak. Eleknek Linát szánja, a vagyonos fiatal özvegyet, Lidinek Elemér grófot, Mokánynak Vilmát, Lina társalkodónőjét, Lucának Kényesi bárót. A furfangos uradalmi inspektor cselszövényeiből a félreértések és nevetséges helyzetek egész sora következik, végre kiderül a való. Elek és Lidi, Elemér és Lina, Mokány és Vilma egymáséi lesznek, Kényesi és Luca összevesznek, Lombai felsül valamennyi tervével. A Kérőkkel 1819-ben megkezdett új irány ebben a vígjátékban teljes diadalt aratott. A nézők előtt ismét megelevenedtek az akkori magyar nemesvilág jellegzetes alakjai: Mokány, a jószívű, őszinte, parlagi nemesúr; Kényesi, a honfitársait lenéző, külföldieskedő, nyegle mágnás; Elemér, a magyarérzelmű, gavallér nagybirtokos; Elek, a lelkes, szerény nemesifjú; Lidi, a szerelmes, ábrándozó nemesleány; Vilma, az eleveneszű társalkodókisasszony; Luca, a férjhezmenésről ábrándozó aggszűz. Különösen Mokány és Lombai jellemzése sikerült. Egyébiránt a Csalódások szintén helyzetvígjáték, de az előbbi darabokhoz mérve haladást mutat: itt már a félreértéseknek lélektani alapjuk van, a csalódásokat a szereplő személyek egyéni természete okozza. A jelenetek gyors ütemben követik egymást, az érdeklődés egyre fokozódik, a megoldás ügyes.

Kisfaludy Károlynak a korabeli vidéki nemesi élet ábrázolására jóval nagyobb tehetsége volt, mint a törté-

nelem tragikus mozzanatainak korszerű festésére. Vígjátékaiban dunántúli megfigyeléseit vitte színre, nem polgárokat és parasztokat szerepeltetett, hanem a győrmegyei és zalavidéki nemesi udvarházak földbirtokosait mutatta be vidám magánéletükben. A Felvidéknek, Erdélynek és az Alföldnek más világa volt, ezt a világot nem ismerte, enélkül is egész képgyüjteményt állított össze szülőföldjének rokonszenves alakjaiból és jellemzőbb típusaiból. Nemcsak éles szeme volt, hanem leleményes elméje is, a nevetséges bonyodalmak és tréfás ötletek gazdag sorozatával gyönyörködtette a színházi közönséget. Nem az a feltűnő, hogy olykor ismételte önmagát, hanem az, hogy mennyi kacagtató jelenetet halmozott fel vígjátékaiban. Pompásan értett az emberábrázoláshoz, biztos színpadi technikával dolgozott, párbeszédei gyorsan gördültek, ötletei elevenen kapcsolódtak egymásba. A magyar vígjáték társalgási nyelvét ő teremtette meg, az utána következő komédiaírók az ő darabjait utánozták.

A külföldi vígjátékírók közül legerősebben Kotzebue hatott rá. Kotzebuet Magyarországon széltében magasztalták, munkáinak több magyar fordítója akadt, komoly és víg darabjait mindenfelé játszották. A népszerű magyar vígjátékíró is Kotzebue hatása alá került. Tartalomban és formában, szellemben és motívumokban, bonyolításban és jellemzésben egyaránt sokat kölcsönzött tőle; német példaképének helyzeteit és fogásait, a színdarabjaiban alkalmazott meglepetéseket, félreértéseket, személycseréket szívesen használta. Még legmagyarabb alakjaira is hatott a német színműíró. A maga nemzetét megvető, idegene-

ket majmoló, külföldieskedő uracs és a bárdolatlan, jólelkű parlagi nemes Kotzebue darabjaiban is hatásosan szerepel.

Kisfaludy Károlyról, mint a magyar vígjáték megalapítójáról, Toldy Ferenc nagy elismeréssel szólt. Rámutatott arra, milyen kimeríthetetlen a magyar vígjáték atyja komikus jellemek rajzolásában és mulattató helyzetek bonyolításában. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Alakjai, mondja róla Bánóczi József, nem voltak meg előtte irodalmunkban, más népben meg sem lehettek. Formát, fogást a németektől tanult; tartalmat, szellemet maga teremtett. (Kisfaludy Károly és munkái. II. köt. Budapest, 1883.) — Beöthy Zsolt szerint nagy érdeme alakjainak és hangjának igazi magyarossága és az a minden kesernyésség nélküli jókedv, mely végigpezseg vígjátékaiban. Dialógusa talpraesett, friss, csattanó. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bayer József a Csalódásokat és a Hűség Próbáját tartja legsikerültebb vígjátékainak. Az előbbiben tetőpontját éri el vígjátékírói tehetsége; az utóbbi nemcsak epizódoktól nem zavart meséje miatt, hanem ötletes nyelvéért is maradandó becsű. A Kérők vígjátéki eszméje nem új, de feldolgozása kiválóan magyaros, a nemesi középosztály színpadi szerepeltetésével a magyar vígjáték további irányának kijelölője. A Pártütökben az író még egészen a színpadi magyarosítások mintájára dolgozott, de magyarosítása csak félig sikerült, mert nem látunk magunk előtt igazi magyaros életet; nem mindennapi erénye a gyorsan perdülő mese és a nagy személyzet ügyes alkalmazása. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Szinnyei Ferenc szerint A Kérők patriarchális magyar környezetrajza, a régi magyar nemesi kúria levegője mindaddig meg fog kapni bennünket, amíg nemzeti multunkat szeretni fogjuk. A Pártütők a népszínmű előhirnöke; a szerzőnek nagy érdeme és újítása, hogy a magyar falut viszi benne a színpadra; hogy a népet komikusnak rajzolja, nem hiba, hiszen vígjátékot írt s nem komoly darabot; azt sem lehet mondani, hogy személyei nem magyar parasztok, elvégre naivság, hiszékenység, korlátoltság a magyar parasztban is van, nemcsak a németben. A Csalódások színpadi technika tekintetében a legmesteribb

vígjátéka, egyben fényes bizonyság arra is, hogy nemcsak a helyzetkomikumnak, hanem a jellemkomikumnak is mestere tudott lenni. A Hűség Próbája annyira mulatságos és épkézláb vígjáték, hogy ma is hatna; külföldön bizonyára műsoron tartanák, de mi hamar feledjük régi értékeinket. (Kisfaludy Károly. Budapest, 1927.) — Voinovich Géza szerint az író személyeiben meglepően erős az elevenség. Egyes alakjai a magyar vígjáték törzsökös figurái lettek, míg a gyakori másolásban meg nem koptak. A megújhodó magyar lélek ebben az időben három oldalról találkozott ellenérzéssel: egyik a táblabírói deákos műveltség, ez a magyarral szemben a latin nyelvhez ragaszkodott; a másik a német műveltséghez sorakozók tábora, ezek lenéztek minden hazai dolgot; a harmadik a magyar közömbösség, mely nem akart följebb emelkedni; az elsőt Perföldyben, a külföld majmát Szélházyban, a harmadik típust Mokány alakjában figurázta ki könnyed tollal. Az életből vitte fel őket a színpadra, ehhez jó szem és bátorság kellett. (Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1931. évf.)

Kiadások. — A kérők. Eredeti vígjáték három felvonásban. Pest, 1820. (Először játszották Pesten 1819. szeptember 24.) — A pártütők. Eredeti vígjáték három felvonásban. Pest, 1820. (Először Székesfehérvárt került színre 1819. november 23.) — Mikor pattant nem hittem volna. Eredeti vígjáték egy felvonásban. Pest, 1820. — A többi vígjáték az Auróra köteteiben jelent meg 1822-től kezdve, továbbá Kisfaludy Károly összes munkáinak gyüjteményeiben. — Legjobb Bánóczi József Kisfaludy-kiadása: Kisfaludy Károly minden munkái Hat kötet. Budapest, 1893. — Szigetvári Iván magyarázatos kiadása: Kisfaludy Károly: Csalódások. Budapest, 1887. (Jeles Irók Iskolai Tára.) — Horváth Cyrill kiadása: Kisfaludy Károly összes művei. Két kötet. Budapest, 1899. (Népszerű kiadás.) — Bánóczi József kiadása: Kisfaludy Károly válogatott munkái. Két kötet. Budapest, 1902–1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Budapest, 1905–1907. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Galamb Sándor bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Heinrich Gusztáv: A Pártütők forrása. Fővárosi Lapok. 1880. évf. — Beöthy

Zsolt: Színműírók és színészek. Budapest, 1882. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. — Szigetvári Iván: id. Csalódások-kiadás. Budapest, 1887. (Jeles Irók Iskolai Tára.) — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Bánóczi József: id. Kisfaludy-kiadás. Hat kötet. Budapest, 1893. — Szabó Ernő: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Budapest, 1894. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Somogyi Béla: Kotzebue hatása Kisfaludy Károlyra. Budapest, 1902. — Kardos Albert: Kisfaludy Károly. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Simai Ödön: Kisfaludy Károly nyelvújítása. Magyar Nyelv. 1907. évf. — Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Gönczy István Kisfaludy Károly Fösvénye. Irodalomtörténet. 1912. évf. — U. az: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmárnémeti, 1913. — Vértesy Jenő: Kisfaludy Károly drámaköltészete. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. évf. — Zolnai Béla: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története. Budapest, 1923. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Budapest, 1927. — Berényi László: Kisfaludy Károly, a drámaíró. Élet. 1929. évf. — Waldapfel József: A Kérők mintája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Négyesy László: Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Speneder Andor: Kisfaludy Károly. Budapest, 1930. — Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték. Budapest, 1931. — Péntek Irma: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Karcag, 1931. — Szentgyörgyi László: Kisfaludy Károly emléke. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Voinovich Géza: Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1931. évf.

KISFALUDY KÁROLY NOVELLÁI.

KISFALUDY Károlyt a magyar novella történetében elő-kelő hely illeti meg. Mivel az Auróra munkatársai között nem talált tehetségesebb elbeszélőt, 1823-tól kezdve ő maga próbálkozott meg a novellaírással.

Történeti novellái komor középkori mesék. Ezeket a fellengző stílusú, sötét históriákat a boldogtalan szerelem, balvégzetű zsarnokság, méregpohár és gyilkosság motívumai teszik félelmessé. (*A vérpohár, A viszontlátás:* az előbbi Csák Máté, az utóbbi Kálmán király korabeli háttérrel.) Legjobb történeti novellája: a *Tihamér.* (1825.) Egész kis regény: egy középkori magyar lovagnak és egy bujdosó magyar nemesleánynak szomorú szerelmi története. Tihamér, Nagy Lajos király kedvelt daliája, részt-vesz a nápolyi hadjáratban s szerelemre gyúlad Róza iránt. A titokzatos származású hárfásleány egy agg olasz lantos kíséretében jelenik meg Nagy Lajos udvara előtt, elzengi olasz dalait, befejezésül egy búsongó magyar dalt énekel, azután hirtelen eltűnik a lelkes hallgatóság elől. A király látni kívánja. Tihamér másnap elmegy Rózáért, de a leányt nem találja, Rózát elrabolták. Egy durva zsoldosvezér, Werner, a rabló, de a német zsoldos hiába iparkodik megnyerni Róza szerelmét, a leány hű marad Tihamérhoz. A magyar levente legyőzi Wernert, őmaga

azonban, még mielőtt Rózát nőül vehetné, elesik az olasz harcokban, Róza mint apáca-fejedelemasszony hal meg, Werner remeteként vezekel bűneiért. A német hatásra valló novella a romantikus költőt mutatja, korfestése képzeleti, hangulata szentimentális. A költőt helyenkint még el-elnyomja a krónikás, az elbeszélés szövetét históriai részek tarkítják. A novella választékos stílusa figyelmet érdemel.

Víg elbeszéléseiben a németek tréfás novelláit vette mintául. Különösen *Tollagi Jónás viszontagságai*ban (1823—1827) alkotott sikerült munkát. Tollagi Jónást, a tapasztalatlan falusi ifjút, atyja, az öreg nótárius, Pestre küldi, hogy tapasztalatokat szerezzen. Jónás nem ismeri a fővárosi szokásokat, vakon hisz mindenkinek, kellemetlen ügyekbe bonyolódik, nevetség tárgya lesz, mindenütt pórul jár, végre megúnja a pesti dicsőséget, hazamegy, megnősül. Esküvője után újabb bajok érik. Falujában katonák szállnak meg, feleségének erősen udvarolnak, féltékenykedni kezd, ügyetlenül küzd az udvarlók ellen. A novellista tele van derűvel, élccel, elevenséggel. Meséjét nem tudja megfelelő módon kikerekíteni, de a részletek során mulattató helyzetképeket teremt. *Sulyosdi Simon*ban (1824) jóízű kötődéssel írja le a világ haladásától elmaradt falusi nemesurat. Sulyosdi Simont nem gyötrik nagy gondolatok, élete evésben-ivásban telik el, annyira ügyetlen, hogy még a leánykéréstől és nősüléstől is állandóan elkésik. Simont ez sem bántja, mert földbirtokából minden munka nélkül is megél; belenyugszik agglegénysorsába, a világ folyása nem érdekli, se nem olvas, se nem ír,

régi tétlenségével üldögél s öregszik. Kisfaludy Károly ezúttal az akkori nemesi középosztály lustálkodó csoportját csipkedte, ez a földbirtokoscsoport semmit sem akart tudni a civilizációról, hanem falujába vonulva testi munka és szellemi foglalatosság nélkül pipálta végig életét.

A falusi emberek gyöngéd ironizálása tűnik fel Kisfaludy Károly többi tréfás elbeszélésében is. *(Bajjal ment, vígan jött, A fejér köpönyeg, Mit csinál a gólya?)* Az írót a víg novella terén egyedül Fáy András előzte meg egyik korai kísérletével. *(A különös testamentum,* 1818.) Tréfás elbeszélései úttörő példái lettek az utána következő humoros novelláknak, komikus hatást keltő hősei tetszettek, stílusa természetesen folyt. Mese kevés van ezekben a novellákban, a humor felsőbbségét a helyzetkomikum pótolja bennük, nőalakjaik vértelenek, de életszerű férfikarikatúrái sok derűs órát szereztek a régi olvasóknak. A víg elbeszélő számos ponton érintkezett a vígjátékíróval, a színműíró azonban sokkal elevenebb volt, a novellista bágyadtabb.

Kisfaludy Károly novelláival először Bánóczi József foglalkozott behatóbban. Amint az író vígjátékai, úgymond, felülmúlják tragédiáit, az életből merített víg elbeszélései is becsesebbek a multból merítő tragikus novelláinál. Igaz, hogy víg elbeszéléseiben nincs igazi humora, csak komikuma, de hangulata mindenütt derült, szatirája csattanó. Csípősség és fanyarság nélkül jókedvűen kötődik. (Kisfaludy Károly és munkái. II. köt. Budapest, 1883.) — Víg elbeszéléseit Beöthy Zsolt példaszerűeknek mondja: egyikük sem kerekedik szerves egésszé, de mindegyikük kitűnő rajzát adja egy-egy alaknak számos mulatságos helyzetben. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — A Tihamérról Császár Elemér

úgy nyilatkozik, hogy ez az első magyar szépprózai alkotás, melyben igazi történeti levegő van. Korképe még mindig halvány, de meséje romantikus volta ellenére is észszerű, a költő ügyesen bonyolítja a mese szálait, nem naiv dilettáns, hanem tudatos művész. Alakjai a romantika jól ismert típusai. Prózája a mai olvasónak helyenkint nehézkes és ósdi, de ez nem az író hibája, hanem a koré: abban a korban prózánk még fejletlen volt, simább előadást egy írónknál sem találhatunk. Ma már a Tihamér nem igazi érték, de ennek ellenére is, mint prózai elbeszélés, a Fanni Hagyományaitól Jósika Miklósig terjedő időszak legjelesebb alkotása; az átlagos novelláknál nagyobb terjedelmű, közeledik az igazi regényhez. (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Szinnyei Ferenc szerint a Tihamér hasonlíthatatlanul értékesebb minden korabeli történeti novellánál. Jósika Miklós előtt ez a legjobb történeti novellánk, valóságos kis regény; különös, hogy ennek az igazán értékes munkának jóformán semmi hatása sem volt íróinkra. Kisfaludy Károly eléggé érdekesen bonyolítja meséjét, apró epizódjait nem ügyetlenül illeszti össze. Van elég gyönge oldala is: motívumai és hősei a romantika jól ismert világából valók, alakjai nem elég élesen jellemzettek, lélekrajzról alig lehet benne szó. Víg elbeszéléseiben is hiába keresnénk mélyebb lélekrajzot, de azért ezekkel a derűs történetekkel méltán lett novellairodalmunk megindítója. Személyei szájába sok reflexiót ad, olvasóit kedvesen szórakoztatja, stílusában alig van feszesség. Meséi soványak ugyan, de jól jellemzett komikus alakjainak ügyes szerepeltetése a gyakorlott vígjátékíróra vall. A humort többnyire mulattató helyzetkomikummal pótolja. (Kisfaludy Károly. Budapest, 1927.)

Kiadások. — Kisfaludy Károly első novelláit az 1823. évi Auróra közölte. Víg elbeszélései Szalay Benjamin néven jelentek meg; csak évek mulva derült ki, hogy az ismeretlen személyű novellaíró maga a szerkesztő. — Bánóczi József kiadása: Kisfaludy Károly minden munkái. V. köt. Budapest, 1893. — Horváth Cyrill kiadása: Kisfaludy Károly összes művei. Két kötet. Budapest, 1899. — Bánóczi József kiadása: Kisfaludy Károly válogatott munkái. Két kötet. Budapest, 1902–1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Budapest, 1905–1907. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Kisfaludy Károly munkái.

Két kötet. Galamb Sándor bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Kardos Albert: Kisfaludy Károly. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Szinnyei Ferenc: Novellairodalmunk Jósikáig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Zoltvány Irén: Szülőföldi és környezeti elemek Kisfaludy Károly költészetében. Pannonhalmi benedekrendi főiskola évkönyve. 1914. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. Budapest, 1925. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Budapest, 1927. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Négyesy László: Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Speneder Andor: Kisfaludy Károly. Budapest, 1930.

KISFALUDY KÁROLY KÖLTEMÉNYEI.

Kisfaludy Károly költészetéből jó ideig erősen kiérzett Kisfaludy Sándor hatása és a németes irány hagyományainak követése. Lírai tehetségét legvonzóbban elégiái mutatják.

*Honvágy*a (1822) olaszországi szenvedéseinek emlékét tükrözi. «Sötét olajfák illatos hüsében Ül a bús vándor, könny ragyog szemében S mélyen sóhajtva vissza-visszanéz.» Képzeletében kedves hazája tűnik fel, a távol ködében régi hajlékát kutatja, a csalódás szellemajkai szeretteinek üdvözlését suttogják fülébe. A vándort az édes felejtés karjai ringatják, de illan a tündérkép, a sínylődő szív ráeszmél a valóságra. Zöldüljön bár körülötte örök tavasz s legyen szülőföldjén téli gyász, mégis csak ott szabad ő, az elhagyott hazában. Megy a bús vándor, meg-megáll andalogva, tördelt hangokon önti ki keservét; az élet gyönyörre inti, a sors friss rózsákat hint lába elé, hazája után esdő vágyai mégis olthatatlanok. «Bár a szerencse nyilt ölébe zárja S körültündökli a hír csillagárja: Míg szíve ver, csak vissza-visszanéz.»

A hazaszeretet, a mult nagysága, a nemzet dicsősége a költő legszebb álma. *Mohács*ában (1826) — ebben az érces zengésű, gyönyörű elégiában — a képzelet drámai erővel megjelenített képei megkapóan váltakoznak a költő

mélabús sóhajaival. «Hős vértől pirosult gyásztér sóhajtva köszöntlek, Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács!» Zordon enyészet dühe viharozta rád pusztító erejét, itt hullt el hazánk dísze-virága. «Hány fiatal szívet, tele sok szép földi reménnyel, Sujta le kegytelen itt a riadó csatavész; Élte kies tavaszán kora sírt hány itju találá, Kit nemrég az öröm lágy öle ringata még.» Mennyi vitéz bajnok szunnyad itt, kardjuk vérben fürdött, nevüket a feledékenység éje borítja, hantjuk fölött a pásztor fütyörészve legelteti nyáját. Borongó lélekkel halad az utas a csatasíkon, a hold sugara ködbe vonja a patakot: «Ott vergődé Lajos, rettentő sorsu királyunk, Süllyedező lova érchímzetü terhe alatt». Bajnokai elpusztultak, mélység tátongott körülötte, összezúzott testét iszap borította el. Gyászos emlékű vidék, milyen sok inségnek lettél a kútfeje! Egységünk összetört, sorvasztó lánc hullott ránk, idegen lett a magyar saját otthonában, szűzei az ozmán hódítók karjain fonnyadtak el, fiait rabságba hurcolták, városai tornyairól a félhold kérkedett szét. El, ti komor képek, új nap fénylik reánk: «Él magyar, áll Buda még, a mult csak példa legyen most S égve honért bizton nézzen előre szemünk. És te virulj gyásztér a béke malasztos ölében, Nemzeti nagylétünk hajdani sírja Mohács!» A költő megdöbbentő történeti képsorozata művészi hatással olvad át a hazafias remény lelkesedésébe.

Elmélkedő hajlamú költő. Az érzelmes és borús vonások mellett derű is van lírájában. *Pipadal*ából (1827) optimista életfilozófia lép az olvasó elé, a költő fölényes humorral szemléli az életet, pipájának füstje megvédi

minden baj ellen. Te vagy, édes pipám — mondja — egészségem fokmérője, te űzöd el bánatomat bodor füstöddel; a hiú ragyogás, szerelmi bánat, mohó hírvágy mind haszontalan dolog; én rád gyujtok és szánom az embereket. Ha egy szűkelméjű, gőgös úrfi lép szobámba, fegyver lesz a pipámból, a kellemetlen vendéget kifüstölöm magam mellől; de ha egy lelkes magyar közeledik felém, igaz barátra talál bennem: «Sokat ugyan nem adhatok, Legfeljebb egy dalt mondhatok, De felcsapván jobbjával, Megkínálom pipával».

A verselés gördülékenységére majd minden költeményében gondja volt a lírikusnak, a nyelv ereje és a gondolatok átlátszósága már nem volt ennyire hatalmában. Inkább szépen hangzó kifejezésekre törekedett, mint a realitásra; nem egyszer elvont és homályos maradt. Az érzelem mesterkéletlensége és a kifejezés egyszerűsége még népdalaiban sem nyilatkozott meg nagyobb erővel. Nem írt igazi művészi népdalokat, csak többé-kevésbbé sikerült népies utánzatokat. Harminchárom népdala maradt, ezek közül huszonötöt az Auróra 1829. évi kötetében tett közzé Szalay Benjámin néven. Ez a tömeges népdalközlés Vitkovics Mihály szerény kezdeményezése után feltűnést keltett, kortársai szinte irodalmi eseményt láttak fellépésében. Helyzetdalai a maguk egyszerű nyelvével és verselésével a népiesség illúzióját keltették, bár a tartalom és kifejezés a legtöbb versben mesterkélt vagy legalább is észrevehetően irodalmias volt. A népiességre törekvő író nem tudott megszabadulni műköltői egyéniségétől, de azért itt-ott eléggé zavartalan egyszerűséggel és dallamos-

sággal foglalta egységbe strófáit. *(Rákosi szántó dala, Szülőföldem szép határa, Sárga levél, Vedd sarlódat, édes kincsem, Aki szeretőjét igazán szereti).*

Epigrammái közül legügyesebbek az irodalmi vonatkozásúak. Ezekkel a Goethe-Schiller-Kazinczy-stílusú xeniákkal kedélyesen csipkedte kortársait, nem idegenkedett az élesebb gúnyolódástól, önirónia a saját drámáit sem kímélte. Sok haza-puffogatás, bundás indulatok, ó be tatári mű: mondja a Tatárokról; győz a magyar s ez tapsra éppen elég a karzatnak: gúnyolja az Ilkát. Barátainak is kijutott a szatirából, annál inkább azoknak, akiket kevésre becsült vagy akik megbosszantották.

Képzelete szívesen kalandozott a középkor világában. Kis elbeszélő költeményeiben megénekelte Mátyás király diadalát a cseh Holubáron *(Budai harcjáték)*, megujította Toldi Miklós emlékét *(A sastoll)*, tréfás történetet mondott el a tatárjárás korában élő Trézsi asszonyról. *(A bánkódó férj.)* A balladát sikeresen fejlesztette. Hősei nem olyan elvontak, mint Kölcsey Ferenc titokzatos alakjai; némelyik balladája már reálisan tragikus hangulatú. A német balladák erősen hatottak rá: mesekitalálásban és mesefeldolgozásban egyaránt. Különösen Bürgert utánozta szívesen. A *Karácsonéj* (1829) hőse, a kegyetlen úrfi, vadászni megy a szent napon s dorbézolása közben omlik össze és válik porrá egy halálfő átkai alatt. A *Zuárd* (1829) leányszöktető vitéze megöli szerelmese bátyját és atyját, de mire nyargaló paripáján ősi várába ér, mátkája már halott: «Hideg s holt a szép mátka: Lesujtá atyja átka».

Legjobb balladájában, *Az álmatlan királyban* (1830), a német költészet kedvelt alakja, a jogtipró zsarnok, jelenik meg. Sötét az éj, sötét a vár, a király komoran ül aranyos székében: «Előtte a nyert korona, Melyért eladta álmait S véres tetőn felesküvé Az éj undok hatalmait». Egy szerelmes pár szelíd szavakat suttogva andalog a palota kertjében, a zsarnok felriad trónusán, ívet ragad, lenyilaz palotája ablakából s megöli a szerelmesével bolyongó szép szűzet. A leány kedvese megőrül, maga a zsarnok iszonyú látomásoktól gyötörve tengeti életét: a szép szűz az ő leánya volt. «Ez a nagy ég nagy bosszúja.»

Egyik legszebb költeményének, az *Eprészleány*nak (1829), meséje és motívumai végső elemezésben skót eredetre vezethetők vissza. Ilma a berekbe megy eprészni, megismerkedik egy deli ifjúval, beleszeret az előkelő ismeretlenbe. Hiába eseng kezéért később a kérők sokasága, hű marad eltűnt szerelmeséhez. Tavaszkor ismét a berekbe megy. S ím, harsan a kürt, férfiak tűnnek fel, elébe lép a vidék agg ura s felajánlja fia kezét a gyönyörű szűznek, de Ilma most sem mond le a berki vadászról. Hűsége megleli jutalmát, mert kedvese, a titokzatos berki vadász, nem más, mint az ősz várúr fia. Mikor a hű leány kijelenti, hogy pártját csak a hű szerelemnek juttatja, az öreg dalia megöleli s a boldog párra adja áldását: «Int s míg deli Ilma varázslata múl, Szép berki vadásza szívére simúl». A romantikus mesét a tárgyhoz könnyedén hajló nyelven, művészi hangulattal dolgozta fel a költő. Strófái zengzetesek. Meséje naiv ugyan, de jeleneteiben szembetűnő a festőiség.

Kisfaludy Károlyról helyesen jegyezte meg Toldy Ferenc, hogy költőink közül ő volt az első, aki felszabadította költészetünket a görög-római mitológiai képes kifejezésmód és a klasszikus népek életére célzó vonatkozások alól. Kisfaludy műveltsége nélkülözte az antik irodalmi alapot, egyedül az új irodalmakra támaszkodott, az óklasszikus kifejezésnek és az elvont eszményiségnek természetes tagadója volt. Bár a költő alapjában vidám s az életet derült oldaláról felfogó lélek, azért a költeményein átvonuló melankólikus hangulat mégsem költői fikció, hanem átszenvedett élmények szüleménye. Elégiai kedélyállapota mellett a reflexió sem maradhatott el költeményeiből. «Érzelmenyessége adja komikai erével azon vegyületet, mely némely dalaiban s valamennyi víg müveiben elmét és szívet együtt annyira érdekel és vonz.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Bánóczi József dicsérettel említi a költő munkabíró szorgalmát a rímes időmértékes verselés elsajátításában, ennek a minden akadályt leküzdő fáradságának köszönhető, hogy trocheusai és anapesztusai pompásan hangzottak fel lantján. Tehetsége legsikerültebb alkotásait elégiáiban szemléltethetjük. Ódát nem írt, tanítóköltészete meglehetősen gyönge, tréfás dalai azonban sikerültek. Népdalai között vannak nehézkesek, mesterkéltek, elnyujtottak, de vannak kiválóan ügyesek is. Lírájára Kölcsey Ferenc költészete észrevehetően hatott. (Kisfaludy Károly és munkái. II. köt. Budapest, 1883.) — Elbeszélő költeményei közül Beöthy Zsolt nagy elismeréssel szól Eprészleányáról: «meghatóan kedves leleményénél s festéseinek és érzésének üde bájánál fogva a legszebb magyar költői beszélyek közé tartozik». Legkevesebb értékűek s nyelvükben is legkeresettebbek versei közül bölcselkedő költeményei. Népdalaiban a gondolat és érzés igazi naivitása nem mindig tudja megtalálni a nyelv népies egyszerűségét. «Tagadhatatlan hatással volt rá Kisfaludy Sándor modora, ki a szív érzéseit szerette a természet képeivel magyarázni.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Népdalköltészetéből Horváth János különösen három figyelemreméltó dalát emelte ki; ezek: a Rákosi szántó dala, Szülőföldem szép határa, Sárga levél; az első elégikus hazaszeretetével, a második méla honvágyával, a harmadik elhagyatottság-érzetével fogja meg az olvasót. A három dal közül egyik sem szerelmi tárgyú, legfeljebb a harmadikban játszik

bele a nagy elhagyatottság érzésébe a szerelemtől való megfosztottság bánata. A Mohács című méltán híres elégia költője, mint népdalelégikus is megörökítette nevét. Népdalköltészete mai szemmel nézve sem maradt meddő; néhány dalát megfelelő szövegmásítással most is dalolják; igaz, hogy ez inkább csak dallamuknak és a hagyományos énekanyagot őrző kótás gyüjteményeknek köszönhető. (A magyar irodalmi uépiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.) — Szinnyei Ferenc szerint a költő lírája a maga egészében tekintve kissé hideg, kevéssé közvetlen, reflektáló modorú. Erősebb szenvedély ritkán keres hangot verseiben, helyenkint édeskés és bágyadt; ennek ellenére is kora legjelentékenyebb lírikusai közé tartozik, érzéseit és gondolatait nem egyszer mesterien szólaltatja meg. Nyelvében sok az egyéni stílusfordulat, új színárnyalat; a magyaros verselésben éppen olyan erős, mint a disztichonban s a nyugati versformákban; zengzetes jambusi és trocheusi sorai könnyen ömlenek és szép rímformákkal párosulnak, anapesztusi sorai remekbe készültek; szonettet, stanzát és más kötött strófát egyforma becsvággyal ír. Tréfás kedvében kitünő stílusutánzó. Népdalai üdén és bőven ömlenek tollából, ez annál meglepőbb, mert lírája távol áll a népiestől. Az epigrammákban Kazinczy Ferenc volt a mestere, a románcköltésre és balladaírásra a német költőkön kívül bizonyára Kölcsey Ferenc példája lelkesítette. (Kisfaludy Károly. Budapest, 1927.) — Balladái, mondja Négyesy László, mindenesetre drámaibbak, mint Kölcsey Ferenc érzelmességben szétfolyó balladái; Bánkódó Férje stílszerűbb költői anekdóta, mint Vörösmarty Mihály versenyköltemény ugyanerről a tárgyról. Résztvett a líra továbbfejlesztésében; hangulatkörei az elégikus érzelmesség, a humor és a gúny. Általában komikai tehetsége legerősebb volt az akkori irodalomban. Népdalai nem mind puszta helyzetdalok, hanem a költő személyes érzelmeinek is közvetlen kifejezései, egyszerüségük mellett olykor meghatóbbak, mint nem egy műdala. Nemcsak műfaji, hanem formai problémákkal is szívesen foglalkozott: felkarolta a déli román versalakokat s ahova az ő keze el nem ért, ott barátait buzdította bizonyos költői feladatok megoldására. (Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1930. évf.)

Kiadások. — Kisfaludy Károly költeményeinek javarésze az Auróra köteteiben jelent meg 1822-től kezdve. — Első gyüjteményük

Toldy Ferenc kiadásában: Kisfaludy Károly minden munkái. I. köt. Buda, 1831. — Bánóczi József kiadása: Kisfaludy Károly minden munkái. I. köt. Budapest, 1893. — Horváth Cyrill kiadása: Kisfaludy Károly összes művei. Két kötet. Budapest, 1899. — Bánóczi József kiadása: Kisfaludy Károly válogatott munkái. Két kötet. Budapest, 1902–1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Heinrich Gusztáv kiadása: Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Budapest, 1905–1907. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Galamb Sándor bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. — Erdélyi János: Pályák és pálmák. Budapest, 1886. — Greguss Ágost: A balladáról. 2. kiad. Budapest, 1886. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — U. az: Magyar balladák. 3. kiad. Budapest, 1891. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Budapest, 1891. — Zlinszky Aladár: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1893. — U. az: Arany balladaforrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Kardos Albert: Kisfaludy Károly. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Lukinich Imre: Kisfaludy Károly A Bánkódó Férj c. románca. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — Verő Leó: Kisfaludy Károly és Lessing. U. o. 1907. évf. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Elek Oszkár: Kisfaludy Károly Eprészleánya és egy skót népballada. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Zoltvány Irén: Szülőföldi és környezeti elemek Kisfaludy Károly költészetében. Pannonhalmi bencés főiskola értesítője. 1914. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Rédey Tivadar: Mohács emléke költészetünkben. Mohácsi emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1926. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Budapest, 1927. — Négyesy László: Kisfaludy Károly.

Budapesti Szemle. 1930. évf. — Speneder Andor: Kisfaludy Károly. Budapest, 1930. — Kardos Albert: Zircz Emlékezete és a Mohács. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Voinovich Géza: Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1931. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A KISFALUDY-IRODALOM.

KISFALUDY Károly munkásságának irodalmi jelentőségét leglelkesebben Toldy Ferenc hirdette. Szerinte Kisfaludy Károly új időszakot alkotott a magyar irodalomban s kezdője volt egy eredeti és tisztán nemzeti költészetnek, melyben vezérségét Vörösmarty Mihállyal barátságosan megosztotta. Gyulai Pál többször áldozott kegyelettel emlékének. Beöthy Zsolt kiemelte, hogy Kisfaludy Károly volt az új magyar romantikának, a nemzetiesebb irányú költészetnek úttörője. Bánóczi József Kisfaludy-életrajza a kevésbé ismert részleteket is megvilágította; mások — így Szinnyei Ferenc, Négyesy László, Voinovich Géza — rámutattak az írónak a magyar irodalom felvirágoztatása körül szerzett érdemeire.

Munkáinak sorozatos kiadásai közül legjobb Bánóczi József hatkötetes Kisfaludy-kiadása.

Toldy Ferenc szerint Kisfaludy Károly a magyar költészetnek tartalomban és alakban új irányt adott. Költőink közül ő emancipálta magát először a görög-római mitológiai vonatkozások alól. Kizárólag az új irodalmakra támaszkodott, az óklasszikus kifejezésmóddal és az elvont eszményiséggel nem törődött. A dráma és novella útján nemzeti életet, nemzeti alakokat, nemzeti kifejezést vitt az irodalomba s így a költészet és élet között tátongó hézagot szerencsésen áthidalta. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Gyulai Pál szerint Kisfaludy Károlynál senki sem érezte mélyebben, hogy költészetünknek multunk és jelenünk tükrévé kell válnia: éppen azért feltárta a multat, hogy a jelenre hasson, vissza-

tükrözte a jelent, hogy a jövő magvait hintse el. Példaadásával azt hirdette a magyar költőknek: ne legyenek mások visszhangjai, ne könyvekből írjanak, élményeiket és tapasztalataikat használják fel. A művészi és nemzeti elemet magasabb összhangba óhajtotta egyesíteni; addig a magyar költők vagy művésziek voltak idegen ízzel vagy nemzetiek nem elég ízléssel; ezeknek az ellentéteknek kibékítése volt a főcélja. Az a vágy lelkesítette, hogy költészetünket európaivá és mégis nemzetibbé tegye, hogy nemzetivé varázsolja a művészit és művészivé a nemzetit. S ha ez neki nem mindig sikerült vagy nem fensőbb fokon, az eszmény megvolt, az elv fejlődött, az elvetett mag terebélyes fává nőtt. Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Arany János később háttérbe szorították a kezdeményező mestert, de a nyomok hozzá vezetnek, a szellem fuvallata tőle indult. (Kisfaludy Károly halála félszázados évfordulójára. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 16. köt. Budapest, 1881. Újból: Emlékbeszédek. II. köt. Budapest, 1914.) — Beöthy Zsolt főkép arra mutatott rá, hogy a magyar társasélet rajzaival először Kisfaludy Károly vígjátékaiban és víg novelláiban találkozunk. Színdarabokkal először ő hódította meg a magyar közönséget. Egyike volt legjótékonyabb hatású íróinknak mind a közönségre, mind megifjodó irodalmunkra nézve. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bánóczi József szerint Kisfaludy Károly fellépése fordulatot jelent a magyar irodalomban. Addig a klasszicizmus uralkodott, melynek Kazinczy Ferenc volt a feje; azontúl a romanticizmus, melynek Kisfaludy Károly lett a vezére. Mindkét irány a német irodalom hatásának köszönhető. Kisfaludy Károly a magyar irodalom romantikus irányú átalakítását nem egymagában hajtotta végre, Vörösmarty Mihály egyetemes nagysága mellett el is maradt, de azért dicsősége, hogy az átalakulást ő indította meg. (Kisfaludy Károly válogatott költeményei. Magyar Könyvtár. Budapest, év nélkül.) — Bayer József azt írja drámairodalmi jelentőségéről, hogy nagyot, maradandót nem tudott ugyan teremteni, de ez nem tehetsége korlátozottságával magyarázható, hanem a korral, mely egyszerre sokat és sokfélét kívánt s nem engedett időt az alkotás művészetének. Más viszonyok között nagy tehetsége bizonyára jobban érvényesülhet s nemcsak irányokat tudott volna kijelölni, hanem még a késő kor előtt is irodalmilag becses mintákat alkotni mind a történeti dráma,

mind a vigjáték terén. Egy dolog azonban először nála ölt határozott alakot s ez az, hogy az irodalmi értéknek együtt kell haladnia a színi hatással. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Szinnyei Ferenc szerint a halhatatlan író gondviselésszerüen jelent meg s tizenkét év alatt annyit tett irodalmunk emelésére, hogy ebben a tekintetben alig vetekedhetik vele egy írónk is. Megteremtette a magyar drámát, vígjátékot és novellát; megindította népdalköltészetünket és balladairásunkat s általában tanítványaival együtt diadalra vitte a magyar romantikát. (Kisfaludy Károly. Budapest, 1927.) — Írói képe, úgymond Négyesy László, akkor egész, ha müveit és hatását egységben tekintjük. Semmi sem volna igazságtalanabb, mint azt kérdezni: hol vannak Kisfaludy Károlynak azok a művei, melyek századok mulva is friss erővel hatnak? «Ha kérdik, hol vannak Kisfaludy halhatatlan művei: mutassatok rá az Auróra-körre, a Pesten összpontosított új magyar irodalomra s mondjátok: ott van Kisfaludy főműve. Mert a szükségleteket biztos szemmel felismerni, a pszichológiai pillanatot megragadni, az irodalmat így összehangolni és fellendíteni: ehhez divinatórius tehetség, müvészi megérzés, meglátás és alkotóerő kellett. Két szimbolum jelképezi Kisfaludy pályáját; egyik a tört oszlop emlékmüvén: ez szól hirtelen félbeszakadt írói pályájának; a másik a Kisfaludy-Társaság, ez az élő és már majdnem évszázados szervezet: ez fejezi ki szellemének és hatásának állandóságát. De hatásának nemcsak ez az élő tanuja van, érzi és őrzi ezt a hatást egész irodalmunk.» (Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1930. évf.) — Jelentőségének nagyrésze, írja róla Voinovich Géza, hatásában van. Igaz, hogy nem egy téren sokoldalú úttörő és szerencsés kezdeményező is volt, de minden érdeme mellett sem lehet pályáját csupán munkái szerint méltányolni. Csokonai élénkebb szellem volt, Berzsenyi tehetsége arányaiban hatalmasabb, Kölcsey tanultabb fő, ő viszont a közönségre hatott legerősebben. Első volt nálunk, aki arra gondolhatott, hogy birtok és hivatal nélkül az irodalomból próbáljon megélni. Utódokat nevelt, eszményei ma sem halványultak el, munkái sincsenek sírjába temetve: néhány költeménye hagyatékul száll korról-korra, vígjátékaiban maig sem aludt ki a derü sugara, még látni azokat olykor a színpadon is; olyanok, mint a kedves ősök képei, vonásaik felismerszenek az utódokon. (Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1931. évf.)

Kiadások. — Kisfaludy Károly szomorújátékai és vígjátékai 1819-től kezdve részint önálló füzetekben kerültek ki a sajtó alól, részint a korabeli folyóiratokban és évkönyvekben láttak napvilágot; költeményeit és novelláit nagyobbára az Auróra kötetei hozták. — Első nyomtatásban megjelent munkája: A tatárok Magyarországban. Pest, 1819. — Ezt követte kilenc drámája. — Halála után barátainak megbízásából Toldy Ferenc gyüjtötte össze szétszórva megjelent munkáit és kiadatlan kéziratait: Kisfaludy Károly minden munkái. Tíz kötet. Buda, 1831. — Ez a gyüjtemény szolgált alapul az utána következő öt kiadásnak: valamennyit Toldy Ferenc bocsátotta közre. — A legjobb kiadást Bánóczi József rendezte sajtó alá: Kisfaludy Károly minden munkái. Hetedik kiadás. Hat kötet. Budapest, 1893. Franklin-Társulat. (Kritikai kiadás.) — Horváth Cyrill teljes kiadása: Kisfaludy Károly összes művei. Két kötet. Budapest, 1899. (Népszerű kiadás.) — Bánóczi József szemelvényes kiadása: Kisfaludy Károly válogatott munkái. Két kötet. Budapest, 1902–1903. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Heinrich Gusztáv válogatott gyüjteménye: Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Budapest, 1905–1907. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Kisfaludy Károly munkái. Két kötet. Galamb Sándor bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Munkáinak fordítása korán megkezdődött. 1819-ben jelent meg első könyve, A Tatárok; s 1820-ban Gaal György már közrebocsátotta német nyelven A Tatárokat is, az Ilkát is. (Theater der Magyaren. Uebersetzt und herausgegeben von G. von Gaal. Brünn, 1820.) — Gaal György magyar írónak indult, de attól az időtől kezdve, hogy Bécsben az Esterházy hercegek könyvtárnoka lett, magyartalan környezetében elnémetesedett. Hazáját soha nem feledte, az irodalom fejlődésére megértő lélekkel figyelt, a Bécsben megforduló magyarokat szívesen látta házában. Alig került kezébe Kisfaludy Károly első két színdarabja, mindjárt hozzáfogott lefordításukhoz, levelezés indult meg közöttük, a művelt bécsi író sok jó tanácsot adott fiatal barátjának. Kisfaludy Károly hálás szívvel fogadta Gaal György bizalmas bírálatait, kortársainak zajos ünneplése nem tette elbizakodottá, szerénységében tanulásra szoruló kezdőnek vallotta magát. Levelezésük németül folyt. A német szellem abban az időben annyira elnyomta a magyarságot, hogy nem egyszer még a leghazafiasabb nemesi családokban is német volt a társalgás

nyelve. (Kisfaludy Sándor németül levelezett Szegedy Rózával, egyidőben állandóan németül beszélt öccsével; Kisfaludy Károly németül magyarázgatott testvérnénjének, mikor egyik magyar munkáját felolvasta előtte; pesti szállásadói is, egy kivételével, csak németül beszéltek, Löffler Nina sem tudott magyarul.) — A magyarul nem értő pesti polgárság 1820-tól kezdve a városi színházban gyakran tapsolt a neves magyar szerző németre fordított darabjainak. Átjutottak a Tatárok 1821-ben az egyik bécsi színpadra is: ez volt az első, külföldön előadott magyar darab. Stibort 1823-ban a Pannónia című pesti német szépirodalmi lap szerkesztője, gróf Festetich Károly Albert, fordította németre. (Stibor. Schauspiel in 4 Aufzügen von Karl Kisfaludy, aus dem Ungarischen. Pest, 1823.) — Az író verses munkáit különféle német folyóiratok és könyvek hozták német fordításban. (Mohácsának görög fordítása körül az 1890-es évek elején élénk versengés folyt: az elégiát Télfy Iván 1890-ben, Kassai Gusztáv 1891-ben fordította görögre.)

Irodalom. — Az általános jellemzések és az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — U. az: Emlékbeszéd Kisfaludy Károly felett. Irodalmi beszédei. I. köt. Pest, 1872. — Gyulai Pál elnöki megnyitó beszéde Kisfaludy Károly halálának félszázados évfordulóján. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 16. köt. Budapest, 1881. — Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. — Gyulai Pál: Kisfaludy Károly hatása. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 22. köt. Budapest, 1888. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Viszota Gyula: Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Kardos Albert: Kisfaludy Károly. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. II. köt. Budapest, 1914. — Vértesy Jenő: Kisfaludy Károly drámaköltészete. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. évf. — Beöthy Zsolt: Kisfaludy Károly fellépésének százados emléke. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 52. köt. Budapest, 1920. — Kéky Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költé-

szetében. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. — Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Budapest, 1927. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Négyesy László: Kisfaludy Károly. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Speneder Andor: Kisfaludy Károly. Budapest, 1930. — Berzeviczy Albert: Kisfaludy Károly emléke. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Voinovich Géza: Kisfaludy Károly. U. o. 1931. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

Vörösmarty Mihály élete.
Vörösmarty Mihály írói fejlődése.
Zalán Futása.
Vörösmarty Mihály epikája.
Vörösmarty Mihály lírája.
Vörösmarty Mihály drámái.
Vörösmarty Mihály, a prózaíró és műfordító.
A Vörösmarty-irodalom.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉLETE.

A MAGYAR faj költői ereje Vörösmarty Mihályban bontakozott ki először igazi színpompával. Szellemi nagyság volt, különb elődeinél, a líra és az epika méltán ünnepelt mestere, valamennyi kortársánál ékesebben szóló drámaíró.

1800 december 1-én született Fehér megye egyik kis falujában, Kápolnásnyéken, katolikus nemescsaládból. Atyja, idősebb Vörösmarty Mihály, gazdatiszt volt gróf Nádasdy Mihály kápolnásnyéki birtokán, a grófot tizenöt évig szolgálta, később földet bérelt a grófi uradalomtól s a maga hasznára gazdálkodott a Nyék mellett fekvő Velence községben. Boldog házasságban élt feleségével, a szintén nemescsaládból származó Csáthy Annával; szigorú erkölcsi elvek szerint nevelte kilenc gyermekét.

A költő 1811 őszéig otthon tanult, azontúl a ciszterciek székesfehérvári gimnáziumában iskolázott. Jóelőmenetelű, csendes, szelíd gyermek volt; sem szállásadóinak, sem tanárainak nem lehetett rá panaszuk. Anyja korán szívébe oltotta a vallásosságot, atyja komoly gondolkodásra szoktatta. Mint ötödik osztályos gimnázista már a maga keresményéből ruházkodott, ellátásának költségeit is részben maga szerezte magánórák adásával.

Szülei 1816 őszén a kegyesrendiek pesti gimnáziumába vitték, itt végezte a hatodik osztályt. Hogy az otthoniak terhein könnyítsen, elvállalta egy özvegyasszony két fiának tanítását, ezért a munkájáért szállást és ellátást kapott. A következő évben súlyos csapás érte: atyja meghalt s a család csakhamar érezni kezdte a szegénység minden baját. Megtakarított pénzüket, házukat, szőlejüket fölemésztették a kiskorú gyermekek nevelésének költségei, az özvegy nyomorogni kezdett, gyermekei szétszóródtak. Vörösmarty Mihály, a maga erejére utalva, nevelőséget vállalt Perczel Sándor családjánál, egyúttal, 1817 őszén, beiratkozott a pesti egyetemre. A Perczel-család gazdag volt, a Perczel-fiúk nyugtalanul viselkedtek, a nevelőnek elő kellett vennie minden türelmét, míg beleszokott új helyzetébe. Lassankint kibékült sorsával, tanítványai megszerették, a benső viszony évtizedek mulva is megmaradt közöttük.

A három éves filozófiai tanfolyam elvégzése után 1820-ban Pestről Tolna megyébe költözött tanítványaival. Két évet töltött a Perczel-család börzsönyi birtokán, ez idő alatt elvégezte jogi tanulmányait s mint magántanuló a pesti egyetem tanárai előtt sikeresen kiállta a vizsgálatokat. 1822 őszén lemondott állásáról, a család ajánlólevelével Görbőre ment Tolna megye alispánjához, hogy megszerezze a jogi gyakorlatot s előkészüljön az ügyvédi pályára. Egy évet töltött itt, mint patvarista. Vidáman élt jurátustársaival; vadászgatott, csolnakázott, névnapokra járt; de magános óráit borússá tették szerelmi vívódásai. Titokban mély szerelemre gyuladt tanítványainak nővére,

Perczel Etelka iránt, de számot vetett helyzetével. Érezte, hogy olyan szegény ifjú, mint ő, sohasem vezetheti oltárhoz a gazdag és előkelő úri leányt. Jogi gyakorlatának befejezése után, 1823 őszén, újra átvette a Perczel-fiúk nevelését, velük együtt Pestre ment, fölesküdött jegyzőnek a királyi táblához. Csak 1826-ban vált meg tanítványaitól, ekkor már okleveles ügyvéd volt, országos nevű költő.

Hosszú ideig tartó nevelősége megérlelte benne a vágyat a független életre, költői tervei visszariasztották az ügyvédi pályától. *Zalán futásá*val 1825-ben fényes sikert aratott, epikai és lírai költeményeit egyaránt magasztalták. Bejutott Kisfaludy Károly, Bajza József, Toldy Ferenc és több más neves férfiú bizalmas baráti körébe; lelkesítette a gondolat, hogy egyedül írói becsvágyára hallgasson; de abban az időben bajos volt megélni az irodalomból. Nehéz helyzetében váratlan szerencse érte: Károlyi István pesti nyomdász, a Tudományos Gyüjtemény kiadója, megkínálta a folyóirat szerkesztésével s évi nyolcszáz forint tiszteletdíjat adott számára. 1828 januárjától kezdve öt éven át szerkesztette a folyóiratot. Ez az állása nemcsak tekintélyét emelte, hanem módot adott költői terveinek megvalósítására is. Mikor a Magyar Tudományos Akadémia 1830-ban megalakult, mindjárt fizetéses rendes taggá választották, *Vérnász*ával 1833-ban megnyerte az Akadémia első drámai pályadíját, munkái gyüjteményét az 1834. évi akadémiai nagyjutalom felével tüntették ki. Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly halála után reá szállott az irodalmi vezérség, Bajza Józseffel és Toldy Ferenccel együtt megalkották triumvirátusukat, az Athenaeum és a Figyelmező meg-

indításával nagytekintélyű szépirodalmi és kritikai küzdőteret teremtettek.

Az 1830-as évek vége felé Vörösmarty Mihály úgy állt nemzete előtt, mint a legnagyobb tehetség minden addig fellépő magyar költő között. Dicsőségével nem járt együtt anyagi jóléte, megélhetéséért erős küzdelmet vívott, a családi élet boldogsága azonban kárpótolta gondjaiért. Nejét, Csajághy Laurát, 1843 tavaszán vette feleségül.

A szabadságharc eseményei őt is magukkal ragadták. Csatlakozott Kossuth Lajos pártjához, képviselőséget vállalt, mindvégig híven támogatta a nemzeti kormányt, a világosi katasztrófa után bujdosni kényszerült. A sok izgalom tönkretette, megtört lélekkel vonult szülőföldjére, falusi gazda lett, szűkös viszonyok között éldegélt nejével, fiával és két leányával. Betegsége miatt végre kénytelen volt Pestre költözni: itt halt meg ötvenöt éves korában, 1855 november 19-én.

Temetése olyan díszes volt, aminőt Pest még sohasem látott. Ha életében szűkölködni hagyta is nemzete, halála után annál fölemelőbben nyilvánult meg az országos gyász. Özvegyének és három gyermekének gyámolítására Deák Ferenc felszólítása nyomán néhány hónap alatt százháromezer pengőforint gyűlt össze, emlékét azóta is kegyeletes formában újították meg számos alkalommal.

Adatok Vörösmarty Mihály életéhez:

1638. — III. Ferdinánd király nemességre emeli Vörösmarty János jobbágyot és családját. (Címeres nemesi levelüket még ebben az esztendőben kihirdetik Veszprém vármegye közgyülésén. A család a baranyamegyei Vörösmart faluból ered.)

1798. — Idősebb Vörösmarty Mihály, a fehérmegyei gróf

Nádasdy-uradalom gazdatisztje, nőül veszi Csáthy Annát. Ebből a házasságból születik a költő. (A Vörösmartyak vagy Vörösök nagyobbára reformátusok, de a költő a fehérmegyei katolikus ágból származik; édesanyja református nemesleány. A Csáthyak Nógrád megyéből jöttek át Fehér megyébe, itt katolikus családokba házasodtak s elhagyták református vallásukat. A költő édesanyjának mind a négy nőtestvére katolikus gazdálkodóhoz ment nőül.)

1800. — Vörösmarty Mihály születésének éve. December 1-én születik a fehérmegyei Kápolnásnyék községben. (Nyolc testvére születik még: négy fiú és négy leány. A fiúk néhány gimnáziumi osztály elvégzése után ispánok és gazdatisztek lesznek, a leányokat kisebb birtokosok és földbérlők veszik nőül. A költő szülőfalujában csak néhány nemesi család él, a lakosság többi része jobbágy, béres, cseléd.)

1811. — Megkezdi gimnáziumi tanulmányait a székesfehérvári ciszterciendi iskolában. (Öt évet tölt itt, kitűnő tanuló. Szálláson és ellátáson együtt van öccsével, Jánossal. Öccse nagyon eleven, ő példás viseletű. Vakációikat otthon, szüleinek velencei házában töltik. «Atyánk sokat mondta — jegyzi fel később Vörösmarty János — hogy, fiaim, iparkodjatok németül beszélni, jól írni-olvasni, mert anélkül nem sokra megy a mai világban az ember. És azért mindig olyan helyre adott bennünket, ahol az úr és háznépe németül beszéltek. Húsvétra, vakációra hazatértünk; kérdezte: tudtok-e, fiaim, valamit már németül? Mi hallgattunk, atyánk pedig e hallgatást elértette, többször nem kérdezett, hanem azt mindannyiszor elmondotta, hogy fiaim, minél több nyelveket beszélünk, annál könnyebb a világban megélnünk, mert látjátok, csak idehaza is vannak aratóink svábok, azok is németül beszélnek, kaszásaink Trencsén-Árva megyéből, azok tótul beszélnek, milyen jó volna őket megérteni és velük a mi akaratunkat megértetni; de hát még ha valaki a világban látni akar, országot-világot bejárhat, ha ismeretlen vidéken beszélvén, magát kifejezni képes.» A fiúk magyar ruhában jártak, de szerettek volna német szabású öltözetet, atyjuk azonban erről tudni sem akart: amíg ő varrat nekik ruhát, addig nem kapnak pantallót és kaputot. Nem azért sürgetem — úgymond — a német szót, hogy németek legyetek, «csak azért, hogy tudjátok azt a nyelvet is, mire, majd ha ember-

kort értek, szükségtek lehet; látjátok, én sem teszem le a magyar zsinóros ruhát és sarkantyús csizmát, mert magyar akarok maradni». Az atya józan felfogása a német nyelvvel szemben megteremtette gyümölcsét: a költő később megtanult németül s még a szabadságharc idején sem helyezkedett gyülölködő álláspontra a németséggel szemben. «Mihály bátyám — írja Vörösmarty János — a forradalomban így intett engemet: Öcsém, van ám becsületes német is, ne szidd általjában a németet!»)

1816. — Az ősszel kezdődő iskolai évben a pesti piarista gimnázium tanulója. (Családjának megvan a kapcsolata a fővárossal, mert egyik nagybátyja, Vörösmarty Ferenc, pesti ügyvéd. A gyermekifjút Gyulai Pál így jellemzi: «Semminemü féktelenség, dac, szertelen tüz nem hirdették a benne szunnyadó lángészt, mint nem jelölték később az ifjú és férfiú pályáját regényes kalandok, fenhéjázó szenvedélyek. A serdülő gyermek mélytüzü szemében, szemérmes arcán s már-már borongani kezdő homlokán csak a figyelmes vizsgáló vehette volna észre a nem mindennapi szellemet. Nem szembeszökően nyilatkozott rendkivülisége, hanem mintegy bensőkép, nem gyorsan fejlett, hanem lassan, de folyvást mélyebben. Az andalgó gyermek többet gondolkozott, mint beszélt; félénk, ügyetlen volt idegenek között s csak ismerős helyen tünt fel szeretetreméltósága. Megválogatta barátjait, de aztán ragaszkodott is hozzájuk. Nem volt benne semmi büszkeség, affektáció, oly egyszerü, őszinte gyermek volt, mint később férfiú, de bizonyos nemes önérzet, erkölcsi finomság jelenségei már korán mutatkoztak benne. Sokat tartott becsületére s annak, akit nem becsült, kerülte a társaságát. A rosszerkölcsü gyermekeket nem türte maga körül, miattuk inkább összezördült jó barátjaival is, míg ezek végre is belátván jó szándékát, elidegenedtek amazoktól s visszaédesedtek hozzá. Kedvelte a csendes mulatozást, tisztességes tréfát, vidám beszélgetést; örömest hallgatta a mesét, éneket és zenét, de táncolni nem szeretett. Amije volt, szívesen megosztotta mással, pénzecskéjével nem éppen takarékosan bánt, nem is igen búsult utána, mert kevéssel beérte. Nem könnyen lehetett felingerelni, rendesen némán türt, belül emésztődött, de ha valami mélyebben hatott reá, kitört szenvedélyesen s nem bánta, bármi történik is vele».)

1817. — Tizenhét éves. Befejezi gimnáziumi tanulmányait. Ez év

nyarán meghal édesatyja, a család kenyérkereső nélkül marad. Ősztől kezdve első éves egyetemi hallgató Pesten. Novemberben bejut nevelőnek a Perczel-családhoz. (Perczel Sándor tolnamegyei nagybirtokos dúsgazdag nemesúr, fiai közül az öt éves Miklóst, a hat éves Móricot és a nyolc éves Sándort bízza a nevelő gondjaira. Miklós: később honvédezredes, a szabadságharc vitéz katonája, a kiegyezés után baranyai főispán, megh. 1904; Móric: tolnai országgyülési követ, a szabadságharcban honvédtábornok, a kiegyezés után országgyülési képviselő, megh. 1899; a Bach-korszak elején mind a két külföldre menekült testvért halálra ítélték és in effigie felakasztották Kossuth-párti politikájukért. Egykori nevelőjükről halálukig mély kegyelettel emlékeztek meg. A család részint a fővárosban, részint a Bonyhádtól félórányira fekvő börzsönyi Perczel-kastélyban él. 1817 őszétől kezdve három évig Pesten laknak, csak az iskolai szünetekben mennek le négylovas hintókon Tolna vármegyébe.)

1820. — A pesti egyetemen befejezi filozófiai tanulmányait. (Atyja halála után a Perczel-család némi segítségével a maga keresményéből tartja fenn magát három éven keresztül. Szeretné támogatni özvegy édesanyját és testvéreit is, de — írja egyik 1820. évi levelében — «nem küldhetek én egyebet a jó kívánságnál, mert szegény ember szándékát boldog Isten bírja; nem segíthetek, mint szívemből segíteni akarnék. Segítse tehát és gyámolítsa kedves anyámat testvéreimmel együtt az özvegyek és árvák Istene és áldja meg mindenekelőtt jó egészséggel. Én az ünnepekre haza nem mehetek, kívánom pedig, hogy azokat kedves anyám s mind az otthon valók boldogan töltsék el. A tisztelendő plébános urat köszöntöm alázatosan. Egyébiránt kívánok minden jót s anyai kezeit és testvéreimet csókolván, maradok kedves anyámnak hű tisztelő fia: Vörösmarty Mihály III. esztendős bölcselkedő». Az utóbbi annyit jelent, hogy ekkor végezte a pesti egyetem filozófiai karának harmadik évfolyamát. Levelének címzése: «Nemes Csáthy Anna asszonynak, néhai Vörösmarty Mihály elmaradott özvegyének, Velencén».) Ez év őszétől kezdve három éven át Tolna megyében tartózkodik: két évig nevelő Börzsönyben, egy évig joggyakornok Görbőn. (Izgatottan figyeli a politikai események hullámzását, a vármegyei életet, a nemesurak nemzeti törekvéseit. Irodalmi érdeklődését három művelt katolikus pap szítja: Egyed

Antal, Teslér László, Klivényi Jakab. Ha nem tudnak összejönni, levél útján érintkeznek egymással. Egyed Antal bonyhádi lelkész, utóbb dunaföldvári apátplébános, a Magyar Tudományos Akadémia tagja; Teslér László bonyhádi káplán volt, később baranyamegyei bükkösdi plébános; Klivényi Jakab mint pécsi kanonok fejezi be életét 1866-ban.)

1823. — Tolna megyéből két költeményt küld Pestre az Auróra számára, Kisfaludy Károly március 19-én levelet ir neki. (Költeményeit nem közli ugyan, de hangja barátságos: «köszönettel venném — irja levele végén — ha még több metrumos és köztárgyra célzó verseket vagy epigrammákat is átszolgáltatna, én nem mulasztom el nevét, mint nyelvünk újabb hősét, a hazának bemutatni».)

1824. — Nevelő és jurátus Pesten. Az év végén leteszi az ügyvédi vizsgálatot. Megismerkedik a fővárosi irókkal, befejezi a Zalán Futását. (Költői tehetségével fölkelti Kazinczy Ferenc figyelmét. Mint több más ifjú irótársa, ő is levélben tiszteleg a széphalmi vezér előtt: «Én azok iránt, kik a haza nyelvében fáradoztak, egyébiránt is különös tisztelettel vagyok; annál inkább a Tekintetes Úrhoz, minthogy azon jelesek közt találom, kik a mostani kornak utat nyitottak a szabadabb menetelre».)

1825. — Huszonöt éves. Megjelenik a Zalán Futása és a Cserhalom. Nevét ismerni kezdik az egész országban. (Dicsősége némi vigaszt nyujt számára szerelmi boldogtalanságáért. Perczel Etelka ez időtájt tizennyolc éves, becsüli a költőt, de nem viszonozza szerelmét. Mikor a költő 1825 szeptemberében lenn van Börzsönyben a Perczel-családnál, ezeket a fájdalmas vallomásokat irja benső barátjához, Zádor Györgyhöz: «Itt vagyok s itt van elválhatatlan társam: a reménytelenség. Minden, ami sanyarú és lesujtó lehet, megvan e mondásban; elgondolhatod, hogyan voltam, mikor ezt éreztem. Ha az Isten angyalai az üdvösség csengetyüjével csengetnének is fülembe, ha a paradicsom legékesebb madara repkedne is körülem édes dalaival, de bár a megtestesült öröm biztatna is, nem hallanám őtet. Siket vagyok mindenre, mint a nehéz föld, csak fájdalmamra nem. Ne gondold, hogy önként kerestem csüggedésemet; amit csak képes voltam megtenni, megtettem előre, hogy annak idején könnyebben türhessek, de halljad mindenestül s talán utolszor veszendő ügyemet. Ő azon szelíd

mosolygással, mellyel mindenkit fogad, fogadott engem is. Alkony volt; ifjúsága legszebb bíborában állott szülei és testvérei körében, hasonlíthatatlan szépségü sugár termete nem mutatott földi származásra; mint az örömnek angyala, úgy fogadott tiszta, bútlan tekintetével. Láttam, nem a szerelem szólamlik meg belőle, de még egyszer megáldám Istenemet, hogy őtet láthattam s erősen fogadtam, őtet holtig emlékezetemben éltem angyalának tartani».)

1826. — Ez év nyarán megválik nevelői állásától, a Perczel-fiúk tanítását átadja öccsének, Ferencnek. Egyedül az irodalomnak akar élni, mint pártfogója és barátja, Kisfaludy Károly. (Szerelmi bánata lassankint enyhül, bizalmas barátai vigasztalják. Deák Ferenc túlságosan lobbanékonyaknak tartja a költőket s azt írja neki: «A legelső leányt, akinek külseje és társalkodása tetszetős, hamar megszeretitek, mert szerelmesek voltatok már minekelőtte őt láttátok volna. Nem magát a leányt szeretitek, hanem egy képet, melyet ti ideálnak neveztek». Perczel Etelka huszonhat éves korában, 1833-ban, nőül megy Vojnits Barnabás bácskai nagybirtokoshoz s férjével Szabadkára költözik. A költő nemcsak szerelmi költeményeiben tette halhatatlanná alakját, hanem következő munkáiban is emléket emelt szépségének és jóságának: Zalán Futása, Cserhalom, Eger, Széplak, A Két Szomszédvár, Hedvig, A Bujdosók, Csongor És Tünde, Vérnász.)

1827. — Nélkülözések között él Pesten. Azon töpreng, hogy Székesfehérvárra költözik, ügyvédi irodát nyit, magához veszi édesanyját. (Az özvegy tiszttartóné nagy nyomorban él Velence faluban. Ez év őszén fia meglátogatja s a következőket írja Pestre bizalmas barátjának, Zádor Györgynek: «Szokva vagyok a nyomorúság látásához, mert szinte benne nevelkedtem, de ezek olyanok, hogy a lélek súlyukat nem bírja. Ide érkeztemkor anyámat betegen találtam, elhagyatva szegényt mindenektől, csak azoktól nem, kik rajta keveset vagy éppen nem segíthetnek; azonkívül pusztán mindent; mindent veszendőben; de ebből ez is elég».)

1828. — Károlyi István pesti könyvkiadótól megkapja a Tudományos Gyüjtemény és a Koszorú szerkesztését. (Most már valamivel gondtalanabb az élete, idáig telenkint még fűteni sem tudott kis hónapos szobájában. Címe szépen hangzik: Tekintetes, nemzetes és vitézlő Vörösmarty Mihály úr, felesküdt ügyvéd, a Tudományos Gyüjtemény

szerkesztetője.) Kazinczy Ferencet is meghívja folyóiratának munkatársai közé, a Pályám Emlékezetét óhajtja tőle közölni. (Annyira tiszteli a széphalmi vezért, hogy levelezésében nem viszonozza Kazinczy Ferenc baráti tegeződését, hanem mindig megadja neki a Tekintetes Úr címet s a legszerényebben terjeszti elébe mondanivalóit. Öreg barátja szíves szeretettel támogatja minden kérésében: «Mit tagadhatnék meg én azon férfiútól, kinek nagyságát már első megszólalásakor érzettem, nevekedését csudáltam s jövendő fényét előre látom».)

1830. — Harminc éves. A Magyar Tudományos Akadémia igazgató-tanácsa kinevezi a legelső akadémiai rendes tagok közé. (Rendes tagtársai a nyelvtudományi osztályban: Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Pázmándi Horvát Endre, Guzmics Izidor. A következő évben több akadémikus-társával keresztülviszi, hogy a Magyar Tudós Társaság a magyar helyesírás szabályainak megalkotásában Révai Miklós nyelvészeti elveit fogadja el.)

1833. — Vérnászával megnyeri a Magyar Tudományos Akadémia száz aranyas jutalmát. (Titkos pályázaton első díjat nyert kézirat. Az akadémiai koszorúzott drámák sorozata ezzel a pályamüvel indul meg.)

1834. — Kisfaludy Sándorral együtt megkapják a Magyar Tudományos Akadémia kétszáz aranyas nagyjutalmát. (Ez annyit jelent, hogy az élők közül kettőjüket tartják Magyarország legnagyobb költőinek. Dicsősége megvan, de a vagyontalanság átkát súlyosan érzi. Eleinte hónapos szobában lakik, később két szobát bérel, bebútorozza viseltes holmival, saját költségén kiadott munkáinak el nem kelt példányait az üres konyhában helyezi el. Később íróasztalt is szerez, a szerény bútordarabot örömmel mutogatja barátainak. Napi munkájának bevégzése után elkívánkozik rideg lakásából, felkeresi a vidám férfitársaságokat. Egyszerű életét olykor meg-megszakítja egy-egy szüreti mulatság, kirándul a budai hegyek közé, vadászgat falusi ismerősei birtokán.) Velence faluban ebben az évben hal meg édesanyja. (A szegény özvegy férje halála után kisebb birtokot bérelt, néhány évig gazdálkodott, azután tönkrement. A költő évenkint kétszáz váltóforinttal segítette, gazdatiszt-fiai ellátták élelmiszerekkel.)

1836. — Harminchat éves. Megalakul a Kisfaludy-Társaság. (A hat alapító: Bajza József, Bártfay László, Helmeczy Mihály, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Zádor György.)

1837. — Bajza József és Toldy Ferenc társaságában megindítja az Athenaeumot és a Figyelmezőt. A pesti állandó magyar színházat, a későbbi Nemzeti Színházat, az ő alkalmi darabjával nyitják meg. (Délelőttönkint irogat és olvas, délután az akadémiai bizottságokban dolgozik, esténkint elmegy a magyar színházba, innen valamelyik borozóhelyre, többnyire a Csiga-vendéglőbe. Asztalához neves írók és színészek ülnek, vitatják a napi eseményeket, bírálják a színielőadást, hozzászólnak az országgyülés tárgyalásaihoz, anekdótákat mondanak, szavalnak, dalolnak. Ha a jókedv magasra csapong, Vörösmarty Mihály is elénekli egy-egy kedves nótáját.)

1839. — Marót Bánja megnyeri a kétszáz aranyas akadémiai nagyjutalom felét. (A Magyar Tudós Társaság felvirágzása sokat köszön munkásságának. Néhány lelkes akadémikus-társával hétről-hétre találkozik, hogy előkészítsék a magyar nyelv teljes szótárának anyagát és megvitassák a nyelvtani kérdéseket. Színikritikái miatt elég kellemetlensége van. A Nemzeti Színház igazgató-bizottságának földbirtokos-nemesurai hajszát indítanak az Athenaeum ellen, mert elég mérsékelt hangon meg merte írni az igazságot a pestvármegyei politikusok színházi tevékenységéről. «A szabadelvű Pest megye oly kevéssé tűrte a hírlapok véleményét, mint a nemszabadelvű helytartótanács; s a radikális Nyáry Pál alispán nem restelte, hogy semmiségért oly férfiakat üldöztessen, mint Vörösmarty, Bajza, Toldy:» olvassuk Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzában.)

1842. — Újabb munkái megnyerik a kétszáz aranyas akadémiai nagyjutalmat. (Hívei Pesten és a vidéken több ízben ünneplik fáklyás zenével, néhány vármegye táblabírói ranggal tünteti ki.)

1843. — Negyvenhárom éves. Május 9-én nőül veszi Csajághy Laurát. (A református vallású vidéki nemesleány Komárom megyéből jött fel 1841-ben nőtestvére, Bajza Józsefné, látogatására. A költő ugyanabban a házban lakott, Bajzáéknál étkezett, így ismerkedett meg későbbi hitvesével. Vonzalmát késeinek tartotta, szerelmét le akarta küzdeni, később mégis nyilatkozott s Laura, hosszas tépelődés után, beleegyezett a házasságba. Tizenhét éves volt, a költő negyvenhárom éves.)

1844. — Első gyermekének születése. Anyagi gondjai. (Költeményeivel még termékenyebb éveiben is alig keresett néhány száz forintot; nagy segítség volt számára, hogy Kilián könyvárus egyszeri

kiadásra megvette összes munkáit kétezerhatszáz forintért. Munkaereje fenyegető mértékben kezdett fogyatkozni. Akadémiai fizetésén kívül 1846-tól kezdve gróf Batthyány Kázmértól évi ötszáz forint tiszteletdíjat kapott; a nagylelkű arisztokrata ugyanis birtokai rendezésekor két szép telekkel ajándékozta meg s a kis birtokot később visszaváltotta a költő haláláig fizetendő ötszáz forint évi díjért.)

1845. — Deák Ferenc társaságában beutazzák a Felsőtisza vidékét és Erdély egy részét. Zsibón meglátogatják világtalan barátjukat, Wesselényi Miklóst. («Nem írhatom le — írja nejének Zsibóról 1845 május 8-án — mily fájdalmas öröm volt Wesselényivel találkozásunk. Midőn szavainkról megismert, sokáig némán állt s könnyei hullottak. A könny tovább él, mint a szem világa. Lassanként beszéd kerekedett s nem sokára igen derülten érezte magát közöttünk. Előttünk már megérkeztek Kovács Szatmárból és Kemény Zsigmond, a regényíró.» A levél címzése: Tekintetes Vörösmarty Mihályné szül. Csajághy Laura asszonynak. Pest. Úri-utca. Horvát-ház.)

1848. — Negyvennyolc éves. A márciusi napok után résztvesz a főváros közéleti mozgalmaiban s belesodródik az országos politikába. (A főváros polgársága azzal mutatja ki iránta nagyrabecsülését, hogy a pesti tisztújításon Rottenbiller Lipót mellé polgármesternek jelöli; ugyanakkor, 1848 júniusában, Kossuth Lajos ajánlatára a bácsalmási kerület egyhangúlag országgyűlési képviselővé választja. Az első magyar népparlament üléseire mindvégig eljár, beszédet azonban nem mond, a békésebb irányzatot támogatja; Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter megkínálja a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanszékével, de nem fogadja el a katedrát.)

1849. — Az év elején a győzelmes osztrák hadsereg Pest felé közeledik, a magyar kormány és az országgyűlés tagjai Debrecenbe menekülnek, velük megy ő is családja kíséretében. (Mikor a márciusi császári proklamáció Magyarországot az osztrák örökös tartományok közé sorozza, aláírja a radikális nemzeti párt programmját.) Debrecenből Buda visszavétele után júniusban a forradalom vezérférfiaival együtt visszatér a fővárosba. (Ez év nyarán Kossuth Lajos kormányzó igen előkelő állásba helyezi: kinevezi a kegyelmi törvényszék bírájává évi négyezer pengőforint fizetéssel. Bíráskodása rövid ideig tart, mert az egyesült osztrák-orosz seregek feltartóztathatatlanul közelednek Pest

felé. Követi Szegedre a menekülő magyar kormányt, családja Pesten marad, ő maga Bajza József társaságában Aradon és Biharon keresztül Szatmárba bujdosik. (A hazafias földbirtokosok többnyire jó szívvel fogadják a menekülőket, de nem egyszer erdei viskókban, elhagyott tanyákon vagy a szabad ég alatt kell hálniok.)

1850. — Nem bírja tovább a bujdosást, az év elején Peste megy, jelentkezik a haditörvényszék előtt. Ügyének elintézéséig szabadon engedik, néhány hónap mulva kegyelmet nyer. Hogy családját fenntarthassa, új életre kell berendezkednie. Földet bérel a fehérmegyei Baracska faluban, itt éldegél szűkös viszonyok között. (Már a szabadságharc idején búskomorság lepi meg, lelkiállapota most még sötétebb. Ha vendége akad, néhány pillanatra felvidul, azután ismét visszaesik bánatos hangulatába. Nincs öröme az életben. Érzi, hogy halálosan beteg; gyötrődik, mi lesz családjával elhúnyta után.)

1853. — Baracskáról szülőföldjére, Kápolnásnyék faluba, költözik. Itt is gazdálkodással keresi kenyerét, földet bérel, szőlőt művel, dinnyét és dohányt termeszt. (Költői kedve csak elvétve lobban fel, keserűségében a bor vigasztalja. Háborgó lélekkel búsong hazája sorsán. Idő előtt elaggott emberré lesz. Ha olykor felvetődik Pestre, régi barátjai megdöbbenve látják, milyen gondozatlan a külseje, tétova a tekintete, közömbös a magatartása. Neje gondosan őrködik mellette, de végzetét ő sem tartóztathatja fel.)

1855. — Ötvenöt éves. Betegsége olyan fenyegetővé válik, hogy Kápolnásnyékről családjával együtt Pestre kell költöznie. A véletlen játékából ugyanabban a házban bérel lakást, ahol huszonöt évvel azelőtt a haldokló Kisfaludy Károly betegágya mellett virrasztott. Alig indul fel a lépcsőn, összeesik, eszméletét veszti, öntudata nem tér vissza haláláig. Kétnapi szenvedés után, november 19-én, hal meg. November 21-én temetik a Kerepesi-út mellett fekvő temetőbe. Húszezer ember kíséri sírjához. (A hírlapok és folyóiratok emelkedett szellemű cikkekben gyászolják. Az ország átérzi Salamon Ferenc búcsúzó szavait: «Legyen áldott a bölcső, melyben ringatták s az anyai bölcsődal emléke; azon sugár, mely az atyai ház ablakán besütött; azon lombok, azon virágok, a folyam, az erdő, melyek a költői lélek első hangját ébresztették; azon nagy szellemek, kik dallani tanítják; azon lény, aki benne az első szerelmet ébreszté; s mindazok, kik népünk géniu-

szát sejtették vele».) A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, gróf Dessewffy Emil, engedélyt kér I. Ferenc József osztrák császár magyarországi helytartójától, Albrecht főhercegtől, hogy nyilvános gyüjtést indithasson a költő nyomorba jutott családja javára. A pesti kormányzóság élén álló főherceg kérlelhetetlenül visszautasítja az akadémiai elnök ismételt felterjesztéseit. (A keresetképtelen szegényekről gondoskodjék az illető község: hangzik a hivatalos tilalom megokolása. A nyilvános gyüjtés tüntetés volna, mert az adományok nem a költőnek, hanem a vallás iránt közömbös embernek és a debreceni forradalmi országgyülés tagjának szólnának. Az ellen nincs a kormányzóságnak kifogása, hogy egyesek magánúton támogassák az özvegyet és árvákat, de a nyilvános adakozás, hangversenyek rendezése, előadások tartása tilos.)

1856. — Deák Ferenc magánúton hatalmas tőkét gyüjt a három Vörösmarty-árva nevelésére. (Vörösmarty Béla később a bírói pályára lép; Vörösmarty Ilona férjhez megy Széll Kálmán földbirtokoshoz, a későbbi miniszterelnökhöz; Vörösmarty Erzsébet mint hajadon húnyt el.)

1858. — Eötvös József a Magyar Tudományos Akadémiában emlékbeszédet mond a költőről. (A szabadságharc lezajlása után ez volt az első akadémiai közülés: 1858. december 20.)

1864. — Kemény Zsigmond a Kisfaludy-Társaságban emlékbeszédet mond a költőről. (Megindul Gyulai Pál Vörösmarty-kiadása.)

1866. — Székesfehérvárott felállitják a költő szobrát. (A szobor báró Vay Miklós alkotása.)

1867. — Megalakul a székesfehérvári Vörösmarty-Kör. (Célja: az irodalom müvelése és a költő emlékének ápolása.)

1882. — A költő özvegyének halála. (Huszonkilenc éves korában vesztette el férjét, huszonhat évig élt özvegységben. Leánya és veje nagy szeretettel vette körül.)

1884. — Gyulai Pál közrebocsátja a költő munkáinak teljes gyüjteményét. (A legjobb Vörösmarty-kiadás.)

1900. — A költő születésének százados évfordulója alkalmából a fővárosban és Fehér megyében irodalmi ünnepségeket rendeznek. (Szülőházára Kápolnásnyéken és a ciszterci rendházra Székesfehérvárott emléktáblát helyeznek, a vármegye díszközgyülést tart, nagyszámú vendégsereg előtt leleplezik arcképét, a székesfehérvári Vörösmarty-

Kör kiadja a Vörösmarty-emlékkönyvet. Az ünnepségeken résztvesz a költő fia, Vörösmarty Béla igazságügyi államtitkár; és a költő veje, Széll Kálmán miniszterelnök.)

1904. — Vörösmarty Béla halála. (A költő fia szép pályát futott meg: a győri királyi ítélőtábla elnöki székéből 1895-ben igazságügyi államtitkárrá nevezték ki, 1903-ban kúriai másodelnök lett. Fiutód nélkül húnyt el hatvan éves korában.)

1908. — A költő emlékszobrának leleplezése Budapesten. (A szobor Kallós Ede és Telcs Ede alkotása.)

1918. — A forradalom zavarai közben Ady Endre elnöklésével a progresszív gondolkodású szépirókból és kritikusokból megalakul a Vörösmarty-Akadémia. (A proletárdiktatura kitörése véget vet munkássága megindulásának, 1925-ben ismét megszervezik, de működését nem kezdi meg.)

1925. — A Zalán Futása megjelenésének évszázados fordulóját kegyeletesen ünneplik az irodalmi körök. (A budapesti kegyesrendi gimnázium emlékművet állít egykori tanítványának.)

Gyulai Pál nemcsak a költőt jellemezte klasszikus művészettel, hanem az embert is: «Semminemű különc vagy feltűnő móddal nem kívánta magára vonni az emberek figyelmét, sőt semmitől sem őrizkedett inkább, mint a nevetségessé válástól. Ezért nagyobb társaságban vagy idegenek között rendesen vigyázott szavára, mozdulatára s kissé elfogultnak, merevnek tűnt fel. Középtermetű férfiú volt s harmincéves korában még elég karcsú, de vállban izmos. Arcán az ifjúkori himlő nyomokat hagyott, de nem nagyon feltűnőket. Vonásain rendesen komoly s mélázó kifejezés ült, csak ha vidult vagy fölmelegedett, játszott ajkai körül kedves mosoly. Becsület és jóság sugárzott arcáról, amelynek szépségét a magas homlok s a nagy barna szem képezte. Erős fény lángolt e szemben, mely mintegy szikrázni látszott, ha szenvedély hevítette, de legtöbbször csak méla ábrándban ragyogott, a magába süllyedt lélek visszfényeként. Egyenesen és lassan volt szokása járni, inkább földre szegezett szemmel, de azért fejét le nem görbesztve. Ha egyedül ment vagy valamelyik meghitt barátjával, gyakran suttogott magában, mintha énekelne. Félig kész vagy készülendő költeménye zsongott lelkében. Otthon lejegyezte, amit így gondolt, de addig, míg kiadta, sokat javított rajta, mert minden

kézirata tele van törléssel». (Vörösmarty összes munkái. Teljes kiadás. I. köt. Budapest, 1884.)

A régebbi írói nemzedékeket annyira jellemző hitfelekezeti buzgóság nem volt meg a költőben, ő már a liberális világszemléletű új nemzedékhez tartozott. Szülei vallásosan nevelték, szerzetestanárai katolikus szellemben oktatták, buzgó katolikus volt még egyetemi hallgató korában is, de az 1820-as évek derekán már közömbösen szemlélte a katolicizmus világát: «Legszentebb vallás a haza s emberiség». (Pázmán. Koszorú. 1830. évf.) Minél jobban haladtak az évek, annál nagyobb szenvedéllyel csüggött két nagy eszményképén: az emberiségen és a hazán; azután kiábrándult az emberiségből s olykor még a haza ellen is ki-kitört; a haza nem hazája fiainak, a haza nevét sokan csak átokként ismerik: «Neve: szolgálj és ne láss bért. Neve: adj pénzt és ne tudd mért. Neve: halj meg más javáért. Neve szégyen, neve átok: Ezzé lett magyar hazátok». (Országháza. Minden munkái. Pest, 1847.) Nemzetének bukása a szabadságharc után egy időre megfosztotta minden hitétől és reményétől: «Setét eszmék boritják eszemet, Szivemben istenkáromlás lakik, Kivánságom: vesszen ki a világ S e földi nép a legvégső fajig». (Emlékkönyvbe. Remény zsebkönyv. Pest, 1857.)

A nemzet politikai vezérférfiai nagyrabecsülték a költőt. Széchenyi István a Magyar Tudományos Akadémia munkásságának megindulása után egyre nagyobb szeretettel fordult feléje, vendégül látta családja körében, gyermekeivel elszavaltatta előtte a Szózatot. «Tudjuk, hogy főképpen Berzsenyi az, akihez Széchenyi a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik, legelőször tekinti a maga társának, legtöbbször emlegeti, verseit menyasszonya számára németre fordítja, de utána mindjárt Vörösmarty következik a megbecsülésben: Vörösmarty, akivel sokat érintkezik hivatalosan is, ismételve találkozik az Akadémiában, melynek Széchenyi alelnöke, Vörösmarty egyik kiváló tagja, nemcsak mint költő, hanem mint nyelvész is.» (Beöthy Zsolt: Romemlékek. I. köt. Budapest, 1923.) — Kossuth Lajos egy alkalommal a nemzethez fordult a költő érdekében: akkor, amikor 1840-ben megjelent Újabb Munkáit senki sem vásárolta s hosszú hónapok után sem kelt el belőlük több húsz példánynál. (A Pesti Hírlapban megjelent Kossuth-vezércikknek nagy hatása volt, az Újabb Munkák gyüjteményét töme-

gesen vásárolták, a költő kifizethette a négy kötet nyomdai költségeit, a nyomdász visszalépett az árveréstől.) — Deák Ferenccel harminc esztendős barátság elszakithatatlan kötelékei fűzték össze a költőt. 1825-ben ismerkedett meg Deák Ferenccel, többször meglátogatta őt falusi birtokán, sűrűn levelezett vele. «Vörösmarty volt mindig Deák legkedvesebb költője s Vörösmarty senki iránt nem viseltetett annyi szeretettel és tisztelettel, mint Deák iránt. Midőn 1855-ben a költő mindinkább betegeskedett s komorabb óráiban halálára gondolt, felindulva mondá nejének: „Ha meghalok, nem tudom, mi lesz belőletek, de bármi sorsra juttok, csak Deákhoz forduljatok, ő sohasem fog elhagyni benneteket". Nem csalódott. Deák gyámja, jótevője lőn családjának.» (Gyulai Pál: Vörösmarty összes munkái. Teljes kiadás. I. köt. Budapest, 1884.)

Irótársai közül ifjúkorának feledhetetlen emlékei fűzték Kisfaludy Károly vonzó személyéhez. Az Auróra halhatatlan érdemű szerkesztője olyan fontosnak tartotta munkásságát, hogy egyedül neki adott tiszteletdíjat szépirodalmi évkönyvének munkatársai közül. (A költő restelkedve fogadta az írói honoráriumot, mert tudta, hogy az Auróra nyomdaköltségei nagyobbak az eladásából befolyó összegnél, de kénytelen volt megalkudni a helyzettel, annyira szegény ember volt.) 1825 körül a pesti írók mind ismerték egymást, Kultsár István és Vitkovics Mihály házában sok barátságos estét töltöttek; ha Kazinczy Ferenc vagy Kölcsey Ferenc Pestre érkezett, ha Virág Benedek átgyalogolt Budáról, ha Horvát István és Szemere Pál vitatkozni akart, mindjárt megvolt a maguk írói társasága; az idősebb nemzedéknek ezeket a tekintélyes egyéniségeit Vörösmarty Mihály közelről ismerte, pártfogásukkal és barátságukkal dicsekedhetett. Az Auróra-körön át erősödött meg Bajza Józseffel és Toldy Ferenccel kötött ismeretsége sírig tartó benső barátsággá. Triászuk az 1830-as évektől kezdve szépirodalmi és kritikai nagyhatalom volt, ellenségek sorakoztak ellenük (Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Czinke Ferenc, Csató Pál, Fejér György, Kovacsóczy Mihály, Ponori Thewrewk József, Rumy Károly), barátok siettek zászlajuk alá. (Bártfay László, Czuczor Gergely, Fábián Gábor, Gaal József, Helmeczy Mihály, Wesselényi Miklós, Zádor György.) Ügybuzgalmuknak sok ifjú tehetség köszönhette előretörését, folyóirataikkal az íróknak és a közönségnek egyaránt sokat

használtak, a Magyar Tudományos Akadémiában és a Kisfaludy-Társaságban megvolt a súlya szavuknak. Fáy Andrást eleinte túlságosan hidegnek találta a költő, később örült barátságának; a belvárosi Kalap-utcában a Fáy-ház mellett lakott, esténkint gyakran átjárt a kiváló meseíró vendégszerető otthonába. Házassága után kissé visszahúzódott a baráti összejövetelektől; módja sem volt rá, hogy elevenebb társadalmi életet folytasson.

Nagylelküségének nevezetes emléke Petőfi Sándor iránt tanusitott magatartása. A hirtelen felbukkanó ifjú költő szinte a fia lehetett volna, 1844-ben nagy fáradozással ő adatta ki verseinek sorsdöntő gyüjteményét, mégis meg kellett érnie, hogy pártfogoltja a szabadságharc idején ellene fordult. Vörösmarty a nemzetgyülésen a többséggel szavazott, ez bosszantotta Petőfit, verset irt ellene ezzel a refrénnel: «Nem én tépem le homlokodról, Magad tépted le a babért». A méltatlan támadás felháborította az egykorúakat, durva politizálást és irígy kicsinylést láttak a nyilvános leckéztetésben, de Vörösmarty, fájdalmát leküzdve, nyugodtan válaszolt: «Petőfinek az Életképekben egy hozzám irt csinos versezete jelent meg, melyben azért fedd és kárhoztat, hogy a katonakiállítás tárgyában a többséggel szavaztam. Hacsak Petőfivel volna dolgom, nem szólanék. Ő ezen fellépésének helytelenségét előbb-utóbb be fogja látni s én önérzetemben tökéletesen biztosnak érzem magamat. Azonban az embereket a szép vers el szokta kábitani s a legtisztább jellem is, ha sajtó útján megtámadtatott, igen sok ferdeszájú emberrel találkozik, kik hozzá vagy a kárörömnek vagy a sajnálkozásnak nyomorúságos mosolyával közelítenek. S ami legfőbb baj, gyakran okos és becsületes emberek is felületesen ítélnek kicsiségnek látszó dolog felett, de minden felületesség mellett ítéletüket egész határozottsággal szokták kimondani. Filkókkal nem gondolok, mit ítélnek rólam, de okos és jóravaló emberek előtt nem szeretnék hamis színben állni. Ezek figyelmét kérem néhány szóra. Petőfi azt irja versében, hogy én, míg fennjártam, nagynak mutatkozám, leszállva kicsi vagyok, hogy a földön besároztam magamat, s inkább szeretne rajtam vért látni, mint sarat, hogy a Szózat már érthetetlenné lett, s hogy nem ő, hanem én tépem le fejemről a babért. Ehhez hozzáadja egy jegyzetben, hogy ő szeretete és tisztelete dacára s bármily fájdalommal és áldozattal, ha szinte el kellene is véreznie, kénytelen engem elítélni,

mert jobban szereti elveit, mint engem. Körülbelül ezek mondatnak a versben és jegyzetben. Aki ezeket elolvassa, legalább is azt kell gondolnia, hogy én Magyarország függetlenségét, szabadságát, jólétét, fennmaradását szavaztam le vagy a nemzetiségnek valamely nevezetes elvét sértettem meg. Mert legalább is ennyi bün kívántatnék ahhoz, hogy rajtam száradjon a sár s hogy amit költeményeimmel netalán használtam, azt országgyülési szavazataim lerontsák». A továbbiakban ismerteti, hogy milyen árnyalati különbség volt a többség és az ellenzék felfogása között, azután így folytatja: «Most Petőfihez néhány szót. Többször elolvastam e verset s véleményem ebben állapodik: Petőfi ezen verse által mindenesetre kitette magát a higgadt emberek ítéletének. Nem fogják-e méltán mondani: Petőfi Vörösmartyról, kivel barátságos viszonyban van, mindeddig egy jó szót sem szólt; honnan van az, hogy oly mohón ragadta meg az alkalmat, róla kárhoztatását kimondani? Tisztelet-e, szerénység-e az, midőn valakiről minden komolyabb vizsgálat nélkül így szólunk: én elítélem őt. Kicsoda? Petőfi. Kit? Vörösmartyt. S miért? Elvekért, melyeket Vörösmarty meg nem tagadott. Ez legalább is igen nagy elbizakodásra s könnyelmüségre mutat. S ha mélyebb psychologiai vizsgálatokba akarnék bocsátkozni, nem tünnék-e ki, hogy Petőfi kegyelettel akarván szólni, szólt igen rosszul palástolt s mondhatom, igen idétlen szánakozással, melyre én teljességgel nem szorultam. Azonban ezen fejtegetést nem füzöm tovább. Bal idők szerencsétlensége, hogy kelleténél ingerültebbek vagyunk s igazságtalanok a legjobb hazafiak s legjobb barátunk iránt is. S ebben nemcsak Petőfi vétkes, hanem gyakran mi magunk is, kiket a fiatalság nem bánt. Bal időkben gyanú, bizalmatlanság tépik a nemzet keblét s a legjobb ügy bizalmatlanság által csirájában fojtatik meg. Éppen ezért vigyázatosaknak kell lennünk a mások megítélésében. Ha a legjobb magyarok egymásban nem bíznak, ki lesz akkor, ki bizalmukat megérdemli? Egyébiránt nem gondolom, hogy ezen kis tollharc a jó viszonyt köztünk fölbontsa. A sajtó azért van, hogy írjanak. Petőfi elmondta rólam véleményét, én most mondom el. Ő engem vétkes politikusnak tart, én őt igen gyarlónak és könnyelmünek. Vádja súlyosabb, mint az enyém. Az idő ítélni fog köztünk. S hogy én is verset mondjak, egy jó tanáccsal végzem szavamat: Légy buzgó, de szerény; bírónak még te kicsiny vagy: Élj, küzdj és munkálj s várd el ítéletedet».

— A cikkre Petőfi izgatottan válaszolt. Hivatkozott arra, hogy útirajzaiban annak idején nyilvános tanubizonyságot tett Vörösmarty nagysága mellett, de «arról nem tehetek, ha elmulasztotta elolvasni vagy arra méltónak nem tartotta. Én azonfelül tettem azt, mit senkivel nem tettem, összes költeményeimet neki ajánlottam tisztelet és szeretet jeléül. Hogyan mondhatja hát, hogy mindeddig egy jó szót sem mondtam felőle?» — A két lángelme között ez éles tollharc után sem szakadt meg az érintkezés. Gyulai Pál a következőket írja: «Petőfi ezután is eljárt Vörösmartyhoz s úgy viselte magát, mintha egy betűt sem írt volna ellene, sohasem említette a vita tárgyát, egészen a régi volt; Vörösmarty is a régi maradt hozzá, annyira, hogy 1849-ben Debrecenben a Vörösmarty- és Petőfi-család egy háznál lakott. Petőfi sohasem felejtette el, mivel tartozik Vörösmartynak, ki őt, a kezdő költőt, a sorstól hányatott ifjút, oly meleg részvéttel fogadta 1844-ben; Vörösmarty örömest megbocsátott heves és türelmetlen pályatársának, akit politikai merész álmok és erős pártszenvedélyek zaklattak».

Vörösmarty Mihály életrajzára nézve emberöltőkön keresztül Gyulai Pál könyve (1866) volt a főforrás. Ez a mű úgy él az irodalomtörténeti köztudatban, mint a legszebb magyar életírás; méltán, mert ha biografiai részei hézagosak is, esztétikai jellemzései művészi értékűek. Gyulai Pál a költő atyafiságának és kortársainak tudósításaiból jegyezte össze életrajzi adatait, forrásainak közelebbi megjelölésével nem foglalkozott, közléseinek igazságát személyi hitele biztosította. Vörösmarty-életrajza mesteri alkotás volt, forrásidéző fogyatékosságát nem bolygatták, tekintélye szinte megbénította a további kutatást. Újabb életírással nem mert megpróbálkozni senki, ismeretlen adalékok után kevesen érdeklődtek. Vörösmarty Mihály életének részleteit a XIX. század irodalomtudósai sokkal kevésbé ismerték, mint a többi nagy magyar íróét. Czapáry László levélgyüjteménye (1900) után megváltozhatott volna a helyzet, de ismét több évtizedes meddő korszak következett. A költő emberi pályájának ismerete az 1930-as évek elejéig sem bővült ki lényegesebben, hanem olyan maradt, mint amilyen vázlatosan — bár mesteri vonásokkal — Gyulai Pál az 1860-as években megrajzolta.

Irodalom. — Toldy Ferenc: Handbuch der ungrischen Poesie. II. köt. Pest és Bécs, 1828. — Salamon Ferenc: Vörösmarty Mihály.

Budapesti Hirlap. 1855. évf. — Tarczy Dezső: Vörösmarty Mihály életrajza, munkássága és hatása a magyar irodalomra. Győri Közlöny. 1862. évf. — Zilahy Károly: Magyar koszorúsok albuma. Pest, 1863. — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. (A M. T. Akadémia 1868-ban a Marczibányi-jutalommal tüntette ki. Második kiadása 1879-ben jelent meg. Újabb kiadásai 1890-től.) — Vörösmarty-album. Székesfehérvár, 1866. — Barabás József: Vörösmarty utolsó napjairól. Fővárosi Lapok. 1867. évf. — Perczel Móric emlékirataiból. Vasárnapi Ujság. 1868. évf. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. IV. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Besze János: A kistomai puszta vendégei 1849-ben. Figyelő. 1879. évf. — Jakab Elek: Toldy Ferenc Petőfiről és Vörösmartyról. Figyelő. 1879. évf. — Bodon József: Apróságok Vörösmartyról. Vasárnapi Ujság. 1880. évf. — Zólyomi Lajos: Vörösmarty Mihály életrajza. Pozsony, 1883. — Váczy János: Petőfi polémiája Vörösmartyval. Magyar Szalon. 1887. évf. — Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Figyelő. 1888. évf. — Ferenczi Zoltán: Petőfi fellépte Vörösmarty ellen. Petőfi-Múzeum. 1890. évf. — Pintér Kálmán: Miért bujdosott Vörösmarty 1849-ben? Irodalomtörténeti Közlemények. 1890. — U. az: Vörösmarty szobra. Magyar Szemle. 1896. évf. — Berecz Károly: A régi Fiatal Magyarország. Budapest, 1898. — Csaplár Benedek: Jegyzetek. Magyar Állam. 1900. évf. 272–274. sz. — Czapáry László: Vörösmarty emlékkönyve. Székesfehérvár, 1900. — Versényi György: Vörösmarty Kolozsvárt. Erdélyi Múzeum. 1900. évf. — Gellért Jenő: Vörösmarty Mihály élete és költészete. Budapest, 1901. — Czapáry László: Vörösmarty édesanyja. Székesfehérvár, 1903. — Sajó Aladár: A Vörösmarty-szobor. Budapest, 1908. — Rexa Dezsőné: Családunk kapcsoskönyve. Székesfehérvár, 1912. — Kelemen Béla és Maron István: Vörösmarty az ember. Székesfehérvári áll. reáliskola értesítője. 1913. — Gárdonyi Albert: Vörösmarty polgármesterjelöltsége. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Kacziány Géza: Vörösmarty utolsó évei és kiadatlan költeményei. A Dongó című amerikai magyar lap. 1913. évf. 14. sz. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Budapest, 1914. — Rexa Dezső: Vörösmarty stipendiuma. Akadémiai Értesítő. 1915. évf. — Szekfü Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Schöpflin Aladár: A Vörösmarty-Akadémiáról. Nyugat. 1925. évf. — Balassa Sándor:

Szájhagyomány Vörösmarty Mihály életének egy részéről. Napkelet. 1926. évf. — Brisits Frigyes: A M. T. Akadémia Vörösmarty-szobája. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Dercze Lajos: Vörösmarty emlékezete a debreceni szenátusban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Brisits Frigyes: Vörösmarty János nemesi oklevele. U. o. 1931. évf. — U. az: Adalékok Vörösmarty Mihály életéhez és munkásságához. U. o. 1931. évf. — Hajas Béla: Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka. U. o. 1931. évf. — U. az: Teslér László. U. o. 1932. évf. — Gerő József: Vörösmarty Mihály évi járadéka. U. o. 1932. évf. — Brisits Frigyes: Börzsönyben. Élet. 1932. évf. — Farkas Gyula: A «Fiatal Magyarország» kora. Budapest, 1932.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÍRÓI FEJLŐDÉSE.

A KÖLTŐ a székesfehérvári ciszterci gimnáziumból tizenhat éves korában került a pesti kegyesrendi gimnáziumba, itt végezte a hatodik osztályt, a következő év őszén beiratkozott a pesti egyetem filozófiai tanfolyamára. (1817.) Az iskola mindenütt latin volt, magyar olvasmányokkal egyik tanára sem foglalkozhatott, a tanítás terve a deák nyelv minél tökéletesebb megtanulását kívánta a tanulóktól. A szerzetestanárok Horatius, Vergilius és Ovidius olvasása során a latin verselésre is rászorították tanítványaikat, költői témákat tűztek ki az ifjak számára, a diákok a római poéták stílusában oldották meg verses feladataikat. Vörösmarty Mihály szintén latinul verselt az iskolában, az antik költőket iparkodott utánozni, a római hexametereken edzette ritmikai biztosságát.

Székesfehérvári diáksága utolsó évében véletlenül kezébe kerültek Édes Gergely Keservei, ekkor támadt kedve arra, hogy római mértékű magyar verseket írjon. «Igen megörültem — írja 1824. évi rövid önéletrajzában — hogy a magyar nyelv oly könnyen perdült római rend szerint. A hatodik iskolában — Pesten — már jobb könyvet olvastam: Baróti Aeneisét, Rajnis Eklogáit s Virág Horatiusi Leveleit s némely ódáit, ami kiváltképpen megtetszett tisztasága s könnyűsége miatt. Olvastam nagy örömmel

Révait is. Ekkor minden gyakorlásom abban állott, hogy magyar elégiákat írtam s némely epigrammákat. Még ez többnyire száraz verselés volt.»

Egyetemi hallgató korában 1817-től kezdve kibővültek olvasmányai. Forgatta Ányos Pál, Dayka Gábor és Kisfaludy Sándor költeményeit, Berzsenyi Dániel nyomán ódákat írt, ellátogatott a magyar és német színielőadásokra. A pesti írókat nem ismerte személyesen, tanulótársai között nem talált rokon törekvésre, egyedül a maga mulatságára irogatott.

Ifjúkori kísérleteiben feltűnően erős a bölcselkedő elem; ez részben az akkori latin iskola hatása, részben klasszikus olvasmányainak következménye. Verseiből lépten-nyomon kiütköznek a reflexiók, kevés bennük az ifjúság gondtalan életérzése; sem nyelvében, sem verelésében nem talált még magára. Hexameterei és pentameterei antik lírai versformákkal váltakoznak, a görög-latin mértékű próbálkozások között csak elvétve húzódik meg egy-egy magyaros formájú rímes vers. Témái: névnapi köszöntő atyjához, tanárainak magasztalása, verses levelek barátaihoz; a tavasz, nyár, ősz, tél jelenségeinek leírása; elmélkedések a szerencse forgandóságáról, a magános életről; a magyar mult siratása, a jelen elkorcsosodása, a városi élet örömei és keserűségei. Mindezek az ódák, elégiák, episztolák, epigrammák, leíró versek, idillek a római klaszszikusok, Virág Benedek és Berzsenyi Dániel követésére vallanak. Horatiusból és Ovidiusból itt-ott versben fordít, megpróbálkozik a szonettel, versbe foglalja Botond történetét. Vallásossága erős, hazafisága bizakodó.

Tolnamegyei nevelősége idején 1820-tól kezdve érdemes írói társasága akadt. Megismerkedett Egyed Antal bonyhádi plébánossal, ennek káplánjával Teslér Lászlóval s egy pécsi katolikus papnövendékkel, Klivényi Jakabbal. Pap-barátai maguk is verseltek, lelkesedéssel olvasták a magyar írókat, sok buzdító szót hallott tőlük. Ekkor ismerte meg Homeros, Osszián, Shakespeare, Tasso, Goethe, Schiller, Zrínyi és Kazinczy költészetét. Írt egy füzetre való lírai költeményt, kísérletet tett a drámában, megpróbálkozott a költői elbeszéléssel.

Ebben az időben már erősen dolgozott *Zalán futásán*, a *Salamon királyon* s készen állott néhány más munkája: *A hűség diadalma* «költemény a Villi-rege szerint a török háború idejéből»; az *Ypsilon-háború* prózában írt nyelvészeti bohózat; *Az elbúsult deák* vígjáték a falusi patvaristák életéből; *Zsigmond:* jambusos történeti dráma. Ezek a munkái kéziratban maradtak, a költő egyiket sem tartotta méltónak a kinyomtatásra.

Költeményei nagyobbára régi eszmekörében mozogtak, de a hangpompa iránt már kezdett kifejlődni az érzéke, érzelmeit és gondolatait az addiginál zengőbb verseléssel iparkodott szavakba önteni. Bánatosan bölcselkedett az élet terheiről, dicsőítette a harcrakész magyar nemességet, versben levelezett pap-barátaival. Megszólaltatta a szerelem gyötrelmeit is. Antik versformájú bölcselő költeményei, óklasszikus stílusú hazafias ódái és németes szellemű szerelmi epedései közül *Virág Benedekhez* írt hexameteres magasztalását olyan sikerültnek tartotta, hogy 1822-ben nyilvánosan is bemutatkozott vele a Szépliteratúrai Aján-

dék olvasó közönségének. A Tudományos Gyüjtemény szépirodalmi melléklapja megnyitotta hasábjait a névtelen vidéki költő előtt s a huszonkét éves nevelő — egyben vármegyei joggyakornok — rajongó hevülettel tett vallomást költeményében a magyar nyelv és irodalom szent ügye mellett: «Engem serdülő korban megbájola nyelve Győztes apáinknak s noha lassan, szüntelen érzém A titkos lángot, mely ösztönt nyujta erőmnek».

A Szépliteratúrai Ajándék hozta 1823-ban *Volt tanítványaimhoz* című hexameteres költeményét is. Ebben már az új költői nyelv és verselés mestere, a ma ismert Vörösmarty, lép a nyilvánosság elé, bölcselő oktatása a képzelet és kifejezés poétai szárnyain emelkedik magasba. Mit küldjek nektek ajándékba — fordul tanítványaihoz — nincs ezüstöm; halljátok szívem szózatát, értsétek meg igéimet. Zöld ligetben, csörgedező patakok mentén bolyongott egy ifjú, lefeküdt a szellős halmon, csodálatos álmot látott: felvonult előtte az erkölcsök és a bűnök tábora. Az egyik oldalon megjelent a lelki Derékség, a kisded Ártatlanság, a csendes Öröm, az égi Vidámság, a tiszta Szemérem, a díszes Alázat, a nemes Adakozás, a szép Mérséklet, a tündöklő Igazság, a nemes Engedelem, a megnyugvó Egyezség, a csinos Takarékosság, a harci Vitézség; a másik oldalra megérkezett a durva Gonoszság, a rögzött Korhelység, a buta Vesztegetés, a fene Visszavonás, a rongyos Fösvénység, a kába Hazugság, a nyöszörgő Mértéktelenség, a gyáva Kevélység, a tiltott Gyönyörűség, a ragadozó Zabolátlanság. Az erények és bűnök közé leszállt most a játszi Szerencse; ujjongani kezdtek a bűnök, mozdulatlanul maradtak az

erkölcsök; egyszerre csak szörnyű dördülés, árnyékként oszlott el a csalfa Szerencse, irtózatos vihar rázta meg a földet; a bűnök hada a poklok rémes ölébe menekült, az erkölcsök rendíthetetlen tábora diadallal maradt meg a helyén. Örvendett az alvó ifjú, lángoló ajakkal esküdött hűséget az erényeknek, ébredése után is megtartotta esküjét. «Ezt akarám Árpád nyelvén elzengeni néktek.» — A didaktikus allegorizálás nem nyomta el a költemény lendületét, Prudentius ókori keresztény poéta irodalmi témája újjáéledt a magyar költő lantján, képei és kifejezései gazdagon áradtak. A keresztény erkölcstan oktatásait hatásosan szőtte egybe a római sztoicizmus szellemével.

Tolna megyéből 1823 őszén költözött vissza a fővárosba, de még ez év tavaszán eljuttatta két költeményét Kisfaludy Károly Aurórájába. *(Toldi Csepelben, Juhász és bojtár.)* A szerkesztő nem örült egyik versének sem, félretette kéziratát, elhatározásáról udvarias levélben tudatta az ismeretlen nevű költőt, egyúttal felhívta arra is, hogy küldjön be hozzá más költeményeket. Így jelent meg az Auróra 1824. évi kötetében *A völgyi lakos* és *A szánakodóhoz:* egy borongó hangulatú románc és egy érzelmes szerelmi dal.

1824-ben már számos magyar író ismerte és becsülte az új tehetség nevét. Kisfaludy Károly számot tartott munkásságára az Aurórában, Kavacsóczy Mihály mutatványt adott Zalán Futásából az Aspasia lapjain, Kazinczy Ferenc megtisztelte első levelével. «Örvendek — írta hozzá 1824. február 28-án a széphalmi vezér — hogy körünket veled látom szaporodni. Sokat várok tőled, mert jó jel, ha

a kezdő nem félig-érettet ad. Engedd tudnom születésed helyét s napját és hogy hol tanultál s most mire készülsz s Pesten hol szállásolsz. Élj szerencsésen és szeress.»

A költő képzeletét elsősorban a nemzeti mult diadalmas harcai és tragikus jelenetei foglalkoztatták; a harcok dicsőségét hexameterekben zengte, a tragikus eseményekről jambusos drámákat írt. Eszményképei a magyar férfiasság és a római sztoicizmus. A félelmes történeti mozzanatok és korának haladó eszméi egyformán megragadták, eszményítette a tradíciókat, nem ellenkezett a modern idők felvilágosodott áramlatával. Műfajaiban és verselésében a poétika hagyományos szabályaihoz igazodott, de a zárt formák keretein belül lelkének preromantikus izzása egyre hatalmasabb lánggal éledt a magyar költészet új útjainak bevilágítására.

Kiadások. — Vörösmarty Mihály első nyomtatásban megjelent költeménye: Virág Benedekhez. Szépliteratúrai Ajándék. 1822. évf. (A Tudományos Gyüjteményt és szépirodalmi melléklapját Thaisz András szerkesztette, ő adott helyet a következő évben a szerény pályakezdő újabb verses elmélkedésének is.) — Újabb költeménye: Perczel Móric és Miklós volt tanítványaimhoz. Az erkölcs diadala. U. o. 1823. évf. (A szerkesztő nem mindennapi megjegyzéseket csatolt a komolyhangú verses munkához: «Kéretnek az írók, hogy tisztán és hiba nélkül írják le munkáikat s legalább egy keveset az interpunctióra és orthographiára vigyázzanak». Egyes sorokhoz írt jegyzetei: «Ezen vers hibás»; «Ez is hibás». Ez a nyilvános leckéztetés fölötte sértette a költőt s mindaddig nem küldött több verset Thaisz András folyóiratába, míg később ő maga nem került a Tudományos Gyüjtemény élére.) — Szigorú volt magával szemben: nemcsak hosszan dolgozott egy-egy költeményén, hanem kevésbé sikerült verseit megsemmisítette vagy félretette elmúlásra szánt kéziratai közé. Gyulai Pál egész kötetre való verses szöveget szedett össze kéziratos irodalmi hagyatékából:

Vörösmarty összes munkái. Teljes kiadás. VIII. köt. Budapest, 1885. (Ifjúkori kísérleteinek gazdag gyüjteménye: lírai költemények, A hűség diadalma, Ypsilon-háború, Az elbúsult deák, Zsigmond; továbbá a költő által gyüjteményeibe fel nem vett későbbi versek és drámai töredékek.) — Ezt a sorozatot Brisits Frigyes egészítette ki a költő diákkori verseivel: Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Budapest, 1926. (Az irodalomtudomány úgy tudta, hogy Gyulai Pál teljes kiadása kimerítette a költő egész poétai hagyatékát, annál nagyobb meglepetést keltett, mikor Brisits Frigyes kutató munkája nyomán az 1816–1820. évkörből újabb Vörösmarty-szövegek kerültek elő: számos vers, egy vígjátéktöredék, a Kleist-féle Seneca-tragédia néhány mondatának fordítása.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. — Gyulai Pál jegyzetei: Vörösmarty összes munkái. VIII. köt. Budapest, 1885. — Pintér Kálmán: A bölcseleti elem Vörösmarty lírai költeményeiben. Budapesti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1889. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Király György: Vörösmarty Volt Tanítványaimhoz című költeménye. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Tolnai Vilmos: Villi-tündér, villi-tánc. Ethnographia. 1920. évf. — Alszeghy Zsolt: Magyar lírikusok. Budapest, 1921. — Brisits Frigyes bevezetése: id. Vörösmarty-kiadás. Budapest, 1926. — U. az: A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Budapest, 1928. — U. az: Vörösmarty képzelet-alkata. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Gálos Rezső: Vörösmarty Senecája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Farkas Gyula: Románo, romántos, romantikus. Minerva. 1929. évf. — Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok. U. o. 1930. évf. — Hajas Béla: Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Brisits Frigyes: Börzsönyben. Élet. 1932. évf.

ZALÁN FUTÁSA.

Vörösmarty Mihály 1825-ben aratta költői pályájának első diadalát a magyar honfoglalásról szóló hőskölteményével. A magyar írók közül Ráday Gedeont már félszázaddal azelőtt foglalkoztatta az a gondolat, hogy Árpád vezérről nemzeti eposzt írjon; Virág Benedek eljutott hőskölteményének segélykéréséig; Csokonai Vitéz Mihály is belekezdett Árpád hősi tetteinek megéneklésébe, de a nagy tervek nem váltak valóra. A XIX. század első negyedében többen folytatták a tervezgetést; elsősorban Pázmándi Horvát Endre; az egykorúak tőle várták az Árpádiász közrebocsátását. Vörösmarty Mihály lelkében is érlelődni kezdett a gondolat, hogy hazáját megajándékozza a várva-várt nagy eposszal; megérezte, milyen küzdelmek előtt áll a nemzet; honfitársaiba vetett bizalma csak akkor lett erősebb, mikor a magyar mult dicső eseményeire gondolt. Görbői törvénygyakorlata a hazafiság iskolája volt számára. Ekkor került kezébe Aranyosrákosi Székely Sándor eposza: *A székelyek Erdélyben* (1823); a hexameteres verses elbeszélés szelleme, meséje, versformája egyaránt fölkeltették figyelmét. Úgy látta, hogy a nemzeti büszkeség ébresztésében nem szabad tovább késlekednie. Belefogott hőskölteményébe, 1824-ben mutatványt közölt belőle, 1825-ben kinyomatta egész eposzát.

Könyve nagy feltűnést keltett nemcsak az irodalom barátai között, hanem az olvasással alig törődő közönség körében is. Szerencsés időben jelent meg; akkor, amidőn I. Ferenc király kénytelen volt összehívni a régóta szünetelő magyar országgyűlést. A rendek összehívása nagy örömet keltett mindenfelé; az ősi alkotmány hívei éppen úgy érezték a helyzet történeti fontosságát, mint a reformokért lelkesedő nemesek. E nevezetes történeti pillanatban látott napvilágot a *Zalán futása* s az ősi dicsőségre való visszaemlékezéssel országszerte felgyujtotta a lelkeket.

A tíz énekes hősköltemény tárgya a magyarok honfoglalása. Árpád vezér megjelenik a Tisza vidékén, véres csatákat vív Zalán bolgár fejedelemmel, Alpár mezején teljes diadalt arat s visszaszerzi Attila hagyatékát, a mai Magyarországot. Nagy hősök küzdenek mind a két oldalon; a harcba beleavatkoznak a földöntúli hatalmak is; Hadúr, a magyarok istene, félelmes erővel védi népét; Ármány, a bolgárok pártfogója, sok bajt támaszt a honfoglalók seregében. A főesemény nem bonyodalmas, a mellékesemények előtérbe nyomulnak, magukban álló epizódok tarkítják a mesét, az elszigetelt kis történetek gyakran föltűnően laza kapcsolatban állnak a főeseménnyel. Árpád és Zalán küzdelmével párhuzamosan halad a legnagyobb epizód: Ete és Hajna szerelmi regénye.

Az eposz megindulása a nemzete multjára büszke költő érceshangú szózata: «Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?» Az első énekben Zalán követet küld Árpádhoz s felhívja őt, távozzék a Zagyva vidékéről, mert különben fegyverrel űzi el; Árpád a gőgös felszóli-

tásra hadüzenettel válaszol s mindjárt lovas embereket küld szét vezéreiért. Ehhez a főeseményhez ugyanebben az énekben a következő epizód csatlakozik: Hajna, az ősz Huba leánya, fürödni megy a Bodrog vizébe; a délszaki tündér szerelmet vall neki, de Hajna visszautasítja, mert Árpád egyik vezérét, Etét szereti; Ete meglátogatja szerelmesét, jövetelének örömére Huba lakomát ad, boldog családi körben töltik az estét. A második ének csak annyiban viszi tovább a főeseményt, hogy bemutatja Zalán bolgár és görög segédhadait. Az epizód leírja a bodrogmenti eseményeket: Ármány és ördögei rátörnek egy magyar csapatra, nagy zavar támad, a vitézek megállják helyüket, de a gonosz rém csak abban az esetben igéri meg, hogy nyugton marad, ha önkéntes emberáldozatot kap; a szerelmes Ete elhatározza, hogy feláldozza magát nemzetéért, ugyancsak halálra szánja magát Laborcán is, a bús orosz ifjú, aki a magyarok kedveért elhagyta hazáját s mind ez ideig velük együtt harcolt. A harmadik ének tisztára epizód: a bolgárok és görögök rátörnek Laborcán és Ete csapatára, de vereséget szenvednek és megfutamodnak; Laborcán elesik, Ete megsebesül; Armány újból megjelenik, Hadúr előzi. Ennek az epizódnak egyik epizódja Csorna esete: a gaz bolgár vezér el akarja rabolni Antipater nejét, a görög hőst egy erdőben legyilkolja, a nő elmenekül és meghal a rengetegben. A negyedik ének visszavezet a főeseményhez: Zalán és vezérei gyűlést tartanak, Árpád népe szintén haditanácsot ül; mindkét fél készül a döntő ütközetre; a két sereg szemben áll, Árpád imádkozik Hadúrhoz s kiadja a parancsot az áldozati

tüzek meggyujtására. Epizód: Bors vitéz szarvast üldöz, az ünő hirtelen szép leánnyá változik, de mikor Bors ölelni akarja, kisiklik kezéből; a leányt Ármány küldötte; Bors leküzdi a varázslatot, de a magyar táborba nem jut el. Az ötödik ének jelentékeny részében ismét epizód: Bodrogsziget régi lakói fellázadnak a védtelenül maradt magyar családok ellen, Huba menekül, Hajna elvész; közben Ete összecsap Csornával, megöli a bolgár vezért; ezalatt Árpád alpári táborában felgyúlnak az áldozati tüzek. A hatodik ének Árpád népének tábori életét mutatja be. Epizód: a délszaki tündér ismét szerelmet vall a bujdosó Hajnának, azután megsemmisül; a hű leányt Tomboli, a megsemmisült tündér táltos lova, Etéhez vezeti. A hetedik és nyolcadik ének az alpári csata rajza: Zalán fővezére, Philó, be akarja keríteni a magyarokat, de Árpád meghiúsítja cselvetését; elkeseredetten harcol mindkét fél a magyarok közt Árpád, a görög-bolgár seregben Viddin a legnagyobb hős; Ármány újból megkísérli a magyarok megrontását, Hadúr megütközik vele és elűzi. A kilencedik ének epizód: Ete leveri a bodrogközi zendülőket, Hajna megtalálja atyját, örömünnepet ül az egész család. A tizedik ének az alpári csata befejezése: Árpád megöli Viddint, megszalasztja Zalán seregét, a bolgár fejedelem Nándorfehérvárba menekül, az ország a honfoglaló magyaroké lesz.

Az eposz néhány jelenete ma is érezteti a költő nagy szellemének közelségét; így mindjárt a bevezető rész: az első harmincnégy sor. Halhatatlan felfohászkodása ez a költőnek, szívbe markoló szózat, fantázia és zengés.

Feledhetetlen kép: Hajna a Bodrog vize mellett. «Ment a széphaju lány, kebelében víve szerelmét, Mint viszi nyögve vadász dárdáját a sebes őzfi.» Alkonyi fényben ragyog a lefutó nap, gyönyör leng minden fűszálon, csak Hajna nem lát semmit a természet szépségeiből; lélektelenül bolyong a ligetben, képzelete Ete alakja körül csapong, szerelmese nélkül nincs élet, nem kell se ég, se föld. Meg ne sebezzétek könnyű kis lábait átkos tüskék, hajoljatok talpa alá ifjú virágok, folyj fövenyágyadban lassan Bodrog vize, halkan suhanj langy nyugati szellő, ne sötétítsd el keblét tiszta napsugár! Lenéz a vízbe Hajna, szerelmesére gondol, üzenni szeretne Etének a hullámokkal: «Csendes özön, képem mellett csillogva kerengő, Jő meg megy maradás nélkül szép habzatod: ó, bár A Tisza mélyéhez vinné el képemet, ottan Látná Und ékes fia és megörülne; talán, ha Látná, mint epedek, meg kezdene szánni magában».

Az Alföld síkján felvonulnak Zalán csapatai. «A bolgár had jő legelőbb, mint egy magas erdő, Tompa morajjal, erős páncélban, vas-sisakokkal.» Az első dandár vezére a rettenetes Viddin; nyugtalan, mint az éhes tigris, rohanása gyors, ereje ijesztő; ruhája az éjfélhez hasonló, nagy szeme véres csillagként tündöklik sisakja alatt. A második dandárt Izács vezeti; férfikorú bajnok, csontos és izmos, villog félelmes kardja kezében. «Harmadikat fattyú Csornának karja vezérlé; Serdülő korban van még, de merése nem ösmer Semmi határt; Istent, embert ő semmibe sem vesz.» A görögök előtt az osszavidéki Philo lovagol, nincs nagy erő karjaiban, de esze seregeket ér; válogatott vitézek

ugratnak utána, húszezer ember ránt itt kardot Hellasz fiai közül; itt van az olimpi Philemon, a csapodár Theophil, az erőslelkű Schedios, a spártai Hermes, a tesszáliai Heliodoros; itt vannak a konstantinápolyi udvar dölyfös lovagjai, Ázsia népe is megérkezik Antipaterrel az élén: «Dárdáit fölvetve siet hű népe utána S barnás zászlóin viszi a Szűz Mária képét». Ezekkel a világverő bajnokokkal kell megmérkőzniök a magyaroknak: nincs közöttük egy se, aki félne a haláltól. Nemzeti zászlójuk fennen lobog: «Tornyos testével jő zászlós Bulcsu amarról, Mint döntő elefánt; ékes zászlója lebegve Játszadozik széllel, nagy ezüstös szára ragyogván». A zászlón arannyal szőtt képek villognak: föntebb Húnor és Magyar szarvasvadászata, lejebb a hét magyar vezér vérszerződése. «Látszik alább nagy erőt mutató állásban az első Hét magyar: Almos, Előd, komoly Und, Tuhutum, Huba, Tas, Kund, Amint esküsznek fölemelt kardokkal; ezek közt A fejedelmi magyar deli Álmos díszre kitetszőbb.»

Lenn a földön vadul öldöklik egymást Arpád és Zalán daliái, fenn a levegőben az istenek harca dúl. «Ó, most villanj meg rejtett hadi szikra szememnek!» Felkapja halálos dárdáját Ármány, kilép barlangjából, a föld lesüpped nyomain, szárnyai zúgó fergetegek, képe emberevő sárkány. Égnek emeli vérlángú tarajját, nagy sziklahasábok hánykolódnak gyomrában, csörögnek vastagjai. Három kárhozatos rém kíséri borzalmas útján: a Félelem, az Átok, a Zűrzavar. Jöttükre megbomlik a magyarok tábora, rettegés száll a vitézi szívekbe, hiába fújja kürtjét Lehel. «De közelíte Hadúr s megvágta hatal-

masan Ármányt.» Szikrázik az istenkardja, lemerül a Rém nyakába, összeszedi erejét Ármány s bömbölni kezd olyan szörnyű módon, mintha az egész föld zúgna-bőgne örvényes torokkal. Újból lesujt reá Hadúr, ismét feláll a Rém. «Ekkoron Isten erős kardját hüvelyébe taszítá, Messze kinyult s markát viharos Tátrára vetette, Ott a nagy sziklát csikorogva kitörte tövéből.» Kimereszti körmét a Rém, de mikor a szirt roppanva zúdul fejére, ordítása félbeszakad, lelapul a földre, ott tiporja testét Hadúr. A győzhetetlen Isten előtt elomolva fut a meggázolt gonosz szellem a Félelem és Átok társaságában.

A hősköltemény majd mindegyik részlete különb az egésznél. A főeseményt az epizódok erősen háttérbe szorítják, a meseszövésben érezhető az egység hiánya; az epizódok jobban lekötik az érdeklődést, mint a főeseményhez tartozó párviadalok és harci jelenetek. A kompozíció szorosabb egységének hiányát, egyes jelenetek valószerűtlenségét feledteti az ékes dikció, a képzelődés merészsége. A költő idealizált képet fest a magyar népről. Hősei rettenthetetlenek a harcban, nyájasak a családi tűzhely mellett, önfeláldozók, ha nemzetükről van szó, nagylelkűek az ellenséggel szemben. Asszonyaik szépek, okosak, nemesérzésűek. A párducos Árpád a maga bölcsességével, méltóságával, vallásosságával, hősiességével olyan férfiú, hogy minden magyar szíve szerint meghajlik előtte; Ete a lovagias vitéz igazi mintaképe, olyan mint Arpád; aminthogy Árpád jellemvonásai tükröződnek a többi magyar hős lelkéből és tetteiből is. Több a változatosság a görög-bolgár csoport tagjaiban: Zalán ingatag fejedelem,

félénk és kérkedő; Philo tapasztalt és ravasz; Viddin durva, de elszánt; Csorna veszedelmes kalandor. Ezek a görög-bolgár harcosok egyénibben és közvetlenebbül mutatkoznak be, mint a nagyon is egymás képére és hasonlatosságára teremtett magyar hősök. Hajna lényéből fínomság, gyöngédség, báj sugárzik; alakja vonz és szeretetre indít; látszik, hogy a költő a maga szerelmének tárgyát mintázta meg benne s nem pusztán képzeletéből merített.

A túlvilági lények minduntalan beleavatkoznak a magyarok sorsába, az áldozati oltároknál pogány papok forgolódnak, a tábortüzek mellett bűbájos férfiak jósolják a jövőt. Két főisten áll egymással szemben: Ármány és Hadúr, az egyik veszedelmet és pusztulást hoz, a másik áldást és győzelmet áraszt. Ármány fél Hadúrtól s inkább csak alattomosan leskelődik, hogy egy-egy hőst halálba küldjön és egy-egy seregrészt megzavarjon; Hadúr ellenállhatatlan erővel lép fel, mikor védettei veszélyben forognak. Ármány népe közt félelmes szörnyalakok vannak: az Átok, a Félelem, a Zűrzavar s a Bors vitézt elcsaló gonosz tündér; Hadúr mellett: a Hajnal, az Éj, az Álom s a Hajnal szerelmére vágyakodó délszaki tündér. Ez a mitológia nem gazdag s nincs is elválaszthatatlan kapcsolatban az eposz tárgyával. Árpád küzdelme nem az isteni akarat végrehajtása, csak olyan önkéntes vállalkozás, melybe alkalomadtán a túlvilági hatalmak is beleszólnak. A két, homályba burkolt főisten mellett a rémek, tündérek, szellemek elvont nevek; s ha olykor rettenetes tusák zajlanak is le a levegőben, a varázs csakhamar

szétfoszlik s Árpád népe egymagában folytatja a harcot. Démonológia bőven vegyül a mesébe. A költő a jó és rossz küzdelmére építette mitológiáját, elfogadta a perzsa dualizmust. Eposzában a perzsa vallás Ahrimanjából Ármány lett, Ormuzdjából Hadúr; amint Ormuzd diadalt arat Ahriménon, akként győzi le Ármányt Hadúr. Mitológiájának többi alakját maga teremtette, itt-ott felhasználta népmeséink némely elemét. Az új mitológiának alig van valami kapcsolata az ősi magyar hitvilággal.

A magyar elbeszélő költemények közül elsősorban Aranyosrákosi Székely Sándor kis eposza hatott a költőre: az ősi mondai tárgy, a nemzeti mitológia csirái és a hexameteres versforma egyformán megragadták figyelmét. Homerosi és vergiliusi vonások bőven találhatók hőskölteményében. Homeros Iliászát Vályi Nagy Ferenc verses fordításában olvasta; innen tanulta az állandó epikus jelzők alkalmazását, az eposzi leírás néhány fogását, a jellemzés módját; néhány harci jelenetének mása is megtalálható az Iliászban, a hősök társalgásában szintén sok a hasonlóság. Vergilius egyenesen példaképe volt, az Aeneist sokszor elolvasta eredeti latin szövegében, itt-ott önkéntelenül is átvett egy-két hasonlatot és képet. Osszián hatását Kazinczy Ferenc fordítása közvetítette számára. A gael hősdalok világa jól illett az 1820-as évek magyar hangulatához: dicső mult, elköltözött hősök, reménytelen jelen. Osszián példája bátorította a költőt arra is, hogy epikus előadását meg-megszakíthatja lírai helyekkel. A hőskölteмény megragadó bevezetése — a «Régi dicsőségünk» — szintén az ossziáni hangulat gyü-

mölcse. E kapcsolatai ellenére is eredeti művész maradt: egyéni, nemzeti, alkotó, újjáteremtő. A magyar történelem adatait képzelete segítségével hatalmas hősi eposz meséjévé alakította át. Úgyszólván Anonymus volt egyedüli históriai forrása. Ebből az árpádkori latin krónikából szedegette elbeszélő anyagának részleteit, a krónikás adatokat feldíszítette fantáziájának színes képeivel. Hogy meseanyagának elrendezésében gyakorlatlan volt; hogy az események tarka egymásbafonásával kompozícióját megrongálta; hogy csodás eleme kevéssé sikerült; hogy Árpád és Ete két, össze nem olvasztott történet különkülön középpontjai; hogy epikus előadásába elégikus hang és ódai szárnyalás vegyült: ez mind igaz, de ezzel szemben olyan erényeket is mutatott, amilyeneket eddigelé egyetlen magyar epikusban sem lehetett találni.

Eposzának minden része képzelete gazdagságát és stílusa remeklését hirdeti. Megragad a hangok zenéjével, kápráztat a színek játékával; sorai zengenek és tündökölnek; megragadó képek, pompás hasonlatok, szokatlan jelzők, sajátságos mondatfűzések váltogatják egymást minden énekében. Korlátlan ura a nyelvnek; kifejezéseiben ujság és frisseség, fordulataiban hangzatosság és csillogás; tetszése szerint fenséges és megrázó, gyöngéd és lehelletszerű. Magyarsága az idegen versforma ellenére is bámulatosan érvényesül. Varázsosabb hatású hexametereket soha nem írt magyar költő; e hősi hatosok zenéje olyan, mint a görög hexametereké: gördülők, szárnyalók, dallamosak. A nyelvének hajlékonyságától és verselésének zenéjétől mámoros költő ódai szárnyalást és

elégikus hangulatot öntött hőskölteményébe. A csaták leírása mögött hazafias lelkesedése lángolt, néhány részletéből kisugárzott Perczel Etelka iránt érzett mély szerelme. Ez a lírai hevület — a búsongva lelkesedő hazafiság és a boldogtalan szerelem emléke — nagyon jellemző eposzára.

Vörösmarty Mihály a maga költségén nyomatta ki hőskölteményét. 1825 január 31-én közzétett előfizetési felhívásában hivatkozott arra, hogy minden költői munka hathatósan segítheti a nyelvet csinosodásában, de a nemzeti méltósághoz mégis az országos eseményeket és nagy embereket zengő költészet illik leginkább. A haza régi diadalmas küzdelmeire nem lehet elragadtatás nélkül visszapillantani. «Nem mintha e nembe tökéletest ígérhetnék, hanem hogy literatúránk ebbeli hiányát csak valamennyire is betölthessem, szándékozom kiadni egy hősi költeményt Zalán Futása név alatt, bízván nemzetemnek részvételében, hogy igyekezetemet előfizetéssel segíteni fogja.» Előtte már, úgymond, haladtak néhányan, így a halhatatlan Zrínyi Miklós, ezen az úton, de régebben csiszolatlan volt a nyelv, darabos a verselés. «Ami munkámat illeti, gondom volt mind külső, mind belső díszére. Főtárgyul Árpád diadalmát választottam Zalán alpári fejedelem ellen s ennek futásától neveztem munkámat, oly tisztelettel viseltetvén benne őseink nagyságához, hogy véteknek tartanám azt valamely gondatlan mázolással elborítani s oly buzgósággal, hogy azt hazámfiaival is éreztetni remélhetem. Az egész munka 17–18 ívre fog terjedni s görög mértékű hatosokban van írva. Legalkalmasabbnak gondoltam ezen versmértéket, mely a mértéket megszenvedő nyelvekben közönségesen hősi tettek írására használtatik, reánk nézve pedig oly annyira nemzetesítve van, hogy ajánlanom fölösleges volna. A munka Trattnernél fog nyomtattatni nagy nyolcadrétben, csinosan s amennyire lehet hibátlanul, színes borítékkal. Képet és címlapot, ha előfizetőim száma engedi, valamelyik jelesebb rézmetszővel szándékozom készíttetni. Előfizetési ára egy példánynak közönséges papiroson 5 frt váltócédulában, velinen 7 frt v. c. Előfizetni lehet a medárdnapi pesti vásárig; a következő augusztusi vásárra pedig megkészül a munka s ugyanakkor szét is fog küldetni.

Az előfizetők nevei ki lesznek nyomva.» A kötetnek aránylag sok előfizetője akadt: 88; de ezek jó része a költő ismerősei sorából került ki: Perczel Sándor 10 példányra fizetett elő, Kisfaludy Károly 5-re, Kultsár István 4-re. Az eposzt sokan olvasták, de kevesen vették meg, a költőnek nem sok jövedelme lett belőle. Magánkiadás volt, a könyvárusok nem törődtek eladásával.

Az írók és kritikusok lelkes örömmel üdvözölték a művet. Első méltatója Toldy Ferenc volt. Tanulmányában lelkes örömmel dicsérte a nagystílű epikust, éles elmére valló fejtegetésekkel világított be költői műhelyébe, hibái előtt sem húnyt szemet. (Esztétikai levelek Vörösmarty epikus munkáiról. Tudományos Gyüjtemény. 1826–1827. évf.) Későbbi irodalomtörténetében is méltó helyre állította az eposzt: «Zalán nemcsak költői mű, hanem a nemzet ébredésével összefüggő politikai tett is volt». A költő személyei megalkotásában változatos, a lelkiállapotok festésében erőteljes, csataleírásaiban eleven, a nyelv kezelésében bámulatot keltő. «Nyelve újszerűbb minden újítóénál, de nem új képzések, hanem fordulatai s a kifejezések által, melyek mindamellett mindig tősmagyar jellemüek, hatályosak, szépek. A hexameter pedig, mellyel eposzi költeményeiben él, majd pompás, méltóságos, majd rohanó vagy játszi, de mindig jellemző; s annyi zengzetességgel bír, minővel egy költőnknél sem. Mintha ő találta volna fel azt, mintha vele a világ nyelveit versenyre hívná ki.» Legtöbb nehézséggel a csodás elem megteremtése járt, mert a költő nem támaszkodhatott semmi néptudatra, mitológiáját a perzsa Ormuzd és Arimán hitregéje nyomán alkotta meg, anélkül azonban, hogy vallásos világába bizonyos rendszert hozott volna. Az eposz «mint költői mű hibás szerkezetű: a történetek tarka egymásba fonódása a figyelmet terheli, a gyakran változó színhely a képzelmet megerölteti; hiányzik az arányos tartás, mely a hatásokat úgy csoportozza s egymáshoz úgy mérsékli, nehogy az érdekek egymást zavarják és gyengítsék. Az epizódok, sőt némely események is, helyen kívül berendezvék». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Gyulai Pál szerint a költő nyelvének bája és hexametereinek hangzatossága elvarázsolják az olvasót, de a nyelv és verselés tökéletessége mellett a tartalom nagyrészt hátramarad. Az eposznak majd minden része kitünőbb, mint az egész. A szerző költői szelleme összeolvaszt mindent: eget és földet, mondát és tör-

ténelmet, fantasztikust és valót, hősiest és idillit, egyénit és eszményit; a hangok és színek új világát nyitja meg a magyar költészetben; megzendíti a legkülönbözőbb szenvedélyek húrjait: de mindez nem egységes szervezetből nő ki, hanem inkább egymáshoz tapad, egymásra rakodik. A költő líraiságának áradása elborítja az epikai részeket. A Zalán Futása geniális, de elhibázott mű, megvannak benne egy nemzeti epopeia elemei, sőt részletei is, de mint egész nem válhatott azzá. (Vörösmarty életrajza. Pest, 1866.) — Beöthy Zsolt szerint a Zalán Futása méltó volt az ünneplésre, nagy tehetség munkája, rendkívüli érdemei vannak. «Mély költői hangulata, gazdag képzelete, bájos festései és hasonlíthatatlan nyelve méltán ragadnak magukkal. Számos alak, szenvedély, érzés igaz és megható: a hős Ete, e pogány lovag, a vérszomjas és feslett Csorna, az elhibázott és kétségbeesős Zalán s mindenekfölött a bájos Hajna. Legmeglepőbb volt Vörösmarty nyelve, a képekben, hasonlatokban, új kifejezésekben és fordulatokban gazdag nyelv, mely az újítókat és ósdiakat egyaránt bámulatba ragadta. Hexameterei méltán állhatnak meg a görög mellett. Új volt és mégsem új e nyelv, mert csak a régi alapján újított; művészi és mégis magyaros. Bájos és kifejező, zengzetes és harmonikus, hogy méltán el lehet-e mondani róla: Így még nem zenge magyar lant!» Megfigyelhető, hogy a költő a hitrege és monda szegénységét nem tudja pótolni; mitológiája nem szerencsétlen, de allegóriai vegyülékeivel sem nem elég következetes, sem nem elég naiv. «A monda vékonysága hatott arra is, hogy cselekvénye nem kerekedhetett ki. Mintegy ketté látszik szakadni két hőssel: Etével és Árpáddal, kik két, össze nem olvasztott, történet központjai. A harcok rajzában nyugalma csak látszólagos; inkább terjengés az, mint nyugalom. Az epikus hang tárgyiassága helyett bizonyos méla bánat ömlik el az egészen, meg-megszakítva ódai föllengéssel. Árpádot magasra állítja, de alakja belevész a fényes ködbe, mely körülveszi.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Vörösmarty, írja Erdélyi Pál, oly erővel állította talpra Árpádot és Zalánt a krónikából, hogy igazán csodálkoznunk kell. A krónika csak szegényes vázat, néhány eseményt, egy-két alakot kínált neki, ezekből ő egész hősi kort alkotott, megcsinálta e kor mitológiáját s a harcok leírásában olyan gazdag tudott lenni, mintha hőskölteményének anyagát több század idomította volna

előtte. Vergiliusnak megvolt a maga mondai anyaga és mitológiája, a magyar Aeneis szerzőjének alig volt egyebe Anonymus, Cornides, Aranyosrákosi Székely Sándor és Horvát István kevéssé használható szövegeinél. (Zalán Futása. Erdélyi Pál kiadása. Budapest, 1904.) — Alszeghy Zsolt szerint a mű a romanticizmus magyar eposza: az idill-kedvelő szerkesztésmód, a szerelem belekeveredése a harci zajba, az istenek világának rémes sötétje, a képzelet varázsos szellemvilága: a romanticizmus fennálló erejének hatása az eposzon. Osszián hősdalgyüjteményének hatása alatt romantikus az eposz hangulata is. A mű álomszerű beállítását, az ősi hatalom büszkeségén merengő és a későbbi romláson gyötrődő lelkiállapot világát a sajátos romantikus jellem kivánta meg. (A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923.) — Horváth János az eposz méltatása kapcsán rámutatott a költő művészi kitünőségére. Vörösmarty alkotása folytonos egyéni stílteremtés, erkölcsi magasrendüsége lírai hatalommal sugárzik elő müveiből. A költő az egyetemes lírai részvét költője, a magyarság legnagyobb értékeinek egyike, az emberméltóság leghivebb szószólója. Zalán Futásában igen érdekes, hogy Árpád alakja bizonyos ragyogó fenség egyénietlen általánosságaiba vész el, a szenvedő Zalán alakja emberibb: lelkileg jellemzettebb egyénként vésődik emlékezetünkbe. A történet a szenvedő fél lírai szempontjából indul meg, jóllehet a költő nem folytathatja tovább ezt a lírai módot, mert az eposz a cselekvő hősiség műfaja s nem türi meg a passziv fél szempontjának véghezvitelét. A költő eredeti hajlama nyomot hagyhatott a műfaj hagyományos szabályain, de teljesen nem idomithatta magához. «Rést keresett tehát és talált is a részletekben s igy lett tele a magyar honfoglalás hőskölteménye, a nemzetlétet megalapozó magyar harciasságnak ez az apoteozisa — örök büszkeségünkre — egy magasrendü emberség ragyogó bizonyitékaival.» (Vörösmarty. Napkelet. 1925–1926. évf.) — Császár Elemér szerint az eposz sok szépsége ellenére sem tartozik irodalmunk legelső remekei közé: drága kincse ugyan irodalmunknak, de szépségeiben csak a szakemberek gyönyörködnek s őket is inkább a részletek ragadják meg, nem pedig az egész mű. Méltán megérdemelt egykori nagy hatásának csak egyik jelentősége a verselés zengzetessége, a nyelv és előadás bája, az idillikus jelenetek és harci képek kiformálásában nyilvánuló tiszta költőiség; másik jelentősége az, hogy

vele indul meg irodalmunkban a nemzeti romantika, benne egyesül először a magyar érzésvilág a romantikus szellemmel. Az eposz a klasszikus hagyományok talajából fakadt, de hozzákapcsolódott a modern romantikus költészet világához, sőt egyenesen megteremtette az igazi magyar romanticizmust, szemben a Kisfaludyak részben kezdő, részben németes ízű romantikájával. (A Zalán Futása. Budapest, 1926.)

Kiadások. — A Zalán Futásából 1824-ben jelent meg az első mutatvány: Kovacsóczy Mihály folyóirata, az Aspasia, közölt belőle részletet Töredék címmel. (Kárel regéje a hatodik ének elejéről.) — Az eposz első kiadása: Zalán futása. Hősköltemény. Irta Vörösmarty Mihály. Pest, 1825. (A címlap rézmetszete Kisfaludy Károly rajza után készült. A hősköltemény a Marczibányi-intézet 1834-ben négyszáz váltóforinttal jutalmazta.) — Második kiadása: Vörösmarty Mihály munkái. Három kötet. Pest, 1833. (Ettől kezdve számos újabb teljes és szemelvényes kiadása jelent meg.) — Erdélyi Pál magyarázatos kiadása: Zalán Futása. Budapest, 1904. (A hősköltemény tizenkettedik kiadása a Jeles Irók Iskolai Tárában.) — Loósz István magyarázatos kiadása: Zalán Futása. Budapest, 1906. (Szemelvényes kiadás a Stampfel-féle Segédkönyvekben.) — Brisits Frigyes: Adalékok Vörösmarty költői munkásságához. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. (Töredék a költő kiadatlan kéziratai közül: Zalán Futása egyik részletének szövegváltozata.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Esztétikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Tudományos Gyüjtemény. 1826–1827. évf. (Külön is: Pest, 1827.) — Erdélyi János: Vörösmarty minden munkáiról. Irodalmi Ör. 1845. évf. (Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Kemény Zsigmond: Vörösmarty Mihály. Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban. 1864. (Báró Kemény Zsigmond összes művei. XI. köt. Budapest, 1907.) — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Májer Alberik: Párhuzam Vörösmarty Mihály és Arany János eposzi költészete között. Egri ciszterci gimnázium értesítője. 1874. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. VIII. köt. Budapest, 1874. — Margalits Ede: Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposzköltők között. Baja, 1875. —

Moller Ede: Zalán Futása. Figyelő. 1876. évf. — Halász Ignác: Eposzköltészetünk tekintettel Vörösmartyra. Székesfehérvári áll. reáliskola értesítője. 1880. — Gyulai Pál jegyzetei: Vörösmarty összes munkái. II. köt. Budapest, 1884. — Toncs Gusztáv: Vörösmarty Zalán Futása. Szabadkai községi gimnázium értesítője. 1885. és 1886. — Tolnai Lajos: Epikai költészetünk. Irodalom. 1887. évf. — Kanyaró Ferenc: Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty. Keresztény Magvető. 1888. évf. — Szabó József: Vörösmarty Mihály mint epikus. Figyelő. 1888. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Novák Sándor: A Szigeti Veszedelem és a Zalán Futása. Budapesti VIII. ker. reáliskola értesítője. 1892. — Garda Samu: Zalán Futásának helye Vörösmarty költészetében. Székesfehérvári áll. reáliskola értesítője. 1896. — Pintér Kálmán: Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Budapest, 1897. — Heinrich Gusztáv: A Székelyek Erdélyben. Irta Aranyosrákosi Székely Sándor. Budapest, 1897. — Beöthy Zsolt: Vörösmarty Mihály. Budapest, 1900. — Kiss Ernő: A Zalán Futása és A Székelyek Erdélyben. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Gellért Jenő: Vörösmarty Mihály élete és költészete. Budapest, 1901. — Sebestyén Gyula: Vörösmarty kora. Irodalomtörténeti Közlemények. 1901. évf. — Rákosi Jenő: Vörösmarty mint epikus. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 35. köt. Budapest, 1902. — Heinrich Gusztáv: Ossian. Budapest, 1903. — Kiss Ernő: Vörösmarty és Vergilius. Keresztény Magvető. 1903. évf. — U. az: Vörösmarty és krónikásaink. Erdélyi Múzeum. 1904. évf. — Kristóf György: A magyar mitológia klasszikus eposzainkban. Erdélyi Múzeum. 1904. évf. — Szász Károly: Vörösmarty Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Csengery János: Homeros. Budapest, 1907. — Loósz István: Zalán Futása és az Iliász. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Bodányi Aranka: Ete és Hajna epizódja Vörösmarty Zalán Futásában. Budapest, 1908. — Vajticzky Emánuel: Hadi képek Vörösmarty Zalán Futásában. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. I. köt. Budapest, 1923. — Alszeghy Zsolt: A Zalán Futása. A Szent István Akadémia Értesítője. 1925. évf. — Kiss Ernő: A százesztendős Zalán Futása. Pásztortűz. 1925. évf. — Horváth János:

Vörösmarty. Napkelet. 1925–1926. évf. — Császár Elemér: A Zalán Futása. Budapest, 1926. — Kardos Albert: Honnan vette Vörösmarty Mihály a Zalán Futása elnevezését? Irodalomtörténet. 1930. évf. — Tolnai Vilmos: Zalán Futása. U. o. 1930. évf. — Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok. Minerva. 1930. évf. — Csengery János: Vergilius a magyar költészetben. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Kiss Ferenc: Vörösmarty és Ossian. Debrecen, 1931.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

VÖRÖSMARTY MIHÁLY EPIKÁJA.

A KÖLTŐ kisebb eposzai közül időrendben a *Cserhalom* (1825) az első. «Néma borongással megy az őskor lelke fölötted, Cserhalom, és nem kér emlékül oszlopot ércből: Oszlop vagy magad, ó diadalmak halma, meződdel.» Ozul kun fejedelem betör Magyarországba, végigdúlja az Alföldet, bő zsákmányt ejt, visszavonulása közben megáll az erdélyi Cserhalom mellett. Vitézei vígan mulatnak sátraikban, különösen boldog Árboc vezér: elrabolta egy előkelő magyar úr leányát, a szöghajú, nyájas Etelkét. A zsákmány hírére a kun ifjak Árboc sátorához sereglenek s ámulattal látják, hogy a rab magyar hajadon szépsége meghalad minden képzeletet. «Árboc — kiált fel az egyik ifjú — téged az ég megbüntet, hogy kiraboltad»; nem földi anyától való ez a leány, nem tejjel táplálták, fenn élt az égben illatözönnel, arcát a hajnal fürösztötte harmatba. «Nézzed bár szemeit; mi van ottan földi? Az éjfél Legfeketébb foltját napnak közepébe, ha tenném, Még az lenne talán szeme nyilt fényére hasonló. Ó, Árboc, mondd s a hajnalt leimádkozom érte, Elhozom a napot és minden ragyogásit az égnek S itt hagyom érte neked, mert ő maga szép nap előttem.» Hallgatja Árboc a kun ifjak lelkendezését, haraggal förmed rájuk, még Ozul fejedelemmel is szembeszáll a leány bírásáért. «Hah, de mi csattog alatt,

mely nép rohanása közelget? Vassá váltak az emberek, a sok dárda Bakonnyá És nem ló, repülő sárkány viszi rémesen őket.» Közelednek a magyarok, vágtat előttük Salamon király, Géza herceg és testvére, a baltacsapással rettenetes László. Nézi Ozul Lászlót, hüledezik tábora, rettegve tudakolják: ki az a hatalmas hadi férfi a magyarok között, az az izmos, vállal messze kimagasló vezér? «Mint mikor a vizek Istene kél, nagy melle kilátszik És elnéz hullámi fölött: László is azonkép Vállastul magasan látszott a többi seregből.» A kétségbeesetten harcoló kunok elhullnak a magyarok csapásai alatt, László megöli Ozult és Arbocot, kiszabadítja fogságából Etelkét. A leány hálás lélekkel mond köszönetet megmentőjének s arra kéri: engedje meg, hogy Árbocot tisztességesen eltemettesse: «Hagyd nekem a holtat, gondom van hült tetemére; Nem volt ő zordon, szerelem szép szózatival jött Lábamhoz s mikor úr lehetett kényére, rabom volt. Tán vétkes s büntetni való, hogy rablani eljött, Ámde kiszenvede már: én őt kis csörge patakhoz Eltemetem s lobogós dárdát tűzök le porához». A herceg teljesíti kérelmét, örvend mindenki, a harcmezőn felhangzik a magyarok ünnepi éneke: «Hálát zengettek diadalmas ajakkal az Úrnak.» — Szent László alakjában a középkori keresztény lovag eszményképét rajzolta meg a költő; a herceg nemcsak a haza védelmezője a pogányok ellen, hanem a gyönge nő megmentője is; nagylelkű dalia, győzhetetlen harcos, vallásos férfiú. Etelke a költő örök női eszményképe, ifjúkori szerelmének álomalakja. Néhány ragyogó hely halhatatlanná teszi a kis eposzt: Arboc és a kun ifjak jelenete, Árboc

összeszólalkozása Ozullal, Árboc és Etelke beszélgetése a sátorban.

Az *Eger*ben (1827) szintén feltűnnek a részletek kivételes szépségei. «Megnehezült az idők viharos járása fölötted, Ó haza, halmaidon s letarolt alföldi meződön Régi halál lakik és dühödötten táboroz a harc.» A török ostromlók rohamai megtörnek a magyar elszántságon, az önfeláldozó szeretet diadalt arat, az egri sasfészek alól ijedten menekül a félhold népe: «És Eger áll többé meg nem kísértve töröktől». A főesemény szálai Dobó István hősi várvédelme köré fonódnak, a harcok romantikus kísérő zenéje Omár és Ida szerelme. Omár, a törökké vált magyar ifjú, találkozik egykori szerelmesével, Dobó István leányával, Idával; meghal ő is, meghal a hervadó leány is. Ezt a szomorú történetet művészi lendülettel dolgozta ki a költő, csakúgy, mint Leila és Zoltai derűsebb szerelmét. Ida alakjában Perczel Etelka emléke újult meg, Leila epedése az érzéki mámor megtestesítése. A szerelmi jelenetek körül csaták kavarodnak, fegyverropogás zaja tölti be a levegőt, párviadalokban véreznek a hősök. A költő kifogyhatatlan a hadi képekben.

Ezek között a merész képzelettel és fényes nyelvművészettel megírt hexameteres eposzok között *A két szomszédvár* (1832) a legértékesebb. Meséje az árpádházi királyok korában a dunántúli tájakon játszódik le. «Még egyszer fölemelte szavát Sár róna vidékén S hosszu nyögésekkel, mineműk a haldokolóé, Megszűnt a zivatar. Csendes lőn mélyen az alkony.» Csendes a Sámsonok háza, pusztaság ütött tanyát várukban, mert amíg Tihamér, a

Sámson-nemzetség vitéz sarjadéka, Kun László király oldalán a csehek ellen harcolt, a szomszédos várkastély ura, Káldor, kardélre hányta a Sámsonok egész háza népét. A hazatérő dalia bosszút esküszik: «Testvérért testvér és házatya hulljon atyáért!» A király engedelmével viadalra szólítja a gyűlölt várkastély népét, csapásai alatt egymásután hullnak el a gyilkosok. Elesik Sundó, a Káldorok legerősebb bajnoka; az éjszakában egymást szúrja le Petúr és Ipoly, a gonosz várúr két fia; meghal Simon, a legifjabb Káldor-ivadék, Tihamér halálra vagdalja magát az öreg Káldort is, azután felölti agg ellensége hadi öltözetét, diadallal lép a várba. A zártsisakú vitézt Káldor gyönyörű leánya, Enikő, csókokkal fogadja: azt hiszi, atyja jött meg. Tihamér lebocsátja sisakjának rostélyát, a leány összeroskad és meghal családja kiirtójának karjai között. A jelenet olyan hatást tesz az ifjúra, hogy nem tud fölocsúdni megdöbbenéséből. Hiába temeti el Enikőt, a gyönyörű szűz emléke nem hagyja nyugodni. Látomások üldözik. Jő Enikő árnya, gyönyörre csalogatja, majd szétfoszlik előtte s a boldogtalan ifjú elszörnyedve menekül az elátkozott vidékről. «A két vár pedig omladozott, bús fészke bagolynak S a viharok zordon hárfája, hol a rohanó szél Nyilt kapuk és ajtók szárnyát verdeste falakhoz S messze süvöltő dalt zengett a puszta határnak.» — Vörösmarty Mihály egyetlen eposzában sincs ilyen erős tragikus összeütközés, ilyen megrendítő igazságszolgáltatás. A költő teljesen uralkodik meseanyagán, megindító erővel festi a szenvedélyeket, komor világításban állítja olvasói elé az ököljog vérengző korszakát. Hősei szenvedélyes középkori

lovagok, őseiktől örökölt családi gyűlölségük hajtja őket a gyilkolásra. Tihamér lelkében a fiúi és testvéri szeretet lángja ég, bosszúszomját nem csillapíthatja más, csak ellenségeinek omló vére; atyáért atyát, testvérért testvért, szolgáért szolgát öl; alattomos orgyilkosok és ártatlan áldozatok vérével szennyezi be kezét. A végletekig menő bosszúvágy zavart támaszt lelkében, víziói messze űzik szülőhelyéről: «És a sági vidék nem látá őtet azontúl». Enikő a költő vonzó női ideálja: törékeny, bájos, búsongásra hajló lélek. Az élet gonoszságát nem ismeri, önhibáján kívül szenved; összetörik annak közelében, akinek boldogítására lett volna hivatva. Testvérei közül egyedül Simonban vannak vonzóbb vonások; annál sötétebb alak atyja, az orgyilkos várúr. A gyűlöletnek és vérontásnak ebben a költeményében nincs egyetlenegy nyájasabb sugár sem, zordon és örömtelen minden részlete, de a sötét színtéren az erkölcsi eszme fensége uralkodik. A tragikus alapgondolat nagy erővel tör elő az eposz minden részletéből, a hangulatkeltő képek, eleven leírások, jellemző párbeszédek mesteri átgondoltsággal hidalják át a megrázó befejezést. A romantikus verses elbeszélés nemcsak elgondolás, hanem kompozíció és jellemrajz tekintetében is különb a költő többi eposzánál.

A *Tündérvölgy* (1826) külső formájában elüt a hexameteres eposz-típustól. Négyesrímű tizenkettősökben írt tündérmese ez: Csaba vitéz szerelmének fantasztikus története. Csaba szereti Jevét, de a szép leányt ismételten rabul ejtik erőszakos imádói; a hős csak nagy küzdelmek árán tudja visszavívni szerelmesét a Nap fiától. A tizen-

kettős verssorok négyes rímelése eléggé egyhangúvá teszi a mese elmondását, a költő a rímtelen eposzban sokkal erősebb. Hogy honnan vette meseanyagát, volt-e valami forrása vagy pusztán képzelődéséből merített: nincs kiderítve. Költői stílusában és verselésében Zrínyi Miklóst utánozta régies hanglejtéssel.

1832-től kezdve nem írt nagyobb verses elbeszéléseket. Kisebb elbeszélő költeményei eposzainak méltó versenytársaiként léptek a közönség elé.

Képzeletében megragadó képek jelentek meg a nemzet multjából. «Mely csend ez? Mi halál lett úrrá néma falak közt Várkony termeiben? Kire vár a szörnyü tekintet. Félelmekbe s tilos haragok lángjába keverve?» A korona és a kard mondája újul meg *András és Béla* (1826) hexametereiben. Eskü szerint Endre király halála után Béla hercegé az ország, de a csecsemő Salamon rámosolyog a pólyából királyi atyjára s Endre szíve megindul: «Ez ne legyen, gondolja, király s én hagyjam el őtet? Hah, akkor, minek is mosolyogsz! Sírj, gyermek, örökké. És alacsony fejedet siralomnak tengere nyelje». A gyermek mosolyogva pillant atyjára. «Győz a szív, elhallgat az ész, elhallgat az eskü.» A szőnyeg kiterül, leteszik közepére a kardot s koronát: haljon meg Béla, ha a koronát választja! «Béla belép, láng csapja meg a fene gyilkosok arcát.» Választok, bátya: szól a herceg s a kard után nyúl. «Kard ada hölgyet, hírt; a kard megvíja, ha szükség, A koronát.» Tágul a szív, a bús arcokra a vidámság hajnala kél, a felbérelt gyilkosok eltávoznak. «Endre örül s vele megzendül a várkonyi szép lak.»

A *Szilágyi és Hajmási* (1828) meséje a törökvilág korába vezet. A török császár leánya, Leila, kiszabadítja börtönéből a két magyar ifjút, velük együtt Magyarország felé menekül, a határon Szilágyi párbajban levágja Hajmásit, Leila életben maradt megmentőjéhez megy nőül A balladában a lírai, epikai és drámai elemek hangulatosan olvadnak egybe, a mese gyors előadású, a megoldás tragikus. Szilágyi nem oka társa halálának, Hajmási kényszeríti a párviadalra, bár otthon felesége és két gyermeke van s Leila sírva esdekel a békességért: «De Hajmás nem szól, bősz eszén Felfordul a világ S kezdődik a gyászütközet: Magyar magyarra vág. Két villám így csap össze fenn, Hajmási eldől véresen». A haldokló vitéz engesztelő szózata szép gondolat és művészi megoldás, Szilágyi és Leila a hamvába szállt büszke ifjú teteme fölött esküsznek egymásnak örök hűséget: «Török virág, magyar kebel: Ez hő, az rajta hervad el».

A költő általában a szélesebb, részletezőbb elbeszélő módot kedveli, de ért a sebes menetű mesefejlesztéshez is. *A búvár Kund*ban (1830) sebesen gördülnek a jelenetek, a drámaiságot a ballada legvégéig érezzük. «Túl a mezőn, túl a hazán S a part fölött, a nagy Dunán, Ki népe zajlik ott? Föl, Endre! Béla! Föl, magyar! Ellenség az, mely vészt akar, Ellenség zajlik ott.» Endre király és Béla herceg vitéze, Kund, a Duna vizébe süllyeszti Henrik német császár hajóit s önfeláldozó tettével megszabadítja hazáját a veszedelmes ellenségtől. «Túl a mezőn, túl a hazán, Fut, búsong Henrik vert hadán S Pozsony végvára áll.» A költemény hangulatra és színezésre, kompozícióra és feldolgo-

zásra a legszebb magyar balladák egyike, nyelvének és verselésének archaikus zenéje van, soraiból izgalom és sejtelmesség árad. A költő a magyar ballada szerencsés továbbfejlesztője. Balladái világosabbak, elevenebbek, nemzetibbek, mint elődeié, stílusuk új úton jár, a tragikus összeütközés ereje a romantika művészetével bontakozik ki strófáikból.

Költői elbeszélései közül a *Szép Ilonka* (1834) egy fiatal leány szomorú szerelmi története. «A vadász ül hosszú méla lesben, Vár felajzott nyílra gyors vadat.» Mátyás király vadászat közben megismerkedik Ilonkával, de nem mondja meg, hogy ő a király, hanem egyszerű vendégként tér be a leány atyjának házába. Ilonka beleszeret s ez a szerelem lesz a halála. A vadász meghívására atyjával együtt Budára megy, ott tudja meg, hogy szerelmese maga a király; csalódásában összetörve távozik, úgy hervad el otthonukban, mint a letört virág. «A rövid, de gyötrő élet elfolyt, Szép Ilonka hervadt sír felé; Hervadása liliomhullás volt: Ártatlanság képe s bánaté. A király jön s áll a puszta házban, Ők nyugosznak örökös házában.» A szerelmi csalódás emésztő fájdalmát kevés költő ábrázolta megindítóbb módon, mint Vörösmarty Mihály. Mélabús nőalakjai között Ilonka a legvonzóbb: bájos és gyöngéd leány, lelkében az ártatlanság bizalmával, szívében a szerelem olthatatlan lángjával; szelíd, tapasztalatlan, hívő lélek, szerelmi csalódása titokban sorvasztja halálra. A női szívélet csodálatosan finom ebben a költeményben, festői a vadászjelenet, megkapó a régi magyar nemesház bemutatása, de különö-

sen művészi a befejezés Ilonka csalódásának és hervadásának rajzaival.

Vörösmarty Mihály elbeszélő költeményei között még a kevésbé sikerültebbekben is akadnak megragadó részletek. Némelyikben sok a líra, másutt a leírások bontják meg a hangulat egységét, egyikben-másikban megáll és szétterül a mese, de mik ezek a műfaji és kompozíciós sajátságok a részletekből kiragyogó szépségekhez mérten. Életképei közül legszebb *A szegény asszony könyve.* (1847.) «Egy szegény nő, Isten látja, Nincs a földön egy barátja, Agg, szegény és gyámolatlan, Ül magán a csendes lakban.» A szegény nő a költő édesanyja, a megható jellemkép az ő emlékét őrzi. Ül az özvegy gyászruhában, nincsen dolga, mégis fáradt, étel-ital nem táplálja, visszagondol életére. «Hejh, nem így volt hajdanában, Míg nem járt özvegy ruhában: Tele kamra, tele pince S mindig kézben a kilincse, És szegénynek és boldognak Udvar és ház nyitva voltak.» Sohasem volt üres a ház, vidám volt a gyermeklárma, de a gazda sírba szállott, neje ott maradt magában. «Gyermekei szétfutottak napkeletnek, napnyugotnak S a szegény nő elhagyatva Úgy maradt, mint a szedett fa.» Csak éldegél napról-napra, imádkozik agg könyvéből, az idő jár, ő csak megvan, gazdálkodni még most sem tud; eljön hozzá a szomszédból ismerőse, Sára asszony, ez még nála is szegényebb, neki adja fele könyvét. «Most a két jó öreg asszony, Hogy semmi jót ne mulasszon, Fél könyvből, de nem fél szívvel, Imádkoznak este, reggel S ha van Isten mennyországban, Nem imádkoznak hiában.»

Nevezetesebb kisebb elbeszélő költeményeinek és életképeinek sorozata megjelenésük időrendjében. — *A völgyi lakos.* Auróra. 1824. (Ezzel a bús románccal mutatkozott be a költő Kisfaludy Károly szépirodalmi évkönyvében. A költeményt 1821-ben írta, voltaképpen ő a hőse, ő száll a sírba boldogtalan szerelme miatt. A komor befejezést verses munkáinak későbbi gyüjteményében megnyugtató strófákkal cserélte fel; ekkor már tovatünt szerelmi bánata, a boldog vég a kis románc hatásosabb befejezéséül igérkezett.) — *András és Béla.* Auróra. 1826. (Kisfaludy Károly képet is mellékelt a költeményhez. Tömörebb hexameteres elbeszélő vers aligha van irodalmunkban.) — *Csák.* Felsőmagyarországi Minerva. 1828. évf. (Az elhúnyt szerelmese után epedő ifjú és a tündérleány regés története.) — *Szilágyi és Hajmási.* Auróra. 1828. (Forrása a Szendrei Névtelen XVI. századi széphistóriája.) — *A búvár Kund.* Auróra. 1830. (Egyik ifjúkori verses kisérletében, a Zotmundban, már feldolgozta ugyanezt a tárgyat. Második feldolgozása hasonlíthatatlanul szebb. Ebben a balladájában a Zotmund nevet Kundra változtatta.) — *Toldi.* Auróra. 1830. (Ilosvai Selymes Péter Toldihistóriája nyomán.) — *Hedvig.* Auróra. 1830. (Verses legenda: Nagy Lajos király szentéletü leányának és Gábor angyalnak története.) — *Gábor diák.* Koszorú. 1830. évf. (A szerelmeskedése miatt póruljárt ifjú humoros története.) — *Szép asszony.* Koszorú. 1830. évf. (Költői verseny Kisfaludy Károllyal, ennek Bánkódó Férjével. A versbe szedett anekdóta tárgya: a kardos magyar menyecskét a tatárjárás idején elrabolja egy dühös pogány, a férj megkönnyebbülve néz utánuk: szegény tatár!) — *Becskereki.* Koszorú. 1831. évf. (Hőse az ellenállhatatlan asszonycsábító betyár.) — *Salamon.* Auróra. 1833. évf. («Átok reád, magyarok hazája, Átok reád, te pártos büszke nép!» A lirai színezésü ballada a boldogtalan magyar király lelki átalakulását hatásosan rajzolja.) — *Az ősz bajnok.* Auróra. 1834. (Hőse Toldi Miklós, forrása Ilosvai Selymes Péter. Toldi Miklós alakjának művészi felfogása Arany Jánosra is hatott.) — *Szép Ilonka.* Auróra. 1834. (Legszebb verses elbeszélése.) — *A hontalan.* Auróra. 1836. (A lengyel szabadságharc dicsőítése és siratása.) — *Kemény Simon.* Auróra. 1836. (A Hunyadi Jánosért magát önként feláldozó magyar hős története.) — *A rabló.* Auróra. 1836. (A kalóz tragédiája.) — *A túlvilági kép.* Auróra. 1836. (Egy beteg férj lázálma.) — *Az árvízi hajós.* Athenaeum. 1838. évf. (Az 1838. évi pesti

árvíz emlékére és Wesselényi Miklós magasztalására írt allegória.) — *Petike.* Athenaeum. 1841. évf. (A szerelmi bánatba merült kis diákról.) — *Mák Bandi.* Mezei Naptár. 1843. (A betyárnak készülő szerelmes parasztlegényről.) — *Tót deák dala.* Életképek. 1844. évf. (A nyomorgásában is elégedett koldusdiák képe.) — *Csik Ferke.* Életképek. 1846. évf. (Szomorú népies történet.) — *A szegény asszony könyve.* Honderü. 1847. évf. (Az imádságoskönyv felét a költő édesanyja csakugyan odakölcsönözte szomszédasszonyának, ez tehát nem költői képzelet, hanem valóság.) — *A szent ember.* Életképek. 1848. évf. (Az Istent szerető együgyü ember története Mikes Kelemen egyik anekdótája nyomán.)

A költő kis eposzai közül különösen három vonta magára az írók és olvasók érdeklődését: a Cserhalom, az Eger és a Két Szomszédvár. — Toldy Ferenc szerint a Cserhalom kicsiny terjedelemben is nagy mü érdemével bír. Ebben a történeti eposzban és a remek részletekben dús Egerben Vörösmarty Mihály költői előadásának varázsa fő fokát érte el. A Két Szomszédvárat az egyetlen nyájas sugártól sem enyhített zordon tartalom örömtelenné teszi. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Erdélyi János elismeréssel szólt mind a három elbeszélő költeményről, különösen a Két Szomszédvárról: «Szeretem ezt a korzikai bosszút. A merész tárgyat merész elme fogá fel s bánt vele oly szabadon, mégis szabályosan, hogy a szellemnek az anyagon vett diadalma félreismerhetetlen.» (Vörösmarty minden munkáiról. Irodalmi Ör. 1845. évf. Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Kemény Zsigmond szerint a Cserhalom kies tündérvölgy virágillattal, ezüsthullámú patakokkal, smaragdzöld gyeppel, azurkék éggel; a Két Szomszédvár megírásában a költő lángesze saját magát haladta túl, eposzai közül ez a legtökéletesebb. (Kemény Zsigmond tanulmányai. Két kötet. Pest, 1870.) — Gyulai Pál szerint a Cserhalomból a csatakép emelkedik ki, a szenvedélyek harca háttérbe szorul: «Mi szép Etelka rajza, a kun ifjak szerelmi ömlengése, mi jeljemző Árboc haragja, Ozul megjelenése, de egyik sem oly mozzanat, melyből elhatározások, tettek születnének». Az Egerben Omár és Ida találkozása a magyar költészet legszebb lapjainak egyike, a szikszói gyülés elragadó jelenet. A Két Szomszédvár alapeszmére, szerkezetre, jellemrajzra mindent felülmul, amit a költő az epikus nemben írt; romantikus iránya itt nyilatkozik legmerészebben és legmüvészibben;

az eposz a Nibelung-ének második részéhez hasonlítható. (Vörösmarty életrajza. 3. kiad. Budapest, 1890.) — Beöthy Zsolt szerint a Cserhalom és az Eger szerkezete többé-kevésbé gyönge, főhőseik nem keltenek elég érdeklődést, a szenvedélyek harca nem elég erős bennük, de egyes részleteik, különösen lírai hangulatú epizódjaik, hasonlíthatatlanul szépek. Legkitűnőbb epikai alkotása kétségkívül a Két Szomszédvár. «E négyénekes eposzt a tragikai összeütközés hatalma, a szenvedélyek sötét s mindent megemésztő vadsága, az erkölcsi igazságszolgáltatás költői ereje, a szerkezet kereksége s az elbeszélés fenséges nyugalma Vörösmarty minden enemű költeménye fölé emelik.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.)

A kisebb elbeszélő költemények közül különösen híres: a *Szép Ilonka.* (Auróra, 1834.) Gyulai Pál szerint a költő talán Bajza József Hableány című elbeszéléséből vette az első ösztönt verse megírására. «Annyi bizonyos, hogy e költeményből először a III. szakasz végversszakának e két sora volt készen: Hervadása liliomhullás volt: Ártatlanság képe s bánaté. E két sor sokáig zsongott Vörösmarty Mihály lelkében, amint maga beszélte többeknek, míg lassanként az egész költemény megalakult.» (Vörösmarty összes munkái. Teljes kiadás. I. köt. Budapest, 1884.) — Király György rámutatott arra, hogy a költemény forrásai közé nemcsak a Hableány számítható, hanem Kisfaludy Károly Mátyás deák című egyfelvonásos vígjátéka is. A szerelmi bánatában ártatlanul hervadó szép leány, a romanticizmus egyik tipikus női alakja, Vörösmarty Mihály költészetében ismételten felbukkan. (A Szép Ilonka keletkezése. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf.) — Gálos Rezső a költemény alapgondolatának forrásaként Herder egyik strófáját idézte; ebben szintén szó esik a virágként hervadó leányról. (A Szép Ilonka keletkezése. U. o. 1911. évf.) — Zolnai Béla a vadászidill irodalmi előzményeiül Kisfaludy Károly és Czuczor Gergely néhány költeményét jelölte meg; ezekben a helyzet hasonló: a vadász az erdőben vad helyett egy kedves leányra bukkan. A vadászidill benne élt az irodalmi köztudatban. (A Szép Ilonka keletkezéséhez. U. o. 1912. évf.) — Darvas János több Vörösmarty-idézettel igazolta, hogy a költő sem az alapgondolatban, sem a vadászidillben nem szorult mások leleményének átvételére; minden kölcsönzés nélkül is már jóval előbb foglalkozott költeményeiben hasonló alapgondolattal és helyzettel. (A Szép Ilonka

keletkezése. U. o. 1913. évf.) — Mindebből az a tanulság, hogy: 1. az irodalmi források kutatásában nagy óvatosság szükséges; 2. az írói eredetiség súlypontja nem a kitalálásban, hanem a kifejezésben van. Nem az a fődolog, hogy a költő olyan tárgyat találjon, amely teljesen új és semmiféle más költői alkotással nem áll rokonságban, hanem az, hogy a különböző eredetű alkotórészekből minden elődénél megragadóbb módon építse fel új alkotását. A költői fantázia és nyelvi erő a Szép Ilonkából romantikus műremeket alkotott. — A ringató dallamú, bűvös hangulatú költemény nagy hatást tett az utókorra, amint ezt Baros Gyula egyik tanulmánya meglepetést keltő módon igazolta. (Kerényi Frigyes, Vachott Sándor, Bulcsu Károly, Thaly Kálmán, Erődi Dániel, Szász Károly, Zalár József, Szávay Gyula, Váradi Antal, Makai Emil hasonló témájú költeményei és Szép Ilonka-vonatkozásai; Rákosi Jenő, Erdélyi Zoltán kis színművei; Ernyei Mihály melodrámája; Mosonyi Mihály és Szabados Béla daljátékai; Orlay Petrich Soma és Radóné Hirsch Nelli képei; szállóigék a költeményből: Vajh, ki ő, a nyájas ismeretlen? Addig éljen, míg a honnak él!) A halhatatlan mű «annyira lelkünkhöz szól, hogy szinte egy örökéletű eszményképpel gazdagította tudatvilágunkat». (Szép Ilonka halhatatlansága. Irodalomtörténet. 1926. évf.)

Vörösmarty Mihály költészetében orientalista vonások is jelentkeztek. A keletiesség benne nem külsőség, hanem igazi átélés, rokon fantázia, az Ezeregyéjtszaka tündérvilágához hasonló látás és lelki forma. Az arab regegyüjtemény német átültetéséből számos részletet fordított magyarra s a Tudományos Gyüjtemény lapjain is szívesen adott helyet a kelet világával foglalkozó cikkeknek és átdolgozásoknak. — A szerb népköltészet tanulmányozása arra bírta, hogy néhány költeményét «szerbus manier»-ban verselje meg. *(Földi menny, Csák, Hedvig.)* A szerbeket a németek tették divatossá Európában, a magyar írók rajtuk keresztül és Vitkovics Mihályon át ismerkedtek meg a délszlávok dalkincsével. A szerbmodorú népiesség a gondolatmenet sajátságos továbbépítésével járt; a mondatfűzés folytonosan ismétlődő és egymásba átnyúló szerkezeteit az ötös trocheusok rímtelen sorozata mélabús dallamossággal vitte tovább.

Egyébiránt Vörösmarty Mihály minden ízében eredeti és önálló tehetség. Szakít a divatos németes iránnyal, költeményei teljesen a maga

lelkében születnek meg, munkáinak elemzése során nem kell állandóan idegen minták, idegen hatások, idegen átvételek után nyomoznunk, mint régibb írótársainál. Ebben a gyökeres eredetiségében leghívebb támasza őserejű teremtő képzelete.

Kiadások. — Cserhalom. Egy énekben. Auróra. 1825. (A kortársak ezt a verses elbeszélést tartották a költő legszebb eposzának. Forrása: Turóczi János krónikája és Fessler Aurél történelme.) — Tündérvölgy. Egy énekben. Auróra. 1827. (A kortársaknak ez az archaizáló rímes mese is tetszett, de azért a hexameteres verses elbeszéléseket többre becsülték.) — Eger. Három énekben. Auróra. 1828. (A költő aránylag rövid idő alatt fejezte be eposzát: 1827 augusztusától november 11-ig dolgozott rajta. Kisfaludy Károly erősen sürgette beadását az 1828. évre szóló Auróra számára, ezért kellett sietnie. Az utolsó napon 250 sort írt meg. Egyébként nem sietett munkáival, lassan dolgozott, sokat törült, állandóan javítgatta kéziratos szövegeit. Költői műhelyébe az Eger forrásainak kutatása közeli bepillantást enged. Riedl Frigyes megállapítása szerint történeti adatait gróf Teleki József egyik értekezéséből vette; Omár és Ida története Byron kis eposzára, a Korinth Ostromára, utal; Leila alakja Jeszika alakjának felel meg Shakespeare Velencei Kalmárjában; a várostrom leírásában sokat tanult Zrínyi Miklós Szigeti Veszedelméből.) — Széplak. Egy énekben. Muzárion. 1829. évf. (Tartalma: Ugod vitéz féltékenységében megöli nejét, Zenedőt, de gyilkossága után ráeszmél, hogy felesége ártatlan volt; lelkiismeret-furdalásai a halálba üzik. A Kisfaludy Sándor regéire emlékeztető hexameteres verses elbeszélés a Muzárion költői versenyére készült. Szemere Pál felhívást intézett a folyóirat munkatársaihoz, hogy Pfeffel egyik regéjét különféle formában dolgozzák ki. Vörösmarty Mihályon kívül a következők vettek részt a nyílt versenyben: Kazinczy Ferenc, Képlaki Vilma, Kis Károly, Kisfaludy Károly, Kovacsóczy Mihály, Mailáth János, Paziazi Mihály.) — Magyarvár. Töredék. Koszorú. 1830. évf. (A hexameteres töredék hőse Dalma, az ifjú fejedelem. A költő az ősmagyarok ázsiai életét akarta rajzolni eposzában; a mondai és történeti anyag hiányát fantáziájának játékaival pótolta.) — A rom. Egy énekben. Auróra. 1831. (A hexameteres verses elbeszélés az emberi vágyak kielégíthetetlenségének romantikus rajza: a rombolás komor istene, Rom, eljesíti egy ifjú vágyait, de pártfogoltja semmiben sem talál megnyug-

vást és búsan távozik a különös országból. Gyulai Pál azt gyanítja, hogy a kis mű a Magyarvár önálló töredéke.) — A délsziget. Töredék. Auróra. 1831. (Az Ariosto hatását mutató hexameteres töredék hőse, Hadadúr, egy csodasíp birtokába jut, különféle kalandokon megy át, boldogan él szerelmese mellett, azután elszakad a leánytól. A költő képzelete korlátlanul csapong.) — A két szomszédvár. Négy énekben. Auróra. 1832. (A verses elbeszélés vegyes hatást keltett, a költő barátai dicsérték, mások kárhoztatták a romantikus túlzásokat. Berzsenyi Dániel elismeréssel szólt a költő előadó művészetéről, de hőseit kannibáloknak nevezte: Tihamér, úgymond, fájdalmában lovát nyúzza, koncolja, süti, eszi, poharát sírva köszönti a holtakra, máskor megássa a saját sírját, belefekszik, így akarja halálát bevárni.) — Vörösmarty Mihály összes munkái. Teljes kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (A számos gyüjteményes kiadás közül a legjobb. A régebbi kiadásokat is felsorolja.) — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt magyarázatos kiadása: Magyar balladák. Budapest, 1885. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Vozári Gyula magyarázatos kiadása: A két szomszédvár. Budapest, 1887. (Ugyanott.) — Pintér Kálmán magyarázatos kiadása: Cserhalom. Budapest, 1900. (Ugyanott.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Esztétikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Tudományos Gyüjtemény. 1826–1827. évf. (Külön is: Pest, 1827.) — Erdélyi János: Vörösmarty minden munkáiról. Irodalmi Ör. 1845. évf. (Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Kemény Zsigmond: Vörösmarty Mihály. Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban. 1864. (Báró Kemény Zsigmond összes művei. XI. köt. Budapest, 1907.) — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Májer Alberik: Párhuzam Vörösmarty Mihály és Arany János eposzi költészete között. Egri ciszterci gimnázium értesítője. 1874. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. VIII. köt. Budapest, 1874. — Margalits Ede: Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposzköltők között. Baja, 1875. — Halász Ignác: Eposzköltészetünk tekintettel Vörösmartyra. Székesfehérvári áll. reáliskola értesítője. 1880. — Kapossy Lucián: Vörösmarty Szép Ilonkája. Pápai ref. főiskola értesítője. 1882. — Gyulai Pál jegyzetei: Vörösmarty összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. — Greguss

Ágost: A balladáról és egyéb tanulmányok. 2. kiad. Budapest, 1886. — Szabó József: Vörösmarty Mihály mint epikus. Figyelő. 1888. évf. — Schwartzer Ottó: Csák, Vörösmarty tébolyalakjáról. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Esztegár László: A magyar műballada kezdete. Budapest, 1892. — Pintér Kálmán: Szent László király a magyar költészetben. Budapest, 1892. — Tell Anasztáz: A műballada a magyar költészetben. Győri bencés gimnázium értesítője. 1892. — Petri Mór: A Két Szomszédvárról. Zilahi ref. gimnázium értesítője. 1894. — Torkos László: Vörösmarty Két Szomszédvára. Magyar Szemle. 1896. évf. — Jánky László: A Két Szomszédvár. Újvidéki kir. kat. gimnázium értesítője. 1897. — Pintér Kálmán: Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról Budapest, 1897. — Vincze József: Vörösmarty kisebb eposzai. Kolozsvár, 1898. — Vass Bertalan: Emlékbeszéd Vörösmarty születésének százados évfordulójára. Vörösmarty emlékkönyve. Szerk. Czapáry László. Székesfehérvár, 1900. — Zlinszky Aladár: Arany balladaforrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Sebestyén Gyula: Vörösmarty kora. U. o. 1901. évf. — Gellért Jenő: Vörösmarty Mihály élete és költészete. Budapest, 1901. — Szász Károly: Vörösmarty Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Bodola Gyula: Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Nyilasi Lajos: Korrajz a Két Szomszédvárban. Budapesti VIII. ker. községi reáliskola értesítője. 1910. — Király György: A Szép Ilonka keletkezése. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Gálos Rezső: A Szép Ilonka keletkezése. U. o. 1911. évf. — Zolnai Béla: A Szép Ilonka keletkezése. U. o. 1912. évf. — Gragger Róbert: Mischka an der Marosch. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Király György: Szép Ilonka. Budapesti IV. ker. községi reáliskola értesítője. 1912. — Riedl Frigyes: Vörösmarty Eger című eposza. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Darvas János: A Szép Ilonka keletkezése. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Elek Oszkár: Hedvig Jadviga. Uránia. 1913. évf. — Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Tolnai Vilmos: A Két Szomszédvár eredete. Napkelet. 1924. évf. —

Baros Gyula: A Szép Ilonka halhatatlansága. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Csefkő József: Vörösmarty fantasztikus művei. Rákospalota, 1930. — Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok. Minerva. 1930. évf. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

VÖRÖSMARTY MIHÁLY LÍRÁJA.

Vörösmarty Mihály fellépése fordulópont a magyar líra történetében. A Zalán Futása és a Cserhalom epikai dicsősége után mint lírikus is egyszerre magasra emelkedett a *Kis gyermek halálával*. Nagy hatást keltő elégiája az 1826. évre szóló Auróra lapjain jelent meg: első drágaköve volt kisebb költeményei ragyogó sorozatának.

«Eljátszottad már kis játékidat, Kedves fiú, hamar játszottad el; Végsőt mosolyga arcád s a halál Leszedte róla szép rózsáidat.» A költő szívreható sorokkal siratja a Perczel-család egyik korán elhúnyt gyermekét, tanítványai kis testvérét: elvitted szüleid vidámságát, elvitted a legszebb remények gazdag bimbaját. «Aludni fogsz s nem lesznek álmaid, Aludni fogsz s nem lesz több reggeled.» Elmulásod könnyű volt, tiszta volt, mint az égbe visszaröppenő sugáré; túl vagy már a földi bajokon; bennünket baj s öröm kötöz a földhöz, óhajtjuk és rettegjük a halált. «Ó majd, ha csendes tiszta éjeken Föltűnnek a dicső csillagzatok. Eljössz-e áldást hozni kedvesidre?» Eljössz-e álmaikhoz, hogy nyugalmat hozz reájuk? «Ó jöjj, ölelgesd kis testvéridet, Orcáikat csókdossa szellemed!» Add vissza szüleidnek a tőled elvett napokat, hadd éljék le együtt a te megszakasztott életedet: «És míg porodra hintenek virágot, Lebegj te őrző angyalként fölöttük».

A búsongó érzelmeket gyöngédebb gondolatokkal, csapongóbb képzelettel, művészibb nyelven még alig szólaltatta meg magyar költő. Az érzelmes elem megvan ifjúkori szerelmi költészetében is, elsősorban az Etelka-ciklusban. Perczel Etelka iránt érzett szerelme megsebezte lelkét, búsongva gondolt ideáljára, de nem merészelt nyilt vallomást tenni gyöngéd érzelmeiről. Vallomásai helyzetdalok alakjában jelentek meg, képzelt személyek ajkára adta a maga valóságos lelki élményeit, Helvilához és Emmihez intézte forró sóhajait. Eszményképére később is reménytelen sóvárgással gondolt s mikor hosszú évek mulva még egyszer megpillantotta, ismét felszakadt régi sebe: a mult tele égő vágyakkal, mostoha keservekkel, éjszínű csalódással; s most élete alkonyán újból előtte a nő, akiért visszasírja eltűnt szép korát, visszakívánja régi gyötrelmeit; hiába, ifjúság és remény örökre elveszett. *(Késő vágy.)*

Új ragyogást kap szerelmi lírája, mikor megismeri Csajághy Laurát. Már ekkor elcsöndesedett szívében Perczel Etelka iránt érzett szenvedélye, elmult a borongó vallomások kora, tovatűntek a futó szerelmi vágyódások izgalmai. Szerette Laurát s azt kellett éreznie, hogy elkésett reményeivel. A Laura-ciklus versei között a magyar szerelmi líra gyöngyei rejtőznek, a korosodó férfi izzó szenvedélye hol a dal bájával, hol a rapszódikus hevület szenvedélyével nyilatkozik meg bennük. Szomjúságát, úgymond a *Szomjú*ban, nem oltja el semmi ital a világon; lángot és lelket szomjazik; szomjazza a hajnalt Laura arcán, a mosoly mézét ajkain, a forró sóhajokat, a kebel hullámait,

a szív minden dobbanását, a csodás leány erényeit, hibáit, titkait. A költő lantján irodalmunkban addig nem hallott hangok zendülnek meg s mikor *Ábrándjában* előszámlálja, mit tudna tenni szerelmesének bírhatásáért — hogy feldúlná eszét és képzeletét, fa lenne bérc tetején, tűrné a villám és vész haragját, kő lenne halhatatlan fájdalommal s végül újra visszakérné eltépett lelkét Istentől — elérkezett lírai művészetének a többi költőtől mindaddig meg sem közelített magaslatára. Lehet-e megoldani a szív kérdéseit az ész segítségével, eloldhatja-e a bölcsesség a szerelmi szenvedély lángját? Az érett férfi a gyermekleány szerelmét kívánó vágyakodás gyöngédségét és tanácsait fonja koszorúba *A merengőhöz* című költeményében. «Hová merült el szép szemed világa? Mi az, mit kétes távolban keres? Talán a mult idők setét virága, Min a csalódás könnye rengedez?» Talán a jövő képei rémítenek? «Nézd a világot: annyi milliója S köztük valódi boldog oly kevés. Ábrándozás az élet megrontója, Mely, kancsalul, festett egekbe néz.» A kincs, a hír, a gyönyör nem elégíti ki az embert, a megnyugtató jelent balgaság felcserélni a szebbnek látszó, de bizonytalan jövővel, csalóka minden ábránd. A mult és jövő nagy tenger, hullámain ködvárak lebegnek. A valóságot ne add el az álmokért. «Maradj közöttünk ifjú szemeiddel, Barátod arcán hozd fel a derűt: Ha napja lettél, szép delét ne vedd el, Ne adj helyette bánatot, könyűt.»

Vörösmarty Mihály szerelmi lírája tele van nemes érzelmekkel, megkapó melódiákkal, a férfiszív lángolásával. A hazafias ódaköltésnek még nagyobb mestere.

Amilyen klasszikus poéta Berzsenyi Dániel az antik szellemű líra terén, olyan művész ő a modern magyar ódában.

A *Szózat* (1837) halhatatlan fenséggel fejezi ki a szabadságharc előtt zajló évtizedek izzó hangulatát, a megalkuvás nélkül való önfeláldozó hazaszeretetet, a nemzeti nagyság átérzését, a válságos idők közeledésének sejtelmeit. «Hazádnak rendületlenül Légy híve, ó magyar; Bölcsőd az s majdan sírod is, Mely ápol s eltakar. A nagy világon e kivül Nincsen számodra hely; Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élned, halnod kell.» E nemzeti hitvallás megjelenésétől kezdve a költő hazafias lírája nyomon kíséri a kor nemzeti törekvéseit. Nem a mult dicsőítése és a jelen siratása hangzik az érces zengésű lantról, hanem a jövő dala: a tettekre való lelkesítés.

A *Liszt Ferenchez* intézett óda is a cselekedetekre való buzdítás megragadó éneke. Van-e hangod a beteg haza számára a velőket rázó húrokon? «Van-e hangod, szív háborgatója; Van-e hangod, bánat altatója?» Sorsunk és bűneink századokon át láncokba vertek bennünket, üdvünk a tétlenség volt; de íme itt a jobb kor, újra égünk őseink honáért. Zengj nekünk dalt, hangok nagy művésze, a multról; zengj nekünk dalt hatalmas húrjaiddal a jelenről: hadd érlelődjék tettekké akaratunk, hadd egyesüljünk egymással szent célokra. Még a kő is, mintha csontunk volna, szent örömtől rengedezzen át. És ha hallod, mint riad fel a haza dallamaidon, mint zeng utánad a nép millió ajakkal bátor hangokon: «Állj közénk és mondjuk: Hála égnek, Még van lelke Árpád nemzetének».

Remélhetjük-e, hogy egyek leszünk, nagyok leszünk, magyarok leszünk? *Az úri hölgyhöz* fordul a költő, az arisztokraták asszonyait és leányait emlékezteti nemzeti kötelességeikre: miért szívtelenek fajukhoz, miért nem akarnak magyarrá lenni? «Egy eskü kell, egy néma fogadás: Szeretni e mindent adó hazát! Mért hát szemedben mégis tagadás? Mért áruló a hang, mit ajkad ád?» Te pompában élsz, nagyúri hölgy, hívságos semmiségekben gyönyörködöl s a lenézett hon szemében könnyek fénylenek; átok fog érni szívtelenségedért s az átok szörnyű lesz. «Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat! Angol talán vagy német, francia? Igen, ha megtagadnák fajukat; De ah, előttük szentség a haza!» Neked, nagyúri hölgy, nincs hazád, nincs nemzeted, nincs mondható neved; és ami van: gyalázat szennye rád! Erényeidnek senki sem hisz, üdvtelen csillagként tündökölsz, asszony vagy, a leggyarlóbb, semmi más! Lám, hogy küzdöttünk nemzetünkért s nem kaptunk tőled egyetlen enyhítő szót sem; hogy buzognak más ország asszonyai hazájukért s te megtagadod tőlünk részvéted könnyeit. De még előtted áll egy új világ. Jer közénk s neved a dicsőség tüzében fog égni, légy magyarrá s mi áldani fogunk. Kezedben a gyermek álmai, az ifjú tündérvilága, a férfi boldogsága; kedved szerint játszhatsz ezekkel a drága kincsekkel. Magyar szó, magyar haza: erre várjuk feleletedet. «Áldás vagy átok vár e válaszért, Határozz és kimondtad sorsodat.»

A keserűség olykor gúnyba fojtja pátoszát. *Mit csinálunk* Magyarhonban? Eszünk, iszunk, dalolunk; nincs itt

semmi baj, semmi gond; de ha van is valami hiba, enni csak kell az embernek s inni hogyne kellene, mikor olyan jók a boraink. «Mit csinálnak Magyarhonban? Esznek, isznak, álmodoznak.» Álmodoznak, gondolkoznak, szócsatákkal kardlapoznak, féligmeddig dolgoztatnak. Jól van, jó. «Csakhogy aztán, Majd ha ember kell a gátra, Gyenge gyáván Ne maradjon senki hátra!»

A szabadságharc viharai félelmesen zúgnak, felharsan a költő *Harci dal*a: «Azért, hogy a szabadság Vérben fürészti zászlaját; Azért, hogy szent nevére Hálátlan és gaz vészt kiált, Ne lássam, ó dicső hon, Halványan arcodat; Vagy drágán megfizessék E halványságodat». Rablókkal szövetkezett a fondor hatalom, mérget ültetett idegenajkú honfitársaink szívébe: fegyverre, magyarok! «E drága föld színét Borítsák szerteszét A pártütőknek véres csontjai.» Alant apáink sírja; itt minden rög, fűszál miénk; magyarok lelke, karja véd minden porszemet; fegyverre, magyarok! Isten, világ ítéljen; ha vétettünk, megszenvedtünk érte; az emberek ősi jogait megadtuk, zászlónkon a szabadság és függetlenség ragyog; vész és halál ellenségeinkre: fegyverre, magyarok!

Ennél a harsány éneknél kevés költemény tükrözi hívebben a negyvennyolcas idők hazafias szenvedélyét. S kevesen fejezték ki hasonló művészettel a szent ügy bukásán érzett lesujtottságot, mint az *Emlékkönyvbe* írt sorok költője. Vesszen ki a világ minden fajtája, ha az én fajtámnak buknia kellett! Mi a világ nekem, ha nincs hazám! Ilyen elkárhozott lelkű embertől kértek emléksorokat? Hitet és reményt adjatok, hogy él még nemze-

tem. Koldulni járnék a hitért, reményért; megvenném azt velőmön, véremen.

Régebben, olvassuk az *Előszó*ban, tiszta volt az ég, zöld ág virított a föld ormain, munkában élt az ember, mint a hangya, lángolt az ész, remélt a szív: «S a béke, izzadt homlokát törülvén, Meghozni készült a legszebb jutalmat, Az emberüdvöt, melyért fáradott». Egyszerre mély csendesség lett, kitört a vész. «Vérfagylaló keze Emberfejekkel labdázott az égre, Emberszívekben dúltak lábai, a szellemek világa kialudt.» A villámok vad fényében az ellenséges istenek haragja tombolt az elsötétült égbolt arcán, a földi csonthalmok közül szétszaggatott népek átkai sóhajtottak fölfelé, a nyomor elhamvadott városokra fektette gyámoltalan fejét. Most tél van: tél, csend, hó, halál. A föld megőszült. «Egyszerre őszült az meg, mint az Isten, Ki megteremtvén a világot, embert, A félig istent, félig állatot, Elborzadott a zordon mű felett És bánatában ősz lett és öreg.» Majd eljön a hajfodrász, a tavasz: az agg föld vendéghajat vesz, virágok bársonyába öltözik, üvegszemén a fagy fölenged, illattal elkendőzött arcán jó kedvet és ifjúságot hazudik: «Kérdjétek akkor azt a vén kacért, Hová tevé boldogtalan fiait?»

Ez a Shakespeare legköltőibb helyeivel versenyző apokaliptikus költemény a háború rémségeinek és az országok pusztulásának megrázó hatású szimbolikus rajza. Hasonló fenséges elragadtatás szülötte, víziószerű ditiramb: *A vén cigány*. «Húzd rá, cigány, megittad az árát, Ne lógasd a lábadat hiába!» A vén cigány maga a dúltlelkű költő, kezéből már-már kiesik vonója, de hangszere

zengésével még mindig mámorossá teszi hallgatóságát. «Szív és pohár tele búval, borral, Húzd rá, cigány, ne gondolj a gonddal!» E költemény zokogó hangulatát visszaadni, a lírai röpködésnek ezt a hasonlíthatatlan felívelését és alázuhanását éreztetni: meghaladja a próza erejét; halavány átírásról lehetne itt csak szó, némi sejtetésről, gondolatfoszlányokról. A költő rémületes hangokat hall mindenfelé, hasonlatosakat a pokol malmának zakatolásához, az ég boltozatján zúgó dörömböléshez. Csak hadd forogjon keserű levében a vak csillag, ez a nyomorult föld; hadd pusztuljon az élet; majd csak eljön a nagy tisztulás, lesz még egyszer ünnep a világon! «Akkor vedd föl újra a vonót És derüljön zordon homlokod, Szűd teljék meg az öröm borával, Húzd s ne gondolj a világ gondjával!»

A költő bölcselő hajlama kora ifjúságától kezdve végigkíséri költészetét, anélkül azonban, hogy veszítene líraiságának közvetlenségéből. Az erények és tettek magasztalója. Lelkének belső viharai sokszor kergetnek fekete felhőket érzelmi életébe és gondolatvilágába.

A *Keserű pohár* a férfilélek legnagyobb fájdalmairól zeng: a könnyelmű nőről, a hűtlen barátról, a gonosz-indulatú pályatársakról, a gondok és szerencsétlenségek által megmérgezett életről. A nő mosolyt és könnyet hord hazug szemében s széttépi üdvösségedet; a jóbarát, titkaid tudója, szívedig fúrja be orgyilkos kezét, úgy árul el; az aljasok, gyávák, buták elfordulnak tőled, mikor már kifáradtál hazádért vívott küzdelmedben; egymagadban maradsz fájó kebleddel s nincs reményed sorsod

megfordítására: «Gondold meg és igyál! Örökké a világ sem áll; Eloszlik, mint a buborék S marad, mint volt, a puszta lég». A költő a mámor gondolatában talál enyhülést: a világ úgyis továbbhalad, akár jót tesz az ember, akár rosszat. Ha a bor frigyre lép bánatoddal, lassankint földerül életed sivár képe: «Gondolj merészet és nagyot És tedd rá éltedet: Nincs veszve bármi sors alatt, Ki el nem csüggedett».

A filozófus-költő borús világszemlélete húzódik meg a *Gondolatok a könyvtárban* kijózanító sorai mögött. Az emberek jajszava puszta hang, a boldogtalanok siralmai nem indítják meg senki lelkét, az igazság vereséget szenved a gazsággal szemben. Milliók születnek nyomorra, néhány ezernek jut csak üdv a földön. A könyvek lapjairól az állatember bűnei rínak le: a zsivány ruhájából készült könyv az erényt prédikálja, a meggyalázott szűz öltönyéből gyártott lapok ártatlanságra buzdítanak, a törvény szentséges betűit hamis bírák és hitszegő zsarnokok mezére nyomtatták, a csillagászat vak koldusasszony rongyain méri a világokat, a történetíró rabszolgák és gyávák köntösére rója a szabadságharcok történetét. «Irtózatos hazugság mindenütt! Országok rongya, könyvtár a neved.» Előbbre vitték-e a könyvek a világot? Előbbre abban, hogy minél dicsőbbek a népek, annál borzasztóbb a salakjuk, pedig hány fényes lélek, mennyi nemes szív virrasztott évezredeken át, hogy enyhítse embertársai sorsát. Hasztalan fáradság! És mégis fáradozni kell; csüggedni mégsem szabad, talán végre mégis átkarolhatjuk egymást s az igazság és szeretet uralkodik majd a föl-

dön. «Mi dolgunk a világon? Küzdeni Erőnk szerint a legnemesbekért. Előttünk egy nemzetnek sorsa áll. Ha azt kivívtuk a mély süllyedésből S a szellemharcok tiszta sugaránál Olyan magasra tettük, mint lehet, Mondhatjuk, térvén őseink porához: Köszönjük élet, áldomásidat, Ez jó mulatság, férfimunka volt.»

A költő hite meg-megrendül a nemesebb törekvések győzelmébe vetett reményében. *Az emberek* sötét soraiból különösen mély fájdalom jajdul fel. «Hallgassatok, ne szóljon a dal, Most a világ beszél S megfagynak forró szárnyaikkal A zápor és a szél.» Az ember istenarcú őrült sár, a lelkekben bűnök forralása, diszharmónia mindenfelé. Istentelen frigyre lépett az ész és rosszakarat. «Az ember fáj a földnek; oly sok Harc s békeév után A testvérgyűlölési átok Virágzik homlokán; S midőn azt hinnők, hogy tanul, Nagyobb bűnt forral álnokul. Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remény! Nincsen remény!»

Vörösmarty borús gondolatai a mélyen érző, éles elméjű gondolkodót mutatják. Epigrammáiban sokszor felvillan egy-egy merész eszme, lehangoló tanítás, fölemelő életigazság. A magyar epigrammaköltésnek ő a legkitűnőbb és ma is méltán csodált mestere. Epigrammái gyöngédségre és bájra, csípősségre és kellemre, ötletességre és fordulatosságra versenyeznek e műfaj legszebb görög és római példáival. Hol a történelem eseményeinek és az irodalom jeleseinek emlékét örökíti meg *(A Guttenberg-albumba, A puszta sír, Budai temető, Deák Ferenc, Etele, Kisfaludy Károly sírjára, Kölcsey, Magyar-*

ország címere, Megyeri, Mohács, Pázmán), hol emberi és költői gyöngeségeket gúnyol *(A hazafiak, A siket lantos, Buksihoz, Egy politikus költőhöz, Két hivatal),* hol életbölcsességre oktat *(Emlékkönyvbe, Emléksorok, G. L. emlékkönyvébe, Ősök, Tanács, Vashámor, Virág és szerelem),* hol a maga legegyénibb érzelmeit önti disztichonokba. *(A szegény anya, Az elválók, Álom és valóság, Laurának.)* Némelyik epigrammájában a gondolat és forma egybeolvadása utolérhetetlen művészetűnek látszik. *(A szép szemek, Csalogány, Két gyermek sírja, Méh, Mint a földmívelő.)*

Az ünnepelt férfiú elsősorban hazafias lírájával ragadta el kortársait. Buzdításai, esdeklései, ostorozásai minden politikai szónoklatnál jobban éreztették, mit köszön a nemzet multjának, mivel tartozik jövőjének. Az erkölcsi közösség tudatát, a nemzeti munka eszméit senki sem hirdette tüzesebb igékkel. Széchenyi István törekvéseinek költői megokolását ő végezte el. Emelkedett szellemű költészete a tartalmi mélység és formai előkelőség lebilincselő művészetével jelent meg: ékes volt ez a líra, anélkül, hogy cifrázott lett volna; patetikus volt, anélkül, hogy dagályos lett volna. Ha a haza szent ügye került szóba, a költőn önkívület vett erőt, bús lett és lángoló, láz és fenség áradt soraiból. Ódái magasztos eszmék hordozói. *(Szigetvár, Az élő szobor, Fóti dal, Himnusz, Jóslat, Országháza.)* A romantikus költő képzelete szabadon csapong bennük, az érzelem hevesen forr, a szenvedély ereje szinte széttöri a gondolatok pántjait. Megvan ezekben a hazafias költeményekben a prófétai ihletésű szellem egész gazdagsága; az erő és méltóság

mellett a fantázia ragyogó képsorozata és a nyelv zenéje. Az eredeti mondatfűzések, csillogó mondások, szokatlan jelzők zsúfolva vannak bennük. Vörösmarty írói munkássága a magyar költői nyelv fejlődésében korszakos jelentőségű. Líránk, epikánk és drámánk nyelvének ő az egyik legszerencsésebb továbbfejlesztője és ma is méltán csodált művésze.

A költő a rímes és rímtelen időmértékes verselés kultuszában élt, az óklasszikus és nyugateurópai versalakokat felváltva használta; a hexameter, a jambus, a trocheus egyformán kedves volt dallamérzékének. A népies stílus és az időmérték nélkül való magyaros versalakok 1830 körül tűnnek fel lírájában néhány esztendőre (1828—1831), de később is van egy népies évköre. (1841—1843.) Népies stílusú szerelmi dalai és életképei részint a Vitkovics-Kisfaludy-féle irányt folytatják, részint Kölcsey Ferenc népiesség-nemesítő műdalváltozatát fejlesztik tovább.

Nevezetesebb lírai költeményeinek sorozata megjelenésük időrendjében. — *Kis gyermek halálára.* Auróra. 1826. (Perczel Sándornak meghalt egyik kis gyermeke, a költő ez alkalommal írta elégiáját a szülők fájdalmának enyhítésére. A költemény írói körökben nagy hatást tett, az epikus mellett magasztalni kezdték a lírikust is.) — *Mikes búja.* Felsőmagyarországi Minerva. 1828. évf. (A Törökországi Levelek szerzője hexameterekben siratja II. Rákóczi Ferencet. A költemény a cenzúra miatt a következő címmel jelent meg: Egy öreg rabszolga keserve Pompeius sírja fölött.) — *Zrínyi.* Auróra. 1828. évf. (A Szigeti Veszedelem szerzőjének magasztalása búsongó hexameterekben. A költő a régi írók közül Zrínyit és Mikest szerette legjobban.) — *Haj, száj, szem.* Koszorú. 1829. évf. (Dal a női szépségről, a műköltő és népköltő ihletének szerencsés alkotása.) — *A gyászkendő.* Koszorú. 1829. évf. (Népies stílusú dal: a boldogtalan szerelmes kesergése

elhalt kedvese után.) — *Szigetvár.* Auróra. 1832. (Hazafias költemény Berzsenyi Dániel stílusában, a költő óklasszikus verselésű ódái között a legsikerültebb. «Láttam veszélyes tájadat, ó Sziget, Előttem állott roskadozó falad, Előttem a mult kor csatái S gyászba borult ege Hunniának.» Feltűnik képzeletében Szolimán ostroma, látja Zrínyi roncsolt képét, eszébe jut a mult sok gyásza. «Te a hazáért halni tudál: dicső! Mi nem tudunk már érte csak élni is.») — *Puszta csárda.* Vörösmarty Mihály munkái. Pest, 1833. («Ez a csárda nevezetes, Gólya jár rá, nagy kelepes, Ha én gólyamadár volnék, Ilyen házra nem is szállnék.» A legény előtt ott áll a roskadozó csárda, nem lakik benne senki, hiába kurjant a vendég, étlenül-szomjasan tovább kell mennie. Horváth János szerint a dallal való jellemzésnek ez az első nevezetes terméke a népies nemben, a költemény több a népies helyzetdalnál, valóságos zsáner-népdal: «Természetes, cselekvő fordulatosság, erőltetés nélküli és mégis jellegzetes magyaros zamat dolgában Petőfi sem múlja felül».) — *Kisfaludy Károly emlékezete.* Auróra. 1834. (A bölcselő vers a hű barát hódolata a korán elhúnyt mester sírjánál s a bánkódó lélek kitörése a halál végzetes hatalma ellen. A költő Kisfaludy keresztnevét Károlnak írta, mint ahogy a maga nevét sem írta soha Mihálynak, hanem dunántúliasan Mihálnak.) — *Utóhang Cserhalomhoz.* Auróra. 1834. (A 15 soros hexameteres elégiát az irodalomtörténeti közvélemény mesterműnek tartja. A költő, írja róla Beöthy Zsolt, a mulandósággal szemben is egészen eredeti lelket tár fel kis elégiai remekében: nem a változhatatlanban nyugszik meg, hanem az eszme győzelmében.) — *Szózat.* Auróra. 1837. (A költemény 11. és 12. versszaka a nagyszerű halálról s a sírról szól, hol nemzet süllyed el. Gyulai Pál említi: «Vörösmarty 1849 után mindig elkomorult, ha valaki beszéd közben e költemény 11. és 12. versszakára célzott. Ingerülten mondá, hogy a jóslat még nem teljesült, ez még nem halál, nem ilyen halált értett. Gyermekeinek e két versszak hiján kellett betanulniok Szózatát. Megtört szívvel, de mély hittel a nemzet jövőjében, szállott sírjába».) — *Az elhagyott anya.* Athenaeum. 1837. évf. («Ismérek egy édes, ah árva anyát, mely búnak eredten emészti magát.» A haza hívó szózata a márványkeblű hölgyekhez, a nemzeti eszményekkel nem törődő leányokhoz és asszonyokhoz.) — *Késő vágy.* Athenaeum. 1839. évf. (Utolsó költeménye Perczel

Etelkáról. Álnév alatt jelent meg, mint a költőnek annyi más verse.) — *Ő.* Athenaeum. 1839. évf. («Mért nem vagy virágszál, Hogy letörhetnélek, Lángoló szívemre Boldogság jelének.» A megnemesített népies irányú költészet egyik mesteri dala.) — *A Guttenberg-Albumba.* Guttenbergs-Album. Braunschweig, 1840. (A könyvnyomtatás feltalálásának négyszáz éves fordulójára kiadott németországi emlékkönyvben jelent meg. A hatásos disztichonokból az igazságért kiáltó költő jajszava tör elő: éj van mindenfelé, hazudik az áltudomány, kardot csörtet az erőszak, barmokból és ördögökből áll az emberiség, áldozni tudó szív nem nemesíti az észt, de majd csak megvirrad a boldogabb kor hajnala s a föld népei egetostromló hangon kiáltják le az égből az igazságot.) — *Liszt Ferenchez.* Athenaeum. 1841. évf. (A világhírű zongoraművész a pesti árvízkárosultaknak 1838-ban 24.000 forintot küldött, 1840-ben pedig tüneményes hatással hangversenyzett Pesten a Nemzeti Színház javára. Ez időtájt írta ódáját a költő. Liszt Ferenc később szép levélben mondott köszönetet a megtiszteltetésért: «Nem tudom eléggé kifejezni, mennyire hízeleg ez énnekem s engedje meg, hogy mindennapi keresettség nélkül megmondhassam, mily mélyen meg vagyok hatva».) — *Az unalomhoz.* Athenaeum. 1841. évf. (Sajátságos szatira: a nemesi társadalom szellemi tétlenségének gúnyolása.) — *Az élő szobor.* Athenaeum. 1841. évf. («Szobor vagyok. de fáj minden tagom; Eremben a vér forró kínja dúl; Tompán sajognak dermedt izmaim: Idegzetem küzd mozdulhatlanul.» Az élő szobor: a leigázott lengyel nemzet.) — *Az úri hölgyhöz.* Athenaeum. 1842. évf. («Fürtidben tengervészes éj, Szemekkel, mint a csillagtüz; Hol annyi gög és annyi kéj, Ki vagy, te márványkeblü szüz?» A költemény a magyartalan mágnásasszonyok ostorozása. Keserű hangjával megdöbbentette az egykorúakat.) — *Fóti dal.* Athenaeum. 1842. évf. («Fölfelé megy borban a gyöngy; Jól teszi; Tőle senki a jogát el Nem veszi.» A költő Fáy András fóti szüretjére írta bordalát. Egyik sorának helyes magyarságáról — «Bort megissza magyar ember» — Brassai Sámuel és Gyulai Pál 1864-ben hevesen vitatkoztak. Brassai Sámuel a Fővárosi Lapokban hibás magyarságúnak mondta a sort, Gyulai Pál a Koszorúban számos érvet hozott fel a mondat helyes magyarságának védelmére.) — *Feledés.* Athenaeum. 1842. évf. («Elfelejtenélek, Ha tudnám, Hogy

azután békén Aludnám.» Ezt a dalt Horváth János a költő «nemzeties dalköltészetének csaknem koronájaként» említi.) — *Keserü pohár.* Honderü. 1843. évf. («Ha férfi lelkedet Egy hölgyre föltevéd.» A költő a mélyenjáró bölcselő költeményt, mint bordalt, beleszőtte utolsó szomorújátékába is: Czillei és a Hunyadiak. 1845.) — *A szomjú.* Életképek. 1844. évf. («Szomjas vagyok, de nem bort szomjazom És szomjamat vízzel nem olthatom.» A költeményt Csajághy Laurához írta 1842-ben.) — *Ábránd.* Életképek. 1844. évf. («Szerelmedért Feldúlnám eszemet És annak minden gondolatját.» Költemény Csajághy Laurához.) — *A merengőhöz.* Honderü. 1844. évf. («A költő, írja Gyulai Pál, nem adhatott gazdag nászajándékot menyasszonyának; a Merengőhöz című, még ki nem adott, költeményét írta le számára, midőn 1843. márciusában Csepen, Komárom megyében, meglátogatta.») — *Rossz bor.* Honderü. 1844. évf. («Igyunk barátim, szomjas a világ, Kivált a költő, aki tollat rág.» Mennyi jó bor van Magyarországon s a méregkeverő csapláros mégis cudar itallal kínozza a költőt. «Költődnek, ó hatalmas Hunnia, Légy-étetőt engedsz-e innia!» A költeménynek nem közönséges visszhangja támadt: a költő az ország több tájáról kapott néhány akó kitűnő bort tisztelőitől.) — *Jó bor.* Honderü. 1845. évf. («Kit illet e pohár, Mely kézről-kézre jár?» A költő köszönete az ajándékba küldött egri, ménesi, tokaji, somlói, érmelléki borokért.) — *Gondolatok a könyvtárban.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (Gyulai Pál följegyzése: «E költemény alapeszméje az akadémiai könyvtárban villant meg Vörösmarty lelkében, midőn Toldy, a könyvtár újonnan rendezője, odavezette, hogy megmutassa neki, mennyire haladt a munkában. Vörösmarty egy darabig fel- s alájárt a könyvtárban, felnyitott néhány könyvet, aztán beszélgetett Toldyval s egypár olyan megjegyzést tett, melyek e költeményben is előfordulnak. Magát a költeményt is egy akadémiai ülés alatt írta, midőn valaki egy igen hosszú és unalmas értekezést tartott. Megemlítem még itt azt is, hogy Vörösmarty néha az akadémiai ülés alatt tréfás epigrammákat írt és küldözött a szomszéd padokba, kivált ha valamelyik barátjának nevenapja volt».) — *Himnusz.* Vörösmartytól. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1845. («Isten, segíts! Királyok istene!» Ezt a költői imádságot a Kisfaludy-Társaság 1845. évi februári ünnepi ülésén osztották ki a közönség között külön kiadásban.

A költő, Toldy Ferenc indítványára, egy arany tiszteletdíjat kapott a költemény minden egyes soráért. A Kisfaludy-Társaság ezzel is jelezni akarta, milyen nagyra becsüli legkitűnőbb tagját, a nemzet büszkeségét.) — *Deák Ferenc.* Honderü. 1845. évf. (A haza bölcsének magasztalása disztichonokban.) — *A sors és a magyar ember.* Életképek. 1846. évf. (A költő regének nevezte ezt a szatiráját. Egy «ócska honfi» elmondja Sors-istennő előtt, mit kíván tőle: hosszú békét, hű jobbágyokat, jó termést, tisztességes utakat; kívánsága teljesül, de mi haszna belőle a hazának? A magyar nemes nem dolgozik, földje parlagon marad, jövedelmét a zsidó szedi el, az utak helyén posvány és vadon terjed. «Tanulni nem volt kedve. Miből, ha könyve nincs? Könyvet csinálni szégyen, Hol kutyabőr a kincs.» Sorsüldözte faj ez! «Szegény magyar, tulajdon Vérébe vert csapot, Hogy rajta német és tót Két fülre kacagott.» De föleszmél a magyar, lehányja régi bőrét, ifjú erővel lép a haza szolgálatába. «Azóta foly a munka Jól-rosszul, mint lehet: A sors borongva néz el A küzdő hon felett.») — *Az emberek.* Honderü. 1846. évf. (Az 1846. évi galiciai parasztlázadás komor visszhangja.) — *Jóslat.* Ellenőr zsebkönyv. 1847. («Ki mondja meg, mit ád az ég? Harag, káromlás volt elég.» Félre közülünk bú és gyülölet, egyesüljünk nemesebb életre, a haza tetteket vár tőlünk. Ha mindent megteszünk nemzetünkért, nincs hatalom, hogy visszanyomhasson bennünket. «És még neked virulnod kell, ó hon, Mert Isten, ember virraszt pártodon.») — *Mit csinálunk?* Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847. (A költő keserü humorú feljajdulása honfitársainak tétlen, eszem-iszom élete miatt.) — *Országháza.* Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847. («A hazának nincsen háza, Mert fiainak Nem hazája.» Ezt a hazafias költeményt a költő maga szavalta el a pesti Nemzeti Kör egyik összejövetelén 1846-ban. Gyulai Pál idézi a Pesti Hirlap egykorú tudósítását a szavalatról: «Feszült várakozással csüngött a vendégsereg a költő ajakán. Nem volt semmi nesz s Vörösmarty férfias hangja megzendült. Minden szónak, mit elmonda, megvolt súlya hatása, mely a szavalás közben gyakran nyilatkozott a hallgatók egyes tört felkiáltásaiban s a szemek lángoló pillantásaiban. És amint a szavalásnak vége lett, leírhatatlan volt a zaj, mit az elragadtatás szült. Mindenfelől e szavak hangzottak: újra, újra, kérjük még egy-

szer! Másodszor is elszavalta, az elragadtatás nagyobb volt, mint elsőízben. A költemény címe: Országháza».) — *Szabad sajtó.* Pesti Divatlap. 1848. évf. (Emléksorok a sajtószabadság kivívásának örömére.) — *Harci dal.* Pesti Hírlap. 1848. évf. (A költemény szenvedélyes hangját a magyarság ellen harcra kelő nemzetiségek vérengzései váltották ki a költő lelkéből.) — *Emlékkönyvbe.* Remény zsebkönyv. Pest. 1857. (A szívbe markoló feljajdulást bujdosása közben, 1849 őszén, írta egy szatmármegyei földbirtokos falusi nemesházában.) — *A vén cigány.* Pesti Napló. 1855. évf. (Kéziratát báró Eötvös József vette át a költőtől Velencén Csengery Antal számára, Csengery továbbadta báró Kemény Zsigmondnak, ő közölte a Pesti Hírlap hasábjain.) — *Előszó.* Vörösmarty minden munkái. Pest, 1864. (Hogy a megdöbbentő költeményt melyik műve elé szánta előhangnak, nem tudjuk. Szövege 1864-ig ismeretlen volt.) — *Fogytán van a napod.* Vörösmarty minden munkái. Pest, 1864. (A költő hattyúdala. Töredék, de befejezetlenségében is mély hatást keltő. Halála előtt néhány hónappal írhatta.) — *Görgey.* Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. (Halála után hetven esztendővel jelent meg először teljes hiteles szövegében. A költeményben szörnyű átkot mond a «hazáját eladó» hadvezérre. Megdöbbentő sorait 1849 őszén Csanády János szatmármegyei nemesúr házában írta; kéziratának megvolt az a balvégzete, hogy később eljutott Görgey Artúr kezeihez; vendéglátó házigazdája fia, ifj. Csanády Sándor függetlenségi párti országgyűlési képviselő, gondoskodott arról, hogy az öreg tábornok megkapja a verset eredeti fogalmazványában! A kézirat Görgey Artúr hagyatékából jutott a M. T. Akadémia tulajdonába.)

Lírai költeményei közül legragyogóbb pályafutású: a *Szózat.* (Auróra, 1837.) Már megjelenésekor nagy hatást keltett, de különösen akkor emelkedett országos népszerűségre, mikor megzenésítették. Bartay Endre, a Nemzeti Színház igazgatója, 1843-ban húsz aranyat tűzött ki pályadíjul «a legjobb népmelódiáért Vörösmarty Mihály koszorús költőnk halhatatlan Szózatára ének- és zenekarra téve». A beérkezett húsz pályamű közül Egressy Béni dallama nyerte meg a díjat. A dallamot a pesti közönség mérsékelt tetszéssel fogadta, a Pesti Hírlap lesujtó módon bírálta, a dallam mégis rohamosan terjedt, minden újabb zeneszerzői kísérletezés meghiúsult. Erkel Ferenc is hiába próbálkozott egy újabb Szózat-melódiával. — A költeményt gyönyörűen méltatta

Gyulai Pál. «A Szózat — úgymond a legnagyobb magyar kritikus a maga nagyhírű Vörösmarty-életrajzában — mindenre hivatkozik, ami újjászületési küzdelmében lelkesítheti a magyart s a remény és emlék, a hit és balsejtelem húrjain játszva, mindenbe az önbizalom és nagyság érzetét vegyíti. Semmi csüggedés többé, bátran nézhetünk szembe a jövővel. Nagy válság felé közeledünk, egy jobb kornak kell jönni vagy ha nem, el kell vesznünk, többé nem veszhetünk nyomorultan. Az bizonyos, hogy így többé nem élhetünk s ez már magában lélekemelő. Vörösmarty egészen kiemeli a magyar lírát addigi kétségbeeséséből; még nem zengi a jövő dicsőségét, de elhatározónak érzi a jelent, nem korholja az elfásult nemzetet, az életre ébredt, de tettre és hazafi-hűségre lelkesíti. Emlékezteti a mult dicsőségére, előszámlálja epikai és tragikai nagy emlékeit, a kereszténységnek és szabadságnak tett szolgálatokat; felhozza az őrködő isteni gondviselést, mely annyi viszontagságok közt sem engedte megtörni életerejét; említi a jelen küzdelmeit, az ész, erő, szent akarat harcát. S nemcsak nemzetéhez fordul, hanem Európához is, melynek eszméiért küzd nemzete, méltó helyet követel tőle a többi nemzetek közt; a mult szolgálatai, a jelen törekvései díjában kéri a jövendőt, részvétet küzdelmei iránt, könnyet sírjára, ha vesznie kell; de nem fog gyáván veszni: a temetkezés fölött egy ország vérben áll. Mily önérzet s mennyi fájdalomba merülve, mennyi hit a balsejtelmek közepett, mennyire uralkodik mindkettőn az elszántság! E költemény az ifjúló Magyarország nemzeti himnusza lőn, ma is az, a létéért és jogaiért küzdő Magyarországé. A nemzet 1848-ig a jövendő jobb kor jóslatát hitte benne s mennél követelőbb, hevesebb lőn vágyaiban, annál kevésbé háborította a nagyszerű halál sejtelme. A magyart ama nagy csapás nem ölte meg; midőn újra összeszedte erejét, a Szózat zendült meg ajkán s az kíséri folyvást minden ünnepélyesebb pillanatát. A Szózat nem egyetlen kitűnő szüleménye az újabb kor hazafias lírájának s vannak művek, melyek esztétikai tekintetben felülmúlják, de egyetlenegy sem tett ily nagy hatást, mert a nemzet legfőbb eszméit, legállandóbb hangulatát fejezte ki. A szabadság és diadal ditirambjai, melyeket Petőfi harsogott, elhaltak az ágyúk utolsó dörgései közt; a nemzeti mély melancholia, mely Arany és Tompa néhány költeményéből sóhajt, könnyeket facsart a nemzet szeméből, de letörölte s visszatért a Szózathoz, mert

érezte életerejét, remélt jövőjében, hitte, hogy még előtte van a jobb kor vagy a nagyszerű halál. Valóban e költemény mindaddig nemzeti ének marad, míg a nemzeti küzdelem, melynek szüleménye, célt nem ér s a magyar létele önmagához méltóan nincs biztosítva.»

Toldy Ferenc szerint Vörösmarty Mihálynál nincs változatosabb lírikus a magyar költők között. «A forró bensőség s az emésztő szenvedély, az elkeseredés lelkesedése s a fenség, az enyelgő gúny és nedély, szilaj kedv és mély eszmélet, képviselve alanyi és helyzetdalokban, ódákban s az epigramm minden nemeiben, egy egész nagy világot tár fel előttünk, gazdagon megrendítő, majd olvasztó érzésekben, nagy és új, erős és megható, majd intő, elmés és ostorozó gondolatokban. Mintha mindannyi külön költő sajátai volnának: mégis visszavezethetők mind az ő nagy és nemes egyéniségére.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Gyulai Pál szerint Vörösmarty Mihály hazafias lírája nemcsak eszmékben különbözött elődeitől, hanem formában is. Ez a líra más és különb, mint elődeié. «Vörösmarty lelkesülése omlik, mint a hegyi patak árja szikláról-sziklára s zúgása betölti a levegőt. Egyenetlen és csapongó, mint a szenvedély s olykor majdnem a szertelenig duzzad. Ódáiban egy vadregényes tájkép fönsége tükröződik, melyben az ellentétek vegyülete és fantasztikus alakzatok kiválóan hatnak képzeletünkre». (Vörösmarty életrajza. 3. kiad. Budapest, 1890.) — Beöthy Zsolt szerint Vörösmarty Mihály líráját a hangulatoknak és színeknek sajátságos egymásba játszása, a tiszta dal mellett az ódai lelkesülésnek s a gondolatok és érzelmek világába való elégikus elmélyedésnek vegyülete jellemzi. «A deákosok külsőségei, mitologizálása elmaradnak; formáik helyett is a nyugati rímes versalakok kerülnek uralomra, de a német szentimentálizmus nélkül. Reflexióra hajlik; de gondolatai nemes szívének melegén érnek s ragyogó képzeletének szárnyain szállanak. Hazafias ódáiból a válságos küzdelemnek induló nemzet fenséges elszánása és felzajló kétségei hangzanak; ünnepi harangszó, mely a harcra, munkára és imára szólít.» (A magyar irodalom kistükre. Budapest, 1896.) — Schöpflin Aladár szerint a költő mint lírikus elsősorban hazafi, fő gondja a magyarság, hitvallása Széchenyi István programmja. Világfelfogását bizonyos józan egyensúly jellemzi. A jövőbe néz, de ugyanakkor a multba is el tud merülni; szellemi érdeklődésében megfér

Horatius és Hugo Victor; az egyikhez temperamentuma húzza, a másikhoz fantáziája. «Egy kicsit pózban áll mindig, akkor is, amikor legközvetlenebbül dalol. A hangja többé-kevésbé retorikai jellegű, akár Laurához ír, akár a hazáról, akár Árpádot énekli, akár színpadi hőseit szólaltatja meg. Mintha írás közben mindig az a tudat feszélyezné, hogy a nyilvánosság előtt áll, egy egész ország figyel rá, tehát vigyázni kell a hangjára, tartására, mozdulataira.» Szerelmi költeményeiben majd mindig érzünk valamit, ami közénk és a vers közé áll; érezzük, hogy a költő visszatartotta magát, a nyilvánosság folytonos tudata szerint mérsékelte érzelmeit; csak annyit adott magából az olvasónak, amennyit adni a maga legbelsőbb titkaiból komoly férfiúhoz illik. Hazafias költészetében a retorikai elem nem ellenkezik a tárgy természetével. Higgadtsága itt is feltűnik, nem hiába volt Deák Ferenc legjobb barátja. A maga korában ő volt a nemzet igazi költője, csak élete utolsó éveiben bontakozik ki lírájából egy új Vörösmarty: a szabadságát vesztett Magyarország lelkileg összetört embere, az árbocát vesztett hajónak kezeit tördelő utasa. (Magyar írók. Budapest, 1917.) — Alszeghy Zsolt szerint a költő stílusának a stílképzelet elevensége a legjellemzőbb sajátossága. «Bámulatosan gazdag a hangulatos, simuló, erőteljes, elképzeltető, egyénítő jelzőkben; csodálatos bőséggel önti a hasonlatot, képet, mint valami varázsos prizma, amely a gondolatnak minden reáeső sugarát ezer színre töri. Képzelete mindent megelevenít és minden életet össze tud kapcsolni. De nemcsak munkás ez a stílképzelet, hanem bámulatosan művészi is. Bámulatos az elképzeltető ereje; gazdag a hangulathoz, poézisformához való alkalmazkodása; meglepő az ujsága, eredetisége. Minden ábrázolás a természet színeiből tevődik össze; nincs szüksége charisokra, géniuszokra és ámorokra. Minden jelzője egyénít: nem a Bajzáék szobaköltészete ez, amely az egyéntől mindent távolítani törekedett. A kifejezés Vörösmartynál arra szolgál, hogy realizálja a tartalmat, nem a finomításra, irreálissá alakításra.» (A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923.) — Brisits Frigyes szerint Vörösmarty képzeletének jellege két vonásban határozható meg: a pátosz dinamikai erejében s abban, hogy ez a képzelet lényegében nyelvképzelet. A nyelv elemeinek akusztikus kihasználása a költő legegyénibb művészi stílusához tartozik. Szavainak csodálatos ritmikus rajzása van, hangpompája úgy hat, mint a legeszményibb

orgonazúgás. A magyar romantika ebben a képzeletben fogantatott, nagyszerű ritmus-zúgással ékes költészetben tombolta ki magát. Vörösmartynak képzeletmódja részint heroikus, részint bölcseleti; amazt romantikusnak, emezt humanisztikusnak nevezhetnők; amabban epikája és drámája, emebben lírája nyer kifejezést. A költőre mindig jellemző marad, hogy epikája lírai veretű, lírája pedig drámai veretű. «Mi volt Vörösmarty heroikus avagy romantikus képzeletének legnagyobb ténye? Semmi esetre sem az, hogy új volt a témateremtő avagy témalátó ereje. Az sem, hogy új alakokat látott avagy új embereket mutatott be. Hanem új volt az a monumentális ihleterő, amellyel Vörösmarty a heroikus témáknak roppant epikai és drámai súlyát végig merte és tudta görgetni egy képzeletaktus lírai folyamatában. Mi volt ennek a felszabadult merész és aktív szabadságnak arányaihoz viszonyítva Berzsenyi képzeletének passzív temperamentuma, Csokonai artisztikus vagy melankólikus lágysága, Kölcsey vértelen szenvelgése, Kazinczy hűvös formai bája?» (Vörösmarty képzelet-alkata. Budapesti Szemle. 1928. évf.) — Bánhegyi Jób szerint a költő pátosza nem hatáskeresés, hanem legbensőbb énjének kisugárzása, lelki életének olyan diszpozíciója, amely szüntelen ünnepi hangulatot áraszt költészetére. Abszolút líraiságának folytonos kiáramlása átélt katolikumot, fenkölt emberséget, mély erkölcsi életérzést sugároz ki. Gondolatokkal telített, magasfeszültségű inspirációja nem bírja az egyensúlyozott, tökéletes kompozíciót; lelkének hullámzása elemi önkénytelenséggel előtörő formákban jelenik meg. Legtöbb műve nem a zártidomú, kerek, befejezett művészi egész megnyugtató hatásával van az olvasóra, hanem hiányérzetet, nyugtalanságot kelt. Lírájának nagyon jellemző eleme a reflexió, de ez csak elvétve erősödik bölcselő költeménnyé. Kedélyvilágának gyakran pesszimisztikus színezete van, elborulása azonban ritkán hajlik át sötét kétségbeesésbe. Költői hivatását érzékeny lelkiismeretességgel fogja fel, a nemzet szolgájának tartja magát, egyéni érzéseinél gyakrabban szólaltatja meg a közérzést; emiatt hangja néha szónokiasságba téved; helyenkint a gondolatok és képek zsúfoltsága, némi homály, érthetetlenség és keresettség zavarja művészi élvezetünket. (A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.)

Kiadások. — Vörösmarty Mihály kisebb költeményei 1822-től kezdve jelentek meg a korabeli folyóiratok és évkönyvek hasábjain.

(Szépliteratúrai Ajándék, Auróra, Felsőmagyarországi Minerva, Kritikai Lapok.) — Első gyüjteményük: Vörösmarty Mihály munkái. Három kötet. Pest, 1833. (A kisebb költemények az első kötetben.) — A sok későbbi kiadás közül legjobb Gyulai Pálé: Vörösmarty összes munkái. Teljes kiadás. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (A kisebb költemények az első kötetben, a még kiadatlan ifjúkori kísérletek és kéziratban lappangó egyéb verses szövegek a nyolcadik kötetben.) — Zlinszky Aladár kiadása: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1893. (Vörösmarty-versek magyarázatokkal.) — Vörösmarty-antológia. Budapest, 1925. (A költő legszebb versei Horváth János összeválogatásában a Napkelet folyóirat könyvei között.) — Brisits Frigyes kiadása: Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Budapest, 1926. (A költő ismeretlen ifjúkori verseinek váratlanul felbukkant gyüjteménye.)

Irodalom. — Toldy Ferenc bírálatai az Auróra köteteiről a Tudományos Gyüjtemény 1828–1830. évfolyamában. (Újból: Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. VIII. köt. Budapest, 1874.) — Erdélyi János: Vörösmarty minden munkáiról. Irodalmi Ör. 1845. évf. (Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Kemény Zsigmond: Vörösmarty Mihály. Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban. 1864. (Báró Kemény Zsigmond összes művei. XI. köt. Budapest, 1907.) — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. VIII. köt. Budapest, 1874. — Abafi Lajos: Szemere Pál a Vörösmarty Szózatjáról. Figyelő. 1882. évf. — Csernátoni Gyula: A magyar ódaköltés története Vörösmartyig. U. o. 1882. évf. — Gyulai Pál jegyzetei: Vörösmarty összes munkái. I. köt. Budapest, 1884. — Vozári Gyula: Vörösmarty költői nyelvéről. Figyelő. 1886–1889. évf. — Varga Mátyás: Vörösmarty költészetének vallásos szépségei. Újvidéki kir. kat. gimnázium értesitője. 1888. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1891. évf. — Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. — Zlinszky Aladár: Vörösmarty Fóti Dalának egy vitás helye. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1894. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kistükre. Budapest, 1896. — Pintér

Kálmán: Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Budapest, 1897. — Kiss Ernő: Vörösmarty szelleme. Katolikus Szemle. 1900. évf. — Vass Bertalan: Emlékbeszéd Vörösmarty születésének százados évfordulójára. Vörösmarty emlékkönyve. Szerk. Czapáry László. Székesfehérvár, 1900. — Dudek János: A Merengőhöz. Nyitrai kat. felsőleányiskola értesítője. 1901. — Gellért Jenő: Vörösmarty Mihály élete és költészete. Budapest, 1901. — Kováts Antal: Vörösmarty humora. Kecskeméti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1901. — Berzeviczy Albert: Vörösmarty és a magyar nemzeti politika. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 35. köt. Budapest, 1902. — Vargha Gyula: Vörösmarty mint lírikus. U. o. 35. köt. Budapest, 1902. — Werner Adolf: Vörösmarty Mihály hazafias költészete. Egri kat. leányiskola értesítője. 1902. — Mátray Lajos: Vörösmarty Mihály mint lírikus. Budapest, 1904. — Bertha Sándor: A Vén Cigány francia változata. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. — Galamb Sándor: A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig. Budapest, 1907. — Szász Károly: Vörösmarty Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Horváth Ferenc: Vörösmarty Mihály lírai költészete. Karcagi ref. gimnázium értesítője. 1908. — Gragger Róbert: Párhuzam a Vén Cigányhoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Viszota Gyula: Vörösmarty Gondolatok A Könyvtárban című költeménye első alakjában. U. o. 1909. évf. — Gedő Szeréna: Filozófiai költészetünk áttekintése a XIX. század közepéig. Budapest, 1911. — Dobóczki Pál: Vörösmarty: A Kis Leány Baja. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — Bayer József: A Szózat megzenésítése 1843-ban. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Rexa Dezsőné: A Zalán Futása és a Völgyi Lakos. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Zolnai Béla: A Kis Leány Baja. U. o. 1916. évf. — Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. — Sas Andor: Vörösmarty Vén Cigányának viharképéhez. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Horváth János: Haj, Száj, Szem. Irodalomtörténet. 1918. évf. — U. az: Petőfi és a «szerbus manier». U. o. 1918. évf. — Alszeghy Zsolt: Magyar lírikusok. Budapest, 1921. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Bártfai Szabó László: Vörösmarty három verstöredéke. Magyar Könyvszemle. 1922. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar

irodalma. Budapest, 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. I. köt. Budapest, 1923. — Horváth János: Vörösmarty. Napkelet. 1925–1926. évf. — Szigetvári Iván: Álarcos versek. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1925. évf. — Tolnai Vilmos: Vörösmarty Görgey-verse. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Kristóf György: Három jellemzés. Kolozsvár, 1926. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditó Petőfiig. Budapest, 1927. — Brisits Frigyes: Vörösmarty képzelet-alkata. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Pál István: Budapest a magyar költészetben. Pécs, 1932.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY DRÁMÁI.

A MAGYAR romantikus drámának Vörösmarty Mihály a legkiválóbb művelője. Munkássága új fokozat tragédiairodalmunk fejlődésében.

Első, nyomtatásban megjelent drámája: a *Salamon király*. (1827.) Tárgyát az Árpádok korából merítette: Salamon királyt gonosz tanácsadói a hercegek ellen ingerlik, az elkeseredett küzdelemben az uralkodó trónját veszti. Tragédiájához Turóczi János, Heltai Gáspár, Budai Ezsaiás, Virág Benedek és Fessler Aurél történeti munkáiban talált alkalmas meseanyagot, a feldolgozás módszerét Shakespearetől tanulta, a kezdet nehézségeit nem sikerült legyőznie. Jambusai könnyedén gördülnek ugyan, de kompozíciója meglehetősen kezdetleges, cselekvényének fejlesztése lassú, epizódjai lazán függnek össze a főcselekvénnyel. Főhősét, a királyt, az események sodorják: ingerlékeny, önérzetes, vitéz ember, büszkeségének és hiszékenységének áldozata, környezete ellenállás nélkül viszi a romlásba. A hazafiak sírva csatáznak a testvérharcban, a halál kegyetlenül pusztít soraik között, végre megfut a király. László herceg összehívja a megmaradt vitézeket, hogy a haza egére szebb napot hozzon: «Ó, ennyi karral, ami itt lehullt, Világokat dönthettünk volna meg S most minmagunkat törtük meg velük».

Osszián tanulmányozásának gyümölcse, lírai részletekben bővelkedő drámai költemény: a *Hábador.* (1827.) Horva vitéz megöli Zádorvár urát, mert a durva nagyúr szerelmes Csillába; Hábador, az ősz lantos, bosszút esküszik ellene, Csillát egy rengetegbe csalja; ott a leány véletlen nyíllövéssel halálra sebzi szerelmesét s kétségbeesésében maga is halva rogy Horva holtteste mellé. Az ősz lantos elbúsulva jajdul fel: «Most, Hábador, most ásd meg sírodat! Im, én bosszúra jöttem el S hogy most az megvan, a napot S fogantatásom éjét átkozom. Ki játszik ott fenn így velünk?» A történet ideje a magyar őskor. Elgondolása meseszerű, a drámai levegő megteremtésére alkalmas mozzanatok kisiklanak a költő kezéből, párbeszédei azonban költőiek. Színes fantáziával, tündöklő nyelven írta meg tragédiája minden részletét. Osszián magyarországi hatásának ez a kis drámai költemény a legszebb emléke. A költő tudatosan szólal meg Osszián stílusában, de azért munkája nem puszta Osszián-utánzat, hanem a gael hősdal művészi továbbképzése.

*A bujdosók*ban (1830) Kont Istvánt és nemestársait a haza sorsa aggasztja, balsorsuk lesujtó, Zsigmond király áldozatai lesznek valamennyien. A vértanu-hős utolsó szavai fiához: «Amit magyarnak tudni, tenni kell: Imádj Istent, de embert ne soha, Élj a hazáért és ha halni kell, Halj a hazáért, a becsületért!» A jambusos dráma lapjain Fessler Aurél és Virág Benedek históriai anyaga költői kidolgozású epizódok kíséretében jelenik meg, a párbeszédek szónoki lendületűek, a nyelv ragyogó. Ezt a nyelvet zengzetesség tekintetében össze sem lehet hason-

lítani addigi drámaíróink dikciójával. A költő belemerült a lírai részletek kidolgozásába, a cselekvény szálait a hatásos mellékesemények kedvéért ki-kiejtette kezéből, hősei itt sem értek rá sokat cselekedni a szavak árja miatt. Shakespearet ebben a színművében is lelkesedéssel utánozta. Nemcsak fordulatokat és motívumokat kölcsönzött Shakespearetől, hanem a lélekrajz és jellemzés módszerét is iparkodott elsajátítani az angol lángelme színműveiből.

Drámai munkáinak legnagyobb része történeti tragédia, megkísérelte azonban erejét a regés színjátékban is. Gyergyai Albert XVI. századi költői elbeszélése nyomán belefogott Árgirus históriájának párbeszédes feldolgozásába s 1831-ben közreadta *Csongor és Tünde* című verses mesejátékát. A drámai költemény főhőse Csongor vitéz. A szerelmes ifjú mindenáron fel akarja keresni eltűnt kedvesét, Tündét, de Mirigy, a vén boszorkány, akadályokat gördít útjába, végül Csongor mégis csak győz és megtalálja gyönyörű jegyesét.

Az első felvonásban Csongor egy virágzó tündérfa alatt találkozik Tündével, boldog órákat tölt vele, de szunnyadásuk idején Mirigy levág egy fürtöt Tünde aranyhajából. Tünde érzi, hogy örökre távoznia kell; meg sem mondhatja kedvesének, hol találkozhatnak; csak szolgálóleánya, Ilma, tesz homályos célzást lakóhelyükre. Közben Mirigyet nagy csapás éri, leányát megeszi a három ördögfiú: Kurrah, Berreh, Duzzog. A második felvonásban Csongor a hármas út vidékén találkozik három elbizakodott vándorral; a kalmár gazdagságával dicsekszik, a

fejedelem hatalmára büszke, a tudós tudományában keresi boldogságát; mindhármuktól tudakolja, merre van Tündérország, de választ egyiküktől sem kap. Itt fogadja szolgálatába Ilma férjét, Balgát, itt ismerkedik meg a három civakodó ördögfiúval, itt szerzi meg tőlük örökségüket. A harmadik felvonásban Mirigy ráveszi Kurraht, hogy akadályozza meg Csongor és Tünde találkozását; s házába csalja Ledért, az érzéki leányt, hogy Csongort szerelmével megrontsa. A negyedik felvonásban Kurrah felölti Balga képét, álomporral elaltatja Csongort; most már hiába jön Tünde, szerelmesét nem tudja fölkelteni; de azért Mirigy cselvetése sem sikerül, mert Ledér nem jut Csongor közelébe, a csodakúttal őzött fondorlat is kudarcot vall. Az ötödik felvonásban Csongor viszontlátja régi ismerőseit: a kalmárból koldus lett, a fejedelemből földönfutó, a tudósból eszelős. Csongor is megtört lelkében, csak akkor újhodik meg, mikor megpillantja Tündét: most már elválaszthatatlanul egyesül kedvesével. Balga megkapja Ilmát, az ördögfiúk elhurcolják Mirigyet. Messziről felhangzik a nyugalom és boldogság éneke: «Éjfél van, az éj rideg és szomorú, Gyászosra hanyatlik az égi ború: Jöjj, kedves, örülni az éjbe velem, Ébren maga van csak az egy szerelem».

A mese szövése nem elég következetes; a költő felvesz egy-egy fonalat, hogy ismét elejtse; apró dolgokat részletesen kidolgoz, fontos mozzanatokat távolról érint; egyes személyek tetteinek megokolásában is mutatkozik zavar; de azért a Gyergyai Albert széphistóriájából kölcsönzött meseanyagot leleményesen alakította át és

gazdag fantáziával képezte ki. Csongor és Tünde a minden akadályon keresztül diadalmaskodó eszményi szerelem és odaadó hűség jelképei. A két ideális szerelmessel, a gyöngédség és álmodozás megtestesítőivel, szemben prózai ellenkép Balga és Ilma; reális gondolkodásuk az előkelő szerelmespár eszményi lángolásának merő ellentéte. Mirigy az emberi rosszindulatot, Ledér az érzéki vágyakat, az ördögfiúk a testi-lelki indulatokat személyesítik meg. A költő annak igazolására, hogy a jó és szép végre mégis győz a rosszal és rúttal szemben, típusokat és szimbolumokat fest, játszva tanít, helyenkint mély filozófiai problémákat fejteget. A kalmár, fejedelem és tudós alakjában a kincseivel, hatalmával és tudományával kérkedő elbizakodottság bukását tünteti fel; arra oktat, hogy minden hiúság a földön, egyedül a szerelem édesítheti meg óráinkat. A bölcselet és élettapasztalatok szálaival átszőtt tündérjátékban a mese összevegyül az élettel, az álom az ébrenléttel, a képzelet a valósággal. A rajongó főhős mellett ott áll nagyétkű szolgája, az epedő tündérleányt minduntalan megzavarja álmodozásaiban a tenyerestalpas szolgáló. A drámai költemény felépítésének módjára idegen írók is hatottak: Skakespeare, Calderon, Raimund. Nem tárgyi anyagot és gondolati elemet vett át az angol drámaírótól, a spanyol klasszikustól és a bécsi színpadi szerzőtől, hanem néhány jelenetet formáló fogást; egyébiránt mesejátéka a legeredetibb és legmagyarabb alkotások egyike. Pátosza, humora, reflexiói annál mélyebb nyomot hagynak az olvasó lelkében, minél többet foglalkozik a mesterművel. Tündöklő nyelve a

magyar beszéd hangzatosságának egyik ékesen szóló bizonyítéka, zengzetes verselése évtizedekkel megelőzte korát. A filozófiai részekben rímtelen ötös és hatodfeles jambusokat használ a költő, a szerelmi jeleneteket és a komikus epizódokat négyes trocheusokban csendíti meg, a könnyedén lejtő verssorokat nem egyszer rímekkel teszi még ékesebbekké.

A kísérteties német romantika hatása tűnik szembe a *Kincskeresők*ön. (1833.) Zágony, a vén kincsásó, a gazdag Várihoz akarja nőül adni leányát, de Jolán Szilágyot, a szegény ifjút, szereti. Vári egy barlangba csalja a szerelmeseket, párviadal támad, Szilágy leszúrja a titkos haramiavezért, de meghal Jolán is, Szilágy öngyilkos lesz. A katasztrófát Zágony pénzéhsége okozta, az öreg ember kétségbeesve kiált fel leánya holtteste mellett: «Hah, mily halálnak tartománya ez? Itt Vári fekszik vérben, ott Szilágy S itt lányom, ó szemfényvesztő pokol! És itt a kincs, amelyért fáradék. Légy átkozott, világ!» A jambusos szomorújátékban sok van az érzelgő német színdarabok hangulatából, a költő célja a megríkatás. Személyei között eredeti csoport a magyar szegénylegények bandája. Az egyik haramiát, Víg Bandit, igazi kedvteléssel rajzolta. Nyelve, verselése ebben a tragédiában is a művészé.

A franciás irányú romantikus drámában a *Vérnász* (1834) volt az első próbája. Jambusos szomorújátékának hőse, Telegdi, rettenetes tévedések áldozata: ifjú éveiben féltékenységből halálba hajszolja nejét, kiteszi két gyermekét; később újra nősül, feleségül veszi ismeretlen leányát, megöleti ismeretlen fiát. A hatalmas várúr ellenfele

Tanár, a békés remete. Telegdi azzal gyanúsította őt, hogy elhúnyt nejével bűnös viszonyt folytatott; a remete felneveli Lenkét, a bősz várúr gyermekét: a másik kitett gyermek, Kolta, egy szabad csapat vezetője lesz. A remete későn tudja meg, hogy Telegdi nőül vette saját leányát; s csak akkor jut ideje a titok fölfedésére, mikor Telegdi leszúrja. Lenke apáca lesz, Telegdi fia sírhalmán tölti az éjszakát; ekkor megjelenik előtte Tanár szelleme s a megtébolyodott apát a bérc fokáról a mélységbe csalogatja. A tragédia meséje változatos, bonyodalma gazdag, érdekfeszítő események zajlanak le benne. A saját leányába szerelmes apa alakját nagy érzelmi hévvel rajzolta meg a költő, a szenvedélyek megrázó hangját is eltalálta. Meséjének valószínűségével, helyzeteinek hihetőségével, hősei jellemegységével nem sokat törődött, a poétai emelkedettségre és a nyelv hangzatosságára vetette a súlyt. Shakespeare-emlékek csak elvétve jelentkeznek drámájában, ezúttal Victor Hugótól tanult. A reális korrajz teljesen hiányzik tragédiájából. Ha nem említené Bethlen Gábor nevét, sejtelmünk sem volna, hogy hősei mily korban élnek.

A pesti magyar színházat *Árpád ébredésével* nyitották meg 1837 augusztus 22-én. Az állandó színház felavatása országos ügy volt, a helyválasztás és építkezés kérdéseit az egész nemzet érdeklődése kísérte; érthető, hogy a költő egyenesen Árpádot, a honalapítót, szerepelteti megnyitó játékában. A Sírszellem felkelti Árpádot omladozó sírjából, a Költő elragadtatással megy a hős elé, hogy elpanaszolja, milyen keserves szenvedések között telt el a mult és mennyire elaljasodott a jelen; elmennek

a magyar színházhoz, itt a Költő elmondja, mi célt szolgál a büszke épület, Árpád pedig megvédi a roskadozva menekülő Színésznőt az Irígység, Részvétlenség, Megvetés, Gúny, Rágalom, Csáb, Éhhalál, Kajánság rémalakjainak üldözésével szemben. Az előjáték Vörösmarty Mihály legköltőibb alkotásainak egyike. Nemcsak hazafias vallomásait öntötte zengzetes jambusokba, hanem kultúrképet is adott a nemzet napszámosainak sanyargó korszakából. Milyen megrendítő és magasztos a magyar írók önfeláldozó munkájának és társadalmi helyzetének festése Árpád és a Költő párbeszédében; milyen emelkedett erkölcsi felfogás tükröződik a színház hivatásának elemzéséből; milyen szeretettel védelmezi a költő a kigúnyolt, megvetett, rongyos színészeket a könyörtelen erkölcsbírák, a szívtelen nyárspolgárok és a nyomorúságot kihasználó gazdag kéjencek ellen! Maga a honfoglaló vezér emeli fel a porból — az üldözött Színésznő személyében — a földön vergődő magyar színészetet: «Kelj föl, nemes szív, régi szenvedő! Hallottam s érzem nagy fájdalmidat! S ha nemzetemben még egy szikra van S csak egy csepp vér az ősi magyaréból, Nem hagyja törletlen könnyűidet, Nem enyhítetlen e fájdalmakat».

Marót bán (1838) meséjét a magyar-török harcok idejéből merítette. Marót macsói bán török rabságban ül; Bod, a kalandor lovag, elcsábítja a bán nejét, Idát. Ez a csábítás tulajdonképpen Haszán török bég bosszúműve: Marót bán lemészárolta a bég atyját és testvéreit, viszont Haszán elraboltatta a bán öccsét s a töröknek nevelt ifjút használja fel az előkelő magyar család megrontására. Bod

voltaképpen Marót bán öccse. A bosszúálló török tíz napra elengedi rabságából a bánt, hadd lássa feldúlva családi boldogságát, hadd ölje meg neje csábítójában tulajdon öccsét. Marót cselvetésből a saját halála hírét koholja, várában temetést rendeztet magának, rajtakapja a szerelmeseket, Bodot bilincsekbe veri, hűtlen nejét odadobja Haszánnak. Most derül ki, hogy a kalandor lovag az ő testvére s minden szerencsétlenségüket a bosszúálló török okozta. A két testvér kibékül egymással és harcbaszáll Ida kiszabadításáért; a harcban Marót győz, de Ida és Bod halálukat lelik; Haszánt a bán kivégezteti, azután bosszút esküszik a török ellen: «Im itt előtted, Isten, esküszöm, Ha vért kiontott vérért elfogadsz, Hogy míg pogánynak karja dúl hazámon, Kiirtok bennük annyi életet, Míg azt nem mondod: hű szolgám, elég volt». A jambusos szomorújáték hőse a becsületesség és lovagiasság megtestesülése; bölcselkedő szellemű, szilaj véralkatú, törhetetlen akaraterejű férfiú; jellemében és tetteiben elszántság és erő nyilatkozik meg. Forrón szereti nejét, annál érthetőbb bősz fellobbanása, mikor megtudja a gyönge asszony ballépését. A véletlennek ebben a darabban is nagy szerepe van, a romantika fogásai bő alkalmazást nyernek. Marót szörnyű bosszúja, Haszán pokoli cselszövése, Bod szerelmi kalandorsága romantikus motívumok: a gyermekkorában elrablott gyermek később szembekerül ismeretlen hozzátartozóival, de szerencsétlenségére nem ismeri fel őket. A romantika sallangjai mutatkoznak a titkos ajtók, rejtekhelyek, álöltözetek felhasználásában is. De ha lehántjuk a kor divatával járó romantikus sablont, mindjárt szembe-

tűnik, milyen nagy művészi becsvággyal dolgozott a költő. Hősei lélekrajzának kiszínezése és drámai stílusának szépségei az akkori idők legkiválóbb tragédiaírójává avatják.

Drámaírásában évről-évre mélyült. A francia romantika fogásait elvetette, egyéniségének szabad kibontakozást engedett, nyelve színekben pompázóbb lett. *Az áldozat* (1840) lélekrajz dolgában különb régebbi darabjainál, tragikuma szívhez szólóbb. Szabolcs, egy előkelő magyar vezér fia, az őshazából a honfoglaló magyarok után jön, hogy megkeresse eltűnt jegyesét, Zenőt. Ez kedvesével, Zaránd vitézzel, megszökött az új hazába. Zaránd már elhagyja a hozzá odaadó hűséggel ragaszkodó leányt; arra készül, hogy nőül vegye Csilárt, Szabolcs nővérét. Hogy megszabaduljon Zenőtől, tőrt emel rá, de Szabolcs megakadályozza a gyilkosságban, párbajt vív vele és megöli, bár ezzel szerencsétlenné teszi húgát. Zenő megtébolyodik, a vitézek bosszúért kiáltanak, de mikor megtudják, milyen gonosz volt Zaránd, egyikük sem ránt kardot Szabolcs ellen. «Szabolcs vezér megölte ellenét És számot érte csak Hadúrnak ád.» A mese egyik-másik mozzanatában akad valószínűtlenség, a cselekvény fejlesztése lassú, a szereplők hosszasan beszélgetnek, de mindezt feledteti a nyelv hangzatossága, a párbeszédek méltósága, a jelenetek költőisége. A hősök közel férkőznek szívünkhöz. Mennyire igazak Zenő és Zaránd utolsó találkozásakor a szerelmesén őrült szenvedéllyel csüggő, megcsalt, félredobott nőnek búcsúzó szavai; mennyi az örök női vonás Csilár alakjában. A zengő sorok mögül érezhető a költő szívének lüktetése. A nézőközönség számára dolgozó drámaírók nagyobb

leleményességgel tanulták meg a színpadi technikát, számítóbb elmével cselekedtették hőseiket, de hasonló költői emelkedettséggel egyik sem írt közülük.

Utolsó tragédiája, a *Czillei és a Hunyadiak* (1845), egy drámai trilógia első része: Czillei Ulrik gróf megölésének története. A gróf minden úton-módon áskálódik a Hunyadiak ellen, ez lesz a veszte, halállal lakol fondorlataiért. Az országnagyok politikájának bonyolításába gáláns szerelmi kalandok vegyülnek, színes képsorozatban vonul fel V. László király és udvara; papok és katonák, urak és parasztok jelennek meg a színen. A költő történeti drámái közül egyedül ebben van igazi korfestés, ebben sikerült legjobban személyei jellemrajza. A sok helyváltozás nem teszi alkalmassá a szomorújátékot a színpadi előadásra, költői olvasmánynak azonban vonzó a szövege, néhány hangzatos része a gondolat és kifejezés remeke. Hunyadi Mátyás, a tudománykedvelő ifjú, így jellemzi a legnagyobb római történetírót: «Kegyetlen ember volt e Tacitus! Míg egy lapon keresztülgázolok, Kifárad elmém. Mint a bűvölő Palackba zárja órjás szellemit, Úgy fojt ez néhány sorba egy világot».

A magyar színpad nyelvét Vörösmarty Mihály tette igazán költőivé, dallamos jambusok írására ő adta a legszebb mintákat. Az 1820-as évek elejétől kezdve negyedszázadon keresztül lankadatlan lelkesedéssel dolgozott drámáin annak ellenére, hogy színpadi sikerei messze elmaradtak irodalmi elsősége mögött. Legjobb darabjait sem fogadták olyan zajos tetszéssel, mint egyik-másik ügyeskedőbb kortársáét. Kisebb tehetségű színpadi szer-

zők sokkal jobban ki tudták tapogatni a közönség ízlését, biztosabban ismerték a színi hatás titkait.

A költőnek a magyar vígjáték fejlesztése körül is voltak érdemei. *A fátyol titkai*t (1835) versben és prózában írta, nem akart Kisfaludy Károly utánzója lenni, új irány felé tört vígjátékával. Meséjének színhelye Pest és környéke. Hősnője, Ligeti Vilma, egy gazdag földesúr leánya, séta közben meghallja három vidám ifjúnak azt a fogadását, hogy négy hét alatt megnősülnek, mégpedig minden szerelem nélkül. A szép leány felháborodik ezen a könnyelműségen; elhatározza, hogy bosszút áll rajtuk. Szobalánya segítségével sikerül nevetség tárgyává tenni az ifjakat, közben szerelmes lesz egyik távoli rokonába, Hangaiba, a fiatal urat alaposan kigyógyítja a szerelem iránt érzett megvetéséből. Hangai kétféle módon ismeri meg Vilmát: egyrészt igazi alakjában, mint rokonát, másrészt egy sűrűn elfátyolozott hölgy képében a Városligeti fái között; a regényes hajlamú fiatalember szerelmes lesz a fátyolos hölgybe; boldog, mikor Vilma félreveti fátyolát s kiderül, hogy a fátyolos hölgy az ő bájos rokona. A költő ezzel a színdarabjával mintát akart mutatni a magasabb színvonalú vígjátékra, szemben az akkori magyar színpadnak komikumban és nyelvben egyaránt alantjáró darabjaival. Nemcsak a komikumot tette finomabbá és a nyelvet költőibbé; hangulat és szellem dolgában is mást adott, mint elődei és kortársai; változtatott a drámai felépítés módján is. Azelőtt a magyar vígjátékok meséi komoly történetek voltak, a beléjük toldott félreértések és egyes mulatságos alakok tették derűsekké jeleneteiket.

Vörösmarty Mihály egy lépéssel továbbment: az alapjában komoly főcselekvény mellé részletesen kidolgozott mellékcselekvényt illesztett. Hangai és Vilma küzdelme voltaképpen komoly szerelmi történet, a vele párhuzamosan haladó hosszú epizód, a három ifjú felsülésének históriája, alaposan kidolgozott komikus játék. Ehhez a kettősséghez a verselés is hozzáidomul. Hangai és Vilma párbeszédeiben a jambusok uralkodnak, a bohókás részekben a verset a mindennapi élet prózája váltja fel. A főcselekvénynek és a mellékcselekvénynek ezt a viszonyát, a verselésnek és a prózának ezt a beosztását Shakespearetől tanulta a költő. Ugyancsak Shakespeare egyik vígjátékából, a Felsült Szerelmesekből, való a három ifjú nősülési szerződésének eszméje. Moreto Közönyt Közönnyel című vígjátékával, Molière a Tudós Nőkkel hatott a magyar vígjátékíróra. Az angol, spanyol és francia mesterek tekintélyének lehet tulajdonítani az elfátyolozással való alakoskodást is; a mai olvasók közül senki sem fogja elhinni, hogy ilyen fogással lehetővé válik a felismerhetetlenségig való elleplezés. A magánbeszédek sűrű alkalmazása, a szereplők folytonos járkálása, a színhely gyakori változásai, a véletlen találkozások, egymás beszélgetésének kihallgatása: mind a Shakespeare-Molière-féle klasszikus drámairodalom szertárából való kölcsönzések. A vígjáték meséje meglehetősen sovány, bonyodalma itt-ott erőltetett, nyelve azonban költői, párbeszédei ügyesen élezettek. Van néhány jól jellemzett magyar alakja: Vilma tűzről pattant nemeskisasszony, a szabadságharc korszakának művelt, vidám, lelkes honleánya; Katica pompás vénleány; Rigó, Guta,

Kaczor alakjai banaz akkori idők jurátusgavallérjai lépnek az olvasó elé.

A vidéki színészek az 1830-as és 1840-es években elég gyakran játszották a költő színdarabjait, de a fővárosi közönség csak nagy időközökben látott egy-egy Vörösmarty-darabot. A budai színészek 1834-ben előadták a Kincskeresőket és a Vérnászt; a pesti Nemzeti Színház 1837-ben színrehozta az Árpád Ébredését és a Marót Bánt, 1841-ben az Áldozatot, 1844-ben a Fátyol Titkait és a Czilleit. A Nemzeti Színházban kegyeletből később is felújították — nagy időközökben — a költő egy-egy drámáját, a Csongor És Tünde 1879-ben került színre az ország első színpadán, a Fátyol Titkaival 1927-ben kísérletezett újra a Kamaraszínház. A poétai szépségekben bővelkedő drámák már a maguk idejében sem keltettek számbavehető színi hatást, a későbbi idők színházi közönsége még kevesebb szórakozást talált bennük.

Toldy Ferenc az 1830-as évek drámairodalmáról azt írja, hogy «a legmagasabb és legnemesebb, mit a tragikai múzsa ez időszakban előhozott, kétségkívül Vörösmarty szomorújátékai voltak». A Vérnász a fensö tragikum mesterműve: szánalmat gerjeszt a férfias hös iránt, borzadást a jókat is megsemmisítő következmények miatt, fenséges az erkölcsi törvény megvesztegethetetlen szigorával, de fölemelő is, mert a hös nem gyáván szenved, hanem erös magát elszánni a halálra. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Gyulai Pál szerint a költő drámái közül a Vérnász a legtragikusabb, de a legfontosabb fordulatok nem lelik igazolásukat sem a körülményekben, sem a személyek jellemében. A Marót Bán cselekvénye igen mesterkélt, jellemei sincsenek úgy rajzolva, hogy hihessünk természetességükben; a mű sivár hatású, nincs benne semmi lélekemelő; egyetlen megható jelenete van, az, mikor Marót Bodban testvérére ismer. Az Áldozat a jambusok zengzetességére és a szerkezet

arányosságára nézve felülmulja a költő minden tragédiáját, de bonyodalma kevésbé érdekes, mint akár a Vérnászé, akár a Marót Báné; a cselekvény fejlődése lassú, a lírai ömlengések és pátoszos szónoklatok nagy teret foglalnak el benne, a jellemrajzolás ellen is sok kifogás tehető. A Fátyol Titkai olyan, mintha tárgya a képzelet világából volna merítve, nem a jelen társadalmi életéből; mellékcselekvénye szinte háttérbe szorítja a főcselekvényt; költői kidolgozása kitünő. (Vörösmarty életrajza. 2. kiad. Budapest, 1879.) — Beöthy Zsolt szerint a drámairás a költő tehetségének leggyöngébb oldala. «Sem gyorsabb haladású cselekvényre, sem határozottabb jellemrajzra, sem a szenvedély drámai nyelvére nem tudott emelkedni. Itt is a lírikus érzelmessége s az epikus szélessége uralkodnak. Jambusai bármi szépek, nyelve bármi zengő és költői gondolatokban gazdag, drámáinak szini hatása csekély s legfeljebb egyes jelenetei drámaiak.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bayer József szerint a Vérnászban a főhőst a véletlen sors hajtja az örvény felé, a végzet hatalma idézi elő a tragédiát; a Marót Bánban sem a saját hibájából bukik a főhős, a tragikum pedig melodramatikus könnyárba hull; az Áldozatban a lírai áradozás megfosztja a hősöket férfias jellemüktől, az erős drámai szenvedélyek helyett a lírikus érzelmek harcát kapjuk; a Czillei a költőnek kétségkivül leggyöngébb drámája; a Fátyol Titkai színpadi előadásra alkalmatlan, olvasása fárasztó, főcselekvénye unalmasságával gyötör, mellékcselekvénye inkább ízetlen, mint komikus, a költőnek kevés érzéke volt a vigjátéki bonyodalom megteremtéséhez. (A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897.) — Vértesy Jenő szerint a költő legtragikusabb drámája a Marót Bán; főhőse mély és egységes jellem, olyan, mintha ércből verték volna. Az Áldozatban kevesebb a drámaiság, mint többi szomorújátékában, de gyönyörü jelenetei vannak. Jellemző erőre nézve a Czillei a legjobb, a költő itt már megtanulta Shakespearetől az igazi jellemzést, a történeti hangulatot és az élet reális színét egyaránt életre kelti. A Fátyol Titkainak számos vigjátéki eszköze merő naivság, de Hangai és Vilma dialógusaiban annyi szellem szikrázik és annyi az ügyes fordulat, hogy a hibákat szivesen elnézzük. (A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.) — Brisits Frigyes szerint a költőt a romanticizmus a történelem felé sodorta ugyan, de sohasem jutott el

az igazi történelmi problémák drámai feloldásának magasságába. Alakjaiban az egyéni problémák nem olvadtak össze történelmi szenvedélyeikkel, külön estek egymástól s így megoldatlan maradt a legnagyobb költői feladat: az egyén és a történelem, a relatív és az örök szintézisének megteremtése. A költő ezzel adós maradt. (Vörösmarty Hunyadi Lászlójának töredékei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf.)

Csongor És Tünde eleinte kevés méltánylással találkozott. Szóba jött ugyan a Magyar Tudományos Akadémia 1831. évi nagyjutalmának odaítélésekor, de a jutalmat Pázmándi Horvát Endre Árpádja nyerte. — Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz intézett levelében igen elismerően írt róla. «Ezer oda nem valók és másképpen valók mellett is Csongor kincs. Hidd el nekem, édes barátom, a mi Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb, mint Csongor sok helyeiben.» (1831.) — Toldy Ferenc kiemelte nagy értékét. A figyelem «azon metsző ellentétek által folyvást működésben tartatik, mikbe egész serege az élesen kibélyegzett tündér és démoni, eszményi és alszerű alakoknak hozza azt; azon humor által, mellyel szenvedély és tréfa, tündérlet és valóság, reflexió és líra, vegyítve vannak; s a ragyogó és zenei dictió által, mely mindent, mit költészetünk e részben eladdig felmutathatott, meghalad». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Gyulai Pál szerint e mű szépségeit a legnagyobb költő is irigyelhetné. A hibákat mintegy elmossa a kimeríthetetlen költői báj omló árja. Pátosz és naivság, népies humor és leggyöngédebb líra, mély reflexió és játszi szeszély olvadnak itt össze valóságos varázzsá. A nyelvnek olyan bűbájos zenéje ringatja lelkünket, mintha a költő meg akarta volna mutatni, mire képes a lenézett magyar nyelv. «Van egy jelenet, mely a maga nemében majdnem páratlan. Ez a nemtők jelenete az ötödik felvonásban. Valami gyermekileg kecses, szellemileg gyöngéd van enyelgésükben. Mintha rózsabimbók hullanának, pillangók játszanának, madárkák csevegnének. E jelenet mintegy oda van lehelve s oly rendkívül kedves, hogy Vörösmarty benne önmagát multa fölül.» (Vörösmarty életrajza. 2. kiad. Budapest, 1879.) — Beöthy Zsolt szerint a magyar költői nyelvnek legszebb diadala e mű. A szerelem költőibb ékesszólással sohasem szólott, a költői motívumok gazdagabban sohasem áradtak. «Mindez

ezer színben tündöklő nyelven, melynek gyöngéd zenéje, fínom hullámzása, kedves játszisága a nemtők jelenetében páratlan.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bayer József szerint a színjáték tulajdonképpen tündéries bohózat. Az 1820-as évek vége felé a színpadok legfényesebb csillaga Raimund volt az ő költőien gondolt, népiesen tündéri színjátékaival: ezek a népszerű darabok megtették hatásukat a magyar drámaíróra. Öt főalakja — Csongor, Tünde, Balga, Ilma, Mirigy — egyenkint kitünő alkotások, de «közös munkájukban a kezdő kéz ügyetlenségét látjuk. Ameddig a költői lélek munkája terjed, a legszebb mintaképeket kapjuk, de ahol a tudatosan cselekvő drámaíró munkájában kellene gyönyörködnünk, ott csak a kezdő áll elöttünk, kinek gyakorlata, ügyessége meg sem közelíti költői erejének elementáris hatalmát». (A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897.) — Vértesy Jenő szerint a mesejáték a legmagyarabb munkák egyike: tündérei, boszorkányai, ördögei a népmese erdejéből röpültek elő, Balga igazi magyar paraszt komikus formában. Nyelve a költő egyéb munkáihoz képest is csodásan színes. Jeleneteit napsugarasan csillogó, kifogyhatatlan humor szövi át. A derüs részletek bőven ellensúlyozzák a melankólikus akkordokat. (A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.) — Császár Elemér szerint a mesejáték nyelve mindmáig a legszebb magyar költői dikció, eszméje a szerelem mindenható erejét példázza. Ennek az eszmének megvilágítására szolgál két legmélyebben járó jelenete is: a hős ismételt találkozása a három misztikus alakkal, a kalmárral, a fejedelemmel, a tudóssal. A költő és a filozófus mellett az ember is megnyilatkozik a drámában, Csongor ajkával maga Vörösmarty beszél, mély lirizmussal itatja át az egész tündérjátékot. Perczel Etelka iránt érzett szerelme még ott él a lelkében, a maga bánatát zokogja az elérhetetlen tündérleány után, erős szobjektivizmusa átjárja költői remekének egész szövedékét. (A százéves Csongor És Tünde. Budapesti Szemle. 1931. évf.)

Kiadások. — Salamon király. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1827. (A költő a szomorújátékot a maga pénzén nyomatta ki. Előfizetési felhívásában rámutatott a nemzeti drámairodalom jelentőségére: «Nincs neme a költésnek, mely ennél elevenebben s hatóbban nyomhassa ki az emberi, de kivált nemzeti lelket és sajátságokat»·

A tragédiának több megrendelője volt, mint a Zalán Futásának, de színpadra csak egyszer került: Sopronban adták elő, nem sokkal megjelenése után. Második kiadása: Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847.) — Hábador. Drámai költemény egy felvonásban. (Először Kisfaludy Károly 1827. évi Aurórájában jelent meg Homonna Völgye cím alatt. Második kiadása: Vörösmarty Mihály munkái. Pest, 1833.) — A bujdosók. Színmű öt felvonásban. Székesfehérvár, 1830. (Színre sohasem került. Második kiadása: Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847. A színmű a költő Zsigmond című ifjúkori szomorújátékának folytatása. Első címe Kont volt. Hőse már a Zsigmondban is szerepel.) — Csongor és Tünde. Színjáték öt felvonásban. Székesfehérvár, 1831. (A mesejáték eredetileg Kisfaludy Károly Aurórája számára készült, de a fővárosi cenzúra visszavetette. Hogy mit nehézményezett a pesti cenzor, nem tudjuk; Gyulai Pál azt gyanítja, hogy a tudós magánbeszéde vonta magára haragját. A költő a székesfehérvári könyvvizsgálóhoz fordult, ez a belátóbb cenzor annak idején tanára volt, szerette és becsülte tanítványát, a Pesten eltiltott szöveg az ő engedelmével jelent meg. Az első kiadást az 1840-es évektől kezdve számos újabb kiadás követte a költő összegyűjtött munkáinak kötetei között és önállóan is. A mesejátékot Vörösmarty Mihály életében nem adták elő, halála után is csak nagy későre játszották: Paulay Ede alkalmazta színre és mutatta be a budapesti Nemzeti Színház közönségének 1879-ben. A világháború idején Weiner Leó nagyobb igényű zenét írt a darabhoz, így került a dalmű színre a budapesti Operaházban. Ugyanő, Márkus Lászlóval társulva, baletté formálta a mesedrámát; ezt a zeneművet 1930-ban szintén előadták az Operaház közönsége előtt.) — Kincskeresők. Szomorújáték négy felvonásban. (Először Bajza József 1833. évi Aurórájában jelent meg. Második kiadása: Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847.) — Vérnász. Szomorújáték öt felvonásban. Buda, 1834. (Ez a tragédia nyerte meg, mint kéziratos pályamű, a Magyar Tudományos Akadémia első drámai jutalomdíját. A kitűzött határidőig, 1833. márciusáig, tíz pályamű érkezett a bíráló bizottsághoz: Bajza József, Döbrentei Gábor, Fáy András, Kállay Ferenc, Schedius Lajos, Szemere Pál, Toldy Ferenc akadémiai tagokhoz. A Magyar Tudós Társaság 1833 novemberében a következő indítóokokból ítélte oda a Vérnásznak a száz aranyas jutalmat: «A karak-

terek változatossága s nagyobbrészt hü kifejezése, a külön indulatok való és érdekes festése, szerencsés alkotás, hő poétai szellem, mely az egészen elömlik, dagály nélküli szép dikció, tiszta nyelv és verselés a darabot nemcsak eddigi szomorújátékaink közt érdemesitik első helyre, hanem játékszini sikert is igérnek». A jeligés levélből Vörösmarty Mihály neve tünt elő; dicséretet nyert Horváth Cyrill Tyrusa és Hoblik Márton Valkói Amazona. A szomorújátékot a fővárosban és a vidéken sokszor játszották, az akadémiai koszorút ezúttal szini siker is követte, az irodalmi elismerés melege egybeforrt a színházi közönség tapsaival. A Magyar Tudós Társaság Eredeti Játékszine ezzel a tragédiával indult meg 1834-ben. Második kiadása ugyanabban a vállalatban: Vérnász. Buda, 1837.) — A fátyol titkai. Vígjáték öt felvonásban. (Először Bajza József 1835. évi Aurórájában jelent meg. Második kiadása: Vörösmarty Mihály újabb munkái. Buda, 1840. A vígjátékot a pesti Nemzeti Színházban mindössze kétszer játszották.) — Árpád ébredése. Előjáték a pesti magyar színház megnyitásának ünnepére. Pest, 1837. (A kis színművet 1837-ben négyszer játszották. Első előadása után magyar tánc következett, majd Schenk Eduárd németből fordított szomorújátéka került színre: a Belizár. Eszerint a Nemzeti Színház az ünnepélyes megnyitás napján, 1837. augusztus 22-én, idegen darabbal mulattatta a közönséget. Ez kegyeletlenség volt az elhúnyt magyar drámairók iránt és sértő közöny az élőkkel szemben.) — Marót Bán. Szomorújáték öt felvonásban. Buda, 1838. (Első kiadására Bajza József gyüjtött előfizetőket. Második kiadása: Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847. A pesti Nemzeti Színház már 1838-ban színrehozta, az első előadásból befolyt 479 forint jövedelem ötödrésze a költőnek jutott tiszteletdíjul. A fővárosban és a vidéken később is többször játszották. A tragédia címe eredetileg Erdődi Bán volt, az Athenaeum még ilyen címmel közölt belőle mutatványt 1838-ban, de ezt a címet a cenzúra megtiltotta, valószínüleg azért, hogy az Erdődy grófok nevét megvédje.) — Az áldozat. Szomorújáték öt felvonásban. (Első kiadása: Vörösmarty Mihály újabb munkái. Buda, 1840. Második kiadása: Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847. A tragédiát a pesti Nemzeti Színház közönsége előtt 1845-ben ötször játszották el, tehát az akkori időkhöz mérve kielégítő szini sikert aratott. Később is többször felújították a költő drámairói munkásságának emlékére.) —

Czillei és a Hunyadiak. Történeti dráma öt felvonásban. Pest, 1845. (Második kiadása: Vörösmarty Mihály minden munkái. Pest, 1847. A pesti Nemzeti Színház közönsége előtt 1847-ben kétszer játszották. A tervezett trilógiának második része Hunyadi László lett volna, harmadik része V. László; a második részből néhány jelenet megjelent Vahot Imre 1865. évi Losonczi Phoenixében, a harmadik rész puszta terv maradt.) — Vörösmarty Mihály összes munkái. Teljes kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (A számos gyüjteményes kiadás közül a legjobb. A régebbi kiadásokat is felsorolja.) — Torkos László magyarázatos kiadása: Csongor és Tünde. Budapest, 1894. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Brisits Frigyes: Vörösmarty Hunyadi Lászlójának töredékei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. (Újabban fölfedezett részletek a Hunyadi-trilógia második részéből. A költő sokat küzdött témájával, nem tudta befejezni drámáját.) — U. az: Adalékok Vörösmarty költői munkásságához. U. o. 1930. évf. (Egy vígjáték-töredék közlése és Marót Bán egyik részletének szövegváltozata a költő kéziratos hagyatékából.) — A Könyvbarátok Szövetségének díszkiadása: Csongor és Tünde. Budapest, 1930. (Kádár Livia rajzaival.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Salamon Király. Tudományos Gyüjtemény. 1827. évf. — Zilahy Imre: Vörösmarty Vérnász című tragédiája. Fővárosi Lapok. 1864. évf. — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. — Greguss Ágost: Az Áldozat. Tanulmányok. II. köt. Pest, 1872. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — U. az: Összegyüjtött munkái. VIII. köt. Budapest, 1874. — Paulay Ede: Csongor és Tünde. Fővárosi Lapok. 1879. évf. — Badics Ferenc: Az Áldozat. U. o. 1882. évf. — Beöthy Zsolt: Színműírók és színészek. Budapest, 1882. — Ferenczi Zoltán: A Vérnászról. Élet És Irodalom. 1884. évf. — Gyulai Pál jegyzetei: Vörösmarty összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. — Bayer József: A magyar nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. — Baróti Lajos: Vörösmarty drámái. Figyelő. 1888. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Malonyai Dezső: Vörösmarty drámái. Kolozsvár, 1891. — Loósz István: Csongor és Tünde. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. évf. — Pintér Kálmán:

Szent László király a magyar költészetben. Budapest, 1892. — U. az: Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Budapest, 1897. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. 1897. — U. az: Árpád Ébredése keletkezésének története. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Viszota Gyula: Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. U. o. 1900. évf. — Walton Róbert: Vörösmarty drámáiról. Szatmárnémeti kir. kat. gimnázium értesítője. 1900. — Balázs Gyula: Vörösmarty drámái. Nagybecskereki községi gimnázium értesítője. 1901. — Gellért Jenő: Vörösmarty Mihály élete és költészete. Budapest, 1901. — Kont Ignác: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Paris, 1902. — Heinrich Gusztáv: Ossian. Budapest, 1903. — Bayer József: A Vérnász első előadásai a vidéken. Irodalomtörténeti Közlemények. 1904. évf. — Vértesy Jenő: A Fáncsy-féle színlapgyüjtemény. Magyar Könyvszemle. 1908. évf. — Heinlein István: A Marót Bán meséje. Akadémiai Értesítő. 1909. évf. — Gulyás József: Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. — Kiss Ernő: Shakespeare és Vörösmarty. Magyar Shakespeare-Tár. 1911. évf. — Weber Artur: Shakespeare hatása a vígjátékíró Vörösmartyra. U. o. 1911. évf. — Csura Miklós: Árgirus feldolgozásai a magyar irodalomban. Gyulai kat. gimnázium értesítője. 1912. — Nicolini Eugénia: Az érzelmes tündérjáték. Budapest, 1912. — Danielisz Sándor: A felismerés motívuma a magyar romantikus drámairodalomban. Sümeg, 1913. — Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája. Budapest. 1913. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Szász Károly: Az Áldozat. Uránia. 1916. évf. — Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Fest Sándor: Shakespearei motívumok Vörösmarty ifjúkori történelmi drámáiban. Magyar Shakespeare-Tár. 1918. évf. — U. az: Shakespeare motívumok Vörösmarty drámáiban. U. o. 1919. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Rexa Dezső: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Budapest, 1927. — Elek Oszkár: Kont István a magyar irodalomban. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Galamb Sándor: Shakespeare-reminiszcenciák Vörösmarty-

ban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Bánrévy György: Vörösmarty Salamon Királya és történeti forrásai. Budapest, 1929. — Császár Elemér: Csongor és Tünde. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Kiss Ferenc: Vörösmarty és Ossián. Debrecen, 1931. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

VÖRÖSMARTY MIHÁLY, A PRÓZAÍRÓ ÉS MŰFORDÍTÓ.

A KÖLTŐ prózai elbeszélései újszerűségre való törekvésükkel számot tesznek a magyar novellairodalom történetében. Első novellája, *A holdvilágos éj*, részben fantasztikus, részben humoros elbeszélés. Három éhes tót diák vándorol az országúton, elbeszélik egymásnak őseik történetét; egyszerre csodás eset történik: megjelenik előttük nagy fekete kakas képében a környék elkárhozott szelleme, megkínozza és megvendégli őket, majd nagyot kukorékol; eltűnik a varázs, a három tót diák fölébred a gazos ugaron. Az elbeszélésben magyar népmesei sajátságok olvadnak össze a híres német elbeszélőnek, Hoffmann Amadeusnak, hatásával. A diákok leírása, lelki életük megvilágítása élesszemű megfigyelőre vall. A régi magyar iskolai életnek ezek a tipikus alakjai jól jellemzett ágról-szakadtak. A megfigyelés és a humor a magyar költőé, a csodásságnak a való életbe való belekapcsolása a német novellairó kedvelt fogása. — *A kecskebőr* mind stílus, mind kompozíció tekintetében különb az első novellánál. Lőcsláb Jakab és Röhögi Jankó kincset keresnek a környékbeli titokzatos barlangban, de kincs helyett egy kecskére bukkannak, a szegény állat félholtra ijeszti őket. A novella értéke eredeti stílusában rejlik, a két együgyű paraszt

bemutatása pompás, a költő humora eleven. — *Orlay* magyartárgyú történeti novella. Orlay és Csatár egy puszta szigeten párbajt vívnak közös imádottjukért, Zelemérért; a párbajban Csatár győz s megtartja esküvőjét a szép leánnyal; Orlayról azt hiszik, hogy meghalt, mert súlyos sebével a Dunába zuhant s a hullámok elragadták; a legyőzött lovag azonban bosszút esküszik, fölbérelt haramiákkal elraboltatja Zelemért, de a fiatal asszony hű marad férjéhez; Mátyás király üldözőbe veszi a nőrablót, Orlay egy barlangba zárkózik, öngyilkos lesz; Zelemért férje és a király emberei kimentik rabságából. A költő regényes történetnek nevezi ezt az elbeszélést. Hősei a romantikus novellák és drámák megszokott alakjai. A patetikus hangú, sötét arcú bajvívók nem rettennek vissza az emberöléstől, de egy gyönge nő előtt térdre roskadnak. Igazi lélekrajz és korfestés nincs a novellában, de kompozíciója és stílusa dícsérhető. — *Csiga Márton viszontagságai*nak hőse is Mátyás király korában él. A becsületes falusi bíró rossz útra téved, szörnyű dolgokat követ el, végül Isten ítélőszéke elé jut és a pokol kínjaira kerül: álmában. A fantasztikus elemek kidolgozása művészi. — *Szél úrfi* egészen a fantázia játéka, sajátságos tündérrege. Elgondolásának eredetiségével, leírásainak színességével, nyelvének zengzetességével egyformán hat. Szél úrfi földi alakot ölt, családot alapít, de könnyelmű kalandozásainak egyikén öreganyja elfogja, újra tündérré változtatja s most már hiába vágyódik szép neje után, csak szellősóhajtás gyanánt röpködhet körülötte: ez a meséje a kis történetnek. — *A füredi szívhalászat* társadalmi novella. Kajáry sze-

reti Virginiát, de mikor hazatér külföldi útjáról, a leány már Rontó menyasszonya; hogy a szerelmesek ügyét rendbehozzák, Kajáry barátai vízijátékot rendeznek a Balatonon; a játék leple alatt Kajáry megszökteti, majd nőül veszi ideálját. A mese valószínűtlen, a szereplők tetteinek megokolása gyönge, a jellemrajz elég halvány, de az előadás jeles stilisztára vall. — Általában a stílus emeli ki a költőt novellaíró-kortársai közül. A keresettséget és fellengzést éppen úgy el tudja kerülni, mint a feszességet és nehézkességet. Korának neves novellistái még legjobb munkáikban sem mulják felül stílusát. Nem elégedett meg kortársainak témakörével — az akkori nemesházak rajzával és a középkori lovagi históriákkal — hanem új tárgyakat és új formát keresett. A fantasztikus elem kedvelése és sajátságos humora eredeti csillogású elbeszélésekké teszik novelláit.

Mint szini kritikus 1837-ben lépett fel az Athenaeum hasábjain s hat évig bírálta a pesti Nemzeti Színházban előadott darabokat. *Szini kritikái* rövidségükben is tartalmasak, a színészek játékára tett észrevételei különösen becsesek. Az egyéni képességek megnyilatkozását, az összjátékot, a szerepek gondos megtanulását, a magyaros kiejtést, a helyes hangsúlyozást, az ízléses magatartást, a jelmezek jó megválasztását egyformán figyelemmel kísérte. A könyvárusi forgalomba hozott drámákba részletesebben is belemélyedt. A Kegyenc megjelenése alkalmával Teleki Lászlóban örömmel üdvözölte a tehetséges szerzőt, de tragédiájának hőséről úgy nyilatkozott, hogy bosszúja véghezvitelére lélekrázító eszközöket használ s ezzel útá-

latot gerjeszt maga iránt. Katona József Bánk Bánjában is a főhőst tartotta legkevésbé sikerült karakternek, a szerző tehetségéről elismerően szólt, művét ritka tüneménynek mondotta színi hatás tekintetében. Egyébiránt a külföldi színdarabok bírálatában mélyebbre hatolt és biztosabban jellemzett, mert itt nem gátolták az elhárithatatlan személyi kapcsolatok. Magyarországon ebben az időben minden író ismerte egymást, az elismerés szavaira kivétel nélkül számot tartottak, a közvélemény is a jó ügy iránt érzett hazafias kötelességnek vélte a lehangoló észrevételek mellőzését; az idegenből fordított színdarabokkal szemben a kritikust nem kötötte ennyi személyes teher, a külföldi szerzőket szabadabban bírálhatta. A költő, mint kritikus, akkor volt elemében, amikor Dumas, Kotzebue, Raupach, Scribe, Shakespeare színműveiről szólhatott.

*Dramaturgiai töredékei*ben rendszeresen tárgyalta a drámaírás legfőbb elméleti és gyakorlati kérdéseit; körültekintően értekezett a dráma belső értékéről, színi hatásáról, tárgyairól, meséjéről, felépítéséről, kidolgozásáról; kiemelte az eredeti darabok színrehozásának szükségét, rámutatott a színpadi hatás fontosságára, megrótta az érzelgő német színdarabokat; ezekkel szemben mintákul állította fel a francia romantikusok és Shakespeare darabjait; végül a magyar nyelv és irodalom fejlődésének érdekében lelkesen küzdött a dalművek túlságos pártolása ellen. Észrevételeinek egy részét a maga drámaírói gyakorlatából és színházlátogatásának tapasztalataiból vonta le, másik részében felhasználta Lessing, Schlegel, Tieck és mások munkáit. Drámai elméletében sok olyan értékes

tanácsot adott kortársainak, amelyeket ő maga elfeledett követni drámáinak írása közben, de ez természetes következménye az alkotó és bíráló tevékenység között mindenkor szembeszökő különbségnek. A kritikus helyes elveket hirdet, a költőt elragadja az alkotás láza s az ihlet perceiben nem ér rá kicirkalmazni költői tervének minden kis részletét.

Prózai elbeszélésein és dramaturgiai dolgozatain kívül számos kisebb könyvismertetést is írt. Politikai cikkei közül terjedelmével és alaposságával kiválik a Kelet Népéről 1841-ben közreadott bírálata: dícséri ugyan Széchenyi Istvánt, de egyben megvédi Kossuth Lajost és a Pesti Hírlapot. Érdekes a zsidóságról szóló hírlapi cikke. Liberális felfogással védi az 1848 tavaszán üldözőbe vett zsidókat, kívánja számukra a polgári jogok megadását, óhajtja, hogy a keresztény elem egyesüljön az elnyomott fajjal. De ha kárhoztatja is a keresztény lakosságot a zsidók iránt tanusított gyűlöletéért, kénytelen megmondani a zsidóságnak is az igazat: «Európa egyetemes gyűlölete sokkal hangosabban kiált, hogysem ezt okoskodással elnyomni lehessen. A szabadság minden keblet megnyitott, csak a zsidó marad meg sötét, gyanús zárkózottságában. A legmakacsabb faj, mely valaha a világon létezett, szoros összetartása által éppen olyan sértő, mint veszélyes». Azt tanácsolja a zsidóknak: vetkezzék le visszataszító szokásaikat, ne különítsék el magukat a kereszténytől, legyenek igazi hazafiak.

Mint nyelvész korának legtanultabbjai közé tartozott. Alapos elmélyedéssel vitatta Verseghy Ferenccel szemben

Révai Miklós igazát; részt vett a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi munkálataiban, a nagy szótár előkészítésében, a nyelvtani szabályok megállapításában; főkép a helyesírás kérdéseivel foglalkozott szívesen. A magyar helyesírás akadémiai szabályainak ő volt a szerzője; a nyelvtudományi osztály nevében ő emelt szót azon elv mellett, hogy ahány hang van a magyarban, annyi külön egyes betűnk legyen, azaz az összetett mássalhangzók helyett új betűk alkottassanak. Sürgette a régi magyar nyelvemlékek kiadását, a tájszók összegyüjtését. A nyelvújításnak híve volt, de a rosszul alkotott szók ellen ismételten óvást emelt; szófejtéseiben a nyelvfilozófiai iskola elveit követte. Az Akadémia kitűnő magyar-német szótára — a későbbi akadémiai nagy szótár alapja — jórészt az ő munkája; az Akadémia megbízásából Czuczor Gergellyel együtt ő írta azokat a nyelvtani kézikönyveket, melyeknek használatát a magyar királyi helytartótanács hivatalosan elrendelte a hazai középiskolákban.

Családja tagjaihoz és barátaihoz intézett levelei többnyire egyszerű tudósítások napi élményeiről, de egyikbenmásikban megkapó hangon szólal meg a költő is. Ha megemlékezik ifjúkori szerelméről vagy ha a haza sorsa kerül szóba, kifejezései mindjárt fényesekké válnak.

Egyébiránt prózai stílusában nincs meg a költészetét annyira jellemző ragyogás. Gyökeres magyarsággal ír, de körmondatos szerkezetei itt-ott nehézkessé teszik nyelvét.

Költészetének a külföldi irodalmakhoz való viszonyában számba kell vennünk idegen olvasmányait, mintáit,

forrásait. Közelebbi érintkezésbe Ariosto, Byron, Calderon, Homeros, Horatius, Grillparzer, Hugo Victor, Matthisson, Molière, Moore, Moreto, Osszián, Ovidius, Shelley, Schiller, Shakespeare, Vergilius szellemével került. Mint lírikus korán megszabadította költői őserejét ifjúkori példaképeitől, mint epikus csak nagyobb elbeszélő költeményeiben igazodott az eposzok évezredes hagyományaihoz. Drámairói pályáján Shakespearetől tanult legtöbbet. A magyarországi Shakespeare-kultusz egyik legérdemesebb támogatója volt, meghonosította drámairodalmunkban mestere szellemét, jambusos fordításaival példát adott az angol költő művészi átültetésére. Első Shakespeare-fordítása, a *Julius Caesar,* 1840-ben jelent meg; második fordítása, a *Lear király,* élete utolsó éveiben készült. *Julius Caesar*ja igazi mestermű, új korszakot nyitott vele a magyar Shakespeare-fordítások történetében. A filológiai hűség és a világos stilizálás szempontjából akadnak szövegében helyesbíthető mondatok, de költői beleérzése pótolhatatlan érték. Az angol drámairót tolnamegyei nevelősége idején ismerte meg, tragédiáinak szépségeiről gyakran cserélt eszmét barátaival, első színműveiben a lehetőségig híven utánozta példaképét. Nemcsak költői stílusa hasonló, hanem néhány alakjának és jelenetének eredetije is megtalálható Shakespeareben. Hamlet gondolatai különösen mélyen hatottak lelkére.

Vörösmarty jól verselt latinul és németül is. Latinnyelvű költeményei Horatius és Ovidius hatását mutató hexameterek és pentameterek. Ebben a diákkori kéziratos hagyatékban vallásos érzelmeinek és erkölcsi gondolatainak adott kifejezést. (Gyüjteményük Brisits

Frigyes kiadásában: Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Budapest, 1926.) — Németül Pesten tanult meg, a német társalgásban nem volt erős, de jól értett minden szöveget s hibátlanul írt németül. 1827 tájáról maradt egy német költeménye is: Csák. A romantikus verses elbeszélés Fessler történeti munkájának tanulmányozásából sarjadt, erős egyházellenes hangulat érezhető ki belőle, a költő byroni színezéssel rajzolja egy kolostorba zárt leány sorsát. (A befejezetlen kéziratos szöveget Farkas Gyula adta ki: Ein deutsches episches Gedicht von Vörösmarty. Ungarische Jahrbücher. 1929. évf.)

Vörösmarty költészete a külföld kiváló szellemei közül Lenaura és Runebergre hatott. A német költő a marosmenti vén Miskáról és leányáról írt költeményében a Szép Ilonkából nemcsak a kompozíciót és a mese főbb vonásait vette át, hanem az elbeszélés egyes részleteit is. A svéd költő a svédek és a finnek egyik népszerű hazafias énekét, a Vart Land című himnuszt, a Szózat hatása alatt írta. A Szózat svéd fordítása 1845-ben jelent meg Kellgren uralaltáji nyelvtudós tollából a helsingforsi Morgenbladet hasábjain, a sikerült átültetés annyira magával ragadta Runeberget, hogy a finn földről és népről hasonló ódát írt, még a magyar költemény szebb kifejezéseit is átvette. Nem volt ez szellemi eltulajdonítás, hanem a magyar költő remekének nem mindennapi ihlető hatása a svédek nyelvén a finnek dicsőségére. Más eset, hogy egy 1861. évi prágai daloskönyvben a Szózat cseh fordítása mint eredeti cseh nemzeti dal jelent meg a magyar költő nevének említése nélkül.

Kiadások. — Vörösmarty Mihály prózai munkái a Tudományos Gyüjtemény, Auróra, Athenaeum, Pesti Divatlap és Pesti Hírlap évfolyamaiban jelentek meg. — Legjobb gyüjteményük Gyulai Pál teljes kiadásában: Vörösmarty összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. — Leveleinek gyüjteménye: Vörösmarty emlékkönyve. Szerk. Czapáry László. Székesfehérvár, 1900. — Német szöveg nyomán készült fordítása: Ezeregy éjszaka. Arab regék. Tizenegy füzet. Pest 1829–1833. (A füzetes vállalat Trattner Mátyás és Károlyi István könyvkiadó- és nyomdászcég költségén jelent meg. A költő a füzetek címlapján V. M. betükkel jelezte nevét, mások társaságában fordított, ezért a tőle eredő gondos szövegek mellett sok a germanizmusokkal teleszőtt magyarosítás is. A vállalattól később visszavonult, a további

füzeteket mások szerkesztették és fordították. Arab regéinek kétkötetes új kiadása: Pest, 1866. A fordítás előszava szerint: «Azáltal, hogy csakis a Vörösmarty által fordítottakra szorítkoztunk, azt kívántuk elérni, hogy e két kötet Vörösmarty összes munkáinak mintegy kiegészítő részéül tekintessenek». A fordítás később még egyszer megjelent, ezúttal négy kötetben, képekkel díszítve: Budapest, 1884.) — Julius Caesar fordításából az Athenaeum 1839. évf.-ban jelentek meg az első szemelvények. (A fordítást Orosz József lapja, a pozsonyi Századunk, keményen megtámadta: becsmérelte a szöveget, gúnyolta a költőt. A Varga Bálint álnév alatt irkáló kritikus valószínűleg Csató Pál volt.) — A teljes fordítás első kiadása: Vörösmarty Mihály újabb munkái. Négy kötet. Buda, 1840. (Bayer József szerint a költő «ezt az évet a magyar Shakespeare-fordítás történetében határjelzővé avatta. A szószerinti hűség helyett költői lélektől átérzett s művészi, erőteljes magyarsággal visszaadott párbeszédeket találunk a mesterműben, oly egységes gonddal kidolgozva, hogy egyöntetű egész áll előttünk». Shakespeare drámái hazánkban. I. köt. Budapest, 1909.) — Lear király fordítása a költő halála után jelent meg: Lear király. Shakespearetől. Fordította Vörösmarty Mihály. Pest, 1856. (Szövegének végső simítása elmaradt, de azért így is költői szellemű munka.) — Romeo és Júlia fordításába is belekezdett. (Töredék élete legvégéről.) — Mind a három fordítás Gyulai Pál teljes kiadásában: Vörösmarty Mihály összes munkái. V. köt. Budapest, 1885. (Gyulai Pál: «A felületes vizsgáló is észreveheti, hogy Julius Caesar és Lear király fordítása között nagy a különbség».) — A két teljes fordítás a Kisfaludy-Társaság magyar Shakespearejében. (Önállóan is többször.) — Névy László magyarázatos kiadása: Julius Caesar. Ford. Vörösmarty Mihály. Budapest, 1880. (Jeles Irók Iskolai Tára.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. — Ifj. Szinnyei József: Vörösmarty mint nyelvész. Figyelő. 1878. évf. — Gyulai Pál jegyzetei: Vörösmarty összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. — Vozári Gyula: Vörösmarty költői nyelvéről. Figyelő. 1885–1889. évf. — Illéssy János: Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1893. évf. — Kiss Ernő: Vörösmarty mint nyelvész. Váci kegyesrendi gimnázium értesítője. 1895. — Beöthy Zsolt: Vörösmarty Mihály. Budapest, 1900.

— Kiss Ernő: Vörösmarty mint nyelvművész. Magyar Nyelvőr. 1900. évf. — Heller Bernát: Hódolat Vörösmartynak. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1901. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1902. — Kiss Ernő: Vörösmarty levelezése. Erdélyi Múzeum. 1902. évf. — Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. — Bayer József: Szózat Vörösmarty Julius Caesarjáról. Magyar Shakespeare-Tár. 1909. évf. — Radnai Oszkár: Vörösmarty mint prózaíró. Temesvár, 1909. — Bayer József: Vörösmarty megtiszteltetése 1841-ben. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Kiss Ernő: Shakespeare és Vörösmarty. Magyar Shakespeare-Tár. 1911. évf. — Viszota Gyula: Vörösmarty akadémiai folyóirattervezete. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — Viszota Gyula: Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága. Magyar Nyelv. 1911. évf. — Weber Arthur: Shakespeare hatása a vígjátékíró Vörösmartyra. Magyar Shakespeare-Tár. 1911. évf. — Gragger Róbert: Mischka an der Marosch. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Viszota Gyula: Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. Magyar Nyelv. 1912. évf. — Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája. Budapest, 1913. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Budapest, 1914. — Viszota Gyula: Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. — Galamb Sándor: Vörösmarty novellái. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1916. évf. — Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. Budapest, 1916. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Fest Sándor: Shakespearei motívumok Vörösmarty ifjúkori történelmi drámáiban. Magyar Shakespeare-tár. 1918. évf. — Leffler Béla: A Szózat hatása Runeberg Vart Land című költeményére. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Fest Sándor: Shakespearei motívumok Vörösmarty drámáiban. Magyar Shakespeare-Tár. 1919. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum naptárgyüjteményében. Magyar Könyvszemle. 1919. évf. — P. T.: Az elorzott Szózat. Magyar Múzsa. 1920. évf. — Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. Budapest, 1923. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a

szabadságharcig. Budapest, 1925. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Brisits Frigyes: Vörösmarty képzelet-alkata. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Galamb Sándor: Shakespeare-reminiszcenciák Vörösmartyban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Kujáni János: Adalékok a magyar színjátszás és színpadi szavalat történetéhez. Pécs, 1928. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Perényi József: Hutten Ulrik és Vörösmarty Mihály. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Dömötör Sándor: Vörösmarty, a mese és Jókai. Debreceni Szemle. 1931. évf. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A VÖRÖSMARTY-IRODALOM.

Vörösmarty Mihály első méltatója Toldy Ferenc volt. Ő már az 1820-as években behatóan foglalkozott Vörösmarty Mihály irodalmi munkásságával; a csodálat hangján írt a költőről s mikor 1834-ben a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmát megosztották Vörösmarty Mihály és Kisfaludy Sándor között, a megosztás körül felmerült vitában az új nemzedék költőjének elsősége mellett emelt szót. Erdélyi János Vörösmarty-bírálatában már sok volt a kifogás; a bíráló szembehelyezkedett Toldy Ferenccel s helyes észrevételei mellett túlzottan szigorú megjegyzéseket is kockáztatott. Eötvös József és Kemény Zsigmond emlékbeszédei a megértés és hódolat ihletettségében fogantak. Új világításba helyezte a költő pályáját Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza: ma is ebből a klasszikus munkából merítjük a legfőbb esztétikai szempontokat. Gyulai Pál szerint Vörösmarty Mihály hatását aligha közelítheti meg többé magyar költő, ő szabadította fel költészetünket az óklasszikus és a német költészet járma alól, ő szentesítette a képzelet szabadságát. A nagy lírikus és epikus költészetének méltatása évtizedekig Gyulai Pál gondolatkörében mozgott, lassankint azonban eredeti szellemű méltatások is gazdagították az eléggé egyösvényű régibb irodalmat. Beöthy Zsolt,

Horváth János, Schöpflin Aladár, Babits Mihály, Alszeghy Zsolt, Császár Elemér, Berzeviczy Albert, Brisits Frigyes és mások újabb szempontokat vetettek mérlegbe, tanulmányaik nyomán a költő tehetsége és pályája erősebb megvilágítást nyert.

Munkáinak gyüjteményes sorozatai közül legjobb Gyulai Pál nyolc kötetes Vörösmarty-kiadása.

«E kornak, mondja Beöthy Zsolt, a tespedésből tettekre ébredés korának, a szárnyrakapott képzelet szabadságának, a haza jövője felőli mély aggodalomnak s az európai eszmék felé közeledésünknek leghatalmasabb kifejezést Vörösmarty Mihály adott. Kisfaludy Károly körének legfőbb s az egész magyar költészetnek egyik első dísze ő. Nagy tehetsége döntő diadalt szerzett a romanticizmusnak s megalapította a magyar költői nyelvet.» Ha párhuzamba állítjuk Vörösmarty Mihály pályáját Széchenyi Istvánéval, úgy látjuk, hogy a költő alkotásai az ébresztő Széchenyit, a nemzete jövőjéért harcoló Széchenyit és a honfiúi fájdalmában lázongó Széchenyit egyforma művészi erővel fejezik ki. (Zalán Futása: Hitel; Szózat: Kelet Népe; Vén Cigány: Blick.) A magyar költészetnek mindmáig Vörösmarty a legnagyobb nyelvművésze. «Eszmék, alakok, hangok legváltozatosabb és leggazdagabb körének mestere a bölcselmi drámától a röpke dalig, a tragikus eposztól az epigrammáig. Világfelfogásában és kifejező erejében magyar világunknak minden költőnk között leghatalmasabb erkölcsi oktatója.» Világirodalmi mérték szerint is klasszikus költő. «Vannak alkotásai, melyek a világ minden költészetében a legelső sorba kerülnének; költői lelkének vannak elemei, melyekkel méltán foglalhat helyet a legkiválóbbak között; vannak költői hangjai, melyek alig találják párjukat.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. Romemlékek. I. köt. Budapest, 1923.) — Két Vörösmarty van, írja Schöpflin Aladár, a kettő különbözik egymástól. Az egyik Vörösmarty kedves, rokonszenves magyar úr, alakján és beszédén a dunántúli magyar falu bélyege, lantján a haza sorsa. A másik Vörösmarty összetört öregember, a szabadságharc bukásának áldozata, meghasonlott lélek. Az első Vörösmartynak a Szózat a legnagyobb dicső-

sége, a másiknak a Vén Cigány. «Nem véletlen, hogy a Szózat lett a magyarság nemzeti éneke, mert a magyar hazafias érzést a maga összes elemeivel, a magyar földből és történetből kinőtt jellemének teljességében így nem foglalja össze semmiféle más költői mű. Még teljesen szónokias formája is szükséges ahhoz, hogy azzá legyen, ami. Ebben a költeményben Vörösmarty elérte a legnagyobbat, amit elérhetett: öntudatra hozta s formába alakította, ami az emberek millióinak lelkében öntudatlanul és formátlanul élt.» A Vén Cigány hangja más, mint a költő régibb hazafias verseié. «Nincs benne semmi retorika, a költő nem áll tetszetős pózban; úgy ahogy van, tépett lelkével, csapzott hajával, szenvedélytől petyhüdt arcával, kintól dadogva áll elénk. Homályos, egy szál faggyúgyertyával világított alacsony falusi szobában, kupa bor előtt, hol kezébe rejtve arcát, hol a haját borzolva ül egy elkeseredett magyar. Körülötte romlás, a megsemmisülés riasztó árnyéka, szeme előtt szörnyű látományok.» Vörösmartynak ez a legszuggesztívebb erejű költeménye; mintha nem is költői alkotás volna, hanem élő valami; megfog, belénk markol, lenyügöz. «A mai emberhez az öreg beteg Vörösmarty áll közelebb, mert az ő lelkében ismerünk rá jobban a mi ellentétektől szaggatott, diszharmóniák közt vergődő, bénulásában időnkint görcsösen föllobbanó lelkünkre.» (A két Vörösmarty. Nyugat. 1908. évf. Újból: Magyar írók. Budapest, 1917.) — Babits Mihály a lírai kritika megérzésével villantott a költő lelkébe: Vörösmarty az évtizedek során az óriás dolgok költőjévé vált, a világ képei elvesztették előtte halandó arányaikat, nyelve fenségesen csapongott. A nagyságok és kicsiségek egyaránt tragikussá nőttek lelkében. Fájdalmas világérzése ellen három kábítószere volt: a szerelem, a nemzeti munka és a világ szépségeinek látása. Kiábrándult ezekből is, költészete 1844-től kezdve folytonos közeledés a nihilizmus felé. Ez a nihilizmus lázas, kétségbeesett, égő; leghatalmasabb megnyilvánulása a legszebb magyar vers: a Vén Cigány. (Az ifjú Vörösmarty, a férfi Vörösmarty. Nyugat. 1911. évf. Újból: Irodalmi problémák. Budapest, 1917.) — Horváth János szerint irodalmunkban Vörösmarty Mihály a legnagyobb stílromantikus. A magyar költészetben Baróti Szabó Dávidtól Petőfi Sándorig a romantikus stílus uralkodott, a stílus romantikusai művészi hatásúvá csiszolgatták kifejezéseiket; így jött létre Baróti Szabó Dávid pompára törő előadása, Kazinczy mesterkélt selypítése, Kölcsey lágy

harmóniája, Berzsenyi nagyszerű szódagálya s a mindegyiküket felülmúló Vörösmarty sokféle zeneiségű nyelve. A stílus másik faja, a realista stílus, a gondolat szabatos kifejezésére törekedett s a kifejezést nem akarta kiképezni önmagában is hatásos művészi tényezővé. Ez Petőfi, Arany, Gyulai stílusa. A stílromantikus Vörösmarty a népies iránynak is nagy szolgálatokat tett. A naiv népi alakok humoros ábrázolásában, a zsáner-dalban és zsáner-képben az irodalmi népdal kialakulását szerencsésen segítette. Miként stílromantikájában, a népiesség gyakorlatában is kortársai élén haladt. (Forradalom után. Magyar Figyelő. 1912. évf. A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.) — Alszeghy Zsoltnak az a megfigyelése, hogy Vörösmarty lelke egészséges, nyugodt polgárlélek, nem kerget soha metafizikai problémákat, nem építget eredeti világfelfogást, neki elég az embert megbecsülő kereszténység. Keresztény világnézetének különösen három eleme erős: altruizmusa, etikája és a világkormányzó erőben való hite. Katolicizmusa nem a Széchenyié, de azért a kereszténység erkölcsi erői hatják át lelkét. E lélekben a szív a kezdeményező, a szeretet az irányító, csak az a probléma jut el hozzá, amit a szív vet fel az értelemnek. A vallás vigasztalást ad neki mindenre, csak egy dolog tudja a kétségbeesés felé ragadni: a rossz eredete, létezése, fensőbbséges harca. Ha gondolkodó filozófus lenne, beleveszne e probléma örvényébe, de ő a szív embere, a szív pedig az ég felé kívánkozik. (Magyar lírikusok. Budapest, 1921.) — Berzeviczy Albert rámutatott a költő dicsőségének ma sem halványuló fényére: «A legellentétesebb irodalmi irányok és ízlések egyetértenek az ő nagysága, jelentősége elismerésében; ha talán nagy hőskölteményét ma kevesen is olvassák s drámái alig kerülnek színre, lírája változatlan erővel hat ma is és költői nyelve alapja ma is költészetünknek, melynek minden nemesebb terméke ma is az ő szellemi hagyatékából látszik sarjadzani. Versei szellemi közjavunkká lettek, amelyben benne élünk, mint a levegőben, mely környez, melyet nem érzünk, de mely nélkül nemzeti életünk csonka, színtelen, sőt testetlen volna». (Vörösmarty Mihály munkáinak kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. I. köt. Budapest, 1928.) — Brisits Frigyes szerint kezdettől fogva két Vörösmarty-arc bolyong egymás mellett. Az egyik arc a képzelet verőfényétől sugaras, törvénye csak egy van: el kell vinni a valóságot a zene, a látomások, az ihlet messzeségébe.

A másik arc gondolat-viharoktól terhes, vonásait a kultúrából, a történelemből, az emberértékből kiábrándult pesszimizmus dúlja fel. A két arc küzd egymással; amíg az első arc egyedül világít, addig derűs a világ; fölkel azonban a másik arc, ezzel keserű próféták és nyugtalan gondolkodók szoktak végignézni a földön; a képzelet harcol a gondolattal, a költészet a valósággal, az aktív képzelet-arc a passzív gondolat-arccal; végre a derű lassankint belezuhan a kétségbeesésbe. (Vörösmarty Hunyadi Lászlójának töredékei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf.)

Kiadások. — Vörösmarty Mihály 1822-ben adta közre első költeményét, a következő évek során ismét megjelent néhány verse, de nevét nem ezek tették országos hírűvé, hanem első önállóan megjelent kötete: Zalán futása. Pest, 1825. (A maga költségén nyomatta ki Trattner Mátyás nyomdájában.) — Második könyve: Salamon király. Pest, 1827. (Ezt is maga adta ki előfizetés útján.) — A bujdosók. Székesfehérvár, 1830. (A cenzúra akadékoskodása miatt nem nyomathatta ki színművét a fővárosban.) — Csongor és Tünde. Székesfehérvár, 1831. (A pesti cenzor nem engedte meg kinyomtatását, a székesfehérvári cenzor megengedte.) — Vörösmarty Mihály munkái. Három kötet. Pest, 1833. (Kisfaludy Sándor munkáival közösen kapta meg az 1833. évre szóló akadémiai nagyjutalmat. Tartalma: kisebb költemények, Zalán Futása, kisebb eposzok. A gyüjtemény Károlyi István pesti könyvkiadó és nyomdász költségén jelent meg, a költő 1100 pengő forintot kapott a három kötetért. «Alulírtak egymással így egyeztünk. Egyfelől én, Vörösmarty Mihál, átadom T. Károlyi István úrnak tizesztendei szabad nyomtatás és árultatás végett következő munkáimat: 1. Zalán Futását 500 pengőforintért; 2. Cserhalom, Eger, Széplak, Tündérvölgy, Rom, Szomszédvár, Délsziget, Magyarvár nevü hőskölteményeket ismét 500 pengőforintért; 3. Apróbb versezeteimet 100 pengőforintért; s így összesen 1100 azaz egyezer száz pengőforintért. A kikötött tíz esztendő 1833 kezdetétől 1843 kezdetéig terjedvén, ez idő alatt fenn tisztelt Károlyi István úrnak kirekesztőleg nyomtatni szabadsága legyen azon hozzáadással, hogy ami ezen tíz év alatti nyomtatványokból fennmaradand, azt míg benne tart, azontúl is árultathassa, a nyomtatási juss azonban tíz év multával reám, mint tulajdonosra, visszaszállván. Másfelől én,

Károlyi István, elfogadván a nevezett munkákat a kikötött tíz esztendőre, magamat a kitett föltételek pontos megtartására és teljesítésére kötelezem. Költ Pesten, aug. 21-én 1832. Vörösmarty Mihál, Károlyi István.») — Vérnász. Buda, 1834. (Akadémiai jutalommal koszorúzott pályamű.) — Marót bán. Buda, 1838. (Balásházy János gazdasági munkájával közösen kapta meg az 1838. évre szóló akadémiai nagyjutalmat.) — Vörösmarty Mihály újabb munkái. Négy kötet. Buda, 1840. (Az 1840. évre szóló akadémiai nagyjutalommal koszorúzva. Tartalma: költemények, novellák, színművek. A gyüjtemény a költő saját költségén jelent meg. Kevesen vásárolták, mert a könyvkereskedők nem törődtek árusításával.) — Vörösmarty Mihály minden munkái. Tíz kötet. Pest, 1845–1847. (Bajza József és Toldy Ferenc rendezték sajtó alá a Kisfaludy-Társaság megbízásából. Külön egykötetes kiadása: Pest, 1847. A gyüjtemény Kilián György pesti könyvárus költségén jelent meg, a könyvárus a nyolc évre szóló kiadói jogért 1843-ban 2600 pengőforintot fizetett Vörösmarty kezéhez. Az 1850. év végével a tulajdonjog visszaszállt a költőre.) — Vörösmarty minden munkái. Tizenkét kötet. Pest, 1864–1865. (Ezt a teljes gyüjteményt a Vörösmarty-árvák javára Deák Ferenc adta el a legtöbbet ígérő pesti könyvárusnak, Ráth Mórnak. A kiadó Vörösmarty Mihály összes munkáinak tízévi tulajdonjogáért 9000 pengőforintot adott. A köteteket Gyulai Pál rendezte sajtó alá s látta el bevezetéssel és jegyzetekkel. A teljes kiadás mellett több kisebb kiadás is került forgalomba a könyvkiadóvállalat megbízásából.) — Vörösmarty összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (Méhner Vilmos könyvkiadó megvette a költő irodalmi hagyatékát Vörösmarty Bélától és Széll Kálmánné Vörösmarty Ilonától: húszévi tulajdonjogért tizenkétezer forintot adott az örökösöknek. Ezt a teljes kiadást Gyulai Pál rendezte sajtó alá értékes magyarázatok kíséretében. A legjobb kritikai kiadások egyike. A könyváruscég ezúttal is több kisebb kiadást bocsátott közre, hogy a tulajdonjogért adott összeget és nyomdai költségeit minél előnyösebben nyerje vissza a közönségtől.) — Vörösmarty emlékkönyve. Szerk. Czapáry László. Székesfehérvár, 1900. (A költő levelei.) — Vörösmarty Mihály munkái. Hat kötet. Budapest, 1902–1904. (Gyulai Pál kiadása a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Vörösmarty Mihály munkái. Három kötet. Buda-

pest, 1906. (Gyulai Pál kiadása a Remekírók Képes Könyvtárában.) — Vörösmarty Mihály összes költői művei. Budapest, 1907. (Endrei Zalán sajtó alá rendezése. Ötven évvel a költő halála után felszabadult a kiadás joga, ettől kezdve minden korlátozás nélkül bárki kinyomtathatta munkáit, egyes könyvkiadóvállalatok és hírlapok éltek is a jó alkalommal, különféle képekkel díszített és olcsó áron közreadott Vörösmarty-kötetek jelentek meg.) — Vörösmarty-album. Szerk. Salusinszky Imre. Budapest, 1909. (Illusztrált kiadás.) — Kacziány Géza: Vörösmarty utolsó évei és kiadatlan költeményei. A Dongó című amerikai magyar lap. 1913. évf. (Megvan benne a Görgey-vers is, de nem az eredeti kézirat nyomán, hanem annak valamelyik másolatából leírva.) — Alszeghy Zsolt: Vörösmarty-breviárium. Budapest, 1924. (A költő pályája jellemző szemelvényekben.) — Tolnai Vilmos: Vörösmarty Görgey-verse. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. (A vers szövege a költő eredeti fogalmazványa nyomán.) — Brisits Frigyes: Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Budapest, 1926. (A kéziratokból kiásott ismeretlen versek a költő fejlődésének igen értékes emlékkövei.) — Vörösmarty Mihály munkái. Berzeviczy Albert bevezetésével. Négy kötet. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.) — Kisebb kiadások különösen a következő irodalmi vállalatokban: Olcsó Könyvtár, Jeles Írók Iskolai Tára, Kner-Klasszikusok.

Fordítások. — A magyarországi német közönség korán megismerkedett a költővel: Toldy Ferenc 1828. évi Handbuchja Paziazi Mihály pesti ügyvéd és Tretter György pesti tisztviselő fordításában több szemelvényt hozott verseiből. (Mailáth János gróf is lefordította néhány költeményét.) — Bowring: Poetry of the Magyars. London, 1830. (Angolra fordított magyar költemények gyüjteménye. A fordító neves politikus, diplomata és világjáró.) — Steinacker Gusztáv: Pannonia. Blumenlese aus dem Felde der neueren ungarischen Lyrik in metrischen Übertragungen. Lipcse, 1840. (A fordító evangélikus lelkész és tanár.) — Kellgren: Ungersk nationalsang. M. Vörösmarty. Morgenbladet, helsingforsi svéd lap. 1845. évf. (A Szózat svéd nyelven. A fordító később a helsingforsi egyetem tanára. Verses fordítása egy költői almanachban is megjelent: Necken. Poetisk Kalender. Helsingfors, 1845.) — Treumund Gusztáv: Herzensklänge aus Ungarn.

Lipcse, 1846. (A fordító: Steinacker Gusztáv.) — Greguss Ágost: Ungarische Volkslieder. Lipcse, 1846. (Megvan benne többek között a Puszta Csárda fordítása. A fordító ebben az időben végezte egyetemi tanulmányait Németországban.) — Stier Teofil: Sechsunddreissig ungarische Gedichte. Halle, 1850. (Berzsenyi-, Kölcsey- és Vörösmarty-költemények német fordítása. A fordító németországi gimnáziumi igazgató.) — Bucheim Adolf és Falke Oszkár: Nationalgesänge der Magyaren. Öt füzet. Kassel, 1850–1851. (Megvan benne többek között a Búvár Kund fordítása.) — Pulszky Ferencné Walter Terézia: Memoirs of a Hungarian Lady. Két kötet. London, 1850. (Német fordítása: Lipcse, 1850. A Szózat angolul és németül. A fordító férjével együtt külföldre menekült az osztrák önkényuralom elől.) — Vasfi és Benkő: Ungarische Nationallieder. Braunschweig, 1852. (Az egyik fordító Eisler Mór nyitramegyei származású menekült orvos; a másik fordító Kertbeny Károly hírlapíró.) — Kertbeny Károly: Album hundert ungarischer Dichter. Drezda, 1854. (Magyar költemények német verses fordításai életrajzi adatokkal.) — U. az: Gedichte von Michael Vörösmarty. Pest és Lipcse, 1857. (A költő válogatott költeményei németül.) — Saint-René Taillandier fordítása a Revu Des Deux Mondes 1860. évfolyamában. (A Szózat franciául.) — Emléklap 1860-ból. Melléklet a Vasárnapi Ujság 1861. évf. 1. számához. (A Szózat fordítása német, francia, angol, olasz, szlovén, tót, román, szerb és vend nyelven.) — Vörösmarty Szózata görögül Télfy János által. Pest, 1862. (A fordító, Télfy Iván, a pesti egyetemen a görög nyelv és irodalom tanára.) — Ring Mihály: Ban Marot. Pest, 1872. (Verses fordítás. A fordító pozsonyi tanár.) — Butler: Hungarian poems and fables. London, 1877. (Angol antológia.) — Handmann Adolf: Pannoniens Dichterheim. Stuttgart, 1879. (Magyar költők német antológiája. A fordító budapesti postatakarékpénztári igazgató.) — Hoffmann Pál: Michael Vörösmarty's ausgewählte Gedichte. Lipcse, 1895. (A fordító a budapesti egyetemen a római jog tanára.) — Jekel Péter: Vörösmarty. Ausgewählte Gedichte. Sopron és Lipcse, 1901. (A fordító a belügyminisztériumban miniszteri tanácsos.) — Ezenkívül számos más fordítás: így Kosztka György pécsi tanáré 1900-ban (Zalán Futása németül), Gärtner Henrik nagyváradi tanáré 1904-ben (Csongor És Tünde németül), Silvino Gigante fiumei tanáré

1911-ben. (Zalán Futása olaszul.) A Cserhalomnak három német fordítása jelent meg: Tretter Györgyé 1828-ban, Pachler Fausté 1878-ban, Stier Teofilé 1879-ben; angol fordítása Browningtól 1830-ban.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Toldy Ferenc: Esztétikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Tudományos Gyüjtemény. 1826–1827. évf. (Külön is: Pest, 1827.) — Erdélyi János: Vörösmarty minden munkáiról. Irodalmi Ör. 1845. évf. (Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Eötvös József: Vörösmarty Mihály. Emlékbeszéd a M. T. Akadémiában. 1858. (Báró Eötvös József összes munkái. VIII. köt. Budapest, év nélkül.) — Kemény Zsigmond: Vörösmarty Mihály. Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban. 1864. (Báró Kemény Zsigmond összes művei. XI. köt. Budapest, 1907.) — Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. (Azontúl többször.) — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. VIII. köt. Budapest, 1874. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Pintér Kálmán: Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Budapest, 1897. — Beöthy Zsolt: Vörösmarty Mihály. Budapest, 1900. — Szász Károly: Vörösmarty Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Horváth János: Forradalom után. Magyar Figyelő. 1912. évf. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Galamb Sándor: Vörösmarty novellái. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. évf. — Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Alszeghy Zsolt: Magyar lírikusok. Budapest, 1921. — U. az: A XIX. század magyar irodalma. Budapest. 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. I. köt. Budapest, 1923. — Horváth János: Vörösmarty. Napkelet. 1925–1926. évf. — Császár Elemér: A Zalán Futása. Budapest, 1926. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Kristóf György: Három jellemzés. Kolozsvár, 1927. — Brisits Frigyes: Vörösmarty képzelet-alkata. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom

története. II. köt. Budapest, 1930. — Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok. Minerva. 1930. évf. — Császár Elemér: Csongor És Tünde. Budapesti Szemle. 1931. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A KÖLTÉSZET.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Fazekas Mihály.
Magyaros költők.
Pázmándi Horvát Endre.
Aranyosrákosi Székely Sándor.
Deákos költők.
Kis János.
Németes költők.
A népköltészet.

FAZEKAS MIHÁLY.

Csokonai Vitéz Mihály halála után Fazekas Mihály (1766—1828) maradt a népies szellemű líra és verses elbeszélés egyetlen művelője Debrecenben. Megénekelte a természet szépségeit, az élet örömeit, a tavaszt, a telet, a szerelmet, a virágokat, a bort, a barátságot. Bánkódó sorokat írt barátai halálára, versbe foglalta filozófiai szemlélődéseit. Nem volt feltűnőbb jelenség a lírában, strófáiból többnyire hiányzott a könnyedség, nyelvét debreceni tájszókkal keverte, de néhány pusztai dalából az Alföld üde levegője áradt. *(Hortobágyi dal, Nyári esti dal.)* Az óklasszikus versformákat is szerette, a rímes időmértékes verseléstől sem idegenkedett; a dal és elégia, a bölcselő és tanítóköltemény fajait sorra próbálta.

Debrecennek ez az érdemes munkásságú poétája és tudósa *Ludas Matyi* (1815) című, «eredeti magyar regéjével» állított örök emléket nevének. Tárgya: hogyan veri meg földesurát három ízben is Ludas Matyi, a leleményes jobbágyfiú. Matyi otthon lopja a napot mindaddig, míg egyszer csak elúnja édesanyja szidalmait s elhatározza, hogy szerencsét próbál. Behajtja anyja libáit a döbrögi vásárra, itt azonban baj éri. Feleselni kezd Döbrögivel, a hatalmas földesúrral, messze környék rettegett zsarnokával s a kegyetlen nemesúr nemcsak libáit szedi el,

hanem még ötven botot is veret rá. Matyi háromszoros bosszút fogad, egy idő mulva mint vándorló ácsmester érkezik Döbrögi kastélyába, kicsalja a nemesurat az erdőbe, ott kegyetlenül elveri. Másodszor mint német katonaorvos férkőzik Döbrögi betegágyához s újból meghusángolja a zsarnokot. A földesúr most már húsz lándzsás legénnyel őrizteti magát, de azért nem tud megmenekülni harmadik megveretésétől. Fogadalma teljesítése után az agyafúrt legény búcsút mond Döbröginek, a megkínzott nemesúr magábaszáll, azontúl becsületesen bánik embertársaival.

Van ennek a verses mesének néhány pompás részlete és igazán jóízű magyarsággal megverselt jelenete. Igy mindjárt az elején az özvegy édesanya veszekedése mihaszna fiával. Mit nem gondol a rossz fiú! Még vásárba akar menni a ludakkal! «Korhely, léhűtő! Majd a vásárra! Pokolba! Mit keresél az egész nyáron? Jobb, hogyha dologhoz Látsz itthon: az anyó igy s igy mocskolta le Mátyást.» De amit Matyi föltesz a lelkében, ki nem veri azt onnan sem tűz, sem víz; addig könyörög, míg édesanyja bele nem egyezik tervébe: Bánom is én, csak csinálj már valamit, mert nagy bűn a henyélés! «Kedve derül Matyinak, szerez egy jó kézbeli fütyköst S a sutból kivon egy pókháló-lepte tarisznyát.» Az özvegyasszony kenyeret, szalonnát, sót, fokhagymát, túrót rak a tarisznyájába, a fiú húsz ludat kiszakít a falkából, anyjának minden jót kíván s elballag hazulról.

A földesúrral való jelenet mozgalmas kép. Kevélyen sétálgat fel és alá Döbrögi nemesúr a birtokán zajló

vásáron, mindenki alázatosan köszönget neki, csak Matyi nem emeli meg süvegét. Döbrögi összeszidja: Ejnye, gazember! «Nem tudod, itt ki az úr? Majd emberségre tanítlak! Hol vagyon a süveged? Mi ezen lúdaknak az ára?» A fiú hetykén felelget, Döbrögiben forr a méreg; nosza három hajdú toppan elő, Matyit a kastélyba cibálják, kegyetlenül megbotozzák; Döbrögi karosszékében ülve élvezi a hóhérmunkát. Matyi így szól, mikor feltápászkodik: «Én, uram, a fizetést köszönöm; ha az Isten erőt ád S életben megtart, majd megszolgálom; azért csak Rójja fel a kapufélfájára, hogy el ne felejtse: Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza!» Agyba-főbe verik, hajánál fogva jól meghurcolják, úgy dobják ki a kapun. A fiú újból visszakiált: «Osztán háromszor veri meg Ludas Matyi kendet!» A kívül álló sokasághoz is odaszól: «Majd meglássátok, háromszor megverem azt, la!» Kineveti mindenki, de kivált a Döbrögi-háznál: «Őrületes szavain Matyinak hahotára fakadtak».

Szörnyű a bosszúállás ördögi mérge. A jobbágyfiú idegen városokban barangol, mesterségeket tanul, pénzt kapar össze. Döbrögi házánál már senki sem gondol rá; nem is sejtik, hogy az ő személye lappang annak az olasz külsejű ácsmesternek az alakjában, aki egyszer csak megjelenik az épülő Döbrögi-kastély környékén s arra vállalkozik, hogy az épület tetejének tetszetősebb formát ad. Nem kell egyéb a munkájához, mint erdő és szálfa. «Ó, mond Döbrögi, nincs a földön oly jeles erdő, Mely az övénél jobb s gyönyörűbb fát tudna nevelni.» A nemesúr mindjárt befogat hintajába, kikocsizik Matyival az erdőbe,

nyomukban az ispán kétszáz fejszés jobbággyal. Járja a roppant tölgyest Matyi, kijelöli a fákat, elosztja a fejszéseket, azután beljebb megy az erdőbe, van ott talán még szebb fa is. Sűrű völgybe érnek Döbrögivel, itt az alkalom a bosszúállásra: «Nem vagyok én, uram, ács; hanem a Ludas Matyi, úgymond, Kit kend megcsapatott és elrablotta libáit S háromszor fogadá, hogy visszapüfölgeti kenden. Ez most hát első! Vág egy nagy tölgyfahusángot S azzal tarkótól talpig meghányja keményen». Hasztalanul hánykolódik Döbrögi, a bosszúálló legény a fához kötözi, száját betömi mohával, a verés után kikeresi zsebéből libáinak árát s elillan az erdőből. A nap már lemenőben, a fejszés parasztok ácsorognak, nem jön az úr, nem jön az ács. Végtére az ispán nem veszi tréfára a dolgot, kurjongatni kezd, a jobbágyok is kiáltoznak, nem felel senki. Megszeppen az ispán, megindul a fejszésekkel, felkutatják az erdőt; egy helyen olyan horkantást hallanak, mint mikor a vadkant megdöfik és a sebzett állat vérében hörög. Rémület lepi meg a parasztokat, uruk a fához kötve, öltözete szétszaggatva; elvágják a gúzst, kiszedik szájából a mohát, a rémült ispán alig tudja szóra bírni gazdáját. «Ó fiaim, vigyetek szaporán, mert meghalok, úgymond.» A jó emberek ölükbe szedik, kocsiját kibélelik fűvel, puha fekvést készítenek neki, úgy viszik vissza kastélyába.

«Hát, Matyi, hol jár most, váltig keresik, de az éjnek Jó oltalma alatt hamar által ment a határon.» A vakmerő legény máris megjelenik a Döbrögi-kastély környékén, katonaorvosi egyenruhában követel kalauzt a falusi bíró-

tól, a bíró földesurához fut, a gyógyulófélben levő Döbrögi rimánkodva küldi embereit az orvos után, hogy nézze meg agyongyötört testét, ha Istent ismer. Matyi eleinte kéreti magát, azután bemegy a kastélyba, megvizsgálja a beteget, halálosan veszedelmesnek látja állapotát. Doktori módon rábök homlokára: Fürdővizet és füveket szaporán! Szalad a kastély népe, rohan az erdőbe a gyógyító növényekért. Megy az ispán, szolga, poroszló; rohan a hajdú, kukta, szakács, kertész, szobalány, béres, strázsa, kocsis, fullajtár, bába, favágó. Matyi egyedül marad a beteggel, megkötözi a szerencsétlen földesurat: «Nem felcser vagyok én, hanem a Lndas Matyi, kit kend Megveretett s lúdját elvette». Essünk csak át a második verésen; ha a jó Isten erőt ád, a harmadik verés se fog késni. Rútul eldöngeti Döbrögit, lúdjai árát magához veszi, paripára ugrik, elnyargal. Hazajön a füvészhad az erdőről: «Beszalad egy szobalány, meglátja az úr csudaképét, Elsikkantja magát, kifut, összerikoltja az udvart. Egyik kérdi, mi baj? Másik, hogy hol van az orvos? Kulcsolják kezüket, tanakodnak, hogy ki az ördög Fojtá bé ismét száját nagyságos uruknak?» Döbrögi félholt, csak lassan suttogja: Ludas Matyi kínozta agyon. Lóra kap az egész környezet, kergetik az orvos hült nyomait, hasztalan az erőlködésük.

A nemesúr valahogyan mégis csak kiheveri Mátyás kezeszenyjét, de most már óvatos: «Húsz lándzsást csak azért tartott, hogy tíze napestig, Tíze viszont éjjel mindég őrt álljon az udvar Környékén». Ha kikocsizott: «Tíz lándzsás lovagolt mindenkor hintaja mellett». A Ludas Matyi-

név annyira fészket vert szívében, hogy kiölette a vidék valamennyi lúdját, mert hacsak lúdtollat látott is, azonnal elájult. Országos vásár van éppen, Ludas Matyi jó pénzért felfogad egy lovas legényt, hogy mikor Döbrögi az erdő mellett hajt el hintajával, kiáltsa el magát: ő a Ludas Matyi és nyargaljon el. A sihedernek kitűnő lova van: «Mellé szöktet a hintónak, tudod-é, uram, úgymond, Hogy ki vagyok? Tudd meg, Ludas Matyi én vagyok! Uccu! Rajta, legény! Ordítja az úr. Egyszerre utána Hajt a tíz lándzsás, de mihaszna, nyomába se hágnak». Most előbújik az erdő széléről az igazi Ludas Matyi: Mit bámul az úr? Ime, itt van az, akit egykor megveretett, akinek a lúdját erővel elvette. Ha a mennykő Döbrögit azon nyomban megütötte volna, talán könnyebb dolga lett volna szegénynek. «Ott Matyi szánakozás nélkül megverte, utólszor S erszényét a lúd árába viszont kiürítvén, Mondja: ne féljen az úr, már többet nem verem én meg. Azzal lóra kapott s elment dolgára örökre.» Döbrögi most már magába száll; belátja, hogy vétkezett; felsóhajt: «Az Isten így bánik s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal». Büntetésének vége, hazatér kastélyába, elküldi maga mellől húsz lándzsását, nem erőszakoskodik többé: «És törvénytelenül nem bánt, hanem úgy, ahogy illik, Embertársaival jól is végezte világát».

A négy részből álló verses elbeszélés nevezetes mozzanat a magyarországi demokratikus eszmék fejlődésében. Mese az elnyomott parasztság védelmére, história a földművelő jobbágynép vigasztalására. Olyan merész a célzata, hogy szinte egyedül áll a maga korának epikájá-

ban. Hogy szerzője milyen forrásból vette meséjét, nincs kiderítve. Költeményét jó ideig egészen eredeti mesének tartották, de a körülményesebb utánjárás meggyőzte a kutatókat arról, hogy ugyanez a mesetárgy úgyszólván minden európai nép költészetében megvan. A magyar népköltési gyüjteményekben nem található Ludas Matyi-mese, valószínű tehát, hogy Fazekas Mihály külföldi forrásból merített. De vette bár ezt a mesét valamelyik francia vagy német olvasmányából, dícséretére válik, hogy eredeti zamatú magyar feldolgozást adott. Mesemondása elejétől végig mulattató, kompozíciója kerek, jellemzése találó. A leíró részeket könnyedén dolgozta ki, az elbeszélő részeket fordulatosan írta meg, a párbeszédes részeket hatásosakká tette. Öröme telik elszánt hősében, biztos kézzel fonja a mese szálait, szelleme gyökeresen népies. Egészében és részleteiben jobb ez a kis verses elbeszélés, mint akármelyik, előtte megjelent víg elbeszélő költemény, Csokonai Vitéz Mihály Dorottyáját kivéve. Népiességének még a hexameteres versforma sem ártott.

Kazinczy Ferenc nem a legjobban vélekedett a Ludas Matyiról; ez érthető, ha tudjuk, mennyire szerette a széphalmi mester a németes érzelmességet és a finomkodó modort. Véleményét 1804-ben meg is írta Fazekas Mihálynak; a szerény költő Kazinczy Ferenc észrevételei miatt hevertette kiadatlanul költeményét. (Kazinczy Ferenc levelezésének kötetei.) — Toldy Ferenc sem talált sok dícsérnivalót a verses elbeszélésben. «Ez az első demokráciai iránydarab irodalmunkban. Azonkívül tárgy, érzés, szólásmód a népé; formája is, a hexameter, jól van választva, de pompa és numerus nélkül lévén, hiányzik vers és tartalom közt azon ellentét, mely szerencsésebb kezelésnél a furcsának hatását annyira emelheté.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Beöthy Zsolt kiemelte, hogy

e népies tréfás elbeszélés művelődéstörténeti fontosságú is, mert az első irodalmi támadás az elnyomott jobbágyság érdekében. A hexameteres versformának komoly méltósága éles ellentétben áll az alantjáró tartalommal és előadással, ez a szembenállás a komikum emelésére szolgál. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — A XIX. században, írja Tóth Rezső, a Ludas Matyi az első magyar mű, melyet az elnyomott népért írtak. Irodalmi becse mellett ez adja meg nem csekély történeti értékét. Fazekas Mihály alig pár évvel a Martinovics-összeesküvés fenyegető példája után előlép s van bátorsága, hogy a könnyű tréfa leple alatt komoly tanulságokat vonjon le a nép nehéz sorsából. Költeménye esztétikai szempontból kiemelkedik régi irodalmunk tréfás szépirodalmi munkái közül, alakjai kiválóan jellemzettek, párbeszédei drámai elevenségükkel tűnnek ki. A költő szép stílusa a természetfestésben, az esteledő vad erdőség leírásában, különösen megkap bennünket. (Fazekas Mihály versei. Budapest, 1900.) — Négyesy László szerint a költő célzata Ludas Matyijával nem volt demokratikus, csak filantrópikus; nem jogokat sürgetett a nép helyzetének javítására, hanem emberies bánásmódot; verses elbeszélése a körülmények alakulása következtében vált demokratikus irányművé. Hőse a nép kedves ismerőse lett, e hősnek a nép szellemébe való iktatása a költő érdeme. Munkájának nyelve és verselése is figyelmet érdemel. Szebben és költőiebben sokan verseltek, de a természetes beszédmódhoz közelebb álló hexametereket senki sem írt nálunk Arany János Elveszett Alkotmányáig. (Gróf Gvadányi József és Fazekas Mihály. Budapest, 1904.) — Csodálatos, mondja Kéky Lajos, mily könnyedén és természetesen tudta Fazekas Mihály hexameterekké formálni népies zamatú mondanivalóit. «Történetét a középkorba, a kereszteshábórú idejébe teszi azért, hogy célzatának korszerűségét elburkolja és ne hívja ki a cenzor tilalmát. De viszont könnyen kivehető volt, hogy ez a célzat a korabeli földesúri zsarnokság ellen fordult. Ez a demokratikus vagy legalább is demofil célzat egyik magyarázata a munka nagy hatásának.» (Ludas Matyi kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. Budapest, 1928.)

Fazekas Mihály 1766. január 1. körül született Debrecenben. Jómódú református szülők gyermeke volt, tudományos pályára készült, de tizenhat éves korában kimaradt a debreceni kollégiumból és fel-

csapott huszárnak. Tizennégy évig katonáskodott. A közlegénységen kezdte, mint főhadnagy vonult nyugalomba, azontúl a debreceni civis csendes életét élte. Korán elhúnyt felesége a híres debreceni orvosnak, Weszprémi Istvánnak, volt a leánya. Két sógorának, Diószegi Sámuel debreceni református lelkésznek és Földi János hadházi kerületi orvosnak, társaságában irta a híres Debreceni Füvészkönyvet, a magyar növénytani irodalom egyik legjelentékenyebb alkotását. Magábavonuló, csendes ember volt, szülővárosának tisztes polgára. A debreceniek javát lelkén viselte, részt vett a közügyek intézésében, tudományos foglalkozása mellett még kalendáriumot is szerkesztett polgártársai okulására. 1828 február 23-án halt meg Debrecenben.

Adatok Fazekas Mihály életéhez:

1766. — Fazekas Mihály születésének éve. Január 6-án keresztelik meg Debrecenben. (Születésének napja nincs bejegyezve a debreceni református egyház anyakönyvében. Atyja: Fazekas Mihály gyógykovács és állatorvos; anyja: Nagy Mária. Három leánytestvére van. Szülei vagyonos emberek, de valószínűleg nem-nemes származásúak.)

1782. — Ez év tavaszáig a debreceni református kollégiumban végzi tanulmányait. Kimarad az iskolából, beáll az egyik huszárezredbe közkatonának. (A hevesvérű ifjú elégedetlen egyhangú kollégiumi életével, nincs kedve a papi pályához, tanárai sem bánnak vele kedve szerint. Az iskolai tárgyak közül csak a botanikát szereti.)

1790. — Nyolcévi katonai szolgálat után előlép hadnaggyá. Huszonnégy éves. (Míg a nemesifjakat néhány hónapi szolgálat után kinevezik tisztekké, a polgári származású katonáknak, mégha tanult ifjak is, évekig kell szolgálniok közlegényi sorban és altiszti rendfokozatokban. A tiszti előléptetés így is kivételes dolog. Fazekas Mihály hadnagyi rangjához bizonyára jó segítő volt II. József török háborúja s ebben a debreceni diák vitézi magatartása. Moldvai táborozásuk idején megsebesül, az egyik ütközetben elveszti hüvelykujját.) Szabadságot kap, hazamegy Debrecenbe, szülei már nem élnek. (Testvéreivel megosztozik az apai örökségen, földjeit bérbeadja, ismét bevonul ezredéhez.)

1796. — I. Ferenc francia háborújában a Rajna mellett harcol ezredével. Az év végén mint «nyugalomra lépett császári királyi felhadnagy» tér vissza szülővárosába. Harminc éves. (Háborús szolgálatá-

ban egyik emléke a következő eset. Egy francia városban néhány órai szabad rablás megengedésével jutalmazzák a katonaságot és büntetik a város népét. Fazekas Mihály bemegy egy úri házba, a könyvszekrényből kivesz egy könyvet, a sarc egész ideje alatt olvas, utána a könyvet visszateszi a helyére s meghajtva magát kifelé indul. A házigazda hálás köszönetet mond nemeslelkűségéért s egy értékes zsebórát eröltet rá emlékül.) A katonaságból végképpen kiábrándul. Felvilágosodott filozófussá lesz, megbecsüli polgári nyugalmát, örül a szabad életnek. Nőül veszi Weszprémi István leányát, gazdálkodik és olvasgat, szép kertes házában virágait ápolgatja. (A város tudományos emberei gyakran megfordulnak otthonában, Csokonai Vitéz Mihály is szívesen elüldögél vele egy-egy kancsó bor mellett. A botanika mellett kedvenc foglalkozása a csillagászat.)

1804. — Megküldi bírálatra Kazinczy Ferencnek a Ludas Matyi kéziratát. A bírálat meglehetősen kicsinylő és elkedvetlenítő. (A fulánk megmarad a költő lelkében, bár még egy ideig barátságosan levelezik Kazinczy Ferenccel. A nagytekintélyű irodalmi vezér így nyilatkozik egyik barátjához írt levelében a debreceni költőről: «A főhadnagy Fazekas Mihály úr köszöntését gyönyörűséggel vettem. Nem szükség mondanom, hogy szeretetreméltó ember, noha sokban paradoxus, még pedig akarva az. Az a legnagyobb kár benne, hogy forró barátja a németnek. Csokonainak kedves barátja s poetizáló s botanizáló társa volt és Csokonai hozzája a lélek fiziognomiájában igen sokat hasonlított». Fazekas Mihály nem annyira a németnek volt a barátja, mint inkább Napoleonnak mélységes gyülölője. Egyik költeményében a «nemzetek vérében uszkáló világ zsiványának» nevezi a franciák császárát. Kortársaival együtt ő is rettegett Európa leigázójától, emberszerető szívét bántotta az örökös vérontás.)

1806. — Az árkádiai pörben szembekerül Kazinczy Ferenccel. Indulatosan védi szülővárosát. (Az irodalmi pörlekedés a Csokonai Vitéz Mihály síremlékére tervezett felirat eszméjéből indul ki, a debreceniek sértőnek találják a széphalmi mester által ajánlott sorokat: «Árkádiában éltem én is». Fazekas Mihály kérdőre vonja levelében Kazinczy Ferencet, a széphalmi mester hiába mentegetődzik, a személyét gyülölő debreceni értelmiség nem hisz neki. Fölényes válasza még jobban felingerli a debrecenieket: «Én azon többé megbotránkozni

nem fogok, ha Debrecen rajtam megbotránkozik; én azt, ha Debrecen meg nem ért, ezután mindig meg fogom érteni». Soraihoz hozzáteszi: «Minden debreceniség és antidebreceniség mellett szeressük egymást s maradjunk barátok, főhadnagy úr! Éljen az úr szerencsésen, köszöntse barátaimat s ajánljon kedves emlékezetükbe!» Fazekas Mihály a nyilvánosság elé viszi bizalmas levelezésüket s a Hazai Tudósítások hasábjain megtámadja Kazinczyt, aki «nekirohan egy egész publikumnak, Debrecennek s az ellen vad öklelődzéssel dúl-fúl. Én nem győztem eléggé csodálni, mily hidegvérrel vették hazámfiai ezen alacsony rágalmaztatást. Szánták inkább annak szerzőjét, mint nehezteltek rá». Kazinczy válasza most már indulatos és szarkasztikus: «Ilyen eljárásra nekem nincs fegyverem. Megvetéssel fordulok el tőle a publikumhoz. Azonban Debrecen nem vétkes. Valóban nem az. Elégtételképpen vallom ezt, nyilván és világosan. Mindazok a jámbor lakosai a megrágalmazott városnak, akik kényük szerint élnek egy napról más napra, akik magukat tudományos dolgokba be nem avatják, hanem az minden dolguk, hogy kimennek a piacra s ezt kérdik: hogy a feje a káposztának s mire tartjuk azt a hitvány sertést? mindazok, kik elég bölcsek tudni, hogy az élte igazán jól napjait, aki úgy suhant bé ebbe a világba s úgy suhant ki belőle, hogy senki sem sejtette meg, hogy itt volt: mindezek valóban nem vétkesek». Az írók egy része Kazinczy mellé áll, leveleikben erősen szidják Fazekast, maga a széphalmi mester is ki-kitör vádlója ellen. Később lecsillapodik, hajlandó a debreceniekkel való kibékülésre, de Fazekassal való barátsága félbeszakad.)

1815. — A Ludas Matyi első kiadása Bécsben. (A kéziratos másolatokban bujdosó mű szövegét Kerekes Ferenc bécsi egyetemi hallgató, a későbbi debreceni matematikustanár, nyomatja ki; a szerző meglepetve ismer a füzetben a maga munkájára; bosszankodik is, mert 1804 óta már átdolgozta verses regéjét. Kérésére 1817-ben Márton József bécsi egyetemi tanár újból kiadja a megjobbított elbeszélő költeményt.)

1819. — Elvállalja a Debreceni Kalendárium szerkesztését. Haláláig ő állítja össze évről-évre a naptárt. (Ebben az időben már fanyar a kedélye. Feleségét korán elvesztette, régi barátai rendre kidőltek mellőle, a derűslelkű férfiúból mogorva öregúr lett.)

1828. — Február 23-án meghal Debrecenben. Hatvankét éves. (Halálának oka szárazbetegség: tuberkulózis. A debreceni református

egyház halálozási anyakönyve szerint igen szép halotti pompával temették. «Prédikállott felette főtiszteletű szuperintendens Budai Ezsaiás úr. A nemes tanulóifjúság s városunknak minden renden levő elöljárói s alattvalói szomorúan kísérték ki ezen ritka nagyembert, aki akár lángeszére s mély tudományára, akár fabriciusi karakterére nézve megérdemli, hogy a két magyar haza — Magyarország és Erdély — kevés választottjai között helyet foglaljon.» A bécsi Magyar Kurir debreceni tudósítója szerint: «Az ő halála általános szomorúságot okozott, úgy mint akiben mindenek egy példás és feddhetetlen életű férfiat tiszteltek, sokan hű barátot, nyájas és kellemes társalkodót vesztettek el. Óhajtanánk, hogy sok szép, elmés és könnyen folyó versezetei összeszedve világot láthatnának». Ezekkel a szavakkal siratják az elhúnytat a pesti Hazai Tudósítások is.)

1898. — Debrecen dombormüves emléktábla felállításával újítja meg a költő és botanikus emlékét. (Az érdemes férfiú háza helyén ekkor már bankpalota áll, erre helyezik az emléktáblát.)

Kiadások. — Fazekas Mihály első, nyomtatásban megjelent könyve: Magyar füvészkönyv, mely a két magyar hazában találtatható növényeknek megismeréséhez vezet, a Linné alkotmánya szerint. Két rész. Debrecen, 1807. (Diószegi Sámuel társaságában, Földi János hagyatékának felhasználásával.) — Ennek kiegészítése: Orvosi füvészkönyv, mint a Magyar Füvészkönyv praktikai része. Debrecen, 1813. (A magyar botanikai műnyelvet ezek a kötetek alapították meg. A hazai növények leírása önálló megfigyelések alapján készült.) — Csak ezek után következett név nélkül: Ludas Matyi, eredeti magyar rege négy levonásban. Bécs, 1815. (Ezt a kiadást a szerző tudta nélkül nyomtatták ki. Kézirata másolatban került Bécsbe. A verses elbeszélés első hiteles szövegű kiadása 1817-ben jelent meg ugyancsak Bécsben. A szerző ötven sorral kibővítette s elejétől végig gondosan átjavította költeményét. A későbbi kiadók közül a lelkiismeretesebbek ezt a bécsi második kiadást vették alapul munkájukban. A ponyvakiadások sora már 1815-ben megindult. Balog István 1838-ban színdarabot írt a verses elbeszélésből, később Tatár Péter tündéries históriában dolgozta fel a népszerű mesét.) — Csillagóra, melyből aki a jelesebb állócsillagokat ismeri, az esztendőnek minden tiszta éjjelén és annak minden részeiben megtudhatja, hány óra és fertály légyen. Debrecen,

1826. (Népszerű csillagászati tájékoztató.) — Fazekas Mihály versei. Összeszedte Lovász Imre. Pest, 1836. (A Ludas Matyin kívül a költő haláláig csak néhány Fazekas-vers jelent meg nyomtatásban. Költeményeinek első gyüjteményes kiadását Lovász Imre mezőtúri orvos rendezte sajtó alá. Ebben a kötetben a Ludas Matyi az 1817. évi második kiadás hiteles szövegével jelent meg.) — Fazekas Mihály versei. Kiadta Tóth Rezső. Budapest, 1900. (Az író összes költeményeinek kritikai kiadása a Régi Magyar Könyvtárban.) — Gróf Gvadányi József és Fazekas Mihály. Bevezetéssel ellátta Négyesy László. Budapest, 1904. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Szabó József: Fazekas Mihály ismeretlen versei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. (Néhány kiadatlan versének közlése.) — Ludas Matyi. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Módly Dezső. Budapest, 1924. (A bécsi második kiadás után a huszadik kiadás a Magyar Jövő Toldy-Könyvtárában.) — Ludas Matyi. Kéky Lajos bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Mátray Lajos: Fazekas Mihály élete és munkái. Debrecen, 1888. — Id. Szinnyei József: Fazekas Mihály és Ludas Matyija. Budapest, 1888. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Budapest, 1894. — Tóth Rezső: id. Fazekas-kiadás. Budapest, 1900. — Négyesy László: id. Fazekas-kiadás. Budapest, 1904. — Móricz Zsigmond: Ludas Matyi. Uránia. 1905. évf. — Kardos Albert: Debrecen írói és irodalmi élete. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Lovas Rezső: Fazekas Mihály, a botanikus. Debreceni áll. reáliskola értesítője. 1928. — Majoros Béla: Fazekas Mihály, a költő. U. o. 1928. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930.

MAGYAROS KÖLTŐK.

Az önállóbb egyéniségeket nyomon követték az epigonok, a mesterek önállótlan tanítványai, Csokonai Vitéz Mihály követői és Kisfaludy Sándor utánzói. Verseik nem mutatnak költői értéket. Rímeléseikben ugyanazon érzelmek, gondolatok, képek, kifejezések, strófaszerkezetek ismétlődnek, mint mestereik népszerű alkotásaiban. Ez a meglehetősen népes másolócsoport — Balla Károly pestmegyei földbirtokos, Hubay Miklós gömörmegyei prókátor, Lukáts István háromszéki református pap, Majzik Imre hevesmegyei adószedő, Malatides Dániel pozsonyi orvos, Mező István szabolcsmegyei református lelkipásztor, Pap Gábor budai helytartósági tisztviselő, Sebestyén Gábor veszprémi vármegyei ügyész és több más magyaros verselő — inkább csak azért szolgál rá némi futólagos figyelemre, mert eleven tükrözője Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Sándor hatásának. Az utánzók fölötte gyöngék voltak, a kezdetleges fogásokat is ügyetlenül lesték el mestereiktől. Szerelmi vallomásaik, hazafias énekeik, bordalaik, bölcselkedő és leíró verseik nem mutattak igazi hivatottságot; elbeszélő költeményeik híjával voltak minden erősebb poétai képességnek. Hogy mégis sokra tartották magukat s a közönség köréből is akadt dícsérőjük, ez a költők és az olvasók örök naivságából ered.

Önállóbb volt az imént említett poétai rajnál a verselőknek egy másik csoportja. Édes Gergely, Farkas András, Lukáts Miklós, Perecsenyi Nagy László, Szász József és Terhes Sámuel költeményeiben legalább akadtak itt-ott eredetibb részletek, bár végső elemzésben ők is csak olvasmányaik utánérzői s érzelmeiknek és gondolataiknak eléggé csiszolatlan rímekbe-öntői. Még ott voltak a legjobbak, ahol népies hangon szólaltak meg.

E korszak magyaros poétáinak kedves időtöltése volt a mesterkedő verselés: a versformák cifrázásának hajszolása, a rímek sűrű egybecsendítése. A mesterkedő lírikusok sorából Kováts József (1780—1809) emelkedett ki. Az egykorúak közül sokan csodálták sorainak pontosan egybevágó végső szótagjait s a «rímkovács» díszítő elnevezéssel különböztették meg a többi közönséges Kovácstól. A debreceni, sárospataki és pápai református diákok az ő költői babéraira vágyakoztak, de a kádenciákat hozzá hasonló leleményességgel egyikük sem tudta összekeresgélni. Kováts József sokszor egyebet sem tett, csak a rímekre vadászott: szenvedélyes munkája közben nem egy badar gondolatot és nevetséges szólást gyömöszölt egyik-másik költeményébe. Tisztultabb ízléssel a jelesebb költők sorába juthatott volna, így éppen csakhogy felbukkant a lírikusok tömegéből. A magyar költői nyelv ebben az időben még merevebb volt, semhogy megbírta volna azt a verselői virtuozitást, amellyel a mesterkedő poéták példaképe tündökölni akart. Ennek a kecseskedő költészetnek volt néhány szembetűnő rokokó vonása. A költő a rokokó lírikusok díszítő fogásaival zengedezett

ideálja szépségeiről, a kecseskedő stílus szellemében cicomázta strófáit.

Magyaros hangjával vonta magára kortársai érdeklődését Vitkovics Mihály. (1778—1829.) A népies irányú műköltészet úttörőinek egyike volt, egyik-másik sikerültebb dalát országszerte énekelték, ügyesen utánozta bennük a magyar népdalokat és a szerb népköltés szebb darabait. Szerb eredeti nyomán készült *Bácskai regedala* a németes ballada-műfajjal szemben a népies magyar ballada kialakulásának egyik nyomjelzője; párosrímű tizenkettősei magyaros hatásúak, régies fordulatai nem árulják el a rác származást. (Auróra. 1827.) Parasztdalaiban nem a maga nevében szólal meg, hanem egy-egy parasztlegény, parasztleány, juhászbojtár, jobbágyfiú ajkára adja mondanivalóit. Népdalköltésével észrevehetően hatott Kisfaludy Károlyra. Epigrammáiban részint az emberi gyöngeségeket gúnyolta, részint lírai ötleteit foglalta disztichonokba. Itt-ott bizony csak puszta hexametereket és pentametereket adott minden él és csattanó nélkül, de azért mint epigrammaköltő, Kazinczy Ferencet kivéve, felülmúlta minden elődét. Epigrammáiból józan életbölcselet és patriarkális erkölcsi felfogás áradt. Meséi szintén jobbak a régebbi meseírók próbálkozásainál, cifrázatlan prózája jól illett egyszerű fabuláihoz, a magyar ezópusi mesemondóstílus kialakítása és maga Fáy András is sokat köszönhet munkásságának. Irt még számos alkalmi költeményt. Kortársaihoz intézett episztolái higgadt elmélkedőnek, lelkes hazafinak, kedélyes jó barátnak mutatják. Bordalaiban és szerelmi költeményeiben vidám lélekkel szólalt meg. Köl-

tészete olyan volt, mint élete: egyszerű, derűs, rokonszenves.

A nők körében is föléledt a költői alkotás vágya. Ujfalvi Krisztinát (1761—1818) szerelmi csalódása tette költővé, vesztett boldogságát kesergő versekben siratta. Megemlékezett a vigasztaló kikeletről, nyájas holdról, boldog magánosságról, komor órákról, síri nyugalomról, bús végzetről, igaz barátságról, anyai fájdalomról s ezzel körülbelül ki is merítette témáit. Költeményeiben volt érzés, de hangulatait nem tudta könnyedén kifejezni; a forma csinosságára keveset ügyelt, gondolatait és képeit sokszor ismételte.

Csiszolatlan tehetségű rímelő volt Vályi Klára is: jó barátaihoz számos verses levelet írt. Dukai Takách Terézia kesergő énekben siratta elhúnyt jegyesét, szót emelt a vasmegyei bálozó hölgyek védelmére, örvendező verseket készített a szombathelyi püspök beiktatása alkalmából. Szemere Krisztina, a költő és esztétikus Szemere Pál neje, Képlaki Vilma néven adta ki szelídhangú dalait a folyóiratokban és évkönyvekben. A korán elhúnyt művelt nemesasszonyt férjének barátai, élükön Kölcsey Ferenccel, szívesen ünnepelték.

Egész kis rímelő körnek állott a középpontjában Pálóczi Horváth Ádám. Az öregedő költő a göcseji Petrikeresztúr faluban több verselő nemesasszonyt és nemeskisasszonyt gyüjtött maga köré s megalkotta velük a Göcseji Helikont. (1814.) Helikoni körének tagjai — Kazinczy Klára, Tuboly Erzsébet, Tuboly Róza, Farkas Sándorné Dóczy Terézia — alkalmi költők voltak, több-

nyire párosrímű tizenkettősökkel kedveskedtek ismerőseiknek. Megénekelték családi bajaikat, panaszkodtak lelkük levertségéről, átszőtték mondanivalóikat görög-római vonatkozásokkal. Emlegették Melpomenét, Isist, Cerest. A téli hónapokat fonással, a nyarat baromfitenyésztéssel töltötték, szorgos falusi gazdasszonyok voltak, kissé furcsán állott nekik az óklasszikus hivalkodás. Az irodalom nem vesztett vele, hogy helyiérdekű verselésüket néhány év mulva abbahagyták. Még Kazinczy Klára volt köztük a legügyesebb rímelő, de a lantot ő is kezdetlegesen pengette, hiába csiszolgatott próbálkozásain a lelkes Horváth Ádám.

A költőnők közül Dukai Takách Judit (1795—1836) volt a legtehetségesebb. Egész kötetre való költeménye maradt: dalok, ódák, elégiák. Az ábrándos nemeskisasszony megénekelte a dunántúli tájak szépségeit, kedves virágait, enyhe magányát, kínzó betegségét; dicsőítő sorokat intézett Ferenc királyhoz, Ferdinánd trónörököshöz, József nádor nejéhez, gróf Festetich Györgyhöz és egyéb előkelőségekhez; buzdította Magyarország nemesifjúságát a franciák elleni harcra; elsiratta néhány elhúnyt ismerősét. Szerelmes verset keveset írt, ezekben az illedelmes énekekben nem lobogott fel a szenvedély tüze. Lírájának kedvessége naiv hangjában gyökerezik, legszerencsésebben fájdalma ihlette. Mesterkéletlen verselése, természetes nyelve, gyermeteg vallomásai, vallásos lélekből fakadó sóhajai vonzóvá teszik egyéniségét. Az olvasót megcsapja a régi magyar nemesházak levegője. Feltűnnek a vendéglátó porták, tornácos udvarházak, népes galamb-

dúcok, megszólal a klavir, megpendül a hárfa. Takách Judit eleinte teljesen a népköltészet hatása alatt állott s ösztönszerűen úgy iparkodott írni, mint ahogyan a magyar köznép dalolt; később sokat olvasott s egyre jobban engedett olvasmányai hatásának. Tanultabb ismerősei nagy költőnőt akartak belőle nevelni, tömték könyvekkel, ellátták fölösleges tanácsokkal, végül valósággal zavarba ejtették. Berzsenyi Dániel éppen azoktól a költőktől óvta, akiktől legtöbbet tanulhatott volna: Kisfaludy Sándortól azért, hogy bőbeszédűségre ne kapassa, Csokonai Vitéz Mihálytól, hogy ízléstelenségekre ne vezesse. A törekvő költőnő Berzsenyi Dániel hatása alatt még az óklasszikus versformákkal is megpróbálkozott, azután visszatért a magyaros ízléshez.

A politikai versek kéziratban bujdostak kézről-kézre. Mint a XVIII. században, most is akadt minden országgyűlésnek néhány ellenzéki poétája, nevüket azonban gondosan titkolták, olyan indulatos személyeskedéssel támadtak a kormány mellé sorakozó főpapokra, mágnásokra és vármegyei követekre. Az 1802., 1807. és 1811. évi diéta csakúgy megtermette a maga verses paszkvillusait, mint az 1825-ös, 1830-as és 1832-es országgyűlés. A durva gúnyversek megnevezték az aulikus gondolkodásuk miatt közgyűlöletben álló politikusokat, a szidalom szennyét szórták személyükre, a hazafias ellenzék szónoklatait magasztalásokkal halmozták el. Az antiklerikális és németellenes hang fölötte gyakori ezekben a népies zamatú, dühösen maró versezetekben. A nemesúr nem hisz a mágnásoknak, a bécsi udvar megvesztegetett

hízelgőinek tartja legnagyobb részüket, még fiaikra is haragszik: «Nézd a fiók-mágnást végig, Sorsod magasztalod égig, Hogy nem mágnásnak születtél, Hanem magyar nemes lettél!» A haza egyik arisztokrata-ellenségét megátkozzák: «Ragadják el minden vagyonodat mások, Koldusmaradékid legyenek kondások!»

Az egyházi énekek egybegyüjtése, rendezése, gyarapítása és kiadása terén a katolikusok is, a protestánsok is serényen munkálkodtak. Számos, áhítatot keltő református vallásos éneket írt Lengyel József tiszántúli lelkipásztor. Énekeinek egy részét fölvették a helvét hitvallású egyházkerületek hivatalos énekeskönyveibe s így szövegük és dallamuk csakhamar megzendült a kálvinista magyar nép ajkán. A világi líra és epika alkotásait csak néhány ezer műveltebb olvasó élvezte a nemzet milliói közül, az egyházi énekköltés százezrek lelki tápláléka volt emberöltőről-emberöltőre.

A XIX. század elején a református egyházi énekkincs nagy változáson ment át. A tiszántúli helvét hitvallású egyházkerület, a többi három magyarországi szuperintendencia közreműködésével, revízió alá vette a templomi dícséreteket és zsoltárokat s új énekeskönyvet adott ki. Szenczi Molnár Albert zsoltárszövegeit változatlanul meghagyták, a többi vallásos énekből is megőrizték a hívők kedvelt szövegeit és dallamait, de az elavult darabokat új dícséretekkel cserélték ki. Ebben az áhítatos versszerző munkában számos egyházi szellemű kálvinista költő fáradozott éveken keresztül; így jelent meg 1813-ban: a Közönséges isteni tiszteletre rendelt énekeskönyv, mely Szent Dávid zsoltárain kívül magában foglal némely válogatott és a helvét vallástételt követő négy szuperintendencia által jóváhagyott énekeket egynéhány imádsággal együtt. (Az erdélyi szuperintendencia, mint különálló országban működő egyházkerület, nem csatlakozhatott magyarországi hittestvérei-

hez.) Az énekeskönyv első része a zsoltárokat hozta Szenczi Molnár Albert fordítása szerint, második részében 253 ének foglalt helyet. A XVI. század protestáns énekkészletéből csak 6 jutott át a XIX. századba (2–2 Batizi Andrástól és Huszár Gáltól, 1–1 Dávid Ferenctől és Szegedi Kis Istvántól); a XVII. és XVIII. századból 70 ének, a többi 177 ének a XIX. század elején készült. A szövegszerzők közül, Lengyel József biharmegyei lelkészen kívül, különösen a következők szereztek érdemeket: Budai Ezsaiás tiszántúli református püspök, Horváth Ádám dunántúli földbirtokos, Keresztesi József biharmegyei lelkész, Lukács István hajdúszoboszlói lelkész, Nagy István hajdúböszörményi lelkész, Szentgyörgyi József debreceni orvos. Az új énekeskönyv gyorsan terjedt, a kálvinista hívők még egy évszázad mulva is ebből a gyüjteményből énekeltek templomaikban.

Költők:

Dukai Takách Judit (szül. 1795. augusztus 9. Duka, Vas megye; megh. 1836. április 15. Sopron), dunántúli gazdag evangélikus nemescsalád egyetlen gyermeke. Atyja, a tekintélyes kemenesaljai földesúr, a szokottnál gondosabb nevelésben részesítette. Judit egy ideig Sopronban tanult, serdülő korában hazatért, átvette házuk vezetését. Ügyelt a belső cselédségre, fogadta a vendégeket, sütött-főzött, rokkáját pergette, virágait ápolta, zongorázott, olvasgatott, verselt. Maga varrta minden öltözetét. Költeményei másolatokban jártak kézről-kézre, csodálóinak serege egyre jobban nőtt, a bálokon és szüreteken ünnepelték. Mikor Döbrentei Gábor az ifjabb Wesselényi Miklós báróval és ennek nevelőjével 1814-ben irodalmi körútra indult, útitervébe belevette a «magyar Sappho» meglátogatását is. Az előkelő vendégeket a Dukai Takách-házban nagy örömmel fogadták. Ekkor ruházta Takách Juditra Döbrentei Gábor a Malvina költői nevet. Íróink sürün leveleztek Malvinával; rokona, Berzsenyi Dániel, ódát intézett hozzá; Festetich György gróf meghívta a helikoni ünnepekre. A helikoni ünnepek közül csak az utolsón nem vett részt, mert 1818 nyarán férjhez ment Göndöcz Ferenc földbirtokoshoz. Tíz évig élt urával a vasmegyei Felsőpaty faluban. Jó feleség volt és gondos anya, de a lanthoz már ritkán nyúlt. Első férje halála után Patthy István táblabíróhoz és hites ügyvédhez ment nőül. Új frigye mindössze harmadfél évig tartott. Negyvenegy esztendős korában halt meg. — Verseit a korabeli folyóiratok és év-

könyvek közölték. (Auróra, Erdélyi Múzeum, Hebe.) — Költői hagyatékát Vadász Norbert gyüjtötte össze: Dukai Takách Judit élete és munkái. Budapest, 1909.

Dukai Takách Terézia egy nyugalmazott kapitánynak, Horváth Dániel dunántúli földbirtokosnak, volt a felesége. Rokonával, Dukai Takách Judittal, verses leveleket váltott. — Örömversek. Szombathely, 1806.

Édes Gergely (1763–1847) református pap. — Életéről és munkáiról: a IV. kötetben a leoninisták között.

Farkas András (1770–1832) hódmezővásárhelyi származású református tanító és vándorköltő. Kis kézisajtóval fölszerelve járt-kelt az országban; ahol mecénásra talált, ott mindjárt megzendítette lantját. Az országgyüléseknek, vármegyei tisztujításoknak, fényesebb lakodalmaknak, nagyobb temetéseknek közismert látogatója volt. Ha Pozsonyban egybegyült a diéta, ha Szombathelyen az új főispánt beiktatták méltóságába, ha Nagykárolyban gyülésre sereglettek a szatmármegyei nemesek, ha valahol zajosabb névnapot vagy cigányozóbb szüretet tartottak, Farkas András megírta és kinyomtatta örvendező versét. Félszáznál több alkalmi nyomtatványa maradt fenn.

Fáy András (1786–1864) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Ifjúkorában írt humoros verseit szívesen olvasgatták. A népszerűbbekben sikerült leküzdenie német olvasmányainak hatását. — Bokréta, mellyel hazájának kedveskedik Fáy András. Pest, 1807. (Dalok, epigrammák, mesék.) — Friss bokréta, mellyel hazájának kedveskedik Fáy András. Pest, 1818. (Verses és prózai munkák.)

Kazinczy Klára dunántúli nemesleány, egy tolnamegyei református pap gyermeke. Kiskorától kezdve Pálóczi Horváth Ádám gondozta; nevelt leányából később hitvestársa lett. (1818.) Az öreg földesúr boldogan élt harmadik feleségével, a költői lelkű asszony szeretettel ápolta.

Kováts József (szül. 1780. április 1. Tótvázsony, Veszprém megye; megh. 1809. februárjában Kaposvár, Somogy megye) református pap. A teológiát Pápán végezte, két évig falusi tanító volt, azután az egyik somogymegyei községben nyert segédlelkészi állást. 1808-ban

boros fővel otromba csínyt követett el: bemocskolta az egyik dunántúli katolikus templom oltárát. A kaposvári börtönben halt meg. — Költői hagyatékát Ferdős Dávid gyönki református tanár szedte össze és adta ki: Kováts József versei. Pest, 1817. (Második kiadása: Kolozsvár, 1835.) — Kováts József személyét a régibb írók gyakran összetévesztették Háló Kovács József református lelkész személyével. (Az utóbbiról: a IV. kötetben.) — A «rímkovácsról» Horváth János helyesen állapította meg, hogy valóságos népies précieux. «Énekformákat művel ő is, de oly keresettül feszes, pontos rímeléssel s emiatt mondatformáinak is oly széttördelésével vagy komplikált megnövesztésével, hogy a dal egyszerűségéből menthetetlenül kiesik. Van azonban benne nem csúfolni való is: válogatott, újszerű érzékletek, festések, ízes, inyenc szavak, mikkel Csokonaira emlékeztet. De modorossága mindent elront.» (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.)

Lengyel József (szül. 1770. március 31. Abád, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1821. március 15. Szalacs, Bihar megye) debreceni diák, göttingai egyetemi hallgató, 1798-tól a debreceni református főiskolában a filozófia tanára, 1802-től szalontai pap, 1809-től váradi lelkipásztor, 1813-tól szalacsi prédikátor. — Vallásos költeményeiről s általában az annyira mellőzött egyházi költők alkotásairól helyesen jegyezte meg Gulyás József, hogy ezeket az énekeket emberöltőkön keresztül hány ember énekelte anélkül, hogy szerzőik nevét ismerte volna. «Hány léleknek adtak ezek ég felé emelő szárnyakat! Hány sebzett szívre csepegtettek égi balzsamot! Hány vallásos lélek epedésének adtak kifejező szavakat! Hány szívből feltörő buzgóság találta meg ezekben az énekekben az Istenhez szólás formáját!» (Lengyel József. Teológiai Szemle. 1928. évf.)

Lukáts Miklós református pap. Pécelről származott, a debreceni református kollégiumban Csokonai Vitéz Mihállyal egyidőben kezdte poétai kísérleteit, 1807-ben a losonci helvét hitvallású gyülekezet lelkipásztora lett. — Verses munkáinak gyüjteménye: Lukáts Miklós henyehivalkodásai. Pest, 1800.

Perecsenyi Nagy László (1771–1827) aradmegyei falusi jegyző, utóbb szolgabíró. Falusi elszigeteltségében is élénken érdeklődött minden irodalmi megmozdulás iránt, a Hazai Tudósításoknak és a Tudományos Gyüjteménynek buzgó munkatársa volt, a költészeten kívül tör-

téneti kutatásokkal töltötte szabad idejét. A vagyonosabb földesurak nem tartották rangjukhoz méltó nemestársuknak, de Arad városa 1815-ben négyszáz forintot szavazott meg számára egyik históriai munkájáért. Mikor Napoleonnak fia született, az örvendetes esemény megünneplésére hat nyelven írt dicsőítő költeményt: magyarul, latinul, németül, franciául, románul és szerbül. Történetírónak is, költőnek is dilettáns maradt haláláig, de neve annyiszor szerepel ennek a kornak irodalmi törekvéseiben s munkái annyira jellemzők a költészet akkori állapotára, hogy emlékét kár volna meg nem újítani. — Léta magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszonynak a földön és tengereken történt viszontagságai. Pozsony, 1800. (Népies stílusú, igen ízetlen elbeszélő költemény.) — Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bujdosása. Pozsony és Pest, 1802. (Dugonics András nyomain haladó verses história.) — Orithia magyar amazon története. Pozsony és Pest, 1804. (Prózában írt históriai román.) — Galliás azaz a franciákkal előbb, azután a franciák ellen viselt 1812., 1813., 1814. és 1815. esztendőkbéli háborúkról. Pest, 1816. (I. Ferenc francia háborúinak verses krónikája óklasszikus szellemre való törekvéssel.) — Üdvözlése felséges császári és apostoli király, dicsőn uralkodó I. Ferenc kegyelmes fejedelmünk születési napjának 1820. eszt. február hónap 12-ikén. Arad, 1820. (Számos lantolagja azaz ódája közül az egyik. A magyar és latin alkalmi költeményekben kifogyhatatlan volt.) — Bánáti öröm Trattner János Tamás táblabíróhoz, midőn ő és édesatyja, Petrózai Trattner Mátyás, s ezáltal ennek második fia is, Trattner Károly Mátyás, 1822-ben szeptember 16., 17., 18. napjain Petróza helységbe béiktattatnának. Hely nélkül, 1822. (Az ünnepelt földbirtokosok személye miatt érdekes költemény: a poéta magasztalja a könyvnyomtató és könyvkiadó új nemeseket.)

Szász József (szül. 1782. június 1. Dedrádszéplak, Kolozs megye; megh. 1812. május 29. Marosvásárhely) református teológus, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őre. Az ilencfalvi Szász-családból származott s nem az irodalmunkban oly nagyérdemű szemerjai Szászok közül. — Költői hagyatékának válogatott darabjait Döbrentei Gábor tette közzé az Erdélyi Múzeum 1815. évfolyamában. — Néhány költeménye Toldy Ferenc gyüjteményében: A magyar költészet kézikönyve III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Igénytelen dalairól Toldy Ferenc kegyeletes

hangon emlékezett meg; dícsérte bennük az egyszerűséget, gyermetegséget.)

Szemere Pálné Szemere Krisztina (szül. 1792. Lasztóc, Zemplén megye; megh. 1828. március 26. Pest), írói néven Képlaki Vilma, férje hatása alatt írogatott. Prózai és verses dolgozatait az Aspasia, Auróra, Muzárion, Szépliteratúrai Ajándék és Uránia kötetei hozták az 1820-as években. Neve megörökítésére írta Kölcsey Ferenc, a Szemere-ház barátja, Vilma című bánatos megemlékezését. (1829.) — Írói hagyatékát Szvorényi József adta ki: Szemere Pál munkái. I. köt. Budapest, 1890.

Terhes Sámuel (szül. 1783. november 25. Sály, Borsod megye; megh. 1863. január 7. Rimaszombat) református lelkipásztor. A sárospataki kollégiumban tanult, az 1809. évi nemesi fölkelés idején a szabolcsmegyei insurgensek csapatában lovas tábori pap volt, utána lelkészkedett, 1836-tól kezdve a rimaszombati kálvinista gyülekezet prédikátori tisztjét viselte. Közbecsülésben álló, tanult férfiú volt, de az irodalomban a durván személyeskedő vitázók közé tartozott. — Mikor Ungvárnémeti Tóth László megcsipkedte első verses kötetében (1816), mindjárt a közönség elé lépett nyershangú röpiratával: Tükröcske egy Ficzkó-poéta számára. Első darab azon esetre, ha Ficzkó nem szelidül. Hely nélkül, 1816. (A névtelenül közreadott vitairatra a megtámadott poéta a következő értekezéssel válaszolt: A költőnek remekpéldáiról. Tudományos Gyüjtemény. 1818. évf.) — Terhes Sámuel második röpirata: Újra amalgámozott üvegtáblácska. Hely nélkül, 1819. (Ez a támadása is névtelenül jelent meg.) — Még Tóth László szerencsétlen halála után huszonnégy esztendővel is haragosan rontott ellenfelének: Szurony. Kassa, 1844. («Epigrammi költemények.») — Dalai egészen máslelkű embernek mutatják. Néhány híres magyar nótának ő a szerzője. (Nem úgy van már, mint volt régen; Megvirrad még valaha.) — Ifjúkori verses kötetei: Ziza vagy az én tüzem. Ötven eredeti magyar dalokban. Hely nélkül, 1811. («A szerző az ifjú Érzéki.») — Magyar Árpádiás. Sárospatak, 1818. («Első vitéz magyar vezéreink életüknek s viselt dolgaiknak leírása kis alexandrin-kádenciás versekben.»)

Ujfalvi Krisztina (szül. 1761. szeptember 3. Szökefalva, Kisküküllő megye; megh. 1818. január 29. Mezőcsávás, Maros-Torda megye) erdélyi nemesleány. Erős egyéniségével annyira magára vonta kortársai figyelmét, hogy egész regényt szőttek életéről. Egy erdélyi

mágnás volt szíve bálványa, de a csélcsap úrfi hamar cserbenhagyta; Krisztina bosszúból férjhez ment legrútabb udvarlójához, Máté János marosmenti földbirtokoshoz; oldalán boldogtalan családi életet élt. Urát több ízben elhagyta, mulatságokra járt, férfiakkal barátkozott, feltűnő ruhákban sétált. A téli hónapokat többnyire Kolozsvárt töltötte, itt több szórakozása akadt, mint jámbor ura falusi jószágain. Mikor leányát férjhez adta, visszatért marosmenti családi tűzhelyéhez. — Verses munkáinak csak egy része jelent meg nyomtatásban: Barátsági vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései. Kolozsvár, 1804. — Kővári László kiadása: Ujfalvi Krisztina és kiadatlan versei. Figyelő. 1882. évf.

Vályi Klára életéről keveset tudunk. Hontmegyei szülésznő volt, Kovács Gábor özvegye. Édes Gergellyel versben levelezett; Fábián Juliánnához, a komáromi költönőhöz, meleg barátság fűzte; Csokonai Vitéz Mihály is írt hozzá néhány verses levelet. — Buzdító versek a nemes magyar insurgensekhez. Hely nélkül, 1798. («Hálaadó tiszteletének kijelentésére szerzette.») — Magyar Tempe. Vác, 1807. («A versekkel mulatni szeretők számára készítette.»)

Vitkovics Mihály (szül. 1778. augusztus 25. Eger; megh. 1829. szeptember 9. Pest) pesti ügyvéd. Ősei Hercegovinából szakadtak a magyar földre, itt is megőrizték délszláv nemzetiségüket. A magyarországi szerbek között Vitkovics Mihály volt az első, aki magyar költő lett. Atyja, az egri görögkeleti lelkész, szerbnek nevelte, de barátai magyarrá tették s bár egyformán jól beszélt és írt szerbül és magyarul, érzésben és gondolkodásban lelkes magyarrá alakult. Tanulmányait Egerben és Budán végezte, a törvénytudományt Pesten hallgatta, 1803-ban ügyvédi oklevelet nyert. Pesten telepedett le, itt csakhamar egyike lett a legkeresettebb prókátoroknak. Mikor Kazinczy Ferenc 1808-ban a fővárosban időzött, baráti viszonyba lépett vele, levelezni kezdtek; ez a baráti érintkezés — Széphalom és Pest összeköttetése — üdvös hatású volt irodalmunk fejlődésére. Vitkovics Mihály irodalmi estéi egybekapcsolták a magyar irodalomért lelkesülő pesti hazafiakat. A szerb származású író örült, hogy vendégül láthatta magyar írótársait; egyenes lelkéért, jószívűségéért, kedélyes társalgásáért mindenki szerette; felesége a nyiltszívű, eszes, szorgalmas háziasszonyok mintaképe volt.

Kedves otthonukat Szemere Pál, Horvát István, Kölcsey Ferenc, Virág Benedek, Kultsár István, Fáy András, Döbrentei Gábor, Helmeczy Mihály, Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály sokszor fölkeresték. A vidékről bekocsizó írók egészségére itt ürítettek legtöbbször poharat; itt vitatták meg a nyelvújítás, könyvkiadás és politika kérdéseit; Kazinczy Ferenc tisztelői itt érezték magukat legjobban. Vitkovics Mihály nem tagadta meg soha szerb voltát, de azért magyar hazáján lángoló szeretettel csüngött. Ötvenegy éves korában hűnyt el. A Vitkovics-kódex az ő emlékezetére nyerte nevét. — Ifjabb éveiben a színműírással is megpróbálkozott. Mikor Wesselényi Miklós színtársulatának egy része Kolozsvárról Pestre vonult (1807), vitézi játékok írásával támogatta a színészeket, de kéziratai utóbb elkallódtak. (II. Rákóczi Ferenc Rodostóban: Mikes Kelemen Törökországi Levelei alapján; Márs Vénussal Murány alatt: Gyöngyösi István Murányi Vénusa nyomán.) — Egy terjedelmes novellájában ifjúkori boldogtalan szerelmének történetét beszélte el. (A levélalakú kísérlet Kazinczy Ferenc Bácsmegyeyjének hatása alatt készült. Sok volt benne az érzelgés. Novellája kéziratban maradt.) — Fordításai közül legjobban kiemelkedtek «szerb danái». Ebben az időben Karadzsics Vuk szerb regedal-gyüjteménye feltünést keltett egész Európában, Vitkovics Mihály ezen a hatáson felbuzdulva kezdte közzétenni a maga népies verses fordításait. (Bácskai regedal.) — Kármán József Fanniját szerb nyelvre fordította; igaz, hogy a magyar szerző nevének mellőzésével. — Az egykorú hírlapokba, folyóiratokba, évkönyvekbe számos verset és mesét írt, de kötetbe csak egyszer gyüjtötte szétszórt munkáit: Vitkovics Mihály meséi és versei. Pest, 1817. (Tartalma: fabulák, epigrammák, ódák, episztolák.) — Összegyüjtött munkáit Szvorényi József rendezte sajtó alá: Vitkovics Mihály müvei. Három kötet. Budapest, 1879. (Abafi Lajos Nemzeti Könyvtárában.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Keszi Hajdu Lajos: Simai Mező István. Figyelő. 1876. évf. — Szvorényi József: id. Vitkovics-kiadás. Budapest, 1879. — Abafi Lajos: A Göcseji Helikon. Figyelő. 1882. évf. — Kővári László: Ujfalvi Krisztina és kiadatlan versei. U. o. 1882. évf. — Badics Ferenc: Takách Judit. Koszorú. 1882. évf. — Abafi Lajos: Magyar paszkvillusok. Figyelő. 1883. évf. —

Toncs Gusztáv: Vitkovics Mihály élete és munkái. Szabadkai városi gimnázium értesítője. 1884. — Abafi Lajos, Elek Salamon, Gyürky Ödön, Illéssy János, Paszlavszky Sándor, Thallóczy Lajos és Vitalis Mór verses paszkvillus közlései: Hazánk 1886–1888. évf. — Piukovics Gábor: Vitkovics Spomen Milicéje. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1887. évf. — Márki Sándor: Perecsenyi Nagy László naplója. U. o. 1889. évf. — Szvorényi József: Szemere Pál munkái. I. köt. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Nicora János: Vitkovics Mihály. Kolozsvár, 1892. — Szathmáry József: A református templomi énekeskönyv története. Protestáns Szemle. 1892. évf. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Balassa József: Verseskönyv a század elejéről. Irodalomtörténeti Közlemények. 1895. évf. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Versényi György: Ujfalvi Krisztina. Erdélyi Múzeum. 1897. évf. — Benkó József: Magyar közmondások az 1825. esztendei országgyülésen lévő követekre ruházva. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Kosztolányi Zoltán: Vitkovics Mihály élete és írói munkássága. Budapest, 1901. — Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. Budapest, 1909. — Rádits Dusán: Vitkovics Mihály életrajza. Újvidék, 1909. — Vadász Norbert: Dukai Takách Judit élete és munkái. Budapest, 1909. — Szügyi József: A magyar ref. énekeskönyv multja. Debrecen, 1910. — Gálos Rezső: Lukáts István költeményei. Temesvári felsőkereskedelmi iskola értesítője. 1911. — Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Sándor regéinek utánzatai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Rácz Mária: A Göcseji Helikon költőnői. Budapest, 1913. — Alszeghy Zsolt: Csokonai és Hubay. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1915. évf. — Kovács Géza: Kazinczy egyik epigrammájához. Fiumei áll. gimnázium értesítője. 1916. — Alszeghy Zsolt: Epigon lírikusaink a XIX. századig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Harsányi István: Diétai magyar versek. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. évf. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince,

Keszthely, 1925. — Payr Sándor: Luther és az egyházi ének. Teológiai Szemle. 1926–1927. évf. — Tóth Béla: A Kisfaludy-regék utánzatai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Gulyás József: Lengyel József versei. U. o. 1927. évf. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Gulyás József: Lengyel József. Teológiai Szemle. 1928. évf. — Téglás Béla: A történeti paszkvillus a magyar irodalomban. Szeged, 1928. — Bajza József: Szerb költők magyarul. Budapesti Szemle. 1929. és 1931. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-elejei német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Waldapfel József: Ovidius Amoresének magyar fordítása 1819-ből. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1929. évf. — Waldapfel Imre: Görög tragédiánk egykorú bírálója. U. o. 1930. évf. — Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Rácz Béla: Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből. 1711–1914. Gyula, 1931.

PÁZMÁNDI HORVÁT ENDRE.

A DEÁKOS költők csak elvétve kísérleteztek az epikai műfajokban, költői munkásságuk a lírára szorítkozott. Az egykorúak mégis az ő körükből várták a nemzet epikusát, az ősök dicsőségét zengő költőt. A magyar Horatius már megvolt, de hiányzott a magyar Vergilius. Ezt a magyar Vergiliust üdvözölték sokan PÁZMÁNDI HORVÁT ENDRE személyében.

A kortársaitól nagyrabecsült győrmegyei plébános *Zirc emlékezetével* (1814) vonta magára a figyelmet. A zirci apátság történetét beszélte el időrendi egymásutánban, a száraz históriát lírai és leíró elemekkel díszítette, a nemzet hősi századairól és a ciszterciek multjáról ünnepi komolysággal szólt. Barátai magasan szárnyaló hőskölteményi dikciót éreztek ki hexameteres krónikájából s kötelességévé tették, hogy megénekelje a magyarok honfoglalását.

Az egykorú folyóiratokban és évkönyvekben Horvát Endrének számos hexameteres költeménye maradt fenn. Episztolákat, szatirákat, epigrammákat, alkalmi üdvözlő verseket, heroidákat és hexameteres kis eposzokat vegyesen írt. *Gritti Lajos*ban a XVI. századi hírhedt kalandor történetét dolgozta fel. (Auróra. 1823.) *A szigeti győzödelem*ben is a törökvilágba nyúlt vissza témáért. (Auróra.

1827.) *Enyingi Török Bálint* hősi levél a magyar-ozmán harcok korából: a sztambuli börtönbe zárt nemesúr kesergő lélekkel küldi haza verses panaszait feleségéhez. (Auróra. 1824.) *Borbély Heléna* első részében a magyar amazon költői levelet ír török fogságából férjének; második részéből megtudjuk, hogyan szabadul ki az elfogott vitéz nő. (Auróra. 1825.) A költő lírája a *Boldog öreg* disztichonaiból bontakozik ki legvonzóbban: visszapillant elmult életére, felújítja falusi éveinek csendes örömeit, sorsával kibékülve lépi át az öregkor küszöbét. (Auróra. 1830.) Rímes versei közül két bordala nagyon népszerű lett. *(Hejhaj, igyunk rája, úgyis elnyel a sír szája; Vizet iszik ökör, ló, mert az ezeknek való.)* A verses fordításban is jeleskedett. *(Dies irae.)* Feltűnő, hogy pap létére belefogott Blumauer *Aeneis*ének átdolgozásába, de ezt a munkáját később abbahagyta.

Hőskölteménye, az *Árpád* (1831), elkésve jelent meg: akkor, amikor már Vörösmarty Mihály learatta előtte a dicsőséget. A tizenkét énekes eposz a magyarok honfoglalásának történetéről szól. «Férfiat énekelek, ki hadával Volga türemlő Habjait átszegvén Etelének hajdani földét Nemzeteket leverő harcokkal visszaszerezte És az erős magyarok birodalmát fegyvere élén Négy folyamok körülött alkotta örökre valóvá.» India széleinél laknak a magyarok, de egyszer csak útnak erednek, hogy elfoglalják Attila hajdani birodalmát. A főpap áldozatot mutat be a magyarok istenének, szerencsés jóslatot olvas ki az áldozati ló belső részeiből s felhívja a hét vezért közös fő választására. Fejedelemnek Álmost választják meg,

majd mikor Álmos lemond, fiát, a daliás Árpádot. Csak Lebed vezér nem nyugszik bele a fejedelemválasztásba; a nagyravágyó törzsfő kész elszakadni véreitől és pártot ütni nemzete ellen, csakhogy kitölthesse bosszúját azokon, akik nem őt kiáltották ki vezérré. Árpád és vitézei hadakozva vonulnak előre az Ural bércei közül, Lebed szövetkezik a magyarok ellenségeivel, de Árpád legyőzi és megszalasztja őket. A honfoglalók a további előnyomulásban mindenütt diadalokat aratnak, leverik az oroszokat, megtörik a bolgárokat, csatlakozásra bírják a palócokat. A kióvi fejedelem még a kúnok segítségével sem tud nekik ellenállni, Halics és Lodomér meghódol előttük. Végre elérik Attila egykori birodalmának határát, keresztültörnek a Kárpátokon, megsemmisítik Zalán, Marót, Geló és a kisebb szláv fejedelmek tartományait, tönkreverik Szvatopluk seregét, diadallal vonulnak be Attila várába: «A nap ezer sugarát soha nem hintette dicsőbben, Mint mikor Árpádnak kapuit kinyitotta Etelvár».

A csaknem tizenkétezer sorból álló hexameteres hőskölteméný terjedelemre nézve meghaladja Vergilius Aeneisét. A költő kifogyhatatlan a csatarészletek felhalmozásában, hőskölteményének minden részét ütközetekkel, párviadalokkal, egymás ellen törő hősökkel zsúfolja. Nem tudjuk megközelíteni hőseit. Ezek a harcokban edzett daliák egymás utánzatai, tulajdonképpen csak nevükben különböznek. Van bennük tetterő, de életük folyása azonos. Csodás elem — némi jóslatokat és álomlátásokat mellőzve — nincs az eposzban, annál több a történeti adat és művelődéstörténeti adalék. A költő a korabeli

magyar történeti kutatások eredményeit, különösen Horvát István őstörténeti nyomozásait, gondosan felhasználta, anélkül azonban, hogy elbeszélését költői zománccal vonta volna be. Eposza esztétikai szempontból már a maga korában is többé-kevésbé elavult. Sokan dícsérték, de kevesen élvezték. A Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmával koszorúzta, ez a kitüntetés azonban inkább a lelkes hazafias költőnek szólt, semmint az eposznak. A hexameterek végnélküli áradása, a sűrű epizódhalmozás elkedvetlenítették az olvasókat. Horvát Endre úgy dolgozott, mint a régi történetírók: a legrégibb időktől a honfoglalás befejezéséig részletekbe vesző módon mondta el a magyarok történetét, csak itt-ott lendítette magasba historizálását egy-egy festőibb leírással vagy hatásosabb szónoki részlettel. Túlságosan józan volt, hangja egyszínű, stílusa ódon.

Toldy Ferenc szerint Pázmándi Horvát Endre eposza voltaképpen történelem költői öltöztetésben. Meséje nem fejlik, hanem nyúlik; epizódjai a mese menetelére nem gyakorolnak mélyebb hatást, jellemrajza szétfolyó, a hősök többet beszélnek, mint tesznek. «De a kedélyállapotok festésében Horvát ecsete tagadhatatlan erővel és lélektani igazsággal bír; előadása hatályos, méltóságos, szentenciózus; tősgyökeres magyar nyelvét antik egyszerűség, nyers erő, régies szín bélyegzik s övé klasszikai eposzi nyelvünk és hexameterünk megteremtésének dicsősége; mindkettő mintaszerű és tanulmányozásra méltó: amaz egyszersmind kimeríthetetlen forrása a nyelvi szépségeknek s maga elégséges műveinek maradandó becset biztosítani, ha költői érdeme kisebb s hazafiúi érzülete tiszteletünket oly hathatósan követelő nem volna is.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Beöthy Zsolt kiemelte a költő érdemét az óklasszikus eposzi előadásmód előkészítésében, de hősköltemányét nem dícséri: «Az egészen sivár egyhangúság ömlik el, melyet a csodá-

latos hiánya is fokoz, csak az indulatok festésében nyilatkozik itt-ott erő». (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Váczy János untatóan egyhangúnak ítélte a kietlen harcok fegyverzaját. A hősöknek a vitézségen kívül semmi emberi szenvedélyük nincs. «Az eposzból a csodás elem teljesen hiányzik s már ez is megfosztja igazi eposzi jellegétől. Azonban ódon nyelvében, régies szavaiban, fordulatos szókötéseiben s merész mondatfűzéseiben sokszor van költői erő, zordonsága néhol bájjal vegyül, festéseiben bizonyos komor színezet s az indulatok rajzában nem egy helyt van melegség. Hangjában, dikciójában a fenségesre törökvés majd mindenütt érezhető s könnyedén omló hexameterei az epikai nyelvnek biztos használatát mutatják mind az Árpádban, mind kisebb műveiben.» (A klasszikai eposz művelői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.)

Pázmándi Horvát Endre 1778. november 28-án született Pázmándon, Győr megyében. Jobbágycsaládból származott, 1806-tól kezdve mint téti plébános szolgálta egyháza ügyét. Lantja a kanonokok, prépostok, apátok és püspökök dicsőítésére mindig készen állott; a papi névnapok, elöléptetések és kitüntetések lelkes megverselőre találtak benne. A szegény falusi pap sokat alázkodott elöljárói előtt, de az egyháznagyok keveset törődtek vele. Mindössze annyit ért el, hogy 1829-ben kinevezték pázmándi plébánossá. A mellőzött férfiú mély elkeseredéssel szemlélte az egyházi közigazgatást s legjobb barátjához, a történetíró Horvát Istvánhoz, intézett leveleiben maró gúnnyal szólt üldözőiről. Vigasztalást az irodalomban talált. 1830-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, 1832-ben akadémiai nagyjutalmat nyert a magyarok honfoglalását megéneklő eposzával. Miközben hőskölteményét írta, belesodródott a nyelvőrzők és nyelvújítók harcaiba; több dunántúli író társaságában állást foglalt Kazinczy Ferenc törekvései ellen; mindent megtett arra nézve, hogy a nyelvújítók hatása kisebb legyen. Sajátságos, hogy ő maga nem idegenkedett a nyelvújítástól, sőt számos új szóval gyarapította a magyar nyelvkincset. Főkép az elfeledett régi szavakat iparkodott felújítani. 1839. március 7-én halt meg Pázmándon.

Adatok Pázmándi Horvát Endre életéhez:

1778. — Pázmándi Horvát Endre születésének éve. November

28-án születik a győrmegyei Pázmánd faluban, Pannonhalma vidékén. (Szülei szegény földmüvelők. Az értelmes gyermeket bizonyára valamelyik jólelkü pap vette pártfogásába és helyezte el, tizenhárom éves korában, a győri katolikus gimnáziumban.)

1791–1801. — Tanuló-évei. (Latin iskoláit Győrben, Komáromban, Pozsonyban végzi, egy évig a szléziai Heinrichauban ciszterci-rendi novicius, azután, mint világi papnövendék, Győrben tanulja a teológiát. Tanárai közül, győri diáksága idején, Fabchich József van rá nagy hatással. A termékeny müfordító tüzes magyarrá neveli s verselni tanítja.)

1801. — Katolikus miséspappá szentelik. Falusi káplán lesz. Két év mulva püspöke Győrbe rendeli segédlelkésznek. (Ekkor ismerkedik meg Rájnis Józseffel és Horvát Istvánnal; a deákos költő társalgásából sokat tanul, a történetiróval folytatott levelezése szellemi örömeinek legfőbb forrása.)

1806. — A győri püspök kinevezi téti plébánosnak. Huszonnyolc éves. (Egyházi pályája szépen indul: ötévi káplánkodás után jó paróchiát nyer. Téten lakik a Kisfaludyak édesatyja és Péteri Takáts József iró, sokat érintkezik velük, de nincs öröme a barátkozásban, a tekintélyes földbirtokosok tömérdek kellemetlenséget okoznak neki kibírhatatlan természetükkel. Örül, ha elvonulhat pázmándi szőlejébe vagy bekocsizhat Győrbe, Pannonhalmára, Zircre.)

1812. — Belefárad a lelkipásztorkodásba, únja a világi papok cselszövényeit és a földbirtokos-nemesurak áskálódásait. Be akar lépni a ciszterciendi szerzetesek közé. (Lelki tusáiban Horvát István a vigasztalója. Levelezésük nem mindennapi bensőségü, nemes barátság emlékét őrzi.)

1814. — Zirc Emlékezetével a magasztalt költők sorába kerül. Olvasói a magyarok leendő Vergiliusát üdvözlik személyében. (Mikor Kazinczy Ferenc megkapja a Péteri Takáts József figyelméből hozzá eljuttatott példányt, így ir Pápay Sámuelnek a téti plébánosról: «Mindig áldani fogom a napot, mely végre ismét juttata egy irót ismeretségembe, akit szerethetek, csodálhatok». A protestánsok közül többen bosszankodnak, hogy a költő magasztalta a szerzeteseket, hódolattal szólt az uralkodócsalád katolikus törekvéseiről, a magyar haza megtámadóit látta a protestáns erdélyi fejedelmekben. Kazinczy Ferenc is

megjegyezte, hogy Zirc Emlékezetében az erdélyi fejedelmek politikája «undok festésekkel van előadva».)

1815. — Kazinczy Ferenc látogatása Téten. Nem tudják egymást meggyőzni a nyelvújítás dolgában. Horvát Endre mérsékelt újító· Jelszava: «Nem vagyunk a nyelv urai, hanem gondviselői». (Levelezésük egyideig barátságos hangú, de Horvát Endre 1816-ban már sokkal szókimondóbban ír, semmint azt a széphalmi vezér nyugodtan elviselhetné. Ellenkezésük a következő években egyre jobban elmérgesedik s a Tudományos Gyüjtemény hasábjain a nyilvánosság elé lép. Horvát Endre nyelvtudományi készültsége legalaposabb a Kazinczy-ellenes dunántúli írók között, prózai stílusának hathatóssága vetekedik Kisfaludy Sándoréval.)

1817. — Horvát István ismételten tudósítja, hogy ő is, mások is tőle várják a magyar honfoglalás nemzeti eposzának megírását. (A lelkes történetíró felajánlja segítségét a históriai adatok megvilágításában. «Jöjj le két hétre hozzám — írja barátjának — s kész leszen históriai oldalról az Árpádiász. Legyen is az Árpád átka rajtad, ha nem használod szép poétai lelkedet. Nem akarom, hogy tudatlannak tartassál a magyar történetekben; most amit még belőle nem igen tudsz, azt nálam könnyen kipótolhatod, hogy ne mondhassa Schwartner: a magyaroknak eddig egy eposzuk sem készülhetett. A nemzeti becsület vezérelje tolladat és minden lépéseidet.»)

1820. — Belekezd nagy eposzának megírásába. (Csak hosszas töprengés után határozza el magát a munkára, nehezen dolgozik, nem bízik magában. Plébánosi hivatalát terhesnek érzi, gazdaságával sok baja van. Testvére árváit neki kell eltartania, mecénása nincs, irígyei nehézzé teszik helyzetét a püspöki udvarban folytatott besúgásaikkal. Azt beszélik róla, hogy Krisztus kenyerét eszi s mégis pogány munkákat csinál; az ördögöt szolgálja olyan munkái révén, mint a pesti nemzeti színház ügyében közreadott költeménye. Időnkint kénytelen vallásos munkák magyarra fordításával visszaszorítani ellenségeinek aknamunkáját. Egyházi előrehaladását megakasztják; püspöke csak annyit enged meg, hogy káplánt tarthasson maga mellett; így olykor mégis visszavonulhat pázmándi szőlőhegyére s belemélyedhet nagy művének megírásába.)

1822. — Az Auróra munkatársa lesz, itt közölt kis eposzait

évről-évre méltánylással olvassák. Pázmándi szőlejében megjelenő barátait, különösen Guzmics Izidort és Döbrentei Gábort, szíves barátsággal vendégli. Kibékül Kazinczy Ferenccel. (A széphalmi mester nem felejti nyelvújító munkásságáról a Tudományos Gyüjtemény 1818. évfolyamába írt recenzióját, de azért Guzmics Izidor és Pápay Sámuel közvetítésével megteszi a lépéseket régi barátságuk helyreállítására. «Horvát Endrének mondd meg — írja Pápay Sámuelhez — hogy lelkem ötet szeretni fogja, ha újra nekem esik is.» Kibékülésük után a következő üzenetet szövi Guzmics Izidornak szóló levelébe: «Mondjad, édes barátom, Endrének, hogy lelkem leborulva hódol az ő géniuszának».)

1829. — Huszonháromévi téti plébánossága után szülőfalujának plébánosa lesz. Pázmándon marad haláláig. (Írói összeköttetései évről-évre lazulnak, kedélye egyre komorabb lesz, elszigeteltségében lassankint magára marad. Horvát Istvánon kívül Döbrentei Gábor és Guzmics Izidor bírják legjobban bizalmát. Toldy Ferenc szerint: «Költői koszorújára, mielőtt azt elnyerte, a mellette ragyogó fényben feltünt ifjabb versenytárs, Vörösmarty Mihály, már homályt vetett. Ekkép kedélyét elégületlenség szállta meg s nyers jellemének élessége ezeknél fogva mindinkább kesernyéssé lett». Még lehangoltabbá tette lelkét egyházi pályáján való mellőzése. A győri püspöki udvarban nem sokat törődtek irodalmi hírnevével; nem a nemzeti nagyság jutalomra érdemes énekesét látták benne, hanem a világi dolgokkal foglalkozó papot. Hiába magasztalta egyházi elöljáróit versben és prózában, tömjénezéseire nem adtak semmit. Fiatalabb paptársai számára sorra kieszközölték a királyi kegynek címekben és javadalmakban megnyilatkozó bőkezűségét, őt következetesen mellőzték. Ebben az elbánásban szabadelvű nyilatkozatainak és cselekedeteinek bizonyára része volt, de legalább ugyanannyit ártott magának nemzeti szellemével is. A liberális papot kevésre becsülték, még gyanúsabb szemmel tekintettek a nemzeti költőre.)

1830. — Rendes tagsági helyet kap az ez év őszén megalakult Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztályában. (Az osztály rendes tagjai kívüle: Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Guzmics Izidor. Ezek az ország leghíresebb szépírói, hozzájuk véve a többi osztály rendes tagjai közül a következőket: Berzsenyi Dániel, Döbrentei Gábor, Kazinczy Ferenc,

Kis János. A következő év elején egészül ki ez a szépírói csoport Fáy András tiszteleti, Szemere Pál rendes, Bajza József és Czuczor Gergely levelezőtagokkal. Igazi nyelvész és irodalomtudós most még alig van egy-kettő az Akadémiában, azért pótolják helyüket költőkkel· Horvát Endre ennek az évnek elején fejezi be nagy nemzeti eposzát folytonos betegeskedések között. A kézirat kinyomtatását a bécsi cenzúra elég gyorsan engedélyezi, annál nehézkesebben folyik a szedés munkája Beimel József pesti könyvsajtóján.)

1831. — Március elején megjelenik Árpádja. (A könyvre közel négyszázan fizetnek elő az országból, többnyire papok és földbirtokosok; nem közönséges irodalmi siker, ha számbavesszük, hogy a Zalán Futásának csak 88 előfizetője akadt. A tanultabb írók dicsérik az eposzt, a szélesebb olvasórétegekre nincsen hatása.) A költő április havában Pannonhalmán és Pázmándon barátságos órákat tölt Kazinczy Ferenccel. (A találkozásból később nagy baj lesz, mert a széphalmi mester akaratlanul is megsérti barátját Pannonhalmi Útjában. Ezt írja róla: «Sokat szenved lábaira s baját neveli testessége. Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra vagy csak erővel». Guzmics Izidor, mindkettőjük jóbarátja, hiába próbálkozik meg a békítéssel: Kazinczy Ferenc nem talál visszavonni valót megjegyzésében, Horvát Endre gyilkos döfésnek érzi a nyilatkozatot.)

1832. — Árpádjával megnyeri a Magyar Tudományos Akadémia 1831. évre szóló nagyjutalmát. Az akadémiai nagyjutalmak sorozata ennek a hőskölteménynek megkoszorúzásával indul meg. (A jutalom odaítélésekor két erős versenytárssal kell megküzdenie: Széchenyi Istvánnal és Vörösmarty Mihállyal. A Hitel s a Csongor És Tünde kénytelen meghátrálni az Árpáddal szemben.) Ebben az évben jelenik meg indulatos támadása az elhúnyt Kazinczy Ferenc ellen a Sas című folyóirat hasábjain. (Döbrentei Gábor sugalmazásaitól felizgatva álnév alatt teszi közzé keserű sorait: Felvilágosítás Kazinczy Útjának 25-ik lapjára. A széphalmi mester tisztelői felháborodottan tárgyalják az esetet, nem tudnak elég elítélő hangon nyilatkozni a támadóról és Döbrentei Gáborról. Toldy Ferenc még évtizedekkel később sem tér ki a kegyeletlen eljárás megbélyegzése elől. A Kazinczy Ferencre tett megjegyzések, úgymond, a «sértett hiúság legaljasabb fegyvereivel, rágalommal és gúnnyal sértvén a szent öreg emlékezetét, mind a két

írót — Horvátot és Döbrenteit — örökre beszennyezték. S valóban, ezóta minden jobbérzésü visszavonult az egykor ünnepelt nyelvmüvésztől, ki már most ritkábban is járt fel az akadémiai gyülésekre s nem becsülve, nem szeretve mult ki».)

1839. — Március 7-én meghal Pázmándon. Hatvanegy éves. (Örökösévé a Magyar Tudományos Akadémiát tette. Kis birtokát eladták; anyja, amíg élt, a tőke kamatait kapta az Akadémiától. Halálos ágyán is sebzett szívvel tépelődött azon, hogy egyházi hatósága még élete utolsó éveiben sem eszközölte ki számára a kanonoki széket. A kanonokság után való vágyódás annyira gyötörte lelkét, hogy 1835-ben még gróf Reviczky Ádám királyi fökancellár megéneklésére is vállalkozott, abban reménykedve, hogy a nagyhatalmú kormányférfiú — a magyarság gyülölt elnyomója — kieszközli számára I. Ferenc királytól a kanonoki méltóságot és javadalmat.)

1879. — Országos irodalmi ünnep Pázmándon születésének százados évfordulóján. (Lakóháza falába emléktáblát helyeznek, sírját új kereszttel díszítik. Nogall Károly győri kanonok emlékkönyvet ad ki tiszteletére, Szász Károly a Magyar Tudományos Akadémiában újítja meg emlékét.)

Kiadások. — Pázmándi Horvát Endre huszonhét éves korában nyomatta ki első költeményét: Főtisztelendő Mártony János úr győri kanonok neve ünnepén az ő káplánjának lantja. Győr, 1805. (Alkaioszi versszakaiból már kihangzik érces erőre törekvő szónokias hangja.) — Nagyobb hatást tett verses buzdítása Napoleon hadai ellen: A fölkelő nemzetnek, a buzogányos vitéz magyaroknak. Győr, 1809. (Három lapra terjedő hexameteres szózat. Az utolsó nemesi insurrectio irodalmának egyik legsikerültebb terméke. Egy év alatt öt kiadása jelent meg. Szombathelyen is kinyomtatták.) — Írói hírnevét a ciszterciek történetéről szóló költeményével alapította meg: Zirc emlékezete. Írta Horvát András téti plébános. Buda, 1814. (Dréta Antal zirci apát költségén, Péteri Takáts József előszavával jelent meg. A költői szárnyalású verses krónika dikciója és hangulata szembetünően hatott Kisfaludy Károly Mohácsára.) — A magyar színészet támogatására lelkesítette kortársait következő verses munkájával: A nemesszívű magyarokhoz a pesti nemzeti teátrom ügyében. Buda, 1815. (A költő a színészet nemzetmüvelő hatását meggyőződéssel hirdette, maga is írt egy víg-

játékot, de ez a kísérlete kéziratban maradt. Buzdító költeménye egy év alatt több kiadást ért, a pozsonyi színtársulat az 1825. évi országgyűlés alkalmából ismét kinyomatta.) — Újabb hexameteres szózata: A győri növendékpapságnak, midőn a pesti nemzeti teátrumra száz forintot összeszedett és Kultsár Istvánnak beküldött. Győr, 1815. (A győri szeminárium kispapjai hazafias lelkesedésükben száz forintot küldtek Pestre, hogy a fővárosi magyar színészetet támogassák. Elhatározásukat Horvát Endre előbbi költeménye keltette életre.) — Verses levele: Horvát Istvánhoz. Bécs, 1815. (Először a Magyar Kurírban jelent meg.) — Bécsben tartott magyar prédikációja: Dicsőséges Szent Istvánnak tiszteletére intézett beszéd. Bécs, 1821. (Szent István-napi egyházi szónoklat a bécsi kapucinusok templomában.) — A Magyar Tudós Társaság megalapítását ünneplő költeménye: Magyar Parthenon. Örömének a Magyar Akadémia fennállásán. Pest, 1829. (Hexameteres visszapillantás a nemzet multjára, bizalom kultúránk jövőjében.) — Nagy eposza a Zalán Futása után hat esztendővel jelent meg: Árpád. Pest, 1831. (A Magyar Tudományos Akadémia első nagyjutalmát ez a munka nyerte el. A kétszáz aranyat 1832-ben ítélték oda a költőnek. Eposzához terjedelmes szókalauzt csatolt. Ez a magyarázó szójegyzék is mutatja, milyen hézagos volt az akkori irodalmi szókincs, mennyire áldásos volt a nyelvújítás. Horvát Endrének még 1831-ben is magyaráznia kellett az ilyen szavakat: apród, borostyán, csata, csel, csintalan, dalia, ernyed, falánk, fonák, galád, gömb, had, hölgy, hős, hurok, ideg, iker, kalóz, kéj, konok, kuruzsló, lepel, lomb, lomha, máglya, nyirkos, orom, öklel, őr, ötlet, pázsit, permetez, rög, sajka, szalag, szerény, szigorú, szirt, szürkület, törzs, üst, vért, vezekel, vihar, zománc. A szokatlanabb szavakra a régi magyar írók és a dunántúli tájszók voltak a forrásai.) — Válogatott verses munkáinak gyüjteménye: Kisebb költemények. Pest, 1832. (A kötetet az Árpád nyomtatója, Beimel József, adta ki a költő arcképével.) — Toldy Ferenc szemelvényei: A magyar költészet története. IV. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Részletek a Zircből és az Árpádból.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — U. az: Összegyüjtött munkái. IV. köt. Pest, 1871. — Nogall Károly szerkesztésében: Emlékkönyv Pázmándi Horvát Endre születésének százados év-

fordulójára. Győr, 1879. — Szász Károly: Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre fölött. Budapest, 1879. — Méry Etel: Pázmándi Horvát Endre élet- és jellemrajza. Győr, 1879. — Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Budapest, 1890. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Négyesy László: A magyar mértékes verselés története. Budapest, 1892. — Vass Bertalan: Horvát István életrajza. Budapest, 1895. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. köt. Budapest, 1896. — Haraszti Sándor: Az Árpádiász nyelve. Keszthely, 1896. — Bán Aladár: Pázmándi Horvát Endre Árpádja. Temesvár, 1897. — Széchy Károly: Kisebb tanulmányok. Budapest, 1897. — Váczy János: Horvát Endre és a nyelvújítás. Magyar Nyelv. 1905. évf. — U. az: A klasszikai eposz művelői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. Budapest, 1909. — Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc irodalmi vitája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. Budapest, 1925. — Waisbecker Ede: Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi munkássága. Pécs, 1927. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Szabady Béla: Adatok Pázmándi Horvát Endre életéhez. Győri Szemle. 1930. évf. — Kardos Albert: Zirc Emlékezete és a Mohács. Irodalomtörténet. 1931. évf.

ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR.

Baróti Szabó Dávid és Pázmándi Horvát Endre hexameteres munkáinak költői dikciója éppen olyan sikerrel egyengette Vörösmarty Mihály epikai fejlődésének útját, mint Aranyosrákosi Székely Sándor hexameteres hőskölteménye: *A székelyek Erdélyben.* (1823.)

A három énekes kis eposz hőse Attila hún király fia, Irnák. «Fegyvereket zengek s nagytettű hősöket, akik Hadviselő kézzel legelébb fundáltanak Erdély Halmain országot:» ezekkel a sorokkal zendül meg Székely Sándor hőskölteménye. Irnák királyfi a hún birodalom felbomlása után elindul új hazát keresni, főpapja áldozatot mutat be, így vonulnak a húnok az Olt vize felé. Útközben Haddúr, a húnok istene, egy pásztor képében leírja Irnák előtt jövendő hazája szépségeit. A hősök behatolnak Erdély délkeleti részébe, Irnák megöli Kaimbár dák királyt, nőül veszi Aliránt, a fejedelmi szűzet, övé lesz a székelyföld, boldog hazát teremt vitézeinek.

A Vergilius hatását mutató hőskölteménya székely nép multjának dicsőítése. Szerzője feltűnően szűkszavú; inkább vázlatot nyujt, semmint részletes kidolgozást. Tárgyválasztó leleménye dícsérhető. Tárgyát a magyar-hún-mondákból merítette, rövid meséjét apró epizódokkal iparkodott érdekessé tenni. Egyik-másik részlete ügyes

költői tollra vall, bár hexameterei nem gördülnek elég könnyen. — Székely Sándor még több más elbeszélő költeményt is írt, de ezeknek a rövidebb-hosszabb epikai próbálkozásoknak nincsen súlyuk a magyar költészet történetében. A meseszövés és jellemzés, a nyelv és verselés feltűnően gyönge bennük. Az egyiken Osszián hatása látszik, a másik Vörösmarty-utánzat, van amelyik Kisfaludy Sándor regéi nyomán készült. A költő lírikusnak is utánzó volt. Hazafias és bölcselkedő versein lépten-nyomon felötlik Horatius, Klopstock, Berzsenyi Dániel és Kisfaludy Sándor költeményeinek sugallata; viszont ő is hatott kis eposzával Vörösmarty Mihályra. A Zalán Futása szerzőjének érdeklődését az ősi mondai tárgy, a magyar mitológiai elemek és a hexameteres versforma egyaránt megragadták.

Aranyosrákosi Székely Sándor Irnák-eposza a maga idejében nem keltett érdeklődést, de utóbb Toldy Ferenc rendkívüli méltánylással nyilatkozott róla. «Oly világot nyit az szemeink előtt, oly hang üti meg füleinket, amilyen költészetünkben azelőtt soha. Tartalma tisztán regényes, minden idegen zamat nélkül nemzeti, egyesülve antik szép formákkal az előadásban; maga a nyelv sajátszerüen szép, tömött s erőteljes; sőt hexametere is, bár gyakran inkorrekt, egészben meglepőleg festői s hatályos.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Beöthy Zsolt is kiemelte, milyen új és szokatlan a kis eposz formája, anyaga, meséje, felfogása, hangja. «Új és újító szellem leng benne: a magyar ősmondákból meríti tárgyát, összeszövi ezt egy, a hagyomány vékony szálaiból költött nemzeti mitológiával, áthatja lelkesedésével a régi dicsőség iránt s ezzel a nemzeti regényes eposz útját megmutatja.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Heinrich Gusztáv szerint az erdélyi költő bélyege rajta van Vörösmarty Mihály legnagyobb eposzán, nemcsak a feldolgozott anyag megválasztásában és a hagyomány nemzeti felfogásában, hanem az epikai nyelv

jellegében és a verselésnek ritmikus hullámzásában is. (A székelyek Erdélyben. Budapest, 1897.)

Aranyosrákosi Székely Sándor 1797. szeptember 13-án született Székelykálon, Maros-Torda megyében. Tanulmányait a székelykeresztúri és kolozsvári unitárius iskolákban végezte, Bécsben az evangélikus teológiai kar hallgatója volt. 1822-ben elnyerte a tordai unitárius papságot, amellett tanári állást töltött be a tordai unitárius gimnáziumban. Utóbb a kolozsvári unitárius kollégiumot igazgatta. 1845-ben unitárius püspökké választották. 1854. január 27-én halt meg Marosszentkirályon, Maros-Torda megyében.

Adatok Aranyosrákosi Székely Sándor életéhez:

1797. — Aranyosrákosi Székely Sándor születésének éve. September 13-án születik Székelykál faluban, a Maros vidékén. (Unitárius papi család sarja. Szülei, Székely István és Szekeres Klára, erdélyi nemesek. A költő büszke előnevére s aláírása mellől ritkán hagyja el a nemesi predikátumot.)

1814. — A székelykeresztúri latin iskola elvégzése után beiratkozik a kolozsvári unitárius főiskolába. Itt hat évig tanul. A teológiai tárgyakon kivül a kolozsvári királyi liceumban jogi előadásokat is hallgat. (Döbrentei Gábor 1816-ban bevonja az Erdélyi Múzeum munkatársai közé.)

1820. — Az unitárius zsinat kiküldi külföldi tanulmányútra. Bécsben az evangélikus hittudományi kar hallgatója. (Elutazása előtt peregrinálnia kell azaz végigjárja az erdélyi gyülekezeteket, hogy hittestvéreivel megismerkedjék s pénzt kérjen tőlük utazására és tanulmányaira. Négy hónap alatt beutazza Erdély unitárius vidékeit, novemberben megindul Ausztria felé s háromheti kocsizás után, december 10-én, megérkezik Bécsbe. Nem mehet tovább, mert az osztrák kormány azért állitotta fel az új teológiai fakultást, hogy a protestáns ifjaknak ne legyen jogcímük a németországi egyetemek látogatására.)

1822. — Az unitáriusok főtanácsa kinevezi tordai pappá és az ottani gimnázium tanárává. (Hazatér Bécsből, tiz évig működik Tordán. Később lelkészsége mellett megbízzák a gimnázium igazgatásával is.)

1832. — Az unitárius zsinat áthelyezi a kolozsvári iskolához. (A hittan, történelem, latin, görög, héber nyelv tanára, utóbb más tárgyakat is tanít, 1836-tól kezdve igazgató-tanár.)

1845. — Hittestvérei az unitárius zsinaton püspökké választják. Negyvennyolc éves. (Buzgón dolgozik egyháza javára. Családi életében sok gyász éri. Első és második nejének elvesztése után harmadszor is megnősül.)

1854. — Egyik püspöki körútja alkalmával január 27-én meghal Marosszentkirályon. Ötvenhét éves. (Ádám nevű fia 1892-ben, özvegye 1895-ben hal meg.)

Kiadások. — Aranyosrákosi Székely Sándor néhány kisebb lírai költeménnyel lépett fel. (Az ember. Erdélyi Múzeum. 1816. évf.; Kisfaludy Sándorhoz. Magyar Kurír. 1822. évf.; Döbrentei Gáborhoz. Hébe. 1823. évf.) — Első nagyobb verses munkája: A székelyek Erdélyben. Hősi költemény. Hébe. 1923. évf. (A zsebkönyv szerkesztőjét. Igaz Sámuelt, bécsi tanulmányai idején ismerte meg.) — Vienniász című huszonöt énekes elbeszélő költeményéből csak egy ének jelent meg: Rege Bécs ostroma idejében 1683. Hébe. 1824. évf. (Az alkaioszi versszakokban írt eposz hősei Szobieszki János lengyel király és Kara Musztafa török nagyvezér.) — Ossziánt utánzó két énekes hősi költeménye: Dierniász. Hébe. 1825. évf. (Tárgya: hogyan hódítják meg Árpád vezér magyarjai Dáciát és Dierna várát? Regés történet az író székely eposzának mintája szerint.) — A mohácsi csatáról szóló eposza: Mohács. Hősi költemény négy énekben. Koszorú. 1828, évf. (A hexameteres hőskölteményt az Aurórába szánta, de Kisfaludy Károly megtagadta közlését; ezért Toldy Ferenc a kéziratot elvitte Vörösmarty Mihályhoz s vele adatta ki a sikertelen eposzt a Tudományos Gyüjtemény szépirodalmi mellékletében.) — Kisfaludy Sándor regéinek utánzata: Mikola Mária. Aglája. 1830. évf. (Ezt az évkönyvet Kelemen János kolozsvári református pap adta ki négy éven keresztül az erdélyi ifjúság zsengéiből. Székely Sándor utánzata a törökvilág korából meríti tárgyát.) — Vörösmarty Mihály hatását tükröző négy énekes hőskölteménye: Hattyú-eposz Hunyadiról. Aglája. 1831. évf. (A hexameteres költemény tárgya a nándorfehérvári diadal.) — Aranyosrákosi Székely Sándor szépirodalmi pályája korán lezárult, lírai és elbeszélő költeményeinek jó részét nem tudta kinyomtatni, gyöngébb dolgai kéziratban maradtak. Az 1830-as évektől kezdve már inkább csak az erdélyi történetírás kérdései és unitárius felekezetének ügyei foglalkoztatták. Oroszlánrésze volt az 1747-ben és 1777-ben kinyomta-

tott Unitárius Énekeskönyv felülvizsgálatának munkájában, a korszerű új kiadás számára számos vallásos éneket szerzett, a régebbi szövegeket átdolgozta, a végképpen elavult templomi dícséreteket kihagyatta a szerkesztő bizottsággal. (1837.) — Egyháztörténeti munkája: Unitária vallás történetei Erdélyben. Összefüggve Erdélyben lakott vagy lakó több népek vallásaival s keresztény felekezetekkel eredetétől kezdve időszakunkig. Irta Ar. Székely Sándor, Kolozsvárt az unitáriusok főiskolájában hittan és ahhoz tartozó tudományok és napkeleti nyelvek rendes közoktatója s egyházi főjegyző. Kolozsvár, 1839. (Kénosi Tőzsér János és Uzoni Fosztó István kéziratos munkái alapján készült kézikönyv az unitárius teológusok számára.) — Történeti munkája: Erdélyország története hiteles kútfőkből. Kolozsvár, 1845. (A kisebbik magyar haza históriája a művelt közönség és a tanulóifjúság számára.) — Székely eposzának első énekét Toldy Ferenc közölte újból: A magyar költészet kézikönyve. IV. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Toldy Ferenccel több levelet váltott. Egyik 1830-as levelében felújul megbántódása amiatt, hogy Kisfaludy Károly nem fogadta el kéziratát szépirodalmi zsebkönyve számára: «Én felette fájlalom, hogy, amint Erdélyben szárnyal a hír, az Aurórából talán az erdélyiek ki volnának rekesztve. Itt Erdélyben, az igaz, nem élünk mi oly nagy világban, mint a pesti. Azonban tudjuk igenis, mivel tartozunk azon honi nyelv iránt, mely valaha nálunk fejedelmi, udvari nyelv volt; és ha lassan is, előnyomulni törekedünk. Amint látom, itt most kezdődik nagyobb energiában a magyar szépliteratúra. Idővel Erdélyből is származhatnak klaszszikai művek».) — Önálló füzetben először Borbély György adta ki Székely eposzát az Aranyosvidék című erdélyi hirlap költségén: A székelyek Erdélyben. Torda, 1895. (A költő arcképével és kézirati hasonmásával ellátott első külön kiadás.) — Heinrich Gusztáv kritikai kiadása: A székelyek Erdélyben. Budapest, 1897. (Régi Magyar Könyvtár.) — Barátosi Balog Benedek sajtó alá rendezése: A székelyek Erdélyben. Budapest, 1905. (Magyar Könyvtár.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Magyar költők élete. II. köt. Pest, 1871. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Jakab Elek: Aranyosrákosi Székely Sándor. Figyelő. 1882. évf. — Kanyaró Ferenc: Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty. Keresztény Magvető. 1888. évf. — Péterfi Lajos:

Aranyosrákosi Székely Sándornak A Székelyek Erdélyben című eposza. U. o. 1889. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Heinrich Gusztáv: id. kiadás. Budapest, 1897. — Kiss Ernő: Zalán Futása és A Székelyek Erdélyben. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909. — Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. Kolozsvár, 1924. — Rédey Tivadar: Mohács emléke költészetünkben. Mohácsi emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1926.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

DEÁKOS KÖLTŐK.

Baróti Szabó Dávid fellépésétől kezdve az óklasszikus műfajok és antik versformák felvirágoztak. Mintegy félszázadon keresztül számos magyaros és németes irányú költő is szívesen élt a görög-latin mértékkel; utóbb a modern szellem térfoglalása, a nyugateurópai rímes időmértékes verselés kifinomodása és a magyaros irány előrenyomulása egyre jobban háttérbe szorította az antik hajlamú törekvéseket. A deákos líra az 1820-as években elvirágzott, a deákos epika az 1830-as években rohamosan hanyatlani kezdett.

Berzsenyi Dániel ódaköltése nyomán szerény igényű költői iskola támadt. A csodált mestert minden kritika nélkül utánozták az önállótlan tanítványok: Berzsenyi István niklai földbirtokos, Gömbös Antal vasmegyei földbirtokos, Hoblik Márton verőcemegyei főügyész, Szőke József székelyudvarhelyi református tanár és mások, többnyire földbirtokosok, papok, tanárok.

A deákos költők révén a műfordítás is jól fejlődött. Attól az időtől kezdve, hogy Molnár János szepesi kanonok a XVIII. században először fordított homerosi részleteket hexameterekben s az óklasszikus triász és Virág Benedek eredeti versmértékben szólaltatta meg magyarul Vergiliust és Horatiust, többen próbát tettek római köl-

tők magyar verses fordításával. FABCHICH JÓZSEF győri bencés tanár belefogott a görög lírikusok és drámaírók átültetésébe is.

A római költőket sokan utánozták, a görög költőknek kevés követője akadt. Egyedül UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ költészetére hatott elhatározóan a görög irodalom tanulmányozása, elannyira, hogy a lelkes ifjú görög nyelven írta versei egy részét. A magyar írók között nem akadt még egy, aki a hellén világ szellemébe annyira belemélyedt volna, mint Tóth László. Anakreoni dalai, ódái, epigrammái, episztolái az ógörög líra erős hatását tükrözik. Annyira beleélte magát a hellén remekírók eszmevilágába és stílusába, hogy végül nem tudott a maga igazi hangjára rátalálni. Görögös lírai utánzatai az antik verselés szabályainak gondos megtartásáról tanuskodnak, de nem egyúttal a költő eredeti lírai erejéről. Ha ez a tudományos poéta a magyarok hajdani hőseit magasztalja vagy József nádor elhúnyt nejét dicsőíti, azt a benyomást kelti, mintha Pindaros valamelyik ódáját fordítaná. Van néhány lendületes lírai részlete. Epigrammáin Kazinczy Ferenc epigrammáinak hatása érzik, csakhogy Tóth László tövisei többnyire tompák, virágai színtelenek. Tanítómeséire a francia Florian hatott. Ezek a szatirikus mesék az akkori irodalmi mozgalmakra vonatkoznak: gúnyolják az ortológusokat, védik Kazinczy Ferencet és nyelvújító követőit.

Sokat emlegetett drámai költeménye: *Nárcisz vagy a gyilkos önszeretet.* (1816.) Meséje az Ovidius Átváltozásaiban megőrzött hellén mondán alapul. Nárcisz, a gyönyörű ifjú, eltéved Tesszália berkeiben s találkozik egy Echo

nevű nimfával; Echo beleszeret az ifjúba, de hiába esedezik szerelméért, Nárcisz hajthatatlan. A nimfák megsértett kara Cypris istenasszonyhoz könyörög bosszúért; az istennő meghallgatja nimfái könyörgését, Nárciszt egy víztükör mellé vezeti; az ifjú meglátja magát a víz tükrében s olthatatlan szerelemre gyullad maga iránt. Szerelme megöli. Echo kétségbeesett siralma és a larisszai szűzek gyászos éneke kíséri utolsó útjára. A tragédia egyike a megújhodás korabeli drámairodalom sikerültebb alkotásainak. A költő a végzet ellen való küzdés hiábavalóságát s a titokzatos égi hatalom komor sorsintézkedését nem közönséges erővel érezteti. Tud hangulatot kelteni, szép gondolatait költői módon fejezi ki. A hely, idő és cselekvény egysége egyaránt megvan tragédiájában; a mitológikus szereplők mellett a kart is megszólaltatja. Mindezek ellenére tragédiája nem tisztán ógörög stílusú, van benne egyéb hangulati beszűrődés is. Euripides mellett kimutatható egyes részletein az ókori idillköltészet hatása, Gessner és Matthisson pásztori darabjainak sugallata. Klopstock egyik idillikus műve, az Ádám haláláról szóló bibliai színjáték, szintén hatott a költőre.

A tragédiát Kazinczy Ferenc még kéziratban olvasta s öröme telt benne. (1814. április 9-ről kelt levele Kölcsey Ferenchez.) — Horvát István is kedvezően nyilatkozott róla a szerző verses kötetének bírálatában. (Hazai És Külföldi Tudósítások. 1816. évf. január 17.) — Toldy Ferenc szerint az antik klasszicizmusnak a magyar irodalomban Tóth László volt a legteljesebb kifejezője. Tragédiájában a görög dráma lényegébe való beavatottsága valódi diadalt ült. Nárcisz szép mitoszát egészen görög formában és görög szellemben alkotta meg. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1872.) — Beöthy Zsolt szerint a tragédia a görög eszmevilág feltün-

tetésével, sóvár és erős szerelmi lírájával az érdekesebb költői kísérletek közé tartozik. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Bayer József szerint Tóth Lászlóban igazi tehetség veszett el, mély költőisége mellett kiváló drámairói képessége is megnyilvánult, műve a legszebb reményekre jogosító kezdőé. (A magyar drámairodalom története. I. kötet. Budapest, 1897.) — Kerényi Károly rámutatott arra, hogy a dráma egyáltalában nem olyan hű utánzata az ókori athéni tragédiáknak, mint ahogyan az irodalomtörténetírás gondolta, hanem számos más hatás is mutatkozik benne. (Görög tragédiánk. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1918. évf.)

Költők:

Baróti Szabó Dávid (1739–1819), a Jézus-társaság tagja, gimnáziumi tanár, utóbb világi pap. — Pályájáról: a IV. kötetben. — Munkái közül erre a korra esik Vergilius Aeneisének magyar fordítása.

Czuczor Gergely (1800–1866) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: a VI. kötetben. — Óklasszikus irányú eposzköltését már ebben a korban méltánylással emlegették.

Fabchich József (szül. 1753. március 13. Kőszeg; megh. 1809. december 23. Győr) katolikus áldozópap. A győri gimnáziumban tanított, lángoló hazafiságával nagy hatást tett tanítványaira, eredeti egyéniségét messze földön ismerték. Olyan tüzes magyar volt, hogy még a misemondást is magyarrá akarta tenni s külön nemzeti egyház szervezéséről álmodozott. Mikor Révai Miklós és Rájnis József Győrben éltek, benső barátságba lépett velük; a hazafias lelkesedés annyira egymáshoz kapcsolta őket, hogy még érdes modorukat is leküzdötték a jó ügy érdekében. Kazinczy Ferenc sok érdekes vonást őrzött meg egyéniségéről, leveleiben szeretettel emlékezett meg róla, emlékverset szentelt pályájának, ebben sikeresen utánozta a zordon citerájú paptanár magyaros beszédét és darabos verselését. Fabchich József buzgón fordította az ógörög lírikusokat és tragédiaírókat, bár költői tehetsége nem állt arányban szorgalmával. Nagyszámú kézirata közül csak kevés jelent meg nyomtatásban. — Fáradságos munkája: Vasvármegyei kőszegi Fabchich József, a magyar felállítandó tudós társaságnak tagjától magyarra fordíttatott Pindarus, Alcaeus, Sappho, Stesichorus, Ibicus, Anacreon,

Bacchilides, Simonides, Alkman, Archilochus. Győr, 1804. (A tudós társaság tagjelöltjeként Révai Miklós 1791. évi akadémiai névsorában szerepelt a fordító. Toldy Ferenc ítélete szerint: «Lefordította egész Pindart s a kilenc lírikus töredékeit az eredeti formákban s felvilágosító készlettel, azonban zord ízlése elrettenté inkább a magyar olvasót a különben is nehéz költőtől, hogysem vonzaná; lefordította Aeschylus és Sophocles hét-hét tragédiáit, de már ezeknek nem találkozott kiadó. Forgattam kéziratait: irodalmunk úgy nem vesztett ezekkel, mint nem vesztett volna, ha amazok örökké homályban maradnak». A magyar költészet története. II. köt. Pest, 1854.)

Guzmics Izidor (1786–1839) bencés szerzetes, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: a közérdekű irodalomról szóló részben. — A korabeli évkönyvek és folyóiratok számos költeményét és kisebb drámai kísérletét hozták. Mint költő részint az ógörög költészet, részint Kazinczy Ferenc hatása alatt állt, elsősorban az alkalmi lírát művelte. Műfordítói tevékenysége is emlékezetes, a hellén irodalom néhány remeke az ő tollából jelent meg először poétai szellemű fordításban. — A magyar Athenéon. Öt énekben. Pozsony, 1830. (Verses munka a Magyar Tudományos Akadémia megalakulásának örömére.) — Pannónia századjai. Győr, 1830. (Nagyobb terjedelmű alkalmi költemény az új pannonhalmi főapát beiktatásának ünnepélyére.)

Rájnis József (1741–1812), a Jézus-társaság tagja, gimnáziumi tanár, utóbb világi pap. — Pályájáról: a IV. kötetben. — Munkái közül erre a korra esik Vergilius Georgikonjának magyar fordítása.

Ungvárnémeti Tóth László (szül. 1788. február 17. Kistokaj, Borsod megye; megh. 1820. augusztus 31. Bécs) orvosnövendék. Református lelkipásztori családból származott, atyja példájára eleinte ő is a papi pályát választotta, de utóbb odahagyta a sárospataki főiskolát, 1814-ben beiratkozott a pesti egyetem orvosi karára. Kultsár István a Hazai Tudósítások mellett segédszerkesztőnek alkalmazta és református hitéről a katolikus vallásra térítette. Orvosi tanulmányainak befejezése végett 1819-ben Bécsbe ment, rá egy évre hirtelen halállal húnyt el. Valószínűleg a kolera áldozata lett, bár némelyek öngyilkosságról beszéltek. Bizonyos, hogy bécsi időzése alatt nagy nyomorban élt, sorsa nem egyszer kétségbeejtő volt. Kazinczy Ferenccel sárospataki togátus diák-korában ismerkedett meg, a széphalmi mester legbuzgóbb

levelezőinek és legragaszkodóbb híveinek egyike volt. — Első költeményes kötete: Ungvárnémeti Tóth László versei. Pest, 1816. (Ebben adta közre Nárciszról szóló tragédiáját is.) — Újabb verses kötete: Ungvárnémeti Tóth László görög versei magyar tolmácsolattal. Pest, 1818. — Azonkívül több költemény és kisebb cikk az egykorú hírlapokban, folyóiratokban és önálló röplapokon. (Kiemelhetők Pindaros költészetéről, a szonettről, románcról, elégiáról és más költői műfajokról írt értekezései. Mindezek szembetünően mutatják a hellén irodalomban való ritka jártasságát.) — Válogatott költeményei Toldy Ferenc kiadásában: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Toncs Gusztáv kiadása: Szemelvények a magyar klasszikus iskola költőiből. Budapest, 1904. (Hét Tóth-vers magyarázatokkal.) — A magyar-görög költő szívós ostorozója volt Terhes Sámuel református lelkész. A korán elhúnyt ifjú csípős megjegyzéseket tett reá első költeményes kötetében, ezt Terhes Sámuel nem tudta megbocsátani, durva gúnyiratokat adott ki ellene, még Tóth László halála után is folytatta személyeskedő harcát. (Tükröcske egy Ficzkó-poéta számára. Hely nélkül, 1816. Újra amalgánozott üvegtáblácska. Hely nélkül, 1819. Szurony. Kassa, 1844.)

Vályi Nagy Ferenc (1765–1820) sárospataki református tanár. — Pályájáról: a IV. kötetben. — Mint lírikus elég tiszta verstechnikával utánozta a római poétákat, elsősorban Horatiust. Munkái közül erre a korra esik Ódáinak és magyar Iliászának megjelenése.

Virág Benedek (1754–1830) pálosrendi szerzetes, gimnáziumi tanár, utóbb világi pap. — Pályájáról: a IV. kötetben. — Berzsenyi Dániel mellett az óklasszikus irányú líra legtekintélyesebb művelője. Munkái közül erre a korra esik Poemáinak és magyar Horatiusának közrebocsátása.

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Pest, 1876. — Ponori Thewrewk Árpád: Egy magyar mint görög versíró. Nyelvtudományi Közlemények. 1876. évf. — Kis Áron: Tóth László ismertetéséhez. Petőfi-Társaság Lapja. 1877. évf. — Bartal Antal: Homerosnak magyar fordítói. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1881. évf. — Csernátoni Gyula: A magyar ódaköltés története. Figyelő. 1882. évf. — Radó Antal: A magyar

műfordítás története. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf. — Ponori Thewrewk Emil: Anakreon. Budapest, 1885. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Rákóczi Géza: Ungvárnémeti Tóth László élete és irodalmi munkássága. Soproni Laehne-féle gimnázium értesítője. 1892. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Bartha György: Fabchich József élete és munkái. Esztergom, 1899. — Szücsi József: Berzsenyi István. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Alszeghy Zsolt: Nagy János Ars Satyricája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. évf. — U. az: Epigon lírikusaink a XIX. századig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Kerényi Károly: Görög tragédiánk. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1918. évf. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Waldapfel József: Ovidius Amoresének magyar fordítása 1819-ből. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1929. évf. — Waldapfel Imre: Görög tragédiánk egykorú birálója. U. o. 1930. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Gálos Rezső: Fabchich József kiadatlan himnusz-fordítása. Győri Szemle. 1931. évf.

KIS JÁNOS.

A NÉMETES irányú költők között Kazinczy Ferenc hű barátja, KIS JÁNOS, volt a legtermékenyebb. Ha dalai, elégiái, ódái nem ragadják is magukkal a mai olvasót, kortársai kiváló lírikusnak és elsőrangú műfordítónak tartották. Szelídhangú költő volt, derült és szenvedélytelen.

Költeményein Bernis, Bürger, Cramer, Dorat, Gellert, Gleim, Goethe, Gotter, Hagedorn, Herder, Jacobi, Klopstock, Knigge, Lessing, Matthisson, Meiners, Nicolai, Pfeffel, Salis, Schiller, Thümmel, Wieland, Zachariae munkáinak hatása lépten-nyomon feltűnik. Ha elolvasott egy-egy tetszetős német verset, magyar újraköltésére hamar készen állott, legtöbb költeményének ki lehet nyomozni német mintáját. Költészete voltaképpen terjedelmes utánköltés. Episztolái és tanítóköltemények is tele vannak tudatos és öntudatlan német átvételekkel. A római költők közül legtöbbet Horatiusból merített.

Sajátságos, hogy a verselésben nem követte sem a németes, sem a deákos iskola álláspontját, sorait csak elvétve szedte mértékre, a rímes időmértékes verselés helyett inkább magyaros ütemezéssel verselt. Az időmértékes formákat elsősorban azért mellőzte, mert nagy elfoglaltsága miatt nem ért rá az aprólékos csiszolgatást kívánó nyugateurópai mértékelésre.

A maga korában számos költeményét szavalták lelkesen az eszményi líra kedvelői. Különösen két verse tetszett kortársainak.

Kazinczy Ferenc esküvőjére (1804) írt ódája a hűséges baráti szív megnyilatkozása. «Felejthetetlen nap, édes emlékezet, Midőn a legelső baráti nevezet Tőled hozzám repült!» Hányszor adtál szárnyat lelkemnek, hányszor gyujtottál bennem lángokat, hány boldog órával ajándékoztál meg! Ámde, ha szerettelek és csodáltalak is, nem tartottalak szerencsés embernek, mert hiányzott oldalad mellől az asszonyképbe öltözött angyalszív, nem érezted a szerelem és házasság édes nektárját. Lehet a férfiú dicső és ünnepelt, megmozdíthatja a hegyeket, felhághat vakmerően a nap szekerére: ha nincs mellette az igazi nő, sohasem lesz szép az élete. Csókold meg hitvestársad kezét, az eddiginél istenibb boldogságra fog ő vezetni. Házad az öröm hajléka lesz, lantod bájolóbb zengést ad, életed hattyúszárnyon repül. Két isten nyit pályát számodra: a Hír és a Szerelem.

A Hazához (1825) írt költeményéből a hű magyar lélek érzékenysége, bizalma, büszkesége sugárzik az első reformországgyűlés nemesurai felé. «Való-e vagy csak részeg lélek Szül bennem álomképzetet? Mily ritka látományt szemlélek, Mily fényöntő seregletet!» Igaz tehát a hír szózatja, áldott királyunk egybehívta magyarjait, osztozni akar velük a kormányzás gondjaiban; a legszebb ország felséges gyülekezete megkezdi munkáját; hiába forr ellenünk külföldi ellenségeink irígysége: a magyar név örökre fennmarad Klió érctábláján. Haladj tovább

hazám dicsőséges utadon, készítsd elő hajódat a fergeteges tengerre, fizesd meg korunk lelkének, amivel tartozol. Míg te a nagyság ösvényeit járod s örökzöld pálmát vársz nemes utódaidtól: «Addig itt én örömkönnyekkel Oltárod lábát öntözöm, Hogy nekem is a sok ezrekkel Van, van hozzád szoros közöm». A minden nemzetek atyja adjon neked, hazám, dicsőséget nehéz munkádban s én a te fényednél megújítom szent eskümet; szeretetem és hálám esküjét irántad, akinek életemet köszönhetem!

Kis János irodalmi pályája a legtermékenyebbek egyike. Mint fordító különösen sokat dolgozott. Nemesíteni akarta az ízlést, terjeszteni a tudást; ezért bocsátott közre annyi idegen jeles írót magyar fordításban. Görög, latin, német, francia és angol klasszikusokból, Anaximenes, Aristoteles, Longinus, Plutarchos, Pythagoras, Xenophon, Cato, Cicero, Eutropius, Horatius, Juvenalis, Ovidius, Persius, Quintilianus, Seneca, Suetonius, Terentius, Tibullus, Gellert, Goethe, Knigge, Kotzebue, Matthisson, Schenk, Schiller, Wieland, Baille, Delille, Montaigne, Bacon, Blair, Johnson, Lowhth, Pope, Shaftsbury, Thomson és mások műveiből egyforma buzgósággal fordított. Magyar tolmácsolásai különböző értékűek. Míg Goethe Iphigeniáját jól gördülő jambusokban, költői lélekkel fordította, Schiller elbeszélő költeményeinek átültetésével nem tudott megbirkózni. Legjobb volt ott, ahol értekező prózát kellett megszólaltatnia magyar nyelven.

Volt idő, mikor Kis Jánost a legtehetségesebb magyar költők egyikének tartották. Kazinczy Ferenc és köre úgy vélekedett róla, hogy szerencsés vetélytársa Kisfaludy Sándornak és Berzsenyi Dánielnek s

jóval különb lírikus, mint Csokonai Vitéz Mihály. Kazinczy Ferenc mindenben gyönyörködött, amit Kis János írt. Harmincnyolc éves baráti viszonyukat nem zavarta semmi félreértés. Bár mindössze is csak négyszer találkoztak, levelezésük ritka lelki összhangról tanuskodik. Mikor Kazinczy Ferenc 1815-ben kiadta nagyrabecsült barátja verseit, az első kötet élére helyezett előbeszédben magasztalásokkal halmozta el a szerény költőt. Hivatkozott a nemzet tapsaira. «Szuperintendens Kis úr Himfyvel és Berzsenyi barátjával azt a tetőt érte el, mely íróink által meghágva mindeddig nem vala.» — Kazinczy Ferenc lelkesedése átragadt Kölcsey Ferencre is: kritikai pályáját Kis János verseinek bírálatával kezdte meg a Tudományos Gyüjtemény 1817. évfolyamában. Kazinczy Ferenc magyar Schillernek, Kölcsey Ferenc a magyar nemzet filozófus poétájának nevezte a költőt. Szerinte Kis János lírai költeményei a magyar költésnek örökre legszebb virágai, a költő a maga pályáját halhatatlan dicsőséggel futotta meg. — Toldy Ferenc több helyes észrevétellel igazította jobb irányba a régi nemzedék tanítását. Már ő kiemelte, hogy Kis János messze elmarad Csokonai Vitéz Mihály mögött; a soproni költő inkább receptív természet, semmint teremtő erő; inkább utánzó, semmint eredeti. «Költői hangulata a tolakodó reminiszcenciáktól oly sürüen lepetett meg, hogy gyakran tudtán kívül fordított, mígnem a fordítás szokásává, második természetévé vált.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Beöthy Zsolt szerint Kis Jánost 1815-ben három kötetben megjelent versei igen középszerű költőnek mutatják; a csinosságra törekvés és elmélkedő hajlam mellett kevés bennük az eredetiség és költői ihlet; áradozása és bölcselkedő iránya sokszor a franciásokra emlékeztet. Kazinczy Ferencet nem követte merészen az újítás terén. «Igen szerény és igénytelen férfiú volt, ki maga írta egyik episztolájában: „Azt fogadom s ime adom parolámat, Hogy nem tartok örök dicsőségre számot". Azonban hálás tiszteletünkre méltán tarthat számot hosszú életén át irodalmunk és nemzetiségünk ügyében kifejtett fáradhatatlan buzgóságáért.» A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890.) — Váczy János rámutatott a szerény férfiú kiválóan hasznos működésére: Kis János a nemzet erkölcsi művelésére törekedett, költészetével tanítani akarta kortársait, úgy lévén meggyő-

ződve, hogy a költészetnek a gyönyörködtetés mellett az értelem hasznos foglalkoztatása a célja. Felfogását hosszas bölcselkedésekben, terjengő leírásokban, erkölcsi tisztaságra serkentő oktatásokban hirdette; az oktató elemet bizonyos érzelmességgel párosítva igyekezett költészetté emelni. Dalszerű műveiben a Matthissonra és Schillerre emlékeztető érzelmes leírások, hangulatos rajzok, csöndes szemlélődések tetszettek leginkább Kazinczy Ferencnek és híveinek. (Kazinczy költői iskolája. Képes magyar irodalomtörténet. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.)

Kis János 1770. szeptember 22-én született Szentandráson, Sopron megyében. Szülei grófi jobbágyok voltak, egyszerű parasztemberek, fiúkat szintén földművesnek szánták, de később megpróbálták taníttatását. Így került Kis János a soproni evangélikus liceumba, itt kitűnő eredménnyel végezte a gimnáziumi és hittudományi tanfolyamot. Néhány lelkes társával szövetkezve, 1790 tavaszán megalapította a Soproni Magyar Társaságot. A soproni tanulóifjak hetenkint egyszer összegyültek, felolvasták egymásnak munkáikat, könyveket ismertettek, ujságokat járattak, tudományos kérdésekről vitatkoztak. Az egyesülésnek hamar híre ment, a közvélemény örömmel üdvözölte a szerény irodalmi kört; Görög Demeter és Kerekes Sámuel, a tekintélyes bécsi szerkesztők, Péczeli József komáromi református prédikátor, sőt gróf Széchenyi Ferenc is levelekkel és adományokkal buzdították munkára a hazafias evangélikus ifjakat. A következő évben Kis János búcsút mondott soproni barátainak. Hogy a nevesebb magyar költőkkel és tudósokkal megismerkedhessék, beutazta Magyarországot; 1791 őszén külföldre indult, két évet töltött Göttinga és Jéna egyetemein. Hazajövet egyideig a győri evangélikus iskola tanára volt, majd lelkészséget vállalt, megnősült; ettől az időtől kezdve a családi élet, a papság gondjai és az irodalmi tevékenység között osztotta meg életét. Győr Vas és Sopron vármegyék ágostai hitvallású egyházközségeiben lelkészkedett éveken keresztül. 1812 nyarán, mint soproni prédikátort, megválasztották a dunántúli evangélikus egyházkerület szuperintendensévé. Ezt a tisztét harmincnégy éven keresztül viselte. 1846. február 19-én halt meg Sopronban. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság legérdemesebb tagjai egyikét gyászolta benne.

Adatok Kis János életéhez:

1770. — Kis János születésének éve. Szeptember 22-én születik

a sopronmegyei Szentandrás faluban. (Szülei, Kis Sándor és Pálfi Judit, jómódú parasztemberek, a Festetich grófi nemzetség jobbágyai. A népes földműves-család mindegyik tagja mélyen vallásos evangélikus magyar.)

1782. — A falusi iskola elvégzése után a soproni evangélikus liceum tanulója lesz. (Önéletrajzában szép szavakkal emlékezik meg életének erről a döntő fordulatáról. Parasztembernek szánták, de «az isteni Gondviselés, mely az emberek sorsának csekély körülmények által oly sokszor váratlan fordulatot szokott adni, mást végze felőlem». Falujukban nem volt luteránus prédikátor, a szomszéd község ágostai hitvallású lelkésze gondozta a szentandrási evangélikus hívőket; ez a lelkiismeretes, jó pap minden egyszerű ember házába betért s tanácsokkal látta el a jobbágyokat. Mikor a kisfiúban fölfedezte a kiváló értelmet, nem nyugodott, míg rá nem vette a szülőket eredeti tervük megváltoztatására. A rábeszélés munkájában nem kis segítségére volt az evangélikus tanító is; így irányították a szelídlelkű gyermeket az egyházi pályára. «Jótékony lelkek, ti — írja Önéletrajzában — kik engem ekkép a tudományos pályára lépni segítettetek s kik már régen jobb haza lakosi vagytok, ti engem tanácstok által nagyemberré ugyan nem tettetek, mindazáltal oly sorsra juttattatok, melyet a világ szerencsésnek tart s melyben, ha talán nem sokkal megelégedettebb is, de valamivel hasznosabb voltam, mint az alacsonyabban lettem volna. Önhaszonkeresés nélkül adott javaslástokért vegyétek itt szíves hálámat; s ha gyermekeiteknek vissza nem fizettem jóságtokat, ne tulajdonítsátok nem-akarásomnak. Ti pedig, Isten emberei, lelkészek s iskolatanítók, kövessétek ezek példáját. Gondoljátok meg, hogy sok szép mezei virág azért hervad s hull el kevesebb haszonnal s dísszel, mivel gondos kertész dajkálása alá nem jut; sok szép elme azért nem fejlik ki, mivel nem fordítottak rá illő figyelmet.»)

1790. — Mint evangélikus teológus húsz éves korában megalapítja a Soproni Magyar Társaságot. (A magyar iskolai önképzőköröknek ez a példaadó őse sajátságos módon éppen egy német városban és német tanulóság között talál otthonra. Sopron ebben az időben még annyira német, hogy mikor Kis János 1790-ben átrándul Győrbe, meglepetéssel tapasztalja, hogy ott az úri emberek többnyire magyarul beszélgetnek. «Ez velem, ki még addig városi elökelő rendbeliektől

csak német nyelvet hallottam, Győrt nagyon megszeretteté s bennem igen buzgó óhajtást gerjeszte, hogy vajha Győrnek lakosa lehetnék!» Tiszteleg Révai Miklósnál, a nyelvtudósnál és rajztanítónál. «Ez hidegebben fogadott, mint irántai mély tiszteletemnél fogva remélhettem, minek talán az is lehetett oka, hogy dolgozásába el volt merülve.» Egyik társával elgyalogol Budára; visszajövet megismerkednek gróf Esterházy Károly egri püspök és pápai földesúr kocsisával és hajdújával; ezek néhány itce borért felveszik őket az uradalom kocsijára, így könnyítik meg útjukat.)

1791. — Befejezi tanulmányait Sopronban, szeptember közepén Németországba indul. (Előbb azonban egyik teológus-társával albizálásra megy azaz pénzt gyüjt külföldi útjára a luteránus gyülekezetekben. Szegény szülök gyermeke lévén «én is elhatároztam magamat kénytelenségből a koldulás ezen gyülöletes neme gyakorlására». Kocsit fogadnak s a következő útvonalon járják be a falvakat és városokat: Győr, Pozsony, Selmecbánya, Besztercebánya, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Igló, Késmárk, Lőcse, Eperjes, Kassa, Nyiregyháza, Debrecen, Szolnok, Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, Pest, Buda, Székesfehérvár, Veszprém, Komárom. Az írók és tudósok előtt mindenütt tisztelegnek vallásfelekezeti különbség nélkül. Győrben egy ünnep előtti napon Rát Mátyás szeszélyesen fogadja őket, komor és kedvetlen, alig vet oda nekik néhány szót, de azért Kis Jánost másnapra meghívja ebédre, útitársának ezt mondja: «Hiszen öcsémuramat is csak fogják majd valahová hívni». Másnapra kedélye felderül s ebéd alatt azt a barátságos tanácsot adja vendégének, hogy paphoz ünnep előtt sohase menjen, mert a pap ilyenkor prédikációján dolgozik és ingerült. Kassán Baróti Szabó Dávid szobájában Bacsányi Jánost is ott találják. «Én Bacsányival bizonyos feszességért s rátartásért, melyet benne észrevenni véltem, nem egészen elégedtem meg; de Szabót nagyon megszerettem s nem tudtam felőle utóbb is tisztelet nélkül szólani.» Debrecenben csodálkoznak rajtuk: lehetetlen, hogy luteránus diákok ilyen tökéletesen beszéljenek magyarul! «Legkülönösebbnek látszott előttünk az, hogy az akkori egyik prédikátor, utóbb szuperintendens, Benedek Mihály, magyar beszédünket hallván, nem akarta elhinni, hogy evangélikusok vagyunk, mert azon véleményben, mintha minden magyarországi luteránusok vagy tótok vagy németek volnának, ő is osztozott. Utóbb

csakugyan meg hagyta magát általunk győzni s annál örömestebb beszélgete különféle dolgokról velünk.» Kecskeméten nemcsak a református prédikátor, hanem a piarista gimnázium igazgatója is örömmel fogadja őket. «A katolikusok gimnáziumának direktora a legnagyobb emberséggel lebocsátkozék hozzánk s a városnak nemcsak nevezetességei, hanem régibb történetei előadásával is oly kellemesen mulattata bennünket, hogy mind tudományszeretetét, mind jóságát csodáltatá s nagy mértékben szeretteté velünk.» Pesten Dugonics Andrást, Horányi Eleket, Verseghy Ferencet és az egyetem néhány kiválóbb tanárát keresik fel; Székesfehérvárt Virág Benedekhez mennek. «Ez kitűnő jólelkűségével, nemes egyszerűségével, csendes vidámságával, baráti hangú beszélgetésével minket, kik őt most láttuk először, egészen megbájolt.» Komáromban Péczeli József «hazafiúi kötelességének tartotta bennünket minél hathatósabban serkenteni s hasznos intéseket adni. Intéseit a legszeretetreméltóbb nyájassággal is fűszerezte s derék feleségével együtt úgy bántak velünk, mintha gyermekei közé tartoznánk. Ebédnél egyik tál igen jól készült s jóízű túrós metélt lévén, alkalmat ada neki arra a megjegyzésre, hogy a magyarok, mikor valamely vendéget szívesen látnak, túrós metélttel szoktak neki szolgálni. Szeretetének s jóságának emlékezete sohasem enyészik el lelkemből». Kéthónapi utazása végén megelégedetten pillant vissza a haza földjén szerzett tapasztalataira: «Lelkem előbbi nagyon szűk látóköre nagymértékben szélesedék s ítélőtehetségem sok dolgokat igazabb szempontból tanula nézni, mint különben néztem. Láttam, hogy mindenfelé vannak sok jó emberek, mindenütt sok szép örömöket lehet kóstolni, minden vallásbeliekkel kellemesen társalkodni s hazánk minden részeiben boldogokat találni s hasznos munkásságra mindenütt széles mezőt nyitni. Oly panorámát szerzék magamnak, melynek szemlélése még most is bájol».)

1792. — Göttinga után ez év őszén Jenába megy. Jól érzi magát mind a két német egyetemen, sokat tanul, nehezen válik meg jeles professzoraitól. (Büszke arra, hogy a magyar egyetemi hallgatók milyen derék ifjak s a németek is mennyire megbecsülik őket. «Általában a magyarok s erdélyiek, amint Göttingában, úgy Jenában is, mind szorgalmukra, mind tisztességes erkölcseikre nézve megkülönböztették magukat s azért a közvéleményben is egyebeknek eleikbe tétettek.

Nemzetünk becsületét nemcsak minden mocsoktól gondosan őriztük, hanem még szebb fénnyel is díszesíteni igyekeztünk.» Jenából írja első levelét Kazinczy Ferenchez. «Ő, kiben a nemzeti literatúra szeretete példátlan tüzzel égett, legforróbb indulattal s szívességgel fogadta levelemet s a vele való levelezésre felszólíta. Ki nem mondhatom, mily nagy mértékben örvendeztetett felelete. Már akkor sejdítettem, hogy barátsága reám nézve sok örömök forrása leend; s e sejdítésem minden reményt felülhaladó mértékben beteljesedett. Közel negyven évig, egész haláláig, szakadatlanul tartott sok szépre és jóra s különösen literatúránk szeretetére buzdító és több tekintetben boldogító barátsága.»)

1793. — Ősszel hazatér Jenából. Huszonhárom éves. Győri hittestvérei megválasztják tanárnak az ottani ágostai evangélikus latin iskolába. Harmadfélévi tanárság után falusi lelkipásztor lesz. (1796-tól a győrmegyei Nagybarát, 1799-től a zalamegyei Kővágóörs, 1802-től a vasmegyei Nemesdömölk község prédikátora. Nőül veszi Pellikán Erzsébetet, gondosan neveli gyermekeit. 1808-ban meghívják soproni papnak. A váratlan szerencse megdöbbenti. Nemesdömölki hívei közt jól érzi magát, gyülekezete tekintélyes és gazdag, a lelkészt megbecsülik és mindennel ellátják. «Egy ideig tartó küszködésem után az elmenésre határoztam magamat. E határozásomban kétségkívül hiúságom is nagy részt vett, melynek az a megkülönböztetés hízelkedett, hogy szuperintendenciánk első városi gyülekezete, melyben az isteni tisztelet csaknem egészen német nyelven szokott tartatni, született magyar-létemre engem keresett meg. De csakugyan vezéreltek más indítóokok is. Meggondoltam, hogy Sopronban gyermekeimet szemeim előtt nevelhetem s taníttathatom, hogy több művelt és csinos társaságot találok, a literatúra újabb terményeivel könnyebben ismerkedhetem s barátkozhatom s magam tökéletesítésére többféleképpen serkenttetem. Mindezen okok összevéve arra bírtak, hogy, bármily nehezen esett is, Nemesdömölktől elbúcsúztam.»)

1812. — Négyévi soproni lelkészsége után megválasztják a dunántúli evangélikus egyházkerület szuperintendensévé. Püspöki méltóságát negyvenkét éves korában éri el. (A szerény férfiú annál kevésbé számított erre a kitüntetésre, mert jobbágyivadék volt s a luteránus gyülekezetek, csakúgy mint a kálvinisták, előnyt adtak a nemesi származásnak. Úgy gondolták, hogy a nemesember nagyobb tekintéllyel tudja

védeni vallásfelekezete érdekeit, mint a jogtalanok közül származó egyházi férfiú. Kis János erkölcsi értéke olyan nagy volt, hogy ezúttal a magyar nemesurak éppen úgy melléje állottak, mint a német városi polgárok.)

1815. — Megjelenik költeményeinek első gyüjteményes kiadása. (A három kötetes verskoszorút Kazinczy Ferenc igazítja sajtó alá. A költőt a nemzet legkiválóbb poétái között emlegetik. Kölcsey Ferencnek a Tudományos Gyüjtemény 1817. évfolyamában közreadott bírálata nagyon méltányosan szól a nemes lélekre és bölcselő főre valló versekről.)

1822. — Tízévi püspöksége után a dunántúli evangélikus egyházkerület tekintélyesebb földbirtokosai arra unszolják: kérjen nemességet a királytól. Több nagynevű mágnás készséggel aláírja folyamodását, a szombathelyi katolikus egyházmegye püspöke külön ajánlólevelet ad számára. I. Ferenc király a kormányhatóságok véleményének meghallgatása után teljesíti kérelmét. (Mikor első alkalommal jelentkezik a királyi kihallgatáson, hogy a nemességért esedezzék, I. Ferenc hosszasabban beszélget vele. Társalgásuk német nyelven folyik, mert a király nem tud magyarul. A király: «Mi kívánsága van önnek?» A püspök: «Alázatosan bátorkodom felségednél könyörögni, hogy engem a magyar nemességgel megajándékozni méltóztassék». A király: «Miért ne, ha érdemei olyanok, hogy kérését teljesíthetem. Milyen érdemei vannak?» A püspök szerényen felsorolja érdemeit. A király: «Ez mind jó. Vannak-e önnek gyermekei?» A püspök: «Két fiam van». A király: «Azt előre is gondoltam». A püspök: «Nyilt szívvel megvallom, felséges uram, hogy nem is alkalmatlankodnám felségednél esedezésemmel, ha fiaim nem volnának; de mint atya kötelességemnek tartom gyermekeim polgári jobblétét, ha lehet, ilyen módon is eszközölni». A király: «Igaza van önnek. Az atyáknak kötelességük gyermekeik szerencséjéről gondoskodni. Kik vannak a folyamodás alá írva?» A püspök: «Felséged belső titkos tanácsosai közül az ország bírája, Ürményi; a tárnokmester, gróf Brunszvik; az erdélyi főkancellár, gróf Teleki és a bácsmegyei főispán, báró Podmaniczky József. Ezenkívül még felséged egy másik belső titkos tanácsosa, a szombathelyi püspök, Somogyi, külön bizonyítványt is adott, mely folyamodásomhoz van kapcsolva». A király: «Hogy-hogy? A szombathelyi püspök

Somogyi? Ez igen jó jel. Én azt az embert nagyon szeretem. Ez a püspök nem avatkozik, mint némely más pap, világi dolgokba, hanem hivatalában buzgón eljár s testestől-lelkestől püspök».)

1830. — Ez év őszén megalakul a Magyar Tudományos Akadémia, Kis János a történettudományi osztályban rendes tagsági helyet nyer. Ettől kezdve az Akadémia pesti nagygyüléseit szorgalmasan látogatja. (Tizenkét évvel később a Kisfaludy-Társaság is megválasztja tagjai közé.)

1846. — Február 19-én meghal Sopronban. Hetvenhat éves. («Ez év kezdetével, írja róla Toldy Ferenc, életereje ijesztő mértékben elesett s miután több hétig szinte öntudatlan állapotban feküdt, mely időközben Sopron városa őt tiszteleti polgárrá nevezte, még egyszer lobbot vetett élte világa, gyermekeit, unokáit megáldotta s nemes lelkét kilehelte.»)

Kiadások. — Kis Jánosnak az 1790-es évektől kezdve hatvankötetnyi munkája jelent meg. — Első, feltünést keltő verses fordítása: Herkulesz választása. Bécs, 1791. (Angolból Lowth után. Allegorikus bölcselő költemény.) — Mestere házasságát ünneplő ódája: Kazinczy Ferenc összekelésére szendrei gróf Török Sophia Antóniával. Bécs, 1805. (Német fordítással is, hogy méltán ünnepelhesse a híres férfiút.) — A nyelvújító mozgalmakkal kapcsolatos pályamunkája: A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimíveltetése módjairól, eszközeiről. (A pályamunka kézirata olyan jó volt, hogy a jeligés levél felbontása előtt Kazinczy Ferencet gondolták a szerzőnek.) — Költeményeinek gyüjteménye: Kis János versei. Kiadta Kazinczy Ferenc. Három kötet. Pest, 1815. (Tartalma: dalok, ódák, elégiák, episztolák, verses mesék, bölcselő költemények, leíró versek, műfordítások.) — Költői lendületű Goethe-fordítása: Iphigenia Taurisban. Pest, 1833. (Második kiadása 1876-ban az Olcsó Könyvtárban.) — Nehéz feladatot oldott meg egy híres angol esztétikai mű sikeres átdolgozásával: Blair Hugó retorikai és esztétikai leckéi. Két kötet. Buda, 1838. — Eredeti prózai munkái közül kiemelkedik terjedelmes önéletírása: Kis János superintendens emlékezései életéből. Két kötet. Sopron, 1845–1846. (Második kiadása 1890-ben az Olcsó Könyvtárban.) — Összegyüjtött költeményeinek újabb kiadását Toldy Ferenc rendezte sajtó alá: Kis János poétai munkái. Pest, 1846. (A kéziratok és első kiadások alapján, kiadatlan

költeményekkel bővítve, életrajzzal és arcképpel.) — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (A költő tíz verse.) — Kazinczy Ferenc levelezése. Váczy János kiadása. Huszonegy kötet. Budapest, 1890–1911. (Legjellemzőbb levelei.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Összegyüjtött munkái. II. köt. Pest, 1868. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 6. kiad. Budapest, 1890. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Budapest, 1891. — Pap Ferenc: Kis János versei és Bacsányi. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. évf. — Riszner Ödön: Szuperintendens Kis János. Csíksomlyói kat. gimnázium értesítője. 1898. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Rosta Ferenc: Kis János irodalmi jelentősége. Soproni ev. liceum értesítője. 1903. — Kovács János: Kazinczy Ferenc és Kis János. Budapesti ev. gimnázium értesítője. 1905. — Váczy János: Kazinczy költői iskolája. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Gálos Rezső: Kis János és a német költészet. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — U. az: Kis János forrásaihoz. U. o. 1912. évf. — Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. — Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913. — Gálos Rezső: Kis János és Eschenburg. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. évf. — Fest Sándor: Pope és a magyar költők. U. o. 1916. évf. — U. az: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — U. az: Kis János verseihez. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Várady Imre: Gellert hazánkban. Budapest, 1917. — Ember Nándor: A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1918. évf. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Lakatos Vince: A Balaton költői. Balatoni kalauz. Szerk. Wlassics Tibor. Budapest, 1925. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930.

NÉMETES KÖLTŐK.

Kazinczy Ferenc költői irányának sok követője volt. Íróink örömmel vállalkoztak a széphalmi mester esztétikai elveinek terjesztésére, lelkesedtek a német klaszszikusokért, nagy gonddal csiszolgatták érzékenyhangú lírai költeményeiket. Némelyiknek — így Dessewffy József grófnak — inkább csak a megbecsülése volt nagy, mások jelentősebb értéket is hoztak költői hírnevük mellé.

Az ország középpontjában, Budán és Pesten, Kazinczy Ferenc «pesti triásza» — Szemere Pál, Vitkovics Mihály és Horvát István — terjesztette a széphalmi mester esztétikai irányát és nyelvújító elveit. A triász legifjabb tagja, Szemere Pál, szonettjeivel tette magát híressé. Ezek a szonettek a verselői készség, nyelvi hajlékonyság és lírai báj remekeiként tűntek fel az egykorúak előtt. Kazinczy Ferenc és hívei versenyezve dicsérték a költőt. Érzelmeinek gyöngédségéről, kifejezéseinek lágyságáról, formaérzékének tökéletességéről magasztalással szóltak. Szemere Pál különös gonddal csiszolta apró lírai költeményeit; mintha nem is törekedett volna egyébre, mint verstechnikai gondosságra. Idegenkedett minden realitástól, elvont szemlélődések ködével burkolta el lelkét olvasói elől. Igazi személytelen lírát adott, a megfogható élmények helyét

a fellengző kifejezések hullámzásával pótolta. A bölcselkedő-leíró szonetteken kívül írt néhány szerelmi dalt, hazafias költeményt, episztolát, gnómát, emlékverset. A verses forma tökéletességére való törekvése mindenütt szembeötlő. Különös kedvvel művelte a tanítóköltészetet. Versben fejtegette és magyarázta a magyar költők sikerültebb költeményeit, hogy ilyen módon is kimutassa esztétikai készültségét. Széptudományi olvasottságára büszke volt. Mint esztétikus csakugyan felülmúlta legtöbb kortársát, amellett egyike volt a legszerencsésebb szóújítóknak. Új szavai közül nagyon sok belejutott a közbeszédbe és az irodalom nyelvébe.

Kazinczy Ferenc védőszárnyai alatt lépett a magyar írók sorába Döbrentei Gábor. Becsvágya és szorgalma nagy volt, tehetsége és önkritikája kevés. Költeményei a széphalmi mester lírai iskolájának követését mutatják. Ezekben a meglehetősen döcögő dalokban, ódákban, episztolákban és bölcselkedő versekben még kortársai sem találtak sok méltányolni valót. A németes hatás erőszakoltan keveredett bennük különböző óklasszikus vonatkozásokkal. Kisebb hőskölteményeinek szülője sem a poétai talentum volt, hanem a költői babérok után való meddő vágyakozás. Esztétikai dolgozatai elég jó készültségről tanuskodtak. Német szerzők nyomán dolgozott, de itt-ott megpróbálkozott önálló fejtegetésekkel is. Kazinczy Ferenc esztétikai gondolkodása erősen hatott felfogására; kár, hogy mesterének stílusát még nagy messzeségből sem tudta megközelíteni. Alaktalan cifrázással, csűrtcsavart nyelven fogalmazta meg mondanivalóit. Nyelvé-

szeti munkássága értékes. Régi nyelvemlékeink gyüjtésével és magyarázatával hasznosan szolgálta a magyar nyelvtudományt.

A legszebb reményeket fűzték Szentmiklóssy Alajos költői működéséhez, de korán szembekerült néhány kortársával, ezek gondoskodtak róla, hogy kedvét szegjék. Különösen Bajza József tépdeste meg babérait. Az önérzetében sértett költő heves irodalmi harc után visszahúzódott az irodalmi szerepléstől; nem jól tette, mert epigrammái elmés lírikusnak mutatják. Tanítómeséinek kiadására csak későn szánta rá magát, Fáy András sikerei után kevés reménye lehetett a lelkesebb fogadtatásra, nem találtak elég ujságot fabuláiban. Mindazonáltal néhány epigrammája és állatmeséje a két műfaj mintapéldáiként szerepelt az iskolakönyvek lapjain emberöltőkön keresztül. Ha néhány évtizeddel előbb lép fel, nevét az epigramma és a fabula irodalomtörténeti érdemű úttörői között emlegették volna, így csak elkésett költő maradt, meg kellett elégednie munkásságának közömbös számbavételével. A fejlődés rendje szerint senki sem tulajdonított nagyobb jelentőséget munkásságának.

Általában Kazinczy Ferenc költői és esztétikai iskolájának számos jónevű költője volt: Helmeczy Mihály, Kovacsóczy Mihály, Szenvey József, Teleki Ferenc, Töltényi Szaniszló. Munkásságukat régebben sokat emlegették, de az idő haladt, az ízlés finomodott, a kritikai látás élessége erősödött, ezzel együtt feledésbe merült a költők emléke is. Elhaltak a lelkes kortársak, a baráti ítélkezés kedvezését az irodalomtörténeti értékelés pár-

tatlansága váltotta fel. A hamar elfeledett szorgalmas verselőknek az irodalmi érdeklődés ébrentartása és a nyelv fejlesztése körül szerzett érdemeit kár volna kisebbíteni, de érdemükön és jelentőségükön felül való dícsérgetésük is céltalan volna. Nagyobbára a széphalmi mesterrel folytatott levelezésüknek és jóakaratú kortársaik dícsérgetéseinek köszönhették írói nevüket. Fejlődéstörténeti jelentőségük csekély.

Az 1820-as évek közepétől kezdve Kazinczy Ferenc ízlésiránya mellett egyre érezhetőbbé vált Kisfaludy Károly hatása. A legifjabb nemzedék őt iparkodott követni. A gyakorlatban nem volt nagy különbség a széphalmi mester és a pesti szerkesztő utánzói között, a kortársak és tanítványok lantja egyformán fölvette a két csodált férfiú költészetének egyező elemeit. A poéták eszményiségre törekedtek, fínomkodó kifejezésekkel léptek olvasóik elé, érzelmeik és gondolataik megvallását elmosódó szürkeségbe burkolták.

Költők:

Bajza József (1804–1858) hevesmegyei földbirtokos, ügyvéd, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: a VI. kötetben. — Ifjúkori költeményeit az 1830. körül virágzó évkönyvek és folyóiratok hozták.

Dessewffy József gróf (szül. 1771. február 13. Krivány, Sáros megye; megh. 1843. május 2. Pest) felsőtiszavidéki földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Munkásságát ma már ritkán említik, pedig egykor az irodalom tekintélyei között foglalt helyet. Ő honosította meg a régi jó idők olvasóközönségének népszerű műfaját, az úgynevezett fürdői tárcát; ő alapította meg Kassán a Felsőmagyarországi Minerva című évnegyedes folyóiratot; ő vette védelmébe Döbrentei Gábort, mikor a Conversations-Lexikon pörében vereséget szenvedett az Auróra-

kör íróival szemben. Megtámadta gróf Széchenyi Istvánt is. A legnagyobb magyar merészhangú könyve, a Hitel, megbotránkozást okozott a konzervatív nemesek között; a felháborodott régi Magyarország nevében Dessewffy József szólalt fel a «parasztlázító» ellen. Fejtegetései nagy feltűnést keltettek, de hatása csak addig tartott, míg Széchenyi István közzé nem tette válaszát. Cáfolata kínosan hatott a konzervatívokra. Dessewffy Józsefet a válasz annyira megdöbbentette, hogy fiainak engedte át a feleletet. Az Akadémia tagjaival is volt vitája. Mikor az 1833. évi akadémiai nagyjutalom odaítélése idején amellett kardoskodott, hogy a jutalmat ne az akadémiai többség jelöltje, Vörösmarty Mihály, hanem egyesegyedül és osztatlanul Kisfaludy Sándor kapja, makacskodásával sokakat elidegenített magától. Különvéleményére Toldy Ferenc adta meg a választ. — Dessewffy József mint költő és mint levélíró egyaránt szorgalommal munkálkodott: gyönge költő volt, de nem tehetségtelen levélíró. Dalféléi, ódái, epigrammái, episztolái között legjobb az a rímes felköszöntő, melyet Kazinczy Ferenc születésének hatvanadik évfordulójára írt. A széphalmi vezérrel élénken levelezett, ezekben a feltűnően nagyterjedelmű levelekben körülményesen megvitatta az irodalmi kérdéseket. Katolikus konzervatív szelleme nem tette elfogulttá, egyoldalúvá, türelmetlenné. Kazinczy Ferenc a német irodalom és műveltség haladását csodálta, őt a liberálisabb francia írók lelkesítették. Szerette hinni, hogy a francia szellem közelebb áll a magyarok kedélyéhez, mint a germán lélek. — Ő királyi főhercegségéhez József nádorispánunkhoz. Buda, 1808. (Dicsőítő költemény.) — Bártfai levelek. Sárospatak, 1818. (Fürdői tárcái.) — Dessewffy József gróf válasza a hatvan esztendős Kazinczy Ferenchez, midőn írná, hogy már halni készül. Hely nélkül, 1819. (Bölcselő költemény.) — A Hitel című munka taglalatja. Kassa, 1831. (Széchenyi István válaszára Dessewffy Aurél, Emil és Marcell felelete: Néhány szó a Hitel, Taglalat és Világ ügyében. Kassa, 1832.) — Dessewffy József gróf irodalmi hagyományai. Kiadta Kazinczy Gábor. Három kötet. Pest, 1860–1864. (Levelezése Kazinczy Ferenccel.) — Gróf Dessewffy József munkái. Kiadta Ferenczy József. Budapest, 1888. (Levelek 1812–1843.)

Döbrentei Gábor (szül. 1785. december 1. Nagyszőlős, Veszprém megye; megh. 1851. március 28. Buda) királyi tisztviselő, a Magyar Tudományos Akadémia első titkára. Dunántúli evangélikus papcsalád

sarja volt, nemes származású. Tanulmányait a soproni liceumban végezte, Németországban hosszabb tanulmányutat tett, Kazinczy Ferenc nevelői állást szerzett neki özvegy gróf Gyulay Ferencné fia mellé Erdélyben, itt kezdődött szerencséje. Mint főúri nevelő érintkezésbe jutott a legelőkelőbb mágnáscsaládokkal, összeköttetéseit felhasználta, hatalmas pártfogói segítségével sikeresen egyengette pályáját. 1814. májusában megindította az Erdélyi Múzeumot, folyóiratába számos esztétikai dolgozatot írt. Széptudományi képzettségével szeretett büszkélkedni, bár elméleti tudása nem sokat segített kritikai érzékének gyöngeségén. Ha nem támaszkodhatott mások ítéletére, bírálata ritkán sikerült. Az Erdélyi Múzeum drámai pályázatán Katona József Bánk Bánját észre sem vette, pedig ugyancsak bő dramaturgiai tanulmányokat végzett és sok bölcs tanácsot osztogatott színműíróinknak. Az Erdélyi Múzeum füzeteiben közölt dolgozatai közül elsősorban a drámaírás elméletéről szóló fejtegetései vonták magukra a figyelmet. Erdélyi szereplése idején sokat buzgólkodott egy ottani magyar tudós társaság megalapítása érdekében. A társaság 1819-ben Marosvásárhelyt meg is alakult, Döbrentei Gábort titkárává választotta, de a királyi megerősítés nem érkezett le s így nem kezdhette meg működését. A következő év őszén Döbrentei Gábor Pestre költözött, befolyásos párfogói támogatásával kinevezték a budai kerület tartományi másod-albiztosává. Előkelő hivatalában még közelebb jutott a mágnásokhoz, elsősorban gróf Széchenyi Istvánhoz. Kitűnő társalgó volt, biztos fellépésű, a tudománypártoló arisztokraták kedveltje; mindenható protektorai tették meg őt a Magyar Tudományos Akadémia titkárának. A tehetségesebb írók, különösen az ifjabb nemzedék becsvágyó tagjai, haragosan fordultak ellene s ötévi elkeseredett küzdelem után kiszorították akadémiai titkári székéből. Ez a kudarc nagyon bántotta, de írói kedve ezután sem csökkent, az Akadémiától sem vonta meg munkásságát. Hivatali emelkedése kárpótolta a tudományos világban elszenvedett támadásokért. Mint budai kerületi főbiztos és királyi tanácsos halt meg életének hatvanhatodik évében. Családot nem alapított. — A nyelvészeti tudására és esztétikai képzettségére egyaránt büszke tudós és író a legmagyartalanabb stiliszták egyike volt. Mondatszövése csodálatosan kuszált. Berzsenyi-kiadásának előbeszédében a következőket olvassuk: «Ne emelj rám feddőujat szent árnyok! képzeltemben, e csak mostani

közre adásáért. Nyugtat engem amaz említett néhány ok, egy fő pedig a levelezetek között áll jegyzetben. Ha elébb menendek elyzionkodni veled, mintsem óhajtásodra szóval is tett fogadásom súlyától magamat megkönnyítem, akkor fájdalommal mentem volna nyomodon, utánad. De vala gondom, hogy síromat baráti kötelesség elmulasztása ne nehezítse. Akkor Helmeczi jár el mindenben, ki, nemzeted eleibe már kétszer, olly buzgón vitte addigi müveidet, s kihez azért folyvást jó indulattal maradál... Akkor lépném én hát elé emlékezetednek valami újszerübb fenntartása eszközléséhez, ha kivántatnák; midőn átaljánosabban adná ki magát önként ahoz közvélemény; mivel most mindjárt azért sem mernék felszólalni, mert többféle megtisztelés intézet elésegítése osztja meg a hazát, s elébb hadd erősüljön vagy jusson kivánt létre azok mindenike. Berzsenyijüket nem fogják dicsőítés nélkül hagyni Somogy tisztelt Karai és Rendei, e kitünő vármegyeé nem, melyből folyvást, hasznos díszes kifejtekezés iparát halljuk, tehát a haza ékesítő észnek megbecsülését. És akármikor kerülendne ott erre sor, gondolnám, viszhang ébred szavukra, mert Somogy költérének mindenfelé többszeri idéztetése, gondolatainak országszerte megfogamszását mutatja, s így, nem erőtetett ráhagyás, hanem ihletem mondja: Tisztelet Berzsenyi Hamvain». (1842.) — Első munkája: A szerelem kellemei hat dalokban. Sopron, 1804. (Verses füzet.) — Döbrentei Gábor külföldi színjátékai. Két kötet. Bécs, 1821–1822. (Müllner: Vétek súlya, Molière: Fösvény. A két fordításon kivül felvilágosítások Müllnerről, Molièreről, a német és francia színészetről.) — A kis Gyula könyve. Pest, 1829. (Elbeszélések az ifjúság számára. Negyedik kiadása: 1861.) — Shakespeare remekei. I. köt. Macbeth. Pest, 1830. (Az eredeti angol szöveg nyomán.) — Régi magyar nyelvemlékek. Négy kötet. Buda, 1838–1846. (Középkori magyar szövegek magyarázatos kiadása. Az értékes gyüjtemény teljessége érdekében évről-évre nagy utazásokat tett, hogy a nevezetesebb kolostorokban és levéltárakban felkutathassa a középkori és XVI. századi magyarnyelvü kéziratokat. A Döbrentei-kódex méltán őrzi lankadatlan munkája emlékét.) — Huszárdalok. Buda, 1847. (Katonadalainak gyüjteménye.)

Helmeczy Mihály (szül. 1788. szeptember 27. Királyhelmec, Zemplén megye; megh. 1852. december 1. Pest) pesti ügyvéd, a Jelenkor szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. A legkoraibb névmagyarosító

írók egyike: Bierbrauer családi nevét először Serfőzőre magyarosította, azután Helmeczyre változtatta. Katolikus német családból származott, eleinte nevelő volt Pesten, 1811 körül lépett bensőbb baráti viszonyba Kazinczy Ferenccel. Sok szolgálatot tett mesterének, Pesten nyomatott munkáit gondosan korrigálta, megbízásait lelkiismeretesen teljesítette. Elvégezte a jogot, megszerezte az ügyvédi oklevelet, irodát nyitott, előkelő családok bizalmi ügyeit intézte, pénztárosa lett a Magyar Tudományos Akadémiának, szerkesztője a Jelenkor című politikai lapnak. Ez a hírlap Széchenyi István tervezgetéseiből született s a Kultsár István által alapított Hazai Tudósításokkal szemben az új szellemet képviselte. Megindítására még Kisfaludy Károly kapta meg az engedélyt, de váratlan halála akadályt gördített megjelenése elé; Helmeczy Mihály szerkesztésében indult meg azután 1832 elején. A szerkesztő ekkor már jónevű író volt. Határt nem ismerő nyelvújító merészsége sokat használt a neológusok ügyének, bizonyos tekintetben sokat is ártott. Helmeczy Mihály nem ügyelt a magyar nyelv szabályaira, teletömte írásait a legképtelenebb szólásokkal. Szógyártmányai — undoklat, zsibongzat, gerj, dör, hasztlan, szentségtlen — csakhamar elhíresültek. (A szójátékok barátai előtt mai napig is ismeretes az a Helmeczy «ki a szókat elmetszi».) Újításait még Kazinczy Ferenc is aggodalommal szemlélte, mert félt a neológia ügyének népszerűtlenné válásától. — Helmeczy Mihálynak legnevezetesebb írása az a bevezető értekezés, melyet Berzsenyi Dániel verseinek második kiadása elé függesztett, hogy bebizonyítsa a nyelvújítás észszerűségét. (Pest, 1816.) — Eredeti költeményei jelentéktelenek, mint műfordító érdemes a megemlítésre. Fordított Tassóból, Schillerből, Matthissonból. Hogy az alaki és tartalmi hűségre sokat adott: határozott érdeme. E korbeli műfordítóink még nagyon könnyedén vették feladatukat, eredeti szövegükkel többnyire felületesen bántak, nagyon is elérkezett a szabatosabb fordítói törekvések ideje. — Toldy Ferenc szerint: «Helmeczy Mihály, a nyelvújítás legrettenthetetlenebb bajnoka, főleg költői fordításairól emlékezetes; vakmerően s gyakran szerencsével víva meg a technikai és tartalmi tapadó hűség nehézségeivel. Előadása tömött és hatályos, bár többnyire a lágyság és jóhangzás rovására s az újításban határokat nem ismerő. Azonban első volt, ki éreztette, mit bírand meg a nyelv az idegen remekek átültetésében, ha az addigi

kényelmes szabadság helyett, mely a műfordítóknál divatozik vala, több szigorral, de e bátorság s nem kevesebb fáradság mellett több mérséklettel és ízléssel gyakoroltatik». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.)

Kovacsóczy Mihály (szül. 1801. március 19. Gödöllő, Pest megye; megh. 1846. január 13. Pest) okleveles ügyvéd, az Aspasia szerkesztője. Főúri családokban nevelősködött, majd kassai akadémiai tanár lett, utóbb pesti lapszerkesztő. Kazinczy Ferenc sokra becsülte költői tehetségét, 1825 táján egyenesen Kisfaludy Károly mellé helyezte. Dalai különösen megnyerték tetszését. Kovacsóczy Mihály számos verset, elbeszélést, történeti dolgozatot, színi kritikát írt; sokat fordított, különösen német nyelvből; több irodalmi vállalatot indított meg és szerkesztett. Szépirodalmi kísérleteivel nem vívta ki az Auróra-kör kényesebb ízlésű tagjainak dicséretét, mértéktelen újításai miatt még a legbuzgóbb neológusok is bosszankodtak, neve mindazonáltal a jobb hangzásúak között foglalt helyet. Prózai és verses dolgozatai a korabeli folyóiratokban szétszórva jelentek meg, gyüjteménybe nem kerültek. — Húsz kötetes Kotzebue-fordítása: Kotzebue Ágoston jelesebb színdarabjai. Kassa, 1834–1836.

Makáry György (szül. 1799. április 28. Eger; megh. 1857. november 13. Eger) ügyvéd, Heves megye táblabírája, az egri érseki liceum tanára. Az 1820-as és 1830-as években az egykorú évkönyvek és folyóiratok számos költeményét hozták. Lírája részint Kazinczy Ferenc, részint Kisfaludy Károly hatása alatt fejlődött. Érzelmesen borongó, oktató hangú verselő.

Ponori Thewrewk József (szül. 1793. február 20. Déva, Hunyad megye; megh. 1870. november 4. Pest) erdélyi nemes, pozsonyi ügyvéd. Pályája elején a szászvárosi református gimnáziumban tanított, később megszerezte az ügyvédi oklevelet, áttért a katolikus vallásra s Pozsonyban telepedett le. Szenvedélyesen gyüjtötte a régi kéziratokat, könyveket, festményeket; kereskedett velük; nehéz anyagi helyzetén kéregetéssel, kölcsönökkel, előfizetésekkel iparkodott könnyíteni. Kihasználta az emberek hiúságát, megfizettette magát hízelgő szolgálataiért. (Magyar Pantheon. Az 1825–1827. években Pozsonyban tartott országgyülés emlékezetére. Rézmetszetű arcképek.) Az ókonzervatív irány szolgálatában állott, alantasnyelvű személyi gyülölködéssel tört író-

társai ellen, a nemzet legjobbjait befeketítette. Ha ráijesztettek, kitért a támadás elől; egyébként megvolt benne a lármáshangú pamfletíró minden tulajdonsága. Még Széchenyi István kihívó kigúnyolásától és Kossuth Lajos csúnya megrágalmazásától sem riadt vissza. Nevéhez számos irodalmi botrány fűződött. A csuszamlós pályájú írónak két kiváló fia: Ponori Thewrewk Emil, a klasszikus filológus; és Török Aurél, az antropológus; mindketten a budapesti tudományegyetem tanárai. — Verses munkái: Kazinczy Ferenc stílusában írt dalok, ízetlenül gúnyolódó epigrammák, gazdag embereket dicsőítő alkalmi költemények; prózai munkái: nyelvészeti fejtegetések, történeti értekezések, kortársaival foglalkozó kiadványok. Megtámadta a nyelvújítás híveit, a felelőtlen híresztelés fegyvereivel küzdött a reformok hívei ellen, sértő hangon írt Kisfaludy Károlyról és Bajza Józsefről, iparkodott az Akadémia rossz hírét kelteni, Széchenyi Istvánt még azzal is meggyanúsította, hogy munkáit nem maga írja, hanem jó pénzért másokkal íratja. (Beretválkozó tükör az új magyarok számára. Pozsony, 1833. Velencei szappanpor az új magyarok számára. Pozsony, 1834. Epigrammák. Pozsony, 1835. Költőmívek. Pozsony, 1835.) — A szabadságharc leverése után vakmerő rágalmakat szórt a magyar szabadságharc vezérére: Magyarország orvmadara, Kossuth Lajos. Bécs, 1849. (A megdöbbentő paszkvillust a külföld számára német nyelven is kiadta.) — Az önkényuralom idején Pestre költözött. Pénz szűkében lévén, egymás után írta a sok Hódolat, Érzelmek, Hála-ömledések című verses füzetecskéket a császári ház tagjaihoz, a katolikus papsághoz és néhány bőkezű világi előkelőséghez. (A sok közül néhány: Érzelmek főmagasságú és főtisztelendő Scitovszky János úr érseki méltóságába Esztergomban történt díszes beiktatásakor, 1849; Érzelmek a premontrei rendű szerzetesek szent gyülekezetéhez, 1850; Érzelmek Szent Benedek tudós szerzetének tiszteletére, 1851; Hódolat-kegyeleti érzelmek I. Ferenc József ő császári királyi apostoli felségének tiszteletére, midőn legmagasabb jelenlétével Magyarországot boldogítni méltóztatott, 1852; Hódolat Ponori Thewrewk Józseftől, P. T. Emil, Árpád, Aurél és Paulina atyjától, élete 65-ik és írói pályája 50-ik évében I. Ferenc József császár és Erzsébet császárné tiszteletére, 1857.) — Jobbérzésű kortársai nem vették be maguk közé, annyira haragudtak rá az írók és tudósok közbecsülését rontó magatartásáért. A Thewrewk-

kódex fölfedezésével mégis sikerült bevésnie nevét a magyar nyelvtudomány történetébe.

Szemere Pál (szül. 1785. február 19. Pécel, Pest megye; megh. 1861. március 14. Pécel) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Előkelő református nemesi család sarja volt, jeles tehetségü ifjú. Miután Pozsonyban és Sárospatakon elvégezte a filozófiát és a jogot s átesett a jurátusélet és a jogi cenzúra fokozatain, ügyvéd lett, de nem érzett kedvet a pörös ügyek viteléhez, inkább péceli gazdaságával foglalkozott. Kazinczy Ferenc leghivebb tanitványa és Kölcsey Ferenc legjobb barátja volt, sok szolgálatot tett az irodalom ügyének. Nyelv, verselés, ízlés dolgában csakhamar tekintélynek ismerték el. Még jobban növekedett híre, mikor Élet És Literatúra címmel szépirodalmi, esztétikai és kritikai folyóiratot indított s nagyhatású vállalatát Muzárion néven folytatta. Ebben a kettős folyóiratban utolszor szólalt meg nagyobb erővel a Kazinczy Ferenc irányát követő iskola. Szerkesztése sajátszerü volt. Nemcsak közölte, hanem egyúttal meg is bíráltatta munkatársainak dolgozatait, a bírálatokat kinyomatta s ha ilyen módon vegyestartalmú folyóiratot adott is, bizonyos, hogy némi élénkséget vitt az akkori sivár irodalmi életbe. Érdemeit méltányolták: a Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben őt választotta Kisfaludy Károly rendes tagsági helyére. Néhány hónappal utóbb elhúnyt Kazinczy Ferenc; új idők, új emberek következtek; az öregebb írók szembekerültek az ifjabbakkal. Szemere Pál az ifjabb írói csoport ellensúlyozása végett a Bajza-féle Kritikai Lapok ellenében megindította a Muzárion új folyamát s a Bajza-féle Auróával szemben átvette egy másik Auróra szerkesztését. De az öregebb írók nem tudtak számára elég támogatást nyujtani, Bajzáék alaposan megtépdesték tekintélyét, ekkor kibékült ellenfeleivel s csatlakozott az Athenaeum köréhez. Azontúl szivesen üdvözölt minden új tehetséget. Ifjú éveiben együtt küzdött Kazinczy Ferenccel, megérte még Vörösmarty és Petőfi halálát, Jókai és Arany diadalait, Madách és Gyulai feltünését is. Élete hetvenhetedik évében halt meg, mint — Fáy Andrással együtt — utolsó hőse annak a heroikus kornak, melyről szerette mondogatni: «Nem tudom, érek-e még köztünk oly nagyokat, aminők Kazinczy és Kölcsey voltak, kikkel együtt küzdöttem előre magam is, kik szivesen hallgattak szavamra». — Toldy

Ferenc óta minden magyar irodalomtörténet megemlékezik a híres szonettíróról, jeles esztétikusról, szerencsés szóalkotóról. A neves férfiú nagy szorgalommal dolgozott, de szigorú bírája volt önmagának, kéziratairól aránylag keveset bocsátott közre. Még nyomtatásban megjelent munkáin is örökösen csiszolt, simított, javítgatott. — Költői nevét egyik episztolája tette elismertté: Tekintetes Vida László úrhoz. Buda, 1810. (Vida László pestmegyei földbirtokos buzgón támogatta a magyar színészetet, ritka áldozatkészségéért mindenki becsülte. Szemere Pál is a bőkezű hazafit, a nemzeti színpad nemes pártfogóját dicsőítette barátjában, egyúttal lelkes hangon elmélkedett a drámai művészet hivatásáról.) — Első három szonettjét Horvát István adta ki Kazinczy Ferenc három szonettjével együtt: Hat szonett Kazinczytól és Szemerétől. Pest, 1811. (Ezeket a szonetteket akkortájt irodalmi remekeknek tartották. Kölcsey Ferenc a legnagyobb dicsérettel emlékezett meg róluk. Hogy a szerző nehéz munkával készítette őket, bizonyítja «hangzatkáinak» csekély száma.) — Kölcsey Ferenc társaságában adta közre híres gúnyiratát: Felelet a Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak. Pest, 1815. (Ismertetése a Kazinczy Ferenc nyelvújításáról szóló szakaszban.) — Lefordította Körner német költő Zrínyi-tragédiáját. Fordítása azért nevezetes, mert egyike legelső jambusos színdarabjainknak s mint ilyen nagyban hozzájárult ahhoz, hogy drámaíróink a rímtelen jambusos versformát megszeressék. A fordításra a pesti nőegyesület kérte fel Szemere Pált, a darabot 1818-ban előkelő műkedvelők játszották el a fővárosi közönség előtt. A nézők természetesen nem Pest és Buda törzslakosságából kerültek ki, hanem a vármegye földbirtokos-nemesuraiból és az egyetemi hallgatókból. (Megjelent az Élet És Literatúra I. kötetében: 1826. Új kiadása az Olcsó Könyvtárban: 1879.) — Szvorényi József kiadása: Szemere Pál munkái. Három kötet. Budapest, 1890. (Magában foglalja Szemere Pál valamennyi verses munkáját, valamint prózai dolgozatainak és leveleinek javarészét.)

Szentmiklóssy Alajos (szül. 1793. október 12. Királyi, Gömör megye; megh. 1849. április 6. Erdőtarcsa, Nógrád megye) földbirtokos-nemesúr. Mint katolikus ifjú katolikus iskolákban végezte tanulmányait; egri jogász korában magasztaló verses levelet írt a kezdő poéták gyámolítójához, Kazinczy Ferenchez; levelére a széphalmi mester buzdító

sorokkal válaszolt, ezzel megkezdődött ismeretségük. Kazinczy Ferenc az ifjúnak olyan jó hírét keltette leveleiben, hogy mikor Szentmiklóssy Alajos a törvénygyakorlatra Pestre került, az ottani írók tárt karokkal fogadták. Ügyvédi vizsgája után megyei hivatalokat viselt Borsod megyében, majd Nógrád megyében. Hogy az irodalomtól lassankint elment a kedve, ebben egyes bírálóinak epésségén kívül nagy része volt a régi magyar nemesi életnek. A falusi duhaj környezet, a féktelen eszem-iszom, idő előtt kiölték belőle a munkakedvet. — Dalait, epigrammáit, meséit, elbeszéléseit és műfordításait az egykorú folyóiratok és évkönyvek hozták 1815-től kezdve. (Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyüjtemény, Felsőmagyarországi Minerva, Szépliteratúrai Ajándék, Koszorú, Auróra, Hébe, Aspasia, Uránia.) — Első kötete szomorújáték volt: Hunyadi László. Pest, 1820. (Az érzékeny játékot Kisfaludy Károly első színi sikereinek hatása alatt írta.) — Második kötete epigrammák gyüjteménye: Bökversek. Pest, 1830. (Epigrammáihoz esztétikai fejtegetéseket is csatolt, ezekben részint poétikai megfigyeléseit adta elő, részint Kölcsey Ferenc és Bajza József széptudományi tanulmányaival vitázott.) — Harmadik kötete fabulagyüjtemény: Mesék. Pest, 1840.

Szenvey József (szül. 1800. augusztus 28. Pozsony; megh. 1857. január 22. Pest) hírlapíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Családi neve Kvicsola volt. A harmincas években a Jelenkor melléklapját, a Társalkodót, szerkesztette; a negyvenes években a Világot, majd a Budapesti Hiradót; az ötvenes években a Pesti Naplót. A szakadatlan szerkesztői robotolás kedvezőtlenül hatott költői fejlődésére; kenyerét nehéz munkával kellett megkeresnie; nem volt ideje ahhoz, hogy a lírai tehetségéhez fűzött reményeket beváltsa. Egész sor szomorújátékot írt, ezek a darabjai kéziratban maradtak. Kisfaludy Károly nem talált bennük dicsérni valót, a lelkes ifjúnak elment a kedve a színműírástól. Annál nagyobb kitartással fordította Schiller drámáit. — Messzinai hölgy. Pest, 1836. (Schiller-fordítás a M. T. Akadémia Külföldi Játékszínében. A budai színészek 1836-ban játszották először.) — Ármány és szerelem. Buda, 1841. (Schiller-fordítás Nagy Ignác Színműtárában. A pesti Nemzeti Színház 1843-ban mutatta be.) — Költészetéről Toldy Ferenc a következőket írja: «Egyik szaporább lírai költője az Auróra-körnek Szenvey József volt.

Tanszerű, mélység nélkül, meleg, szenvedély nélkül, a formában mégis, melyre nézve 1825 óta egészen e körhöz állt s mely korrekt, tiszta és nemes volt, messze túlhaladta azon meglehetős számát ez évtized lírai költőinek, kik részint itt, részint a költészet többi orgánumaiban mindinkább az új irányhoz csatlakoztak. Főérdeme mindazáltal műfordításaiban van, adván több mint hatvan költeményt Schillerből, köztük számos balladát, melyek, ha nem oly szigorúan hívek is, mint Helmeczyéi, szintén az Aurórában, de könnyebbek és költőiebbek». (A magyar nemzeti irodalom története szabad előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.)

Teleki Ferenc gróf (szül. 1785. április 4. Beszterce; megh. 1831. december 16. Paszmos, Kolozs megye) erdélyi földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. A Telekiek katolikus ágából származott, a bécsi Teréziánumban németnek nevelték, kolozsvári törvénytanulása idején már nem volt kedve visszamagyarosodni. Jóideig tüntetően támogatta a németesítő törekvéseket, a magyar színtársulattal szemben a német színészek mellé állt, később megbánta magyartalanságát s Döbrentei Gábor hatása alatt belépett az Erdélyi Múzeum munkatársai közé. — Költői hagyatékát Döbrentei Gábor adta ki: Gróf Teleki Ferenc versei. Buda, 1834. (Ugyanő tartott róla 1846-ban akadémiai emlékbeszédet.) — Néhány költeményét Toldy Ferenc közölte: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (A költő verseit, úgymond, derült életbölcselet, enyelgő humor, továbbá a jó dalhang ajánlja.)

Töltényi Szaniszló (szül. 1795. Veszprém; megh. 1852. Grác) pesti orvosnövendék, utóbb bécsi orvos. Egyszerű iparoscsaládból származott, családi neve Schittensam volt, nemességét 1842-ben nyerte V. Ferdinánd királytól. Eleinte egy dunántúli gazdaságban irnokoskodott, utóbb Kultsár István mellé került segédszerkesztőnek. 1821-ben száz szonettet adott ki, de költeményei nem nyerték meg kortársai tetszését. Néhány év mulva megszerezte az orvosi diplomát, Bécsbe került, irodalmi összeköttetései megszűntek s bár a magyar költészettel elszigeteltségében is szívesen foglalkozott, nem érezte már magát igazi írónak. Mint a bécsi katonaorvosi akadémia elismert tekintélyű tanára, inkább tudományának élt. Egész sor tudományos munkát írt latin és német nyelven. Magyarnyelvű költeményei szétszórtan jelentek meg,

egy részük kéziratban kallódott el. Nem láttak napvilágot történeti szomorújátékai sem, pedig ugyancsak nagy kedvvel dolgozott rajtuk. Egyik-másik szindarabját a vidéki társulatok többször játszották. — Szonettek. Pest, 1821. (A száz szonett közrebocsátása idején a Hazai Tudósítások segédszerkesztője és pesti orvosnövendék volt.) — Toldy Ferenc a következőket írja lírájáról: «Kazinczy nyomán és nagyban kezdte a szonettet művelni; de, bár feltalálásra és kompozícióra kortársai megett nem áll, technikája és nyelve a különösen e kényes forma által parancsolva követelt tisztaságtól messze elmaradt. Csak akkor kezdett ő nyelvnek és versnek urává lenni, midőn kirekesztőleg a tudománynak szentelve életét, a költészettől végkép búcsút vett». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.)

Irodalom. — Bajza József: Az epigramma teóriája. Tudományos Gyüjtemény. 1828. évf. (Kedvezőtlen nyilatkozatok néhány magyar epigrammairóról.) — Szentmiklóssy Alajos: Cáf és igazítás. U. o. 1829. évf. (Válasz Bajza József észrevételeire.) — Bajza József: Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire. U. o. 1829. évf. (Szenvedélyes visszavágás. A kritikus még külön is foglalkozott az epigrammairó Bökversek című kötetével a Kritikai Lapok 1830. évf.-ban.) — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. Nyolc kötet. Pest, 1868–1874. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. III. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Szász Károly: Szemere Pál emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 21. köt. Budapest, 1877. — Radó Antal: A magyar müfordítás története. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf. — Pintér Kálmán: A lírai költők Kisfaludy Aurórájában. Kecskeméti kat. gimnázium értesítője. 1884. — Kazinczy Gábor: Emlékbeszéd Szemere Pál felett. Budapest. 1885. — Major Károly: A magyar ezópi meseírás története. Besztercebánya, 1887. — Radnai Rezső: Esztétikai törekvések Magyarországon 1772–1817. Budapest, 1899. — Vass Bertalan: A szonett és jelesebb művelői. Székesfehérvár, 1889. — Czapáry László: Makáry György emlékezete. Egri cisztercirendi gimnázium értesítője. 1890. — Szvorényi József: id. Szemere-kiadás. Budapest, 1890. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. Budapest, 1891. — Kelemen Béla: Szemere Pál. Egyetemes

Philologiai Közlöny. 1891. évf. — Négyesy László: Makáry György emlékezete. U. o. 1891. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Máté Lajos: Szemere Pál mint kritikus. Budapest, 1894. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Ferenczy József: Gróf Dessewffy József életrajza. Budapest, 1897. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. köt. Budapest, 1897. — Péterffy Béla: A Hunyadiak a magyar drámairodalomban. Temesvári áll. reáliskola értesítője. 1903. — Simai Ödön: Töltényi Szaniszló pályája és hátrahagyott iratai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — Váczy János: Kazinczy költői iskolája. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Bodor Aladár: Döbrentei Gábor erdélyi szereplése. Budapest, 1907. — Hoós Ferenc: Teleki Ferenc gróf mint ember és költő. Veszprém, 1908. — Váczy János: A nyelvújítás győzelme. Budapest, 1909. — Kristóf György: Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910. évf. — Pécsi Ottmár: Szemere Pál mint esztétikus és kritikus. Egri áll. reáliskola értesítője. 1910. — Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Budapest, 1912. — Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarossziget, 1912. — Gálos Rezső: Szemere Pál forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Szücsi József: Bajza József. Budapest, 1914. — U. az: Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás. Magyar Nyelv. 1915. évf. — Goriupp Alisz: Döbrentei Gábor nyelvújítása. Budapest, 1916. — Velledits Lajos: Szentmiklóssy Alajos Bökversek című munkája. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Ferenczi Zoltán: Döbrentei második Macbeth-fordítása. Magyar Shakespeare-Tár. 9. köt. Budapest, 1917. — Kéky Lajos: Magyar költői versenyek. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. Kolozsvár, 1924. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Pitroff Pál: Kölcsey Ferenc olvas, Szemere Pál fogalmaz. Irodalomtörténet.

1927. évf. — Vasshegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. Budapest, 1927. — Jánky István: Szemere Pál esztétikai és poétikai nézetei. Pécs, 1928. — Gálos Rezső: Adatok Szemere Pál forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A NÉPKÖLTÉSZET.

A XIX. SZÁZAD elején az írók és tudósok a közmondásokat többre becsülték a népköltés termékeinél. A közmondásgyüjtemények közül DUGONICS ANDRÁS terjedelmes munkája közkézen forgott, a gazdag anyaghalmazban a magyar parasztok életbölcsességének megnyilatkozását szemlélték. (1820.)

A népdalokkal nem sokat törődtek. Egy-két jókedvű ember — így PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM és SZIRMAY ANTAL — a maga mulatságára összeírta a kedvére való nótákat. A váci énekeskönyv két újabb kiadásán (1803, 1823) kívül nyomtatásban is megjelent a sárospataki énekeskönyv: *Dalok gyüjteménye.* (1826.) Ismert és ismeretlen szerzőjű versek, műdalok és népdalok vegyesen vannak benne. Második kiadásában (1834) már hetven népdal foglal helyet. Ezt a bővített kötetet Erdélyi János forrásul használta a Kisfaludy-Társaság első népköltési gyüjteményének közrebocsátásakor.

A népballadák iránt senki sem érdeklődött, a magyarországi és erdélyi népköltés verses elbeszélő kincseit még nem fedezték fel. Az alföldi betyárromantika tovább virágzott, a nép képzeletét a XIX. század első harmadában Zöld Marci és Becskereki alakja foglalkoztatta legjobban, históriájukat sok helyen énekelték. Valamelyik ismeretlen

énekszerző versbe foglalta cselekedeteiket, a ponyvafüzet eljutott a nép közé, a jobbágyok örömmel olvasták és hallgatták a gavallér haramia élettörténetét. A szegény emberek barátjáról, a gazdag urak fosztogatóiról, a hírhedt útonállókról nem is egy nyomtatott vásári füzet forgott közkézen, ezek a népies prózai és verses szövegek sokáig foglalkoztatták a parasztság fantáziáját. *(A két híres zsiványok, Zöld Marci, Becskereki és egyéb társai életének rövid leírása egy versszerző által; Zöld Marci és a szeretője nótái ebben az esztendőben.)* A betyárromantika bevonult a színpadra is; a falusi nép előtt játszó vándorszínészek néhány haramiadarabjukkal aratták legzajosabb sikereiket. (Balog István: *Angyal Bandi,* Vándza Mihály: *Zöld Marci.)*

A népköltészet termékeinek gyüjtésére nagyjelentőségű volt Kultsár István fellépése 1818-ban. Herder példája nyomán már Révai Miklós is felhívta a pozsonyi Magyar Hírmondó olvasóközönségének figyelmét a nemzet énekkincsére (1782), de ő még nem választotta külön a köznép dalait a társasági énekektől, egyformán érdeklődött az ismert és ismeretlen szerzőjű, nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt versek iránt, minden «közéneket» össze akart szedetni. A váci és a sárospataki énekeskönyvet hasonló elvek szerint szerkesztették; ha valamelyik verses szövegnek népszerű volt a dallama, az belekerült a váci és a sárospataki gyüjteménybe, ha mindjárt ismert költő nem-népies költeménye forgott is szóban. Kultsár István a Hazai Tudósítások szépirodalmi melléklapjában, a Hasznos Mulatságokban, már csak a

nép ajkáról lejegyzett nóták kérdésével foglalkozik, a puszták és a falvak lakosságának dalkincsére kíváncsi, az irodalmi műveltségtől távolálló parasztság népköltési termésének egybegyüjtésére kéri fel olvasóit: «Az anglusok, franciák, németek vetélkedve gyüjtögetik a köznép dalait. Az ártatlan természet festi ezekben magát és a nemzetnek természeti bélyege, erkölcsi szokása s életének foglalatosságai világosan kitetszenek. Bár a pusztákon és falukon forgó tudósb hazafiak ezen dalokra figyelmetesebbek volnának s összegyüjtve vagy egyenként közölnék velem. Igy fenntarthatnánk sok együgyű, de szép gondolatot». (1818.)

A népdal fogalmának tisztázására, a népköltészet és az irodalom viszonyának megállapítására sokat tett Kölcsey Ferenc egyik tanulmánya. A filozófus-költő Herder gondolataiból indult ki, meleg hangon szólt a népköltészet értékéről, a népdalt a műköltészet sajnálatosan elhagyott alapjaként mutatta be. (*Nemzeti hagyományok.* Élet És Literatúra. 1826. évf.)

Ebben az időben a külföldi példák — így a szerb költészet európai hatása — már megpuhították a talajt az irodalmi népiesség javára. Vitkovics Mihály szakavatottan foglalkozott a szerb népköltés jellemző sajátságaival, lefordított néhány szép rác éneket, a maga népies dalaival úttörő példát adott költőtársai számára. Kisfaludy Károly tovább folytatta ezeket a népdalutánzatokat, Kölcsey Ferenc formát és műfaji tanulságot merített a parasztdalból, Vörösmarty Mihály megkezdte a naiv népi alakok humoros ábrázolását.

A népmesék világát Gaal György fedezte fel: egy, csupán magyarul értő öreg parasztember mesélgetése nyomán kiadta az első magyar népmesegyüjteményt németül. (1822.) Német átdolgozása sokat rontott a magyar népmesék eredeti zamatán, de az olvasók tetszéssel fogadták. Ugyancsak német nyelven jelent meg Mailáth János magyar népmeséinek kötete. (1825.) A tudós grót inkább szépirodalmi célokat szolgált ezzel a gyüjteményével, a külföldieknek a magyarság iránt való érdeklődését mindenesetre jó irányban segítette.

A külföldnek a magyar népdalokról is módjában volt tájékozódnia az angol Bowring magyar antológiájából. Ez a gyüjtemény 1830-ban jelent meg Londonban s ismertebb nevű költőink versein kívül hatvannégy magyar népdalt közölt angolul.

A Magyar Tudományos Akadémia mindjárt 1831. évi nagygyűlésén elhatározta, hogy össze fogja szedetni a tájszavakat, mesterműszókat, szólásmódokat. Csakhamar ráfordult a figyelem a népdalokra is. Esztergom vármegye 1831-ben, Komárom vármegye 1832-ben arra kérte a Magyar Tudós Társaságot: készítsen és adjon ki a nép számára népdalokat. Az Akadémia változtatott a terven, felhívására megindult a népköltési termékek gyüjtése, az ország több részéből küldtek népénekeket a Tudós Társasághoz. Az anyagot Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály vizsgálták felül, tapasztalataikról az 1833. évi nagygyűlésen tettek jelentést az Akadémiának. Bár a szövegek értékeseknek bizonyultak és a gyüjtés tovább folyt, költségek hiján nem nyomtathatták ki a dalokat és mesé-

ket. Igy került át a népköltészet ügye a Kisfaludy-Társasághoz.

A magyar népköltés termékei körül a problémák egész sora vár megoldásra. Az egyes darabok keletkezésének, felbukkanásának, szerzőségének nyomozása a közmondások, mesék, mondák, balladák, lírai költemények világában nem egyszer meglepő eredményekre vezet. Sokszor szeretnők tudni, hogy valamelyik szép nótának ki a szövegírója, ki a dallamszerzője, de hasztalan keresünk feleletet kérdéseinkre, egymásnak mereven ellentmondó adatokra bukkanunk. Ismeretlen eredetünek látszó népdalokról kiderül, hogy szövegükben is, dallamukban is név szerint ismert költők és zeneszerzők alkotásai. A XIX. század első negyedéből való híres *Cserebogár-nóta* is elesett a népies eredet dicsőségétől; szerzőjét újabban a régi magyar színtársulatok tagjai között keresték, mások valamelyik debreceni diákra vagy földbirtokos-nótaköltőre gondoltak. — Tolnai Vilmos szerint a Cserebogár-nóta szövege és dallama nem eredeti népdal, hanem szövegében is, dallamában is müdal. Kutatásaihoz Horváth János és Harsányi István füztek értékes észrevételeket. — Kiderült, hogy a Cserebogár-nóta már 1808-ban kedvelt ének volt; két sora felbukkan Pálóczi Horváth Ádám kéziratos dalgyüjteményében (1813); a sárospataki Felvidító Nóták című kéziratban megvan négy strófája (1824); nyomtatásban Szathmáry Király Antal földbirtokos Oltovány című színdarabja hozta először hatstrófás szövegét. (Kassa, 1825.) Ettől kezdve sok helyen közreadták, mindenfelé igazi népdal benyomását keltette, első sora később Petőfi Sándor egyik halhatatlan költeményében az ifjúkori emlékek megindító refrénjévé vált. (A kérdéshez füződő irodalom jegyzéke: alább.)

A késői mondaképződésre s az irodalomnak a népképzeletet alakító hatására igen jellemző: *Szapáry Péter mondája.* Szapáry Péter Buda visszafoglalása idején élt, vitézül harcolt a törökök ellen, de semmiféle mesés történet nem füződik nevéhez. Mondája báró Mednyánszky Alajos egyik németnyelvü történeti novellájából ered: a förangú iró 1816-ban igen formásan beszélte el, hogyan fogta ekébe a török fogságban sinylődő magyar urat a kegyetlen Hamzsa bég. Az elbeszélés több izben megjelent és nagy hatást tett. Régebbi feljegyzés, feldolgozás vagy szájhagyomány nem őrzi a megindító história emlékét;

annál szivesebben fordult a megkinzott magyar úr nagylelkű alakja felé a XIX. század képzelete. Mednyánszky Alajos novellája megfelelő módosításokkal átment a ponyvára, innen belekerült a magyar nép mondakincsébe.

Kiadások. — Szirmay Antal 1812. évi kéziratos dalszövegeit König György adta közre: Népdalok és egyéb versek gyüjteménye 1812-ből. Irodalomtörténeti Közlemények. 1902. évf. (A dalok föl-jegyzőjéről: a latin irodalmat tárgyaló fejezetben.) — Pálóczi Horváth Ádám 1813. évi kéziratos dalgyüjteménye: Ó és új mintegy ötödfél-száz énekek. (A Horváth Ádámról szóló fejezet: a IV. kötetben.) — Dugonics András közmondásgyüjteménye: Magyar példabeszédek és jeles mondások. Két kötet. Szeged, 1820. (A Dugonics Andrásról szóló fejezet: a IV. kötetben.) — Gaal György tizenhét magyar népmeséje német nyelven: Märchen der Magyaren. Bécs, 1822. (A mesék föl-jegyzőjéről és kiadójáról: a német irodalmat tárgyaló fejezetben. Hagyatékából Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc utóbb ötvenhárom mesét adtak ki: Gaal György magyar népmesegyüjteménye. Három kötet. Pest, 1857–1860.) — Mailáth János tizenkét magyar népmeséje német nyelven: Magyarische Sagen und Märchen. Brünn, 1825. (A fordítóról: a német irodalmat tárgyaló fejezetben. Mesegyüjtemé-nyének második kiadása már huszonnégy mesét hoz: Stuttgart és Tübinga, 1837. Fordítása: Magyar regék, mondák, népmesék. Fordí-totta Kazinczy Ferenc. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1864.) — A sáros-pataki énekeskönyv: Régibb és újabb, részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyüjteménye. Sárospatak, 1826. (Tartalma: 219 vers, ezek között számos népdal. Második bővített kiadása: Sáros-patak, 1834.) — John Bowring: Poetry of the Magyars. London, 1830. (Az antológia szerkesztője világlátott politikus volt, nagy utazá-sokat tett, különféle nemzetek költészetéből számos gyüjteményt tett közzé angol nyelven. Magyar versanyagát Döbrentei Gábor, Mailáth János, Rumy Károly és Toldy Ferenc segítségével szedte össze. Kötete az angolországi osztrák követnek, Esterházy Pál hercegnek, ajánlva jelent meg; előfizetői sorában számos magyar mágnás volt, közöttük Széchenyi István gróf. Előfizetett az antológiára két angol költő is: Thomas Moore és Walter Scott. A M. T. Akadémia, elismerésének kifejezésére, a tevékeny szerkesztőt 1832-ben kültagjává választotta.

Bowring harminc évvel később lefordította angolra Petőfi Sándor válogatott költeményeit, ebben a munkájában Kertbeny Károly volt a segítőtársa, fordítása 1866-ban jelent meg.)

Irodalom. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. VII. köt. Pest, 1873. — Bognár Teofil: Idegen eredetű népmeséink. Katolikus Szemle. 1893. évf. — Gácser József: Gaal György élete és munkássága. Soproni kat. gimnázium értesítője. 1905. — Sebestyén Gyula: A magyar népköltészet és gyüjtői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest, 1908. — Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. Budapest, 1909. — Verő Leó: Gaal György. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Gragger Róbert: Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Bécs és Lipcse, 1914. — Gombócz József: Felfogások a népköltészetről irodalmunkban. Budapest, 1927. — Tolnai Vilmos: Cserebogár, sárga cserebogár. Ethnographia. 1927. évf. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Pozsonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. Ethnographia. 1927. évf. — Harsányi István: Új adatok a Cserebogár-nóta korához és változataihoz. U. o. 1928. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Szabó Attila: Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kéziratos énekeskönyvei. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1929. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Dömötör Sándor: A betyárromantika. Ethnographia. 1930. évf. — Köhler Aladár: Szápáry Péter mondája. U. o. 1930. évf. — Szabó Attila: Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kézirattárakból. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf.

A REGÉNY ÉS DRÁMA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Fáy András.
A novella fejlődése.
Katona József.
A Bánk Bán.
A dráma fejlődése.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

FÁY ANDRÁS.

A magyar novella és regény előbbrevitele terén a XIX. század első harmadában Kisfaludy Károly mellett különösen Fáy András szerzett tisztes érdemeket. Ő egyúttal a magyar tanítómese legkiválóbb művelője.

Ifjúkori szépirodalmi kísérleteinek első gyüjteményét 1807-ben bocsátotta közre *Bokréta* címmel; ezt követte 1818-ban *Friss bokréta*ja. A két kötetben érzékeny dalok, elmélkedő költemények, ezópusi mesék, tréfás történetek váltakoznak egymással: a verses darabok inkább csak szárnypróbálgatások, a prózai darabok között akad néhány figyelemreméltó alkotás. Víg elbeszélése, *A különös testamentom* (1818), történeti jelentőségű a magyar prózai elbeszélés fejlődésében. Ez az első társadalmi novellánk, mely nem idegen szerző munkájának átdolgozásán alapszik, hanem a magyar életből meríti tárgyát és szelleme is magyaros. Hőse, Csörgey Károly, házasodni óhajt, de atyjának végrendelete szerint olyan leányt kell elvennie, aki szép, gazdag, okos és még sincsen benne hiúság, gőg vagy tudákos elbizottság; a házasulandó ifjút három csalódás éri egymás után, végre mégis boldog lesz Klárcsival, az egyik szemrevaló nemeskisasszonnyal. A novellaíró az életből iparkodott másolni alakjait, józan meséjét humoros részletekkel frissítette fel. Nyelve világos tükre az

akkori magyar társalgó beszédnek, hőseiben is ráismerünk a régi nemesházak jellemző alakjaira.

Igazi sikerét 1820-ban aratta *Eredeti meséi és aforizmái* gyüjteményével, majd 1824-ben *Újabb eredeti meséi és aforizmái* közrebocsátásával. A tanítómesében ő a magyar irodalom első klasszikusa. Oktató irányú állatmeséivel valamennyi magyar elődjét messze felülmúlta, utódai közül sem akadt emberöltőkön keresztül senki, akit össze lehetne mérni vele. Mesekitaláló leleménye és feldolgozó módja egészen eredeti. Ismerte ugyan a külföld valamennyi jobb meseíróját, egy-egy idegen meseeszme olykor elő is bukkan némelyik fabulájából, de azért az egyetemes mesetőkével való kapcsolatai szembetűnően jelentéktelenek. Nemcsak eredeti, hanem változatos is mind a mese kigondolásában, mind a tanulság alkalmazásában. A fabulára, parabolára, paramitiára, allegóriára pompás példákat adott; az állatokat és embereket egyforma szerencsével szerepeltette; egy-egy jelenetben, példában, párbeszédben meglepő szemléletességgel állította olvasói elé az örök igazságokat. Tapasztalatai gazdagon áradtak, intései vonzó formában jelentek meg. Magyaros minden ízében: nyelve, érzése, gondolkodása gyökeresen nemzeti. Egészséges humor, kitűnő megfigyelőképesség, józan életbölcselet, rendíthetetlen igazságérzet nyilvánul meg meséiben. Jóakaratú zsörtölődéssel feddi kortársait, szelíd iróniával jelöli meg a javulás útját; rámutat az önzés, balgaság, rosszakarat különféle fajtáira; nevetségessé teszi a hiúságot, dölyfösséget, nagyravágyást; óv a hízelgéstől, alázkodástól, irígységtől; tanácsokat ad a társadalmi szereplés, családi élet, jellemgyön-

geség útvesztőiben: mindezt nem az erkölcsprédikátor száraz iskolásságával, hanem a jeles író ötletességével. A kesernyés leckéztetésektől, szenvedélyes támadásoktól, haragos kitörésektől tartózkodik; higgadtan, derülten, optimista világfelfogással mondja el történeteit és fűzi hozzájuk tanulságait. Gúnyolódása sohasem sértő. Nem tüzel a világrend ellen, csak a hibákat szeretné enyhíteni. Távol áll attól, hogy radikális megoldásokat sürgessen. Mérsékelten haladó szellemű, nem támadja a felsőbbség tekintélyét, tetszik neki a rend eszméje.

Első színdarabja, *A régi pénzek* című vígjáték, 1824-ben jelent meg. Vígjátéki anyagába érzelmes családi történetet vegyített: báró Tordayné nevelt leányába beleszeret az ifjú zenetanító; nem reménytelenül, mert kiderül róla, hogy a báróné elveszett fia; ezzel kapcsolatban játszódik le egy fukar uzsorás felsülésének története, mellette több komikus alak vonul fel, tréfás ötleteikkel derűt visznek az érzelmes alaptörténetbe. A párbeszédek elég elevenek, a Kisfaludy Károly hatása alatt dolgozó szerző a színpadon is tetszést nyert vígjátékával. Történeti tragédiájában, *A két Báthori*-ban (1827), Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem és Báthori Boldizsár versengésének történetét dolgozta fel. Van benne néhány lendületes jelenet, de személyei a sok beszélgetés miatt alig érnek rá a cselekvésre.

Az első magyar társadalmi regény megírása Fáy András érdeme. 1832-ben adta ki *A Belteky ház*at, regényében szembeállította a régi Magyarország embereit az új Magyarország híveivel, a műveletlen, önző földesurak mellett bemutatta az emelkedettebb gondolkodású ifjabb nem-

zedéket. Egyik hőse, Bélteky Mátyás, pörösködő, lusta, erőszakos ember; másik hőse, Bélteky Gyula, a civilizálatlan apa nemeslelkű fia; kívülük számos mellékalak szolgálja a szerző oktató céljait. A regény meséje igen bonyolódott. Legfontosabb része Bélteky Gyula élettörténete; a tehetséges nemesifjú gondos nevelésben részesül, de atyja nem jó szemmel nézi művelődését; mikor felnő, a viszonyok úgy hozzák magukkal, hogy távoznia kell hazulról; beáll nevelőnek egy másik nemesházba, itt két tanítványának anyja, Laura, a fiatal özvegy, megszereti és neje lesz; az öreg Bélteky halálos ágyán kibékül fiával s az örökösödési ügyek rendezése után új élet kezdődik a familiában. A főtörténet az epizódok mellett nem egyszer háttérbe szorul; újabb és újabb alakok lépnek elénk, életük történetét sorra elmondja a szerző; az elmélkedő és oktató elem megmegakasztja a mese folyását, a regény egysége darabokra hull, a különböző események szálai összekúszálódnak. A reális jellemzésre való törekvés szembetűnő, az akkori nemesi társadalom sok érdekes alakja vonul fel a munkában: a tékozló mágnás, az életét ásítozva átpipázó nemes, a minden mozdulatában szertartásos királyi tisztviselő, az agyafúrt prókátor, a félszeg tudós, az élelmes vándor poéta. Csak Kisfaludy Károly vígjátékaiban található a régi magyar életnek ilyen találó rajza. A XIX. század első harmadának társadalma hullámzik a regényben, egy régen letűnt világ képe újul meg lapjain, igazi egyének és típusok s nem képzelt alakok jelennek meg az olvasó előtt. A férfiak mellett a nők csoportja háttérbe szorul; ez érthető; az író a közéletre való nevelést tűzte ki regénye céljául, férfias

témája nem kedvezett a női jellemrajzok kiszínezésének. A művészi képzelet és elrendező érzék hiányzik Fáy András tehetségéből. Nemcsak vontatottan beszéli el hőseinek cselekedeteit, hanem a kisebb-nagyobb alkalmi elmélkedések egész halmazával vet gátat az események mozgásának. Túlságosan száraz és józan. Munkája igazi «tanregény»: útmutatást akart benne adni kortársainak arra, hogy mit kell cselekedniök, ha a haza boldogulását óhajtják. Regénye már a Hitel hatása alatt keletkezett; ugyanazokat a reformcélokat szolgálta, mint Széchenyi István úttörő műve, csakhogy szépirodalmi formában. Hogy használt-e valami közelebbi regénymintát a külföldi irodalomból, nincs kiderítve; bizonyos azonban, hogy Lafontaine, az érzelgő német regényíró, észrevehetően hatott munkájának feldolgozó módjára.

Bajza József a regénykölteszetről 1833-ban közreadott tanulmányában nagy elismeréssel méltatta Fáy András regényét. «A víg elbeszélésben minden kétségen kívül Kisfaludy Károlyé a koszorú; a komoly nemben azonban ő sem vala szerencsés s ezekben a karakterfestői tehetségnek maximumát az egész magyar literatúrában Fáy Bélteky Házában láthatni. Kár, hogy e lelkes író a regény s általában az elbeszélői költés egyéb posztulátumaira is oly gonddal nem ügyelt, mint a karakterekre.» (Bajza József összegyüjtött munkái. Sajtó alá rendezte Badics Ferenc. IV. köt. Budapest, 1899.) — Beöthy Zsolt szerint az egész regény négy-öt háznépnek összevissza bonyolított története; a mese fonalát nem vezeti művészi kéz, a szerkezet zavaros, sokszor ügyetlen; de a nemzet jövőjébe vetett bizalom, a szellem gyökeres magyarsága, egypár kitűnően festett alakja és elmés, természetes, könnyen folyó nyelve a magyar regény úttörői között előkelő helyet biztosítanak Fáy Andrásnak. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Badics Ferenc kiemeli, hogy a regény magyaros íz, élethűség és eszmei

gazdagság tekintetében sokáig páratlanul állt s a szabadelvű társadalmi reformeszmék bibliája volt. «Irodalmunk történetében még azért is becses, mert első kísérlet volt nemcsak a társadalmi, hanem amennyiben Dugonics regényei s Kármán kísérlete rég feledésbe mentek, általában a regényírás terén». (Fáy András életrajza. Budapest, 1890.) — Szinnyei Ferenc szerint a Bélteky Ház az akkori elbeszélő művekhez mérten sok tekintetben meglepő alkotás, de azért sok a hibája. A szerző nagy eseménytömeget halmoz össze s nem tud egységes cselekvényt alkotni. Alakjai hol fölbukkannak, hol eltűnnek. Bizonyos okoskodó szárazság jellemzi az egész munkát. (Novellairodalmunk Jósikáig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf.) — Ferenczi Zoltán szerint a szerző annyira August Lafontaine hatása alatt írta a Bélteky Házat, hogy regényének beosztása, alakja, szerkezete betűszerint mutatja mintája befolyását, bárha tartalmában többnyire magyaros, a szemlélet frissesége dolgában pedig messze felülhaladja Lafontainet. (Egy elfeledett regényről. Akadémiai Értesítő. 1917. évf.) — Szigetvári Iván szerint ez az első magyar regény, amely, ha tartalmaz is idegen elemeket, egészében a magyar író munkája. Értéke a jellemzés és a magyar élet megfigyelése. Ettől az értéktől a személyek óriási száma, a hibás szerkezet és a rossz stílus háromszoros szöges drótként zárja el a nagyközönséget. «Nem igaz, amivel Fáy stílusát általában magasztalják, hogy milyen tősgyökeres magyar, népies, természetes, a nyelvújítás jóformán nem is hatott rá. Ilyen egységes Fáy-stílusról nem is beszélhetünk. Vígjátékai és a Bélteky Ház stílus tekintetében annyira különböznek egymástól, mintha nem is egy szerzőé volnának. Stílusa ott legjobb, itt legrosszabb, úgy hogy olvasását szinte állandó bosszúsággá teszi az örökös „irántai, körülöttei, kálmánnali, pozsonyból, szembei, hozzái, dolgairól, körülei, megszokotthozi, önmagával, ezekhezi". Adjuk hozzájuk a neológia másfajta korcsait (hanga, eseny, lapony, rimány, tanítványné) és az ilyenféle túlságosan összetömörített mondatokat: „Kinek a tőlei öröklés kötő reménye alatt különben is sok volt szabad". Nem mondhatnám azt, hogy Fáy nem tudott tökéletesen magyarul, hanem igenis azt, hogy megmételyezte az ő nyelvét is, mint nem egy tősgyökeres magyar íróét, a nyelvújítás.» (Fáy András Bélteky Háza. Irodalomtörténet. 1919. évf.) — Császár Elemér szerint a regény értéke ma

már csak történeti, a mai olvasó nem talál benne élvezetet, az irodalomtörténet azonban nem feledi el a szerző érdemét: ő írta az első igazi magyar regényt. Ez a regény a magyar prózai elbeszélés fejlődésében váratlan jelenség, nem kapcsolódik az addigi regény-átdolgozásokhoz, megszületését meg sem tudjuk fejteni irodalmi viszonyainkból. Sok jelessége mellett is miért nem nyujt esztétikai gyönyörűséget? A hiba a szerző művészi érzékének fogyatékosságában rejlik: nincs ereje a terjedelmes mű által megkivánt nagyszabású kompozicióhoz. Meséjét nagyon sok szálból fonja össze, az egymáshoz lazán kapcsolódó epizódokból nem tud egységes hatású egészet formálni, a főcselekvény elbeszélését minduntalan megszakítja egy-egy új szereplő életének elmondásával, reflexiói sokszor egész fejtegetésekké dagadnak és szétfeszítik a mesének amúgyis laza kereteit. A regény olyan, mint egy útvesztő: nagy türelemmel kell keresni a szövevényen keresztül vezető utat s ebbe a megerőltetésbe belevész az esztétikai hatás java. (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Az idegen hatásokról Szinnyei Ferenc a következőket írja: Fáy András a német irodalomban sok regénymintát látott maga előtt, írói módszere hasonlít Goetheéhez (Wilhelm Meister, Die Wahlverwandtschaften) és Wielandéhoz. «Legközelebbi rokonságban mégis az egykor híres német regényíró, August Lafontaine regényeivel van, amit az egykorú kritika is észrevett. Die Familie von Halden c. regénye különösen emlékeztet a Bélteky Házra egyes részleteiben is.» Lafontaine regényeiben szintén tömérdek az elmélkedés, pedagógiai okoskodás, részletes élettörténet; példájára a magyar regényíró is nevelni és tanítani akarta korát; túlságos érzelgősségét azonban nem követte, szentimentalizmusa kevesebb, humora több a német regényíróénál. (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. Budapest, 1925.)

Fáy András 1786. május 30-án született a zemplénmegyei Kohányon. Atyja, egy előkelő református nemescsalád feje, kohányi földesúr volt. Iskoláit a sárospataki református kollégiumban és a pozsonyi evangélikus liceumban végezte; megtanult latinul, németül, franciául; elvégezte a jogi tanfolyamot, tizennyolc éves korában Pestre ment törvénygyakorlatra. Az ügyvédi képesítés megszerzése után egyideig pestmegyei szolgabíró volt, később leköszönt hivataláról és a gazdál-

kodásnak, közügyeknek és irodalomnak élt. A közélet és irodalom jelesei sok jó órát töltöttek pesti házában. Mint pestmegyei táblabíró figyelemmel kísérte a vármegyei élet minden mozzanatát, befolyásos tagja volt a szabadelvű ellenzéknek, országgyülési követté s a legkülönbözőbb bizottságok tagjává választották. A Magyar Tudományos Akadémiának mindjárt az első nagygyülésen tiszteleti tagja lett, a Kisfaludy-Társaságot éveken keresztül igazgatta. A nemzeti színészet, az országos nevelés, a protestáns hitélet, az irodalmi és képzőművészeti törekvések egyaránt sokat köszönhetnek tevékenységének. Ő alapította meg a Pesti Első Hazai Takarékpénztárat; általában nagy sikerrel munkálkodott Magyarország szellemi és anyagi jólétének föllendítése érdekében haláláig. Mint író nemcsak a szépirodalomnak, hanem a közhasznú ismeretek terjesztésének s a politikai, nemzetgazdasági és közművelődési irodalomnak is hasznos munkása volt. «Használni! vala éltem minden törekvése, jelszava»: így nyilatkozott a maga működéséről; pályája csakugyan olyan, hogy nem lehet róla elég elismeréssel megemlékezni. A pusztán hazafias lelkesedésből dolgozó, felvilágosodott, józan táblabíró ragyogó példaképe volt. Jóindulata, elmessége, vidám életfilozófiája, kiapadhatatlan munkaösztöne vonzóvá tették egyéniségét. Méltán nevezték kortársai Szemere Pál találó mondásával «a haza mindenesének». Hetvennyolc éves korában, 1864 július 26-án, halt meg Pesten. Írói fellépése a XIX. század első évtizedére esik, de buzgón dolgozott még az 1860-as évek elején is.

Adatok Fáy András életéhez:

1217. — Rugács vitéz, a Fáy-család őse, II. Endre király kereszteshadjáratában hősi halált hal a Szentföldön. (A székely eredetű nemesúr birtokai a Felvidéken vannak.)

1241. — A sajómelléki csatában Rugács fiai vitézül harcolnak a tatárok ellen, önfeláldozó hűségükkel megmentik IV. Béla királyt. (A maguk lovát engedik át a menekülő királynak, ezért nyerik családi címerükbe az ágaskodó fehér paripát, ezért ajándékozza nekik a király az Abaúj megyében fekvő Fáj nevű földet. A család innen írja nemesi előnevét Fáji-nak.)

1786. — Fáy András születésének éve. Május 30-án születik a zemplénmegyei Kohány faluban, Gálszécs mellett. (Atyja Fáy László földbirtokos, anyja Szemere Krisztina, mindketten református vallásúak.

Öt testvére van, azonkívül még atyjának első házasságából is vannak testvérei. A család igazi fészke a pestmegyei Gomba falu, Monor közelében, de egyéb pestmegyei községekben és más vármegyékben is vannak birtokaik.)

1793. — Hét éves korában beadják a sárospataki református iskolába. (A sárospataki kollégium ezidőtájt versenyre kel az elsőségét féltékenyen őrző debreceni kollégiummal, diákjainak száma másfélezer, a latin nyelvet különös gonddal tanítják. A kis Fáy az elemi és gimnáziumi osztályokat bátyjával együtt sikeresen végzi, szülei egy derék teológus-hallgatót tartanak mellette magántanítóul, élelmiszereket kohányi és gálszécsi kastélyukból küldenek szállásukra. Szülei ekkor már Gombán laknak, nagyobb vakációit ő is ott tölti, kisebb szünidőkre kohányi és gálszécsi rokonaihoz megy.)

1798. — Tizenkét éves korában Sárospatakról Pozsonyba viszik, hogy az itteni evangélikus liceumban és szállásadója házában megtanuljon németül. (Tanárai közül alig egy-kettő tud valamit magyarul, a diákok latinul, németül és tótul beszélnek, a városban német és tót szónál egyebet nem lehet hallani. Az eszes ifjú nemcsak a nyelvekben erősíti magát, hanem figyelemmel kíséri az országgyülés tárgyalásait is, eljár az ülésterem karzatára, hallgatja a szónokokat. Az országgyülési követek között számos rokona van.)

1803. — Négyévi tanulás után Pozsonyból visszatér Sárospatakra. Filozófiát, teológiát és jogot hallgat két éven keresztül. (Kedves tanítványa Kövy Sándor jogtanárnak, szorgalmas hallgatója a hittudományi óráknak. A református vallástudományt olyan jól tudja, hogy könnyüszerrel tehetne papi vizsgát.)

1805. — Törvénygyakorlatra Pestre megy a vármegyei főügyész mellé, utóbb a királyi tábla egyik bírája mellett dolgozik. (Pöriratokat szerkeszt, törvényszéki tárgyalásokon vesz részt, ott van a vármegye gyülésein, barátságot köt a pesti írókkal. Ügyvédi vizsgája dícséretes eredménnyel sikerül. Szabad idejét atyja birtokain és a rokoni házakban tölti.)

1808. — Atyja rendeletére gazdálkodni kezd a nógrádmegyei Jobbágyi faluban. (Családja meg akarja házasítani, de hiába járja végig Nógrád és Gömör lányos házait, nem talál kedvére való mátkát.)

1810. — Huszonnégy éves. Pest vármegye tisztújító közgyülése

megválasztja a pesti járás szolgabírájává. (A hivatalvállalás nincs kedvére, de engedelmeskednie kell atyja óhajtásának. A pesti járás főszolgabírája mellett sok a teendője, szomorúan látja a megyei igazságtalanságokat, iparkodik rendet teremteni. Lakása atyja gombai házában van, de Pesten is gyakran megfordul, mert itt is van házuk. Szolgabírói kerülete változásával a váci járásba, Veresegyházára, költözik.)

1813. — Meghal atyja. Testvéreivel megosztoznak a családi vagyonon. (Körülbelül ezer hold föld jut számára különféle községekben. Birtokai nem sokat jövedelmeznek, de termése és bora annyi, hogy a legszívesebb vendéglátással sem tudja elfogyasztani. Szabadidejében a pestmegyei nemesházakat látogatja. András-napkor és néhány más ünnepen őt keresik fel a rokonok és ismerősök. Írótársai közül Kölcsey Ferenc és Szemere Pál különösen szívesen látott vendégek gombai házában. Egyébiránt élete egyhangúan folyik. Unalmában még a cigány nyelvet is megtanulja, mikor egyszer halastavat ásat kertjében a faluvégi cigányokkal.)

1818. — Lemond szolgabírói hivataláról, vidéken él, néhány év mulva bérbeadja gombai birtokát. (Jobbágyai tisztességes helyzetének biztosítására gondja van. A szegény parasztemberek hálásak jóságáért s évtizedekkel később is mély hódolattal köszönik meg jótéteményeit.)

1822. — Pestre költözik, házat és kertet vesz a külvárosban. (Háztartása az akkori viszonyokhoz és társadalmi állásához mérten szerény: egy irnoka, egy udvarosa és két nőcselédje van. Háza a Magyar Nemzeti Múzeum mögött, a József-utcában, a mai Horánszky-utca táján áll, elég messze a várostól, mocsaras vidéken. Itt keresik fel barátai és tisztelői: Vitkovics Mihály, Horvát István, Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály. Egyik nyarát Balatonfüreden tölti, megismerkedik a dunántúli írókkal: Kisfaludy Sándorral, Kiss Jánossal, Pápay Sámuellel, Guzmics Izidorral.)

1825. — A pozsonyi országgyűlés egybehívása. Mind nagyobb érdeklődéssel vesz részt Pest vármegye tanácskozásaiban, reformeszméire figyelni kezdenek, megválasztják a legkülönbözőbb bizottságokba és küldöttségekbe. (Az 1830-as évektől kezdve Széchenyi István terveinek ő a legtevékenyebb támogatója a megyén.)

1827. — A József-utcából beköltözik a belvárosi Kalap-utcába. Új háza földszintjét bérbe adja, az emeleten maga lakik. (Van egy kertje is a Ferencvárosban, a mai Üllői-úti kaszárnya telkén, ezt nyári tartózkodóhelyül rendezi be, gyümölcsfái és virágai közé kis nyaralót épít, szőlőt is ültet a telekre. Barátaival sok jó órát tölt ezen a helyen. Fáradságos telepítését az 1838-as árvíz szinte nyomtalanul elsodorja.)

1831. — A Magyar Tudományos Akadémia első nagygyűlése megválasztja tiszteleti tagnak. (A tizenhat tiszteleti tag között ő a legfiatalabb, hallatlan kitüntetés abban az időben, mikor erre a tagságra annyi mágnást, főpapot és előkelő tisztviselőt kellett számbavenniök a Magyar Tudós Társaság szervezőinek. Az akadémiai ülésekre szorgalmasan jár, jelentéseket ír a részére kiosztott könyvekről, kéziratokat bírál. 1847-ben Teleki József elnök és Széchenyi István másodelnök helyett ő elnököl az akadémiai nagygyűlésen. «Oly nagy férfiak elnöki székét — jegyzi fel megindultan — habár csak órákig is elfoglalni annyi sok más jelesebb és erélyesebb tehetségek között: megdöbbenti még a nem szerényt is.»)

1832. — Negyvenhat éves. Nőül veszi Sziráki Zsuzsannát. (Neje voltaképpen nevelt leánya; nem előkelő származású, de nemeslelkű, művelt nő, ritka magyar szépség. Mivel az író fél büszke rokonságától, sok lelki vívódás után gyors elhatározással köti meg házasságát. Családi élete boldog. Egyik nyilatkozata szerint: «Alig van oly rossz házasélet, mely jobb ne lenne a legjobb nőtlenségnél. Én mondom ezt, ki érzem is a szót, amit szólok. Hát a szerencsés vagy csak tűrhető házasság is! Menny ez a földön. Édes megszokása egymás gyöngeségeinek, kölcsönös kímélés, aggodalom egymásért, kölcsönös ápolás, közösen leélt örömek, bajok». Tehetséges fia, Fáy Gusztáv, még derűsebbé teszi otthonát.) Ebben az évben jelenik meg a Bélteky Ház. (A regényt méltányolják, de nem annyira, mint ahogyan megérdemelné. Szerzőjében mindenki a felülmúlhatatlan meseírót látja s nem eszmélnek arra, milyen nagy irodalmi esemény, hogy végre megszületett az első eredeti magyar regény.)

1835. — Pest vármegye országgyűlési követté választja s felküldi a pozsonyi diétára. Szónoklataival csakhamar magára vonja a figyelmet. (A követek 1833-ban azt kérik a királytól, hogy ezentúl a

törvényeket ne latinul, hanem magyar nyelven szerkesszék, a király két évig válaszra sem méltatja, azután elutasítja a kérelmet. Az általános elkeseredésnek Fáy András is hatásos kifejezést ad felszólalásaiban. Mikor a főpapok és főurak táblája elleneszegül mindennek, ami a magyar nyelv támogatását célozza, szemben a latinnal: Pest vármegye követe a nemesurak viharos helyeslése közben tiltakozik a felső tábla kényuralma és szűkkeblűsége ellen. Egyike a legnépszerűbb ellenzéki szónokoknak. A nemesi jogokat tüzesen védi, az adózó nép sorsán könnyíteni óhajt.)

1837. — A Kisfaludy-Társaság őt választja meg első igazgatójává alakulógyülésén. (Kisfaludy Károly adósságainak rendezésében nagy része volt, az elhúnyt író nevét megóvta a meghurcolástól. Három évig állt a Kisfaludy-Társaság élén, nagy elfoglaltságára való hivatkozással mondott le igazgatóságáról. Helyébe 1840 február havában Jósika Miklóst választották meg.)

1838. — Március 13-án este megkezdődik a pesti nagy árvíz. Fáy András háza nem dől össze, de Pest városa romhalmazzá lesz. (Az író éjjelre bentreked házában, a szomszédban lakó Vörösmarty a folyosó rácsozatán átereszkedik hozzá, együtt maradnak másnap is, azután kis csolnakon egy szárazon álló házba eveznek, néhány nap mulva dereglye szállítja őket a kerepesi vám felé s csak az áradás elvonulása után térnek vissza a fővárosba.)

1840. — Megnyílik áldásos hatású alapítása: a Pesti Hazai Első Takarékpénztár. (Évekig tart, míg meg tudja győzni a vármegyei nemesurakat és a pesti polgárokat, hogy hasznos intézményt teremtenek, ha részvénytársaságba állnak össze. Házról-házra jár, aláírásokat gyüjt, kaszinói barátait is fölkéri részvényesek toborzására. Ügybuzgalma nem remélt eredményhez vezet. A takarékpénztár rövid időn belül felvirágzik, példájára a vidéken is számos részvénytársaság alakul. 1840-ben hatvanezer forint a betét, 1845-ben már kétmillió. A szabadságharcig harminckét vidéki takarékpénztár alakul az ország különböző részeiben.)

1849. — Pest bombázása elől nejével együtt fóti szőlejébe menekül, Buda bevétele után visszatér Pestre. A világosi katasztrófa után keserves időket él át. (Visszavonul a nyilvánosságtól, tetterejét írói munkásságába fojtja, olykor vendégül látja régi barátait. 1857 őszén

tisztelői fölkeresik, hogy megünnepeljék írói munkásságának ötven éves jubileumát. A Magyar Tudományos Akadémia üdvözlő irattal emlékezik meg érdemeiről.)

1864. — Halála Pesten július 26-án, hetvennyolc éves korában. A Kálvin-téri református templom sírboltjába temetik el. (Török Pál református püspök és Székács József evangélikus püspök búcsúztatják, a Magyar Tudományos Akadémia küldöttsége báró Eötvös József vezetésével jelenik meg temetésén. Egyetlen fia, a jeles zeneszerző, két évvel éli túl, neje 1877-ben hal meg; az özvegy annyira elszegényedik, hogy csak a Pesti Hazai Első Takarékpénztár évdíja menti meg a nélkülözéstől.)

1890. — A Magyar Tudományos Akadémia közrebocsátja Badics Ferenc pályanyertes munkáját: Fáy András életrajzát. (Az akadémiai pályatételt az író születésének százados évfordulója alkalmából írták ki, a határidőre négy pályamű érkezett be, ezek közül Badics Ferenc nyerte a jutalmat.)

Kiadások. — Bokréta, mellyel hazájának kedveskedik Fáy András. Pest, 1807. (Első kötetét huszonegy éves korában nyomatta ki, azután hosszú időre elhallgatott.) — Friss bokréta, mellyel hazájának kedveskedik Fáy András. Pest, 1818. (Ebben jelent meg történeti érdemű víg novellája: A különös testamentom.) — Fáy András eredeti meséi és aforizmái. Bécs, 1820. (A szerző először Trattner Mátyás pesti könyvkiadóhoz vitte kéziratát, a kiadó véleményt kért irodalmi tanácsadóitól, azután visszaadta a mesegyüjteményt, mert tanácsadói úgy vélték, hogy az effajta könyveknek nincsen keletjük. Pedig Fáy András nem kért tiszteletdíjat, csupán húsz ingyenpéldányt. Most Bécsbe küldte meséit Márton József tanárhoz, hogy nyomassa ki valami módon. Márton József maga vállalkozott kiadására. A kötet nagy sikert aratott: ezer példány kelt el belőle s még 1820-ban elfogyott a második kiadás ezer példánya is. 1825-ben Landerer Lajos pesti könyvnyomtató már 100 forintot adott a harmadik kiadás jogáért; ugyanekkor, a pesti harmadik kiadással egyidejüleg, megjelent a kötet német fordítása is Petz Lipót tollából. A meséket lelkesen fogadta a magyar közönség; az egykorúak szerint a Himfy Szerelmei megjelenése óta nem volt ilyen sikere magyar könyvnek. Kazinczy Ferenc 1821. évi levele szerint: «Uramöcsém hamar elérte azt az irigyelhető szerencsét, hogy a

nemzet első korabeli írói közé számláltassék s tekintetét több jussal érdemli, mint sokan, akik vagy oda számláltatunk, vagy azt képzeljük, hogy oda számláltatunk». Széchenyi Istvánban, amint később, Pest megye egyik 1838. évi gyülésén, megvallotta, ezek a mesék ébresztették az első eszmét, akaratot és elszánást a reformteendőkre nézve.) — Fáy András újabb eredeti meséi és aforizmái. Pest, 1824. (Az előbbi kötetben 244 mese és 70 aforizma foglal helyet, ebben 271 mese és 63 aforizma olvasható. Második bővített kiadása: Pest, 1828. Ezt a második gyüjteményt szintén nagy érdeklődéssel fogadták mindenütt s ennek ítélték oda az 1824. évre szóló Marczibányi-jutalmat.) — Kedvcsapongások. Két kötet. Pest, 1824. (A régi pénzek vagy az erdélyiek Magyarországon című vígjáték és három novella. Az utóbbiak közül az Elkéséseket az 1822. évi Auróra számára írta, de Kisfaludy Károly nem adta ki kéziratát, ellenben jó hasznát vette vezérgondolatának s a gyöngének ítélt elbeszélés alapján írta meg, a mellőzött szerző nagy bosszúságára, a Sulyosdi Simont.) — A két Báthory. Történeti dráma öt felvonásban. Pest, 1827. (Nagy elismeréssel szól a drámáról Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Hasznos házi jegyzetek. Pest, 1828. (Népszerű közhasznú könyv. Harmadik kiadása: 1851.) — A Bélteky ház. Román. Fáy Andrástól. Két kötet. Pest, 1832. (Ajánlva: «Ferenczi Istvánnak, hazám lelkes művészének, barátomnak». A regényt a szerző a maga költségén nyomatta ki s eladás végett az egész országban szétküldözte ismerőseinek. A Magyar Tudományos Akadémia dicsérettel tüntette ki. Második kiadásában már nem kétkötetes «román», hanem háromkötetes «tanregény»: Fáy András szépirodalmi összes munkái. III—V. köt. Pest, 1844. Harmadik kiadása a Franklin-Társulat Magyar Regényíróinak II—III. kötetében: Budapest, 1908.) — Jutalmazott felelet a Magyar Tudós Társaság ezen kérdésére: Miképpen lehetne a magyar játékszint Budapesten megalapítani? Buda, 1834. (Gyakorlati tanácsok a pesti magyar színház fölépítésére.) — Terve: a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak. Buda, 1839. (Egy évvel később a Pesti Hazai Első Takarékpénztár szabályait is közrebocsátja.) — Fáy András szépirodalmi összes munkái. Nyolc kötet. Pest, 1843–1844. (Válogatott gyüjtemény, nem teljes kiadás. Tartalma: mesék, prózai elbeszélő munkái, szindarabok.) — Jávor orvos és szolgája, Bakator

Ambrus. Regény. Pest, 1855. (Közel hetven esztendős korában tért vissza ismét a regényíráshoz.) — A Szutyogfalviak. Regény. Két kötet. Pest, 1856. (Kortársai ezt a regényét is kegyelettel fogadták, de Jósika Miklós, Eötvös József és Jókai Mór után már semmi hatást sem tett.) — Hulló virágok. Pest, 1861. (Színdarabok és elbeszélések gyüjteménye.) — Az Olcsó Könyvtárban s külön is több munkájának jelent meg újabb kiadása. (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Budapest, 1894.) — Koltai Virgil: Az oktató mese és szemelvények magyar meseírókból. Budapest, 1901. (Válogatott meséi magyarázó jegyzetekkel az Athenaeum Iskolai Könyvtárában.) — Régi magyar elbeszélők. Szinnyei Ferenc bevezetésével. I. köt. Budapest, 1932. (A Különös Végrendelet a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Tóth Lőrinc: Fáy András emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 2. köt. Pest, 1869. — Zichy Antal: Emlékbeszéd Fáy András felett. M. T. Akadémiai Évkönyv. 14. köt. Budapest, 1876. — Vadnay Károly: Az első magyar társadalmi regény. Budapest, 1873. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. IV. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Badics Ferenc: Fáy András. Pozsony, 1886. (Magyar Helikon.) — Komáromy Lajos: Fáy András mint pedagógus. Budapest, 1886. — Findura Imre: Fáy András élete és művei. Budapest, 1888. — Koltai Virgil: Fáy András élete és működése. Győr, 1888. — Badics Ferenc: Fáy András életrajza. Budapest, 1890. — Erdélyi Pál: Fáy András élete és művei. Budapest, 1890. — Rácz Kálmán: Fáy András mint protestáns. Protestáns Szemle. 1893. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Budapest, 1894. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Szinnyei Ferenc: Novellairodalmunk Jósikáig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — U. az: Verseghy Rikóti Mátyásának egy kései hatása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — Danielisz Sándor: A felismerés motívuma a magyar romantikus drámairodalomban. Sümeg, 1913. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Elek Oszkár: Hamlet-hatás Fáy András egyik elbeszélésében. Magyar Shakespeare-Tár. 10 köt. Budapest, 1918. — Ember Nándor: A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig. Irodalomtörténeti Közlemények.

1918. évf. — Szigetvári Iván: Fáy András Bélteky Háza. Irodalomtörténet. 1919. évf. — Szinnyei Ferenc: A Két Báthori és Kemény Gyulai Pálja. U. o. 1920. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. Budapest, 1925. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Budapest, 1927. — Merényi Oszkár: Fáy András meséi. Kaposvár, 1930. — Kiss Ernő: A százéves magyar társadalmi regény. Debreceni Szemle. 1932. évf. — Kováts Gyula: A százéves Bélteky Ház. Budapesti áll. Fáy András reálgimnázium értesítője. 1932. — Skala István: Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Budapest, 1932.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A NOVELLA ÉS REGÉNY FEJLŐDÉSE.

A XIX. SZÁZAD első harmadában csak a műveltebb nők és az írói hajlamú ifjak olvastak regényeket. Nemcsak a vallásos szellemben nevelt emberek, hanem a tudományos írók is kicsinyléssel tekintettek a szerelmi históriákra. A közfelfogás az volt, hogy a regényírók félrevezetik és bűnös tettekre ingerlik a romlatlan olvasókat, megmérgezik a képzelődést, szerelemre izgatják a közönséget, istentagadóvá nevelik az ifjúságot. Mivel magyar elbeszélő munka kevés volt, az olvasók belemerültek a meglehetősen silány német könyvekbe. Legszívesebben Lafontaine és Clauren családi regényeit, továbbá Vulpius és Zschokke banditaregényeit olvasták.

Hogy a regények iránt a XIX. század első évtizedeiben eléggé érdeklődött a magyar nők világa, ezt a németből fordított lovaghistóriák és rémregények sokasága bizonyítja. Számos ízetlen magyarosítás és selejtes ponyvatermék jelent meg. Ezeknek a többé-kevésbé vásári áruknak nincsen semmi közük a későbbi magyar regényirodalom kialakulásához, de említésük mégsem mellőzhető. Élénk fényt vetnek a kor irodalmi műveltségére. Mint a német lovaghistóriákban, rablóregényekben, kísérteties történetekben és rémregényekben, a magyar fordításokban és átdolgozásokban is sorra megjelennek a

ponyvaromantika hagyományos alakjai: a kegyetlen apa, a szerelmes leány, a szegény ifjú, a gazdag kérő. Rejtelmes várak, földalatti folyosók, titkos börtönök tűnnek fel. A titkos szerelem áldozatai mellett felvonulnak a csodáserejű hősök, alávaló cselszövők, zsarnok urak, kegyetlen haramiák, dúltlelkű zarándokok, éjféli szellemek. A magyar fordítók különös kedvteléssel válogatták ki a német irodalomból a fércmunkákat. Forrásaikat ma már nagyrészt ismerjük s elő fog kerülni a többi magyar lovaghistória és rémtörténet eredetije is.

A korszak elején Dugonics András és Verseghy Ferenc is ott vannak az elbeszélők között, de regényátdolgozásaiknak elég hamar elfogy az olvasóközönsége. Mészáros Ignác *Kártigám*ját, Barczafalvi Szabó Dávid *Szigvárt*ját és Kazinczy Ferenc *Bácsmegyey*jét még mindig szívesen forgatják, Kármán József *Fanni*ja azonban végképen eltűnik az érdeklődés köréből. Arról sem tud senki, hogy Kisfaludy Sándor és Vitkovics Mihály egy-egy levélregényt őriz kéziratai között; szerencsés órák alkotása mind a két regény, de nyomtatásban egyik sem jelenik meg s így nem is tehetnek hatást korukra. Annál szívesebben utánozzák prózaíróink, az 1820-as évektől kezdve, Kisfaludy Sándor verses regéit. A prózai rege külön irodalmi műfajjá vált, az ország egyes helyeihez mondaszerű elbeszéléseket költöttek, a középkort és a törökvilág korát egyformán benépesítették a romantikus képzelet jeleneteivel. A szerzők érzelgős hangon, dagályos stílusban iparkodtak túltenni egymáson, a közönség borzongva olvasta a boldogtalan szerelmesek, álnok vetély-

társak, bosszúálló férjek, félrevezetett daliák, kolostorba lépő hajadonok elkoptatott históriáit. Mint a német lovagdrámákban, ezekben a regetípusú novellákban is léptennyomon feltűntek az ijesztő dolgok: az emberölés, öngyilkosság, megőrülés, orgyilok, tetszhalál, mérgezés, kripta, börtön, sírbolt, remetelak, gyermekcsere, átok, végzet.

A tréfálkozó német íróknak Gaal György személyében akadt magyar utánzója. Richter József osztrák-német író szatirikus tárcái, az Eipeldaui Levelek, olyan népszerűvé tették a bécsi közönség körében a fővárosi élet zűrzavarába sodródó falusi ember típusát, hogy az egyik pesti könyvárus megbízást adott Gaal Györgynek hasonló levélsorozat írására. Így jelent meg a magyar szerző humorizáló munkája: *A tudós palóc vagy Furkács Tamás levelei.* (1803.) Furkács Tamás beszámol sógorához írt leveleiben a Napoleon-korabeli pesti szokásokról. Megismerteti a bécsi mintára fejlődő város tipikus alakjait, a német nyárspolgárokat, katonatiszteket, gavallérokat, dámákat, kereskedőket, mesterlegényeket, cselédeket, pincéreket; bemutatja a mulatóhelyek, vendéglők, sétaterek népét; kedélyes megjegyzéseket tesz a közigazgatás bajaira, a társasági élet visszásságaira. Távol áll minden erősebb szatirától. Inkább arra törekszik, hogy mulattató módon rajzolja a pestiek bohóságait.

Szekér Joákim megpróbálkozott a robinzonád-regénytípussal. *Magyar Robinson*ának (1808) történeti, földrajzi és néprajzi anyagát idegen forrásból vette, meséjében is bizonyára a mintájául szolgáló német regény elbeszélő vázához igazodott, átdolgozása azonban magyaros hatást

kelt, nincs idegen íze. Két világjáró magyar ember kalandjait olvassuk könyvében. Ujvári kapitány és Miskei káplár 1716-ban török fogságba kerülnek, bejárják az afrikai szerecsenek földjét meg a Földközi tenger partvidékeit, végre sok szenvedés után visszavergődnek hazájukba. A regény hazafias célzata szembetűnő: a magyar embernek nincs mit félnie sehol a világon, a magyar embert józan esze mindenütt talpra segíti. A mesemondás középpontjában álló szerelmi történet — a komáromi születésű katonatiszt és a tuniszi hercegnő házassággal végződő találkozása — szintén magyaros átöltöztetésű; kiderül, hogy Ujvári kapitány hercegkisasszonya cserélt gyermek és magyar leány. A regény tele van érdekes epizódokkal, meglepő sorsfordulatokkal, de azért nincs benne bántó valószínűtlenség. Az író természetes nyelven mondja el meséjét; jobban ír, mint azok a kortársai, akik hangjuk érzelgősségével és stílusuk cifrázásával iparkodtak meghódítani a közönséget.

A magyarra átgyúrt német novellák és regények áramlatával szemben nagy fordulat, hogy Fáy András 1818-ban közreadja *A különös testamentomot*. Ezen a víg elbeszélésen is meglátszik itt-ott a német novellairodalom hatása, de azért ez a novella már eredeti magyar irodalmi alkotás. Magyar lélekből fakad, magyar a levegője, magyar a humora. Hőseiben és jeleneteiben az akkori nemesi társadalom derűs világa lép az olvasó elé. Nemcsak a társadalmi novella nemzeti szellemű megindítása fűződik nevéhez, övé az első magyar társadalmi regény megírásának érdeme is. *A Bélteky ház* (1832),

német kapcsolatai ellenére is, jó magyar regény, nem afféle régimódú magyarosítás. A német szerzők nyomán készült átdolgozások és eközött az erős gondolkodó fővel alkotott irányregény között ég és föld a különbség.

Kisfaludy Károly a történeti novellában értékes tehetség, a víg elbeszélésben iskolát teremtő mester. Szépirodalmi zsebkönyve 1823-tól kezdve évről-évre hozza általános figyelmet keltő elbeszéléseit; s ha novellairói fellépése öt évvel későbbre esik is Fáy Andrásénál, bemutatkozása jóval meglepőbb, fejlődése gyorsabb, hatása erősebb. Ő is a német irodalomból indult ki, mint Fáy András, de hozzá hasonló módon szabadította fel tehetségét ifjúkori olvasmányai alól. *Tollagi Jónás viszontagságai*nak (1823) megjelenése a magyar novellairodalom bátor előrelépése volt, *Tihamér* (1825) a történeti regény fejlődését egyengette. Kisfaludy Károly mesemondó leleménye nem volt nagy, de egyes helyzeteket a színműíró találékonyságával tudott megrajzolni, hősei jól mozogtak, eseteik elmondásában megvolt a maga természetes hangja. Mindez kiváló érdem egy nehezen induló műfaj kezdő korában.

Fáy András és Kisfaludy Károly munkássága fölkeltette az új nemzedék becsvágyát. Az 1820-as években egyre többen vállalkoztak novellák írására, a szépirodalmi zsebkönyvek — elsősorban az Auróra kötetei — szívesen látták az új elbeszélőket. A történeti és társadalmi novellának, a komoly és víg elbeszélésnek egyaránt akadt művelője, bár a legtöbben hamar visszavonultak a novellista pályától. Ezek a kísérletezők nem voltak igazi vérbeli

elbeszélők, inkább csak a közszükségletet szolgálták dolgozataikkal. Kiss Károly vált ki közöttük leginkább. Társadalmi novellái komoly lélekrajzra törekvő elbeszélések, történeti novellái a históriai színezetű regetípus rokonai. A történeti víg novellának ő volt a kezdeményezője irodalmunkban. (*A szép juhászné*, 1828.) Hőse, Mátyás király, vadásznak öltözve ostromolja a juhász takaros feleségét, de Beatrix királyné résen áll s meghiúsítja a kalandot: ez a tárgya a tréfás elbeszélésnek. Kiss Károly nem unalmas elbeszélő, stílusa elég természetes; jobb novellista, mint — Fáy Andrást és Kisfaludy Károlyt figyelmen kívül hagyva — bármelyik kortársa az 1820-as évek elbeszélői közül.

A magyar olvasóközönség az 1820-as évek elejéig német elbeszélő munkákból — legjobb esetben azoknak magyar fordításaiból és átdolgozásaiból — csillapította regényolvasási szomjúságát. Ezek a könyvek nagyobbára ponyvaregényszerű rémes históriák voltak. Részint ismertnevű német írók nyomán, részint névtelen német szerzők után készültek a következő romantikus történetek. — Barkassy Ádám református lelkész: Zrini Miklós barátjainak és Illyefalvi Judit kisasszonynak történetei. Pest, 1804. (Névtelen német szerző nyomán.) — Perecsenyi Nagy László megyei tisztviselő: Orithia magyar amazon története. Pozsony és Pest, 1804. (Erőltetett nyelvű, zavaros história.) — Szabó Sámuel unitárius tanár: Zoriada vagy a nagy mogol leánya csudás történetei. Pozsony és Pest, 1805. (Névtelen német szerző nyomán.) — U. az: Klementi Laura vagy a velencei szép leány. Pozsony és Pest, 1806. (Névtelen német szerző nyomán.) — U. az: Lizara, az abesszíniai amazon. Pozsony és Pest, 1806. (Névtelen német szerző nyomán.) — Pálffy Sámuel földbirtokos: Erbia. Pest, 1805. (Németből.) — U. az: Zomilla. Pest, 1824. (Németből.) — Folnesics Lajos tanár: Alvina. Pest, 1807. (Schelling Gusztáv német regényének magyarosítása, hírhedt nyelvújító könyv.) — Gorove László egyetemi hallgató: A jegyesek Carthagóban vagy a nagy

Scipio. Pest, 1807. (Ókori tárgyú «román», Dugonics András stilusában magyarosítva; félig regény, félig színdarab.) — Ilosvay Sámuel földbirtokos: Palugyay története. Pest, 1807. (Egy XV. századi magyar lovag szerelmi históriája. Az eredetinek látszó, népies magyarságú «román» főforrása Lafontaine egyik regénye: Die Familie.) — Holosovszky Imre kincstári sótiszt: Lelemények. Pest, 1808. (Mulatságos Könyvtár a pallérozott olvasóknak. 1. füzet.) — U. az: Rózika titkai. Pest, 1808. (Mulatságos Könyvtár. 2. füz.) — U. az: Hucsa, a tiszai tündérasszony. Pest, 1808. (Mulatságos Könyvtár. 3. füz. Vulpiusnak, a Rinaldó Rinaldini német szerzőjének, egyik munkája nyomán.) — U. az: Amaz országszerte elhíresült Suszter Liplinek élete, tettei, dévaj és cégéres furcsaságai. Huszonöt szakaszokba foglaltatva, ugyanannyi fametszésekkel ékesítve, az olvasónak mulatságára nyájasan összeszedegetve. Pest, 1808. (A német Eulenspiegel-népkönyv egy részének magyar fordítása; elejétől végig Eulenspiegel-tréfákat tartalmaz. Az ezer példányban nyomtatott könyvecske magyar átdolgozásáért Hartleben Konrád Adolf pesti könyvkiadó negyven forint tiszteletdíjat adott Holosovszky Imrének. Eulenspiegelt az átdolgozó nevezte el Liplinek. A hírhedt csínytevő később Csalóka Péter néven bukkan fel a magyar népmesékben és Jókai Mór anekdótái között.) — U. az: Vitéz Kálnoki Móric vagy a magyar huszárok a burgus háborúban. Pest, 1812. (Ennek a regényes történetnek is gyanús a magyar eredete.) — Bachich József kincstári kishivatalnok: Saidár és Rurik avagy a Margaréta szigete Buda és Pest között. Pozsony és Pest, 1808. (Névtelen német szerző nyomán.) — Dobai György földbirtokos: Bakonyi történetek. Pest. 1809. (Idegen ízű haramiahistóriák.) — U. az: László és Lajos avagy a két ellenséges házak atyafiságba jövése. Pest, 1813. (Ritterromán a vadromantika ismert fogásaival.) — U. az: Élesdinek szerencsés eltévelyedése. Pest, 1813. (Német szerző nyomán.) — U. az: A két nagylelkű férfiak jegyese. Pest, 1814. (Német szerző nyomán.) — Csery Péter helytartótanácsi tisztviselő: Silvius és Valéria. Pest, 1811. (Németből szabadon.) — U. az: Ottó vagy a zabolátlan indulatok áldozatja. Pest, 1812. (Leithold német regényíró Bánk bán-történetének fordítása.) — U. az: Gróf Zrínyi Miklós vagy Sziget várának ostromlása. Pest, 1817. (Kind német szerző nyomán készült «hadi nemzeti

román.») — U. az: Auguszt és Károly vagy a titkos házasságnak szerencsétlen gyermekei. Pest, 1818. (Német szerző nyomán.) — U. az: Verner vagy a tengeri hajós csendes kunyhója. Pest, 1819. (Német szerző nyomán.) — U. az: Albánó Zindi vagy egy cigány hercegnek igen csudálatos és mégis természetes történetei. Buda, 1821. (Bornschein német író rablóregényének fordítása.) — U. az: Katinka vagy a marienburgi szép leány. Pest, 1824. (Német szerző nyomán.) — Engelhard Márton vagy egy ifjúnak tengeri utazása és egy magános szigetben történt viszontagságai. Kolozsvár, 1826. (Német szerző nyomán.) — Ajtay Sámuel ügyvéd: Erkölcsnemesítő történetek. Pest, 1813. (Meiszner-fordítás.) — U. az: Tanítva mulattató anekdóták. Pest, 1816. (Meiszner-fordítás.) — Rácz György ügyvéd: Gróf Tanko Juliusnak különös történetei. Szeged, 1813. (Német szerző nyomán.) — U. az: A Nagy Kanut. Négy kötet. Pest, 1815. (Korn német író történeti regényének fordítása.) — Rózsa István: Vasszíklai Fridolin vagy a baglyok vára. Pest, 1817. (Gleich német író kisérteties történetének fordítása.) — Czövek István losonci tanár: Somlyai Báthori István, előbb erdélyi fejedelem, azután lengyel király, élete. Pest, 1817. (Zschokke német író regényes korrajzának fordítása. A fordító, mint általában kortársai, elhallgatja német eredetijének megemlítését, ellenben kiemeli a maga eredetiségét.) — U. az: A valóságos világban sok történeteken keresztülment tátos vagy fejérmájú embereknek galériájuk. Két kötet. Pest, 1818. (Gräffer német író rémtörténeteinek fordítása.) — U. az: A gályás rabszolga vagy az én életemnek szomorú történetei, melyeket saját jobbkezemmel írtam meg. Pest, 1818. (Német szerző nyomán.) — Aszalay József királyi tisztviselő: Klélia avagy Vihnyének emlékezete. Pest, 1820. (Német szerző nyomán.) — Váczy Sándor: A szerencsés puszta sziget. Pest, 1821. (Német szerző nyomán.) — Németh József nyomdai korrektor: Pokolkői Vendel vagyis a holtak harangja. Pest, 1823. (Gleich német író kisérteties históriája.) — Mészáros Károly ügyvéd: A csehek vára. Győr, 1823. (Kisfaludy Károly regéinek hatása alatt német forrás nyomán készült regény.) — Náray Antal ügyvéd: Máré vára. Két kötet. Pest, 1824. (Német szerző nyomán. Egy szerelmes pár viszontagságos története a magyar előidőkből.) — Ismeretlen magyar fordítóknak névtelen német szerzők után írt elbeszélő munkái szép számban marad-

tak fenn. (Vanda krakkói hercegasszony, 1806; Brendt vitéz árnyéka, 1819.) — Hogy a fordításoknak egy részében a hősök nevei magyarok, ez éppen úgy nem jelent eredetiséget, mint az, hogy a magyarosító szerző egyik-másik címlapra ráillesztette büszke kijelentését: eredeti magyar román. — Élelmes könyvárusok olykor már sorozatos regénytár kiadására is vállalkoztak, de a Landerer nyomdász-cég pozsonyi és pesti Téli És Nyári Könyvtára a német eredetű tákolmányoknak éppen olyan alacsony színvonalú sorozata volt, mint a kassai Rózsaszínű Gyüjtemény. Az imént említett regények egy része ebben a két vállalatban jelent meg. — A német irodalom mellett a többi idegen irodalom nagyon háttérbe szorult, de azért azokból is jelent meg némi ízelítő. Herczer Jób minoritarendi szerzetes lefordította a Guzman néven európaszerte népszerű XVI. századi spanyol kópé-regényt: Az emberi életnek játékhelye, hol Alfaráci Guzman ábrázatja alatt a jó és gonosz erkölcs, csalárdságok, őrizkedések, együgyüségek, gazdagság, szegénység, jó, rossz, egyszóval valamik az emberek minden állapotban történni szoktak, minden renden lévőknek tanulságára elevenen eléadatnak. Három rész. Miskolc, 1822–1824. (A spanyol pikaróregényt a XVII. században a német Ens Gáspár latinra ültette át, ebből készült Herczer Jób magyar Guzmanja. A regény csak mint egy valamikor nagyhírű igen divatos műfaj kései hazai megjelenése tarthat számot a figyelemre, egyéb jelentősége nincs.)

A magyar novellairodalom felvirágoztatásában Kisfaludy Károly 1822-től megjelenő szépirodalmi évkönyve, az Auróra, szerzett nagy érdemeket. Iróink ettől az időtől kezdve nem kéziratgyüjteményüknek dolgoztak, hanem a nyilvánosság számára; megvolt a hely, ahol közreadhatták elbeszéléseiket és dicsőséget aratlıattak; megvolt az ösztönző erő tolluk munkába állítására. A legjobb magyar novellák az Auróra köteteiben láttak napvilágot, számra nézve is itt jelent meg a legtöbb elbeszélés. Az 1822-től 1835-ig kiadott tizenöt Auróra-kötet 57 eredeti elbeszélést hozott; a többi zsebkönyvben 1836-ig, Jósika Miklós fellépéséig, 53 elbeszélés lépett a közönség ítélőszéke elé; a szépirodalmi folyóiratokban és hírlapi mellékletekben, ugyaneddig az időpontig, körülbelül másfélszáz novella jelent meg. Eredeti magyar regény 1836 elejéig mindössze egy volt: Fáy

András munkája. (Mindezekről alapos tudománnyal tájékoztat Szinnyei Ferenc forrásértékű munkája: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. Budapest, 1925.)

Regényírók és novellisták:

Bajza József (1804–1858) hevesmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Választékos stílusú novelláit az 1830-as évek elején írta az Auróra számára. A szentimentális prózai elbeszélés művelője volt, mint már előtte is több magyar író. (Kazinczy Ferenc: Bácsmegyey levelei, Kármán József: Fanni hagyományai, Kisfaludy Sándor: Két szerető szívnek története, Vitkovics Mihály: A költő regénye, Szalay László: Alphonse levelei.) — Rege a hableányról: történeti elbeszélés a magyar középkorból. (1830.) — A vándor: egy boldogtalan szerelmes szomorú históriája. (1832.) — Ottilia: szerencsétlenül végződő, érzelmes szerelmi történet. (1833.)

Bártfay László (szül. 1797. május 6. Felsővadász, Abauj megye; megh. 1858. május 12. Pest) ügyvéd, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Mint a gróf Károlyi-család bizalmas tanácsadója és ügyésze jólétben élt, pesti háza a fővárosi írók és tudósok egyik gyülekező helye volt. Naplójában sok bizalmas dolgot jegyzett föl kortársairól. — Néhány költeményét Kisfaludy Károly adta közre az Aurórában. Itt jelent meg Királyi fény és kegyelmesség című történeti novellája is. (1826.) Alaposságra törekvő korrajzzal, sok leírással beszélte el benne Mátyás király korához fűzött történetét. (Kazinczy Ferenc nagy elismeréssel szólt róla a Felsőmagyarországi Minerva 1826. évfolyamában.)

Dugonics András (1740–1818) kegyesrendi szerzetes, pesti egyetemi tanár. — Életéről és munkáiról: a IV. kötetben. — Regényei közül a XIX. században jelent meg: Jólánka, Etelkának leánya. Két kötet. Pozsony és Pest, 1803. — Cserei. Egy honvári herceg. Szeged, 1808.

Fáy András (1786–1864) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Első elbeszélése a magyar novellairodalomnak a német átdolgozások korszaka alól való felszabadulását jelenti: A különös testamentom. (Megjelent az író Friss Bokréta című

kötetében. Pest, 1818.) — Három újabb novelláját Kedvcsapongások című munkájában, 1824-ben, adta közre. Közülük az egyik tréfás falusi történet, népszínműbe illő párbeszédes részletekkel, jó parasztalakokkal. (A hasznosi kincsásás.) A másik magyaros színterű, egyéni humorú, de erősen elnyujtott szentimentális szerelmi história. (Érzelgés és világ folyása.) A harmadik a házasodni készülő, ügyetlen legényember tragikomédiája. (Az elkésések.) — Haláláig szívesen irt elbeszélő munkákat, de jelentőségre csak «tanregénye» emelkedett: A Bélteky ház. Román. Két kötet. Pest, 1832. (A régi Magyarország patriarchális világának erre a képére már Széchenyi István szelleme sugárzik.) — Öreg korában közreadott regényei elkésett alkotások, a rohamos fejlődésnek indult műfaj divatját mult példányai. (Jávor orvos és szolgája, Bakator Ambrus, 1855; A szutyogfalviak, 1856.)

Gaal György (szül. 1783. április 21. Pozsony; megh. 1855. november 6. Bécs) katolikus nemesi család sarja, kismartoni gazdasági hivatalnok, utóbb bécsi könyvtáros. Atyja a pozsonyi királyi kamara tisztviselője volt, utóbb Budán működött; ebben a németes-latinos környezetben nőtt fel az ifjú; később maga is német iró lett, annak ellenére, hogy a pesti egyetemen Dugonics András tanítványa volt. Elnémetesedéséhez hozzájárult az a körülmény, hogy Esterházy Miklós herceg bécsi könyvtárában viselt könyvtárnoki hivatalt. A Bécsben élő vagy oda felránduló magyar irók sokszor fölkeresték, itthon is szeretettel emlékeztek meg róla. Kisfaludy Károly neki ajánlotta legjobb szomorújátékát, az Irénét; viszont ő németre fordította a két Kisfaludy munkáit. A magyar nép mesevilágának fölfedezésében Gaal Györgynek nagyok az érdemei, meseközlő munkásságával beirta nevét a magyar néptudomány történetébe. — Richter-utánzata havi füzetekben jelent meg: A tudós palóc avagy Furkács Tamásnak Monosbélbe lakó sógor urához irt levelei. Hat füzet. Pest, 1803–1804. (A régi pesti élet rajza a magyar élclapoknak ebben az ősében figyelemreméltó, de számba kell venni, hogy mit merített tréfás jellemképei és helyzetrajzai során a bécsi Eipeldauerből.)

Kiss Károly (szül. 1793. augusztus 12. Buda; megh. 1866. február 17. Pest) császári és királyi katonatiszt, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. A napoleoni háborúkban vitézül harcolt, évekig állomásozott Galiciában, 1824-ben Budára helyezték át, ekkor ismerkedett

meg a fővárosi írókkal és tudósokkal. Mint kapitány nyugdíjaztatta magát 1837-ben. A szabadságharc idején a pesti nemzetőrségben őrnagyi rangot nyert, utóbb a honvédelmi minisztériumban szolgált s ezredes lett. Az önkényuralom elején tizévi várfogságra ítélték, 1850 nyarán kegyelmet nyert, kiszabadult fogságából, de rangját és nyugdíját elvesztette. A hadtudományi irodalom buzgó művelője volt, a korabeli folyóiratokban számos hadtörténeti cikke jelent meg, a német katonai nyelv megmagyarosításában nagy érdemeket szerzett. (Hadi műszótár. Pest, 1834.) — Novellairói munkássága pályája első felére esik; az Auróra szerkesztője 1826-tól kezdve szívesen közölte elbeszéléseit; a Hébe, Szépliteratúrai Ajándék, Felsőmagyarországi Minerva, Muzárion, Uránia, Sas köteteiben is több novellája jelent meg. Tudományos érdeklődése az 1830-as évek elejétől kezdve elvonta a szépirodalomtól.

Kisfaludy Károly (1788–1830), az Auróra szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Első novellái az Auróra 1823. évi kötetében jelentek meg: Tollagi Jónás viszontagságai (víg elbeszélés Szalay Benjamin álnév alatt), Barátság és szerelem (víg elbeszélés saját neve alatt), A vérpohár (történeti elbeszélés B. K. névjelzéssel). Éveken keresztül Szalay Benjamin néven írta humoros novelláit az Auróra évfolyamaiba. Itt jelent meg Andor És Juci című tréfás elbeszélése az osszianizmus kigúnyolására (1825); ezt a nagyon elterjedt irodalmi divatot, a régieskedő, félhomályos, szaggatott, dagályos stílus modorosságát tette nevetségessé másik évődő történetében, a Hős Fercsiben is. (Muzárion. 1829.) — Három történeti novellája közül messze kimagaslik: a Tihamér. (Auróra. 1825.) Históriai adatait gróf Teleki József egyik tudományos értekezéséből vette. (Első Lajos nápolyi hadviselései. Auróra. 1823.) Fessler magyar történelméből is felhasznált néhány adatot. (Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Lipcse, 1815–1825.)

Kisfaludy Sándor (1772–1844) zalamegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Kéziratban maradt levélregénye: Két szerető szívnek története. (A befejezetlen munkát Toldy Ferenc adta ki: Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Négy kötet. Pest, 1870–1871.) — Verses regéinek prózai utánzói még az 1840-es években is

felbukkannak a magyar novellisták között. (Az 1820-as években a nevesebb írók közül Döbrentei Gábor, Kovacsóczy Mihály és Szentmiklóssy Alajos utánozták egy-egy történeti novellájukkal.)

Kovács Pál (1808–1886) győri orvos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: a VI. kötetben. — Novellaírói munkásságát az 1820-as évek végén kezdte víg elbeszélésekkel. Ebben az időben még egészen Kisfaludy Károly és Fáy András tanítványa. (Kicsinyből mi lesz? Koszorú. 1828.; Nem az volt, kit gondoltam. Auróra. 1830.)

Kölcsey Ferenc (1790–1838) szatmármegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — A novellával élete utolsó éveiben próbálkozott meg s nem sikertelenül. (A kárpáti kincstár, Vadászlak, A ferrói szent fa.)

Mailáth János gróf (1786–1855) pestmegyei földbirtokos. A hazai német írók sorába tartozik, de néhány történeti novelláját magyarul is közreadta az Auróra, Hébe és Muzárion köteteiben. (Villi tánc, A bosszuló kard, A fal közé zárt. Mindezeknek német szövege a szerző regés könyvében: Magyarische Sagen und Märchen. Brünn, 1825.)

Pap Gábor (szül. 1791. június 29. Nyék, Fehér megye) dunántúli nemesúr, a budai magyar királyi helytartótanács tisztviselője, teljesebb nevén: Ináncsi Pap Gábor. — Első munkája: Szöszvár. Pest, 1818. (Verses rege.) — Grillparzer-fordítása: Sappho. Székesfehérvár, 1820. (A mértékes versekben készült fordítást a székesfehérvári színészek már 1819-ben eljátszották. Később az ország több városában is színre került.) — Történeti novelláinak gyüjteménye: Történetek a mai időből. Székesfehérvár, 1823. (Ebben figyelmet érdemel Balatonfüred című terjedelmes elbeszélése. Egyszerű meséjét hősei levelezése kapcsán mondja el, elég jó elbeszélő, a jellemzéssel és környezetrajzzal is megpróbálkozik.) — Történeti drámája: Imre vagy a királyi tekintet hatalma. Székesfehérvár, 1830. (Rajongó királyhűséggel írt színdarab. Egyikmásik jelenetén és alakján a Bánk Bán hatása látszik.)

Pázmándi Horvát Endre (1778–1839) győrmegyei plébános, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Két történeti novelláját romantikus szellemben, népies

magyarsággal dolgozta ki. (A négyes áldozat, 1831; Csesznekvár, 1831.)

Szalay László (1813–1864) ügyvéd, történetíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Eleinte szépirodalmi dolgozatokkal lépett fel, de tudományos érdeklődése már az 1830-as évek derekán a történelem és a jog búvárlásához vonta. Sem mint költőnek, sem mint novellistának nem voltak sikerei. — Alphonse levelei. Buda-Pest, 1832. (Szentimentális társadalmi novella Goethe Wertherének modorában. A tizenkilenc éves szerző francia-spanyol hősöket léptet fel, kezdetleges meseszövését dagályos stílussal és feltűnő germanizmusokkal teszi még zavarosabbá.) — Fridrik és Katt. Pest, 1833. (Németes stílusú történeti novella Nagy Frigyesről. A világtörténeti tárgyú elbeszélés ebben az időben ujság és meglepetés volt. Az ifjú kezdeményező sehogy sem tudott megbirkózni tárgyával.)

Szekér Joákim (1752–1810) ferencrendi szerzetes, utóbb ciszterci áldozópap. — Pályájáról: a IV. kötetben. — Regénye: Magyar Robinson vagyis Ujvári és Miskei magyar vitézeknek viszontagságai és azoknak a világ különféle részeiben történt csodálatos esetei. Két kötet. Pest, 1808–1809. — Császár Elemér szerint az íróban az elhitetés művészete már elég magas fokon áll, meséjét hozzá iparkodik fűzni a reális viszonyokhoz, olyanformán, mint ezt annak idején a Kártigám tette. Meséjének megnyitása és befejezése erre a regényre támaszkodik, több mozzanata is kétségtelenül a Kartigámra utal. Az író a sok helyről összehordott motívumokat a maga képzeletével szötte mesévé s ebben a munkájában közelebb jutott a heroikus regényekhez, mint a robinzonádokhoz. Könyve «a robinzonádok rendes anyagát összeolvasztja a régi heroikus regények indítékaival s éppen abban áll érdekessége, hogy összhangba tudta hozni ezt a két heterogén elemet: azzal a reális életfelfogással, mely a modern életből vett rendkívüli, de éppen nem hihetetlen kalandokban tükröződik, elég békésen megfér a heroikus regények mértéken túl romantikus szelleme». (A magyar regény története. Budapest, 1922.)

Takács Éva (1779–1845) pesti írónő, Karacs Ferenc rézmetsző neje, Karacs Teréz írónő édesanyja. Férje szabolcsmegyei származású nemes volt, a debreceni református kollégiumban Csokonai Vitéz

Mihály és Márton József szobatársa, a pesti egyetem mérnöki tanfolyamán Dugonics András tanítványa. A tehetséges iparművész annyira kitünt rézmetsző ügyességével, hogy mikor Bécsben befejezte technikai tanulmányait, külföldön akarták marasztani, de ő hazatért, hogy itthon szolgálhassa a magyar művelődés ügyét. A magyar térképrajzolás fejlesztése terén szerzett érdemei emlékezetesek. 1802-ben vette nőül Takács Évát: a fővárosban élő magyar tudósok és írók sok jó órát töltöttek vendégszerető házukban. — Takács Éva a Tudományos Gyüjtemény 1820-as évfolyamaiba tanulmányokat írt a nőnevelés kérdéseiről s ötven éves korában közreadta közérdekü és szépirodalmi dolgozatainak gyüjteményét: Takács Éva munkái. Két kötet. Buda, 1829. (Első kötete: Gondolatok a nap alatt. Második kötete: Eredeti elbeszélések. A szerző az utóbbiakkal az erkölcsöket akarta nemesíteni; nem annyira a szórakoztatás, mint inkább a nevelés és oktatás volt a célja.)

Verseghy Ferenc (1757–1822) pálosrendi szerzetes, utóbb világi pap. — Életéről és munkáiról a nyelvtudósok és latin írók között, továbbá: a IV. kötetben. — Német szerzők nyomán szerkesztett és fordított regényei: Nagynevezetü és nagytekintetü Kolomposi Szarvas Gergely úrnak víg élete. Pest, 1805. — Báró Külneki Gilméta kisasszony és Aranypataki György. Pest, 1808. — Gróf Kaczaifalvi László avagy a természetes ember. Pest, 1808. — Vak Béla, a magyarok királya. Pest, 1812. — Almarik erdélyi herceg avagy a szebeni erdő. Pest, 1813.

Vitkovics Mihály (1778–1829) pesti ügyvéd. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Kéziratban maradt elbeszélő munkája: A költő regénye. (A befejezetlen levélregényt Szvorényi József adta ki: Vitkovics Mihály müvei. Három kötet. Budapest, 1879.) — Kisfaludy Sándor a maga életregényének költői alakításában a Nouvelle Heloïse hatása alatt állott, Vitkovics Mihály a Fanni és a Bácsmegyey sugallatára foglalta írásba ifjúkori élményeit. Mindkét önéletrajzi elbeszélés tengelye a szerelem; az érzelmes részeket Kisfaludy Sándor szép gondolatokkal díszitette, Vitkovics Mihály nem sokat változtatott szerelme történetén. Az egri író szinte naplószerű hűséggel állitotta egymás mellé eszményképével folytatott levelezését.

Vörösmarty Mihály (1800–1855), a Tudományos Gyüjtemény

szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Novellái 1829-től kezdve jelentek meg az egykorú folyóiratokban és évkönyvekben. (A holdvilágos éj, A kecskebőr, Orlay, Csiga Márton viszontagságai, Szél úrfi, A füredi szívhalászat.)

Irodalom. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. VII. köt. Pest, 1873. — Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. köt. Budapest, 1887. — Czapáry László: Szekér Joákim Alajos élete és művei. Székesfehérvári ciszterci gimnázium értesítője. 1888. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ferenczi Zoltán: Adalékok a magyar regényirodalom történetéhez. Erdélyi Múzeum. 1892. évf. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Heinrich Gusztáv: Erbia és Zomilla. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1901. évf. — U. az: A Bánkbán-regény. Budapesti Szemle. 1901. évf. — Gácser József: Gaal György élete és munkássága. Soproni kat. gimnázium értesítője. 1905. — Karenovics József: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. — Kovács Asztrik: A legrégibb magyar élclapból. Magyar Nyelvőr. 1912. évf. — Verő Leó: Gaal György. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — György Lajos: Egy fejezet regényirodalmunk történetében. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Szigetvári Iván: A magyar regény gyermekkoráról. Irodalomtörténet. 1914. évf. — György Lajos: Adatok regényirodalmunk történetéhez. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1915. évf. — Fest Sándor: Angol rodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Császár Elemér: A magyar regény története. I. köt. Budapest, 1922. — György Lajos: A magyar szépprózа erdélyi multjából. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. évf. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. Budapest, 1925. — György Lajos: Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzählungen in der ungarischen Literatur. 1772–1836. Ungarische Jahrbücher. 1928. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — György Lajos: Genovéva. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — U. az: Egy

magyarnyelvű híres spanyol pikaró-regény. Katolikus Szemle. 1929. évf. — U. az: A francia hellenizmus hullámai az erdélyi szellemi életben. Erdélyi Múzeum. 1930. évf. — U. az: Eulenspiegel magyar nyomai. U. o. 1931. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KATONA JÓZSEF.

A MAGYAR drámairodalom a XIX. század második évtizedében még gyermekkorát élte. Ezidőtájt egy lelkes fiatal író sietett a pesti magyar színtársulat támogatására dráma-átdolgozásaival: KATONA JÓZSEF.

Mint egyetemi hallgató és kisegítő színész számos érzékenyjátékot írt át németből magyarra. *(A Mombelli grófok; István, a magyarok első királya; Aubigny Clementina.)* A színházlátogató közönség ízlése szerint dolgozta ki darabjait, ingyen állt a társulat rendelkezésére, hazafias buzgóságból gyarapította a színészek műsorát.

Eredetinek látszó színművei közül legrégibb a *Monostori Veronka.* (1811.) A váratlan fordulatokkal telt lovagdráma hőse, Szentlőrinci Lóránt középkori magyar földesúr, nőül veszi Monostori Veronkát, egy elszegényedett nemesúr leányát, de különféle szerelmi kalandokba bonyolódik, elszakad nejétől s csak hosszas szenvedés után egyesül hitvestársával. Várurak küzdelme, nőrablás, csábítás, méregpohár, orgyilkosság, párbaj, cselszövények töltik ki a vitézi játék jeleneteit. Csak látszólag eredeti drámája a szerzőnek, valójában Veit Weber német író egyik elbeszélő munkája a forrása. (Tugendspiegel.) Megvan benne a német rémtörténetek minden jellemző tulajdonsága, a szívet facsaró helyzetektől kezdve a hősök őrült dühöngéséig.

Hasonló rémségek és siránkozások vannak a *Luca széké*-ben. (1812.) Személyei magyar nevűek, de a hangulat, meseszövés, jellemfestés német. Vérhanti gróf hűtlenséggel gyanúsítja ártatlan nejét s háziorvosa segítségével, aki reménytelenül szerelmes a grófnéba, bosszút esküszik ellene; a boldogtalan asszony hátborzongató szenvedéseken megy keresztül, végre leleplezik a háziorvost, a grófné ártatlansága kiderül. Ezen a színdarabon, helyesebben ismeretlen eredetijén, Kotzebue és Shakespeare együttes hatása észlelhető: motívuma az előbbinek Menschenhass Und Reue című drámájából s az utóbbinak Hamletjéből kerültek ki. *A borzasztó torony* (1814) szintén németből való átdolgozás: egy névtelen szerzőjű lovagregény dramatizálása. Rettentő börtönök, ádáz lovagok, elvetemült cselszövők szerepelnek benne; várakat dúlnak fel, nőt rabolnak, ártatlanokat gyötörnek a színjátékban; az igazság mégis diadalmaskodik: Dittmár Adolf lovag nőül veszi Matildot, a lövensteini várúr leányát.

A *Ziska* (1813) című kettős nézőjáték hőse a cseh huszita vezér. Az első részben a nagyravágyó cseh nemes a husziták élére áll, elfoglalja Prágát, megalázza Vencel cseh királyt és úrrá teszi a huszitákat Csehországban; a második részben diadalokat arat, leányát feleségül adja báró Dube Andráshoz és meghal. A kettős történeti drámán Schiller Wallensteinjának hatása látszik. A nagyravágyás és hála, a szeretet és bosszú összeütközésének rajza a hős tetteiben és jellemében olyan törekvésű, hogy megfeleljen a magasabb irodalmi igényeknek is.

Jeruzsálem pusztulása (1814) Titus és Berenice szerelmi történetéről szól. Berenice, a szép zsidónő, kiszökik Jeruzsálemből a római táborba, hogy Titust, Jeruzsálem ostromlóját, megölje. Szándékát nem hajtja végre, mert beleszeret a római hadvezérbe. Titus is megszereti a királyi vérből származó asszonyt, feleségül akarja venni s nem sokat törődik Jeruzsálem ostromával. Ekkor a Berenicébe szerelmes Florus cselszövénye folytán kiderül, hogy a szép zsidónő élete nem szeplőtelen; Titus elfordul Berenicétől, beveszi Jeruzsálemet, de megparancsolja, hogy a templomot kíméljék; Florus azonban, Jeruzsálem egykori helytartója, álnok módon felgyujtatja a szent épületet. A zsidók kétségbeesése határtalan. Berenice leleplezi Florust, Titus lealázó büntetést mér reá s a feldúlt Jeruzsálem romjain kibékül kedvesével. A szomorújátéknak van néhány megrendítő jelenete. A kétségbeesett jeruzsálemi zsidókat, a vallásos fanatizmus és hazaszeretet őrjöngőit, az éhező férfiak és nők csoportját hatásosan szerepelteti az író. Rikító színekkel fest, de tragikus pátosza enyhíti színezése nyerseségét. Szemmel láthatóan törekszik a helyes lélekrajzra. A kéjvágyó Berenice, az erényes Titus és a kapzsi Florus mellett főkép a jeruzsálemi zsidók szerepelnek kiélezett jellemvonásokkal. Rémség és síránkozás jócskán van ebben a darabban is, de a borzalmas jelenetek hatását néhány költői epizód némikép enyhíti.

A drámaíró egyben lírikus is volt. Nem sok verse maradt fenn: gondolati elemekben bővelkedő, antikméretű és rímes lírai alkotások. A gyermekkort, a barátságot, a magánosságot, a természetet, az alkonyt, az éjszakát, a

holdat, az évek elmúlását borús tépelődéssel énekelte meg; gyakori ihletője a szerelem; hazafias érzelmeinek nem adott kifejezést. Lírája német hatást mutat; a magyar költők közül Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor s különösen Berzsenyi Dániel olvasgatása látszik meg versein; az alföldi élet néhány jellemző képe is felmerül költészetében. Kortársai nem ismerték líráját — csak egy verse jelent meg nyomtatásban — de ha közreadta volna rímes és rímtelen vallomásait, akkor sem keltett volna hatást, mert nyelvújító különösségeiben, tájszavaiban, nehézkes kifejezéseiben, meg-megzökkenő verselésében bajosan gyönyörködhettek volna az egykorúak. Érzelmes költeményei közül legsikerültebb: *Egy könny Betti sírhalmára.* Búsongó elégiája ábrándos ifjúkori szerelmének emlékét őrzi; mint pesti joghallgató szerelemre gyulladt szállásadójának, az egyetemi könyvtár szolgájának, leánya iránt; de Rocsnik Bettit szülei férjhez adták s a fiatal nő rövid házasság után meghalt.

Katona József drámai munkái közül a következők maradtak fenn. — A Mombelli grófok avagy az atya és az ő gyermekei. Nézőjáték három felvonásban. (Kézirata 1811-ből. Eredetije Hassaureck német író rémdrámája: Der Vater und seine Söhne. Bécs, 1807.) — István, a magyarok első királya. Nézőjáték négy felvonásban. (Eredetije Girzick Ferenc pesti német színész magyartárgyú német színműve: Stephan der Erste König der Hungarn. Pest, 1792.) — Aubigny vagyis a vallás miatt való zenebona Franciaországban IV. Henrik alatt. Vitézi darab négy szakaszban. (Valamelyik német Aubigny-dráma nyomán.) — Monostori Veronka vagy a harc két ellenkező igaz ügyért. Nemzeti vitézi szomorújáték öt felvonásban. (Német forrásának meséjét magyar földre hozta, hőseinek magyar neveket adott, valamivel többet akart nyujtani a puszta átdolgozásnál.) — Luca széke. Dráma három fel-

vonásban. (A szerző magyar népies elemeket is szőtt a német lovagdráma átdolgozásába: ilyen a Luca széke babonája s a tót deák és a cigány szerepeltetése.) — A borzasztó torony vagyis a gonosz talált gyermek. Eredeti nézőjáték öt felvonásban. (Igazi rémdráma. A borzalmas elemek halmozása szinte már a komikum határán mozog lapjain. A forrásául szolgáló, ismeretlen szerzőjű német regény címe: Der böse Findling oder der Schauerthurm, 1798. A magyar dramatizálás eléggé szöveghez-tapadóan veszi át a regény párbeszédeit és kompozícióját.) — Ziska vagyis a husziták első pártütése Csehországban. Eredeti nézőjáték négy felvonásban. (A kettős dráma első része. Valószínűleg valamelyik német lovagdráma átdolgozása. Shakespeare és Kotzebue stílusának ihlető hatása szembetűnő.) — Ziska a taboriták vezére. Eredeti nézőjáték négy felvonásban. (A kettős dráma második része. A nézőjáték hősei elég talpraesetten beszélnek a második részben is. a borzadály és érzelgés kiélezése itt is erős.) — Jeruzsálem pusztulása. Eredeti vitézi szomorújáték öt felvonásban. (Lehet, hogy a szerző közvetlen forrása Josephus Flaviusnak a zsidók háborújáról szóló történeti munkája volt, valószínűbb azonban, hogy ez a tragédia is valamelyik német rémdráma átdolgozása.) — Mindezek kéziratos drámák. Nem jelent meg annak idején nyomtatásban a szerző egyetlen vígjátéka sem: A rózsa vagyis a tapasztalatlan légy a pókok között. A szerző ezzel a szindarabjával figyelmeztetni akarta imádottját, Déryné Széppataki Rózát arra, hogy színésznői könnyelműsége bajba keverheti s ledér viselkedése nem illik férjes nőhöz. Meséje egyszerű. Elek, a szerelmes ifjú, rózsát ad Katicának s arra kéri a kacér asszonyt, hogy őrizze meg a virágot; alig érkezik meg Lajos hadnagy, Katica neki ajándékozza a rózsát; a két vetélytárs egymásnak esik, párbajt akar vívni, ekkor kiderül, hogy a hadnagy Katicának bátyja. A vígjáték gyönge kísérlet. A szerzőben sem bonyolító ügyesség nincs, sem jellemző erő. (Valószínű, hogy itt is német forrás után dolgozott s az idegen vígjátékot a maga esetére alkalmazta.)

A felsorolt drámai munkák közül irodalomtörténetíróink a *Jeruzsálem pusztulását* találták legjobbnak. — Gyulai Pál szerint Katona József, a fiatal jurátus, ebben a darabjában szakított a német lovagdrámával s az akkori közönség ízlésével. Most fordult Shakespeare felé. Az események külső bonyodalma helyett iparkodott a bensőt

keresni, a jellemet rajzolni, a szív örvényeit festeni, csakhogy a tragikai felé emelkedve a borzalmasba tévedt. Egyes alakok s néhány gondolat Bánk Bánra emlékeztetnek. A nyelv is emelkedettebb és drámaibb, mint előbbi müveiben. (Katona József és Bánk Bánja. Budapest, 1883.) — Bayer József szerint Katona József drámairói pályáján a Bánk Bán előtt a Jeruzsálem Pusztulása jelzi a legkiemelkedőbb pontot. Régebbi színdarabjaiban csupán az ügyes átdolgozót látjuk, itt az eredeti drámairói tehetséget. Ez a szomorújáték hidalja át a nagy ürt Bánk Bán és a többi Katona-dráma között, a Bánk Bánon kívül ez az egyetlen ma is élvezhető színmüve. Senki sem irt nálunk ennél különb drámát előtte; senki sem találta el ennyire a tragédia nemes pátoszát, színpadi hatásosságát. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Alexander Bernát is elismerően nyilatkozott a drámáról. (Shakespeare és Katona József. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 36. köt. Budapest, 1903.) — Rákosi Jenő túlzó módon magasztalta. (Katona József. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Vértesy Jenő szerint tárgya a legvisszataszitóbb. (A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.) — Waldapfel József alaposan foglalkozott méltatásával. (Jeruzsálem pusztulása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf.)

Katona József Kecskeméten született katolikus családból. 1791. november 13-án keresztelték. Egyik jobbágyőse a XVII. század közepén került Szatmár megyéből Kecskemétre, a család innen ágazott el az Alföld különböző községeibe. A Katonák szegény emberek voltak: földmüvesek, fuvarosok, mesteremberek; de már a drámairó atyja, idősebb Katona József, a tekintélyesebb kecskeméti iparosok közé tartozott. Bár egyszerü takácsmester volt, folyékonyan beszélt latinul, szabad idejében szivesen olvasgatott, olykor verseket is irt. Nejétől, Borbok Ilonától, hat fia és három leánya született; legidősebb fiát, a drámairót, nagy gonddal neveltette. Az ifjabb Katona József a pesti, kecskeméti és szegedi kegyesrendi iskolákban végezte gimnáziumi és filozófiai tanulmányait, 1810-ben beiratkozott a pesti egyetem jogi karára. Az egyetemi könyvtár egyik szolgájánál lakott, sokszor megfordult a könyvtárban; különösen Katona István magyar históriájának kötetei vonzották, de érdeklődéssel forgatta a külföldi történeti munkákat is. Esténkint színházba járt. Mint mükedvelő játszó, Békési József álnéven,

maga is fellépett, sőt némi sikert is aratott a pesti magyar színpadon. Szülei megdöbbentette ez a «delectans actorság». Mikor hírét vették színészkedésének, könnyek között kérték, ne hanyagolja el tanulmányait. Ettől kezdve inkább csak mint színdarabíró támogatta a pesti színészeket, egészen 1815-ig; ekkor a magyar színésztársaság, nyolcévi pesti szereplése után, eltávozott a fővárosból. Színészi és írói próbálkozásain kívül még egy nevezetes eseménye volt élete ezen korszakának: Déryné Széppataki Róza színésznő iránt érzett szerelme. De Déryné nem méltatta figyelmére a különc magatartású, szótlan ifjút, aki sem szépségével, sem vagyonával nem vált ki hasonlókorú társai közül. Mikor a színészek vidékre mentek, Katona József letette az ügyvédi vizsgát s négy évig dolgozott a fővárosban. Eleinte ügyvédsegéd volt, utóbb irodát nyitott, de jövedelme nem állt arányban szorgalmával. Ügyfelei rosszul díjazták, meg is csalták. Mivel ügyvédi pályája nem kecsegtette jobb jövővel s szülei is egyre jobban unszolták a hazatérésre, elhatározta, hogy visszamegy szülővárosába. 1820-ban folyamodott a kecskeméti városi alügyészi állásért, az őszi tisztújításon megválasztották alfiskálissá. Hazaköltözése után le kellett mondania nagyratörő írói terveiről, bele kellett illeszkednie a régi magyar alföldi városok sivár életébe. Hivatalán kívül szülei, testvérei és nőtlen tisztviselőtársai körében töltötte idejét. Gazdálkodott, vadászgatott, mulatságokra járt. Hivatali kötelességeit pontosan végezte, a szegény parasztnéppel jól bánt, szüleit szeretettel támogatta. 1826-ban főügyésszé választották. Négy évvel utóbb, 1830 április 16-án, harminckilenc éves korában hirtelen elhúnyt. Ebéd idején szívfájásról panaszkodott, délután hivatalába indult, a városháza kapujában egy jajkiáltással összeesett. Szülei leghívebb támogatójukat vesztették el benne. Elmúlásának híre nem terjedt túl Kecskeméten; senki sem sejtette, hogy a legkiválóbb magyar drámaírók egyike szállt vele sírba. Sorsa a legszomorúbb költői sorsok egyike: élt anélkül, hogy észrevették volna; elhúnyt anélkül, hogy írói feltámadását remélhette volna.

Adatok Katona József életéhez:

1789. — A drámaíró atyja, idősebb Katona József kecskeméti iparos, házasságra lép Borbok Ilona kecskeméti hajadonnal. (A férj tizenkilenc éves, felesége tizennyolc; mindketten katolikus vallásúak; nemességük nincs. Idősebb Katona József, takácsmestersége mellett,

városi alkalmazást is viselt: öt évig kézbesítő volt, egy évig hajdú, tizenkét évig anyagkezelő-sáfár. Gyermekéveiben a piaristák tanítványa volt, latin tudását gimnáziumi évei alatt szerezte.)

1791. — A drámaíró születésének éve. (Születésnapja nincs bejegyezve a kecskeméti római katolikus egyház kereszteltjeinek anyakönyvébe, de be van írva keresztelésének napja: 1791. november 13.)

1810. — Ez év novemberében Katona József megkezdi jogi tanulmányait a pesti egyetemen. (Tíz évet tölt Pesten mint jogász, jurátus és ügyvéd.)

1811. — A pesti magyar színtársulat szegényes műsorát fordításokkal és átdolgozásokkal gyarapítja. (Atyja bensőséges hangú levelezést folytat vele Kecskemétről, írásos üzeneteit és csomagjait a kecskeméti fuvarosok és kofák szállítják Pestre. A fiatalember mellett egyik testvéröccse is ott van a pesti kosztadó helyen, de a kisfiú gyöngén tanul, utóbb mesterségre fogják.)

1812. — Ez év januárjában Katona József joghallgató fellép a pesti magyar színpadon, a színtársulat kirándulásain több vidéki városban szerepel, megmarad mükedvelő színésznek a következő évben is. (Álnév alatt játszik, nem tehetségtelen színész. Édesatyja nem sejti, milyen utakon jár. A kecskeméti parasztok és mesteremberek szorgalmasan hordják leveleit Pestre. «Kecskemétről — mondja az egyik boríték — Katona József tanuló fiamnak szeretettel ajánlom Pesten. A szeminárium innensö oldalában lakozó Rocsnik Ignácné érdemes asszonyságnál.» A levelek a Dicsértessék a Jézus Krisztus fohásszal kezdődnek, ezt követik a jóságos atyai buzdítások, családi tudósítások, tiszteletküldések. «Kedves fiaim! Szeressétek egymást, most meg nem látogathatlak benneteket, mert ezen gyenge egészségemet féltem, netalán ismét elszalajtsam. Tisztelem a gazdasszonytokat. Most semmit sem küldhetek a gazdasszonytoknak, mert nem örömest viszi más, nem úgy, mint én akárkinek; hanem ha felmegyek, majd kipótolom az elmaradott fogyatkozást. Hogy vagy te? Hogy a kis Jancsi? Írj, mi ujság? Nálunk a bankónak nagy a veszedelme és a 2 forintost, 1 forintost csak az veszi el, aki akarja.»)

1813. — Harmadéves jogász, augusztus végétől kezdve jurátus. Szerelmes Széppataki Rózába. A híres énekes művésznő ebben az évben megy férjhez Déry István színészhez. (Déryné később így jellemzi

naplójában a drámaírót: «Igen különös egyéniség volt. Nagy különc, szörnyű komoly mindig s igen rövid beszédű. Egy-egy szóval végzett mindent. Midőn Bánk Bánját írta, Petur bánt a maga számára írta. Éppen olyan volt az ő jelleme is. Szeretett volna színész lenni, de organuma nem volt hozzá: igen az orrából beszélt. Alakja elég csinos volt, sugár termettel, de arca nem volt szép. Haja gesztenyeszín, de az úgy állott, mint a szeg».) A végzett jogász egyrészt mint jegyző joggyakorlatot folytat a királyi táblánál, másrészt beáll ügyvédjelöltnek Dabasi Halász Bálint ügyvédi irodájába. (Itt dolgozik éveken keresztül.)

1815. — Huszonnégy éves. Július végén befejezi a Bánk Bán első kidolgozását. Kéziratát elküldi a kolozsvári drámapályázatra. (A pályamű további sorsa ismeretlen. Bizonyára megérkezett Döbrentei Gábor és bírálótársai kezébe, de még kritikára sem tartották méltónak bár a tizenkét pályamű közül hatot emeltek ki és érdemesítettek bírálatra.) Ez év decemberében ügyvédi vizsgát tesz, főleskűszik prókátornak a pesti királyi táblánál. (Még két évig Halász Bálint irodájában marad mint ügyvédsegéd.)

1817. — Bárány Boldizsár ügyvéd baráti szivességből megbírálja a Bánk Bán első kidolgozásának kéziratos szövegét. A bírálat után Katona József hozzáfog tragédiájának második kidolgozásához. (Bárány Boldizsár maga is drámaíró és esztétikus. 1817. évi részletes Bánk, Bán-elemzése kéziratban maradt s csak félszázaddal később vált ismeretessé. 1836-ban közreadott Árpádi ház című színjátékában még egyszer visszatért a Bánk Bánra és sajnálkozott, hogy Grillparzer különbül oldotta meg feladatát a maga Bánkjával, mint «boldogult Katona József úr».)

1820. — Január 1-től november 1-ig önálló ügyvéd Pesten. Folyamodik a kecskeméti városi alügyészi állásért. (Horvát István, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának és levéltárának őre, melleghangú bizonyítványt ad számára s úgy ajánlja őt, mint «kiváló figyelemre érdemest, mint a nemzeti múzeumi könyvtárt látogatók közül is egyikét a legszorgalmasabbaknak és általa régtől fogva ismeretes egyént».) A kecskemétiek november 2-ikán megválasztják, hivatalát december 1-én foglalja el. (Hamar megszeretik, igazságos ember, nem koppasztja a szegény népet.) A pesti őszi vásár alkalmával, november 15-én, megjelenik a Bánk Bán első nyomtatott szövege. (A Tudo-

mányos Gyüjtemény 1820. évfolyamának 10. kötetéhez csatolt előzetes előfizetési jelentése szerint: «Novemberi vásárkor megjelen Bánk-bán. Dráma 5 szakaszban. Szerzette Katona József. 1821. Békötve 1 fl. 30 kr. Költ Pésten, Octob. 10. 1820. Trattner J. Tamás». A könyvet kevesen vásárolják, a kiadás nagy része ott hever a Trattner-nyomda raktáraiban, voltaképpen csak a szerzőtől szétküldött tiszteletpéldányokat olvassák. Kisfaludy Károly is kap egy dedikált példányt a következő beírással: «Kisfaludi Kisfaludy Károly úrnak, szíves tisztelete és állandó barátsága jeléül a szerző».) A kecskeméti városi tanács száz forint tiszteletdíjat ad a szerzőnek, viszonzásul a «Kecskemét mezővárosa nemes főbírájához és tanácsához» intézett verses ajánlóleveléért. Ezt a verses hódolatát kötete élére helyezte a szerző. (Hogy miért nem vették észre a tragédia jelességeit szélesebb körökben, erre nézve az irodalomtörténetírás Gyulai Pál óta a következőkben állapodott meg. A közönség az 1820-as években a nyelvújító kifejezéseket, finomkodó nyelvet, szabályos verselést és az ősi dicsőség előtt való meghódolást várt a költőktől, Katona Józsefben pedig sem ezt, sem a nemzeti hiúságnak való hízelgést nem találta. A Bánk Bán iránt tanusított közöny nem Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc igazságtalanságában vagy Kisfaludy Károly irigységében rejlett, hanem magában az akkori divatban, a nyelvújító, hazafiaskodó, lirikus-epikus korban s leginkább dramaturgiai viszonyainkban. Katona József és Kisfaludy Károly ismerték, de nem szerették egymást. Katona József némi kicsinyléssel szemlélte a népszerű drámaíró sikereit, viszont Kisfaludy Károly nem tulajdonított jelentőséget a fiatal ügyvéd írói törekvéseinek. Katona Józsefnek fennmaradt egy kéziratos dramaturgiai értekezése, ebben Kisfaludy Károly Ilkáját boncolgatja, még pedig nem nagy jóakarattal. Kiérezhetni belőle, hogy nem tudja elfojtani szerencsés versenytársa iránt érzett bosszúságát.)

1822. — Bár a cenzúra megengedte a Bánk Bán kinyomatását, a bécsi udvar kémei, a konfidensek, felhívják I. Ferenc császár figyelmét a magyarországi irodalmi kihágásokra, többek között Katona József drámájára. (A Polizei-Archivban megőrzött titkos jelentés szerint: «Nemcsak a dráma tartalma, hanem egyes részletei is alkalmasak arra, hogy a magyarok gyülöletét a német fejedelmek s általában a németek ellen lángra lobbantsa, fejlessze, táplálja. Nyilvánvaló, hogy

az ilyen írók vakmerő törekvéseikben mindjobban megerősödnek, ha szigorú és megfelelő cenzúrával nem vetnek gátat azoknak. A magyar cenzúra Budán ezt nem teszi meg».)

1826. — Kecskemét városának novemberi tisztújításán Katona József vicefiskális első fiskálissá lép elő: alügyészből főügyész lesz. (Hivatala mellett ügyvédi gyakorlatot is folytat, prókátori mellékfoglalkozásából szép jövedelme van. Fizetésének és ügyvédi keresetének egy részét szülei és testvérei támogatására fordítja. Otthon étkezik, otthon lakik egy kis szobában. A társadalmi élettől nem vonul félre, gyakran mulat víg cimborák társaságában, az úri vadásztársaságnak ő a jegyzője. Ha vándorszínészek érkeznek a városba, szívesen támogatja őket. Éppen ebben az évben tesz kísérletet arra, hogy a színészetnek melegebb otthont teremtsen Kecskeméten. Több társával együtt beadványt intéz a városi tanácshoz, hogy a piaci mészárszék épületét alakítsák át színházzá. «Kedvetlenséget támaszt a lélekben — írja — mikor egy vagy más játszótársaság vagy csak puszta bábtáncoltató is nálunk megjelen és egy ily temérdek város nem tud annak egy becsületes fedelet mutatni, mely alá vonulhasson, sőt magunk is kénytelenek vagyunk olyan zugokba betérni, ahová különben betekinteni se volna kedvünk.» A tanácsülés elvben helyesli a tervet, de gyakorlati megvalósítását kedvezőbb időkre halasztja.)

1830. — Halála Kecskeméten április 16-án. Szülei kölcsönpénzből temetik el. (A költségükön állított első sírkő ma is megvan a kecskeméti városi múzeumban: «E szent kereszt alatt lévő gyászhalom fedezi néhai Katona József városi első fiskális úrnak hült porait. Hasznos életének virágzó 37-ik, hivatalának 11-ik esztendejében lelkét az ő kegyes teremtőjének hívséggel visszaadta 1830 április 16-ikán. Mélyen zokogó sóhajtások közt emelték szülei és négy testvérei 1832. 11. junii».) A városi tanács átveszi az elhúnyt tisztviselő hivatalos iratait, megvizsgáltatja a főügyészi hivatal pénztárát; a pénzkezelés körül némi szabálytalanság mutatkozik, a pénztári különbözetet a hagyatékból megtérítik. Az elhúnyt drámaíró ősz édesatyja rosszindulatot sejt a tanácsi határozatok mögött, pörbe száll a várossal, különféle anyagi követelésekkel áll elő, de küzdelme hiábavaló. A pénztári hiány fejében még fia szőlőbirtokát is elárverezik. (Az összegből rendbehozzák a hivatali és egyéb adósságokat.)

1833. — Udvarhelyi Miklós színész, az elhúnyt drámaíró barátja, február 15-én előadatja Kassán a Bánk Bánt. Jutalomjátékául választja a tragédiát s Mikhál bán szerepét játssza benne. A tragédiának ő a fölfedezője. (A Kassán színészkedő s a darabban vele együtt szereplő Egressy Gábor, Bartha János, Megyeri Károly, Kántorné és Déryné ekkor ismerik meg a Bánk Bánt.)

1834. — Egressy Gábor Kolozsvárt jutalomjátékául választja a Bánk Bánt s augusztus 30-án eljátsza benne Ottó szerepét. (Bánk bán: Lendvay Márton, Petur: Szentpétery Zsigmond, Mikhál bán: Udvarhelyi Miklós, Melinda: Déryné.)

1835. — A budai színtársulat február 27-én próbát tesz a Bánk Bán előadásával. (Bánk bán: Bartha János, Ottó: Lendvay Márton, Biberach: Megyeri Károly, Gertrudis: Kántorné, Melinda: Lendvayné, Egy békétlen: Szigligeti Ede. A Mátray Gábor szerkesztésében megjelenő Honművész folyóirat bírálata szerint: «E darab eredeti színműveink közt bizonyára egyik fő helyet érdemelne szini hatásra nézve, ha azok belőle kihagyatnának, melyek untatók és nem müvelt színpadra valók; nevezetesen a hosszú elmélkedések, elbeszélések, asszonybecsmérlések s több más nyerseségek, melyeket a müveltebb érzésüek megdöbbenés, kacagás és némi sziszegés nélkül nem hallhattak. Ezen utóbbi cikkelyek csak durva nemzetek erkölcseihez, aljasabb színpadra s igy aljasabb nepposztályhoz is illők s a nemesebb publikum előtt soha tetszést nem nyerhetnek. A tetemes és fárasztó címszerepben Bartha úr játszott s több izben előtapsoltatott. Kántorné asszony Gertrudist királynéi méltósággal és pompásan, Lendvayné asszony Melindát szokott jelességgel, Megyeri úr a cselszövő Biberachot finom művészi tökéllyel, Tóth úr Petur bánt s Lendvay úr Ottó herceget tüzzel adták».)

1839. — Május 23-án a Bánk Bán első előadása a pesti Nemzeti Színházban. (Egressy Gábor választotta jutalomjátékául, de a darab megbukott, ebben az évben nem lehetett többször előadni. Vörösmarty Mihály az Athenaeum hasábjain értékes bírálatot irt róla, elismerően szólt a korán elhúnyt szerző tehetségéről, de a főhős jellemzését gyöngének találta: «Legkevésbé sikerült Bánk bán karaktere, kiben nem látjuk azon szilárdságot, mely az általa elkövetett merész s nagyfelelősségü tetthez kivántatik». Az előadáson Széchenyi István is megjelent s a darabról ezt jegyezte fel naplójában: «Megfoghatatlan, hogy a

kormány megengedi ily esztelenség előadását. Rossz, veszedelmes tendencia».)

1844. — Kecskeméten meghal a drámaíró édesatyja hetvenöt éves korában. (Négy év mulva elköltözik az élők sorából édesanyja is hetvennyolc éves korában.)

1845. — A pesti Nemzeti Színház újból megpróbálkozik a Bánk Bán színrehozásával, ezúttal sikeresen. (Az előadás Lendvay Márton javára történt; a hírneves művész Bánk nádor szerepét játszotta a darabban. A tragédiát ebben az évben hatszor adták elő, az egyik előadás jövedelmét az elhúnyt szerző nyomorban élő hozzátartozóinak, vak édesanyjának és gyámoltalan nőtestvérének, juttatták. A korszellem nemzeti lelkesedése szeretettel fordult a magyar érzéstől izzó drámai mű felé. 1846-ban hétszer, 1847-ben ötször, 1848-ban ötször játszották a Nemzeti Színház művészei: feltűnő nagy siker, ha számba vesszük, hogy aránylag milyen csekélyszámú még ebben az időben a pesti magyar színészet pártoló közönsége. A Bach-korszak cenzúrája nem engedte meg a tragédia színrehozását, az előadások újabb sorozata csak 1858-ban kezdődött.)

1847. — Bánk Bán első előadása a költő szülővárosában. (Vidéken még később is csak olyan helyen játszhatták, ahol nagyobbszámú diákság vagy igen művelt közönség volt, mint például Kolozsvárt. Az elszánt kísérletezések nem hiányoztak. Egy három tagból álló vándorszínésztársulat 1863-ban még a hevesmegyei Atkár faluban is nagy lelkesedéssel adja elő a tragédiát.)

1858. — A pesti Nemzeti Színház előtt Tomori Anasztáz költségén felállítják Katona József szobrát. (A szobrot a gyulafehérvári születésű Züllich Rudolf készítette. Ez volt az első, szabadban felállított, nagyobb magyar szobor. Mivel senkinek sem tetszett, két év mulva eltávolították.)

1860. — Gyulai Pál akadémiai székfoglalója Katona Józsefről és a Bánk Bánról. (A tanulmány ugyanebben az évben jelenik meg a Budapesti Szemle hasábjain.)

1861. — A kecskemétiek szobrot emelnek Katona Józsefnek. (Züllich Rudolf műve.) Március 9-én a Bánk Bán operai átdolgozásának első előadása a pesti Nemzeti Színházban. (A tragédiának Egressy Bénitől átírt szövegéhez Erkel Ferenc költött megragadó zenét. Az első előadást

maga a zeneszerző vezényelte, az est sikere rendkívüli volt. A dalmű jobban megragadta a színházlátogató közönséget, mint a szavaló dráma; kétszázadik előadása 1914-ben volt a budapesti Operaház színpadán; az Erkel-centenárium díszelőadásán is ez az opera szerepelt, mint a zeneszerzőnek s általában az egész magyar operairodalomnak egyik legértékesebb alkotása.)

1873. — Meghal a drámaíró utolsó férfitestvére, Katona Sándor kecskeméti takácsmester. (Testvéreinek leszármazottjai — többnyire földművelők és iparosok — ma is élnek az országban.)

1878. — Katona József síremlékének felállítása a kecskeméti temetőben. (Öt évvel később a költő szülőházát emléktáblával jelölik meg.)

1881. — Abafi Lajos közrebocsátja Katona József összes munkáinak gyüjteményét. (Verseinek gyüjteménye is ebben a kiadásban lát először világot. Öt évvel később jelenik meg Miletz János kötete újabb ismeretlen Katona-szövegekkel.)

1891. — Kecskeméten megalakul a Katona József Kör. (Célja: a Katona-kultusz ápolása, a kecskeméti írók támogatása, a kecskeméti közönség irodalmi érdeklődésének ébrentartása.)

1896. — Május 13-án a Bánk Bán századik előadása a Nemzeti Színházban. (Bánk bán: Szacsvay Imre, Tiborc: Ujházi Ede, Gertrudis: Jászai Mari, Melinda: Márkus Emilia.) Ebben az évben nyitják meg, október 14-én, az új kecskeméti színházat a Nemzeti Színház tagjainak Bánk Bán előadásával. (A díszes épület 1916-ban, húszéves fennállásakor, a Katona József színház nevet kapja.)

1897. — Salvini olasz színész és társulata a budapesti Vígszínház színpadán Gauss Viktor fordításában eljátssza a Bánk Bánt. Az olasz előadást október 21-én a kecskeméti színházban megismétlik. (Az olasz színészek hazájukba is elviszik a drámát, de nem érnek el vele semmi sikert.)

1911. — A Bánk Bán Vészi József német fordításában a berlini közönség előtt is színrekerül. (A német közönség és a berlini kritika kedvezőtlenül fogadja.)

1915. — A Bánk Bán filmfeldolgozása a budapesti Tivoli mozgófényképszínházban. (Ebben az évben jelennek meg Budapesten az első magyar irodalmi filmek. Az úttörő vállalkozást a következő hat művel indítják meg: Arany János: Tetemre hívás, Gárdonyi Géza:

Göre Gábor, Herczeg Ferenc: Az aranyhajú szfinx, Jókai Mór: Szegény gazdagok, Katona József: Bánk Bán, Tóth Ede: A tolonc. A Bánk Bánt Janovics Jenő kolozsvári színigazgató dolgozza fel filmre.)

1928. — Vita a Bánk Bán színpadi átdolgozása körül. (Hevesi Sándor színszerű módosításokkal akarja előadatni a tragédiát a Nemzeti Színházban, érvelését a közvélemény vegyes érzelmekkel fogadja, kiváló írók és tudósok tiltakoznak az eszme megvalósítása ellen. A terv nem válik valóra.)

1930. — Emlékünnepek Budapesten és az ország több városában a költő halálának százados évfordulója alkalmából. A Nemzeti Színházban ez év nyaráig a Bánk Bán megéri 207. előadását. (Ugyaneddig az időpontig a Csalódások 71, a Peleskei Nótárius 139, a Szökött Katona 141, a Liliomfi 162, Az Aranyember 242, Az Ember Tragédiája 479 ízben kerül színre a Nemzeti Színház megnyitása óta.) Kecskeméten a költő hamvait új sírba helyezik, a sírra díszes emlékművet állítanak. Április 16-án a Kisfaludy-Társaság és a Katona József Kör együttes díszgyűlést tart a kecskeméti városháza nagytermében, a Nemzeti Színház tagjai a kecskeméti színház közönsége előtt előadják a Bánk Bánt. Megjelenik a Katona-emlékkönyv. (Ebben az értékes kötetben külön fejezet szól a költő földi maradványainak kihantolásáról.)

1931. — Budapest főváros emléktáblával jelöli meg azt a házat, ahol egykor a drámaíró lakott. (Az egykori Karacs-ház: VIII., Szentkirályi-utca 23.)

Kiadások. — Az 1821-ben megjelent Bánk Bánon kívül Katona József valamennyi drámája kéziratban maradt. — Néhány kisebb értekezésének a Tudományos Gyüjtemény adott helyet. (Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni? 1821. évf.; A kecskeméti pusztákról. 1823. évf.) — Egyik költeményét Kisfaludy Károly szépirodalmi évkönyve hozta. (Vágy. Auróra. 1822.) — Halála után jelent meg szülővárosának történetéről szóló kis könyve: Szabados Kecskemét, Alsó-Magyarország első mezővárosa, történetei. Hiteles levelekből összeszedte néhai Katona József, szabados Kecskemét városa főfiskálisa. Pest, 1834. (Kéziratát édesatyja rendezte sajtó alá.) — Néhány hivatalos fogalmazványa Huszár László közlésében: Katona József főügyészi dolgozataiból. Kecskeméti Lapok. 1874. évf. — Munkáinak

gyüjteményét Abafi Lajos tette közzé: Katona József összes művei. Három kötet. Budapest, 1880–1881. (Nemzeti Könyvtár.) — Ugyanő külön is kiadta két drámáját: Luca széke. Budapest, 1883. (Magyar Könyvesház.) — Jeruzsálem pusztulása. Budapest, 1883. (Magyar Könyvesház.) — Újabb szövegek jelentek meg Miletz János könyvében: Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Budapest, 1886. (A rózsa című vígjáték, Kisfaludy Károly Ilkájának bírálata, történeti jegyzetek, családi levelezés.) — Bayer József kiadása: Katona József válogatott munkái. Budapest, 1907. (Négy színműve a Remekírók Képes Könyvtárában: Luca széke, Jeruzsálem pusztulása, A rózsa, Bánk bán.) — Horváth János: Katona-emlékek. Napkelet. 1930. évf. (Szemelvények értekező prózájából.) — Hajnóczy Iván kiadása: Katona József vadásznaplója. Katona-emlékkönyv. Kecskemét, 1930. (Ugyanitt: Katona 1822. évi felirattervezete Koháry Ferenc herceghez, Kecskemét földesurához.)

Irodalom. — Amig a Bánk Bán fel nem tünt a pesti Nemzeti Szinház müsorán, senki sem érdeklődött Katona József iránt. Ekkor kutatni kezdték az ismeretlen szerzőt s Erdélyi János felhívást intézett kortársaihoz az életrajzi adatok egybehordása ügyében. (Emlék Katona Józsefre. Társalkodó. 1840. évf.) Így jelent meg Katona József tisztviselőtársának, Csányi Jánosnak, életrajzi töredéke (Katona élete. Társalkodó. 1840. évf.), ezt utóbb Horváth Döme (Bánk Bán. Kecskemét, 1856.) és Toldy Ferenc (A magyar költészet kézikönyve. II. köt. Pest, 1857.) vázlatos Katona-életrajzai követték. Azután több adalék látott napvilágot (Déryné Széppataki Róza, Karacs Teréz, Vahot Imre), végül Gyulai Pál művészi kézzel rendezte a szétszórt tudósításokat s alapvető módon foglalkozott a Bánk Bán szerzőjének kéziratos hagyatékával is: Katona József és Bánk Bánja. Budapesti Szemle. 1860. évf. (Átdolgozott önálló kiadása 1883-ban.) — Emléklap Katona József emlékszobrának Kecskeméten történt leleplezési ünnepélyéről. Kecskemét, 1861. (Az ismertető részeken és magasztaló költeményeken kívül: Horváth Döme emlékbeszéde.) — Déryné naplója. A Kisfaludy-Társaság megbizásából sajtó alá rendezte Törs Kálmán. Két kötet. Budapest, 1879–1880. (Harmadik teljes kiadása Bayer Józseftől: Budapest, 1900.) — Karacs Teréz: Katona József színészkedése. Hol irta meg Bánk Bánt? Fővárosi Lapok. 1880. évf.

(A drámairó a pesti Karacs-házban lakott.) — Gyulai Pál: Katona József ifjúkori drámái. Budapesti Szemle. 1882. évf. (Mutatvány a szerző Katona-monografiájából: Katona József és Bánk Bánja. Budapest, 1883.) — Versényi György: Katona József lírája. Magyarország És A Nagyvilág. 1883. évf. (Ismertetés és méltatás.) — Ferenczy József: Katona József. Pozsony, 1884. (Életrajz a Magyar Helikon füzetei között.) — Miletz János: Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Budapest, 1886. (A szerző Katona József rokona volt, állami reáliskolai tanár. Új adatokban bővelkedő munkája nagy érdeklődést keltett.) — Váczy János: Katona József élete és ismeretlen munkái. Figyelő. 1887. évf. (Miletz János munkájának tanulmányszerű méltatása.) — Bayer József: A nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. (Katona József színészkedéséről és darabjai előadásairól.) — Breán Kázmér: Katona drámai működése Bánk Bán tragédiája előtt. Nagybányai áll. gimnázium értesítője. 1891. (Ifjúkori színműveinek ismertetése.) — Bayer József: Katona József írta-e a Tündéralmát? Erdélyi Múzeum. 1893. évf. (A tündéralma vagy Nádir és Nádine boszorkányos története című tündéries vígjáték Katona József műveként szerepelt Miletz János könyvében. Az énekes színdarabot Ernyi Mihály erdélyi színész írta német szöveg nyomán.) — U. az: Katona mint vígjátékíró. Irodalomtörténeti Közlemények. 1894. évf. — Heinrich Gusztáv: Katona József Aubigny-drámája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1894. évf. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Zilahi Kiss Béla: Katona József élete. Budapest, 1900. (Magyar Könyvtár.) — Badics Ferenc: Magyar írók ügyvédi vizsgálatai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1901. évf. — Alexander Bernát: Shakespeare és Katona József. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 36. köt. Budapest, 1903. — Terlanday Rudolf: Katona József születésnapja. Irodalomtörténeti Közlemények. 1906. évf. — Rákosi Jenő: Katona József. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Zilahi Kiss Béla: Katona József élete. Budapest, 1909. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Zolnai Béla: Katona József egy elveszett

fordításáról. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Hajnóczy Iván: Katona József Kecskeméten. Kecskemét, 1926. — U. az: Katona József színházterve. Napkelet. 1926. évf. — Nagy Margit: Katona József egy prózának nézett verse. U. o. 1926. évf. — Hegedüs Zoltán: Katona József lírai költészete. Budapest, 1927. — U. az: Mikor gyüjtötte össze verseit Katona József? Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — Hajnóczy Iván: Új adatok Katona Józsefről. Napkelet. 1928. évf. — Tolnai Vilmos: Ányos Pál verse Katona József ereklyéi közt. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Waldapfel József: Jeruzsálem pusztulása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — U. az: Katona drámái és kéziratai. U. o. 1930. évf. — Baros Gyula: Katona József emléke költészetünkben. Protestáns Szemle. 1930. évf. — Hajnóczy Iván szerkesztésében: Katona-emlékkönyv. A költő halálának százados fordulójára kiadja a kecskeméti Katona József Kör. Kecskemét, 1930. (Hajnóczy Iván: Katona-emlékek Kecskeméten; Katona József vadásznaplója; Katona feliratterve zete Koháry herceghez; Csányi János: Katona József; Sebeshelyi Gábor: Bánk Bán; Marton Sándor: Katona József költői öntudatossága; Bartucz Lajos: Katona József földi hamvainak exhumálása; Hajnóczy Iván: Katona életének és müveinek bibliografiája; Liszka Béla: A kecskeméti színház és színészet multja.) — Horváth János: Katona-emlékek. Napkelet. 1930. évf. — A kecskeméti Katona József Kör kiadásában: Katona József új síremlékének felavatási ünnepélye halála évszázados fordulóján. Kecskemét, 1931. (Az exhumálás, temetés, síremlékfelavatás, ünnepségek, előadások, emlékkiállitás.) — Kerecsényi Dezső: Katona József szini utasitásai. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Waldapfel József: Katona József és Veit Weber Tugendspiegele. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — U. az: A Borzasztó Torony forrása. U. o. 1931. évf. — U. az: A Bánk Bán történetéhez. U. o. 1931. évf. — U. az: A Katona Józseftől Versei gyüjteményébe másolt Az Estve cimü költemény szerzője. Magyar Könyvszemle. 1931. évf.

A BÁNK BÁN.

Az 1814. év fordulópont Katona József drámairói pályáján. Ebben az évben Döbrentei Gábor serkentésére néhány hazafias erdélyi főúr ezer forintot adott össze egy szomorújátékra, hogy az épülőfélben levő kolozsvári állandó színházat eredeti magyar színdarabbal nyithassák meg. A pályázatot az Erdélyi Múzeum folyóirat közölte; az írók örömmel vették tudomásul, hogy az első díjra méltó pályamű hétszáz forint jutalomban részesül, a második díjra érdemes munka háromszáz forintot kap. A pályamunkáktól abszolút értéket követeltek s a határidőt utóbb meghosszabbították 1817-ig. A jutalomtételre tíz szomorújáték érkezett be. Katona József is a pályázók között volt *Bánk bán*jával, de éveken keresztül semmit sem tudott meg pályaműve sorsáról; elunta a várakozást, 1820-ban kinyomatta kéziratát.

Az ötfelvonásos tragédia meséje az árpádházi királyok korszakát eleveníti meg. Magyarország 1213-ban gyászos állapotban van: II. Endre király Galíciában hadakozik; neje, Gertrudis királyné, rosszul vezeti a kormányt. A nép szenved, a nemesek zúgolódnak, a királyi udvar az erkölcstelenség melegágya. Gertrudis a külföldi jövevényeket dédelgeti, a hivatalokat idegen udvaroncai között osztja szét, a magyar urakkal nem törődik. Az elégedetlen honfiak,

élükön Petur bán bihari főispánnal, pártot akarnak ütni a dölyfös német asszony ellen. A királyné a családi élet megrontásától sem riad vissza s mikor öccse, Ottó merániai herceg, beleszeret Melindába, Bánk nádor feddhetetlen erkölcsű nejébe, elősegíti öccse csábító kísérleteit. Bánk éppen akkor érkezik haza, mikor a háló már ki van vetve Melindára; miközben a nádor, a hű és lovagias alattvaló, el akarja fojtani Petur bán összeesküvését, Ottó a királyi palotában erőszakkal hatalmába ejti Melindát. Bánk Gertrudist közvetlenül is részesnek hiszi az aljas cselekedetben s hosszas lelki küzdelem után leszúrja a királynét. Neje megtébolyodik, kis fiát idegenek kezére kénytelen bízni s a tulajdonképpeni gonosztevőn, a merániai hercegen, mégsem állhat bosszút, mert Ottó az utolsó pillanatban elmenekül. Nem sikerül Petur bán lázadása sem, II. Endre hazatérő vitézei elfojtják a zendülést, megölik Peturt. Bánk jogos bosszúérzetének tudatában rendületlenül áll, de elszántságát csakhamar mély kétségbeesés váltja föl: kiderül, hogy Gertrudis nem tudott öccse merényletéről, az ország nádora tehát alapos megfontolás nélkül ölte meg a királynét. Közönséges gyilkossá lett, becsületét elvesztette. A király megkegyelmez neki, de ő önvádtól gyötörve, megtörten néz maga elé s mikor Melinda holttestét elébe hozzák, összeomlik vele a világ. Élete tönkrement: «a büntetés már ennek irgalom».

A *Bánk bán* legnemzetibb drámáink egyike. Egy II. Endre korabeli történeti esemény kapcsán megrendítő kifejezést ad a magyar nemzet évszázados panaszainak a Habsburg-ház uralmával szemben. A magyarság I. Ferenc

császár uralkodása alatt az idegeneknek éppen olyan szabad zsákmánya volt, mint II. Endre király idejében; csakhogy a XIII. század elején tudott magán segíteni, a XIX. század kezdetén reménytelennek látta a jövőt. Katona József elkeseredett hazafisága izzó hangulatot öntött a tragédiába.

Hogy milyen szerencsésen választotta meg tárgyát, a a külföldi feldolgozások is bizonyítják. Bánk nádor története Bonfinius latinnyelvű históriája nyomán korán átszivárgott a világirodalomba; a francia, olasz, angol feldolgozásokon kívül több német Bánk-történet ismeretes. Grillparzer, a híres osztrák költő, körülbelül Katona Józseffel egyidőben írta meg a maga Bánk-tragédiáját. Ez a tragédia szépség dolgában vetekedik a magyar drámaíró szomorújátékával.

Katona József, meséje feldolgozásában, nem Bonfiniusra támaszkodott, hanem elővette Katona István, Fessler Aurél és több más történetíró históriai munkáit. Mivel történeti tudásával ritka meglátó erő párosult, tragédiájából a régi magyar világ szelleme valószerűen sugárzik elő. Korrajzi megvilágítása bizonyos fokig romantikus, de históriai szelleme erősen reális.

A jellemrajzolás módját Shakespearetől sajátította el, drámai dikcióján több helyen megérzik a brit költő hatása. Othellót és főként Hamletet buzgón tanulmányozta. Bánk nádor jelleme hasonlít a dán királyfi jellemléhez; őt is családi körülményei kényszerítik a végzetes küzdelembe; habozása, határozatlansága, tépelődése, küszködése, vívódásai mind megtalálhatók Hamletben. Ezek

azonban inkább a helyzetből folyó hasonlóságok s éppen nem jogosítanak fel arra, hogy a Bánk Bánban Skakespeare-utánzatot lássunk.

Más írók kevesebbet hatottak a magyar drámaköltőre. Schiller drámáit tanulsággal forgatta, Veit Weber német elbeszélő munkái (Sagen der Vorzeit, 1787—1798) kedves olvasmányai voltak, máshonnan is ki lehet mutatni kisebb szövegszerű egyezéseket. Eckartshausen könyve (Der Prinz und sein Freund, 1789) felvilágosodott szellemével és szociális irányzatosságával ragadta meg. Egyébiránt a maga erejéből szőtte meséjét, a maga képzeletével öntött lelket minden alakjába.

Hősei kitűnően egyénített férfiak és nők, cselekedeteik jellemükből folynak. Jellemzés tekintetében Katona Józsefet egy régebbi drámaírónk sem múlja fölül. Lelkében úgyszólván átviharzottak a hősei lelkét tépdeső indulatok. Különösen Bánk nádort jellemezte megindító erővel. Bánkra — a nemzet atyjára, az igazság őrére, a hű alattvalóra, a nemes lovagra, a szerető férjre — mindenki büszke lehet: nemzete és királya, családja és barátai; de Bánkot nejének gyászos esete és igazságos bosszúvágya semmivé teszi: Magyarország nádorából felségsértő, törvénytipró, lázadó, nőgyilkos lesz. Mikor irtózatos lelki küzdelem után megöli Gertrudist s nem sokkal utóbb kiderül a királyné ártatlansága, erkölcsileg megsemmisül, mert most már nemcsak családi boldogságát sirathatja, hanem nemzetségének szörnyű zuhanását is. A megsértett társadalom sohasem bocsáthat meg neki. Erkölcsi létének alapja megdőlt.

A tragikus főhős mellett Petur ragadja meg leginkább a figyelmet: hazafias és becsületes összeesküvő, hazája alkotmányát szenvedélyesen védi, bátor magyar nemes. Hű a királyhoz és mégis forradalmár, erőszakoskodik, de az igazságért harcol. Az idegenek elkeseredett gyűlölője, a törvények szilaj őrzője, tüzes beszédű, vakmerőségig elszánt. Bánk bán a középkor magyar arisztokratája, Petur a «nyolc századok vérzivatarjainak» magyar nemesura. Melinda egészében szintén sikerült alak, de azért mégis az ő jellemrajzában lehet a legtöbb kivetni valót találni. Ártatlansága, tapasztalatlansága, tőrbeesése nem egészen természetes, magatartása hihetetlenül naiv. Két bátyjának, Simonnak és Mikhálnak, lelkirajza éles körvonalú; Tiborc meg egyenesen utólérhetetlen parasztalakja a magyar történeti drámának. Gertrudis megjelenése félelmet kelt és gyűlöletet támaszt: keményszívű, hiú, ravasz asszony, uralomra vágyó királyné, önző és elbizakodott. Izidóra ábrándos német leány, egyike a darab legérzelmesebb vonásokkal ábrázolt alakjainak. Ottó herceg gőgös és gonosz, amellett gyáva és ostoba. Biberach haszonleső sehonnai, kiszámíthatatlan cselszövő. Bánk bán köre — Melinda, Mikhál, Simon, Tiborc, Petur — és Gertrudis csoportja — Ottó, Biberach, Izidóra — mellett a király és néhány hű embere meglehetősen háttérbe szorul, de ez így helyes a végső kifejlődés logikája szerint. Az olvasó kénytelen belátni, hogy II. Endre a körülmények kényszere alatt szinte nem is tehet másképpen, mint ahogyan cselekszik. A király lelki tusájának megjelenítése igazán hatásos része a darabnak.

A tragédia legköltőibb részletei Bánk bán, Petur bán és Tiborc magánbeszédeiből és párbeszédeiből sugárzanak. Attól a ponttól kezdve, hogy Bánk feljajdul: «De hát, Melinda! Ó a haza! Itten Melindám, ottan a hazám! A pártütés kiáltoz, a szerelem tartóztat» egészen a befejezésig: «Engedd meg illendően eltemettetnem»: a marcangoló jelenetek egész sora fonódik a nádor alakja köré. Petur felkiáltásai a nemzet lelkének felhördülései: «Ó, a nemzet! Ahány fő, szintannyi ész; kényes becsülete, mint a köntöse; sértsd meg csak, összetörni kész, de adj neki hirtelen vagy egy jó szót s világot teremtve összerontja ellenségidet». Szent előtte a király, de nem akar engedelmeskedni a német királyasszonynak: «Tulajdonunkat elvevé s odadta a hazájabéli cinkosainak, kihúzta a szegény magyarnak a kezéből a kenyért s azt megette a meráni fegyveres. Lerontá atyáink várait s meráni fegyverest rakott oda. Ha egyszer ő rabló, királyném is megszűne lenni». Meg kell erősíteni a magyar szabadságot vagy, ha a haza üdve kívánja, hát töröljük el ősi jussainkat, mindaddig azonban, míg áll az ősi törvény: «Mindaddig azt fogom kiáltani: Üsd az orrát, magyar, ki bántja a tied!» Isten fölkentje Endre, a magyar király, és nem Gertrud, a német rabló: «Azért csak érjem el, torkon fogom s királyi széke kárpitjának a zsinórival fojtom beléje lelkét. Mint vízözön zúgok mindenfelé s ahol találom, ottan rontom össze ez asszony annyit átkozott fejét». Az elszánt magyar nemes mellett felsir az éhező jobbágy panasza: a királyi udvar németjei már a bőrt is lenyúzták a boldogtalan parasztság testéről s a királyasszony márványos házakat

építtet magának. «Ő csordaszámra tartja gyülevész szolgáit, éppenséggel mintha minden hajszála egy őrzőt kívánna. s mi egy rossz csőszt alig tudunk heten fogadni. Ő táncmulatságokat ád szűntelen, úgy mintha mindig vagy lakodalma vagy keresztelője volna és nekünk szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az utcán előnkbe bukkanik, mivelhogy a tartozás mindjárt eszünkbe jut.» Hogy ficánkolnak az idegenek pompás lovaikon s nekünk feleségeinket és porontyainkat kell igába fogni, ha lenni akarunk; ők játszanak, zabálnak szüntelen, mi éhen veszünk. «Szép földeinkből vadászni berkeket csinálnak, ahová nekünk belépni sem szabad; s ha egy beteg feleség vagy egy szegény himlős gyerek megkívánván, lesujtunk egy rossz galambfiat, tüstént kikötnek; és aki száz meg százezret rabol, bírája lészen annak, akit a szükség garast rabolni kényszerített.»

A remek jelenetek és lélekbemarkoló mondatok nemes ízét keserűvé teszi a tragédia visszataszító főtémája: a nemi erőszakosság. A kor irodalmi túlzásaiból is maradt itt-ott ízlelteto egyes jelenetekben: személyei olykor érzékeny szívvel könnyeznek, mintha a szentimentális világáramlat szenvedő betegei volnának; máskor vérben forgó szemekkel pattannak fel minden kijelentésre, hasonlóan a lovagdrámák hőseihez. Egyébiránt nemcsak a tragikus eszme, a hangulatábrázolás és a jellemfestés kitűnő ebben a tragédiában, hanem a cselekvény megindítása, bonyolítása és kifejtése is. A cselekvény két szálból — Bánk családi szerencsétlenségéből és Petur lázongásából — indul ki, de a kettős mese eseményei egymást erősítik,

végezetül egybefonódik mind a két szál. Az érdeklődés a katasztrófáig mindegyre fokozódik, a végső jelenetekben az összes előző mozzanatok egységbe olvadnak.

A magyar drámai stílus fejlődésének szempontjából hatalmas lépést jelent a mű. Az író a német lovagdrámák és polgári színművek áradozó prózáját tömör dialógusokkal és a szenvedély erejét híven tükröző jambusos versekkel váltotta fel. Nem volt jó verselő, nyelvéből hiányzott a hajlékonyság, tragédiája költői előadás tekintetében mégis hatásos.

Katona József kerüli a bőbeszédűséget. Töredezett, darabos, szűkszavú. Alakjainak lakonikus beszéde, szaggatott vallomásai, izgatott felkiáltásai, titokzatos célzásai jól illenek a megrázó történethez, a sötét háttérhez. Meg kell vallanunk, hogy számos mondata, nem egy kifejezése nehézkes fogalmazású, homályos értelmű. Sok helyen balladás sejtelmességgel beszélteti személyeit. A beszéd világosságában nem emelkedik Kisfaludy Károly mellé. Szövege magyarázó jegyzetekre szorul, stilizáló módja az olvasóra és a színészre egyaránt nagy munkát ró. De azért rossz ritmusa és zord nyelve ellenére is helyenkint igazán költői nyelven szólal meg, egyes jeleneteiben gyöngéd és megindító. A nyelvújítás mesterkélt szavaitól és finomkodó kifejezéseitől idegenkedik. Az a hármas körülmény, hogy nem tartozott a harcos nyelvújítók közé, hogy nyelvét nem csiszolgatta, hogy jambusait nem szedte szoros mértékre: semmiesetre sem használt költői népszerűségének.

Bánk nádor tragikus története Bonfinius történeti munkája nyomán korán fölkeltette a külföldi írók figyelmét. (Az ujabb történetírók felfogása szerint Melinda esete mendemonda: a kényes szerelmi históriát csak később koholták és csatolták Bánk nádornak és Petur bánnak Gertrud királyné ellen irányuló összeesküvéséhez. Gertrud királyné megölése pusztán politikai megtorlás műve volt és nem függött össze Bánk nádor családi dolgaival; a nádor a merénylet után még évekkel később is előkelő királyi tisztségeket viselt, ellenben Petur csanádi főispán, a német erőszakot gyülölő nemzeti párt vezére, halállal bünhödött a királyné meggyilkolásáért, birtokait II. Endre király részben a maga javára foglalta le, részben a ciszterci szerzeteseknek adományozta.) — A mesetárgy első drámai feldolgozója, Hans Sachs nürnbergi költő, Bonfinius szövegét csekély leleménnyel szedte párbeszédekbe. (1561.) — Bonifinius szövegén alapult az angol Lillo György drámája is. (1739.) — Leithold német iró regényben dolgozta fel a tetszetős Bonfinius-részletet, ezt a regényt Csery Péter magyarra fordította. (1812.) — Legsikerültebb a külföldi feldolgozások közül Grillparzer tragédiája. (1830.) — Katona József a külföldi Bánk-történetek közül egyedül Csery Péter fordítását ismerte; ez a munka akkor jutott kezébe, mikor már drámája elkészült.

Nem volt szerencséje művével. Felbuzdulva Kisfaludy Károly sikerein, még kéziratban elküldte drámáját a székesfehérvári színtársulatnak, de a budai cenzúra nem járult hozzá színrehozásához, mert úgy látta, hogy a tragikus hős nagysága homályt vet a királyi család méltóságára. A kinyomatást megengedte a cenzor. Ez nem csekély jóindulat jele volt, a könyvvizsgálattal megbízott királyi tisztviselő szinte az állásával játszott, mikor hozzájárult egy olyan munka kiadásához, amelynek lapjain a nemzeti keserűség az idegengyülölettel, a kiváltságos osztályok feddése a királyné-gyilkossággal párosult. Lehet, hogy a fiatalon elhúnyt Trattner János Tamás könyvkiadó is közbenjárt az engedély megszerzése érdekében, a tragédia az ő költségén látott napvilágot. — A könyv megjelenése után Kultsár István hírlapja néhány sorban buzdította a szerzőt, hogy csak haladjon tovább pályáján: «Dicséretes igyekezet volt Katona úrtól ezen pályán megindulni, amelyre minden tehetős ifjú tudósokat a hazai nyelv dísze hathatósan buzdít». (Hazai Tudósítások. 1820. évf. nov. 18.) —

A kecskeméti városi tanács száz forinttal jutalmazta tiszti alügyészét. Az akkori egyetlen magyar folyóirat így emlékezett meg erről az irodalompártolásról: «A magyarlelkű és a hazának becsületére váló Kecskemét városa legelső példát adott arra, mit kellene a hazai nyelv előmozdítására s a nemzeti fény gyarapítására a nagyoknak s a tehetősebb községeknek tenni — tudniillik a tudósokat tiszteletben is tartani és meg is jutalmazni — midőn Katona József urat, aki Bánk Bán nevű színjátékát azon város jeles tanácsának ajánlotta, nemcsak fiskálissággal megtisztelte, hanem 100 forint pénzbeli ajándékkal is megjutalmazta. Óhajtanók, ha azon szép beszéd, melyet a tanács gyűlésében történt megjutalmaztatása alkalmával az eleveneszű szerzőnek Kun János főjegyző úr a hazai nyelvnek szeretetéről mondott, kinyomtattatnék; de óhajtjuk egyszersmind azt is, hogy Kecskemét városának szép példáját mások is kövessék». (Tudományos Gyüjtemény. 1821. évf. februári kötet.)

Katona József írói fölfedezése akkor kezdődött, mikor a pesti Nemzeti Színház 1839 március 23-ikán színrehozta Bánk Bánját. Az előadás figyelmet keltett, Vörösmarty Mihály színi kritikát írt róla. Az első színpadi benyomás közvetlensége alatt sok tekintetben hiányos és némileg vad, de erővel teljes színdarabnak ítélte a tragédiát. Személyei közül legkevésbé sikerültnek tünt fel előtte Bánk ingadozó karaktere. Gertrud, szerinte, nem egészen érthető. A negyedik felvonás ellen az a kifogása, hogy lassú és fárasztó. Egyébiránt: «Drámai, sőt színi hatás tekintetében a mű ritka tünemény, ha meggondoljuk, hogy akkor íratott, midőn a dráma kevés, a színház bujdosó volt s hogy a szerzőnek első munkája». (Bánk Bán. Athenaeum. 1839. évf.) — A következő évben Erdélyi János már magasztaló hangon ír a tragédiáról: «A pesti magyar színház megnyitása óta a drámaközönségnek alig volt szebb estélye, mint mult évi március 23-ikán, midőn Bánk Bán eredeti szomorújáték Katona Józseftől adatott Egressy Gábor javára. A mű egyetlenünk a maga nemében; legalább ha komoly színdarabjainkra kerül a szó, van mit például felhozni». (Emlék Katona Józsefre. Társalkodó. 1840. évf.) — A színpadi kritikák egyre magasztalóbb hangon szóltak a költő tehetségéről. (Az első nagyobb elismerő bírálatot Gyurmán Adolf írta Sebeshelyi Gábor álnéven: Életképek. 1845. évf. Greguss Ágost remek-

műnek nevezte a tragédiát: Pesti Napló. 1854. évf. Székely József még lelkesebben üdvözölte: Szépirodalmi Közlöny. 1858. évf.) — Az irodalomtörténetírás is nagy elismeréssel fordult a tragédia felé, különösen az 1860. évtől kezdve, amikor Gyulai Pál behatóan méltatta szépségeit. Gyulai Pál szerint Katona József műve az egyetlen mű drámairodalmunkban, melyet a külföld jobb drámái mellé lehet állítani. Ha Goethe vagy Schiller drámáit nem összesen vesszük, hanem egyenkint, Bánk Bánra nézve nem fog kedvezőtlenül kiütni a verseny. A Bánk Bán valódi tragédia, sőt legjobb tragédiánk. «Mindamellett ez nem azt teszi, hogy Katona tragédiája minden hibától ment. Nyelvéhez drámaisága mellett is sok szó férhet, a jellemrajznak és szerkezetnek is vannak hibái, azonban a kritikának éppen olyan kevéssé tiszte méltányolni az alapjukban elhibázott művek egyes szépségeit, mint elítélni a valóban sikerült műveket egyes hibáik miatt.» (Katona József és Bánk Bánja. Budapesti Szemle. 1860. évf. Első önálló kiadása: Budapest 1883.) — Feltűnő Toldy Ferenc ítélete: «Egy tragédiánkban sem egyesülnek nagy hibákkal oly nagy erények, mint Bánk Bánban. Egyfelől kettős cselekvény: Petur összeesküvése s a Bánk családi szerencsétlensége, melyek egymásba játszanak ugyan, de anélkül, hogy egyik szükségképpen támogatná a másikat, mindenik függetlenül magára bonyolódván s fejlődvén ki. Másfelől a főbb jellemek hibás koncepciója: az érthetetlen Gertrud; az örökké habozó Bánk, ki még feleségének sem hisz, egy politikai Hamlet, kit határozatlansága örökös passzivitásra kárhoztat s kinek bosszútette is csak a perc által parancsolt önvédelemnek tűnik fel; a gyanúságig szenvedőleges Melinda, ki mégis egyetlen odavetett szótól rögtön megőrül; a vízeszű s mégis szerencsés csábító s mégis hármas gyilkos Ottó, aki még tolvajjá is tétetik; az ostoba intrigáns Biberach, ki magamagát minden ok nélkül elveszti; a nevetségig gyenge Endre király. De másfelől néhány éles és határozott egyéni jellem mellett a szenvedélyek erőteljes kibélyegzése, a lélektani fejlesztések szigora egyes momentumokban s a valódi, nálunk páratlan drámai dikció teljes méltánylást érdemel, bár ez a dikció is gyakran az érthetetlenségig szaggatott és homályos; míg a nyelv mind hibátlanság, mind csín tekintetében még korától is elmarad; a vers pedig kortársaiénál semmivel sem jobb. Bánk Bán egészben kétségkívül magas tehetséget

bizonyít, de inkább megrázkódtató, mint vonzó, mert fenség nélküli mü: hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző erény által hoz elő». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Arany János behatóan foglalkozott a tragédiával, akadémiai székfoglalójának szánta Bánk Bán-tanulmányát, de mikor megtudta, hogy Gyulai Pál is ugyanazt tervezi, félretette jegyzeteit. Az 1850-es évek végéről való töredék csak később jelent meg. Kitünik belőle, hogy Arany János nagyra becsülte Katona József drámáját. (Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879.) — Gyulai Pál és Arany János magyarázatait Beöthy Zsolt egészítette ki becses lélektani elemzésekkel. Középiskolai kézikönyve nyomán teljesen átment a köztudatba. hogy a Bánk Bán a legjobb magyar tragédia. (Színmüirók és színészek. Budapest, 1882. A tragikum. Budapest, 1885. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — A főhös tragikumához Rákosi Jenő érdekes megjegyzéseket füzött. Gyulai Pál és Beöthy Zsolt úgymond, azt tanitották, hogy Bánk Bán tragikuma egy jellemnek különböző összetételéből, egymásra és a világra való hatásából származik; hogy Bánk nádor, midőn bosszút áll, egyszersmind meggyalázza mindazt, amin addig becsülete nyugodott; hogy midőn a nádorból felségsértő, a törvény őréből törvénytipró, az alkotmányos államférfiúból forradalmár, a lovagból nőgyilkos lesz s elbukik: a költői igazságszolgáltatás teljes, a tragikum pedig olyan erős, hogy megrázóbb már alig lehet. Mindenre van gondja e tragikai felfogásnak, mondja Rákosi Jenő, csak arra nincsen, ami legjobban facsarja a néző szivét; hagyján a nádor, az államférfiú, a lovag; a vihart a férj, a szerető Bánk indítja lelkünkben; a tragédia a szerelmes Bánkból került ki. Bánk nádor lénye rokon Hamletével, látszólagos passzivitásban van, de ez csak a képtelen helyzettel és a lehetetlen feladattal szemben keletkező látszat. A költő bonyolítása a lélektani mozzanatokat olyan mesterien szövi, hogy hasonlót csak Shakespeare remekeiben találunk. Az emberi lélek örvényeinek fenekére kevés halandó nézett le úgy, mint Katona József. (A tragikum. Budapest, 1886. Katona József. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Más volt a véleménye Palágyi Menyhértnek. Helyeselte Vörösmarty

Mihály és Toldy Ferenc ridegebb álláspontját, túlzást látott Gyulai Pál és Beöthy Zsolt magasztalásaiban. Szerinte Katona József művében Peturt kivéve nincs egyetlen egységes karakter sem, leggyöngébb a főhős jellemzése, ez okozza a színmű kompozíciójának romlását is: a drámán olyan disszonancia sivít keresztül, mintha például egy szerelemtől áradó dalban a hazafias pátosz uralkodnék. A szerző nem tudta összeegyeztetni a férj tragédiáját a lojális főúr tragédiájával. (Katona Bánk Bánjáról. Irodalom. 1887. évf.) — Szigorú kritikával elemezte Bánk Bán tragikumát és jellemeit Zoltvány Irén. Szerinte a főhős vétsége nem jellemeből folyik, hanem helyzetéből. Bánkot saját hibáján kívül éri az iszonyú családi csapás, a körülmények ragadják magukkal. Bánknak, mint tragikus hősnek, jelleme nincs jól koncipiálva; jellemfestése elhibázott, lelki fejlesztése nem természetes: a nádor folytonosan ingadozik, lágy magatartást tanúsít, mintegy kényszeredve hajtja végre bosszúját. A költői igazságszolgáltatás sem olyan teljes, mint Gyulai Pál állítja, sőt a mellékalakokban is vannak jelentékeny lélekrajzolási hibák. (Katona József Bánk Bánja. Katolikus Szemle. 1889. évf.) — A Bánk Bánról szóló irodalom úgyszólván évről-évre gazdagodott. Bayer József a színpadtörténeti kapcsolatokra is figyelemmel volt s eléggé kiemelte régi nagy színészeinknek az elfeledett darab feltámasztása körül szerzett érdemeit. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Az idegen hatások nyomozásának munkája során Alexander Bernát behatóan kutatta Shakespeare hatását. (Shakespeare és Katona József. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 36. köt. Budapest, 1903.) — Még több Shakespeare-nyomot mutatott ki Harmos Sándor. (Hamlet és Bánk Bán. Alexander-emlékkönyv. Budapest, 1910. Katona József Bánk Bánja. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910—1912. évf.) — A magyar drámairónak megvolt a maga egyéni dolgozásmódja és önálló stílusa, amint erre Vértesy Jenő nyomatékosan utalt. Szerinte a Bánk Bán koronája a második felvonás: a békétlenek éjszakája. A magyar drámairodalomnak nincs több olyan megható és fenséges jelenete, mint amikor a nádor még Peturt is meghajlítja. (A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.) — Tolnai Vilmos felhívta a figyelmet Gertrudis királyné alakjának fontosságára. Gertrudis hatalmasabb és cselekvőbb egyéniség a nádornál, tragikuma önmagából ered, holott Bánkot az események akaratán

kívül állítják megoldhatatlan feladatok elé. Gertrudis, a drámai helyzetek teremtője, olyan mint III. Richárd, Bánk inkább a tépelődő Hamletre emlékeztet. A tragédia cselekvényének csirája a királyné és a nádor között lappangó ellentét. Gertrudis belátja, hogy nagyratörő tervei érdekében el kell távolítania útjából hatalmi törekvéseinek egyetlen gátlóját, a nádort, ezért vet tört neki férji becsületében. Így fejlődik a dráma a királyné tragédiájává s csak másodsorban Bánk tragédiájává. (Gertrudis. Budapesti Szemle. 1918. évf.) — Badics Ferenc arra mutatott rá, hogy költői intuíciója mellett milyen tudatosan válogatott a drámaíró a történeti források egymástól eltérő adataiban. (Adalékok Bánk Bán történelmi forrásaihoz és magyarázatához. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf.) — Horváth János a Bánk Bán lassú érvényesülésének okát kutatta. Az ok magában a remekműben rejlik. Lélektani részletezése tanulmányszerű belemélyedést kíván, drámai szerepei csak kiváló színészek kezébe valók. Katona Józseffel szemben a kortársakból hiányzott a különösebb jóindulat, nem vállalkoztak kedvéért elmélyedőbb olvasásra, ezt pedig az ő munkája megkívánja. Legtöbbet ártott magának 1821-ben közreadott dramaturgiai értekezésével: egyik célzása sértő volt Kazinczy Ferencre, a recenziókról szóló panasza megbántotta Kölcsey Ferencet, indulatos megjegyzései elidegenítették személyétől Kisfaludy Károlyt. (Jegyzetek Bánk Bán sorsáról. Napkelet. 1926. évf.) — Galamb Sándor szerint a tragédia főhősének elsősorban azért kell összeomlania lelkében, mert a maga elé tűzött erkölcsi célt nemcsak, hogy el nem érte, hanem ezzel egészen szembenálló pólusra jutott el; jelleme annyira ellentéte lesz mindannak, amit magától várt, hogy sorsa megoldásának is igazodnia kell ehhez az ellentéthez. (A Bánk-probléma. Budapesti Szemle. 1928. évf.) — Waldapfel József a drámaíró munkásságát filológiai szempontok szerint vizsgálta át, így jutott értékes eredményekhez, különösen az irodalmi források dolgában, nemcsak Bánk Bánt, hanem a szerző egyéb munkáit illetően is. (Értekezései az Irodalomtörténeti Közlemények 1929—1931. évfolyamaiban.) — Négyesy László szerint Katona József egész szelleme a monumentalitásra volt beállítva. «Külön lélektani és fejlődéstani probléma, honnan vett ösztönt és ihletet a homokbuckák szülötte arra, hogy gránitból építkezzék és ciklopszi falakat rakjon?» Műve kissé darabos, nyelve avultas, de drámai ere-

jénél fogva elsőrendű kincse költészetünknek. Szimbolikus jelentése is igen mély: bele van sűrítve a magyar történelem sok küzdelme, fájdalma, mártiriuma. Szerzőjének kivételesen nagy érzéke volt az emberi szenvedélyek és küzdelmek rajza iránt, tragédiájában a remekül megalkotott egyének és típusok gazdag képtárát alkotta meg, lélekrajzoló módszere mesteri jellemvonásokat mutat. (Emlékezés Virág Benedekre, Katona Józsefre és Kisfaludy Károlyra. A Szent István Akadémia Értesítője. 1930. évf.) — Horváth János szerint: «Ha a magyar költészet egynéhány legnagyobb és legmagyarabb lángelméjét nevezni akarjuk, Katona neve nem hiányozhat a ragyogó sorból. Ott áll ő is — Vachott Sándor epigrammájának szavaival élve — «a sasok orma felett», de valamennyi nagy társánál máig talányosabban, hozzáférhetetlenebbül, elfátyolozottan: Érdes sziklás külső alatt egyénisége is, mint remekműve, bonyolult, finom lélektant rejteget s képzelhetni-e vonzóbb tanulmányt, mint amely e rendkívüli magyar lángelme jobb megismerésére, szívvel-lélekkel való teljesebb felfogására törekszik?» (Katona-emlékek. Napkelet. 1930. évf.) — Hevesi Sándor szerint a Bánk Bán a mi legkomorabb drámánk, nagyrészt ezért is nem tudott úgy a színházi közönség szívéhez férközni, mint megérdemelné. A szerzőnek nincs mosolya, szeme a magyar végzeten függ, lelke az örök magyar válságtól vonaglik. Drámája ritka tünemény abban a tekintetben, hogy négy emberöltőn keresztül sem kopott el belőle semmi, száz esztendő után is egészen friss, a divatja-multság kérdése nem merülhet fel vele szemben. Nincs kivételesebb valami, mint egy olyan drámairói karrier, mely a szerző halála után indul el a teljes ismeretlenség homályából a népszerűség útjain: Katona József pályája ilyen ritka pálya. Viharos sikerű színpadi munkák régen a sírba hulltak, a legtöbb színdarab még színházi virulása idején sem vált be olvasmánynak, a Bánk Bánnak megvan mind a két örökléte: színpadi halhatatlansága és irodalmi halhatatlansága is. (Katona József száz esztendeje. Katona József új síremlékének felavatási ünnepélye. Kecskemét, 1931.)

A színpad számára Udvarhelyi Miklós (1790–1864) fedezte föl a Bánk Bánt. A jónevű színész az 1810-es évek elején a pesti magyar szintársulatnál játszott, később, mint színigazgató, bejárta a fél országot, Kassán és Kolozsvárt jelentékeny sikerei voltak, 1835-ben a budai szintársulat kebelében működött, 1837-ben a pesti Nem-

zeti Színházhoz szerződtették. Hogy kassai színjátszása idején milyen alapon merte előadatni a Bánk Bánt, rejtély; a vidéki színtársulatoknak ugyanis csak olyan darabot volt szabad eljátszaniok, amelyek a budai helytartótanács könyvvizsgáló hivatalától kapták meg az előadás jogát. — A Bánk Bán előadásához a cenzúra voltaképpen sohasem járult hozzá. Mikor 1845-ben újjászervezték a cenzori intézményt, a budai új központi könyvvizsgáló-szék észrevette a régebbi ellenőrzés fogyatékosságát s fölterjesztést tett a tragédia betiltása ügyében azzal az észrevétellel, hogy nem vállalhatja a felelősséget egy olyan darab előadásáért, amely telitve van féktelen pártütési elvekkel s a külföldiek ellen gyülöletet szít. József nádor és az elnöklete alatt álló helytartótanács ekkor már nem tartotta alkalmasnak az időt a tragédia betiltására, csak arra utasította a Nemzeti Színház igazgatóságát, hogy bizonyos szövegrészeket törüljön és módosítson. A hazafias közönség ezekben az években az ellenzéki politika nézőpontjából ünnepelte a tragédiát, forradalmi szellemet érzett ki belőle, a színészek a magyarság lelkéből szavaltak az elnyomók ellen. A Bach-korszak cenzúrája ezért tiltotta ki a Bánk Bánt a Nemzeti Színházból, vidéki városokban is csak óvatos módosításokkal játszhatták szövegét. — A tragédiának az 1867. évi kiegyezés után a színpadi érvényesüléséért erősen kellett küzdenie, tömegsikert sohasem aratott, színpadi előadásaiban csak a történeti müveltségü és esztétikai hajlamú nézők gyönyörködtek igazán. Ez a jelenség a színházi emberekben felébresztette azt a gondolatot, hogy Katona József remekét erős változtatásokkal kellene eljátszani. 1928-ban nagy felzúdulást keltett Hevesi Sándornak, a Nemzeti Színház igazgatójának, az a terve, hogy korszerü dramaturgiai módosításokkal, jelenetek átcsoportosításával és szövegfelülvizsgálattal, alkalmazza színre a tragédiát. Eszméje ellen különösen Négyesy László szólalt fel hatásosan. Nem lehet csodálni, úgymond, ha egy nagybecsvágyú színigazgató, miután annyi író kéziratát színre igazította, azt hiheti, hogy minden élő és holt szerző müve csak anyag a rendező kezében s a hatás kedvéért joga van minden színmüvet átgyúrni, végigszabdalni, újjáalakitani. De a Bánk Bánhoz hasonló alkotásokkal szemben az ilyen vállalkozás tilos, a színigazgató nem javíthatja meg a maga felfogása szerint a tragédiát, a rendező nem avatkozhatik a mü megalkotásába. Katona

József nem kérte fel Hevesi Sándort, hogy művébe beledolgozzon, a modern író nem tisztelheti meg a száz éve meghalt költőt azzal, hogy szerzőtársául ajánlkozzék. A szellemi tulajdonjog megmarad, a tragédia Katona Józsefé; az volt életében, az marad holta után mindenkorra. Ebből a szent letétből nem lehet egy Katona-Hevesi-féle új darabot csinálni. Ha ma az egyik színigazgató átalakítja Bánk jellemét, holnap egy másiknak eszébe jut kijavítani Gertrudisét, egy harmadiknak Melindáét. A nemzeti közvagyonból közpréda lesz. A színpadi technika szempontjából a lélektani szerkezet kára nélkül szabad itt-ott törülni a darabból, szabad némely jeleneteit átcsoportosítani, de itt azután meg is kell állania a javító szándéknak. «Vannak a Bánk Bánnak hiányai, ki tagadná? De most már hagyjuk a művet úgy, amint van. Ne tegyük se jobbá, se rosszabbá. Ha jó szándékkal nyúlunk is hozzá, a kegyeletből kegyeletsértés lehet. Sokan akár szentségtörésnek is mondhatják.» (Budapesti Hirlap. 1928. évf. okt. 27.) — A közvélemény nyomása olyan erős volt, hogy a Bánk Bán továbbra is a költő eredeti kidolgozásában került színre. «Hol venném én azt a bátorságot, írta válaszában Hevesi Sándor, hogy Katona József művét átírjam, átdolgozzam vagy akár egy sort is beleírjak? Az egész kérdés abból a mélységes és évtizedeken át le nem küzdött szomorúságomból fakadt, hogy Bánk Bánnak nincs meg a színpadi sikere, amelyet megérdemel.» (A vita anyagának ismertetése: Irodalomtörténet. 1928. évf.) — Hevesi Sándor fejtegetései szerint a tragédiában a költői genialitás állandóan keveredik a színpadi kezdetlegességgel, ezért az előadás formájának kérdését meg kell oldani, ilyen módon a régi mű és az új közönség között elevenebb kapcsolatot teremthetünk. A mai rendező nagy küzdelmet folytat a modern közönséggel, hogy elfogadtassa a mult értékeit; a Bánk Bán színpadi hatását is csak úgy lehet nagyobbá tenni, ha elsimítjuk a darab érdességeit s eltávolítunk belőle egyes részeket. A kétarcú főhős szerepével nem tudott megküzdeni egyetlen színészünk sem, Petur mindig elvitte a pálmát Bánk elől. A kegyelet és hagyomány nem kívánhatja, hogy merev követésük miatt mindig csak félsiker kövesse a színmű előadását. A hamleti és otellói ornamentikával teleaggatott tragédiában sok a fölösleg, az ismétlés, a fárasztó részlet, az unalmas hely. Ha a szerző látta volna ifjúkori

műve színpadi próbáit, bizonyára ő maga is rájött volna a dramaturgiai simításokat követelő zökkenőkre s tekintetbe vette volna a nézőközönséget. A szövegen ma sem kell változtatni, csak el kell ejteni a fölösleges részeket, a retorikát drámaisággal kell kicserélni. (Bánk Bán-problémák. Nyugat. 1930. évf.)

Kiadások. — Katona József drámái közül a szerző életében csak fő munkája jelent meg: Bánk-bán. Dráma öt szakaszban. Szerzette Katona József. Pesten, Trattner János Tamás betűivel s költségével. 1821. — A kötetet már 1820 őszén könyvárusi forgalomba adták, előszava 1819-ben kelt. Az előszóban többek közt a következőket írja a szerző: «Ötödik éve, hogy készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszíntől felszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz vagy amit szégyen volna hinni, nem találtatott valamire való munka és így a neszt csak az idővel akarták meghallatni? De valójában a híre el is némult vagy legalább én nem tudok róla. Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy így esett, mert megvallom, hogy gyengét írtam: mindazonáltal ezzel nem azt céloztam, hogy most egy phoenixet mutatok elé, nem, hanem csak jobbat. Édes szemek olvasgatták és figyelmetessé tettek a szépre úgy, mint a rútra; most is gyönyörködve olvasom Bárány Boldizsár úr akkori barátomnak írásban adott rostáját. Mindenkori szíves emlékezetem legyen köszönetül». — A tragédiának eszerint két kidolgozása volt: a régibbet a költő az Erdélyi Múzeum pályázatára küldte be (1815), az újabbat kinyomatta. (1821.) Az újabb kidolgozás 1821-től 1930-ig, egy évszázadon át, harminchárom kiadást ért. (A kiadások, fordítások és az íróra vonatkozó irodalom teljes egybeállítása Hajnóczy Iván bibliografiájában: Katona-emlékkönyv. Kecskemét, 1930.) — Az első kiadás szövegét Nagy Ignác nyomatta ki újra: Bánk Bán. Eredeti történeti dráma öt felvonásban. Irta Katona József. Buda, 1840. (Nagy Ignác Színműtárának I. kötete, az egyetemi nyomda betűivel.) — Harmadszor Horváth Döme adta ki a tragédiát: Bánk Bán. Dráma öt felvonásban. Irta Katona József. Kecskemét, 1856. (A kiadó Kecskemét városának egyik legérdemesebb szülötte volt, Horváth Cyrill egyetemi tanár testvéröccse, az 1840-es években szülővárosának tiszti ügyésze, 1861-ben és 1865-től kezdve több cikluson át országgyűlési képviselő, 1875-ben a debreceni királyi tábla

tanácselnöke, 1891-ben a tőle kezdeményezett Katona József Kör elnöke.) — Azontúl számos kiadása, igy Abafi Lajosé: Katona József összes művei. Három kötet. Budapest, 1880. (A Bánk Bán hetedik kiadása.) — Péterfy Jenő magyarázatos kiadása: Katona József Bánk Bánja. Budapest, 1883. (Jeles Irók Iskolai Tára. Újabb kiadásai: 1897, 1908.) — Beöthy Zsolt kiadása: Bánk Bán. Budapest, 1897. (A Magyar Könyvtár 1. száma.) — Katona József Bánk Bánja Arany János jegyzeteivel és tanulmányával. Budapest, 1898. (A második magyarázatos szövegkiadás.) — Katona József: Bánk Bán. A Pesti Napló ajándéka előfizetőinek. Budapest, 1899. (Csók István illusztrációival és számos szövegképpel közrebocsátott díszkiadás. Jókai Mór megírta benne a dráma méltatását, Zilahi Kiss Béla a drámaíró életrajzát, Tábori Róbert a Nemzeti Színház Bánk Bán-előadásainak történetét.) — Hevesi Sándor magyarázatos kiadása: Katona József Bánk Bánja. Budapest, 1901. (Iskolai Könyvtár.) — Rákosi Jenő kiadása: Katona József és Teleki László. Budapest, 1905. (Magyar Remekírók.) — Bayer József kiadása: Katona József válogatott munkái. Budapest, 1907. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Vozári Gyula magyarázatos kiadása: Katona József: Bánk Bán. Budapest, 1908. (Segédkönyvek.) — A tragédia régibb kidolgozásának szövegét Császár Elemér adta közre: A Bánk Bán első kidolgozása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. (Ha összehasonlítjuk a kéziratban maradt régibb kidolgozást az 1821-ben megjelent kiadással, azt látjuk, hogy a két szöveg között igen sok az eltérés. A szerző az első fogalmazást alaposan átdolgozta. Javításai nem érintik ugyan a tragédia felépítésének lényegét, de azért az újabb kidolgozásban számos kihagyás, betoldás, szövegmódosítás található.) — Mészöly Gedeon kiadása: Katona József: Bánk Bán. Budapest, 1920. (A száz év előtt megjelent első kiadás betűhű utánnyomása.) — Váry Rezső magyarázatos kiadása: Katona József: Bánk Bán. Budapest, 1922. (Magyar Jövő Toldy-Könyvtára.) — Hevesi Sándor kiadása: Bánk Bán és a Kegyenc. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.) — Kecskemét városának jubileumi emlékkiadása: Bánk Bán. Az 1821. évi editio princeps alapján sajtó alá rendezte Hajnóczy Iván. Kecskemét, 1930. (Ez a harmincharmadik Bánk Bán-kiadás.)

A Bánk Bán első fordítása: Bánk Bán. Drama in fünf Acten

von Joseph Katona. Aus dem Ungarischen metrisch übersetzt von Adolf Dux. Lipcse, 1858. — Dux Adolf úttörő fordítását több más követte: Breiner József német (1888), Gauss Viktor olasz (1897), Bigault de Casanove francia (1908 és 1910), Vészi József német (1911) fordításai.

Irodalom. — A Katona-kiadásokhoz csatolt magyarázatokon kívül az értékes bírálatok és tanulmányok hosszú sora foglalkozik a Bánk Bánnal. — Vörösmarty Mihály: Magyar játékszíni krónika. Bánk Bán. Athenaeum. 1839. évf. (Az első értékes színi kritika. Újból: a költő összes munkáinak gyüjteményeiben.) — Erdélyi János: Emlék Katona Józsefre. Társalkodó. 1840. évf. (E cikk hatása alatt adta közre a folyóirat ugyanezen évfolyamában Csányi János kecskeméti tisztviselő Katona József rövid életrajzát és jellemzését.) — Sebeshelyi Gábor: Bánk Bán. Életképek. 1845. évf. (A beható drámaelemzés szerzője: Gyurmán Adolf pesti hírlapíró. Cikkének újabb kiadása Csányi János Katona-életrajzával együtt: Katona-emlékkönyv. Szerk. Hajnóczy Iván. Kecskemét, 1930.) — Greguss Ágost: Katona József. Pesti Napló. 1854. évf. — Székely József: Bánk Bán szépségei. Szépirodalmi Közlöny. 1858. évf. — Gyulai Pál: Katona József és Bánk Bánja. Budapesti Szemle. 1860. évf. — Bárány Boldizsár: Bánk Bán rostája. Előszóval és jegyzetekkel közli Lipóczy György. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 3. köt. Pest, 1869. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Ifj. Szinnyei József: A magyar és német Bánk Bán. Életképek. 1876. évf. — Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879. — Heinrich Gusztáv: Bánk Bán a német költészetben. Budapest, 1879. — Csiky Gergely: Az angol Bánk bán. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 15. köt. Budapest, 1880. — Beöthy Zsolt: Színmüirók és színészek. Budapest, 1882. — Gyulai Pál: Katona József és Bánk Bánja. Budapest, 1883. — Heinrich Gusztáv: Katona József és Bánk Bánja. Írta Gyulai Pál. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf. — Ferenczi Zoltán: Észrevételek Bánk bán jelleméről. Erdélyi Múzeum. 1883. évf. — Rakodczay Pál: Bánk bán vétsége. Magyar Szemle. 1884. évf. — Beöthy Zsolt: A tragikum. Budapest, 1885. — Rákosi Jenő: A tragikum. Budapest, 1886. — Palágyi Menyhért: Katona Bánk Bánjáról. Irodalom. 1887. évf. —

Bayer József: A nemzeti játékszín története. I. köt. Budapest, 1887. — Zoltvány Irén: Katona József Bánk Bánja. Katolikus Szemle. 1889. évf. — Pór Antal: Bánk Bán Melindája. Erdélyi Múzeum. 1890. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. III. köt. Budapest, 1893. — Érdújhelyi Menyhért: Petur és Bánk bán összeesküvése. Újvidék, 1893. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. köt. Budapest, 1893. — Pór Antal: A Bánk bán kérdéshez. Erdélyi Múzeum. 1893. évf. — Kecskeméti nagy képes naptár az 1893. évre. (Hornyik József, Kováts Antal, Pintér Kálmán cikkei.) — Kováts Antal: Párhuzam Katona József és Kisfaludy Sándor Bánk Bánja között. A kecskeméti Katona József Kör évkönyve. 1896. — Sajó Sándor: Katona és Grillparzer. Újverbászi községi gimnázium értesítője. 1896. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Wertner Mór: Meráni Gertrud gyilkosai. Erdélyi Múzeum. 1897. évf. — Gombocz Zoltán: Bánk bán egy ismeretlen francia feldolgozása. Budapesti Szemle. 1899. évf. — Heinrich Gusztáv: A Bánk bán-regény. U. o. 1901. évf. — Katona Lajos: Egy olasz Bánk bán-novella. Irodalomtörténeti Közlemények. 1901. évf. — Alexander Bernát: Shakespeare és Katona József. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 36. köt. Budapest, 1903. — Gombocz Zoltán: Még egyszer a francia Bánk Bán-regényről. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1903. évf. — Bayer József: Egy Bánk bán-tárgyú német dráma és magyar színlapjai. U. o. 1904. évf. — Dudás Gyula: Petur bán és Peturváradja. Századok. 1906. évf. — Kropf Lajos: Bánk bán az angol irodalomban. Budapesti Szemle. 1904. évf. — Rakodczay Pál: Dugonics hatása Katonára. Uránia. 1904. évf. — U. az: Kisfaludy Károly hatása Katonára. Irodalomtörténeti Közlemények. 1906. évf. — Janovics Jenő: A magyar dráma irányai. Budapest, 1907. — Rakodczay Pál: Bánk Bán szépségei. Uránia. 1907. évf. — Rákosi Jenő: Katona József. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné erőszakos haláláról.

Századok. 1907. évf. — Négyesy László: Szülőhelyi elemek Katona Bánk Bánjában. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Harmos Sándor: Hamlet és Bánk Bán. Alexander-emlékkönyv. Budapest, 1910. — U. az: Katona József Bánk Bánja. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910–1912. évf. — Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora. Két kötet. Budapest, 1911. — Pickel Ferenc: Katona és Grillparzer. Erzsébetvárosi áll. gimnázium értesítője. 1911. — Pollák József: Katona József stílusa és nyelve. Budapest, 1911. — Riedl Frigyes: A Bánk Bán bukása Berlinben. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Schöpflin Aladár: A Bánk Bán berlini bukása. Nyugat. 1911. évf. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Harmos Sándor: Két jegyzet a Bánk Bánhoz. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Császár Elemér: A Bánk Bán első kidolgozása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Hajnóczy Iván: Pótlások a Bánk Bán első szövegéhez. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Tolnai Vilmos: Bárány Boldizsár Katona Bánk Bánjáról. U. o. 1915. évf. — Zolnai Béla: Bánk Bán filmen. Nyugat. 1915. évf. — Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. Budapest, 1916. — Szász Károly: Színházi levél. Bánk Bán. Uránia. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Négyesy László: Shakespeare és a magyar költői lélekrajz. A Szent István Akadémia Értesítője. 1917. évf. — Trostler József: A Bánk Bán német tárgytörténetéhez. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Tolnai Vilmos: Katona József és Fessler. Irodalomtörténeti Közlemények. 1918. évf. — U. az: Gertrudis. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Rexa Dezső: Bánk Bán első előadása. Vasárnapi Ujság. 1921. évf. — Lábán Antal: Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról. Századok. 1922. évf. — Pataki József: Bánk Bán. Nyugat. 1922. évf. — Tolnai Vilmos: Bánk Bán I. felv. 12. jelenetének hibája. Irodalomtörténet. 1922. évf. — Badics Ferenc: Adalékok Bánk Bán történelmi forrásaihoz és magyarázatához. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Barta János: Bánk és Melinda tragédiája. Napkelet. 1925. évf. — Tolnai Vilmos: Katona József Bánk Bánjának régies személynevei. Magyar Nyelv. 1925. évf. — Horváth János: Jegyzetek Bánk Bán sorsáról. Napkelet. 1926. évf. — Lám Frigyes:

Győri adalékok a cenzúrához és Bánk Bán történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Csahihen Károly: Drámaíróink. Budapest, 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történelmi tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Kárpáti Aurél: A kételkedő kritikus. Budapest, 1928. — A Bánk Bán-vita. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Galamb Sándor: A Bánk-probléma. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Schöpflin Aladár szerkesztésében: Magyar színművészeti lexikon. Négy kötet. Budapest, 1929–1931. — Fóti Lajos: A Bánk bán ófrancia meséje. Budapesti Hírlap. 1930. évf. 139. sz. — György Lajos: Adatok a Bánk Bán tárgytörténetéhez. Erdélyi Múzeum. 1930. évf. — Hajnóczy Iván szerkesztésében: Katona-emlékkönyv. Kecskemét, 1930. (Ebben különösen a szerkesztő teljes Katona-repertóriuma: Katona életének és műveinek bibliografiája.) — Herczeg Ferenc: Katona József halálának százéves fordulóján. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Hevesi Sándor: Bánk Bán-problémák. Nyugat. 1930. évf. — Horváth János: Katona-emlékek. Napkelet. 1930. évf. — Kardos Albert: Honnan vette Vörösmarty Mihály «Zalán futása» elnevezést? Irodalomtörténet. 1930. évf. — Négyesy László: Emlékezés Virág Benedekre, Katona Józsefre és Kisfaludy Károlyra. A Szent István Akadémia Értesítője. 1930. évf. — Németh Antal szerkesztésében: Színészeti lexikon. Két kötet. Budapest, 1930. — Rédey Tivadar: Bánk Bán új színrealkalmazása. Napkelet. 1930. évf. — Szerb Antal: Bánk Bán és egy olasz irodalmi vita. Széphalom, 1930. évf. — A Nemzeti Színház zsebkönyvei. 2. évf. Budapest, 1931. (Pataki József: Katona József és a Nemzeti Színház.) — A kecskeméti Katona József Kör kiadásában: Katona József új síremlékének felavatási ünnepélye halála évszázados fordulóján. Kecskemét, 1931. (Hevesi Sándor: Katona József száz esztendeje.) — Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk Bán. Erdélyi Múzeum. 1931. évf. — Hajnóczy Iván: Bánk Bán a kolozsvári pályázaton. Napkelet. 1931. évf. — Kerecsényi Dezső: Katona József színi utasításai. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Waldapfel József: Katona József és Veit Weber Tugendspiegele. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — U. az: Eckartshausen és Katona: U. o. 1931. évf. — U. az: Biberach és Tiborc neve. U. o. 1931. évf. — U. az: A Bánk Bán történetéhez. U. o. 1931. évf.

A DRÁMA FEJLŐDÉSE.

Az ország különböző tájain barangoló színésztársulatok nem sokat törődtek műsoraik költői színvonalával, közönségük a színi sikert ígérő tragédiákat, komédiákat és énekesjátékokat követelte. Az eléggé tekintélyes színpadi termésből alig néhány dráma érdemel figyelmet irodalmi szempontból.

Bolyai Farkas, a nagy matematikus, szomorújátékaival írta bele nevét a magyar szépirodalom történetébe. (1817.) *Pausanias*ban a perzsa királyleányba szerelmes spártai hadvezér hazaárulásának és öngyilkosságának történetét dolgozta fel; *Mohamed*ben a szerelem, nagyravágyás és kötelesség lélektani csomózását és kifejtését próbálta meg; *Kemény Simon*ban hazafias érzékenyjátékot szerzett; *A virtus győzedelmé*ben a szerelem és nagylelkűség hőseit állította olvasói elé; *A szerelem győzedelmé*ben a női hűséget mutatta be. Ezek a szomorújátékok tele vannak mély gondolatokkal, terjedelmes monológok és filozofáló dialógok váltogatják egymást valamennyiben. A matematikus-költő nemcsak gyönyörködtetni akart, hanem elsősorban oktatni és javítani, gondolatokat közölni és eszméket ébreszteni. Szívében emberboldogító tervek éltek, elméje tudással volt túlterhelve, a tollára tóduló eszméket csak homályos vonatkozásokkal átszőtt, figurákkal agyontö-

mött, fellengző szóáradattal tudta kifejezni. Idegenkedett az egyszerűségtől, kedvét lelte a dagályos beszédben. Jellemző tehetsége és cselekvényfejlesztő ereje egyaránt gyönge volt. Hősei a drámai tettek helyett jobban szeretnek bölcselkedni: az egyik a nagyravágyás áldozata, a másik a kötelességé, a harmadik a hazaszereteté, a negyedik a nagylelkűségé, az ötödik a szerelemé. De ha lassan mozognak is hősei, ha vontatottak is jelenetei, nyelvének helyenkint fel-felötlő költőisége és gondolatainak mélysége méltó a dícséretre. Tragédiái a pesti írók figyelmét is fölkeltették; Kisfaludy Károly az egyik Bolyai-szomorújáték fölhasználásával írta meg legjobb tragédiáját: az Irénét. Bolyai Farkasnak ebben a darabjában Mohamed szultán és a görög leány halálosan szeretik egymást, de mikor a nép zúgolódik, Mohamed kimondja, hogy válniok kell: a hódító vágy győzedelmeskedik a szerelmen, a szultán a török tábor előtt ledöfi Irénét. A darab, mint tragédia, nem sikerült; Mohamed alakja elhibázott, Iréne szenvedőleges jellem; a párbeszédek mérhetetlenül hosszadalmasak. A drámaírónak egyedüli érdeme az erővel teljes nyelv, ez nem egyszer pompázó költői gondolatokat tár elénk.

Bolyai Farkas szomorújátékaival egyidejűen jelent meg Gombos Imre érzelmes tragédiája: *Az esküvés.* (1817.) Ottavio herceg fia, Caesar, elraboltatja Corunna jegyesét, Júliát, a kétségbeesett vőlegény karddal támad a nőrablóra, de Caesar megöli, Júlia megőrül. Ottavio fogadalmat tesz a bűntény elkövetőjének kivégzésére, mikor azonban megtudja, hogy fia volt a tettes, fejedelmi esküje összeütkö-

zésbe kerül atyai érzelmeivel. Elhatározza, hogy zárt sisakot ölt és életre-halálra megvív fiával, mert meg kell mentenie háza becsületét s fel kell magát áldoznia a sorsnak kiengesztelésül. Caesar megöli atyját, a párviadal után a tilalom ellenére felnyitja a zárt sisakot, tudatára eszmél szörnyű bűnének, kardjába dől, betelik rajta a nemezis irgalmatlan büntetése. A prózában írt szomorújátékot a német végzetdrámák szelleme lengi át. Hősei borzongva emlegetik a fátumot, megremegnek a vaksors csapásai alatt. A szerző értett a hangulatkeltéshez, meséjét elég érdekesen fejlesztette, egyes jeleneteiben jelentékeny drámai erő volt.

Nagy feltűnést keltett íróink között az 1814. évi erdélyi drámapályázat. Mikor Döbrentei Gábor megindította Kolozsvárt Erdélyi Múzeum című folyóiratát, néhány irodalompártoló erdélyi mágnás ezer forintot bocsátott rendelkezésére, hogy pályázatot hirdessen egy eredeti magyar dráma megírása céljából. A név nélkül beküldött pályamunkák bírálatát — Döbrentei Gábor részletes jelentését — az Erdélyi Múzeum 1818. évi 10. füzete közölte; a folyóiratnak ez volt a legutolsó száma; a bírálat további közlése félbenmaradt, befejezése elkallódott. Katona József *Bánk bán*jának még címét sem említette meg a folyóirat szerkesztője, ellenben nagy elismeréssel szólt Tokody János pályanyertes szomorújátékáról, a *Pártosság tüzé*ről, megdícsérte Bolyai Farkas tragédiáit, továbbá a *Kun László* és *Losonczi Bánffy István* című szomorújátékokat. A pályázat voltaképpen eredménytelen maradt, új tehetséget nem fedezett föl, nem hiába tekintettek remény-

telenül kihirdetése elé a magyar irodalmi viszonyok legjobb ismerői: Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc.

Az 1820-as évtized nagy fordulat a magyar színműirodalom történetében. Kisfaludy Károly fellépése után a színpad irodalma és a drámai stílus gyorsan fejlődött, a magyar vígjáték atyjának derűs darabjai és Vörösmarty Mihály tragédiái iskolát teremtettek. Kettőjükön kívül Katona József, Kisfaludy Sándor és Fáy András munkásságának köszönhet legtöbbet ebben az időben a magyar drámairodalom.

Színművek írói és fordítói:

Andrád Elek vándorszínész, utóbb ügyvéd. Erdélyi ember volt, 1805-ben lépett a kolozsvári színészek közé, évekig barangolt társaival a két magyar hazában, azután visszatért prókátornak székely vérei közé. — Színművei közül csak egyik történeti szomorújátéka jelent meg: Hóra-világ. Érzékenyjáték négy felvonásban. Szerzette Andrád Elek. Némely javításokkal közrebocsátotta Ponori Thewrewk József. Pest, 1823. (A rémes jelenetekben bővelkedő darabot először 1808-ban adták elő Pesten, utóbb még többször is színre került, a vidéken szintén sikerrel játszották.)

Balog István (szül. 1790. december 8. Lőcs, Baranya megye; megh. 1873. június 21. Pest) színész. Az 1810-es években már színigazgató volt, vándorkomédiásai élén bejárta az egész országot, 1839-től kezdve a pesti Nemzeti Színház tagja volt. Nyugalomba vonulása után, az 1850-es évek végén, a színház jegypénztáránál alkalmazták. Ekkor adta közre, a folyóiratok hasábjain, pályájára való érdekes visszaemlékezéseit. Az 1810-es évektől kezdve sok német színdarabot dolgozott át magyarra, több eredeti vagy többé-kevésbé eredeti bohózatot és tündérjátékot is írt, ezek azonban nem jelentek meg nyomtatásban, hanem mint kéziratos szövegkönyvek jártak kézről-kézre a vándorszínészek között. (Angyal Bandi, Árgirus és Tündér Ilona Hétfejű sárkány, Bakonyi tolvajok, Mátrai banditák, Gyolcsos tót Egy fazekasnak pokolba vándorlása.) — Énekes játékai közül legjobb

a Ludas Matyi. Ezt a bohózatát a Nemzeti Színházban is sikerrel játszották. Fazekas Mihály verses elbeszélését vitte benne színpadra, meséjét felcifrázta tündéri elemekkel. — Szerették Mátyás Diákját is. Ebben a bohózatában a cinkotai kántorról szóló anekdótát dolgozta fel. — Balog István: Ludas Matyi. Bohózat három felvonásban. Kiadta Bayer József. Budapest, 1898. (Régi Magyar Könyvtár.)

Bárány Boldizsár dunántúli ügyvéd. Katona József bizalmas barátja volt, vele egyidőben dolgozott a pesti magyar színtársulat számára, színmű-átdolgozásait az 1810-es évektől kezdve évtizedekig játszották. — Nyomtatásban megjelent történeti drámája: Árpádi ház. Játékszíni hős rajzolat két szakaszban. Székesfehérvár, 1836. (Meséje Kálmán király korából.)

Berzsenyi Dániel (1776–1836) somogymegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — A kolozsvári drámapályázat kihirdetése után kedve támadt, hogy dolgozzék az erdélyiek számára. Tanácsokat kért Kazinczy Ferenctől és Döbrentei Gábortól, tanulmányozta Kotzebue színdarabjait 1815-ben belefogott Kupa Támadásának megírásába. Hőse Kupa volt, a Szent István király ellen támadó somogyi pogány vezér. Tragédiájából másfél felvonás készült el. A töredék még kísérletnek is kezdetleges. (Hogy milyen sajátságos fogalmai voltak a drámaírásról és a színjátszásról, azt jól megvilágítja egyik irodalmi terve. Mikor szóba került, hogy a pesti Nemzeti Színház számára megnyitó darab kellene, egy színműben időrend szerint szerette volna megismertetni a magyar öltözeteket Attilától kezdve az 1830-as évekig.)

Bolyai Farkas (szül. 1775. február 9. Bolya, Nagyküküllő megye; megh. 1856. november 20. Marosvásárhely) erdélyi kisbirtokos-nemes, marosvásárhelyi református kollégiumi tanár, a M. T. Akadémia tagja. Tanulmányait a nagyenyedi református kollégiumban végezte, matematikai találékonysága és nyelvtehetsége csodálattal töltötte el tanárait. Mikor a teológiai tanfolyam befejezése után barátjával és pártfogójával, Kemény Simon báróval, külföldi tanulmányútra indult, voltaképpen azt sem tudta, mi akar lenni. A festőművészet babérai és a katonai pálya egyaránt vonzották, végre tudományos hajlama győzelmeskedett kalandos tervein. A göttingai egyetemen főkép a mennyiségtani tudományok bilincselték le. Itt kötött barátságot Gausszal. Németország

későbbi nagy matematikusa már ismeretségük kezdetén nagyra becsülte tüneményes elméjü magyar tanulótársát; barátságuk akkor sem szakadt meg, mikor Bolyai Farkas Göttingából visszatért Kolozsvárra. Itthon megnősült, egyideig gazdálkodott, 1804-ben tanszéket nyert a marosvásárhelyi református kollégiumban. Évi javadalmazása négyszáz bankóforint volt természetbeni lakással. Sokat szenvedett. Fia, Bolyai János, az atyjánál is különb matematikai lángelme, durva hálátlansággal bánt vele, első neje megőrült, második felesége nem tudta boldogítani, tanítványai nem értették meg, kortársai nem méltányolták. Örökösen adósság szorongatta, hiába iparkodott könnyíteni helyzetén. Gazdálkodott, borral kereskedett, járóműveket szerkesztett, kemencéket rakott, de mellékfoglalkozásai keveset jövedelmeztek. Egyhangú és mégis zaklatott életét alig derítette föl a megelégedés egy-egy derüs sugara. Megérte fia sikereit és katasztrófáját, megérte a szabadságharc leverését. Közel ötven esztendeig tartó tanári szolgálat után 1851 őszén kérte nyugdíjazását. Nyolcvanegy éves korában halt meg. Első házasságából származó utódai, Bolyai János leszármazottjai, nagyon elszegényedtek; második házasságából való unokája, Bolyai Gáspár székelyudvarhelyi gazdálkodó, 1932-ben halt meg. — Hogy a nagy tudós, pályájának első felében, drámákat írt, ebben része volt annak az ezer forintos drámai jutalomnak, melyet Döbrentei Gábor indítványára adtak össze az erdélyi mágnások. Bolyai Farkas három színdarabbal pályázott az Erdélyi Múzeum 1814. évi 1. füzetében hirdetett jutalomtételre. (Pausanias, Mohamed, Kemény Simon.) Az 1818. évi 10. füzetben megjelent bírálat szerint a névtelen pályázó tiszteletreméltó szívü, nemes gondolkodású, tiszta érzésü ember; poétai nyelve legjobb az összes pályázók között, csak kár, hogy néhol felette buja növésü. «Karaktere ezen munkáknak: a bennek lévő váratlan gondolatok nagysága, szelíd meleg érzés, merészséggel elegyült olvadó képzelés. A gondolatok nagyságára nézve nem ismer az ítélő jobb munkát drámai literatúránkban, mint ezek és Kisfaludy Hunyadi Jánosát.» Kár, hogy a szerző drámai művészetének hiányai is vannak. A szerző «nem gondolkodott a drámai bog megkötéséről, mely az olvasó figyelmét nyughatlan vágyásba ragadná, annál fogva nincs a bognak közepe, nincs feloldása s így munkája mindenütt csak sima. Nem váltják fel egymást sebesen a várakozást, megelége-

dést vagy fájdalmat okozó tettek, e helyett személyei majd mindenütt hosszasan dialogizálnak. A mi vélekedésünk szerint tehát ezen játékok füzetlen orientál gyöngyök». A jutalmat Tokody János szomorújátéka nyerte meg, de másodsorban mindjárt Bolyai Farkas szomorújátékait dicsérték a bírálók. — A nagy matematikus még a pályázat eldöntése előtt közrebocsátotta szomorújátékait: Öt szomorújáték. Írta egy hazafi. Szeben, 1817. (Tartalma: 1. Pausanias vagy a nagyravágyás áldozata. 2. Mohamed vagy a dicsőség győzedelme a szerelmen. 3. Kemény Simon vagy a hazaszeretet áldozata. 4. A virtus győzedelme a szerelmen. 5. A szerelem győzedelme a virtuson.) — A következő évben jelent meg érzékenyjátéka: Párisi per. Marosvásárhely, 1818. (A francia földön játszó társadalmi színműben rémes jelenetek sorakoznak egymás mellé.) — Ugyanekkor adta ki fordításait Pope, Milton, Thomson, Gray és Schiller munkáiból: Pope próbatétele az emberről. Marosvásárhely, 1818. — Ezután hosszú szünet következett költői működésében, de élete végén még egyszer megszólalt, 1852-ben magyar, német és latin verseket írt I. Ferenc József osztrák császár tiszteletére: Az ősz lantos hattyúdalai három nyelven. Szívhangok üdvözletül Ferenc József ő császári királyi apostoli felségének. Marosvásárhely, 1852. (Mikor a császár meglátogatta a református kollégiumot, az iskola nevében ő üdvözölte az uralkodót.) — Iréne-drámáját Heinrich Gusztáv adta ki újból: Bolyai Farkas: II. Mohamed. Budapest, 1899. (Régi Magyar Könyvtár.) — Bolyai Farkas mint matematikus a Tentamennel szerzett dicsőséget a magyar névnek: Tentamen juventutem studiosam in elementa matheseos purae, elementaris ac sublimioris, methodo intuitiva, evidentiaque huic propria introducendi. Cum appendice triplici. Két kötet. Marosvásárhely, 1832–1833. (Ehhez a latinnyelvű munkához csatolva jelent meg Bolyai János világhírű Appendixe. Magyarország Bolyai Farkasban és Bolyai Jánosban legnagyobb matematikusait tiszteli. Az idősebbik Bolyai munkája matematikai irodalmunk gyöngye, az ifjabbik Bolyai Appendixe egyenesen remekmű, a magyar tudományosság örök büszkesége.) — A Tentamen második kiadását a M. T. Akadémia megbízásából König Gyula, Réthy Mór, Kürschák József és Tötössy Béla rendezték sajtó alá: Wolfgangi Bolyai de Bolya Tentamen. Két kötet. Budapest, 1897–1904. (Bolyai János Appendixe a II. kötetben.) —

A két nagy tudós matematikai eredményeinek külföldi ismertetése körül különösen Schmidt Ferenc budapesti építész és Stäckel Pál heidelbergi egyetemi tanár szerzett nagy érdemeket. Kettőjük műve: Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése. Budapest, 1899. (Ez is, mint az előbbi kiadás, a M. T. Akadémia megbízásából.) — Stäckel Pál: Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. Magyarra fordította Rados Ignác. Két kötet. Budapest, 1914. (A két Bolyai életrajzán kívül szemelvények műveikből.)

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) debreceni író. — Szinműveiről: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Döme Károly (szül. 1768. január 26. Komárom; megh. 1845. május 22. Pozsony) komárommegyei plébános, pozsonyi kanonok. a M. T. Akadémia tagja. Pozsonyi papnövendék korában nagy tisztelője volt Kazinczy Ferencnek, később visszahúzódott mesterétől. Mint író Metastasio népszerűsítésével szerzett érdemeket. Metastasiót erkölcsös irányáért és költői stílusáért nagyon szerették a régiek; a magyar írók közül több fordítója akadt. (Illei János, Gánóczy Antal, Rudnyánszky Karolin, Egerváry Ignác, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály.) Döme Károly az ünnepelt írónak tizenkét színjátékát fordította le olasz eredetiből. E színműveket a műkedvelők és a vándorszintársulatok szívesen játszották; a fordító magyarsága tiszta volt, mondatszövése világos, előadása könnyen folyó; igaz, hogy az eredeti szöveg báját hiába keressük a verses részletekkel tarkított fordítás prózájában. — Metastasiusnak egynehány játékdarabjai. Komárom, 1802. (Baróti Szabó Dávidnak Döme Károlyhoz intézett költeményével. Az agg költő virti magányában közeli szomszédja volt az izsai plébánosnak.) — Ismét egy-két játék Metastasiusból. Pozsony, 1815. (A fordítónak Baróti Szabó Dávidhoz és Virág Benedekhez intézett költői leveleivel.)

Fáy András (1786–1864) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Szinműveiről: az életét és és munkáit tárgyaló fejezetben.

Fogarasi Nagy Pál erdélyi ügyvéd. Alapos elméleti készültséggel fogott a szinműíráshoz, de a gyakorlatban gyönge drámaírónak bizonyult. A végzetdráma művelője. Hőseit elháríthatatlan felsőbb akarat kényszeríti tragikus helyzetekbe, a sors hatalma elől nem

tudnak menekülni, a fátum lecsap a boldogtalan emberekre. — A véres örökség. Szomorújáték két felvonásban. Marosvásárhely, 1827. (Középkori lovagtörténet: a kitett gyermek nem ismeri előkelő szüleit; később mint lovag megöli atyját s nőül veszi anyját.) — A mágnes álomjáró. Szomorújáték három felvonásban. Marosvásárhely, 1829. (Irodalmi becsvágyú rémdráma. A vidéki színtársulatok sikeresen játszották.)

Gombos Imre (szül. 1791. július 6. Sajólád, Borsod megye; megh. 1840. január 12. Bécs) földbirtokos-nemesúr, előkelő királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia tagja. Amilyen gyorsan emelkedett hivatalnoki pályáján, olyan arányban távolodott el ifjúkori eszményképétől, a szépirodalomtól. A pesti magyar színészek az 1810-es években több drámai fordítását játszották. — Tragédiája: Az esküvés. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1817. (Új kiadását Gyulai Pál 1881-ben bocsátotta közre az Olcsó Könyvtár füzetei során. A darabot ebben az évben a budapesti Nemzeti Színház föleleveníttette. A felújításnak nem volt sikere; a mai ízlés az egykor sokat tapsolt tragédiát már nem tudja élvezni.)

Gorove László (szül. 1780. június 2. Szamosújvár, Szolnok-Doboka megye; megh. 1839. március 11. Pest) erdélyi nemesúr, temesmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Tudományos pályamunkák jutalmazására ő alapította az akadémiai Gorove-díjat. A Tudományos Gyüjteményben több történeti és földrajzi vonatkozású értekezése jelent meg. — Drámai munkái közül említést érdemel: Az érdemes kalmár. Hazai történeten épült eredeti darab öt felvonásban. Buda, 1807. (Iránydráma. A szerző szembeszáll a kereskedőket lenéző úri felfogással. Kár a kereskedelmet lenézni és gyülölni. «A kereskedés az a kútfő, melyből számtalan jók szivárognak mind különösen kirekire, mind közönségesen az emberiségre.»)

Kazinczy Ferenc (1759–1831) zemplénmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. — Színműfordításairól: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Kisfaludy Károly (1788–1830), az Auróra szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Színműveiről: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Kisfaludy Sándor (1772–1844) zalamegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Színműveiről: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Kölcsey Ferenc (1790–1838) szatmármegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: az életét és munkáit tárgyaló részben. — Drámai töredékében, a Perényiekben (1826), egy történeti szomorújáték első jeleneteit írta meg. Jambusai gördülékenyek, mondatai csiszoltak, de hősei kissé vontatottan deklamálnak. Lőrinc deák el akarja csábítani urának, a török fogságban sínylődő Perényi Gábornak feleségét, de Perényiné hű marad urához. — A költő maga sem bízott drámairói hivatottságában. «A szomorújáték? Hogyan jöhetsz azon gondolatra, velem valami olyant próbáltatni? Én nagyon lírikus vagyok s Muzsám nem elégg é találós.» (Levele Döbrentei Gáborhoz: Álmosd, 1814.)

Névtelen szerző: Bánk Bán. Kéziratban maradt tragédia 1815–1819 tájáról. Tárgya miatt érdemel említést. Egy időben három Bánk-dráma készült: Katona Józsefé, Kisfaludy Sándoré és az ismeretlen dunántúli szerzőé. Az ismeretlen szerző jambusos szomorújátékát erős nemzeti érzés hatja át. — Szövegét Kömives Kolos kutatta fel és tette közzé: Bánk Bán, három felvonásos tragédia a XIX. század elejéről. Szombathelyi premontrei gimnázium értesítője. 1929. (A szomorújáték valószínűleg Horváth József szombathelyi katolikus kispap, később kaposvári gimnáziumi igazgató, munkája.)

Petrichevich Horváth Dániel (megh. 1842. január 25. Nagyszeben) erdélyi földbirtokos, nyugalmazott császári királyi őrnagy, Petrichevich Horváth Lázár édesatyja. A magyar színészet sokat köszönhet buzgalmának és áldozatkészségének. A kolozsvári nemzeti színház felavatásakor, 1821 március 11-én, ő maga szavalta el verses prológusát az egybegyűlt közönség előtt, utána a színészek az ő fordításában játszották el megnyitó darabul Körner Zrínyijét. — Ez a fordítás már két évvel azelőtt megjelent nyomtatásban: Zrínyi. Vitézi szomorújáték öt felvonásban. Kolozsvár, 1819. (Prózai átültetés. Az erdélyiek nemcsak helyi hazafiságból mellőzték Szemere Pál verses fordítását, hanem azért is, mert a közönségnek jobban tetszett a könnyebben érthető prózai szöveg, mint a színészek verses deklamálása.) — A nyugalmazott főstrázsamesternek még számos színműfordítása forgott a vándorszínészek kezén, de nyomtatásban csak Grillparzer-átültetése jelent meg: Az ősanya. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1824.

Rosty Zsigmond (szül. 1811. február 2. Székesfehérvár; megh.

1875. október 20. Székesfehérvár) ügyvéd, földbirtokos, Fehér vármegye tisztviselője. — Katica vagy a budetini falüreg. Történeten épült hősdráma. Pest, 1832. (A budetini monda érzelmes feldolgozása négy felvonásban. Témája miatt érdemes a megemlítésre.)

Sebestyén Gábor (szül. 1794. február 14. Debrecen; megh. 1864. április 4. Pest) ügyvéd, Veszprém vármegye ügyésze, majd országgyűlési követe. Nagy tudományáról messze földön híres volt, elmés anekdótáiért magyar Demokritosznak nevezték. Lelkes hazafisággal gyüjtötte a magyar nótákat s 1823-tól kezdve tizenöt füzetben bocsátotta közre, más-más főrangú dámának ajánlva, Bihari, Csermák, Lavotta, Ruzitska, Rózsavölgyi zeneműveit. — Eredeti víg és érzékeny játékai. Pest, 1822. (Két tréfás szindarab: Asszonyi praktika és Kaczki Pál.) — Toldy Ferenc azt írja róla, hogy Kotzebue tanítványa, az indokolást és jellemzést valóságos cinizmussal kezeli, de van benne találékonyság, bonyolító ügyesség, nyers komikai ér. (A magyar nemzeti irodalom története. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Bayer József javára írja, hogy inkább akart középszerű eredeti, mint elsőrangú fordító lenni; de megrójja azért, hogy kedveli a kotzebuei sikamlós helyzeteket s bonyodalmai hihetetlenségeken alapulnak. (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.)

Szemere Pál (1785–1861) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Körner-fordításáról Toldy Ferenc a következőket írja: «A színi fordítványok közül irodalomtörténeti jelentősége az egy Körner Zrínyijének volt Szemerétől. (1818.) Első jambusos darabunk ez, mely a nagy közönséggel azon nemes komolyságot és méltóságos zengést éreztette, melyre a magyar tragédiai dikció képes». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — A nevezetes fordítás első kiadása az Élet És Literatúra 1826. évi kötetében. (Újból az Olcsó Könyvtárban: Körner Tivadar: Zrínyi. Szomorújáték. Ford. Szemere Pál. Budapest, 1879.) — Az új drámai versforma meghonosítása szerencsés kezdeményezése volt. «Kazinczy nevéhez fűződik annak a versformának átplántálása, mely újabb költészetünkben legerősebb versenytársa lett a rímes formának: az úgynevezett blank versé, azaz az ötös és hatodfeles rímtelen jambusé, melyet szintén a németektől vett át, ahol e formának a drámában

való győzelmét a XVIII. század közepén Lessing döntötte el. Kazinczy Young Éjtszakái fordításában használta először, 1790 körül; a drámában Szemere Pál szerzett neki polgárjogot a Körner-féle Zrínyi fordításában, diadalra pedig Vörösmarty drámái juttatták.» Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921.)

Szentmiklóssy Alajos (1793–1849) nógrádmegyei földbirtokos. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Szomorújátéka: Hunyadi László. Pest, 1820. (Kezdő drámaíró műve, de azért nem olyan tucatmunka, mint amilyenekkel ebben a korban sűrűn találkozunk.)

Szenvey József (1800–1857) hírlapíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Színműírói működésére nézve Toldy Ferenc megjegyzi, hogy tizenegy színjátékot írt, azonkívül Schiller hét tragédiáját fordította, de «mindezek, némely Schiller-féléken kívül, kéziratban maradván, drámai költészetünk előbbrevitelére nem hatottak». (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.)

Tokody János (megh. 1839. augusztus 13. Debrecen) előkelő származású földbirtokos-nemesúr, biharmegyei szolgabíró, utóbb a debreceni kerület tartományi biztosa. Az Erdélyi Múzeum drámapályázatán az ő pályaművét találták legjobbnak, de a pályadíjat neki sem adták ki. Tragédiája, a Pártosság Tüze, Ziegler német színműíró nyomán készült. A jeligés levél felbontása után a Döbrentei Gábor irányítása alatt álló bíráló bizottság 1817-ben azt írta a szerzőnek, hogy dolgozza át színdarabját, Tokody János azonban nem válaszolt a levélre. — Néhány alkalmi költeménye nyomtatásban is megjelent, így: Kazinczy Ferenc halotti emléke. Debrecen, 1831.

Töltényi Szaniszló (1795–1852) orvos. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Kéziratban maradt történeti szomorújátékai közül a vidéki színtársulatok többet előadtak.

Ungvárnémeti Tóth László (1788–1820) pesti egyetemi hallgató. — Görög tárgyú drámájáról: a költészet fejlődését tárgyaló részben.

Vándza Mihály színész és festő. — Túlzó nyelvújításával vonta magára a figyelmet. Színműátdolgozásait a régi színtársulatok gyakran játszották, eredeti darabjai közül egyet nyomtatásban is közrebocsátott: Zöld Marci vagy az útonálló haramia. Nagyvárad, 1817. (Az erkölcsök javítását célzó érzékenyjáték a betyár-romantika egyik korai terméke,

későbbi népszínműveink úttörő darabja. Népdal ugyan még nincsen benne, helyét érzelmes és tréfás műdalok pótolják. Jelenetei és párbeszédei elég kezdetlegesek, az igazi magyar levegő hiányzik a zenés játékból, de külsőségeiben megvan a népiesség. Az urak és parasztok úgy vegyülnek benne, mint Szigligeti Ede népszínműveiben.)

Vörösmarty Mihály (1800–1855), a Tudományos Gyüjtemény szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Színműveiről: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. 3. kiad. Pest, 1872. — Dengi János: Döme Károly. Debrecen, 1880. — Gyulai Pál: id. Gombos-kiadás. Budapest, 1881. — Szily Kálmán: Adatok Bolyai Farkas életrajzához. Budapest, 1884. — Brassai Sámuel: Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett. Az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai. Kolozsvár, 1886. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. 6. kiad. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Koncz József: A marosvásárhelyi ref. kollégium története. Marosvásárhely, 1896. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Bedőházi János: A két Bolyai. Marosvásárhely, 1897. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. — Matyó Sándor: Bolyai Farkas mint drámaíró. Salgótarján, 1898. — Heinrich Gusztáv: id. Bolyai-kiadás. Budapest, 1899. — Péterffy Béla: A Hunyadiak a magyar drámairodalomban. Temesvári áll. reáliskola értesítője. 1903. — Novy Ferenc: A végzet szerepe tragédiáinkban. Budapest, 1904. — Karenovics József: Zrínyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. — Badics Ferenc: Kisfaludy Károly iskolája. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Pallós István: Bolyai Farkas a Párisi Per című érzékenyjátéka. Tordai áll. gimnázium értesítője. 1909. — Sziklay Ferenc: Gombos Imre Polyxenája. Erdélyi Múzeum. 1910. évf. — Bayer József: Gombos Imre Esküvésének színpadi átdolgozása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Nicolini Eugenia:

Az érzelmes tündérjáték. Raimund hatása a magyar drámairodalomra. Budapest, 1912. — Danielisz Sándor: A felismerés motívuma a magyar romantikus drámairodalomban. Sümeg, 1913. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917. — Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága. Budapest, 1923. — Makkai Sándor: A két Bolyai tragikuma. Napkelet. 1925. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Vasshegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. Budapest, 1927. — Kömíves Kolos: Bánk Bán, három felvonásos tragédia a XIX. század elejéről. Szombathelyi premontrei gimnázium értesítője. 1929. — Gálos Rezső: Egy ismeretlen Bánk Bán-dráma. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Dömötör Sándor: A betyárromantika. Ethnographia. 1930. évf. — Pukánszkyné Kádár Jolán: A magyar népszínmű bécsi gyökerei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk Bán. Erdélyi Múzeum. 1931. évf. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931. — Berzeviczy Albert és Kürschák József: Bolyai Farkas Tentamenje és Bolyai János Appendixe. Budapest, 1932.

VISSZAPILLANTÁS.

A magyar irodalom a XIX. század első harmadában.

A magyarországi latin irodalom a XIX. század első harmadában.

A magyarországi német irodalom a XIX. század első harmadában.

A magyarországi tót, szerb és román irodalom a XIX. század első harmadában.

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

Napoleon és Metternich: ez a két félelmes egyéniség áll szimbolumként ennek a korszaknak gondolatvilága fölött; a francia császár másfél évtizeden keresztül rettegteti az országot, az osztrák kancellár évtizedeken át rákényszeríti akaratát a nemzetre. Az irodalom is megérzi az idők nehéz járását, de nem törődik a napi élet gondjaival, kiemelkedik a hadi élet országokat rengető gyászából és a vármegyei politika kicsi világából.

Mereven konzervatív szellemű a tudomány, csak itt-ott merészel szabadelvű szellemben nyilatkozni a szépirodalom. Nem egyedül a cenzúra okozza ezt a reakciót. A francia forradalom vérontásaitól megrettennek a legbátrabb lelkek is, a politikai irányzatosságot kivetik irodalmi működésükből, egy politikájuk van: a magyar nyelv és magyar hazafiság.

Az első igazi magyar klasszikusok ebben a korszakban lépnek fel. Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Katona József, Kisfaludy Károly s különösen Vörösmarty Mihály halhatatlan nevek irodalmunk történetében. Nyelv és stílus, forma és tartalom, vers és próza eddig ismeretlen szépséggel bontakozik ki munkáik során. Az utánuk

következő költők az ő lírájukból, epikájukból és drámai alkotásaikból tanulnak: a nagyok és a kicsinyek egyaránt. Amint nincs ugrás a természetben, nincs az irodalomban sem. Ezek a feledhetetlen emlékű irodalmi vezérek nemcsak kortársaik olvasóközönyét törték meg, hanem igazi remekművekkel is gazdagították nemzetük irodalmát.

A Magyar Tudományos Akadémia munkássága és Széchenyi István reformtörekvései már derekasan megmunkált talajba eresztették gyökerüket az 1830-as évek kezdetén. Az irodalom iránt érdeklődő közönség száma ugyan csak lassan gyarapodik, a hírlapokat és folyóiratokat sem olvassák elegen, de néhány könyv már országos feltűnést kelt, az írói társaságokon kívül is kezdenek irodalmi kérdésekkel foglalkozni. Az irodalmi érdeklődésnek a színészet az egyik legjobb útegyengetője. A színészet már eltalálja a közönség hangját, a napi sajtó még nem, de azért néhány szerencsés hírlapi cikk és folyóiratközlemény több szolgálatot tesz a köznevelésnek, mint akár az iskola, akár a politikai élet. Az egyházi szószéket nem említjük, ez még ebben a korban is a leghatalmasabb és a legtöbb helyen az egyetlen lelki formáló erő, de iránya szorosan erkölcsi, kapcsolatai ritkán irodalmiak.

A zsidóság a XIX. század első harmadában még teljesen elkülönített életet él, nem tartozik bele a nemzeti közösségbe. Csak a tiszta magyar vidékeken élő házalók és kocsmárosok tudnak jól-rosszul magyarul, a többi zsidó németül társalog vagy a jiddis zsargont használja. Tanult embereik — a rabbik és az orvosok — német, latin vagy héber nyelven írnak. Az első magyarnyelvű nyomtatott szöveg zsidó író tollából Oesterreicher József Manes balatonfüredi orvos gyógyászati füzete: Az általam újonnan találtatott természeti

magyar csudálatos sóval való hasznos élésről orvosi tapasztalások. Hely nélkül, 1801. — Ezt követte Krakauer Salamon rabbi német zsinagógai beszédének magyar fordítása: Prédikáció, mely tartatott újonnan épült templomunk felszenteltetésének alkalmatosságával Nagykörösön. Pest, 1818. — Újabb szünet után már szépirodalmi termék is jelentkezik Hőnig Ignác pesti orvostanhallgató tollából: Örömdal méltóságos székhelyi Mailáth György úrnak fényes neve ünnepe alkalmával. Pest, 1829. — Hat évvel később ugyancsak Hőnig Ignáctól: Rövid vázlata a kövérségnek. Orvosi értekezés, melyet az orvosdoktori koszorú megnyerése végett készített. Pest, 1835.

Magyar nyelven ezek az első zsidó írók. — A három úttörő közül csak Oesterreicher József Manesről (szül. 1756. Óbuda; megh. 1831. Bécs) tudunk érdekesebb dolgokat. Abban az időben született, mikor a zsidóság elől még a középiskolát is elzárták. Mivel nem akart sem házaló, sem kocsmáros lenni, szülei beleegyeztek, hogy Óbudáról külföldre megy s a jesivák látogatása helyett keresztény iskolákban tanul. Idegenben szerzett orvosi oklevelét II. József honosíttatta: a császár megparancsolta a budai egyetemnek, hogy a kitűnő készültségű fiatal embert engedje doktori szigorlatra. (1781.) Ő volt az első zsidó Magyarországon, aki egyetemi diplomát nyert. Mint kórházi orvos Óbudán működött, innen Zalába vitték megyei főorvosnak, rövid idő mulva császári rendelettel kinevezték balatonfüredi főorvossá. (1785.) Tizenhét évig élt a bencések birtokán, mozgékonyságával sokat tett a fürdőhely felvirágoztatására, utóbb összeütközése támadt a szerzetesrenddel. 1802-ben Bécsbe költözött, itt folytatta orvosi gyakorlatát. Tudományát megbecsülték, gyógyászati találmányaiért királyi kitüntetésben részesült: I. Ferenc császár arany dohányszelencével ajándékozta meg, kamarai főorvossá nevezte ki, polgári aranyérmet adományozott számára. Oesterreicher hálásan fogadta az uralkodó figyelmét s alattvalói hűségének jeléül többezer forintos alapítványt tett arra a célra, hogy a Balatonfüreden üdülő beteg katonák nehéz anyagi helyzetén segítsen. — Hőnig Ignác azért érdemel külön kiemelést, mert ő az első zsidó költő irodalmunkban. Felvidéki ember volt, orvosi oklevelét a pesti egyetemen szerezte meg, az 1840-es években Zólyom vármegye főorvosa volt. Alkalmi verse után jó ideig nem jelentkezett magyarul író zsidó belletrista.

Irodalom. — Az I. kötet 14—22. lapjain felsorolt irodalomtörténeti könyvek. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest, 1922. — Ujvári Péter: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYARORSZÁGI LATIN IRODALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

A XIX. SZÁZAD első harmadában még mindig élt és virágzott a latinnyelvű tudomány. A nemzet a német nyelvvel szemben barátjának tekintette a latint, az iskolákban deákul folyt a tanítás, a gimnáziumokból és főiskolákból kikerült ifjak jól beszéltek és fogalmaztak latinul, csak éppen anyanyelvüket hanyagolták el.

Az 1825. évi országgyűlés óta fordulat áll be a magyar nyelv megbecsülésének dolgában. A hazafias nemesség a latint a nemzeti kibontakozás ellenségeként kezdi szemlélni, sajnálkoznak a gépies deák tanulás áldozatán: a szűklátókörű ifjúságon, látják a magyar nyelv megalázott szerepét. Az 1830. évi országgyűlés kimondja, hogy ezentúl minden újonnan alkalmazott tisztviselőnek magyarul is kell tudnia; az 1832—1836. évi országgyűlés erélyes szavakkal tiltakozik a holt deák nyelvnek — mint «a középkorszülte homályos századok megavult maradványának» — tovább nem viselhető járma ellen. De mit tehetett a hazafias hangulat a császári kormányzat magyar-nyelv-gyűlölő akaratával szemben; hogyan győzhette volna meg a bécsi kancelláriát, a budai helytartótanácsot, a katolikus főpapságot, az idegenszellemű arisztokráciát s a nemesség konzervatív tömegeit?

A latin nyelv uralma szorosan egybefüggött a magyar nyelv rabszolgaságával és a nemzeti eszmények kicsinylésével. Széchenyi István a hazáját szerető világjáró felvilágosodott nézeteinek adott kifejezést, mikor *Hunnia*jában (1835) feljajdult a deákos elfogultság ellen s az iskolák alacsony színvonaláért, az országos műveletlenségért, a nemesség és parasztság egymástól való lelki elszakadásáért a latin nyelvet tette felelőssé. A latin beszéd — úgymond — rideg választófal az úri osztály és a nép között, a nemzet lelke az idegen nyelv miatt nem tud egységbe forrni, ez a holt zsarnok megöli az élni akaró kultúrát. A boldogtalan latin nyelv mérgezte meg az ifjú keblekben a hazainak minden szeretetét; ez az embertelen bilincs tartotta vissza a magyart nemzeti eredetiségének és anyanyelvének fejlesztésétől. «És ezen boldogtalan holt vámpírként még most is szívja nemzetünk hátramaradt életét s halálos lehelete által még most is gyászba borítja az erőlködő nemzetiségnek itt-ott gyéren s halványul fejledező virágit.»

A magyarnyelvű szépirodalom gyors kibontakozásával párhuzamosan a magyarnyelvű tudományosság is jelentékenyen fejlődött, de számos tudományos vezérmű még mindig latinul jelent meg. Különösen a hittudósok, nyelvészek és történetírók használták szívesen a latin nyelvet.

A nyelvtudományi mozgalmak terén elődei és kortársai sorából magasan kiemelkedett Révai Miklós. Ő volt az első, aki az európai nyelvtudósok közül a nyelvi jelenségek magyarázatában nagy tökéletességgel alkalmazta a

történeti módszert s ezzel az újításával megelőzte a nagy német nyelvészt, Grimm Jakabot. Munkássága az egyetemes nyelvtudomány fejlődésének egyik láncszeme. Ha nyelvtörténeti felfogása nem egyezik is teljesen a mai kor nyelvtörténeti nézeteivel, módszere újabb fokozatot, igazi haladást jelentett. A fényes eredmények egész sorozatával bizonyította, milyen nélkülözhetetlen segédeszköze a nyelvtörténet minden nyelvtudományi kutatásnak. A Halotti Beszéd magyarázatával és tudományos magyar nyelvtanával kétségtelenül kivívta az elsőséget tudománya terén. (*Antiquitates literaturae Hungaricae,* 1803; *Elaboratior grammatica Hungarica,* 1806.) A nyelvhasonlításban nem volt olyan erős, mint a nyelvtörténetben. Mivel a finnugor nyelvek rokonsági viszonyairól ennek a kornak még zavaros fogalmai voltak, Révai Miklós összehasonlításaiban is igen sokszor gyönge a tudományos megalapozás. Sűrűn hivatkozott a zsidó-magyar nyelvrokonságra. A nép élő nyelve főként a régies alakok megőrzése miatt érdekelte, de minden tájszólásnál, a nép ajkán élő magyar beszéd minden vallomásánál többre becsülte a régi magyar nyelvemlékek tanulságait. Éppen ezen a ponton ütközött össze Verseghy Ferenccel. Éleseszű tudóstársa mélyen belelátott a magyar nyelv szellemébe, gyönyörködött a nép romlatlan nyelvének finomságaiban; a nyelvhelyesség kérdéseiben az élő nyelvet tartotta a legmegbízhatóbb kalauznak s kitartóan küzdött azok ellen, akik a tájszólásokat romlott magyar beszédnek nézték. Kitűnő nyelvérzéke a legnehezebb kérdések között is biztonsággal vezette, de tekintélyesebb kortársai

nem ismerték el fejtegetéseinek igazságát. *(Epitome institutionum grammaticarum linguae Hungaricae,* 1816.)

Az esztétikában gondosan kidolgozott kézikönyvet bocsátott közre Schedius Lajos. Előtte már Szerdahelyi György is fölkeltette az érdeklődést egyes esztétikai problémák iránt, de Schedius Lajos nem kapcsolódott bele elődének gondolatkörébe, hanem új úton indult meg. Elsősorban Schellinget követte s az ifjabb német esztétikusok nyomán összegezte a tetszetősebb külföldi tanításokat. *(Principia philocaliae,* 1828.) Bouterwek Frigyes göttingai egyetemi tanár tanítványa volt Greguss Mihály. Esztétikája a kor tudományos színvonalán álló értékes összefoglalás. *(Compendium aestheticae,* 1826.)

A latin költészetnek — amint Kézy Mózes és Takács Bernát pályája mutatja — még mindig akadtak művelői, a történettudósok közül is többen latinul bocsátották közre tanulmányaik eredményét.

A mai napig legterjedelmesebb középkori oklevéltárat Fejér György adta ki negyvenkét kötetes *Codex diplomaticus*ában. A hatalmas forrásmű a saját költségén jelent meg, a nyomtatás költségeinek kifizetésében senki sem támogatta, előfizetői lassankint elfogytak, utolsó kötetét már csak nyolcvanheten vették meg. Oklevéltára a középkori magyar történelemnek nélkülözhetetlen forrásműve.

Neves történetnyomozó volt Szirmay Antal is, de munkásságának nem históriai műveiben, hanem sokkal inkább anekdótagyüjteményében van a jelentősége. *(Hungaria in parabolis,* 1804.) Latin nyelven magyarázta benne

nemzete szokásait, közmondásait, példabeszédeit; magyar humor és népies szellem áradt könyvéből; lapjain megelevenedett az akkori vidám nemesi társalgás.

A nemzetgazdaság tudományának Berzeviczy Gergely az első hazai klasszikusa. Magyarország iparáról és kereskedelméről s a magyarországi parasztok helyzetéről szóló munkái a maguk nemében úttörő alkotások; a szerző valóságos előfutára gróf Széchenyi Istvánnak. Főkép azt vizsgálta behatóan, vajjon elkerülhetetlenül szükséges-e a jobbágyság fenntartása, föl lehet-e szabadítani a jobbágyokat a földesurak kára nélkül. A jobbágyrendszer ellen irányuló érvelését nem emberbaráti és jogi szempontokra alapozta, mint szabadelvű kortársai, hanem hasznossági elvekre. Szerinte a paraszt minden esztendőben annyi adózással és szolgálattal tartozik földesurának és az államnak, amennyit a maga termeléséből megkeresni képtelen. A kizsákmányolt pária mindenféle munkát elvállal, élete csupa nyomorúság; elforgácsolt munkaereje nem haszon a közösségnek. *(De conditione et indole rusticorum in Hungaria,* 1806.) Abban az időben az ilyen fejtegetés egy volt a hazaárulással. A magyar nemesurak felháborodtak Berzeviczy Gergely állításain; gonosznak mondták, aki hazáját tönkre akarja tenni; tudatlannak nevezték, mivel nem akarja belátni, hogy Magyarországon milyen jó dolga van a köznépnek. Azzal vádolták, hogy honfitársait osztrákokká akarja tenni, pedig Berzeviczy Gergely nem akart egyebet, mint a nemzeti erők kifejtését, az ország vagyonosodását, az avult nemesi intézmények korszerű reformját.

A Magyar Tudományos Akadémia munkásságának megindulása korszakos jelentőségű a hazai tudományosság történetében. A magyarnyelvű tudományos irodalom föllendült, a latin irodalom fejlődésének fonala megszakadt. Még 1830 után is megjelent időnkint egy-egy latin tudományos munka, de ez már haldoklás volt; nemcsak a deákul író szerzők, hanem a deákul olvasó könyvvásárlók száma is egyre jobban gyérült. Az iskolákban a tanítás latin nyelvét az 1840-es évek derekától kezdve a magyar váltotta fel, az önkényuralom idején a német beszédet próbálták rákényszeríteni az ifjúságra, az utóbbi meddő kísérlet volt. Bár a latin még évtizedekig megmaradt vezértantárgynak, a közhasználatból kiszorult. A XIX. század utolsó harmadában a katolikus és protestáns egyházi férfiakon s a nyelvészeti és történeti tanulmányokkal foglalkozó tanárokon kívül már alig olvasott valaki latin könyvet.

Latin írók:

Berzeviczy Gergely (szül. 1763. június 15. Kakaslomnic; megh. 1822. február 23. Kakaslomnic), előkelő szepességi nemescsalád sarja. Iskoláit Késmárkon végezte, húsz éves korában ügyvédi oklevelet szerzett. Göttingai egyetemi évei és külföldi tanulmányútjai erősen hatottak tudományos fejlődésére. Hazatérve elhatározta, hogy felajánlja szolgálatait az államnak. A budai helytartótanácsnál hivatalt vállalt, de a Martinovics-féle összeesküvés után bekövetkező reakció elvette kedvét az állami szolgálattól. Visszavonult szepesmegyei birtokaira; ettől kezdve családjának, gazdaságának és evangélikus hitfelekezetének élt. Csodálatos, mennyire ki tudott emelkedni a megyei élet szűk látó köréből. Államtudományi és közgazdasági ismereteinek mélysége szokatlan abban a korban. — De commercio et industria Hungariae. Lőcse, 1797. (Magyarország iparáról, kereskedelméről, útvonalairól, vámrendszeréről. Rumy György lefordította németre: Weimar, 1802.) —

De conditione et indole rusticorum in Hungaria. Lőcse, 1806. (A magyarországi parasztok állapotáról.) — Könyveinek és kéziratainak fordítása Gaal Jenő munkájában: Berzeviczy Gergely élete és művei. Budapest, 1902.

Fejér György (szül. 1766. április 23. Keszthely, Zala megye; megh. 1851. július 2. Pest) dunántúli plébános, pesti egyetemi tanár, győri tankerületi főigazgató, 1824-től kezdve a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, prépost-kanonok. Hatvan évre terjedő írói pályáján nagyon sok munkát írt, polihisztor volt, legjobban a teológiát és a történettudományt szerette. Érdes természete a társasági élet simaságával merőben ellenkezett, ezért nem választották meg a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé sem, de a zord külső nemes szívet takart, erről jótékony adakozásai tanuskodnak. A Tudományos Gyüjtemény az ő szerkesztésében indult meg 1817 elején. Munkái: magyar színműátdolgozások, magyar és latin költemények, egyházi szónoklatok, valláserkölcsi elmélkedések, filozófiai fejtegetések, gazdasági munkák, történeti monografiák, forráskiadások. — Mostani és régi nemzeteket, országokat, tudományokat, városokat ismertető lexikon, melyet szerzett Hübner János, jobbított Sperl Ferenc, bővített Fejér György. Öt kötet. Pest, 1816–1817. (A legnépszerűbb történelmi és földrajzi lexikonok egyikének átdolgozása németből. A négyszáz forintos Marczibányi-jutalommal tüntették ki.) — Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Negyvenkét kötet. Buda, 1829–1844. (Még befejezése után félszázaddal is megvolt a könyvforgalmi értéke. Egy teljes példányt, Szinnyei József írói lexikonának adata szerint, 1889-ben ötszázötven forintért adtak el. A sorozathoz Kanuz Nándor esztergomi kanonok évmutatót, Czinár Mór pannonhalmi bencés szerzetes névmutatót és tárgymutatót készített.)

Greguss Mihály (szül. 1793. július 1. Pusztafödémes, Pozsony megye; megh. 1838. szeptember 27. Pozsony), az eperjesi, utóbb a pozsonyi evangélikus liceum tanára, Greguss Ágost és Greguss Gyula atyja. Kitünő magyarérzelmű férfiú volt, az eperjesi és pozsonyi lutheránus tótok között a nemzeti szellem védője. Hazafias érzelmei miatt élete utolsó éveiben a kormány üldözni kezdte. Része volt ebben szabadszellemű bölcseleti és történeti előadásainak is, a bécsi kancellária tanári székéből való elbocsátását követelte, egyházi felsőbbsége

alig tudta megvédeni. Mint általában a felvidéki tanultabb ágostai hitvallású papok és tanárok, magyarul, németül, tótul és latinul egyformán tökéletesen írt. — Compendium aestheticae. Kassa, 1826. (Bouterwek Frigyes német esztétikus tanításai nyomán.) — Greguss Mihály válogatott kisebb munkái. Szarvas, 1852. (A szerző önéletrajzával.)

Kézy Mózes (szül. 1781. november 6. Fehérgyarmat, Szatmár megye; megh. 1831. július 31. Sárospatak), a sárospataki református kollégiumban a matematika és fizika tanára. Kitünő emlékezőtehetségü férfiú volt; annyira ismerte a görög-római klasszikusokat, hogy Homeros, Vergilius és Horatius bármelyik szövegrészét hibátlanul elmondta, ha jelezték a kezdő szavakat. Mint latin költőnek, a református közvélemény szerint, nem volt versenytársa a maga korában. A sárospataki főiskola neveltje volt, a göttingai egyetemen három évet töltött, Párisban is járt. Kazinczy Ferenchez meleg barátság füzte. — De nuptiis Napoleonis Magni et Mariae Ludovicae Austriacae. Sárospatak, 1810. (Óda Napoleon francia császárnak és I. Ferenc osztrák császár leányának menyegzőjére. A zemplénmegyei főispán Bécsben újból kinyomatta a költeményt s eljuttatta a bécsi és a párisi udvarhoz.) — Opuscula poetica. Sárospatak, 1822. (Szétszórt alkalmi versei után egy bővebb gyüjtemény.)

Miller Jakab Ferdinánd (szül. 1749. december 15. Buda; megh. 1823. november 22. Pest), a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója. Filozófiai és jogi tanulmányait Budán, Egerben, Nagyszombatban és Bécsben végezte, a nagyváradi királyi katolikus akadémián a történelem tanára volt, 1803-ban gróf Széchenyi Ferenc kinevezte a Magyar Nemzeti Múzeum könyvgyüjteményének őrévé. Kiváló nyelvtehetség és módszeresen iskolázott történettudós volt; munkáit latinul, olykor német és magyar nyelven írta. Forráskiadványai közül az irodalomtörténetet közelebbről is érdekli Pázmány-levelestára: Epistolae, quae haberi poterant cardinalis archiepiscopi Strigoniensis et Hungariae primatis Petri Pázmány ad pontifices, imperatores, reges, principes, cardinales, aliosque illustres aevi sui viros, datae et vicissim ab illis acceptae. Két kötet. Buda, 1822.

Révai Miklós (1749–1807) kegyesrendi szerzetes, utóbb világi pap. — Mint pesti egyetemi tanár adta ki alapvető munkáit. —

Antiquitates literaturae Hungaricae. I. köt. Pest, 1803. (A Halotti Beszéd fejtegetése. A II. kötetben a Bécsi-kódex foglalt volna helyet, a III. kötetben ennek magyarázata, de a vállalat már az I. kötettel elakadt, mert nem volt, aki a költségeket fedezte volna.) — Elaboratior grammatica Hungarica. Két kötet. Pest, 1806. (A III. kötet, mely a szóképzésről és mondattanról szóló részeket foglalta magába, kéziratban maradt s csak 1908-ban jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia költségén. Ezt a kötetet Simonyi Zsigmond rendezte sajtó alá.)

Schedius Lajos (szül. 1768. december 20. Győr; megh. 1847. november 12. Pest), az esztétika tanára a pesti egyetemen. A dunántúli származású evangélikus tudós hitfeleinek pozsonyi és soproni liceumaiban végezte tanulmányait, több éven keresztül a göttingai egyetem hallgatója volt, huszonnégy éves korában a pesti egyetem tanárává nevezték ki. (1792.) Németül és latinul egyforma biztossággal írt, magyarul ritkábban szólalt meg, munkásságát azonban lelkes hazafias érzés jellemezte. Szeretetreméltó egyénisége, nagy tudása, lelkes előadásai tiszteltté tették nevét az országban. Folyóirata, a Zeitschrift Von Und Für Ungarn (1802—1804), a külföld figyelmét is felébresztette Magyarország iránt. Magyarszellemű német közlönyében a magyarok iránt táplált téves előítéleteket sikerrel oszlatta szét. Tagja lett több külföldi tudós társaságnak, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta (1831), a Kisfaludy-Társaság is tagjai közé sorozta. (1841.) Ötven éves tanári jubileumát nagy bensőséggel ünnepelték. (1842.) Az evangélikus iskolaügy fejlesztése terén kiváló érdemeket szerzett, a pesti ágostai hitvallású gimnázium felállítása jórészt az ő buzgalmának köszönhető. Királyi kitüntetésekben részesült, több vármegye megválasztotta táblabirájának. Hetvenkilenc éves korában halt meg. A Magyar Tudományos Akadémiában Toldy Ferenc tartott fölötte emlékbeszédet. (1848.) — Az érdemes emlékű férfiú attól kezdve, hogy Kármán József oldalán résztvett az Uránia megalapításában, mindvégig készséggel támogatta a magyar irodalmi törekvéseket, sok neves emberrel állt bizalmas barátságban, levelezett Kazinczy Ferenccel és Révai Miklóssal. Tudományos érdeklődése sokoldalú volt, számos német költeményt írt, alkalmi beszédeket mondott. — Principia philocaliae seu doctrina pulchri. Pest, 1828. (Eszté-

tikai kézikönyv. Herder, Heyne, Schelling, Winckelmann és más kiváló gondolkodók eszméit helyes ítélettel foglalja rendszerbe.)

Szirmay Antal (szül. 1747. január 20. Eperjes; megh. 1812 szeptember 19. Szinyér, Zemplén megye) földbirtokos, zemplénmegyei főjegyző, országgyülési követ, az eperjesi királyi tábla bírája. Mint vallásos dolgokban szabadon gondolkodó katolikust 1797-ben hivatalától elmozdították; a király csak évek mulva bocsátott meg neki. Birtokaira visszavonulva történeti tanulmányokkal foglalkozott. Kazinczy Ferencet korán barátságába fogadta, csak azt nem szerette «nagy jó ura-öccsében», hogy képzelt dolgokat ir és nem valóságokat azaz a nőknek és ifjaknak való szépirodalmat müveli, nem pedig a tudományt. A regényirás, irta fiatal barátjához, csak a külföldi irók eszének viszketegsége; elég baja a magyarnak, hogy mindenkor meséket szeretett irkálni; gyógyitsuk ki szegény nemzetünket ebből a betegségéből. Elve ellenére is ő maga szintén szerette és buzgón jegyezgette a talpraesett rövid történeteket és tetszetősebb népdalokat. — Hungaria in parabolis sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum. Buda, 1804. (A táblabiró-világ anekdóta-kincsének gyüjteménye. A könyv hamar elkelt, 1805-ben másodszor is kinyomtatták Budán. Mivel a cenzor az ítélete alá kerülő kéziratos példányt alaposan megfésülte, a kutatónak tanácsos a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött teljes kéziratot is felhasználnia. — Historia conspirationis Martinovicsianae. Kézirat. (Magyar forditása: A magyar jakobinusok története. Jegyzetekkel ellátta Kazinczy Ferenc. Kiadta Abafi Lajos. Budapest, 1889.) — Népdalok és egyéb versek gyüjteménye. Irodalomtörténeti Közlemények. 1902. évf. (Népköltési kéziratának első kiadása.)

Takács Bernát (szül. 1796. június 24. Esztergom; megh. 1859. november 7. Pannonhalma) bencés szerzetes. Rendjének gimnáziumaiban tanitott, 1846-tól 1851-ig az esztergomi katolikus gimnázium igazgatója volt, azontúl Pannonhalmán oktatta latinra a rend növendékeit. Vallásos énekei, hazafias ódái, alkalmi versei, elégiái és pásztorköltéményei erős formaérzékről és költői szellemről tanuskodnak. Keresztény erkölcsiségtől áthatott költő volt, magyar érzelmei is sokszor megszólaltak óklasszikus metrumaiban. — Összegyüjtött költeményeit halála után Vagács Cézár adta ki: Bernardini Takács, Benedictini Pannonii, carmina selecta. Komárom, 1866.

Verseghy Ferenc (1757–1822) pálosrendi szerzetes, utóbb világi pap. — Első nyelvtudományi munkája még fogsága előtt jelent meg: Proludium in institutiones linguae Hungaricae. Pest, 1793. (Az ikes ragozás elvetése miatt Révai Miklós ingerülten bírálta a munkát a Magyar Hírmondó 1795. évf.-ban.) — Epitome institutionum grammaticarum linguae Hungaricae. Öt füzet. Buda, 1816. (Iskolai magyar nyelvtan. A budai magyar királyi helytartótanács hivatalosan elrendelte használatát.) — Analyticae institutionum linguae Hungaricae. Három rész. Buda, 1816–1817. (Nyelvtani, stilisztikai, retorikai és poétikai kézikönyv. A szerző Révai Miklóssal szemben az élő köznyelvre alapította nyelvtanát.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Kautz Gyula: Nemzetgazdasági első remekíróink. Nemzetgazdasági Szemle. 1877. évf. — Flegler Sándor: A magyar történetírás történelme. Ford. ifj. Szinnyei József. Budapest, 1877. — Vajda Viktor: Szirmay Antal és Hungáriája. Figyelő. 1877. évf. — Ifj. Szinnyei József: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Budapest, 1878. — Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879. — Riedl Frigyes: Verseghy mint nyelvtudós. Magyar Nyelvőr. 1880. évf. — Szinnyei József: Révai magyar-ugor nyelvhasonlítása. Nyelvtudományi Közlemények. 1881. évf. — Munkácsi Bernát: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Magyar Nyelvőr. 1882. évf. — Kemény Lajos: Szirmay Antal. Figyelő. 1885. évf. — Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei. Budapest, 1902. — König György: Szirmay Antal. Budapesti Szemle. 1902. évf. — Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei. Budapest, 1903. — Rubinyi Mózes: Grimm és Révai. Magyar Nyelvőr. 1903. évf. — Marczali Henrik: Berzeviczy Gergely államiratai. Budapesti Szemle. 1907. évf. — Melich János: Révai Miklós nyelvtudománya. Budapest, 1908. — Rubinyi Mózes: Egy százesztendős új könyvről. Budapesti Szemle. 1909. évf. — A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VI. köt. Budapest, 1916. — Szepessy Ilona: Grubenfelsi Gruber Károly Antal. Székesfehérvár, 1918. — Hóman Bálint: A forráskutatás és forrás-

kritika története. Budapest, 1925. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Budapest és Debrecen, 1928. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Bernát Gyula: A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai 1790–1848. Budapest, 1930. — Bartos Imre: A hazai latinnyelvű irodalom Bessenyei és Kazinczy korában. Székesfehérvár, 1932.

A MAGYARORSZÁGI NÉMET IRODALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

A NÉMET szellem soha olyan erős nem volt Magyarországon, mint a XIX. század első harmadában. Mikor az ország legműveltebb városaiban alig lehetett boldogulni magyar szóval, mikor a mágnások és családtagjaik nem értették magyar jobbágyaik beszédét, mikor még a hazafias középnemesség vezető férfiai is szívesen társalogtak és leveleztek németül, a hazai németségnek módjában volt kifejtenie költői és tudományos képességeit.

A külföld és Magyarország között a hazai németség volt az összekötő kapocs, a német államokban kibontakozó irodalmi áramlatokat elsősorban a mi németjeink közvetítették a magyar írókhoz, a magyar irodalom fejlődéséről ők tájékoztatták a külföldet. Annak ellenére, hogy a külföld németségével szoros kapcsolatuk volt, elhárították maguktól a politikai egyesülés gondolatát, ebben a dologban a magyaroknak nem lehetett ellenük semmi panaszuk. A németeknek Magyarországon megvolt a maguk sajtója és színháza, a hazai könyvkiadás és könyvkereskedelem szinte egészen az ő kezükben volt, a bécsi udvar melegen pártolta kulturális törekvéseiket, nem érezhették magukat rosszul az emberi és polgári jogaikat tisztelő or-

ságban. A germán kultúra védői elismeréssel tekintettek a hatalmas arányokban fejlődő magyar irodalomra, német közönségüket azonban meg akarták tartani s az osztrák irodalom és színészet segítségével sikeresen dolgoztak Magyarország és Erdély minden műveltebb táján. Itt-ott felbukkant némi nemzetiségi ellentét is, de ezt inkább csak a német államokból idevetődő hírlapírók szították a magyar hazájához ragaszkodó német polgárság bosszúságára.

A német szellemi élet legélénkebb tűzhelyei: Buda, Brassó, Nagyszeben, Pest, Pozsony, Sopron, Temesvár. Ezekben a városokban, de egyebütt is, a német könyvkereskedők szorgalmasan terjesztették a német kiadványokat, a szerkesztők a szépirodalmon kívül az ismeretterjesztést és a tudományokat is figyelemben részesítették, a színigazgatók sikeresen versenyeztek a magyar színtársulatokkal. A színház-kultusz különösen nagy volt. 1812 február 9-én megnyílt az új pesti német színház, a fényes épületet háromezerötszáz néző befogadására építették, bérlői eleinte magyar arisztokraták, később gyakorlati érzékű német színészek voltak. A színház közönsége jórészt a fővárosi magyarság soraiból került ki, a külföldi vendégszereplők sokszor játszottak telt házak előtt; egyébként az opera elnyomta a drámát, a látványos darabok győzelmet arattak a klasszikus műveken. A budai Várszínház és a krisztinavárosi nyári színkör csak nehezen tudott megélni, mert Buda német polgársága zárkózottabb volt a pestinél. A vidéki német színházak részint egyes vándortársulatok kísérletező helyei, részint a bukott ausz-

riai színigazgatók menedékei voltak. Az országgyűlések idején Pozsonyban jól ment a színészek sora, másutt a városi hatóság és a katonaság nyujtott jelentékeny támogatást a színigazgatóknak. Az egész ország tele volt kóborló osztrák társulatokkal, de helyzetük a magyar színészet diadalmas előretörése miatt egyre nehezebb lett.

A színész-írók közül többen magyartárgyú alkalmi darabokkal és magyarnyelvű dalbetétekkel is kedveskedtek a hazafias nézőközönségnek. Irodalmi értékű drámák írására törekedett Artner Teréz *(Stille Grösse,* 1824; *Rogneda und Wladimir,* 1824) és Gruber Káboly. *(Vanina Ornino,* 1809; *Saul,* 1819.) Tragédiáik részint a Sturm und Drang drámairóinak, részint Shakespeare, Goethe, Schiller és Grillparzer munkáinak hatását mutatják. Költői kifejező erejük méltán késztette elismerésre az egykorú bírálatot. Artner Teréz lírikusnak is kiváló volt, Gruber Károly hazafias ódáival vonta magára a figyelmet.

A líra egyébiránt a külföldi német költészet gyönge visszhangja volt, az epika sem mutatott nagyobb önállóságot. Egyedül Pyrker László vonta méltán magára a műértők érdeklődését eposzaival. *(Tunisias,* 1819; *Rudolf von Habsburg,* 1825.) Elsősorban hexametereinek zenéjét és nyelvének gazdagságát magasztalták, de a formai művészeten kívül sok nemes tartalmi érték is volt elbeszélő költészetében. *(Perlen der heiligen Vorzeit,* 1821.) A keresztény szellemű nemzeti eposzban és a szentírási hangulatú legendaköltészetben olyan becsvággyal és hatással dolgozott, hogy nevét egy sorban emlegették a klasszikusokéval. Halála után elhalványult költői dicsősége, mun-

káihoz alig fordult valaki érdeklődéssel, de formai értékei és nyelvművészete kétségtelenül értékes hagyatéka írói pályájának.

A magyar-német irodalmi törekvések közvetítésével többen szereztek jelentős érdemeket. Rumy Károly, a legelterjedtebb külföldi német folyóiratok munkatársa, nemcsak mint nyelvész és esztétikus fejtett ki sokoldalú munkásságot, hanem a magyar ügynek is jó szolgálatokat tett ismertető cikkeivel. Gaal György németre fordított több magyar írót s németül adta közre magyar mesegyüjteményét. *(Märchen der Magyaren,* 1822.) Feltűnést keltett gróf Mailáth János mesegyüjteménye is *(Magyarische Sagen,* 1825), még inkább antológiája. Az utóbbiban százötven magyar költeményt mutatott be német nyelven a külföldi közönségnek és a magyarul nem tudó hazai német olvasóknak. *(Magyarische Gedichte,* 1825.) Ebben a versgyüjteményben jelent meg értékes költészettörténeti vázlata is. *(Übersicht der Geschichte der magyarischen Poesie.)* Báró Mednyánszky Alajos mondagyüjtése a magyar költészet gazdag forrása lett, sokan merítettek belőle ihletet és témát elbeszélőink közül. *(Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit,* 1829.) A tevékeny író a Habsburg-összmonarchia gondolatvilágában mozgott, ennek szellemében bocsátotta közre az osztrák és magyar irodalomra egyaránt ható nevezetes évkönyvét. *(Taschenbuch für vaterländische Geschichte,* 1820–1829.)

A pesti egyetemen Schedius Lajos, az esztétikus, és Haliczky András, a német nyelv és irodalom tanára, tettek jó szolgálatokat a korszerű széptudományi szellem erősí-

tésének. Tudományos hatás dolgában messze túlhaladta őket Fessler Ignác Auréll, a magyar történelem költői tollú feldolgozója. Munkássága nemcsak önmagában véve érték, hanem azért is nevezetes, mert kiváló szolgálatokat tett a magyar romantikus költészetnek, elevenen közvetítette a német eszmeáramlatokat a magyarság számára s Magyarország nemzeti multja felé fordította a külföld érdeklődését. Mint regényíró és színműíró is az érdekesebb egyéniségek közül való. Szépirodalmi miszticizmusát nagy magyar történelmében romantikus történetszemlélet váltotta fel: a köteteit ihlető forrásul forgató elbeszélők és drámairók ritka szerencséjére.

Német írók:

Artner Mária Terézia (szül. 1772. április 19. Sempte, Nyitra megye; megh. 1829. november 25. Zágráb) evangélikus nemescsaládból származott, atyja császári tábornok volt. A korabeli bécsi költőnőkhöz meleg baráti érzelmek csatolták. — Gedichte. Pest és Lipcse 1818. (Válogatott lírai költeményeinek és balladáinak gyüjteménye.) — Stille Grösse. Kassa, 1824. (Történeti dráma. Színhelye egy XVI. századi angol főúri birtok.) — Rogneda und Wladimir. Kassa, 1824. (Történeti dráma. Meséje a X. század szláv világában játszik.)

Fessler Ignác Auréll (szül. 1756. május 18. Zarándfalva, Moson megye; megh. 1839. december 15. Szentpétervár) kapucinus szerzetes, utóbb evangélikus püspök Oroszországban. Tanulmányait Győrben és Pozsonyban végezte, rajongó hitbuzgalommal lépett be a kapucinusok szerzetesrendjébe, de a kolostori életből lassankint kiábrándult. II. József császár 1784-ben a lembergi egyetemen a keleti nyelvek és az ószövetségi szentirástudomány tanárává nevezte ki. Sidney című szomorújátékának előadása után 1788-ban az osztrák birodalomból a német Sziléziába kellett menekülnie. Néhány évig nevelő volt, 1791-ben áttért az evangélikus vallásra, 1796-tól kezdve Berlinben élt, 1810-ben az orosz kormány alkalmazta. Haláláig Oroszországban maradt, a cár

az ágostai hitvallású németek egyik szuperintendensévé, utóbb főszuperintendensévé nevezte ki, fia számára az orosz nemesifjak intézetében rendelt helyet. — Was ist der Kaiser. Bécs, 1782. (Még kapucinusbarát, de már lelkes jozefinista. II. József császár az ő írásos panaszaira szigorítja meg birodalmában a kolostori élet felülvizsgálását.) — Sidney. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. Köln, 1788. (Antijozefinista célzatú történeti dráma. Angol földön játszik a XVII. században.) — Marc Aurel. Négy kötet. Boroszló, 1790. (Római tárgyú történeti regény.) — Aristides und Themistocles. Két kötet. Berlin, 1792. (Görög tárgyú regény.) — Matthias Corvinus. Két kötet. Boroszló, 1793. (Mint előbbi regényeinek, ennek is több új kiadása jelent meg. Magyar fordítása Mihálkovics József jászkerületi jegyzőtől: Korvinus Mátyás magyar király. Pest, 1813.) — Attila König der Hunnen. Boroszló, 1794. (A több kiadásban megjelent regényt Okolicsányi János felvidéki földbirtokos fordította magyarra: Attila vagyis a régi magyarok első vezérének dicsőségesen viselt dolgai. Pest, 1811.) — Sämmtliche Schriften über die Freimaurerei. Három kötet. Freyberg, 1804. (A szerző lelkes szabadkőműves szervező és gondolkodó.) — Ansichten von Religion und Kirchenthum. Három kötet. Berlin, 1805. (Ebben a teológiai munkájában már eltávolodott a felvilágosultság eszmekörétől; régebbi aufklerista életszemléletét a romantikus miszticizmus világával cserélte fel.) — Abelard und Heloïsa. Két kötet. Berlin, 1807. (Ez időben írt vallásos-misztikus regényeinek egyik jellemző példánya.) — Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Tíz kötet. Lipcse, 1812–1825. (Ötvenhat éves korában kezdte meg nagy magyar történelmének közrebocsátását, hatvankilenc éves korában fejezte be nagy művét. A nagyhatású munkából romantikus történetszemlélet áradt, a történettudomány addig feltárt eredményeit megkapó formában tárta olvasói elé, a tudósok és szépírók egyaránt gyönyörködtek európai hírű alkotásában. Tíz kötete a magyar epikusok és drámaírók legfőbb történeti forrása volt évtizedeken keresztül.) — Fesslers Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft. Boroszló, 1824. (Bölcselő szellemű vallomások: visszapillantás eseményekben gazdag pályájára.)

Festetich Károly Albert pesti szerkesztő. 1819-ben szépirodalmi folyóiratot indított a következő címmel: Pannonia. Ein vater-

ländisches Erholungsblatt für Freunde des Schönen, Guten und Wahren. Folyóiratát Trattner János Tamás nyomdájában nyomták s szerdán és szombaton küldték szét Pestről. Semmi sem mutatja jobban a hazai németség szellemi és anyagi erejét, mint ez a lapindítás: Kisfaludy Károly három évvel később is csak nagy erőfeszítéssel tudta megteremteni az évenkint megjelenő Aurórát, ugyanakkor Pest és a vidék elég erős volt a hetenkint kétszer megjelenő német szépirodalmi közlöny fenntartására. A Pannonia sem azért bukott meg 1822 végén, mert nem volt elég előfizetője; a bécsi rendőrminisztérium szüntette meg néhány kellemetlen közleménye és szerkesztőjének gyanús személye miatt. A pesti kémjelentések zsaroló alaknak festették a grófot: eleinte császári és királyi hadnagy volt, azután kilépett a hadseregből, feleségül vett egy rosszhírű színésznőt, minden vagyonát elverte; így indította meg, hogy valamiképen megélhessen, a Pannoniát. A pesti cenzúra főnökének véleménye szerint a gyanús kalandor nem való a szerkesztésre, lapját be kell tiltani. Ilyen előzmények után következett be a lap megszüntetése. A szerkesztő mint író jelentéktelen volt, olykor közreadott lapjában egy-egy színházi tudósítást, elbeszélést, verset, magyar írók munkáit fordítgatta németre. Több osztrák és német írót is megnyert munkatársul, teret adott a pesti zsidó ifjúság akkor induló íróinak, magát a Pannoniát is zsidó összeköttetései segítségével indította meg. A hazai zsidóság ezzel a folyóirattal lépett ki szellemi elszigeteltségéből, ekkor indult irodalmi útjára. Néhány évtizeddel később a pesti német szerkesztőségeknek a zsidó publicisták, zsurnaliszták és belletristák voltak a legelevenebb tagjai.

Gaal György (1783–1855) bécsi könyvtári tisztviselő. — Életéről és munkáiról: a magyar népköltést és a novellairodalmat tárgyaló fejezetekben. — Gedichte. Drezda, 1812. (Alkalmi költemények, dalok, elégiák, epigrammák, legendák, románcok, balladák.) — Tátika. Bécs, 1820. (Kisfaludy Sándor egyik regéjének fordítása.) — Theater der Magyaren. Brünn, 1820. (Kisfaludy Károly három drámájának fordítása: Tatárok, Ilka, Stibor.) — Polymnia. Négy kötet. Brünn, 1820–1821. (Idézet-lexikon a jelesebb német írók munkáiból egybegyüjtve.) — Märchen der Magyaren. Bécs, 1822. (Németnyelvű magyar mesegyüjteménye nagy hatást tett íróinkra és a külföldi mesekutatókra.) —

Sprichwörterbuch in sechs Sprachen. Bécs, 1830. (Német, latin, olasz, francia, angol és magyar közmondások gyüjteménye.) — Die nordischen Gäste. Bécs, 1849. (Hexameteres polgári eposz: Sándor cár látogagatása egy svájci család házában.)

Genersich János (szül. 1761. augusztus 15. Késmárk; megh. 1825. május 18. Bécs) evangélikus pap, késmárki tanár, élete utolsó éveiben a bécsi protestáns hittudományi intézet tanára. A külföldi híres pedagógusok példájára buzgón dolgozott az ifjúsági irodalom terén. Olvasókönyvei nemcsak a szepességi gyermekeket szórakoztatták és nevelték, hanem Németországba is eljutottak. — Emma. Leben einer glücklichen Mutter. Kassa, 1819. (A kis regény a tiszta családi élet képét tükrözi erős nevelő hatással.)

Girzik Ferenc (szül. 1760. Prága) színész. Az 1780-as években a pozsonyi német színház tagja volt, az 1790-es évek elején a pesti német színház szerződtette, itt játszott 1811-ig. Több operaszöveget fordított németre. Korán észrevette, hogy a német színházba járó magyar közönségnek, de magának a budai és pesti német polgárságnak is, mennyire tetszenek a magyar vonatkozású színdarabok, ezért hazai történeti és népéleti mozzanatokkal tette népszerűvé drámáit. — Stephan der erste König der Hungarn. Ein Schauspiel in sechs Aufzügen. Pest, 1792. (Újabb kiadása: 1803. A szerző ajánlása: «Der edlen Nation der Hungarn in Unterthänigkeit gewidmet von ihren Verehrern dem Verfasser». A tipikus lovagdrámát 1813-ban Katona József dolgozta át magyarra, ekkor a magyar színészek is sikerrel játszották.) — Hungarns Gastfreundheit. (Színrekerült Pesten 1802-ben. Gyermekbalett. Egyik főszereplője: «Istók, ein kleiner Tschikosch».) — Die Erstürmung des Prinz Eugenius Thores oder Temeswars Befreiung. (Hazafias történeti tárgyú színdarab. 1813-ban játszották.)

Glatz Jakab (szül. 1776. november 17. Poprád, Szepes megye, megh. 1831. szeptember 25. Pozsony) evangélikus pap, a bécsi protestáns hittudományi intézet szervezője. A késmárki evangélikus líceumban Genersich János tanítványa volt. Ifjúsági iratai magyar, francia; olasz, angol, holland és tót nyelven is megjelentek. Szépprózai stílusának vonzó tulajdonságai és tapintatos moralizálása becsültté tették minden könyvét. — Taschenbuch für die deutsche Jugend. Fürth,

1803. (Ifjúsági zsebkönyv.) — Der Wiener Jugendfreund. Bécs, 1805. (Ifjúsági folyóirat.) — Die frohen Kinder oder Erzählungen und Bilder aus der Kinderwelt. Bécs, 1806. (Magyar fordítása Szivós Mihálytól: Pest, 1840.) — Die erzählende Mutter. Lipcse, 1810. (Magyar fordítása Becser Somától: Pest, 1842.) — Moralische Erzählungen. Bécs, 1816. (Magyar fordítása Szivós Mihálytól: Pest, 1845.; továbbá Sztankó-Csapliczky Lillától: Pest, 1861.)

Gruber Károly Antal (szül. 1760. június 28. Szeged; megh. 1840. szeptember 19. Pozsony), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselője, Somogy vármegye táblabírája. Nyugtalan természete miatt nem sokáig maradt egy-egy állásában: volt sóhivatali alkalmazott, magántitkár, nevelő, szerkesztő, színész, élelmezési tiszt. Gróf Széchenyi Ferenc 1806-ban múzeumi könyvtári másodőrré nevezte ki, de pesti életét csakhamar megunta. Bécsbe ment. A bécsi, utóbb pozsonyi Apponyi-könyvtár őri állásában nyugodt menedékhelyre talált. — Dramatische Versuche. Frankfurt és Lipcse, 1794. (Három színmű, köztük egy iránydráma a négerek rabszolgasága ellen.) — Idyllen. Pozsony, 1794. (Gessner-stilusú könyv.) — Hymnus an Pannonia. Bécs, 1804. (Hazafias költészetének egyik jellemző terméke.) — Vanina Ornino. Eine Tragödie in fünf Akten. Pest, 1809. (Korzikai szerelmi történet.) — Saul. Eine Tragödie in fünf Akten. Bécs, 1819. (Bibliai dráma.) — Dramatische Unterhaltungen. Pozsony, 1828. (Négy vígjáték.) — Historia linguae Ungaricae. Pozsony, 1830. (Irodalomtörténeti vázlat latin nyelven.) — Spaetlinge. Pozsony, 1831. (Lírai és elbeszélő költemények.) — Margit. Eine magyarische Erzählung aus unsern Zeiten. Pozsony, 1833. (Érzelmes elbeszélő munka.)

Haliczky András Frigyes (szül. 1753. január 16. Bát, Hont megye; megh. 1830. április 12. Pest), a német nyelv és irodalom második tanára a pesti egyetemen. Nagyszombati, besztercebányai, trencséni és budai gimnáziumi tanársága után 1792-ben nevezték ki a pesti egyetem német tanszékére, Hoffmann Lipót Alajos helyére. Harmincötévi egyetemi tanári szolgálat után, hetvennégy éves korában, nagy arany emlékéremmel kitüntetve vonult nyugalomba. — Termékeny német és latin költő volt, tekintélyes férfiak megéneklésére mindig készen állott, ódái és elégiái az ünneplés és siratás hangjait hallatták. II. Lipót uralkodása idején résztvett az Ephemerides Politicatae

Et Litterariae című budai latin hírlap szerkesztésében. Tanári állása mellett cenzor is volt.

Köffinger János Pál (szül. 1786. Nürnberg; megh. 1845. Pest) budai orvos. Költészete elsősorban gondolati líra, de lelkes katonadalokat is írt. — Gedichte. Pest, 1807. (A német klasszikusok hatását mutató verses kötet.) — Lieder für Ungarns Bewaffnete. Pest, 1809. (A Napoleon ellen érzett gyűlölet indulatai és a nemesi fölkelésekkel járó izgalmak a hazai német költők lantján is kifejezést nyertek: a katonaságot harcra buzdították, a polgárságot kitartásra intették, az uralkodócsaládot biztosították a nemzet hűségéről.) — Musen-Almanach Von Und Für Ungarn auf das Jahr 1809. (A gazdag termésű osztrák almanachirodalommal szemben a hazai német szépirodalmi zsebkönyvek száma csekély, de azért egy-egy vállalkozó szellemű szerkesztő időnkint megpróbálkozott a magyarországi német írók összetoborzásával.) — Koloczaer Codex altdeutscher Gedichte. Pest, 1817. (Mailáth János társaságában.)

Ludwigh Sámuel (szül. 1801. Kőszeg, Vas megye; megh. 1869. Cincinnati, Amerika) ügyvéd és hírlapíró. Harminchat éves korában kivándorolt az Északamerikai Egyesült Államokba, 1848-ban visszatért hazájába, utóbb ismét Amerikába ment s hírlapírással kereste kenyerét. Lírai költeményeiben és balladáiban olvasmányainak visszhangja csendült fel. Több útleírást adott közre. — Theon oder poetische Anklänge des Geistes und des Herzens auf einer Reise nach Syrakus. Pest, 1822. — Gedichte aus dem Jünglingsalter. Kőszeg, 1827. — Myrthensträusse oder Ludwigs originelle Erzählungen, Gedichte und Reisescenen. Lipcse, 1833. — Die Leiche oder Traum, Wahn, Wirklichkeit. Pozsony, 1834. — Kossuth oder der Fall von Ungarn. Historisches Drama in fünf Acten. Baltimore, 1853.

Mailáth János gróf (szül. 1786. október 5. Pest; megh. 1855. január 3. Bajorország) pestmegyei földbirtokos. A székhelyi gróf Mailáth-nemzetségnek ez a dúsgazdag tagja minden vagyonát eltékozolta, élete évtizedről évtizedre nehezebb lett, hatvankilenc éves korában leányával együtt a bajorországi stahrembergi tóba ölte magát. Kedvteléseihez való szenvedélyes ragaszkodása és egyre növekedő adósságai hajtották az osztrák rendőrség zsoldjába: titokban a bécsi állami ható-

ságok kéme volt, a magyar politikusok terveiről és magánéletéről bizalmas jelentéseket küldött Bécsbe. Pest vármegye gyülésein és a pozsonyi országgyüléseken több ízben felszólalt Kossuth Lajos szabadelvű iránya ellen, a bécsi udvari kancellária reakcionárius politikáját konokul védte, de szónoklatainak nem volt hatása. Hallgatói valahogyan megérezték, hogy nem a független meggyőződés vezeti fejtegetéseiben. Halála előtt egy évvel néhány hónapon át őt bízták meg azzal, hogy I. Ferenc József jegyesének, Erzsébet bajor királyi hercegnőnek, előadásokat tartson a magyar történelemből. — Gedichte. Bécs, 1824. (Német költeményeinek gyüjteménye.) — Magyarische Sagen und Märchen. Brünn, 1825. (Stilizált magyar mesék német nyelven.) — Magyarische Gedichte. Stuttgart, 1825. (Költészettörténeti bevezetése nagy emelkedés Wallaszky Pál és Pápay Sámuel úttörő irodalomtörténetéhez mérten. Toldy Ferenc ennek az önálló ítéletű irodalomtörténeti áttekintésnek megállapításaihoz alkalmazkodott a maga Handbuchjában.) — Geschichte der Magyaren. Öt kötet. Bécs, 1828–1831. (Fessler és néhány más történetíró nyomán katolikus szellemben írt magyar történelem.) — Himfy's auserlesene Liebeslieder. Pest, 1829. (A fordítónak a magyar költők német népszerüsítésében nagy érdemei vannak.) — Geschichte des österreichischen Kaiserstaates. Három kötet. Hamburg, 1834–1842. (A Habsburg-összbirodalom szellemében készült mű.) — Der Dorfnotär. Von Joseph Freiherrn von Eötvös. Három kötet. Pest, 1846. (Utóbb még két kiadása.)

Mednyánszky Alajos báró (szül. 1784. április 20. Prekopa, Turóc megye; megh. 1844. június 17. Galgóc, Nyitra megye) nyitramegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Állami tisztviselői szolgálatát a bécsi udvari kancelláriában kezdte, számos megtisztelő megbízást kapott, értékes szolgálatai jutalmául I. Ferenc király belső titkos tanácsossá és Nyitra vármegye főispánjává nevezte ki. Mint Magyarország főkincstárnoka halt meg hatvan éves korában. — Taschenbuch für vaterländische Geschichte. Bécs, 1820–1829. (A nagyhatású szépirodalmi és ismeretterjesztő almanachot báró Hormayr József osztrák udvari történetíró társaságában bocsátotta közre. Az «összhaza» költői erős ösztönzést nyertek köteteikből történeti tárgyak feldolgozására.) — Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn. Pest, 1826. (A Vágvölgy mondái. A képekkel díszített kötetet 1844-ben

Remellay Gusztáv fordította magyarra.) — Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit. Pest, 1829. (A Taschenbuchban megjelent monda-feldolgozásainak gyüjteménye. A sorozat a magyar epikusok ihletö forrásává lett. Magyarul is megjelent Nyitske Alajos és Szebényi Pál fordításában: Elbeszélések, regék és legendák a magyar elökorból. Két kötet. Pest, 1832–1834.)

Petz Lipót (szül. 1794. február 15. Sopron; megh. 1840. április 16. Sopron) evangélikus pap. Tanulmányait szülövárosában és Jénában végezte, györi és soproni tanár volt, utóbb Kis János szuperintendens mellett lelkészi állást nyert. — Tetralogie tragischer Meister der alten und neueren Zeit. Kassa, 1824. (Aischylos, Sophokles, Shakespeare és Calderon egy-egy tragédiájának verses fordítása az eredet szövegekből. A fordító tökéletesen tudott tíz-tizenkét nyelvet, kitünöen verselt, a müfordításban korának legjobbjaival versenyzett. Lear-fordítását itthon és a külföldön többször is kiadták, Coriolanus-fordítása a Reclam-féle Universal Bibliothek egyik füzetében jelent meg halála után negyedszázaddal.) — Andreas Fáy: Originelle Fabeln und Aphorismen. Györ és Bécs, 1825. (E fordítás révén Fáy András mesegyüjteménye a magyarországi németségre is megtette hatását.) — Nachgelassene Gedichte. Sopron, 1847. (Költöi hagyatéka fia kiadásában.)

Pyrker János László (szül. 1772. november 2. Nagyláng, Fehér megye; megh. 1847. december 2. Bécs) egri érsek. Földbirtokos-nemescsaládból származott, a székesfehérvári gimnáziumban Ányos Pál és Virág Benedek voltak a tanárai, húsz éves korában belépett a ciszterci rendbe, negyvenéves korában az alsóausztriai lilienfeldi monostor apátja lett, 1818-ban szepesi püspök, 1821-ben velencei patriárka, 1827-ben egri érsek. A Habsburg-összmonarchia eszméi lelkesítették, irodalmi munkásságával a német kultúra ügyét szolgálta. Húszévi egri föpásztorsága alatt sok jót tett a néppel, iskolákat alapított, fölépítette az egri nagytemplomot. 1844-ben a M. T. Akadémia tiszteleti tagjává választották. Hetvenöt éves korában halt meg. — Historische Schauspiele. Bécs, 1810. (Három magyartárgyú tragédiája: Die Korwinen, Karl der Kleine, Zrinis Tod. Nemzeti szellem nincsen bennük. A szigeti hösről szóló drámáját Körner tanulsággal forgatta a maga Zrínyi-tragédiájának megírásakor.) — Tunisias. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen.

Bécs, 1819. (Hőse V. Károly német-római császár. Az eposzt Udvardy János hevesmegyei mérnök fordította magyarra: Buda, 1839.) — Perlen der heiligen Vorzeit. Buda, 1821. (Ótestamentumi történetek költői sorozata. Magyarra hárman is lefordították: Kazinczy Ferenc 1830-ban, Udvardy János hites földmérő 1839-ben és Nagy Zsigmond egri egyházmegyei pap 1842-ben.) — Rudolf von Habsburg. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen. Bécs, 1825. (A Habsburg-ház dicsőítésének jegyében készült eposz.) — Sämmtliche Werke. Három kötet. Stuttgart, 1832–1834. (Utóbb több újabb kiadása.) — Bilder aus dem Leben Jesu und der Apostel. Lipcse, 1842–1843. (Újtestamentumi történetek költői sorozata.) — Legenden der Heiligen. Bécs, 1842. (Vasárnapokra és ünnepnapokra szóló verses legendák gyüjteménye.) — Lieder der Sehnsucht nach den Alpen. Stuttgart, 1845. (Versgyüjtemény: az Alpesek hegyeiért rajongó szerző lírája és leíró költészete.)

Rumy Károly György (szül. 1780. november 18. Igló; megh. 1847. április 5. Esztergom) evangélikus liceumi tanár, utóbb katolikus jogtanár. Valóságos polihisztor volt, amellett olyan termékeny író, hogy halála után közel háromszáz kisebb-nagyobb kéziratos munkát találtak hagyatékában. Száznál több folyóiratba dolgozott, körülbelül hatvanezer levelet írt kortársaihoz, Kazinczy Ferencnek egyik legbuzgóbb levelezője és bensö barátja volt. Tanulmányait a késmárki evangélikus liceumban végezte, magyarul a debreceni református kollégiumban tanult meg. Pályája elején az iglói, lőcsei és soproni evangélikus liceumokban tanított, Szomolnokon az ágostai hitvallású gyülekezet lelkipásztora volt, 1813-ban gróf Festetich György meghivta tanárnak a keszthelyi gazdasági iskolába. Itt is csak néhány évig maradt, vándorló hajlama újból győzött akaraterején. A görögkeleti szerbeknél, Karlovicon kapott állást, a patriárka szolgálatában öt évig tanította a szerb liceum ifjúságát, innen is továbbment. Sok hányódása-vetődése után 1824-ben áttért a katolikus vallásra, a hercegprimás néhány évvel később Esztergomban tanári alkalmazással segitett inséges helyzetén. Családját nagy nyomorban hagyta hátra, neje kórházban halt meg, egyik fiából utcai koldus lett. — Musen-Almanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808. Lőcse, 1808. (Szépirodalmi évkönyvek kiadásával ismételten kísérleteztek hazai német íróink, hogy ilyen módon maguk köré gyüjtsék költő, novellista és ismeretterjesztő kortársaikat. Ilyen évkönyvet adott

ki 1800-ra Lübeck János Károly pozsonyi orvos, 1801-re és 1804-re Rösler Kristóf budai lapszerkesztő.) — Theoretisch-praktische Anleitung zum deutschen prosaischen Styl. Bécs, 1813. (Német stilisztika.) — Monumenta Hungarica. Három kötet. Pest, 1815–1817. (Régi magyar történetírók munkáinak kiadása.)

Schedius Lajos (1768–1847) pesti egyetemi tanár. — Pályájáról: a latin írók között. — Cantate zur frohen Feyers des hohen Namensfestes königlicher Hoheit Josephs Erzherzogs von Österreich, Palatinus des Königreichs Ungarn den 19. März 1804. Pest, 1804. (Énekszöveg József nádor tiszteletére. Zenéje Süssmayer Ferenc bécsi karmestertől.) — Patriotische Worte an Ungarns Adel. Pest, 1809. (Az utolsó nemesi fölkelés alkalmával József nádor és tanácsosai Kisfaludy Sándorral iratták meg a háborúra lelkesítő szózatot. A magyar szöveget Schedius Lajos fordította németre.) — A szépség tudománya. Auróra. 1922. évf. (Esztétikai tanulmány Kisfaludy Károly évkönyvében.)

Stielly Károly pesti szerkesztő. A Pannonia megszűnése után két esztendőre, 1825-ben, szépirodalmi folyóiratot indított Pesten: Iris. Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben. A budai egyetemi nyomdában nyomták, hetenkint kétszer jelent meg: szerdán és szombaton. 1828-ban szűnt meg. Szerkesztőjéről keveset tudunk, később a temesvári gimnázium tanára volt s a Temesvárer Wochenblättert szerkesztette. Az Iris mellett egyideig Rosenthal Sámuel pesti zsidó írót alkalmazta segédszerkesztőnek, de pártfogoltja visszaélt bizalmával, ezért kénytelen volt őt a szerkesztőségből eltávolítani. Rosenthal egyideig Bécsben próbált szerencsét, azután visszatért Pestre, megindította a Spiegelt s ezzel tönkretette az Irist. A régebbi folyóirat zsidó előfizetői mind átpártoltak az új vállalathoz.

Zsidó írók legelőször Kisfaludy Károly fellépésének évében, 1819-ben, tünnek fel a magyarországi német sajtó munkásai között. Ekkor indul meg a Pannonia című szépirodalmi és kritikai folyóirat; ennek munkatársai: Saphir Móric, Rosenthal Sámuel, Kornfeld Móric. A vállalat néhány évig áll fenn (1819–1822), az első három úttörőhöz rövidesen még két másik író csatlakozik: Oppenheim Ignác és Saphir Zsigmond. A Pannonia bukása után a kis csoport az Irisnél (1825–1828) helyezkedik el, a folyóirat segédszerkesztője egyideig Rosenthal Sámuel. Ugyanő szerkeszti a Spiegel (1828–1852) című folyóiratot, ez már

teljesen zsidó alapítás. Budán és Pesten kivül az 1830-as évek elejétől kezdve még Pozsonyban tünnek fel zsidó zsurnalisztá. A napi érdekességü cikkeken és ismeretterjesztő közleményeken kivül verseket, elbeszéléseket, elmélkedéseket és kritikákat irnak lapjaikba.

A zsidó térfoglalásnak ebben a kezdő korszakában Saphir Móric (szül. 1795. Lovasberény, Fehér megye; megh. 1858. Baden, Ausztria) vonja magára legjobban a figyelmet. Tehetős házalócsalád gyermeke, rabbinak készül, tanulmányait a prágai jesivában azaz talmudiskolában végzi, egyideig atyja üzletkötéseiben segédkezik, huszonnégy éves korában a Pannonia főmunkatársa lesz (1819), de szarkasztikus támadásai miatt néhány év mulva kénytelen elhagyni Pestet. Bécsből felsőbb rendelettel utasítják ki, Berlinben sem maradhat személyeskedő hangja miatt, Münchenben fogházba csukják. 1832-ben megkeresztelkedik, 1837-ben megindítja Der Humorist cimü bécsi lapját, azontúl már higgadtabban kötődik kortársaival. Kíméletlen szabadgondolkodóból lassankint körültekintő reakcionáriussá lesz. A pesti német sajtóval halálig élénk az összeköttetése, itthon nagyon magasztalják, szivesen olvassák a külföldön is. Pesti ifjúsága idején héberül és jiddis zsargonban is irt, de csakhamar irodalmi német nyelven adta közre prózai és verses köteteinek hosszú sorozatát. Újságírói stílusa széles körökben hatott, elmésségét Börne és Heine humorához hasonlitották, érzelmes és gúnyos alaphangú költeményeinek megvolt a maga hálás közönsége, humoros prózájának számos utánzója támadt. A magyarországi zsidó zsurnalizmus a szabadságharcig, sőt azontúl is még jó ideig, az ő szellemében dolgozott. — Ságora, Rosenthal Sámuel (szül. 1800 körül Pesten; megh. 1868. Bécsben), az első hazai zsidó szerkesztő, elsősorban fordítással és cikkirással foglalkozott, csak mellékesen verselt. Szerkesztői müködését 1825-ben az Irisnél kezdte, 1828-ban megalapította a Spiegelt s húsz esztendőn keresztül állt folyóirata élén. 1848 szeptemberében átadta vállalatát Saphir Zsigmondnak, Pestről Bécsbe távozott. Pesti folyóiratának teljes cime: Der Spiegel oder Blätter für Kunst, Industrie und Mode; 1830-tól: Der Spiegel. Zeitschrift für Literatur, Kunst, Eleganz und Mode; melléklapja 1831-től: Der Schmetterling. Ein Flug- und Ergänzungsblatt zum Spiegel. A vállalat tulajdonképpen Wiesen Ferenc tulajdona volt, mint keresztény ember ő kapta a kiadás és szerkesztés jogát, de az albérletet Rosenthal Sámuel teljhatalommal bírta.) — Saphir

Zsigmond (szül. 1801. Lovasberény, Fehérmegye; megh. 1866. Pest) orvos, a népszerű humorista unokaöccse, pályája elején verseket, novellákat, kritikákat, tréfás elmefuttatásokat írt, később szerkesztő lett. 1839-ben megindította és hat évig szerkesztette a Pesther Tageblattot, 1848-ban átvette Rosenthal Sámueltől a Spiegelt. — Kornfeld Móric pesti orvos a didaktikus lírát művelte. Filozófiai tépelődéseinek versbefoglalása mellett szívesen írt német és héber alkalmi költeményeket is, különösen a királyi család tagjait magasztalta alattvalói hűséggel. — Oppenheim Ignác pozsonyi rabbi lelkesedéssel csatlakozott a pesti zsidó-német írókhoz; a Pannonia, az Iris és a Spiegel készséggel adott helyet szóvirágokban bővelkedő lírai költeményeinek.

Irodalom. — Körösy László: Rumy élete. Budapest, 1880. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Heinrich Gusztáv: Haliczky András Frigyes. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1895. évf. — Bleyer Jakab: Kazinczy Ferenc polémiája az Auróra-körrel 1830-ban. U. o. 1896. évf. — Kaunitz Lajos: Pyrker László élete és művei. Budapest, 1896. — Madarász Flóris: Verseghy és Pyrker. Magyar Szemle. 1901. évf. — Heinrich Gusztáv: Schedius Lajos emlékezete. Vasárnapi Ujság. 1902. évf. — Esztegár László: Kisfaludy Károly mint Pyrker fordítója. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — Gácser József: Gaal György élete és munkássága. Soproni bencés gimnázium értesítője. 1905. — Karenovics József: Zrínyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. — Bayer József: Petz Lipót Shakespeare-fordításai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1907. évf. — Madarász Flóris: Pyrker és a magyar írók. Eger, 1908. — Bleyer Jakab: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. Budapest, 1910. — Bartalos Gyula: Pyrker László és a velencei patriarcha-szék. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1911. évf. — Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Budapest, 1911. — Várady Zoltán: Gróf Mailáth János szerepe a magyar irodalomban. Máramarossziget, 1911. — Bleyer Jakab: Kotzebue és a pesti német színház megnyitása 1812-ben. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Buday Károly: Fessler Ignác Aurél a művelődéstörténelemben. Békefi-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Heinrich Gusztáv: Graf Johann Mailáth. Ungarische Rundschau. 1912. évf. — Miklós Ferenc: Pyrker költészetének magyar vonatkozásai.

Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. Budapest, 1912. — Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Budapest, 1914. — Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. Budapest, 1915. — Zuber Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Budapest, 1915. — Jánosi Béla: Schedius Lajos esztétikai elmélete. Budapest, 1916. — Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. 1705–1867. Budapest, 1916. — Pausz Gabriella: Nemes Artner Mária Terézia és írói köre. Budapest, 1917. — Kádár Jolán: Shakespeare drámái a magyarországi német színpadon 1812-ig. Magyar Shakespeare-Tár. 1917. évf. — U. a.: Német Shakespeare-előadások Pesten és Budán. 1812–1847. U. o. 1918. évf. — U. az: A budai és pesti német színház Shakespeare-súgókönyvei. U. o. 1919. évf. — Szepessy Ilona: Grubenfelsi Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. Budapest, 1919. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest, 1922. — Koszó János: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. Budapest, 1923. — Pukánszkyné Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története. 1812–1847. Budapest, 1923. — Zolnai Béla: Magyar janzenisták. Minerva. 1925. évf. — Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926. — Flórián Kata: A kassai német színészet története 1815-ig. Budapest, 1927. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Viczián Mária: Nestroy János hazánkban. Budapest, 1927. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. Herausgegeben von Jakob Bleyer. 1929-től. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Ujvári Péter: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Vatter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig. Budapest, 1929. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Osztern Rózsa: Zsidó ujságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig. Budapest, 1930. — Monsberger Ulrik: A hazai német naptárirodalom története 1821-ig. Budapest, 1931. — Szemző Piroska: Német írók és pesti kiadóik a XIX. században. 1812–1878. Budapest, 1931.

A MAGYARORSZÁGI TÓT, SZERB ÉS ROMÁN IRODALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN.

Az írók száma ebben az időben a hazai tótok, szerbek és románok között is növekedni kezdett.

A tót irodalmat voltaképpen csak a katolikus tótok művelték, a luteránus tótok cseh nyelven írtak. A cseh irodalmat gazdagította Kollár János költői munkássága is; a pozsonyi ágostai evangélikus líceum 1803-ban felállított tót tanszéke szintén a cseh-tót törzsegység és nyelvközösség eszméjének szolgálatában állott. Ebből az iskolából kerültek ki a panszlávizmus leghíresebb támaszai. A korszak legkiválóbb tót költője katolikus pap volt: Holly János. A nagyhatású lírikus és epikus jelentősége a magyar irodalomban Vörösmarty Mihálynak felel meg, csakhogy a tót költő Szvatopluk dicsőségéről énekelt zengzetes hexametereiben. Kortünet, hogy még ez a Szent István király koronájának fényében élő egyházi férfiú is Oroszország felé fordul rajongásával s a cár birodalmában csodálja azt a szláv erőt, amely felé rettegve néz két világrész népe.

A szerbek irodalmi nyelve a XIX. század első harmadában tele volt az egyházi szláv és az orosz nyelv sokszoros beszűrődésével s ez a mesterkélt papi nyelv szívó-

san küzdött a valóban beszélt rác nyelvvel. Nacionalista szellemű szerb írók, KARADZSICS VUK lelkes munkája nyomán, elvetették a nép előtt érthetetlen egyházi keverék-nyelvet s a maguk igazi rác nyelvét tették az új szerb irodalom alapjává. Karadzsics Vuk ritka érdemű férfiú: a szerb irodalom, nyelv és helyesírás korszakos hatású reformátora. Szerbiai születésű ugyan, de Magyarországhoz sok szál kapcsolja, megfordul Budán, huzamosan tartózkodik a Délvidéken, tanácskozik a hazai szerbekkel. A szerb könyvek tekintélyes része még mindig a budai egyetemi nyomdából kerül ki, hírlapi sajtójuknak is itt van az egyik tűzhelye; 1825-ben a magyar fővárosban indul meg az első szerb folyóirat: a Letopis Srpske. (Szerb Évkönyv.) A következő évben néhány tehetős rác polgár megalapítja Pesten a hazai szerbek nagyhatású közművelődési egyesületét: a Matica Srpskát (Szerb Maticát), az első irodalmi és tudományos társaságot a délszláv népek körében. A magyar színészet nemzeti sikereinek hatása alatt szervezi VUJICS JOÁKIM 1813-ban az első szerb színtársulatot. Kívüle a magyarországi szerb írók közül az ódaköltés tehetséges művelője, MUSICKI LUCIÁN, érdemel ebben a korszakban kiemelést, de megemlíthetjük VITKOVICS MIHÁLYT is. A magyar föld szerbsége műveltség és gazdagság dolgában magasan fölötte állt szerbiai fajtestvéreinek. Szerbiában a XIX. század elejéig még nyugati értelemben vett középiskola sem volt s az első szerbiai nyomdát csak 1832-ben állították fel Kragujevácon.

A román irodalomban az erdélyi latinos irány hívei termékeny szellemi mozgalmat támasztottak ugyan, de

az akkori csekély műveltségű papságnál tovább nem tudtak eljutni, mert a tömegek nem értették meg ellatinosított stílusukat. Nyelvük elszakadt az élő beszédtől. A latinos irány zászlóvivői közül Erdélyből került Bukarestbe 1816-ban Lazar György, a havasalföldi vajdaság nagyhatású pedagógusa: úgy küzdött fajtestvérei művelődéséért, mint annak idején Apáczai Csere János. A románság ekkor még a törökök és görögök nyomása alatt él, az iskolázás görög papok kezében van, eleinte hinni sem akarnak az erdélyi álmodozó szavának, míg be nem bizonyosodik, hogy az elszánt akarat és a nacionalista lángolás megtöri a legridegebb közönyt is.

Tót, szerb, román írók:

Holly János (szül. 1785. március 24. Búrszentmiklós, Pozsony megye; megh. 1849. április 14. Jókő, Nyitra megye) felvidéki katolikus pap. Nyitra megye egyik tót községében, Vágmedencén, volt plébános három évtizedig. 1843-ban végzetes szerencsétlenség érte: faluját tűzvész pusztította el, a szörnyű égésben megvakult s világtalanul élt haláláig. Bernolák Antal iskolájának legkiválóbb költője, a panszlávok egyik büszkesége volt. Mint mestere, ő is a nyugati tót nyelvjárást használta irodalmi nyelvül azaz a pozsonyi és nyitrai szlovák nyelvjárásban írt. A későbbi nemzedékek előtt ez a közhasználatból kiszorult irodalmi nyelv kissé idegenszerűvé tette költészetét. Ettől eltekintve nagy költő, ódáiban és idilljeiben a római klasszikusok követője, szellemében romantikus poéta. Költői nyelvét maga teremtette meg. Szobrát 1854-ben egyházi szertartással állították fel halála helyén. — Rozlicsné Básne. Nagyszombat, 1824. (Műfordítások Homeros, Vergilius, Ovidius, Horatius és más görög-római költők munkáiból.) — Virgiliova Eneida. Nagyszombat, 1828. (A tót Aeneis.) — Svatopluk. Nagyszombat, 1833. (Hexameteres hőskölteméný tizenkét énekben. Hőse, a IX. század második felében élő morva uralkodó, véres győzelmet arat a németeken s ez a cseh-tót diadal mintegy jelképezi a szlávok erejét a germánokkal szemben a jövőre nézve is.

A Szvatopluk történeti nagyságát hirdető eposzt Palkovics György esztergomi kanonok nyomatta ki a maga költségén. A pozsonymegyei születésű egyházi férfiú a tót írók bőkezű mecénása volt, Rudnay Sándor esztergomi hercegprímással együtt szenvedélyesen ragaszkodtak a tótsághoz, a tót nyelvet egyházi szónoklataikban és vallásos irodalmi működésükben lelkesen használták.) — Cyrillo-Methodiada. Buda, 1835. (Ez a hat énekes eposz is három kiadást ért, mint az előbbi hősköltemény. Ratisláv morva fejedelem, a IX. század derekán, védekezik a németek ellen s Bizáncból magához hívja a két szentéletű testvért, Cirillt és Metódot, hogy erősítsék meg tót népét a szlávszellemű kereszténységben. Az apostoli munka sikerre vezet.) — Sláv. Nagyszombat, 1836. (Tárgya a tótok őstörténete s ennek keretében Sláv vezér győzelme a szláv hazára záduló ellenségen. A hézagos történeti és mondai adatokat a fantázia hímes szálaival egészítette ki a költő.) — Spisy Jána Hollého. Négy kötet. Pozsony, 1841–1843. (Költői munkáinak ezt a gyüjteményét Hamulják Márton, a budai magyar királyi helytartótanács számtanácsosa, bocsátotta közre annak a tót nyelvpártoló és irodalomkedvelő társaságnak költségén, amely 1834-ben alakult Pesten. Hamulják Márton szerkesztette és adta ki 1836-ban az első tót almanachot is.)

Karadzsics Vuk (szül. 1787. Trsics, Szerbia; megh. 1864. Bécs) az új-szerb irodalom atyja. Gyermeksége idején a török iga alatt vérző Szerbiában félvad élet folyt, az ottani szerbek sóhajtozva tekintettek magyarországi fajtestvéreik boldog világa felé. A lángeszű parasztfiúcska a szerencse játékából tanult meg írni-olvasni, szive fájdalommal telt meg nemzete szörnyű nyomorúsága miatt, megfogadta, hogy életét a szerbség boldogitására szenteli. Résztvett az első nagy szabadságharcban, a törökök győztek, kénytelen volt Bécsbe menekülni. Itt megismerkedett Kopitar Bertalannal, a nagynevű szlovén nyelvtudóssal, ez irányitani kezdte s Karadzsics Vuk tehetsége csakhamar bámulatosan kibontakozott. Legfőbb célja az volt, hogy a szerb könyveknek a nép előtt érthetetlen nyelvét visszaszoritsa s az egyházi szláv nyelv helyébe a valósággal beszélt szerb nyelvet tegye. Szükség volt észszerű helyesirásra, nyelvtanra, grammatikára; szükség volt arra, hogy a sok szerb-horvát-bosnyák-hercegóc-dalmát nyelvjárást közös irodalmi nyelv váltsa fel. A törhetetlen kitartású irodalmi vezér min-

den feladatát megoldotta, annak ellenére, hogy a hagyományokhoz ragaszkodó görögkeleti papság szembeszállt reformjaival. A népdalok, népmesék és közmondások gyüjtésében végzett munkája egész Európában feltünést keltett. Új világ nyilt meg a népköltészet iránt érdeklődő irók és tudósok előtt, az eredeti verses szövegek fordításai feltárták a szerb népszellem alkotó erejét. — Pismenica srbskoga jezika. Bécs, 1814. (Szerb-horvát grammatika. 1818-ban megjelent második kiadását lefordították németre, Grimm Jakab dicsérő előszót irt a mühöz.) — Srpski rjecsnik. Lexikon serbico-germanico-latinum. Bécs, 1818. (A szerb-horvát nyelv alapvető szótára. Második kiadása 1852-ben jelent meg.) — Srpske narodne pjesme. Négy kötet. Lipcse és Bécs, 1823–1833. (A szerb népköltészet remekeinek gyüjteménye. Újabb kiadásában hat kötet: Bécs, 1841–1866.) — Karadzsics Vuk igazi győzelme a szerb nyelvreform terén csak halála után következett be. 1832-ben még kitiltották őt is, könyveit is Szerbiából, de 1866-ban már hivatalosan elfogadták ortografiáját és grammatikáját, 1897-ben pedig országos ünnepléssel szállitották el hamvait Bécsből Belgrádba.

Kollár János (szül. 1793. július 29. Mosóc, Turóc megye; megh. 1852. január 24. Bécs) pesti evangélikus pap. Iskoláit Körmöcbányán, Besztercebányán, Pozsonyban és Jénában végezte. Teológiai tanulmányainak befejezése után huszonhat éves korában a pesti ágostai hitvallású magyar-német-tót egyházközséghez került segédlelkésznek, 1834-ben rendes lelkész lett, 1845-ben híveivel együtt különvált a magyaroktól és németektől s önálló evangélikus egyházközséget alapitott Pesten. Panszláv politikája miatt több izben bajba került, a pesti magyarság és németség elkeseredve szemlélte agitátori működését, de hajthatatlanul megmaradt magyarellenes elvei mellett. 1848-ban utcai zavargás tört ki ellene, a hatóságok megvédték, 1849-ben kinevezték tanárnak a bécsi egyetem archeológiai tanszékére. Említsük meg, hogy Petőfi Sándor, pesti diák korában, tőle tanulta az evangélikus vallástant tót nyelven. Mint iró voltaképpen a cseh irodalom kebelébe tartozik, de költői és publicisztikai munkásságával akkora hatást tett a tótságra, hogy pályájának ismertetése nem mellőzhető a tót irodalomban sem. Himnuszokat zengett Panszláviáról. «Ó, ha a szlávok egyes ágai aranyból, ezüstből és ércből volnának és szobrot

öntenének belőlük. Oroszország alkotná a fejet, a lengyelek a törzset, a csehek a karokat, a szerbek a lábakat, a többi szlávok a fegyverzetet. Európa remegne és térdre borulna a szobor előtt. Ó, miért nem születtem a szláv hatalomnak ebben a korszakában vagy miért nem tudok akkor a sírból feltámadni.» Lelki szemei előtt színes álmokkal bontakozott ki a szlávok jövője. «Mi lesz a szlávokból száz év mulva? Mivé lesz egész Európa? A szlávizmus folyton terjeszkedik és, mint az özönvíz, szakadatlan áramlással boritja el a világot. A nyelv, amelyet a németek lenézően rabszolganyelvnek gúnyolnak, az ő palotáik termeiben, az ő folyamaik torkolatánál fog zengeni. Szláv szokások és erkölcsök, szláv dalok és öltözetek fognak uralkodni az Elba és Szajna partjain.» Könyveinek gyujtó hatása volt az északi szláv ifjúságra, azt azonban nem tudta meggátolni, hogy a tótság éppen az ő eszméinek nyomán végképpen el ne szakadjon a cseh irodalmi nyelvtől. Ő maga kitartott a cseh hagyományok mellett, de fajtestvérei beszédükben is, irásukban is tótok akartak maradni s még az ő életében ezen az alapon egyesitették a Felvidék evangélikus szlovákjait a katolikus tótokkal. — Básne Jána Kollára. Prága, 1821. (Költeményeinek első gyüjteménye: lirikus-epikus szonettek. Bánatosan mereng a szlávok sorsán, rendithetetlenül hisz nagyszerű jövőjükben.) — Slávy dcera. Buda, 1824. (A panszlávizmus vezérgondolatától áthatott verses mű. A költő felsorakoztatja a szlávok multjának és jelenének lélekleverő és lélekemelő képeit, elégikus hangon ad számot gondolatairól, rajongó szlávsága feledteti meséje kuszáltságát és formája egyhangúságát. A lirai hősköltemény több kiadásban forgott a csehek és a tótok kezén, a cseh-tót testvériség bibliája lett, franciára és angolra is lefordították.) — Národnié Zbievanky. Két kötet. Buda, 1834–1835. (Tót népdalok és népballadák gyüjteménye. Az igazi népköltési remekek mellett számos müköltési termék is, abból a célból, hogy még ragyogóbb színben tüntesse fel a tót tehetséget.) — Spisy Jána Kollára. Négy kötet. Prága, 1862–1863. (Válogatott munkáinak gyüjteménye.)

Lazar György (szül. 1779. Felek, Szeben megye; megh. 1823. Felek) görögkeleti román pap és tanár. Szülőfalujának földesura, báró Bruckenthal Sámuel neveltette, a tudománypártoló szász úr költségén tanult Kolozsvárt, innen Bécsbe került s mint a filozófia, teológia és jog doktora tért vissza hazájába. Egyideig a nagyszebeni görögkeleti

teológián tanított, de annyi mellőzésben volt része egyházi hatóságai részéről, hogy 1816-ban Bukarestbe vándorolt, itt román középiskolát alapított s ezzel új művelődési korszakot nyitott meg a havasalföldi oláhság életében. Eddig a görögök tartottak minden politikai és szellemi hatalmat a kezükben, ettől kezdve már nem tudták megakadályozni a román tehetségek szabad kibontakozását. Az ifjúság az erdélyi magvető iskolájába tódult, ő pedig szuggeráló erővel vitte bele hallgatóságába a latinos irány eszméit. Legkiválóbb tanítványait országos költségen küldték ki Párizsba. Vele egyidejűleg a moldvaiak is a haladás útjára léptek s Erdélyből hozott papokkal terjesztették a világosságot.

Musicki Lucián (szül. 1777. Temerin, Bács-Bodrog megye; megh. 1837. Károlyváros) görögkeleti szerb szerzetes, utóbb károlyvárosi püspök. Szerb művelődési célokra sokat áldozott, költészetében a római ódaírókat utánozta. Óklasszikus költői iskolájához többen csatlakoztak, de az antik szellemű verselők latinos iránya nem vehette fel a versenyt a Karadzsics Vuk munkássága nyomán meginduló új irodalommal.

Vitkovics Mihály pályájáról: a magyar írók között. Mint szerb költemények magyar fordítója a külföldieket is megelőzte abban, hogy a legelső volt, aki eredeti szerb szövegekből minden közvetítő nyelv segítsége nélkül fordított. Eredeti versei között is akad néhány szerb fordítás, ezekről csak újabban derült ki, hogy szerbből való átültetések. Kármán József Fanniját 1816-ban szerbre fordította. Ez a munkája jó ideig mint eredeti szerb regény szerepelt az irodalomtörténetben. (Spomen Milice.)

Vujics Joákim (szül. 1772. Baja; megh. 1847. Belgrád) görögkeleti szerb gimnáziumi tanár, utóbb színigazgató. A szerb színészet nem Szerbiában kezdődött, hanem Magyarországon indult meg azzal, hogy Vujics Joákim vándorló színtársulatot gyüjtött maga köré s 1813-tól 1835-ig bejárta a szerb lakosságú magyar vidékeket. Legelőször Budán játszott színészeivel, bemutatkozó előadásukon az éppen itt időző magyar színtársulat tagjai is felléptek, Déryné Széppataki Róza zajos tapsok között énekelte a szerb népdalokat. A buzgó színigazgató eleinte csak fordításokkal töltötte ki műsorát, később egyre több eredeti színművet adott elő, ő maga is számos színszerű víg-

játékot írt. 1836-ban átment Szerbiába, ott is megalapította a szerb színészetet. (Az első állandó belgrádi színház 1868-ban nyilt meg.)

Irodalom. — Piukovics Gábor: Vitkovics Spomen Milicéje. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1887. évf. — Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Magyarország. Nyolc kötet. Budapest, 1888–1901. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Várnai Sándor: Jan Kollár mint pap, költő és tudós. Protestáns Szemle. 1893. évf. — Moldován Gergely: A románság. Két kötet. Nagybecskerek, 1896. — Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Két kötet. Budapest, 1896–1899. — Heinrich Gusztáv: Egyetemes irodalomtörténet. II–IV. köt. Budapest, 1905–1911. — Asbóth Oszkár: Hurban összegyüjtött munkái. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Rádits Dusán: Vitkovics Mihály életrajza. Újvidék, 1909. — Szabó Oreszt: Nemzetiségi ismertető könyvtár. Hét kötet. Budapest, 1913. — Jancsó Benedek: Defensio Nationis Hungaricae. Budapest, 1920. — Bitay Árpád: A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Gyulafehérvár, 1922. — Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926. — Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848. Budapest, 1926. — Benedek Marcell: Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Kornis Gyula: A magyar müvelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Miskolczy Gyula: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. Két kötet. Budapest, 1927. — Bajza József: Szerb költők magyarul. Budapesti Szemle. 1929. és 1931. évf. — Dézsi Lajos: Világirodalmi lexikon. Budapest, 1930-tól.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MUTATÓ.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MUTATÓ.

A Kiadások és Irodalom nélkül.

Abafi Lajos. 294, 833.
Ajtay Sámuel. 810.
Akadémia. 31, 76, 187, 206, 781.
Alexander Bernát. 825, 850.
Almási Balogh Pál. 42, 80, 168.
Almási Balogh Sámuel. 42, 168.
Alszeghy Zsolt. 605, 645, 684.
A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 55.
Andrád Elek. 864.
Andrássy György. 32, 76, 77, 78.
Angyal Dávid. 395, 405, 406, 415, 494, 495.
Angyalffy Mátyás. 42.
Anonymus. 601.
Arany János. 849.
Aranyosrákosi Székely Sándor. 592, 736–741.
Artner Teréz. 895, 897.
Aspasia. 53.
Aszalay József. 42, 810.
Auróra. 49, 52.

Babits Mihály. 684, 685.
Bachich József. 809.
Bacsányi János. 85, 192, 196, 230, 236, 251, 755.
Badics Ferenc. 791, 799, 851.
Bajza József. 52, 53, 54, 55, 80, 169, 171, 199, 244, 502, 512, 516, 565, 573, 575, 579, 764, 791, 812.
Balásházy János. 75, 79.
Baldacci Antal. 30.
Balla Károly. 708.
Ballai Valér. 42.
Balog István. 65, 864.
Balogh Pál. 42, 80, 168.
Balogh Sámuel. 42, 168.
Barkassy Ádám. 808.
Baros Gyula. 621.
Baróti Szabó Dávid. 226, 227, 230, 249, 251, 745, 755.
Bartal György. 78.
Bartay Endre. 474, 642.
Bayer József. 356, 413, 528, 537, 555, 664, 666, 745, 825, 850, 865.
Bánffy György. 68.
Bánhegyi Jób. 646.
Bánóczi József. 205, 528, 537, 542, 550, 554, 555.
Bárány Boldizsár. 169, 828, 865.
Báróczi Sándor. 226, 236, 249.
Bártfay László. 71, 465, 812.
Bene Ferenc. 78, 79.

Benedek Mihály. 755.
Beöthy Ödön. 148, 149.
Beöthy Zsolt. 95, 294, 295, 333, 349, 359, 361, 394, 405, 415, 448, 449, 494, 528, 537, 542, 550, 554, 555, 578, 604, 620, 638, 644, 664, 665, 683, 684, 701, 727, 737, 744, 752, 791, 849.
Beregszászi Nagy Pál. 193.
Berzeviczy Albert. 684, 686.
Berzeviczy Gergely. 885, 886.
Berzsenyi Dániel. 37, 79, 152, 169, 191, 289, 419–451, 478, 487, 713, 742, 865.
Berzsenyi István. 742.
Bessenyei György. 226, 237, 248.
Beszédes József. 80.
Betyárromantika. 778.
Biedermeier. 94.
Bikfalvi Falka Sámuel. 35.
Bitnicz Lajos. 42, 75, 78, 79, 170.
Blumauer. 316.
Bodnár Zsigmond. 295, 333.
Bolyai Farkas. 171, 525, 526, 861, 865.
Bolyai János. 865.
Bonfinius. 846.
Bowring. 781.
Bölöni Farkas Sándor. 82, 148, 150.
Brassai Sámuel. 639.
Brisits Frigyes. 645, 664, 684, 686.
Brydon. 256.
Buczy Emil. 170.
Budai Ezsaiás. 28, 78, 79, 180, 193, 307, 706, 715.
Budai Ferenc. 194.
Bugát Pál. 79.
Bürger. 333.

Cenzúra. 35.
Czapáry László. 582.
Czeizel János. 294, 295.
Czinke Ferenc. 29, 30, 194, 199, 208.
Czirjék Mihály. 249.
Czövek István. 810.
Czuczor Gergely. 75, 80, 677, 745.

Csajághy Laura. 566, 573, 627.
Csató Pál. 42.
Csánki Dezső. 207.
Császár Ábrahám. 146, 159.
Császár Elemér. 205, 395, 396, 405, 406, 413, 415, 494, 542, 605, 666, 684, 792, 816.
Császár József. 49.
Cserebogár-nóta. 782.
Cserneczky József. 42.
Csery Péter. 809, 846.
Csokonai-Kör. 314.
Csokonai Vitéz Mihály. 59, 85, 171, 174, 195, 237, 299–363, 477, 504, 708, 868.

Darnay Kálmán. 384.
Darvas János. 620.

Dayka Gábor. 312.
Deák Ferenc. 127, 128, 200, 566, 571, 574, 576, 579, 641.
Deáki Filep Sámuel. 80.
Deákos költők. 742–748.
Decsy Sámuel. 45, 49, 50, 55.
Denis Mihály. 86.
Dessewffy Emil. 576.
Dessewffy József. 32, 42, 53, 55, 78, 79, 103, 122, 148, 151, 167, 171, 503, 761, 764.
Déryné. 824, 827, 916.
Diószegi Sámuel. 195, 703.
Dobai György. 809.
Dohovics Vazul. 80.
Domby Márton. 360.
Dóczy Terézia. 711.
Döbrentei Gábor. 41, 42, 43, 46, 50, 55, 68, 78, 79, 81, 167, 171, 175, 192, 196, 242, 270, 280, 423, 431, 432, 715, 731, 732, 762, 765, 838, 863.
Döme Károly. 79, 868.
Drevenyák Ferenc. 30.
Dugonics András. 307, 756, 778, 812.
Dukai Takách Judit. 712, 713, 715.
Dukai Takách Terézia. 711, 716.
Dukai Takách Zsuzsánna. 421, 424.
Dulházy Mihály. 53, 55.

Eggenberger. 40.
Egressy Béni. 642, 832.
Egressy Gábor. 831.
Egyed Antal. 570.
Egyetemi Könyvtár. 72.
Egyházi Értekezések És Tudósítások. 51.
Engel János Keresztély. 86.
Engel József. 133.
Ens Gáspár. 811.
Eötvös József. 576, 683, 799.
Ercsei Dániel. 78, 80, 208.
Erdélyi Híradó. 46, 54.
Erdélyi János. 55, 245, 448, 449, 619, 683, 778, 847.
Erdélyi Múzeum. 46, 50.
Erdélyi Pál. 604.
Erkel Ferenc. 474, 642, 832.
Ernyi Mihály. 62.

Édes Gergely. 303, 709, 716.
Élet És Literatura. 53.
Énekeskönyvek. 778.
Évkönyvek. 45.

Fabchich József. 729, 743, 745.
Falka Sámuel. 35.
Farkas András. 709, 716.
Farkas Gyula. 96, 679.
Farkas Sándor. 82, 148, 150.
Farkas Sándorné. 711.
Fazekas Mihály. 195, 313, 695–707.
Fábián Juliánna. 303, 308.
Fábri Pál. 42.
Fáy András. 75, 79, 516, 580, 716, 787–802, 806, 812, 868.
Fejér György. 47, 51, 55, 73,

75, 78, 81, 175, 515, 884, 887.
Felsőbüki Nagy Pál. 31, 32, 33, 52, 75, 119, 148, 151, 436.
Felsőmagyarországi Minerva. 53.
Fenyéry Gyula. 178.
Ferenczi Zoltán. 349, 356, 359, 361, 792.
Ferenczy István. 42, 314, 516.
Fessler Ignác Aurél. 80, 182, 197, 897, 897.
Festetich György. 56, 68, 83, 236, 241, 304, 320, 378, 380, 422, 428, 429, 905.
Festetich Károly Albert. 898.
Filep Sámuel. 80.
Fogarasi Nagy Pál. 868.
Folnesics Lajos. 197, 808.
Folyóiratok. 45.
Forgó György. 80, 511.
Földi János. 320, 703.
Frankenburg Adolf. 152.
Fráter Lóránd. 245.
Füredi Vida. 174, 380.

Gaal György. 501, 502, 781, 805, 813, 896, 899.
Galamb Sándor. 851.
Garay János. 55.
Gauss Viktor. 833, 865.
Gálos Rezső. 395, 396, 405, 406, 416, 620.
Gebhardt Ferenc. 79.
Gelei József. 251, 270.
Genersich János. 900.
Gerenday Antal. 384.
Gessner Salamon. 249, 256.
Gévay Antal. 80.
Girzik Ferenc. 900.
Glatz Jakab. 900.
Goethe. 250, 256.
Gombos Imre. 862, 896.
Gorove László. 808, 869.
Göcseji Helikon. 711.
Gömbös Antal. 743.
Görgey Artur. 642.
Görög Demeter. 49, 57, 59, 79, 375.
Greguss Ágost. 465, 494, 847.
Greguss Mihály. 884, 887.
Grillparzer. 840, 846.
Gruber Károly. 895, 901.
Gulyás József. 314, 359, 717.
Guttenberg János. 639.
Guzman. 811.
Guzmics Izidor. 42, 78, 79, 146, 154, 731, 746.

György Lajos. 197.
Győry Sándor. 42.
Gyulai Pál. 294, 295, 448, 494, 554, 568, 573, 576, 577, 579, 582, 603, 619, 620, 638, 639, 640, 641, 643, 644, 663, 665, 683, 684, 824, 829, 832, 848, 869.
Gyurmán Adolf. 874.

Haffner Fülöp. 355.
Hajnóczy József. 85.
Haliczky András. 896, 901.

Hammer-Purgstall József. 80.
Hamulják Márton. 913.
Haraszti Gyula. 334, 349, 356, 359, 361.
Harmos Sándor. 850.
Harsányi István. 314, 359.
Harsányi János. 782.
Hartleben Konrád Adolf. 40.
Hasznos Mulatságok. 50.
Hazai Hiradó. 46, 54.
Hazai Tudósítások. 45, 49.
Hebe. 52.
Heckenast Gusztáv. 36, 41.
Heinrich Gusztáv. 395, 405, 737, 867.
Helikoni Kedvtöltés. 51.
Helikoni ünnep. 241.
Helmeczy Mihály. 46, 55, 79, 80, 192, 198, 512, 763, 767.
Herczer Jób. 811.
Herder. 256.
Hevesi Sándor. 834, 852, 853, 854.
Hírlapok. 45.
Hoblik Márton. 742.
Hoffmann Alfréd. 40.
Hoffmann Amadeus. 672.
Holló Barnabás. 133.
Holly János. 910, 912.
Holosovszky Imre. 809.
Homeros. 600.
Honművész. 55.
Horatius. 393, 434, 439, 448, 449, 450.
Horányi Elek. 756.
Horvay János. 245.
Horvát Endre. 78, 79, 82, 203, 724–735, 815.
Horvát István. 30, 47, 50, 51, 56, 75, 78, 79, 81, 172, 176, 181, 198, 204, 237, 511, 729, 730, 744, 772, 828.
Horváth Ádám. 230, 306, 314, 711, 715, 778.
Horváth Dániel. 62, 870.
Horváth János. 51, 56, 78, 81, 146, 155.
Horváth János. 95, 223, 246, 294, 296, 334, 359, 361, 448, 450, 474, 494, 495, 550, 605, 638, 640, 684, 685, 717, 782, 851, 852.
Horváth József. 79.
Horváth Mihály. 9, 13, 150, 153, 156, 157, 161.
Hőnig Ignác. 879.
Hubay Miklós. 708.

Igaz Sámuel. 49, 52, 56.
Ilosvay Sámuel. 809.
Imre János. 79.
Imre Sándor. 314, 361, 394, 404.
Institoris Gábor. 40.
Irodalmi társaságok. 67.
Irodalomtörténet. 163.
Irói törekvések. 89.
Iskolák. 25.
Izsó Miklós. 314.

Jakab Elek. 151.
Jakab István. 42.

Jancsó Benedek. 494.
Jankovich Miklós. 73, 78, 79, 84.
Jelenkor. 46, 54.

Kallós Ede. 465, 577.
Kallós Mózes. 28.
Karadzsics Vuk. 911, 913.
Katona József. 36, 171, 173, 675, 820–860.
Katona József Kör. 833.
Kazinczy Ferenc. 39, 46, 51, 52, 54, 78, 79, 81, 85, 92, 164, 167, 173, 176, 186, 189, 191, 192, 193, 196, 199, 201, 206, 210, 211, 215–298, 306, 309, 312, 313, 359, 360, 370, 372, 377, 378, 380, 381, 394, 422, 425, 448, 449, 486, 501, 503, 510, 513, 514, 570, 572, 589, 701, 704, 705, 729, 730, 731, 732, 744, 745, 746, 750, 751, 757, 758, 761, 765, 768, 771, 772, 869, 890, 905.
Kazinczy Klára. 711, 716.
Károlyi György. 32, 78.
Károlyi István. 36.
Kedveskedő. 49.
Kelemen Béla. 494.
Kemény József. 80.
Kemény Zsigmond. 576, 619, 683.
Kerekes Ferenc. 705.
Kerekes Sámuel. 49, 375.
Keresztesi József. 715.
Kerényi Károly. 745.
Keszthelyi Helikon. 68, 83.
Kéky Lajos. 395, 405, 416, 702.
Kézy Mózes. 884, 888.
Kiadók. 35.
Kilián. 40.
Király György. 620.
Kis György. 433, 516.
Kis István. 39, 40.
Kis János. 42, 50, 51, 56, 78, 79, 189, 201, 238, 243, 422, 425, 430, 476, 749–760.
Kisfaludy Károly. 36, 49, 52, 54, 56, 65, 71, 75, 79, 173, 191, 241, 371, 373, 381, 412, 497–559, 565, 570, 571, 575, 579, 589, 638, 780, 798, 807, 814, 829, 869.
Kisfaludy Sándor. 75, 78, 79, 82, 165, 171, 174, 191, 270, 365–417, 503, 505, 511, 515, 572, 708, 804, 814, 869.
Kisfaludy-Társaság. 502, 516, 572.
Kiss Károly. 42, 80, 808, 813.
Klasszicizmus. 94.
Kleist. 333.
Klivényi Jakab. 570.
Kollár János. 910, 914.
Kolmár József. 146, 155.
Kolosváry Sándor. 80.
Kopácsy József. 80.
Kopitar Bertalan. 913.
Kornfeld Móric. 906, 908.
Kossuth Lajos. 46, 103, 104, 105, 127, 128, 129, 130, 371, 383, 384, 463, 574, 578, 676, 770.

Koszorú. 51.
Kotzebue. 536.
Kovachich Márton György. 85.
Kovacsóczy Mihály. 53, 56, 763, 769.
Kovács Pál. 815.
Kováts József. 709, 716.
Köffinger János Pál. 902.
Kölcsey Ferenc. 50, 53, 79, 81, 148, 156, 166, 175, 177, 202, 240, 242, 243, 263, 264, 280, 348, 356, 359, 360, 422, 432, 445, 448, 449, 453–496, 665, 719, 752, 758, 772, 780, 815, 870.
Kőmives Kolos. 870.
Könyvkereskedelem. 35.
Könyvkiadás. 35.
Könyvnyomtatás. 35.
Körner. 62, 480, 772, 870.
Köteles Sámuel. 79.
Kövy Sándor. 75, 78, 80, 302, 307.
Közhasznú Esmeretek Tára. 41.
Krakkauer Salamon. 879.
Kresznerics Ferenc. 80, 82, 202.
Kritika. 163.
Kritikai Lapok. 54.
Kultsár István. 41, 45, 49, 52, 56, 63, 69, 78, 81, 188, 199, 746, 779.

Landerer Lajos. 36.
Lassú István. 42.
Latin irodalom. 881–892.
Lazar György. 912, 915.
Lenau. 679.
Lengyel József. 714, 717.
Lessing. 256.
Liszt Ferenc. 629, 639.
Lonovics József. 148, 157.
Lóczy Lajos. 133.
Löffler Nina. 513, 514.
Ludwigh Sámuel. 902.
Lukács István. 715.
Lukáts István. 708.
Lukáts Miklós. 709, 717.
Lübeck János Károly. 906.

Magyar Dámák Kalendáriomja. 50.
Magyar Hírmondó. 45, 49.
Magyaros költők. 708–723.
Magyar Kurir. 45, 49.
Magyar Museum. 251.
Magyar Nemzeti Múzeum. 72.
Magyar nyelv. 31–34.
Magyar tanszék az egyetemen. 29.
Magyar Tudományos Akadémia. 31, 76, 187, 206, 781.
Mailáth János. 42, 168, 175, 781, 815, 896, 902.
Majzik Imre. 708.
Makáry György. 769.
Malatides Dániel. 708.
Marczibányi-díj. 74.
Marczibányi-intézet. 74.
Marczibányi István. 84.
Maróthy Mátyás. 211.
Martinovics Ignác. 233, 273, 307.

Matthisson. 434.
Márton József. 49, 56, 57, 80, 314, 705.
Mátray Gábor. 49, 55, 58.
Mátray Lajos. 516.
Mednyánszky Alajos. 42, 78, 79, 782, 896, 903.
Melich János. 205.
Metastasio. 868.
Mező István. 708.
Méhes Sámuel. 54, 58.
Mészáros Károly. 810.
Mikes Kelemen. 56, 619, 637.
Miletz János. 833.
Miller Jakab Ferdinánd. 16, 17, 72, 189, 888.
Mitrovics Gyula. 494.
Mokry Benjamin. 75.
Mosóczy Institoris Gábor. 40.
Musicki Lucián. 911, 916.
Muzárion. 54.
Múzeumi Könyvtár. 72.
Műveltség. 25.

Nagy Ferenc. 75, 280, 462, 747.
Nagy István. 152, 715.
Nagy János. 314.
Nagy László. 709, 717, 808.
Náray Antal. 810.
Nátly József. 211.
Nemzeti Társalkodó. 54.
Nemzeti Ujság. 46, 49.
Neológia. 186.
Négyesy László. 223, 245, 294, 349, 448, 450, 504, 551, 554, 556, 702, 851, 853, 854.
Németes költők. 761–777.
Német irodalom. 893–909.
Németh János. 232, 233, 234, 273.
Németh József. 810.
Népköltés. 778–784.
Nogall Károly. 733.

Nyelvészek. 180.
Nyelvújítás. 186.
Nyiry István. 43, 80.
Nyomdászat. 35.

Obernyik Károly. 465.
Oesterreicher József Manes. 878, 879.
Oláh Gábor. 349, 359, 362.
Oppenheim Ignác. 906, 908.
Orczy Lőrinc. 228, 229.
Orosz József. 123, 126, 158.
Orpheus. 251.
Ortológia. 186.
Osszián. 256, 257, 600.

Palágyi Menyhért. 849.
Palkovics György. 913.
Palóczy László. 49, 59, 148, 158.
Pannonhalma. 154.
Pap Gábor. 708, 815.
Pap István. 145, 160.
Papp Endre. 465.
Pálffy Sámuel. 808.
Pálóczi Horváth Ádám. 230, 306, 314, 711, 715, 778.
Pánczél Dániel. 45, 49, 56, 59.
Pánczél Pál. 189, 203.

Pápay Sámuel. 163, 175, 203, 372.
Pázmándi Horvát Endre. 78, 79, 82, 203, 724–735, 815.
Perczel Etelka. 565, 570, 627.
Perecsenyi Nagy László. 709, 717, 808.
Perger Anna. 50, 57.
Perger János. 80.
Pethe Ferenc. 46, 48, 50, 54, 58, 59, 73, 74.
Petőfi Sándor. 244, 580, 914.
Petrarca. 390.
Petrichevich Horváth Dániel. 62, 870.
Petrovics Frigyes. 79.
Petz Lipót. 904.
Péczeli József. 756.
Péteri Takáts József. 176, 375, 376, 729.
Ponori Thewrewk József. 43, 123, 126, 769, 864.
Pope. 345.
Pólya József. 43.
Preromantika. 94.
Prónay László. 189.
Publicisztika. 143.
Pucz Antal. 189, 203.
Pyrker László. 10, 895, 904.

Radó Antal. 872.
Ragályi Tamás. 10, 32, 49, 59, 80, 148, 159.
Ravasz László. 145.
Rácz György. 810.
Ráday Gedeon. 228, 249.
Rájnis József. 729, 745, 746.
Rákosi Jenő. 825, 849.
Rát Mátyás. 755.
Regélő. 49, 55.
Rényi Rezső. 405.
Rétsy János. 28.
Révai Miklós. 29, 56, 85, 163, 176, 183, 199, 204, 209, 210, 745, 755, 779, 882, 888.
Richter József. 805.
Rochefoucauld. 256.
Romanticismus. 94.
Román irodalom. 910–917.
Rosenthal Sámuel. 906, 907.
Rosty Zsigmond. 870.
Rózsa István. 810.
Rössler Kristóf. 906.
Rubinyi Mózes. 176, 205.
Rudnay Sándor. 913.
Rumy Károly György. 896, 905.
Runeberg. 679.

Salamon Ferenc. 348, 359, 575.
Sallustius. 256.
Salvini. 833.
Saphir Móric. 906, 907.
Saphir Zsigmond. 906, 907.
Sas. 54.
Sághy Ferenc. 35.
Sándor István. 375.
Sándor József. 59.
Sándorffy József. 49, 312.
Sárkány Miklós. 43.
Sárospataki énekeskönyv. 778.
Schedel Ferenc. 80.

Schedius Lajos. 43, 48, 73, 78, 79, 307, 884, 889, 896, 906.
Schelling. 197.
Schiller. 434.
Schöpflin Aladár. 644, 684.
Schuster János. 80.
Schwartner Márton. 200.
Sebeshelyi Gábor. 847.
Sebestyén Gábor. 708, 871.
Segítő. 49.
Shakespeare. 678, 840.
Sík Sándor. 494, 495.
Sinai Miklós. 194.
Sipos József. 205.
Sokféle. 49.
Somogyi Gedeon. 262, 263, 264.
Splényi Mihály. 375.
Sterne. 256.
Stettner György. 80, 178.
Stielly Károly. 906.

Szabó Dávid. 226, 227, 230, 249, 251, 745, 755.
Szabó László. 63, 234.
Szabó Sámuel. 808.
Szacsvai Sándor. 49.
Szalay Benjámin. 547.
Szalay Imre. 43, 80.
Szalay László. 816.
Szapáry Péter mondája. 782.
Szarvas Gábor. 190.
Szász József. 709, 717.
Szász Károly. 314, 733.
Szeder Fábián. 54, 59, 80.
Szegedy Róza. 368, 369, 375, 376, 382, 396.
Szekér Joákim. 805, 816.
Szemere Krisztina. 711, 719.
Szemere Pál. 53, 54, 59, 78, 80, 176, 194, 206, 240, 243, 263, 264, 291, 465, 480, 761, 771, 871.
Szentgyörgyi József. 262, 263, 715.
Szentjóbi Szabó László. 63, 234.
Szentmiklóssy Alajos. 763, 772, 872.
Szenvey József. 80, 763, 773, 872.
Szepesy Ignác. 80.
Szerb irodalom. 910–917.
Szerdahelyi György. 86.
Szeremlei Császár Ábrahám. 146, 159.
Széchenyi Béla. 133.
Széchenyi Ferenc. 72, 84, 304, 310, 320.
Széchenyi István. 8, 20, 21, 23, 32, 33, 46, 75, 76, 78, 79, 81, 86, 101–142, 148, 151, 152, 158, 171, 192, 198, 243, 502, 514, 578, 676, 765, 770, 831, 882.
Széchenyi Ödön. 134.
Székács József. 799.
Székely József. 848.
Székely Sándor. 592, 736–741.
Szépliteraturai Ajándék. 51.
Szigetvári Iván. 792.
Szilasy János. 79.

Szilágyi Ferenc. 54.
Szily Kálmán. 133.
Színészet. 62.
Szinnyei Ferenc. 528, 537, 543, 551, 554, 556, 792, 793.
Szirmay Antal. 230, 884, 890.
Szlemenics Pál. 75, 79.
Szoboszlai Pap István. 145, 160.
Szónoklat. 143.
Szőke József. 742.
Szulyovszky Menyhért. 232.
Szvorényi József. 177.

Takách Judit. 712, 713, 715.
Takách Terézia. 711, 716.
Takách Zsuzsánna. 421, 424.
Takács Bernát. 884, 890.
Takács Éva. 816.
Takáts József. 176, 375, 376, 729.
Telcs Ede. 577.
Teleki-díj. 86.
Teleki Ferenc. 80, 763, 774.
Teleki József. 43, 71, 77, 78, 79, 81, 82, 86, 177, 182, 206, 244.
Teleki László. 71, 86, 207, 674.
Teleki Pál. 68.
Terhes Sámuel. 208, 709, 719, 747.
Teslér László. 570.
Thaisz András. 41, 43, 47, 51, 54, 60, 80.
Thewrewk József. 43, 123, 126, 769, 864.
Tittel Pál. 79.
Tokody János. 181, 863, 972.
Toldy Ferenc. 54, 80, 81, 95, 151, 168, 170, 171, 172, 177, 194, 204, 210, 243, 244, 280, 294, 314, 348, 356, 359, 360, 394, 396, 404, 405, 412, 415, 429, 432, 448, 449, 494, 502, 512, 514, 515, 527, 537, 550, 554, 565, 573, 579, 603, 619, 640, 641, 644, 663, 665, 683, 701, 727, 731, 732, 737, 744, 746, 752, 759, 768, 771, 773, 775, 781, 848, 871, 872.
Toldy István. 150, 153, 158, 159.
Tolnai Vilmos. 189, 192, 201, 205, 210, 782, 850.
Tomori Anasztáz. 832.
Tót irodalom. 910–917.
Tóth László. 208, 719, 443, 746, 872.
Tóth Rezső. 702.
Töltényi Szaniszló. 763, 774, 872.
Török Pál. 799.
Történetírók. 180.
Trattner János Tamás. 40, 47, 48, 51, 52, 69, 73.
Trattner Mátyás. 36.
Tuboly Erzsébet. 711.
Tuboly Róza. 711.
Tudományos Akadémia. 31, 76, 187, 206, 781.
Tudományos Gyüjtemény. 46, 51, 73.

Tudós Társaság. 31, 76, 187, 206, 781.
Tübingai jutalomtétel. 239.

Udvarhelyi Miklós. 831, 852.
Ujfalvi Krisztina. 711, 719.
Ungvárnémeti Tóth László. 208, 719, 743, 746, 872.
Uránia. 54.

Ürményi József. 198.

Vajda Amália. 371, 383.
Vajda Julianna. 303, 308, 321.
Vallásos költészet. 714.
Vandza Mihály. 872.
Vaszary Kolos. 159.
Vay Ábrahám. 32, 76, 78.
Vay Miklós. 245, 384, 432, 576.
Váci énekeskönyv. 778.
Váczy János. 245, 294, 295, 430, 448, 450, 728, 752.
Váczy Sándor. 810.
Vályi András. 18, 29, 85.
Vályi Klára. 303, 711, 720.
Vályi Nagy Ferenc. 75, 280, 462, 747.
Vándza Mihály. 208.
Vásárhelyi Pál. 43, 125.
Velledits Lajos. 205.
Vergilius. 350, 600.
Verseghy Ferenc. 183, 204, 209, 210, 234, 817, 883, 891.
Vértesi Arnold. 314.
Vértesy Jenő. 494, 664, 666, 825, 850.
Vészi József. 833.
Vida László. 64, 772.
Vidovics Ágoston. 210.
Virág Benedek. 70, 75, 180, 210, 320, 503, 747, 756.
Viszota Gyula. 133.
Vitéz Mihály. 59, 85, 171, 174, 195, 237, 299–363, 477, 704, 708, 868.
Vitkovics Mihály. 30, 39, 48, 69, 70, 78, 81, 237, 290, 621, 710, 720, 780, 817, 911, 916.
Voinovich Géza. 528, 538, 554, 556.
Voltaire. 350.
Vörösmarty János. 567.
Vörösmarty Mihály. 47, 51, 60, 75, 79, 82, 92, 171, 174, 178, 192, 210, 242, 371, 382, 502, 512, 517, 561–692, 780, 781, 798, 817, 831, 847, 873.
Vujics Joákim. 911, 916.

Wagner Ferenc. 79.
Waldapfel József. 825, 851.
Weber. 256, 399, 402, 841.
Weigand. 40.
Werner Adolf. 406.
Wesselényi Miklós. 43, 62, 63, 80, 118, 125, 128, 465, 619.
Weszprémi István. 703.
Wieland. 256.
Wigand Ottó. 41, 54.

Zádor György. 178, 512.
Zolnai Béla. 620.
Zoltvány Irén. 850.
Zrínyi Miklós. 637.
Züllich Rudolf. 832.
Zsebkönyv. 52.
Zsedényi Ede. 148, 160.
Zsidók. 18, 109, 432, 462, 641, 676, 878, 906.
Zsivora György. 43.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

Bevezetés.

Lap

Történeti mozzanatok ... 7
Műveltség, iskolák ... 25
Nyomdászat, könyvkiadás ... 35
Hírlapok, folyóiratok ... 45
Színészet, színházak ... 62
Irodalmi társaságok ... 67
Irói törekvések ... 89

A közérdekű irodalom.

Széchenyi István ... 101
A szónoklat és publicisztika ... 143
Az irodalomtörténet és kritika ... 163
Történeti és nyelvészeti irányok ... 180

Kazinczy Ferenc.

Kazinczy Ferenc élete ... 217
Kazinczy Ferenc írói fejlődése ... 248
Kazinczy Ferenc fordításai ... 255
Kazinczy Ferenc nyelvújító harca ... 261
Kazinczy Ferenc prózai munkái ... 270
Kazinczy Ferenc verses munkái ... 285
A Kazinczy-irodalom ... 294

Csokonai Vitéz Mihály.

Lap

Csokonai Vitéz Mihály élete ... 301
Csokonai Vitéz Mihály költeményei ... 316
Csokonai Vitéz Mihály Dorottyája ... 341
Csokonai Vitéz Mihály színművei ... 353
A Csokonai-irodalom ... 359

Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy Sándor élete ... 367
Kisfaludy Sándor Himfyje ... 386
Kisfaludy Sándor, az elbeszélő ... 399
Kisfaludy Sándor, a drámaíró ... 409
A Kisfaludy-irodalom ... 415

Berzsenyi Dániel.

Berzsenyi Dániel élete ... 421
Berzsenyi Dániel költeményei ... 434
Berzsenyi Dániel prózai munkái ... 445
A Berzsenyi-irodalom ... 448

Kölcsey Ferenc.

Kölcsey Ferenc élete ... 455
Kölcsey Ferenc költeményei ... 467
Kölcsey Ferenc prózai munkái ... 476
A Kölcsey-irodalom ... 494

Kisfaludy Károly.

Kisfaludy Károly élete ... 499
Kisfaludy Károly szomorújátékai ... 518
Kisfaludy Károly vígjátékai ... 532

Lap
Kisfaludy Károly novellái ... 540
Kisfaludy Károly költeményei ... 545
A Kisfaludy-irodalom ... 554

Vörösmarty Mihály.

Vörösmarty Mihály élete ... 563
Vörösmarty Mihály írói fejlődése ... 585
Zalán Futása ... 592
Vörösmarty Mihály epikája ... 609
Vörösmarty Mihály lírája ... 626
Vörösmarty Mihály drámái ... 650
Vörösmarty Mihály, a prózaíró és műfordító ... 672
A Vörösmarty-irodalom ... 683

A költészet.

Fazekas Mihály ... 695
Magyaros költők ... 708
Pázmándi Horvát Endre ... 724
Aranyosrákosi Székely Sándor ... 736
Deákos költők ... 742
Kis János ... 749
Németes költők ... 761
A népköltészet ... 778

A regény és dráma.

Fáy András ... 787
A novella és regény fejlődése ... 803
Katona József ... 820
A Bánk Bán ... 838
A dráma fejlődése ... 861

Visszapillantás.

Lap

A magyar irodalom a XIX. század első harmadában ... 877

A magyarországi latin irodalom a XIX. század első harmadában ... 881

A magyarországi német irodalom a XIX. század első harmadában ... 893

A magyarországi tót, szerb és román irodalom a XIX. század első harmadában ... 910

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár